دۇنياۋى مەشھۇر ئەسەر

مەمەت ئاۋاق

2

ياشار كامال (تۈركىيە)

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

دۇنياۋى مەشھۇر ئەسەر

مەمەت ئاۋاق

ISBN 978-7-228-14416-7

9 787228 144167 >

定价：53.00元

ياشار كامال (تۈركىيە)

مەمەت ئاۋاق

②

تۈركچىدىن تەرجىمە قىلغۇچى : تۈرمۇتئالي ساقىم

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

图书在版编目(CIP)数据

瘦子麦麦德 2：维吾尔文/（土）凯马尔著；吐尔逊娜依·沙克木译. — 乌鲁木齐：新疆人民出版社，2011.8
ISBN 978-7-228-14416-7

Ⅰ.①瘦… Ⅱ.①凯… ②吐… Ⅲ.① 长篇小说 — 土耳其 — 现代 — 维吾尔语（中国少数民族语言）Ⅳ.①I374.45

中国版本图书馆 CIP 数据核字(2011)第170933号

责任编辑	阿不都热合曼·艾白
编　　辑	托乎提·巴克，库尔班·马木提
责任校对	万力·在顿
封面设计	穆卡达斯·迪力夏提
出版发行	新疆人民出版社
电　　话	0991-2827472
地　　址	乌鲁木齐市解放南路348号
邮　　编	830001
印　　刷	北京盛通印刷股份有限公司
经　　销	新疆维吾尔自治区新华书店
开　　本	880×1230毫米 1/32开本
印　　张	19.5
版　　次	2011年8月第2版
印　　次	2011年8月第1次印刷
印　　数	1—3000
定　　价	53.00 元

1

ئۇۋسىنى ياسار قارلىغاچ
لايدا سۇۋاپ ھەمدە سىلىقلاپ.

جەيھان دەريانىڭ ئاناۋارزا تۇزلەڭلىكىنىڭ جەنۇبىدىن ئۆتىدۇ. بۇ دەريا ھەمىتە تېغىدىن ئاناۋارزا قىيالىقلىرىغچە ئەگمەستىن تۇيۇتۇز ئاقىدۇ. بەزى جايلارنى سۇ چوڭقۇر ئويۇپ ئۆتكەچكە، ئۇستى سۇغا گۇمۇرۇلۇپ چۈشىدۇ. قىلىچ بىلەن كەسكەندەك تىك يارلار سۇنىڭ يالىشى بىلەن بۇدۇر - چوقۇر بولۇپ كەتكەن، كىچىك قۇملۇق كۆلچەكلەر ھاسىل بولغان. بەزى يەرلەردە سۇ تۇزلەڭلىككە شېغىل تاشلارنى يېيىتىپ كېڭەيتىپ ئاقىدۇ. تېيىز سۇزۇك سۇلارنىڭ ئاستىدىكى مىغىلدىغان چوڭ - چوڭ سازاڭ بېلىقلار يورۇقلۇققا ئىنتىلىپ، بىر - بىرىگە سۈركىلىشىپ ئۇياق - بۇياقتا دولقۇنلىنىپ ئاقىدۇ. دەريا بويلىرىدا كىچىك - كىچىك قومۇشلۇقلارمۇ بار. بۇ قومۇشلۇقلاردا يوغان يېشىل پاقىلار، ئاپپاق بېلىقئالغۇچىلار ياشايدۇ.

دەريا بويلىرى سۆگەت، ئىلگىن ۋە باشقا دەرەخلەر بىلەن قاپلانغان، سېرىق ھەرىلەر، قىزىل ئېشەك ھەرىسى، مونچاقلىق ھەرىلەر، كۆكۈچ دالا ھەرىلىرى كۆنەلگۈلىرىنى ئىسسىقتا چوڭايتىشىدۇ. دەرەخلىك ھەرىلەرنىڭ غوڭۇلداشلىرى بىلەن تولىدۇ. قۇلۇلە قېپىدەك قاتتىق ئۇزۇن تۇمشۇقلۇق قۇشلار، كۆكۈچ رەڭلىك قۇشلار، پارقىراق قۇشلار قىلىچ كەسكەندەك تىك يارلاردا كۇنبويى چوڭقۇر تۆشۈكلەرنى تېشىدۇ. ئەڭ چوڭقۇرلۇقلارغا ئۇۋا ياسايدۇ. دەريانىڭ ھەمىتە تېغىدىن ئاناۋارزا

قەلئەسىگىچە بولغان ياقىلىرىغا، يەنى ئاناۋارزا قەلئەسى بويىغا ھەمىتە، ئورھانىيە، سەلىمىيە، ئەندال، كەسىككۆلى يېزىلىرى جايلاشقان. دەريا ئۆز ئېقىنىنى دائىم ئۆزگەرتىپ تۇرغاچقا، گاھىدا بۇ يېزىلاردىن يىراقلىشىپ ئاقىدۇ، بەزىدە يېزىنىڭ ئىچىدىن ئېقىپ ئۆتىدۇ. كەلكۇن مەزگىلىدە سۇ يېزىنىڭ يېرىمىنى دېگۈدەك ئېقىتىپ كېتىدىغان ئىشلارمۇ بولۇپ تۇرىدۇ.

جەيھان دەريانىڭ ئاناۋارزانىڭ يېنىدا چوڭ بىر سۇ ئامبىرى ھاسىل قىلغان. ئاناۋارزا قەلئەسىنىڭ ئايىغىدا يەنە قاينام كۆل پەيدا قىلغان. بۇ قاينامنىڭ سۈيى بىر كۆتۈرۈلۈپ، بىر پەسىيىپ ھەم كۆپۈكلىنىپ، باش قايغۇدەك تېزلىكتە توختىماي ئايلىنىپ تۇرىدۇ. سۇغا چۈشكەن بىرەر شاخ ياكى يوپۇرماق ئۇ قاينامدىن بۇ قاينامغا ئۆتۈپ، سۇ يۈزىدە ئايلىنىپ تۇرىدۇ. كېپىنەكلەر سۇغا چۈشسە ياكى سۇ ئۈستىدە ئۇچۇپ يۈرگەندە، ئادەمدىن يوغان تاپانبىلىقلار بۇرۇتلۇق ئېغىزلىرىنى يوغان ئېچىپ سۇ ئۈستىگە سەكرىشىدۇ ۋە كېپىنەكلەرنى تۇتۇپ سۇ ئاستىغا شۇڭغۇشىدۇ. بۇ چاغدا سۇ ئۈستى سېرىق كۆپۈككە تولۇپ كېتىدۇ.

ئاناۋارزا قەلئەسىنىڭ قىيالىرى شىمالدىن جەنۇبقا سوزۇلغان، گويا بىر كېمىگە ئوخشايدۇ، بۇ كېمە ئۈستىدىكى كونىرغان، بۇزۇلغان خارابىلىكلىرى بىلەن ھەرقاچان تىمتاس دېڭىزدا تەۋرەنمەستىن ئاستا ـ ئاستا ئالغا ئىلگىرىلەيدۇ.

ئەگەر بىز ئېگىز، تىك كۆكۈچ ئاناۋارزا قىيالىرىغا چىقىپ كۈنچىقىشقا قارايدىغان بولساق، ئالدى بىلەن چوققىسىنى تۇمانلار قاپلىغان ھەمىتە تېغىنى كۆرىمىز، تاڭ سۇزۇلۇپ، تۇمانلار تارقالغان چاغدا ھەمىتە تېغىنىڭ باغرىدىكى قويۇق دەرەخلەرنى، ئوچۇق تۇر①لارنى كۆرىمىز. ھەمىتە تېغىدىن كېيىن چوققىلار پەسىيىپ بارىدۇ. بوزكۆيۇ يېزىسىنىڭ ئەتراپى پۈتۈنلەي تاقىر بولۇپ، ئېچىلمىغان يەرلىرى ئاپپاق كۆرۈنىدۇ. جىغجىق يېزىسى باشلانغاندا تۆپىلىكلەر تارىيىپ، يېشىل

① تۇر ـــ مازار (قەبرە) ئۈستىدىكى خاتىرە تاش.

ئورمانلىق باشلىنىدۇ. ھەممىلا يەردە گۈللەر ئېچىلغان بولغاچقا، جىغجىق يېزىسىنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىزانىس مەنزىرىسى چوڭ بىر ياۋا گۈللەر باغچىسىدەك تۇزلەڭلىكتە يېيىلىپ تۇرىدۇ.

شىمالدا قەدىرلى تېغى بولۇپ، سۇلەمش چوققىسى جىغانلار بىلەن قاپلانغان، ياپيېشىل تۇرىدۇ. بۇ تاغ تۇۋىدىن ساۋرۇن دەرياسى تۇزلەڭگە قاراپ ئۆركەشلەپ ئاقىدۇ. ئاناۋارزا تۇزلەڭلىكىنىڭ غەربىي شىمالدا كوزان يولى سوزۇلغان. سۇمباش دەرياسى كوزان يولىنى ئىككىگە بۆلۈپ، ئاناۋارزا قىيالىقلىرىنىڭ ئالدىدىن ئۆتىدۇ. سۇمباش دەرياسىنىڭ يەنە بىر تەرىپىگە، يەنى ئاناۋارزا قەلئەسىنىڭ غەربىگە ھاجىلار يېزىسى جايلاشقان ... ئۇنىڭ نېرىسىدا ئاسلانلىق يېزىسى. ئاسلانلىق يېزىسىدا بۇرۇنقى كىشىلەر ئوۋچى قوش دەپ ئاتاپ كەلگەن كۇرد خەلقىنىڭ ئەۋلادلىرى ئولتۇراقلاشقان. بۇنىڭمۇ نېرىسىدا بولسا گويا يەلكەنلىرىنى ئېچىپ ئاق دېڭىزدا ئوچۇۋاتقاندەك كۆرۈنىدىغان دوملۇ قەلئەسى. دوملۇ قەلئەسىنى تۇمانلار قاپلاپ تۇرغاچقا، كۇن ئىسسىغان چاغلاردىلا قىزىل قىيالىرى چوقچىيىپ كۆرۈنىدۇ.

مانا بۇ تۇزلەڭلىك ـــ مۇنبەت ئاناۋارزا تۇزلەڭلىكىدۇر. ئاناۋارزا تۇزلەڭلىكىنىڭ ئوتتۇرىسىدا چەكسىز كەتكەن، غوڭۇلداپ تۇرىدىغان، قوش ئۇچالمايدىغان، يىلان كىرەلمەيدىغان قاراڭغۇ چاتقاللىق ۋە قومۇشلۇقى بىلەن ئاقچەساز پاتقاقلىقى سوزۇلۇپ ياتىدۇ. ئاقچەساز پاتقاقلىقىنىڭ ئەتراپىدا تۇركمەن يېزىلىرى بولۇپ، ئۆيلىرى قومۇشلاردىن ياسالغان. ئاقچەساز پاتقاقلىقى جەنۇبتىن، ساۋرۇن دەرياسىنىڭ جەيھان دەرياسىغا تۇتاشقان يېرىدىن باشلىنىپ، شىمالدا ۋايۇاي يېزىسىنىڭ دەل ئايىغىدا تۇگەيدۇ.

ئاناۋارزانىڭ مۇنبەت تۇپراقلىرىدىن يىلدا ئوچ قېتىم ھوسۇل ئالغىلى بولىدۇ. بۇ قاپقارا، مايلىق، يۇمشاق، ئۇنۇملۇك يەرلەردە ھەر خىل ئۆسۈملۈك ئۆسىدۇ. ئۆسۈملۈكلەر بولۇق بولۇپ، باشقا يەرلەرنىڭكىگە سېلىشتۇرغاندا ئىككى ـ ئوچ، ھەتتا بەش ھەسسە

يوغان تۇرىدۇ. گۈللىرىنىڭ، ياشناپ تۇرغان ئوت ـ چۆپلىرىنىڭ، دەرەخلىرىنىڭ رەڭگى تامامەن باشقىچە، يېشىلى ـــ قاشتاشتەك سۇزۇك يېشىل، سېرىقى ـــ كەھرىۋادەك ساپسېرىق، قىزىلى ـــ چاقناپ تۇرغان ياقۇتتەك قىزىل، كۆكى ـــ قېنىق كۆكۈچ، هاشاراتلار، چۈمۈلىلەر، كېپىنەكلەر، قۇشلارنىڭ قاناتلىرى، تۈكلىرى ئاز كۆرۈلىدىغان مىڭ خىل سېھىرلىك رەڭدە ۋالىلداپ تۇرىدۇ. قۇرت ـ قوڭغۇز، كېپىنەك، قۇشلار، چېكەتكىلەر تۈزلەڭلىكتە شامالدەك ئۇچۇشىدۇ. بىردە قارىساڭ، ئاناۋارزا تۈزلەڭلىكىدە خىلمۇخىل رەڭدىكى كېپىنەك دولقۇنى دەرەخلەر، ئوت ـ چۆپلەر ۋە تاش ـ تۈپراقنى، جىمىكى يەر ـ جاهاننى قاپلاپ كېتىدۇ. سېرىق، قىزىل، يېشىل، كۆك، ئاق رەڭدىكى، هەربىرى قۇشچىلىك كېلىدىغان كېپىنەكلەر بىر ـ بىرىنى قوغلىشىپ، كېپىنەكلەر قاينىمى تۇرىدۇ، ئاسمانغا كۆتۈرۈلۈپ دولقۇن هاسىل قىلىدۇ، تۈزلەڭگە يېيىلىدۇ، يەنە كۆتۈرۈلۈپ بۇلۇتلاردەك ئۇچۇشىدۇ، بۇ يەرنى ئاجايىپ ـ غارايىپ، باشقىچىلا سېھىرلىك بىر دۇنياغا ئايلاندۇرىدۇ. بىردە قارىساڭ، يوغان قىزىل چۈمۈلىلەر ئۆزۈن پاچاقلىرىنى كېرىپ تۈزلەڭلىكتە ئۇياقتىن ـ بۇياققا چېپىشىپ يۈرۈشىدۇ. مونچاقلىق هەرىلەر شامالدەك ئۇچۇشىدۇ.

بۇ تۈزلەڭلىكتە پارقىراق قوڭغۇزلارمۇ ئاجايىپ يوغان بولىدۇ. كېچىسى تۈزلەڭلىكتە ۋە ئاقچەساز ئۈستىدە يۇلتۇز چاقنىغاندەك كۆرۈنىدۇ، شۇڭا تاڭ ئاتقۇچە ئوت ـ چۆپلەر، دەل ـ دەرەخلەر، گۈللەر بىر يورۇپ، بىر ئۆچۈپ تۇرىدۇ، ئۇچقۇنلار ئاستا ـ ئاستا ئۆچۈشىدۇ، ئۇچقۇن شامال يۇلتۇزلارنى سۈرىدۇ، يەر يۈزىدىكى ۋە ئاسماندىكى يۇلتۇز ئۇچقۇنلىرى يالقۇنجاپ بىر ـ بىرىگە تۇتىشىپ كېتىدۇ.

يېشىل چۈننەلەر، چېكەتكىلەر، دۇمبىسىدىكى نەقىشلىك قاپلىرى قاتتىق پارقىراق هاشاراتلارمۇ شامالدەك ئۇچۇپ ئويناشىدۇ.

ئاناۋارزا تۈزلەڭلىكىدە هەممە نەرسە ـــ ئوت ـ چۆپ، دەل ـ

دەرەخ، قۇرت ـ قوڭغۇز، ئۇچار قاناتلار بىر ـ بىرىنى ئىزدىشىدۇ. ئاناۋارزا تۈزلەڭلىكىدىكى مەخلۇقاتلار باشقىچىلا ئۇنۇملۇك، ساغلام، پارلاق، سېھىرلىك بىر دۇنيانىڭ مەخلۇقلىرىدۇر.

ئاقچەساز پاتقاقلىقىنىڭ ئەتراپى پۈتۈنلەي نەرگىسلىك بولۇپ، نەرگىسنىڭ ئېگىزلىكى ئادەمنىڭ كىندىكىگە كېلىدۇ. قىزىلگۈلدەك چوڭلۇقتا ئېچىلغان ساپسېرىق نەرگىس گۈللىرى سازلىقنىڭ ئەتراپىنى قورشاپ تۇرىدۇ. شۇڭلاشقا، باهار مەزگىلىدە ئاقچەسازدىن پاتقاق پۇرىقى كەلمەيدۇ، ئەكسىچە، يۇمشاق توپىدىن گۈپۈلدەپ ئۇرۇپ تۇرىدىغان نەرگىس پۇرىقى ئىسسىق هاۋاغا، تاشلارغا، ئوت ـ چۆپلەرگە، دەل ـ دەرەخلەرگە، هاشاراتلارغا، قۇشلارغا، هەتتا ئادەملەرگىمۇ سىڭىپ كېتىدۇ ... ئاناۋارزادا باهار كۈنلىرى قۇرت ـ قوڭغۇزدىن تارتىپ قۇشلارغىچە هەممىلا نەرسە نەرگىس پۇرايدۇ. كۈندۈزى ئىللىق ئاپتاپتا نەرگىس پۇرىقى تېخىمۇ كۈچىيىدۇ. ئاقچەسازدىكى ئادەملەر بۇ پۇراقتىن مەست بولۇشىدۇ. ئاناۋارزادا بارلىق جانلىق مەستخۇشلۇقتا ياشىشىدۇ.

بۇنىڭدىن خېلى زامانلار بۇرۇن ئاناۋارزا تۈزلەڭلىكىنى چۆلدىن قېچىپ كەلگەن جەرەنلەر قاپلاپ كەتكەنكەن. هازىر ئەنە شۇلاردىن قېلىپ قالغان چىرايلىق ئۇچ جەرەن تۈزلەڭلىكتە چاقماقتەك تېز يۈگۈرۈپ، كېپىنەك، چېكەتكە، هاشارات، هەرە، قۇش شامالىرىنىڭ، نەرگىس پۇراقلىرىنىڭ ئارىسىدىن ئۆتۈپ هەمىتە تېغىدىن ئاناۋارزا قەلئەسىگە، ئاناۋارزا قەلئەسىدىن ۋايۋاي يېزىسىنىڭ ئايىغىغا، ۋايۋايدىن هاجىلار يېزىسىغا، دوملۇنىڭ تۆۋىنىگە، ئۇ يەردىن جەيهان دەريا سىنىڭ بويلىرىغىچە كېچە ـ كۈندۈز كېزىپ يۈرۈشىدۇ. ئاناۋارزادا بىرەر جانلىق مەۋجۇدات ـــ يىلان، چايان، قۇش، ئادەمزات، بۆرە، چاكال①، ئىت ۋە باشقىلار بۇ جەرەنلەرگە چېقىلمايدۇ. ئۇلار ئاناۋارزا

① چاكال ـــ بۆرىدىن كىچىكرەك يىرتقۇچ مايمۇن.

تۇزلەڭلىكىدىكى ئاخىرقى مۇقەددەس جانلىقلاردەك ئەركىن - ئازادە، خالىغىنىچە يايراپ ياشىشىدۇ.

ئاقچەساز پاتقاقلىقىنىڭ ئىچىگە ئوق ئۆتمەيدىغان، يىلان كىرەلمەيدىغان دەرىجىدە قويۇق ئۆسۈملۈكلەر ئۆسۈپ كەتكەن. پاتقاقلىقتىكى سۇلارمۇ بەزى يەردە كۆپۈكلىنىپ، پورۇقلاپ قاينايدۇ. بۇ يەرگە قول تەققىلى بولمايدۇ. بەزى يېرىدە تامامەن باشقىچە، تېگىدىكى شېغىل تاشلار كۆرۈنگۈدەك سۈپسۈزۈك مۇزدەك سۇغا چۈشكەن قۇياش نۇرى ئەكس ئېتىدۇ. يەنە بەزى يەرلىرىدە بولسا لاي سۇ سېسىق پۇراپ تۇرىدۇ. پاتقاقلىققىمۇ ھەر خىل، بەزى يەرلەردە دەرەختەك ئېگىز ئۆسكەن قومۇشلار، بەزى يەرلەردە پاكار قويۇق ئوت - چۆپلەر، رەڭلىك قىيا گۈللىرى ... بەزى يەرلەردە تۈپتۈز كەتكەن ياپيېشىل چىمەنلىك، بەزى يەرلەردە ئاسمان كۆرۈنمىگۈدەك ئېگىز دەرەخلىك، ئورمانلىق ... خىلمۇخىل دەرەخ، ئوت - چۆپلەر، يۆگەيلەر ... كۈن چىقىش بىلەن شاپىلاقتەك كۆكۈچ يۆگەي گۈللىرى ئېچىلىدۇ. قېلىن قومۇشلۇقلاردا ئېچىلىدىغان ياۋا گۈللەر ۋە نېلۇپەرلەر قۇچاقتەك بولۇپ سۇزۇك سۇدا لەيلەپ تۇرىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا، سازاقبېلىق، تاپانبېلىق، تاشپاقا، يوغان يېشىل كۆر - كۆر پاقىلار ئۆزۈپ يۈرۈشىدۇ ... چۈجەن، پاشىلار خۇددى بۇلۇتتەك ئۆزۈشىدۇ، قارا يىلان، سۇ يىلانلىرى، قىزىل قۇيرۇقلۇق تۈلكىلەر، قورقۇنچاق چاكاللار، بوز، مايسارەڭ، ئۇزۇن پاچاقلىق، ئۇزۇن بويۇنلۇق سۇ قۇشلىرى چېپىپ يۈرۈشىدۇ.

توروس تېغىدىن تۇزلەڭلىككە چۈشكەندە جىمجىتلىق باشلىنىدۇ. يا قۇشنىڭ، يا سۈنىڭ، يا بىرەر ئادەمزاتنىڭ ئاۋازى ئاڭلانمايدۇ. تۇزلەڭلىك گويا بارچە ئاۋازنى يۇتۇپ كەتكەندەك، بولۇپمۇ ئاپتاپ چىقىپ كۈن ئىسسىغان چاغلاردا تۇزلەڭلىك تىمتاس بولۇپ كېتىدۇ. بۇ جىملىق ئاقچەسازغا يەتكۈچە داۋاملىشىدۇ. ئۇ يەردىن باشلاپ بىر شاۋقۇن پارتلايدۇ. بۇ پاتقاقلىقتىن ئادەمنى چۆچۈتىدىغان، ھەتتا ھوشىدىن كەتكۈزگۈدەك ھەر خىل، ئارىلىشىپ كەتكەن، ئاڭلاپ باقمىغان

ئاۋازلار كېلىدۇ. قۇشلارنىڭ سايراشلىرى، پاقىلارنىڭ كۇركىراشلىرى، سۈنىڭ پورۇقلاشلىرى، ھاشاراتلارنىڭ غەلىتە ئاۋازلىرى، ئورماننىڭ شۇۋۇلدىشى، قومۇشنىڭ شىلدىرلىشى، خورازلارنىڭ چىللاشلىرى، ئىتلارنىڭ ھاۋشىشلىرى، چاكاللارنىڭ ھۇۋلاشلىرى بىرلىشىپ زەمبىرەك ئاۋازىدەك ئېتىلىپ چىقىدۇ، ئاقچەساز ئادەمنى قورقۇتىدۇ. شۇڭا، ئادەملەر ئاقچەسازنىڭ ئىچىگە ئاسانلىقچە كىرەلمەيدۇ.

ئاناۋارزانىڭ كەڭ زېمىنى كۆپ يىللىق تارىخقا ئىگە. خارابلاشقان ئاناۋارزا شەھىرى، تىك قىيالاردىكى قەلئەلەر، تاشقىنلاپ ئاقىدىغان جەيھان دەرياسى، ساۋرۇن، سۇمباش دەريالىرى، قۇشلىرى، بۇركۈتلىرى، رەڭدار گۈللىرى، ئاجايىپ - غارايىپ ھاشاراتلىرى، بىرگە مىڭنى بېرىدىغان ھوسۇللۇق ئېتىزلىرى، ئاقچەساز پاتقاقلىقى، تومۇز ئىسسىقتا مۇزدەك ئاقىدىغان سۇزۇك سۇلىرى، توپا يوللىرى، ئۇچىدىغان بېلىقلىرى ۋە مول بايلىقى بىلەن چۇقۇر ئوۋانىڭ ئوتتۇرىسىدا ئاپتاپتا قاقلىنىپ، مۇھەببەت ۋە ھىممەت ئىلكىدە ئەركىن - ئازادە يېيىلىپ ياتىدۇ.

قۇياش ئاناۋارزا قىيالىقىنىڭ ئۈستىدىن غەربكە پېتىۋاتقان چاغدا قۇشتەك يوغان، قېنىق سېرىق رەڭدىكى كېپىنەكلەر قاناتلىرىنى جۈپلەشتۇرۇپ، پۇتلىرى بىلەن باش - كۆزلىرىنى سىيپاپ، بەدەنلىرىنى يېنىك تىترىتىپ، ئولتۇرۇۋاتقان قۇياش نۇرىدا پارقىراپ تۇرغان شاخقا قونۇشىدۇ، دەل شۇ چاغدا ئاناۋارزا تۇزلەڭلىكى، دەرەخلەر، سۇلار، يەر ۋە ئاسمان قېنىق زەڭگەر رەڭگە كىرىدۇ، كېپىنەكلەرمۇ شۇ رەڭنى ئالىدۇ.

ئاناۋارزانىڭ توپىسى ئادەتتىكى توپا ئەمەس، بەلكى ئالتۇن، بۇنى پەقەت ئەلى ساپا بايلا بىلىدۇ. يەرنىڭ قەدىرىنى شۇ ئەلى ساپا بايلا تېگى - تەكتىدىن چۈشىنىدۇ. ھەربىر ئادەمدە ياخشى بولسۇن، يامان بولسۇن، بىر سەۋدا بولىدۇ. ھەممە ئادەمنىڭ ئۆزى ياخشى كۆرىدىغان بىر نەرسىسى بولىدۇ. ئەلى ساپا باينىڭ

سەۋداسى بەكمۇ كۈچلۈك، ئۇنىڭ ئەڭ ياخشى كۆرىدىغىنى ئاناۋارزانىڭ ئۇنۇملۇك قارا چىلان تۈپرىقى ئىدى. ئەلى ساپا باي ھەر كۈنى چىقىش بىلەن تەڭ يەرنى چىڭ دەسسەپ، ئاناۋارزا تۈزلەڭلىكىگە ھەۋەس بىلەن كۆز يۈگۈرتەتتى. ئۇ، جاھاننىڭ ئويغىنىشىنى، بىر - بىرىگە ئارىلىشىپ ئۈچۈۋاتقان ھاشاراتلارنى، تولغىنىپ كېتىۋاتقان يىلانلارنى، بىر - بىرىگە مىنگىشىۋالغان يوغان يېشىل پاقىلارنى، ئۆمىلەپ كېتىۋاتقان تاشپاقىلارنى، پوستى قاتتىق رەڭدار قۇرت - قوڭغۇزلارنى، ھەرىلەرنى، قۇشلارنى، جەرەنلەرنى، خىلمۇخىل گۈللەرنى، بولۇق زىرائەتلەرنى، تۈيۈپ ياشارغان شاللىقلارنى، كېپىنەكلەرنى، سۇلارنى، سازلىقلارنى، ئۆستەڭلەرنى، يوللارنى، توپا - چاڭ باسقان تېرەكلەرنى، ئۇزۇپ يۈرگەن بۇلۇتلارنى، جۇش ئۇرۇپ تۇرغان، ئۈچۈۋاتقان، توختىماستىن يېڭىلىنىپ تۇرىدىغان، بۇ جاھاننى قىيامەتكە ئايلاندۇرىدىغان يېڭى دۇنيانى، ئۇنىڭ پەيدا بولۇشىنى كۆزىتەتتى. بۇ كۆزىتىشتىن ئەس - ھوشىنى يوقاتقاندەك بولاتتى. ئاناۋارزا تۈزلەڭلىكىنى غۇلاچ ئېچىپ قۇچاقلىماقچى بولاتتى. ئەسلىدە ئەلى ساپا باينىڭ ئاناۋارزادا بىر غېرىچمۇ يېرى يوق ئىدى. ئۇ ئاچ كۆز كۆپ ئۆتمەيلا تېرىلغۇ مەيدانلىرىغا ئىگە بولۇۋالدى، يەنىلا تويماۋاتىدۇ. دېمەك، نېمىشقا پۈتۈن ئاناۋارزا تۈزلەڭلىكىگە ئىگە بولمايدۇ، نېمىشقا شۇنچىۋالا كەڭ زېمىننى يەنە كېڭەيتمەيدۇ؟ ! ئەلى ساپا باي: «ھايات — كۆرەش دېمەكتۇر. ئەڭ مۇھىمى تېخىمۇ كۆپ يەر ئۈچۈن كۆرەش قىلىش كېرەك. كۆرەشسىز ھايات ھېچنېمىگە ئەرزىمەيدۇ. يەر ئۈچۈن بولغان كۆرەش ئەڭ مۇقەددەستۇر. ئادەم بالىسى بۇ دۇنيادا كۆرەش قىلماي نېمە قىلىدۇ، كۆرەش قىلمىسا ئوت - خەستىن نېمە پەرقى؟» دەيتتى.

لېكىن، يەر ئۈچۈن بولغان كۆرەشلەر بارغانسېرى قىينىلىشىپ بارماقتا ئىدى. ئەسلىدە بۇ يەرلەرگە — چۇقۇر ئوۋاغا، ئاناۋارزاغا، بۇ يەرلەرنىڭ ئىسسىقىغا، چۈشەن -

پاشىلىرىغا، قومۇش ئۆيلىرىگە كۆنەلمىگەن كۆچمەنچى تۈركمەنلەر بۇ يەرلەردە ئولتۇراقلىشىپ قېلىشنى خالىمىسىمۇ، كۈنلەرنىڭ ئۆتۈشى بىلەن يەرگە باغلىنىشتىن باشقا ئىلاجىنىڭ يوقلۇقىنى چۈشەنگەندى. ئەللىك دۆنۈملۈك يەرنى بەش كىلو تۇزغا، بىر ئۆچكىگە، ئون لىراغا، بىر تايغا، بىر ئېشەككە سېتىۋالىدىغان كۈنلەر كەلمەسكە كەتكەندى. بۈنىڭدىن ئون بەش - يىگىرمە يىل بۇرۇن ئۇچ مىڭ لىراغا يەر - زېمىنى بىلەن بىر يېزىنى سېتىۋېلىشقا بولاتتى، دېھقانلار باشقا جايلارغا كۆچۈپ كېتىشەتتى. ھازىر ئەھۋال پۈتۈنلەي ئۆزگىرىپ كەتتى. ئەنە شۇ قومۇش ئۆيلەردە ئولتۇرىدىغان ئادەملەر يەر ئۈچۈن قان تۆكۈشتىن يانمايتتى. ئەلى ساپا باي بىرلا نەرسە ئۈچۈن بەكمۇ كۆيۈپ - پىشاتتى. ئەسلىي ئۇ ئۆز ئىشىنى يوشۇرۇنچە ئېلىپ بارغان بولسا، ئارزۇسىنى بىلىندۇرمىگەن بولسا ياخشى بولاتتىغۇ، لېكىن ئۇ بار غەزىپى بىلەن يەرنىڭ قىممىتىنى ئاشۇردى، بۇنىڭ بىلەن دېھقانلارنىڭ كۆزى ئېچىلدى. كۆزلىرى ئېچىلغان دېھقانلار بىلەن كۈرەش قىلىش بەكمۇ قىيىن، بىراق بۇ لەززەت بېغىشلايدۇ. مانا بۇ، ئادەمگە زۆرۈر ياشاش يولى. يەرنى — شۇنچىلىك قىممەتلىك نەرسىنى قولغا كەلتۈرۈش ئەلۋەتتە ئاسانغا توختىماسلىقى لازىم - دە.

ۋايۋاي يېزىسى ئاناۋارزا تۈزلەڭلىكىدىكى يېزىلاردىن بىرى، ئۇ باشقا يېزىلاردىن سەل - پەل چوڭ. ۋايۋاي دېھقانلىرى ئەلى ساپا باينىڭ كۆزىگە قادالغان مىخ. ئۇلار يا قاراقچىدىن، يا ھۆكۈمەتتىن قورقمايتتى. ياخشى - يامان سۆزلەرنىمۇ ئاڭلىمايتتى، ئۆچمەس ئوتتەك يەرگە مەھكەم يېپىشىپ، ھەرقاندىق بالا - قازاغا قارشى كۆكرەك كېرىپ چىقاتتى ۋە سوقۇشاتتى. ئەلى ساپا باي مۇشۇ ۋايۋاي يېزىسىنىلا قولغا چۈشۈرەلىسە، پۈتۈن ئاناۋارزانى قولغا كىرگۈزۈش پايپاقنىڭ يېپىنى سۆككەندەك ئاسانغا چۈشەتتى.

ۋايۋاي يېزىسى ئاناۋارزا تۈزلەڭلىكىنىڭ يۇقىرىسىغا،

تۇپراقتۇپىنىڭ يېرىم سائەتلىك تۇڭۇنىگە، دەدەپاكلى چاتقاللىقىنىڭ ئوڭ تەرىپىگە، ساۋرۇن دەرياسىنىڭ شېغىل تاشلارنى ئېقىتىپ كەڭرىتكەن يېرىگە جايلاشقان. يېزا ئۆيلىرى قومۇش ۋە شاخلاردىن ياسالغان كەپىلەردىن ئىبارەت.

جەيھان دەرياسىدىن سۇلەمىش دۆڭلۈكىگە بارغۇچە ئاناۋارزا تۇپتۇز كەتكەن بولۇپ، سازلىقلىرى، يېزىلىرى، كەپىلىرى، چاتقاللىرى، بۇك دەرەخلىرى بىلەنمۇ خۇددى بىر دېڭىزدەك كۆرۈنىدۇ. كۇن چىقىشتىن ئاۋۋال ئاناۋارزا تۇزلەڭلىكى گويا دېڭىزغا ئوخشاش ئاقىرىپ، جىمجىتلىق قوينىدا مۇگدەيدۇ. چۇنكى، بۇ مەزگىلدە بىر ئاۋازدىن مەڭ خىل سادا پەيدا قىلىدىغان يەر ـ جاھان تىمتاسلىققا چۆمگەن بولىدۇ.

تۇزلەڭلىك ئاقىرىشقا باشلىغاندا، قۇشتەك يوغان توق سېرىق كېپىنەك شاخقا قونۇپ قاناتلىرىنى تىترىتىپ، ئالدى پۇتلىرى بىلەن بېشىنى قاشلاپ، كۆتۈرۈلۈۋاتقان قۇياشقا قاراپ كېرىلمەكتە ئىدى.

2

جىغان ئەڭ ياخشى ۋە ئەڭ ئۇنۇملۇك يەرلەردە ئۆسىدۇ. بىر يىلتىزدىن شاخلىنىپ ئۆسىدىغان جىغانىنىڭ ئېگىزلىكى ئادەم بويىغا يەتمەيدۇ. ياش جىغان ھەسەلنىڭ رەڭگىدە بولىدۇ، چوڭايغانسېرى ئۇنىڭ رەڭگىمۇ قېنىقلاپ قارىيىدۇ. جىغان ئەتىيازدا ئەڭ بالدۇر بىخ ئۇرۇپ يوپۇرماق چىقىرىدۇ. دەسلەپ سېرىق گۇل ئېچىلىدۇ، يوپۇرمىقى ئاچ يېشىل بولىدۇ، كېيىنچە يوپۇرمىقى توق يېشىل ۋە قارامتۇل يېشىلغا ئۆزگىرىدۇ. ياز ئايلىرىغا كەلگەندە گۇللىرى قوڭۇر رەڭدە ئېچىلىدۇ.

چۇقۇر ئوۋادا ۋە ئاناۋارزادا يۇز دۆنۇمچە يەردە جىغان ئورمانلىقى بار. بۇ پالتا چېپىلمايدىغان، قۇش ئۇچمايدىغان، كارۋان ئۆتەلمەيدىغان بۇك ئورمانلىقتۇر.

جىغان قاتتىق تىكەنلىك دەرەخ بولۇپ، باش بويى ھەممىسىلا، ھەتتا ئىنچىكە شاخلىرىغچە قىسقا ئۇچ بۇرجەك تىكەن بىلەن قاپلانغان. جىغان ھەسەلنىڭ رەڭگىدىن قارامتۇل رەڭگە ئۆزگەرگەندە، تىكەنلىرىمۇ مىختەك قاتتىق بولۇپ كېتىدۇ. جىغانىنىڭ يىلتىزلىرى يەرگە ئەگرى ـ توقاي چوڭقۇرلاپ كىرىپ ئۆسىدىغان بولغاچقا، ئۇنى يۇلۇش ئاسان ئەمەس.

جىغانلىققا ئات، ئېشەك، كالا، چوشقا، بۇرە، ھەتتا ئىتلارمۇ كىرەلمەيدۇ. ئەگەر ئادىشىپ كىرىپ قالسا قانلىرىنى ئاققۇزماستىن چىقىپ كېتەلمەيدۇ. بۇ يەردە توشقانلار، ياۋا توڭگۇزلار، كىچىك چاكاللار ياشىيالايدۇ. ناگان ـ ناگاندا قۇيرۇقى يۇلۇنغان قىزغۇچ تۇلكىلەر ئۇچراپ قالىدۇ.

ئەتىيازدا جىغانلىق ھەرىلەر ماكانغا ئايلىنىدۇ. سېرىق ھەرە، مونچاقلىق قارا ھەرە، ئېشەك ھەرىلىرى جىغانىنىڭ قاتتىق تىكەنلىرى ئۇستىگە ئۇۋۇلىرىنى قۇرۇشىدۇ. ئۇۋۇلىرىدىن چىقىقان ھەسەل ھەرىلىرى جىغانلىق ئۇستىدە خۇددى ئوغۇل تۇغۇپ بېرىدىغاندەك نۇر چاچىلىرىنى توزۇتۇپ ئۇچۇشىدۇ.

جىغانلىقتا ئۆمۈچۈكلەرمۇ تور توقۇشىدۇ. كۇن چىقىقان چاغدا جىغانلىقنىڭ نېپىز بىر قات ئاق يېپىنچا يېپىنغاندەك كۆرۈنىدۇ، جىغانلار ئارا تارتىپ توقۇلغان تورلار تاڭ شامىلىدا ئاستاغىنا يەلپۇنۇپ تۇرىدۇ.

ئاناۋارزا تۇزلەڭلىكى تۇمان ئىچىدە ئىدى. بىلىنەر ـ بىلىنمەس سىم ـ سىم يامغۇر چۇشۇۋاتاتتى، شامال يوق ئىدى. تاغدا كۇن چىقىش بىلەن تۇمانلار كەينىدە غۇۋا يورۇقلۇق بىر يورۇپ، بىر يوقايتتى. شۇ چاغدا بىر ئادەم گۇللۇك چاپىنىغا ئورىلىپ، جىغان يىلتىزىغا قويغان مىلتىقىغا بېشىنى قويۇپ، توگۇلۇپ ئۇخلاۋاتاتتى. ئۇنىڭ ئۇستىدىن ـــ دەل جىغانلىقتىن بىر توپ قۇش ھەر خىل ئاۋازدا سايرىشىپ ئۇچۇپ ئۆتتى. بۇ ئادەم كۆزىنى ئېچىپ يەنە يۇمۇۋالدى. بىرئازدىن كېيىن ئۇرۇلۇپ كۆزىنى ئۇۋۇلىدى ۋە ئەتراپىغا ھاڭقىيىپ قاراپ قويدى. ئۇنىڭ

بەدىنى كۆيۈشۈپ، تىزى سىرقىرايتتى. كىرىلىپ ئورنىدىن تۇردى، ئاغزى ئاچچىق بولۇپ تۈكۈرۈۋەتتى، تۈكۈرۈك ئۆمۈچۈك تورىنى تېشىپ جىغانىنىڭ پۈتىقىغا چۈشتى. ئۇ ئادەم ئېگىشىپ مىلتىقىنى ئالدى ـ دە، مۇرىسىگە ئاستى. كۆمۈش نەقىشلىك چىركەس خەنجىرى سول يېنىغا ئېسىلغان بولۇپ، تىزىغا چۈشۈپ تۇراتتى. بېلىدە تاپانچا قىستۇرۇقلۇق ئىدى. قولىدا توقۇلغان قېلىن ئالىچىپار يىپەك كۆڭلەكنىڭ ئۈستىدىن ئۈچ قاتار تىزىلغان ئوقدان باغلانغان، بوينىغا يوغان، يېپىيېڭى قارا دۇربۇن ئېسىلغانىدى. گۈل چېكىپ تىكىلگەن قېلىن تېرە چورۇقى يېڭى بولۇپ، گۈللۈك يۈك پايپىقى تىزىغا كېلەتتى. بۇ خىل پايپاقنى توروس تېغىدىكى دېھقانلار ئۆزلىرى توقۇۋالىدۇ. ئۇ ئادەم پايپىقىنى ياڭاق شۆپۈكى بىلەن بويالغان ئوچۇق خورما رەڭلىك يۈك شالۋارنىڭ ئۈستىدىن تارتىپ كىيىۋالغانىدى.

ئۇچ تەرەپتىن خورازنىڭ چىللىغان، ئىتنىڭ ھاۋۇشىغان ئاۋازى ئاڭلاندى. بۇ ئادەم جەنۇب تەرەپكە قاراپ ئۆز يولىنى پەرق قىلالمىدى. جەنۇب تەرەپتىن خورازنىڭ قىچقىرىشى ئاڭلاندى. غەربتىن خىلمۇخىل ئاۋاز كېلەتتى. پاقىلار توختىماي كۇرۇلدايتتى. شەرقتىن يېقىملىق بىر ئاۋازلار ئاڭلىنىپ، يەنە توختاپ قالاتتى. يىراقتىن ـــ جىغانلىق سىرتىدىن بىر ئاۋاز كېلەتتى. كۇن دىمىق ئىسسىق، قۇياش گەرچە مۇنار ئېگىزلىكىدە كۆتۈرۈلگەن بولسىمۇ، تۇمان ئىچىدە كۆرۈنمەيتتى. پەقەت سىم ـ سىم يېغىۋاتقان يامغۇردا غۇۋا يورۇقلۇق ئاران كۆرۈنەتتى.

بۇ ئادەم شەرقە قاراپ ماڭدى. تىزلىرى پۈكۈلۈپ مېڭىشقا ھالى قالمىغانىدى. ئۇنىڭ يولغا چىققىنىغا تۆت كۇن بولغان، ئوزۇقى تۈنۈگۈن چۈشتە تۈگىگەن، بىراق ھازىر ئۇنىڭ قورسىقى ئاچمىغانىدى. چۈنكى، قورسىقىنىڭ ئاچلىقى خىيالىغىمۇ كىرمەيتتى. تۆت كۇن ئاۋۇال ساۋرۇن دەرياسىنىڭ باش تەرىپىدە ئۇنى ئەسكەرلەر قورشىۋالغانىدى. ئەسكەر كۆپ بولغاچقا،

ئۇلارنىڭ ئاتقان ئوقلىرى ئۇنىڭ ئۈستىگە يامغۇردەك چۈشەتتى. بەختىگە، قورشاۋدا قالغان ۋاقتى كەچقۇرۇن بولۇپ، يامغۇر چۈشۈشكە باشلىغانىدى. ئۇ يېرىم كېچىدە ئەسكەرلەر قامال قىلىۋالغان تامدىن ئۇن چىقارماستىن مۇشۇكتەك سەكرەپ ئۆتۈپ قاچقانىدى. ئەمدى ئۇ بۇ تاغلاردا تۇرالمايتتى. چۈنكى، تاغۇتاشلارنى ئەسكەرلەر قاپلاپ كەتكەن، ئۇنىڭ ئۈستىگە قولىغا كالتەك، چوماق ئالغان دېھقانلار ئەسكەرلەرگە قوشۇلۇپ ھېچ يەرنى ئالا قويماي قاراقچىلارنى ئىزدەيتتى. تېخى بىر ھەپتە بۇرۇنلا ئېگىز، تىك تاغنىڭ ئۆڭكۇرىگە مۆكۈنگەن ئەلى غوجىنى تاغقا يامىشىپ چىققان دېھقانلار تۇتۇۋالغانىدى.

ئادەم ساقلانغۇدەك بىردىنبىر جاي ۋايۇاي يېزىسى. ئۇ شۇ يەرگە بارسا قۇتۇلۇپ قالاتتى ۋە خاتىرجەم بولاتتى، چۈنكى ئۇ يەردە ئوسمان چوڭ بار. بىراق، ھازىر ئۇ سەل ئىككىلىنىپ قالدى. ئۇ يېزىغا كىرەر ـ كىرمەيلا ۋايۇاي دېھقانلىرى ئۇنى ھۆكۈمەتكە تۇتۇپ بېرەر ياكى ئۆز قېرىندىشى، ئۆز ئوغلىدەك كۆرۈپ ئۆز ئىچىگە ئېلىپ كېتەر. ئۇنىڭدىن باشقا، ئوسمان چوڭ بىر پۇتى گۆرگە ساڭگىلاپ قالغان قېرى ئادەم، ئۇزاق زامانلاردىن بېرى ئۇنىڭ خەۋىرىنى ئاڭلىمىدى. كىم بىلىدۇ، ئۆلۈپ قالدىمۇ، شۇنداق بولسا ئۇ يەردە كىمنى ئىزدەيدۇ؟ ۋايۇاي يېزىسىدا ئۇنى كىممۇ تونۇيدۇ؟ ئۇ بۇ يەرگە كېلىۋېتىپ ئۇممەت سېرىقىنىڭ يېنىدا بىر كېچە قونۇپ قالغانىدى. شۇ كۇنى قورققىنىدىن ئۇممەتنىڭ ئۆتى يېرىلايلا دەپ قالدى، ئەمدى ئوسمان چوڭمۇ شۇنداق قورقارمۇ؟ ئوسمان چوڭغۇ كۆپىنى كۆرگەن، كۆڭلى يۇمشاق، قورقماس بىر بوۋاي. لېكىن، بىرنېمە دېيىش تەس، ئىنسانچىلىق ...

ئويلاپ تۇرىدىغانغا نەدە ۋاقىت، نېمە بولسا بولسۇن، ئۇ ئۇدۇللا ۋايۇاي يېزىسىغا بېرىشى كېرەك. ھازىر، مۇبادا ئۇنىڭ ئۇچۇن باشقا يوشۇرۇنغۇدەك بىر جاي بولغان تەقدىردىمۇ، ۋايۇاي يېزىسىغا كۆڭلى تارتىپ تۇراتتى. بېرىشقا قىزىقىپ تۇراتتى.

ئۆزىگە بەكمۇ يېقىنچىلىق قىلغان، چىن قەلبىدىن مۇناسىۋەت قىلغان ئوسمان چوڭ ۋە ۋايۇاي دېھقانلىرىنىڭ ھازىر ئۆزىنى قانداق قارشى ئېلىشىلىرىنى بىلمەكچى بولاتتى. چۈنكى، دېھقانلارغا ھېچقانداق زىيان سالمىغان، ئەكسىچە، پايدا يەتكۈزگەن، كەمبەغەللەرنىڭ دوستى، بايلارنىڭ دۈشمىنى، يېتىم بىچارە ئەلى غوجىنى شۇ دېھقانلار تاغدىن تۈتۈپ كېلىپ، باش - كۆزىگە ئۇرۇپ، يۈزىگە تۈكۈرۈپ ساقچىغا تاپشۇرۇپتۇ ۋە: «ۋاي ساقچى باشلىقى جانابلىرى، دۈشمىنىڭنىڭ ئۆمرى مۇشۇنچىلىك بولغىنى يېتەر!» دەپتۇ ۋە يېزىدا ئۇچ كېچە - كۈندۈز ئويۇن - تاماشا قىلىشىپتۇ.

يېزىغا كىرەر - كىرمەيلا ئوسمان چوڭنىڭ قولىنى باغلاپ ساپا باينىڭ ئالدىغا ئاپارغىنى كۆز ئالدىغا كەلدى. شۇ ئەلى ساپا باي قانداق ئادەم بولغىيدى؟

تۈنۈگۈن ئاخشام جىغانلىققا كىرگەندە تىكەنلەر ئۇنىڭ پاقالچاقلىرىنى تىلمۇتكەنىدى، شۇ يارىسى ئېچىشىپ ئاغرىۋاتاتتى. يامغۇر توختىماستىن سىم - سىم چۈشۈۋاتاتتى، سېرىق ھەرىلەر كۆنەلگۈلىرىگە تىقىلىپ، بىر - بىرىگە چاپلىشىۋالغانىدى.

جىغان قويۇق ئۆسكەچكە يېرىپ مېڭىش تەس ئىدى، مىڭ تەسلىكتە چۈشكە يېقىن قىيان پەيدا قىلغان جىراغا يېتىپ كەلدى. جىرا جىغانلىقىنى باشتىن - ئاياغ ئىككىگە ئايرىپ تۇراتتى. ھەر تەرەپتىن ئېقىپ كەلگەن قىيان سۇيىنىڭ بىرلىشىشىدىن ھاسىل بولغان چوڭ ئۆستەڭنىڭ بويىدا ئۇچ تۇپ يوغان دەرەخنى كۆردى، ئوتتۇرىدىكى دەرەختە ئىككى ئادەم پاتقۇدەك كاۋاك بار ئىدى. بۇ ئادەم شۇ كاۋاكقا كىرىپ يۆلىنىپ ئولتۇردى. ئۆزۈن توقۇلما چاپىنىدىن يامغۇر ئۆتمەگەچكە، بەدىنى مۇزلاپ كەتمەگەنىدى. بىراق، پۇتى، پاقالچاقلىرى ھۆل بولۇپ كەتكەنىدى. توقۇلما چاپىنى تىزىغا كېلەتتى. ئۇ مىلتىقىنى چىقىرىپ يېنىغا تىرەپ قويىدى. دۈربۈن، خەنجەر،

تاپانچىسىنى مىلتىقىنىڭ يېنىغا قويىدى ۋە كۆزلىرىنى يۇمدى. قورسىقى بەكلا ئېچىپ كەتكەن بولسىمۇ پەرۋا قىلمىدى. ئۇممەت سېرىق ۋايۇاي يېزىسىنى ئۇنىڭغا ئۇقتۇرۇپ كېلىپ مۇنداق دېگەنىدى: «تۆۋەنگە مېڭىپ، نارلى قىشلاقتىن ساۋرۇن دەرياسىنىڭ نېرىقى تەرىپىگە ئۆتكەندىن كېيىن جىغانلىققا كىرىسەن، جىغانلىقنىڭ يۇقىرى تەرىپىگە قاراپ مېڭىۋەرسەڭ دۆڭگە چىقىسەن، ئۇنىڭ باغرىدا ئۇچ تۇپ دەرەخنى كۆرىسەن، ۋايۇاي يېزىسى شۇ يەردىن دەل ئىككى سائەت يىراقلىقتا. سەن يېزىغا كېچىدە يېتىپ بارىسەن. يېزىنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىر تۇپ دەرەخ بار، ئۇنىڭ تۈۋىدىكى ئاپپاق مەرمەر تاش كېچىدىمۇ پارقىراپ كۆرۈنىدۇ. دەرەخنى تېپىپ، جەنۇبقا قاراپ مېڭىۋەرگىن، كېچە تۇم قاراڭغۇ بولسىمۇ ئۇدۇللاپ مېڭىۋەرسەڭ بىر دەرۋازىغا بېرىپ توختايسەن، ئوسمان چوڭ دەپ چاقىرساڭلا دەرۋازىنى ئاچىدۇ.»

«ئەگەر دەرۋازا ئېچىلمىسچۇ؟ مۇبادا ئېچىلغاندا بۇ يېزىنىڭ بارلىق ئەرلىرى يىغىلغان بولسچۇ؟» دېگەن خىياللار كاللىسىغا كىرىۋالدى.

يېرىمى خىيال، يېرىمى چۈشتەك ئويلار بىلەن دەرەخ كاۋىكىدا كۈننى كەچ قىلىپ، قاراڭغۇ چۈشكەندە كاۋاكتىن چىقتى.

ھاۋا بىرئاز سوۋۇغانىدى، يامغۇر يەنىلا يېغىۋاتاتتى، ئۇ يەر - بۇ يەردە غۇۋا يورۇقلۇق كۆرۈنەتتى، جىغانلىقنى تۇمان باسقانىدى. جىغان گۈللىرى كىشىنى مەست قىلغۇدەك ئىللىق پۇراق چاچاتتى.

مىلتىق، دۈربۈن، خەنجەرنى، ھەممىسىنىلا ئابا[1]سىنىڭ ئىچىگە ئېسىۋالدى. مۇنداقلا قارىغاندا ھېچكىم ھېچنېمىنى بايقىيالمايتتى، لېكىن ئابانىڭ بىر يامان يېرى شۇكى، چۇقۇر

① ئابا — دېھقانلار كىيىدىغان يەڭسىز ئۇزۇن چاپان.

ئوۋادا هېچكىم ئابا كىيمەيتتى، ئابا تاغلىق دېھقانلارنىڭ كىيىمى. مەيلى، كېچىدە كىممۇ دەققەت قىلاتتى؟ !

يىراقتىن كىچىك بىر يورۇقلۇق كۆرۈندى. ئۇ بەكمۇ ھارغانلىقتىن پۈتلىرىنى سۆرەپ ماڭاتتى. يامغۇر يەنىلا توختىماستىن سىمىلداپ يېغىۋاتاتتى. بۇرنىغا تېزەك پۈرىقى كېلىشى بىلەن تەڭ ئېسىگە كەلدى، ئۇ جىغانلىقتىن چىقىپ يېزىغا كىرىپ قالغانىدى. بىر ئىت قاتتىق ھاۋشىدى. ئەتراپ قاپقاراڭغۇ، كاللىسىدا بىرەر نەرسە ئويلىمىغان بولسىمۇ، يۈرىكى دۈپۈلدەپ سوقاتتى. يېزىنىڭ خېلىلا ئىچىگە كىرگەندە بىر ئادەم ئۇچرىدى. ئۇ كېتىۋەردى. يېقىنلاشقاندا سالام بەردى، ئۇچراشقان ئادەممۇ سالام قايتۇردى:

— يول بولسۇن يولۇچى، بۇ كېچىدە نەدىن چىقىپ، نەگە كېتىۋاتسەن؟

— تاغدىن كېلىۋاتىمەن، نارلى قىشلىقىغا كېتىۋاتىمەن، — دەپ جاۋاب بەردى بۇ ئادەم.

— خوش ئەمىسە، يولۇڭ بولسۇن، — دەپ قويۇپ كېتىۋەردى ئۇچراشقان ئادەم.

— سالامەت بولۇڭ ! — دەپلا تىترەپ كەتتى بۇ ئادەم.

بۇ ئادەم ماڭغان يول يېزىنىڭ ئوتتۇرىسىدىن كېسىپ ئۆتەتتى. ئوڭ تەرەپتە چوڭ بىر تۇپ دەرەخ قارىيىپ كۆرۈندى. شۇ دەرەخنىڭ يېنىغا بېرىپ ئاقىرىپ تۇرغان مەرمەر تاشنى كۆردى. ھېچ يەردىن چىراغ يورۇقى كۆرۈنمەيتتى، مۇشۇ بىرلا يورۇقلۇقتىن باشقا پۈتكۈل يېزا قاراڭغۇلۇق ۋە جىمجىتلىققا چۆككەنىدى ... بۇ ئادەم بەكمۇ چارچاپ كەتكەنلىكتىن دەرەخكە يۆلىنىپ ئۇزاققىچە تۇرۇپ قالدى، يۈرىكى يەنىلا ئىتتىك سوقاتتى. قايسى تەرەپ جەنۇب، قايسى تەرەپ شەرق، قايسى تەرەپ شىمال ۋە غەرب، زادىلا ئايرىغىلى بولمايتتى. ئۇنىڭ بېشى قېيىپ قالدى. يامغۇر توختىماي يېغىۋاتقاچقا، دەرەخ شاخلىرى شىلدىرلايتتى، « نېمە بولسا بولسۇن، بېشىمغا كەلگەننى

كۆرەي» دەپلا ئالدىغا قاراپ ماڭدى. بىرئاز ماڭغاندىن كېيىن بىر ئۆيىنىڭ قاشاسىغا كېلىپ ئۇرۇلدى، قولى بىلەن سىلاپ - سىيپاپ ئىشكىنى تاپتى.

— ئوسمان ئاغا، ھەي ئوسمان ئاغا ! ئوسمان ئاغا ...

ئىچكىرىدىن ئەركىشىنىڭ «كىم؟» دېگەن ئۈيقۇلۇق بوم ئاۋازى ئاڭلاندى.

— خۇدايى مېھمان !

ئىشىك شۇ زامان ئېچىلدى.

— ئۆيگە كىر، قېرىندىشىم، قېنى كىرگىن، ھازىر چىراغنى ياقىمەن، — دېدى كۆڭلەكچان بىر ئادەم.

— ئوسمان چوڭنىڭ ئۆيىنى ئىزدەيمەن، بۇ ئۇنىڭ ئۆيى ئەمەسمۇ؟

— تۇرۇپ تۇر، قېرىندىشىم، كىيىنىۋالاي، ئاندىن سېنى باشلاپ بارىمەن، يامغۇر تېخىچىلا يېغىۋاتامدۇ؟

— ھەئە، يېغىۋاتىدۇ.

ئۆي ئىگىسى ھايالشمايلا چىقىپ، كەلگەن كىشىنىڭ ئالدىغا چۈشۈپ ماڭدى، بىرەر ئېغىز گەپمۇ سورىمىدى، بېرىپ ئوسمان چوڭنىڭ ئىشكىنى قاقتى:

— ئوسمان ئاغا، ھەي ئوسمان ئاغا ! مېھمىنىڭ كەپتىكەن، باشلاپ كەلدىم !

ئىشىك شۇ زامان ئېچىلىپ ئايال كىشىنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى:

— مېھمىنىمىز ئامان - ئېسەن كەپتۇ، خۇدايى مېھمانىنىڭ قەدىمى قۇتلۇق بولسۇن ! ۋەلى، سەنمۇ ئۆيگە كىر، تېخى ئەتىگەنغۇ، ئوسمان چوڭ چوم تىكىۋاتىدۇ، قېنى، ئۆيگە كىرىڭلار !

— ئۇيقۇمنى ئۇخلاي، — دەپلا ۋەلى ياندى.

— سالامەت بول، ۋەلى ! — دەپ ۋارقىرىدى ئايال كەينىدىن ۋە مېھمانىنى ئۆيگە باشلاپ كىردى.

ئوچاق بېشىدا ئولتۇرغان ئوسمان چوڭ:

— كىم كەپتۇ؟ — دەپ بوم ئاۋازدا سورىدى.

— تونۇمايمەن، خۇدايى مېھمان ئىكەن، ئۇچىسىدا ئاباـ تاغلىق بولسا كېرەك، — دېدى ئايال.

— تاغلىقمىكەن؟ — سورىدى ئوسمان چوڭ، — ھە تاغلىق دېگىن، خوش، سالامەت كەلگەن بولسا قەدىمى قۇتلۇق بولسۇن، كەل، ئوچاق بېشىغا كەل، قېنى، بۇ يەرگە ئولتۇرغىن، يامغۇر يېغىۋاتامدۇ؟

— سىم ـ سىم چۈشۈۋاتىدۇ.

ئوسمان چوڭ چومنى تاشلاپ قويۇپ، ئۆيىنىڭ ئوتتۇرىسىدا قاراپ تۇرغان مېھمانغا باشتىن ـ ئاياغ كۆز يۈگۈرتتى.

— نېمىشقا قاراپ تۇرىسەن، بۇرادەر، ئولتۇرساڭچۇ ! ساڭا نېمە بولدى؟ خۇدا ھەققى، ئولتۇرغىن !

مېھمان ئولتۇرالمايتتى، ئولتۇرسىلا ئىچىگە ئېسىۋالغان قورالللىرى كۆرۈنۈپ قالاتتى.

ئوسمان چوڭ ئورنىدىن تۇرۇپ، قولىنى مېھمىنىڭ مۇرىسىگە قويدى.

— بالام، ئولتۇرساڭچۇ !

مېھمان يەنىلا ئولتۇرمىدى.

— قەمەر، كۆرپە ئاچىق. قەدىرلىك مېھمانىنىڭ ئاستىغا كۆرپە سال !

ئايال ئۆيىنىڭ بىر بۇلۇڭىدا تۇرۇپ « ماقۇل » دېدى.

— مېھمان ئوغلۇم، ئاباڭمۇ ھۆل بولۇپ كېتىپتۇ، نەدىن كېلىپ، نەگە كېتىۋاتسەن؟ — دېدى ئوسمان چوڭ.

— تاغدىن چۈشتۇم، ئوسمان چوڭنى ئىزدەپ كېتىۋاتىمەن، — دەپ جاۋاب قايتۇردى خۇشال بىر ئاۋاز.

— دېمەك، سەن ئوسمان چوڭنى ئىزدەپ كېتىۋېتىپسەن ـ دە، ئاجايىپ ئىش...

— شۇنداق، ئاجايىپ ... — قەمەر مومای كۆرپىنى ئەكىرىپ ئوچاق بېشىنىڭ سول بۇرجىكىگە سالدى.

— قېنى، ئولتۇرۇڭ، ئۇكام، — دېدى ئايال.

— ئولتۇرغىن، ئوغلۇم، ماۋۇ ئاباڭنى سېلىۋەتكىن، ئۆمرۈمدە تۇنجى قېتىم ئولتۇرمايدىغان مېھماننى كۆرۈۋاتىمەن، — دېدى ئوسمان چوڭ.

مېھمان ئىككىلىنىپ تۇراتتى، ئاباسىنى سېلىشقا جۈرئەت قىلالمايتتى.

قەمەر مومای ئېرىنىڭ قۇلىقىغا:

— بۇ بالىنىڭ بېشىدا بىر ئىش بار جۇمۇ؟ ! — دېدى.

— نېمە بولۇشى مۇمكىن؟ — دەپ ۋاركىرىدى ئوسمان چوڭ ۋە، — ھەي مېھمان، بېشىڭدا بىر غەم بارمۇ؟ — دەپ ئېچىنغان ئاھاڭدا سورىدى.

— مېنى تونۇمىدىڭمۇ، ئوسمان ئاغا؟ — دەپ خۇشاللىق بىلەن كۈلدى مېھمان.

ئوسمان چوڭ مېھمانغا يېقىن كېلىپ، مۇرىسىدىن تۇتۇپ يۇزىگە قارىدى.

— ۋاي مەمەت ئاۋاق، شۇڭقارىم، قوزام ! ئاھ مېھمىنىم، مېنىڭ بالام، بۇركۇتۇم ! — دېدى ـ دە، مەمەت ئاۋاقنى قۇچاقلىۋالدى، پۈتۈن ئەزايى بولسا دىر ـ دىر تىترەيتتى. ئۇ يەنە:

— ۋاي، بۇ سەنمىدىڭ، مېنىڭ لاچىنىم سەنمۇ؟ خۇدايى مېھمان سەنمۇ؟ راستلا سەن شۇمۇ؟ — دەپ خۇشاللىقتىن قىنىغا پاتمايتتى.

بۇ ئەھۋالدا مەمەتنىڭ بوغۇزىغا بىرنېمە تۇرۇپ قالغاندەك، ئاغزىغا گەپ كەلمەيتتى، ئۇ خۇددى لەززەتلىك چۈش كۆرۈۋاتقاندەك ئىدى.

— ھەي قەمەر، كۆزۈڭ كور بولۇپ كەتسۇن، قاراپ باققىنا، كەلگەن كىم ئىكەن؟ كەلگىنە قەمەر، بىر كۆرۈپ باققىن.

ئايال ئۇزۇن سېلىنغان ئۆيىنىڭ ئۇ بېشىدا تۇرۇپ:

— نېمە دەۋاتسەن، ئوسمان، نېمە دېدىڭ؟ — دېدى.

— بېرى كەل، تېز كەل، كېلىپ ئۆزۈڭ كۆرگىن، قارىغىنا،

كىم ئىكەن، زادى كىم دەپتۇ؟

— ئوسمان ! زادى كىم كەپتۇ؟ — دېدى قەمەر مومای.

— لاچىنىم ! — دەپ ۋارقىرىدى ئوسمان چوڭ، — شۇڭقارىم، مېنىڭ لاچىنىم.

— ۋارقىرما — دېدى مومای، — ۋارقىرما، سارائ بايقۇش، بۇ بالا ھازىر قاچقۇن، ۋاي جېنىم بالام، مەمەت ئاۋاقمۇسەن؟

— ھەئە، مەن شۇ، ئانا.

— سالامەت كەپسەن، جېنىم بالام، بۇ سارائ ياقاڭنى قويۇۋەتسىچۇ، راھەتلىنىپ ئولتۇرغان بولسائ، يىراق تاغلاردىن ئېشىپ كەلگەنسەن؟

— جىم بول، خوتۇن، ئۇنى قويۇپ بەرمەيمەن، قېنىپ پۇرىۋالماستىن قويۇۋەتمەيمەن.

ئوسمان چوڭ مەمەت ئاۋاقنىڭ بوينىنى، مۇرىلىرىنى، توغرا كەلگەن يېرىنى پۇرايتتى.

— بالا ھېرىپ كېتىپتۇ ! — دېدى ئايال، — چارچاپ جېنى تۇمشۇقىغا كېلىپ قاپتۇ.

ئاخىر مومای بېرىپ مەمەتنى ئېرىنىڭ قولىدىن ئاجرىتىۋالدى. ئوسمان چوڭ مەمەت ئاۋاقنى ھەيرانلىقتا قارايتتى، قەمەر مومای مەمەتنىڭ ئاباسىنى سالدۇرماقچى بولاتتى. ئاخىر مەمەت ئۆزىگە كېلىپ دەرھال ئاباسىنى سالدى. مىلتىق، تاپانچا، دۇربۇن، خەنجىرىنى يېشىپ تامغا يۆلەپ قويدى، كېلىپ قەمەر ئانا سېلىپ بەرگەن كۆرپىدە ئولتۇردى.

ئوسمان چوڭ مەمەتنىڭ ئالدىغا كېلىپ ئولتۇرۇپ تېڭىرقاپ قارايتتى ۋە كۆزىنى ئۇنىڭدىن ئۇزەلمەيتتى.

مەمەت كۈلۈمسىرەيتتى، قەمەر ئانا سۆزلەيتتى، ئوسمان چوڭ قىمىر قىلماستىن مەمەتكە تىكىلىپ قارايتتى.

— كۆزلىرىم راست سېنى كۆرۈۋاتقاندۇ — ھە؟ قۇلاقلىرىم خاتا ئاڭلىمىغاندۇ — ھە؟ سەن راستلا شۇڭقارىمۇسەن؟ كۆزلىرىم يەنە بىر مەرتەم سېنى كۆردى — ھە ... كۆرۈشكە نېسىپ

بولدى ... خوش، سالامەت كەلدىڭمۇ؟

ئوسمان چوڭ ئاستا — ئاستا ئېسىنى يىغىشقا باشلىدى.

— دېمەك، شۇنداق بولدى — ھە ! يەنە بىر قېتىم مەمەت ئاۋاقنى كۆرۈشكە نېسىپ بولدى ! ۋاي ئوسمان چوڭ، سەن تەلەيلىك ئادەمسەن — دە ! ئاناڭ سېنى شۇنچىلىك كېچىسى تۇغقان ئوخشايدۇ، ۋاي ئوسمان، ئەمدى سەن ئۇ دۇنياغا ئارمانسىز — خۇشال — خۇرام كېتىدىغان بولدۇڭ، ۋاي ئوسمان چوڭ ...

ئوسمان چوڭ شۇ سۆزلەرنى قىلىپ ئورنىدىن تۇردى ۋە مەمەتنىڭ چاچلىرىنى سىلىدى، يەنە ئۇنىڭغا تىكىلىپ قاراپ:

— خۇدا ھەققى، سەن — راستلا مەمەت ئاۋاقمۇ سەن؟ شۇڭقارىمۇ سەن؟ — دەپ ۋارقىردى.

— سارائ بولدۇڭمۇ تەلۈە ! — دەپ جىمىدى قەمەر ئانا، — ۋاي سارائ، بۇ بالا قېچىپ يۈرگەن تۇرسا، نېمانچە ۋارقىرايسەن، ئىككىنچىلەپ مەمەت ئاۋاق دېگەن گەپنى ئاغزىڭغا ئالغۇچى بولما !

— ياۋاللا ! — دەپ ۋارقىردى ئوسمان چوڭ، — ياۋاللا ! ...

قەمەر ئانا بىلەن مەمەت ھودۇقۇپ كەتتى.

— ئوغلۇم ئاچلىقتىن ئۆلەي دېگەندۇ، لاچىنمىنىڭ قورسىقى ئاچ، قەمەر، تېز بول، تېز !

— قورقۇتۇپ يۈرىكىمنى ئالدىڭغۇ، مانا، ھازىر پولۇ ئېتىمەن، — دېدى قەمەر ئانا.

— قورقۇپ كەتمىگىن، ئوسمان ئاغا، ئاچلىقتىن ئۆلۈپ قالمايمەن، — دەپ كۈلدى مەمەت.

— تېز بول، لاچىنىم ئاچلىقتىن ئۆلەي دېدى. قېتىق ئەكەل، ھەسەلمۇ بار — ھە؟ قېنى سېرىق مايىنى، يېڭى مايدىن ئەكەل !

— قەمەر ئانا، يېرىم كېچىدە پولۇ ئەتمەيلا قويۇڭ، نېمە بولسا شۇنى يەيلى ...

— مەن ساڭا لاچىنىم ئاچلىقتىن ئۆلەي دېدى دېمىدىممۇ،

شورپىنى تېزرەك ئىسسىتقىنا !

قەمەر ئانا شۇ ھامان كورىنى ئوچاققا ئاستى.

ــ بۇ ئادەم مېڭەمنى ئىلەشتۇرۇپ، مېنى سارالاش قىلمۇەتتى، ــ دېدى قەمەر ئانا.

ــ ئازراق چىداپ تۇر، شۇئقارىم، ھازىر ئىسسىيدۇ، بۇ شورپا بەكمۇ مەززىلىك قايىنغان، ــ دېدى ئوسمان چوڭ ۋە ئۆزى بېرىپ ئوتنى چوڭخىلاپ ئوتۇن سالدى. ئوت لاۋۇلداپ كۆيۈشكە باشلىدى.

ــ سادىغاڭ كېتەي، ئوسمان ــ دەپ يالۋۇردى قەمەر ئانا، ــ ساڭا نېمە بولدى، ئۆزۈڭنى تۇتۇۋال !

قەمەر ئانا مەمەتنىڭ ئالدىغا داستىخان سالدى.

بىرئازدىن كېيىن شورپا ئىسسىدى، يوغان قاچىدا شورپىنى مەمەتنىڭ ئالدىغا قويدى. شورپىدىن ھور چىقىپ تۇراتتى ۋە مەززىلىك پۇرايتتى. مەمەت شورپىنى گەپ قىلماستىن ۋە توختىماستىن ئىتتىك ئىچىپ تۇگەتتى، قەمەر ئانا ھەسەل قوشقان قېتىقنى ئەكېلىپ قويدى، مەمەت ئۇنىمۇ بىردەمدە ئىچىپ بولدى.

قەمەر ئانا ئۆيدە يېگۈدەك نېمە بولسا ھەممىسىنى بىردىن ــ ئىككىدىن ئەكېلىپ داستىخاندا قويدى، سىبرىق ماي، شېكەر، ياڭاق مېغىزى، ئالما، ئۆرۈك، قۇرۇق ئۈجمە ...

مەمەت ئاخىر:

ــ رەھمەت، كۆپ رەھمەت، داستىخىنىڭلارغا ئىبراھىم خەلىلۇللا بەرىكەت بەرگەي ! ــ دېدى.

قەمەر ئانا توختىماستىن:

ــ يېگىن، بالام، تارتىنماي ئال ! يىراقتىن كەلدىڭ، ئېگىز تاغلاردىن ئېشىپ كەلدىڭ، ــ دەيتتى.

ــ رەھمەت، ئانا، كۆپ رەھمەت، ئەمدى قورسىقىم ئېتىلىپ كېتىدۇ، قارىغىنا، ناغرىدەك بولۇپ كەتكىنىنى ! ــ دەپ كۈلەتتى مەمەت.

مەمەتنى خۇشاللىق چۈلغۇۋالدى. ئوسمان چوڭنىڭ ئۆيىدە مۇنداق قىزغىن كۈتۈۋېلىنىشى چەككەن جىمى ئازابىنى ئۇنتۇلدۇرغاندى، ئۇ ھازىر خۇددى بالدەك بولۇپ قالدى.

ــ ئوسمان ئاغا، ئۆيۈڭدە قۇشلاردەك يېنىكلىشىپ قالدىم.

قەمەر ئانا داستىخانىنى يىغىشتۇرۇپ بولۇپ، قەدىمكى زامانىدىن قالغان، ساپىقى سۇنغان قەلەي تۇركىمەن چۆگۈننى ئوچاققا ئاستى.

ــ بالام، قەھۋەنى قانداق تەييارلاي؟ ــ دەپ سورىدى.

مەمەت ھودۇقۇپ كەتتى، ئۇ ناھايىتى ئاز قەھۋە ئىچكەنىدى، شۇڭا ئىزا تارتقىنىدىن قىزىرىپ كەتتى. نېمە دېيىشىنى بىلمەستىن ئوك قولىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ:

ــ قانداق بولسا مەيلى، ئانا، ــ دېدى.

ــ مېنىڭكىدەك بولسۇن، ئىككىمىزنىڭكىنى بىللە قاينىتقىن، ــ دەپ ئوسمان چوك سۆزگە ئارىلاشتى.

قەھۋە قاينىغىچە گەپ ـ سۆز قىلماستىن ئولتۇرۇشتى. مەمەت يوغان كۆزلىرىنى پارقىرىتىپ كۈلۈمسىرەيتتى. قەمەر ئانا قۇلاقلىق چىنىگە قەھۋەنى قۇيغاندا، يېڭى قەھۋەنىڭ مەززىلىك پۇرىقى پۇراپ كەتتى، بۇ پۇراق مەمەتكە بەكمۇ ياقتى. چىنە قۇلىقىنى تۇتقاندا قولى تىترەپ تەخسىگە ئازراق تۆكۈلدى. مەمەت، چىننىنى قانداق تۇتىدىكىن، قەھۋەنى قانداق ئىچىدىكىن دەپ ئوسمان چوڭغا قارايتتى، ئۇنىڭمۇ قوللىرى تىترەيتتى. بىراق، تەخسىگە تۆكۈلمىدى. گەرچە قولى مەمەتنىڭكىدىن بەكرەك تىترەۋاتقان بولسىمۇ، چىننىنى بىرلا كۆتۈرۈپ، غۇرتۇلدىتىپ سۇمۇرۇپ، گۈپۈلدىتىپ ئىچىۋەتتى، مەمەتمۇ شۇنداق قىلدى، بىراق ئاغزىنى كۆيدۈرۈۋالدى. قەھۋەنىڭ بىر خىل قىرتاق تەمى بار ئىدى، قەھۋە سەل سوۋۇغاندىن كېيىن يەنە ئوسمان چوڭغا ئوخشاش ئاز ـ ئازدىن سۇمۇرۇپ ئىچتى. ئۇ ئۆمرىدە يەنە بىر قېتىم تەمى مۇشۇنداق قەھۋەنى ئىچىپ باقمىدى. ھەر قېتىم قەھۋە ئىچكەندە قەمەر ئانىنىڭ قەھۋەسى

ئېسىگە كېلەتتى، ئۇ ھېچقاچان مانا مۇشۇ تېپىلماس تەمنى، تېپىلماس پۇراقنى تېتىيالمىدى. ئاغزىدىن بىر ئۆمۈر مانا مۇشۇ قەھۋەنىڭ تەمى كەتمىدى. ھەر قېتىم قەھۋە ئىچكەندە مۇشۇ قەھۋەنىڭ تەمنى تېتىغۇسى كېلەتتى، ھەربىر چىنە قەھۋەنى مۇشۇ قەھۋەنىڭ تەمنى تېتىش ئۈچۈن ئىچەتتى.

ئوسمان چوڭ قەھۋەسىنى ئىچىپ بولۇپ چىنىنى ئوچاق يېشىغا قويغاندىن كېيىن:

— تالا سوغۇقمۇ نېمە؟ توڭلاۋاتىمەن، — دېدى.

— يامغۇر يېغىۋاتىدۇ، — دېدى قەمەر ئانا.

— ئوبدان چاغدا كەلدىڭ، ئوغلۇم، — دېدى ئوسمان چوڭ، — خىزىرەكلا يېتىپ كەلدىڭ، جېنىمىزغا جان قاتتىڭ. بۇ ئەلى ساپا دېگەن ئىتنىڭ دەردىدە ھالىمىز خاراب بولدى. ئۇ يېزىنى بىزدىن تارتىۋالىدۇ، بۇنىسى ئېنىق. بۇ ئەھۋاللار مېنى غەزەپلەندۈرىدۇ، ئىنسانىي غۇرۇرۇمغا تېگىدۇ. مېنىڭ مەمتىم، مېنىڭ شۇڭقارىم، ئون ئوغۇل چوڭ قىپتىمەن، ھەممىسىلا توشقاندەك قورقۇنچاق. مەن بولسام قېرىپ قالدىم، دېھقانلار قورقۇپ ئەلى ساپاغا قارشى تۇرۇشتىن يالتىيىپ قاپتۇ. قورقۇنچاقتىن ياخشى ئادەم چىقمايدۇ، خۇدايىم قورقۇنچاق ئادەملەرنىڭ جاجىسىنى بەرسۇن.

ئوسمان چوڭنىڭ بىر تۇتام ئۇزۇن ئاق ساقىلى تىترەيتتى، قورۇق چۈشكەن يۈزى ئوت يالقۇنىدا مىستەك قىزىرىپ، قايغۇ ئىچىدە مىدىرلايتتى، ئاپپاق قويۇق قاشلىرىنىڭ ئاستىدا كۆرۈنمەي قالغان يېشىل كۆزلىرى ئېچىلىپ، بىر نۇرلىنىپ، بىر ئۆچەتتى. ئوسمان چوڭنىڭ ھەربىر ھەرىكىتىدە بىر خىل مۇلايىملىق بار ئىدى. بىرەر نەرسىگە ھەيران بولۇپ ئەركىن كۇلۇشلىرىدە، قاشلىرىنى كۆتۈرۈپ تېڭىرقاپ بېقىشلىرىدا، ئادەملەرگە، ھايۋانلارغا، قۇرت ـ قوڭغۇزلارغا، قۇشلارغا بولغان مېھىر ـ مۇھەببىتىدە بىر خىل بالىلارچە مۇلايىملىق بولغاچقا، دېھقانلار ئۇنى ياش چېغىدا، ئوتتۇرا ياشقا كىرگىنىدىمۇ «ئوسمان

بالا» دەيتتى. كېيىن نېمە ئۈچۈندۇر ئۆزلىرىچە «بالا» دېگەننىڭ ئورنىغا «چوڭ» دېگەننى ئىشلىتىشتى. بۇ ئىش قاچان بولغان، ئوسمان چوڭنىڭ ئۆزىمۇ بىلمەيتتى، ھېچكىمنىڭمۇ ئېسىدە يوق. ھازىر بىر زامانلاردا ئۇنى ئوسمان بالا دەپ چاقىرىشقىنىنى ھېچكىم ئەسلەپ قويمايتتى. پەقەت بىرلا ئادەم، يەنى قەمەر ئانىلا بۇنى ئۇنتۇمىغانىدى، بەزىدە ئاچچىقى كەلگەندە «ئوسمان بالا» دەپ ۋارقىرايتتى.

قەمەر ئانا غەزەپ بىلەن نېرىدىن كېلىپ شۇنداق دېدى:

— نېمىلەرنى دەۋاتسەن بۇ بالىغا، ئۇ تېخى چورۇقنى يەشمەي، دېمىنى ئالماي، توپىسىنى قاقماي تۇرۇپ نېمىلەرنى بىلجىرلايسەن، ھەي ئوسمان بالا، ئوسمان كىچىك ! ... سەن يۈز ياشقا، ھەتتا مىڭ ياشقا كىرسەڭمۇ ئەقلىڭ توشمايدۇ، ئوسمان كىچىك. بۇ بالا ئەمدىلا ئوتنىڭ ئىچىدىن چىقىپ جېنىنى ئارانلا سۆرەپ كەلگەن تۇرسا، يەنە كېلىپ سەن ئۇنى دەم ئالغۇزماستىن ... قارىغىنا بالىنىڭ ئەھۋالىغا، توڭشىپلا كېتىپتۇ. بىر يارىلانغان قۇش جىغانلىققا مۆكۈنسە ئارقىسىدىن مىڭ ئەسكەر، يەنە مىڭ باي ئاختۇرۇپ كېلىدۇ. مەمەت ئاۋاقنىڭ ئېتىنى ئاڭلىسا بايلارنىڭ ئۆتى تېشىپ كېتىدۇ. ئۇنىڭ چۇقۇر ئوۋاغا كەلگىنىنى بىلمەي قالامدۇ؟ چۇقۇر ئوۋادا سېنىڭ ئۆيۈڭگە چۈشكىنىنى بىلمەسمۇ؟ بۇ بالا دېمىنى ئالماي تۇرۇپ ھالىمىز، ھاياتىمىز، پالانىمىز، پۈستانىمىز دېگىلى تۇردۇڭ. ساڭا بىر گەپنى قىلايمۇ ئوسمان بالا، سەن مۇشۇ ئەقلىڭ بىلەن مەمەت ئاۋاقنى بايلارنىڭ قولىغا تاپشۇرۇپ بېرىشىڭ مۇمكىن تېخى، مەن سېنى بىلمەمدىمەن ! بايلار مەمەت ئاۋاقنى ھۆكۈمەتكە ئاپىرىپ بېرىشىدۇ، ھۆكۈمەت بۇ ئىنجىمارۇقىمىزنى دارغا ئاسىدۇ، شۇ چاغدا سەن دارنىڭ ئاستىدا تۇرۇپ يىغلا، دۈگا قىل، ئوسمان بالا! ...

ئوسمان چوڭ سۆزلەشكە پۇرسەت تېپىش بىلەن:

— توغرا ئېيتىسەن، قەمەر، دېگەنلىرىڭ توغرا، جىم بول، ئاغزىڭنى يىغ، يائاللا، — دېدى.

— بۇ قىلىقىڭ ئەيىب ئەمەسمۇ؟ يېزاڭنى چېكەڭگە تاڭ. ئەلى ساپا بېيىڭ جەھەننەمگە كەتسۇن. يائاللا، بۇ دۇنيادا يا ئادەمگەرچىلىك قالمىدى، يا ئەدەپ ـ ئەخلاق ! ... تېخى دېمىنى ئالماي تۇرۇپ ... ئەلى ساپا سىلەرنىڭ توشقان يۇرەكلىكىڭلاردىن پايدىلىنىپ سۇرگۇن قىلسا قىلمامدۇ ...

— بولدى قىل، قەمەر ! — دەپ ۋارقىرىدى ئوسمان چوڭ، — جىم بول دەيمەن، قېرى.

مەمەت گەپ تەگىشىۋاتقان بۇ ئەر ـ خوتۇنغا مېھرى بىلەن قاراپ كۇلەتتى.

— بولدى ئەمدى، خوتۇن، مەمەت ئۆزىمىزنىڭ ئوغلى ھەم بىزنىڭ شۇڭقارىمىز. ۋاي قەمەر، مەمەت يېزىمىزنىڭ ئەھۋالىنى بىلىپ قالسا ياخشى ئەمەسمۇ؟

قەمەر ئانا سەل بوشىشىپ:

— ماقۇل، ئاۋۋال زېمىنلىنىڭ ئەھۋالىنى سۆزلەپ بەر. بۇ يېزىنىڭ مۇھىم ئىشلىرىنىڭ بىرى، ھېلىقى زېمىنل تازچۇ ... — دېدى.

ئوسمان چوڭنىڭ كالپۇكلىرى ساڭگىلاپ، قايغۇ بىلەن شۇنداق دېدى:

— شۇڭقارىم، ئىش بەكمۇ چاتاق، بۇ كۇنلەردە سەن تاغدا يوشۇرۇنۇپ قالالمايسەن. تاغنىڭ ئادەملىرى ياۋايىراق كېلىدۇ، بولۇپمۇ ھازىر غالجىرلىشىپ كەتتى. نە مەمەت ئاۋاقنى، نە گىزىك تۇراننى تونۇسۇن، ئۆز دادىسىنىمۇ قوغلاپ يۇرۇپ ھۆكۈمەتكە تۇتۇپ بېرىشتىن يانمايدۇ. ئەگەر سەن ئاناۋارزاغا باردىغان بولساڭ، ئىككى كۇنگە قالماي تۇتۇلىسەن. ھازىرچە مۇشۇ يەردە — مېنىڭ ئۆيۈمدە تۇرىسەن. سېنى بۇ قېرىدىن باشقا ئادەم بىلمەسلىكى كېرەك، ھەتتا ئوغۇللىرىمۇ بىلمىسۇن. سېنى ۋەلىدىن باشقا ھېچكىم كۆرمىدى، شۇنداقمۇ؟

— ھېچكىم كۆرمىدى.

— ئۇنداق بولسا تولا ئوبدان، بۇ قېرىنىڭ ئوغۇللىرىمۇ

بىلمەي قالسۇن. بىرىگە بۇ خوتۇن، بىرىگە سەن، بىرىگە مەن، يەنە بىرىگە ئۇلۇغ ئاللا بىلىپ قالايلى.

قەمەر ئانا بېشىنى لىڭشىتتى، ئاق ياغلىقىنىڭ ئاستىدىن پېشانىسىگە ساڭگىلاپ تۇرغان ئالتۇن تەڭگىلىرى جىرىڭلاپ كەتتى.

— ۋاي ئاللا، مەن سېنى بىلمەمدىمەن، ئوسمان كىچىك، ئەتە تاڭ سەھەردە پۇتكۇل يېزىغا جار سالىسەن، يائاللا، مەن سېنى بىلمەمدىمەن؟ بەك ياخشى بىلىمەن.

ئوسمان چوڭ خاپا بولۇپ ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى.

— ۋاي سارىڭ قېرى، مەن بىلەن ئېيتىشما، مەن بىلەن ئويناشما. مەن سارىڭمۇ، ئەقلىم يوقمۇ؟ مەن بېرىپ بىرىگە دېسەم، ئۇ بېرىپ باشقا بىرىگە دېسە، ئۇ بىرى يەنە بىرىگە ... شۇنداق قىلىپ زېمىنلگە بېرىپ يەتمەمدۇ؟ ھازىر زېمىنل يېزىدا بىرەر ـ يېرىم يات قوشنىمۇ ئۇچۇرتمايدۇ. زېمىنل ئاڭلىغان ھامان ئەلى ساپا ئىتتەك بېرىپ: ئاۋۋال مەمەت ئوسمان چوڭنىڭ ئۆيىدە، ۋايۋاي يېزىسىدا دېسە، ئۇلار كېلىپ مەمەتنى باغلاپ كەتسۇن، شۇنداقمۇ؟ ئۇنىڭدىن كېيىن مەمەت ئۆلسە، بايلار پادىشاھ بولۇپ، دېھقانلار سۇرگۇن قىلىنىپ، يېزىلار ۋەيران بولسۇن، شۇنداقمۇ؟

— دەل سېنىڭ دېگىنىڭدەك بولىدۇ، ئوسمان كىچىك.

— مەمەت شۇڭقارىم، بۇ قېرى جادىغا بىر نېمە دېگىنە، ئاللانىڭ بۇ تۇن كېچىسىدە مېنى دىنىمدىن، ئىمانىمدىن چىقىرىۋەتمىسۇن، مەن بىلەن قېرىشمىسۇن.

قەمەر ئانا ئادەتتە ئوسمان چوڭنىڭ مۇشۇنداق خاپا بولۇشى بىلەنلا توختاپ قالاتتى، ھازىرمۇ قەمەر ئانا توختاش بىلەن ئوسمان چوڭمۇ جىم بولۇپ قالدى.

— ھازىر بۇ بالا مۆكۈنگۈدەك جاي تەييارلايلى، — دېدى قەمەر ئانا.

— ھېچكىم بىلمەيدىغان، تاپالمايدىغان بىر يەرنى تەييارلايلى، —

دېدى ئوسمان چوڭ، ــ شۇڭقارىم شۇ يەردە يەپ ـ ئىچىپ ياتسۇن، سەمرىپ بويى ئۆسسۇن. سەن كۈلمە، قەمەر، بۇنداق مەمەت ئاۋاق بولغانلىقىغا قارىما، ئۆزى تېخى كىچىك بالا.

ــ خۇدايىم ساقلىسۇن، ــ دەپ ئۇھ تارتتى قەمەر ئانا ۋە «ئاتا ـ ئانىسىنىڭ بەختى ئۈچۈن ...» دېمەكچى بولدى ـ يۇ، ئۇنىڭ ئاتا ـ ئانىسىنىڭ يوقلۇقى ئېسىگە كېلىپ، ــ خۇدايىم بۇنى دۆلەت ئۈچۈن، مىللەت ئۈچۈن ئامان قىلسۇن ! ــ دېدى. لېكىن، بۇمۇ ئۆزىگە ياقمىدى، چۈنكى ھۆكۈمەتمۇ، بايلارمۇ ئۇنىڭ دۈشمەنلىرى، ئۇنى تېپىۋالىدىغان بولسىلا ئۆلتۈرمەي قويمايتتى. ئاخىر ئۇ: « قايغۇ ئىچىدە، زۇلۇم ئاستىدا قالغان كەمبەغەللەرنىڭ بەختىگە ئۇنى خۇدايىم ساقلىسۇن» دېدى.

ئوسمان چوڭ ئوچاق بېشىدىكى تەكچىدىن چىراغنى ئېلىپ نېرىقى ئۆيگە كىرىپ كەتتى.

ــ مەمەت، بۇ ياققا كەل، ــ دەپ چاقىردى ئوسمان چوڭ، ــ قەمەر، سەنمۇ كەل، بىر ئورۇن ھازىرلايلى، ئاندىن سەن بىلەن تاڭ ئاتقۇچە سۆزلىشىمىز، شۇڭقارىم.

مەمەت قەمەر ئانا بىلەن بىللە كىرىپ ئويۇق[1]نىڭ ئالدىغا كەلدى. ئورۇن يېغىدىغان بۇ ئويۇق تامنىڭ ئۇ بېشىدىن بۇ بېشىغا كېلەتتى، تورۇسقا تاقاشقۇدەك ئېگىزلىكتە، نەقىشلەپ ياسىغان بولۇپ، ئىستا قارايغان، خۇددى ئىشكاپتەك يوغان ئىدى. ئوسمان چوڭ ئويۇقنىڭ قاپقىقىنى ئاچتى، ئويۇقنىڭ ئاستىغا قات ـ قات قىلىپ گىلەم ۋە تاغارلار تىزىلغان، ئۇستۇنكى قەۋىتىگە تاۋار يوتقانلار، ماموق كۆرپىلەر، ياستۇقلار يىغىلغانىدى.

ئوسمان چوڭ شۇنداق دېدى:

ــ مانا قارا، مەمەت، بۇ يەر سېنىڭ ئۆيۈڭ. باشقا ئۆيۈڭگە كەلسەك ... بۇ قېرى خوتۇن مېنى ئۆز ئارامىمغا قويمايۋاتىدۇ،

① بۇ يەردە قازناق شەكىلدىكى ئويۇق نەزەردە تۇتۇلىدۇ.

يېرىڭگە كەلسەك، دېھقانلار ساڭا يەر ئېلىپ قويغان ئەمەسمىدى ... ئەنە شۇ يەرگە ئىشلەپ ئۆيۈڭنى سالارمىز، بۇنى كېيىن دېيىشەرمىز. بولمىسا بۇ قېرى يەنە مەن بىلەن جاڭجاللىشىدۇ. ماۋۇ تاغارلارنى سىرتقا ئاچىقمىز، لاچىنىم. ھەي قىز، قېنى ماۋۇ چىراغنى ئېلىپ تۇرغىنا.

چىراغنى نېرىدا بۇلارغا قاراپ تۇرغان قەمەر ئانىغا ئۇزارتتى، ئۇ چىراغنى سىلكىپ ئالدى.

بۇغداي بىلەن لىق تولغان بەش تاغارنى ئاچقىپ تاشقىرىدىكى تامغا يۆلەپ قويدى.

ــ ئەمدى سىلەر نېرى تۇرۇڭلار، ــ دېدى قەمەر ئانا، ــ قالغان ئىشنى ئۆزۈم قىلىمەن. مەمەت بالام، ماۋۇ ئورۇن ـ كۆرپىلەرنى پەسكە ئال، ئىشقا بۇيرۇدى دەپ كۆڭلۈڭگە كەلمىسۇن، مېنىڭ كۈچۈم يەتمەيدۇ.

ــ قېرىپ قالدى، ــ دەپ قويدى شۇ زامان ئوسمان چوڭ.

ــ قېرىپ قالدىم، بالام، ئورۇن ـ كۆرپىلەرنى چۈشۈر.

مەمەت ئورۇن ـ كۆرپىلەرنى پەسكە ئالدى، قەمەر ئانا ئۇلارنى ئويۇققا رەتلەپ سېلىشقا باشلىدى.

ــ ئاۋۇ يوتقانىنى، ماۋۇ ياستۇقنى ...

ئورۇن ـ كۆرپىلەردىن خۇش پۇراق ئەتىر سوپۇن پۇرايتتى، سېلىنغان ئورۇن ماموقتەك يۇمشاق ئىدى. مەمەتنىڭ بېشى ئايلىنىپ كەتتى. ئەگەر ئۆز مەيلىگە قويىدىغان بولسا، بۇ ئورۇندا ئۇچ كېچە ـ كۈندۈز ئۇخلىغان بولاتتى، چۈنكى ئۇيقۇسىزلىق ئۇنى سارىڭ قىلاي دېگەنىدى.

ــ قېنى ئەمدى ئوچاق بېشىغا بارايلى، ــ دېدى ئوسمان چوڭ.

ــ ئەمدى بالىغا ئارامىلىق بەر، سادىغاڭ كېتەي ئوسمان، بېچارە بالىنىڭ ئۆرە تۇرغۇدەك ھالى قالمىغىنىنى كۆرمەيۋاتامسەن؟

ــ ئۇنداق بولسا ئۇخلا، شۇڭقارىم، ئەتە سۆزلىشەرمىز.

3

تاڭ ئاتقۇچە ئۇخلىيالمىغان ئوسمان چوڭ خورازلار چىللاش بىلەن تەڭ ئورنىدىن تۇرۇپ ئوچاققا ئوت قالىدى. قەھۋە چۆگۈنىنى ئوچاققا ئاستى. ئۇ شۇنچىلىك خۇشال ئىدىكى، بىر يەردە جىم تۇرالمايتتى، ئىچ - ئىچىگە پاتماي كېتىۋاتاتتى. ئىككى قېتىم ئويۇقىنىڭ قاپقىنىنى ئېچىپ ئۇخلاۋاتقان مەمەتكە قارىدى، قاراڭغۇدا مەمەتنى ئوچۇق كۆرەلمىدى. قەھۋەسىنى ئىچىپ بولۇپ يەنە مەمەتنىڭ يېنىغا باردى. يۈرىكى گۈپۈلدەپ سالاتتى. ئۇ خېلى زاماندىن بېرى ھېس قىلمىغان ئاجايىپ بىر خىل ساپ، لەززەتلىك ھاياجان ئىچىدە ئىدى.

ئۇ ياڭاق دەرىخىدىن نەقىشلەپ ياسالغان ساندۇقتىن توي - بايراملاردا كىيىدىغان كونىرىغان پار - پۇر كىيىملىرىنى ئالدى، رەڭگى سۆسۈنگە مايىلراق قېنىق كۆك ئىدى. شالۋارنىڭ يانچۇقى، پۇچقىقى، يان تىكىشلىرى زەر يىپتا ئىشلەنگەن، جىلىتكە ئۇنىڭ كىچىكلەپ كەتكەن ئورۇق بەدىنىگە چىپ كېلەتتى. بۇ كىيىملەر ئۇستا ماشىنىچىنىڭ قولىدىن چىققانلىقى كۆرۈنۈپ تۇراتتى. جىلىتكە، شالۋار، يول - يول يىپەك كۆڭلەك، كۆك چاپان ... ئۇ رەتلىك كىيىندى. مەيدە يانچۇقىدىن سائەتنىڭ كۈمۈش زەنجىرىنى ساڭگىلىتىپ قويدى. بىلىگە پوتا ئورنىغا بوۋىسىدىن قالغان يېپيېڭى، ئالتۇن ھەللەپ گۈل چېكىلگەن كۈمۈش كەمەرنى باغلىدى. يەنە زەر يىپتا گۈل ئىشلىگەن تېرە ئوقدانىنى تاقىدى، يېنىغا سەدەپ ساپلىق ۋالىلداپ تۇرىدىغان، ئاتا - بوۋىسىدىن قالغان ئىككى يۈز ئەللىك يىللىق كونا تاپانچىسىنى ئاستى، مايلاپ پارقىرىتىۋەتكەن ئۆتۈكىنى كىيىدى، بېشىغا نېپىز يۈڭ رەختتىن تىكىلگەن، ئۇستىگە يىپەك لېنتا باغلانغان قالپىقىنى كىيىدى. ئۆينىڭ ئىچىدە ئۇ باشتىن بۇ باشقا بىرنەچچە قېتىم مېڭىپ چىقتى. كۈن چىققاندا ئويۇقىنىڭ

قاپقىقىنى ئاچتى، مەمەت تۇگۈلگىنىچە ئېزىلىپ ئۇخلاۋاتاتتى، مىلتىقى باش تەرىپىدە تۇراتتى.

ئوسمان چوڭ ئىچىدە شۇلارنى ئويلىدى: «ئاجايىپ قۇۋ بالا ئىكەن - دە، مىلتىقىنى قاچانلاردا بېشىغا ئەكېلىۋالغاندۇ؟ ! مېنىڭ ئۆيۈمدىمۇ ھېچكىمگە ئىشەنمەيدۇ. ئۆزى مۇشتۇمدەك تۇرىدۇ، بىر سىقىسا جېنى چىقىپ كەتكۈدەك. ھەي، قالتىس ئېسىل بالىدە ئۆزى، — ئۇ كۈلۈمسىرىدى، — ئادەملەر ئىچىدە ئۆزى كىچىك، قىلغان ئىشى چوڭ بىزنىڭ مۇشۇ بالا، بۇ بىزنىڭ ئۇمىدىمىز، كۆز نۇرىمىز ... تاغلاردا ئاچ - توق يۈرۈپ قانداقمۇ بوي تارتسۇن، بۇ يەردە خېلى ۋاقىت تۇرۇپ ياخشى ئوزۇقلىنىپ كۈتۈلسە، بەلكى بويى ئۆسۈپ، سەمرىپ بەستىلىك يىگىت بولۇپ كېتەر، — يەنە ئۇنىڭ يۈزىگە ھەيرانلىق ۋە مېھىر - شەپقەت بىلەن قاراپ كۈلۈمسىرىدى، — پاكارلىقى، ئورۇقلۇقى ئەيىب ئەمەسقۇ؟ لاچىنمۇ ئۆزى كىچىك تۇرۇپ ئوۋنى تارتقۇزۇپ قويمايدۇغۇ، — ئۇ قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى، — باشقىلار مەمەت ئاۋاقنى باشقىچە تەسەۋۋۇر قىلىشىدۇ، كۆرمىگەنلەر ئۇنى بەستىلىك، بويى ئىككى ئادەمنىڭ ئېگىزلىكىدەك، ئادەملەرنىڭ سەرخىلى دەپ ئويلايدۇ. شۇنداق ئويلىغىنى ياخشى. ھېچقانداق ئادەم بۇ بىچارە بالىنىڭ مەمەت ئاۋاق ئىكەنلىكىگە ئىشەنمەس، قەسەم ئىچىپمۇ ئىشەندۈرگىلى بولمايدۇ. ئۇ ھازىرچە يوشۇرۇنۇپ تۇرسۇن، ۋاقتى كەلگەندە بايلارنى ئۆلتۈرۈپ، قۇياشلىق ئەلى تېغىغا قاراپ ماڭىدۇ، قارلىق دۆلدۈل تېغىنىڭ چوققىسىغا — ئەڭ ئېگىز چوققىسىغا چىقىدۇ. ئادەمنىڭ چاققىنى خۇددى ئوۋ قۇشنىڭ كىچىكىگە ئوخشاش ئەقىللىك بولىدۇ.»

ئۇنىڭ قەلبىدە ئىللىق بىر مۇھەببەت قايناپ تاشتى، ئاستا ئېگىلىپ مەمەتنىڭ چاچلىرىنى سىلاپ سۆيۈپ قويدى. ئويۇقىنىڭ قاپقىقىنى يېپىپ، يەنىلا ئۆينىڭ ئىچىدە ئۇ چەتتىن بۇ چەتكە مېڭىشقا باشلىدى. بۇ چاغدا قەمەر ئانا ئورنىدىن تۇرۇپ، ئۈرىقىنى كۆتۈرۈپ سىرتقا ماڭدى، ئۇمۇ چۆرىسىگە چىلتەك

تۇتقان يوغان ياغلىقىنى ساندۇقتىن ئېلىپ بېشىغا سېلىۋالغاندى. ئوسمان چوڭنى كۆرۈپ تۇرۇپ قالدى ۋە كۈلۈپ كەتتى، كېيىن سەل قورقۇپراق:

— ئوسمان، ھەي ئوسمان، ئادەتتە مۇنداق كىينىمەيتتىڭ، بۇگۈن ئالاھىدە كىينىڭىنىڭگە قاراپ ئەل ـ جامائەت بىر نەرسىنى سېزىپ گۇمان قىلماسمۇ؟ — دېدى.

— ئەل ـ جامائەت دېگىنىڭ قۇرۇسۇن ! — دېدى ئوسمان چوڭ ئاچچىق ۋە كەسكىنلىك بىلەن، — مۇشۇ خەلقتە ئازراق ئەقىل بولغان بولسا، ئىككى ـ ئۈچ باينىڭ ئويۇنچۇقى بولۇپ ياشىمىغان بولاتتى. بېرىپ قاراپ باققىنا، مەمتىم ئويۇقىنىڭ ئىچىدە بوۋاقتەك ئۇخلاۋاتىدۇ. كالپۇكىنى يالاپ، بۇرنىنى تارتىپ ... ئۆزى مۇشتۇمدەك، ئەما ئۇنىڭدا يۇرەك ۋە ئەقىل ھەم ئادەمگەرچىلىك بار. ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدىكى باتۇرلۇق بايلارنى، ھۆكۈمەتنى قورقۇتۇپ جېنىنى ئېلىۋاتىدۇ، ئۆتىنى تاشتۇرۇۋاتىدۇ. تاغدا بەش يۈز قاراقچى بار، ھۆكۈمەت ئۇلارغا پىسەنت قىلمايدۇ، چۈنكى ئۇ قاراقچىلاردا ئادەمگەرچىلىك يوق. ئويلاپ كۆرگىن، ھازىر بىر مەمەت ئاۋاق ئۈچۈن پۈتكۈل تاغنى ئەسكەر بېسىپ كەتتى. شۇنچە مەشھۇر بايلار، ئۇلۇغ ھۆكۈمەت يەر كۆتۈرەلمىگۈدەك ئەسكەر بىلەن شۇ بىچارىگە قارشى چىقىۋاتىدۇ.

ئوسمان چوڭ ئۆتۈكنى تاقىلدىتىپ ئىتتىك ـ ئىتتىك مېڭىشقا باشلىدى، ئاخىر ئويۇقنىڭ قاپقىنى ئاچتى:

— قارىغىنا، بوۋاقتەك يېتىشىنى، ھۆكۈمەت ئۇنىڭ مۇشۇ ھالىتىنى كۆرسە قورقىنى ئۈچۈن خىجالەت بولار ۋە ئۆزلۈكىدىن كۈلۈشەر، — دېدى.

ئوسمان چوڭ ئويۇقنىڭ ئاغزىنى يېپىپ قويۇپ جىددىيلەشتى، قەمەر ئانىنىڭ مۇرىسىگە قولىنى قويۇپ تولىمۇ مۇلايىم ئاۋاز بىلەن شۇنداق دېدى:

— خوتۇن، چىرايلىقىم قەمەر، مېنىڭ بۇ شۇڭقارىمىنى

ھۆكۈمەت ۋە بايلار مۇشۇ ھالەتتە كۆرسە نېمىمۇ دېيىشەر؟ كۆزگە ئىلمىغان چوماقنىڭ پۈتقا ئىلىشىشىنى ئويلىمايدۇ ... ئاشۇلاردا ھەقىقىي يۈرەك بولسا، ئادەمگەرچىلىكتىن ئازراق ئەسەر بولسا، بۇ بالا ئىسيان كۆتۈرۈپ نېمىمۇ قىلار ئىدى؟ شۇنداق، ئاپىقىم قەمەر، ئادەم باشقا نەرسە، ئادەمىيلىك باشقا نەرسە !

ئوسمان چوڭ يەنە ئۇياقتىن ـ بۇياققا مېڭىپ، «ئادەمىي ئادەم ... ئادەمىي» دەيتتى ۋە يەنە:

— ئادەمىي بولۇش، ھەي قەمەر، ئادەم بولماق ... ماڭا قارا، بىر ئايىغىم گۆرگە ساڭگىلاپ قالدى، ئەڭ كۆپ ياشىيالىسام يەنە ئون يىل ياشارمەن، ئۇنىڭدىن كېيىن بىر پۇۋلىسىلا جان قۇشى قەپىسىدىن ئۇچىدۇ. ۋاي قەمەر، ئادەمىيلىك ھەممە ئىشنىڭ ئاساسىنى يارىتىدۇ، ئادەمنى چاكىنا كۆرسىتىدىغان، ئادەمگەرچىلىكتىن چىقىرىۋېتىدىغان نەرسە قورقۇنچاقلىق، مەن بۇنى بەك ياخشى چۈشىنىمەن، شۇڭا دائىم دەيمەن.

قەمەر ئانا قاتلىما بىلەن بىر چىنە سۈتنى ئەكىرىپ ئوسمان چوڭنىڭ ئالدىغا قويدى. ئۇ، چىشلىرى قالمىغان كومىكى ئاغزىدا قاتلىمىنى يالماپ چاينىپ، سۈتنى كۆتۈرۈپ ئىچىۋەتتى.

— قەمەر، يېزىنى ئارىلاپ كېلەي، شۇڭقارىم ئويغانسا ئۇنى سىرتقا چىقارما، تامىقىنى ئويۇقتا ئەكىرىپ بەرگىن. بىر داس ئەكىرىپ قوي، تەرتىپ قىستىسا شۇنىڭغا ئولتۇرسۇن. ھېچكىم كۆرمەستە ئاچچىقىپ تۆكۈۋەتسەڭ بولىدۇ. ئەتە ئويۇقتىن ئېغىلغا ئىشەك ئېچىپ بېرىمەن.

يامغۇر توختىغاندى، ئاسماندا بۇلۇت كۆرۈنمەيتتى، غۇر ـ غۇر چىقىۋاتقان سالقىن شامال تۇزلەڭلىكتىن، ئاقچەسازدىن ئاپتاپتا ھەر تەرەپكە تارقالغان نەرگىس، سازلىق، ھەرە، كېپىنەك، قوموش ۋە نەم توپىنىڭ پۇرىقىنى ئۇچۇرۇپ كېلەتتى.

ئوسمان چوڭ دەرۋازىسىنىڭ ئالدىدا زوڭزىيىپ ئولتۇرۇپ غاڭزىسىغا كەھرىۋادەك سېرىق موخورکا توشقۇزدى ۋە

تۇتاشتۇرۇپ چېكىشكە باشلىدى. يېزىنىڭ ئۇ چېتىگە ئاڭلانغۇدەك قىلىپ ئۈچ قېتىم قاتتىق يۆتەلدى. بۇنى ئاڭلىغانلار: «ئوسمان چوڭ بۇگۇن خۇشال ئىكەن - دە» دېيىشتى.

ئوسمان چوڭ ئورنىدىن تۇرۇپ غاڭزىسىنى كومىك ئاغزىنىڭ ئوڭ يېقىغا قىستۇردى. قولىنى ئارقىغا قىلىپ بېلىنى رۇسلىدى، ئۆزىچە كېلىشكەن باتۇر ئەرەب ئېتىنىڭ ئۈستىدە ئولتۇرغاندەك قىياپەت ئالدى. كېيىن سەل ئېگىلىپ مۇكچىيىپ ماڭدى. ئۇ گويا دۇنياغا ئېگىزدىن تۇرۇپ قاراۋاتقاندەك ۋە مەلۇم بىر سىرنى بىلىپ تۇرۇپ دېمەيۋاتقاندەك ئەلپازدا ئىدى ... ئۆز ئۆيىدىن يېزىنىڭ ئەڭ چېتىدىكى سەلۋەر كېلىننىڭ ئۆيىگە بارغۇچىلىك ئاشۇنداق مەغرۇر، خۇشال، كۈلۈمسىرەپ، ھەتتا كىرىلىپ، « ھەي دېھقانلار، كىچىك تاغلارنىڭ ياراتقۇچىسىمەن » دېگەندەك ئۆزىنى كۆز - كۆز قىلىپ ماڭدى. ئۇ ھەممە ئادەم كەينىمدىن سەلۋەر كېلىننىڭ ئۆيىگە بارىدۇ، مەن بىلەن سۆزلىشىدۇ دەپ ئويلىدى. ئۇ، شۇ مەغرۇر قىياپىتى بىلەن سەلۋەر كېلىننىڭ ئىشكى ئالدىغا بېرىپ، ئارقىسىغا ياندى. ئۇنىڭ يانغانلىقىنى كۆرگەن سەلۋەر يۇگۇرۇپ چىقىپ:

— ئوسمان ئاغا ! ھەي ئوسمان ئاغا ! ئىشكىنىڭ ئالدىغا كېلىپ قويۇپ، قايتىپ كېتىدىغان ئىش بارمۇ؟ ! — دېدى.

سەلۋەر كېلىن ئوسمان چوڭ بىلەن تەڭ دېمەتلىك ئىدى. ئۇنىڭ ئېرى بالىلىرى بىلەن بىللە ئەسكەرلىككە كېتىپ، شۇ كەتكىنىچە قايتىپ كەلمىگەنىدى. سەلۋەر يېزىنىڭ چېتىدىكى كەپىدە يالغۇز ئۆزى ياشايتتى، يىراق بىر يېزىدا بىرلا نەۋرىسى بار ئىدى.

— ئوسمان ئاغا، بىر چىنە قەھۋە ئىچىپ كەتكىن.

ئوسمان چوڭ كۈلۈمسىرىگىنىچە تۇرۇپ قالدى ۋە بىرئازدىن كېيىن:

— سەلۋەر كېلىن، — دېدى ئۇ يەنە شۇ بىر سىرنى بىلىپ

تۇرۇپمۇ ئېيتمايۋاتقان مەغرۇر ھالىتىدە، ھازىر قەھۋە ئىچىدىغان ۋاقىت ئەمەس، سالامەت بولغايسەن !

ئۇ چىڭ - چىڭ دەسسەپ ماڭدى، كەيپى تولىمۇ چاغ، ئاغزى قۇلىقىغا يەتكەنىدى.

ئوسمان چوڭنىڭ بۇ قىياپىتىنى — بايرامىلاردىكىدەك ياسىنىشىنى، خۇشال چىرايىنى كۆرگەنلەر ئۇنىڭدا چوقۇم بىر ئۆزگىرىش بار، دەپ ئويلاشتى. ئاياللار، بالىلار، ئاغرىق - سىلاقلار، قېرىلار ئىشىك ئالدىدىكى بەندىڭلەردە ئولتۇرۇشۇپ، يېزىنىڭ ئوتتۇرىسىدا غاڭزىسىنى پۇرقىرىتىپ، كاتتا ياسىنىۋېلىپ مېڭىپ يۇرگەن ئوسمان چوڭغا قارىشاتتى: «ئوسمان چوڭغا نېمە بولغاندۇ، يېزىدا ئالاھىدە بىر ۋەقە بولمىغاندىغۇ؟»

ئوسمان چوڭ چىڭقىچۇشكىچە ئاشۇنداق مېڭىپ يۇردى، ھېچكىم ئۇنىڭدىن سوئال سورىمىدى. سوراشقا ئۇرۇنغانلار ئۆزىنى چوڭ تۇتقان مەغرۇر چىرايغا، نۇر چاقنىغان كۆزلەرگە، يېقىملىق كۈلۈمسىرەشلەرگە دۇچ كېلەتتى. ئۇ قولىنى كەينىگە تۇتۇپ توختىماستىن ماڭاتتى، غاڭزىسىنى شورايتتى.

ئوسمانىنىڭ چوڭ ئوغلى ھۈسام يۇگۇرگەن پېتى كىرىپ:

— ئانا، دادامغا نېمە ئىش بولدى؟ زادى نېمە ئىش بولدى؟ — دەپ سورىدى.

— بىلمەيمەن، بالام، ئۇ تەلۋىنىڭ نېمە ئۈچۈن مۇنداق يۇرۇشىنى مەن نەدىن بىلەي؟ ! تۇتاقلىقى تۇتقاندۇ ئۇ جىن تەگكەن سارىڭنىڭ ...

قەمەر ئانىنىڭ ئەھۋالىمۇ باشقىچە ئىدى، ھۈسام بۇنىڭغا تېخىمۇ ھەيران قالدى.

— ئانا، چوقۇم بىر ئىش بولغان ئوخشايدۇ. سېنىڭ ئاغزىڭ دادامنىڭكىدىن چىڭ، ئۆلسەڭمۇ دېمەيسەن. قانداقلا بولسۇن دادام دەپ بېرەر. قارىمامسەن، ئۇ تېرىسىگە سىغماي ئېتىلىپ كېتەي دەپ يۇرىدۇ، ئىككى كۈن سۆزلىمىسىلا پارتلاپ كېتىدۇ. شۇڭا، سەنلا سۆزلەپ بەرگىنە، ئىچىمىز پۈشۈپ ئۆلەي دېدۇق. دادام

كېينكى يىللاردىن بېرى مۇنداق ياسىنىپ، يېزىنى ئايلىنىپ يۈرمىگەنىدى، پەقەت مەمەت ئاۋاقىنى كۆرگىلى بارغاندىلا مۇشۇنداق كېينىگەنىدى.

مەمەت ئاۋاقنىڭ ئېتىنى ئاڭلاش بىلەن قەمەر ئاننىڭ چىرايى تاتىرىپ، قولى، كالپۇكى تىترەپ كەتتى، بۇنى ھۇسام بايقاپ قالدى.

ھۇسام يېزىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى يوغان دەرەخنىڭ ئاستىغا كەلدى. توپلاشقان دېھقانلار ئۇنىڭ نېمە دەپ كېلىشىنى قىزىقىش بىلەن كۈتۈپ تۇراتتى، ھۇسام يىراقتىنلا:

— ھېچ نەرسىنى بىلەلمىدىم، دادام دېمىگەن يەردە ئانام دەيتتىمۇ؟ ! ئىچىڭلار پۇشمىسۇن، ئىككى - ئۈچ كۈندىن كېيىن دادام چىدىيالماستىن دەۋېتىدۇ. ھازىرچە ھېچكىم ئۇنىڭغا قارىماي قويسۇن، ئۇنى كۆرمەسكە سالسۇن، بۇنى كۆرۈپ خاپىلىقىدىن تېشىپ كېتىدۇ ... قېنى ھەممىمىز ئۆيلىرىمىزگە تارقىلايلى، — دېدى.

ئوسمان چوڭ چۈشتە ئۆيگە كىرىپ ئويۇقتا ياتقان مەمەت بىلەن ئامانلاشتى. تامىقىنى ئىتتىك يەپ بولۇپلا تاشقىرىغا يۈگۈردى، غاڭزىسىنى تۇتاشتۇرۇپ، ئىسىنى پۈرقىرىتىپ يەنە مېڭىشقا باشلىدى. ئۇ، يېزىنى ئايلىنىپ يۈرۈپ كۆز قىرىدا دېھقانلارغا، ئۇلارنىڭ ھەيرانلىق چىقىپ تۇرغان چىرايىغا سەپسالاتتى.

ئەتراپتا ھېچكىم كۆرۈنمىگەندىن كېيىن « مەن سەن قۇۋلارنى بىلمەمدىمەن؟ !» دەپ ئۆزىچە كۈلۈمسىرىدى: « مەن سىلەرنى ئوبدان بىلىمەن ... ماڭا يەر تېگىدىن قاراپ قويىسىلەر، مېنى تېزرەك ھەممىنى سۆزلىسىدى دەپ تەقەززا بولۇۋاتىسىلەر. خاتىرجەم بولۇڭلاركى، بۇ ئىشنى ئىچىمگە پاتماي ئېتىلىپ كەتسەممۇ، پارتلاپ كەتسەممۇ دېگىلى بولمايدۇ !»

ئوسمان چوڭ توپتوغرا ئۈچ كۈن تاڭ يورۇماستىن تارتىپ قاراڭغۇ كەچكىچە يېزىنى ئايلىنىپ يۈردى. ئۇچىنچى كۈنى

ئاخشىمى بولالماي ئۆزىنى ئورۇنغا تاشلىدى. ھارغىنلىق يېتىپ قوللىرى تىترەيتتى. ئۇ غاڭزىسىنى تارتىپ تۇرۇپ:

— ۋاي خۇدا، ھارغىنمىدىن تۇڭشۇپ كەتتىم، — دېدى، — ئۈچ كۈن توختىماي ئەتىگەندىن ئاخشامغىچە ماڭسام جان توشامدۇ؟ شۇنداق ئەمەسمۇ، قەمەر؟ ھېچكىم ماڭا كۆرۈنمەيلا قويدى. بىراق، مەن ئۇلارنى بىلىمەن، ئۇلارنىڭمۇ ئىچى پۇشۇپ، تىتىلداپ كېتىۋاتىدۇ.

ئۇ مەمەت ئاۋاقنىمۇ قارىمىدى، قەھۋەسىنىمۇ ئىچمىدى، ئوچاق بېشىغا بېرىپ بىر چەتكە قىڭغىيىش بىلەن كۆزى ئۇيقۇغا كەتتى ۋە خورەك تارتىشقا باشلىدى، ئېچىلغان ئاغزى خۇددى قاراڭغۇ تۆشۈككە ئوخشايتتى.

4

ساۋرۇن دەرياسىنىڭ بويىدىن ئوق ئاۋازلىرى ئاڭلىنىشقا باشلىدى. تېخى خورازلار چىللىماي تۇرۇپلا يېزىدا توساتتىن ۋاڭ - چۇڭ كۆتۈرۈلدى، ئىتلار قاۋاپ، ئېشەكلەر ھاڭراپ، كالىلار مۆرەپ، ئاتلار كىشنەشكە باشلىدى، خىلمۇخىل ئاۋاز، ۋاراڭ - چۇرۇڭ يېزىنى بىر ئالدى. نەم قاراڭغۇلۇق بىر قارىيىپ، بىر ئاقىراتتى. ھەممىلا ئادەم كۆڭلەكچانلا سىرتقا يۈگۈرۈشتى، بىراق ئوسمان چوڭ پەرۋامۇ قىلمىدى.

— قەمەر، ھەي خوتۇن، — دېدى ئاستاغىنا، — يېزىدا بىر بىسەرەمجانلىق بولۇۋاتىدۇ، ئۇ دۆيۈز يەنە پوقىنى يەپ بىرەرىگە ئىش تېپىپ بەرگەن ئوخشايدۇ.

مەمەت قولىدا مىلتىق، ئويۇقتىن چۈشۈپ ئىشىك ئالدىغا كەلگەنىدى. ئۇ سىرتقا چىقايمۇ - چىقمايمۇ دەپ ئىككىلىنىپ تۇراتتى. چىراغ تەكچىسىنىڭ يېنىدا تۇرغان ئوسمان چوڭ ئۇنى كۆرۈش بىلەن ئالىيىپ، زاڭلىق قىلغاندەك قارىدى.

— نېمە بولدى، ئاۋقىم، نېمە ئىش بۇ، لاچىنىم؟ ئۇرۇشقا

ماڭدىڭمۇ؟ — دەپ ۋارقىرىدى، — ماڭ، ئورنۇڭغا بېرىپ يات ! سېنىڭ چاتىقىڭ بولمىسۇن، ئۇ دۆيۈز يەنە پوق يەپ، ئاغزى بار، تىلى يوق بىر بىچارىنىڭ ئۆيىنى ۋەيران قىلغان ئوخشايدۇ. بۇ يېزىدا ھەر كۈنى ئاخشىمى دېگۈدەك مۇنداق ئىشلار بولۇپ تۇرىدۇ. ئورنۇڭغا بېرىپ ياتقىن، بىرەر پېشكەللىك چىقىپ قالسا ساڭا خەۋەر قىلىمەن.

ئوسمان چوڭ كىيىملىرىنى كىيىپ تۇرۇپ ئاللىبىرنېمە-لەرنى دەيتتى.

جىددىيلىكى پەسەيگەن مەمەت قولىدىكى مىلتىقنى يەرگە قويۇپ ئۇچىدىن تۇتتى، ئوچاقنىڭ ئالدىغا كەلدى. ئوچاقتىكى كۈللەرنىڭ ئىچىدە ئىككى تال چوغ يالتىراپ تۇراتتى.

قەمەر ئانا ھودۇققان، ھاسىراپ بىرنېمىلەرنى ئىزدەۋاتقان ئېرىدىن سورىدى:

— ئوسمان، خۇدا ھەققى، زادى نېمە ئىزدەۋاتىسەن؟ — دېسەڭچۇ، نېمە ئىزدەيسەن؟

ئوسمان چوڭ ئاچچىقلىنىپ، شۇ زامان:

— ئۆلۈككە گۆر ئىزدەۋاتىمەن، قەمەرخېنىم، ئۆلۈككە گۆر ! — دېدى، — نېمىنى ئىزدەيتتىم، سائىتىمنى ئىزدەۋاتىمەن، ئۇنىڭدىن باشقا، يەنە سېنىڭ دەردىڭگە داۋا ئىزدەۋاتىمەن، خوتۇن. سىرتتا قىيامەت قايىم بولۇۋاتىدۇ. قىيامەت بولسا بولسۇن ! بۇ ئىشلار مۇشۇ دېھقانلارغا، بۇ ئېشەككە ئوخشاش خەلققە لايىق ! شۇنداق ئەمەسمۇ؟ بۇلارغا مۇشۇ لايىق، بولدىمۇ ئەمدى؟

— بۇ يېرىم كېچىدە سائىتىڭنى نېمە قىلاتتىڭ، بۇ قىزىل قىيامەتتە سائەتنىڭ نېمە ئىشى؟ مانا ئال، سائىتىڭنى ! مانا !

ئوسمان چوڭ سائىتىنى ئېلىپ:

— ئۆلۈككە گۆر قازىمەن، قەمەرخان، ئۆلۈككە گۆر، — دېدى كۈلۈمسىرىگەندەك كالپۇكىنى مىدىرلىتىپ.

بۇ ئىككى قېرىنىڭ ھەر دائىم ئەنە شۇنداق مېھىر —

مۇھەببەت بىلەن بىرى - بىرىگە رەنجىمەستىن تالاش - تارتىش قىلىشلىرىغا قاراپ مەمەت خۇشاللىناتتى. بۇ ئىككى قېرىنىڭ ياشاۋاتقان دۇنياسى چەكسىز مېھىر - مۇھەببەتكە تولغان خۇشاللىق دۇنياسى ئىدى. سىرتتىكى ئاۋازلار بارغانسېرى كۈچىيىپ باراتتى. مەمەت بالىلارغا ئوخشاپ قالغان بۇ ئىككى قېرى ھەققىدە ئويلايتتى: « ھەممە ئادەم مۇشۇلاردەك ئۆتۈشسە، بۇ دۇنيا قانداق گۈللەپ كەتكەن بولاتتى، ئادەم بالىسى قانچىلىك بەختلىك ياشىغان بولاتتى.»

ئوسمان چوڭ سائىتىنى تاقاپ بىر كېرىلۇالدى. ئۆتۈكىگە، قولىغا قاراپ قويدى. ئوچاقتىن بىر تال چوغ ئېلىپ غاڭزىسىنى تۇتاشتۇردى. سىرتتىكى ئاۋازلار بارغانسېرى كۈچىيىپ بۇ ئۆيگە يېقىنلىشىپ كېلىۋاتاتتى. ئۇ ئۆيدىن يۈگۈرگەن پېتى چىقىپ ھويلىدا تۇرۇپ قالدى:

— كۆيدۈرۈۋەتتى، — دەپ ۋارقىرىدى ئۇ، — ئوت قويۇۋەتتى دۆيۈز، بىزنى ئادەم ھېسابلىماي كۆيدۈرۈۋاتىدۇ ... بىزنى ئەخمەق قىلىدۇ، بۇلايدۇ ... ھەممىمىزنى شۇنداق قىلىدۇ، قىلدىغۇ ... ۋاي ھەسەن، باتۇرۇم ھەسەن، باغرىم، بەگتاشىم ھەسەن ! ئۇ بىچارىنى ئۆلتۈرۈۋەتكەنمىدۇ، ئۇنىڭ ئانىسى قاتتىق يىغلايدىغان بولدى - دە ! باتۇر يىگىتنىڭ ئانىسى ... يېزىدا شۇ بىر باتۇر ئادەم قالغانىدى. ئۇنمۇ شۇ ئىتنىڭ بالىسى ئۆلتۈرىدىغان بولدى، يىگىتنىڭ ئانىسىنىڭ ھالى نېمە بولار !؟ ...

« يىگىتنىڭ ئانىسى قاتتىق يىغلايدىغان بولدى - دە» دېگىنىگە پۇشايمان قىلدى. بۇ دېگەنلىرىمنى مەمەت ئاڭلىغانمىدۇ؟ ئاڭلىغان بولسا بەك سەت ئىش بولدى. ئۇ بىزنىڭ ئۆيگە كېلىپ مۆكۈنۈپ ياتقان ياردىار بىر قوش تۇرسا، يىگىتنىڭ ئانىسى يىغلايدۇ دەپ ۋارقىرىغىنىڭ نېمىسى؟ سەنمۇ ئالجىغان قېرى جۇمۇ، ئوسمان ! بۆرە قېرىسا ئىتلار ئۆزىنى دالدىغا ئالمايدۇ، بۆرە قېرىسا ئىتقا ئوخشاپ قالىدۇ. ئوسمان چوڭ، خۇدايىم ساقلاپ بەلكى ئاڭلىماي قالغاندۇ.

ئۇ، مەمەت بۇ سۆزلەرنى ئاڭلاپ قېلىپ كۆڭلى يېرىم بولغانمىدۇ دەپ ئويلاپ ئۆيگە كىردى.

— مېھمان ئوغلۇم، — دەپ ئىچكىرىگە قاراپ ۋارقىرىدى، — بېشىڭنى چىقىرىپ سىرتقا قاراپ قوي، ئوت يالقۇنلىرىنى كۆرگىن، ئاندىن ئورنۇڭغا كىرىپ راھەتلىنىپ ئۇخلا ! مېھمان لاچىنىم، تەرەت قىستىغان بولسا سىرتقا چىقىپ يەڭگىللەپ كىرگىن، بۇنى خالاۋاتقانسەن؟ ئەمما شۇ بۇلۇڭدىن ئايرىلما، نېرىغا ئۆتمە؟

ئوسمان چوڭ كۆيۈۋاتقان ئۆي تەرەپكە مېڭىۋېتىپ:

بىر زامانلار مەن قېچىپ بىرىنىڭ ئۆيىگە يوشۇرۇنغانىدىم، — دېدى ئۇ، — ئالتە ئاي ياتتىم، نېمىدىن بەكمۇ قاتتىق قىينالغىنىمنى بىلەمسەن، مېھمان ئوغلۇم؟ تالاغا چىقىپ يۇلتۇزلار ئاستىدا ئەركىن - ئازادە ئولتۇرۇپ ھاجەت قىلىش ماڭا ئەڭ ھۇزۇرلۇق ئىش ئىدى. ئۆيدىن چىققان تۇنجى كېچىدە يۇلتۇزلار ئاستىدا شۇنداق كېرىلىپ ئولتۇرۇپ راھەتلەنىدىم دېگىنە. بۇ پۇرسەتتە سەنمۇ راھەتلىنىپ ئولتۇرۇپ بىر يەڭگىللىۋال، ئەمما شۇ بۇلۇڭدىن نېرىغا ئۆتۈشنى ئەسلا خىيال قىلما.

مەمەت ئاستا مېڭىپ ئىشكىتىن چىقتى.

يوباز ئوغلىنىڭ ئوچ ئېغىز ئۆيى كۆيۈۋاتاتتى. بېشىدىكى بىر ئېغىزى ئولتۇراق ئۆي، ئوتتۇرىدىكىسى ئېغىل، ئاخىرىدىكىسى سامانلىق ئىدى. ئوت بىرەمنىڭ ئىچىدە قوشنىسى تۇراق تەلۇننىڭ ئۆيىگىمۇ تۇتاشقان بولۇپ، يالقۇنجاپ كۆيۈۋاتاتتى. سەل - پەل چىقىۋاتقان شامال ئوت ئوچقۇنلىرىنى مۇنار ئېگىزلىكىدەك يۇقىرىغا ئۆرلىتەتتى. يالقۇنلاپ كۆتۈرۈلۈۋاتقان ئوت ئوچقۇنلىرى بارغانسېرى كۆچىيىپ ھەر تەرەپكە تۇتىشاتتى.

پۇتكۇل يېزا، بالىچاقا، قېرى - ياش، ئاغرىق - سىلاقلارنىڭ ھەممىسى سىرتتا ئىدى. ئۇلارنىڭ بەزىلىرى كىيىنگەن، بەزىلىرى ئوت يورۇقىدا كىيىنەتتى، بەزىلىرى كۆڭلەكچان ئىدى ...

يوباز ئوغلى ھەسەن قوللىرىنى قوينىغا تىقىپ، ئىككى تەرەپكە سەندىرەكلەيتتى ۋە كۆيۈۋاتقان ئۆيىدىن كۆزلىرىنى ئۇزمەيتتى. ئۇنىڭ خوتۇنى بالىلىرىنى ئەتراپىغا يىغۋېلىپ داد - پەريات قىلىپ، قوشاق قېتىپ ۋارقىراپ يىغلايتتى.

ئوت قويغۇچىلار ئوچ ئۆيگە تەڭلا ئوت قويغاچقا، ھەسەن ئۆيدىن بىر تال يىپنىمۇ ئالالماستىن، ئۆزىنى ۋە بالىچاقلىرىنى ئارانلا سىرتقا ئاچىقىپ جانلىرىنى قوتۇلدۇرغانىدى، سەللا كېچىككەن بولسا، ئۆينىڭ ئىچىدە كۆيۈپ كۇل بولۇپ كەتكەن بولاتتى.

ئېغىلدىن يەر - جاھاننى زىلزىلىگە كەلتۈرۈپ كىشنەۋاتقان بىر ئاتنىڭ ئاۋازى ئاڭلىناتتى. ئات ئۇزۇن ئېغىلنىڭ ئىچىدە، ئۇياقتىن - بۇياقىقا چېپىپ غەزەپ بىلەن چىرقىراپ كىشنەيتتى. تورۇستىن دۇمبىسىگە چۇشۇۋاتقان ئوت پارچىسى ئاتنى ساراڭ قىلىۋەتكەنىدى. بۇ تاپتا ھېچكىم ھېچ نەرسە قىلالمايتتى، ياش يىگىتلەر ۋە ئەركەكلەر ئاتنىڭ جان ئاچچىقىدا كىشنىشىنى ئاڭلاپ ئىلاجسىز تۇرۇشاتتى.

سەپچە ئىسمىلىك بىر ئاقساقال:

— ھەي ي، ئېشىكنى ئېچىۋەتكۈدەك بىر ئىنسان يوقمۇ؟ ئاراڭلاردىن بىرەر يىگىت چىقماسمۇ؟ بىرەرىڭلار چىقىپ ئېچىۋېتەلمەمسىلەر؟ — دەپ ھەممە ئادەمنىڭ ئالدىغا كېلىپ يالۋۇراتتى، — بۇ ئېسىل نەسىلىك ئات، ئىشكنى ئۆزى تېپىپ چىقالايدۇ، ئاتقا ئېچىنىۋاتمەن، بولۇپمۇ مۇشۇ ئېسىل ئاتقا، ئىسىت، ئات ئادەمگە ئوخشايدۇ، پەقەتلا تىلى يوق - دە. ئۇلار ھەم يىغلىيالايدۇ، ھەم كۈلەلەيدۇ. ئاراڭلاردا بىرەر قەھرىمان، بىرەر ئەركەك يوقمۇ؟ قېرىلىق قۇرۇسۇن، ئىشكنى ئاچالمايمەن - دە ! ئېچىشقا مادار يوق ...

ئاتنىڭ كىشنىشى ئەۋجىگە چىقتى، يۇرەكلەرنى پارە - پارە قىلىۋەتكۈدەك دەرىجىدە ئېچىنىشلىق ئىدى.

يوباز ئوغلى ھەسەن بىردىنلا ھەركەتكە كەلدى، تۇرغان يېرىدە نۇرغا ئوخشاش پىرقىراشقا باشلىدى. كېيىن كەيگە

يېپىش ئۇچۇن ھۆل قىلىنغان كىگىزنى ياش يىگىتنىڭ قولىدىن ئېلىپ ئۇستىگە ئارتىتى ـ دە، كۆزنى يۇمۇپ ـ ئاچقۇچە ئارىلىقتا يالقۇنجاپ كۆيۈۋاتقان ئېغىلنىڭ ئىشىكىنى ئېچىپ كىرىپ كەتتى ۋە بىردەمدىلا ئاتنىڭ چۈلۈۋرىدىن تارتىپ سىرتقا ئاچقىتى. ئات سىرتقا چىقىشىغىلا چۈلۈۋرىنى ھەسەنىڭ قولىدىن تارتىپ چىقىرىۋېلىپ يېزىنىڭ ئوتتۇرىسىغا قاراپ چاپتى. سەل بۇرۇن ھەسەن پىرقىرىغاندەك ئۇمۇ خېلىغىچە پىرقىراپ كەتتى، ئۇنىڭدىن كېيىن تۇزلەڭلىككە قاراپ چېپىپ، قاراڭغۇلۇقتا كۆزدىن غايىب بولدى.

كەپىلەر ئوت يالقۇنى ئىچىدە كۆرۈنمەي قالدى. يېزىنىڭ چېتىدە توپ ـ توپ ئوت ئۇچقۇنى ئۇچۇپ يۇرەتتى.

يوباز ئوغلى ئۇستىدىكى كىگىزنى يەرگە تاشلىدى، قوللىرىنى بۇرۇنقىدەكلا قوينىغا تىقىۋالدى، كۆزنى ئوت يالقۇنىدىن ئۇزمەستىن قاراپ تۇرۇپلا قالدى.

ھەممىلا ئادەم قىمىر قىلماستىن كۆيۈۋاتقان ئوتقا قاراپ تۇرۇشاتتى. كەپىلەرنىڭ چاراسلىشى ئاڭلىناتتى، ئۆگزە، قاشا تاملار ئۆرۈلەتتى، چاراسلايتتى، ئوت ئىچىدە قالغان سىيىرلارنىڭ ئاخىرقى مۆرەشلىرى بېسىلدى.

ئادەملەر تىمتاسلىق ئىچىدە قېتىپ قالغاندەك تۇرۇشاتتى. ئۇلارنىڭ چىرايلىرى تاتىرىپ، سارغىيىپ كەتكەندى. پەقەت ئوسمان چوڭلا كۆپچىلىكتىن ئايرىلىپ چىقىپ ئۇياقتىن ـ بۇياققا ماڭاتتى ۋە ئاللىنېمىلەرنى دەيتتى. بېلىنى تۇتقان ھالدا لەۋلىرىدىكى بىر خىل كۈلۈمسىرەش بىلەن غاڭزىسىنىڭ ئىسىنى ئاسمانغا پۈۋلەيتتى. تۇرۇپلا يوباز ئوغلىنىڭ يېنىغا كېلىپ: «خۇداغا شۈكۈر بۇرادەر، بۇمۇ ئۆتۈپ كەتتى، بىر مۇسىبەت مىڭ نەسىھەتتىن ياخشى» دەپ كەينىگە يانىاتتى، يوباز ئوغلىنىڭ بۇ سۆزلەرنى ئاڭلىغان ـ ئاڭلىمىغىنى بىلەن كارى بولمايتتى. يەنە قايتىپ كېلىپ: «بۇرادەر، شۇ ئىشنى ياخشى قىلمىدىڭ، قىلغانلىرىڭ خاتا بولدى، پۈتۈن يېزىنى تەھلىكىگە

سالغان سەن بولدۇڭ. مانا، جازاسىنى تارتتىڭ. بۇنىڭدىن ئارتۇق جازا بولامدۇ، بۇرادەر !؟ خوتۇن ـ بالىلىرىڭ، ئۆزۈڭمۇ ئوت ئىچىدە كۆيۈپ كەتكىلى تاس قالدىڭ، ھېلىمۇ شۈكۈر قىل. بىر مۇسىبەت مىڭ نەسىھەتتىن ياخشى. ئەمدى مەن سەندىن غەم قىلمايمەن، ئۆلۈم بىلەن ئۇچراشقان ئادەم ئازراق بولسىمۇ ھوشىنى تاپىدۇ ھەم قورقماس بولىدۇ. سەن ئەسلىدىمۇ قورقماس ئادەم ئىدىڭ، بىراق كاللاڭ سەل ئىشلىمەيدىغان دۆيۈز ئىدىڭ، شۇنداق ئەمەسمۇ؟» دەيتتى.

ئۇ يەر ـ بۇ يەردە كۆيۈۋاتقان ئوت يورۇقىدا ئۆيگە كىرىپ چىققان سايىلەر كۆرۈنەتتى، كۆيگەن گۆش پۇرىقى، يۇڭ ـ قىل قۇيقىسى پۇرايىتتى، ساپ باھار پۇرىقىغا بۇ قۇيقا پۇرىقى ئارىلىشىپ كەتتى.

ئوسمان چوڭ ئاخىر مېڭىشتىن چارچىدى. يورۇقلۇقنىڭ ئوتتۇرىسىدا، كۆيۈۋاتقان ئۆيگە دۈمبىسىنى قىلىپ تۇرغاچقا ئوتنىڭ تاۋى ئۇرۇلاتتى. بېشىنى كۆتۈرۈپ كۈلۈمسىرىگەن كۆزلىرىنى دېھقانلارغا، ئەر ـ خوتۇن، قېرى ـ ياش، بايلارغا تىكەتتى.

ئۇ ئوڭغا بۇرۇلغاندا يېنىغا كەلگەن سەپچە ئاقساقال بىلەن دوقۇرۇشۇپ قالدى.

ـــ قارىغىنا، سەپچە قېرىندىشىم ! بىر قاراپ باق، ـــ دېدى ئوسمان چوڭ، ـــ بۇ يالقۇنلار نېمىدېگەن چىرايلىق، باھار كېچىسىنىڭ قاراڭغۇسىغا نېمىدېگەن چىرايلىق ياراشقان.

ئۇ بۇ سۆزلەرنى قىلىۋېتىپ مەغرۇر كۈلۈپ كەتتى. كۈلكىسىنى ھەممىسى ئاڭلىدى، ئۇلار ھەيرانلىق بىلەن قارىشىپ غودۇڭشىشقا باشلىدى. ئۇ يەنە سۆزىنى داۋام قىلدى:

ـــ يالقۇنلار بۇ كېچىگە نېمىدېگەن ياراشقان. كۆيۈۋاتقان ئوتلار يۇرەككە ئورناشقان. قول ـ پۇتىمىز باغلاقلىق تۇرۇش بىزگە نېمىدېگەن ياراشقان. كۆيۈۋاتقان ئوتلار قارىشىدا تومۇردىكى قانلار توختىغان، قولىمىزنى قولتۇقىمىزغا تىقىپ

تۇرۇشلىرىمىز بىزگە قانداق چىرايلىق ياراشقان. ماتەم ساداسى كۆڭلىمىزگە خۇشياققان، ئاياللارنىڭ تامباللىرى بېشىمىزغا بەكمۇ چىرايلىق بۆك بولۇپ ياراشقان. بۇ ئادەمگەرچىلىكلەر بىزگە نېمىدېگەن ياراشقان ! قارىغىنا، سەپچە بۇرادەر ! بۇ يالقۇنلار نېمىدېگەن چىرايلىق، نېمىدېگەن جۇلالىق قىزىل ! شامال يالقۇنلارنى ئۇزارتىدۇ، كەڭرىتىدۇ ۋە گۈزەللەشتۈرىدۇ. يۇرىكىم تۆمۈرچىنىڭ سەندىلىگە ئايلاندى. سەندەلمۇ بازغانلارغا ياخشى ماسلاشقان. ئەلى ساپا بايمۇ قورقۇنچاقلىقىمىزدىن خويمۇ ياخشى پايدىلانغان. ئادەم بولماق بىزگە نېمىدېگەن چىرايلىق ياراشقان. ماڭا قارا، سەپچە بۇرادەر، شۇ يالقۇنلارغا قاراپ باق ! بۇ يالقۇنلار كېچىمىزگە نېمىدېگەن ياراشقان !

سەپچە ئاقساقال ئۇنىڭ كۈلكىسىگە، خۇشال ھالىتىگە، چۈشىنىپ بولمايدىغان تەلۈلەرچە سۆزلىرىگە ھەيران قالدى. بويىنىنى ئۇياققا - بۇياققا پوكۇپ ئۇنىڭدىن ئۇزاقلاشتى، ئۇ كېتىۋېتىپ: « يائاللا، ياخۇدا » دەيتتى، « ياربېبىم، بۇ ئادەم بارغانسېرى ئەقلىدىن ئازغىلى باشلاپتۇ، بۇرۇن زادىلا مۇنداق ئەمەس ئىدى. يېزا كۆيۈۋاتسا، ئۇ كۆيۈۋاتقان ئۆيلەرگە قاراپ بولۇشچە كۈلۈۋاتىدۇ، ۋاي ئوسمان چوڭ ! دېمەك، قېرىپ قاپسەن - دە، بېلىڭ پوكۇلدى، كۆز گۆھىرىڭ خىرەلەشتى ! ۋاي ئوسمان چوڭام ! ۋاي ئاللا، ۋاي بۇركۇتتەك يولدىشىم ! قۇرۇپ كەتسۇن قېرىلىق ! ئادەم قېرىغاندا كىچىك بالىدەك بولۇپ قالىدىكەن، خۇددى بوۋاق بالىلاردەك، ۋاي بىچارە ! ۋاي خۇدايىم، ۋاي رەببىم ئاللا !»

سەپچە ئاقساقال ئوسمان چوڭدىن ئىككى ياش چوڭ ئىدى. ئۇنىڭ بېلى پوكۇلۇپ، ئۆزى دۈمچىيىپ قالغانىدى. ئوسمان چوڭ بىلەن سەپچە ئاقساقالنىڭ ئاجايىپ خۇيلىرى، ئۆز ئالدىغا قاراشلىرى، ئايرىم ئۆرپ - ئادەتلىرى بار ئىدى. ئۇلار دېھقانلار بىلمەيدىغان، كۆرۈپ باقمىغان، چۈشەنمەيدىغان قائىدىلەرنى سۆزلەيدىغان ۋە بۇ قائىدىلەرگە يۈزمۈيۈز ماسلىشىدىغان ئادەملەر

ئىدى. ھەر ئىككىسى ئوخشاش كىيىنەتتى، بەللىرىگە ئاتا - بوۋىلىرىدىن قالغان كونا تاپانچىلىرىنى ئاسماي يۈرمەيتتى. ئۇلار ئەزەلدىن باشلىرىنى ئۇستىرا بىلەن قىرىدۇرۇپ، چوققىسىدىكى ئىككى ئىلىك يەرگە ئۈزۈن چاچ قويۇۋالاتتى. سەپچە ئاقساقالنىڭ چېچى شۇنچىلىك ئۈزۈن ئىدىكى، قويۇۋەتسە ئاياللارنىڭ چېچىدەك بېلىگە چۈشەتتى.

تاڭ ئاستا - ئاستا يورۇشقا باشلىدى، ئەمدى قوشنا يېزىلاردىن خىلمۇخىل ۋاڭ - چۇڭ، چوڭقۇر بىر يەردىن ھۇۋۇلداشلار كېلەتتى. ئاقچەساز ئىچىدىن توپ ئوقلىرى پارتلىغاندەك، خۇددى يەر ئاستىدا پارتلىغان بوغۇق توپ ئوقلىرى ئاۋازلىرىدەك ئاۋازلار كېلىشكە باشلىدى.

كۆيۈك پۈرىقىغا پاتقاق، نەرگىس، گۈل، باھار پۇراقلىرى ئارىلىشىپ كەتكەنىدى. بىردىنلا ئەتراپ جىمجىتلىققا چۆمدى. بارچە ئاۋاز بىردىنلا توختىدى. چۈنكى، بىر ئاتنىڭ يىراقتىن ئاچچىق - ئاچچىق كىشنىگەن ئاۋازى ئاڭلاندى، بىراق ئۇمۇ توختاپ قالدى. ئوت كەتكەندىكى چارسىلداش ئاۋازلىرى ئاللىقاچان بېسىلغانىدى، ئەترابنى كۆيۈك گۆش پۈرىقى قاپلىغان، دېھقانلارنىڭ بۇرنى كۆيگەن گۆش قورۇمىسى ۋە يېغىنىڭ پۈرىقىدا پۈتۈپ كەتكەنىدى، ھەممە ئادەم توختىماستىن يۆتىلەتتى.

ئوت يالقۇنلىرى ئاستا - ئاستا ئۆچۈپ، كىچىكلەشكە باشلىدى. ئەتىگەنلىكى پەقەت ئوتتۇرىدا بىر توپ چوغ قالدى. كۈن چىققان چاغدا ئۆيلەر قاپقارا ئىس ئىچىدە بۇخسۇپ كۆيۈۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى. ئۆيلەرنىڭ ئىچىدە ئېگىلىپ - پوكۇلۇپ كەتكەن داس - قازانلار، ئېرىپ كەتكەن كورىلار، لېگەنلەر، تۆمۈر - تەرسەكلەر، چاقماق تاشلىرى ياتاتتى. كۆيۈپ كەتكەن ھايۋانلارنىڭ ئۇستىخانلىرىمۇ قالمىغان، ئېغىلنىڭ كەينىدىكى خەندەككە قاپقارا ياغ تامىتتى.

بالىلار، ئاياللار ئويقۇلۇق، قەبرىلار خاپىلىقتا، ياشلار، ئوتتۇرا ياشلىقلار تەرگە چۆمگەن، هارغان هالدا نەم توپا ئوستىدە كۆتۈرۈلگەن قۇياشقا قارىشىپ ئولتۇرۇشاتتى، باشلىرى سىلىنغان، يۈزلىرى پەرىشان، ئومىدسىز ئىدى. ساقگىلىغان باشلار مىدىرلىمايتتى، هېچ تەرەپكە باقمايتتى، خۇددى ئاسماندا ئىزا تارتىدىغان بىر نەرسە بارەدك، بېشىنى كۆتۈرسىلا كۆزلەر ئوچرىشىپ قالىدىغاندەك بېشىنى كۆتۈرمەيتتى، ئۇن - تىن چىقىرىشمايتتى، گۇلدىن - گۇلگە، يوپۇرماقتىن - يوپۇرماققا قونۇپ، ئوچۇپ يۇرگەن هەرىلەرنىڭ ۋىڭىلدىشىدىن باشقا ئاۋاز ئاڭلانمايتتى.

يالغۇز ئوسمان چوڭلا ئۆرە تۇراتتى. كۆنگە قاراپ تۇرغاچقا سايىسى ئۇزىراپ تۆۋەنگە — تۇزلەڭلىككە چۈشۈپ تۇراتتى. ئۇ ئەتىگەنكى قۇياش نۇرىدا كۈلۈمسىرىگەن، هەيۋەتلىك قىياپەتتە قىمىر قىلماستىن خىلىغچە تۇردى. كېيىن قۇياش نۇرىغا قاراپ غاڭزىسىنىڭ ئىسىنى پۈۋلىدى، ئاستا چىقىۋاتقان شامال ئىسىنى يىراقلارغا ئەكەتتى. ئۇنىڭ هەربىرىكە كېلىشى ئۇيقۇدىكى مىڭ باشلىق دۇنيانىڭ بىر بېشى قىمىرلىغاندەك تۇيۇلدى. ئۇ، ئولتۇرغان ئادەملەر ئالدىدىن، كۆيۈپ ئىس چىقىۋاتقان ئۆيلەرنىڭ ئارىسىدىن مېڭىشقا باشلىدى. قوللىرىنى كەينىگە تۇتۇپ، غاڭزىسىنى پۈرقىرىتىپ شوراپ، بېشىنى تىك تۇتۇپ ماڭاتتى ... دېھقانلار باشلىرىنى ئاستا كۆتۈرۈشۈپ ئۇنىڭغا قارىشاتتى ۋە ئۇنىڭ كۆيگەن خارابىلەر ئارىسىدا خۇشال مېڭىپ يۈرۈشىنىڭ سىرىنى زادىلا چۈشەنمەيتتى.

چاشكا ۋاقتىغچە ئوسمان چوڭ مۇشۇنداق مېڭىپ يۈردى، غاڭزىسىنى توختىماي شورايتتى. ئاخىر داڭ قېتىپ قالغان، كۆيگەن ئوڭ قولى قاپىرىپ ئىششىپ كەتكەن، سول قولىنى قوينىغا تىقىۋالغان، يۈزى ساپسېرىق سارغىيىپ كەتكەن، بىر كېچىنىڭ ئىچىدە ئون بەش ياش قېرىپ كەتكەن، چىرايى

پۈرۈشۈپ تاتارغان يوباز ئوغلى هەسەنىنىڭ ئالدىغا كەلدى، خۇشال، جاراڭلىق، يوغان ئاۋاز بىلەن:

— يوباز ئوغلى هەسەن، هەي يوباز ئوغلى هەسەن، — دېدى ئۇ، — شۇ رەھمەتلىك داداڭ بارغۇ، غەيرەتلىك ئادەم ئىدى. مەرد، باتۇر كۆرد ئىدى. قىسقىسى، ئۆز ئالدىغا بىر ئادەم ئىدى، هېچقانداق ئادەم ئۇنىڭغا بىر نەرسە دېيەلمەيتتى. مەن بىر بالىنى كۆردۈم. ئۇ ئەتىگىنى، ئاخشىمى، كېچىسى خۇددى قۇياشتەك نۇر چاچىدۇ، ئۆزى مۇشتۇمدەك، بىراق قالتىس يۈرەكلىك - دە ! ئەنە شۇ بالىدىن شۇنداق ئۇلۇغ هۆكۈمەت، داڭدار مۇستاپا كامال، يۇنانىنى، دۇنيانى يەڭگەن ئۆتكۈر كۆزلۈك مۇستاپا كامال قورقۇۋاتىدۇ. بايلار ئېتىنى ئاڭلىسا دىر - دىر تىترەيدۇ، تىترىگىنىدىن ئىشتىنى بېلىدە تۇرمايۋاتىدۇ، بۇنى بىلدىڭمۇ؟ يوباز ئوغلى، ئاڭلاۋاتامسەن؟ ساڭا دەيدىغان ئىككى ئېغىز سۆزۈم بار. ئەلى ساپا باي ئۆيۈڭنى كۆيدۈرگەن بولسا بوپتۇ، كۆيدۈرۈپ ياخشى قىلدى، ئوبدان بولدى، بەكمۇ چىرايلىق ئىش قىلدى، قولىغا بەرىكەت بەرسۇن. خالىسا كېلىپ بىزنىمۇ ئۆلتۈرۈۋەتسۇن، بىز رازى بولىمىز، بۇرادەر. بىز ئاشۇ پەسكەشلىكلەرنى هەق دەپ كەلگەن ئادەملەرمىز، شۇڭلاشقىمۇ ئۇ بۇنى بەكمۇ مۇناسىپ، بەكمۇ ياخشى ئىش دەپ بىلىدۇ. بوپتۇ، ئۇ ئەلى ساپانىڭ ئىتلىرى قولىدىن كەلگەننى قىلىپ تۇرسۇن. شۇنداق قىلسا بولامدۇ دېمەي، هە دېگىن، قىلىپ تۇرسۇن. قورقما، قەبرىندىشىم، زادىلا قورقما. كۆڭلۈڭگە قورقۇشنى يېقىن يولاتما ! قورقۇنچاق يۈرەك ساغلام يۈرەك ئەمەس. ئۇنداق يۈرەك سوقۇشتىن تېزلا توختاپ قالىدۇ. سەن يوبازىم، هەرگىز قورقما ! ئۇ كاپىر بۇ ئىشلارنى سېنى قورقۇتۇش ئۈچۈن قىلىۋاتىدۇ. قورقما، باتۇرۇم، قورقما ! مەن ساڭا قورقما دەۋاتىمەن، قەبرىندىشىم. سەۋەبىنى سورىساڭ، قورققان ئادەم هېچقاچان، هەرقانداق يەردە، كۆكتە، يەردە، سۇدا، هېچقانداق ۋاقىتتا روناق

تاپالمايدۇ. قورقمىغىن، قېچىپ كەتكەن ئېتىك قايتىپ كېلىدۇ. ئەلى ساپا ئىتمۇ جاجىسىنى يەيدۇ. ئوت ئىچىدىن قوتۇلۇپ چىققان ئات قايتىپ كېلەلەيدۇ، ئۇنى قوتۇلدۇرمەن دەپ كۆيدۇرۇۋالغان چىرايلىق قولۇڭنى كۆرىدۇ. بالام، قولۇڭ ئېچىشىۋاتامدۇ؟ ئېچىشمايدىغان ئىش بولامدۇ؟ ئېچىشىپ تۇرسۇن، بەربىر ياخشى بولۇپ كېتىدۇ. ئېتىك قايتىپ كېلىدۇ، چوقۇم قايتىپ كېلىدۇ. يانغىنىدىن قاچقان ئات قايتىپ كەلمەيدۇ ۋە ئامان قالمايدۇ دېگەن سۆز بار، بىراق سېنىڭ بۇ ئېتىك قايتىپ كېلىدۇ، يوباز ئوغلى قىزىلباش ھەسەن، كۆرد ھەسەن. بۇ گەپلەرنى ساڭا ئېيتىۋاتىمەن، ياخشى ئاڭلا ! سەن ئۇچۇن دەۋاتىمەن ... — ئوسمان چوك ئالاھىدە بوم ئاۋازى بىلەن خوددى دۇئىلەردەك گۇركىرەپ سۆزلەيتتى، — ئېتىك قايتىپ كېلىدۇ، قېرىندىشىم يوباز ئوغلى. ھەممە چوققىدىن بىر قۇياش كۆتۇرۇلىدۇ ! — ئۇ كۇلۇپ تۇرۇپ، قېلىن قاشلىرى ئاستىدا يېپىلىپ قالغان كۆزلىرىنى كۆپچىلىككە يۆگۈرتتى، كېيىن ئىشەنچلىك ئاۋازدا دانە ـ دانە قىلىپ سۆزلىدى:

— ھەممە چوققىدىن بىر قۇياش كۆتۇرۇلىدۇ، بىر قۇياش چىقىدۇ، قۇياش ...

ئۇ ئەگرى ـ بۇگرى ئۆسكەن، بوغۇم ـ بوغۇم يىلتىزغا ئوخشىغان بىگىز قولى بىلەن كۇننى كۆرسىتىپ:

— مانا شۇنداق ! — دېدى، — مانا شۇنداق بىر قۇياش چىقىدۇ، مانا شۇنداق چىرايلىق بىر قۇياش تۇغۇلىدۇ، ئۇ ھەم ھارارەتلىك، ھەم مېھرىبان بىر قۇياش، مانا شۇنداق ... ھەربىر چوققىدىن بىر قۇياش كۆتۇرۇلۇپ چىقىدۇ، سېنىڭ ئېتىڭ قايتىپ كېلىدۇ، چوقۇم قايتىپ كېلىدۇ ...

ئۇ ئارقىسىغا ئۆرۈلۈپ ئىتتىك ئۆز ئۆيىگە قاراپ ماڭدى. ھەممە ئۇنىڭ كەينىدىن كۆز تىكتى. ئۇ ئۆز ئۆيىگە بېرىپ ئىشىكىنى چېقىۋەتكۇدەك دەرىجىدە قاتتىق يېپىپ كىرىپ كەتكۇچە كۆپچىلىك كۆزلىرىنى ئۇنىڭدىن ئۇزمىدى.

5

قۇياش كۆتۇرۇلگەن. يوباز ئوغلىنىڭ ئېتى تۇزلەڭلىكنىڭ ئوتتۇرىسىدا قىمىر قىلماستىن تىك تۇراتتى، سايىسى ئاناۋارزا قىيالىقلىرىغا سوزۇلغانىدى. قۇشلار توپى كۆتۇرۇلۇۋاتقان قۇياشقا قاراپ تەڭلا سايرىشاتتى. بۇ ئاۋازلار پۈتۇن ئەتراپنى قىيامەتتەك قىلىۋەتكەنىدى. ئات بېشىنى يۇقىرى كۆتۇرۇپ تۇراتتى. ئۇ يېڭى ئوتنى پۇرىماقچى بولغاندەك بويىنىنى سوزدى. قارا كۆزلىرىنىڭ ئېچى قىزارغان، ئوڭ ساغرىسىنىڭ ئۈستىدىكى كۆيۈك يارىسى شەلۋىرەپ ئاينىغانىدى. بىرئازدىن كېيىن سېرىق سۇ تەپچىگەن يارىنىڭ ئۈستىگە چۈنلەر قونۇشقا باشلىدى. چۈنلەرنى قوغلاش ئۈچۇن ئات قۇيرۇقىنى پۇلاڭلىتىشقا باشلىدى. كېيىن پاشلار ۋە ئۇششاق ھاشاراتلار ئاتنىڭ كۆزىنى چېقىشقا باشلىدى. ئەمدى ئات بېشىنى چايقاشقا باشلىدى. ئاخىر كۆزىگە ۋە ساغرىسىدىكى كۆيۈك يارىسىغا قونغان ھاشاراتلارغا پىسەنت قىلماستىن جىملا تۇرىۋەردى.

ئەتراپنى قۇياشنىڭ ئىللىق نۇرى قاپلىدى، قۇشلارنىڭ سايراشلىرى توختىدى. ئىسسىق كۈچىيىشكە باشلىدى، ئۇچۇۋاتقان ھەرىلەر ئىسسىقتا تەرلەپ، گۈللەرنىڭ ئارىسىغا مۆكۈنۈشكە باشلىدى. پارقىراق قاناتلىرى جىزىلدىغان ھەرىلەر قالمىدى، پەقەت يوغان ئېشەك ھەرىلىرى، ئۇلاردىنمۇ چوڭ ھەم ئۇزۇن ئالىچىپار قىزىل، كۆك، مونچاقلىق ھەرىلەر ئىسسىققا قارىماي ئايلىنىپ يۇرۇشەتتى، ئۇ يەر ـ بۇ يەردە — يىراقلاردا گويا قۇياش سۈلىرىدەك بىر يېنىپ، بىر ئۆچەتتى. ئىسسىق تېخىمۇ كۈچەيدى، دىمىق باشلاندى. دەل ـ دەرەخ، ئوت ـ چۆپ، گۈل ـ گىياھ، قۇشلار بۇ قاينىاپ تۇرغان باھار ئىسسىقىنىڭ دىمىقلىقىدا سولىشاتتى. كېپىنەكلەر توپى يان تەرەپتىكى يوغان چىنار دەرىخىگە قاراپ خوددى بۇلۇتتەك ئۇزدى. جىمىكى

نەرسىدىن قۇياش نۇرىدا تاۋلانغان بىر خىل ساپ پۇراق كېلەتتى. قۇياش نۇرى چۈشۈش بىلەن تەڭ ئېچىلغان گۈللەر، قۇياش نۇرى چۈشكەن ئوت - چۆپلەر، ئاپتاپ قىزىتقان توپىلار ۋە بۇ دىمىق ئىسسىقتا سوزۇلۇپ ياتقان ئاناۋارزا تۈپرىقى خۇددى ھېلىلا پارتلىغاندەك كۈچلۈك ساپ پۇراق تارقىتاتتى.

قىمىرلىماستىن تىك تۇرغان ئاتنىڭ كۆزلىرىنى كۈمۈتىلار قاپلاپ كەتتى، ساغرىسىدىكى كۆيۈك يارىسى چۈنىلەر دەستىدىن كۆرۈنمەي قالدى. بىر كېپىنەك ئاتنىڭ ئۈزۈن، پاكىز يالىغا قونۇپ، ھاۋا رەڭ قاناتلىرىنى بىر ئېچىپ، بىر ياپاتتى. يېنىدىكى ئاقچەساز پاتقاقلىقىنىڭ سۈلىرىدىن يانغان شولا ئاتنىڭ بوينىنىڭ سول تەرىپىگە چۈشۈپ تۇراتتى.

ئات بىردىنلا قىمىرلىدى، بېشىنى سىلكىپ ۋە بىرنەچچە قېتىم تېپىچەكلەپ چۈنىلەرنى ئۈچۈرۈۋەتتى، تۈزلەڭلىكنىڭ ئۇ بېشىدىن بۇ بېشىغىچە چېپىپ، پىرقىراپ چىقتى. ۋايۋاي يېزىسىنىڭ تۆۋىنىدىن تارسوسلو ئېتىزلىقلىرىغىچە چېپىپ، كېيىن توختىدى، يەنە چاپتى. شۇنداق تېز چاپتىكى، پۇتلىرى كۆرۈنمەيلا قالدى.

ئات تارسوسلو ئېتىزلىقىدىن نارلى قىشلىقى ئەتراپىغا كەلگەندە نامازدىگەر بولۇپ قالغانىدى. نارلى قىشلىقى يېنىدىكى پاتقاقلىقنىڭ سۈلىرى توختىماستىن كۆۋجەيتتى، كۆپۈكلىنەتتى ۋە پورۇقلايتتى. توم، ئۈزۈن بىر قارا يىلان ئوتلارنىڭ ئارىسىدىن چىقىپ، پاتقاقلىققا قاراپ ئاستا قىمىرلايتتى. يىلان ئىنىدىن ئەمدىلا چىققاچقا، قېنى ئاستا - ئاستا ھەركەتكە كېلىپ، ئۈزىمۇ ئېسىگە كېلىشكە باشلىغانىدى. قاپقارا دۇمبىسى قۇياش نۇرىدا يېشىل تۇسكە كىرىپ يالتىرايتتى. يىلان دەل ئاتنىڭ ئايىغى تۇۋىدىن تۇيىقىنى يالاپ ئۆتۈپ كەتتى. بىرنەچچە قوڭغۇز غوڭۇلدىغان پېتى دەرەخنىڭ يېنىدا تۇرغان ئاتنىڭ بېشىنى چۆرگۈلەپ ئۇچاتتى. ئات پەسەنت قىلمايتتى.

بىردىنلا يىراقتا — ئاقچەساز ئۇستىدە ئوت ئۇچقۇنى پەيدا بولدى - دە، يەنە ئۆچۈپ قالدى. شۇ زامان ئات خۇددى ئۇچماقچى بولغاندەك قايتا - قايتا يۇقىرىغا ئۆرەدىدى، بوينى ئۇزىراپ، پاچاقلىرى كېرىلدى. يەنە ئىككى پۇتىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ئۆرەدەپ، ئاندىن چېپىشقا باشلىدى. بىرھازادىن كېيىن چۆرگۈلەپ ئايلىنىشقا باشلىدى. كېيىن ئۆز ئورنىدا مىخلاپ قويغاندەك تۇرۇپلا قالدى، تىندى، يەنە قىمىر قىلماي تۇرۇپ قالدى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ گۆشىنى، قۇلىقىنى كەسسىمۇ قىمىر قىلمىغۇدەك قېتىپ قالدى.

ئۇزاقتىن — كوزان يولىدىن بۇ تەرەپكە بىر ئادەم كېلىۋاتاتتى. ئات ئادەمنى كۆردى - دە، بېشىنى قاتتىق سىلكىپ، تەلۈلەرچە كىشىندى ۋە بولۇشچە چېپىپ كەتتى. ئۇ شۇنچىلىك تېز چاپتىكى، قورسىقى يەرگە تېگمۇۋاتقاندەك بىلىنەتتى. ئات كۇن پاتقۇچە چاپتى، كۆپۈكلەر ئىچىدە توختىماي چاپتى. ئاناۋارزا قىيالىقلىرىدىن ئۆتۈپ، دوملۇ قەلئەسىگە كىرىپ كەتتى. يىراقتا ھاجىلار يېزىسى تەرەپتىن كېلىۋاتقان بىر ئادەمنى كۆرۈپ قېلىپ، يەنە شۇ تېزلىكى بىلەن كەينىگە ياندى. ھاجىلار يېزىسىدا چىراغلار يانغانىدى. ئات چىراغ يورۇقىنى كۆرۈش بىلەنلا جان تالاشقاندەك قاتتىق بىر كىشنەپ، قاراڭغۇلۇقتا غايىب بولدى، تاڭغا يېقىن تۇپراقتۆپە ئەتراپىدا پەيدا بولدى. ئات ھارغان، قارا تەر ۋە كۆپۈككە چۆمگەنىدى. ئۇ، شامال كۆرۈكىدەك نەپەس ئالاتتى، ماڭغۇدەك ھالى قالمىغانىدى. تاڭ ئېتىپ، كۆتۈرۈلگەن قۇياش نۇرىدا بېشى ساڭگىلىغان، قۇلاقلىرى سالپايغان، كەينى سول پۇتىنى يىغىۋالغان، قورۇلۇپ كىچىكلەپ، تامامەن ھالىدىن كەتكەن ھالدا ياتاتتى.

يوباز ئوغلى ھەسەننىڭ ئېتى ئېسىل نەسىللىك ئەرەب ئېتى ئىدى، ئۇ نازۇك، ئېگىز، بەستلىك تورۇق بولۇپ، ساغرىسى قارا قىزىل ئىدى. مۇنداق ئاتلار ئادەتتە ئاز ئۇچرايدۇ ۋە شۇ نەسىلدىكى ئاتلارنىڭ ئەڭ چىرايلىقى ھېسابلىنىدۇ.

تورۇق بۇنىڭدىن بىر يىل بۇرۇن ئەلى ساپا بايىنىڭ ئىدى. تېخى ئىككى ياشلىق تايچاق ۋاقتىدىلا ئېسىل نەسىل ئىكەنلىكىگە ئىسپات قەغىزى بىلەن ئەلى ساپا بايغا ئەكە يېقىن دوستى ئورفادىن ئەۋەتكەنىدى. ئىسپات قەغىزىنىڭ كەينىگە تورۇق ئات نەسلىنىڭ ئالاھىدىلىكلىرى كۆرسىتىلگەن ئىزاھاتنامۇ چاپلانغانىدى. بۇ ئات تىللاردا داستان بولدى. بۇ ئاتنى كۆرۈش ئۈچۈن كوزاندىن، ئادانادىن، تارسوستىن بايلار، بەگلەر چۈقۇر ئوۋاغا مېھمان بولۇپ كېلەتتى. شۇڭلاشقىمۇ، ئەلى ساپا باي بۇ تورۇق ئۈچۈن تىك تۇراتتى.

ئەلى ساپا باي مۇشۇ ئات ئۈچۈن ھەتتا ئورفادىن بۇ خىل نەسىلدىكى ئاتلارنى بېقىپ كۆرگەن بىر قېرى ئات باقارنى ئەكەلدى. بايىنىڭ دېيىشىگە قارىغاندا، بۇ ئات ئادەمدىنمۇ ئەقىللىك، ئەپسۇس، تىلى يوق؛ ئەگەر ئۇنىڭ تىلى بولغان بولسىدى ... ھەي، ھەي، ھەممە نەرسىگە ــ دوستقا دوستچە، دۇشمەنگە دۇشمەنچە ئۆز لايىقىدا مۇھەببەت بىلەن ياخشىلىق ۋە يامانلىق بىلەن جاۋاب بېرەتتى. ئەلى ساپا باي خاپا بولسا، ئۇمۇ تەڭ خاپا بولاتتى، قاپقارا يوغان كۆزلىرى خىرەلىشىپ، ھەسرەت بىلەن قارايتتى. ئەلى ساپا باي خۇشال بولسا، ئاتمۇ شادلىنىپ شامالدەك ئۇچاتتى، كۆزلىرىدىن خۇشاللىق چاقنايتتى.

ئەلى ساپا باي: «ئاتنى جېنىمدىن ئەزىز كۆرىمەن !» دەيتتى.

ئادەتتىن تاشقىرى جىددىي كۆرەشلەردە ئۆزىنى يوقىتىپ قويغان ئەلى ساپا باي تورۇققا مىنىش بىلەن ئۆزىگە كېلەتتى. بارلىق دۇنيا ئۇنىڭ بولاتتى. « تورۇق ئاتنىڭ ئىگىسى ئەلى ساپا باي !» بۇ سۆز ئۇنى چەكسىز خۇشال قىلاتتى. بۇ ئاتقا بولغان مۇھەببىتىگە ئۆزىمۇ ھەيران بولاتتى. ئىچىدە: « دېمەك، تومۇرلىرىمدا ئەسلىدىكى ياۋا تۇركمەن قېنى بار ئىكەن ــ دە، ئۇ قىزىق پېتى ئايلىنۇېتىپتۇ ! دېمەك، توختىماي ئايلانماقتا ! ئەرەب ئاتلىرىنىڭ نەسلى بولىدۇ. ئادەملەردە نەسىل سۈرۈشتۈرۈلمەيدۇ، پەقەت خىلمۇخىل خۇسۇسىيەت بولىدۇ، ئاتقا

ئوخشىمايدۇ. ئادەملەر ئات ئەمەس ــ دە. ئەمما، مەندىكى ئاتقا بولغان مۇھەببەت نېمىدىندۇ؟» دەيتتى.

كۆنلەرنىڭ بىرىدە ئاتقا بولغان مۇھەببىتى بىلەن يەرگە بولغان مۇھەببىتى تەڭ كېلىپ قالغاندا، تومۇرىدىكى ياۋا تۇركمەن قېنى يەر ئالدىدا تەسلىم بولدى.

ۋايۇاي يېزىسىدىكى ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى كىچىك بىر پارچە يەرمۇ ئەلى ساپا باي ئۇچۇن كېرەك ئىدى. بىر پارچە يەر ۋايۇاي يېزىسىنىڭ پۈتۈن يەرلىرىنى قولغا كەلتۈرۈشنىڭ ئاچقۇچى بولاتتى. ئۇزاق ۋاقىت ئىزدەشلەردىن كېيىن ناھىيەنىڭ يەر خېتى بېجىرگۈچى خىزمەتچىسى ئەنە شۇنداق بىر يەرنى تېپىپ چىقتى. ئۇ شۇنداق بىر يەر خېتى يازدىكى، بۇ يەرنىڭ چېگرا سىنى خالىغانچە كېڭەيتىشكە، تارايتىشقا بولىدۇ، نەگىچە ئاپىرىمەن دېسە شۇ يەرگىچە بارىدۇ. شۇنىڭدەك، بۇ يەر خېتى ۋايۇاي يېزىسىنىڭ ئۆزىنى، چېگرا سىنى ھەم ئۆز ئىچىگە ئالالايدۇ. بۇ ئون يەتتە دۆنۈملۈك يەر يوباز ئوغلى ھەسەنگە قاراشلىق ئىدى. مۇنداق يەر خېتىنىڭ دائىرىسى ئىچىگە بەش مىڭ، ئون مىڭ، ئون بەش مىڭ، ھەتتا ئەللىك مىڭ دۆنۈملۈك يەرنى كىرگۈزۈۋېلىش مۇمكىن ئىدى. بۇ يەر خېتىنىڭ ئۇچۇرىنى ئالار ــ ئالماي، يەر خېتى كەسكۈچىگە بەش يۈز لىرالىق سوۋغات تەقدىم قىلدى. خۇشاللىقىدىن كۆزىگە ئۇچ كۈن ئۇيقۇ كەلمىدى. ئەلى ساپا باي بۇ يەر خېتىنى قولغا كەلتۈرۈپ، قانات ياساپ ئۇچقاندەك بولدى. ئۇچىنچى كۈنى ئەتىگەندە بوياز ئوغلى ھەسەننى چاقىرتتى.

ــ ھەسەن، قولۇڭدىكى يەر خېتىڭنى ماڭا بەرگىن ! ــ دېدى.

ــ قولۇم كۆكسۈمدە، بېگىم ! ــ دەپ جاۋاب بەردى ھەسەن.

ــ بىزنىڭ دادىلىرىمىز بىر قاچا سۈنمۇ تەڭ ئىچىپ دوست بولۇشۇپ كەلگەن. بىز سەن بىلەن تۇغقاندەك ئۆتكەن. سېنىڭ تىرىنقىڭ كېسىلسە، مېنىڭ يۈرىكىم ئاغرىيدۇ. تىرناق گۆشتىن

ئايرىلالمايدۇ، ھەسەن ...

— بېشىم بىلەن رازىمەن، بېگىم!

— بىز قېرىنداشمىز، دوستمىز ھەم تۇغقانمىز. بىراق، دوستلۇق باشقا گەپ، سودا باشقا گەپ، سېنىڭ ئون يەتتە دۆنۈملۈك يېرىڭگە قانچە بەرسەم بولار؟ ياكى باشقا نەرسە ئالامسەن؟

— سىلى ئامان بولسىلا، بىر غېرىچ يەر نېمە ئۇ، ئۇ بىر پارچىلا يەرغۇ، سالامەت بولسىلا بېگىم ... بۇ يەرنى سىلى خالاپ قاپتىلا، ئۇنداقتا ئەتىلا شەھەرگە كىرىپ بۇ يەرنى سىلىگە ئۆتكۈزۈپ بېرەي. ئىككىمىز ئەزەلدىن دوست ئادەملەر، ئالتقانچە يەرنىڭ قانچىلىك قىممىتى بولسۇن؟ ھېچقانداق باھا قويمايمەن، سىلىنىڭ گۈلدەك جانلىرى ئامان بولسىلا بولدى. خۇدايىم ھەر قاچان سىلىنىڭ سايىلىرىنى بىزنىڭ بېشىمىزغا چۈشۈرۈپ تۇرسۇن!

— دېگىنىڭ كەلسۇن، — دېدى ئەلى ساپا باي خۇشاللىقىدىن كۈلۈپ تۇرۇپ، — بىراق ئۇنداق قىلىشقا بولمايدۇ، ئاز - تولا بىرنەرسە ئېلىشىڭ كېرەك. ئەگەر ئالمايدىكەنسەن، يېرىڭنى ئالمايمەن. ئازراق بولسىمۇ بىر نەرسە ئېلىشىڭ لازىم.

ھەسەن ئىزا تارتىپ يەرگە قارايتتى، زادىلا جاۋاب بېرەلمەيتتى.

— ھەسەن، ئۇنداق قىلساڭ بولمايدۇ. يېرىڭنى ئالالمايمەن. دېگىن، نېمىنى خالايسەن؟ ئالدى بىلەن سەن دېگىن، كېيىن باھاسىنى ئۆزۈم پىچىپ بېرىمەن. بىر قۇرۇش ئالمەن دېسەڭمۇ مەيلى، بىر ئۆكۈز، بىر ئۆچكە، بىر قوي، بىر ئات ... نېمىنى خالىساڭ دېگىن.

ھەسەن بېشىنى كۆتۈرمەيتتى، ياخشى ياكى يامان سۆزگە تىلى بارمايتتى.

ئەلى ساپا باي خىيالىدا: « يوباز ئوغلى قىز بالىدەك بېشىنى كۆتۈرمەي، يۈزىمىزگىمۇ قارىيالمايدۇ. مۇشۇ ياشقا كېلىپمۇ ياش

قىزلاردەك قىزىرىپ - تاتىرىپ تۇرسا، يېرى ئۇچۇن پۇل ئېلىشتىن باش تارتىدۇ، بۇ تۇركىمەنلەرنىڭ ئادىتى - دە: چوڭلارنىڭ ئالدىدا سۆز قىلماسلىق ھەم ئۇلار بىلەن سودىلاشماسلىق. بىراق، مەن ئۇنىڭغا مەجبۇرلاپ بىرنەرسە ئالدۇرىمەن، بۇ قانۇنلاشتۇرۇش ئۇچۇن كېرەك بولىدۇ» دەپ ئويلايتتى.

بۇ ئون يەتتە دۆنۈملۈك ئېتىزنىڭ ئارقىسىدا جىق ئىش بار، بىرنەرسە بەرمەستىن ئېلىۋېلىش ياخشى بولمايتتى.

— قېنى، سۆزلىگىنە يوباز ئوغلى، — ئەڭ يېقىملىق ئاۋاز بىلەن سۆزلىدى ئەلى ساپا باي، — سۆزلىگىنە، كۆزۈمنىڭ گۆھىرى قېرىندىشىم، ئادەملەرنىڭ ئېسىلىسەن قېرىندىشىم. مەردلىكىڭنى ھېچقاچان ئۇنتۇمايمەن، قەبرە تېشىمغىمۇ يازدۇرىمەن، قېنى ئېيتقىنا! ...

يوباز ئوغلى بېشىنى كۆتۈردى. ئۇنىڭ كۆزلىرى پارقىراپ چاقنايتتى: كىچىككىنە يۈزى شوخ - تەنتەك بالىلارنىڭ گۈناھ قىلىشقا ھازىرلىنىپ، « مانا بۇنى ساڭا ئاتىمەن » دەپ تۇرغاندەك قۇۋلۇق چىقىپ تۇرغان چىرايىغا ئوخشايتتى ... يوباز ئوغلىنىڭ بېشىنى كۆتۈرۈشى ئەلى ساپا بايىنى خۇشال قىلىۋەتتى. « بۇ بالا ئەمدى ئەقلىگە كەلدى، بۇنىڭ چىرايى يەتتە ياشلىق بالىغا ئوخشايدۇ، ئەجەب مەن بىلگەن ھەسەن چوڭلا ئادەم، مەن بىلەن تەڭغۇ » دەپ ئويلىدى.

ھەسەن خىجىللىق ئىچىدە كۈلۈمسىرەيتتى، كۆزىنى ئەلى ساپا بايىنىڭ كۆزىدىن ئايرىمايتتى.

— بېگىم، سىلى بەك قاتتىق تۇرۇۋالدىلا ...

— شۇنداق، قاتتىق تۇرىمەن. ئەگەر ھەققىڭنى ئالمىساڭ، خۇدا ھەققى، يېرىڭنى ئالمايمەن، يەر تۇرماق، ئالتۇن بولسىمۇ ئالمايمەن.

— ئۇنداق بولسا بېگىم ...

ئەلى ساپا باي چوڭقۇر بىر تىنىۋالدى، دۇمبىسىدىن ئېغىر

يۇكنى تاشلىۋەتكەندەك بولۇپ:

— قېنى، سۆزلىگىنە، ھەسەن، سۆزلىگىنە، جېنىم دوستۇم، مەندىن نېمىنى خالىساڭ شۇنى تىلىگىن، — دېدى.

— سېنىڭ تورۇق ئېتىڭنى تىلەيمەن، بېگىم، يا ئاتنى ئالمەن، يا ھېچ نەرسىنى. ئاتنى بېرىپ يېرىمنى ئالسەن. سەن مىنگەندە ئىشلەتكەن بارلىق جابدۇقى بىلەن بېرىشىڭنى سورايمەن.

باينىڭ رەڭگى تاتىرىپ كەتتى، لېكىن ھېچنېمە دېمىدى، سۆزلىگەن بولسا تىلى كالۋالىشىپ كەتكەن بولاتتى، ئۇ ئەڭ ئاخىرى:

— شۇنداقمۇ، ھەسەن؟ — دېيىلدى، — دېمەك، تورۇقنى، ئەرەب ئېتىمنى خالايدىكەنسەن - دە؟

— مېنى كەچۈرگىن، باي، — دېدى - دە، ئورنىدىن تۇردى، — يا ئات، يا ھېچ نەرسە!

ئۇ كەينىگە قارىماستىن تاشقىرىغا چىقىپ كەتتى.

ئۇ كېتىپ خېلىدىن كېيىن ئەلى ساپا باي ئېسىگە كەلدى ۋە ساراڭ بولاي دېدى. ئۇ مېھمانخانىسىنىڭ دالاندا ئايلىنىپ يۈردى، نېمە قىلىشى كېرەكلىكىنى ئويلايتتى. مۇشۇ تاپتا يوباز ئوغلى ئۇنىڭ قولىغا چۈشىدىغان بولسا ئۇنى بۇردا - بۇردا قىلىۋەتكەن بولاتتى. يوباز ئوغلىنىڭ سورىغىنى ئۇنىڭ غۇرۇرىغا بەكمۇ قاتتىق تەگكەندى ... «قانداق قىلىپ سورىيالىدى، قانداق قىلىپ بۇ جاسارەت كەلدى - ھە؟ ھۇ سەھرالىق ھارامزادە، قانداق قىلىپ مېنىڭ ئېتىمنى سورىيالىدى - ھە؟ » دەپ ئۆزىچە ۋارقىرايتتى. « قانداق تىلى بارغاندۇ، قانداقلارچە بۇ جاسارەتكە كەلگەندۇ ؟»

ئۇنىڭ غەزىپى ئۇزاققىچە بېسىلمىدى، بىرنەچچە كۈن ئۇنداق قىلدى، بۇنداق قىلدى، بولمىدى، ئوتتۇرىغا شەھەرنىڭ ئابرۇيلۇق ئادەملىرى كىردى، يېقىن ئەتراپتىكى يېزىلارنىڭ بايلىرىمۇ ئارىلاشتى، ھەممىلا ئادەم ئارىغا كىرىپ باقتى، باي ھەسەنگە

نۇرغۇن پۇل، باشقا يەردىن كۆپ يەر ئاجرىتىپ بەرمەكچى بولدى، ھەسەن بۇلارغا قاراپمۇ قويمىدى.

— بەرسە تورۇقنى — ئەرەب ئېتىنى ئالمەن، بولمىسا ھېچ نەرسە ئالمايمەن، — دەيتتى.

ئەلى ساپا باي ھېچ نەرسە قىلالمىدى، باشقىچە يولمۇ يوق ئىدى. بىر كۈنى ئەتىگەنلىكى ئېتىنى كۆمۈش ئېگەر - جابدۇقلىرى بىلەن ياساپ يوباز ئوغلى ھەسەنىڭ ئۆيىگە ئەۋەتتى. ئەمدى ئۇنىڭ يوباز ئوغلىغا بولغان ئۆچمەنلىكى بارغانسېرى كۈچەيدى.

ئىككى كۈن ئىچىدە يەر خېتى ئۇنىڭ قولىغا ئۆتتى.

ئەلى ساپا باي يەر خېتىنى قولىغا ئېلىش بىلەن دەسلەپ كۈلدى، كېيىن چىشلىرىنى غۇچۇرلاتتى، ئوت چاقناپ تۇرغان كۆزلىرى بىلەن ھەسەنگە ۋە شۇ يەردىكى ۋايۇاي دېھقانلىرىغا قاريدى: «ئەمدى مەندىن كۆرىدىغىنىڭلار بار سىلەرنىڭ ! — دەپ خىيالىدىن ئۆتكۈزدى، — ئېتىمنى — جېنىمدىن ئارتۇق كۆرىدىغان ئېتىمنى مەندىن تارتۋالامسىلەر ۋە شۇ ئىپلاسنى ئادەم قاتارى ساناپ، ئاتقا مىندۈرەمسىلەر؟»

ھەسەنمۇ، باشقا دېھقانلارمۇ ئۇنىڭ نېمە ئۈچۈن شۇنچىلىك غەزەپلەنگەنلىكىنى زادىلا بىلەلمىدى. بىراق، كۆڭۈللىرىگە بىر ئەندىشە چۈشتى.

ھەسەننىڭ كۆڭلىگە قورقۇنچ چۈشكەن بولسىمۇ، ئۇنىڭغا ھېچبىر كار قىلمىدى. ئاتنى مىنىپ يېزىمۇ يېزا، بازارمۇبازار ئايلىنىپ يۈردى. بارغانلا يېرىدە:

— بۇ ئات ئەلى ساپا بايىنىڭ ئېتى، ئون يەتتە دۆنۈملۈك گىياھ ئۇنمەيدىغان شورلۇق يەرنى بۇ ئاتقا تېگىشتىم، ئۇ تازىمۇ ئەخمەق - دە، — دەپ يۈردى.

يوباز ئوغلى بارغانسېرى ھەددىدىن ئاشقىلى تۇردى:

— ئەگەر مەن خالىغانلا بولسام، شۇ ئون يەتتە دۆنۈملۈك شورلۇق يەر ئۈچۈن ئەلى ساپا باي ئېتىنىلا ئەمەس، خوتۇنىنىمۇ بەرگەن بولاتتى. رەھىم قىلىپ خوتۇنىنى ئالماستىن ئېتىنى

ئالدىم، ئېتىنى بەرگەن يەردە خوتۇنىنى بەرمەي قالامدۇ، راست ئەمەسمۇ؟ ۋىجدان بىلەن دەپ بېقىڭلارچۇ!

ئۇ ئەلى ساپا باي ئۇستىدە ھەر خىل مازاق گەپ توقۇپ ھەممە ئادەمنى كۈلدۈرەتتى.

ئەلى ساپا باي ئۇنىڭ قىلىپ يۈرگەن تەلۋىلىكلىرىنى ئۆز ۋاقتىدا ئاڭلاپ تۇراتتى ۋە سارايغا بولاي دەيتتى. بىرنەچچە قېتىم ئۆز ئادەملىرىنى ئەۋەتىپ، ھەسەنگە: «ئاغزىنى يىغىپ يۈرسۇن، ئەگەر يەنە ئاغزىنى يىغمىسا قانداق يۇمدۇرۇشنى ئوبدان بىلىمەن» دېگۈزدى.

ھەسەن قىلچە پەرۋا قىلمىدى.

— ئاغزىمنى يۇمىمايمەن، — دەيتتى ئۇ، — يۇمايمەن، ئۇ تۇرماق پەرىشتىسىدىنمۇ قورقمايمەن. قولىدىن كەلگىنىنى قىلسۇن. كېلىدىغان بولسا كۆرىدىغىنى بار. ئۇنىڭ قەلەيچى باشچىلىقىدىكى قاراقچىلىرى بولغان، ھازىر ئۇلار تاغدا بولغان بولسىمۇ قورقۇپ قالمايمەن. ئۇ ئون يەتتە دۆنۈملۈك بىر پارچە يەرگە، ئالىقانچىلىك بىر قەغەزگە، بىر سەقىم توپىغا ئۆزىنىڭ گۈلدەك ئېتىنى بەردىمۇ، بولدى، ئالدىمدا ئۇنىڭ يارماقچىلىك ئابرۇيى قالمىدى. خالىسا مېنى ئۆلتۈرسۇن، پەرۋايىم يوق. پەقەت مېنى بىر ئىت تالاپ يېپ كەتتى دەيمەن، خالاس. قولۇمدا يەنە ئالىقانچە قەغەزگە پۈتكەن ئازراق يېرىم بار، ئۇنىمۇ بېرىپ، كېلەر يىلى ئەلىنىڭ خوتۇنىنىمۇ ئالىمەن. ئەۋەب ئېتىنىڭ كەينىگە مىندۇرۇپ يېزىمۇيېزا ئايلاندۇرىمەن. ئەمدى ئالدىمدا ئۇنىڭ بىر تىينىچلىك يۈزى يوق، خالىسا ئۆلتۈرگۈزسۇن.

بىر كۈنى ھەسەن جىغانلىقىنىڭ يېنىدىكى يولدا ئاتلىق كېتىۋاتقىنىدا ئۇنىڭغا كەينى - كەينىدىن بەش پاي ئوق ئېتىلدى، بىراق تەگمىدى. چۈنكى، ئات شامالدەك ئۇچۇپ ئوقنى تەگكۈزمىدى. ھەسەن ھەرقانداق يەردە، تۇزلەڭلىكتە ئېتىنى چاپتۇرۇپ يۈرەتتى. بىرنەچچە قېتىم ئوق يامغۇرىغا دۇچ كەلدى، بىراق ھېچ نەرسە بولمىدى. ئۇ تېخىمۇ ئەزۋەيلەپ كەتتى. تويلاردا، ئۆلتۈرۈشلاردا ئوچۇق - ئاشكارا سۆزلەيدىغان بولدى.

ھەسەننى ساقچى چاقىرتىپ بۇرنىدىن قان كەتكۈچە ئۇردى. ھەسەن ساقچىدىن چىقىپ ئون بەش كۈنگىچە قان سىيدى، يەنىلا پەرۋايى پەلەك يۈرۈەردى.

— ئالىمەن! — دەيتتى ئۇ، — ئۇنىڭ خوتۇنىنىمۇ ئالىمەن، چوقۇم بىر كۈنى ئالىمەن. ئەرەب ئېتىنىڭ كەينىگە مىندۇرۇپ يايلاقمۇيايلاق ئوينىتىمەن، قولۇمدا بىر غېرىچ ئېتىزنىڭ قەغىزى بار.

ئات ئۇچ قېتىم ئوغرىلاندى، ھەسەن تېپىپ كەلدى.

— ئات ئۆلسە نېمە بولاتتى؟ جېنىدىن ئارتۇق كۆرىدىغان ئېتىنى ماڭا بەرگىنى يالغانمۇ؟ ئېتىنى بېرىپ ئادەملىكتىن چىققىنى يالغانمۇ؟ ئەمدى ئات ئۆلسە ئۇنىڭ ئابرۇيى ئەسلىگە كېلەتتىمۇ؟

*　　*　　*

كۈن ئولتۇرۇپ، ئەتراپ قاراڭغۇلىشىشقا باشلىدى، يۇلتۇزلار گويا تۆكۈلگەندەك كۆچەتتى. تورۇق قاتتىق خارتىلدايتتى، چاناقلىرى كېرىلىپ، يېپىلاتتى. ئات چاپاتتى، يەنە چاپاتتى، بىر ھازا تۇرۇۋېلىپ ھاۋادىن پۇرايتتى. كېيىن كەڭ دائىرە ياساپ چۆرگۈلەپ ئايلىنىشقا باشلايتتى. چوڭ خاماننىڭ ئورنىچىلىك يەردىكى ئوتلار، گۈللەر، قۇرت - قوڭغۇزلار دەسسىلەپ - چەيلىنىپ كەتتى.

تورۇق خېلى ئۇزاق ئايلانغاندىن كېيىن ئاققان يۇلتۇز بىلەن تەڭلا ئاقچەسازدىكى نەرگىسلىك ئىچىگە كىرىپ كەتتى. نەرگىسلەر ئاتنىڭ قورسىقىغا كېلەتتى. باھارنىڭ ئىللىق ھاۋاسىدا گۈپۈلدەپ خۇش پۇراق چاچاتتى. ئاسماندا كۆچكەن ۋە چاقناپ تۇرغان يوغان يۇلتۇزلار تورۇقنىڭ يالتىراپ تۇرغان ساغرىسىدا ئەكس ئېتەتتى. ئات ساغرىسىنى قاتتىق تىترىتىپ ئاقچەسازنىڭ توختام سۆلىرىغا كىرىپ كەتتى. سۇنى چوڭ - كەڭ يوپۇرماقلىق نېلۇپەرلەر قاپلىغانىدى.

6

دەرۋازا ئۇرۇلغاندا ئەلى ساپا باي يۇقىرىدىكى مېھمانخانىسىدا قولىنى كۆكسىگە قويۇپ ئولتۇرغانىدى. ئىككى ئادەم ئاتتىن چۈشتى، ھەر ئىككىسىلا لايغا مىلەنگەن، ئاتلارمۇ لاي ئىدى.

ئەلى ساپا باي شۇ زامان پەسكە قاراپ يۇگۇردى:

— نېمە خەۋەر ئەكەلدىڭلار؟ ئوت كەتكەننى كۆردۈم، كارامەت يانغىن بولدى، ھەسەندىن نېمە خەۋەر بار؟ ئاتتىنچۇ؟

— ئادېم ئىشكىنى قېقىش بىلەن ھەسەن ئاچتى، شۇنداققۇ ئادېم؟ — دېدى مۇرتىزا.

— شۇنداق ! — دېدى ئادېم، — ئۇ ۋاجىككىنە ئادەم ئىكەن.

— مەن ئادېمغا چەتكە ئۆت دېدىم، ئادېم ئۆزىنى چەتكە ئېلىش بىلەن ھەسەنگە قارىتىپ بەش پاي ئوق ئۇزدۇم، شۇنداق ئەمەسمۇ ئادېم؟ — دېدى مۇرتىزا.

— شۇنداق ! — دېدى ئادېم كېچىك بېشىنى كۆتۈرۈپ.

— ھەسەن يەرگە يىقىلىپ كالىدەك ھۆركىرەپ كەتتى. ئىشەك يېپىلدى، شۇنداق ئەمەسمۇ، ئادېم؟

— شۇنداق، ئىشەك يېپىلىپ قالدى.

— مەن كىرسىنگە چىلانغان لاتىلارغا ئوت يېقىپ بىرىنى ئىشەك بېشىغا، بىرىنى ئۆينى شامالدىن توسۇپ تۇرىدىغان چۆپلەرنىڭ ئارىسىغا تاشلىدىم، ئوت بىردىنلا تۇتىشىپ كەتتى. كېيىن ئېغىلغا كىرىپ تاشلىدىم، ئوت يالقۇنلاپ كۆيۈشكە باشلىدى، ئات كىشىندى، شامال ئوتنى ئۇلغايتىۋەتتى. ئۇچ ئادەم بىزنى سازلىققىچە قوغلاپ كەلدى. كۆيۈۋاتقان ئېغىل ئىچىدىكى ئات ئەس ـ ھوشىنى يوقىتىپ يالۋۇرغاندەك ئاچچىق ـ ئاچچىق كىشنەيتتى. ئۇنىڭ كىشىشى ھەممە ئادەمنىڭ يۈرىكىنى ئېزىۋەتتى. بىزنى قوغلاپ ئۇچ ئادەم سازلىقنىڭ بويىغا كەلدى. بىراق، ئىچىگە كىرەلمىدى، بىز سازلىقنىڭ ئىچىدە تۇرۇپ ئۇچ

كىشىگە ئوق ئاتتۇق. شۇنداق ئەمەسمۇ، ئادېم؟

— شۇنداق ! — دېدى ئادېم، — ئۇچ پاي ئوقنى مەن ئاتتىم، بىراق كېچە قاراڭغۇ بولغاچقا تەگمىدى. ئات شۇنداق كىشنەيتكەنسىرى، ئاۋازى تۇزلەڭدە جاراڭلاپ كەتتى، خۇددى ئادەمدەكلا يىغلايتتى، ئۇنىڭ ئاۋازى قۇلىقىمدىن كەتمەيۋاتىدۇ ...

— كۆيۈپ كەتتى، — دېدى ئادېم ئاھ ئۇرۇپ، — بېچارە كۆيۈپ كەتتى، خۇددى ئادەمدەكلا يىغلايدۇ، يۈرەكلەرنى پارە ـ پارە قىلىۋەتتى.

— بىز ئامان ـ ئېسەن سازلىققا كىرىۋالدۇق، ئات ئۇچ كېچە ـ كۈندۈز ئۇزۇلدۇرمەي كىشنەپ چىقتى، كېيىن بىردىنلا كىشىشى بېسىلدى.

ئەلى ساپا بايىنىڭ چىرايى ئېچىنىشلىق ۋە غەزەپلىك تۇسكە كىردى.

— كۆيۈپ ئۆلسۇن ئۇ ئات ! كۆيۈپ كۈل بولۇپ كەتسۇن ! — دېدى ـ دە، ئەركىن نەپەس ئالدى، — قېنى، بېرىپ ئاتلارنى يۇيۇڭلار، ئۆزۈڭلارنىڭ ئوستىبېشىڭلارنىمۇ ئالماشتۇرۇۋېلىڭلار. زېينەل نەگىمۇ كەتكەندۇ؟ ھەقىقىي خەۋەرنى شۇ ئەكېلىدۇ، زېينەل كەلمەستىن تۇرۇپ ھېچقايسى خەۋەرگە ئىشەنگىلى بولمايدۇ.

— شۇنداق، ئىشىنىشكە بولمايدۇ، — دېيىشىپ چىقىپ كېتىشتى باشقىلار.

كۈن چىقىپ چاشكا ۋاقتىغا يېقىن تۇمان ئاستا ـ ئاستا تارقالدى. قۇشلارنىڭ سايرىشىمۇ توختىغانىدى. چاق ئىزى يېشىل ئوتلارغىمۇ ئىز سېلىپ تا ئاناۋارزاغىچە باراتتى. بىر ئادەم ئېغىلدىن سىرتقا قىغ توشۇۋاتاتتى. بېغىر رەڭ يۈك چاپان كىيگەن ئادەم چىلان تورۇق ئاتنى داۋالاۋاتاتتى، بىر توپ كېپىنەك بۇلۇتى رەڭگارەڭ بولۇپ ئۇلارغا يېقىنلاشتى ۋە ئۇچۇپ كېتىشتى. ئاناۋارزانىڭ ئاق تۇتەك بىلەن قاپلانغان كۆكۈچ قىيالىقلىرىدىن ئاقۇچ، كۆكۈچ، قىزغۇچ كۆركەم

بۇلۇتلار سۈرۈلۈپ ئۆتۈشتى.

مۇرتىزا بىلەن ئادىم يۇيۇنۇپ كېلىپ گەپ - سۆز قىلىشمىدى. باينىڭ ئالدىدا قول قوۋۇشتۇرۇپ، ئۇنىڭ ئالدىدا بىرەر خاتالىق ئۆتكۈزۈپ قويماسلىق ئۈچۈن سەگەك تۇرۇشقا تىرىشاتتى. باينىڭ چىرايىغا قارىيالمايتتى، بېشىنى يەردىن ئۈستۈن قىلمايتتى. ئەلى ساپا باي بەزىدە تۇركمەن گىلىمى سېلىنغان سۇپىدىن تۇرۇپ سىرىق گۈل چېكىلگەن ئۆتۈكىگە قامچىسىنى ئۇرۇپ، غەزەپ بىلەن تاقەتسىزلىك ئىچىدە كىگىزنىڭ ئۈستىدە ئۇياقتىن - بۇياققا ماڭاتتى.

— قارىغىنا باي، تۆۋەندىن كېلىۋاتقان زەينەل ئەمەسمۇ؟ — دېدى مۇرتىزا.

باي قولىنى كۆزىگە تۇتۇپ، تۆۋەنكى قارىقاتلىقتىن كېلىۋاتقىنى زەينەلنى كۆردى. ئۇنىڭ تۇتۇلۇپ كەتكەن چىرايى ئېچىلدى.

— كېلىۋاتقىنى زەينەل، ئاتقا نېمە بولغاندۇ؟

— ئات ئۆلدى، — دەپ غالىبانە سۆزلىدى مۇرتىزا، — شۇنداق ئەمەسمۇ، ئادىم؟

— ئۆلگەنلىكىدە گەپ يوق، ئۈستىخانلىرى چاراسلاپ كۆيدى، بىر تال تۈكىمۇ قالمىدى.

بىرئازدىن كېيىن ھاسىراپ - ھۆمۈدەپ زەينەل كىرىپ كەلدى. چىرايى تاتارغان، قاش - قاپىقى ساڭگىلاپ كەتكەنىدى، پاچاقلىرىنىڭ تىترىگىنى بىلىنىپ تۇراتتى.

— بۇ يەردە ئولتۇر، ئولتۇرۇپ دېمىگىنى ئېيتۋال، ئوغلۇم زەينەل، قېرىنداشىم زەينەل، — دېدى ئەلى ساپا باي. ئۇ زەينەلنىڭ يۈزىگە تەشۋىش بىلەن قاراپ تاقەتسىزلىنەتتى. زەينەلنىڭ قىلىغىر ئېچىكى ئوڭ تەرەپكە تېخىمۇ قىيسىيىپ كەتكەنىدى، — مۇرتىزا، زەينەلگە سۇ ئەكىرىپ بەر، ئىچىپ ئۆزىگە كەلسۇن.

زەينەل ئولتۇردى، مۇرتىزا سۇ ئەكىرىپ زەينەلگە سۇنىدى،

قاچىنى ئېلىۋېتىپ زەينەلنىڭ قولى تىترەپ كەتتى، سۇ يەرگە تۆكۈلدى.

— قېنى سۆزلە، زەينەل، نېمە بولدى؟

— ھېچ نەرسە بولمىدى، — دېدى زەينەل، — ھېچ نەرسە بولمىدى. ھەسەننىڭ ئۆيى، ئېغىلى، سامانلىقى كۆيۈپ كەتتى ... بۇنىڭدىن باشقا ھېچ ئىش بولمىدى.

— ئۆزىچۇ؟

— بۇرنىمۇ قانمىدى.

— ئاتچۇ؟

— ئېغىلنىڭ ئىشىكىگىمۇ ئوت تۇتىشىپ ئات ئوت ئىچىدە قالغانىدى، ھەسەن ئاتنى قۇتۇلدۇردى. ئاتنى دەپ جېنىدىن ئايرىلغىلى تاس قالدى. كۆيۈۋاتقان ئىشىككە ئۆزىنى ئاتتى، ئاتنى سۆرەپ چىقتى.

— زەينەل، دېھقانلارنىڭ ئەلپازى قانداق؟ ئەندىشە قىلغاندەك، قورققاندەكمۇ؟

— ئەندىشە ئىچىدە ئۆزلىرىنى يوقىتىپ قويغانلىقتىن قېتىپلا قېلىشتى، گويا يوپۇرماقسىز دەرەخىتەكلا. پۈتكۈل ئەتراپقا تاش - تۇپراق، دەل - دەرەخ، ئۇچار قۇشلارغىمۇ بىر قورقۇش سىڭىپ كەتتىكى، ھەتتا نەپەس ئالالماي قېلىشتى.

— ئاھ، ئات ئۆلمىدى ... ئۇلارنىڭ قورققانلىقى بەك ياخشى ...

— پەقەت بىرلا كىشى، يەنى ئوسمان چوڭ ھېچ نەرسىگە پىسەنت قىلمىدى، غاڭزىسىنى پۈرقىرىتىپ ئوت كەتكەن يەردە كۈلۈپ، كېرىلىپ يۈردى.

— ئوسمان چوڭنىڭ يەنە باشقا ئويۇنى بارمىدى تېخى؟ بۇ يەرگە كەلمەسمۇ؟ بىز بىلەن سۆزلەشمەسمۇ ھە زەينەل؟

— باي، مەن ئۇنى ياخشى بىلىمەن، ئۇنىڭ يۈرۈش - تۇرۇشىمۇ ئۆزگىرىپتۇ، ئاتا - بوۋىلىرىدىن قالغان كونا تاپانچىسىنى بېلىگە ئېسىۋاپتۇ، چوقۇم بىر ئىش بار، لېكىن ھېچكىمگە نېمە بولغانلىقىنى بىلمەيدۇ.

— بەلكى ئەقلىدىن ئېزىپ، ئالجىپ قالغاندۇ — دېدى باي، — ئوسمان چوڭ ئاللىبۇرۇنلا سەكسەندىن ئاشقان، تۇرۇپ تۇرۇڭلار، كۆرۈپ باقمامدۇق.

— ھېچ ئەقلىم يەتمەيدۇ، — دېدى زەينەل، — ئۇ ئالجىمىغان، گويا قارا بۇلۇتتەك يېزىنى ئارلاپ كېرىلىپ يۈرىدۇ. ئالدىمغا كېلىپ بېشىمدىن تا ئايىغىمغىچە سىنچىلاپ قاراپ كەتتى. غاڭزىسىدىن قويۇق ئىسنى پۇرقىرىتىپ يەرگە ئۇچ قېتىم تەپتى. ئوسمان چوڭنىڭ بىلىدىغان بىر ئىشى بار. ئۇ سوقۇشۇشقا تەييارلا تۇرىدۇ. بۇنىڭدىن ئۇچ كۈن بۇرۇن بۇنداق ئەمەس ئىدى، روھسىز، ئۆلۈكتەك پۇتنى سۆرەپ ماڭاتتى.

— بۇ يەرلەر بىزنىڭ قولىمىزدا، — دېدى ئەلى ساپا باي، — بەربىر بىز ئۇتۇپ چىقىمىز. ئوسمان چوڭ نېمە ئويۇن ئوينىسا ئويناۋەرسۇن، كۈچ مەندە، ھەم ھەقلىقمەن. بىراق، ئاتنىڭ قېچىپ كەتكىنى ياخشى بولمىدى، يۈرىكىمدىكى يارا پۈتمىدى، ئۇ ئاتنى تۇتۇۋېلىپ ئېتىۋېتىش كېرەك.

— مەن كونا ئوۋچى، — دېدى ئادەم، — مەن شۇ ئاتنى نەدىن بولسۇن تېپىپ، ئىككى - ئۈچ كۈن ئىچىدە ئۆلتۈرىمەن ياكى تۇتۇپ ساڭا ئەكېلىمەن.

— ماڭا ئەكېلىپ بېرىمەن دېمە، — دېدى باي، — ئۆلتۈرۈۋەتكىن، ئۆلتۈرمەستىن تۇرۇپ قېشىمغا كەلمە. قېنى بارغىن، شۇ ئاتنى ئۆلتۈرۈۋەتكىن، شۇنىڭ بىلەن بۇ ئات ماجىراسى مۇشۇ يەردە تۈگىسۇن.

— مەن ئاجايىپ ياخشى بىر ئىشنى ئويلاپ تاپتىم، — دېدى زەينەل، — خۇدا ھەققى، بۇنىڭدىن كېيىن دېھقانلار ئۆيلىرىنى، مال - مۈلكىنى تاشلاپ كەينىگىمۇ قارىماستىن تاكى ئاق دېڭىزغىچە قېچىشىدۇ، قورققىنىدىن ئۆتى تېشىپ كېتىدۇ.

— زەينەل، سەن قالتىس ئىشنى ئويلاپ يېتەلەيسەن، — دېدى ئەلى ساپا باي، — كارامەت ھۈنەرلىرىڭ بارلىقىنى ئوبدان بىلىمەن. بۇ تۈزلەڭلىكتە سېنىڭمۇ ئوبدان پايدا كەلتۈرىدىغان

كىچىك بىر دېھقانچىلىق مەيدانىڭ بولىدۇ. ھازىر تاماق يەيلى، ئاندىن سەن يېڭى پىلانىڭنى سۆزلەپ بېرەرسەن.

— سۆزلەپ بېرىمەن، — دېدى زەينەل، — بۇ قالتىس بىر پىلان - دە.

7

يوباز ئوغلى ھەسەننىڭ كۆيۈپ كەتكەن ئۆيىنىڭ ئالدىدا باشلىرىنى ساڭگىلىتىپ مىدىرلىماي ئولتۇرۇشقان ئادەملەرنىڭ ئۈستىگە شەبنەم چۈشكەنىدى. ھەممىلا ئادەم توڭلاپ شۇمشىيىپ كەتكەن بولسىمۇ، ھېچكىم زۇۋان سۆرمەيتتى، كۆپچىلىك قېلىپقا قۇيۇپ قويغاندەك قېتىپلا قالغانىدى.

كۈن چىقتى، تارام - تارام نۇرىنى شادلىق پارلىغاندەك ئەتراپقا چاچتى. تۈزلەڭلىكتىكى قۇشلار بەس - بەستە سايراشقا باشلىدى. ھەرىلەر نېپىز قاناتلىرىنى دىرىلدىتىپ غوڭۇلداشقا، ئۇچۇپ تاماشا قىلىشقا باشلىدى. يېزىنىڭ نېرىقى بېشىدىكى ئۆيلەردىن بوۋاقلارنىڭ ئىڭىكلىرى ئاڭلاندى، كېيىن كىچىك بالىلارنىڭ يىغىسى قوشۇلدى. شۇ چاغدا كۆيگەن ئۆينىڭ ئەتراپىدىن توختىماي كۆتۈرۈلۈۋاتقان تۇتۇنلەر كەينىدىن ئاۋۇال ئۇزارغان سايىلىرى كۆرۈنۈپ ژاندارمىلار چىقىپ كەلدى. ئۇلار كۆپچىلىكنىڭ ئالدىغا كېلىپ سالام بەردى.

— بىزنىڭ چاۋۇش يوباز ئوغلى ھەسەننى ھازىرلا ئەكېلىڭلار دېگەنىدى.

ئورۇق يۈزلۈك، كۆزىدىن ياش ئەگمەپ تۇرغان سەيپەلى سوزۇلۇپ ئورنىدىن تۇردى.

— بىچارىنىڭ ئۆيى كۆيۈپ كەتتى، مانا قاراڭلار، ئىس چىقىپ تۇرىدۇ. كۆيۈپ كۈل بولدى، — دېدى ئۇ كېلىنچەكلەردەك بوينىنى ئېگىپ، — بۇنى خۇدا راۋا كۆرەرمۇ؟ مال - چارۋىلىرىمۇ كۆيۈپ كەتتى، ھەتتا بۇ بىچارىگە ئوقمۇ ئاتتى.

بالىلىرى، خوتۇنى ۋە چىرايلىق ئەرەب ئېتىمۇ كۆيۈپ كەتكىلى تاس قالدى. مەيلى، بېرىپ دەردىنى چاۋۇشقا ئېيتسۇن. بەلكى چاۋۇش دەردىگە دەرمان بولار. ئۇن، يارما، ياغلىرى كۆيۈپ كەتتى، توخۇلىرى، ئورۇن - كۆرپىلىرىمۇ كۆيۈپ بولدى، قاراڭلار ! ھازىرغىچە ئىس چىقىۋاتىدۇ. ئۆيگە كىمنىڭ ئوت قويغانلىقىنى چاۋۇش ئۇنىڭدىن سوراپ بىلسۇن. يوباز ئوغلىنىڭ ئۆيىگە كىمنىڭ ئوت قويغانلىقىنى بىلمەيدىغان ئادەم يوق. كېلىپ ئوبدان قىلدىڭلار، قېنى، يوباز ئوغلىنى ئاپىرىڭلار. ئەرەب ئېتىمۇ كۆيۈۋاتاتتى، مۇشۇ يوباز ئوغلى ئۆزىنى ئوتقا ئېتىپ ئاتنى قۇتقۇزۇۋالدى، ئەرەب ئېتى بېشىنى ئېلىپ ئاللىقايىاقلارغا قېچىپ كەتتى ...

يوباز ئوغلى مىدىرلىدى، دۇمبىسىدىن سۇس ھور چىقىپ تۇراتتى. ئۇ ژاندارمىلارغا قاراپ ماڭدى. ژاندارمىلاردىن بىرى شۇ زامان ئىشتىنىنىڭ كەينى يانچۇقىدىن كويزىنى چىقىرىپ يوباز ئوغلىنىڭ قولىغا سالدى.

— بۇ نېمە ئىش؟ — دەپ سوردى مۇختار سەيپەلى.

— سەن ئارىلاشما، مۇختار، — دەپ سىلكىۋەتتى ژاندارما.

— مەنمۇ بىللە باراي، بارايمۇ؟ — دېدى مۇختار سەيپەلى.

— بېرىشقا بولمايدۇ ! — دەپ ۋارقىرىدى ژاندارما، — بىز تويغا كېتىۋاتمايمىز.

ئۇلار يوباز ئوغلىنى ئالدىغا سېلىپ مېڭىشتى، يېڭىدىن كۆكەرگەن ئېتىزلىقلاردىن ئۆتۈپ توپىلىق يولغا چىقىشتى.

قىزدۇرۇۋاتقان ئەتىگەنلىك ئاپتاپتا ئادەملەرنىڭ كىيىملىرىدىن ھور كۆتۈرۈلەتتى، ھوردىن بىر خىل ئاچچىق تەر پۇرىقى كېلەتتى. يوباز ئوغلى كۆزدىن يىتكۈچە كۆپچىلىك ئۇنىڭ كەينىدىن سۆز قىلىشماستىن قاراپ قېلىشتى.

چاۋۇش يوباز ئوغلىنى دەھشەتلىك ئەلپازدا كۆپۈكلىرىنى چاچرىتىپ، ۋار - ۋۇر ۋارقىراپ قارشى ئالدى:

— يا يۈز - خاتىر قىلمايسىلەر، ياكى كۆڭۈل ئايمايسىلەر،

يا ئادەمگەرچىلىكىنى بىلمەيسىلەر، يا قېرىنداشلىقىنى بىلمەيسىلەر، يا چوڭلارنى ھۆرمەت قىلمايسىلەر، ياكى كىچىكلەرنى، يا ئاغىلارنى تونۇمايسىلەر، ياكى بايلارنى، يا خۇدانى ئېسىڭلەرگە ئالمايسىلەر، يا پەيغەمبەردىن، يا ژاندارمىلاردىن قورقمايسىلەر، ياكى ھۆكۈمەتتىن ...

چاۋۇش بەكمۇ قاتتىق غەزەپلەنگەچكە، ئۆزىنى يوقاتقان ھالدا دىر - دىر تىترەيتتى.

ئۇ ھەسەنىنىڭ قوۋۇرغىسىغا تېپىشكە باشلىدى. ھەسەن تىنماي ئىنجىقلايتتى. چاۋۇش يوباز ئوغلىنىڭ بوينىدىن تۇتۇپ يەنە بىر ئۆيگە ئەكىردى. ژاندارمىلار چاۋۇشقا گىلاس ياغىچىدىن ياسالغان كالتەكىنى بەردى. ئۇ ئىگىراپ تۇگۈلۈپ كەتكەن ھەسەننىڭ باش - كۆزى، دۇمبىسى، قورسىقى بولسۇن، ئۇدۇل كەلگەن يېرىگە ئۇرۇۋەردى. ئۇ بارلىق كۈچى بىلەن بىر ياقتىن ئۇرۇپ، بىر ياقتىن غالجىرلارچە سۆزلەيتتى:

— نېمىدەپ ئۆيۈڭگە ئوت قويىسەن؟ ئۆز ئۆيۈڭگە ئۆز قولۇڭ بىلەن ئوت قويغىنىڭ ئۈچۈن چارە كۆرمەي قاراپ تۇرۇشۇم كېرەكمۇ؟ قايسى ئادەم ئۆز ئۆيىگە ئۆزى ئوت قويىدۇ؟ سەن ئەقلىڭدىن ئازدىڭمۇ؟ سېنى ساراڭلار دوختۇرخانىسىغا ئەۋەتەيمۇ؟ بېرەيمۇ؟ يا ساقچىمۇساقچى سۆرەپ، جىنايىتىڭنى سۆزلەيمۇ؟ ھەي كاپىر ! بالىلىرىڭ، ئايالىڭ بىللە كۆيۈپ كەتكەن بولسىدى، ياخشى بولاتتى. شۇ چاغدا سېنى دارغا ئاستۇراتتىم. بۇلارغا نېمە دەيسەن؟ نېمىشقا سۆزلىمەيسەن، نېمىدەپ ئۆيۈڭگە ئوت قويىسەن؟ يېزىدىكى ھەممە ئادەم سېنى دورايدىغان بولسا، ئۇلارنىڭ ئاقىۋىتى نېمە بولىدۇ؟ سەن ئۆز ئۆيۈڭگە ئوت قويۇپ، ھەممىنى كۆيدۈرۈپ، خەلقە يامان ئىبرەتلىك ئىش قىلدىڭ !

چاۋۇشنىڭ يۈزى بوينىغىچە قىزىرىپ، ھەتتا تەرگە چۆمگەنىدى. ھېرىپ ھالىدىن كەتكۈچە يوباز ئوغلىنى ئۇردى. كېيىن يېنىدا تەيياز تۇرغان ژاندارمىغا كالتەكىنى ئۇزىتىپ:

— ئۇرۇپ ئۇستىخانلىرىنى چىقىۋەت ! — دېدى ئۇ، —

بۇنداقلار باشقىلارنى يامان ئىشلارغا ئۆگىتىدۇ، پەيت تېپىپ بايلارغا، ژاندارمىلارغا، ھۆكۈمەتكە، ھەتتا خۇداغىمۇ قارشى چىقىدۇ. ئۇر، خۇدانىڭ ھەقسىزە ئۇر ! شەمشىر ھەققىدە ئۇر. جېنىدىن ئۆتكۈدەك ئۇر. بۇنداقلارغا شۇنداق تەربىيە بېرەيلىكى، ئىككىنچىلەپ ئۆز ئۆيىگە ئوت قويمايدىغان، بالىلىرىنى كۆيدۈرمەيدىغان بولسۇن ! خەلقە ئىبرەت بولىدىغان ئىشلارنى قىلمىسۇن ! ئۇر، قاتتىق ئۇر !

ژاندارمىمۇ ئۇرۇشقا باشلىدى، چاۋۇشنى دوراپ ھەم ئۇراتتى، ھەم سۆزلەيتتى:

— ھەي ئىت ! — دەيتتى چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ، يۈزىنى پۇرۇشتۇرۇپ، كۆزىنىڭ پاختىسىنى چىقىرىپ. ئۇ قارا دېڭىزلىقلار تەلەپپۇزىدا سۆزلەيتتى، — ھەي ئىت، ئادەم بالىسى ئۆز ئۆيىنى ئۆز قولى بىلەن كۆيدۈرەمدۇ؟ ئېغىلىنى، كېيىكتەك ئەرەب ئېتىنى، گۈلدەك بالىلىرىنى كۆيدۈرگەنمۇ ئىشمۇ؟ ھۇ ئىتنىڭ بالىسى، كۇچۇك ! ...

يوباز ئوغلىدىن زۇۋان چىقمايتتى، ئۇنى ئۆلۈكنى ئۇرغاندەك كالتەكلەيتتى. قارا دېڭىزلىق ژاندارمىمۇ ھېرىپ قالدى. كالتەك ئۇچىنچى ژاندارمىنىڭ قولىغا ئۆتكەندە يوباز ئوغلى ھوشىدىن كەتتى. بەدىنى ئۇيۇشۇپ، ئاغزىدىن قان كەتتى، دۇمبىسى، پۇت - قولى، ھەممىلا يېرىدىن قان تامچىپ تۇراتتى.

— بۇ ئىتنى يولىنىڭ ئاغزىغا ئاپىرىپ تاشلىۋېتىڭلار ! — دەپ بۇيرۇق قىلدى چاۋۇش، — مۇبادا ئۆلۈپ قالسا، قاچقانىدى، ئېتىۋەتتۇق دەرسلەر ياكى قورالىق توقۇنۇشتا ئۆلتۈرۈلدى دېسەڭلارمۇ بولىدۇ. باي بىزنى ھىمايە قىلالايدۇ. ئەگەر ئۆلمەي قالسا، ئېسىگە كەلگەندە، ئۇنىڭغا ژايۋاي يېزىسىنى تاشلاپ كېتىشنى ئېيتىڭلار، ئەلى ساپا باي ئۇنىڭغا باشقا يېزىدىن يەر، ئۆي بېرىدۇ. ئەگەر ئۇ يەنە ژايۋاي يېزىسىدىن كەتمەي باي بىلەن ئۇچرىشىپ قالىدىغان بولسا، ساقچىدىن ئۆلۈكى چىقىدۇ. ئۇنىڭغا دەڭلار، يەنە ساراڭلىق قىلىپ ئۆيىگە ئوت قويۇپ

يۇرمىسۇن.

چاۋۇش قەھۋەسىنى گۇپۇلدىتىپ ئىچىۋاتاتتى.

— يوباز ئوغلى ھوشىغا كەلدى، يەنە ئۇرايلىمۇ، — دەپ سورىدى بىرى.

— ئۇرماڭلار، بۇ يەرگە ئەكىرىڭلار !

قېلىن، رەندىلەنمىگەن تاختاي سۇپىغا ئۇ يەر - بۇ يېرى كۆيگەن يىرتىق يېشىل پالاس سېلىنغان، تامدا ئېسىقلىق تۇرغان، قىزىل لاتىدىن تىكىلگەن ئوقدانغا ئالتە تاللا ئوقنى سېلىپ قويغان، ئوقلارنىڭ ئۇچلىرى ئىسلاشقان، پارقىراق يەرلىرىگە چۈنىلەر چىچقاندى. ئوقدانىنىڭ يۇقىرىسىغا مۇستاپا كامالنىڭ مارشاللىق كىيىمى بىلەن قولىدا قامچا، ئۆرە تۇرۇپ چۇشكەن رەڭلىك سۇرىتى ئېسىلغان. كۆك كۆزلىرى قارىغان كىشىگە قايغۇلۇق باقاتتى. سۇرەتتە تورۇق ئاتنىڭ بېشى، كەينىدە كۆل يىراقتىن غۇۋا كۆرۈنەتتى.

— ئالدىمغا كەل ! تۇز تۇر ! مەھكەمرەك تۇر، ھازىر ئۇدۇللا يېزىغا قايتىپ بالىلىرىڭ، خوتۇنۇڭنى ئېلىپ نارلى قىشلىقىغا جۆنگىن. باي ئۇ يېزىدا ساڭا بىر ئېغىز ئۆي ئېلىپ قويدى، يەرمۇ بەردى. سەن بىلەن كونا، ئاتا كۆرگەن تونۇشلاردىن بولغاچقا ساڭا ئۆي بەردى. يەنە ژايۇاي يېزىسىدا قالىدىغان بولساڭ ساقچىدىن ئۆلۈكۈڭ چىقىدۇ، باي شۇنداق دېدى. ئۆيۇڭگە يەنە ئوت قويىدىغان بولساڭ، ئۆزۇڭ بىل، مېنىڭ قانۇنىمدا ئۆيگە ئوت قويغۇچى ئۆلۈمگە مەھكۇم. بۇ قېتىم سېنى ئەلى ساپا بايىنىڭ ئىلتىماسى بىلەن قويۇپ بېرىمەن. ئەمدى قىلىدىغان بولساڭ ئۆلۈمگە مەھكۇم بولىسەن. شۇنداق، بۇ قېتىم ئۆيۇڭگە ئوت قويغان جىنايىتىڭنى كەچۈردۇم، ئەمدى قىلساڭ ئۆلتۈرۈۋېتىمەن. قېنى، ماڭ ! يول بولسۇن ساڭا، يوباز ئوغلى ھەسەن پاشا !

ھەسەننىڭ يۈز - قوللىرىدىن قان توختىماي تەپچىپ تۇراتتى، ئۇ كۆزلىرىنى ئاچالمايتتى، كىيىملىرى يىرتىلىپ - تىتىلىپ كەتكەندى، قانغا بويالغان بىر پارچە لاتىغا ئايلىنىپ

قالغاندى. ئۇ ئىرغاڭلاپ يولغا چىقتى. باشقا نەرسە ئويلىيالمايتتى، پەقەت ئۆزىگىلا ئېچىناتتى. ئەگەر ئىزا تارتمىسا ئاياللاردەك ۋارقىراپ ـ جارقىراپ پەريات قىلغان بولاتتى. يالىنىزدوت يېزىسىدىن ئۆتۈپ جىراغا چۈشتى. ئۇنى ئىككى ئاتلىق كۈتۈپ تۇراتتى. ئۇنى تۇتۇۋېلىپ:

ـــ ئەلى ساپا باينىڭ ساڭا بېرىدىغان سالىمى بار ئىكەن، ـــ دېدى تونۇش بىر ئاۋاز.

ھەسەن بۇ ئاۋازنىڭ كىملىكىنى ئەسلىيەلمىدى. ئۇ كۆزلىرىنى تەستە ئېچىپ، سۆزلىگەن كىشىگە يالۋۇرۇش نەزىرى بىلەن قاراپ:

ـــ مېنى ئۇرماڭلار ئەمدى، باي نېمە دېسە بېشىم بىلەن قىلىمەن، ـــ دېدى.

ـــ ئەلى ساپا باي: نارلى قىشلىقىغا بېرىپ شۇ يەرگە ئورۇنلاشسۇن، ئۇ يەردە ئۆيى بار، كۈتۈپ تۇرىدۇ، پەقەت ئۇنىڭغا قىلىدىغان نەسىھەتىم ئىككىنچىلەپ شۇ ئەرەب ئېتىغا مىنمىسۇن، ئۆيىگە يەنە ئوت قويۇپ يۇرمىسۇن. جۇمھۇرىيەت قانۇنىدا ئۆيگە ئوت قويغانلىق جىنايىتى ئۇچۇن ئۆلۈم جازاسى بېرىلىدۇ. بىلىپ قويسۇنكى، ھۆكۈمەت ئۆيگە ئوت قويۇشقا قەتئىي رۇخسەت قىلمايدۇ، دېدى. سەن ئۆيۈڭ بىلەن قوشۇپ بالىلىرىڭنىمۇ كۆيدۈرۈۋەتمەكچى بوپسەن. ئەلى ساپا باي: ئۇنىڭدىن سوراپ كۆرۈڭلار، ئۇ ئەقلىدىن ئېزىپتۇمۇ؟ ئۇنىڭغا ھەدىيە قىلىپ بەرگەن ئېتىمنىمۇ كۆيدۈرۈۋەتمەكچى بوپتۇ، ئۇ راستلا ئەقلىنى يوقىتىپ قويۇپتۇ ـ دە، دېدى. ھازىر يېزىغا بېرىپلا بالىچاقىلىرىڭنى ئېلىپ نارلى قىشلىقىغا كېتىسەن، باي ساڭا ئۆي بەرگەنلىكى ئۈچۇن ئەتىسى ـ ئاخشىمى نامىزىڭدا دۇئا قىلىسەن!

ـــ ئۇقتۇم، ـــ دەپ ئىڭرىدى ھەسەن، ـــ شۇنداق قىلىمەن، سىلەر مېنى ئۇرمىساڭلارلا بولدى، ئەمدى ئىككىنچىلەپ ئەرەب ئېتىغا مىنمەيمەن، ئۆيۈمگىمۇ ئوت قويمايمەن.

ـــ بولمىسا باي سېنى ئۆلتۈرگۈزۈۋېتىدۇ.

ـــ دەپ قويۇڭلار، مېنى ئامان قويسۇن.

ھەسەن يېزىغا قايتىپ كەلگەندە ۋاقىت يېرىم كېچە بولۇپ، خورازلار چىللاۋاتاتتى. دېھقانلار ئۇخلىماستىن مۇختار سەيپەلىنىڭ ئۆيىگە يىغىلىشىپ ئۇنى تۆت كۆز بىلەن كۈتۈشۈۋاتاتتى. يوباز ئوغلى سەيپەلىنىڭ ئۆيىدىكى يورۇقنى كۆرۈپ ئۇدۇل شۇ يەرگە باردى. ئۇنى كۈتۈۋېلىش ئۈچۈن ئورنىدىن تۇرغان ئىككى يىگىت ھەسەننىڭ قانغا بويالغان تۇرقىنى كۆرۈپ داڭ قېتىپ تۇرۇپ قالدى. ئۇ ھوشىغا كەلگەندە تاڭ ئاتقان بولسىمۇ، ئۆز ئورنىدا ياتاتتى. دېھقانلار تاڭ ئاتقۇچە ئۇخلىماي ئۇنىڭ بېشىدا ئولتۇرۇپ چىققانىدى. قەمەر ئانا ئۇنىڭ يارىسىغا دۇئا ئوقۇپ تۇرۇپ مەلھەم دورىلارنى سۈرەتتى. ئوسمان چوڭ ئۆز ئۆيى بىلەن سەيپەلىنىڭ ئۆيى ئوتتۇرىسىدا چېپىپ يۈرەتتى. بولۇپ ئۆتكەن ئىشلارنى مەمەت ئاۋاقا يەتكۈزەتتى.

يوباز ئوغلى بىر ھەپتىدىن كېيىن ئورنىدىن تۇرالىدى. ئۇ ئۆلۈمدىن قۇتۇلۇپ قالغىنى ئۈچۈنلا خۇشال ئىدى.

بىر كۈنى ئەتىگەندە ئۇ يېزىدىكى جىمى ئۆيگە كىرىپ ھەممە ئادەم بىلەن خوشلاشتى. ئالدىغا كىم ئۇچرىسۇن، مەيلى قېرى، مەيلى ياش بولسۇن، ھەممىسىگە:

ـــ كېتىدىغان بولدۇم، قېرىنداشلار، ـــ دەيتتى ئۇ، ـــ ھۆكۈمەت مېنى سۈرگۈن قىلدى، ھۆكۈمەتكە تەڭ كەلگىلى بولامدۇ؟! ھۆكۈمەت ماڭا بۇيرۇق چۈشۈرگەندىكىن نارلى قىشلىقىغا باراي، شۇ يەرگە ئولتۇراقلىشاي. ھۆكۈمەت مېنى ۋەيران قىلدى، مېنى خاراب قىلدى. سىلەر دەپ بېقىڭلار، ھۆكۈمەتكە تەڭ كەلگىلى بولامدۇ؟ بولمايدۇ. ئون يىل مابەينىدە ھەرقانداق ئۇرۇشتا يۈزىمىز يورۇق يېڭىپ چىقتۇق. ئەمما، ھۆكۈمەتنى يېڭەلەمدۇق؟ ئەمدى ئەرەب ئېتىغا مىنمەيمەن، زادىلا مىنمەيمەن، ئۆيۈمگىمۇ ئوت قويمايمەن. مەن كېتىدىغان بولۇپ قالدىم. مەندىن رازى بولۇڭلار، قېرىنداشلىرىم!

يوباز ئوغلى ھەسرەتلىك ۋە ئەلەملىك ھالدا يېزىدىن چىقىپ كەتتى. ئارقىسىدىن باللىرى ۋە خوتۇنى ماڭدى. ئۇلار خېلىدىن كېيىن كۆزدىن غايىب بولۇشتى.

بۇ چاغ چاشكا ۋاقتى ئىدى.

8

ئوسمان چوڭ:

— بۇگۈن ئىشكىنى ھېچكىمگە ئېچىپ بەرمەيسەن! — دەپ قەمەر ئانىغا ھەربىيلەردەك قاتتىق بۇيرۇق چۈشۈردى، — بۇگۈن ئېغىل تەرەپكە بىر ئىشىك ئاچماقچىمەن، شۇڭقارىم ھۇزۇرلىنىپ تازا بىر ھاجەت قىلىۋالسۇن، قاچقۇن بولۇپ يۈرگەنلەر ئۇچۇن ئەڭ مۇشكۈل ئىش مۇشۇ. يېگەننى راھەتلىنىپ تۇرۇپ چىقىرىۋالمىسا دۇنيا زىندان بولۇپ كۆرۈنىدۇ، گويا ئالەم دۇم كۆمتۇرۇلگەندەك تۇيۇلىدۇ. ئېغىلغا بىر ئىشىك ئاچاي، قەمەر خوتۇن. شۇڭقارىم راھەتلىنىپ تۇرۇپ يەڭگىللىۋالسۇن.

قەمەر ئانا ئىشكىنى ئىلدى.

— كەل، مەمەت، — دېدى ئوسمان چوڭ، — ماڭا ياردەم قىل، بۇ يەردىن ئىشىك ئاچايلى، ئاندىن سەن راھەتلىنىپ ھاجەت قىلىسەن، ئويۇقىنىڭ ئىچىدە ئاۋارىچىلىك تارتما.

دېرىزە، ئىشىك يوچۇقلىرىدىن چۈشكەن يورۇقلۇق ئۆينىڭ غۇۋا قاراڭغۇلۇقىدا ئۇزىراپ، يورۇقلۇق ئىچىدە سانسىز چاڭ ئۇچقۇنى ئايلىناتتى.

ئوسمان چوڭ يېنىغا كەلگەن مەمەتكە:

— ئىشكىنى بۇ يەردىن ئاچمىز، — دەپ ئوچاق بېشىنىڭ يېنىدىكى ياغاچ توسۇقنى كۆرسەتتى.

— ھەرە بارمۇ؟ — دەپ سورىدى مەمەت.

— بار، بالام، ۋاي مانا ھەرە، — دەپ مەمەتكە ئېتىلدى قەمەر ئانا.

— تولا ئوبدان، ئەمدى ئاسان بولىدۇ، — دېدى مەمەت.

قەمەر ئانا ئۇزارتقان تاختاي، ھەرە، پالتىنى قولىدىن ئېلىپ ياغاچ تامنىڭ يېنىغا قويدى.

ئوسمان چوڭ بېلىنى تۇتقان ھالدا غۇۋا قاراڭغۇلۇق ئىچىدە ئۇنىڭغا قاراپ تۇراتتى.

— ھېچقانداق شەپە چىقمىسۇن، شۇڭقارىم، بولمىسا ئۆيدە ئىكەنلىكىمىزنى بىلىپ قېلىشىدۇ. ئىشقىلىپ، بۇلار بىرنېمىنى سەزگەندەك، چوڭ ئوغلۇم ئانىسىدىن دادامغا نېمە بولدى، ئەجەبلا ئۆزگىرىپ قالدى، دەپ سوراپتۇ.

مەمەت كۈلۈپ، پالتىنى قولىغا ئالدى.

— مۇشۇ يەرمىدى، ئوسمان ئاغا، — دەپ ئادەم بويى كېلىدىغان جايىنى كۆرسەتتى.

— ھە، مۇشۇ يەردىن باشلا، مەن ئىشكىنى ياساي، — دېدى ئوسمان چوڭ، — خالىساڭ ئىشكىنى ئۆلچىۋال، شۇ بويىچە ئىشكىنى ئاچساڭ بولىدۇ.

مەمەت ئېگىلىپ كونا، قاغجىراپ ئۆڭگەن ئىشكىنى ئۆلچىگەندىن كېيىن پالتا بىلەن ئىشىك ئورنىنى چېپىشقا باشلىدى. كېيىن ھەرە بىلەن ھەرىدەشكە كىرىشتى. بىرئازدىن كېيىن ياغاچ تامدىن تۇز ئىشىك ئېچىلدى. مەمەتنىڭ قولى ھۇنەرلىك ئىدى. ئوسمان چوڭ ياسىغان ئىشىكنى كۆتۈرۈپ كېلىپ ئاچقان يەرگە قويدى، ئىشكىنى ئورنىتىپ بولۇپ ئېچىپ - يېپىپ كۆردى. ئىش جايىدا بولغانىدى.

چۈش بولدى، ئۇ يەر - بۇ يەردە خورازلار چىللاپ قويىاتتى. ئىككى قېتىم ئىشىك قېقىلدى. بىراق، ئاچمىدى. مەمەت تەرلەپ كەتتى، ئاخىر پالتىنى، تاختايىنى، ھەرىنى ۋە مىخ سېلىنغان قۇتىنى قەمەر ئانىغا بىر - بىرلەپ ئۇزارتتى.

— قولۇڭغا دەرد كەلمىسۇن، شۇڭقارىم، بەك ئوبدان بولدى، — دەپ ئوسمان چوڭ ئۇنىڭ مۇرىسىنى سىلىدى، ئۇنىڭ قوللىرى تىترەيتتى. كېيىن ئېگىلىپ مەمەتنىڭ قۇلىقىغا شۇنداق دېدى:

— هازىر ئېغىلغا چىقىپ تازا بىر راھەتلىنىپ ھاجەت قىلىۋال. قەمەر، بالامغا ئۇرىقنى بەرگىن، قايتىپ كىرگەندىن كېيىن تاماق يەيلى، ساڭا قاراپ ئولتۇرۇپ دەيدىغان سۆزلىرىم بار، بالام.

مەمەت ئۇرىقنى قەمەر ئاننىڭ قولىدىن ئالدى، ئېغىلنىڭ نېرىقى بۇلۇڭىغا بېرىپ زوڭزايدى، راھەتلىنىپ ھاجەت قىلدى. ئوسمان چوڭنىڭ دېگىنى توغرا، كۆندۈزى ھاجەت قىلالماي كېچىنى كۈتەتتى، شۇنداقمۇ بەك تەس كېلەتتى.

مەمەت ئېغىلدىن كىرگەندىن كېيىن ئوچاق تۆۋىگە بېرىپ ئۆزى سۇ قۇيۇپ قولىنى يۇيۇشقا باشلىدى، قەمەر ئانا سۇ قۇيۇپ بېرەي دېسىمۇ ئۇنىمىدى، قەمەر ئانىمۇ زورلاپ تۇرۇۋالمىدى.

— ئوت ياقالمىدىم، — دەپ ھەسرەت چەكتى قەمەر ئانا، — لېكىن بوز ئىنەكنىڭ ئوغۇزى بار، شېكەر سېلىپ بېرىمەن، خالىساڭلار ھەسەلمۇ بار.

— ھەسەل بىلەن ئوغۇز سۈتنى ئەكەل، — دېدى ئوسمان چوڭ، — بالامغا پايدا قىلىدۇ. ھەسەل بىلەن ئوغۇز سۈت ئادەمگە كۈچ ـ قۇۋۋەت بېرىدۇ.

ئوسمان چوڭنىڭ پۈتۈن ئەس ـ يادى بۇ ئورۇق، جۈرەك ئوغۇلغا جىق يېگۈزۈپ ـ ئىچۈرۈپ بەستلىك بىر ئادەم قىلىشتا ئىدى. ئۇ شۇنداق خىيال قىلاتتى: « سەمرىسە، بوي تارتىپ، بوي ـ بەستى پالۋانلاردەك كۆرۈنسە، ئۇنى كۆرگەن ئادەم قورقسا ... بۇ كىچىككىنە بالىنى مەمەت ئاۋاق مۇشۇ دەپ ئوتتۇرىغا چىقىرىشقا ئىزا تارتىدۇ كىشى. ئادەملەرنى بۇنىڭ مەمەت ئاۋاق ئىكەنلىكىگە ئىشەندۈرۈش ئۈچۈن قەسەم ئىچسەڭمۇ، قۇرئان تۇتساڭمۇ ھېچكىم ئىشەنمەيدۇ. مەنمۇ ئاجايىپ ئىش قىپتىمەن ... مۇشۇ مۇشتۇمدەك بالىنى يېزىغا كېلىپ قالدى دەپ قورقۇپ يوشۇرۇپ يۈرىمەن، مۇبادا بۇنى كوچىغا چىقىرىپ قويسام، بۇنىڭ مەمەت ئاۋاق ئىكەنلىكىگە كىممۇ ئىشىنەتتى، بىزنىڭ قەمەرمۇ ئىشەنمىگەندىغۇ، ئىشىنەلمەيدۇ، تۈرۈپ ـ تۈرۈپلا ماڭا ھومىيىپ قارايدۇ،

كۆزلىرى: « ئوسمان چوڭ، ئىشەنمەيمەن، بۇنىڭ شۇڭقارىم ئىكەنلىكىگە ئىشەنمەيمەن، زادىلا ئىشەنمەيمەن» دېگەندەك مۆلدۈرلەيدۇ. ئىنشائاللا، خاتالىشىپ قالمىغانسەن دېگەندەك بىر خىل ئەندىشە تۇرىدۇ ئۇنىڭدا. مەنمۇ بۇرۇن كۆرمىگەن بولسام، ئىشەنمىگەن بولاتتىم. مەمەت ئاۋاق مۇنداق بولماسلىقى كېرەكقۇ ئاخىر ... ھېلىمۇ خۇداغا شۈكۈر، ئۇنىڭ يۈزىنى ھازىر ھېچكىم كۆرمەيدۇ. بولۇپمۇ ئۇنىڭ بوۋاقلاردەك ئۇخلىغان ۋاقتىنى، لەۋلىرىنى تامشىپ، ئۇيقۇلۇق بۇرنىنى تارتىۋاتقىنىنى كۆرمەگىنى ياخشى. بىر كۈنى قەمەر ئۇنىڭ ئۇخلاۋېتىپ بالىلاردەك يىغلىغىنىنى كۆرۈپ:

— ئوسمان، بالا ئۇيقۇلۇق يىغلاۋاتىدۇ، — دېگەنىدى.

— مەيلى، يىغلاۋەرسۇن.

— خۇددى بوۋاقلاردەكلا.

— مەيلى، قەمەر خوتۇن.

— بۇ بالىغا مىلتىق زادىلا ياراشمايدۇ، بارماقتەكلا تۇرسا.

— قەمەر، زادى نېمە دېمەكچىسەن؟

— بىرنېمە دېمەكچى ئەمەسمەن، مۇشتۇمدەكلا، خۇددى كىچىك بالىلاردەك ئۇخلاۋېتىپ يىغلايدۇ.

قەمەر ئىشەنمەيدۇ ـ دە، كۆزلىرىم بىلەن كۆرمىگەن بولسام، مەنمۇ ئىشەنمىگەن بولاتتىم. ئابدى ئاغىنى ئۆلتۈرگەن مۇشۇمۇ؟ تېخى بازارنىڭ ئوتتۇرىسىدا ھۆكۈمەتتىن قورقماي ! قەلەيچىنىڭ جېنىنى ئالغان، ئاسىم چاۋۇشنىڭ بېشىغا بالا تېرىغان، قىسقىسى، توروس تاغلىرىنى دىر ـ دىر تىترەتكەن ! ...

— جىق ـ جىق يە، چوڭ ـ چوڭ ئال، شۇڭقارىم، ئوغۇز بىلەن ھەسەل ئادەمگە بەك پايدا قىلىدۇ، ئۇچ كۈن بېسىپ يەيدىغان بولساڭ ... قەمەر ئانا ساڭا ...

مەمەت بۇ گەپلەرگە كۈلۈمسىرەپ قويىاتتى ھەم ئوسمان چوڭنىڭ كۆڭلى قالمىسۇن دەپ ئاغزىغا جىق ـ جىق سالاتتى.

— ماڭا قارا، شۇڭقارىم، پۈرسەت تېپىپ ساڭا

دېيەلمىگەنىدىم. دېھقانلار سەن ئۇچۇن ئېلىپ قويغان يەرنى ئەلى ساپا ئېلىۋالدى، يېرىڭ يوق بولدى. ئۆيۈڭگە كەلسەڭ، ئۇنىڭغا چېقىلمىدى، ئۆيدە ھازىر سەيران قىز ئولتۇرۇۋاتىدۇ. سەيران قىز قاتتىق قايغۇ ئىچىدە، ھېچكىم بىلەن سۆزلەشمەيدۇ، پەقەت قەمەر ئاناڭ بىلەنلا سۆزلىشىدۇ، سەيران قىز ياخشى كۆرىدۇ. ھەر كۈنى ئاخشىمى ئەل ـ جامائەت ئۆيلىرىگە كىرىپ كەتكەندە، قۇرت ـ قوڭغۇز، قۇشلار ئۇيقۇغا كەتكەندە سەيران قىز ماتەم قوشىقىنى ئېيتىشقا باشلايدۇ. ئۇنىڭ تاغۇتاشلارنى يېرىپ ئۆتكۈدەك ئاۋازى بار ... دېھقانلار ئۇنىڭ ناخشا ئېيتىدىغان ۋاقتىنى بىلىدۇ، ئۇخلىماستىن ساقلاپ ئولتۇرۇشىدۇ ۋە ئاڭلىشىدۇ. مەمەت شۇڭقارىم، سەيران قىز گۈزەللەرنىڭ گۈزىلى، ئۇنىڭ بېشىغا كەلگەن كۈن بەندىنىڭ بېشىغا كەلمىسۇن ... ھەتتا خۇدايىم ئۇنىڭغا كەلگەن دەرد ـ ئەلەمنى دۈشمەنلەرگىمۇ كۆرسەتمىسۇن. ئەمما، سەيران چىدىدى، چىرايى غەمكىن ۋە سولغۇن. بىراق، ئۆزى دەرد ـ ئەلەم يالقۇنلىرىدا كۆيۈپ تاۋلاندى، غەزەپ ئۇنى تېخىمۇ گۈزەللەشتۈرۈۋەتتى، چىرايىغا قاراشقا پېتىنالمايسەن.

پۈتۈن چۈقۇر ئوۋا خەلقىگە ئوخشاشلا مەمەتمۇ سەيراننىڭ بېشىغا كەلگەن كۈلپەتلەرنى بىلەتتى، شۇڭا ئۇھ تارتىپ قويدى.

— سەيراننىڭ ئەھۋالىنى بىلدىڭمۇ، بالام؟

مەمەت كۆزلىرى ياشقا تولغان، چىرايى غەمكىن ھالدا:

— بىلدىم، ئوسمان ئاغا، — دەپ جاۋاب بەردى، — ئۇنى بىلدىم.

— ساڭا يەر ئېلىپ ئۆي سالدۇرۇۋىدۇق، ئەلى ساپا بېشىمىزغا ھەر بالانى سالدى. سېنىڭ تاغدىن چۈشمىگىنىڭ بەك ياخشى بولدى. كەچۈرۈمگە ئىشىنىپ تاغدىن چۈشكەن بولساڭ، چۈقۇر ئوۋادىكى ئاغىلار ساڭا كۈلپەت ـ ئەلەملەرنى سالغان بولاتتى ۋە سېنى تىنچ قويمايتتى. سەن ئۇلارنىڭ كۆزىگە قادالغان تۆمۈر تىكەن. سەن تۇزلەڭدە بولساڭمۇ، تاغلاردا يۈرسەڭمۇ،

تۇرمىدە ياتساڭمۇ، ھەتتا يوقاپ كەتكىنىڭدىمۇ، ئۆلگىنىڭدىمۇ يەنىلا ئۇلار ئۇچۇن كۆزگە قادالغان تۆمۈر تىكەنسەن. مۇبادا ئۇلارنىڭ ئىشىكىگە بېرىپ قۇل بولغىنىڭدىمۇ سېنى ئەپۇ قىلمايدۇ. چوڭ ـ چوڭ ئال، ئوغۇز سۈتى بىلەن ھەسىلدىن كۆپرەك يېگىن.

مەمەت بېشىنى كۆتۈردى، چىرايى جىددىيلەشكەنىدى. ئۇ بىر پارچە نانىنى ئاغزىغا سالدى. شۇ تاپتا گويا بىر ئوت ئۇچقۇنى كۆز قارىچۇقىغا چۈشكەندەك كۆزلىرى چاقناپ كەتتى.

— يوباز ئوغلىغا نېمە بولدى؟ — دەپ كىشىنى چۆچۈتكۈدەك كەسكىن ئاۋازدا سورىدى مەمەت.

قەمەر ئانا ئۆز كۆڭلىدە: «دېمەك، مەمەت ئاۋاقنىڭ ھەيۋىسى مۇشۇ ئاۋازى بولسا كېرەك، نېمىدېگەن غەزەپلىك ئاۋاز بۇ؟» دەپ ئويلىدى.

— يوباز ئوغلى خوشلىشىپ كەتتى، — دېدى ئوسمان چوڭ، — غەزەپ ۋە قايغۇ ئىچىدە كەتتى، دەرد ـ ئەلەم ئۇنى تۇگەشتۇرۇۋەتتى، ئۆلگەندىن بەتتەر تۇگىشىپ كەتتى.

— كاشكى، بۇ يېزىدىن كەتمىگەن بولسا بويتىكەن، — دېدى مەمەت.

ئوسمان چوڭ بوينىنى ئېگىپ:

— شۇنداق قىلغان بولسىدى، كاشكى، — دېدى، — چوڭ ـ چوڭ ئال.

ئوسمان چوڭ ئورنىدىن تۇرۇپ دېرىزە يېنىغا كەلدى. دېرىزىنىڭ يوچۇقىدىن يورۇقلۇق چۈشۈپ تۇراتتى. ئۇ تاپانچىسىنى غىلاپتىن چىقىرىپ مايلاشقا باشلىدى، خېلىغىچە گەپ ـ سۆز قىلماستىن ئىشىنى داۋام قىلدى.

— سەن گويا شامال ئۇچۇرغان يالقۇندەك دەگىرمەن ئولۇك يېزىسىدىن چىقىپ كەتتىڭ، — دەپ سۆزىنى داۋام قىلدى ئوسمان چوڭ، — ئۇچىتۇڭ، كەتتىڭ، كۆزدىن غايىب بولدۇڭ. سەن كېتىپلا ئەلى تېغىنىڭ چوققىسىدا بىر پارچە ئوت يالقۇنى

مۇنارەك ئېگىزلەپ، ئۇلغىيىپ، ئۇچ كېچە ـ كۈندۈز ياندى. جىمى دېھقان ھەيران بولۇشۇپ، ئۇچ كېچە ئۇخلىماي ئوتنى تاماشا قىلدى. مەنمۇ قاراپ تۇردۇم. شۇنىڭدىن كېيىن ھەر يىلى دەل شۇ كۈن كېچىسى، يەنى سەن كەتكەن، يوقالغان كېچىسى ئوت يالقۇنى ئۆرلەيدۇ، ئۇچ كېچە ـ كۈندۈز يانىدۇ، ئوت يالقۇنىدا كېچىمۇ كۈندۈزدەك يورۇپ كېتىدۇ. سەنچۇ، شۇنىڭدىن كېيىنچۇ؟

ـــ شۇنىڭدىن كېيىن مەن ... ـــ دېدى مەمەت تىترىگەن ئاۋازدا، ـــ ئوسمان ئاغا، ئاستىمدا سەن ئەكەلگەن ئات ... توختىماي چاپتىم. شۇ كېچىسى ئېگىز تاغ ئۈستىدە ئۇخلىدىم. ئىككىنچى كۈنى چېدىرلار تىككەن تۈركمەن يايلىقىغا چۈشتۈم. ئۇلار مېنى تونۇۋالدى، بەكمۇ ياخشى كۈتۈۋالدى ... مەن ئۇلاردىن كەرىم ئوغلىنى سورىدىم ...

ـــ كارامەت مەرد ئادەم ـ دە، شۇ كەرىم ئوغلى، ـــ دېدى ئوسمان ئاغا تاپانچىسىنى غىلاپقا سېلىۋېتىپ.

ـــ تۈركمەن يايلىقىنىڭ ئاقساقىلى كەرىم ئوغلىدەك زور ئادەم ئىكەن ... مەن چېدىرغا كىرىش بىلەن ئاسمانغا ئۇچ پاي ئوق ئاتتى، شۇ ھامان بىر قوچقارنىڭ بېشى كېسىلدى.

9

ـــ ئىسمى مۇسلىم باي ئىدى، چوڭ زىياپەت بېرىپ، تاڭ ئاتقۇچە گۈلخان ياقتۇردى، گۈلخانىنىڭ ھەجمى چېدىرنىڭ تۆت ھەسسىسچىلىك كېلەتتى، ئوت يالقۇنى ئاسمانغا بويلايتتى ...

ـــ مۇسلىم باي ساڭا يامانلىق قىلاتتىمۇ، بالام، ھازىر مەن ساڭا يامانلىق قىلامدىمەن؟ سېنى چېدىرىمغا چۈشتى دەپ، مۇسلىم باي خۇشال بولغاندۇ، خۇشلۇقىدىن بېشى كۆككە يەتكەندۇ؟ ئاشۇنداق ئادەمگىمۇ ئىشەنمىگەن بارمۇ؟ كۆچمەنلەر قالتىس مەرد بولىدۇ، يەرلىكلەرنىڭ ئۆرپ ـ ئادەتلىرىگە قاتتىق

ھۆرمەت قىلىدۇ. مانا بۇ بېشىمىزدىكى بىر تۇتام ئۇزۇن چاچ بارغۇ، سەپچە بىلەن مېنىڭ بېشىمدىكى ئۇزۇن چاچ ... تۈركمەن چوڭلىرىنىڭ ھەممىسىدىلا بار. ھەتتا ياش يىگىتلىرىمۇ مۇشۇنداق بىر تۇتام چاچ قويۇشۇۋالىدۇ. بىزنىڭ بۇ يەر بولسا تۇخۇمدىن چىقىپلا شاكىلىنى ياراتمايدىغانلارنىڭ تاش قەلئەسى بولدى. تۈركمەنلەر بولسا ئەدەپ ـ قائىدىلەرگە بەكمۇ ھۆرمەت قىلىدۇ. بۇ، ئادەمگەرچىلىك ۋە ئادەم بولۇشنىڭ قائىدىسى. مۇبادا ئالدىڭغا بىرى كېلىپ باشپاناھلىق تىلىسە، تايانچىم، ئىشەنچىمسەن، شۇڭا ئۆيۈڭگە كەلدىم دېسە، سەن قانداق قىلىسەن؟ قوغداپ قالامسەن ياكى قوغلاپ چىقىرامسەن؟ ھەي، سەن ياخشى ئىش قىلماپسەن، ئۇنىڭغا ئىشىنىشىڭ كېرەك ئىدى. ئادەم بالىسىغا ئىشىنىش كېرەك.

ـــ ئۇ قاپقاراڭغۇ بىر كېچە ئىدى. ئوت ـ چۆپ، گۈللەرنىڭ پۇرىقى چېدىرنىڭ ئىچىنى قاپلىغانىدى. ئورۇن ـ كۆرپىدىن تاغ لەيلىسىنىڭ پۇرىقى كېلەتتى. مۇسلىم بايغا ئىككى كۈن مېھمان بولدۇم. ئىككى كېچە كۆزۈمگە ئۇيقۇ كەلمىدى. خۇددى ئۇخلاپ قالسامىلا مۇسلىم باي مېنى ئۆلتۈرۈۋېتىدىغاندەك تۇيۇلاتتى، شۇڭا سەگەك ياتتىم. مۇنداق ئەندىشە، مۇنداق ئىشەنچسىزلىك ھېچقاچان بېشىمغا كەلمەپتىكەن. كېچىدە سىم ـ سىم يامغۇر يېغىۋاتاتتى، يېشىنىمەيلا ياتقانىدىم، ئاخىر ئورنۇمدىن تۇرۇپ سىرتقا چىقتىم. مىلتىق، ئوقدان، بار ـ يوق ھەممە نەرسەمنى، ھەتتا دۇربۇن، بۆكۈمنىمۇ ئالمىدىم، ئېتىم چوڭ چېدىرنىڭ ئالدىدا باغلاقلىق ئىدى، ئۇنىمۇ شۇ پېتى قالدۇرۇپ يولغا چۈشتۈم ...

ـــ باي سېنى بىر ئات ئۈچۈن ئۆلتۈرەرمىدى؟ بىر تۈركمەن ھەرقانچە پەسكەش بولسىمۇ، يايلىقىغا پاناھ ئىزدەپ كەلگەن ئادەمنى بىر ئات ئۈچۈن ئۆلتۈرۈپ قويمايدۇ. سەن ئاشۇ كۈنى كېچىسى يوشۇرۇنغان غاردىن ئەتىسى كېچىسىمۇ چىقمىدىڭ. ئۆزۈڭنى يەككە ـ يېگانە، ھىمايىسىز، پۈتكۈل ئالەمدە تەنھا ـــ

يالغۇز قالغاندەك ھېس قىلدىڭ، شۇنداقمۇ؟ قاراڭغۇلۇق تۇرمۇشىدىن ئايرىلىپ قالغاچقا، دەسسەپ تۇرغان زېمىن تەۋرەپ تۇرغاندەك بىلىندى. شۇنداقمۇ؟ ئۆزۈڭنى يوقىتىپ قويدۇڭ، شۇنداقمۇ؟ يوشۇرۇنغان غاردا تىترەپ ياتقانسەن؟ بۇ مېنىڭ بېشىمغىمۇ كەلگەن، ھەرقانداق ئادەمنىڭ بېشىغا كېلىدۇ. بىر ئادەم قانچە يۇرەكلىك بولسا، ھەم شۇنچە قورقۇنچاق بولىدۇ. بىر ئادەم قانچە قورقۇنچاق بولسا، ھەم شۇنچە يۇرەكلىك بولالايدۇ. بۇنى پەقەت سەكسەن ياشقا كىرگەن چاغدىلا ئاندىن چۈشىنەلەيدۇ.

— غارنىڭ تاشلىرى قىزىل ۋە چۈرۈك، تېگىپ كەتسىلا ئۇۋلىپ كېتەتتى. قىزىل تاشلار ئۈستىدە كۆكۈچ، ئەگرى - بۈگرى، كۆرۈمسىز، گۈلى، يوپۇرمىقى باشقا ھېچقانداق گۈللەرگە ئوخشمايدىغان بىر خىل ئاجايىپ گۈل ئۆسىدىكەن. غار ئاغزىنى سۇ قىياقلىرى قاپلىغان، ئۇ ساپ خۇش پۇراق چاچاتتى.

ئادەملەرنىڭ ھەممىسى ئۆزىنى يۇرەكلىك ھېسابلايدۇ. كۆڭلىگە بىر قورقۇنچ چۈشۈپ قالسا بۇنى ئادەتتىكى ئىش دەپ ئويلىماستىن، غەزىپىدىن سىراڭ بولاي، ھەتتا ئۆلۈپ قالاي دەيدۇ. نېمىشقا قورقىدىغاندىمەن دەپ باش قاتۇرىدۇ. ئەسلىدە قورقۇش ئادەم بالىسىنىڭ يۈرىكىگە ئورناپ كەتكەن بولىدۇ، لېكىن ئۆزى بىلمەيدۇ. ئادەم بالىسىنىڭ مەۋجۇتلۇقى ئۇ بىر قورقۇشتىن ئىبارەت، بۇنى ئۆزى بىلمەيدۇ، شۇڭا ھەم ئېتىراپ قىلمايدۇ ... سۇ ئىچىدە ئۆسىدىغان قىياق گۈللەر ئىچىدە ئەڭ خۇشبۇي پۇرايدۇ، تولىمۇ ساپ پۇراق ... ئادەمنىڭ تېرىسى، چېچى، ھەتتا يىلىكلىرىگىچە سىڭگەندەك تۇيۇلىدۇ. ئۇنىڭ پۇرىقى ئەڭ چۈشكۈن، ئوسال ئەھۋالدىكى كىشىنىمۇ تېتىكلەشتۇرۇپ قويىدۇ.

تۆۋەن تەرەپتە سوزۇلۇپ ياتقان يېشىل ئوتلاقلار، پاكار ئۆسكەن ئاق، قىزىل، كۆك ئۆتكۈر پۇراقلىق گۈللەر، توپ - توپ

بولۇپ ئوتلىشىپ يۈرگەن قويلار، ئېرىقلار، ئۇ يەر - بۇ يەرگە تىكىلگەن يوغان دەرەخلەر، شالاڭ يۇلغۇنلار پۈتۈن بىر تۇزلەڭلىكنى قاپلاپ تۇراتتى. تۇمان ئىچىدە تۇرنىلار توپ - توپ بولۇپ ئايلىنىپ يۇرەتتى.

يىراقتىن ئوق ئاۋازى ئاڭلىناتتى، ئاللىقەيەرلەردە سوقۇش بولۇۋاتقاندەك ئىدى.

كۈن ئولتۇرغاندا تۇزلەڭلىك ئوت كەتكەندەك قىزىرىپ كەتتى. ئاسمان، تاغلار، جىرالار، تۇزلەڭلىك تۆۋىنىدە كۆرۈنمەي ئېقىۋاتقان دەريا سۇيى ئوت يالقۇنىدەك تاۋلىناتتى. كېيىن ھەممە نەرسە — تاغلار، دەرەخلەر، قىزىل تۇپراق، ئوتلاقلار، ھايۋانلار، تۇرنىلار ئاستا - ئاستا كۆكۈچ رەڭگە كىرىشكە باشلىدى.

— ئۆمرۈمدە ھېچقاچان مۇنداق ئىشقا يولۇقمىغانىدىم. غاردىن ئۆزۈمنى سىرتقا — ئوت يالقۇنىغا ئاتتىم. گويا تاغۇتاشلار ئۈستۈمگە باستۇرۇپ كېلىۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى. ئۇچ كۈن ئاچ قورساق ئوت ئىچىدە يۈردۈم. بىر پادىچى خوددى مېنى يەۋېتىدىغاندەك ھومىيىپ قاراپ، ئىسمىمنى سوردى. قارامىستىك دېدىم، ئۇ مېنىڭدىن كۈلدى ۋە بىر پارچە نان، بىر چىنە سۈت بەردى. خوددى تەلۋىدەك سۈتنى بىر كۆتۈرۈپلا ئىچتىم، نانىنى بىر يالماپلا يۇتۇۋەتتىم ۋە يۈگۈرگەن پېتىم كېتىپ قالدىم. پادىچى ئارقامدىن كۈلۈپ « مەمەت ئاۋاق، مەمەت ئاۋاق » دەپ ۋارقىرايتتى. كەچ كىرگۈچە يۈگۈردۈم. تۈم قاراڭغۇلۇق باشلاندى ھەم يامغۇر ياغاتتى.

— بۆرىلەر، قۇشلار ساڭا ھۇجۇم قىلدىمۇ؟ ئوت - چۆپلەر، دەل - دەرەخلەر، قۇرت - قوڭغۇزلار ... شۇنداقمۇ؟ ... سەن يىلاننىڭ تېرە تاشلىغىنىنى كۆرگەنمۇ؟ ئاجايىپ ئىش - دە بۇ، يىلاننىڭ جېنىنى ئالىدۇ.

يىلان دەسلەپ يۇمشاق ئوتلۇقنى تاللايدۇ، مەلۇم ۋاقىت ئوت - چۆپ ئىچىدە ئايلىنىپ يۈرىدۇ. كېيىن ئوقيادەك ئىككى - ئۇچ قېتىم كېرىلىدۇ، توختاپ يەنە كېرىلىدۇ، يەنە توختاپ، ئاخىرىدا

خېلى ئۇزاققىچە كېرىلمىدۇ. ئاندىن توپتەك تۇگۈلۈپ يەنە يېشىلمىدۇ. شۇ چاغدا يىلان كۆپۈپ كېتىدۇ. ئۇزۇن تېرىسىنى باشقا يەرگە ــ يۇلغۇنلىنىڭ تۈۋىگە تاشلايدۇ. تېرىسىنى تاشلىغاندىن كېيىن ئالاقزادە بولۇپ قورقۇپ كېتىدۇ، نېمە قىلىشىنى، نەگە مېڭىشىنى بىلمەي، ئۆزىنى يوقاتقان ھالدا ئايلىنىپ يۈرىدۇ. مەنمۇ ئەسكەرلىكتىن قايتىپ كېلىپ بىر يىلغىچە قوللىرىمنى نەگە قويۇشۇمنى بىلمەي يۈرگەنىدىم، ھازىرمۇ ھەر كۈنى تۇرۇش سىگنالى بېرىلمىغان چاغدا ئويغىنىپ كېتىمەن.

ــ پادىچى: مەمەت ئاۋاق، مەمەت ئاۋاق، نەگە باردىڭ، نەگە؟ ــ دەپ ۋارقىراپ قالدى. بۇنى ئۆز قۇلقىم بىلەن ئاڭلىدىم.

ــ شاكىلدىن ئايرىلسا ھەممە تونۇۋالمىدۇ. سېنىڭ مەمەت ئاۋاقلىقىڭنى بىلىپ ۋارقىرايدۇ ــ دە.

ــ نەدىن بىلىدۇ؟

ــ بىلىدۇ ــ دە، قېنى، سۆزلە!

ــ قىرات دەپ ئاتىلىدىغان دەريا بويىغا كەلدىم، ياپيېشىل مۇخلار لەيلەپ ئاقىدىكەن، ئەتىياز، ياز ئايلىرىدا خۇددى دېڭىزغا ئوخشاش كۆپۈكلىنىپ كېتىدىكەن. يېزا قىرات دەريا سىنىڭ ياقىسىغا، يېشىل قىيالىق تاغنىڭ تۈۋىگە جايلاشقانىكەن، سوقما تاملارنىڭ ئۈستى يېشىل چىم. ئۇچرىغانلارلا سورايتتى:

ــ ئېتىڭ نېمە؟

ــ قارامىستىك.

ــ پادىچىمۇسەن؟

ــ ھەئە!

ــ قەيەرلىكسەن؟

ــ ئۇزۇن يايلىلىق.

ــ ئۇزۇن يايلىنىڭ ئوت ــ چۆپى ئەڭ بولۇق بولىدۇ، ئوت ــ چۆپى ئەڭ ياخشى يەرلەرنىڭ بىرى ئورپا، بىرى بولسا ئۇزۇن يايلا، ئۇزۇن يايلىنىڭ ئوتى سېمىز، بولۇپمۇ قىزغۇچ غوللۇق

ئوت ــ چۆپلەر كارامەت ــ دە.

سورىغانلارغىلا ئېتىم قارامىستىك دېدىم.

بىر يېزىدا چوڭ توي بولدى. تويدا ئادەملەر بىر ــ بىرىگە تۇتاشقان قوش تېرەكنىڭ ئۈستىگە ئېسىپ قويغان مۇشتۇمچىلىك گۈللۈك كومزەككە ئوق ئېتىشاتتى. يېزىدىكى ياش ــ قېرىنىڭ ھەممىسى ــ ئەسكەرلىككە بارغىنى، قاراقچىلىق قىلغىنى، ئۈستا مەرگەنلىرى بۇ كىچىككىنە كومزەكنى ئېتىپ چۈشۈرۈپ توي سوۋغىسىنى ئېلىشقا تىرىشاتتى. ناھايىتى كۆپ ئوق ئېتىلغان بولسىمۇ كومزەككە تەگمىدى. ھەممىسىنىڭ ئاچچىقلىرى كېلىپ، تىت ــ تىت بولۇشاتتى ھەم خىجىللىقتا ئوڭايسىزلىناتتى. كومزەك بەك كىچىك بولغاچقىمۇ، ئوق تەگمەيتتى، كومزەكنى ئېتىپ چۈشۈرەلمەسلىك توي ئۈچۈن چوڭ بەختسىزلىك بولاتتى. ھەممە كۆز كومزەكتە، تويلۇق كىيىمدىكى كېلىنىنىڭ، يىگىتنىڭ، يېزىدىكى قىزلارنىڭ، ياش ئاياللارنىڭ جىمىسىنىڭ كۆزى ... كومزەكنىڭ ئەتراپىدىن ئوقلار ۋىڭىلداپ ئۇچۇشاتتى، كومزەكنىڭ نەقىشلىرى ئولتۇرۇۋاتقان قۇياشنىڭ ئاخىرقى نۇرلىرىدا چاقناپ تۇراتتى.

ئۆز ــ ئۆزۈمگە: سال، چاپىنىڭنى، بىر بۇلۇڭدا شۇمشىيىپ يۈرمە، ھېچكىم چىرايىڭغا قارىمايدۇ. مۇشتۇمدەكلا ئادەمسەن، قورقۇشتىن كۆزلىرىڭ ئاغمىخانىنىڭ كۆزىدەك پىرىلداپ قالغاندۇ، ئۇستۇڭدىكى كىيىمىڭنى سال، پادىچى مەمەت، پادىچى مىستىك! دەيتتىم.

بىر يىگىتنىڭ قولىدىن گېرمانكىنى ئالدىم، يىگىت ماڭا ھومىيىپ قارىدى. مەيداندىكى جىمكى ئەر ھومىيىپ قاراشقا باشلىدى، قىزلار ــ ئاياللار كۈلۈشەتتى، پۇت ــ قولۇم تىترەشكە باشلىدى، خۇددى قولۇمدىن مىلتىق ئۇچۇپ كېتىدىغاندەكلا بىلىنەتتى. چەنلەپ تۇرۇپ ئېتىۋەتتىم، كومزەك چۈشتى.

ــ ئېتىڭ نېمە؟

— قارامستىك.

كىشىلەر مەمەت ئاۋاق دېدى، ئۇلار تونۇدى، سەن قارامستىك دېگىنىڭ بىلەن ئۇلار مەمەت ئاۋاق دەيتتى، ئۇ يەردىنمۇ قېچىپ كەتتىڭ، يەكىە ـ يېگانە تەمتىرەپ يۈردۇڭ. جىمىكى ئادەم ھەممە قىلمىشىڭنى بىلىدۇ. ئاناڭنىڭ ئۆلۈمىنى، خەدىچەنىڭ ئېتىلىپ كەتكىنىنى، ئاسىم چاۋۇشنىڭ سېنى غاردا تۇتۇۋېلىپ يەنە قويۇپ بەرگىنىنى، ئابدى ئاغىنى ئۆلتۈرگىنىڭنى، مۇسلىم باينىڭ چېدىرىدا ئېتىڭنى، قوراللىرىڭنى تاشلاپ قاچقىنىڭنى، ھەممىنىلا بىلىدۇ، چېقىرتكەنلىكىنىڭ كۆيۈپ كەتكىنىنى، ئاقتۇزلۇ يېزىسىنى، رەجەپ چاۋۇشنىمۇ. ھەممە كىشى ھەممە ئىشتىن خەۋەردار، شۇنداقمۇ؟

— مەمەت ئاۋاق، مەمەت ئاۋاق، تىك چوقۇلاردىكى بۇغىلارنىڭ ئوۋچىسى مەمەت ئاۋاق.

تۇم قاراڭغۇ، سىم ـ سىم يامغۇر يېغىۋاتاتتى. فىرات دەرياسى تىپتىنچ، ئازراقمۇ شامال يوق. كېچە ئىسسىق، شۇڭا يامغۇردىن ھور كۆتۈرۈلەتتى. ئۇ يېشىنىپ سۇغا كىردى. كىيىملىرىنى سول قولىغا ئېلىپ ئوڭ قولى بىلەن ئۆزەتتى. بىر سائەت، ئىككى سائەت، ئىشقىلىپ، فىرات دەرياسى بىلەن ئېلىشتى. نېرىقى قىرغاققا چىقىقاندا تاڭ يورۇشقا باشلىغاندى. ھېرىپ تۈگەشكەندى. ئۇستىبېشىدىكى سۇدىن، ئاغرىۋاتقان بەدىنىدىن، سوزۇلۇپ ياتقان قۇمدىن قىياقنىڭ پۇرىقى كېلەتتى. ئۇ كىيىنىپ يولغا چۈشتى.

بارغانلا يېزىدا ئۇنى تونۇشاتتى، بىر يەردە بىر ئايدىن ئارتۇق تۇرالمايتتى. بىر يېزىغا بارغاندا مەن مەمەت ئاۋاق دېسە ئىشەنمىدى. خۇدا ھەققى، ئىللا ـ بىللا، مەن مەمەت ئاۋاق دەپ قەسەم ئىچسىمۇ ھېچكىم ئىشەنمىدى. يېزىدىكىلەر ئۇنى شۇنچىلىك مازاق قىلىشتىكى، ئاخىر كېتىشكە مەجبۇر بولدى. يەنە قاراڭغۇ يامغۇرلۇق كېچە.

— ئېتىڭنى ئېيتقىنا؟

— ئېتىم قارامستىك.

— ھا ـ ھا ـ ھا! مەمەت ئاۋاق قارامستىكمۇ؟

نېمە ئامال بار، بالام، تۇمانلىق فىرات دەرياسى بويلىرىدىكى بۇركۈتتەك دەرسىم كۇردلىرىنىڭ ئىچىدە، تۇپراقلىرى ئاق بىرەجىك تۇركمەنلىرىنىڭ ئارىسىدا سېنى تونۇمايدىغىنى يوق. سېنى تۇتۇۋېلىپ زالىم ھۆكۈمەتنىڭ قولىغا تاپشۇرۇپ بېرىدۇ، ئۇلار سەندىن ئابدى ئاغىنىڭ خۇنىنى تۆلىتىۋالىدۇ. ئەمدى خەدىچەنىڭ خۇنى، ئاناڭنىڭ، ئىرازنىڭ، رىزانىڭ، رەجەپ چاۋۇشنىڭ خۇنلىرىچۇ؟ ئۇلارنىڭ خۇنىنى كىم تۆلىتىپ بېرىدۇ؟ ھۆكۈمەت ئۇلارنىڭ خۇنىنى ئېلىپ بېرەتتىمۇ، ئابدى ئاغىنىڭ خۇنىنى ساڭا تۆلىتىدۇ تېخى. بۇ دۇنيادا سېنى تونۇمايدىغان ئادەم يوق. جاھاننىڭ ئىشلىرى مۇشۇنداق. سېنىڭ كۆزۈڭ تاغلاردا قالدى. سەن نەدە بولغىن، مەمەت ئاۋاق دېگەن نامىڭ ياقاڭنى قويۇپ بەرمەيدۇ.

قايتقىنىڭدا مۇسلىم باي بىلەن ئۇچراشقان بولساڭ ياخشى بولاتتى. مىلتىقىڭنى ئېلىش ئۈچۈن كېچىسى ئەمەس، كۈندۈزى بارغان بولساڭ بوپتىكەن. مۇسلىم بايىنىڭ چېدىرىدىن ئوغرىلىقچە مىلتىقىڭنى ئاچىققىنىڭ نېمىسى؟ مىلتىقىڭنىڭ ئۆزۈڭ قويغان يەردە تۇرغىنىنى كۆرگەنسەن. ئۆيدىكى ئايالىلار سېنى ياخشى كۆتكەندۇ، سەن كەتكەندىن بېرى باي ئېتىڭغا ھېچكىمنى مىندۇرمىدى دېگەندۇ، مۇسلىم باي ھەرگىزمۇ ئېتىڭغا باشقا بىرىنى مىندۇرمەيدۇ. ئەگەر ئون يىل بارمىساڭ، ئون يىلغىچە ھېچكىممۇ قورالىڭغا قول تەگكۈزمىگەن بولاتتى. ئېتىمنى مۇسلىم بايغا قالدۇردۇم، مىنىپ ھۇزۇرلانسۇن دەپ ئويلىغانمىدىڭ؟ مۇسلىم بايىنى ئامانەت ئاتقا مىنىدۇ دەپ ئويلىغانمىدىڭ؟

— مەريەمچىل غولىغا يېتىپ كەلدىم. مىلتىق ئېتىۋىدىم، يېنىمغا تۆمۈر كەلدى. ئۇ ۋىجىككىنە، قورقماس، ئېسىل ئادەم. بىر پولكقا ئۆزى تەڭ كېلىدۇ. ئۇ يەردىن كايرانلىغا، دۇلدۇل

تېغىغا كەلدىم، يەر ـ زېمىنىڭ ھەممىسىلا ئەسكەر، ئەلى تېغىغا كەلسەم، ئۇ يەردىمۇ ئەسكەرلەر چۈمۈلىدەك يېغىپ كېتىپتۇ. بالىچاقلىرى بىلەن ھەممە دېھقانلار بىكارغىلا ...

ـــ ھىزارجىنى قورشىۋالغانلار، قىرىق پاي ئوق بىلەن ئۇنى ئۆتمەتۆشۈك قىلىۋەتكەنلەر ئەسكەرلەر ئەمەس، دېھقانلار ... سېنى تۇتۇۋالغان بولسا خۇددى شۇنداق قىلغان بولاتتى. يا بوينۇڭغا ئارغامچا سالاتتى، يا قىرىق يېرىڭگە ئوق ئېتىپ ئەلگەكتەك قىلىۋېتەتتى. مەمەت ئاۋاق كەمبەغەللەرنىڭ دوستى ئىدى دېگەننى ئويلاپ ئولتۇرمايدۇ. ئۇلار ھەتتا يۈز بېشى پارۇخنى، يا بىرەر ھۆكۈمەت خادىمىنى تۇتۇۋالمىغان بولسا، ئۇلارغا ھىزارجى، مەمەت چوڭ كۆرگەندىن بەتتەر كۈنلەرنى سالىدۇ، بۇ ئىشنى ئويۇنچۇق قاتارىدا كۆرىدۇ. ئۇلار بىلىپ قېلىشى كېرەككى، سەن كۈچلۈكسەن ... بولمىسا تۈگەشكەن بولاتتىڭ.

ـــ تاغدا ئۆزۈڭ يالغۇز قالدىڭ، شۇنداقمۇ؟ بۇ ئالەمدە يەككە ـ يېگانە بولۇپ قالدىڭ، يالغۇزلا قالدىڭ، شۇنداق ئەمەسمۇ؟

ـــ يالغۇز قالدىم، ئوسمان ئاغا، يەككە ـ يېگانە، تىغ جانلا قالدىم.

قاراڭغۇلۇق قويۇقلاشتى، يامغۇرلۇق ئىللىق ۋە تۇمانلىق كېچە ...

10

ئوسمان چوڭ لەۋلىرىنى پۈرۈشتۈرەتتى، ئېغىلغا يەنە كىرىپ، يەنە چىقاتتى، ئۇزۇن قاشلىرىنى سىلاپ قويياتتى. ئەتراپىغا بىر نەرسە ئىزدەۋاتقاندەك قارايتتى، ئېڭىشىپ ئۆتۈكىنىڭ قونجىنى تارتىپ قويياتتى. ئېغىلغا كىرىپ ئاتنىڭ يالىنى سىلايتتى، مەمەت تەرەپكە مېڭىپ، ئۆزىنى مەجبۇرىي كۈلكىگە زورلاپ، يىغلامسىرىغان ئاۋازدا: «مەمەت بالام !» دەپ

قويياتتى. ئاۋازىدا بىر خىل ماتەم قايغۇسى، قاتتىق ئېچىنىش ھەسرىتى بار ئىدى.

تېخى كۈن چىقمىغان، ئەتراپ غۇۋا قاراڭغۇ ئىدى. كالىلارنى پادىغا چىقارغانىدى. ئاناۋارزا قىيالىقلىرىنىڭ ئۈستىدىكى قارا تۇمان ئاستا ـ ئاستا تارقالماقتا ئىدى. تورۇق ئات قىيا تاشنىڭ ئۈستىدە گويا قاتۇرۇپ قويغاندەك قىمىر قىلماستىن تىك ـ مەزمۇت تۇراتتى.

مۇختار سەيپەلى بىر ئۆينىڭ كەينىدىن چىقىپ كەلدى. ئوسمان چوڭنىڭ قايغۇلۇق چىرايى ئېچىلىپ يەنە تۇرۇلدى. بىر ئازدىن كېيىن سەيپەلىنىڭ ئارقىسىدىن يېزا باشلىقى سەپچە كۆرۈندى. قولىدا ھەربىر غۇنچىسى قىزىلگۈلدەك چوڭلۇقتا ئېچىلغان بىر تۇتام نەرگىس گۈلى بار ئىدى.

ـــ قەمەر ئانا، ساڭا نەرگىس گۈلى تېرىپ كەلدىم، مانا، ـــ دېدى ـــ دە، كالا سېغىۋاتقان قەمەر ئانىغا ئۇزارتتى. قەمەر ئانا خۇددى ياش قىزلاردەك قىزاردى ۋە تارتىنغاندەك:

ـــ رەھمەت، سەپچە ئاغا، ـــ دېدى كۈلۈمسىرەپ، ـــ مېنى ئەسلەپسەن ـ دە ...

ـــ بۈگۈن كېچە ئۇخلىمىدىم، سازلىقنىڭ ئەتراپىدا ئايلىنىپ يۈردۈم. يوباز ئوغلىنىڭ تەلۈە ئېتى تۇزلەڭلىكتە توختىماي چېپىپ يۈردى، ئۇ يەردە نەرگىس گۈللىرى ئادەمنىڭ تىزىغا كېلىدۇ.

ئۇلار قاشا تۇۋىگە بېرىپ ئولتۇرۇشتى.

ئوسمان چوڭ غەزەپ بىلەن:

ـــ ۋەدە بېرىشنى بەردىم، بىراق كەتمەيمەن، ئۇ ئاغا بولسا، كەينىدە ھۆكۈمەت تۇرسا نېمە بوپتۇ. مەنمۇ سەكسەن ياشقا كىرگەن قېرىمەن، مېنىڭمۇ ئارقامدا ... ـــ دېدى ۋە سۆزىنىڭ ئاخىرىنى دېيەلمىدى، يەنە بىر قېتىم «مېنىڭ ئارقامدا ...» دېدى. ئۇ ئىچ ـ ئىچىدىن تىتىلدايتتى، ئوچۇق سۆزلىيەلمىگەنلىكى ئەلەم قىلاتتى، « مېنىڭمۇ ئارقامدا ئالىلا

تائالا بار » دېيىش بىلەن مەمەت ياتقان ئويۇق تەرەپكە قارىدى، — بىزنىڭ ئارقىمىزدا كىمنىڭ بارلىقىنى ھېچكىم بىلمەيدۇ. قەلەيچى جاجىسىنى قانداق يېگەن بولسا، ئەلى ساپامۇ شۇنداق يەيدۇ. بىز بۇ يەرگە كېلىپ ئورۇنلاشقاندا ئەلى ساپا تېخى ئانىسىنىڭ قورسىقىدىن چۈشمىگەن، بىزنىڭ ئارقىمىزدا ...

ئوسمان چوڭنىڭ چوڭ ئوغلى ھۈسام كەلدى، ئارقىدىن رەشىت كەلدى، دېھقانلار بىرلەپ - ئىككىلەپ ئوسمان چوڭنىڭ ئۆيىگە كېلىشكە باشلىدى، ئاياللارمۇ كەلدى. ئۇلار ھېلىلا ساغقان سۈتىنى ئىشىك تۈۋىگە قويغان قەمەر ئاننىنى ئورىۋالدى. كېيىن قورۇنىڭ بىر بۇرجىكىگە بېرىپ گەپ - سۆز قىلماستىن ئولتۇرۇشتى.

ئوسمان چوڭ ئورنىدىن تۇراتتى، ۋارقىرايتتى، يەنە ئولتۇراتتى، جىم بولاتتى. بۆكسىنى ئېلىپ بېشىدىكى بىر تۇتام چېچىنى قولىغا ئورايتتى. كېيىن ئاچچىق بىلەن بۆكسىنى كىيەتتى، تاپانچىسىنى چىڭ قامالايتتى.

— يوباز ئوغلىغا مىڭ لەنەت، ئۆزىنى كۆرسىتىپ، بىر ئات ئۈچۈن ئەلى ساپاغا ئىككى ئېغىز يامان گەپ دەۋېلىش بىلەن پۈتۈن يېزىنى سېتىۋەتتى. ئۇ ئىشنى باشقا ئاچىقالايتتىمۇ، شۇ يوباز ئوغلىغا مىڭ لەنەت ! ئاخىر ئۆزى يېزىدىن قېچىپ كەتتى.

خاپىلىقتىن چىرايلىرى پۈرۈشۈپ كەتكەن دېھقانلار:

— لەنەت ! — دېيىشتى.

— ئۇ، يېزىنى تاشلاپ چىقىپ كېتىپ بىزنى يەنە بىر قېتىم يەرگە قارىتتى. بۇنىڭ بىلەن ئەلى ساپاغا جان كىرىپ قالدى، ئەمدى بىزنىڭ بېشىمىزدا ياڭاق چاقىدۇ.

— ئەلى ساپا بېشىمىزدا ياڭاق چاقىدۇ، — دېيىشتى ھەممىسى.

— يوباز ئوغلى يېزىغا قايتىپ كېلىشى كېرەك.

— باشقا چارە يوق، كېلىشى كېرەك، — دېيىشتى.

يېزا باشلىقى سەپچە شۇنداق دېدى:

— بۇرادەر ئوسمان، سەن يەنە بىر قېتىم ئەلى ساپا دېگەن چوشقىنىڭ يېنىغا بېرىپ باقساڭ قانداق، قېنى، نېمە دەيدىكىن.

— سەپچە ئاقساقال، سەنمۇ ئوسمان ئاغا بىلەن بىللە بارغىن، بىرنېمە دەر، — دېدى بىرنەچچە دېھقان.

— نېمە دەيتتى ئۇ، — دېدى ئوسمان چوڭ، — نېمە دەيتتى، يەنە بىزنى قورقۇتىدۇ، يېزىدىن چىقىپ كېتىڭلار دەيدۇ، سىلەر ئۈچۈن ئۇنداق قىلىپ بېرىمەن، مۇنداق قىلىپ بېرىمەن، دەيدۇ، يەنە يېزىدىن چىقامسىلەر؟ باشقا يەردىن بىر يېزا قۇرامسىلەر؟ دەپ سورايدۇ.

زەينەل توپنىڭ ئەڭ بېشىدا، قەدىمكى يۇنان يېزىقى بىلەن نەقىشلەنگەن تۆت بۇرجەك ئاق مەرمەر تاشنىڭ ئۈستىدە ئولتۇراتتى.

— بۇ يېزىدا بىزگە ياخشى كۈن يوق، — دېدى ئۇ، — بەش قېتىم گۇۋاھچىلارنى ئەكەلدۇق. ھاكىم، يۇزبېشىلارنىمۇ ئەكەلدۇق. ھەر قېتىمدا يېزىدىكى يەرلەر ئەلى ساپا باينىڭ ئىكەنلىكى ئىسپاتلاندى، يەنى ئۇلار ئىسپاتلاپ بېرىشتى.

كۆپچىلىكنىڭ بىرەرىمۇ بېشىنى كۆتۈرۈپ زەينەل تەرەپكە قارىمىدى، زەينەل سۆزىنى داۋام قىلدى:

— پايدىسىز ئىشتىن ۋاز كېچەيلى، ھەممە ئادەم چۈقۇر ئوۋانى تالىشىدۇ. ئەلى ساپانىڭ يېزىسىدىن چىقىپ كېتىپ، باشقا بىر يەردە مۇقىملىشىپ، ئۆزىمىز ئۈچۈن يۇرت قۇرايلى.

— ئاغزىڭنى يۇم، ئەبلەخ، ئىت ! — دېدى ئوسمان چوڭ، — سەن ئەسلىي ئەلى ساپانىڭ ئىتىسەن.

— مېنى مۇنداق تىللىما، ئوسمان ئاغا، — دەپ خاپا بولدى زەينەل، — مەن ھېچكىمنىڭ ئىتى ئەمەسمەن. ئەما، مەن ئېيتىپ قويايي، بۇ يەرلەر بۇنىڭدىن كېيىن بىزگە ئەسقاتمايدۇ. چۈنكى، ئۇنىڭ قولىدا يەر خېتى، ئارقىسىدا ھۆكۈمىتى، تاغدا قاراقچىسى، چوڭ يېزىدا تاغىسى، تۇغقىنى بار. ئەلى ساپا باي

بەربىر بىزنى بۇ يېزىدىن قوغلاپ چىقىرىدۇ، ئاخىر بىر كۈن قوغلاپ چىقىرىدۇ. بىز ۋاقىتنى قولدىن بەرمەستىن، باشقىلار چۈقۇر ئوۋانى بۆلۈشۈپ بولماستا ئۆزىمىزگە بىر يۇرت تېپىۋالايلى. ئەلى ساپا باينى گەپكە كىرگۈزەلمەيمىز. ئوسمان ئاغا، ئۆتكەندە ئۆزۈڭ: «بۇ يەرلەر بۇنىڭدىن كېيىن بىزگە ئەسقاتمايدۇ » دېمىگەنمىدىڭ؟ « ئەلى ساپا بىلەن سۆزلىشىپ، باشقا يەردىن ئۆزىمىزگە بىر يېزا قۇرۇۋالايلى » دېگەن ئۆزۈڭغۇ؟ «بۇ ئاناۋارزاغا ئەلى ساپا باينىڭ كۆزى چۈشكەنكەن، بىز بۇ پاتقاقلىقنى، بۇ بەزگەك تارقىتىدىغان بالا ـ قازا يەرنى تاشلاپ، ئانارلىق مەمەت يېزىسىنىڭ ئەتراپىغا، تاغ ئېتەكلىرىگە كېتەيلى » دېگەن گەپنى قىلمىغانمىدىڭ؟

ـــ سەن شۇنداق دېگەنىدىڭ ئوسمان، ھازىر نېمىشقا گېپىڭدىن يېنىۋالىسەن؟ ـــ دەپ زەينەلگە يان باستى سەپچە ئاقساقال.

ئۆزۈنتۇرا ئارىپ تاز تاياق بىلەن توپىغا ئاجايىپ سىزىقلارنى سىزىپ ئولتۇراتتى.

ـــ ئوسمان ئاغا، ـــ دېدى ئۇ، ـــ راستىنى ئېيتساق، دېگەنلىرىڭ بىر ـ بىرىگە زىت. يا بۇ يېزىدىن چىقىپ كېتەيلى، يا بولمىسا چىڭ تۇرايلى. يىللاردىن بېرى ئىككىلىنىپ يۈرۈپ ئۆلۈپ تۈگەۋاتىمىز. دېھقانلارنىڭ يېرىمى دېگۈدەك تاكى تاشدوملۇ قەلئەسى تەرەپلەرگىچە كېتىپ قالدى، شورلۇق يەرلەردە كۈن ئۆتكۈزۈۋاتىدۇ. بۇگۈن دېگىنىمىز ئەتە دېگىنىمىزگە ئوخشمايۋاتىدۇ.

ـــ ئەلى ساپا باينىڭ ئالدىغا ئىككىمىز بارىمىز، يەنە بىر قېتىم سۆزلىشىپ كۆرىمىز، ـــ دېدى مۇختار سەيپەلى، ـــ بۇ ئىشنى بىر تەرەپ قىلىش كېرەك. ئارىسالدىلىق بىزنى مۇشۇ كۈنگە قويدى.

ئوسمان چوڭ ھاسىراپ كەتتى. ئۇ خېلىلا خاپا ئىدى. غاڭزىسىنى تۇتاشتۇردى، ئورنىدىن تۇرۇپ ئۇ چەتتىن ـ بۇ

چەتكە مېڭىشقا باشلىدى:

ـــ ئەلى ساپا ھۆكۈمەت بىلەن بىرلىشۈالدى. ئۇستىمىزدىكى زۇلۇم كۈچەيگەنسېرى بىزمۇ ھالىمىزدىن كەتتۇق. قەلەيچى ئۆلگەندىن كېيىن بېشىمىزدىكى قارا بۇلۇت تارقاپ كەتتى دەپ ئويلىدۇق. شۇنداق ئەمەسمۇ؟ بىراق شۇنىڭ بىلەن توختاپ قالمىدى، بەلكى بېشىمىزغا مىڭ تۇرلۇك بالا ـ قازانى كەلتۈردى. ئۇمىدلىرىم يوققا چىققاندىن كېيىن كېتەيلى دېدىم. قەلەيچى ئۆلگەندىن كېيىن ئالدىمىزغا بۇ زۇلۇم تېخىنى ـــ ھۆكۈمەتنى تىكلەپ قويدى. ھۆكۈمەتنىڭ قولى ئۇزۇن، مەغرىبتىن مەشرىققە يېتىدۇ. بىزنىڭ قولىمىز ھېچنېمىگە يەتمىسە، مەن قانداق قىلاي، ئىلاجىم قانچە؟ شۇڭا بۇ يەرنى تاشلاپ كېتەيلى دېگەنىدىم. سېرىق نەرگىس گۈللەر، سۆسۈن يالپۇزلار ئۇزۇقكىگە تېگىپ تۇرىدىغان، بىر تال ئۇرۇقتىن مىڭ تال مايسا ئۇنىدىغان، ئاتا ـ بوۋىلىرىمىزدىن قالغان بۇ يەرلىرىمىزنى تاشلاپ كەتمەكتىن باشقا ئىلاجىمىز يوق ئىدى. يېزىدىن قېچىپ كەتكەنلەرنىڭ بىر قىسمى قورققانلىقىرى ئۈچۈن، بىر قىسمى ئۇمىدسىزلەنگىنى، بىزار بولغىنى ئۈچۈن كەتتى. پەقەت قىسمەنلىرىگە ئەلى ساپا باي ئازراقلا پۇل بەردى، بەزىلەر بولسا بۇ يەردىن كېتىپ ئاجايىپ ياخشى يەرلەرگە ئورۇنلىشىمىز دەپ ئويلاشتى. ھازىر ئەھۋال باشقىچە. سىلەرنىڭ خەۋىرىڭلار يوقتۇ بەلكىم، چۈقۇر ئۇۋادا بىز بېرىپ ئورۇنلاشقۇدەك بىر غېرىچ يەرمۇ قالمىدى، ئىشلار ئۆزگىرىپ كەتتى، ئاجايىپ ئۆزگەردى.

ھۈسام دادىسىنىڭ ئاچچىقىنى ئۆزىدىن چىقىرىدىغانلىقىنى بىلىپ تۇرۇپ:

ـــ نېمە ئۆزگەردى، دادا؟ ـــ دەپ سورىدى، ـــ تۇنۇگۈن ئەلى ساپا يوباز ئوغلىنىڭ ئۆيىنى بۇزۇپ، بىچارىنى سۈرگۈن قىلىۋەتمىدىمۇ؟ ژاندارمىلار ئاشۇ يوباز ئوغلىنى خالىغىنىچە ئۇرۇپ، قان سىيدۇرمىدىمۇ؟ دادا، زادى نېمە ئۆزگەردى؟ يوباز

ئوغلىنى يېزىغا ئەكېلەلمىسەڭ ئەكەلگىنە قېنى، ئەلى ساپا ئۇنى ئۆلتۈرۈۋەتسۇن ...

ئۇ، دادىسىدىن تىل ئىشىتىمەن دەپ ئويلىغانىدى، بىراق دادىسى تىللىمىدى ھەم خاپىمۇ بولمىدى، گەپمۇ قىلمىدى. موخوركىسىنى پۈرقىرىتىپ چېكىپ، دېھقانلارنىڭ يۈزىگە بىرمۇ - بىر قاراپ تۇرۇپ قالدى. ئۇ، دېھقانلارنىڭ كۆزىنىڭ ئىچىگە تىكىلىپ، ئۆزىچە بىرنېمىلەرنى ئىزدىگەنىدەك قىلاتتى. كېيىن قاشانىڭ تۆۋىدىن بىر تۇپ چاققاق ئوتنى يۇلۇۋېلىپ سقىملىدى يەنە يەرگە تاشلىدى. ئۇنىڭ گويا ئۆز - ئۆزىگە سۆزلەۋاتقانىدەك چىرايى بىر ئېچىلىپ، بىر تۇتۇلاتتى. لەۋلىرى، ساقاللىرى تىترەيتتى. قېلىن قاشلىرى ئاستىدىكى كىچىك كۆك كۆزلىرى بىر ئېچىلىپ، بىر يۇمۇلاتتى. ئۇنىڭ چەكسىز ئارىسالدىلىق ئىچىدە ئىكەنلىكى بىلىنىپ تۇراتتى. سۆزلەشكە تەمشىلەتتى - يۇ، يەنە توختاپ قالاتتى. بۇ يەرگە توپلاشقانلار ئوسمان چوڭنىڭ تىلىنىڭ ئۇچىدا بىر گەپ بارلىقىنى سېزەتتى، ئەمما زادى نېمە؟ ھەممىلا ئادەم ئوسمان چوڭنىڭ تىلىنىڭ ئاستىدىكى سۆزىنى تاقەتسىزلىك بىلەن كۈتەتتى.

ئاخىر ئوسمان چوڭ پاڭكىدە يېرىلدى:

— ئۇ ئىتنىڭ ئالدىغا بارمايمەن. بىزنى يېزىمىزدىن قانداق قوغلىماقچى بولسا، شۇنداق قوغلاپ چىقارسۇن. نېمە قىلغۇسى كەلسە، قىلىپ باقسۇن. ئۇنىڭ كەينىدە ھۆكۈمىتى، قاراقچىسى بولسا، بىزنىڭ ئارقىمىزدىمۇ ... بار.

— بىزنىڭ كەينىمىزدە كىم بار؟ — دەپ سورىدى بىرى.

ئوسمان چوڭ تىك تۇردى، مۈكچەيگەن بېلىنى رۇسلاپ، غەزەپ بىلەن « بار !» دەپ ۋارقىرىدى.

ئۇ يەنە مېڭىشقا باشلىدى. ئۇ ئىككىلىنەتتى، بارغانسېرى ھارغىنلىق ھېس قىلاتتى. قېرىلىق يەتكەن ۋۇجۇدى بۇ جىددىيلىكلەرنى يېڭەلمەيتتى.

كېيىن پۇتىنى كېرىپ قەددىنى رۇسلىدى، ئوڭ قولىنى

بېلىگە تىرىدى. ئۇ كۈلۈمسىرىدى. بىردىن يۈزى قارىداپ كەتتى، بىرئازدىن كېيىن يەنە كۈلۈمسىرىدى.

— بىر تاغ چوققىسى بار ئىكەن، — دەپ سۆزىنى باشلىدى ئۇ، — چەكسىز سوزۇلغان قاپ تاغلىرىنىڭ ئېغىزى، قاپقاراڭغۇ ئىكەن، يولۇچىلار بۇ يەرگە كەلگەندە ئادىشىپ قاپتۇ. ھېچ يەردىن بىرەر يورۇقلۇق كۆرۈنمەپتۇ. تاڭمۇ زادىلا ئاتماي كېتىپتۇ. قاپ تاغلىرى گۇمبۇرلەپ ئاۋاز چىقارغۇدەك، بىراق يەنىلا تاڭ ئاتماپتۇ، يولۇچىلار قاراڭغۇدا يول تاپالماپتۇ. قويۇق قاراڭغۇلۇقتا نەپەسمۇ ئالالماي قاپتۇ. ئۇلار بۇ قاپ تاغلىرىدا تاڭ ئاتمايدىغان ئوخشايدۇ دەپ ئويلاپ ئۇمىدلىرىنى ئۈزۈپتۇ. قويۇق قاراڭغۇلۇقتا يولنى تاپالماي تۇرۇشۇپ قاپتۇ. ئۇلارنى قىرىق بىر قاراقچى قوغلاپ كېلىۋاتقانىكەن. ئۇلار بۇ قاراڭغۇلۇقتا تاغقا ئۇسۇپتۇ، قاتتىق ئۇسۇپتۇ. خۇددى بىزگە ئوخشاش، ئەمدى قاپ تاغلىرىدا تۇرمايلى، دېيىشىپتۇ.

دېھقانلار ئۇنىڭ نېمە دېمەكچى ئىكەنلىكىنى، سۆزىنىڭ ئاخىرى نېمىگە بېرىپ تاقىلىدىغانلىقىنى كۈتۈشۈپ، قۇلاقلىرى دىڭ ئىدى. ئايالار ئارىسىدا كۈسۈرلاشلار باشلاندى. ئەمدى ئوسمان چوڭ سۆزىنى نېمىگە باغلاپ، نەدە چۈشۈرۈشنى بىلەلمەيتتى، قاپ تاغلىرى ... قاپ تېغى ... قاپ تېغىدىكى قىلىچ كېسىلمەيدىغان قاراڭغۇلۇق دەيتتى، يەنە تاشتەك ئېغىر مۇدھىش قاراڭغۇلۇق ئۇلارنىڭ مۇرىسىدىن بېسىپ تۇراتتى، خۇددى بىزدەك ... دەيتتى، سۆزىنىڭ باش - ئايىغى يوق ئىدى.

ئۇ ئاخىر ھېرىپ كەتتى.

— ئەنە شۇ قاراڭغۇلۇققا يورۇقلۇق چۈشتى، شۇنىڭ بىلەن قاپ تاغلىرىدىكى يولۇچىلار يولىنى تېپىۋالدى، قاراڭغۇلۇقنى بۆسۈپ ئۆتتى. بىزنىڭ قاراڭغۇلۇقمىزغىمۇ يورۇقلۇق چۈشتى، — دەپ سۆزىنى ئاخىرلاشتۇردى.

ئۇ چوڭقۇر نەپەس ئالدى.

— سۆزۈم مۇشۇنچىلىك. ئەلى ساپا باينىڭ ئالدىغا بارمايمەن،

باردىغانلار بارسۇن، ئەمما مەن بارمايمەن ... چۈنكى بۇ قاراڭغۇلۇققا ... — ئۇ كالپۇكلىرىنى يالاپ قويدى، — چۈنكى يورۇقلۇق چۈشتى، كېچىمىز كۈندۈز بولدى.

سەپچە ئاقساقال يېنىدىكى ھۇسامنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلاپ:

— ئوغلۇم ھۇسام، دادامنىڭ خېلىلا قېرىپ قاپتۇ، نېمىلەرنى دەۋاتىدۇ، ئۇقتۇڭمۇ؟ — دېدى.

— ھېچ نەرسىنى ئۇقالمىدىم، تاغا، — دېدى ئۇ، — خېلىدىن بېرى دادامغا بىر ئىش بولدى، بىچارە بەكلا قېرىپ قالدى.

دېھقانلار نېمە قىلىشىنى بىلمەستىن تۇرۇشتى. ئاندىن بىرلەپ - ئىككىلەپ مېڭىشقا باشلىدى.

ئوسمان چوڭ ئەڭ ئاخىرقى سۆزىنى ئېيتتى:

— بېرىپ ئۆزىنى باي دەپ ئاتايدىغان ئەلى ئىتقا ئېيتىڭلار، ئۇنىڭ بىلەن سۆزلەشمەيمەن، كېلىدىغان بولسا كۆرىدىغىنى بار، بېرىپ مۇشۇ سۆزلەرنى يەتكۈزۈڭلار.

ئۇ ئۆيىگە قايتىپ كىرىپ ئىشكىنى قاتتىق ياپتى - دە، مەمەتنىڭ يېنىغا يۈگۈردى.

— دېگەنلىرىمنى ئاڭلىدىڭمۇ، بالام؟ — دەپ سورىدى.

— ئاڭلىدىم، ئوسمان تاغا.

— ناھايىتى ئوبدان سۆزلىدىم، شۇنداقمۇ؟

— بەك ئوبدان !

— قاراڭغۇلۇققا چۈشكەن يورۇقلۇقنىڭ كىم ئىكەنلىكىنى بىلگەندۇ؟

— كىم بىلىدۇ؟ بەلكى ئۇقاندۇ، — دېدى مەمەت چوڭقۇر تىنىپ.

11

ئوسمان چوڭ ئوق ئاۋازىنى ئاڭلاش بىلەن ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپ كەتتى، ئاندىن ھويلىغا چىقتى. ئوق ئاۋازلىرى خۇددى

مۆلدۈر ياغقاندەك ئاڭلىناتتى. يېزىدا چېپىپ يۈرگەن ئاتلارنىڭ دۈپۈرلەشلىرى ھەم قوشۇلاتتى. بىرئازدىن كېيىن ئوق ئاۋازلىرى ئەۋجىگە چىقتى. ئارقىدىنلا ئوسمان چوڭنىڭ ئالدىدىكى خەت ئويۇلغان ئاق تاشنىڭ يېنىدىن جاۋابەن بەش پاي ئوق ئېتىلدى. ئالدىغىلا كېلىپ چۈشكەن ئوقلاردىن ئۈركۈپ كەينىگە ئۈچ قەدەم چېكىنگەن ئوسمان چوڭ:

— مەمەت بالام، سەنمىدىڭ؟ — دەپ سورىدى، — مېنى ئەجەبمۇ قورقۇتۇۋەتتىڭ.

مەمەت ئاڭلىنار - ئاڭلانماس بىر ئاۋازدا:

— مەن، ئوسمان تاغا، — دەپ جاۋاب بەردى.

— چاپسان ئۆيگە كىر. مەندىن بىسوراق تالاغا چىققۇچى بولما. يېزىنى توپقا تۇتسىمۇ كارىڭ بولمىسۇن. كۆڭلۈڭنى بۇزما ! بولامدۇ بالام؟ تېخى سېنىڭ نۆۋىتىڭ كەلمىدى.

مەمەت ئاق تاشنىڭ يېنىدىن قوپۇپ ئۆيگە ماڭدى. ئوسمان چوڭ ئۇنىڭ كەينىدىن ۋارقىرىدى:

— ئۇدۇل ئويۇققا كىر - دە، راھەتلىنىپ ئۇخلىغىن ...

ئۇ، مەمەتكە قىزغىن مۇھەببەت ۋە ئىچ ئاغرىتىش تۇيغۇسىدا « بۇ بىچارە ئەتىدىن كەچكىچە كىچىككىنە ئويۇقنىڭ ئىچىدىلا ياتىدۇ، ئۆيۈم ئۇنىڭغا تۇرمە بولدى. مېنىڭ شۇڭقارىم — مەمتىم ئۆيۈمگە مېھمان بولۇپ كەلسە، بۇ كۈتۈۋېلىشىمغا قاراڭلار. بۆرە قېرىسا ئىتقا ئويۇنچۇق بولامدۇ، بۆرە قېرىسا ئىت بولۇپ قالمىدىكەن، ئىت. ھەي ئوسمان چوڭ، نېمىمۇ دېگۈلۈك، مەمەت ئاۋاقنى — تاغلارنىڭ بۈركۈتىنى، شۇڭقارىڭنى بەكمۇ قالتىس كۈتۈۋالدىڭ. مۇشۇمۇ ئىشمۇ؟ خۇدا ئۆزى كەچۈرسۇن. يىگىرمە يىل بۇرۇن بولسىدى، سەن بۇ بالاڭنى، شۇڭقارىڭنى مۇنداق مېھمان قىلماس ئىدىڭ، بۆرىلەر ... ئىت ... خۇدايىم ئۆزى كەچۈرسۇن » دېگەنلەرنى ئويلايتتى.

ئۇ كۆز يېشىنى سۈرتتى. ئاتلىقلار يېزىنىڭ ئەتراپىدا توختىماي چېپىپ يۈرەتتى. تۇرۇپ - تۇرۇپ يېزىغا قارىتىپ ئوق

ئېتىپ قويياتتى. ئەتراپ قاراڭغۇ، سىم ـ سىم يامغۇر يېغىۋاتاتتى.

ئۇ ئۆيگە يېنىپ كىردى. قەمەر ئانا ئوچاقتا ئوت يېقىپ، ئوچاق بېشىدىلا مۈكچىيىپ ئولتۇراتتى.

ـــ يۈرىكىڭ سىقىلىپ كەتتىمۇ، قەمەر، مۈكچىيىپ كېتىپسەنغۇ؟

ـــ بۇ نېمە ئىش، ئوسمان، بېشىمىزغا نېمىلەر كېلىۋاتىدۇ؟

ـــ ئەلى دېھقانلارنى قورقۇتماقچى بولۇۋاتىدۇ. بۇ ئۇنىڭ كونا ھۇنىرى، ئەمدى نېمە قىلارکىن؟

ـــ دېھقانلار نېمە قىلىۋاتىدۇ؟

ـــ ئۇخلاۋاتىدۇ، ھېچبىر شەپە يوق.

ئوسمان چوڭ كىيىندى، ئوچاق بېشىدا ئولتۇرۇپ تاپانچىسىنى ئوقلىدى.

ـــ قەمەر، ـــ دېدى ئۇ خۇددى يىگىتلەردەك قىياپەتتە، ـــ تاپانچىغا ئوق توشقۇزدۇم. كىمگە نېسىپ بولۇشىنى خۇدا ئۆزى بىلىدۇ. بۇ ياندىن كىرىپ، ئۇ ياندىن چىقىدۇ. ئالدىمغا كەلگەننىڭ ھالىغا ۋاي ! ۋاي دېگىنە، ۋاي، قەمەر ! قارىغىنا، قولۇممۇ تىترىمەيدۇ.

تاپانچا تۇتقان ئوڭ قولىنى سوزۇپ، بىر كۆزىنى قىستى ۋە چەنلەشكە باشلىدى. ھەقىقەتەنمۇ قولى تىترىمەيتتى. ئەمدى يېقىنلا يەردىن، ئۆينىڭ كەينىدىنلا ئوق ئاۋازى ئاڭلاندى.

ـــ يېزىغا كىرىشتى، ـــ دېدى ـ دە، سىرتقا يۈگۈردى.

تالا قاپقاراڭغۇ، يېزىنىڭ ئىچىدە ئاتلارنىڭ دۇپۇرلەشلىرى، كىشنىشى ئاڭلىناتتى. بىر پەس ئاتلارنىڭ ئاياغ تاۋۇشى پەسەيدى ـ دە، ئوقلار مۆلدۈردەك قۇيۇۋەتتى، يامغۇرمۇ شارقىراپ يېغىشقا باشلىدى.

ئوسمان چوڭ: «بىزنىڭ ھويلىدا بولمايدۇ، ـــ دەپ ئويلايتتى، ـــ بۇ ئىتلارنىڭ بىرىنى ئاتىدىغان بولسام، ژاندارمىلار ئۆيگە ئوت قويۇۋېتىدۇ. ئالتۇننى پوق قىلىسەن، ئوسمان چوڭ، ھەي ئوسمان

قېرى، مەمەت ئاۋاقنى قالتىس مېھمان قىلدۇق ـ دە، بىچارىنى ئويۇققا سولاپ قويدۇق، بۇنى ئاز دەپ، ژاندارمىلارغا تۇتۇپ بېرىپ ھەممە ئىشنى توگەتكۈلۈكمۇ؟ !»

ئۇ ھويلىسىدىن چىقىپ ئوغلى ھۇسامنىڭ ھويلىسىغا كىردى. «ئۇ ئىتلارنى بۇ يەردە ئاتسام، ھۇسامنىڭ ئۆيىنى ئىزدەيدۇ، ئاندىن مېنىڭ ئۆيۈمگىمۇ كىرىدۇ» دەپ ئويلىدى. ئۇ ئارىتام قوشنىسى كەرىم كۇردنىڭ ھويلىسىغا كىردى. ئاتلىقلار يېزا كوچىسىدىن چېپىپ كېلىشۋاتاتتى. ئوسمان چوڭ بىر تاشنىڭ كەينىگە ئۆتۈپ تاپانچىسىنى كوچىغا قارىتتى. ئۇ ساقلاپ ئولتۇردى، كۆڭلىدە بىر ئىشەنچ بار ئىدى. «ئەگەر شۇلاردىن بىرىنى ئۆلتۈرسەم، ئاۋىقىم، شۇ بالام قانچە خۇش بولۇپ كېتەر. ئوسمان تاغىسىنىڭ قېرىغاندا ئىت بولۇپ كەتمىگىنىنى بىلىۋالىدۇ. بۆرىلەرنىڭ ھەممىسلا ئىت بولۇپ كەتمەس، باتۇر بۆرە قېرىغاندىمۇ يەنىلا باتۇرلۇقىدىن قالمايدۇ. خەپ ئالدىمدىن بىرى ئۆتسۇن قېنى ... ـــ دەپ ئويلايتتى، ـــ يېزىغا ئات چاپتۇرۇپ كىرگىنىنىڭ ئانىسىنى كۆزىگە كۆرسىتىمەن. يېزىنى ئوققا تۇتقىنى ئۈچۈن كۆرىدىغىنىنى كۆرسىتىمەن.»

كەرىم كۇردنىڭ ئۆگزىسىدىن ئوقلار ژىزىلداپ ئۆتۈشكە باشلىدى، ئاتلارنىڭ ئاياغ تاۋۇشى يېقىنلىشىشقا باشلىدى.

ـــ ۋاي ئاناڭنى، باشقا كوچىغا كىرىپ كەتكىنىنى قارا، ـــ دەپ چىشلىرىنى غۇچۇرلاتتى ئوسمان چوڭ.

ئاتلارنىڭ ئاياغ تاۋۇشلىرى بېسىقتى. ئوق ئاۋازلىرىمۇ جىمىپ، يېزا چوڭقۇر جىمجىتلىققا چۆمدى. ئوسمان چوڭ ئەترايىغا قۇلاق سالدى، ھېچ يەردىن بىرەر شەپە، يا بىرەر ئاۋاز ئاڭلانمايتتى. «ھەي بۇرادەر، بۇلارنىڭ ھەممىسى ئۆلگەن ئوخشايدۇ. يا تومۇرىدىكى قان قېتىپ قالدىمۇ؟ ! تاڭ ئېتىپ قالسا ھېچبىرىنى تۇتقىلى بولمايدۇ. يېزىنى تاشلاپ قاچىدۇ. ۋايۋاي يېزىسى، سېرىق نەرگىسلىك، سۆسۈن يالپۇزلۇق يۈرتۇم بوشاپلا قالدۇ. ۋاي بۇ نېمە ئىشتۇ؟ ھېچبىر ئاۋاز يوقمۇ؟

ئۇلار ئۆلگەن ئوخشايدۇ. ئۇلار ئاۋقىمىنىڭ يېزىدا ئىكەنلىكىنى بىلگەن بولسىدى، ئۆزلىرىنى قويار جاي تاپالماس ئىدى. ھەي ... يا ئەلى ساپا ئاڭلىمىدى، يا بىر ئىش بولمىدى، بىر بىلگەن بولسىدى ... — ئۇ ئۆزىچە كۈلۈپ كەتتى، — بۇ ئىتلارغا نېمە بولغاندۇ؟ ئېسىل كىيىملىرىم ھۆل بولۇپ كەتتى - دە. ئۇلار كەلگەن بولسا بىر ئېلىشىپ باققان بولساق. ئەجەبا ئۇلار يېزىنى تاشلاپ كەتكەنمىدۇ؟ ياق، ئۇلار كېتىپ قالمايدۇ، تاڭ ئاتقۇچە كەتمەيدۇ» دەپ ئويلايتتى.

بىر دەمدىن كېيىن ئوق ئاۋازى، ئاتلارنىڭ كىشنىشى يەنە ئاڭلىنىشقا باشلىدى. ئات چاپتۇرۇپ كېلىۋاتقانلارنىڭ قارىسى ئوسمان چوڭنىڭ ئالدىدىن ئۆتۈشكە باشلىدى. ئاتلىقلار شۇ قەدەر تېز ئۆتەتتىكى ئوسمان چوڭ ئېتىشقا ئۈلگۈرەلمىدى. ئۇنىڭ قولى، پۇتۇن بەدىنى تىترەيتتى. « يەنە كېلىشىدۇ » دەپ ئۆزىنى باستى، ئاز ئۆتمەي ئويلىغىنىدەك بولدى. ئاتلارنىڭ قارىسى دەل ئالدىغا كەلگەندە ئۇ ئورنىدىن تۇردى - دە، تاپانچىنىڭ تەپكىسىنى بېسىۋەتتى. بۇ دەھشەتلىك تاپانچا ئاۋازىغا ئۈلاپلا قاراڭغۇلۇقنى يارغۇدەك قاتتىق ۋارقىراش ئاڭلاندى، ئاتلىقلار يېزىدىن قېچىشقا باشلىدى. ئوسمان چوڭ ئاتقان ئاتلىقنىڭ ۋارقىرىشى يىراقتىن — پاتقاقلىقتىن ئاڭلىناتتى.

خۇشال ھالدا ئۆيگە كىرگەن ئوسمان چوڭ كىيىنىپ، قورال - ياراغلىرىنى ئېسىۋالغان، ئۇرۇشقا تەييار ھالەتكە كەلگەن مەمەت ئاۋاققا دۇچ كەلدى. ئۇ دۇربۇنىنمۇ ئېسىۋالغانىدى.

— ئاڭلىدىڭمۇ، ئاۋقىم؟

— ئاڭلىدىم، قولۇڭغا دەرد كەلمىسۇن، كالىدەك ھۆركىرەپ كەتتى، نەرىگە ئاتقان بولغىيدىڭ؟

— تىزىنىڭ لېپىكىگە ئاتتىم. بەكمۇ ئاغرىيدۇ، جېنىنى ئالىدۇ. ئوق تىز لېپىكىگە ياكى مۇرىسىگە تەگكەنلەر ئاشۇنداق ھۆركىرەيدۇ.

ئوسمان چوڭ مەمەت ئاۋاققا باشتىن - ئاياغ قاراپ چىقىپ:

— بۇ نېمە ئىش، ئوغلۇم، خۇددى سەپەرگە ئاتلىنىدىغانىدەك كىيىنىۋاپسەن، — دېدى.

— مەندىن خاپا بولما، تاغا، — دەپ ئۆزىرە قويدى مەمەت، — مېنىڭ ئادىتىم شۇ. ئوق ئېتىلغان ھەرقانداق ئەھۋالدا كىيىنىپ تەييار تۇرۇشۇم كېرەك.

ئوسمان چوڭ ھاسىراپ تۇرۇپ:

— ھېرىپ كەتتىم، بالام، دېمەك قېرىپ قاپتىمەن، بۇگۈن ھېس قىلدىم. ئۇ ئىتنى ئاتالمىغىلى تاسلا قالدىم ... ئۇ كىم بولغىيدى دەپ ئويلاپ ئىچىم پۈشۈپ كەتتى، كىم دەپ ئويلايسەن، مەمەت؟

— كىم بولغىيدى؟ — دەپ ئۆز - ئۆزىگە سوئال قويدى مەمەت، — بۇنىسىنى بىلىپ بولمايدۇ، ئەگەر ئەلى ساپا باي بولغان بولسا قانداق ياخشى بولاتتى.

ئوچاق بېشىغا بارغان ئوسمان چوڭ:

— ۋاي قارىغىنا، بەكلا ھۆل بولۇپ كېتىپتىمەن، شۇڭقارىم. بۇ كىيىملىرىم تۇنجى قېتىم يامغۇر كۆرۈشى، يىگىرمە بەش يىل بولدى، — دەپ سۆزلەشكە باشلىدى، كېيىن مەمەتكە قاراپ:

— ئەلى ساپا باي ئۆزى بۇ تەرەپلەرگە كەلمەيدۇ، شۇڭقارىم، مۇنداق يەرلەرگە ئىتلىرىنى ئەۋەتىدۇ. ھەي، كىمنى ئاتقان بولغىيدىم؟

ئۇ كىيىملىرىنى سىلىپ قەمەر ئانىغا بەردى:

— قەمەر، بۇ كىيىملىرىمنى ئوتقا قاقلاپ قۇرۇتۇپ بەرسەڭ قانداق؟

— بۇگۈن كېچە ئۇلار يەنە كېلەرمۇ؟ — دەپ سورىدى مەمەت.

— نېمە قىلاتتىڭ؟

— ھېچ نەرسە، مۇنداقلا سوراپ قويدۇم.

— تاڭ ئاتقۇچە يېزا ئەتراپىنى، ئىچى - تېشىنى ئايلىنىپ يۈرۈشىدۇ. مەن قىلىدىغانىنى قىلۋالدىم. بۇ تەرەپكە ئۆتمەس، ئۇ

ئىتىنىڭ ھۆركىرىشى تېخى بېسىلمىغاندۇ، بىر ھەپتىگىچە ھۆركىرەيدۇ تېخى. سەن قەلەيچىنى ئاتقان يىلى ئەلى ساپا خوددى بۇگۈنكىدەك كېچىدىن تا تاڭ ئاتقۇچە يېزىنى ئوققا تۇتقاندى ... بىز قاتتىق تۇرالمىساقتۇق، بىز چىڭ تۇرمىساق، قورقساق ئۇ ھەر خىل ئويۇننى كۆرسىتىدۇ، چىڭ تۇرساق، قورقمىساق ئەلى ساپا بوشايدۇ ... بىز ھەم قارشى تۇرمىساق، ھەم قورقمىساق ... ئەتىلىككە يەنە بىرىنى ئاتىمەن.

ئۇ بالىلاردەك خۇشال بولۇپ چاۋاك چالاتتى.

— قېرىپ قاپتىمەن، قاراڭغۇدا سايىلەرنىڭ قىمىرلىشىنىلا كۆردۈم، شۇنداق بولسىمۇ ئاتتىم، ئاتتىم — دە، ئاغىنە. ئەتە يەنە بىرىنى ئاتىمەن، ئۆگۈنلۈككە يەنە بىرىنى ... قانچىسى كەلسە مەيلى، ھەر كۈنى بىرىنى يىقىتىمەن، ئۇلار تۆگىگۈچە ئاتىمەن. بۇ قېتىمقىسى تىز لېپىكىگە تېگىپتۇ، ئەمدىكىسىنىڭ دەل يۈرىكىنى چەنلەيمەن. بۇنداق قىلسام بولار — ھە، ئوغلۇم؟ ئۇلار بىزنى قان قۇستۇردى. بۇ دېھقان دېگەن يۇرەكسىزنى قويە، يېرىمى بۇ يەرنى تاشلاپ دوملۇ قەلئەگە قېچىپ كەتمىگەن بولسا، بۇ ئىشلار بېشىمىزغا كەلمىگەن بولاتتى. مەن بېرىپ يوباز ئوغلىنى قايتۇرۇپ كېلىشىم كېرەك. بېرىپ دوملۇقەلئە ئەتراپلىرىغا سۈرگۈن قىلىنغان دېھقانلارنى تېپىشىم، ئۇلارنى قايتىپ كېلىشكە ئۈندىشىم، ھەتتا يالۇۋرۇشۇم كېرەك، شۇنداق ئەمەسمۇ؟

چوڭقۇر خىيالغا پاتقان مەمەت بولىدۇ دېگەندەك بېشىنى لىڭشىتتى.

ئوسمان چوڭ شالۋۇرنى ئوتقا قاقلاپ قۇرۇتۇۋاتقان، ئۈيقۇسىزلىق ۋە غەم — قايغۇدىن ئورۇقلاپ كەتكەن قەمەر ئانىغا قاراپ:

— قەمەر، بەك ھېرىپ كەتتىم، سەن تاپانچىنى، ئوق دورىسى سالغان قاچىنى ئەكىلىپ بەرگىن، بىر پارچە قۇرۇق لاتىمۇ بەر. مەن بۇ يولۇسىمنى تويدۇرۇپ قويماي، ئەتە ئاخشام يەنە ۋەزىپە

ئۈتەيدۇ، دېدى.

ئوسمان چوڭ تاپانچىسىغا دورىنى نەقتاپ چىڭ قاچىلىدى.

ئەمدى ئوق ئاۋازى، ئاتلارنىڭ دۈپۈرلىشى ئاڭلانمىدى. ئوسمان چوڭ تاڭ ئاتقۇچە مەمەتنىڭ ئۇدۇلىدا ئولتۇرۇپ توختىماي سۆزلەپ چىقتى، مەمەت بېرىلىپ تىڭشىدى.

12

ئوسمان چوڭ كۈن چىقماستىلا سەيپەلىنىڭ ئۆيىگە باردى. سەيپەلى ئوچاق بېشىدا ئوتقا قاقلىنىپ خىيال سۈرۈپ ئولتۇراتتى. ئۇ ئوسمان چوڭنى كۆرۈش بىلەن ئورنىدىن تۇردى، ھارغىنلىقىدىن ئۈيقۇسىز ئىكەنلىكى بىلىنىپ تۇراتتى.

— تۆرگە ئۆت، ئوسمان ئاغا، — دېدى سەيپەلى، — چىرايى قايغۇلۇق ئىدى. ئۇ تارتىنغاندەك بوغۇق ئاۋازدا، — بېشىمىزغا كەلگەننى كۆردۈڭمۇ؟ يەنە باشلاندى.

ئوسمان چوڭ قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى.

— ئەلى ساپادىن نېمىنى كۈتمەكچىدىڭ؟ جىم ئولتۇرۇپ بىزگە دۇئا قىلىدۇ دېۋىدىڭمۇ؟ بىز خوتۇن خەقتەك ئۆيگە تىقىلىۋېلىپ ئۇن چىقارمىساق، دېھقانلاردىن يېرىمى قورقۇپ دوملۇغا، يۇرەگىرگە قېچىپ كەتسە، يوباز ئوغلىمۇ بىر — ئىككى يىل خەقنىڭ ئېتىنى مىنىپ ... كېيىن ئۆيى كۆيۈپ، ئىككى توقماق يېيىش بىلەن بېشىنى ئېلىپ كېتىپ قالسا، ئەلى ساپا مۇشۇنداق قىلىدۇ — دە ...

— ئاۋۋال ئولتۇرغىن، ئوسمان ئاغا، تۆرگە چىق.

ئوسمان چوڭ مورا يېنىدىكى كىگىز ئۈستىگە سېلىنغان كۆرپىگە ئولتۇردى. ئۇ غەلىبە كۈلكىسى بىلەن كۈلەتتى.

— يۈرىكىڭ سىقىلمىسۇن، مۇختار، — دېدى ئۇ غاڭزىسىنى چوغ بىلەن تۇتاشتۇرغاندىن كېيىن سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ، — ئۆزۈڭنى ئاۋارە قىلما، قاپ تاغلىرىنى يورۇتقان يورۇقلۇق

بىزگەمۇ يېتىپ كەلدى. يېڭىلمەس پەقەت بىرلا ئاللا ... ھەرقانداق چوققىدا يېڭى قۇياش كۆتۈرۈلىدۇ، ئاللا بىر، ئەمما ئىشكى مىڭ ... بەندىلەر قىستىمىغۇچە خىزىر كەلمەيدۇ. خىزىر بوۋىمىز بىر ئاق كەپتەر سىياقىدا بولۇپ كېلىدۇ. غەم يېمە، سەيپەلى، غەم قىلما ! كېچە بولمايدىغان قايسىبىر كۈننى كۆردۇڭ؟

سەيپەلى ئوسمان چوڭنىڭ يۈزىگە ئىشەنچسىزلىك بىلەن قاراپ قويدى. ئوسمان چوڭ ئۇنىڭ قارىشىنى سەزدى، بۇ ئۇنىڭ كۆڭلىگە كەلدى. كېيىن ئۇرغۇلۇق قىلىپ:

— تاڭ ئاتمىغان قانچە كېچىنى كۆردۇڭ؟ ھەي مۇختارىم، ئوغلۇم، ماڭا مۇنداق قارىما ! — دېدى.

سەيپەلى قورۇنغان ھالدا ئاستاغىنا:

— تىلىڭنىڭ ئاستىدا بىر نەرسە بار، تاغا. دېھقانلار چوڭ ـ كىچىك، بالىچاقا ھەممىسى ئۇنىڭ نېمىلىكىنى بىلمەي يېرىلاي، — دېدى.

— يېرىلىپ كەتسۇن ! — دەپ ۋارقىرىدى ئۇ، — ئېتىلىپ كەتسۇن ! يېرىلىپ كەتسۇن ! شۇنداق، تىلىمنىڭ ئاستىدا بىر نەرسە بار. بولمامدىغان؟ خىزىرنىڭ قولىنى تۇتتۇم، نېمىشقا بولمايدىكەن. كېچە بىر ئوق ئېتىلدى، يەنە بولمامدىكەن. يېزىغا بىر قاراپ باققىنا، مىڭ يىللىق مازارلىقا ئوخشاپ قالدىغۇ. ئەمدى بولماي بولامدۇ؟ قېنى ئېيتقىنا، سەن يېزىنىڭ مۇختارىسەن، تىلىمنىڭ ئاستىدا بىر نەرسە بولمامدىغان؟ !

شۇ چاغدا ئۆيگە پەرھات موللام كىرىپ كەلدى. بۇ ئادەم ئېگىز، چىرايى ئاپتاپتا كۆيگەن، ساغلام، ئات يۈزلۈك، كىرپىكلىرى ئۇزۇن، ئوتتۇز ياشلاردا ئىدى. خېلى يىللار بۇرۇن ۋايۋاي يېزىسىغا كېلىپ يەرلەشكەن، مۇشۇ يەردە ئۆيلىنىپ ئىككى قىز، ئىككى ئوغۇللۇق بولغانىدى. خوتۇنى ئەشەدەننىڭ قەيەرلىك ئىكەنلىكىنى، نەدىن كەلگەنلىكىنى ھېچكىمگە بىلمەيتتى، شۇڭا ھەر خىل گەپ ـ سۆز تارقىلىپ يۈرەتتى.

سەيپەلى پەرھات موللامنى كۆرۈپ ئورنىدىن تۇردى:

— مايافقا ئۆتكىن، قېنى، — دېدى.

ئوسمان چوڭ موللامنى كۆرۈش بىلەن سەل بوشاپ قالدى، ئورنىغا ئولتۇرۇۋېتىپ ئاخىرقى قېتىم:

— بولمىسا بولامدۇ؟ — دېدى.

پەرھات موللام ئولتۇرۇپ بولۇپ:

— ئوسمان ئاغا، بولمىسا بولمايدىغان نېمە ئۇ؟ — دەپ سورىدى.

ئوسمان چوڭ موللامغا قاراپ قويدى.

— تىلىمنىڭ ئاستىدىكى ...

— ھەقىقەتەن شۇنداق، — دېدى پەرھات موللام ھودۇققان ۋە ئەجەبلەنگەن ھالدا، — خېلى كۈنلەردىن بېرى سەندە بىر ئۆزگىرىش بار، تىلىڭنىڭ ئاستىدا چوقۇم بىر نەرسە بولسا كېرەك.

ئوسمان چوڭ ئولتۇرغان يېرىدىن دەس تۇرۇپ كەتتى.

— بار، — دېدى ئۇ، — كېچىدە ئۇخلاۋاتاتتىم، ئۇيقۇلۇق بىر ئاۋازنى ئاڭلىدىم: « ئوسمان چوڭ، ھەي ئوسمان چوڭ» دەيتتى، چاچراپ تۇرۇپ ئىشكىنى ئاچتىم، كۆزىدىن نۇر چاقناپ تۇرغان بىر ئاق كەپتەر ئۇچۇپ كىردى. شۇ زامان كەپتەر سىياقىدىن چىقىپ خىزىرغا ئايلاندى. ساقىلى ئاپپاق يالتىراپ تۇراتتى، كېلىپ قولۇمنى تۇتتى. ئويغاق ئىدىم، بۇ چۈش ئەمەس. قاپ تېغىدىكى قاراڭغۇلۇقتا ئادىشىپ قالغان يولۇچىلارنىڭ ئۈستىگە بىر دەستە يورۇقلۇق چۈشتى. سەن بۇنىڭغا ئىشەنمەيسەن، سەن مۆجىزىلەرگە ئىشەنمەيسەن، شۇنداق ئەمەسمۇ، موللام؟

— ئىشەنمەيمەن، — دېدى پەرھات موللام.

— تىلىمنىڭ ئاستىدىكىگىچۇ؟

— بۇنىڭغا ئىشىنىمەن، — دېدى ئىشەنچلىك ئاۋازدا پەرھات موللام.

— ۋاي موللام، — دەپ بىر ئۇھ تارتتى ئوسمان چوڭ، — يۈرىكىمدىكى سۆزلەرنى دېيەلمىگەن بولسام، كاشكى ! خۇدا ھەققى، نەچچە كۈندىن بېرى نەلەردە ئىدىڭ، موللام، نەگە يوقاپ كەتتىڭ، كېچە مۇشۇ يەردىمىدىڭ؟

— مۇشۇ يەردە ئىدىم.

— نېمە ئىش قىلدىڭ؟

— ئورنۇمدىن تۇرمىدىم.

ئوسمان چوڭ يېرىلاي ـ يېرىلاي دەپ قالدى. بۇ ئادەملەر نېمانچە ئەخمەقتۇ، شۇنچە دېسە ئۇقمايۋاتىدۇ. چوپچوڭ، شەيتاندەك ئەقىللىك پەرھات موللامۇ چۈشەنمەيۋاتىدۇ. « ئۆيمىزدە خىزىر بار »، « قاراڭغۇلۇققا بىر دەستە نۇر چۈشتى »، « تىلىمنىڭ ئاستىدا بىر نەرسە بار » دەپمۇ باقتىم، زادىلا چۈشەنمىدى. يائاللا، قانداقمۇ ئوچۇق ـ ئاشكارا سۆزلىگىلى بولسۇن، توپتوغرىلا « بىزنىڭ ئۆيگە مەمەت ئاۋاق كەلدى » دېيىش مۇمكىنمۇ؟ دېيىش كېرەكمۇ يا؟ راستىنى دەپ دېھقانلارنى غەيرەتكە كەلتۈرۈپ ئۇلارغا كۈچ بېغىشلاش كېرەكمۇ؟ ئارىدىن بىر ئىت چىقىپ ھۆكۈمەتكە چېقىپ قويسا، ئۇ چاغدا نېمە بولىدۇ؟ ھۆكۈمەت، ئاغىلار جەمەتكى ئادەمى، ئەسكىرى، ژاندارمىسىنى ئىشقا سالمامدۇ؟ ... ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا ئېتىپ تاشلانغان مەمەتنىڭ بالىلاردەك تۈگۈلۈپ ياتقان ئۆلۈكى كەلدى. چىرايلىق بەدىنىنى، قىرىق پاي ئوق ئۆتمىتۆشۈك قىلىۋەتكەن ئوتلۇق يۈرىكىنى ... يۇيۇپ، تاراپ، جابدۇپ تام تۈۋىدە ئۆلۈكىنى سۈرەتكە تارتىۋاتقان مەنزىرىلەر كۆز ئالدىدىن ئۆتەتتى. ماتەم ئىچىدە يېتىملاردەك بويۇن قىسىپ يىغلاۋاتقان دېھقانلار، كۈلۈشۈۋاتقان ئاغىلار، بايلار كۆز ئالدىغا كېلەتتى ... مەمەتنى ساقلاشتا ئۇ كۆز بۇ كۆزگە ئىشەنمەسلىكى كېرەك. بىراق، دېمىسە يەنە بولمايدۇ. پەرھات موللامغا قۇرئان تۇتقۇزۇپ، قەسەم ئىچۈرۈپ ئاندىن دېيىش كېرەكمۇ؟ ئۇ باشقا موللىلارغا ئوخشىمايدۇ، يۈرەكلىك ئادەم، كۆپنى كۆرگەن، كۆپ ئىشنى

بېشىدىن كەچۈرگەن. بىر ئادەم بولسىمۇ بۇ ئىشنى بىلىشى كېرەك ئىدى ... ئاھ، بىر كىشى بىلىشى كېرەك ئىدى ...

ئوسمان چوڭ ئورنىدىن تۇردى.

— مەن بىلەن بىردەم تالاغا چىققىنا، موللام، — دېدى. ئۇنىڭ ئاۋازى جىددىي ئىدى.

پەرھات موللام شۇ زامان ئورنىدىن تۇردى، ئوسمان چوڭنىڭ قولىدىن تۇتۇپ سىرتقا تارتتى.

— موللام، — دەپ زارلاندى ئوسمان چوڭ، — دېھقانلار يېزىنى تاشلاپ كېتىشىدۇ، ئەمدى چىداپ تۇرالمايدۇ.

— مەنمۇ شۇنداق قىلار دەپ ئويلىدىم، — دېدى پەرھات موللام، — يەنە بىرنەچچە ئۆيگە ئوت قويسا، ئاتلىقلار بىرنەچچە كېچە يېزىنى ئوققا تۇتسا، يېزىدا ھېچكىممۇ قالمايدۇ، ھېچكىم ھېچكىمگە قارىماي قاچىدۇ ... كەتكىنى كەتتى، قالغىنى قورقتى. كەتكەنلەر بارغان يەرلەردە يۇرتمۇ قۇرالماپتۇ، ئۆيمۇ سالالماپتۇ، ۋەيرانە بولۇپ يۇرۇپتۇ. بۇ يەردىكى ئەلى ساپا باشقا يەردە يوقمۇ؟ ھەربىر تاشنىڭ ئاستىدىن ئەلى ساپالار چىقىپ كېلىدۇ. ئوسمان ئاغا، دېھقانلار ئەلى ساپالارغا يا قارشى تۇرۇشى كېرەك، ياكى بولىمسا قول بولۇشى كېرەك. ئاللا بەندىسىنى ئادەم دەپ ياراتقان، قول قىلىپ ياراتقان ئەمەس. قارشىلىق كۆرسىتىشنى بىلمىگەن ئادەم ئاللاغىمۇ ياقمايدۇ. قېنى تىلىڭنىڭ ئاستىدىكىنى سۆزلىگىنە.

ئوسمان چوڭ جاۋاب بەرمىدى، ئۇ سۆزلەشكە تەييار ئىدى، بىراق ئويلىنىپ ئىش قىلىش كېرەك. ئۇ بىر سىرنىڭ ئۆزىدە، پەقەتلا ئۆزىدە بولغانلىقىدىن چەكسىز پەخىرلىنەتتى. ئۇلار خېلى ئۇزۇن مېڭىپ يېزىنىڭ چېتىگە چىقىشتى. قارس ئورمانلىقىغا يېتىپ بېرىپ، ئاستا مېڭىشقا باشلىدى. ئوسمان چوڭ بولسا ھاسىرايتتى. ئۇ ئارىسالدىلىق ئوتىدا ياناتتى. پەرھات موللام ئۇنىڭدىكى ئۆزگىرىشلەرنى چىرايىدىن بايقاپ تۇراتتى. ئۇ سۆزلەشكە قارار قىلاتتى، پەرھات موللام، مانا سۆزلەيدۇ، ئەنە

سۆزلەيدۇ دەپ ساقلايتتى. توساتتىن ئۇنىڭ چىرايىدىن سۆزلىمەسكە قارار قىلغان ئىپادىنى كۆرۈپ ئىچى تىتىلداپ كەتتى.

تاقىتى تاق بولغان پەرھات موللام ئاخىر:

— ئۆزۈڭنى ئاۋارە قىلما، ئوسمان چوڭ، سەن ھازىرچە بۇ سىرنى ھېچكىمگە ئېيتمايدىغاندەك قىلىسەن، ھەتتا بۇ سىرنى ئۆزۈڭدىنمۇ يوشۇرۇۋاتىسەن، بولدى، ئۆزۈڭنى قىينىما ! — دېدى.

— شۇنداق، يوشۇرۇشقا مەجبۇرمەن، موللام، — دېدى يىغلامسىراپ. كېيىن موللامنىڭ كۆزىنىڭ ئىچىگە ئۇزاق تىكىلىپ تۇرۇپ قالدى.

— « ھېچقانداق كىشىگە تىنمايمەن » دەپ قۇرئان تۇتۇپ قەسەم ئىچەلەمسەن، موللام؟

— ئىچىمەن ! — دېدى موللام.

ئوسمان چوڭ جىم بولۇۋالدى، يەنە موللامنىڭ كۆزىنىڭ ئىچىگە تىكىلىپ تۇرۇپلا قالدى. ئۇ خۇددى بىرى سېھىرلەپ قويغاندەك ۋە يەنە جۆيلۈپ چىقىپ كېتىدىغاندەك ئەلپازدا ئىدى.

خېلى ۋاقىتتىن كېيىن ئوسمان چوڭ شۇنداق دېدى:

— مەندىن رەنجىمە، سۆزلەشتىن ۋاز كەچتىم. بىرلا نەرسىنى بىلىپ قويغىنىكى، خىزىر يېزىمىزدا. قاراڭغۇلۇق ئوستىگە يورۇقلۇق چۈشتى، بۇ ئاجايىپ بىر مۆجىزە، — ئۇ موللامنىڭ قولىدىن تۇتۇپ مېڭىشقا باشلىدى. ئارىسالدىلىق ئۇنى ھارغۇزۇۋەتكەچكە پۈتۈن بەدىنى چىلىق - چىلىق تەرگە چۆمگەنىدى. ئۇلار يېزىغا كىرىپ سەيپەلىنىڭ ئۆيىگە كەلگەندە قۇياش ئۆرلەپ باھار كۈنلىرىدىكى تۇپراقتىن سۇس ھور كۆتۈرۈلەتتى.

ئىشىك تۇۋىدە — ئۇلارنى ساقلاپ تۇرغان سەيپەلىنىڭ يېنىدا ھۇسام، زەينەل، قەمەر ئانا، يەنە چىرايىدىن كېچىچە ئۇخلىمىغانلىقى چىقىپ تۇرغان، قوللىرىنى قوينىغا تىقىۋالغان

بىرمۇنچە دېھقان تۇراتتى.

— ھازىر بەش - ئالتىمىز ساقچىغا بېرىپ ئەرز قىلىمىز، ساقچىدىن چىقىپ ھاكىمنىڭ ئالدىغا كىرىمىز، ئۇنىڭدىن كېيىن ۋالىيغا تېلېگرامما بېرىمىز، مۇستاپا كامالغا تېلېگرامما ئەۋەتىمىز، — دېدى سەيپەلى.

ئوسمان چوڭ بۇ سۆزلەرگە يۆتىلىپ، قورسىقىنى تۇتۇپ تېلىقىپ - تېلىقىپ كۈلگەندىن كېيىن شۇنداق دېدى:

— ھەي سەيپەلى، سېنى نادان دەپ ئويلايتتىم، ئەمما مۇنچىلىك دەرىجىدە ئۆتۈپ كەتكەن نادان ئىكەنلىكىڭنى ئەقىلىمگە كەلتۈرۈپ باقمىغانىكەنمەن. ۋاي سەيپەلى، ئانىسىغا ئەقىل ئۆگىتىدىغان قازى، سەن كىمنىڭ ئالدىغا بېرىپ ئەرز قىلماقچىسەن؟ ئانىسىغا يول كۆرسىتىدىغان قازى.

پەرھات موللام جىددىيلىشىپ كەتتى.

— ئوسمان ئاغا، كۈلمىگىن، ئانىسىغا ئۆگىتىدىغان قازى بولسۇن، قازىنى قازىغا ئەرز قىلساق نېمە بوپتۇ. شۇنداق چوڭ يېزىنى بېسىۋالسا، تاڭ ئاتقۇچە ئوققا تۇتۇپ چىقسا، ئۆيلەرگە ئوت قويۇۋاتسا شىكايەت قىلمىساق بولامدۇ؟ ئەگەر ئۇلارنىڭ كارى بولمىسا، بۇنىمۇ كۆرۈپ باقمامدۇق.

— ئەرز قىلايلى، — دېدى ئوسمان چوڭ — ئانىسىغا ئەقىل ئۆگىتىدىغان قازى نېمە دەرىكىن؟ قازى ئۇستىدىن قانداق پەتۋالار چىقىرىدىكىن؟

كۆپ ئۆتمەي ئۇلار يولغا چىقتى. ئالدىدا ئوسمان چوڭ، ئارقىسىدا پەرھات موللا، سەيپەلى، يېزىدىكى قېرىلاردىن ئۈچ كىشى ۋەكىل بولۇپ ساقچىغا قاراپ مېڭىشتى. ساقچى ئىدارىسى يېزىنىڭ سىرتىدا، يول بويىدا خىشتىن ياسالغان قورۇق تامنىڭ ئىچىدە ئىدى. دەرۋازا ئۇستىدە يېرىمىغچە يىرتىلىپ كەتكەن، پۆپۈكلىرى ساڭگىلاپ تۇرغان، ئۆڭۈپ كەتكەن بىر بايراق لەپىلدەپ تۇراتتى.

ئۇلار دەرۋازا ئالدىدا ئاتتىن چۈشۈشتى. ئاتلارنى ياندىكى

قاشاغا باغلاپ قويۇپ، كىيىملىرىنى ئۆزلاپ، تۆگمىلىرىنى ئېتىشىپ، چوڭ ئىشكىتىن ئىچكىرىگە كىرىشتى. ئۇلارنى ئىشىك ئالدىدا تۇرسۇن ئونبېشى كۈتۈۋالدى. سەيپەلى مۇختار بويىنىنى ئېگىپ:

— چاۋۇش ئىچكىرىدىمۇ؟ — دەپ سورىدى.

ئونبېشى سەل ئۆڭايسىزلىنىپ ھودۇقتى. دەرھال جاۋاب قىلماستىن سەل ئويلىنىۋېلىپ:

— چاۋۇشنى تۇنۇگۈن ئاخشام بىرى ئېتىۋەتتى، — دېدى، — قاراقچىلار ئېتىپتۇ.

ئوسمان چوڭنىڭ قاشلىرى تۇرۇلدى، قاشلىرى ئاستىدىكى كۆزلىرى چاقناپ كەتتى.

— يارىسى ئېغىرمۇ؟ ئوق نەرىگە تېگىپتۇ؟ — دەپ سورىدى. ئۇنىڭ ئاۋازىدا ئادەتتىن تاشقىرى بىر خىل قىزىقىش بار ئىدى.

— تاپانچا ئوقى، توڭگۇزنىڭ ئوقى چاۋۇشنىڭ تىز لېپىكىنى چېقىۋېتىپتۇ.

ئوسمان چوڭ كۈلۈپ تۇرۇپ:

— تۇنۇگۈن كېچە چاۋۇش قاراقچىلارغا نەدە ئۇچراپ قېلىپ ئوق يېگەندۇ؟ — دېدى.

ئونبېشى بۇ سۆزنى ئاڭلاپ قورققىنىدىن جاۋاب تاپالمىدى، بىرئازدىن كېيىن:

— تۇنۇگۈن ئاناۋارزاغا بىر قاراقچى ئەترىتى كەپتۇ دېگەن خەۋەر كەلدى، تاغدىكى يۇزبېشى پاروخنىڭ ئالدىدىن قېچىپ تۇزلەڭلىككە چۈشۈپتىكەن، چاۋۇشنى ئاشۇلار يارىدار قىلدى، — دېدى ئۇ. ئۇنىڭ ئاۋازى تىترەپ چىقاتتى.

ئوسمان چوڭ پەرھات موللامغا كۆزىنى قىسىپ قويدى.

— قېنى، شەھەرگە — ھاكىمنىڭ ئالدىغا بارايلى، ئەنقەرەگە تېلېگرامما يوللايلى، — دېدى پەرھات موللام. ئۇ ئاچچىقتىن قىزىرىپ كەتكەنىدى.

— بىر ئىش بولدىمۇ نېمە؟ — دەپ سورىدى ئونبېشى، ئۇنىڭ

يۈزىدە يوشۇرۇپ قالالمىغۇدەك زاڭلىق ئىپادىسى ئەكس ئېتەتتى.

— ھېچ نەرسە بولمىدى، بالام. نېمە بولاتتى؟ سەلەرنىڭ سايەڭلەردە خاتىرجەم ياشاۋاتىمىز. كېچە ئازراق ئوق ئېتىشىۋىدى، شۇڭا ... بىز تېخى بىزگە ئوق ئېتىشتى دەپ ئويلاپتىمىز، ئەسلىدە چاۋۇش قاراقچىلار بىلەن جەڭ قىلغانكەن — دە، ئامان بول! — دېدى ئوسمان چوڭ.

ساقچى ئىشكىدىن ئوسمان چوڭ ئالدىدا، باشقىلار كەينىدە چىقىشتى. ئاتلىرىغا مىنىپ شەھەرگە قاراپ يول ئالدى. يولدا كېتىۋېتىپ ئوسمان چوڭ:

— موللام، يېقىنراق كەلگىنە، — دېدى.

ئىككى ئاتلىق ئارقىدىراق مېڭىشتى.

— ئۇقتۇڭمۇ؟ — دېدى ئوسمان چوڭ، — چاۋۇشنىڭ تىز لېپىكىنى چېقىۋەتكەن، ئۇنى كالىدەك ھۆركىرەتكەن توڭگۇز ئوقى نەدىن كەلدى؟

— ئۇقتۇم، قولۇڭ دەرد كۆرمىسۇن! — دېدى پەرھات موللام.

— ھەممىمىز كېچە مەن قىلغانىدەك قىلساق، توشقانىدەك قاچمىساق، ئەلى ساپا يېزىغا كېلەلەيتتىمۇ؟ يوباز ئوغلىنىڭ ئۆيى كۆيۈپ كەتتى، شۇ كېچىسى ئەلى ساپانىڭمۇ ئۆيى كۆيدۈرۈلسە بولماسمىدى؟ شۇ چاغدا بىرەرى ئۇستىمىزگە بېسىپ كىرەلەيتتىمۇ؟

— كىرەلمەيتتى.

— نېمە ئۈچۈن قارشى تۇرماستىن يېزىنى بوشتىپ قاچىمىز؟ يېزىدا قالغانلار ھەر كۈنى كېچىسى يامغۇردەك چۈشكەن ئوق ئاستىدا قولىمىزنى قوۋۇشتۇرۇپ تۇرىمىز؟ بۇلارنى نېمە ئۈچۈن دەپ ئويلايسەن، موللام؟

— قورقۇنچاق ئادەم ئاللانىڭ لىللا بەندىسى ئەمەس، — دېدى موللام، — ياراتقۇچى ئاللا بولسا بوشاشقان، قورققان، ئۇركۈگەن ئادەمدەك يامان مەخلۇقنى خەلق قاتارىغا قوشمىغان. ئۇلار

جەھەننەمدىن ئەسلا چىقالمايدىغان، كۆيۈپ كۈل بولۇپ تۈگەيدىغان مەخلۇقلاردىن ئىبارەت. ئاللانىڭ ئەڭ ناباب قۇلى — قورقۇنچاق ئادەمدۇر. بۇلار ئىنسانىيەتنىڭ يۈزىگە قارا سۈرتىدىغانلار. چاۋۇش يوقالدى، بۇنىڭدىن بەكمۇ خۇشالمەن. بۇنى ھاكىمغا قانداق ئۇقتۇرساق بولار؟ يېزىممىزغا باستۇرۇپ كىرگەن چاۋۇش ئىكەنلىكىنى قانداقمۇ دېيەلەيمىز؟

— دېيەلمەيمىز، — دېدى ئوسمان چوڭ، — مېنىڭ چاۋۇشنى ئاتقانلىقىمنىمۇ ھېچكىمگە دېيەلمەيمىز. بۇگۈن كېچىمۇ يەنە باستۇرۇپ كىرەر، مەن يەنە ئاتىمەن.

— يارايسەن! — دېدى پەرھات موللام.

— خىزىر ماڭا: بۇ كۈرەشتە يېڭىپ چىقىش ئۇچۇن كېتىپ قالغانلار قايتىپ كېلىشى كېرەك، دېدى. شۇڭلاشقا، مەن يېزىدىن كەتكەنلەرنىڭ قېشىغا بېرىپ باقاي، يېزىغا قايتىڭلار، ۋەزىيەت ئۆزگەردى، دەيمەن.

پەرھات موللام چوڭقۇر خورسىنىپ:

— ئاھ، ئوسمان ئاغا، ئاھ، — دېدى، — ئۇلارنى قايتۇرۇپ ئەكېلەلمەيسەن. بەلكى كەتكەن يەرلەردە ۋەيران بولۇپ يۈرۈشكەندۇ، شۇنداق بولسىمۇ ئۇلارنى قايتۇرۇپ ئەكېلەلمەيسەن. خىزىر ماڭىمۇ: ئۇلار يېزىغا قايتىپ كەلسە بەك ياخشى بولىدۇ، دېدى. ئاھ، ئوسمان ئاغا!

ئۇلار شەھەرگە كىرىشتى. ئەلى ساپا باينىڭ رەقىبى تىلكى ئوغلى خېلىل ئاغىنى ئالدىغا سېلىپ ھاكىمنىڭ ئالدىغا باردى. دېھقانلارغا ئارام بەرمىگىنىنى، يېزىنى تاڭ ئاتقۇچە ئوققا تۇتقانلىقىنى ئېيتىپ شىكايەت قىلىشتى. ھاكىم بىر ئىلاجىنى قىلىشقا ۋەدە بەردى، خەتتات كوزان پەتخى ئەپەندىگە تېلېگرامما يازدۇرۇپ ئەتىسىگە يوللىدى.

بازار ئىچى غۇلغۇلىدا ئىدى. ئەلى ساپا باينىڭ ئۆز ئادەملىرىنى ئەۋەتىپ ۋايۇاي يېزىسىغا پاراكەنچىلىك سالغانلىقى، رەمزى چاۋۇشنىڭمۇ بارلىقى، سەكسەن ياشلىق ئوسمان چوڭنىڭ

قاراڭغۇدا تاپانچا بىلەن رەمزى چاۋۇشقا ئوق ئېتىپ تىزىدىن يارىدار قىلغانلىقى ھەممە ئادەمنىڭ ئاغزىدا يۈرەتتى.

رەمزى چاۋۇش شۇ كۈنىلا ئادانادىكى ھەربىي دوختۇرخانىغا ئەۋەتىلگەنىدى.

ئوسمان چوڭ ئالدىدا، باشقىلار كەينىدە كوچىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقانلىرىدا دۇكاندارلار، گەزمالچىلار، تۇنۇكچىلەر، موزدۇزلار، تۆمۈرچىلەر كوچىغا چىقىپ ئوسمان چوڭغا ھەيرانلىق بىلەن قارىشاتتى. ئاياللارمۇ، بالىلارمۇ ئوسمان چوڭنى كۆرۈش ئۈچۈن كوچىغا چىقىشتى. ئوسمان چوڭ شەھەردىن چىقىپ كەتكۈچە بېشىنى كۆتۈرمىدى ... ئۇنىڭغا تىكىلگەن يۈزلەرچە كۆزنىڭ بىسىمى ئاستىدا قورۇناتتى، ئېزىلەتتى. ئۇ بەكمۇ ئىزا تارتقان ھالدا شەھەردىن قايتتى.

13

ئادىم بويى پاكار، يۈزى يۇمىلاق، بوينى قىسقا، يۇمىلاق كۆز، نېپىز كالپۇكىنى چىڭ يۇمۇپ يۈرىدىغان ئادەم ئىدى. پاچىقى، قولى، بارماقلىرى، گەۋدىسى ھەممىلا يېرى دىققاق ئىدى. قولىدا بەكمۇ ياخشى بىر گېرمانكىسى بار. ئۇنىڭ ئاچ سېرىقىقا مايىل چاچلىرى خۇددى كىرپىنىڭكىدەك تىك تۇراتتى.

ئادىم بىر بۇلۇڭدا خاتىرجەم، قىمىر قىلماستىن، ھەتتا تاماقمۇ يېمەستىن خېلى كۈنلەرگىچە ئولتۇرالايتتى.

ئۇ ئەلى ساپا باينىڭ ئۆيىگە بۇنىڭدىن ئالتە ئاي بۇرۇن كىرگەنىدى. ئۇنىڭدىن بۇرۇن توشقان، كەكلىك، سولۇن، غاز، تۇرنا ئوۋلايتتى. ئولجىسىنى ئاناۋارزادىكى ئاغىلارغا، بايلارغا ئەكېلەتتى، شۇنىڭ بىلەن تۇرمۇشىنى قامدايتتى. يىل بويى قىش دېمەستىن، يامغۇر، پاتقاق دېمەستىن، كېچە ـ كۈندۈز دېمەستىن تۇزلەڭلىكتە ئايلىنىپ يۈرەتتى. ئادەملەر ئۇچرىتىپ باقمىغان ئاجايىپ قۇشلارنى ئېتىپ ئەلى ساپا بايغا ئەكېلىپ بېرەتتى.

بەكمۇ پىخسىق بولغان ئەلى ساپا باي ئادىم ئەكەلگەن ئاجايىپ قۇشلارنى كۆرۈپ خۇشال بولاتتى ۋە پۈل خالتىسىنى ئاچاتتى. ئادىم بىر كۈنى ئاجايىپ قۇشلاردىن بىرقانچىنى ئېتىپ ئەلى ساپانىڭ جاڭزىسىغا كەلدى. قۇشلار ھەر خىل رەڭگە ئۆزگىرەتتى، تۈمشۇقى، پاچىقى ئىنچىكە، ئۇزۇن ئىدى. ئەلى ساپا باي كۆرۈپ باقمىغان بۇ قۇشلارغا قاراپ:

— كاشكى، بىرەرى تىرىك بولسىچۇ، — دېدى.

كۈن ئولتۇرۇۋاتقان چاغ ئىدى، ئادىم مىلتىقىنى مۇرىسىگە ئېسىپ ئاقچەسازغا باردى. ئەتىگەنلىكى ئۇنىڭ قولىدا ھېلىقى ئۇزۇن پاچاقلىق قۇشتىن بىرى خۇددى ئۇۋىسىدا ياتقاندەك راھەتلىنىپ ياتاتتى. قۇشنىڭ بېشى ئالچىپار، كۆزلىرى قىزىل ئىدى. شۇ كۈندىن باشلاپ ئادىم ئەلى ساپا بايىنىڭ جاڭزىسىدا قېلىپ قالدى. ياكى ئادىم ئەلى ساپا بايىنىڭ ئالدىدا، مەن بۇ جاڭزىدا قېلىشنى خالايمەن، قالسام بولامدۇ؟ دەپ سورىمىدى، ياكى ئەلى ساپا باي سەن بۇ يەردە قال، دېمىدى. ئادىم گويا مۇشۇ جاڭزىدا تۇغۇلۇپ ئۆسكەندەك ياشاپ قېلىۋەردى. ئۇنىڭغا جاڭزىدىكى مېھمانخانىنىڭ كەينىدىن كىچىك ئىككى ئېغىز ئۆي ئاجرىتىپ بېرىلدى. ئۇ خۇددى ئۆزى سېلىۋالغان ئۆيىدەك كىرىپ ئورۇنلىشىۋالدى. بىرنەچچە ئايدىن كېيىن بىر خوتۇننى باشلاپ كەلدى. بۇ ئايال ئادىمغا قۇيۇپ قويغاندەك ئوخشايتتى، ئۆزى دىققاق، گەپ — سۆز قىلمايدىغان، چەكچىيىپ تۇرىدىغان، چېقىر كۆزلۈك، خۇددى چۈش كۆرۈۋاتقاندەك ھاڭۋېقىپ يۈرىدىغان بىر ئايال ئىدى. ئادىم ئۇنى بەكمۇ ياخشى كۆرەتتى.

شۇنداق قىلىپ، ئادىم بايىنىڭ ئىشەنچلىك ئادىمى بولۇپ قالدى. ئادەم قورقۇتۇش، يېزىغا ھۇجۇم قىلىش، قاراقچىلارغا خەۋەر يەتكۈزۈش، قاراقچىلىق قىلىش ... ئىشقىلىپ، قىيىن ئىشلارنىڭ ھەممىسىگىلا باي ئادىمنى ئەۋەتەتتى. ئادىممۇ بايىنىڭ بۇ ئىشەنچىسىنى ئاقلايتتى. ئۆز ئۈستىگە ئالغان ھەرقانداق بىر ئىشنى دەل جايىدا ئورۇنلايتتى. قىسقا ۋاقىت ئىچىدە ئۇۋچى

ئادىم ئاناۋارزا تۈزلەڭلىكىدىكى دېھقانلارنىڭ بېشىغا بالا بولدى. ۋايۋاي يېزىسىغا خېلى زۇلۇم سالدى. شۇڭا، دېھقانلار ئۇنىڭدىن بەكمۇ بىزار بولغانىدى.

ئۇنىڭ قولىدىكى گېرمانكىسى بەكمۇ خىل ئىدى، شۇڭا ئاتقىنىنى يىقىتاتتى. مىلتىقىنى گويا ئايالمەك ياخشى كۆرەتتى، ئۇنى دەپ سېرىققا مايىل چاچلىرى تىك تۇراتتى.

بۇ كۈنلەردە ئادىم بەكمۇ خاپا ئىدى. تورۇق ئاتنىڭ كەينىدىن شۇنچە كۈندىن بېرى چېپىپ يۈرسىمۇ، نېمىشقىدۇر ئاتقا زادىلا يېقىنلىشالمايۋاتاتتى. گويا بۇ ئاتنىڭ مىڭ كۆزى، مىڭ قۇلىقى بارەمك، ئەڭ ئاستا ھەرىكەتلەرنىمۇ، غۇۋا سايىلەرنىمۇ يىراقتىنلا بايقىۋالاتتى. كىچىككىنە بىر شەپنىمۇ ئاڭلىۋالاتتى.

ئۇزاقتىن بېرى ئادىم قومۇشلۇق ئارىسىغا مۆكۈپ، تورۇق ئاتنىڭ مۇشۇ يەردىن ئۆتۈشىنى كۈتۈۋاتاتتى. ئات كەلمىدى. ھەتتا قارىسىمۇ كۆرۈنمىدى ... ئادىم ساقلاشقا كۆنۈك ئىدى. ئۇ سەۋرلىك، بەش كۈن، بىر ھەپتە، ھەتتا ئون كۈن مىدىر قىلماستىن ساقلىيالايتتى. ئەمما، بۇ ئات ئادىمنى سارالڭ قىلۋەتتى.

ئۇ، تۈزلەڭلىكتە بىر ـ ئىككى قېتىم ئاتقا دۇچ كەلدى. مىلتىقىنى بەتلەپ بولغۇچە كۆزدىن غايىب بولدى. « بۇ ئاتقا نېمە بولغاندۇ؟ نەگە كەتكەندۇ؟» ئادىم ئەندىشىگە چۈشتى. شۇنچىلىك تېز، كۆزنى يۇمۇپ ـ ئاچقۇچە كۆزدىن غايىب بولغىنىغا قارىغاندا، بۇ ئاتقا چوقۇم بىر نەرسە بولغان. بۇ ئاجايىپلا بىر ئات. ئادەمگىمۇ ئوخشىمايدۇ، جىن ـ پەرىلەرگە ئوخشايدۇ ... سېھىرلىك ئات. ئۇ ئۆز كۆڭلىدە قورقۇشقا باشلىدى.

يېرىم كېچىدە ئاتنىڭ ئاياغ تاۋۇشى ئاڭلاندى. ئاۋاز قومۇشلۇقتىن كېلىۋاتاتتى. يىراقتىن توپا توزۇتۇپ، تۆپە تەرەپكە كېتىۋاتقان ئاتنىڭ قارىسى كۆرۈندى. ئادىم قومۇشلۇققا كىرىپ كەتتى. ئۇ نەچچە كېچە ئۇخلىمىغانىدى، بېشىنى قومۇشنىڭ

يىلتىزىغا قويار ـ قويمايلا قېتىم ئۇخلاپ كەتتى.

ئۇ ئويغانغاندا كۈن چىققانىدى. ئاقچەسازنىڭ ئۇستىنى يېرىمى چاڭ، يېرىمى بۇلۇتتەك بىر خىل تۈمان قاپلىغان، ئاناۋارزا بۇ تۈماننىڭ كەينىدە غۇۋا كۆرۈنەتتى. يەر ئۈستىدىكى تۈمان بارغانسېرى قويۇقلاشتى. ئادىم قومۇشلۇقتىن چىقىش بىلەن كۆزلىرىگە ئىشەنمەي قالدى. چۈنكى، ئات نېرىدىلا، دۆڭنىڭ ئۈستىدە قويۇق چاڭ ـ تۈمان ئىچىدە مىدىرلىماستىن تۇراتتى. تۈمان ئىچىدە بىر كۆرۈنۈپ، بىر يوقلاتتى. ئادىمنىڭ يۈرىكى سوقۇشقا باشلىدى. ئات ئۇنىڭغا بىر ئوق يېتىمى ئارد-لىقىدا يېقىن كەلگەنىدى. شۇ زامان مىلتىقىنى بەتلەپ قارىغا ئالدى ـ دە، تەپكىنى باستى. ئوقنىڭ ۋىڭىلدىشى بىلەنلا هەممە نەرسە تۈماندا غايىب بولدى، ئادىم دۆڭگە يۇگۈردى. ئۇ ئاتنىڭ تېپىرلاپ يېتىشىنى كۆرمەكچىدى هەم شۇنى كۈتەتتى. ئاتنىڭ بېشىنى كېسىپ توپتوغرا ئەلى ساپا بايىنىڭ ئالدىغا ئاپارسا، «دۈشمەنلىرىڭنىڭ، ۋايۇاي يېزىسىدىكىلەرنىڭ ئۆمرى مۇشۇنداق بولسۇن، باي » دېسە، باي ئۇنى رازى قىلاتتى، ئېتىزدىن ـ ئېتىز، مالدىن ـ مال، پۇلدىن ـ پۇل بېرەتتى. ئۇ ئون بەش دۆنۈملۈك يەر تەلەپ قىلاتتى، باي هەرگىز بەرمەي قويمايتتى، چوقۇم بېرىدۇ ... ئەمما دۆڭگە چىقىپ هاڭ ـ تاڭ قالدى. ئات يىراقتىكى جىرالاردىن ئاناۋارزا قىيالىقلىرىغا چېپىپ كېتىۋا-تاتتى. ئۇ شۇنچىلىك تېز چاپاتتىكى، هەر سوزۇلسا قارنى يەرگە تەگكەندەك كۆرۈنەتتى. ئادىم ئورنىدا قېتىپلا قالدى. ئۇ خىلە-غىچە جىرالاردا ئۇچۇپ كېتىۋاتقان ئاتقا قارىدى. ئات ئۇچۇپ كېتىۋاتاتتى. تۈمان ئاستا ـ ئاستا كۆتۈرۈلۈشكە باشلىدى. ئات ئاناۋارزانىڭ تۆۋىنىدە كىچىككىنە بىر چېكىتتەك كۆرۈنگۈچە قاراپ تۇردى. ئات كۆزىدىن يىتكەندىن كېيىن زوڭزىيىپ ئولتۇرۇۋالدى، چىشلىرىنى غۇچۇرلىتاتتى. ئۇ ئاچچىقىدىن سارىڭ بولاي دېگەنىدى. كېيىن قورقۇشقا باشلىدى. بۇ ئاتتا سىرلىق بىر ئىش بولمىسۇن يەنە. پەرىلەر، جىنلار، ئەۋلىيالار

ئات سىياقىغا كىرىۋالغان بولسا ... شۇنداق. يېقىندا تۇرغان ئاتنى ئاتالماسلىق ئەقىلگە سىغمايدۇ. ئەمدى بىر ئات تېپىش كېرەك. شۇ تورۇقتەك يۇگۈرۈك ئات بىلەن قوغلاش كېرەك. يېقىنلاشقاندا ئاندىن ئاتسا بولىدۇ، ئۇنىڭدىن باشقا ئۇسۇل بىلەن بۇ ئاتنى ئۆلتۈرۈش مۇمكىن ئەمەس دەپ ئويلايتتى. ئەتىلىككە بايدىن يۇگۈرۈك ئاتتىن بىرنى سوراش كېرەك، بىراق ئاتنى ئۆلتۈرەلمىدىم دەپ قايسى يۈزى بىلەن باينىڭ ئالدىغا بارىدۇ؟ ئەپسۇس، باشقا چارىسى يوق.

ئادىمنىڭ تاپىنى ئىششىپ كەتكەن، شالۋۇرنىڭ پۇچقىقىنى جىغانلار يىرتىۋەتكەن، ساڭگىل ـ سۇڭگۇل ئىدى، يۈز ـ قولىنى تىكەنلەر تىلىۋەتكەنىدى. ئۇ ئىلاجسىز هالدا جاڭزىغا قاراپ ماڭدى. مېهمانخانا ئالدىغا كەلگىنىدە، باي يېڭىلا ئويغىنىپ پېشايۋاندا يۈز ـ قولىنى يۇيۇۋاتاتتى. يات بىر قىز ئۇنىڭ قولىغا سۇ قۇيۇپ بېرىۋاتاتتى. ئادىم بىر چەتتىرەك تۇردى. ئۇ بولسا باينىڭ « ئادىم نېمە ئىش بولدى ؟» دەپ سورىشىنى كۈتەتتى. بىراق، باي ئۇنى كۆرمىدى. يۈز ـ كۆزىنى قۇرۇق لۆڭگىدە ياخشىلاپ سۈرتۈپ، ئىچكىرىگە كىرىپ كەتتى. باي ئادىمنى كۆرمىگەچكە، ئۇ بايىنىڭ كەينىدىن پەلەمپەيدىن چىقىپ توختىدى. باي ئۈزۈن ئۇستەلدە بىرنەچچە كىشى بىلەن قەھۋە ئىچىپ ئولتۇراتتى. بىرهازادىن كېيىن ئادىمنى كۆردى:

ـــ نېمە بولدى؟ بۇ يەرگە كەلگىنە ! ـــ دەپ چاقىردى.

ئادىم ئۇستەلگە قاراپ ماڭدى. ئۇ بايىنىڭ چىرايىغا قارىيالمايتتى. باي ئۇنىڭ ئاتنى ئاتالمىغىنىنى سەزدى ۋە يېنىدىكىلەرگە قاراپ:

ـــ مەن سىلەرگە دەپ بەرگەن هېلىقى ئۇستا مەرگەن مۇشۇ، ـــ دېدى ئۇ، ـــ بۇنىڭ قولىدىن ئۇچۇۋاتقان، يۇگۈرۈۋاتقان هەر قانداق نەرسە قۇتۇلۇپ كېتەلمەيدۇ. هازىر مەن ئوۋچىلارنىڭ ئوۋچىسىنىڭ چىرايىدىن ئاتنى ئاتالمىغىنىنى بىلدىم، بۇ قانداق گەپ؟ سۆزلەپ بەرگىنە ! ـــ دېدى.

ئادىم بېشىنى كۆتۈردى، كۆزلىرىگە ياش تولغاندى. مۇبادا بىر ئېغىز سۆز قىلسىلا تۆكۈلۈپ كېتىدىغاندەك ئەلپازدا ئىدى. ئۇ ئاخىر تىترەك ئاۋازدا:

— بۇ ئاتىنىڭ مېنى كۆزى، مېنى قۇلىقى بار ئىكەن، — دېدى ئۇ، — كارامەت ئات ئىكەن، خۇددى شامالنىڭ ئۆزى، قۇشمۇ يېتەلمەيدۇ. مەن پەقەت بىرلا قېتىم ئۇنىڭغا يېقىنلاشالىدىم. چۈنكى، ئۆزى يېنىمغا كېلىپ، ماڭا تىكىلىپ تۇردى. ئوق ئېتىشىم بىلەن تەڭلا غايىب بولدى. مەن ئۇنى جەزمەن يىقىلدى، دەپ ئويلىغانىدىم، شۇنداق قارىسام، ئاناۋارزا تەرەپكە قاراپ كېتىۋاتامدۇ، مەن زادىلا بىلەلمىدىم، بەلكى ئۇ ئات ئەمەس ...

ئەلى ساپا باي ئۈھ تارتىپ قويدى.

— ئادىم، ئۇ بىر ئات، — دېدى، — ئۇ، ئۇ شۇنداق بىر ئاتكى ... بۇ ئات ئادەم بالىسىدىن ئەقىللىك.

— ئەگەر ئۇ راستىنلا بىر ئات بولسا، ئات سىياقىغا كىرىۋالغان پەرى يا جىن بولمىسا، ياكى سېھىرلەپ قويۇلغان بولمىسلا مەن ئۇنى چوقۇم ئاتىمەن، باي.

باي ھېچقانداق جاۋاب قايتۇرمىدى، ئۈستەلدىكىلەر توختىماي كۈلۈشەتتى.

— ياۋاللا ئادىم، بۇ ئات سېنى تۇغقۇرۇۋېتىپتۇ، — دېدى باي ئاخىر، — نېمە ئىش بۇ؟

— راست، تۇغقۇرۇۋەتتى، بۇ ئات پەرى ...

— ياق، ئادىم، ياق ! — دەپ سۆزىنى كېسىۋەتتى باي.

— چوقۇم تەگمىدى ئەمەسمۇ، باي.

— ئۇ بەكمۇ يۈگۈرۈك ئات، ئادەتتە شۇنداق تېز يۈگۈرىدىغان ئاتلارغا ئوخشايلىقچە ئوق تەگمەيدۇ.

ئادىم بېشىنى تۆۋەن سالدى.

— باي ئاتا، ماڭا بىر ئات بەرگىن، ئات بىلەن قوغلىسام بەلكى تۇتۇۋالارمەن.

— ئات قورۇسىغا بېرىپ ئۆزۈڭ تاللىۋال. ئەمما، ئۇمىدىڭ

بىكار، ئادىم، ئۇ ئاتنى سەن ئاتلىق قوغلاپمۇ تۇتالمايسەن، قالغىنىنى ئۆزۈڭ بىل.

ئادىم بۇ يەردىن سۆرىلىپ چىقىپ ئۆيىگە كىردى. باينىڭ سىلىق - سىپايىلىكى ئۇنى تۇغقۇشتۇرۇۋەتكەنىدى. چۈنكى، باينىڭ ئاۋازىدىن يوشۇرۇن مازاقنى سەزگەنىدى. ئۇ توڭگۇزنى ئاتلىقمۇ تۇتقىلى بولماسمۇ؟ ئات ئەمەس، جىن - پەرى، پەرى بولمىسا ... باي جىن - پەرىلەرگە ئىشەنمەيدۇ. ئەجەبا، بۇ ئات سېھىرلىك بولمىسا ...

ئات قورۇسىدا يوغان ئاق بوز ئات بار، شۇ ئاتقا مىنىپ قوغلاش كېرەك. ئۇ تورۇقنىڭ جاجىسىنى خۇدايىم بېرەر.

ئۇنىڭ كۆڭلىدە بىر قورقۇنچ بار ئىدى. چۈنكى، ئۆمرىدە ئېتىشىنى خالاپ تۇرۇپ ئاتالمىغان بىردىنبىر جانلىق نەرسە بەلكى مۇشۇ ئاتتۇ. بۇ كېچە ئۇ تاڭ ئاتقۇچە ئۇخلىيالمىدى. ئايالى ئادەتتە ئۇنىڭدىن ھېچ نەرسە سورىمايتتى. شۇڭا، ئۇلار سۆزلەشمىدى.

14

پەرھات موللامنىڭ قاپقارا بۇدۇر ساقىلى تىترەپ كەتتى. ئوت چاقناپ تۇرغان قارا كۆزلىرى چوڭقۇر قايغۇغا چۆمدى. ئاپتاپتا كۆيگەن سوزۇنچاق چىرايلىق يۈزى تېخىمۇ ئۇزىراپ كەتكەنىدەك كۆرۈنەتتى. ئوسمان چوڭنىكىمۇ قورۇق باسقان يۈزى غەمكىن ئىدى.

يوباز ئوغلى ھەسەن نارلى يېزىسىنىڭ ئەڭ چېتىدىكى قاشالىرى ئېگىلىپ، تورۇسىنىڭ قومۇشلىرى چۈۋۈلۈپ كەتكەن ئۆتمىتۆشۈك، ۋەيرانە بىر ئۆيدە ئولتۇراتتى. ئۆيدە بىر كارىۋات، بىر ساپال قاچا، ئۈچ - تۆت دانە ھېجىر، بىر دانە كورىدىن باشقا ھېچ نەرسە يوق ئىدى. ئۈچ بالىسىنىڭ ھەممىسلا ئاغرىق بولۇپ، ئۆينىڭ بىر بۇلۇڭىدا بورىنىڭ

ئۇستىدە ئىگىرىشىپ ياتاتتى، يوباش ئوغلىمۇ ئورۇقلاپ، تۇگىشىپلا كەتكەنىدى. يۈز ـ قوللىرىدىكى جاراھەتلەر ئەدەپ كەتكەن بولسىمۇ، ئۇ يەنىلا كۈلۈپ تۇراتتى. باشقىلارنى گويا ئۆزىگە ھېچ نەرسە بولمىغاندەك ھېسسىياتقا كەلتۈرۈش ئۈچۈن تىرىشاتتى. ئايالى ئۆيىدە ماتەم بولغاندەك پىرقىراپ يۇرەتتى. ئۇ بۇ ئۆرۈلۈپ كېتەي دېگەن ئۆيگە كۆنەلمىگەندەك، كۆيۈپ كەتكەن ئۆيىنى، شۇ ئوت كەتكەن كۈننى ئۇنتۇيالمىغاندەك ئىدى.

ئوسمان چوڭ گېلىغا بىرنەرسە تۇرۇپ قالغاندەك، تىترەك ئاۋازدا:

— ئوغلۇم ھەسەن، پەرھات مۇللام بىلەن سېنى يوقلاپ كەلدۇق. بۇ يۇرتلاردا مۇساپىرچىلىقتا بۇنىڭدىن ئارتۇق ۋەيرانچىلىقنى يەنە تارتمىغايسەن. قارىغىنا ئولتۇرغان ئۆيۈڭگە ! جېنىڭنى باققۇدەك ھالىڭ يوق، بۇ يەرگە نېمە دەپمۇ كەلگەنسەن؟ دېھقانلار ساڭا نېمە قىلدى؟ بۇ يەردە ئاچلىقتىنمۇ ئۆلۈپ قالارسەن. ئادەم ھايات ـ ماماتلىقتا ئورۇق ـ تۇغقانلار بىلەن بىر يەردە جەم بولغىنى ياخشى، بىز سېنى ئەكېتىشكە كەلدۇق. بۇ يەردىن بىر ھارۋا تېپىپ بالىلارنى ئېلىپ يېزىمىزغا كېتەيلى.

ھەسەن بېشىنى تۆۋەن سېلىپ يا پەرھات مۇللامغا، يا ئوسمان چوڭغا قارىمىدى، نېمە ئويلاۋاتقىنىنمۇ بىلدۈرمىدى، چىرايىدىن ھېچ نەرسىنى بىلىپ بولمايتتى.

ئوسمان چوڭدىن كېيىن پەرھات مۇللام سۆزلەشكە باشلىدى، ئاخىر:

— ھەسەن، سېنى يېزىغا ئەكەتمەكچىمىز ! — دەپ سۆزىنى ئاياغلاشتۇردى.

ھەسەن ئاخىر بېشىنى كۆتۈرگەنده يۈزى تونۇغۇسىز ھالەتكە كىرگەنىدى. كۆزىدە لىق ياش، چارىسىز قالغان كىچىك بالىغا ئوخشايتتى.

— ئۇ يېزىغا قايتىپ بارالمايمەن، — دېدى ھەسەن.

— بارىسەن ! — دەپ ۋارقىرىدى ئوسمان چوڭ، — ئېشەكنى

ھەيدەپ ئېلىپ ماڭغاندەك ئاپىرىمىز.

— مەجبۇرىي بارىسەن، — دەپ ئوسمان چوڭنىڭ سۆزىنى قۇۋۋەتلىدى پەرھات مۇللام.

— بارالمايمەن ! — دېدى ھەسەن قوللىرىنى قوينىغا تىقىپ بالىلاردەك پەرۋاسىزلىق بىلەن.

— چاۋۇشتىن قورقما، — دېدى ئوسمان چوڭ، — چاۋۇشنى بىزنىڭ يېزىدا ئېتىۋەتتى. قانداق دېمەمسەن، باشمالتىقمچىلىك توڭگۇز ئوقى بىلەن، ئىككى يۈز ئەللىك يىللىق تاپانچا بىلەن ئاتتى. يېزىغا كېچىدە باستۇرۇپ كىرگەن چاۋۇشنى ئېتىپ، تىزىنىڭ لېپىكىنى چېقىۋېتىپ، كالىدەك ھۆركىرىتىۋەتتى. ھازىر ئۇ ئادانادىكى دوختۇرخانىدا ئوڭدىسىغا يېتىپ، كالىدەك ھۆركىرەۋاتىدۇ. نېمىشقا دېسەڭ، قېرىندىشىم، توڭگۇز ئوقى تېگىپ تىز لېپىكى سۇنغان ئادەملا شۇنداق ۋارقىرايدۇ. مۇستاپا كامال پاشاغا قالتىس بىر تېلېگرامما يوللىدۇق. خۇدانىڭ ياخشى بەندىسى پەرھات مۇللام، دىنىڭ، ئىمانىڭ ھەققىدە بىر سۆزلىگىنە، تېلېگراممىنى قانداق يازدۇق؟ خەتتات كوزان ئوغلى پەتخى نېمىلەرنى يازدى؟ سەن دەپ بەرگىنە ! پەتخى ئوقۇمۇشلۇق ئادەم، شۇنداق ئەمەسمۇ؟ ئۆزى ھەم ياۋاش، ھەم ياخشى ئادەم، ئەمما يازغىنى تاشنى ئېرىتىدۇ. پەتخى مۇلايىم ئادەم، ئەمما كوزان ئوغلى ـ دە ! پەتخى كۆلدىكى تۇگمەس سۇ، شۇنداققۇ؟ مۇستاپا كامالغا نېمە دەپ يازغىنىنى سەن سۆزلەپ بەرگىنە مۇللام، ھەسەن بىلىپ قالسۇن. ئۇ شۇنداق دەپ يازدى: سەن ۋەتەنىنى نېمىدەپ قۇتقۇزغانىدىڭ؟ ژاندارمىلار، چاۋۇشلار، فېئودالىلارنىڭ قالدۇقلىرى ھەر كۈنى ئاخشىمى يېزىمىزغا باستۇرۇپ كىرىپ بىزنى ئوققا تۇتسۇن، غۇرۇرىمىزنى ئاياغ ئاستى قىلسۇن دەپ ئازاد قىلغانمىدىڭ؟ بۇ سۆزلەرنى كىم يازدى؟ كوزان ئوغلى پەتخى يازدى. ھۆكۈمەتنىڭ ئاغىلارنىڭ كەينىگە كىرىپ يېزىنى ئوققا تۇتۇشى جىنايەت، بۇنىڭغا چارە قوللىنىش كېرەك، دەپ يازدى. مانا بۇلارنى كوزان ئوغلى پەتخى

يازدى. ھەسەن، يېزىغا قايتقىن. سەن كۆرد ئوغلىسەن. داداڭمۇ باتۇر ئادەم ئىدى. سەن تېخى قىزىلباشنىڭ ئوغلىسەن. قىزىلباشلار قورقماس كېلىدۇ. ھەيۋەت تاغلاردىكى بۈركۈتلەرگە ئوخشايدۇ. ئۇلار ئاجايىپ شوخ ناخشىلارنى ئېيتىدۇ، ئاڭلىغانلار ھاياجاندىن بارمىقىنى چىشلىشىدۇ ...

ئوسمان چوڭ ئاۋازى پۈتۈپ كەتكۈچە سۆزلىدى. كومات ئاغزىدىن تۆكۈرۈكلىرىنى چاچرىتىپ تۇرۇپ سۆزلىدى. قاپ تېغىدىكى ھېكايىنى، قاراڭغۇلۇقنى، قاراڭغۇلۇق تېمىغا ئۇسۇۋالغان يولۇچىلارنى، ئاخىر قاراڭغۇلۇق ئۇستىگە چۈشكەن قىلىچتەك ئۆتكۈر نۇر ھەققىدە سۆزلەپ بەردى.

— ئەمدى نېمە دەيسەن، ھەسەن؟ — دەپ سورىدى. ئۇ تەرلەپ كېتىپ ئالدىنى ئېچىۋەتتى. مەيدىسىدىكى ئۆزۈن ئاق تۆكلەرنى سىلىدى، بارماقلىرىدىن ئاچچىق تەر پۇرايتتى، — يۈسۈپنى قۇدۇقتىن چىقىرىۋالغان خۇدا بىر كۈن كېلىپ بىزنى كۆرمەيدۇ دەپ ئويلامسەن؟ ھە، ئەمدى نېمە دەيسەن ھەسەن؟

ئۇنىڭدىن كېيىن پەرھات موللام سۆزلەشكە باشلىدى:

— يۈسۈپنى قۇدۇقتىن چىقىرىۋالغان خۇدا ھېچقاچان ياخشى بەندىلىرىنى يامان كۈنگە قويمايدۇ. بىز بىر نەرسىنى بىلىپ سېنى يېزىغا چاقىرىۋاتىمىز. ئوسمان چوڭ نېمە دېدى؟ قاپ تېغىدا يولۇچىلار يوللىرىدىن ئادىشىپ قاراڭغۇلۇق تېمىغا ئۇسۇۋالغان، ئۇمىدسىزلىك ئىچىدە نېمە قىلىشلىرىنى بىلمەي تۇرۇپلا قالغان، ماڭىدىغان يولمۇ يوق. ئەنە شۇنداق جىددىي پەيتتە قىلىچ ئۆتمەيدىغان، نەپەس ئالغىلى بولمايدىغان قويۇق قاراڭغۇلۇق ئۇستىگە بىر دەستە نۇر چۈشكەن ئەمەسمۇ؟ شۇ ياشقا كەلگەن ئوسمان ئاغا بۇ نۇرنىڭ قانداق نۇر ئىكەنلىكىنى بىلىدۇ ھەم شۇ نۇرغا ئىشىنىدۇ ... ھەي يوباز ئوغلى، يەنە شۇنداق يولۇچىلارمۇ بولۇپ ئۆتكەن. ئۇچ كىشى چۆلدە كېتىۋېتىپ سوسىز قاپتۇ، ئوسساپ ئۆلەي دەپتۇ، كۈنمۇ ئولتۇرماسقا قاپتۇ. ئۇچىلىسىنىڭ تىللىرى بىر غېرىچ ساڭگىلاپ

كېتىپتۇ. ئۇلار ئايلىنىپ يۈرگەن يەرنىڭ ئوتتۇرىسىدىلا يېشىل چىمەنلىك ئىچىدە بىر قۇدۇق بار ئىكەن ... سۈيىمۇ بار ئىكەن، بىراق يولۇچىلار بۇ قۇدۇقنى كۆرەلمەيدىكەن، قۇدۇق بىر چەتتە قېلىپ ئۇلار باشقا چەتكە ماڭىدىكەن. كېيىن ئاسماندا ئۇچۇپ يۈرگەن بىر ئاق قۇشنى كۆرۈپتۇ. يولۇچىلاردىن بىرى — ئوسمان ئاغامدەك ئۇزۇن ياشىغان، ھەممە ئىشنى بىلىدىغان بىر كىشى: «قۇش ئۇچقان تەرەپكە ماڭايلى، قۇش توپتوغرا سۇ بار يەرگە قاراپ ئۇچىدۇ. قانتىنى قېقىشىغا قاراڭلار، ئۇمۇ ئۇسسۇزلۇقتىن ئۆلەي دەپ قاپتۇ» دەپتۇ. شۇنداق قىلىپ، ئۇلار قۇشنى ئەگىشىپ مېڭىپتۇ. بېرىپ قارىسا، چىمەنلىك ئىچىدە بىر قۇدۇق تۇرغان ... ئۇلار سۇدىن ئىچىشىپ ئۆلۈمدىن قۇتۇلۇپ قاپتۇ. مانا بۇ ئوسمان چوڭ ئاق قۇشنى كۆرۈپ، ساڭا كەلدى، ئاق قۇش سۇغا قاراپ كېتىۋاتىدۇ، ئەمدى سەن نېمە دەيسەن؟ يېزىغا قايتىپ كېتەمسەن ـ كەتمەمسەن؟

— ئاق قۇش توغرىسىدىكى تەمسىلنى خوي ياخشى دېدىڭ، موللام، — دېدى ئوسمان چوڭ خۇشاللىقىدىن كۈلۈپ، — بۇنىڭدىن ئارتۇقراق مىسالنى تاپقىلى بولمايدۇ. مانا ئەمدى ئاق قۇش ھاۋاغا كۆتۈرۈلدى. قارىغىنا يوباز ئوغلى ھەسىنىم، قارىغىنا قىزىلباشىم، ئاق قۇش ھاياتلىق سۈيى بۇلدۇقلاپ چىقىۋاتقان بۇلاققا قاراپ ئۇچۇپ كېتىۋاتىدۇ. يېزىغا قايت!

ئۇلار كۆپ سۆزلىدى. جىق تەمسىلنى كەلتۈردى. بىراق، يوباز ئوغلى بەكلا قورقۇپ كەتكەچكە، ئۇنى يېزىغا قايتىشقا كۆندۈرەلمىدى. ئۇلار يوباز ئوغلىنىڭ ۋەيرانە ئۆيىدىن بەكمۇ خاپا ھالدا ئايرىلدى.

يولدا ئاتلىرىنى يانداتىپ مېڭىشتى، ئۇن ـ تىن سۈرمىدى. ئۇلار ئاناۋارزاغا، تۆۋەنكى دوملۇ قەلئەگە قاراپ يول ئېلىشتى.

— ئۇلار قايتىپ كەلمەيدۇ، — دەيتتى پەرھات موللام، — كەلمەيدۇ، ژاندارمىلاردىن قورقىدۇ. بىر ئادەمنىڭ كۆڭلىگە جان قايغۇسى كىرىپ قالدىمۇ بولدى، ياخشىلىق كۈتمەسلىك بولىدۇ،

ئوسمان ئاغا.

پەرهات موللام يول بويى سۆزلەپ ماڭدى، ئوسمان چوڭ بىر ئېغىزمۇ سۆز قاتمىدى.

ئۇلار كېچىنى هاجىلار يېزىسىدا ئۆتكۈزدى، پەرهات موللام توختىماي سۆزلەيتتى، ئوسمان چوڭ بولسا ئۇن چىقمايتتى.

تاڭ ئېتىش بىلەن ئۇلار دوملۇ قەلئەگە قاراپ يولغا چىقىشتى، پەرهات موللام هاجىلار يېزىسىدىن چىقىش بىلەن:

— بىر ئىش بولدىمۇ نېمە؟ جىمىپلا كەتتىڭغۇ، ئوسمان ئاغا؟ — دەپ سورىدى.

— شۇنداق، جىمىپ كەتتىم، بىراق شۇ نەرسىنى ئويلاۋاتىمەن، مەندىكى ئاق قۇشنى نەدىن بىلدىڭ؟

— ئۆزۈڭ دېدىڭغۇ، ئوسمان ئاغا.

— نەدە كۆردۈڭ؟

— كۆرمىدىم، ئوسمان ئاغا، ئەمما سەن ئۇمىدۋارسەن، مەنمۇ ئۇمىدلىكمەن، سەن بىلمىدىغان بىر نەرسە بار، دەپ ئويلايمەن.

— بار، موللام، مەن بىلمىدىغان قانداق نەرسە دېمەمسەن؟

ئوسمان چوڭ ئىچ ـ ئىچىدىن تىتىلدايتتى، ئاھ، شۇنى بىر دېيەلىگەن بولسام، دەپ هەسرەت چېكىپ قىينىلاتتى. چىرايى بىر تۇتۇلۇپ، بىر ئېچىلاتتى. بىردەم خۇشاللانسا، بىردەم غەمگە پاتاتتى.

ئۇ ئاخىر شۇنداق دېدى:

— ئۇ شۇنداق بىر ئاق قۇشكى، قالتىس بىر ئاق قۇش! پەرهات موللام، كارامەت بىر قۇش! بىر ئاق شۇڭقارنىڭ ئۆزى، پەرهات موللام!

ئۇ كېيىن ئۆزىچە پۇشايمان قىلدى. پەرهات موللام ئاق شۇڭقارنى ئەسلىسىلا ئاق قۇشنىڭ كىم ئىكەنلىكىنى بىلمۇالمدۇ ـ دە.

— كۆرۈشكە ئەرزىيدۇ، — دەپ ئۇنىڭ سۆزىنى قۇۋۋەتلىدى پەرهات موللام.

ئەتىسى ئۇلار ساربچام دېگەن يەرگە يېتىپ باردى. دېهقانلار

تاشلىق، هەم شورلۇق بىر چوڭقۇرغا ئولتۇراقلاشقان بولۇپ، ۋەيرانە بىرنەچچە ئېغىز ئۆي ۋە چۆرىدەپ كىچىككىنە تام سوقۇۋالغاندى. بىر قىسمى كونا كىگىز ئۆيدە، بەزىلىرى كەپە تىكىپ ئولتۇرۇشقاندى. ئۇلارنى ئۆز يېزىلىقلىرى بەك قىزغىن قارشى ئالدى. ئۇلارنىڭ ئۇستىبېشى كونىراپ كەتكەن، ئورۇقلىغان، بىر تېرە ـ بىر سۆڭەك بولۇپ قالغان. بالىلار هەممىسى دېگۈدەك بەزگەك بولغاندى.

ئوسمان چوڭ كونا يېزىلىقلىرىنى بۇ هالەتتە كۆرۈپ بەكمۇ بىئارام بولدى، كۆز ياشلىرىنى تۇتالمىدى. پەرهات موللامنىڭمۇ كۆڭلى بۇزۇلدى.

ئوسمان چوڭ بىرئاز ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ سۆزىنى باشلىدى:

— سىلەرنىڭ بۇنداق يامان كۈنگە قالغانلىقىڭلارنى ئاڭلاپ يۈرىكىمىز سىقىلدى. شۇنىڭ بىلەن پەرهات موللامنى باشلاپ، ئاللانىڭ بۇ ياخشى بەندىسى بىلەن بىللە سىلەرنى ئەكېتىشكە كەلدىم.

خېلى ۋاقىتقىچە هېچكىمدىن سادا چىقمىدى. كېيىن ئابدۇراخمان سۆزلىدى:

— ئۆيلىرىمىز كۆيۈپ كەتكەن تۇرسا، قانداق قايتالايمىز؟ ئېتىزلىرىمىزنى تارتىۋالسا، قىزلىرىمىزنى ئەپقاچسا، چارۋىلىرىمىز بوغۇزلانغان، ئادەملىرىمىز ئۆلتۈرۈلگەن تۇرسا ... يەنە ئۇ يېزىدا تۇرغۇدەك هالىمىز بارمۇ؟ بىزنى قانداق قىلىپ يېزىمىزغا ئاپارماقچى بولدۇڭ، ئوسمان چوڭ؟ ئەلى ساپا ئۆلدىمۇ؟ ياكى بىز بىلەن ئەپلەشمەكچىمۇ؟ يا بولمىسا هۆكۈمەت بىزنى ياقلاپ چىقتىمۇ؟ ياكى مەمەت ئاۋاق يەنە پەيدا بولۇپ قالدىمۇ؟ بىزنى يېزىغا ئاپارغۇدەك قانداق ئۆزگىرىش بولدى؟

ئوسمان چوڭ مەمەت ئاۋاق دېگەن سۆزنى ئاڭلاش بىلەن يايراپ كەتتى، ئۇمىدلەندى، ئەمما قانداق قىلسۇن، دېيەلمەيدۇ ـ دە، ئاھ! ... پەرهات موللام بىلەن كۆزلىرى ئۇچرىشىپ قالدى ۋە مەنىلىك قارىشىۋالدى. ئوسمان چوڭنىڭ ئىچى تېخىمۇ پۇشۇپ كەتتى.

سۆزلىۋېتەيمۇ؟

ئۇ سۆزىنى باشلىدى، ئۇزۇندىن ـ ئۇزۇن سۆزلىدى، يالۋۇرۇپ باقتى، تەھدىت سالدى، ۋارقىرىدى، نەسىھەت قىلدى، يېقىملىق سۆزلەرنى قىلدى. قاراڭغۇلۇقنى يورۇتقان نۇرنى سۆزلىدى. ئايلاندۇرۇپ نەچچە رەت سۆزلىدى. ئاق قۇش تەسىللىنى كۆپتۇرۇپ سۆزلىدى. ئۇنىڭدىن باشقا تەسىللەرنمۇ سۆزلىدى.

ئۇنىڭدىن سۆزنى پەرھات موللام تارتىۋالدى. ئۇمۇ سۆزلىدى. يېزىدا چاۋۇشنىڭ ئېتىلغانلىقىنى، ئەمدى يەنە يېزىغا زادىلا كېلەلمەيدىغانلىقىنى سۆزلىدى، يەنە بىرمۇنچە تەسىللىنى توقۇدى. پەرھات موللامنىڭ مەۋلۇت ئوقۇپ ئادەتلەنگەن ئاھاڭى بەكمۇ تەسىرلىك ئىدى. موللامنىڭ توقۇغانلىرىنى تىڭشاپ ئولتۇرغانلار ئاڭلاپ يىغلاپ كېتىشتى. موللام چىرايلىق ئاۋازى بىلەن قۇرئاندىكى ئەرەبچە ئايەتلەرنى ئوقۇپ، مەنىسىنى يېشىپ بەردى. ئايەتتە دېھقانلارنىڭ ئۆز يېزىسىغا قايتىشى كېرەكلىكى تەۋسىيە قىلىناتتى.

ئۇلار كەچ كىرگۈچە ئاۋارە بولۇشسىمۇ دېھقانلارنى ۋايۇۋاي يېزىسىغا قايتىشقا كۆندۈرەلمىدى. ئوسمان چوڭ ئۇلار تەييارلىغان كەچكى تاماقنى يېمەستىن:

ـــ سىلەردەك ئادەملەرگە مىڭ لەنەت ! ـــ دەپ ۋارقىراپ ئورنىدىن تۇردى. ئۇ خاپىلىقىدىن دىر ـ دىر تىترەيتتى، يۈزى قەغەزدەك ئاقىرىپ كەتكەنىدى. پەرھات موللام ئۇنى پەس قىلىشقا تىرىشاتتى، يىقىلىپ چۈشۈپ توساتتىن ئۆلۈپ قېلىشىدىن قورقاتتى. ئۇ ئاران دېگەندە ئوسمان چوڭنى تىنچىتىپ ئېتىغا مىندۈردى. ئۆزىمۇ ئېتىغا مىنىپ، شۇنچىلىك قاتتىق خاپا بولۇشلارغا ھەيران بولۇپ تۇرغان دېھقانلارنىڭ ئالدىغا كەلدى. تەمكىن، تۆۋەن ئاۋازدا دانە ـ دانە قىلىپ دېدى:

ـــ سىلەر ئەسلىدىمۇ ئاللانىڭ لەنىتىگە ئۇچرىغانىدىڭلار. سىلەرگە دەپ قويماي، ئەمدى ئاللانىڭ قارغىشىغىمۇ ئۇچرايسىلەر. مەيلى، بۇ گىياھ ئۇنمەس شورلۇق، تاشلىقتا

ئۆلگۈچە ياشاڭلار، ۋايۇۋاي يېزىسىنى بەربات قىلدىڭلارغۇ ئاخىر.

دېھقانلار بىر ئېغىزمۇ سۆز قىلالمىدى. تۇرغان يېرىدە قىمىر قىلىشماي، شۇ پېتى كۇن پاتقۇچە تۇرۇشتى.

ئاي تېخى چىقمىغانىدى. قاراڭغۇدا ئاتلىقلار سۆزلەشمەستىن يېرىم كېچىگىچە يانمۇيان مېڭىشتى.

ئوسمان چوڭنىڭ مېڭىسىگە: پەرھات موللام مەمەت ئاۋاقنى بىلگەنمىدۇ يا بىلمىگەنمىدۇ؟ دېگەن خىيال كىرىۋېلىپ زادىلا چىقمايىتتى. بىر تۇرۇپ، بىلمىسە بۇ ئادەم شۇنچىمۇ خۇشال بولاتتىمۇ؟ دەپ ئويلاتتى. بىر تۇرۇپ، پەرھات موللام نېمىنى بىلسۇن، ئەسلىدىمۇ خۇشخۇي ئادەم، دەپ دەسلەپكى خىيالىدىن يالتىياتتى. يەنە تۇرۇپ، دەپ باقايمۇ يا، پەرھات موللامۇ بىلسە، مەمەت ئاۋاقنى كۆرسە، ئۇنىڭ بىلەن سۆزلەشسە، دەپمۇ ئويلايتتى. « دېسەم نېمە بولاتتى، پەرھات موللام خائىنلىق قىلمايدۇ » دەپ ئىشەنچسىنى كۈچەيتەتتى، بىردەمدىن كېيىنلا « ئادەم بالىسى خام سۈت ئەمگەن، ئىشەنگىلى بولمايدۇ » دەپ ۋاز كېچەتتى. « مەمەت ئاۋاق » دېگەن سۆز تىلىنىڭ ئۇچىغا كېلەتتى ـ يۇ، يەنە يۇتۇۋېتەتتى.

ئاخىر چىداپ تۇرالماستىن، « مەمەت ئاۋاق » دەپلا توختاپ قالدى.

ـــ مەمەت ئاۋاققا نېمە بوپتۇ؟ ـــ دېدى چۆچۈپ پەرھات موللام.

ئوسمان چوڭ بىردەم دۇدۇقلاپ، ئاندىن:

ـــ پەرھات موللام، ـــ دېدى ـ دە، يەنە توختاپ قالدى.

خېلىدىن كېيىن يەنە: « پەرھات موللام » دېدى، يەنە ئويغا پاتتى: «بۇ پەرھات موللام نەدىن كەلگەن، قانداق ئادەم؟ كىمنىڭ نېمىسى؟ ۋايۇۋاي يېزىسىدىن ئۆيلەنگەن، تۇغقىنىنىڭ قىزىنى ئالغان. ئەمما زادى كىم؟ ئىشەنگىلى بولامدۇ؟ ئوتتۇرىدا قاڭشار بولمىسا، ئۇ كۆز بۇ كۆزنى يەيدۇ ئەمەسمۇ؟»

ـــ پەرھات موللام !

— خوش، ئوسمان ئاغا.

— پەرھات موللام، مەمەت ئاۋاق ھازىر ئامان بولغان بولسىدى ...

— مەمەت ئاۋاقنى ئۆلدى دەپ ئويلامسەن، ئوسمان ئاغا.

— ياق، مۇنداقلا دەپ قويدۇم. مەمەت ئاۋاق بۇرۇنقىدەك تاغدا بولغان بولسا بىزگە ياردەم قىلغان بولارمىدى؟

پەرھات موللام كامىل ئىمانى بىلەن:

— ئۇ باتۇر، ياخشى يىگىت، پاك بىر ياردەمچى، چوقۇم پايدىسى تېگەتتى، — دېدى.

— مۇشۇ كۈنلەردە تاغدا بولغان بولسىدى، — دېدى ئوسمان چوڭ، — ياكى ساق ـ سالامەت يېنىمىزدا بولغان بولسىدى، ھېلىقى قاراڭغۇلۇقتا چۈشكەن نۇردەك يورۇقلۇق بېرەرمىدى، موللام؟

— بېرەر ئىدى.

— ئاق قۇشچۇ؟

— مۇنداق ئادەملەرنى ئاق قۇش دېسە بولىدۇ، — دېدى پەرھات موللام، — بۈلار ئاق قۇشقا ئوخشاش ئاشۇنداق ئىشلارنى قىلىدۇ. قەلەيچىنى قانداق ئۆلتۈردى، ئۇنى ئۆلتۈرۈپ ئەلى ساپانى نېمە كۈنگە سالمىدى، شۇنداق ئەمەسمۇ؟

— كاشكى، يەنە بىر قېتىم ئوتتۇرىغا چىققان بولسا، — دېدى ئوسمان چوڭ، — چىقىپلا مۇشۇ ئەلى ساپانىڭ جېنىنى ئالسا، ئەلى ساپا قىمىر قىلماستىن تۇگەشسە ...

15

ئۆيىنى سەيران قىزغا بېرىشىپتۇ. سەيران قىزنىڭ بېشىغا كەلگەن كۈنلەر دۇشمىنىنىڭ بېشىغىمۇ كەلمىسۇن. مەمەت ئۆيىنى كۆرۈپ بېقىشنى بەكمۇ خالايتتى، بەرگەن ئېتىزلىقى نەدە بولغىيدى؟ ئۇنىمۇ ئەلى ساپا ئېلىۋالدى ـ دە. بۇ ئەلى ساپا زادى

قانداق ئادەمدۇ؟ شۇنچە كۆپ يەرنى ئىگىلەپ نېمە قىلماقچىكەن؟ ئاناۋارزا تۇزلەڭلىكىدە پادىشاھلىق قۇرماقچىمۇ؟ ئوسمان چوڭ نېمە دېگەنىدى؟ ھە، مۇشۇ ئاناۋارزا قىيالىقلىرىنىڭ ئوستىدە ئەرمەن خاقانلىرىنىڭ قەلئەسى بار، دەيتتى. ئۇ زامانلاردا پۈتۈن چۇقۇر ئوۋا ئەرمەن خاقانىغا تەۋە ئىكەنمىش، ئەمدى ئەلى ساپا شۇنداق قىلماقچىمۇ؟

ئەلى ساپانىڭ ئىنسابسىز، زالىم، ئادەم بالىسى راۋا كۆرمەيدىغان ئىشلاردىن يانمايدىغان مەخلۇقلۇقىنى، ھۆكۈمەت ئۇنىڭ يۆلەنچۈكى ئىكەنلىكىنى ئوسمان چوڭ مەمەتنى ئالدىغا ئولتۇرغۇزۇۋېلىپ سۆزلىگەنىدى. ئۇ يەنە چۇقۇر ئوۋادىكى ئاغىلار، بايلار ھەققىدە ئۇچ كېچە ـ كۈندۈز سۆزلەپ بەردى. مەمەت بۇلارنى ياخشى بىلەتتى، ئوسمان چوڭ تېخىمۇ تولۇق، مۇكەممەل سۆزلەپ بەردى. ئۇنىڭغا ھەممە نەرسە ئايان بولدى، تېگى ـ تەكتىنى بىلىپ يەتتى. ئۇنىڭ ئاغىلارغا غەزىپى بارغانسېرى قاينىاپ تاشاتتى. ئۇنىڭغا ئاغىلارنىڭ ھەرقاندىقى ئابدى ئاغىدىنمۇ بەتتەر بىلىنەتتى، بولۇپمۇ ئەلى ساپا ... ھازىر ئۇنىڭ ئىسمىنى ئاڭلىسلا بەدەنلىرى تىكەنلىشىپ كېتەتتى. ئاغىلار ئۇنىڭ دۇشمىنى. چۇقۇر ئوۋادا ئابدى ئاغىنى قانتى ئاستىغا ئالغان دەل مۇشۇ ئەلى ساپا ئىدى. بۇ ئاغىلار، بايلار ئەسلىدە بىر ـ بىرى بىلەن شۇنچىلىك دۇشمەنلىشىدۇ، ئەمما ۋاقتى كەلگەندە دوست ھەم بولالايدۇ. ئابدى ئاغىنىڭ ئۆلۈمى ئۇلارنى ساراڭ قىلغىلى تاس قالدى. شۇڭلاشقا، ئۇلار قاراقچىلار ئەتىرىتى قۇرۇپ، ئاختۇرمىغان توروس تاغلىرى، ئۆڭكۈر ۋە يېزىلار قالمىغانىدى. ئەگەر قېچىپ قۇتۇلمىغان بولسا، ئۇلار چوقۇم ئۆلتۈرۈۋېتەتتى. ئۇلار تاغۇ، دەشتىلەردە مىڭلاپ دېھقان، يۇزلەپ ژاندارمىنى ئىشقا سالدى. ئۇلار مەمەت چوڭنى، ھاجى تۇرنى، قاراقچى دۇرمۇشنى ئىزدىمەيتتى. ئىزدىگەن ئادىمىنى تاپالماستىن ساراڭلاردەك تەلۋىلىشەتتى. نەدە بولسا تېپىپ ئۆلتۈرۈشكە ئەھدە قىلىشاتتى. ئۆلگۈچى ئابدى ئاغا بولماستىن،

بەلكى ئۆزلىرىدەك ھېس قىلىشىپ، ئەسلا بولدى قىلىشمايتتى.

شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئەلى ساپا دېھقانلارغا شۇ قاتارلىق قاتتىق زۇلۇم ساپتۇ ـ دە. نېمىشقا ئارىدىن بىرەرى چىقىپ ئۇنىڭ ئاغزىغا قارىتىپ بىر پاي ئوق ئاتمىغاندۇ؟ ئادەملەر ھەممىسىلا قورقۇنچاق بولۇپ كەتكەن، چۈقۇر ئوۋادىكى دېھقانلارنىڭ تولىسى مۇشۇ كۈنلەردە زۇلۇمنىڭ دەستىدىن باشقا يەرلەرگە كۆچۈپ كەتكەن ۋە بىرەر يەر تېپىپ يەرلىشىش ئۈچۈن تەتىرەپ يۈرگەن، ۋايۇاي يېزىسىنىڭ يېرىمى دېگۈدەك بوشاپ قالغانىدى. ئۇلار ئەلى ساپادىن شۇنچىلىك قورقۇپ كېتىشكەنىدىكى، بىر كۈنى ئەتىگەنلىكى ئورنۇڭدىن تۇرۇپ قارىسا، گويا يېزىدا بىرمۇ ئادەم قالماي كۆچۈپ كېتىدىغاندەك ... قورقۇشتىن يۈرەكئالدى بولغان دېھقانلار قېچىش كويىدا. ئوسمان چوڭ بۇ قورقۇپ كەتكەن دېھقانلارنى قانداقمۇ تۇتۇپ قالالىسۇن؟ ئۇ نېمە قىلىشىنى بىلەلمەي بىئارام بولاتتى، ئوسمان چوڭ ئاقمازار دېگەن يېزىنى، شۇ يېزىدىكى ئىدرىس ئاغىنى سۆزلەپ بەرگەن. ئىدرىس ئاغىنىڭ ئەھۋالىغا يۈرەك چىدىمايتتى. ئىدرىس ئاغىنى ئاياغ ئاستى قىلىپ قىينىغان باي مۇستاپا كامال پاشانىڭ يېقىن سەپدىشى ئارىپ سايىم بەگ ئىكەن. بۇ بەگنىڭ ماشىنىسى بارمىش، چۈقۇر ئوۋانىڭ توپىلىق يوللىرىدا ماشىنا بىلەن يۈرەرمىش. مەمەت ماشىنىنى زادىلا كۆرۈپ باقمىغان بولغاچقا كۆرۈشكە خۇشتار ئىدى. شۇنچە چوڭ چۈقۇر ئوۋادا يالغۇز بىرلا ئادەمنىڭ، يەنى ئارىپ سايىم بەگنىڭ ماشىنىسى بارمىش، دېھقانلار، ھەتتا ئاغىلارمۇ ئارىپ سايىم بەگدىن قورقارمىش، ئەلى ساپانىڭمۇ قورققىنىدىن ئۆتى تاشارمىش ...

مەمەت قاراڭغۇ بۇلۇڭدا مىلتىقىنى قۇچاقلاپ ئولتۇرۇپ بۇلارنى ئويلايتتى. يېپىقلىق دېرىزە يوچۇقىدىن كۈننىڭ ئۇزۇن شولىسى چۈشۈپ تۇراتتى. بۇ نۇر سوزۇلۇپ بېرىپ يوقىلاتتى. يورۇقلۇق ئىچىدە مىڭلاپ چاڭ ـ توزان قىمىلدايتتى. مەمەت بىرنەچچە قېتىم ئوق قولىنى نۇر شولىسىغا تۇتتى. قولى

زورايغاندەك، كۆچىلەنگەندەك ئاجايىپ بىر خىل ھېسقا چۆمدى. يېزىلىقلارنىڭ قورقۇنچاقلىقى، ئۇمىدسىزلىكى ئۇنىڭ قەلبىگىمۇ ئاستا ـ ئاستا سىڭىشكە باشلىدى. ئۇمۇ بۇ يېزىلىقلاردەك قاراڭغۇلۇق تېمىغا كىلىپ ئۇسۇۋۇلىش ئالدىدا تۇراتتى.

مەمەت پەرھات موللامنى ئىشىكنىڭ يوچۇقىدىن ئىككى قېتىم كۆردى. ئۇ زادىلا موللاملارغا ئوخشىمايتتى. يۇمىلاق ياستىلىغان بۇدۇر ساقىلى، ئوتتەك يېنىپ تۇرغان قارا كۆزلىرى، بۇدۇر چاچلىرى، بۇركۇتنىڭكىدەك بۇرنى كىشىدە ئىشەنچ تۇغدۇراتتى. ئوسمان چوڭنىڭ ئېيتىشىغا قارىغاندا، رامىزان كۈنلىرىنىڭ بىرىدە ھارغان، مۇرىسىگە خالتا ئاسقان، خالتىسى كىيىم ۋە كىتابلار بىلەن تولغان پەرھات موللام ئاناۋارزا تەرەپتىن مۇشۇ يېزىغا كەپتىكەن، شۇ كۈنى ئاخشىمى بىر بوش ئۆينى مەسچىت قىلىپ، دېھقانلارنى تەرەۋى نامىزىغا چاقىرىپ ئۆزى ئىمامەتچىلىك قىپتىكەن، شۇ كۈندىن باشلاپ يېزىنىڭ موللىسى بولۇپ كېلىۋېتىپتۇ. دىن ھەقىقىدە ھېچ نەرسە دېمەيدىكەن. نامازنى ئۆتەتكۈزۈپ بولۇپلا ئۆزىنىڭ ئىشى بىلەن بولىدىكەن. ئۇ ۋايۇاي يېزىسىدىكى بىر قىزغا ئۆيلەنگەن، قىزغا قاراشلىق ئازراق يېرى بولغاچقا، ئىمامىلىق قىلغىنى ئۈچۈن ھەق ئالماستىن، شۇ يەرنى تېرىپ تېرىكچىلىك قىلىدىكەن.

دېھقانلار دەسلەپ ئۇنىڭدىن ئۇركۈگەن، تارتىنغان، كېيىن بارا ـ بارا ئۆگىنىپ قالغان ۋە ئۆز ئادىمى قاتارىدا كۆرگەن. پەرھات موللام گويا سېھىرگەردەك ھەممىنىلا قايىل قىلدى. ھەممىلا ئادەم ئۇنىڭغا خۇددى سېھىرگەرگە قارىغاندەك قارىشاتتى. ئوسمان چوڭمۇ بىر ياقتىن ئۇنىڭغا ئىشىنەتتى ھەم ئۇنى ياخشى كۆرەتتى، يەنە بىر ياقتىن ئۇنىڭدىن تارتىناتتى ھەم ئۇركۈيتتى. چۈقۇر ئوۋانىڭ ئاغىلىرى ۋايۇاي يېزىسىغا بىر موللامنىڭ كەلگىنىنى ئاڭلاپ خېلىلا قىزىققانىدى. كېيىن

بېرىپ ـ بېرىپ ئۇنىڭغا ئۆگىنىپ قالغان ۋە ئۇنىڭ زىيانسىز ئادەم ئىكەنلىكىنى چۈشىنىپ، ئۇنى ئەسلىرىدىن چىقىرىشقانىدى. پەقەت پەرھات موللامنىڭ كېلىشكەن سۈمباتى پۇتۇن چۈقۇر ئوۋاغا تارقىلىپ، بارغانسېرى ئاياللارنىڭ ئاغزىغا چىققانىدى. يىراقتىكى يېزىلاردىن ـــ ئادانادىن، كوزاندىن، تەرسۇستىن، ھەتتا مەرىمىندىن، ئىسكەندىروندىن تىلتۇمار پۇتكۇزۇش باھانىسى بىلەن ياش قىزلار، چوكانلار ئۇنى كۆرۈشكە كېلەتتى. پەرھات موللام پۇتۇپ بەرگەن تۇمارلىرى ئۇچۇن ھەق ئالمايتتى. شۇڭلاشقىمۇ، ئۇنىڭ داڭقى پۇتكۇل چۇقۇر ئوۋاغا تېخىمۇ پۇر كەتكەنىدى.

مەمەت ئايىغى چىقماس قالايمىقان خىياللار ئىچىدە قاراڭغۇ ئۆيدە جىمىكى نەرسىنى ئويلاپ ئولتۇراتتى.

ئەمدى بۇ يېزا ئۆزىگە مازار بولۇپ قالارمۇ؟ ئەگەر ئوق تەگسە نەرىگىمۇ تېگەر؟ قانداق ئۆلۈم بىلەن ھاياتى ئاخىرلىشار؟ ئۆلۈم بىر خىل قاراڭغۇلۇقمىدۇ؟ ئۇنداقتا قانداق قاراڭغۇلۇق؟ ئۇيقۇدەكمۇ يا؟ ئۆلۈم ياريسى قاتتىق ئاغرىمدىغاندۇ؟

تۇرۇپلا ئۆلۈمدىن ئۆلگۈدەك قورقاتتى، خۇددى ئۆلۈم باستۇرۇپ كەلگەندەك يۇرىكى جىغىلدايتتى، تىترەيتتى، پۇتۇن بەدىنى ـــ چېكىسىدىن تىرناقلىرىغىچە تىكەنلىشىپ كېتەتتى. ئۇ ئۆزىنى خىلىدىن بېرى ئۆلۈمگە مەھكۇم قىلىپ قويغانىدى. بىراق، ئۆلۈمنىڭ قانداق كېلىشىنى زادىلا جەزم قىلالمايتتى، شۇڭا ئادەتتىن تاشقىرى قىزىقاتتى.

ئۇ تۇتۇلمىغان، ژاندارمىلارنىڭ قولىغىمۇ چۈشمىگەن، سوتچىنىڭ ئالدىغىمۇ كەلمىگەنىدى. ژاندارما، تۇرمە، سوتچى ھەققىدە خەدىچە ئۇنىڭغا سۆزلەپ بەرگەن، خەدىچە بۇلارنى سۆزلەۋېتىپ: « مېنىڭ مەرتەم ئۆلۈمنىڭ قۇربانى بولاي، مەمەت » دېگەنىدى.

بەزىدە مەمەت خاپىلىقىنىڭ كۈچىدە سەسكىنىپ كېتەتتى ـ دە، « كۆرەش قىلىپ ئۆلمەن » دەپ ۋارقىرايتتى. ئۇنىڭ قەلبىدە

ئۆچ ئىلىش ھەسرىتى ئەسلا بېسىلمايتتى، بۇ ئابدى ئاغا بىلەن تۇغىمىغان. ئۇ ئۆچ ئىلىش غەزىپىنى ۋۇجۇدىغا سىغدۇرالمايتتى. ئۇنىڭ خاپىلىقى، غەزەپ ـ نەپرىتى ساقچىدىكى چاۋۇشقا ـــ ھېلىقى يوباز ئوغلىنى ئورغان چاۋۇشقا، ھۆكۈمەتكە، ئەلى ساپاغا، ئارىپ سايىم بەگكە قارىتىلغان، ئۆچ ئىلىش تۇيغۇسىمۇ كىشىلەردىن كىشىلەرگە يۆتكىلەتتى.

مەمەت بەزىدە ئۆزى كۆرمىگەن، بىلمەيدىغان ئەلى ساپا بىلەن خىيالەن كۆرەش قىلاتتى، ئۇنى ئۆلتۈرەتتى. كاللىسىنى كېسىپ ۋايۇاي يېزىسىنىڭ ئوتتۇرىسىغا ئاتاتتى ـ دە، تاغلارغا چىقىپ كېتەتتى. ئوسمان چوڭ « شۇڭقارىم، بىزنى قوتۇلدۇردۇڭ، دېھقانلارغا جان بەردىڭ » دەپ ئۇنىڭغا ئېسىلىپ يىغلايتتى. ئاقمازار دېھقانلىرىمۇ ئارىپ سايىم بەگنىڭ ئۆلگەنلىكىنى ئاڭلاپ توي ـ بايرام قىلاتتى، مەمەت مانا بۇلارنى ئويلاۋېتىپ ئوق ئاتقاندەك، ئادەم ئۆلتۈرگەندەك، كاللا كەسكەندەك قارا تەرگە چۆمۈلەتتى.

كېيىن بىردىنلا قاراڭغۇلۇق تېمىغا ئوسەتتى. ئوسمان چوڭ بۇگۈنگىچە تىنچ كەلدى. مەمەت يېزىغا كەلگەندىن بېرى ئۇنىڭ يېزىغا كەلگەنلىكىنى، ئۆيىدە ئىكەنلىكىنى ھەر خىل گەپ ـ سۆز، ھەرىكەت بىلەن ئەگىتىپ دېمىگەن ئادەمى قالمىدى. ئۇ بىر كۈنى بولمىسا بىر كۈنى يېرىلاتتى، ھەممە ئادەمگە ئىچىگە سىغمىغان بۇ چوڭ سىرىنى ژارقىراپ ـ جارقىراپ دېمەي چىدىمايتتى. ئۇ بۇنى دېيىش بىلەن نېمە بولماقچى؟ ئاغىلار، بايلار، ھۆكۈمەت ئاڭلايدۇ ـ دە، بولىدىغان ئىش شۇ چاغدا بولىدۇ. ئۇ بۇ يەردە خېلى تۇرۇپ قالدى. يەنىلا ئوسمان چوڭ باتۇر چىقتى. ئۇنىڭ كەلگىنىنى ھەممە ئادەمگە ئوچۇق ـ ئاشكارا سۆزلەشكە جېنى تاقىلداپ تۇرسىمۇ، ھېچكىم تۇيمىدى، بىلمەي قالدى. ئەمدى بۇ يەردە ئارتۇق تۇرۇشقا بولمايدۇ.

ئۇ ئورنىدىن تۇردى. ئىشىك ئالدىغا كېلىپ يوچۇقىدىن تالاغا قارىدى. بىر مېكىيان ئون بەش ـ يىگىرمىچە چۈجىسىنى ئەگەشتۇرۇپ ھويلىدىكى توپىلاردا ئېغىنايتتى. ئارقا يولدىن بويى

— بولىدۇ، — دېدى مەمەت. بىراق، ئۇنىڭ كۆڭلىگە بىر ئەنسىزلىك چۈشتى. چۈقۇر ئويۇ تۇزلەڭلىكىدە ژاندارما بىلەن تۇتۇشۇپ قالسا قانداق بولىدۇ؟ ئاخىر ئۆلۈپ تۈگىشەر، ئەمدى كەچ كىرىشىنى ساقلاش كېرەك. قېچىشتىن باشقا ئامال يوق. كەچ كىرىشكە يەنە قانچىلىك ۋاقىت بار؟ ئۇ ئىشىكنىڭ يوچۇقىدىن كۈنگە قارىدى. كۈن ئولتۇرغانىدى، دېمەك، ئاز قالدى دەپ خۇشاللاندى. كېتىشىنىڭ كېتەر، بىراق كۆڭلى يېرىم بولاتتى، ئۆزىنى جېنىدىن ئەزىز كۆرگەن بىر ئادەم بىلەن خوشلاشماستىن، مۇڭداشماستىن قانداقمۇ كېتىدۇ؟ ئوسمان چوڭ ئۇنى ئانىسى ۋە خەدىچە ياخشى كۆرگەندەك ياخشى كۆرەتتى ـ دە.

16

ئەلى ساپا باي مېھمانخانىنىڭ سۇپىسىدا خاپىغان ھالدا ئۇياقتىن ـ بۇ ياققا مېڭىپ، ئۆزىچە سۆزلەيتتى ۋە غودۇڭشيىتتى.

— ئاتقان تاش كۆزلىگەن قۇشقا تەگمەيۋاتىدۇ، — دەپ ھەسرەتلىنەتتى ئۇ، — بۇ كۇرەش قاچانغىچە داۋاملىشار؟ يەرلەر بوش تۇرۇپتۇ. كارغا كەلمەيدىغان بۇ دېھقانلار يا ئۆزلىرى بىرنەرسە قىلمىدى، يا بىزگە قويۇپ بەرمىدى.

زېينەل سۇپىغا قويۇلغان كارىۋاتتا شۇمشىيىپ ئولتۇراتتى. ئەلى ساپا باينىڭ ئاچچىقىنىڭ ئۆرلىشى ۋە پەسىيىشىگە بېقىپ ئۇنىڭ رەڭگىرويىمۇ ئۆزگىرىپ تۇراتتى. ئەلى ساپا باي ئۇنىڭ ئالدىغا كېلىپ سوتلىغۇچە بۇ ھالەت داۋام قىلدى.

ئەلى ساپا باي زادىلىق قىلىپ ۋارقىرىدى:

— ھە، قېنى زېينەل، ۋايۋاي يېزىسىدىكىلەر بۇ يىل ئەتىيازدا كۆچۈپ كەتمەكچى ئەمەسمىدى؟ بۇنى ياخشى بىلەتتىڭغۇ، ئەجەب ياخشى بىلىپسەن ـ دە! قېنى ھېچ نەرسە بولمىدىغۇ، نېمە بولغىنىنى بىلەمسەن، زېينەل؟ ئوسمان چوڭ

بىلەن پەرھات موللام ئۇلارنى ۋايۋاي يېزىسىغا قايتۇرۇپ كېلىش ئۈچۈن ئاۋۇال يوباز ئوغلىنىڭ قېشىغا بېرىپتۇ، كېيىن سارىچامغا ... يېلىنىپتۇ، يالۋۇرۇپتۇ، ئۇلارنى قايتۇرۇپ كېلەلمەپتۇ. سەن تېخى بۇ يىل ئەتىيازدا يېزىدا ھېچكىم قالمايدۇ دېگەنىدىڭ، ئەمدى نېمە بولدى، زېينەل؟

— خۇدا ھەققى، بىلمىدىم، باي، نېمە ئىش بولغىنىنى بىلمەيمەن، ئويلايمەن، تەكشۈرىمەن، لېكىن نېمە ئۈچۈنلۈكىنى بىلەلمەيمەن. يوباز ئوغلىنىڭ ئۆيى كۆيۈپ، ھەر كۈنى كېچىسى يېزىغا مۆلدۈرەك ئوقلار چۈشكەندىن كېيىن يېزىدا دېھقانلار تۇرالماسلىقى كېرەك ئىدى. ئەمما، نېمە بولغاندۇ؟ زادىلا بىلەلمىدىم، باي. دەسلەپ ئوتتۇرىغا ئوسمان چوڭ چىقتى، كېيىن پەرھات موللام ... ھەممە نەرسە بىردىنلا ئۆزگىرىپ كەتتى. قورقۇپ تۈگىشىپ كەتكەن دېھقانلارغا جان كىردى. خۇدا ھەققى، باي، بۇلارغا بىرنېمە بولدى، بىراق نېمە بولغاندۇ؟

— ئەخمەق ھاكىم، يۈزبېشى، ھۆكۈمەتتىن باشقا بىرى يەنە ئۇلارنى بىزگە كۈشكۈرتكەن بولمىسۇن؟ كىم بولۇشى مۇمكىن؟ ھەممىسى قولىمىزدىكى ئۆز ئادەملىرىمىز تۇرسا، يا ئارىپ سايىم بەگمىدۇ؟ ... شۇ بولمىسۇن يەنە! ئەگەر ئارىپ سايىم بەگ بولمىغان بولسا، تۈگەشكىنىمىز شۇ. بۇ يەرلەرگە ئارىپ سايىم بەگنىڭ كۆزى چۈشۈپ قېلىشتىن خۇدا ساقلىسۇن ... مۇبادا كۆزى چۈشسە، ۋايۋايلىقلارنى بىزگە قارشى كۈشكۈرتۈپ قويامدۇ تېخى!

— ئارىپ سايىم بەگ توغرۇلۇقمۇ ئويلىدىم ھەم تەكشۈرۈپ باقتىم. بۇنىڭدىن ئون يىل ئاۋۇال ئۇ ئوسمان چوڭ بىلەن بىر قېتىم سۆزلەشكەندىن باشقا، ھازىرغىچە بۇ يېزىدىن ھېچكىم بىلەنمۇ كۆرۈشمەپتۇ.

— پەرھات موللام بىلەنچۇ؟

— كۆرۈشمەپتۇ.

— بۇ پەرھات موللامغا نېمە بولغاندۇ؟ تا بۈگۈنگىچە بىرەر ئىشقا ئارىلاشقىنىنى ئاڭلىمىغان.

— ئۇنى بەك قاتتىق خاپا بولدى دېيىشىدۇ، ئات ئۈچۈن بەكمۇ ئاچچىقلاپتۇ. ئۇنىڭدىن باشقا، يېزىنىڭ ھەر كۈنى كېچىسى ئوقتا تۇتۇلۇشىغا، يوباز ئوغلىنىڭ كۆرگەن كۈنگە خاپا بوپتۇ. ئاتنىڭ تۇزلەڭلىكتە سەرسان بولۇپ يۈرگەنلىكىنى كۆرۈپ كۆزلىرىدىن مۆلدۈردەك ياشلار تۆكۈلۈپتۇ. چاۋۇشنى ئاتقان كىشى ئوسمان چوڭ دېيىشىدۇ. ئوسمان چوڭ بۇرۇن مۇنداق ئەمەس ئىدى. چاۋۇشنى ئېتىش بۇ ياقتا تۇرسۇن، يېزىنى ئوققا تۇتقاندىمۇ ئۆيدىن بېشىنى چىقىرىپ قويمايتتى.

— ئوسمان چوڭدىكى بۇ ئۆزگىرىشلەر ئارىپ سايىم بەگدىن كەلدىمۇ يا؟ بەگ مۇنچىلىك پەس ئىشنى قىلماس. ئۇنىڭدىن باشقا، ئۇ ژايۋاي يېزىسىدىكى يەرلەرگە ئېھتىياجلىق ئەمەس، يەنە كېلىپ مەن بىلەن ناھايىتى ياخشى. ئەگەر ژايۋاي يېزىسىدىكى يەرلەر لازىم بولسا، ئۆزۈمگە دېگەن بولاتتى. ياق، ياق، ھېچبىر ئادەمنى خىيالىمغا كەلتۈرەلمەيۋاتىمەن. بەلكى پەرھات مولام مەدەت بېرىۋاتامدۇ يا؟

— بەلكى شۇنداقتۇ، بىراق پاكىتىمىز يوق. مېنىڭچە، بۇ قارشىلىق ئوسمان چوڭدىن باشلاندى.

ئۇ ئوسمان چوڭدىكى ئۆزگىرىشلەرنى ئۇزاقتىن ـ ئۇزاق سۆزلىدى. بايراملىق كىيىملىرىنى، غاڭزىسىنى، يېزىدا ھېچكىمگە گەپ ـ سۆز قىلماستىن ئۈچ كۈن كۆلۈمسىرەپ يۈرگىنىنى، يوباز ئوغلىنىڭ ئۆيى كۆيگەندە كۆلۈپ يۈرۈپ تاماكا چەككەنلىكىنى، ھەممىنى تەپسىلىي سۆزلەپ بەردى.

ئەلى ساپا باي كارىۋاتقا چىقىپ ئولتۇرۇپ:

— ئوسمان چوڭنىڭ نېمىشقا شۇنداق ئىشلارنى قىلىشىنى چۈشىنەلمىدىم، — دېدى.

— ئۇ بەك جەسۇر ئادەم، — دەپ جاۋاب بەردى زەينەل، — كۆزى ئۆتكۈر، ئون بەش قېتىم ئۇرۇشقا قاتناشقان، پۈتۈن بەدىنى يارا ... قىسقىسى، ئەقىللىك. بەزىدە بولسا غەلىتە ئىش، ئاجا ـ يىپلا قورقۇنچاق بولۇپ كېتىدۇ. ئۇنداق چاغدا قولىدىن نېمىنى

تارتىۋالغىلى بولىدۇ. يەنە بەزىدە كارامەت جەسۇر بولۇپ كېتىدۇ. غەزىپىدىن ئادەم يېنىغا بېرىشقا جۈرئەت قىلالمايدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا، جېنىنى بەكمۇ ئايايدۇ ... مەنمۇ بۇ ئادەمنى چۈشىنەلمەي كېتىمەن.

ئەلى ساپا باي قولىنى ئېڭىكىگە ئاپاردى، ئېڭىكىنى، بوينىنى تاتىلىدى.

— بىزمۇ كۆپ ئۇرۇشقا قاتناشتۇق، لېكىن ئۆلگۈسى كەلگەن كاپىرلاردەك ھەممە ئادەمنىڭ ھەققى بىلەن ئويناشمىدۇق. كىشىلەرنىڭ يەرلىرىنى ئىشغال قىلىۋالمىدۇق. بۇ قېرى ئىتتەك دۆلەتنىڭ ئىستىقبالى بىلەن ئويناشمىدۇق. مىللەتنىڭ چاۋۇشنى ئاتمىدۇق. بۇ قېرى ئىتنىڭ كۆرىدىغان كۈنى بار. يەنە ھېلىقى ئەسلىي نامەلۇم موللامۇ؟ ئۇ ئىمامۇ، قاراقچىمۇ؟ جاجىسىنى يېسۇن ! ئۇلارغا كۆرسىتىمىز، زەينەل، چوقۇم كۆرسىتىمىز، تاكى جېنى تۇمشۇقىغا كەلگۈچە، جېنىدىن تويغۇچە كۆرسىتىمىز. ژايۋاي يېزىسىنى ئۇلار ئۈچۈن دوزاخ قىلىپ، ئاندىن قوغلايمىز. يا بۇ دۇنيا ئۇلار ئۈچۈن دوزاخ بولىدۇ، يا يەرلىرىنى تاشلاپ ماڭىدۇ. دېگىنە زەينەل، ئىشنى نەدىن باشلايمىز؟

— بىر پىكرىم بار، ئاغام، — دېدى زەينەل، — ياغمۇر ئاغىغا بېرىپ دەيلى، يېزىدا قانچىلىك ئات بولسا شۇنچىلىك — ھەممىسىنى ئوغرىلاتسۇن.

— ياخشى پىكىر، — دېدى ئەلى ساپا باي خۇشاللىق بىلەن، — ئوغرىلانغان ئات بېشىغا بىر لىرا پۇل بېرىمەن، مېنىڭ ئادەملىرىمنى ياردەم قىلىدۇ، زەينەل، سەنمۇ ياردەم قىل.

— ياردەم قىلىمەن، باي.

— ئاتلار ئىشنىڭ باشلىنىشى بولىدۇ. يا ئۇلار باش ئېگىپ: «ياۋاللا، ژايتوۋا» دېيىشىپ يېزىنى تاشلاپ كېتىدۇ ياكى بولمىسا ... ساقلاپ تۇرۇشسۇن، بالا ـ قازانىڭ چوڭىنى كۆتسە بولىدۇ.

زەينەل كۆزلىرىنى يۇمۇپ، لېۋىنى تامشىپ:

— بالا ـ قازاغا يولۇقسۇن ! — دېدى.

— بۇگۈن كېچە مەن ياغمۇر ئاغىنىڭ قېشىغا بارىمەن، سەن مەھەدىنلى يېزىسىغا ۋە چىكچىك يېزىسىغا بارغىن ۋە بىزنىڭ تۇغقانلارغا ئېيتقىن، بۇگۈن كېچە يېزىنى يەنە ئوقۇقا تۇتسۇن. شۇنداق قاتتىق ئوققا تۇتسۇنكى، ھەر كۈنى كېچىدە يېزىغا باستۇرۇپ كىرگۈچىنىڭ چاۋۇش ئىكەنلىكىنى بىلەلمەي قالسۇن.

— ھازىر ماڭمەن، باي، — دېدى زەينەل. ئۇ سۇپىدىن چۈشۈپ ئېتىغا مىندى ـ دە، چاپتۇرۇپ كەتتى.

ئەلى ساپا باي كۆڭلىدە شۇنداق ئويلايتتى: مۇبادا ئۇلارغا ماڭا قارشى تۇرالمىغۇدەك كۈچ ـ غەيرەتنى ئارىپ سايىم بەگ بەرگەن بولسا، ئۇ بۇ يەرلەرگە كۆز سالغان بولسا، ئۇنى يېڭىش تەس. ئارىپ سايىم بەگنى ياخشى بىلىمەن. ناھىيەلىك ساقچىدا روتا كوماندىرى بولۇپ ئىشلىگەن. ئۇ بىنگۆللۈق كۈرد، قارام، ئاچ كۆز، كۆزى ئۆتكۈر، ھەممىنى تىمسىقلاپ يۈرىدىغان ئادەم. ئادانانى فىرانسۇزلار ئىشغال قىلىۋالغان زامانلاردا فىرانسۇزلار بىلەن فۇۋاي مىللەتچىلىرى ئوتتۇرىسىدا خېلى ئويۇنلارنى ئوينىغان. ئۇنىڭ كاللىسى قالتىس ئىشلەيدۇ ـ دە. بۇگۈنكى ئەنقەرە ھۆكۈمىتى — ئارىپ سايىم بەگ دېگەن گەپ. ئۇ مۇستاپا كامالنىڭ ئەڭ يېقىن ئادىمى، ئەڭ ئىشەنچلىك ۋەكىلى. ئوسمان چوڭنى قۇتراتقان ئارىپ سايىم بەگ بولۇپ يۈرمىسۇن، خۇدايىم ساقلا ! ئۇنىڭدىن باشقا كىم بولسا بولۇۋېرسۇن، يەڭگىلى بولىدۇ. پەقەت ئارىپ سايىم بەگ قارشى چىقمىسىلا بولدى ... ياق، ئارىپ سايىم بەگ دېھقانلارنى مۇنداق يوشۇرۇنچە كۈشكۈرتمەيدۇ، ئوچۇق ـ ئاشكارا ئارىلىشىدۇ. « ئەلى ساپا، دېھقانلارغا چېقىلما !» دەپ بىر ئەلچى ئەۋەتىدۇ. مانا شۇ چاغدا باتۇر بولساڭ دېھقانلارنىڭ ئىشىغا ئارىلىشىپ كۆرۈپ باق. ھاكىمچۇ؟ ئۇنىڭدا مۇنچىلىك يۈرەك يوق. ئەمما، يەڭ ئىچىدە

سودا قىلىدىغان — سامانىنىڭ ئاستىدىن سۇ يۇگۈرتىدىغان كىشىدەك قىلىدۇ. بۇ ھاكىمنى تېزرەك يۆتكەپ، ئورنىغا ئىشەنچلىك بىرىنى ئەكېلىش كېرەك. ژاندارما قوماندانى يۈز بېشى ... ئۇنىڭ ھېچ ئىش بىلەن كارى يوق، ھېچ نەرسىنىمۇ بىلمەيدۇ. ئۇ بىر بىچارە، چۈش كۆرۈپ ياشايدىغان خامۇشلاردىن ... ئۇ تۇرۇپ تۇرسۇن. قالغان ئىش تەنىڭ سالامەتلىكى ...

ئۇنىڭ كۆڭلى بارغانسېرى خۇشاللىق بىلەن تولماقتا. ژايۇايلىقلار بىر كۈنى ئەتىگەنلىكى ئورنىدىن تۇرۇپ يېزىدا بىرمۇ ئات قالمىغانلىقىنى كۆرسە، ئاتخۇمار ژايۇايلىقلارنىڭ كۈنى ئېشەككە قالسا ... بىراق بىرلا تورۇق ئاناۋارزا تۇزلەڭلىكىدە يۈرمەكتە ... ئادىم ئۇنى ئاتالارمۇ؟ تورۇق ئات خىيالىغا يېتىش بىلەنلا ئۇنىڭ يۈرىكى جىغىلداپ كەتتى. كېيىن باشقا كۆرۈنۈشلەرنى؛ دېھقانلار كېلىپ: « بىز ساڭا قىلدۇق، باي، سەن بىزگە قىلما ! ئېتىزلار سېنىڭ. بىز ساڭا يامانلىق قىلدۇق، سەن رەھىم قىلىپ ئىككى كۈنلۈك مۆھلەت بەر، نەرسە ـ كېرەكلىرىمىزنى يىغىشتۇرۇۋېلىپ چىقىپ كېتىمىز » دەيدىغان ژاقىتقىچە بولىدىغان ئىشلارنى ئويلىدى.

بالىچاقا، ياش ـ قېرى ھەممىسى مېھمانخانىنىڭ دەرۋازىسى ئالدىغا يىغىلغان، ئۇ مېھمانخانىنىڭ بالكونىدا تۇرۇپ ژايۇاي دېھقانلىرىغا قاراپ: « كېتىڭلار، سىلەرگە ئىككى كۈن ۋاقىت بەردىم، پەقەت ئىككىلا كۈن، ئۇنىڭدىن كېيىن سىلەرنى ئۇ يەردە مەنمۇ، ھېچكىممۇ كۆرمىسۇن. ئۆزۈمنىڭ يېرىمدە مېنى قان قۇستۇردۇڭلار، شۇنچىلىك ھەققانىيەتسىزلىك قىلغان بارمۇ؟ ھەي قېرىنداشلار، تېرىپ ـ ئورۇمايدىغان بۇ ئېتىزلار سىلەرگە نېمە لازىم بولۇپ قالدى؟ ...» دېمەكچى بولاتتى. ژايۇاي يېزىسىدىن كېيىن ... قاراچاللىققا يىلتىز تارتىش لازىم. قاراچاللىق بولسا بەش مىڭ دۆنۈملۈك يەر ... ئۇنىڭدىن كېيىن ئاستا ـ ئاستا ئاقچەسازدىن ئېتىز ئېلىش، كېيىن دېھقانچىلىق مەيدانى ... چۇقۇر ئوۋادا، ئاناۋارزادا چوڭ

بىر دېھقانچىلىق مەيدانىغا ئىگە بولۇش بىر دۆلەتنى ئىگىلەش بىلەن باراۋەر. ھەي ۋايۇاي دېھقانلىرى، ۋاي پەسكەشلەر، سىلەر مېنىڭ ئالدىمنى شۇ ئېگىز ئالا تاغدەك، دۆلدۈل تېغىدەك توسۇپ، قادىلىپ تۇرۇۋالدىڭلار. ئەمدى ماڭا يول بېرىشىڭلارغا توغرا كېلىدۇ. بۇ مەن ئۈچۈن ھايات ـ ماماتلىق كۈرىشى. سىلەر ئۈچۈن ھېچ نەرسە ئەمەس. ھەي ئادەملەر، ئالدىمدىن كېتىڭلار، چۈقۇر ئوۋادا بوش يەرلەر تولۇپ تۇرۇپتۇ. ھەي يوباز ئوغلى، ئۇزۇن ياشا، ئەڭ چوڭ ياخشىلىقنى سەن قىلدىڭ ـ دە ... ئۇ ھەممىدىن يوباز ئوغلى بەرگەن ئون يەتتە دۆنۈملۈك يەرنىڭ خېتىنى چىقاردى. يەر خېتىنى خېلى ئۇزاقتىچە قولىدا تۇتۇپ كۆلۈمسىرىدى. قولىدىكى بۇ نەرسە بولمىسا، ئۇنىڭ ئىشى قىيىنلاشقان بولاتتى.

— ۋەلى ! — دەپ ئاستىنقى قەۋەتكە قاراپ ۋارقىرىدى. قارىقۇمچاق، ئېگىز بويلۇق، كەڭ شالۋار كىيگەن بىر يىگىت چىقىپ كەلدى، — ۋەلى، ۋايۇاي يېزىسىنىڭ يەرلىرى ئۇستىدىن ھۆكۈم چىقىرىلىدىغان ۋاقىت قاچان؟

— مۇشۇ ئاينىڭ ئون سەككىزى.

— گۇۋاھچىلار تولۇقمۇ؟

— تولۇق، باي ئاتا.

17

ئۇلار قۇرۇق قول ياندى، ئەما ئوسمان چوڭ نېمىشقىدۇر خۇشال ئىدى. جىرالقتا ئوسمان چوڭنىڭ ئېتى ئالدىدا، پەرھات موللامنىڭ كەينىدە كېلىۋاتاتتى. پەرھات موللامنىڭ كىشىدە ئىشەنچ پەيدا قىلىدىغان يۈزى، قارا بۇدۇر ساقىلى ئاپتاپتا پارقىراپ تۇراتتى. ئۇ چوڭقۇر ئويغا پاتقان، كۆزلىرى يېرىم يۇمۇلغانىدى. گويا مۇگدەۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى. ئۇلار جىرالقتىن دۆڭگە چىقتى، ئاتلارنىڭ قولاقلىرىغا، كۆزلىرىگە چۈشىلەر

قونۇۋالغانىدى.

ھەر خىل ھەرە — ئېشەك ھەرىسى، مونچاقلىق ھەرە، قارا، سېرىق ھەسەل ھەرىسى پاتقاقلىقنىڭ ياقىسىدا، ئاتلارنىڭ قورسىقىغا كەلگۈدەك ئۆسكەن نەرگىس گۈللىرىنىڭ، يالپۇزلارنىڭ، قارىقاتلارنىڭ، ياۋا قىزىلگۈللەرنىڭ، رەيھانگۈللەرنىڭ ئۈستىگە قونۇپ شىرنە يىغۇاتقاندەك تەسىرات بېرەتتى. ھەرىلەرنىڭ غوڭۇلدىشى بەكمۇ چوڭ ئاقچەساز پاتقاقلىقىدا خۇددى دېڭىز دولقۇنىدەك شاۋقۇنغا ئايلانغانىدى. بوز يىلانلار جىرالقتا كېتىۋاتقان ئاتلارنىڭ تۇياقلىرىغا تېگىپ ئۆتۈپ كېتەتتى. چوڭ ـ كىچىك يېشىل پاقىلار قورسىقىنى كۆپتۈرۈپ، ئىسسىق ئاپتاپقا قاقلىنىپ نەپەس ئېلىشاتتى. ئاتلار ھەربىر قەدەم تاشلىغاندا بىر توپ چېكەتكە خۇددى ئېتىلدۇرۇلغان قوناقتەك سەكرەيتتى.

— ياۋالا، — دېدى ئوسمان چوڭ، — ياۋالا، بۇ ئەخمەقلەر نېمانچە قورقىدۇ، ۋاي ... ۋاي، ئۇلار شۇنچىلىك قورقۇپ كېتىپتۇكى، ۋاي ... ۋاي ...

يىراقلاردىن، ئاناۋارزا قىيالىقلىرىدىن قىرغاۋۇلنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى. بۇ قۇش توختاپ ـ توختاپ سايرايتتى، بىرئازدىن كېيىن ئۇزمەي سايراشقا باشلىدى.

بىر توپ ئاق بۇلۇت ئاناۋارزا تۇزلەڭلىكىگە قارا سايىسىنى تاشلايتتى. بۇ سايە بەزىدە ئاقچەسازنىڭ ئېقىن سۇلىرىغا، يېشىل سازلىققا، بەزىدە سۇدا ئۇزۇپ يۈرگەن ئۆردەكلەرنىڭ ئۈستىگە، بۇغدايلىققا، ياۋا مېۋە دەرەخلىرىنىڭ شاخلىرىغا، ياۋا لەيلى بىلەن قاپلانغان تۇزلەڭلىككە چۈشۈپ، خۇددى تۇمانەك سۇلەمىشتىن جەيھان دەرياسىغا، جەيھان دەرياسىدىن بوزكۆيۈنىڭ شورلۇق يانباغرىغا، ئۇ يەردىن ئوكسۇزلۇ ئۈستىگە كۆچەتتى.

مەيىن شامال ئوسمان چوڭنىڭ ئۇزۇن ساقىلىنى ئوينىتاتتى.

— ۋاي ئانامەي، ۋاي خۇدايىم، بۇلار بەكمۇ قورقۇپ كېتىپتۇ، ۋاي ماكانسىز قالغۇرلار، بۇلار ئاچ قاپتۇ، بىر پارچە

نانغا زار بوپتۇ، تەمتىرەپتۇ، غۇربەتچىلىكتە قاپتۇ. شۇ ئەھۋالدىمۇ يەنىلا ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ يېزىسىغا قارىيالماپتۇ. قورقاق ئادەمنىڭ ئۆيى ۋەيران بولۇپ كەتسۇن. بىر ئادەمگە چېقىلماستىن قورقۇتساڭلا بولدى، ئۆلگۈچە، قىيامەت قايىم بولغۇچە قۇل قىلىپ ئىشلەتسەڭمۇ غىڭ قىلمايدۇ. كۆزى قورققان ئادەم بولمايدۇ، شۇنداق ئەمەسمۇ، پەرھات موللام؟ — دېدى.

پەرھات موللام جاۋاب بەرمىدى. بۇ سۆزلەرنى ئاڭلىدىمۇ، ئاڭلىمىدىمۇ بىلىپ بولمايتتى.

— قورقۇنچاق ئادەم ئادەم ئەمەس، ئادەمدىن ئۆزگە بىر مەخلۇق. قورقۇنچاق ئادەم يەر بىلەن يەكسان بولسۇن، شۇنداق ئەمەسمۇ، پەرھات موللام؟

پەرھات موللام يەنىلا جاۋاب قايتۇرمىدى، ئوسمان چوڭ ئۇنىڭغا قاراپ سۆزلەشكە باشلىدى:

— بۇنىڭغا نېمە دەيسەن، موللام؟ بەلكى قورقۇنچاق ئادەمنى ئادەم ھېسابلايدىغانسەن؟ قورقۇنچاق، ھەمما ئىشقا كۆزى قورقىدىغان ئادەم باشقىچە بىر مەخلۇق ئەمەسمۇ، پەرھات !؟

ئوسمان چوڭ « پەرھات » دېگەن سۆزنى بار ئاۋازى بىلەن ۋارقىراپ ئېيتتى، پەرھات موللام بېشىنى كۆتۈردى. سەل تۇم ۋە ۋەزمىن ئاۋازدا:

— قورقۇنچاق ئادەم ئىنساندىن باشقىچە بىر مەخلۇقتۇر ! — دېدى.

ئوسمان چوڭ بەك خۇشال بولۇپ كەتتى.

— خۇداغا شۈكۈر، ئادەملەرنىڭ قورقماسلىرىمۇ بار. ھەرنېمە قىلساڭمۇ قورقمايدىغانلار بولىدۇ، شۇنداق ئەمەسمۇ، موللام؟

— شۇنداق !

— بىر ئىنسان بار، بويى كىچىككىنە، گەۋدىسى ئون ئىككى ياشلىق بالىنىڭكىدەكلا، ئەمما ئۇ ئانىسىنى ئۆلتۈرگەن،

قورقمايدۇ. سۆيگەن قىزىنى — ئەڭ ياخشى كۆرىدىغىنىنى ئۆلتۈرگەندىمۇ قورقۇشنى بىلمەيدۇ. ھۆكۈمەت، دېھقانلار، ئاغىلار ئۇنىڭغا ھۇجۇم قىلسىمۇ، يامغۇردەك ئوققا تۇتسىمۇ يەنىلا پىسەنت قىلمايدۇ. ئۇنىڭغا تاغلار دالدا بولالمايدۇ. قاراڭغۇ كېچىلەر، ئۆڭكۈر - غارلار، ئادەملەرمۇ ئۇنى ساقلاپ قالالمايدۇ، بىراق ئۇ يەنىلا مەزمۇت يۈرىۋېرىدۇ، ھەرگىزمۇ نالە قىلمايدۇ. پەرھات موللام، ئۇ بىزگە ئوخشاش ئىتتەك كۇن كەچۈرمەيدۇ. ئادالەتسىزلىك مىڭ يىل، ئونمىڭ يىل، يۈزمىڭ يىل داۋاملاشسىمۇ، ئۇ يەنىلا دۈملەردەك تۇرىدۇ.

— قاتتىقلىق ئادالەتسىزلىكنى يىمىرىپ تاشلىيالايدۇ، شۇنداقمۇ، ئوسمان تاغا؟

— ئادالەتسىزلىكنىڭ قارىنىنى يېرىۋېتىدۇ، يانجۇېتىدۇ، موللام. بۇ مۇشتۇمدەك بالا بىر بىچارىنىڭ، سەكسەن ئىككى ياشلىق قېرى ئادەمنىڭ ئۆيىگە كېلىدۇ. بۇ كىچىك بالا كېلىپ قېرىپ قالغان ئادەمنىڭ ئۆيىدىن باشپاناھلىق ئىزدەيدۇ. بۇ مۇشتۇمدەك ئوغۇل ئۇ قېرى ئادەمنىڭ ئۇنى كۆز قارىچۇقىدەك ئەزىز كۆرىدىغىنىنى بىلمۇالغان.

ئوسمان چوڭ بۇ گەپلەرنى قىلمۇېتىپ پەرھات موللامنىڭ چىرايىدا بىرەر ئۆزگىرىش بولارمىكىن دەپ يۈزىگە قاراپ - قاراپ قويياتتى. پەرھات موللام ھېچ نەرسىنى بىلىندۇرمەيتتى. ھېچ نەرسىنى سەزمىگەندەك، چىرايىدا قىلچە ئۆزگىرىش كۆرۈنمەيتتى.

ئوسمان چوڭ « ئەمدى بولدى » دەپ ئويلايتتى. مەمەت ئاۋاقنىڭ بىزنىڭ ئۆيگە كەلگەنلىكىنى بۇنىڭدىن باشقا قانداق دەپ بېرىش مۇمكىن؟ بۇ پەرھات موللام سەزگۈر ئادەم، گەپنىڭ بېشى چىققۇچە ئاخىرىنى چۈشىنىپ بولىدۇ. شۇنداق تۇرۇپ بۇ ئوچۇق - ئاشكارا سۆزۈمنى قانداقلارچە چۈشەنمەيدۇ - ھە؟ كىچىككىنە، ئون ئىككى ياشلىق بالىدەك كۆرۈنىدىغان يۈرەكلىك ئادەم مەمەت ئاۋاق ئەمەسمۇ؟ ئانىسى، سۆيگىنى ئۆلتۈرۈلگەن،

ۋارقىرىدى، ئىچىدىن ئاۋاز چىقمىدى.

ــ قەمەر، ئانىسى، ھەي قەمەر، ئوتى ئۆچمەس قەمەر! پەرھات موللام بىلەن بىللە كەلدۇق.

پەرھات موللامۇ ئاتتىن چۈشتى. ئېتىنى نېرىدىكى قاشاغا باغلىدى.

ئوسمان چوڭ ئىشىك ئالدىغا كەلدى، ئىشىك ئوچۇق ئىدى، ئىچكىرىگە كىردى.

ــ قەمەر، ھەي ئانىسى، قېنى سەن؟

ئاۋاز چىقمىدى، ئۇ ئىتتىك مەمەت ياتقان ئويۇقنىڭ ئالدىغا كەلدى.

ــ مەمەت بالام، ھەي شۇڭقارىم، نەدەسەن؟ ئۇنۇڭنى چىقارغىنا! ــ دېدى ۋە جىم تۇرۇپ تىڭشاشقا باشلىدى، بىراق ھېچقانداق ئاۋاز چىقمىدى. ئويۇقنىڭ قاپقىقىنى ئېچىپ، قولى بىلەن مەمەت ياتقان يەرنى سىيپاشتۇردى، ھېچكىم يوق ئىدى. ئېغىلغا كىرىپ كەتكەندۇ دەپ ئېغىلغا يۈگۈرۈپ كىردى. پەس ئاۋازدا:

ــ جېنىم بالام، مەمەت، شۇڭقارىم، ھە دېسەڭچۇ، بىللە كەلگەن يات كىشى ئەمەس، پەرھات موللام، ــ دېدى ئۇ.

ئەتراپقا قۇلاق سالدى، ھېچقانداق بىر شەپە ئاڭلانمىدى.

ئوسمان چوڭ ئۆزىچە «بۇ بالىغا نېمە بولغاندۇ، نېمىمۇ بولغاندۇ؟» دەپ پىچىرلاپ پىرقىراشقا باشلىدى، بۇ چاغدا پەرھات موللام ئىچكىرىگە كىرگەنىدى. ئۇ ئوسمان چوڭنىڭ ھەربىكەتلىرىگە قاراپ نېمە ئىش ئىكەنلىكىنى بىلىشكە تىرىشاتتى. پىرقىراپ يۈرگەن ئوسمان چوڭنى قولتۇقىدىن يۆلەپ ئېغىلدىن ئۆيگە ئەكىردى.

ــ ساڭا نېمە بولدى؟ ــ دەپ سورىدى، بىراق بۇ ئۇۋۇلىنىپ كېتىۋاتقان ئادەمدىن جاۋاب ئالالمىدى. ئوسمان چوڭ بىر دەمنىڭ ئىچىدە چىلىق ــ چىلىق تەرگە چۆمدى. پەرھات موللام ئۇنى بۇلۇڭدىكى كۆرپىگە ئولتۇرغۇزدى. كۆپتىن سۇ ئېلىپ

ئىچۈرمەكچى بولدى. ئوسمان چوڭنىڭ ئېڭىكى، قوللىرى تىترەيتتى. پەرھات موللام بەرگەن سۇ ھەممە يېرىگە تۆكۈلۈپ كەتتى.

دەل شۇ چاغدا قەمەر ئانا كىرىپ كەلدى. ئۇمۇ تۇڭشۇپ كەتكەنىدى. شۇ قەدەر غەمكىن ئىدىكى، چىرايىدىن غەم ــ قايغۇ تۆكۈلۈپ تۇراتتى.

ــ تېزرەك سۆزلە، نېمە بولدى؟ ــ دەپ ئىگىرىدى ئوسمان چوڭ، ــ ئۇنىڭغا نېمە بولدى؟

قەمەر ئانا خۇددى ماتەم قوشىقى ئېيتىۋاتقاندەك قايغۇلۇق ئاۋازدا:

ــ ھېچ نەرسە بولمىدى، ــ دەپ جاۋاب بەردى.

ــ ئۇ نەدە؟ ــ دەپ سوراش بىلەن ئوسمان چوڭ سەل ئېچىلدى، ــ ھازىر ئۇ نەدە؟

قەمەر ئانا بىر پەرھات موللامغا، بىر ئېرىگە قارىدى ۋە جىم تۇرۇۋالدى.

ــ دەۋەرگىن، پەرھات موللام بۇ يىتۈپ كەتكەن ئادەمنى بىلىدۇ، بىراق ئۇنىڭ كىملىكىنى، قەيەردىن كەلگەنلىكىنى بىلمەيدۇ.

ــ يېزىسىنى سېغىنىپ كېتىپتۇ، ــ دېدى قەمەر ئانا، ــ يېزىسىغا كەتتى. يېلىندىم، يالۋۇردۇم، ئوسمان تاغاڭ كەلسۇن، ئاندىن كەتكىن، دېدىم، زادىلا تۇرالمىدى. «يېزام بۇرنۇمغا پۇراپ كەتتى» دېدى، ئۇنىڭدىن باشقا بىر ئېغىزمۇ گەپ قىلمىدى. يېرىم كېچىدە تۇرۇپ كىيىندى، قورالىرىنى ئېسىپ كېتىپ قالدى. كېتىۋېتىپ «ئۇنىڭغا كۆپ سالام ئېيت، قوللىرىنى سۆيىمەن، ئۇنى ھاياتلىقىمدا يەنە بىر قېتىم كۆرىمەن، ئىككى كۆنگە قالماستىن كېلىشىم مۇمكىن» دېدى.

ــ ئەمدى ئۇ كەلمەيدۇ، كېتىپ قالدى، ــ دەپ ئاھ ئۇردى ئوسمان چوڭ، ــ قول ۋە قانىتىمنى سۇندۇرۇپ كېتىپ قالدى ...

ئۇ پەرھات موللامنىڭ قولىدىن تۇتۇپ:

— شۇڭقارمىنى كۆرۈشۈڭنى بەكمۇ خالايتتىم، بىراق نېسىپ بولمىغانىكەن، — دېدى.

ئۇ جىمىپ كەتتى. ئىككىنچىلەپ سۆزمۇ قىلمىدى. بىرئازدىن كېيىن ئۇخلاپ قالدى.

18

ئۇ يېشىل ياغلىق چىگىپ يۈرەتتى. ئېگىز بويلۇق، بۇغداي ئۆڭلۈك، قارا چاچلىق ئىدى. ئىككى تال تۇم چېچى يوتىسىغا چۈشۈپ تۇراتتى. يۈزى سەل سوزۇنچاق بولۇپ، مەڭزىدە زىنىخى بار ئىدى. يوغان كۆزلىرى غەمكىن ... لەۋلىرى ئوماققىنا پۈرۈلەتتى. ئۇزۇن قارا كىرپىكلىرى قايرىلىپ تۇراتتى ... قۇلىقىنىڭ ئاستىدىكى كىچىككىنە ئۇچ تال مېڭى ئۇنىڭ ھۆسنىگە ئاجايىپ، ئادەمنى سېھىرلىگۈچى بىر خىل تۈس بېرەتتى. سەيران مۇقەددەس، باشقا دۇنيادىن كېلىپ قالغان، چېقىلغىلى بولمايدىغان، يالغۇز دۇنيادا تەڭدىشى يوق بىر ئىنسانغا ئوخشايتتى. ھېچقانداق ئادەم، مەيلى ئايال، مەيلى ئەركەك بولسۇن، خېلى ۋاقىتقىچە سەيرانىنىڭ يۈزىگە قارىيالمايتتى. بولۇپمۇ سەيرانىنىڭ كۆزلىرىنىڭ ئىچىگە قارىيالمايتتى. ئۇنىڭ ئاجايىپ، يۈرەكنى مۇجۇيدىغان، ئادەمنى بىرەر نەرسىگە، بىر خىل قايغۇغا، چىداپ بولمايدىغان ئەلەمگە سۆرەپ باردىغان قاراشلىرى بار ئىدى. ئۇنىڭ بۇ ھالەتلىرى ئەڭ قەدىمىي، قايغۇلۇق، مۇڭلۇق، بەزىدە بەك كۆچلۈك سېھىرلىگۈچى، كېچىلەردە تاغلارنىڭ ئارقىسىدىن ئاڭلىنىۋاتقان بىر خىل ناخشىغا ئوخشايتتى. ئۇ بەكمۇ ئاز سۆزلەيتتى، زادىلا كۈلمەيتتى، ئاۋازىمۇ مىڭ يىللىق ماتەم قوشاقلىرىدەك قايغۇلۇق چىقاتتى. ناۋادا بىرەر قېتىم كۈلۈپ قويسا ئەتراپ يورۇپ كېتەتتى، دۇنيا ئۇمىدكە تولاتتى، نۇرلىنىپ كېتەتتى. ئۇ كۈلگەندە يۈرىكىدىن چىقىرىپ كۈلەتتى ۋە تېخىمۇ چىرايلىق

بولۇپ كېتەتتى. ئۇ يىگىرمە بەش بىلەن ئوتتۇز ياش ئەتراپىدا كۆرۈنەتتى. ئۇنىڭ بۇ يېزىدا قاچاندىن بېرى ياشاۋاتقانلىقىنى ھېچكىم بىلمەيتتى. ئۇ خۇددى مۇشۇ يەردە تۇغۇلۇپ، مۇشۇ يەردە چوڭ بولغاندەكلا سىڭىشىپ كەتكەنىدى. ئاناۋارزا ئەتراپىدا ئۇنىڭ كارامەت چوڭ بالا ـ قازالارنى يەڭگەنلىكىنى ھەممە ئادەم ھۆرمەت بىلەن تىلغا ئالاتتى. بۇ يېزىدا ھەممىلا ئادەم ئۇنى ئۆزىنىڭ قىزى دەپ ھېسابلايتتى ۋە شۇنداق كۆرەتتى. ئۇمۇ ئۆزىنى شۇنداق دەپ بىلەتتى. سەيران قىز بۇ يېزىدىن كېتىپ قالسا بولمايدىغاندەك، ئۇ كەتسە يېزا ۋەيران بولۇپ كېتىدىغاندەك بىلىنەتتى. ئۇنىڭ بېشىغا زادى كۆرۈلۈپ باقمىغان پالاكەت كەلگەندىن كېيىن پازارچىڭ تاغلىرىدىن ئۇنىڭ قېرىنداشلىرى، تاغلىرىنىڭ ئوغۇللىرى، باشقا تۇغقانلىرى كېلىپ ئۇنى ئۆز يۇرتلىرىغا ئەكەتمەكچى بولۇشتى، بىراق سەيرانىنى ئاناۋارزا تۇپرىقىدىن، ۋايۇاي يېزىسىدىن نېمە ئۈچۈندۇر تەۋتەلمىدى. سەيران گەپ ـ سۆز قىلماستىن جىم تۇرۇۋالدى. شۇ پېتى خېلى ئۇزاق يىللار جىم بولۇۋالدى. ئۇنى پازارچىڭ تاغلىرىغا ئەكېتەلمىگەن ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرى ئانىسىنىڭ نالىسىگە چىدىماستىن بىر قەبىلە ھالىتىدە تاغلاردىن چۈشتى ۋە ۋايۇاي يېزىسىنىڭ بەرىكەتلىك تۇپرىقىغا ماكانلاشتى. ئۇلار باي ئىدى، باتۇر، كۈچلۈك، ساغلام، ئۇستا مەرگەن، چەۋەندار ئادەملەر ئىدى، ئۇلار مەرد ۋە مۇھەببەتلىك ئىدى. ئۇلار چۇقۇر ئوۋادىكى تۇركمەنلەرنى بەك ياخشى كۆرۈپ قېلىشتى. مۇھەببەتتە، مەردلىكتە، ئالىيجانابلىقتا ئىنسانىي خىسلەتتە داڭقى چىققان چۇقۇر ئوۋا تۇركمەنلىرىمۇ بۇ باتۇر تاغلىقلارنى ياخشى كۆرۈپ قېلىشتى. بىرقانچە يىل ئىچىدىلا تۇركمەنلەر بىلەن تاغلىقلار ئاپاق ـ چاپاق بولۇشۇپ كەتتى. قىز ئېلىپ، بېرىشتى، قېرىنداشلاردەك ئۆتۈشتى. ئۇلار باشقىچە يارىتىلغان، ئۆزگىچە خاراكتېرلىكى ئىنسانلار بولسىمۇ، ئۇلارنى بىر خىل مۇھەببەت، مەردلىك، ھۆرمەت قىلىش ئادەتلىرى بىرلەشتۇردى. سەيران ئاچا ـ سىڭىللىرى،

تۇغقانلىرى، ھەتتا ئانىسى بىلەنمۇ سۆزلەشمەيتتى. ئۇلارنى كەچۈرمەيتتى.

سەيراننىڭ ئانىسى: « سەيران قىز ئاغزىنى ئېچىپ مەن بىلەن بىرلا قېتىم سۆزلەشسۇن، شۇنىڭدىن كېيىن شۇ زامان قېنىم يەرگە تۆكۈلسىمۇ رازىمەن » دەيتتى. ئەمما، سەيران قىز بۇ گەپلەرگە پەرۋا قىلمايتتى. لام ـ جىم دېمەيتتى. ئۇنىڭ تۇنجى قېتىم گەپلەشكەن ئادىمى قەمەر ئانا بولدى. سەيران قىز بىلەن قەمەر ئانىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى مۇھەببەت ئانا ـ بالا مۇھەببىتىدىنمۇ زىيادە ئىدى.

سەيران ئوسمان چوڭنىڭ ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالغانلىقىنى قوشنىسىنىڭ بالىسى ئىبراھىمدىن بىلدى.

ئىبراھىم شۇلارنى دەپ بەردى:

ـــ ئوسمان چوڭ ئۆيىگە كېلىپ بىرنەرسىنى ئىزدەپتۇ، ئۇنى تاپالماستىن شۇ زامان ئاغرىپ يېتىپ قاپتۇ. خېلى قاتتىق ئاغرىپتۇ. بۇنىڭدىن پەرھات موللامۇ چۆچۈپ كېتىپتۇ. ئوسمان چوڭغا جىن تەگكەن ئوخشايدۇ. ئوسمان چوڭچۇ، يارىلانغان يوباز ئوغلىنى، قېچىپ كەتكەن دېھقانلارنى تىللاپتۇ، راسا كېلىشتۇرۇپ ...

سەيران قىز ئىبراھىم گېپىنى تۈگەتمەستىنلا ئوسمان چوڭنىڭ ئۆيىگە قاراپ يۈگۈردى. قەمەر ئانا ئوسمان چوڭنىڭ يېنىدا ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ قوللىرىنى ئالىقىنىغا ئېلىپ ئۇۋۇلايتتى ۋە يىغلايتتى. موماي سەيران قىزنى كۆرۈپلا:

ـــ قىزىم، ئوسمان تاغاڭ ئۆلگىلىۋاتىدۇ، ئۆلمەي قالغان ھالەتتىمۇ بۇ دەرد ئۇنى ساق قويمايدۇ، قىزىم. بۇ ئىش ئوسمان تاغاڭنىڭ غۇرۇرىغا تەگكەچكە، ئۇنىڭ جېنىغا زامىن بولىدىغان بولدى. بۇ بىچارىنىڭ ئاخىرقى ئۆمرىدە بېشىغا بۇ ئىشلارنىڭ كەلگىنىنى قارىمامسەن؟ ـــ دېدى.

بۇ چاغدا ئوسمان چوڭ كۆزىنى ئاچتى، ساقاللىرى تىترەپ كەتتى.

ـــ سەيران قىز كەلدىمۇ، قىزىم كەلدىمۇ؟ ـــ دەپ سورىدى.

ـــ ھەئە، سەيران كەلدى، قىزىڭ كەلدى، ـــ دېدى قەمەر ئانا، ـــ سەن ئاغرىپ يېتىپ قالساڭ، سەيران قىزىڭ سېنى يوقلاپ كەلمەسمىدى، ئوسمان؟

ـــ سەيران قەمەر ئانىنىڭ يېنىغا كېلىپ ئولتۇردى، ئوسمان چوڭنىڭ قوللىرىنى تۇتتى ۋە ئەڭ مۇھەببەتلىك، ئەڭ شەپقەتلىك ئاۋازى بىلەن چىن قەلبىدىن:

ـــ ئاللا شىپالىق بەرسۇن، ئوسمان تاغا، ساقىيىپ كېتىسەن، ـــ دېدى.

ئوسمان چوڭ سەل قىمىرلىدى، ئاپپاق قويۇق قاشلىرىنى يۇقىرى كۆتۈرۈپ، سەيران قىزنىڭ يۈزىگە ئۇزاققىچە تىكىلدى.

ـــ ساقىيالمايمەن، قىزىم، ساقىيالمايمەن. مېنى ھېچقانداق نەرسە ئۆلتۈرەلمىگەنىدى. ئۇرۇشلار، دۇشمەنلەر يوقىتالمىدى، بەزگەك كېسىلى ئۆلتۈرەلمىدى. مانا ئەمدى بۇ دەرد ئۆلتۈرىدىغان بولدى.

ئۇ ئاستا يانغا ئۆرۈلۈپ ياتتى، باشقىلارغا بىلىنىدۇرمەستىن يىغلاشقا باشلىدى:

ـــ مەن بىر بۇركۇتمەن. قېرىپ قالغان، قاناتلىرى سۇنغان، پەيلىرى توزۇغان، تىرناقلىرى ئۇپراپ كەتكەن، ئۇچالماس بولۇپ قالغان شۇڭقارمەن، قىزىم. ئۇنىڭدىن باشقا، چۈجىسىنى ئۇۋىدىن قاچۇرۇپ قويغان، شۇڭقارنىنى قولىدىن چىقىرىۋەتكەن، ئۇمىدىنى، نۇرىنى يوقىتىپ قويغان بۇركۇتمەن، ھەي سەيران قىزىم، ئەمدى ئۇلار شۇڭقارمىنى، بالامنى، ئالەمنىڭ قاياشىنى، كۆزىمىزنىڭ نۇرىنى يوق قىلىۋېتىدۇ.

ئۇنىڭ قولى سەيراننىڭ قولىدىن چۈشۈپ كەتتى. ئۇ تىترەپ قىزىشقا باشلىغانىدى، كۆزلىرىدىن ياشلار توختىماستىن لەۋلىرىگە ئېقىپ چۈشەتتى. سەيرانمۇ ئۇنىڭ بىلەن تەڭ يىغلىدى.

ئوسمان چوڭ خۇددى جۆيلۈۋاتقاندەك:

— بېرىڭلار، شۇڭقارىمنى تېپىڭلار، — دېدى، — بېرىپ ئالەمنىڭ قاياشىنى، كۆزىمىزنىڭ نۇرىنى، ئۇمىدىمىزنى تېپىپ كېلىڭلار، ۋەھشىيلەر ئۇنى ئۆلتۈرۈۋەتمىسۇن. شۇڭقارىمنى بۆرىلەرگە يەم قىلىپ بەرمەڭلار. پەرھات موللام، سەن موللىلارنىڭ موللىسىسەن، ئادەملەرنىڭ ئادىمى، باتۇرلارنىڭ باتۇرىسەن. شۇڭقارىمنى ساڭا تاپشۇردۇم، مەن ئۆلسەم ساڭا ئامانەت. ۋەھشي بۆرىلەرگە شۇڭقارىمنى تالاتقۇزما. مەن ئۇنىڭغا بىرنەرسە دەپ ئۇنى رەنجىتىپ قويغاندىمەنمۇ، قەمەر؟

— مەن ساڭا مىڭ قېتىم دېدىمغۇ، ھەي ئوسمان كىچىك، ئوسمان بالا، — دەپ ۋارقىرىدى قەمەر ئانا، — ئۇ سەندىن خاپا بولۇپ كەتمىدى.

— ئۇنداق بولسا نېمە ئۈچۈن مېنى ساقلاپ تۇرمىدى؟ ئۇ قورقتى، مېنى تۇتۇپ بېرىدۇ دەپ قورقتى. ماڭا ئىشەنمىدى، شۇنداقمۇ؟

— زادى ئۇنداق ئەمەس، — دېدى قەمەر ئانا، — ئۇ بالا بىزگە قاتتىق ئىشەندى. شۇڭلاشقا، ئۆيىمىزدە شۇنچە ئۇزاق ۋاقىت تۇردى. سەنمۇ ھەممە ئادەمگە ئېلان قىلىپ يۈرمىگەن بولساڭ بوپتىكەن.

— كىمگە ئېلان قىلدىم، قەمەر، كىمگە؟ — دەپ ئاستا لېكىن ئەيىبلىك بىر خىل ئاھاڭدا سورىدى ئوسمان چوڭ.

— كىمگە بولاتتى، پۈتكۈل يېزىغا يايدىڭغۇ.

— كىمگە دەپتىمەن، كىمگە ئاغزىمنى ئېچىپتىمەن؟

قەمەر ئانا بەكلا خاپا بولدى.

— ئاغزىڭنى ئاچمىدىڭ، بىراق، — دەپ ۋارقىرىدى ئۇ، — ئەڭ چىرايلىق كىيىملىرىڭنى كىيىپ، غاڭزاڭنى توغرا چىشلەپ، تاپانچاڭنى بېلىڭگە ئېسىپ، كۆموش زەنجىرىڭنى پۇلاڭلىتىپ، ئۆتۈكلىرىڭنى پارقىرىتىپ، ئۈچ كۈن يېزىدا كوزان ئوغلىدەك ئايلىنىپ يۈرگەن سەن ئەمەسمۇ؟ دېھقانلار مۇشۇنداق يۈرۈشلىرىڭنىڭ سەۋەبىنى سۈرۈشتۇرمەيتتىمۇ؟ ئويلىمايتتىمۇ؟

— ئاغزىڭنى يۇم، قەمەر، سادىغاڭ كېتەي، جېنىمنى چىقارما! مېنى تىرىك تۇرغۇزۇپ ئۆلتۈرمە. قىزىم سەيران، بۇنىڭغا بىر گەپ قىلىپ قوي، ئۆلۈكۈمنى تىنچ ياتقۇزسۇن، — دەپ يالۇۋردى.

— ئاغزىمنى يۇمايمەن، ئوسمان كىچىك، — دەپ ۋارقىرىدى قەمەر ئانا، — ئۆيۈڭگە كېلىپ سەندىن باشپاناھلىق سورىغان بالىنى تېخى تۇنۇگۈنلا پەرھات موللامغا كۆرسەتمەكچى بولغان سەن ئەمەسمىدىڭ؟ ئۇ كەپتۇ ئۆيۈڭگە، يېزاڭغا مۆكۈنمەكچى بوپتۇ ...

— جىم بول، قەمەر، سادىغاڭ كېتەي، جىم بولغىن. سەيران قىزىم، بۇ ساراڭ خوتۇن مېنى ئۆلتۈرىدىغان بولدى، تىرىك تۇرغۇزۇپ ئۆلتۈرىدىغان بولدى. ئۇنىڭ ئاغزىنى يۇمدۇرغىنا.

— مانا جىم بولدۇم، — دەپ غەزەپ بىلەن ئورنىدىن دەس تۇردى قەمەر ئانا.

— پەرھات، قېرىندىشىم، ئۇستازىم، سەن بىرنەرسە قىل، شۇڭقارىمنى تاپقىن! — دېدى ئوسمان چوڭ ۋە بىر يېنىدىن يەنە بىر يېنىغا ئۆرۈلدى.

پەرھات موللام قاپقارا بۇدۇر ساقىلىنى ئاچچىقى بىلەن قامالاللاپ سىلاپ تۇرۇپ:

— ئوسمان ئاغا، بىئارام بولما، ئۇنىڭغا بىر ئىش بولمايدۇ. ئۇ كۆپ بالا ـ قازادىن ئامان قالغان ئادەم. سەن بۇنى ئۆزۈڭگە دەرد قىلىۋالما، زادىلا قايغۇرما. ئۇ كېلىمەن دېگەنلا بولسا كېلىدۇ. بېشىغا بىرەر بالا ـ قازامۇ كەلمىدى. ئۇنىڭ بۇ يەردە يا ئىچى پۈشۈپ كەتكەندۇ، ياكى بىرەر ئىشى چىقىپ قالغاندۇر. بولمىسا سەن بىلەن خوشلاشماستىن كېتىپ قالاتتىمۇ. چوقۇم كېلىدۇ، — دەپ ئىشەنچ بىلەن سۆزلىدى.

— راست دەۋاتامسەن؟ — دېدى ئوسمان چوڭ بېشىنى كۆتۈرۈپ، — پەرھات موللام، سەن كامالەتكە يەتكەن، ئادەملەرنىڭ ياخشىسىسەن، ساقلىڭدىن نۇر تامىدۇ. قارىغىنا ساقاللىرىڭنىڭ

يالتىراپ تۇرغانلىقىنى. ئۇنىڭ بېشىغا ھېچ ئىش كەلمەيدۇ، شۇنداقمۇ؟

— شۇنداق، ھېچ ئىش كەلمەيدۇ، — دېدى پەرھات موللام ئىشەنچ بىلەن جاۋاب بېرىپ.

— ماڭا خاپا بولۇپ قالغان بولسىچۇ؟

— خاپا بولمايدۇ، — دېدى پەرھات موللام شۇ تەلەپپۇزىدا.

— ئۇ يەنە كېلەرمۇ؟

— چوقۇم كېلىدۇ.

— ئۇنى بىر كۆرسەڭ ئىدىڭ، ئۇنىڭ شۇ ئىكەنلىكىگە ئىشەنمەيتتىڭ. ئۇ ئۆز نامىغا ماس كەلمىگەنلا ئالاھىدە بىر ئادەم، ئاھ، ئۇنىڭ چىرايىنى بىر كۆرگەن بولساڭ.

— كۆرىمەن، ئاخىر بىر كۈنى چوقۇم كۆرىمەن.

پەرھات موللامنىڭ ئاۋازى قاتتىق ئىشەنچ بىلەن ياڭرىدى. بۇ ئاۋازدىكى ئىشەنچ بىلەن ئۇمىد ئوسمان چوڭنى ئاستا ـ ئاستا ئەسلىگە كەلتۈردى.

— موللام، ئۇنىڭ كۆزلىرىنى كۆرگەن بولساڭ ئىدىڭ، — خۇددى پولات ئۇچقۇنلىرىغا قارىيالمىغاندەك قارىيالمايتتىڭ. كۆزلىرى ئۆزىگە ماس كەلگەن.

— ھە، شۇنداق.

ئوسمان چوڭنىڭ ئوغۇللىرى، كېلىنلىرى كەلدى. سەيپەلى ۋە باشقا دېھقانلار، سەپچەكەھيا، سەيراننىڭ قېرىنداشلىرى، ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرى، ئانىسى، زەينەل، ھەتتا سەلۋەر كېلىنمۇ كەلدى. مەمەت ئاۋاقنىڭ خېلى كۈنلەردىن بېرى ئوسمان چوڭنىڭ ئۆيىدە يوشۇرۇنۇپ ياتقانلىقىنى، تۇنۇگۈن ئوسمان چوڭ ئۆيگە كېلىپ ئۇنىڭ يوقلۇقىنى كۆرۈش بىلەن ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالغانلىقىنى ئاڭلىغانلارنىڭ ھەممىسى كېلىشتى.

ئوسمان چوڭنىڭ ھويلىسى قاينام كەتتى.

سەپچەكەھيا خۇشاللىق بىلەن:

— دېمەك، بىزنىڭ بۇ باتۇر ئاخىر چىدىيالماپتۇ ـ دە،

كۆڭلىدىكىنى ھېچكىمگە دېيەلمەستىن يۈرگەنىكەن ـ دە، خۇداغا شۈكۈر، — دەپ قولىنى ئارقىسىغا قىلىپ ھويلىدا خاتىرجەم ئايلىنىشقا باشلىدى.

دېھقانلار مەمەت ئاۋاقنىڭ ئىسمىنى ئاڭلاش بىلەن دەسلەپ خۇشاللاندى، كېيىن ھەيران قېلىشتى. ھازىر بولسا ھودۇقۇشتىن خۇشاللىقتىن قورقۇشقا چۈشتى. زەينەل بۇ ئەھۋالنى ئاڭلاش بىلەن ئوسمان چوڭنىڭ يېنىغا كېلىپ بىر دەم ساقلاپ تۇردى. ئۇنىڭ قوللىرىنى سىقتى. كېيىن ھېچكىمگە بىلىنىدۇرمەستىنلا چىقىپ كەتتى. پەرھات موللام ئۇنى پايلاپ يۈرەتتى، كەرىم كۇردنىڭ ئۆيىنىڭ ئالدىغا كەلگەندە ئۇنىڭغا يېتىشىۋالدى. ئۇنىڭ مۇرىسىدىن تۇتۇپ:

— ماڭا قارا، زەينەل، — دېدى ئۇ ئەڭ تۇم، ئەڭ قوپال، ئەڭ ئاستا ئاۋازدا، — مەمەتنىڭ يېزىغا كەلگەنلىكى ۋە كەتكەنلىكىنى ھېچكىمگە، ئەلى ساپا بايغا دېمەيسەن جۇمۇ !

زەينەل تۇرۇپلا قالدى، كالپۇكلىرى تىترەيتتى، چىرايى يىغلىغاندەك بىر تۇسكە كىردى. ئۇ سەل ئويلىنىپ شۇنداق دېدى:

— ماڭا قارا، موللام، مەن ھېچكىمگە دېمەيمەن، ئەمما پۈتۈن يېزا بىلىپ بولدى. ئەتراپتىكى يېزىلارغا، پۈتكۈل تۇزلەڭلىككە پۇر كەتتى. ئەلى ساپا باي ۋە باشقا ئاغىلار باشقىلاردىن ئاڭلاپ قالسا چاتىقىم يوق، بۇنى مەندىن كۆرمەڭلار. مانا ھازىر كۆز ئالدىڭدا ئارقامغا قايتىپ كېتىمەن.

زەينەل پەرھات موللامنىڭ ئارقىسىغا چۈشۈپ ئوسمان چوڭنىڭ ھويلىسىغا قايتىپ كەلدى.

شۇ كۈنى دېھقانلار ھەم خۇشاللىق ئىچىدە قىزغىنلىق بىلەن، ھەم سەل ئەنسىرەش بىلەن مەمەت ئاۋاق ھەققىدە سۆزلەشتى. بىرنەچچە قىز ـ يىگىت مەمەت ئاۋاق ھەققىدە توقۇلغان قوشاقلارنى ئاستا ئېيتىشقا باشلىدى.

كېيىنچە دېھقانلار ئوسمان چوڭدىن رەنجىشكە باشلىدى:

«مەمەت ئاۋاق ئۆيىگە كىلىش بىلەنلا نېمە ئۈچۈن دېھقانلارغا دېمەيدۇ؟ ئۇ يېزىدا غاڭزىنى توغرا چىشلەپ، ئىسىنى پۈرقىرىتىپ، خۇددى كوزان ئوغلىدەك غاچىلداپ يۈردى. ۋاي ئۆلگۈر قېرى ! مەمەت ئاۋاقنىڭ كەلگەنلىكىنى دېگەن بولسا، بىز ئۇنى يەۋېتەتتۇقمۇ؟ توۋا، مەمەت ئاۋاقنى كەلدى دەپ قويسا، هەممىمىز ئۇنى كۆرگەن بولساق، قانداق ياخشى بولاتتى ـ هە !»

دېھقانلارنىڭ رەنجىشلىرى، خاپىچىلىقلىرى، قورقۇشلىرىنىڭ هەممىسى ئوسمان چوڭنىڭ ئۇستىگە مەركەزلەشكەنىدى.

يىگىرمىچە ئادەم مەمەت ئاۋاقنى يېزىغا كىرىۋاتقاندا ئاقچەسازنىڭ بويىدا، يېرىم كېچىدە يېزىدا ئايلىنىپ يۈرگەنده، بوز ئاتقا مىنىپ ئاناۋارزا قىيالىقلىرىدا شامالدەك ئۇچۇپ يۈرگەنده كۆرۈشكەنلىكلىرىنى دېيىشتى.

رەمزە چاۋۇشنى ئاتقانمۇ مەمەت ئاۋاق بولۇپ چىقتى.

مەمەت ئاۋاق هەقىقەت هەركىم ئەقلىگە كەلگەن هەر خىل سۆزنى ئويدۇرۇپ چىقىراتتى.

شۇ كۈنى كېچىسى ئوسمان چوڭنىڭ يېنىدا قەمەر ئانا بىلەن سەيران قىز قالدى. ئوسمان چوڭ مۇشۇ ئىككىسىدىن باشقا ئادەمنىڭ قېلىشىنى خالىمىدى. ئوغۇللىرىنى، كېلىنلىرىنى ۋە باشقىلارنى ئۆز ئۆيلىرىگە كەتكۈزۈۋەتتى. پەرهات موللام ئۆزى كېتىپ قالدى.

ئوسمان چوڭ سەيران قىزغا مەمەت ئاۋاقنى، ئۇنىڭ باتۇرلۇقىنى، كۆزلىرىنى، چاچلىرىنى، ئاۋازىنى، سۆزلەشلىرىنى، ئادەملەرگە بولغان مۇهەببەتىنى، دوستلۇق مېهرىنى، ياخشىلىقىنى، مۇلايىملىقىنى سۆزلەپ بەردى. سۆزلىگەنسېرى قاينىاپ، ئاخىر مۇنداق دېدى:

ـــ مېنى ئۇنىڭدىن ئەنسىرەۋاتىدۇ دەپ ئويلاپ قالماڭلار، ئۇ ئالدىغا پۈتۈن بىر ئارمىيە كەلسىمۇ سوقۇشالايدۇ، يالغۇز ئۆزى يېڭىپ چىقالايدۇ. ئۇ خۇددى بۈركۈتنىڭ ئۆزى. شۇنچىلىك چاقىنكى، سوقۇشقاندا يۈزىنى كۆرەلمەيسەن. هازىر بۇ يەردە

بولسا، كۆزۈڭنى يۇمۇپ ـ ئاچقۇچە باشقا يەردە بولىدۇ. ئۇنداق بولمىسا شۇنچە دۇشمەننىڭ ئىچىدە جېنىنى ساقلاپ قالالمايدۇ ـ دە. ئۇنىڭدەك قاراقچىغا ياۋايى هايۋانلارمۇ، قۇشلار، دەرەخلەر، تاش ـ تۇپراقلار، چاتقاللار، يىلان ـ چايانلارمۇ، قىسقىسى، بارلىق مەخلۇقات دۇشمەن، ئۇلار بارلىق كۈچى بىلەن ... ـــ ئۇ يەنە تۇرۇپلا باشقىچە سۆزلەپ، ـــ ئاقارجانىڭ تاغلىرىدا شۇ بالامنى بىرنېمە قىلىپ قويسىچۇ؟ بىر پولك ژاندارما، قوللىرىغا توقماق ئالغان مىڭلارچە دېهقان. ئون بەش ئادەمنى بار ئاغىلارنىڭ ئىتى قارا ئىبراهىم ... ئۇ يالغۇز تۇرسا، مۇشتۇمدەك كىچىك بالا، شۇنچىلىك چوڭ ئىشقا قانداقمۇ تەڭ كېلەر؟ ـــ دەپ قايغۇراتتى.

شۇنىڭدىن كېيىن قەمەر ئانىغا قاراپ مىڭ بىرىنچى قېتىم:

ـــ ئۇ مېڭىشتا قورسقىنى ياخشىلاپ تويغۇزغانمىدى؟ يولدا يېگۈدەك بىرنەرسە بەرگەنمىدىڭ، ئۇچ كۈنگە يېتەمدۇ؟ ـــ دەپ سورايتتى.

قەمەر ئانا ئۇنىڭغا قاراپمۇ قويماستىن:

ـــ قورسقىنى نەقتاپ تويغۇزدى. ياڭاق مېغىزى، سېرىق ماي، پىشىق تۇخۇم، بىر كالىلەك شېكەر، قاتلىما ۋە يېڭى پىيازلارنى يوغان بىر تۇگۈنچەك قىلىپ بېلىگە باغلاپ بەردىم. ئۇچ كۈنگە ئەمەس، بەش كۈنگە يېتىدۇ، ـــ دەپ جاۋاب بېرەتتى.

ئوسمان چوڭ ئۇمىدسىزلىككە چۈشكەندەك بىئارام ئىدى.

تاڭغا يېقىن ئۇ جىم بولدى، ئاستا قاتتىق ئۇيقۇغا كەتتى.

مەمەت ئاۋاقنىڭ ئوسمان چوڭنىڭ ئۆيىگە كەلگەنلىكى، ئوسمان چوڭنىڭ ئۆيىدە ئالتە ئاي يوشۇرۇنۇپ ياتقانلىقى، تېخى تۇنۇگۈنلا ئوسمان چوڭغا خاپا بولۇپ تاغلارغا چىقىپ كەتكەنلىكى توغرىسىدىكى خەۋەر بىردەمدىلا ۋايۇاي يېزىسىدىن كەسەككەلگە، كەسەككەلدىن هەمىتەگە، بوزقۇيۇغا، ئاقماشاتقا، نارلى قىشلاققا، ئوكسۇزلۇغا، چىيانلىغا، ئۇ يەردىن هاجىلارغا، پۈتكۈل ئاناۋارزا تۇزلەڭلىكىگە يېيىلدى.

هېچكىم مەمەت ئاۋاق دېگەن سۆزنى ئاغزىغا ئالمايتتى،

« ئۇ»، « ياش »، « شۇڭقار » دەپ سۆزلەيتتى.

ئاناۋارزا تۇزلەڭلىكى، چۇقۇر ئوۋا تۇزلەڭلىكىدىكى دېھقانلار، كوزان تۇۋىدىكى دېھقانلار كۇنبويى ئۇنۇڭ ئىسمى، باتۇرلۇقى ھەققىدىكى ئەپسانىلەر بىلەن تەڭرەپ كەتكەن بولسىمۇ، ھېچقانداق بىر ئاغىنىڭ، ھېچقانداق بىر ھۆكۈمەت خادىمىنىڭ بۇ ئىشتىن خەۋىرى بولمىدى. تۇزلەڭلىكتىكى دېھقانلار مەمەت ئاۋاقنىڭ ئىسمىنى ئەڭ مۇقەددەس سىرلىرىنى ساقلىغاندەك ساقلايتتى. ئەگەر ئوسمان چوڭ بۇنى بىلگەن بولسىدى، ئۇ چاغدا خۇشاللىقىدىن سارايڭ بولۇپ قالغان بولاتتى.

19

سەيران پارازچىكىنىڭ قىزىلقىيالىق ھارمانجا دېگەن يېزىسىدىن ئىدى. ھارمانجا يېزىسى ئاق يېشىل، كۆك، قىزىل چاقماق تاشلىرى ئۇچلۇق، پىچاقتەك ئۆتكۇر، ئاجايىپ بىر خىل ئورمانىدەك قىيالىقتا جايلاشقانىدى. بۇ يەردە بەك چىرايلىق ئوت ـ چۆپلەر ئۆسەتتى. سۇلىرى چاقماق تاشلىق قىيالارنىڭ ئارىسىدىن قاياپ چىقاتتى، بىللۇردەك مىڭبىر خىل پارلداپ تۇزلەڭلىككە قۇيۇلاتتى. ھارمانجا يېزىسىنىڭ ئۇستىدىن قاتار ـ قاتار تۇرنىلار يىلدا تۆت قېتىم تۆۋەن ئۇچۇشۇپ ئۆتەتتى. چاقماق تاشلىق قىيالارنىڭ ئارىسىدا شاخلىرى ئۇزۇن، ئۆزى چوڭ، پۇراقلىق رەڭدار گۇللەر ئۆسەتتى. قىيالارنىڭ ئارىلىقلىرىغا تېرىلغان بۇغدايلارنىڭ دانلىرى توق، ھوسۇلى كۆپ چىقاتتى. ئىنەكلىرى، ئۆكۈزلىرى، ئاتلىرى، ئىشقىلىپ، ھارمانجا يېزىسىدا ياشايدىغان پۈتۈن مەخلۇقاتلار ئىنچىكە، ئۇزۇن، قاتتىق ۋە چىرايلىق ئىدى. بولۇپمۇ ئادەملىرى ئىنتايىن گۈزەل ئىدى. ماراس ۋە تۆۋەنكى تۇزلەڭلىك خەلقلىرى ھارمانجا يېزىسىنىڭ ئادەملىرىنى پەقەت گۈزەللىكلىرى ۋە كېلىشكەنلىكلىرىگە قاراپ تونۇيتتى. ھارمانجا يېزىسىنىڭ قۇشلىرى، ھاشاراتلىرىمۇ ئۇزۇن

ۋە ھەر خىل رەڭدە ئىدى، باشقا قۇشلار، ھاشاراتلاردىن يېقىملىق سايرايتتى ۋە چىرايلىق پارلىدايتتى.

خەلقى ئانچە باي ئەمەس ئىدى، بىراق ئىقتىسادچان ئىدى. شۇڭلاشقا، كەمبەغەللىكلىرى بىلىنمەيتتى. ئۆزلىرى رەخت توقۇيتتى، ئۆزلىرى بويايتتى، ئۆزلىرى كېسىپ، ئۆزلىرى تىكىپ كىيىشەتتى. ھارمانجا يېزىسىدىكى بىرەر ئادەمنىڭ كىر، يىرتىق كىيىمى كىيگەنلىكىنى كۆرگەن ئادەم يوق ئىدى. مەغرۇر ۋە چىداملىق ئادەملەردىن ئىدى. ھارمانجادا قان كۆپ تۆكۈلەتتى. بۇ يەردە قان تۆكۈلۈش بىر خىل ئادەتكە ئايلىنىپ قالغان، شۇڭا كۆپىنچە كىشى قورقۇمسىز كېلەتتى. بەلكى ھاۋاسىنىڭ، سۇيىنىڭ، توپىسىنىڭ ئوبدانلىقىدىن بولسا كېرەك، ئۇ يەردىكى ھەممە نەرسە بەرداشلىق ئۆسەتتى. يۇمشاق، ئېگىلىپ تۇرغان نەرسە كۆرۈنمەيتتى. ئادەملىرىنىڭ چىرايى مىس رەڭگىدە بولۇپ، ئەر ۋە ئاياللىرىنىڭ كۆزلىرى يوغان ئىدى.

سەيران خەلىل موللىنىڭ قىزى بولۇپ، بەش بالىنىڭ كەنجىسى ئىدى. خەلىل موللا بۇ تاغلارنىڭ ئەڭ نوپۇزلۇق ئادىمى ھېسابلىناتتى. نوپۇس دەپتىرىگە ئۇنىڭ يۇز يىللاردىن بۇرۇنقى فامىلىلىرى يېزىلاتتى. ئۇنىڭ ئۆيى مېھمانلار ئۈچۈن دائىم ئوچۇق ئىدى. موللا خەلىلنىڭ ئۆيىنىڭ ئۆز ئالدىغا قائىدىسى ۋە ئايرىم ئەنئەنىۋى ئادەتلىرى بار ئىدى.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە بەك كىچىك بىر بالا ھارمانجا يېزىسىدا پەيدا بولۇپ قالدى. بەش ـ ئالتە ياشلاردا يا بار، يا يوق بۇ بالىنىڭ نەدىن كېلىپ، نەگە كېتىۋاتقانلىقىنى، قايسى يېزىدىن ئىكەنلىكىنى ھېچكىم بىلەلمىدى. پەقەت بۇ بالىدا بىر ئالاھىدىلىك بار ئىدى. نەدە بىر تامچە قان كۆرۈپ قالسا ۋارقىراپ ـ جارقىراپ قاچاتتى. بولۇپمۇ بىرەر ئادەمنىڭ بەدىنىدىن قان ئېقىۋاتقانلىقىنى كۆرسە ۋارقىراپ ـ چىرقىراشلىرى توختىمايتتى. بۇ بالا ۋەلى كوسىنىڭ ئۆيىدە چوڭ بولدى. ۋەلى كوسا سەيرانلارنىڭ قوشنىسى ئىدى. بىر زامانلاردا بۇ بالىنىڭ

بېشى تاز بولۇپ قالدى. سەيراننىڭ ئانىسى بۇ بالىنىڭ بېشىغا ھەر خىل دورا چېپىپ ئاخىر ساقايتتى. دېھقانلار بۇ بالىنىڭ ئېتىنى ئەزىز دەپ قويغانىدى. سەيران ئەزىزدىن ئىككى ياش چوڭ ئىدى. قوشنا بولغانلىقلىرى ئۇچۇن دائىم بىللە ئويناپتتى. سەيران بۇ يېتىم بالىغا خۇددى ئانىسىدەك مېھرىبانلىق قىلاتتى. ھېچكىمنى ئەزىزگە بىرنەرسە دېگۈزمەيتتى. مەيلى چوڭ، مەيلى كىچىك، ھېچكىم ئۇنىڭغا چېقىلالمايتتى. سەيران ئەزىزگە يامانلىق قىلماقچى بولغانلارغا ۋەھشي ھايۋانلاردەك ئېتىلاتتى ۋە جېدەل چىقىراتتى. سەيران ھارمانجانىڭ چاقماق تاشلىق قىيالىقلىرىدا كېزىپ يۈرگەن دەھشەتلىك چىشى يىلپىزغا ئوخشايتتى، يېنىدىكى بالىسىغا كىچىككىنە بىر يامانلىق قىلماقچى بولغانلارغا دەھشەتلىك ئېتىلاتتى. ئەزىز خۇددى ياۋايى سەيران تۇغقان بالىغا ئوخشايتتى. سەيران ئۆز ئۆيىنىڭ داستىخىنىدا ئۆزى يەپ، ئەزىز يېيەلمىگەن نەرسىلەرنى ئۇنىڭغا توشۇپ بېرەتتى. ئۇلار چوڭايغانسېرى دوستلۇقلىرىمۇ كۈچەيدى. ئەمدى ئۇلار بىر - بىرىدىن ئايرىلماس ھالەتكە يەتكەنىدى.

سەيران بويىغا يەتكەن قىز، ئەزىز يىگىت بولغانىدى. سەيران ئېگىز بويلۇق، ئەزىز پاكار، ۋىجىك ئىدى، بىراق بەكمۇ ئوماق، غەمكىن، ئەمما ئوچۇق چىراي ئىدى. سول ياڭىقىدىن ئېڭىكىگە چۈشكەن يارا ئىزى ئۇنىڭ ھۆسنىگە ھۆسن قوشاتتى. ئەزىزمۇ ۋىجىكلىكىگە قارىماي ھارمانجالىقلارغا ئوخشاش قالتىس بولۇپ يېتىشتى، ئۇلاردەك ئاتقا مىنەتتى. ئۇلاردەك ئۇستا مەرگەن ئىدى، كۆزىنى ھېچ نەرسىدىن ئۈزمەيدىغان، باتۇر ...

سەيران بويىغا يېتىپ، ئەزىز يىگىت بولۇش بىلەن تەڭ يېزىدا ھەر خىل پىتنە - پاسات چىقىشقا باشلىدى. بۇ ياشتىكى يىگىت بىلەن قىز ئەمدى كېچە - كۈندۈز بىللە يۈرەلمەيتتى.

پىتنە - پاسات، غەيۋەتلەر ھارمانجا يېزىسىدىن ئېشىپ يىراق - يېقىندىكى باشقا يېزىلارغىمۇ تارقالدى. سەيرانىڭ گۈزەللىكى

ئېغىزدىن - ئېغىزغا كۆچۈپ يۈرۈش بىلەن تەڭ، ئەزىزگە بولغان ئىشق - سەۋداسىمۇ تەڭلا ئۇ يەردىن - بۇ يەرگە ئاڭلىنىپ، كېڭىيىپ بىر ئەپسانىگە ئايلاندى.

بىر كۈنى سەيرانىڭ دادىسى خوتۇنىنى بىر بۇلۇڭغا تارتىپ:

— چىقىۋاتقان گەپلەرنى ئاڭلاۋاتامسەن؟ — دېدى.

— ئاڭلىدىم، — دېدى ئانا، — ئاڭلاشنى ئاڭلىدىم، بىراق ئەزىز سەيرانىڭ ئىنىسىدەك تۇرسا، بۇلار بىر تۇغقان قېرىنداشلاردەك ...

— بۇنى ياخشى بىلىمەن، بەكمۇ ياخشى بىلىمەن، بىراق بۇنى باشقىلارغا قانداقمۇ چۈشەندۈرەلەيسەن؟ قىزىڭغا دېگىن، ئەزىزدىن يىراقلاشسۇن، — دېدى خەلىل موللا.

ئانا سەيرانغا بولغان گەپلەرنى سۆزلەپ بەردى. سەيران ھەيران بولدى. بېشىغا مۇنداق بىر ئىشنىڭ كېلىشىنى زادىلا ئويلىمىغانىدى. ھەيرانلىقى بېسىلغاندىن كېيىن كۇلۇپ كەتتى، كېيىن قايغۇغا چۆمدى. ئاتا - ئانىسى بىلەن ئۇزاققىچە تالاش - تارتىش قىلدى. بىر قېتىم ئەزىزنى ئۇچ كۈن كۆرمىدى. بۇ جەريانداا ئاچچىقىدا ئۆلەي دېدى، ئاچچىق ۋە ھەيرانلىقىدىن جېنى چىقاي دېدى.

ئانىسى، دادىسى، قېرىنداشلىرى، تۇغقانلىرى، دوستلىرى، پۈتكۈل يېزا خەلقى كۈنبويى نەسىھەت قىلىشتى، بىراق سەيران ئەزىزسىز ياشىيالمايتتى. يېمەس - ئىچمەس، ئۇن چىقماس بولۇۋالدى.

ئەزىزنى باشقا يەرلەرگە، باشقا يېزىلارغا ئەۋەتىشتى، سەيران بېرىپ تېپىپ كەلدى. سەيراننى نېرىقى يېزىدىكى كېلىشكەن بىر يىگىتكە چاي ئىچۈرۈپ قويدى. بۇ يىگىت ئاتلىرى، مالىرى، يەرلىرى كۆپ خۇرشىد باينىڭ ئوغلى ئىدى. سەيران بىر كېچىسى ئۆزىنى سۆيۈۋالماقچى بولغان بۇ يىگىتنى ئېتىۋەتكىلى تاس قالدى.

سەيران ئىككى يىل دېھقانلار ۋە ئۇرۇق - تۇغقانلىرى بىلەن

جاڭجاللاشتى. ئانسىنىڭ بەرگەن سۈتىنى بۇرنىدىن بۇلاق قىلدى.

كۈنلەردىن بىر كۈنى ئەزىز غايىب بولۇپ كەتتى، چۈقۇر ئوۋاغا، يىراقلارغا، ئادەم بىلمەيدىغان يەرگە كېتىپتۇ، دېيىشتى. ئەزىزنىڭ كېلىشىدىن ئۈمىدىنى ئۈزگەن سەيرانمۇ بىر كۈنى دادىسىنىڭ ئېغىلىدىن بىر ئاتنى مىنىپ يولغا چۈشتى. ئىزدىدى، سوراپ ـ سۈرۈشتۈردى. سەيرانىنى كۆرگەنلا ئادەم ھوشىدىن كەتكۈدەك بولاتتى، ئۈنىڭ چىرايلىقلىقىغا ھەيران قالاتتى. ئەزىزنى ۋايۋاي يېزىسىدىن تاپتى. ئەزىز يېزا ئاقساقلى سەيپىلىنىڭ پاناھىدا ياشايتتى. خەلىل موللا سەيپىلىنىڭ دادىسىنىڭ دوستى ئىدى. شۇڭلاشقا، ئەزىزنى شۇلارنىڭ يېنىغا ئەۋەتكەنىدى. سەيپىلىمۇ، دادىسىمۇ ئەزىزنى ياخشى كۆتۈۋالدى. سەيران بىلەن ئەزىزنىڭ پۈتمەس ـ تۈگىمەس ئىشق ـ مۇھەببەتلىرى چۈقۇر ئوۋادىكى تۈركمەنلەرنىڭ تىللىرىدا داستان بولدى. تۈركمەنلەر ئۆرپ ـ ئادەتلىرى بويىچە بۇ ئىشق سەۋدايىلىرىغا قولىدىن كەلگەن يارەملىرىنى قىلىشتى. بۇ ئاشىق ـ مەشۇقلار دۇنيانىڭ ئەڭ بەختىيار كىشىلىرىدىن ئىدى. سەيرانىنىڭ گۈزەللىكى تىللاردا داستان بولدى. مانا شۇنىڭدىن كېيىن ئاشىق ـ مەشۇقلارنىڭ بېشىغا كۈتۈلمىگەن بىر بالا ـ قازا كەلدى.

ئەلى ساپا باينىڭ بىر ئاكىسى بولۇپ، ئۇنىڭ ئۇچ ئوغلى بار ئىدى. ئۇلار جاڭزىدا ئولتۇراتتى. بىراق، ئوقۇمۇشلۇق ئادەملەردىن ئىدى. ئۇلار شەھەرلەرگە ئادەتلىنىپ قېلىپ، تۈركمەن ئۆرپ ـ ئادەتلىرى ۋە ئەنئەنىلىرىدىن يۇز ئۆرۈگەن، ئادەم قېلىپىدىن چىقىقان يامانلاردىن ئىدى، قىمار ئويناياتتى. يېزىلاردا زىنا قىلاتتى. ھاراق ـ شاراب ئىچەتتى. ئۇلار تۈركمەنلەرنىڭ بۇگۈنگىچە كۆرۈپ باقمىغان « مۇشۇنداقمۇ ئادەم بولامدۇ؟» دەپ ھەيران قالىدىغان ئادەملىرى ئىدى. ئۇلار ئوغرىلىق قىلاتتى، ئادەممۇ ئۆلتۈرەتتى.

ئۇلار ۋايۋاي يېزىسىدىكى سەيپىلىنىڭ ئۆيىدىكى سەيرانىنىڭ گۈزەللىكىنى ئاڭلاپ قېلىشتى، شۇنىڭدىن كېيىن ۋايۋاي يېزىسىدىن ئايرىلماي قويۇشتى. ئەتىگەندىن كەچكىچە يېزىدا چۆرگۈلەپ يۈرۈشەتتى. دېھقانلار سەيرانغا كۆز ـ قۇلاق بولۇشۇپ، بۇ يامان ئادەملەرگە قارشى غەزەپ ـ نەپرەت بىلدۈرۈشتى. ئۇلار بىلەن دېھقانلار ئوتتۇرىسىدا بىرنەچچە قېتىم جاڭجالمۇ چىقتى. ئۇنىڭدىن باشقا، ساقچىنىڭ چاۋۇشى زۇلپۇ چاۋۇشمۇ ئۇلارغا قېتىلدى. ئۇلار يېزىدا ئايلىنىپ يۈرۈشەتتى. بىراق، سەيرانغا يېقىن كېلەلمەيتتى. سەيران بەكمۇ تەڭدىشى يوق گۈزەل ئىدى. ئەزىز بىر بالا بولسىمۇ، ئۇلار بۇنىڭدىن تەپ تارتىپ سەيرانغا يېقىنلىشالمايتتى. سەيران ئۇلارغا يېقىنلىشىش ئۈيقاتا تۈرسۇن، چىرايلىرىغىمۇ قارىمايتتى. ھېچ نەرسە قىلىشالمىدى. ئاخىر بىر كېچىدە سەيپىلىنىڭ ئۆيىگە باستۇرۇپ كىرىپ تاڭ ئاتقۇچە ئوق ئېتىشتى. دېھقانلاردىنمۇ، ئۇلاردىنمۇ بىرقانچىسى يارىدار بولدى، بىراق سەيرانىنى ئەپچىشتى. ئۇلار سەيرانىنى ئەپچاچقاندىن كېيىن ھەر خىل گەپ ـ سۆز تارالدى. بەزىلەر: ئەلى ساپانىڭ چوڭ جىيەنى سەيرانغا ئاشىق بوپتۇ، ئاشىق بولۇپ ئۆلەي دەپتۇ، سەيران ئۇنىڭغا تەسلىم بولماپتۇ، دېيىشسە، بەزىلەر: باشتا زۇلپۇ، كېيىن باشقىلار نۆۋەت بىلەن سەيرانىنىڭ نومۇسىغا تېگىپتۇ، دېيىشەتتى. ئىشقىلىپ، ھەركىم ھەرنېمە دېيىشتى. بىراق، ئىشنىڭ ھەقىقىتىنى ھېچكىم بىلەلمىدى. بۇنىڭدىن كېيىنمۇ بىلەلمەس بەلكى.

ئۇلار سۆيگىنىنى ئەپچاچقاندىن كېيىن ئەزىز سارائ بولۇپ قالدى. بىرنېمىلەر قىلىپ يۈرۈپ ناھايىتى ياخشى بىر گېرمانكا (گېرمانىيە مىلىتسى) تاپتى. دائىم ئوق يىغاتتى. شۇنچىلىك كۆپ ئوق يىغدىكى، ئېسىۋالغان ئوقدانلارنىڭ ئېغىرلىقىدىن مىدىرلىيالماي قالاتتى.

بىر كۈنى ئەتىگەندە ئەزىز زۇلپۇ چاۋۇشنى، ئۇچ ئاكا ـ

ئۇكىنى، يەنە بىرقانچە كىشىنى بوزقۇيۇ يېزىسىدا بىر كېسەك ئۆيدە تۇتۇۋالدى. ئىشكىنى ئاچتى. بوسۇغىدا ئولتۇرۇپ ئۆيدىكىلەرنى بىر - بىرلەپ ئېتىشقا باشلىدى. ئۆيدە سەيراندىن باشقا ھېچكىم ساق قالمىدى. ھەممە ئىشنى توگىتىپ ناھايىتى سوغۇققانلىق بىلەن سەيرانىڭ قولىنى تۇتتى، ئورنىدىن تۇرغۇزدى. خېلى ۋاقىتقىچە ئۇنىڭ كۆزلىرىگە تىكىلىپ قاردى. كېيىن پېشانىسىدىن سۆيۈپ قويدى. ئارقىسىغا قايتىپ بوزقۇيۇ يېزىسىدىن تۆۋەنگە يۈگۈرۈپ چۈشتى. ساقچىغا چۈش ۋاقتى يېتىپ كەلدى. ئالدىغا ئۇچراشقان بىرىنچى ژاندارمىنى ئاتتى. باشقا ژاندارمىلار ساقچى دەرۋازىسىنى ئېتىۋېلىپ سوقۇشۇشقا باشلىدى. ئېتىشىش ئۇچ سائەت داۋام قىلدى. كېيىن ئەزىز تەمكىنلىك بىلەن ئورنىدىن تۇردى. يىراقتا تۇرغان بىر دېھقاندىن سەرەڭگە، كىرسىن، لاتا سورىدى. دېھقان ياق دېيەلمىدى، كېتىپ، كەلمەي قويالمىدى، بىرئازدىن كېيىن ئەسكى - تۈسكى لاتا، كىرسىن، سەرەڭگە ئەكەلدى. دېھقان ھوشىدىن كەتكەندەك تۇراتتى. نەرسىلەرنى ئەزىزگە سۇندى. ئەزىز سوغۇققانلىق بىلەن ساقچى ژاندارمىسىنىڭ ئىشكىگە ئوت قويدى ۋە ئىشىككە قاراپ تۇردى، ئاز ئۆتمەي ژاندارمىلار ئۆزلىرىنى سىرتقا ئېتىشقا باشلىدى. ئەزىز سىرتقا چىققانىلا ئېتىپ تۇردى، ئۆلتۇردى. ئەڭ ئاخىرقى ژاندارمىنى ئېتىۋاتقان چېغىدا ۋەقەنى ئاڭلىغان ژاندارما ئەتىتى شەھەردىن كېلىپ قالدى ۋە ئەزىزنى قورشىدى. ئېتىشىش ئۇزاق داۋام قىلدى، كۆپ ژاندارما ئۆلدى. ئەزىز ئوقلىرى تۈگىگەندىن كېيىن چۈشۈۋالغان خەنجەرنى چىقىپ ژاندارمىلارغا قاراپ ماڭدى. ئوق تېگىپ يەرگە يىقىلدى. بەدىنى ئۆتمىتۈشۈك ئىدى. قانچە پاي ئوق تەگكەنلىكىنى ھېچكىم بىلەلمىدى.

ئەزىزنىڭ جەسىتىنى شەھەرگە ئەكېلىشتى، ژاندارما قوماندانلىق ئىشتابىنىڭ ئالدىدا ئىككى كۈن خەلقە كۆرسەتتى، ئۆتكەن - كەچكەنلەر ئەزىزنىڭ تۈگۈلۈپ ياتقان

كىچىككىنە جەسىتىگە ھەيرانلىق ۋە مۇھەببەت بىلەن قاراشتى. ئۆلۈش بىلەن تېخىمۇ كىچىكلەپ كەتكەن بەدىنىگە خۇددى قاۋۇل بىر يىگىتنىڭ بەدىنىگە قارىغاندەك قارىشاتتى.

سەيرانىنى تۇرمىگە سولاپ قويغاندى. ئەزىزنىڭ ئۆلۈكىگە ئىگە بولىدىغان ئادەم چىقمىدى. ژاندارمىلار ئۆلۈكىنى شەھەر سىرتىدىكى بىر ئورەككە تاشلاپ، ئۈستىنى بىرنەچچە گۈرجەك توپا بىلەن كۆمۈپ قويۇشتى. ئۆلۈكنىڭ باش ۋە پۇتلىرى سىرتقا چىقىپ تۇراتتى. ژاندارمىلار قايتىپ كەتكەندىن كېيىن خەلق كېلىپ ئەزىزنىڭ ئۆلۈكىنى ئورەكتىن ئاچىقىشتى، مەسچىتكە ئەكېلىپ يۇيۇپ - تاراپ، چوڭ ھازا ئېچىپ، مازارلىققا دەپنە قىلىشتى.

بۇ شۇم خەۋەرنى ۋەقە بولۇپ بىرنەچچە كۈندىن كېيىن سەيرانىڭ دادىسى خەلىل موللا ئاڭلىدى. بولۇپ ئۆتكەن ئىشلار ئۇنىڭغا بەكمۇ ئېغىر كېلىپ، شۇ زامان ئاغرىپ قالدى، بىرنەچچە كۈندىن كېيىن جان ئۈزدى.

سەيرانىڭ ئانىسى، قېرىنداشلىرى، ئۇرۇق - تۇغقانلىرى چۈقۇر ئۇۋاغا كېلىشتى. تۇرمىدىكى سەيرانىڭ قېشىغا بېرىشتى. سەيران يا ئانىسىغا، ياكى قېرىنداشلىرىغا بىر ئېغىزمۇ گەپ قىلمىدى.

ئۇزاق ئۆتمەي سەيرانىنى تۇرمىدىن بوشاتتى. سەيران تۇرمىدىن چىقىپلا شەھەرنىڭ يۇقىرى تەرىپىدىكى دۆڭلۇككە — مەرسىن چاتقاللىرى ئارىسىدىكى ئەزىزنىڭ قەبرىسىگە باردى. ئەزىزنىڭ قەبرە بېشىدا يېقىملىق ئاۋازى بىلەن ئەڭ چىرايلىق، ئەڭ مۇڭلۇق، ئاڭلىغان ئادەمنى سىراڭ قىلغۇدەك ھازا قوشاقلىرىنى يۇرەكنى ئەزگۈدەك ئېيتتى. سەيران بىرنەچچە كۈن شەھەردە تۇرغاندىن كېيىن ۋايۇاي يېزىسىدىكى سەيپەلىنىڭ ئۆيىگە كەتتى. ئانىسى، قېرىنداشلىرى، تۇغقانلىرى ئۇنى ھارمانجا يېزىسىغا ئەكەتمەكچى بولۇشتى، سەيران پىسەنت قىلمىدى. ئۇلارنىڭ سۆزىنى ئاڭلىمىغانغا، ئۆزلىرىنى

كۆرمىگەنگە سېلىۋالدى. ئانىسى، قېرىنداشلىرى، تۇغقانلىرى يېزىلىرىغا قۇرۇق قول قايتمىشتى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇلار ھەر ئۈچ ئايدا بىر قېتىم سەيرانىنى ئەكېتىشكە كېلىشتى ۋە كېتىشتى. سەيرانىڭ تاغلارغا قايتىپ بارمايدىغانلىقىنى ياخشى بىلگەن ئانا كۈنلەرنىڭ بىرىدە قاچا ـ قومۇچلىرىنى يىغىشتۇرۇپ ۋايۋاي يېزىسىغا كەلدى. ئۇنىڭ ئارقىسىدىن قېرىنداشلىرى، تۇغقانلىرى كېلىپ ۋايۋاي يېزىسىغا يەرلەشتى. ئۇلارنىڭ پۇللىرى بار ئىدى، ئاتلىرىنى، مالىلىرىنى سېتىشتى، ئاقچەسازنىڭ ئەتراپىدىكى تۇرکمەنلەردىن ئۆزلىرىگە يەر سېتىۋالدى. ئۇلار ئاز ۋە نوچى ئادەملەر ئىدى. ھېچكىم ئۇلارغا نېمە قىلىۋاتىسەن، دېيەلمەيتتى.

سەيران ئۇلارنىڭ ئۆيلىرىگە بارمىدى، ھېچ نەرسىسىنى ئالمىدى. ئانىسى باشلىق ھېچقانداق كىشى بىلەن سۆزلەشمىدى. ئۇلارنىڭ ئۆيلىرى تەرەپكە قاراپمۇ قويمىدى.

تاغلىق ئادەملەر چۈقۇر ئوۋانىڭ ھاۋاسىغا، سۈيىگە تەسلىكتە كۆنۈشتى. سەيرانمۇ، باشقىلارمۇ دەسلەپكى يىللاردا بەزگەك كېسىلىدىن خېلى دەرد تارتتى. كېيىنچە ئاستا ـ ئاستا ئۇلارمۇ ئويمانلىقنىڭ ئىسسىقىغا، پاشا ـ چۈنلىرىگە كۆنۈپ قالدى.

سەيران ھەر ئاينىڭ دەسلەپكى جۈمە كۈنى شەھەرگە ـــ ئەزىزنىڭ قەبرىسىگە باراتتى. قەبرە بېشىدا تاڭ ئاتقۇچە يىغلاپ ھازا ئاچاتتى، مۇڭلۇق ماتەم قوشاقلىرىنى ئېيتاتتى.

سەيران ئايرىم بىر ئۆي تۇتۇپ يالغۇز ياشايتتى. ئۆز جېنىنى جان ئېتىش ئۈچۈن مەدىكارلىق قىلاتتى، ھېچكىمدىن ھېچ نەرسە ئالمايتتى.

ئەزىزنىڭ ئۆلۈمىدىن كېيىن سەيرانغا ھېچكىم تەكلىپ قويمىدى. سەيران شۇنچىلىك گۈزەل ئىدىكى، چۈقۇر ئوۋا دېھقانلىرى ئۇنىڭغا خۇددى بىر مۇقەددەس ئىنسانغا قارىغاندەك قارىشاتتى، ئۇنىڭغا بىر ئايال كۆزى بىلەن قاراش ھېچكىمنىڭ ئەقلىگە كەلمەيتتى.

قەلەيچىنىڭ ئۆلۈمى، مەمەتنىڭ غايىب بولۇپ كېتىشىدىن كېيىن دېھقانلار مەمەتنىڭ بوش ئۆيىنى ياساپ، جۈندەپ سەيرانغا تۇتۇپ بەردى. سەيرانمۇ مەمەتنىڭ بوش قالغان، ئىگىسىز ئۆيىدە ئولتۇرۇشنى رەت قىلالمىدى. ئەزىز ھەققىدە توقۇغان ئەڭ مۇڭلۇق ماتەم قوشاقلىرىنى مۇشۇ ئۆيدە تاڭ سەھەرگىچە يىغلاپ ئېيتىپ چىقاتتى. يېزىنىڭ ياش قىزلىرى بۇ ئۆينىڭ بۇلۇڭلىرىدا ئۈيقۇسىز تاڭنى ئاتقۇزۇپ، بۇ ماتەم قوشاقلىرىنى ئۆگەندى. مەرسىيەلەر پۈتكۈل چۈقۇر ئوۋادا ئېيتىلىشقا باشلىدى.

سەيران ئەزىز ئۆلگەندىن كېيىن پەقەت بىرلا قېتىم كۈلۈمسىرىدى. ئۇ بولسىمۇ مەمەت ئاۋاۋنىڭ قەلەيچىنى ئاتقانلىقىنى ئاڭلىغان چېغى ئىدى. سەيران ۋايۋاي يېزىسىغا كەلگەندىن بېرى ھېچ نەرسىنى، ھېچكىمنى كۆرۈشنى خالىمىغان ۋە ھەۋەسمۇ قىلمىغانىدى. قەلەيچىنى ئاتقاندىن كېيىن مەمەت ئاۋاۋنى بىر كۆرۈپ بېقىشنى چىن يۈرىكىدىن خالاپ قالدى ...

سەيران پۈرسەتنى قولدىن بېرىپ قويغىنى ئۈچۈن پۇشايمان يەيتتى. ئۆزىچە تىت ـ تىت بولاتتى، « ئوسمان چوڭنىڭ ئۆيىدە بىر ئىش بولغانلىقىنى بىلگەنىدىم، سېزىپ يۈرەتتىم، قەمەر ئانا توختىماي مىدىرلاپ يۈرەتتى، بىر يەردە تۇرالمايتتى، ھەردائىم ئۆيى تەرەپكە، ئۆيىنىڭ ئېتىكلىك ئىشىكىگە قارايتتى. شۇ ئۆيگە كىرىپ باققان بولسام، كاشكى ... » دەيتتى. نەچچە قېتىم شۇ ئۆيگە كىرمەكچىمۇ بولدى، كېيىنچە نېمە ئۈچۈندۇر كىرىشتىن ۋاز كەچتى. مانا شۇنىڭغا پۇشايمان قىلاتتى. ئەجەبا، ئۇ قانداق ئادەم بولغىيدى؟ مەمەت ئاۋاق زادى قانداق ئادەمدۇ؟

ئوسمان چوڭمۇ ئۇنىڭ بۇ قىزىقىشلىرىنى سەزگەندەك، مەمەت ئاۋاقنىڭ بۇ ئۆيدىلىكىنى بىلىندۇرمەسلىككە تىرىشاتتى.

ـــ چوڭ ـ چوڭ، ئاجايىپ ئۆتكۈر بىر خىل كۆزى بار، چىرايىغا قاراش بىلەن ئوت چاقناپ تۇرغان كۆزلىرىدىن باشقا

نەرسىنى كۆرەلمەيسەن. كۆزلىرى شۇنچىلىك ئۆتكۈركى، تىكىلىپ قارىيالمايسەن. يۈرىكىڭ ئويناپ كېتىدۇ. ئۇنى ھېچكىم ئاتالمايدۇ. ئەگەر ئۇ ئېتىلىپ كەتسە، مەن تۇغىشىمەن، ياشىيالمايمەن، ئۆلىمەن. ۋاھ، ئۇنىڭ تەپكە ئۇستىدىكى بارماقلىرى شۇنچىلىك تېز ئىشلەيدۇكى، مىلتىق - تاپانچا ئاتقاندا بارماقلىرىنى كۆرەلمەي قالسەن. ئۇنىڭغا ئوق ئۆتمەيدۇ. ئۇ يەنە كېلىدۇ.

« يەنە كېلىدۇ » دېگەندە، پەرھات موللامنىڭ كۆزلىرىنىڭ ئىچىگە يالۇۋرغاندەك تىكىلىپ قارىدى. پەرھات موللامۇ قەلبىدىكى بارلىق ئىشەنچىنى ئاۋازىدا مۇجەسسەملەشتۈرۈپ جاۋاب بەردى:

— يەنە كېلىدۇ.

20

كۈن ئوچۇق ۋە بەك ئىسسىق ئىدى. ئاتنىڭ قېلىن سايىسى يېنىدىكى قۇدۇقتەك تېرەن، ياپيېشىل كۆلچەكنىڭ ئۈستىگە چۈشۈپ تۇراتتى. كۆك قەرىدە ئاپپاق بۇلۇت توپلىرى ئۈزۈپ يۈرەتتى.

يېشىل كۆلچەكنىڭ ئەتراپىدا ئۆسكەن چىغىرتماق، قارىقات، كۆكوچ يالپۇز گۈللىرىگە ھەرىلەر ئۇۋلىرىنى سالغانىدى. مىڭلاپ ھەرە كۆلچەك ئۈستىدە غۇڭۇلدىشاتتى. چوڭ - چوڭ يېشىل چۈنلەر ئۇچۇشاتتى، ئۆمۈچۈكلەر كەڭ تورلىرىنى يېيىشاتتى.

يوللاردا سۇنغان ئەينەك پارچىلىرى پارقىرايتتى. يىراقتىكى سەيخان دەرياسىدىن كۆتۈرۈلگەن نۇر تۇزلەڭلىككە چېچىلاتتى. تۇزلەڭلىكتە ئۆتكۈر كۈن نۇرى قىلىچتەك بىر پارقىراپ، بىر ئۆچەتتى.

ئات تاشتەك قېتىپ قالغان، زادىلا قىمىرلىمايتتى،

كۆزلىرىگە كۈن نۇرى چۈشۈپ تۇراتتى. ئات ئوڭ گۈرجىكىنىڭ تېرىسىنى توختىماي مىدىرلىتاتتى. ئۇ يەرگە قارا چۈنلەر قونۇشاتتى.

ئات بېشىنى كۆتۈردى، چاناقلىرىنى كەردى، راسا كەردى. ئىسسىق ھاۋانى بولۇشچە سۈمۈردى، كېيىن بېشىنى يەرگە قىلدى. يەرنىڭ توپىلىرىنى بۇرۇن تۆشۈكلىرىدىن چىقىقان نەپەسلىرى بىلەن توزۇتۇپ پۈركىدى. تۆت - بەش قېتىم بېشىنى كۆتۈرۈپ ھاۋانى ئىچىگە سۈمۈردى، يەنە پەسكە ئېگىشتى. بېشىنىڭ ئەتراپىدا بىر توپ چۈن گىزىلداپ ئايلىناتتى. بىرئازدىن كېيىن تورۇق ئات بۇرنىغا چۈن كىرىپ كەتكەندەك بېشىنى چايقاشقا باشلىدى. كېيىن نېمە ئۈچۈندۇر ئالدىنقى پۇتلىرىنى ئېگىز كۆتۈردى ۋە ئۆز ئەتراپىدا ئىككى قېتىم ئايلاندى. ساغرىسى ئىچىگە كىرىپ كەتتى. كۆلچەكنىڭ ئەتراپىنى ئۈچ قېتىم يۈگۈرۈپ ئايلاندى ۋە تۇرۇپ قالدى. پۇتكۈل تۇزلەڭلىككە يېيىلغان جاراڭلىق ئاۋازدا سوزۇپ - سوزۇپ كىشنىدى. كىشنىگەندىن كېيىن يەنە ئۆرەدەپ كۆلچەكنىڭ ئەتراپىدا مىختەك تۇرۇپ قالدى. قىمىر قىلمىدى. چوڭ، قارا كۆزلىرىنىڭ ئېقى قىزىرىپ كەتكەندى. ئوڭ پۇتىدىكى يارىشىملىق، بىلەزۈكتەك تۇۋىقى ئوت - چۆپلەر ئىچىدە كۆرۈنمەيتتى. ئارقا پۇتلىرىنىڭ تاقىسى چۈشۈپ كەتكەندى.

مەيىن شامال چىقتى. يىراقلاردا كىچىككىنە، بىراق تېز كەلگەن چاڭ - توزان ئاپتاپتا چىمىلدايتتى، ئاتنىڭ دولىسى مىدىرلايتتى. چۈشۈن يوق ئىدى. ئات چىقىۋاتقان شامال، پارىلداۋاتقان چاڭ - توزان بىلەن تەڭ قۇيرۇقىنى شىپاڭلىتىشقا باشلىدى.

بوز ئاتلىق ئادىم ئوچ كۈندىن بېرى ئۇنى ئىزدەيتتى. قارىمىغان تۆشۈك، كىرمىگەن چاتقاللىق قالمىغانىدى. تورۇق ئاتنى ھېچ يەردە كۆرمىدى، يۈرىكىدىكى ئەندىشە كۈچەيدى.

ئۇ ئۆز - ئۆزىگە: « بۇ ئاتنى تۇتۇش زادى مۇمكىن ئەمەس، بۇ

ئاتتا چوقۇم بىر خىسلەت بار » دەيتتى، مېڭىسىدىن بۇ ئوي نېرى كەتمەيتتى، ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇ ئوي ئۇنىڭ بارلىق ئاۋارىچىلىكىنى بارغانسېرى كۈچەيتتى: « ئۇچ كۈندىن بېرى ئىزدەۋاتىمەن، تۇزلەڭلىكتە مەن ئىزدىمىگەن ھېچ يەر قالمىدى، قومۇشلۇقنىڭ كىرگىلى بولمىدىغان ھەممە يېرىگە كىردىم، يوق، يوق، يوق ... »

ئادىم ھېلىقى كېچىنى، يوباز ئوغلىنىڭ ئۆيىگە، تورۇق ئاتنىڭ ئېغىلىغا ئوت قويۇۋەتكەن شۇ كېچىنى ئۆز ئەينى كۆز ئالدىغا كەلتۈرەتتى. ئوتنى يېقىش بىلەن ئۆي بىردىنلا قاردەك ئاقىرىپ كەتتى. ئوت يالقۇنى بىردەمدىلا ئىشىكنى ئۆرۈۋەتتى. بىر مۆجىزە بولمىغان بولسىدى، بۇ ئاتنىڭ شۇ ئوت ئىچىدىن قۇتۇلۇپ چىقىشى ئەسلا مۇمكىن ئەمەس ئىدى. تورۇق ئات ئوتتىن قانداق قۇتۇلدى؟ مانا ئۇچ كۈندىن بېرى نېمە ئۈچۈن كۆرۈنمەيدۇ؟ بۇنىڭدا چوقۇم خۇدانىڭ بىر ھېكمىتى بار.

بىردىنلا ئۇنى ئىشەنگۈسىز بىر خىل قورقۇنچ باساتتى، پۈتۈن قەلبىنى، ۋۇجۇدىنى ئورىۋالاتتى، قول - پۇتى بوشىشىپ كېتەتتى. بۇ ئاتنى ئاتالمايمەن، دەپ ئويلايتتى. ھېچكىم ئاتالمايدۇ. ئەگەر ئاتسام چوقۇم قولۇم چولاق بولىدۇ.

ئاتنى ئاتمىغان بولسا بېشىغا چوڭ بالا - قازانىڭ كېلىشىگە ئىشىنەتتى. بىر تەرەپتىن ئاتنى زادىلا ئۈچراتماسلىقنى خالايتتى، يەنە بىر تەرەپتىن ئۇنى كۆرۈشكە تاقىتى تاق بولاتتى.

مىنۇتالغان بوز ئاتنىڭ ئالدىدىن قارلىغاچلار پىر - پىر ئۇچۇپ ئۆتەتتى. ھازىر كەرىملى دېگەن جاينىڭ تۆۋەن قىسمىدىن تەرسۇسلۇ دېگەن جاڭزىغا قاراپ كېتىۋاتاتتى. بۇ يەردە ئاقچەساز پاتقاقلىقىنىڭ چەتلىرىدىكى يوغانلىقى دەرەختەك قومۇشلار ئاسمانغا تاقاشقان ... بۇ يەر قومۇش ئورمانلىقى.

ئادىم شۇ قومۇش ئورمانلىقىغا كىرىپ باقايمىكىن، دەپمۇ ئويلىدى. قومۇشلۇقنىڭ ئوتتۇرىسىدىراق بىر يەردە، بىر دۆڭلۈكتە سوغۇق، شېغىل تاشلىق بىر بۇلاق بارلىقىنى ئېسىگە

ئالدى. ئاتتىن چۈشتى، ئېتىنى بىر سۆگەتكە باغلىدى. قومۇشلۇققا قاراپ ماڭدى. قومۇشلۇقتا كېلىپ تۇردى. يەنە ھېلىقى قورقۇنچ يۈرىكىنى مۇجۇۋالدى. قومۇشلۇقنىڭ ئەتراپى پۈتۈنلەي سۇ ئىدى. چورۇقىنى يەشمەستىن شالۋۇرىنى تۇرمەستىنلا سۇغا كىردى. قومۇشلۇق ئىچىدە خېلى ماڭدى. قومۇشلۇقتا ئېشەك ھەرسىنىڭ ئۇۋىسى كۆپ ئىدى، ساپسېرىق ھەرىلەر، ئۆمۈچۈك تورلىرىمۇ ناھايىتى كۆپ، پۈتى تۇگۈلۈپ ياتقان ئۇزۇن تىكەنلىك بىرنەچچە كىرپىگە تېگىپ كەتتى. ئۇزۇن پاچاقلىق بىر قۇشنىڭ يېنىدىن ئۆتتى. قۇشنىڭ ئېگىزلىكى ئادىمنىڭ بويى بىلەن تەڭ ئىدى، قولىنى ئۇزارتسا بۇ قۇشنى تۇتۇۋالالايتتى. قۇش پەرۋا قىلمىدى، مىدىرلاپمۇ قويمىدى، پەقەت يۇمۇلغان كۆزلىرىنىڭ بىرىنى بىردەم ئېچىپ، يەنە يۇمۇۋالدى. قومۇشلۇقنىڭ ئىچى سالقىن ۋە قاراڭغۇ ئىدى. ئادىم دەققەت قىلىپ ماڭاتتى، چۈنكى قومۇشلۇقتا زەھەرلىك يىلانلار كۆپ بولاتتى.

ئادىم: « ئات بۇ يەردە بولمىسا نەدىدۇ؟ ئاسمانغا چىقىپ كەتمىگەندۇ، بۇ كاساپەت چوقۇم بىر يەردىدۇ » دەيتتى.

بۇلاقنى تاپتى. دۇم يېتىپ، سۇنى ئەمگەندەك ئىچىشكە باشلىدى. بىر ھازادىن كېيىن چوڭقۇر نەپەس ئېلىپ بۇلاق بېشىدىن تۇردى. تىزلىرى لاي بولۇپ كەتكەنىدى، ئۇۋۇلىدى.

بۇ ئاتنى تاپقىلى بولمايدۇ، تاپقان تەقدىردىمۇ، ئاتقىلى بولمايدۇ. ئاتقان تەقدىردىمۇ، ئاتقۇچىغا ياخشى كۈن يوق. ئاتقۇچىغا ئۆلۈم كەلمىسىمۇ، بىراق پالاكەتچىلىك - نەسلىكتىن ئۆرە كەلمەيدۇ، ئۆلگەندىن بەتتەر كۈنگە قالىدۇ. بۇنىڭدىن كۆرە ئۆلۈمنى خالاپ قالدىم. ھەي ئوبدان ئۆلۈم تېزرەك كېلىپ جېنىمنى ئال، دەپ ۋارقىرىدى ئادىم.

ئۇ قومۇشلۇقنى ئىزدىدى، قورقتى، يەنە ئۆزىگە كەلدى. قومۇشلۇقنىڭ ئەڭ چېتىگە ــ پاتقاقلىقچە بېرىپ كەلدى. ھەممە يەردە ھېلىقى مىدىرلىماي تۇرغان قۇشلارنى كۆردى.

قومۇشلۇقتىن چىققاندا كۈن ئولتۇرغانىدى. تولىمۇ چوڭ بىر گۈلنى كۆردى. گۈل قىزغۇچ سۆسۈن، كۆكۈچ ئىدى، قات ـ قات ئېچىلغان بولۇپ، قايىسىدۇر بىر قۇشقا ئوخشايتتى.

تورۇق ئات بەلكىم قۇش سىياقىغا كىرىۋالغاندۇ، قارلىغاچ بولۇپ ئالدىمنى توسىدىغاندۇ. ھەي ئادەم، ئالدىڭدىن ئۆتتۈم، بۇرۇتۇڭغا چالما تىزدىم، دەيدىغاندۇ!

ئادەم توختىماستىن بۇ سۆزلەرنى تەكرارلايتتى: «قارلىغاچ سىياقىغا كىردىم، بىر قارلىغاچ، ئىككى، ئۈچ، بەش، ئون قارلىغاچ سىياقىغا كىردىم، ئالدىڭدىن ئۆتتۈم، بۇرۇتۇڭغا چالما تىزدىم.»

بۇ سۆزنى زادىلا مېڭىسىدىن نېرى قىلالمايتتى، خاپا بولاتتى، سارىڭ بولاي دەيتتى، بىراق تىنماستىن ئىچىدە تەكرارلايتتى. «ئالدىڭدىن ئۆتتۈم، بۇرۇتۇڭغا چالما تىزدىم.»

ئۇ بىردەم ئۆزىنى يوقىتىپ قويىدى، خامۇشلۇقتا ئايلىنىپ يۈردى. «شۇ ئۇزۇن پاچاقلىق يېشىل قۇش تورۇق ئات بولۇپ قالمىسۇن يەنە» دەپ ئويلىدى. مىلتىقىنى يېشىل قۇشقا قاراپ بەتلىدى. قورقتى، چۈشۈرۈۋالدى. يەنە بەتلىدى، بۇ قېتىم تېخىمۇ قورقتى. قولى ماشىنىدەك ئىشلەيتتى. بىردەم قارىغا ئالاتتى، بىردەم چۈشۈرەتتى. ھەربىكەتلىرى شۇنچىلىك تېزلەشتىكى، خۇددى ئادەمنىڭ قوللىرى ئۆزىلىپ كېتىۋاتقاندەك بولاتتى. بىردىنلا مىلتىق ئېتىلدى. مىلتىق ئېتىلىش بىلەن تەڭ يېشىل، ئۇزۇن پاچاقلىق قۇش جانسىز يەرگە چۈشتى، ھېچ مىدىرلىماستىن سوزۇلۇپ ياتتى. ئادەم يېنىغا باردى، تۇتتى، كۆتۈردى. قۇشنىڭ بەكمۇ ئۇزۇن، ئادەمنىڭ بويىدىن ئىككى ھەسسە ئۇزۇق قاناتلىرى ئېچىلدى. ئادەم قۇشنى يەرگە ئاتتى. ئىتتىك ـ ئىتتىك مېڭىپ قومۇشلۇقتىن چىقىشقا باشلىدى. تېز ـ تېز ئويلايتتى. ئات كۆز ئالدىدىن شۇ تېزلىكتە ئۆتەتتى. تورۇق ئات بىر سىلكىنىپ قاپقارا، غەمكىن كۆزلۈك نازۇك جەرەن بولۇپ كۆرۈنەتتى. جەرەن بىر سىلكىنىپ قىزغا

ئايلىناتتى، پەرى قىز ... كېيىن ئات يەنە قۇش بولاتتى، كەكلىك بولۇپ كۆرۈنەتتى، كەكلىكتىن قىرغاۋۇلغا ئايلىناتتى. يەنى، كۆپكۆك رەڭلىك، چىرايلىق تۇمشۇقلۇق ... قۇشنىڭ سىياقىغا كىرەتتى. ئۇنىڭدىن كېيىن پۈتۈن ئاناۋارزا تۈزلەڭلىكىنىڭ ئۈستىنى كۆپكۆك تۇمان قاپلايتتى. ئات تۇمانغا ئايلىناتتى. تۇمان بىر يەردە يىغىلىپ قاپاق تېرەككە ئايلىناتتى. تۈزلەڭلىك ئۈتتۇرىسىدا يالغۇز ئۆسكەن شاخلىق تېرەككە ... تېرەك تۇرۇپلا سۇغا ئايلىناتتى ۋە يەر ئۈستىدە پارقىراپ دومىلايتتى. سۇ چىملىق ئورمانغا ئايلىناتتى، ئورمان بۇلۇتقا ئايلىناتتى. بۇلۇت ئاناۋارزا قەلئەسىنىڭ ئۈستىگە چۈشۈپلا بىر ئەجدىھا بولۇپ قالاتتى. ئادەم ئەجدىھادىن دەھشەتلىك قورقۇپ كەتتى. ئەجدىھا يەتمىش ئىككى خىل قىلىق چىقىرىپ، قىپقىزىل ئوت چاچرىتىپ ئالدىغا كېلەتتى. ئادەم يۈگۈرگەن پېتى قومۇشلۇقتىن چىقتى. ئاپتاپ يۈزىگە قاتتىق ئۇرۇلدى، كۈننىڭ ئۆتكۈر نۇرىدىن كۆزلىرى قاماشتى. مەلۇم ۋاقىت كۆزىنى ئاچالمىدى. كۆزىنى ئاچقان چېغىدا بوز ئات سەل نېرىسىدا تۇراتتى. بوز ئاتقا مىندى، بولۇشچە چاپتۇردى، ئالدىدىن يۇزلەپ قارلىغاچ پىر ـ پىر قىلىپ ئۇچۇشقا باشلىدى ... ئالدىڭدىن ئۆتتۈم، بۇرۇتۇڭغا چالما تىزدىم ... ئادەم ئېتىنى قامچىلاشقا، ئۇزەڭگىنى تېپىشكە باشلىدى. بوز ئاتمۇ ئىنكار قىلغىلى بولمايدىغان دەرىجىدە چاپتى. ئات شۇنچە چاپسىمۇ قارلىغاچلار يەنىلا توپ ـ توپ بولۇپ ئالدىدىن ئۆتەتتى ۋە ھېلىقى ئاۋاز بارغانسېرى كۈچىيەتتى. بوز ئات بىرسەل جىلغىسىغا يېتىپ كەلدى. كېيىن بىركۆل چوڭقۇرلۇقىغا چۈشتى، ئۇ يەردىن چاتقاللىققا كىردى. بىرنەچچە خەندەكنى ئاتلاپ ئۆتتى، بارغانسېرى ئاستىلاپ ماڭدى. ئۇنىڭدىن كېيىن ئۆزىنىڭ بويى بىلەن تەڭ ئۆسكەن قومۇشلۇققا كىرىپ قالدى. قومۇشلۇقنى يېرىپ چىقالماستىن شۇ يەردە تۇردى.

تورۇق ئات قۇشقا ئايلىناتتى. «ئالدىڭدىن ئۆتتۈم ...»،

قىزىل پاچاقلىق لەگلەك بولاتتى. « بۇرۇتۇڭغا چالما تىزدىم ...»، ئالتۇن كۆزلۈك، يوغان قاناتلىق بىر لاچىنغا، بىر تايغانغا ئايلىناتتى. « ئالدىڭدىن ئۆتتۈم ...»، بىر قارا يىلانغا ئايلىناتتى. بۇ يىلان چوڭ چىنارغا چىرمىشىۋالاتتى. چىنارنىڭ ئەڭ ئۈچىدىكى قۇشنىڭ ئۇۋىسىدىكى قۇش چۈجىلىرىنى يېيىش ئۈچۈن يۇقىرىغا يامىشاتتى، بېشىنى ئۇۋىغا ئۇزىتاتتى، قىپقىزىل ئوتتەك، ھەربىدەك تىلىنى چۈجىلەرنىڭ ئۈستىدە ئايلاندۇراتتى. دەل شۇ پەيتتە ئادەم ھەربىكتەك كېلىدۇ، بىر ئوق بىلەن دەرەخنىڭ ئۈچىدىكى يىلاننى يەرگە چۈشۈرىدۇ. ئۇزۇن يىلان ئۆلگەن ! « ئالدىڭدىن ئۆتتۈم ...»، ئادەم پالەچ بولۇپ قالىدۇ. خۇددى ئىسمائىل تىترىگەككە ئوخشاش قول - پۇتى تىنماستىن تىترەيدۇ. قولى بىر تەرەپكە، پۇتى، بېشى، گەۋدىسى بىر تەرەپكە كېتىدۇ. ئىسمائىل تىترىگەك كارامەت مەرگەن ۋە ئىنتايىن كېلىشكەن يىگىت ئىكەن. ئۇچۇپ كېتىۋاتقان تۇرنىنىڭ كۆزىنى سوقالايدىكەن. ئۇ بىر كۈنى ئوۋ قىلىۋاتقاندا ئالدىدىن زىلۋا ۋە ئوماق بىر كېيىك چىقىپ قاپتۇ. ئىسمائىل ئۆز ئىچىدە بۇ كېيىكنى ئاتماسلىقنى ئويلاپتۇ. ئوت - چۆپلەر، گۈللەر، تاش - توپىلار تىلغا كېلىپ: « يائاللا ئىسمائىل، ئۇنى ئاتما » دەيىشىپتۇ. بىراق، ئىسمائىلنىڭ تەپكە ئۈستىدىكى بارمىقى جىم تۇرالماپتۇ. ئىسمائىل شۇنداق قارىسا، كېيىك تۇرغان يەردە ئالىقاندەك، ئىنتايىن يورۇق بىر پارچە تۇمان تۇرغۇدەك ! مىلتىق قولىدىن چۈشۈپ كېتىپتۇ، تىترەشكە باشلاپتۇ، تىلى كالۋالىشىپتۇ.

ئادەم كۆزلىرىگە ئىشەنمىدى. قولىنى پېشانىسىگە ئاپىرىپ خېلىغىچە قاراپ تۇردى. يەنىلا ئىشەنمىدى. ئەمما، قىمىر قىلماستىن ئاپتاپقا قاقلىنىپ، بېشىنى تىك تۇتۇپ تۇرغان ئات تورۇق ئاتتىن باشقىسى بولۇشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى. نېمە قىلىشىنى بىلەلمەستىن تۇرۇپ قالدى، مىلتىقىنى توغرىلىدى. ئات بەكمۇ يىراقتا ئىدى، شۇنداق بولسىمۇ تەپكىنى باستى، قول -

پۇتى، پۇتۇن بەدىنى تىترەيتتى، « ئىسمائىل تىترىگەككە ئوخشاپ قالدىم » دەپ ئويلىدى. ئات تۇرغان يەرگە قارىدى، ئات ئالدى پۇتلىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ، كېرىلىپ، خۇددى ئاسمانغا ئۇچىدىغاندەك سەكرەيتتى. قاناتلىرىنى ئاسمانغا ئۇزارتقان ئەپسانىۋى قۇشلارغا ئوخشايتتى. ئات بۇ ھالەتتە قانچىلىك تۇردىكىن، ئادەممۇ بىلەلمىدى. ئات ئالدى پۇتلىرىنى بىر يەرگە ئۇراتتى، كېيىن يەنىلا ئاسمانغا كۆتۈرۈلەتتى. ھېچقاچان كۆرۈلۈپ باقمىغان بىر خىل ئات ئويۇنى ئوينايتتى. پاچاقلىرى ئۇزۇن، ئىنچىكە، داڭلىق گەۋدىسى كېرىلەتتى، ئۇچاتتى، كېيىن راھەتلىنىپ ئەسلىگە كېلەتتى.

ئادەم مىلتىقىنى يەنە بىر قېتىم بەتلىدى، يەنە ئوق ئاتماقچى بولدى، بىراق قولى تىترەپ مىلتىقىنى تۇز تۇتالمىدى.

ئات يەنە بىر قېتىم يۇقىرى كۆتۈرۈلدى، چۈشتى، كېيىن قاتتىق ئاۋازدا سوزۇپ ئۇزاققىچە كىشنىدى.

كىشنەش پۈتكۈل ئاناۋارزاغا ئاڭلاندى. ئاناۋارزا قىيالمقلىرىدا ئەكس سادا چىقاردى. تورۇق ئات كېيىن بېرىپ كۈنپېتىشقا — ئاناۋارزا يېزىسىغا قاراپ چېپىپ كەتتى. بۇنى كۆرۈپ ئادەمنىڭ ئاستىدىكى بوز ئاتمۇ ئارقىدىن چاپتى. بولمىسا ئادەمنىڭ تورۇق ئاتنى قوغلىغۇدەك ھالى يوق ئىدى. ئالدىدىكى تورۇق شۇنچىلىك تېز چاپاتتىكى، خۇددى قارنى يەرگە تېگمۇاتقاندەك ئۇزىراپ باراتتى. ئادەمنىڭ ئاستىدىكى بوز ئاتمۇ ياخشى چاپاتتى. چاپقانسېرى شامالدەك ئۇچاتتى. بۇ ئۇچقان شامال ئاستا - ئاستا ئادەمنى ئېسىگە كەلتۈرەتتى.

تورۇق ئات بىرئازدىن كېيىن ئاناۋارزا قىيالمقلىرىنىڭ ئارقىسىغا — ئاناۋارزا يېزىسىغا چۈشتى. كېيىن يولنى ھاجىلار قومۇشلۇقىغا قاراپ ئۆزگەرتتى. ھاجىلار قومۇشلۇقىدىن بۇرۇنقى تېزلىكتە قايتىپ ئاقچەسازغا كىردى. ئۇنىڭ تېزلىكى بارغانسېرى ئاستىلىدى، بىراق بوز ئاتنى خېلىلا ئارقىدا قويدى.

تورۇق ئات ئاقچەسازنىڭ ياقىسىدىكى سۆگەتلىككە بېرىپ توختىدى. ئاتنىڭ شۇ يەرگە بېرىپ تۇرغانلىقىنى كۆرگەن ئادەم خۇشاللاندى، قوللىرىمۇ تىترىمەيتتى، ھېچ نەرسە بولمايتتى، خېلى ياخشى قارىغا ئالغاندىن كېيىن تەپكىنى باستى. بىراق، بۇ ئەتراپتا تورۇق ئات كۆرۈنمەيتتى، غايىب بولغانىدى. خاپا بولدى، قورقتى، ئۆزىگە ئېچىندى. شۇنچە كۈندىن بېرى بىر ئاتنىڭ كەينىدە يۈرگەنىدى. ئىنىس ـ جىنىمۇ، پەرىمۇ، شەيتانمۇ، ئىشقىلىپ، بىر ئاتنىڭ ئارقىسىدا يۈرەتتى، ئىتتەك ئۆمىلەيتتى. بۇ ئاتنى ئاتماستىن قايتىپ بارسا ئۇنىڭ ئادەم بولغىنى بىر تىيىن بولاتتى، نېمىدىن ئايرىلىپ قالاتتى. خوتۇنمۇ، ئۆزىمۇ مەدىكارلىق قىلىپ كۈننى ئۆتكۈزەتتى. ئۇلارنىڭ بارلىق بەخت ـ سائادىتى مانا مۇشۇ ئاتنى ئېتىپ ئۆلتۈرۈشتە ئىدى.

ئەڭ مۇھىمى ئىززەت ـ نەپسىگە تېگەتتى. مەيلى ئۇ ئات جىن، پەرى بولسۇن، مەيلى تەڭداشسىز بولسۇن، يۇز خىل تۈسكە كىرگەن ھالەتتىمۇ نېمىشقا ئاتالمايدىكەن؟ شۇنچە يىلدىن بېرى چاشقانىنمۇ ئالدىدىن قاچۇرمىغان ئادەم ! ... ئات تۇرغان سۆگەتلىكنىڭ يېنىغا كەلدى. بوز ئاتتىن چۈشۈپ بىر دەرەخكە باغلىدى. ئەتراپىنى تۇمانلىق قاراڭغۇ باسقانىدى. تورۇق ئات تۇرغان يەردە قان كۆرۈنمەدىكەن دەپ ئېگىلىپ قارىدى، كېيىن تورۇق ئاتنىڭ ئىزىنى ئەگىشىپ پاتقاقلىققا باردى. بىرئازدىن كېيىن پورۇقلاپ قاياڭاتقان چوڭقۇر ئىسسىق سۇغا دۇچ كەلدى. بىردىنلا ئارقىدىن دەل ئەللىك قەدەم نېرىدا قاراڭغۇلۇقنى يېرىپ بىر ئاتنىڭ كىشنىگەن ئاۋازى ئاڭلاندى. ئادەم ئارقىسىغا يانىدى. سازلىقتىن باشقا نەرسە كۆرمىدى. يۇگۇرۇپ سازلىقتىن چىقتى. باغلاقلىق تۇرغان بوز ئات بىلەن تورۇق ئات بىر ـ بىرىنى پۈرىشىپ تۇراتتى. بۇ پۈرسەتنى قاچۇرۇپ قويۇشقا بولمايتتى. زوڭزىيىپ ئولتۇرۇپ نىشانلىدى ۋە ئاتتى. ئوق ئاۋازىدىن ئۇنىڭ تەگمىگەنلىكىنى بىلدى. يەنە تۆت قېتىم ئاتتى. قارايدىغان بولسا ئىككى ئات يانمۇيان چېپىپ كېتىۋاتقان. بوز ئاتمۇ چۇلۇۋۇرنى

ئۇزۇۋېلىپ، تورۇق ئات بىلەن بىرلىكتە نارلى قىشلىقىغا قاراپ چاپاتتى. ئادەم تۇرغان يېرىدە ـــ پاتقاقلىقنىڭ بويىدا، گۇللىرى ئېچىلىپ كەتكەن يالپۇزلۇقنىڭ ئىچىدە قېتىپلا قالدى. ئاتلار نارلى قىشلىقنىڭ تۆۋەن تەرىپىدىن ئارقىلىرىغا ياندى. دەل ئادەمنىڭ ئالدىدىن چېپىپ ئۆتكەن چاغدا، سارالڭ بولاي دېگەن ئادەم زوڭزايغان پېتى مىلتىقىنى ياخشى قارىغا ئېلىپ ئوق ئاتتى. ئارقا ـ ئارقىدىن بەش پاي ئوق ئاتتى. ئاتلارنىڭ بىرى يىقىلدى. بىرنەچچە قېتىم ئىنچىكە ئاۋازدا كىشنىدى، ئۇزاققىچە تېپىرلىدى، قاراڭغۇلۇقتا ...

21

تۇمانلىق، دىمىق جىمجىت كەچە ئىدى. ئاسماندا ئانچە يورۇق بولمىغان بىرنەچچە يۇلتۇز پارقىرايتتى. ئوڭ ۋە سولدا، تاغ باغرىدا پادىچىلارنىڭ گۈلخانلىرى يېنىپ تۇراتتى. مەمەت ماڭغان يولىنى بەك ياخشى بىلەتتى. ئىككى چېتى خادا تاشلىق تارغىنا بىر چىغىر يول ئىدى. بۇ يول ئۇممەت سېرىقنىڭ ئۆيىگە ئېلىپ باراتتى. ئورمان ھۇۋۇلدايتتى، ئەتراپتا ئۇنىڭدىن باشقا ئاۋاز يوق ئىدى. مەمەت ئۇستىدىكى ئېغىر يۈكنىڭ ئاستىدا بىر يەردە تۇرمايتتى، ماڭغاندا ئاۋاز چىقارمايتتى، تېيىلىپ كېتىۋاتقاندەك، پۇتلىرى يەرگە تەگمىگەندەك كېتىۋاتاتتى. ئۇستىدىكى يۈك بەكمۇ ئېغىر ئىدى. بەدىنىگە ئۇچ قاتار قىلىپ ئوقدانلارنى باغلىغان، ئوڭ ۋە سول مۇرىسىگە ئىككى قاتار ئوقدانىنى چەپرەس قىلىپ ئېسىۋالغان، مىلتىقى، خەنجىرى، دۇربۇنى، بومبىلىرى، تاپانچىسى خېلىلا ئېغىر ئىدى. مەمەت مېڭىشقا، مۇنداق كىچىك دۆڭلۇكلەردىن كەكلىكتەك تاقلاپ مېڭىشقا ئۇستا ئىدى.

مەمەت ئىككى كۈندىن بېرى تاغ ئىچىدە يۈرەتتى. ناھايىتى ئىتتىك ماڭاتتى. ھېچقانداق ئەسكەرگە، ژاندارمىغا، دېھقانغا

ئۇچراپ قالمىدى، ئەمما يەنىلا ھوشيار كېتىۋاتاتتى. قانداقتۇر بىرنەرسە باردەك ھېس قىلاتتى. بىر تۇزاق قۇرۇلغاندەك، بىرى ساقلاۋاتقاندەك تۇراتتى. ئەڭ تۆۋەندە نۇرپەت دېگەن جايدىن ئۆتكەن چاغدا مىلتىق ئاۋازى ئاڭلاندى. بەلكى ئاددىي بىر توقۇنۇش بولسا كېرەك، ئاۋازلارنىڭ ئۇزاقىچە داۋام قىلمىغانلىقىغا قارىغاندا، تۇزاقتا چۇشكەن قاراقچى يا ئېتىلدى، ياكى تەسلىم بولغان بولۇشى مۇمكىن. شۇڭلاشقا، مەمەت تولىمۇ ئېھتىيات بىلەن ماڭاتتى، ئوغرى يوللارغا چۇشەتتى.

قويۇق ئورمانلىقتىن كېتىۋاتاتتى، بوش چىققان شامالدىمۇ لىكشىغان دەرەخلەر شىلدىرلايتتى.

ئۇممەتنىڭ ئۆيىگە يېقىنلاشتى. يېرىم كېچىدىن ئۆتكەندى. ئۇممەتنىڭ ئۆيى تەرەپتىن يوغان پادىچى ئىتلىرىنىڭ ھاۋشىغان ئاۋازلىرى كېلەتتى. كېچىنىڭ بۇ ۋاقىتلىرىدا ئىتنىڭ ھاۋشىشى ياخشىلىقنىڭ ئالامىتى ئەمەس ئىدى.

مەمەت يۇقىرى تەرەپتىكى تاغ يامىزلىدىن ئۇممەتنىڭ ئۆگزىسىگە تاقلىدى. ئۇچ قېتىم بوش تېپىپ قويدى. ئۇممەت سېرىق ئۇخلاۋاتقان بولسىمۇ بۇ ئاۋازنى تۇيياتتى، شۇ زامان تاشقىرىغا چىقاتتى. ئەگەر سىرتقا چىقمىسا، يا ئۆيدە يوق ئىكەنلىكى، ياكى چوڭ خەتەرنىڭ بارلىقى مەلۇم بولاتتى. مەمەت تاقەتسىزلەندى، ئۆگزىنى ئۇچ قېتىم تېخىمۇ قاتتىقراق تەپتى، بىرئازدىن كېيىن ئاياغ تىۋشى كەلدى، بىراق قارا سايە تامنى تولىمۇ ئاستا ياقلاپ، سوزۇلۇپ تامغا ئارتىلدى. تامدىن ئارتىلىپ ئۆگزىگە چىقتى.

— يات، مەمەت، — دېدى ئۇممەت.

مەمەت شۇ زامان يەرگە چاپلاشتى.

— ئۆيدە لىق ئەسكەر، ئېغىلدا ئىبراھىم قارىنىڭ ئەتىرىتى ... — دېدى ئۇ ئاغزىنى مەمەتنىڭ قۇلىقىغا يېقىپ تۇرۇپ، — سېنى ئىزدەپ يۈرۈشىدۇ، ئۆيمۇ ئۆي، تۆشۈكمۇ تۆشۈك، يېزىمۇيېزا سېنى ئىزدىشىۋاتىدۇ. سېنىڭ توروسقا قايتقانلىقىڭنى بىلمىگەن

ئادەم قالماپتۇ. خۇدا ھەققى، سېنى زادى كىم كۆرگەنىدى؟

— بىلمەيمەن، — دېدى مەمەت، — كىم كۆردىكىنتاڭ ... — ھەرھالدا كۆرگەن بىرى باردۇ.

— بۇ قېتىم شۇنچىلىك دەھشەتلىك. جانلىرىنى ئالىقانلىرىغا ئېلىپ قويۇپ ئىزدىشىۋاتىدۇ سېنى، بۇنى بىر دېمە ... ئەلى ساپا باي ۋە باشقا ئاغىلار سېنىڭ بېشىڭ ئۈچۈن پۇلمۇ تىكىپ قويغانمىش، يۇزبېشى پاروخ سۆزلەۋاتقاندا ئاڭلىۋالدىم. سەن بىرنەچچە ئاي توروستىن غايىب بول. ئىزدەپ ـ ئىزدەپ تاپالماستىن، ئاخىر ئىزدىمەي كېتىشىدۇ. بۇ بوران توختىغۇچە بۇ يەرلەردىن يىراقلىشىپ تۇر. ھازىر سەن بۇ يەردە ساقلاپ تۇر. ساڭا ئوق تېپىپ قويدۇم، بەلكى كېتىۋېتىپ ئېتىشىپ قالارسەن.

ئۇممەت سېرىق ئۆگزىنىڭ تېمىدىن پەسكە چۇشتى. بىرئازدىن كېيىن بىر قولىدا بىر خالتا ئوق، يەنە بىر قولىدا ئوزۇق ـ تۇلۇك بىلەن يېتىپ كەلدى.

— بۇلارنى ئال، يېزاڭغا بارغۇچى بولما، ئىككى ئايدىن بېرى ژاندارمىلار سىلەرنىڭ يېزىدا پىتىراپ يۈرۈشىدۇ.

— بىزنىڭ يېزىدىكى ئەھۋال قانداق؟ — دەپ سورىشىغا، ئۇممەت سېرىق ئۇنىڭ ئاغزىدىن سۆزنى تارتىۋېلىپ:

— بۇ يەردە ئۇزاق تۇرما، سىلەرنىڭ يېزا تۇرغان يېرىدە شۇ پېتى تۇرۇپتۇ. يائاللا، زادىلا بارمىغىن، تۇزاقتا چۇشسەن. تاغۇتاشلىرىنى ئەسكەر قاپلاپ كەتكەن. ئېسىڭدە چىڭ تۇت، دېھقانلار غالجىرلىشىپ كېتىپتۇ، داداڭ بولسىمۇ، قېرىندىشىڭ بولسىمۇ كۆرۈنمە. توروسنى تېز ئارىدا تاشلاپ كەت. قېنى خوش، ئامان بول!

ئۇممەت سېرىق قاراڭغۇدا قولىنى ئۇزارتتى، مەمەتنىڭ مۇزدەك قولىنى سىقتى.

ئۆگزىنىڭ تېمىدىن پەسكە سىيرىلىپ چۇشتى.

مەمەتمۇ شۇ زامان دۆڭگە يامىشىپ، ئورمانلىقتا كىرىپ

كەتتى. ئۆزى بىلمىدىغان يوشۇرۇن بىر چىغىر يولنى مېڭىپ يۈرۈپ تېپىۋالدى. ناھايىتى ئىتتىك ماڭاتتى. يۈرىكىدىكى قورقۇش تۈيغۇسى بارغانسېرى كۈچەيىپ باراتتى، كۆڭلى پەرىشان ئىدى. قاراڭغۇ تۆت تامنىڭ ئىچىدە ھېچكىمسىز، دوستسىز يالغۇز ئۆزى قالغاندى. بىر تەرەپتە ئەسكەر، يەنە بىر تەرەپتە دېھقانلار ... تاغۇتاشلار، ئەسكەرلەر، دېھقانلار، دەرەخلەر، ئوت ـ چۆپلەر، ئۇچارقاناتلار، قۇرت ـ قوڭغۇزلار، ھەممە جانلىق مەخلۇقات ئۇنىڭغا دۈشمەن ئىدى.

دەھشەتلىك ئۇمىدسىزلىك ئۇنىڭ دۈنياسىنى قاراڭغۇلاشتۇراتتى.

يېزىسىنى سېغىنىش ھېسسىياتى بارغانسېرى كۈچىيىپ باراتتى. يېزىغا بارسا، بېشىغا كېلىدىغان كۈلپەتلەرنى بىلەتتى. ئۇ يەردىن ساق ـ سالامەت قۇتۇلۇپ چىقىش ئەسلا مۇمكىن ئەمەس ئىدى. ئەمما، ئۇ ساراڭلارچە ھەۋەس قىلاتتى. دېھقانلار نېمە بولغاندۇر؟ چېقىرتكەنلىككە توي ـ تاماشا بىلەن ئوت قويۇۋاتقانمىدۇ؟ دۇرمۇش تاغا ھارغىن، دەرمانسىز ئاياغلىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ئۇسسۇلغا چۈشكەنمىدۇ؟ ھۆرى ئانىنىڭ خاپىچىلىقى تۈگىگەنمىدۇ؟ لېكىن ئۇ بەك ئاچچىقى يامان ئايال ئىدى. ئۇنىڭ غەزىپىدىن يەر ۋە ئاسمان لەرزىگە كەلگەندەك بولاتتى. ھەممە ئادەمنىڭ ئۆكۈزلىرى ئۆزىنىڭكى بولغانمىدۇ؟ ھەممە ئادەمنىڭ ئۆزى ھەيدەپ تېرىغان يەرلىرى ئۆزىنىڭ بولغانمىدۇ؟ مەمەت بىرنەچچە يىلدىن بېرى ناھايىتى كۆپ نەرسىنى ئۆگەنگەنىدى. ئىنتايىن كۆپ ... بىر ئادەم ئون ئادەمنىڭ ئۆمرىنى ياشىغان تەقدىردىمۇ، مەمەتنىڭ ئۆگەنگەن نەرسىلىرىنى بەكمۇ تەستە ئۆگەنگەن بولاتتى.

ئەلى ساپا باي، ئارىپ سايىم بەگ، چۇقۇر ئوۋانىڭ باشقا ئاغىلىرى ... مەمەت خېلى ئۇزاق ۋاقىتقىچە چۇقۇر ئوۋا ئاغىلىرىنىڭ نېمە ئۈچۈن ئۆزىگە دۈشمەن بولۇپ قالغانلىقىغىرىنى چۈشەنمەيتتى. ئابدى ئاغىنى ئۆلتۈرۈۋەتتى.

ئابدى ئاغا ئۇلارنىڭ تۇغقىنى ئەمەسقۇ ... مەمەت ئۇلارغا نېمە قىلغان بولغىيدى شۇنچە. بىر ئۆزى ئۈچۈن ژاندارمىلار بىلەن پۈتۈن توروس تاغلىرىنى تولدۇرۇۋەتكۈدەك نېمە ئىش قىلغاندى؟ راستىنى ئېيتقاندا، بۇنىڭ سەۋەبىنى تېخىچە ئانچىلىك بىلىپ كېتەلمەيتتى. نېمە ئۈچۈن باشقا قاراقچىلارغا ئۇنچىلىك دۈشمەنلىك قىلمايدۇ؟ ئۇنىڭ ئۈستىگە بىرمۇنچە قاراقچىنى قوغداپ قېلىشاتتى تېخى؟ ئاغىلارنى، بايلارنىغۇ چۈشەندۇق دەيلى، بۇ دېھقانلارغا نېمە بولغاندۇ؟

ئەمدى مەن نەگىمۇ بارارمەن، دەپ ئويلىدى. پۈتۈن فىرات ئەتراپىنى، ھېچكىم بىلمەيدىغان كۇرد يۈرتلىرىنى ئايلىنىپ چىقتىم. پاناھلانغۇدەك بىر يەر تاپالمىدىم، بۇ دۇنيا ماڭا تارلىق قىلدى. يەنە قايتىپ شۇنچە يوغان توروسقا كەلدىم. ئۆلۈكۈمنىڭ نەدە قېلىشىنى ھېچكىم بىلمەيدۇ. مەن توروسقا ئۆلۈش ئۈچۈن كەلدىم. ئۆز تۇپرىقىمغا كەلدىم، ئۆلۈم بۇرنۇمغا گۈپ ـ گۈپ پۇراپ كېتىۋاتىدۇ. بىر قاراقچىنى، مەمەت ئاۋاق دېگەن بىرىنى ئاغىلارنىڭ، بايلارنىڭ خورلاشلىرىنى دۇنيا كۆتۈرمەيدۇ. ئۇممەت سېرىق ئاغا ... يەر يۈزى، كۆك يۈزى ماقۇل كۆرمەيدۇ. نەگە باراي، ئۇممەت ئاغا ! مەن قانىتى سۇنغان بىر قۇشمەن، مۇشتۇمدەك بولساممۇ مېنى ھېچقانداق بىر چاتقاللىق قوبۇل قىلمايدۇ.

بارغۇدەك، قاچقۇدەك بىر يەرنى ئويلايتتى، تاپالمايتتى. غەزەپلىنەتتى ... ئوسمان چوڭ دېگەن ئادەمنى تاپتىم، ئۆيىگە يوشۇرۇندۇم، ياخشى ئادەم، ساپ دىل ئادەم، ياۋاش ئادەم، سەممىي ئادەم، ئەمما كىچىك بالىدەك ئادەم، ئۆيىدە ئىكەنلىكىمنى ھەممە ئادەمگە دېيىش ئۈچۈن جېنى تاقىلداپ يۈرەتتى. قەھىر ئانىنىڭ ئۆمرى ئۇزۇن بولسۇن ... چۇقۇر ئوۋانىڭ تۈزلەڭلىكىدە ژاندارمىلارغا تۈتۈلۈپ قالمىغان بولسام قۇتۇلۇشۇم يوق گەپ، ئۇ چاغدا چۇقۇر ئوۋا ئاغىلىرى بايرام قىلىپ شادلىناتتى.

ئورمانلىقنىڭ ئىچىدە، چىغىر يولنىڭ ئۈستىدە، كېچىنىڭ

قاراڭغۇلۇقىدا تۇرۇپلا قالدى. يولنى قاياقتىمۇ سالاتتى؟ ! باردىغان ھېچقانداق يېرى يوق ئىدى. قايسى تەرەپكە ماڭسۇن؟ مەلۇم ۋاقىت كېچىنىڭ قاراڭغۇلۇقىدا تاك تۇرۇپ قالدى. كۆپ نەرسىنى ئويلىدى، مېڭىسىگە ھەر خىل خىيال ئىشىنىپ بولمايدىغان بىر خىل تېزلىكتە كېلەتتى، ئەۋج ئالاتتى. كۆز ئالدىغا ئانىسى كېلەتتى. خەدىچە، بالىسى، ئىراز خاتۇن، سۇلايمان غوجا ... سۇلايمان غوجا ئېسىگە كېلىش بىلەن كۆڭلىدە ئىللىق، يورۇق ئۈمىد نۇرى چاقناپ كەتتى. ئۇنىڭدىن باشقا، كەرىم ئوغلى، جاپپارلارمۇ بار. جاپپار باتۇر يىگىت ئىدى ۋە ھەقىقىي دوست ئىدى ... ئۇ ئۆيلىنىپتۇ. بىر قىزى، بىر ئوغۇل — ئىككى بالىلىق بوپتۇ. جاپپارنىڭ يېنىغا بارسىچۇ؟ جاپپارنىمۇ، سۇلايمان غوجىنىمۇ ئۇلار تىنچ قويمايدۇ ... كەرىم ئوغلىنىمۇ بوش قويمايدۇ. تاغلار ئىشەنچلىك، ئەمما قەيەرگە بارىدۇ؟

يېقىن ئەتراپتا بىر غار بولۇشى مۇمكىن، تاك ئېتىشقا ئاز قالدى، بىر دەمدىلا ئەتراپ يورۇيدۇ. غار تەرەپكە قاراپ ماڭدى. تاك سۇزۇلگەن چاغدا چوڭ قىيالىقتىكى بىر غارغا كىرەلىدى. غارنىڭ تۆشۈكىنىڭ ئاغزىدا ئىككى لاچىن تۇراتتى. تۆشۈكنىڭ ئىككى يېنىدا ئىككى تۈپ ئارچا دەرىخى ئۆسكەن، كۆكۈچ گۈل ئېچىلغان، يۆگەيلەر دەرەخلەرگە يامىشىۋالغانىدى. مەمەت غارغا چىقتى، ھېرىپ كەتكەن لاچىنلار خالىماستىن قاناتلىرىنى ئېچىپ ئۇچۇپ كېتىشتى. مەمەت مىلتىقىنى يەرگە قويدى. قولىدىكى ئوق خالتىسىنى مىلتىقىنىڭ ئۈستىگە قويار — قويماستىنلا ئۇيقۇغا كەتتى.

ئويغانغاندا كۈن ئولتۇرۇۋاتاتتى. ئۇ ئۈسىگان ھەمدە قورسىقى ئېچىپ كەتكەنىدى. ئەتراپ پىچان ۋە كەكرە پۈراپ تۇراتتى. غار ئاغزىدا غۇچچىدە قىزىلگۈللەر ئېچىلىپ كەتكەنىدى. قىزىلگۈللەر غارنىڭ ئاق، قارا، يېشىل، كۆكۈچ قىيالىقلىرىغا سايىۋەن بولغانىدى. مەمەت شۇنچىلىك جىق ئېچىلغان، شۇنچىلىك يالت — يۇلت قىلىپ يىراقلاردىن پارقىراپ

تۇرىدىغان قىزىلگۈللەر توپىنى ھېچقاچان كۆرۈپ باقمىغانىدى. مىلتىقىنى ئاستى، ئوق خالتىسىنى ئالدى، تاشقىرىغا چىقتى. ئەتىگەنكى لاچىنلار يەنە كېلىپ غارنىڭ ئالدىغا قونۇۋالغانىدى. ئۇلار خالىماستىن ئۇچۇشتى، ئون قەدەم نېرىدىكى بىر خادا تاشنىڭ ئۈچىغا يانمۇيان قونۇشتى. بەكمۇ قېرىپ كەتكەن لاچىنلار ئىدى.

تۆۋەن تەرەپتە بىر بۇلاق قاينىاپ چىقىۋاتاتتى. مەمەت بۇلاق بېشىغا باردى. ئۈزۈن، كۆكۈچ گۈللۈك يالپۇزلارنىڭ ئۈستىدە زوڭزىيىپ ئولتۇردى. ئۇمەمەت سېرىق بەرگەن بېلىدىكى تۇگۈننى يەشتى. تۇگۈندە ئۇچ باش پىياز، ئالتە تۇخۇم، سۇزمە، بىر پارچە تۇركمەن سېرىق مېيى، بىرمۇنچە كۆمەچ نان، بىرنەچچە مەززىلىك قاتلىما بار ئىدى. تاماقنى ئىشتىھا بىلەن يېدى. بۇ ئوزۇقلۇق ئۇنىڭغا ئىككى كۈن يېتەتتى. مەمەت ئادەتتە ئانچە كۆپ تاماق يېمەيتتى. بولۇپمۇ يۇرىكى سىقىلغان كۈنلىردە تاماق يېيىش ئېسىگىمۇ كەلمەيتتى.

ئورنىدىن تۇردى. شىمال تەرەپكە قاراپ يول ئالدى. ئۆز يېزىسىغا كېتىۋاتاتتى. يېزىسى كۆزىگە گۈل كۆرۈنەتتى. يۇرىكىگە بىر سېغىنىش ئوتى تۇتىشىپ، ئۇنى كۆيدۇرەتتى. ئۆلۈمگە كېتىۋاتقانلىقىنى بىلەتتى، ئەمما تۇرالمايتتى. يېزىسىنى كۆرۈش كېرەك. يېزىسىنى كۆرمەي ئۆلۈپ كەتسىچۇ؟ يوغان چىنارنى، چولاقنى، ئۇنىڭ تۇگمىنىنى، يوغان چىنارنىڭ قاشاسىنى، توپىلىق يوللارنى، چېقىرتىكەنلىك تۇزلەڭلىكنى، ئۆيلەرنى، رەڭلىك توپىلارنى، يېزىنىڭ چېتىگە سۇلار ئېقىتىپ كەلگەن شېغىل تاشلارنى، دەرەخلەرنى، يۇلغۇنلارنى، تۆگە تاپانلىرىنى، يېزىنىڭ توخۇلىرىنى، بولۇپمۇ مېكىيانلارنىڭ ئارقىسىدىن ئەگىشىپ يۈرىدىغان يۇمران سېرىق چۇجىلەرنى ... ھەممە نەرسىنى كۆرگۈسى كەلگەنىدى. دۇرمۇش ئەلىنى، ئۇنىڭ ئىللىق، مېھرىبان، دوستانە كۆزىنى، مۇھەببەتلىك، مەرھەمەتلىك كۆپ ئادەمنى ... ھۆرى ئانا ئەڭ ئېسىل

خسلەتلىك ياخشى ئايال ... مەجەزى چۈس، ئۆزى دادىل ۋە جاھىل، ئادەمگەرچىلىكى ھەممىدىن كۈچلۈك. ئۇلار ياخشى كۆرگەن ئادەمگە جېنىنى بېرىۋېتىدۇ. بىر كۈنى ئۇخلاۋاتقاندا چاچلىرىنى سىلىغاندى ... مەمەت شۇ ئىسسىق، ئانا، ئاچا، دوست، قېرىنداش قولىنىڭ ھارارىتىنى، دوستلۇقىنى، ئىللىقلىقىنى، يۈمشاقلىقىنى زادى ئۇنتۇيالمىغاندى ... ھۆرى ئانا ئۇنى ئەنە شۇنداق چىن دىلىدىن ئەركىلەتكەن - دە. ئەركىلەتمىسىمۇ مەيلى، ئۇنىڭ چىن قەلبىدىن، يۇرىكىنىڭ چوڭقۇر قاتلىمىدىن چىقىرىپ جىگىرىم، مەمتىم دېيىشلىرى بارکى، بىر جان ئەمەس، مىڭ جانىنىمۇ بېرىۋېتىسەن. ئەمدى ئۇنىڭ بىلەن قانداق كۆرۈشەرمەن؟ خۇشاللىقىدىن سىراڭ بولاي دېگەندى. قويغان - تۇتقىنىنى بىلمەيلا قالغاندى. مۇستاپا بالا، ھۆسۈك تاغا نېمە بولۇپ كېتەر؟ ھۆسۈك تاغا ھودۇقۇپ كېتىدۇ. خۇشاللىقىدىن قوللىرىنى بىردەم قوۋۇشتۇرۇپ، بىردەم ئاچىدۇ: « مەمەت سەل - پەل چوڭ بوپتۇ، مەيلى ئۆسۈپ چوڭ بولسۇن، قامەتلىك ئادەم تېخىمۇ ياخشى قاراقچىلىق قىلالايدۇ، ئالەم ئۇنىڭدىن قورقىدۇ، ھەممە ئادەم بىزنىڭ مەمەتتىن بەكمۇ قورقاتتىغۇ، مانا ئەمدى تېخىمۇ قورقىدۇ » دەپ كېرىلىپ كېتىدۇ. مۇستافاچۇ؟ قورقۇپ كېتەرمۇ؟ بەلكى قورقار. بېرىپ ژاندارمىلارغا دەپ قويارمۇ؟ ئۇمۇ ئۆيلىنىپ بىر بالىلىق بولغاندى. جاپپار ئاڭلىسا كېلەرمۇ؟ ... مەمەت كۈلۈمسىرەپ قويدى، قاتتىق ئىشەنچ بىلەن « كېلىدۇ » دېدى. ئەلى توكۇرچۇ؟ قۇۋ، تۈلكە كۆزلۈك ئەلى توكۇر ! ئۇ جان دوست، قان قېرىنداش، جاننى قۇربان قىلغۇدەك ئادەم ... ئەجەبا، ئۇ قانداق كۇتۇۋالار؟ بېشىنى ئارقىسىغا تاشلاپ كۈلىدۇ، راسا كۈلىدۇ، قاپاقتىن تۆكۈلگەن سۇدەك كۈلىدۇ. قولى، يۈزى، كۆزى، بەدىنى، بېشى، ھەممە يېرىدىن كۈلكە تۆكۈلىدۇ. ھەتتا توكۇر پۈتىمۇ. توكۇر خۇشاللىقىدىن سىراڭ دۇئانە بولۇپ كېتىدۇ ...

مەمەتنىڭ ئۆزىمۇ خۇشاللىق شامىلىدا مۇھەببەت بىلەن

جۇشقۇنلىنىپ ئۇچاتتى. خۇددى پۈتلىرىغا قانات چىقۇاتقاندەك، ئۇچقاندەك تېز ماڭاتتى. يامان ئىشلار ئېسىگە كەلمەيتتى. يېزىدا ژاندارمىلارنىڭ تولۇپ ياتقانلىقى، ھەتتا ئۆلتۈرۈلۈشىمۇ ئەقلىگە كىرىپ چىقمايتتى. ئۆلتۈرۈلۈشى، يامان ئەھۋاللارغا دۇچ كېلىشى خىيالىغا كىرىپمۇ چىقمايتتى. بىردىنلا ناخشا ئېيتىشقا باشلىدى. ئۇ ئادەتتە ناخشىنى ناھايىتى ئاز ئېيتاتتى. ناخشا ئېيتقۇدەك نەدىكى ۋاقتى ... بىراق ئاۋازى يېقىملىق ئىدى.

كۈن قىزارغان چاغدا ئۇزۇنئۆلۈك دېگەن نوربېشىغا كەلدى. سۇنىڭ ئوتتۇرىسىدا قىزىل مەشئەلدەك بېلىقلار ئۇزۇپ يۈرۈشەتتى. قولۇڭنى ئۇزارتساڭلا تۇتۇۋالاتتەك. بىراق، نېمە ئۈچۈندۇر ئۇزۇنئۆلۈكنىڭ بېلىقلىرىغا ھېچكىم تەگمەيتتى، بېلىقلار خالىغانچە چوڭىياتتى. مەمەت نوربېشىغا كېلىپ ئولتۇردى، ئۇزۇن تۇگۈچىنى يەشتى، پىيازنى ئاقلاپ سۇزمە بىلەن يېيىشكە باشلىدى، نانىنى يەۋېتىپ ئۇۋاقلىرىنى بېلىقلارغا تاشلاپ بېرەتتى. بېلىقلارنىڭ نان ئۇۋاقلىرىغا ئۇستى - ئۇستىلەپ ئۆزلىرىنى ئېتىشلىرىنى تاماشا قىلاتتى.

يېمەكلىرىنى ئاستا - ئاستا يېدى، بېلىقلارنى تاماشا قىلدى، راھەتلەندى، شۇ يەرگە سوزۇلدى. بۇ نوربېشى بالىلىق چاغلىرىدىكى نوربېشى ئىدى. شۇڭا، بۇ يەردە قورقۇش ئېسىگە كەلمەيتتى. ھېچ قورقماستىن، ئەندىشە قىلماستىن بالىلىق چاغلىرىدا قانداق ئۇخلىغان بولسا، شۇنداق ئۇخلاپ قالدى. قاراقچى بولۇپ تاغقا چىقماندىن بۇيان مۇشۇنداق قاتتىق، مۇشۇنداق خاتىرجەم ئۇخلاپ باقمىغانىدى. ئويغىنىپ چۆچۈپ كەتتى. بىراق، بۇ يەرلەر ئانا تۇپراق ئىدى، ئۆزى ياخشى بىلەتتى. قەلبىدىكى خۇشاللىق ئۇرغۇپ تۇراتتى. بىردەم بولسىمۇ بالدۇرراق كەچ بولۇشىنى كۈتەتتى. قاراڭغۇ چۈشۈش بىلەن يېزىغا كىرىدۇ، ھۆرى ئانىنىڭ ئىشىكىنى قاقىدۇ، « ئانا، ئانا » دەپ ۋارقىرايدۇ، « مەن كەلدىم » دەيدۇ. قاراڭغۇدا مېنى تونۇيالارمۇ، تونۇيالماي قالارمۇ؟ يائاللا !

ئورمانلىقتىن چىقىپ يېزىنىڭ باش تەرىپىدىكى تاغ يامىلىغا كەلدى. چوڭ خادا تاشنىڭ تۈۋىگە كېلىپ ئولتۇردى، يېزىغا سەپسېلىپ قارىدى. يېزىغا قارىغانسېرى خاتىرىلىرىمۇ قاينىاپ تاشاتتى.

بالىلىق چاغلىرىدا، ئانىسىدىن خاپا بولۇپ ئۆيىدىن قاچقاندا مۇشۇ يەرگە — بۇ خادا تاش تۈۋىگە كېلەتتى، بۇ نەم خادا تاشقا يۆلىنىپ ئولتۇرۇپ يېزىغا قارايتتى ۋە ئويلايتتى. بۇ ئېگىز خادا تاش مەمەت ئېسىنى بىلگەندىن تارتىپ ھەر دائىم ھۆل تۇراتتى، دېھقانلار، پادىچىلار بۇ يەرگە كېلىپ گۈلخان يېقىشنى ياخشى كۆرەتتى.

يېزىدىكى ژاندارمىلارنى كۆردى. ئۇلار ئۇياقتىن - بۇياققا مېڭىشاتتى. ئۆگزىلەرگە قاراپ ئۆزىنىڭ ئۆگزىسىنى تاپتى. ئۆگزىنىڭ توپىسى قىزىل، يېشىل، كۆك، سارغۇچ ئىدى. چاڭقاپ چىققان ئاپتاپتا پارقىراپ تۇراتتى. دادىسى بۇ توپىلارنى يامغۇر ئۆتۈپ كەتمىسۇن دەپ ناھايىتى يىراق يەرلەردىن ئەكەلگەنىدى. كۆز ئالدىغا چىرايلىق، مۇلايىم، ئىللىق، مېھرىبان ئانىسى كەلدى. ئۆمرىدە ھېچقاچان ھېس قىلمىغان قاتتىق يالغۇزلۇقنى مانا ھازىر ھېس قىلدى. ئەتراپتا ئېگىز - ئېگىز چىرايلىق گۈللەر ئېچىلىپ تۇراتتى. مىڭلاپ ھەر خىل ھەرە ئىسسىق ئاپتاپتا غوڭۇلداپ، بۇ گۈللەرنىڭ ئەتراپىدا ئايلىنىپ ئۇچۇشاتتى. چاڭقاپ تۇرغان ئىسسىقنى مەمەت ياخشى كۆرەتتى. نازۇك، تىك، ئۇزۇن ئۆسكەن گۈل بەرگىلىرىگە تۆگمىدەك مىڭلاپ گۈل يېپىشىپ تۇراتتى.

خەدىچەلەرنىڭ ئۆيى تەرەپكە قارىيالمايتتى. ئۆينىڭ ئالدىدىكى ھېلىقى يوغان دەرەخنى كۆرەلمەيتتى.

ئاخىر ئۆزىنى تۇتالمىدى، كۆز ئالدىغا دەرەخ كېلىپ تۇرۇۋالدى، كېچىنىڭ قاراڭغۇسىدەك ئالدىنى توسۇۋالدى. يىگىتلىك قەلبى دۈك - دۈك ئۇرۇپ، قۇشتەك سايرايتتى. يىگىت تاقەت ئازابى ئىچىدە ساراڭلاردەك كۈتتى. مۇلايىم،

ئىسسىق، مۇھەببەتلىك بىر قىز ئالدىغا كەلدى. گېلىغا بىرنەرسە تۇرۇپ قالدى. ئىككى تامچە ياش كۆزلىرىدىن ئېقىپ چۈشتى.

مەمەت بۇ ھېسلاردىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن ئابدى ئاغىنىنىڭ ئۆيى تەرەپكە قارىدى. ئابدى ئاغىنىنىڭ ئۆيىنىڭ موريىسىدىن قويۇق ئىس چىقىۋاتاتتى. مەمەتنىڭ غەزىپى تاشتى: « شۇ ئىسىنى توختىتالمىدىم، — دېدى، — توختىتالمىدىم، يوق قىلالمىدىم، ئىس چىقماس قىلالمىدىم. » ئاۋازى ئېگىرىغاندەك چىقاتتى. قاتتىق ئەلەم بىلەن ئورنىدىن تۇرۇپ مېڭىپ كەتتى. بىرھازادىن كېيىن ئۆزىگە كېلىپ كۈلۈمسىرىدى، كۈپكۈندۈزدە ژاندارمىلار بىلەن لىق تولغان يېزىغا كىرمەكچى بولغانىدى. ئېگىز خادا تاشنىڭ تۈۋىگە قايتىپ كەلگەندە بىر چەتتە، چاتقال تۈۋىدە كۆزلىرىنى پارقىرىتىپ قاراپ تۇرغان بالىنى كۆردى. بالا كۆزلىرىنى مۆلدۈرلىتىپ ئۆزىگە ھەيرانلىق بىلەن قاراپ تۇراتتى. مەمەتمۇ بالىلىق چاغلىرىدا بۇ يەرگە كېلەتتى، ئەنە شۇ چاتقال تۈۋىگە مۆكۈۋېلىپ ئېگىز قىيانىڭ تۈۋىدە بولغان ئىشلارنى تاماشا قىلاتتى. بىر قېتىم بۇ چاتقال تۈۋىگە مۆكۈۋېلىپ، سۈلايمان بىلەن ئانىشاجان توكۇرنىڭ قىزىنىڭ سۆيۈشۈۋاتقانلىقلىرىنى ماريغانىدى. مانا ئەمدى بۇ يېزا ئۇچۇن دۇربۇن ئېسىقلىق، ئۇستىدە قاتار - قاتار ئوقدان باغلاغلىق، كۈمۈش نەقىشلىك تاسمىلارغا ئېسىلغان ئۈزۈن چېركەس خەنجەرلىرى، بومبىلىرى بىلەن كىچىككىنە بىر قاراقچىنى تاماشا قىلىش نېمىدېگەن قىزىق - ھە ! ...

مەمەت بالىغا مېھىر - مۇھەببەت بىلەن قارايتتى. بالا قاراقچىنىڭ ئۆزىنى كۆرگەنلىكىنى بىلمەي نېمە قىلارىنى بىلمەستىن ھودۇقۇپ كەتكەنىدى. شۇڭا، تېپىرلاپلا قالدى.

مەمەت كۈلۈمسىرەپ:

— ھەي ئۇكام، — دېدى، — مېنى كۆرگەنلىكىنى ژاندارمىلارغا دېمە جۇمۇ؟ مەن مەمەت ئاۋاق بولمەن.

بالىنىڭ ئۆزىگە شۇنچە قىزىقىپ قاراشلىرى ئۇنىڭغا شۇنچىلىك يېقىپ كەتتىكى، بالىنىڭ بېرىپ دەپ قويۇشى خىيالىغىمۇ كەلمىدى. چۈنكى، ئۇ يېزىسىنى كۆرۈپ ئىنتايىن خۇشال بولغانىدى. ئۆزىنىڭ قاراقچى ئىكەنلىكىنى، مەمەت ئاۋاقلىقىنى، شۇنچە كاتتا بىر ھۆكۈمەتنىڭ ئۇنى تۇتۇش ئۈچۈن تاغلارنى ژاندارمىلار بىلەن توشقۇزۇۋەتكەنلىكىنى، ئاغىلارنىڭ يالاقچىسى ئىبراھىم قارىنىڭ جېنىدىن تويغان بىر قارام ئىكەنلىكىنى، ھەممە نەرسىنى بىردەمچىلىك ئۇنتۇپ قالغانىدى. كۆڭلىدە بالىلارچە، ئاجايىپ ياخشى ئۈمىد، بىر خىل مۇھەببەت، بىر خىل خۇشاللىق پەيدا بولغانىدى. ئىللىق ۋە نازۇك بىر خىل سۆيگۈ قەلبىنى چۈلغۇالغانىدى. بىردىنلا ئېسىگە كەلدى: «ئىچىم ئاغرىپ بىر قۇشنىمۇ، بىر چۈمۈلىنىمۇ ئۆلتۈرەلمەيمەن، بىر تال ھەرىنى، بىر كېپىنەكنى، بىر قۇشنىمۇ تۇتالمايمەن » دېدى. ھازىر ئۇ قولىدىكى مىلتىققا، بېلىدىكى خەنجەرگە، بەدىنىدىكى قاتار ـ قاتار ئوققا ئىنتايىن ھەيران قېلىپ تۇراتتى، ئۆز ـ ئۆزىگە قاراپ كۈلەتتى.

شۇ چاغدا مەمەتنىڭ كۆزىدىن نېرى بولغان بالا چاتقاللىقتىن چىقتى، ئۇ سوزۇلۇپ ياتقان تۈلكىگە ئوخشايتتى. ئۆمىلەپ مېڭىپ چاتقاللىقتىن يىراقلاشتى. كېيىن تۇرۇپلا قاچتى. يۈگۈرۈپ كېتىۋېتىپ مەمەتكە قاراپ قويىاتتى. بالىنىڭ بۇ قىلىقلىرى مەمەتنى تېخىمۇ خۇشال قىلىۋەتتى. بۇ بالا كىمنىڭ بالىسى بولغىيدى؟ كىملەرگە ئوخشايدۇ؟ بالىغا ياخشىراق سەپسالمىغانلىقى ئۈچۈن قايسى ئائىلىنىڭ بالىسى ئىكەنلىكىنى بىلەلمىدى.

مەمەت بارغانسېرى تاقەتسىزلىنەتتى، كۆن ئولتۇرماي كېتىۋاتاتتى، ئابدى ئاغىنىڭ مورىسىدىن توختىماي ئىس چىقىپ تۇراتتى، ژاندارمىلار ئۆيلەرنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئويىاقتىن ـ بويىاقتا تىنماستىن ماڭاتتى. سىرتتا مەيلى ئايال، مەيلى ئەر، بىرەر دېھقان كۆرۈنمەيتتى. ئەجەبا بۇلارنىڭ ھەممىسىنى سولاپ

قويۇشقانمىدۇ؟

ئۇنىڭ خىيالى ئابدى ئاغىنىڭ ئۆيىدىن چىقىۋاتقان ئىستا ئىدى. شۇ ئىسنىڭ كاساپىتىدىن ئۆز يېزىسىغا كىرەلمەيتتى، ئانا يۇرتىدىمۇ كېزىپ يۈرەلمەيتتى. چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ: « بۇ ئىسنى چوقۇم ئۆچۈرۈۋېتىمەن» ـــ دەپ ۋارقىرىدى، ـــ ھەممىنى ئۆچۈرىمەن، ئىستىن ئەسىرمۇ قويمايمەن ...»

قىيانىڭ تۈۋىگە ئۆزىنى ئىتتىك ئاتتى. بېلى قىياغا گۇپ قىلىپ تەگدى.

قاراڭغۇ چۈشتى، شىمالدىن شامال چىقتى، كۈندۈزكى ئىسسىقتا سولاشقان لاللەر، كەكرە ۋە پىچانلار چىقۋاتقان شامالدا گۈپۈلدەپ پۇرايتتى.

ھېلىقى كېچىنى ئويلىدى، رەجەپ چاۋۇش ئابدىنىڭ بالىلىرىنى ئۆلتۈرمەكچى بولغان كېچە كۆز ئالدىغا كەلدى. رەجەپ چاۋۇش مىلتىقىنىڭ تەپكىسىنى باسىدىغان چاغدا مىلتىقىغا ئۇرۇۋەتكەندى. ئېتىلىپ چىققان ئوق باشقا تەرەپكە تېگىپ بالىلار ئۆلمەي قالغانىدى. ئۆلتۈرگەن بولسا قانداق بولاتتى؟ شۇ بالىلارنىڭ نېمە گۇناھى بار؟ ئۇلارمۇ چوڭ بولۇپ دادىلىرىدەك خەلقنىڭ بېشىغا بالايىئاپەتلەرنى كەلتۈرەتتىمۇ؟ قېنى شۇنداق بولغىنىنى كۆرۈپ باقايلى. بەلكى دادىلىرىدەك بولۇپ چىقماس. ئەزەلدىن « بۆرە كۆچۈكى بۆرە بولىدۇ » دېگەن گەپ بار. بۇمۇ توغرا ئەمەس. بۇرۇنقى ئىشلار ـــ ئابدى ئاغا، ئاسىم چاۋۇش، پاروخ يۈزبېشى ھەققىدە ناھايىتى جىق نەرسىنى ئويلىدى. خەدىچەنى پاروخ يۈزبېشى ئۆلتۈرگەنىدى. پاروخ يۈز بېشىنىڭ ئىسمىنى ئاتاش بىلەن يۈرىكى زەھەردەك ئاچچىق نەپرەتكە تولاتتى، تۈكلىرى تىكەنلىشىپ كېتەتتى. پاروخ يۈز بېشىنى ئۆلتۈرمەستىن، خەدىچەنىڭ ئىنتىقامىنى ئالماستىن تۇرۇپ بۇ دۇنيادىن كەتمەيتتى. « ياربېبىم، ئۇلۇغ تەڭرىم، شۇ پاروخنى ئۆلتۈرمەي تۇرۇپ ماڭا ئۆلۈم نېسىپ قىلما » دېدى.

مەمەت ئورنىدىن تۇردى، مەستلەردەك دەلدەڭشىپ يېزىغا

قاراپ ماڭدى. بىردىنلا قەلبىنى بىر خىل خۇشاللىق چۈلغۇالدى: « بۇ يىل كۈزده يېزىغا قايتىپ كېلىمەن، چوقۇم كېلىمەن، دېھقانلار يەرگە ساپان سالغان كۈنى توي بولۇۋاتقاندەك چېقىرتكەنگە دەسلەپكى ئوتنى ئۆزۈم ياقىمەن — ھۆرى ئانا بىلەن بىرلىكته ...» دەپ ئويلىدى. يېزىغا يېقىنلاشقانسېرى تاقىتى تاق بولاتتى، يۈرىكى ئىتتىك، تولمۇ ئىتتىك سوقۇشقا باشلىدى.

ئۇ ھۆرى ئاننىڭ ئىشكى ئالدىغا كەلدى. ئەگەر ئىشكنىڭ تېمىغا يۆلىنىۋالمىغان بولسا ئۆره تۇرالمايتتى، يىقىلىپ چۈشكەن بولاتتى. مەمەت ھاسىراپ، بوغۇق ئاۋازدا:

— ھۆرى ئانا، ھۆرى ئانا ! — دەپ چاقىردى.

ئۆيده ھۆرى ئانا يالغۇز ئۇخلاۋاتاتتى. قۇلاقلىرىغا ئىشەنمىدى، چۈشۈم دەپ ئويلىدى، كۆزنى بىر ئېچىپ يۇمۇۋالدى.

مەمەت «ھۆرى ئانا بەلكى مېنى ئۆلۈپ كەتتى دەپ ھېسابلىغاندۇ» دەپ ئويلىدى.

— ھۆرى ئانا، ھەي ھۆرى ئانا ! ...

ھۆرى ئانا يەنىلا چۈش كۆرۈۋاتىمەن دەپ ئويلىدى. كۆزنى ئېچىپ دۇئا ئوقۇپ، يەنه يۇمۇۋالدى.

— ھۆرى ئانا، ھۆرى ئانا، بۇ مەن، مەن كەلدىم.

— ۋاي خۇدايىم، يائاللا ! بۇ زادىلا چۈشۈمگه ئوخشىمايدۇ، بۇ ئاۋاز ئىشىك ئارقىسىدىن چىقىۋاتىدۇ، مەمەتنىڭ ئاۋازىغا ئوخشاۋاتىدۇ. لېكىن، ئۇ بولۇشى مۇمكىنمۇ؟

— ھۆرى ئانا، ھۆرى ئانا !

ھۆرى ئانا ئالدى بىلەن ئىشككه چىقىپ قاراپ باقاي دەپ ئورنىدىن تۇردى، يېرىم ئويغاق، يېرىم ئۇيقۇلۇق ھالدا قولىغا يېنىۋاتقان ئارچا گۈڭگۈرتىنى ئالدى، ئىشىك ئالدىغا كەلدى. ئىككىلىنىپ تۇرۇپ:

— كىم؟ — دېدى.

مەمەت ئاستاغىنا، بىلىنەر - بىلىنمەس ئاۋازدا:

— ئانا، مەن، مەمەت ئاۋاق، دۆنەنكى ئوغلى، ئىشكنى ئاچ ! — دېدى.

ھۆرى ئانا ئىشكنىڭ تاقىقىنى تارتتى، ئىشىك ئېچىلدى. ئىشكته مەمەت ئاۋاق تىكىلىپ تۇراتتى. ئۇنىڭ تىلى قېتىپ قالغاندى، بىر ئېغىز گەپ قىلالمىدى. مەلۇم ۋاقىت بىر - بىرىگه قارىشىپ تۇرغاندىن كېيىن مەمەت ھۆرى ئانىنى يۆلەپ ئۆيگه ئەكىردى. ھۆرى ئانىنىڭ قولىدىكى گۈڭگۈرتىنى تامغا سانجىپ قويدى. مەمەتنى ياندىكى ئورۇن ئۇستىگه ئولتۇرغۇزدى. ئۇزاق ۋاقىتقىچه لام - جىم دېيىشمەي ئولتۇردى. خېلى ۋاقىتتىن كېيىن ئۆزىگه كەلگەن ھۆرى ئانا ناھايىتى جىددىي تۇستە:

— سالامەت كەپسەن، بالام، جېنىم مەمەت، كېلىپ ياخشى قىپسەن، بىز تېخى سېنى يوقاپ كەتتى، ئۆلگەنلەر قاتارىغا قوشۇلدى، دەپ ھېسابلىغاندۇق. ئوبدان كەپسەن، جېنىم بالام، بىزنى ئەجەبمۇ خۇش قىلدىڭ. ھازىر يېزا ژاندارمىلار بىلەن تولۇپ كەتتى، — دېدى.

— بىلمەن.

— سەن كېلىۋاتقاندا ھېچكىم كۆرمىگەندۇ؟

— بىر بالا كۆردى.

مۇشۇ چاغدا ئېگىز قىيانىڭ تۆۋىدىن ئوق ئاۋازى ئاڭلىنىشقا باشلىدى.

— ژاندارمىلار ئوقنى ماڭا قارىتىپ ئېتىۋاتىدۇ. چۈنكى، ئۇ بالا مېنى ئېگىز قىيانىڭ تۆۋىده كۆرگەن ئەمەسمۇ؟ ...

ھۆرى ئانا كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ:

— مەيلى ئېتىۋەرسۇن، شۇ كاپىر ھۆكۈمەت، شۇ ئاغىلار ئوقلىرىنى بىكار ئېتىۋەرسۇن، كۆيدۈرۈۋەرسۇن، قېنى كۆرۈپ باقايلى ! — دېدى.

مەمەتمۇ كۈلۈمسىرىدى.

مەمەت ھۆرى ئاندىن بىر نەرسىلەرنى سورىماقچى بولاتتى - يۇ، لېكىن تىلى بارمايتتى. دۇرمۇش ئەلى تاغا نەدە؟ دەپ سورىماقچى بولدى. نەگىمۇ كەتكەندۇ؟ ياكى ئۆلۈپ كەتكەنمىدۇ؟ ئەگەر ئۆلگەن بولسا ھۆرى ئانىنىڭ بېشىدا قارا ياغلىق بولغان بولاتتىغۇ؟ خەلق ھەر يىلى چېقىرتىكەنلىكىگە ئوت قويۇۋاتقانمىدۇ؟ ھەركىم يەرلەرنى دەخىلسىز تېرىپ، ھوسۇلىنى ئالغانمىدۇ؟ بۇلارنى سورىيالمايتتى. بىر يامان خەۋەرنى ئاڭلاپ قالماي دەپ يۈرىكى پوكۇلدايتتى، بىر ئېغىزمۇ سوئال سورىيالمايتتى. بۇ يەردە بىر ئاي ساقلاپ تۇرسىمۇ، سوئال سوراش ھېسلىرى بىلەن ھۆرى ئانىنىڭ چىرايىغا بىر ئاي قاراپ تۇرغان بولاتتى، بىراق ئۇنىڭدىن ھېچقانداق سوئال سورىيالمايتتى.

ھۆرى ئانا ئۇنىڭ تاقەتسىز، سوراق ئالامتى بىلىنىپ تۇرغان كۆزلىرىگە قاراپ ھەممىنى چۈشەندى. ئەمما، يامان خەۋەرلەرنى ئېيتىپ بېرىشكە تىلى بارمايتتى، ئۆز كۆڭلىدە بۇ بىچارە بالا تۇغۇشىپلا كېتىپتۇ، دەيتتى. ئانىسى ئۆلتۈرۈلدى، سۆيگەن يارى ئۆلتۈرۈلدى، يالغۇز بالىسىنىمۇ قېنىپقىنا سۆيەلمىدى، ھازىر نەدە ئىكەنلىكىنىمۇ بىلمەيدۇ، شۇ ھالەتتە مەن بۇ خەۋەرلەرنى سۆزلەپ بەرسەم بىچارە نېمە بولۇپ كېتەر؟ ۋاي ھۆرىخان، بۇنىڭغا نېمىمۇ دەيسەن، ئۇ قانداق ھالغا چۈشۈپ قالدۇ؟

مەمەت ئادەمنىڭ كۆزىنىڭ ئىچىگە شۇنچىلىك ھەسرەت بىلەن تىكىلىپ قارايتتىكى، ئادەم سۆزلىمەي تۇرالمايتتى. شۇنىڭغا بىر قاراڭلار ! قۇربانىڭلار بولۇپ كېتەي، چىرايىغا ئوبدان قاراڭلار، ئاغزىدىن ئانىنىڭ ئەمچىكى تارتىۋېلىنغان بوۋاق بالىغىلا ئوخشايدۇ، سەللا تۇرسا بۇرنىنى تارتىپ يىغلاشقا باشلايدۇ.

« دەيمەن بالام، دەيمەن، شۇ ھۆرى ئانىڭنىڭ يۈرىكى تاشتەك قېتىپ قالدى، ئەمدى دەپ بېرىمەن، جىگىرىم. بېشىمدىن ئۆتكەن شۇ ئىشلارغا تۆمۈر بولساممۇ چىدىيالمايتتىم، ئېرىپ كېتەتتىم، چىرىپ تۈگەيتتىم، تاش بولۇپ قالغىنىم ئۈچۈن

چىدىدىم. شۇنچىلىك قايغۇ - ئەلەملەرگە، بالا - قازالارغا سەن قانداقمۇ چىدىغانسەن ۋاي جېنىم بالام. كەلمىگەن بولساڭمىغۇ، كاشكى. يېزىدىن بېشىڭنى ئېلىپ، قارا بۇلۇتتەك ئۇزۇپلا چىقىپ كەتكەنىدىڭ. ۋاي جىگىرىم، نېمىدەپ كەلگەنسەن؟ بەزىلەر سېنى غايىبلارغا قوشۇلۇپ كەتكەن ئوخشايدۇ، دېدى، بەزىلەر مۇستاپا كامالنىڭ قېشىغا بېرىپتۇ - دە، باش قوماندان بوپتۇ، دېدى ۋە بەزىلەر ھەيۋەتلىك بىر قوش سىياقىغا كىرىپ ھەر كۈنى كېچىدە ئانىسىنىڭ قەبرىسىگە كېلىپ تاڭ ئاتقۇچە قەبرە ئۈستىدە ئۇچۇپ يۈرگۈدەك، دۆنەنىڭ قەبرىسى ئالدىدا قۇش تىلى بىلەن دۇئالار ئوقۇغۇدەكمىش، دېدى. خەدىچەنىڭ قەبرىسىدىمۇ شۇنداقمىش. جېنىم بالام، مەمەت، ئاناڭغا ـــ چىرايلىق ئاناڭغا، گۈزەل خەدىچەگە قانداق چىدىدىڭ ! بالام، نېمە ئۈچۈن بۇ يەرگە كەلدىڭ؟ بۇ يەردە بولغان ئىشلارنى ساڭا قانداقمۇ سۆزلەپ بېرەرمەن. قارىغىنا چاچلىرىمغا، بىر تالمۇ قارىسى قالمىدى. قارىغىنا يۈزۈمگە، قورۇق چۈشمىگەن ھېچ يېرىم قالمىدى، سەن كەتكەندە مەن مۇشۇنداقمىدىم، جىگىرىم؟»

ھۆرى ئانا مەمەتنىڭ كۆزلىرىگە تىكىلىپ تۇرۇپ توختىماستىن ئىچىدە سۆزلەيتتى. خۇددى مەمەت ئۇنىڭ كۆڭلىدىكى گەپلەرنى بىلۈاتقاندەك سۆزلەيتتى. قوللىرىنى پۇلاڭلىتىپ، يۈزلىرىنى پۈرۈشتۇرۇپ، بىر ئېچىلىپ، بىر تۇتۇلۇپ سۆزلەيتتى.

ئۇ كۆڭلىدە «بەرىبىر بىلۈالمىدۇ، شۇنچىلىك قايغۇلارغا بەرداشلىق بېرەلىگەن بالا، بۇنىڭغىمۇ چىدايدۇ، ئۇ ھازىر كىچىك بالا ئەمەس، چوپچوك مەمەت ئاۋاققۇ» دەپ ئويلىدى.

سۆزلەشنى جەزم قىلغاندىن كېيىن خېلىدىن بېرى ئەستە تۇتۇۋېلىپ تۇرغان ماتەم قوشقىنى باشلىدى. ھەم يىغلايتتى، ھەمدە قوشاق قوشۇپ دەردىنى تۆكەتتى. ھەربىر جۈملە سۆزنى تۆمۈر بولساممۇ چىرىپ كېتەتتىم، توپا بولغىنىم ئۈچۈن چىدىدىم، دەپ تۈگىتەتتى. دۆنە ئۇچۇن يىغلىدى، خەدىچەگە،

دۇرمۇش ئەلىگە يىغىلىدى، بالىلىرىغا يىغلىدى. قوشاق قوشۇپ يىغلىدى.

مەمەت تاشتەك قېتىپ، تامدەك تاتىرىپ تۇراتتى، ھۆرى ئانىنىڭ سۆزلىرىنى ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ تۇرۇپ تەڭشايتتى. سىرتتىن ئوق ئاۋازلىرى ئاڭلىنىپ تۇرسىمۇ تۈيمىغاندەك قىلاتتى.

يىغلاشنى، ھازا ئېچىشنى تۇگەتكەن ھۆرى ئانا كۆزلىرىنى، بۇرنىنى بېشىدىكى ياغلىقى بىلەن ئېرتتى، ئورنىدىن تۇرۇپ:

— ۋاي جېنىم بالام، شورۇم قۇرۇسۇن، سېنى كۆرۈش بىلەن ئۇزۇن سەپەردىن كەلگەنلىكىڭنى ئۇنتۇپلا كېتىپتىمەن، شور پېشانە ھۆرىگە لەنەت، سېنى ئاچ قويدۇم، جىگىرىم، — دېدى.

شۇ زامان داستىخاننى ئەكەلدى، مەمەتنىڭ ئالدىغا سالدى. چىرايلىق گۈللۈك چىت داستىخان ئىدى. بىر قاچا قېتىق، بىر قاچا يېڭى مۇرابا ئەكېلىپ قويدى. ئۇنىڭدىن باشقا، ئازراق ھەسەل، ئازراق پىشلاقمۇ تىزىپ قويدى.

— يېگىن، جېنىم بالام، ھۆرى ئاناڭ ساڭا قۇربان بولسۇن، قېنى دېگىنە، كەتكەندىن بېرى نەلەردە يۈردۈڭ؟ نەلەرگە باردىڭ؟

مەمەت جاۋاب بەرمەيتتى، يۈزى تاشتەك قېتىپ قالغانىدى.

يۈپقا ناننى ئوشتۇدى، ئالدى بىلەن مۇرابباغا، كېيىن قېتىققا تۇگۇرۇپ ئاغزىغا سالدى، چاينىدى، بىراق يۇتالمىدى. نان گېلىدىن ئۆتمەيتتى. دۇرمۇش ئەلى ئۆزى ئۆلمىگەن، باشقىلار تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلگەنىدى. قاناق ئۆلتۈرۈلگەندۇ؟ قوشاق قوشقاندا ئېنىق بىلەلمىدى. بۇ يېزىدىكى جەمى دېھقان ھۆرى ئانىغا دۈشمەن بولۇپ قالغان. دېھقانلارنىڭ ئۆيلىرى بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىنغان، بۇلارنى قوشاققا قېتىپ يىغلىدى. بىراق، كىم بۇلاپ كەتكەندۇ؟

ناننى يۇتۇۋەتمىسە ھۆرى ئانا خاپا بولاتتى. چايناپ ـ چاينىاپ تەسلىكتە يۇتتى، بىراق قاتتىق يۆتىلىپ كەتتى. يۆتىلى توختىغاندىن كېيىن ھۆرى ئانىنىڭ ئوتتەك قىزىق قولىنى

تۇتتى:

— ئانا، بولغان ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى ماڭا دەپ بەرگىن، قانداق قىلىمىز، باشقا كەلگەنىنى تارتماسلىقا چارە يوق. نان گېلىمدىن ئۆتمەيۋاتىدۇ، خاپا بولما. سېنىڭ نانلىرىڭنى زەھەر بولسىمۇ يەيتتىم، بىراق گېلىمدىن زادىلا ئۆتمەيۋاتىدۇ. مەندىن رەنجىمە، مېھرىبان ئانا، بەكمۇ كۆپ جاپا چەكتىم.

ھۆرى ئانا ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ، ھېچ نەرسە بولمىغاندەك ئاستا سۆزلەشكە باشلىدى:

— جىگىرىم مەمەت، سەن يېزىدىن قېچىپ كېتىش بىلەن ... دېھقانلار دەسلەپ خۇشال بولدى، كېيىن قورقۇشۇپ كەتتى. ئابدى ئۆلمىگەن ئوخشايدۇ، دېيىشتى. كېيىنچە ئۆلگەنلىكىنى بىلدۇق. ئوق ئۇنىڭ يۈرىكىنى پارە ـ پارە قىلىۋېتىپتۇ، دېھقانلار ئىنتايىن خۇشال بولۇشتى. دىكەنلى تۇزلەڭلىكىنىڭ بەش يېزىسى بىرلەشتى. كارامەت بىر توي قىلدىكى، دۇنيا دۇنيا بولۇپ مۇنداق چوڭ توينى كۆرۈپ باقمىغان بولغىيدى. ياش قىزلار ئەڭ چىرايلىق كىيىملىرىنى كىيىشتى. قېرىلار سېغىزدەك، ئاپپاق سۇتتەك ياغلىقلىرىنى سېلىشتى، ناغرا ـ سۇنايلار چېلىندى. جۇپ ـ جۇپ بولۇپ ئوسۇلغا چۈشۈشتى. دۇرمۇش ئەلى تاغاڭمۇ ئاغرىقلىقىغا قارىماستىن ئوتتۇرىغا چۈشۈۋالدى. بىر كۈنى تاڭ سەھەردە بەش يېزىنىڭ ئەر ـ ئاياللىرى، سېقى، ئاغرىقى، بالىچاقسى، ھەممىسى چېقىرتكەنلىككە باردۇق، تىكەنلەرگە ئوت قويدۇق. مۇنداق خۇشاللىقنى ئىنسان تۇرلىپ ھېس قىلىپ باقمىغاندۇ. بىر ـ ئىككى يىل مۇشۇنداق ئۆتتى. بىراق، ھەممە ئىش بولۇشچە داۋاملىشالمىدى. شۇ كۈنى بىز چېقىر تىكەنلىككە ئوت قويغان چېغىمىزدا ئەلى تېغىنىڭ چوققىسىدا بىر توپ يورۇقلۇق چاقناپ كەتتى. ئەلى تېغىنىڭ چوققىسى ئۇچ كېچە نۇرلىنىپ تۇردى. ئۇچ كېچە خۇددى كۈندۈزدەك بولدى. دېھقانلار بۇنىڭغا بەكمۇ خۇشال بولۇشتى. بىر يىل ئەنە شۇنداق ئۆتتى، ئىككىنچى يىلى كىرىشى بىلەن تېخىمۇ چىرايلىق،

تېخىمۇ شاد ـ خۇرام بىر توي بولدى. چېقىرتىكەنلەر تېخىمۇ ياخشى كۆيدى. تاغنىڭ چوققىسىدىكى بىر توپ ئوت تېخىمۇ چىرايلىق يورۇدى. ئۇچىنچى يىلى ئىككىنچى يىلدىكىدىنمۇ ياخشى ۋە شادلىقا چۆمدى ... شۇنداق بىر توي بولدىكى ... دۇرمۇش ئەلى تاغاڭ ئۆزۈڭگە مەلۇم، ئۇسۇلغا ئۇستا ئىدى. شۇڭا، ئۇ ھەم ئويناپتتى، ھەم قولىدىكى قارىغاي تۇتۇرۇقنى ۋالىلدىتىپ چېقىرتىكەنلىككە ئوت قويۇشقا ماڭاتتى. بىردىنلا يىراقتىن ئۇچ پاي ئوق ئاۋازى ئاڭلاندى، شۇ تەرەپكە قارىدۇق. ئاتلىق بىرى ئاتنى بولۇشىچە چاپتۇرۇپ كېلىۋاتاتتى. ئۇ كەلدى، ئالدى بىلەن ئېتىنى چېقىرتىكەن دۆۋىسى يېنىدا تۇرغان دۇرمۇش ئەلى تاغاڭنىڭ ئۇستىگە چاپتۇردى. دۇرمۇش ئەلى يەرگە يىقىلدى. ئاتلىق ئادەم دۇرمۇش ئەلىنى ئېتىغا راسا چەيلەتتى. ئۇنىڭ ئارقىسىدىن قوراللىق ئون ئاتلىق يېتىپ كەلدى. ئاتلىرىنى بالىچاقلارنىڭ ئۇستىدىن چاپتۇرۇپ ئۆتتى ۋە ئوق ئېتىشقا باشلىدى. ناھايىتى كۆپ كىشى يارىلاندى، بەش بالا ئۆلدى، بۇلارنىڭ ئىككىسى قىز ئىدى. دۇرمۇش ئەلى تاغاڭ ئىككى كۈندىن كېيىن ئۆلدى. ئۇ ئۆلۈش ئالدىدا: « ئوغلۇمغا سالىمىمنى يەتكۈزۈڭلار، ئىشنىڭ ئاخىرى چىقمىغان بولسىمۇ، ياخشى بىر ئىش قىلىپ قويدى » دېدى. مانا شۇنداق قىلىپ، شۇ يىلى چېقىرتىكەنلەرگە ئوت قويۇلمىدى. ئەلى تېغىنىڭ چوققىسىدىكى بىر توپ يورۇقلۇقمۇ ئۆچتى. دۇرمۇش ئەلى تاغاڭ ئۆلدى. ئاخىرقى نەپىسى قالغۇچە سېنى ئەسلىدى. شۇ كەلگەن ئاتلىقنىڭ كىملىكىنى بىلدىڭمۇ؟ ھېلىقى ھەمزە تاز بارغۇ، ئابدىنىڭ ئىنىسى ھەمزە تاز ! ئابدى ئۇنى يېزىدىن ھەيدىۋەتكەن، ئابدى ھايات ۋاقتىدا ئۇ تاغلارغا كېلەلمەيتتى، مەمەت ئەمدى بىلدىڭمۇ، ھەمزە تازنى؟

ـــ بىلدىم، ئانا !

ـــ ئۇ ھەمزە تاز يېزىغا ئورۇنلاشتى. ئۇنىڭ قوراللىق ئادەملىرى، ئۇلاردىن باشقا ژاندارمىلىرى ... ھەمزە تاز ئابدىنى

تازىمۇ ئىزدەتتى. ئاخىر يېزىغا كېلىپ ئورۇنلاشتى.

ھۆرى ئانا دېھقانلارنىڭ توختىماستىن بۇ تازدىن تارتقان جەبىر ـ جاپالىرىنى ھەسرەت بىلەن سۆزلەيتتى، بىرھازادىن كېيىن تۇرۇۋېلىپ مەمەتنىڭ چىرايىغا قارايتتى.

ھەمزە تاز ئابدىنىڭ ئۆز ئىنىسى ئىدى. ئابدى ئۇنى ياخشى كۆرمەيتتى. شۇڭلاشقا، ئۇنى ئون بەش ياشقا كىرىش بىلەن دەگىرمەن ئولۇك يېزىسىدىن ھەيدىۋەتكەنىدى. دىكەنلى تۇزلەڭلىكىگە كىرىشنى چەكلىگەنىدى. ھەمزە تاز ئۆمرىدە بىر قېتىم دىكەنلى تۇزلەڭلىكىگە كىرگەن چاغدا تۇتۇلۇپ قالغانىدى. ئابدى ئاغىنىڭ ئالدىغا ئەكېلىنگەن. ئابدى ئاغا ئۇنى ئۇچ كېچە ـ كۈندۈز تاياق بىلەن ئۇرغۇزغان. چالا ئۆلۈك بولۇپ قالغان ھەمزەنى ئاتقا ئارتىپ دىكەنلى تۇزلەڭلىكىنىڭ سىرتىغا ئاپىرىپ، ئىت ئۆلۈكىدەك تاشلاتقۇزۇۋەتكەن. بۇ قاتتىق تاياقتىن كېيىن ھەمزە تاز خېلى ئۇزاققىچە ئەسلىگە كېلەلمىگەن. مەلۇم ۋاقىتتىن كېيىن كىشىلەر ئۇنى يول ئۇستىدىن تېپىۋېلىپ ساقايتقان، ئۇ، كۆچمەنلەرنىڭ يېنىدا پادا باققان، كېيىنچە چۇقۇر ئوۋادا، تەلكۆبەنىڭ ئەتراپىدىكى بىر جاڭزىدا مەدىكار بولۇپ ئىشلىگەن. ئۇ ئابدى ئاغىدەك پاكار، كۆرۈمسىز ئادەم بولماستىن، ئېگىز بويلۇق، كەڭ مۇرىلىك، كۇچلۇك ئادەم ئىدى. ئاكىسىنىڭ ئۆلۈم خەۋىرىنى ئاڭلاش بىلەن ئىنتايىن خۇشال بولغان، خۇشاللىقىدىن نېمە قىلىشىنى بىلمەستىن جاڭزىدا ئۇچ كۈن مەستلەردەك ئايلىنىپ يۈرگەن. ئۇچىرىغانلا ئادەمگە ئاكىسىنىڭ ئۆلتۈرۈلگەنلىكىنى سۆزلەپ يۈرگەن. كۈنلەرنىڭ ئۆتۈشى بىلەن بۇ ئىشلارنى ئۇنتۇپ مەدىكارچىلىقىنى قىلىۋەرگەن. كۈنلەرنىڭ بىرىدە دىكەنلى تۇزلەڭلىكىدىن بۇ جاڭزىغا پىتىرەك ئوغلى دېگەن بىرى ئۇنى كۆرۈشكە كەلدى. ئۇ تازىمۇ مەمەدانە بىر ئادەم ئىدى. ھەمزەنى كۆرۈپلا:

ـــ نېمانچە ئەخمەق نېمىسەن، ئاكاڭنىڭ ئۆلتۈرۈلگەنلىكىنى ئاڭلىمىدىڭمۇ؟ ـــ دەپ سورىدى.

— ئاڭلىدىم، ئۇنىڭ ئۆلگەنلىكىگە خۇشال بولۇپ سالاڭ بولاي دېدىم، — دېدى ھەمزە تاز.

— خۇشال بولۇپ ياخشى قىپسەن، دېھقانلارنىڭ يەرلەرنى بۆلۈشۈۋالغانلىقىنى ئاڭلىدىڭمۇ؟

— ئاڭلىدىم.

— ھەر يىلى توي باشلاپ چېقىرتكەنلىككە بېرىپ ئوت قويغانلىقىنچۇ؟

— ئاڭلىدىم.

— ئەلى تېغىنىڭ چوققىسىدا پارتلىغان يورۇقلۇقنىچۇ؟

— ئاڭلىدىم.

— ئابدىنىڭ ئىككى خوتۇنىنىڭ تۆل قالغانلىقىنچۇ؟

— ئاڭلىدىم.

— ئۇنداق بولسا بۇ يەردە مەدىكارچىلىق قىلىپ نېمە قىلىسەن، ئىسىت ! — دەپ ۋارقىرىدى پىتىرەك ئوغلى، — دىكەنلىدە ئاغا بولۇش پادىشاھ بولۇشقا تەڭ تۇرغان يەردە، بۇ يەردە مەدىكار بولۇپ يۈرۈشنىڭ نېمە ھاجىتى؟ ھەي ئەقىلسىز، ئىسىت !

پىتىرەك ئوغلى قېرى ئادەم ئىدى.

— توغرا ئېيتىسەن، — دېدى ھەمزە تاز.

— ئەگەر مەن توغرا دېگەن بولسام، سەن ماڭا دىكەنلى تۇزلەڭلىكىدىكى خالىغان يېرىمدىن، سۇلۇق ئېتىزدىن بېرىسەن.

— بېرىمەن، — دېدى ھەمزە تاز.

شۇ كۈنى، شۇ زامانلا تەيىارلىق كۆرۈشتى. ھەمزە تاز مەدىكارچىلىقتىن تاپقان پۇلىغا بىر جۈپ ئۆتۈك، بىر دانە ياخشى شالۋار، بىر چاپان، بىر شەپكە، ئۇنىڭدىن باشقا، تۆت ياشلىق، ئېگىز، ئاجايىپ كېلىشكەن، ئىنگلىز نەسىللىك بىر ئات ئالدى، بىر دانە گېرمانكىنى يوز پاي ئوق بىلەن سېتىۋالدى. ئۆلۈمدىن قېچىپ يۈرگەن بەش ـ ئون ئادەمنى ئەتراپىغا توپلىدى. پىتىرەك

ئوغلى ئالدىدا، قالغانلار كەينىدە دىكەنلى تۇزلەڭلىكىگە قاراپ يولغا چىقىشتى، بىرنەچچە ھەپتە تۆۋەن تەرەپتە ساقلاشتى. ھەمزە تاز ھەممە ئىشنى پىتىرەك ئوغلىنىڭ يولىورۇقى بىلەن قىلاتتى.

دېھقانلار چېقىرتكەنگە ئوت قويۇۋاتقان چاغدا ... مانا شۇنداق قىلىپ دېھقانلارنىڭ كۆزى قورقۇپ كەتتى، ئۇنىڭغا ھۆكۈمەت قوشۇلمىسا، ھۆكۈمەت، ئۇنىڭدىن كېيىن ...

دېھقانلار يا قارشى تۇرالمىدى، ياكى بىرەر ئىش قىلىشمىدى. قوينىڭ قوزىسىدەك بويۇنلىرىنى ئېگىشىپ تۇردى. كۆپىنچىسى تېخى ھەمزە تازنىڭ ئالدىغا بېرىپ ئەپۇ سوراشتى. مەمەت ئاۋاقنى تىللاپ، يەتمىش پۇشتىنى قارغاشتى.

ھەمزە تاز شۇ كۈنى كۆكتۇپەتلى دېگەن جايدىكى ئىمامنى چاقىرتىپ ئابدىنىڭ ئىككى خوتۇنىغا بىردەك نىكاھ ئوقۇتتى. كېچىدە بىرى بىلەن، تاڭ ئاتار چاغدا بىرى بىلەن ياتتى. خوتۇنلار ھەمزە تازدىن ئېيتىپ تۇگەتكۈسىز دەرىجىدە رازى بولدى.

ھەمزە تاز يېزىغا ژاندارمىلارنى ئەكەلدى. چاۋۇشلارغا، ئونبېشىلارغا ھەر كۈنى قوزىلارنى سويۇپ كاۋاپ قىلىپ، ھاراقلارنى ئىچۈردى.

— قۇربانىڭ بولاي، جېنىم بالام، مەمەت، ۋاي قوزام، قالغىنىنى مەنمۇ سۆزلىمەي، سەنمۇ بىلمەيلا قال، ھەمزە تاز دېھقانلارغا، «ئۇچ يىل يەرنى تېرىمىڭلار، ھوسۇلىنى ئالدىڭلار، بىراق بەگلىك ھەققىنى، يەر ھەققىنى بەرمىدىڭلار، ئەمدى ئۇچ يىلغىچە ئۆيۈڭلەردە نېمەڭلار بولسا ھەممىنى ئالمەن » دەپ خەۋەردار قىلدى. بىر چاۋۇشنىڭ باشچىلىقىدا ئون ژاندارما ئۆيمۇئۆي يۈرۈپ، ئۆيدە نېمە بولسا، مىسالەن ئۇن، بۇغداي، ياغ، ئات، ئىنەك، ئېشەك، ھەممىنى بىرنى قويماي ئەكېتىشتى. بۇلارنى ئابدى ئاغىنىڭ ئامبىرىغا يىغدى. دېھقانلار شۇ يىلى ئاچ قېلىشتى. ئاچ بۆرىلەردەك ھۇۋلاشتى. يېقىن ئەتراپتىكى

دېھقانلار بۇ ئەھۋالىمىزغا ئېچىنىپ بىر ـ ئىككىدىن نان ئەكېلىشتى. دېھقانلارنىڭ كۆپىنچىسى يېقىندىكى يېزىلارغا كېتىشتى ... شۇ يىلى قىشتا ئاچلىقتىن ئون بەش ئادەم ئىششىپ ئۆلدى. كېلىۋاتقاندا بىرەر دېھقانىنى ئۇچراتتىڭمۇ؟ ئۇچرىتىشىڭ مۇمكىن ئەمەس، جېنىم بالام، ھەممىسى ياپيالىڭاچ، تاشقىرىغا چىقالمايدۇ ...

ـــ ئەلى توكۇرچۇ؟ ـــ دەپ سورىدى مەمەت. ئۇنىڭ ئاۋازى بوغۇلۇپ قالغانىدى.

ـــ ئۇ ھازىر ھەمزەنىڭ ئىتى بولۇۋالدى. دېھقانلارنىڭ مال ـ مۈلكىنى ئامبارغا شۇ توشۇپ بەردى ... مەن ساڭا ئۇنى ئۆلتۈرۈۋەت دېمىگەنمىدىم؟ ھېلىقى يوغان خەنجەرنى ئۇنىڭ قارنىغا تىقىپلا ئۆلتۈرگىن دېمىگەنمىدىم؟

مەمەت دەلدەڭشىپ ئۆلۈكتەك ئورنىدىن تۇردى. تۇز تۇرالماستىن تۇڭرۇككە يۆلەندى. يەنە دەلدەڭشىپ تالاغا چىقتى. مەستلەردەك دىكەنلى تۇزلەڭلىكىنىڭ تۆۋەن تەرىپىگە قاراپ ماڭدى. چىشلىرى كىرىشىپ كەتكەن، دىر ـ دىر تىترەيتتى.

كۇن قىزىرىپ چىققاندا مەمەت دىكەنلى تۇزلەڭلىكىنىڭ ئوتتۇرىسىدا تىككىنە، مىدىرلىماستىن تۇراتتى، يۈزى ئاقىرىپ كەتكەن، ئۆزى قېتىپلا قالغانىدى، سايىسى ئۇزىراپ تۇراتتى.

چۈش بولدى، مەمەت قىمىر قىلمىدى، سايىسى قىسقىراپ يۆتىنىڭ تۇڭىگە كەلدى، يۇمىلاق بىر قارا سايە بولدى، نامازدىگەر بولدى، سايە ئۆتۈپ كەتتى.

ھۆرى ئانا مەمەت چىقىپ كەتكەندىن كېيىن ئارقىدىن چىقىپ يۇگۇرگەن پېتى ئۇنى ئىزدەشكە باشلىغانىدى. چۇقۇر ئوۋادا ئۇنى ئىزدىمىگەن ھېچ يەر قالمىدى. كۇن چىقىقاندىن كېيىنمۇ ئىزدىدى. نامازدىگەرگە يېقىن تۇزلەڭلىككە قاراپ بېقىش ئېسىگە كەلدى. دېگەندەكلا، مەمەت تۇزلەڭلىكىنىڭ ئوتتۇرىسىدا تىكىلىپ تۇراتتى.

ھاسىراپ ـ ھۆمۈدەپ، يىقىلىپ ـ قوپۇپ ئۇنىڭ قېشىغا

باردى، مەمەتنى چىشلىرى كىرىشىپ كەتكەن، ئۆزى تۇڭەشكەن ھالەتتە كۆردى.

ـــ ۋاي جېنىم بالام، سېنى تۇڭەشتۇرۇۋېتىپتىمەنغۇ؟ ئىتتىك بول، ژاندارمىلار كۆرۈپ قالمىدۇ، بىرەرى كۆرۈپ قالمىدۇ.

مەمەتنى قولتۇقىدىن يۆلەپ بىر جىلغىغا سۆرەپ ماڭدى. چاتقاللىقنىڭ ئىچىگە ياتقۇزۇپ يۈزىگە سۇ سەپتى، دۇئا ئوقۇدى، خۇشال بولدى، ئەركىلەتتى، كۇلدى، بىرھازادىن كېيىن مەمەت ھوشىغا كەلدى.

ـــ ئانا ! ـــ دېدى مەمەت، ـــ چىرايلىق ئانام، ئانىلارنىڭ ئەڭ باتۇرى، سىلەرگە مەن تولىمۇ ئەسكىلىك قىلدىم.

ھۆرى ئاننىڭ قولىنى تارتىپ لەۋلىرىگە تەگكۈزدى، سۆيدى. كېيىن كۇلۇمسىرىدى.

ـــ ئانا، ئەلى توكۇرغا بېرىپ دېگىن، بىر كېلىپ كەتسۇن.

ھۆرى ئانا ئۇنىغۇسى كەلمەي، كېيىن ماقۇل بولدى.

ـــ ماقۇل، بالام، ـــ دېدى ـ دە، مەمەتكە ئېڭىشتى، ـــ ھازىر بارىمەن. بۇگۇن كېچە قېشىڭغا ئەۋەتىمەن. قۇربانلىڭ بولاي، جېنىم مەمەت، ئۇ كاپىرغا ئىشەنمە، بېشىڭغا بالا تېرىيدۇ. يېزا ژاندارمىلار بىلەن توشۇپ كەتتى. ئۇ ژاندارمىلار بىلەن، ھەمزە تاز بىلەن ئاپاق ـ چاپاق، سادىغاڭ كېتەي، جېنىم بالام، ئۆزۈڭگە ھېزى بول ... ئەمدى بىر سەنلا قالدىڭ ...

تۆمۇر بولسام چىرىپ كېتەتتىم، توپا بولغىنىم ئۈچۈن چىدىدىم ... توپا، توپا، توپا بولدۇم ـ دە، چىدىدىم.

22

ئىدرىس بەگ ئوتتۇز ياشلاردەك كۆرۈنەتتى. بۇ ئادەم ئورۇق، ئېگىز، كۆك كۆزلىرى، بۇركۇت تۇمشۇقىدەك ئىلمەك بۇرنى، ئۇزۇنچاق يۈزى بىلەن بۇ دۇنيادا ياشىمايدىغان، قانداقتۇر بىرەر

سەۋەب بىلەن بۇ دۇنياغا كېلىپ قالغان ۋەھشىي ياۋايى بىر مەخلۇققا، سېھىرلىك، مۇقەددەس بىر مەخلۇققا ... ئوخشايتتى. ئۇزۇن بۇرۇتلىرى ساڭگىلاپ تۇراتتى. بارماقلىرى ئىنتايىن ئۇزۇن ۋە چىرايلىق ئىدى. ئۇنىڭ بىلەن دەسلەپ ئۇچراشقان ئادەم ئۇنىڭ يا بەدىنىنى، يا چىرايلىق كۆك كۆزلىرىنى، يا سېرىق، پارقىراپ تۇرىدىغان ئۇزۇن بۇرۇتلىرىنى، ياكى چاچلىرىنى كۆرەتتى، پەقەتلا ئۇزۇن، چىرايلىق بارماقلىرىنى كۆرەتتى، ھەيران قالاتتى.

دادىسى چەرچەن بېگى بولۇپ، ئوسمانلار زامانىسىدا ئىلى قەبىلىسى بىلەن بىللە كاپكازدىن كەلگەن ئاناۋارزا قەلئەسىنىڭ ئۇدۇلىغا، جەيھان دەرياسىنىڭ جەنۇبىي ياقىسىغا يەرلەشكەنىدى. ئۇلار قۇرغان يېزا ئاقمازار دەپ ئاتىلاتتى. ئۇلارنىڭ دەسلەپ كەلگەنلىرى چۇقۇر ئوۋادا چۈشەن، پاشىلارغا، بەزگەك ۋە ئىسسىقتا چىدىيالماستىن ئاغرىپ قىرىلىپ كەتتى. قالغانلىرى ئۇچ - تۆت يىلدىن كېيىن ئۆگىنىپ قالدى. ئەمما، كەلگەنلەرنىڭ يېرىمى قالدى. كاپكازدىن ئەكەلگەن ئاتلىرى، باشقا ھايۋانلىرى قىرىلىپ تۈگىگەنىدى.

چۇقۇر ئوۋاغا ئۆگىنىپ قالغان چېركەسلەر چۇقۇر ئوۋا جەنسلىق چىرايلىق ئاتلارنى يېتىشتۇردى. يەر تېرىپ، ھوسۇل ئېلىشتى. ئۇ زامانلاردا چۇقۇر ئوۋا مېۋە - چېۋە ۋە باغنىڭ نېمىلىكىنى بىلمەيتتى. ئىسسىق ئويمانلىققا ئېسىل مېۋىلەرنى ۋە دەرەخلەرنى تىكتى. ئۆيلىرىنى ئوت - چۆپتىن ياسىۋالغان تۈركىمەن دېھقانلىرىنىڭ يېنىغا ياغاچ ۋە تاشلاردىن ئىككى قەۋەتلىك چىرايلىق ئۆيلىرى، كوچىلىرى، يوللىرى بار بىر يېزا قۇرۇۋالدى.

بەرىكەتلىك يەرلەردە بەخت - سائادەت ئىچىدە ياشاشنىڭ ئۇلىنى سېلىۋالدى. پۈتۈن ئوۋادا چىرايلىق ئاتلىرى، ئېسىل مېۋىلىرى، باتۇرلۇقلىرى بىلەن داڭ چىقاردى. توروستىكى باشقا چېركەسلەردەك ئات ئوغرىلايدىغان ئىشلارنىمۇ قىلمىدى.

بەگلەرنىڭ دېگىنىدىن چىقمىدى. ئۆرپ - ئادەتلىرىنى، ئۆز قائىدىلىرىنى كاپكازدىكىدەك ساقلاپ قالدى.

ئۇلارنىڭ بەختىيار كۈنلىرى، قائىدىلىرى خېلى يىللار داۋام قىلدى. پەقەت يېپىيېڭى، « فورد » ماركىلىق بىر پىكاپ ئۇلارنىڭ ئاخىرقى بەگلىرىدىن ئىدرىس باينىڭ دەرۋازىسى ئالدىغا كېلىپ توختاش بىلەن ھەممە نەرسە تۈگىدى. پىكاپ چاڭ - توزاندا بۇلغانغانىدى. پىكاپنىڭ يوغان، توپا باسقان چىراغلىرى چۇقۇر ئوۋانىڭ ئاپتىپىدا پارقىرايتتى. ئاقمازار دېھقانلىرىدىن شۇ كەمگىچە ئەسكەرلىككە ماڭغان بىرنەچچە كىشىدىن باشقا ھېچقاندىقى ماشىنا كۆرۈپ باقمىغانىدى. دېھقانلار — قېرى - ياش، ئەر - ئايال، بالىچاقا، ھەممىسى قورقۇش، ھودۇقۇش ۋە ھەيرانلىق بىلەن بۇ يوغان، تۆت كۆزلۈك ئاجايىپ نەرسىگە قاراپ قېلىشتى. بەزىلەرنىڭ قەلبىگە ئاچچىق بىر بەختسىزلىك قورقۇنچىسى چۈشتى، ھەممىسى ئولاشتى، بەزىلەر بولسا بۇ ئاجايىپ نەرسىنى كۆرگەنلىكى ئۈچۈن خۇشال بولدى ...

پىكاپتىن ئىككى كىشى چۈشتى، بىرى بەستلىك، قويۇق قارا قاشلىق ئىدى، كىيىملىرى قارا بولۇپ، بېشىغىمۇ قارا قاسقانلىق قارا قالپاق كىيىۋالغانىدى. مەيدىسىدىكى بىر دەستە ئالتۇن زەنجىرى يالتىراپ تۇراتتى. ئۇزۇنى تىك تۇتۇپ، كېرىلىپ، سەل ئارقىسىغا ئېگىلىپ، ئەتراپتىكىلەرنى يارا تمىغاندەك قارايتتى. تاغۇتاشلارنىڭ، بارلىق مەخلۇقاتنىڭ يارا تقۇچىسى خۇددى ئۆزىدەك. ئۇ ئەتراپتىكىلەردە ئەنە شۇنداق ھېس تۇغدۇراتتى. ئىدرىس بەگمۇ ئۇنى ئاجايىپ بىر خىل ھالەتتە قارشى ئالدى، بۇ يېرىم خۇدا ئالدىدا ئىككى پۇكۇلۇپ ئېگىلدى. قېرى چېركەسلەر بۇ ئىشقا ھەيران قالدى ھەمدە خاپا بولۇشتى. پىكاپتىن قارا كىيىملىك ئادەمنىڭ ئارقىسىدىن چۇشكەن سۇر كىيىملىك ئادەممۇ ئۇنىڭ ئالدىدا چاپىنىنىڭ تۈگمىلىرىنى باشتىن - ئاياغقىچە تۈگمىلەيتتى، قولى تۈگمىلەردە، ئۇنىڭ ئارقىسىدىن ماڭاتتى. ناھايىتى دەققەت بىلەن

ئۇ نېمە دەيدىكىن دەپ خۇددى ئوۋ قۇشىدەك ساقلاپ تۇراتتى.

چېركەسلەر بۇ ئادەمنىڭ يېڭىدىن تەختكە چىققان ئۇلۇغ چار پادىشاھىدەك بىر ئادەم ئىكەنلىكىنى بىر كۆرۈپلا بىلدى. ئەجەبا نېمە ئادەم ۋە كىم ئۇ ئۆزى؟

ئىدرىس بەگ بىرئاز ھودۇقۇش، بىكىرەك قورقۇش ۋە ھەيرانلىق ئىچىدە ئۇنى مېھمانخانىغا باشلىدى. مېھمان ئۇن چىقمايتتى، مېھمانخانىغا كىرىش بىلەن بىستلىك ئادەمنىڭ ئارقىسىدىكى ئادەم ئىدرىس بەگنىڭ قۇلىقىغا بىرنېمىلەرنى پىچىرلىدى، ئىدرىس بەگنىڭ يۈزى سارغايدى، ھودۇقۇش تېخىمۇ كۈچەيدى.

ــ ياخشى كەپسىز، سالامەت كەپسىز، بىزگە ياخشىلىق ئەكەلدىڭىز، بېگىم، بىزنىڭ يېزىمىزغا شەرەپ كەلتۈردىڭىز، بېگىم، ئۇلۇغ شەرەپلەر ...

بىستلىك ئادەم سېمىز قولىنى ئاستاغىنا ئىدرىس بەگكە سۇندى، ئىدرىس بەگ قولغا ئېسىلدى، بىراق سۆيمىدى. شۇنىڭ ئۈچۈنمىكىن، بىستلىك ئادەمنىڭ چىرايىدا خاپىلىق ئىپادىسى بىلىندى. ئىدرىس بەگ بۇنى كۆردى، سەزدى ۋە رەنجىدى. ئۆز ئىچىدە «بىزنىڭ ئەۋلادىمىز ھېچقانداق ئادەمنىڭ قولىنى سۆيۈپ كۆرمىگەن، پادىشاھنىڭ، ھەتتا چار پادىشاھنىڭمۇ ... قولىنى سۆيۈشنى ھېچكىم بىزدىن كۈتمىسۇن !» دەپ ئويلىدى.

ئوتتۇز ياشلاردا كۆرۈنگەن بۇ بىستلىك ئادەم بىر قاراشتا دەھشەتلىك، قورقۇنچلۇق ھەيكەلگە ئوخشايتتى.

ئۇ زادىلا سۆز قىلمايتتى. ئۇدۇلىدىكى ئۆزى ئېگىلىپ، قوللىرى چاپىنىنىڭ تۈگمىسى ئۈستىدە قاراپ تۇرغان ئادەمگە، ئالدىدا تىكىلىپ تۇرغان، كۆپ تەربىيە كۆرگەن ئىدرىس بەگكە بېشىنى مىدىرلاتمىلا، ئولتۇرۇشلار، دېگەن بۇيرۇقنى بەردى. ئۇلار ئۇنىڭ ئالدىدىكى كارىۋاتنىڭ بۇرجىكىگە سەللا ئىلىشىپ قوللىرىنى تىزلىرىغا قويۇشتى. بويى ئېگىز، ياش، سېرىقراق، بەكمۇ چىرايلىق، ئۇزۇن بويىنى ئاق قۇنۇڭ بويىنىدەك بىر قىز

كۈمۈش پەتنۇستا قەھۋە ئەكىردى. بىستلىك ئادەم كۆزىنىڭ قىرى بىلەن قىزغا قارىدى، يۈزىدىكى ھەيۋەتلىك تۈس سەل تارقالدى. يەنە شۇ زامانلا تەرىنى تۇرۇۋالدى، يانچۇقىدىن ئالتۇن تاماكا قۇتىسىنى ئاستا چىقاردى، ئاچتى، بارماقلىرىنىڭ ئۇچىدا تۇتۇپ بىر تال تاماكا ئالدى. يەنە شۇ سىپايە ھەركىتى بىلەن «تاق» قىلىپ قۇتىنى ياپتى، يانچۇقىغا سالدى. ئىدرىس بەگ ھودۇقۇپ كەتتى، چاقماقنى، چاقماق تېشىنى چىقىرىپ تۇتۇرۇق ئۈستىگە قويۇپ بىرگۈچە، مېھمان يەنە ھېلىقى سىپايىلىكى بىلەن بېنزىنلىق چاقماقنى چىقاردى. شۇ زامان تاماكىسىنى تۇتاشتۇردى. ئىدرىس بەگ شۇ كۈنگىچە بېنزىنلىق چاقماقنى كۆرۈپ باقمىغانىدى. بۇ خىل چاقماق تۈركىيەدە بىرقانچە كىشىدىلا بار ئىدى. چاقماقنىڭ ئالتۇندىن ئىدى.

چاقماقنىڭ ئال ـ ئال قىلىپ يانغانلىقىنى كۆرگەن ئىدرىس بەگ خىجالەتچىلىك ئىچىدە كۈلۈمسىرىدى. بىستلىك ئادەمنىڭ چىرايىدىمۇ كۈلۈمسىرەشنىڭ سايىسى غىل ـ پال ئۆتۈپ كەتتى:

ــ پاشانىڭ سوۋغىسى، ــ دېدى ئۇ، ــ پاشا دوستلىرىغا ئىنتايىن چىرايلىق، قىممەتلىك سوۋغىلارنى بېرىشنى ياخشى كۆرىدۇ. بۇنىمۇ پاشاغا ئىنگلىز ئەلچىسى بېرىپتىكەن.

بىستلىك ئادەم ھېچقانداق سۆز قىلماستىن قەھۋەسىنى ئىچىپ، تاماكىسىنى چېكىپ بولغاندىن كېيىن بىردەم ئولتۇردى. ئۇنىڭدىن كېيىن بارلىق ھەيۋىسى بىلەن ئورنىدىن تۇردى، قوللىرىنى ئۇزۇن سوزۇپ كېرىلدى، قولىنىڭ ئۇچىنى ئىدرىس بەگكە سۇندى. ئىككى قېتىم سىلكىپ: « خەير ـ خوش !» دېدى. ئەتراپىغا قارامۇ قويماستىن تىك مېڭىپ پەلەمپەيدىن چۈشتى، يەنە تىك مېڭىپ پىكاپنىڭ يېنىغا كەلدى. شوپۇر ئېگىلىپ، پىكاپ ئىشىكىنى ئېچىپ ساقلاپ تۇراتتى. قامىتى رۇسلاقلىق پېتى پىكاپقا چۈشتى. پىكاپ ھەركەتكە كەلدى. سۇر كىيىملىك ئادەممۇ شوپۇرنىڭ يېنىغا چىقتى. پىكاپ مېڭىپ كەتتى. بىستلىك ئادەم ئىدرىس بەگكە بۇرۇلۇپ قاراپمۇ

قويمدى. پىكاپ توپا ـ تۇمان ئىچىده چاقلىرىغچه يولنىڭ توپىسىغا كۆمۈلۈپ يېزىدىن چىقىپ كەتتى.

ئىدرىس بەگ ئەتراپىدا توپلىنىپ تۇرغان دېھقانلارغا:

ـــ كوزان ۋەكىلى ئارىپ سايىم بەگ، ـــ دېدى.

دېھقانلار ئۇنىڭ ئىسمىنى كۆپ ئاڭلىغانىدى.

قېرى، كۆپنى كۆرگەن، ئۇرۇشلارغا قاتناشقان بىر چېركەس:

ـــ ئۇ مۇستاپا كامال پاشانىڭ ئوڭ قولى، مۇستاپا كامال پاشانىڭ باتۇر ئەسكىرى، پاشا بىلەن بەك يېقىن. دىياربەكرىده ئۇنىڭ دارغا ئاسقان ئادەملىرىنى كۆرگەنمەن، شەھەرنىڭ بۇ بېشىدىن ئۇ بېشىغىچه ساڭگىلىتىپ قويۇپتۇ. يۇقىرى مەھكىمىنىڭ ئەڭ چوڭ رەئىسى ... بەكلا ياش ئىكەن، ئوتتۇزدىمۇ يوق.

پۇتكۇل چۇقۇر ئوۋا ئادەملىرى ئارىپ سايىم بەگنى بەك ياخشى بىلەتتى، فىرانسۇزلار ئادانانى ئىشغال قىلىۋالغاندا، سىس دېگەن جايدا ژاندارما قوماندانى بولغانىدى. فىرانسۇزلار ئادانانى ئىشغال قىلىش بىلەن تەڭ يەرلىكلەر بىلەن كېلىشكەن. كېيىنچه ئۇلاردىن پايدا يوقلۇقىنى، بەربىر كېتىپ قالىدىغانلىقىنى بىلىپ مۇستاپا كامال پاشا تەرەپكە ئۆتكەن ۋە ئۇزاق ئۆتمەستىن پاشانىڭ ئەڭ ئىشەنچلىك ئادىمى بولۇپ قالغان.

ئۇ بىنگۆللىك بولۇپ، كەمبەغەل بىر كۇردنىڭ بالىسى ئىدى. ئارانلا ئوقۇيالىغان، ھەربىي مەكتەپنى مەڭ تەسلىكتە پۈتكۈزەلىگەن. ئوقۇش ـ يېزىشقا ئانچه ھەۋەس قىلمايتتى، قورال تۇتۇشنى بەكمۇ ياخشى كۆرەتتى. ئۇ تاپانچا بىلەن يىراقتىكى كۇمۇش پۇللارنى ئېتىپ چۈشۈرەلەيدىغىنى بىلەن ئەڭ كۆپ ماختىناتتى.

مۇستاپا كامال پاشا ئۇنى كوزاندىن ئاچقىپ جەنۇبتىكى بىر ۋىلايەتكە، فىرانسۇزلارغا قارشى خەلقلەرنى سەپەرۋەر قىلىشقا ئەۋەتتى. ئۇ شۇ ۋىلايەتكە بېرىشتىن بىرنەچچه ئاي بۇرۇن،

خەلقلەر فرانسۇزلارغا قارشى سەپەرۋەرلىككە كېلىپ سوقۇشقا ئاتلانغان، ھەممىلا يەردە فىرانسۇزلارنى يەر بىلەن يەكسان قىلغانىدى. بۇ ۋىلايەتنىڭ قەھرىمان خەلقى ھېچقانداق يەردىن ياردەم ئالماي تۇرۇپ فىرانسۇزلارنى چۆلگە سۈرۈپ بارغان. ئارىپ سايىم بەگ ئەنە شۇ خەلقلەرگە باشلىق بولۇۋالغان ۋە فىرانسۇزلار پۈتكۈل جەنۇبىي ئۆلكىلەردە يېڭىلىش بىلەن تەڭ، بۇ ۋىلايەتتىمۇ يېڭىلگەن ۋە مەملىكەتنى تاشلاپ قاچقان. ئارىپ سايىم بەگمۇ ئۇرۇشقا قاتناشقان بارلىق ئوفىتسېر قاتاردا ئىستىقلالىيەت (مۇستەقىللىق) ئوردىنى بىلەن مۇكاپاتلانغان ۋە قەھرىمان دەپ ئېلان قىلىنغان. مۇستاپا كامالنىڭ مەخسۇس ئادەملىرىدىن بىرى بولۇپ قالغان. ئەڭ باشتىلا ژاندارما قوماندانى بولغان يەردە مىللەت ۋەكىلى بولۇپ سايلانغان.

ئارىپ سايىم بەگ مىللەت ۋەكىلى بولۇپ ئەنقەرەگە ئورۇنلىشىش بىلەن بىرىنچى بولۇپ بىر پىكاپ ئالدى. كېيىنچه مال ـ مۈلۈك توپلىدى. جۇمھۇرىيەتنىڭ قۇرۇلۇش دەۋرى ئاخىرلىشىپ، ۋەزىيەت تىنچىغاندىن كېيىن قىلغان تۇنجى ئىشى ئۆزى بەك ياخشى بىلىدىغان چۇقۇر ئوۋاغا كېلىش بولدى. چۇقۇر ئوۋانىڭ ئالتۇن تۇپراقلىرىغا ئۇ تولىمۇ ھەۋەس قىلاتتى. ئازادلىق ئۇرۇشى بولمىغان بولسىدى، بۇ يەرلەرنىڭ بىر پارچىسىغىمۇ ئىگە بولۇشنى خىيالىغا كەلتۈرەلمىگەن بولاتتى. بۇ يەرلەرنىڭ كۆپ قىسمى سۇلتان ئابدۇلھەمىدنىڭ، فېئودالالارنىڭ، مىسىرلىق ئەرەبلەرنىڭ ۋە ئەرمەنلەرنىڭ ئىدى.

ئارىپ سايىم بەگ چۇقۇر ئوۋاغا كەلگەندە پىكاپقا تۇپراق ۋە دېھقانچىلىق مۇتەخەسسىسلىرىدىن بىرنى سېلىۋالغانىدى. مانا شۇ ئۆزى بىلەن بىللە ئاقمازار يېزىسىغا ئەكەلگەن سۇر كىيىملىك، قولى دائىم چاپىنىنىڭ تۇگمىسىده تۇرىدىغان ئادەم دېھقانچىلىق مۇتەخەسسىسى ئىدى. ئىسمى ئەخمەت بەگ. ئەخمەت بەگ بۇداپېشتتىكى يېزا ئىگىلىك ئۇنىۋېرسىتېتىنى پۈتكۈزۈپ كەلگەن، مەملىكەتتىكى بىرقانچه مۇتەخەسسىستىن بىرى

ئىدى.

ئەنقەرەدىن چىقىش ۋاقتىدا ئارىپ سايىم بەگ شۇنداق دېگەنىدى:

— قېرىندىشىم ئەخمەت بەگ ئاتاقلىق تۇپراق مۇتەخەسسىسى دەپ تونۇشتۇردى. ھازىر سىز بىلەن چۇقۇر ئوۋاغا بارىمىز، ئاستىمىزدا ماشىنا، چۇقۇر ئوۋانىڭ ھېچ يېرىنى قويماي ئايلىنىپ چىقىمىز. سىز تۇپراقنىڭ سۇپىتىگە قارايسىز ۋە ماڭا چۇقۇر ئوۋادىكى ئەڭ ئۇنۇملۇك تۇپراقنى تېپىپ بېرىسىز. مەن بولسام سىز كۆرسەتكەن شۇ يەرنى ئېلىپ، بۇ يەرگە تۈركىيەنىڭ ئەڭ چوڭ، ئەڭ زامانىۋى دېھقانچىلىق مەيدانىنى قۇرۇپ چىقىمەن.

ئالدى بىلەن يۇرەگىر ئوۋاسىنى، تەرسۇس ئەتراپلىرىنى ئايلىنىپ چىقتى. قاراتاشقا، ئاغبا پاتقاقلىقىغا چۈشتى. ئەخمەت بەگ يەرنىڭ توپلىرىغا قارايتتى، ئۆسۈملۈكلىرىنى تەتقىق قىلاتتى، دېھقانلار بىلەن سۆزلىشەتتى، ئۆلچەپ، سىزىپ دەپتىرىگە يازاتتى. « شۇنداق، ئەپەندىم، ماڭساق بولىدۇ » دەيتتى، باشقا گەپ قىلمايتتى، پەقەت تۇگمىلىرىنى ئېتەتتى، بېشىنى ئېگەتتى. ۋەزىپىسىنى بەك ياخشى ئورۇنلىغانلىقى، ئورۇنلايدىغانلىقى ئۇنىڭ ھەربىكەتلىرىدىن بىلىنىپ تۇراتتى. ئاغبادىن يومۇرتالىققا كېلىشتى. يومۇرتالىقتا ئۈچ كۈن تۇردى. ئارىپ سايىم بەگ پىكاپىنى يومۇرتالىقتىن ئاپىتى ئوغلى دېھقانچىلىق مەيدانىغا قاراپ ماڭغۇزدى. بۇ يەرگە ئۇنىڭ كونا مائارىپ ۋەكىلى بولغان ھازىرقى مىللەت ۋەكىلى دوستى ئىگىدارچىلىق قىلاتتى. بۇ ئىشقا ئۇ ئىنتايىن ھەۋەسكارلىق قىلىپ سارىڭ بولاي دېگەنىدى. ئاپىتى ئوغلى دېھقانچىلىق مەيدانىغا ئىگە بولغان مىللەت ۋەكىلى، ئالدىنقى سەپكە بارمىغان، ئۆزلىرىدەك جېنىنى تىكمىگەن، ئەنقەرەدە دەم ئېلىپ ياتقانىدى. قانداقلارچە بۇ دېھقانچىلىق مەيدانىغا ئىگە بولۇۋالدى ئەمدى؟ زادى بۇ يەرلەردە نېمە ھەققى بار ئۇنىڭ؟

ئارىپ سايىم بەگ ئاپىتى ئوغلى دېھقانچىلىق مەيدانىنىڭ توپلىرىنى تەكشۈرۈۋاتقان مۇتەخەسسىستىن چىشلىرىنىڭ ئارىسىدىن ئىسقىرتقاندەك بىر ئاۋازدا سورىدى:

— قانداق؟

— قالتىس ! — دېدى ئەخمەت بەگ.

— ماڭا تېپىپ بېرىدىغان يېرىڭىز بۇنىڭدىنمۇ ياخشى بولۇشى كېرەك.

— قولۇم كۆكسۈمدە، بەگ.

— ئەڭ ياخشى يەرلەر مېنىڭ بولىدۇ، بۇ مېنىڭ ھەققىم، ئالدىنقى سەپتە قان تۆككەنمەن، جېنىمنى ئالمىغا ئېلىپ قويۇپ سوقۇش قىلغان چېغىمدا، ئۇ خوتۇنىنىڭ قوينىدا ئۇخلاپ ياتاتتى.

— شۇنداق، بەگ، تاپمىز، بەگ.

— ئەلۋەتتە تېپىشىڭ كېرەك.

ئۇ سىلىق كۇرد شېۋىسى بىلەن سۆزلەيتتى.

ئاپىتى ئوغلىدىن جەيھانغا بېرىشتى. كوزانغا، دوملۇغا چىقىشتى. تۆت كۈن ئوسمانىيە ئەتراپىنى ئايلىنىپ چىقىشتى. قەدىرلىگە بېرىشتى، ئاقچەسازنىڭ قىرغاقلىرىنى كۆزدىن كەچۈردى. ئەخمەت بەگ ئاقچەسازنىڭ قىرغىقىدا ناھايىتى ياخشى بىر يەرنى تاپتى.

— بەگ، بۇ يەرنىڭ توپىسى ئۆلمەس توپا، تاكى قىيامەتكىچە بىرگە ئەللىك، بىرگە يەتمىش بەشكىچە ھوسۇل بېرەلەيدۇ.

— بىرگە ئەللىك، بىرگە يەتمىش بەش بېرىدۇ دېگەن نېمە گەپ؟ — سورىدى ئارىپ سايىم باي.

— توپىغا بىر تال ئۇرۇق تەرسىڭىز، ئەللىك تال ئۇرۇق ئالسىز، — دەپ جاۋاب بەردى ئەخمەت بەگ.

— ئوتتۇرا ھال ياكى ياماں توپلىق يەردىنچۇ؟

— يامان يەر بىرگە بىر، بىرگە ئىككى، بىرگە ئۈچ، ئەڭ كۆپ بولسا بىرگە بەش ھوسۇل بېرىدۇ.

— مۇنداق يەرلەر نەلەردە بار؟
— بارلىق ئوتتۇرا ئاناتولىيە يەرلىرى مۇشۇنداق.
— ئىسىت!
— ئوتتۇرا ھال توپلىق يەرلەر بىرگە ئون، بىرگە ئون بەش ھوسۇل بېرىدۇ.
— خوپ ... ئۆلمەس توپا دېگەن نېمە؟
— يەر كۆپ تېرىلىۋەرسە ئاستا - ئاستا ئۇنۇمىنى يوقىتىدۇ، كۆچسىزلىنىپ كېتىدۇ. ئەمدى بۇ ئۆلمەس توپا دېگەن يەرنىڭ كۆچى ئاساسەن كېمەيمەيدۇ، مۇنداق توپىلار خورىمايدۇ، ئۆز - ئۆزىنى تولۇقلاپ تۇرىدىغان، ساپ قۇملۇق، توپلىنىپ قالغان پاتقاقلىق توپىلارنى ئۆلمەس توپا دەپ ئاتايمىز.
— بۇ توپىلار ئۆلمەس توپىلارمۇ؟
— ئۆلمەس.
ئەخمەت بەگ تاپقان ئۆلمەس توپىلىق يەر كونا بىر دېھقانچىلىق ئورنى ئىدى. كونا تۇركمەن بەگلىرىدىن ئاق خوجا ئوغۇللىرىنىڭ يەرلىرى ئىدى. ھازىر ئۇلار تارقىلىپ كەتكەن، كۆپ يەرلىرى پارچىلىنىپ كەتكەنىدى. ئەخمەت بەگ تاللىغان يەر بولسا سەلىم بەگكە تەگكەن يەر ئىدى. سەلىم بەگ بۇ يەردە دېھقانچىلىق قىلمايتتى، ياغمۇر ئاغىنىڭ ئات ئوغرىلاش ئەترىتىگە كىرىپ ئات ئوغرىلاش بىلەن كۈن ئۆتكۈزەتتى. ئارىپ سايىم بەگ بۇ ئەھۋاللارنى بىلىپ بەكمۇ خۇشال بولۇپ كەتتى. شەھەرگە بېرىپ يەر - مۇلۇك ئىدارىسىنىڭ باشلىقىنى چاقىرتتى.
باشلىق شۇنداق دېدى:
— سەلىم بەگنىڭ يېرى خەزىنىدە يەر قاتارىغا كىرمەيدۇ، بىراق شۇ ئەتراپتا ئۇچ يۈز دۆنۈملۈك بىر خەزىنە يېرى بار. بۇ ئەرمەنلەردىن قالغان يەر بولۇپ، بۇ يەر خېتىگە سەلىم بەگنىڭ دېھقانچىلىق مەيدانىمۇ كىرىپ كېتىدۇ.
باشلىق ئىشلارنىڭ قانداق ئېلىپ بېرىلىشىنىمۇ ئوچۇق -

ئاشكارا سۆزلەپ چۈشەندۈردى. ئارىپ سايىم بەگنىڭمۇ كاللىسى ئىشلىدى.
— ھېچكىم بىلمەستە، ئۇ يەرنى سېتىشقا چىقىرىڭلار!
شۇ كۈنى يەر - مۇلۇك ئىدارىسىنىڭ باشلىقى مەزلۇم بەگ ئۇ يەرنى سېتىشنى ئېلان قىلىدى. يەرنىڭ باھاسى ئوچۇق ئارتتۇرۇش يولى بىلەن سېتىلماقچى بولدى. ئاشكارا باھاسىنى ئارتتۇرىدىغان كۈننىڭ ۋاقتى توشتى، ھېچكىم ئوچۇق باھانى ئارتتۇرۇشقا قوشۇلمىدى. ئۇچ يۈز دۆنۈملۈك يەرنىڭ خېتى يىگىرمە ئۇچ لىراغا ئارىپ سايىم بەگنىڭ قولىدا قالدى.
ئارىپ سايىم بەگ دېھقانچىلىق مەيدانىنىڭ چېگراسىنى سىزىپ، بۇ چېگرانىڭ ئىچىگە ئات ئوغرىسى سەلىمنىڭ دېھقانچىلىق مەيدانىنى كىرگۈزۈۋاتقان چاغدا، ئاق خوجىلارنىڭ ئەۋلادلىرى تۈيۈپ قالدى. ئاق خوجىلارنىڭ ئەڭ قېرىسى، بېشىدىن ئەڭ جىق ئىش ئۆتكىنى، ئۇزۇن ئاق بۇرۇتلۇقى ئەزىز ئاغا ئىدى. ئەزىز ئاغا ئەھۋالنى بىلىش بىلەن غەزەپلەندى. يەر قولدىن كېتىۋاتاتتى. يەرغۇ ئۆزىنىڭ ئەمەس ئىدى، بىراق ئارىپ سايىم بەگ ئاق خوجىلارنىڭ يەرلىرىنى مۇشۇ ئۇسۇل بىلەن ئالىدىغان بولسا، ئۇنىڭدىن كېيىن ئۇلار قوللىرىدا ئالىقانچىلىك يەرنىمۇ تۇتۇپ قالالمايتتى. شۇڭلاشقا، ئۇ غەيرەتكە كېلىپ ئېتىغا مىندى، ئادانادىكى قەدىمىي، چوڭ نوپۇزلۇق فېئودالىلارنىڭ يېنىغا باردى. بۇلاردىن بىرى ھاكىمىيەت بېشىدىكى يالغۇز پارتىيەنىڭ، يەنى خەلق پارتىيەسىنىڭ باش سېكرېتارى ئىدى. بۇ ئىككى ئېسىل ئائىلە ئەۋلادلىرى ئۇزاق يىللاردىن بېرى دوست ئىدى. ئۇزاق يىللاردىن بېرى مەنپەئەتلىرىمۇ بىر - بىرىگە باغلىق ئىدى.
باش سېكرېتار ئەھۋالنى ئىگىلىگەندىن كېيىن توپتوغرا مۇستاپا كامال پاشانىڭ قېشىغا باردى. ئارىپ سايىم بەگنىڭ ھەرىكەتلىرىنى ئۇنىڭغا سۆزلەپ بەردى. پاشا بۇ ئىشقا نېمە دېدى، نېمىلەرنى سۆزلىدى، ئۇنى ھېچكىم بىلمەيتتى. پەقەت

ئارىپ سايىم بەگ سەلىم بەگنىڭ دېھقانچىلىق مەيدانىدىن قولىنى تارتتى. ئىككىنچىلەپ ئۇ يەرنىڭ كوچىسىغىمۇ قەدەم باسمىدى. يىگىرمە ئۈچ لىراغا ئالغان ئۈچ يۈز دۆنۈملۈك يەرنىمۇ ئۈنتۈپ كەتتى.

ئارىپ سايىم بەگ بېشىغا كەلگەن بۇ دەھشەتلىك ۋەقەدىن كېيىن ئەخمەت بەگ بىلەن بىرلىكتە تۆرتىيولىغا باردى. ئۇ يەردە بىر ھەپتە تۇردى. بۇ يەردە چوڭ ئاپپلىسىن باغلىرى بار ئىدى. ئارىپ سايىم بەگ تۆرتىيولدا تۇرغان چاغلىرىدا ئۇ يەردىكى بايلار، مۆتىۋەر زاتلار، ئاقساقاللار بىلەن سۆزلەشتى. ئۇ يەردىمۇ خەزىنىگە قالغان ئەرمەنلەرنىڭ مال ـ مۈلۈكلىرى ۋە ئاپپلىسىن باغلىرى بار ئىدى، ئارىپ سايىم بەگ بۇ مۈلۈكلەردىن ۋە باغلاردىن ئەڭ ياخشىسىنى پاشاغا سوۋغا قىلدۇردى.

ـــ بۇ نېمىدېگەن گەپ ـ ھە؟ بۇ يۇرتنى قۇتقۇزغۇچى ئادەمنىڭ بۇ يەردە بىرەر باغچىسى يوق دېگەن نېمىدېگەن گەپ، شۇنداقمۇ ئىش بولامدۇ؟ ـــ دەيتتى غەزەپتىن يېرىلىپ كەتكۈدەك، ئىزادىن يەرگە كىرىپ كەتكۈدەك بولغان ئارىپ سايىم بەگ.

ئەسلىدىمۇ بايلار، مۆتىۋەر زاتلار، ئاقساقاللار مۇستاپا كامال پاشاغا مۇنداق سوۋغىلارنى بېرىشكە جان دەيتتى، ئەمما باشلىقنىڭ نېمە دېيىشىنى بىلەلمەيتتى، قورقاتتى. پادىشاھلارغا يەر، باغچە، داچىلارنى سوۋغا قىلىش ئوسمان ئىمپېراتورلۇقىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدا فېئودالىلارنىڭ ئەنئەنىسىگە ئايلىنىپ قالغانىدى.

ئۇلار ئارىپ سايىم بەگنىڭ تەكلىپىگە چەكسىز خۇشال بولۇشتى.

ئارىپ سايىم بەگ شۇ ئىشىدىن كېيىن يەر بۇلاڭچىلىقى ئۈچۈن بىر باھانە تاپقانىدى. چۈقۇر ئوۋادا قىلمىۋاتقان نەيرەڭلىرىنى پاشا بىلىپ قېلىپ خاپا بولمىغان بولسا:

ـــ پاشام، خەلقلەر كۆرسەتكەن خىزمەتلىرىنى تەقدىرلەش

ئۈچۈن ماڭا، خۇددى سىزگە بەرگەن سوۋغىلارغا ئوخشاش كىچىككىنە يەرنى سوۋغا قىلغانىدى، فېئودالىلار مېنى كۆرەلمەستىن سىزگە شىكايەت قىلىشىپتۇ. خەلقلەرنىڭ بۇ ياخشى كۆڭلىنى قانداقمۇ قوبۇل قىلماسلىق مۇمكىن ! ـــ دېمەكچى بولدى.

ئەخمەت بەگنىڭ چۈقۇر ئوۋادا ئەڭ ياخشى كۆرگەن ئىككىنچى يېرى ئاقمازار يېزىسىنىڭ يېنىدىكى كىچىك بىر دېھقانچىلىق مەيدانى ئىدى، ئەرمەنلەر قاچقان چاغدا بۇ كىچىككىنە مەيداننىڭ ئەرمەن ئىگىسى بۇ يەرنى ئۆزىنىڭ تۈركمەن دوستىغا ساتقان، تۈركمەن بىلەن ئەرمەن جان دوستلاردىن ئىدى.

ئەرمەن شۇنداق دېگەنىدى:

ـــ دوستۇم، مۇبادا قايتىپ كېلىدىغان بولسام يېرىمنى ئۆزۈمگە قايتۇرۇپ بېرىسەن، قايتىپ كېلەلمىسەم، بۇ يەر سېنىڭ بولسۇن، ئاناڭنىڭ سۈتىدەك يەپ ـ ئىچ، ساڭا ھالال بولسۇن !

ئارىپ سايىم بەگ ئەخمەت بەگدىن يېنىش ـ يېنىشلاپ سورايتتى:

ـــ بۇ، ئۇنۇملۇك يەرمۇ؟ سەلمىنىڭ يېرىدىن ياخشىمۇ؟

ئەخمەت بەگ قەتئىي ئىشەنچ بىلەن:

ـــ شۇنداق، سەلمىنىڭ يېرىدىنمۇ ياخشى. مۇنداق ياخشى يەر پەقەت دۇنيادىكى بىرنەچچە مەملىكەتتىلا بار. نىل دەرياسىنىڭ بويلىرىدىمۇ مۇنداق يەر تەستە تېپىلىدۇ، ـــ دەيتتى.

ئارىپ سايىم بەگ شۇ كۈنلا شەھەرگە بېرىپ تەكشۈرۈپ دېھقانچىلىق مەيدانىنىڭ ماجىراسىنى بىلىۋالدى. بىچارە تۈركمەننى چاقىرتىپ ئالدىغا ئون لىرا پۇل قويدى.

ـــ ھېلىقى ئەرمەننىڭ يېرىنى ماڭا ئۆتۈنۈپ بەر، ـــ دېدى.

ئارىپ سايىم بەگنىڭ ئالدىغا ئىككى ژاندارما بىلەن ماشىنىغا ئولتۇرغۇزۇلۇپ ھاپىلا ـ شاپىلا ئەكەلدۈرۈلگەن بىچارە تۈركمەننىڭ يۈرىكى قېپىدىن چىقىپ كەتكەنىدى. يولدا كېلىۋېتىپ ئۆلتۈرۈلۈشىنى، تۈرمىگە تاشلىنىشىنى، ھېچ

بولمسا سۇرگۈن قىلىنىدىغانلىقىنى ئويلايتتى. ئارىپ سايىم بەگنىڭ داڭقىنى ئاناتولىيەدە ئاڭلىمىغان ئادەم قالمىغانىدى ... ئۇنىڭ ئالدىغا بارغان ئادەم ئامان قالمايتتى.

تۇركىمەن دارغا ئېسىلىشنىڭ، تاياق يېيىشنىڭ ئورنىغا ئالدىغا قويۇلغان ئون لىرالىق پۇلنى كۆرۈپ كۆزلىرىگە ئىشەنمىدى. بىردەم ئون لىراغا، بىردەم قويۇق قارا قاشلىق ئارىپ سايىم بەگنىڭ سۇرلۇك يۈزىگە قارايتتى. بۇنىڭ تېگىدىن بىر بالا ـ قازا چىقمىسۇن دەپ پەرىشان كۆزلىرىنى ئارىپ سايىم بەككە، ئارىپ سايىم بەگدىن ئون لىراغا يۆگۈرتۈپ تۇراتتى.

ـــ ئال، ئالە مەھمۇت، بۇ سېنىڭ ھەققىڭ، ـــ دېدى ئارىپ سايىم بەگمۇ مۇلايىملىق بىلەن.

مەھمۇت بەگنىڭ ئۆز ئىسمىنى ئاتىغانلىقىغا خۇشال بولۇپ، يۈرىكى سەل توختىدى.

ـــ ئال دەيمەن، مەھمۇت، ئالە ! ئال قېرىندىشىم، بۇ سېنىڭ ھەققىڭ، بۇ يەر خېتىنى قاچاندىن بېرى قوينۇڭدا ساقلاپ يۈرىسەن؟

ـــ ئون يىلدىن بېرى، ـــ دېدى مەھمۇت.

ئارىپ سايىم بەگ ئاستاغىنا ئون لىرانى ئىككى بارمىقى بىلەن يىرگەنگەندەك، چىرايىنى پۈرۈشتۇرۇپ يەردىن ئالدى، مەھمۇتقا ئۇزارتتى.

ـــ ئال، بۇ يەر خېتىنى ئون يىلدىن بېرى يانچۇقۇڭدا ساقلاپ يۈرۈپسەن، بىر يىل ئۇچۇن بىر لىرا.

مەھمۇت پۇلنى ئالدى، قوينىغا سالدى، شۇ زامان دۇم يېتىپ بەگنىڭ پۇتلىرىغا باش قويدى. يېنىدىكىلەر ئۇنى ئورنىدىن تۇرغۇزدى، بەگ يانچۇقىدىن يەنە بەش لىرا پۇلنى ئاستا سۇغۇرۇپ چىقاردى، مەھمۇتقا بەردى. مەھمۇتنىڭ ئەھۋالى ئۇنى بەكمۇ تەسىرلەندۇرگەنىدى.

ـــ مەھمۇت، سەن ئەسكەر بولۇپ باققانمۇ؟

مەھمۇت شۇ ئان دەققەتتە تۇرۇپ، ئارىپ سايىم بەگنىڭ

ئالدىغا كەلدى. ئىلىپتەك، يەرگە قېقىپ قويغاندەك تىك تۇراتتى، قىمىر قىلمايتتى. كۆزلىرىمۇ چىمىر قىلماستىن بىر نۇقتىغا تىكىلىپ تۇراتتى.

ـــ ئەسكەر بولغانىدىم، قوماندانىم.

ـــ قەيەرلەردە؟

مەھمۇت دەم ئالماستىن بىر نەپەستە ساناشقا باشلىدى:

ـــ گالىچيادا، چاناققەلئەدە، تەلئەمماردا، يۇنانىدا.

ـــ ياردار بولغانمۇ؟

ـــ بولغان، قوماندانىم.

ـــ نەرىڭدىن؟

ـــ بوينۇمدىن، كاسسامدىن، قولۇمدىن، پۇتۇمدىن.

ـــ غازى ئىكەنسەن ـــ ھە، ـــ مېدال ئالدىڭمۇ؟

ـــ ئالمىدىم، قوماندانىم.

ـــ مەھمۇت !

ـــ خوش، قوماندانىم.

ـــ يېقىندا دېھقانچىلىق مەيدانىنى ئەسلىگە كەلتۈرىمەن، سېنى ياقتۇرۇپ قالدىم، مەيدانغا كېلىپ ئىشلەمسەن؟

يەر خېتىنى باشقۇرغۇچى ئادەم قولىدا دەپتەر تۇتۇپ تۇراتتى. يەر خېتىنى ئېلىپ بېرىش ئىشلىرى شۇ يەردىلا باشلىنىپ تۇگىدى، مەھمۇت بارمىقىنى باستى، بەگ چىرايلىق ئىمزاسىنى ھۇنەر چىقىرىپ خىلمۇخىل شەكىلدە قويدى. مەھمۇت بىلەن قول ئېلىشتى. مەھمۇت بەگنىڭ ئالدىدىن تەلۋىلەرچە خۇشال چىقتى. يېزىسىغا كېتىۋېتىپ، خۇشاللىقىدىن ئۇسسۇلغا چۇشكەندەك پىرقىرايتتى.

مانا شۇنداق قىلىپ تۇركىمەن مەھمۇتنىڭ دېھقانچىلىق مەيدانىنىڭ يەر خېتى ئارىپ سايىم بەگنىڭ قولىغا ئۆتۈش بىلەن ئاقمازار دېھقانلىرىنىڭ ماجىرالىرى باشلىنىپ كەتتى. ياش ئىدرىس بەگنىڭ بېشىغا كۆرۈلۈپ باقمىغان بالا ـ قازالار شۇ كۈندىن كېيىن كېلىشكە باشلىدى.

ئارىپ سايىم بەگنىڭ خالاپ سېتىۋالغان دېھقانچىلىق مەيدانىنىڭ يەر خېتى پەقەت ئىككى - ئۈچ مىڭ دۆنۈملۈك يەرنى ئۆز ئىچىگە ئالاتتى. ئارىپ سايىم بەگكە ئوخشاش جەڭلەردە قان تۆككەن، پاشاغا ئەڭ يېقىن دوست بولغان، مىللىي قەھرىمان نامىغا ئېرىشكەن بىر ئىنسانغا بۇنچىلىك يەر يېتەمدۇ؟ ھەقىقەتەن ئەيىب ئىدى. ئۇ ئالغان بىر ئۇلۇش تىلەمچىگە بېرىلگەن پايدەك ئىدى. بۇ بىر مىللىي قەھرىمان ئۈچۈن نومۇس ئىدى. ئاقمازار دېھقانلىرىنىڭمۇ يەرلىرى كۆپ ئىدى. ئۇلار بۇرۇن يەر تېرىشنى بىلمەيتتى، ئۇلار بېرىپ ئات باقسۇن، ياغمۇر ئاغىنىڭ ئەتىتىگە كىرىپ ئات ئوغرىلاشسۇن.

ئارىپ سايىم بەگ كۈلەتتى.

— ئۇلار يەرنى يەر تېرىشنى بىلمىدىغانلارغا بەرسۇن، يەرنى سۈيىدىغانلارغا تاشلاپ بېرىپ، ئۆزلىرى خالىغان ئىشلىرىنى قىلىشسۇن، ئاتا - بوۋىلىرىنىڭ كەسپىنى قىلىشسۇن.

ئاقمازارلىقلاردىن يەرنى تارتىۋېلىش دەسلەپتە ئوڭاي بولدى، چۈنكى ياش مىللىي ئۇرۇش قەھرىمانىمىزنىڭ بۇ تۇرمۇشقا ماسلىشىشى ئۈچۈن ئەقلى يېتەتتى. ئاقمازاردىكى چېركەسلەرنى ئۆزاققىچە جىددىي تەكشۈرۈپ چىقتى. خاھىشلىرىنى ئۆگەندى. قېرىلار، ئىككىنچى، ئۈچىنچى ئەۋلادلارمۇ كاپكازنىڭ ئەنئەنىۋى ئادەتلىرىنى ياخشى كۆرەتتى. ئۇلار كاپكازدىن قېچىپ كېلىشكەن بولسىمۇ، كاپكاز ئۇلار ئۈچۈن چۈشىدىكى بىر دۇنيا ۋە جەننەت ئىدى. ھەربىر سۆزىنى كاپكازدىن — ۋەتىنىدىن باشلايتتى. ئات ئۇلارنىڭ قولىدا كاپكازدىن قالغان مۇقەددەس بىر ئامانەت ئىدى. ئاتنى كاپكازدىكى چاغلىرىدىكىدىنمۇ بەكرەك ياخشى كۆرۈشەتتى. باي بۇنى بىلۈڭغاندىن كېيىن ياغمۇر ئاغىنى چاقىردى. ئۇنى ئۆيىدە بىر كېچە قوندۇردى، ئۆتمۈشتىكى كۈنلىرى ئۈستىدە كۆپ سۆزلەشتى. ئارىپ سايىم بەگ شەھەردە ژاندارما باشلىقى بولۇپ تۇرغان چاغلىرىدىن تارتىپ ياغمۇر ئاغىنى تونۇيتتى. ئۇنى ئەتىتى بىلەن بىللە بەش قېتىم

تۇتۇۋېلىپ، بەش قېتىمدىلا قويۇۋەتكەنىدى.

ئۆزىنىڭ دېيىشىچە: پەقەت ياغمۇر ئاغىنى ياخشى كۆرگەنلىكى ئۈچۈنلا قويۇپ بەرگەنمىش، لېكىن بۇ يالغان، ياغمۇر ئاغا بىلەن بەزى ئىشلاردا ئورتاق تەرەپلىرىمۇ بار ئىدى. بۇ ئورتاقلىقىنى ھازىر دەپ يۈرۈش ياغمۇر ئاغىغىمۇ، ئارىپ سايىم بەگكىمۇ پايدىسىز ئىدى ... مۇرەككەپ ئىشلار ئىدى. ئېغىزلىرىغىمۇ ئالمايتتى، بىر - بىرىدىن ئىزا تارتىشاتتى.

بىر قېتىم ياغمۇر ئاغا ئاغزى بوشلۇق قىلىپ:

— بەگ، بىز فىرانسۇزلار بىلەن ... — دەپ قويدى. باي شۇ زامان ئۇنىڭ سۆزىنى كېسىۋەتتى.

— نېمە فىرانسۇزلار؟! — دەپ ۋارقىرىدى.

ياغمۇر ئاغا ھەممىنى چۈشەندى. ئارىپ سايىم بەگ مىللىي قەھرىمان، ئۆزئارا بولسىمۇ فىرانسۇزلار بىلەن بىرلىشىپ ئىش قىلغانلىقىنى سۆزلەشنى خالىمايتتى. ئىككىنچى قېتىم زادىلا سۆزلەشمىدى. لېكىن، پۈتۈن چۈقۇر ئوۋا خەلقى بۇ ھەمكارلىشىشنى بىلەتتى.

— ھەي ياغمۇر باي، ئەترىتىڭ تەرەققىي قىلدىمۇ؟ كۈنىگە قانچە ئات ئوغرىلايسەن؟ — دەپ ناھايىتى جىددىي سورايتتى ئارىپ سايىم بەگ.

ياغمۇر ئاغا خودىدى شۇنىڭدەكلا جىددىي تەرزدە جاۋاب بېرەتتى:

— سايىڭىزدا ئەترەت قالتىس چوڭىيىپ كەتتى، بەگ، — دەيتتى، — ھەممە جەمئىيىتىمىزنىڭ سايىسىدا. ھازىرچە ئەترەتنىڭ كۆپ تەجرىبىلىك ئوغرىلاردىن تەركىب تاپقان ئۈچ يۈز ئوتتۇز ئالتە قىممەتلىك ئەزاسى بار. ئۇنىڭدىن باشقا، ئۇلارنىڭ يارەمچىلىرىمۇ بار. يارەمچىلىرىنىڭمۇ يارەمچىلىرى بار. بىر مىڭ بەش يۈز كىشىلىك بىر جەمئىيەتنىڭ باشلىقى بىز، بەگ.

— بىر ئارمىيە.

— شۇنداق، بەگ، بىر ئارمىيە. كاپكازدا، ئىراندا كارامەت چىرايلىق ئاتلار بار، ئۇ ئاتلارنى ئېلىپ قارا دېڭىز بويلىرىغا ئاپىرىپ ساتىمىز. كاپكازدا، ئىراندا ئات ئوغرىلاش تەسرەك، بىراق ئۇ يەرلەرگە ئەڭ ئۇستا ئوغرىلارنى، بولۇپمۇ چېركەسلەرنى ئەۋەتىمەن. قارا دېڭىزدىن ئوغرىلاپ كەلگەن ئاتلارنى بولسا شەرققە — تۆتىنچى ئارمىيەگە ئەۋەتىمەن. ھاۋا كېلىمات ئارتۇقچە ئۆزگىرىشى ئاتلارنى ساق قويمايدۇ. بىر يىلى كاپكازدىن چۇقۇر ئوۋاغا ئوچ يۈز ئات كەلتۈردۇم. چۆل - پاشلارنىڭ، بەزگەك كېسىلىنىڭ دەردىدىن ياشىيالمىدى، ئۆلۈپ كەتتى. سۇرىيە، ئىراق، ئۇرفادىن ئەكېلىنگەن ئاتلارنى غەربىي ئاناتولىيەگە، ئىزمىرغا، ئايدىنغا، دەنىزلىگە، مانىساغا ئەۋەتىمەن. ئۇرۇش ئۇ يەرلەردىكى ئاتلارنىڭ نەسىللىرىنى تۈگىتىۋەتكەن. غەربىي ئاناتولىيەدە ئات بەك قىممەت ۋە يۇقىرىدا دەپ ئۆتكەن يەرلەردىن كەلگەن ئاتلار غەربىي ئاناتولىيەنىڭ ئېقلىمىغا كۆنۈپ كېتىدۇ. غەربىي ئاناتولىيەدىن ئوغرىلىتىپ كەلگەن ئاتلارنى ئوتتۇرا ئاناتولىيەگە ئۆتكۈزۈۋېتىمەن. ئاتچىلىقنى تەرەققىي قىلدۇرۇش تەشكىلاتىمىزنى ئىرانغا، ئافغانىستانغا، ھىندىستانغا قەدەر كېڭەيتەلەيدىغانلىقىمغا ئىشىنىمەن. ئەنە شۇنداق بىر پىلان ئۇستىدە ئىشلىمەكتىمەن.

— ياغمۇر ئاغا، مۇنداق غەيرىتىڭىزنى چوقۇم پاشاغا سۆزلەپ بېرىمەن. سىزنى مىللەت ۋەكىلى قىلىپ تەقدىرلىشى مۇمكىن دەپ ھېسابلايمەن. تۈرك مىللىتىگە كۆرسەتكەن خىزمىتىڭىز ناھايىتى چوڭ.

مۇشۇنداق جەددىي چىرايلار بىلەن بەكمۇ جەددىي سۆزلىشۋېتىپ بىردىنلا قاقاقلاپ كۈلۈشەتتى.

راسا كۈلۈپ ئات ئوغرىلىرى ئەترىتىنى مازاق قىلغاندىن كېيىن نۆۋەت جەددىي ئىشلارغا كېلەتتى ...

ياغمۇر ئاغا ئات ئوغرىلىقىنى بەكمۇ ياخشى كۆرەتتى. شۇنىڭ

سايىسىدا ھەر يىلى يۈزلەپ، ھەتتا مىڭلاپ ئات بۇ رايوندىن ئۇ رايونغا، بۇ مەملىكەتتىن ئۇ مەملىكەتكە توشۇلاتتى. ياغمۇر ئاغا ئوتتۇرا شەرقتە ئاتنىڭ نەسلىنى ئۆزگەرتىش ئۈچۈن قولىدىن كەلگەنىنى قىلاتتى. يېقىنقى ۋاقىتلاردا ئۇزۇن يايلاقلاردىكى چېركەسلەرنىڭ ھەممىسى، چۇقۇر ئۇۋالىقلارنىڭ كۆپ قىسمى ياغمۇر ئاغىنىڭ ئەترىتىگە كىرىدىغان بولسا زادىلا ھەيران قالماسلىق كېرەك.

ياغمۇر ئاغىنىڭ كونا، چوڭ دېھقانچىلىق مەيدانىدا پېشقەدەم، داڭلىق، چوڭ ئات ئوغرىلىرى يېڭى، ياش ئات ئوغرىلىرىغا ئات ئوغرىلاش ھەققىدە ساۋاقلار بېرەتتى، كۆزلىرى چۇشكەن ئوغرىلارنى ياغمۇر ئاغىنىڭ ئالدىغا ئەكېلىپ « ئال بۇنى، خالىغانچە ئىشلەت، باي » دەيتتى. سەكسەن ياشقا كىرگەن، كۈچلۈك، باتۇر ئات ئوغرىسى ئۇزەيىر دېھقانچىلىق مەيدانىدا قابىلىيەتلىك ئوغرىلارغا چېتىقنى ئېچىش، چېقىش، چېتىقلىق ئاتلارنى ئوغرىلاش تەلىمىنى مەشىق قىلدۇراتتى.

ياغمۇر ئاغىنىڭ بۇ ئىشلىرىنى چۇقۇر ئۇۋادا، تۈركىيەدە بىلمەيدىغانلار يوق ئىدى. بۇ ئىنتايىن چوڭ، بەكمۇ كۈچلۈك تەشكىلاتنىڭ يوشۇرۇن ئىشلىرى يوق ئىدى. ئىشنى ئوچۇق - ئاشكارا، ھەممە ئادەمنىڭ كۆز ئالدىدا قىلاتتى.

ئۆتكەن يىلى ئىراقلىق ئەرەب شەيخىنىڭ ئىنتايىن ئېسىل بىر ئېتى ئوغرىلاندى. شەيخ ئېتىغا تەلۈلەرچە ئامراق ئىدى، يولغا چىقىپ توپتوغرا ياغمۇر ئاغىنىڭ دېھقانچىلىق مەيدانىغا كېلىپ توختىدى. قار - يامغۇر يېغلاپ تۇرۇپ دەردىنى ئېيتتى: « ياغمۇر ئاغا، ئېتىم تېپىلمىسا بۇ دۇنيا ماڭا ھارام » دېدى - ده، بىر قاچا ئالتۇننى چىقاردى، « ھەممىسىنى ئال، ئېتىمنى تېپىپ بەر» دېدى. ياغمۇر ئاغا مەرد ئادەم ئىدى، شەيخنىڭ پۇلىنى ئالمىدى، ئۇنىڭغا تولىمۇ ئېچىنغانىدى. قولىدىن يېتىلەپ ئات قوروسىغا ئېلىپ باردى. شەيخ يىراقتىن ئاتلارغا كۆز يۈگۈرتۈپ چىقىپ: « بۇ ئاتلارنىڭ ئىچىدە مېنىڭ ئېتىم يوق »

دېدى.

ياغمۇر ئاغا ئۇنىڭغا ئاتاقلىق ئوغرىلاردىن بىرىنى قوشۇپ: «شەيخىنىڭ ئېتىنى تاپماستىن كېلىشكە بولمايدۇ » دېدى.

ئالتە ئايدىن كېيىن شەيخىنىڭ ئېتىنى مار ـ مارا تاغلىرىدىكى بىر كۆچمەنچى بەگنىڭ قولىدىن تېپىۋالدى، ياغمۇر ئاغىنىڭ سالمىنى يەتكۈزدى. كۆچمەنلەر يېڭى ئاتنىڭ پۇلىنمۇ ئالماستىن ئاتنى شەيخقە بەردى.

ـــ ياغمۇر ئاغا، ـــ دېدى ئارىپ سايىم بەگ، ـــ ماڭا ئىككى ئاي ئىچىدە چۈقۇر ئوۋانىڭ ئىقلىمىغا چىدايدىغان ئاتتىن ئاز دېگەندە يۈزنى تاپسەن.

ـــ قولۇم كۆكسۈمدە، ھەممىسى بىر خىل رەڭلىك بولسۇنمۇ؟

ـــ ھەر خىل رەڭدىكىسىنى خالايمەن، ئون دانە تورۇق، ئون دانە بوز، بەش دانە جەدە، قۇلا، چىپار ...

ئىككى ئاي ئىچىدە ئارىپ سايىم بەگنىڭ دېھقانچىلىق مەيدانىغا يۈزدىن ئارتۇق ئات كەلدى.

ئارىپ سايىم بەگ ئالدى بىلەن چېركەس ياقۇپنى چاقىردى. ياقۇپ قېرىپ كەتكەن، تېخىچە ئاتتىن چۈشمەيدىغان، ماغدۇرى قالمىغان، پار ـ پۇر ئۆتۈك كىيىپ يۈرىدىغان قىزىل ساقاللىق چېركەس ئىدى. ئەسلىدە ئىدرىس بەگنىڭ دادىسى بەگ بولماستىن، ئۆزىنىڭ دادىسىنىڭ بەگ ئىكەنلىكىنى، ئىدرىس بەگنىڭ دادىسىنىڭ ئۆزلىرىنىڭ مالىيى ئىكەنلىكىنى بارغانلا يېرىدە سۆزلەپ يۈرەتتى.

ـــ ياقۇپ بەگ، ـــ دېدى ئارىپ سايىم بەگ، ـــ قانچە دۆنۈم يېرىڭ بار؟

ـــ بىر يۈز يىگىرمە دۆنۈم.

ئارىپ سايىم بەگ ئۇنىڭ قولىدىن تۈتتى، ئاتلار بىلەن لىق تولغان قورۇغا ئېلىپ باردى.

ـــ ئېتىزلىرىڭنىڭ يەر خېتىنى ماڭا بېرىسەن، بۇ يەردىن

خالىغان ئېتىڭنى ئالىسەن.

ياقۇپنىڭ كۆزلىرى پارقىراپ كەتتى.

ـــ راست دەۋاتامسەن، بەگ؟ لېكىن بۇ ئاتلار بەك ئېسىل ئاتلار ـ دە.

ـــ تاللىۋال، ئېسىل ئاتلار بولسا تېخى ياخشى ئەمەسمۇ؟

چېركەس ياقۇپ بىر ھەپتە ئات قورۇسىدىكى ئاتلارنىڭ ئىچىدە يۈرۈپ، ئۆزىگە ئىككى ئاتنى تاللىۋالدى، ھەقىقەتەنمۇ بەك ئېسىل، ئۇچ ياشلىق بوز ئاتنى تاللىغانىدى. بىر ھەپتە ئاۋارە بولۇشقا ئەرزىيەتتى. يېزىغا باردى، ھەممە ئىشنى سۆزلىدى. بىرنەچچە كىشى شۇ ھامان ئاتلىرىغا مىنىپ ئارىپ سايىم بەگنىڭ يېنىغا چېپىشتى. « بىزنىڭمۇ يېرىمىز بار، بەگ » دېيىشتى. بەگ يەرلىرىنىڭ مىقدارىنى سورىدى. ھەربىرىگە يەرلىرىنىڭ ئاز ـ كۆپلۈكىگە قاراپ بىر، ئىككى، ئۈچ، بەش، يەتتە ئات بەردى.

بىرنەچچە ئاي ئىچىدە ئارىپ سايىم بەگنىڭ ئات قورۇسىدا نەسىلىك ئاتتىن ئازراق قالدى، ئاقمازار يېزىسىدا بولسا ئاتلىقلار كۆپەيدى.

مۇشۇ يول بىلەن دەسلەپكى چاغلاردا ئاقمازارلىقلاردىن يەر ئېلىش بەك ئاسانغا چۈشتى. كېيىنچە ئىشلار بارغانسېرى چىگىچلىنىپ كەتتى. ئارىپ سايىم بەگ چېچىنلەرنى قورقۇتۇش يولىنى تاللىدى. بۇ يول بىلەنمۇ ئازراق غەلىبە قازىنىپ، ئازراق يەرنى قولغا كىرگۈزدى. باشتا ئىدرىس بەگ بىلەن دېھقانلارنىڭ بىر قىسمى قاتتىق تۇرۇشتى، ئارىپ سايىم بەگكە يەرلىرىدىن بىر غېرىچمۇ بەرمەسلىككە قەسەم قىلىشتى. يېزىلىرىنى تاشلاپ نەگە، قايسى تەرەپكە كېتەتتى؟ ئىدرىس بەگنىڭ مېڭىسىگە ھېچ نەرسە كىرمەيتتى.

ـــ نەنى خالىساڭلار، شۇ يەرگە سىلەرنى يەرلەشتۈرۈپ قويىمەن، ـــ دەيتتى ئارىپ سايىم بەگ.

ئارىپ سايىم بەگنىڭ قارا، « فورد » ماركىلىق، چىراغلىرى

چوڭ پىكاپى تىزغىچە كىلىدىغان توپىلارغا پېتىپ، ئىدرىس بەگنىڭ ئۆيىگە ناھايىتى كۆپ كىلىپ كەتتى، جىق جېدەللەشتى. ئارىپ سايىم بەگ ئىدرىس بەگكە ناھايىتى ئورۇنلۇق، ياخشى تەكلىپلەرنى بەردى. ھەتتا: « پاشاغا دەپ سېنى مىللەت ۋەكىللىكىگە سايلىتىمەن » دېدى. ئىدرىس بەگ يەنىلا ئۇنىڭغا بىر غېرىچ يەرنىمۇ بەرمىدى. ئارىپ سايىم بەگ ئۇنىڭغا تەھدىت سالدى، ئىدرىس بەگ بۇ تەھدىتلەرگە قارشى:

— بوينىمىز قىلدا باغلاقلىق، بېگىم، — دەپلا تۇراتتى. ھېچ نەرسە دېمەيتتى، — قانداق قىلىمىز بېگىم، بوينىمىز قىلدا باغلاقلىق.

23

ئادىمنىڭ يۈرىكىنى قاتتىق قورقۇش ئازابى مۇجۇڭالغانىدى. تۇنۇگۈن ئاخشامدىن بېرى ئاقچەسازنىڭ بويىغا يايلاق باراتتى، پاتقاقلىقنىڭ سۇلىرىغا پۇتىنى تىقاتتى. كېيىن ئارقىغا يېنىپ ئۆزى تۇغدە تۇرغان ھېلىقى چىنار تۇۋىگە كېلەتتى. بۇ يەردە چۇڭىن - پاشىلار بەكمۇ جىق ئىدى، ئىسقىرتقاندەك ۋىڭىلدايتتى، ئادىمنىڭ يۈزىگە، بويىنىغا، قوللىرىغا، پۇتلىرىغا قونا تتى، ئۇلارنىڭ نەشتەرلىرى ئادىمنىڭ ئۇستىدىكى كۆڭلەك، ئىشتانلىرىدىنمۇ ئۆتۈپ كېتەتتى. ئادىم خىيالغا چۆمەتتى. ئەجەبا، ئۇ ئاتقان ئات ئۆزىنىڭ بوز ئېتىمىدۇ ياكى تورۇق ئاتمىدۇ؟ ئۆز ئىچىدە: « قوڭۇر ئاتنى ئاتقاندەك قىلىمەن » دەپ تەكرارلايتتى ... يەرگە قاپقارا دەرەختەك ئۇرۇلۇپ چۈشتى، قاپقارا ئىدى. بوز ئات بولسا ئاپتاپتا پارقىرايتتى، ئاق بۇلۇتتەك ياتاتتى ... بۇلارنى ئويلاپ خۇشال بولاتتى. « ئەتە باينىڭ ئالدىغا بارىمەن، تورۇق ئاتنىڭ كاللىسىنى ھويلىغا ئاتىمەن، دۇشمىنىڭنىڭ ئۆمرى مۇشۇنچىلىك بولسۇن بايىم، خالىساڭ يوباز ئوغلىنىڭ، ئوسمان چوڭنىڭ، مەمەت ئاۋاقنىڭمۇ

كاللىسىنى ئەكېلىمەن، خالىساڭ كامال پاشانىمۇ ...» دەيتتى ۋە ئۆزىچە كۈلەتتى. قاراڭغۇدا ئات بار تەرەپكە ئۇزاقىچە قاراپ تۇراتتى. ئاتنىڭ قاپقارا بولۇپ ياتقانلىقىنى كۆرگەندەك بولاتتى. مانا قارا، — دەيتتى ئۆز - ئۆزىگە، — ئۇ يەردە قاپقارا سوزۇلۇپ ياتىدۇ. تورۇق ئاتنى ئەپلەپ چەنلىدۇق. ھازىرغىچە بىرەر پاي ئوقمىمىز زايە كەتكەنمۇ؟ ... ئۇ نەرگىسلەرنىڭ ئارىسىغا كىرەتتى، گۈللەرنى دەسسەيتتى، بۇلاقتىن سۇ ئىچەتتى، يەنىلا: «بۇ ئىشنىمۇ تۇگەتتۇق، بۇ ئىشتىمۇ يۇزىمىزنى يورۇق قىلدۇق» دەيتتى. سازلىقتىن چىنارنىڭ تۈۋىگىچە كېلەتتى. بىراق، ئۇنىڭدىن نېرى بىر قەدەم ئاتلىمايتتى ... باراي، كۆرۈپ باقاي، دەيتتى، ئاتنىڭ تاپىغا قاراپ بىر قەدەم تاشلايتتى، كۆڭلىگە بىر ئەندىشە چۈشەتتى - دە، يەنە بىر پۇتىنى كۆتۈرەلمەيتتى، ئارقىسىغا يانا تتى. بىردىنلا كاللىسىغا باشقا ئوي كېلەتتى: « ئاتقىنىم بوز ئات بولسىچۇ، باي ئۆلگۈچە يۇزىمىزگە قارىمايدۇ. قارىمايدۇ، قارىمايدۇ » دەپ ئىچىدە ئىڭرايتتى ... بىچارىنىڭ ئەڭ ئېسىل ئېتىنى ئېتىۋەتتىم ... ئات قورۇسىدىكى ئەڭ ياخشى ئېتىنى تاللىغاندۇق، ئاخىر بەش پاي ئوقتا ... بېرىپ ئاتنىڭ تاپىنى كۆرۈش ۋە قورقۇنچ ئازابىدىن قۇتۇلۇش كېرەك ...

تۇمانلىق، دىمىق، نەملىك كېچە ئىدى. ھاشاراتلار، كۆيگەن قوللىرى، كىيىملىرى، شەپكىسى، ئاياغلىرى نەم ھاۋادا مىلىچ - مىلىچ نەملىشىپ كەتكەنىدى. تىنماستىن تەرلەيتتى. شامال يوق، كىچىككىنە شەپىمۇ ئاڭلانمايتتى، تۇنجۇقۇپ قالغۇدەك ئىسسىق. ئادىم ياقىسىنى، مەيدىسىنى ئاچتى، ئىچى سىقىلىپ يېرىلىپ كېتەي دەيتتى. بىر يەردە تۇرالمايتتى. بىر دەم ئۇخلىماقچى بولدى، بىراق كۆزىگە ئۇيقۇ كەلمىدى، بۇرۇنلاردا ئۇ بېشىنى ياستۇققا قويۇش بىلەنلا ئۇخلاپ كېتەتتى. بىرھازاغىچە ئۇيان - بۇيان ئۆرۈلۈپ ياتتى، كېيىن تۇرۇپ كەتتى، ئاناۋارزا قەلئەسىگە قاراپ ماڭدى. قارلىغاچلار كېچىدىمۇ ئالدىدىن پىر - پىر قىلىپ ئۇچۇپ كېتەتتى. ئاتنىڭ تاپىدىن يىراقلاشقانسېرى

كۆڭلى ئارام تېپىپ، يۈرىكىگە ئانچە - مۇنچە خۇشاللىق تۇيغۇسى ئورنىشاتتى. تاڭ ئاتقۇچە مۇشۇنداق ماڭدى. كۈن چىقىۋاتقاندا توختىدى، ئارقىغا ياندى. تۇنۇگۈن ئاخشام ئاتنى ئاتقان يەرگە قاردى، ئاتنىڭ تاپى كۆرۈنمەيتتى، ئەمما ئېگىز چىنار يوغان شاخلىرى بىلەن قارىيىپ تۇراتتى. چىنارنىڭ سەل نېرىسىدا، ئاسمانىنىڭ قەرىدە بىر توپ قاغا - قۇزغۇن ئۇچۇپ يۈرەتتى.

ئادەم بىردەم قىمىر قىلماستىن چىنارنى، ئېگىزدىن پەسكە چۈشۈۋاتقان بىر توپ قاغا - قۇزغۇننى تاماشا قىلدى. قوللىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ، بالىلارچە نادانلىق بىلەن، بىر بالىنىڭ چىن قەلبىدىن چىققان ئىستىكى بىلەن:

— يارەببىم، ئاتقىنىم تورۇق ئات بولغاي ! — دېدى ئۇ، — ئاتقىنىم تورۇق بولماي قالسا مەن ھېچكىمنىڭ، ئىنسانىنىڭ يۈزىگە قارىيالمايمەن. يا خۇدايىم، خوتۇنۇمغىمۇ قارىيالمايمەن. يا خۇدايىم، خوتۇنۇمغىمۇ قارىيالمايمەن. ئۇنى جېنىمدىن ئارتۇق كۆرەتتىم. خۇدايىم، ئۆزۈڭ ماڭا گۇۋاھ، ئۇنىمۇ يەنە بىر قېتىم كۆرەلمەيمەن.

شۇ چاغدا خوتۇننى قاتتىق سېغىنغانلىقىنى ھېس قىلدى. ئۇنىڭ بىلەن بىللە ياتقان ئاخىرقى كۈننىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى. ئۇنىڭ چىڭ، يوغان ئەمچەكلىرى ئاجايىپ ئىسسىق ئىدى.

— يا خۇدايىم، تورۇق ئات ئۆلمىگەن بولسا مەن ئۆلمەن، ماڭا ياردەم قىلغايسەن !

چىنار تۈۋىگە قاغا - قۇزغۇنلار ئۇچۇپ كېلىپ قوناتتى، قاناتلىرىنى كېرىپ يەردە سەكرەيتتى، كېيىن ئوتلارنىڭ ئارىسىغا كىرىپ كۆزدىن غايىب بولاتتى.

ئۇ ئاتنىڭ تاپىغا قاراپ يۈگۈرۈشكە باشلىدى. چىنار تۈۋىگە بارغاندا كۆزىنى يۇمماقچى ۋە دەل ئۆلگەن ئاتنىڭ يېنىغا بارغاندا ئاچماقچى بولدى.

ئاناۋارزا ئوۋاسىنىڭ تۇزلەڭلىكىگە قىزىق ئاپتاپ چۈشۈپ ھەممە ياقنى كۆيدۈرەتتى. كۈن ئوت چاچرىتاتتى. ھېچقانداق جانلىق كۆرۈنمەيتتى، ئات، ئېشەك، قوش، قۇرت - قوڭغۇز، ئۆمۈچۈك، يىلان، ھەممىسى كۆلەڭگە، سالقىن يەرلەرگە كىرىپ كەتكەنىدى.

ھاسىراپ - ھۆمۈدەپ چىنار تۈۋىگە كەلدى. شۇنچىلىك ھېرىپ كەتكەنىدىكى، ئۆزە تۇرالمايتتى، چىنار تۈۋىگە يىقىلدى. ئۇيقۇسىزلىقتىن جېنى چىقاي دېگەن ۋە ھالىدىن كەتكەنىدى. بېشىنى چىنارنىڭ يىلتىزىغا قويدى، كۆز قىرى بىلەن ئاسماندىن قاناتلىرىنى كېرىپ چۈشۈۋاتقان قاغا - قۇزغۇنلارغا قارايتتى، قارىغان پېتى يېتىپ ئۇخلاپ قالدى. مىلتىقىنى ئوڭ قولىدا چىڭ تۇتۇپ ياتاتتى.

ئاسماندىن قاغا - قۇزغۇنلار چۈشتى، قاناتلىرىنى كېرىشتى. ھەممە تەرەپنى قاغا - قۇزغۇن قاناتلىرىنىڭ شالدىرلىغان ئاۋازى قاپلىدى. قاغا - قۇزغۇنلار ئاتنىڭ تاپىغا ئولاشتى. قېرى، ياش قاغىلار يېقىنلىشالمايتتى، يىراقلاردا تۇراتتى، قاغا - قۇزغۇنلارنىڭ ئۇچۇپ كېتىشلىرىنى كۈتۈشەتتى.

ئات تاپىنىڭ ئەتراپىدا توپ - توپ قاغا - قۇزغۇن قاناتلىرىنى قاقاتتى، بىر - بىرىنىڭ ئۈستىگە يېپىلىشاتتى، چوقۇشاتتى، توختىماستىن ئۇچۇپ چۈشەتتى. ئات تاپى بىلەن ئادەم تۇڭدە ئۇخلاۋاتقان چىنارنىڭ ئارىلىقى، ئاستى، قاپقارا قانات قېقىشىپ يۈرگەن قاغا - قۇزغۇنلار بىلەن تولۇپ كەتتى.

قاغا - قۇزغۇنلار نامازدىگەر مەزگىلىدە تارقاشقا باشلىدى. ئاخىرقى بىر قۇزغۇن ئات تاپىدىن يۇلۇۋالغۇدەك بىر چىشلەم گۆش تاپالماستىن كېتىپ قالدى، يەردە ئات بېشىنىڭ ئىسكىلىتى، قىسقا قۇيرۇق، ئازراق يالى ۋە بىر دۆۋە ئۈستخان قالدى.

قاغا - قۇزغۇنلارنىڭ ئارقىسىدىن بىرقانچە قۇتۇر ئىت كەلدى. ئاتنىڭ ئىسكىلىتىنى ئۇ يەردىن سازلىقنىڭ ئىچىگە، سۆگەت

ئازگىلىغا سۆرەپ كىردى. ئۇ يەردە خاتىرجەم غاجىلاشقا باشلىدى.

ئادەمنىڭ ئۇستىگە كۈن چۈشتى. كۈننىڭ قىزىقىدا ئىسسىپ، چىپ ـ چىپ تەرگە چىلاشتى، ئويغىنىپ كەتتى. ئويغىنىش بىلەن ھېلىقى تەرەپكە قارىدى. ئۇ يەردە قاغا ـ قۇزغۇنلار ياكى باشقا نەرسە كۆرۈنمەيتتى ... ئاتنىڭ ئۇستىخانلىرى نەگە كەتتى؟ ئۇ يەردە پەقەت ئۇستىخانلار ئورنىدا پەيلىرى چۈشۈپ كەتكەن ئوچ ـ تۆت قېرى قاغا ئايلىنىپ يۈرەتتى. مۇشۇنداق بولغىنى ئۈچۈن ئادەم خۇشال بولدى. ئۆز كۆڭلىدە: « ئاناڭنى ... شۇ تورۇق ئاتنى ئۆلتۈردۈم، ئۇنىڭ گۆشىنى قاغا ـ قۇزغۇنلار يېدى، ئۇستىخىنىنى ئىتلار ئەكەتتى » دېدى.

ئات تاپى بار يەرگە باردى، ئاتتىن ھېچبىر بەلگە قالماپتۇ. يەردە، ئوتلارنىڭ ئۈستىدە قان داغلىرى، چۈلۈڭۇر، ھەتتا بەلتاسمىلىرىنىڭ پارچىسىمۇ قالماپتۇ. قاغا ـ قۇزغۇنلار، ئىتلار ھەممىنى يەپ كېتىپتۇ. ئادەم مۇشۇنداق بولۇشىنى ياخشى بىلەتتى.

يا خۇدايىم، ساڭا مىڭ ـ مىڭ شۈكۈر، مېنى بۇ بالادىنمۇ قۇتۇلدۇردۇڭ. تورۇق ئاتنى ئۆلتۈرۈشنى ماڭا نېسىپ قىلدىڭ، ساڭا مىڭ شۈكۈر. ئۆيگە بېرىپ سەن ئۈچۈن تاجلىق خورازدىن بىرنى قۇربانلىق قىلىمەن. ئەمدى شۇ بوز ئاتنى قانداق تاپىمەن؟ تورۇق ئاتنىڭ كاللىسى قېنى؟ باينى ئۇ ئاتنى ئۆلتۈرگىنىمگە قانداق ئىشەندۈرىمەن؟

ئادەمنىڭ قورسىقى بەك ئېچىپ كەتكەندى. پاتقاقلىقنىڭ تۆۋەن تەرىپىدە بىر يار بولۇپ، يارنىڭ تۆۋىدە يالپۇزلار جىق ئۆسەتتى. ئۇنىڭدىن باشقا، ئۈجمە دەرەخلىرىمۇ بار ئىدى، سۇلىرى سوغۇق ئىدى. شۇ يەرگە باردى، بېلىدىكى ئوزۇق تۈگۈچىنى يەشتى. نان يۆگىگەن لاتا ھۆل بولۇپ سۇغا چىلىشىپ كەتكەندى. تەر ناننىڭ ئارىسىغىمۇ ئۆتۈپ كېتىپتۇ. نان قۇرۇپ

تاشتەك قېتىپ كەتكەندى. ئىچىگە سىڭىپ كىرگەن تەرمۇ نانىنى يۇمشىتالماپتۇ.

ئادەم نانىنى سۇغا تاشلىدى. قاپقارا بولۇپ كەتكەن نانىنى خېلىغىچە سۇغا چىلاپ تۇردى، نان ئازراق يۇمشىدى، ئۇ غاجىلاشقا باشلىدى. غاجىلاپ يۇرۇپ نانىنى يەپ بولدى. تۈگۈچتىكى سۇزمىنىمۇ سقىملاپ ئاغزىغا سالدى. شۇنىڭدىن كېيىن يولغا چۈشتى. كەچكى سالقىن شامال چىقىۋاتاتتى. غەرب شامىلى كېلەتتى، جەنۇبتا، يىراقلاردا ئاق يەلكەندەك بۇلۇتلار كۆتۈرۈلەتتى. يوللاردا توپا ـ چاڭلار جەنۇبتىن شىمالغا پۇرقىراپ ئۇچاتتى.

ئۆيگە بارالمايتتى، بايغا نېمە دەيتتى؟ بوز ئات دېھقانچىلىق مەيدانىغا بارغانمىدۇ؟

بىردىنلا قاغا ـ قۇزغۇنلارغا خاپا بولدى، سېسىق شۇمشۇكلەر، ئادەمگە ئۆزى ئۆلتۈرگەن ئاتنىڭ ئۆلۈكىنىمۇ كۆرستىشمەيدۇ، ئۇستىخانلىرىنىمۇ يەپ كېتىشىدۇ. ھەي ئىپلاس قۇشلار، قۇشمۇ ئۇستىخان يەمدۇ؟ سىلەر قۇش ئەمەس، ئىتلار سىلەر ... ئىتنىڭ بالىسى كۇچۇك. ھەي ئىتنىڭ بالىسى ئىتلار. ئاچلار، تاپ يەيدىغانلار، سىلەرگە تېخى كۆرستىمەن ! ... ماڭغانسېرى خاپىلىقى تېشىپ غەزەپلىنەتتى.

ئاناڭارزا قىيالىقلارغا كەلگەندە كۆز باغلانغاندى. قىيالىقتىكى ئەتراپى قىزىل ئۆڭكۈرنىڭ ئۈستىدە تۆت ـ بەش قاغا ـ قۇزغۇن قاناتلىرىنى قىسىپ، بويۇنلىرىنى ئىچىگە تارتىپ تۇرۇشاتتى. مىلتىقنى بەتلەپ ئۇلارنىڭ ئەڭ چوڭىنى چەنلەپ ئاتتى. چەنلىگەن قۇزغۇن قىيالىقلاردىن پۇلاڭشىپ پەسكە چۈشۈشكە باشلىدى. ئادەم يەرگە چۈشكەن قۇزغۇننىڭ يېنىغا باردى، تېخى ئۆلمىگەندى. قىيالىقلارغا ئۇرۇلۇپ چۈشكەن قۇزغۇننىڭ قانىتىنىڭ ئۈچىدىن تۇتتى ۋە سۆرەشكە باشلىدى. پەسكە چۈشتى.

ھېچ نەرسىنى ئويلىمايتتى. ئاچچىقى بارغانچە كېلىۋاتاتتى. خاپىلىقىدىن جان تالىشىۋاتقان قۇزغۇننىڭ بېشىنى دەسسەپ

ئېزىۋەتتى.

پۈتلىرى ئۇنى توپتوغرا ئەسكەرلىك چاغلىرىدىكى دوستى، ئاناۋارزا يېزىسىدىكى كۆرد سەپەرنىڭ ئۆيىگە باشلاپ كەلدى. بېشىنى كۆتۈرۈپ قارىسا، سەپەرنىڭ ئىشىكى ئالدىغا كېلىپ قالغانىدى.

سەپەر ئۇنى كۆردى، بارلىق ئاستىدىكى سۇپىدىن چۈشتى.

— سالامەت كەلدىڭمۇ دوستۇم ئادىم؟ مەن تېخى بىزنى ئۇنتۇپ كەتكەن ئوخشايدۇ دەپتىمەن. قارىغىنا، بالىلىرىمنىڭ چوڭ بولۇپ كەتكىنىنى !

سەپەر ئادىم قانىتى بىلەن سۆرەپ كەلگەن قۇزغۇننى كۆرۈپ:

— ئۇ نېمە؟ نېمە ئىش، بىزگە قۇزغۇن ئەكەلدىڭمۇ؟ — دېدى.

ئادىم ئۆزى سۆرەپ كەلگەن قۇزغۇنغا شۇنداق بىر قاراپلا قولىدىكى قاناتنى قويۇپ بەردى.

— يولدا كېلىۋېتىپ ئاتقانىدىم، بالىلار ئوينىسۇن، دەپ ئېلىۋالدىم.

— قېنى، سۇپىغا كەلگىن، هېرىپ كەتكەندەك تۇرىسەن.

خوتۇنىغا ۋارقىرىدى:

— هەي، ئۇرۇققا سۇ توشقۇزۇپ ئەكەل، ئادىم يۇز - قولىنى ياخشىلاپ يۇسۇن، قارىغىنا، كىم كەپتۇ؟

ئادىم يۇز - قوللىرىنى ياخشىلاپ يۇدى، ئېرتتى. سۇپىغا چىقتى. سەپەرنىڭ خوتۇنى يالپۇز سېلىپ ئەتكەن شورپا ئەكەلدى. ئادىم نەچچە كۈندىن بېرى ئىسسىق بىر چىنە ئاشقا زارىقىپ كەتكەنىدى. شورپىنى سۈمۈرۈپ ئىچتى. شۇنىڭدىن كېيىن ياستۇققا يۆلىنىپ، بولۇپ ئۆتكەن ئىشلارنى، تورۇق ئات بىلەن بولغان جەڭنى، قاغا - قۇزغۇنلارنى سەپەرگە ئۇزاققىچە سۆزلەپ بەردى.

— سەپەر، بۇنىڭغا نېمە دەيسەن؟ ماڭا بىر ئەقىل كۆرسەتكىن، — دەپ سۆزىنى تۈگەتتى.

سەپەر ئويلىناتتى. ئادىم يەنە بىر سوئال سورىدى:

— سېنىڭچە، ئۆلتۈرگىنىم تورۇق ئاتمىدۇ؟

— بىلمەيمەن، — دېدى سەپەر، — هېچكىمۇ بىلمەيدۇ. بۇز ئات ساق قالغان بولسا تورۇق ئاتنى، تورۇق ئات ساق بولسا بۇز ئاتنى ئىزدەيسەن. بىرىگە قاراپ يەنە بىرىنى جەزم قىلالايسەن. ئەلى ساپا بايىنىڭ ئالدىغا مۇشۇنداق قۇرۇق قول بارغىلى بولمايدۇ. تۇرمۇشۇڭ ۋەيران بولىدۇ. ئەل - ئالەمنىڭ ئويۇنچۇقى بولۇپ قالىسەن. ئاتنى قاغا - قۇزغۇنلار يەپ كەتكەنلىكىنى، شۇڭلاشقا ئاتنى كۆرەلمىگەنلىكىڭنى هېچكىمگە، هەتتا خوتۇنۇڭغىمۇ دېمىگىن، ئەل - جامائەت سېنى مەسخىرە قىلىدۇ.

شۇ كېچىسى ئادىم باراڭلىقتا تاڭ ئاتقۇچە ئۇخلىمىدى. هەر خىل پىلان تۈزدى. تېخى كۈن چىقماستىن سۇپىدىن چۈشتى، يولغا چىقتى. سەپەرنىڭ خوتۇنى يول ئوزۇقىنى ئاخشاملا تەييارلاپ قويغانىكەن. قولىغا بەرىكەت بەرسۇن، ئۇنى ئېلىۋالدى، بولمىسا، هازىر ئوزۇقنى ئويلىغۇدەك هالى يوق ئىدى.

ئادىم جەيھان دەرياسىنى بويلاپ شەرق تەرەپكە ماڭدى. ئاناۋارزانىڭ چېتىدىن ئۆتتى، باشقا تەرەپكە بۇرۇلدى، قولىقىغا تاقا ئاۋازىدەك بىر خىل ئاۋاز ئاڭلاندى، بېشىنى كۆتۈرۈپ قارىدى، تورۇق ئات بىلەن دوقۇرۇشۇپ قالدى. ئات دەل قىيانىڭ چوققىسىغا چىقىپ قۇيرۇقىنى ئاستا شىپاڭلىتاتتى. ئادىم نېمە قىلىشىنى بىلەلمىدى. تىزلىرى پۈكۈلۈپ، ئۆزى تۇگۈلۈپ يىقىلدى.

ئات بىرئازدىن كېيىن مىدىرلىدى، قىيادىن تۆۋەنگە قورقماستىن سىيرىلىپ چۈشتى. ئۆز ئەتراپىدا بىرنەچچە ئايلانغاندىن كېيىن قىسقا يالىنى سىلكىتىپ چېپىپ كەتتى.

— مەن نەدىن بىلەي، نېمىنى بىلەي، — دەيتتى، ئولتۇرغان يېرىدىن تۇرۇشقا هەرىكەت قىلاتتى. ئوڭ قولى بىلەن يەرگە تايىنىپ تۇرۇپ، — مەن نېمىنى بىلىمەن، ياردەبىم، مەن نېمىنىمۇ بىلەتتىم ... — دەيتتى.

24

دېھقانلاردا كۆز بىلەن كۆرگۈدەك دەرىجىدە بىر خىل ئۆزگىرىش بار ئىدى. ھەممە ئادەم جانلانغان، ئۆيدىن ـ ئۆيگە كىرىپ چىقاتتى، كۈلۈشەتتى.

ئوسمان چوڭدىن ئاغرىنغانلار: « كور بولۇپ كەتكۈر ئوسمان چوڭ، قىزغانچۇقلۇق قىلىپ ئۇنى بىزگە كۆرسەتمىدى. كۆزى كور بولغۇر، ئۇنىڭ گۈلدەك چىرايىنى بىزمۇ ئازراق كۆرگەن بولساق نېمە بولاتتى، ئۆزىلا كۆرمەكچى. ۋاي ھەسەتخور قېرى » دېيىشەتتى.

— باشقىلار كۆرسە يەپ كېتەتتىمۇ؟

— ئادەم قېرىغانچە ئىچى تار بولۇپ كېتىدۇ ...

— ئۇچ كۈن غاگزىسىنى قېقىپ ـ قېقىپ قويۇپ، يېزىنىڭ ئىچىدە ئايلىنىپ يۈرۈشلىرىچۇ تېخى، ئۆزىنى سۇلايمان پادىشاھدەك ھېسابلايتتى، شۇنچىلىك چوڭچى.

— جاھىل قېرى ... شۇڭقارىنى ئۇۋىسىدىن قاچۇرۇپ قويۇپ يېتىپ قالدى.

— يېتىپ قېلىۋەرسۇن !

— يېتىپ ئۆلسۇن.

— ۋاي ئۆلگۇر قېرى، دېھقانلاردىن ئازراقى بولسىمۇ ئۇنىڭ چىرايلىق يۈزىنى كۆرسە نېمە بولاتتى؟

— دېھقانلاردىن قىزغىنىدىغان نېمىسى بار؟

— ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قاپتۇ، خۇدايىم بۇيرۇسا قوپالماي قالار.

— ئۇ قانداق بىر ئادەم بولغىيدى؟

— ئۆزى قانداق چىرايلىق بولغىيدى؟

— ئۇرۇشقا كىرگەندە، مىلتىقى يىگىرمە غۇلاچ ئۆزىراپ كەتكۈدەك دېيىشىدۇ.

— ئۇنىڭغا ئوق ئۆتمەيدىكەن، دېيىشىدۇ.

— ئاسىم چاۋۇش ئۇنى بىر كېچىدە ئۇخلاۋاتقان يېرىدە تۇتۇۋاپتۇ، دېيىشىدۇ.

— ئۇ شۇنداق بىر خىل ئۇخلايدىكەن ...

— بىچارىنىڭ ھېچ نەرسىدىن خەۋىرى يوق ئىكەن.

— خۇددى بوۋاقلاردەك.

— ئاسىم چاۋۇش بىر گۈرۈپپا ئەسكىرىگە شۇنداق بۇيرۇق قىپتۇ: ئوقلارنى ئۇنىڭ قارنىغا ئېتىڭلار !

— ئېتىشىپتۇ.

— شۇنداق بىر قارىسا ...

— نېمىنى كۆرۈپتۇ دەڭلار !

— ئوقلار ئۇنىڭغا ئۆتمىگۈدەك.

— ئوق ئۆتمەيدۇ !

— ئوق ئۆتەلمەيدۇ !

— ئۆتمەيدۇ ...

— ئۆلگۈر قىزغانچۇق ئوسمان قېرى، ئاغمىزنى بىزگە كۆرسەتمەستىن ...

— جېنىمىزنى ...

— بالىمىزنى ...

— شۇڭقارىمىزنى ...

— گۈلىمىزنى ...

دېھقانلار يەنىلا شاد ـ خۇرام ئىدى. ئوسمان چوڭدىن رەنجىيتتى، خاپا بولاتتى، ئەمما يەنىلا ئۇنىڭ ئۆز يېزىلىرىغا كەلگىنىنىڭ ئۆزىمۇ يېتەتتى. بىراق، خەۋەر تېپىپ ئاز ـ تولا بولسىمۇ دىدارىنى كۆرۈۋالغان بولساق نېمىمۇ بولۇپ كېتەر ئىدى؟

كۆڭۈللىرىگە بىر خىل ئىشەنچ ئورنىتىلغانىدى. ئەلى ساپانىڭ قورقۇنچىسى تۆت ـ بەش كۈن ئىچىدىلا تۇگەپ كەتكەنىدى. شۇنداق بىر ئادەم بارمىدى، يوقمىدى، ئۇنتۇپلا

كېتىشتى. يېزىنىڭ ھەربىر يېرىنى، ئېچ ـ ئىچىنى بىر خىل توي، بايرام ھاۋاسى قاپلاپ تۇراتتى، ئۇلارغا جان كىرگۈزەتتى.

— ئوسمان ئاغا، ئۇنىڭ يېزىغا كەلگەنلىكىنى نېمە ئۈچۈن بىزگە خەۋەر قىلمىدىڭ؟

— قورقتۇم، بالىلىرىم، قورقتۇم.

— بىز ئۇنىڭغا نېمە قىلاتتۇق؟ ئۇنى كۆز قارىچۇقىمىزدەك ساقلايتتۇق.

— دېھقانلار سەندىن خاپا. قارىغىنا، ئۇ كەتكەندىن كېيىنمۇ دېھقانلار جانلىنىپ كېتىشتى، كېتىپ كەلمەي قويغان ھالەتتىمۇ ...

— ھېچكىمگە دېيەلمەيتتىم، بىرەر ئاغا ياكى ھۆكۈمەت تۈيۈپ قالسا ... يېزىنى قورشايتتى. شۇڭقارىمنى ئۆلتۈرەتتى. ئادەملىرىمىز جاسارەت كۆرسىتەلمەيتتى.

— بىز ئۇنى پادىشاھلارغا، باشلىقلارغا تۇتۇپ بېرمەيتتۇق. جېنىمىزنى ئالماي تۇرۇپ ئۇنى قولىمىزدىن ھېچكىم ئالالمايتتى.

— مەن نەدىن بىلەتتىم، نېمىنى بىلەتتىم، بىر قۇش كەلدى، چاتقاللىققا مۆكۈندى.

— ئۇنىڭغا ئوق ئۆتمەيدۇغۇ ...

— پۈتۈن بىر ئارمىيەگە قارشى تۇرالايدۇ.

— ياش ئوسمان ئۇ.

— نەدىن بىلەي، بالىلىرىم، مەن نەدىنمۇ بىلەتتىم !

— شۇمۇ ئىشمۇ؟ بىزگە ئۇنىڭ بۇرنىنىڭ ئۇچىنىمۇ كۆرسەتمىدىڭ.

— ئۆزى خالىمىدى، ئۇنىڭ ئارقىسىدا بىر ئارمىيەگە تەڭ ژاندارما بار ئىدى. ئايلاپ ئاچ قالغان، بىر تېرە ـ بىر ئۈستىخان بولۇپ قالغان. شۇڭلاشقا، « ئوسمان ئاغا، مېنى مۇشۇ ھالەتتە دېھقانلارغا كۆرسەتمە !» دېدى.

— بىز ئۇنىڭغا تاماق يېگۈزەتتۇق، مايى، ھەسەل بىلەن

باقاتتۇق.

خېلى ئۇزاق زامانغىچە دېھقانلار ئۇنى كۆرمىگەنلىكى ئۈچۈن ئىسىت دەپلا قېلىشتى، ئوسمان چوڭنى قارغاشتى، ئۇنى سوراقىقا تارتىشتى. ئۇنى نېمە ئۈچۈن، نېمە سەۋەبتىن كۆرەلمىدى؟ مۇنداق ياخشى پۇرسەت يەنە كېلەرمۇ؟ يېقىن ئەتراپتىكى يېزىدىكىلەرمۇ ئوسمان چوڭدىن رەنجىشتى، خاپا بولۇشتى.

شۇنىڭدىن كېيىن ئۇنى ۋايۇاي يېزىسىدا ۋە باشقا يېزىدا كۆرگۈچىلەر چىقىپ قالدى. ئۇنى قانداق كۆرگەنلىكلىرىنى ئوتتۇرىغا چىقىپ سۆزلەشكە باشلاشتى. ئوسمان چوڭنىڭ ئاغرىق ياتقانلىقىنى خىياللىرىدىن چىقىرىپ قويۇشتى. ئۇنى كۆرگەنلەرنىڭ ھەربىرى ئۆزىچە بىر خىل ھېكايە توقۇپ چىقىراتتى.

ئالدى بىلەن ئۇنى ئوسمان چوڭنىڭ ئۆيىگە باشلاپ كەلگەن ۋەلى توقۇشقا باشلىدى:

— ھېرىپ كېتىپ قاتتىق ئۇيقۇغا كەتكەنىدىم، — دەپ سۆزىنى باشلىدى، — چۈش كۆرۈۋاتاتتىم. كارامەت بىر سۇ ئاقاتتى. سۇ ئەمەس، ئاپپاق يورۇقلۇق، كۈن نۇرى ئاقاتتى. سۇنىڭ ئىچىدىن بويى ئېگىز، چەپرەسلەنگەن ئوقلارنى ئېسىۋالغان، ياپيېشىل پارىلداپ تۇرىدىغان مىلتىقلىق بىر ئادەم چىقىۋاتاتتى. قۇلىقىمغا: ئوسمان ئاغا، ئوسمان ئاغا ! دېگەن ئاۋاز كىردى. ئۆڭۈمۈ، چۈشۈمۈ، دەپ ئويلاندىم. قارىسام، ئىشىكتە بىرى تۇرۇپتۇ، ئىشىكنى ئاچتىم. بىر ئادەم، ئېگىز بويلۇق بىر ئادەم ئىكەن. ئۈستىبېشى پۈتۈنلەي ئوقلار بىلەن قاپلانغان بولۇپ، يېگىنە سانچىغۇدەك يەر تاپالمايسەن، كارامەت ياسانغان. دۇربۇنى ئالتۇن، پار ـ پار پارقىراپ تۇرىدۇ. تاپانچىسىنىڭ، خەنجىرىنىڭ سېپىمۇ ئالتۇن، ھەممە يېرى ئالتۇن. ئۆي ئىچىگە تەكلىپ قىلدىم. كىردى، چىراغ ياقتىم ... ئولتۇردى، تامغا يۆلەندى. شۇنداق سۆرلۈكى، ئۇزاقراق قارىيالمايسەن، سېنى قورقۇنچ

باسدۇ. كۆزلىرى چاقماقتەك، ۋەھشىي بۆرىلەرنىڭ كۆزىدەك. ناماز ئوقۇدى. ئۇ ناماز ئوقۇۋاتقاندا قوللىرى بىلەكلىرىگىچە ياپيېشىل بولۇپ كەتتى. تاماق ئەكەلدىم، تاماقنى يېدى. گەپ ـ سۆز قىلمايتتى، خىيال سۈرەتتى. ئېتىگىنى دەپ بەرگىن، دېدىم، ئوچ قېتىم دېدىم، پەرۋا قىلمىدى. ئاڭلىمىغانغا سالدى. كېيىن ئورنىدىن تۇردى. بېشى شىپتىكى قومۇشلارغا تېگەتتى. بىزنىڭ ئۆينىڭ ئىشىكىدىن ئىككى پۇكلىنىپ چىقتى. بىزنىڭ ئىشىكتىن سەيپەلى دارازا چىققاندىمۇ تىك مېڭىپ چىقاتتى، بېشىنىڭ ئۈستىدە يەنە ئىككى غېرىچچە بوشلۇق قالاتتى. دەرۋازىغا قاراپ ماڭدى. « سېنى ئوسمان ئاغامنىڭ ئۆيىگە ئاپىرىپ قويايى » دېدىم. « ئۇنىڭ ئۆيىنى ماڭا كۆرسىتىپ قوي » دېدى ۋە يەنە بەزى گەپلەرنى قىلدى: « بۇ يېزا زۇلۇم ئاستىدا ئازاب چېكىدىكەن. ئىنسانلارنىڭ شۇنچىلىك ئازابلىنىشى توغرا ئەمەس. » مەن ئوسمان چوڭنىڭ ئۆيىنى كۆرسىتىپ قويدۇم. شۇ كۈنى يامغۇر چۈشۈۋاتاتتى. ھەيران قالدىم. ئىشىك ئالدىدا ساقلىدىم. ئوسمان چوڭنىڭ ئىشىكىنىڭ ئالدىدا يوغان بىر مايقوڭغۇزى ۋالىلداپ ئۇچقۇن چىقاردى ـ دە، ئۆچۈپ قالدى. شۇ كۈندىن باشلاپ ئوسمان چوڭنىڭ ئىشىكىدە ھېلىقى يورۇقلۇق يېنىپلا تۇردى ...

ۋەلى ھەر كۈنى يېڭى ۋە ياخشى بىر ھېكايىنى قوشۇمچە قىلاتتى، ئۇنىڭدىن كېيىن ئۇنى سەلۋەر خوتۇن كۆرگەنىدى. باشقا يېزىدىن موللا مۇستافا، ئاناۋارزا يېزىسىدىن جاپپار، ھاجىلار يېزىسىدىن ئەخمەت قارىغۇ، نارلى قىشلاقتىن جەمشىت كۇرد، ۋايۋاي يېزىسىدىن زەينەل تۆمۈركۇرد، ئوكسۈزلۇ يېزىسىدىن مۇتەللىپ كۆرگەنىدى. ئۇنى شۇ يەردە، ئوسمان چوڭنىڭ ئېغىلىدا، ئاتلىقلار يېزىغا باستۇرۇپ كىرگەندە، كەرىم كۆردىنىڭ ھويلىسىدا، يېزىغا باستۇرۇپ كىرگەنلەرگە ئوق چىقىرىۋاتقان چاۋۇشنى ئېتىۋاتقان، كالىدەك ھۆركىرىتىۋاتقان ھالەتتە كۆرگەنلەر كۆپ چىقتى.

ئۇنىڭدىن باشقا، قاراڭغۇ كېچىدە ئاقچەسازنىڭ بويلىرىنى، ئاناۋارزا قەلئەسىنى ئايلىنىپ يۈرگىنىدە كۆرگەنلەرمۇ كۆپ ئىدى: بىر قىيا تاشنىڭ ئۈستىدە ئولتۇراتتى، بېشىنى قوللىرى ئارىسىغا ئېلىپ خىيال سۈرەتتى، يېنىدا، ئەتراپىدا يۈزلەپ قارا قوش ئۇچۇشاتتى، قارا قوشلار كېلىپ ئۇنىڭ يېنىغا، تىزلىرىغا قونۇشاتتى، چوڭ قوشلارنى قوزىلارنى سىلىغاندەك دۈمبىلىرىنى سىلاپ قوياتتى ...

بىر قېتىم ئۇنى ئېگىز، كارامەت يوغان بىر بوز ئاتنىڭ ئۈستىدە كۆرۈشكەن، ئات شۇنچىلىك تېز چاپاتتىكى، پۇتلىرى يەرگە تەگمەيتتى، يالى بۇلۇتلاردەك.

ئىش شۇ دەرىجىگە يېتىپ باردىكى، ۋايۋايدا ۋە باشقا يېزىلاردا مەمەتنى كۆرمىگەنلەر بەك ئاز قالغانىدى.

سارىچامغا پاناھ ئىزدەپ كەتكەن ۋايۋايلىق دېھقانلارمۇ ئۇنىڭ يېزىغا كەلگەنلىكىنى ئاڭلاپ، ۋاي ئىسىت» دېيىشىپ كەتتى. يېزىدا بولغان بولساق ئۇنىڭ گۈلدەك يۈزىنى، مۇبارەك چىرايىنى كۆرگەن بولساق قانداق ياخشى بولاتتى؟ نېمىدەپ ئوسمان چوڭنىڭ سۆزىنى ئاڭلىمىغاندىمىز؟ نېمىدەپ يېزىمىزغا قايتمىغاندىمىز؟ يوباز ئوغلىمۇ ئۆزىنىڭ قىلغان ئەخمەقلىقى ئۈچۈن پۇشايمان قىلاتتى. كېلىپ ئوسمان چوڭدىن ئەپۇ سورىدى: «شۇ چاغدا قايتمىغىنىم ئۈچۈن قاتتىق پۇشايمان قىلدىم، مەن نەدىن بىلەي، سەنمۇ دەپ قويمىدىڭ ...»

ئۇنى يېزىدىكى ھەممە بالا كۆرگەن بولۇپ چىقتى. ئۆزئارا ئەتىگەندىن كەچكىچە ئۇ ھەقتە سۆزلىشەتتى. ئۇنىڭ قىلغانلىرىنى قىلاتتى، ئويۇنلىرىنى ئويناتتى. ئولارمۇ چوڭلارغا ئوخشاش ئۇنىڭ ئىسمىنى ئاتمايتتى، ئۇنى دوراپ ئويىنىغان ئويۇنلىرىدا ئۇنىڭغا تورلۇك ـ تورلۇك ئىسىم قويۇشاتتى. ئويۇنلاردا ئۇنىڭدىن ئاغىلار، ژاندارمىلار بەك قورقۇشاتتى، دىر ـ دىر تىترىشەتتى، ئۇنىڭ ئالدىدا تۇرالماستىن يەرگە يىقىلىشاتتى، يالۇرۇشاتتى، پۇتلىرىنى

سۆيۈشەتتى. تولغىنىپ، بۇرۇنلىرىنى تارتىپ، چىرقىراپ يەردە ئۆمىلىشەتتى.

يەردىن ئۇنۇپ چىققانىدەك، ئاسماندىن چۈشكەندەك ئۇنىڭ ھەققىدە ھەر كۈنى بىر خىل ناخشا چىقىشقا باشلىدى. مۇڭلۇق مەرسىيىلەر، ھەيۋەتلىك داستانلار، كۈلكىلىك قوشاقلار، لەپەرلەر ... بالىلارمۇ ئۇنىڭغا ئاتاپ بىر ناخشىلىق ئويۇن ئىجاد قىلىشتى.

دېھقانلارنىڭ ئۇنىڭغا كۆرسەتكەن بۇ ھۆرمەتلىرى ئوسمان چوڭنى چەكسىز خۇشال قىلىۋەتتى، ئۇنى جانلاندۇرۇۋەتتى. ئوسمان چوڭدىن باشقىسى مۇشۇنداق قاتتىق ئاغرىغان بولسا، ئوڭايلىقچە ئورنىدىن تۇرالمايتتى. ئۇ شۇنچىلىك ئەلەم بىلەن يېتىپ قالغانىدى.

دېھقانلارنىڭ خۇشاللىقى، شادلىقى ئۇزاققا بارمىدى. ئۇچ ئاخشامدىن بېرى يېزىنى ئوققا تۇتۇشۇۋاتاتتى، لېكىن دېھقانلار پەرۋا قىلمايتتى. قورقمايتتى، نېمە ئىش دەپمۇ قويمايتتى. مەيلى ئوققا تۇتۇشۇۋەرسۇن، خالىغانچە، ئاتالىغىنىچە ئېتىشسۇن. كېلىدىغان بولسا كۆرگۈلۈكى بار. ماغدۇرسىز پۇتلىرى بىلەن ئارانلا ئۆرە تۇرۇۋاتقان ئوسمان چوڭ كېچىلەردە ئاتلىقلار يېزىنى ئوققا تۇتۇۋاتقان چاغدا تاشقىرىغا چىقاتتى.

ــ كېلىڭلار، ئىتلار ! كېلىڭلار، ئېتىڭلار، ئىتلار، ئېتىڭلار ! كېلىدىغان بولساڭلار، كۆرگۈلۈكۈڭلارنى كۆرسىلەر ! ــ دەپ بار كۈچى بىلەن ۋارقىراپ تاپانچىسىدىكى ھەممە ئوقنى بىردىنلا ئاتاتتى.

كېچىلەردە يېزىغا باستۇرۇپ كىرىشلەرنى دېھقانلار ئادەتتىكى ئويۇن، ئەلى ساپا باينىڭ ھەر كېچىدە يېڭىلاپ تۇرىدىغان بىر خىل ئويۇنى دەپ ھېسسابلاشقا باشلىغانىدى.

بىر كۈنى ئۇلار ئەتىگەن ئويغىنىپ، بولغان ۋەقەنى بىلىپ ھەممىسى ئالاقزادە بولۇپ كېتىشتى. كۆزلىرىگە، قۇلاقلىرىغا ئىشەنمەي قېلىشتى. يېزىدىكى ھەممە ئاتنى شۇ كېچىسى

ئەكېتىپتۇ، بىرىنىمۇ قويۇشماپتۇ. ھەممە نەرسىنى ئەقىللىرىگە كەلتۈرەلىسىمۇ، بۇ ئىشنى ھەرگىز كەلتۈرمىگەن بولاتتى. خوپ، ئەمدى بۇ دېھقانلار ئاتسىز قانداق قىلىدۇ؟

خۇشاللىقلىرى، سۆيۈنۈشلىرى ئىچىلىرىدە قالدى. ئەمدى نېمە قىلىشاتتى؟ شۇ كۈنى كەچقۇرۇنغىچە ھېچ نەرسە قىلماستىن، ھېچ نەرسە دېيىشمەستىن يېزىدا ئايلىنىپ يۈرۈشتى. ھېچكىمنىڭ ئاغزىنى ئامبۇر بىلەن تارتىپمۇ ئاچقۇزغىلى بولمايتتى.

ئىككىنچى كۈنى ئەتىگەندە دەھشەتلىك بىر خەۋەر يېزىنىڭ ئۇ بېشىدىن بۇ بېشىغىچە تارالدى. كېچىدە ئوغرىلار كېلىپ قېرى ئاتلارنى ئېپاچىقان ۋە ئۆلتۈرۈۋەتكەن، چىكچىكلار جىلغىسىغا ئاپىرىپ تاشلىغان. دېھقانلار يىراقتىن قاراشتى. تۇيراقتۇپە دېگەن جايدا قاغا ـ قۇزغۇنلار ئۇچۇشۇپ يۈرۈشەتتى. ئۇ يەرگە يۇگۈرۈپ بېرىشتى. قارىغۇدەك بولسا، راست دېگەندەك بىر توپ ئاتنىڭ تاپلىرى يانمۇيان يېتىشقان.

بۇ ۋەقەدىن كېيىن شۇ كۈنى ئەتىگەندىلا ئىككى كىشى ئۆيىنى يىغىشتۇرۇپ سارىچام نەدە سەن دەپ چىقىپ كەتتى. يەنە بىرمۇنچە كىشى كەتمەكچى ئىدى، پەرھات موللام توسۇپ قالدى:

ــ زۇلۇمغا قارشى تۇرماسلىق كاپىرلىق، بالىلىرىنىڭ رىزقىنى، ئانا يۇرتىنى قوغدىماسلىق، ئۇنى تاشلاپ مۇساپىر يۇرتلاردا ياشاش كاپىرلىق ! زۇلۇمغا قارشى تۇرماسلىق زالىم بىلەن ئۇرتاقلاشماق دېگەن سۆز. قورقماق، قورقۇپ كېتىپ ئۆزىنى يوقىتىپ قويۇش كاپىرلىقتۇر.

ئۇنداق بولمىغان تەقدىردە يېزىنىڭ يېرىمى بوشاپ قالاتتى.

ــ خۇدايىم بىزگە بىر ئىگە ئەۋەتىپ بېرىدۇ. قارىڭلار، ئۇ يېزىغا قانداق كەلگەنىدى؟ ئۇنى تۇتۇپ قالالمىدۇق، شۇڭقارنى قولىمىزدىن ئۇچۇردۇق. ئۇ مۇشۇ يەردە بولغان بولسىدى، بۇ ئىشلار بېشىمىزغا كېلەمتى؟

زەينەل پەرھات موللامنىڭ سۆزىنى ئاڭلايتتى ھەمدە:

— بۇ تېخى ئىشىنىڭ باشلىنىشى، بېشىمىزغا يەنە نېمە كۈنلەر كېلىدۇ، يەنە نېمىلەر، نېمىلەر ! قورقۇش كاپىرلىقمۇ - ئەمەسمۇ؟ پەرھات موللام، قورقمىغىن، بىز كۆرۈپ باقايلى، — دەپ سۆزىنى رەت قىلاتتى.

پەرھات موللام ئۇنىڭغا جاۋاب بەرمەيتتى. پەقەتلا:

— ئاللا يوقسۇللىرىنى يالغۇز قويمايدۇ، — دەيتتى. ئۇ، — ئاللا زۇلۇمغا قارشى تۇرغۇچىلار بىلەن ھەر دائىم بىللە بولۇپ كەلگەن. بولمىسا يەر يۈزىدە زۇلۇم مۇشۇنچىلىك ئازايغان بولارمىدى؟

سەيپەلىنىڭ ئۆيىگە يىغىلىشتى، ئۇزاق ۋاقىت تالاش - تارتىش قىلغاندىن كېيىن ئاتلارنى تەلەپ قىلىش ئۈچۈن ياغمۇر ئاغىنىڭ ئالدىغا بېرىشنى قارار قىلىشتى. بىر يېزىنىڭ جەمئى ئاتىنى پەقەت ياغمۇر ئاغىنىڭلا ئوغرىلىتالايدىغانلىقىنى ھەممە بىلەتتى. پەرھات موللام، سەيپەلى، سەپچە كەھيا يولغا چىقتى، توپتوغرا ياغمۇر ئاغىنىڭ دېھقانچىلىق مەيدانىغا بېرىشتى. ياغمۇر ئاغا سەپچە كەھيانىڭ يېقىن تونۇشى ئىدى. ئەسكەرلىككە سەپەرۋەر قىلىنغاندا ھەر ئىككىسى توروستا قاچاق ئەسكەر بولۇپ توپتوغرا ئۈچ يىل ئايلىنىپ يۈرگەنىدى. ياغمۇر ئۇ زامانلاردا ياش يىگىت ئىدى.

سەپچە كەھيا ئاتتىن چۈشەر - چۈشمەيلا:

— ھەي ياغمۇر، بۇ قىلغانلىرىڭ ئەيىب ئەمەسمۇ؟ پۈتكۈل دۇنيانىڭ ئاتلىرىنى ئوغرىلاتساڭ ئوغرىلات، بىراق بىزدىن نېمىنى تەلەپ قىلىسەن؟ ھەي ئوغلۇم، ئىت - ئېشەككە ماسلىشىپ ئاتلىرىمىزنى نېمە ئۈچۈن ئوغرىلاتتىڭ؟

مېھمانخانىنىڭ پەلەمپىيىدە ئۇلارنى قارشى ئالغان ياغمۇر سەپچە كەھيانىڭ سۆزلىرىگە كۈلۈپ تۇرۇپ:

— كىم ئوغرىلاپتۇ، سېنىڭ ئېتىڭنى كىم ئوغرىلاپتۇ؟ ئېتىڭ ئوغرىلانغان بولسا ئاستىڭدىكى ئات كىمنىڭ؟ — دېدى.

— ھەي ئىسىت، — دەپ ۋارقىرىدى سەپچە كەھيا، — بۇ

ئاتلارنى سېنىڭ ئالدىڭغا كېلىش ئۈچۈن نارلى قىشلاقتىكى مەمەدنىڭ ئاغىدىن ئېلىپ تۇردۇق. ئۇقتۇڭمۇ؟ يېزىدا بىرمۇ ئات قويماستىن، قارىغۇ، چولاق، يېغىر، ئاغرىق ھەممىسىنى ئوغرىلاتقۇزۇپسەن، قېرى ئاتلارنى ئۆلتۈرگۈزۈپسەن، ھەي غالجىر ...

— كېلىڭلار، يۇقىرىغا چىقىپ گەپلىشەيلى.

كارىۋاتقا چىقىپ ئولتۇرۇشتى، قەھۋە ئىچىپ، تاماق يېيىشتى. ياغمۇر ئاغا ئۇلارنى بەكمۇ ھۆرمەت قىلدى. لېكىن، ئاتلارنى بەرمىدى. يالۇۋرۇشتى، قورقۇتۇشتى، خاپا بولۇشتى، تىللاشتى، ئاتلارنى ئالالمىدى.

— يۇسۇپنى قۇدۇقتىن چىقارغان خۇدا بىر كۈنى كېلىپ بىزگە قارىمايدۇ دەمسەن؟ — دەپ ياغمۇر ئاغىدىن سورىدى پەرھات موللام، — ئاللا بىزگىمۇ بىر ئىگە ئەۋەتمەسمۇ، ياغمۇر ئاغا؟

سەپچە كەھيا ئۇنىڭ سۆزىنى تولۇقلىدى:

— ئاللا بىزگە ئىگىنى ئەۋەتكەنىدى، بىراق كۆزىمىز كور بولۇپ قېلىپ ئۇنى تۇتالماي قالدۇق. ئۇنداق بولمىغان بولسا ئوغرىلىرىڭ يېزىنىڭ يېنىدىن ئۆتەلەيتتىمۇ؟

ياغمۇر ئاغا كۈلەتتى، ئۇلارنى كۈلۈپ تۇرۇپ ئۇزاتتى، ئۇلار باشلىرىنى ساڭگىلىتىپ يېزىغا قايتىشتى.

25

ئەلى ساپا باي پەنجىرىدىن تاشقىرىغا قارىدى، نېرىسىدا، ھويلىنىڭ سىرتىدا ئۇچ ئاتلىق غۇۋا كۆرۈنۈپ تۇراتتى. ئۇلارنىڭ بىرى بەك ئېگىز بولۇپ، ئاتنىڭ ئۈستىدە تىك ئولتۇراتتى. باشقىلاردىن بىر ئات بويى ئالدىدا تۇراتتى. ئاتلىقلار خېلىدىن بېرى ئۇ يەردە تۇرۇشاتتى، گەپ - سۆز قىلىشمايتتى. پەنجىرىنىڭ ئارقىسىدا تۇرغان ئەلى ساپامۇ ئويغا چۆمگەنىدى.

ئۆينىڭ بوسۇغىسىدا تۇرغان مالاي:

— ئىدرىس بەگكە نېمە دەيمەن؟ خېلىدىن بېرى شۇ يەردە ساقلاپ تۇرىدۇ؟ — دېدى.

ئەلى ساپا ئويلاۋاتاتتى. ئىدرىس بەگ بىلەن كۆرۈشەيمۇ، كۆرۈشمەيمۇ؟ ئىدرىس بەگ قاتتىق تۇرۇۋالغانىدى. ئۇنىڭ بىر ئاي ئىچىدە بۇ يەرگە ئالتىنچى قېتىم كېلىشى بولۇپ، ھەر قېتىم كەلگەندە ئۆيدە يوق دەپ يولغا سالدۇرغانىدى. ھازىر ئويلاپ قالدى. ئارىپ سايىم بەگ بىلەن بولغان مۇناسىۋەتلىرىدە ئىشقا ياراپ قېلىشى مۇمكىنمۇ؟ مانا شۇنى ئويلايتتى. ئارىپ سايىم بەگنى بىلىپ بولمايتتى، ئۇ قاتتىق مىجەزلىك ئىدى، بەلكى ئىدرىس بەگنى دېھقانچىلىق مەيدانىغا كەلتۈرۈپ سۆزلەشتى، دەپ خاپا بولۇشى ھەم مۇمكىن.

كۈن قايرىلغان، ھېلىلا ئولتۇرۇپ كېتەتتى. غۇۋا قاراڭغۇلۇق ئاستا ـ ئاستا تۈزلەڭلىكنى باسماقتا ئىدى. ئىدرىس بەگنىڭ مىلتىقىنىڭ، خەنجىرىنىڭ، ئوقدانلىرىنىڭ، تىزگىنىنىڭ كۈمۈشلىرىگە ئاخىرقى نۇرلار چۈشمەكتە.

— ئىدرىس بەگ نېمە دېدى؟ — دەپ مالايدىن يەنە سورىدى.

— ساپا باي بىلەن كۆرۈشۈشۈم كېرەك، دېدى، بەك مۇھىم بىر ئىش بارمىش، شۇنداق دېدى.

ئەلى ساپا باي تېخىمۇ بەكرەك ئويلانىدى، يەنە سىرتتىكى ئاتلىق، قوراللىق ئۈچ چېركەسكە قارىدى، ئىدرىس بەگ كۈن يورۇقى ئىچىدە تۇراتتى.

كۈننىڭ ئاخىرقى نۇرى ئاستا ـ ئاستا ئۆچمەكتە ئىدى.

— ئىدرىس بەگنى چاقىرىپ كىر ! — دەپ بۇيرۇق قىلدى، — ھۆرمەتسىزلىك قىلىپ قويمىغىن.

ئۈچ ئادەم ئاتلىرىدىن چۈشتى. ئىدرىس بەگ ئالدىدا، ھەمراھلىرى ئارقىدا پەلەمپەيدىن ئاستا چىقىشتى. ئەلى ساپا باي ئۇلارنى پەلەمپەينىڭ بېشىدا ساقلاپ تۇراتتى.

— خۇش كەپسىز، ئوبدان كەپسىز، قېرىندىشىم ئىدرىس بەگ، —

دەپ قارشى ئالدى ۋە قۇچاقلاشتى.

ئارقىسىدىن كەلگەنلەر ئىدرىس بەگنىڭ ئادەملىرى ئىدى. ئۇلارغىمۇ بېشىنى ئېگىپ سالام بەردى.

ئىدرىس بەگ ئالدىدا، ئەلى ساپا باي ئارقىدا ئۈيگە كىرىشتى. ئەلى ساپا باي ئادەملىرىنى ئۈيگە چاقىرمىدى. چېركەسلەرنىڭ ئادەتلىرىنى ئازراق بىلەتتى. قوراللىق ئادەملەر ئۆز بەگلىرىنىڭ يېنىدا ئولتۇرالمايتتى، ئىشكتە تۇرۇپ ساقلايتتى.

ئىدرىس بەگ ساپ، مەرد، باللارچە مىجەزى بىلەن:

— ساپا باي، قېشىڭىزغا كۆپ كەلدىم، بەلكى ئون قېتىم كەلگەندىمەن. بىراق، بىر قېتىممۇ سىزنى تاپالمىدىم، بىراقلاردىن، بولۇپمۇ يوشۇرۇنچە سىزنىڭ يېنىڭىزغا كېلىش مەن ئۈچۈن قانچىلىك تەسلىكىنى بىلەمسىز؟ بۇ يۇزدە يۈز ئۆلۈمگە مېڭىش دېگەنلىك، ئۆلۈمنى كۆزدە تۇتۇپ بۇ يەرگە كەلدىم.

— ئولتۇرۇڭ، قېنى ئولتۇرۇڭ، كېيىن سۆزلىشىمىز. جېنىم دوستۇم، ئالدى بىلەن ئولتۇرۇڭ، قەھۋە ئىچىڭ. سىز ئىنتايىن خەتەرلىك ئىشلارنى قىلىۋاتىسىز. چۈقۇر ئوۋادا كۈپكۈندۈزدە ئايلىنىپ يۈرۈپسىز، بۇ ياخشى ئەمەس.

ئىدرىس بەگ كارىۋاتقا كېلىپ ئولتۇرۇپ سۆزىنى باشلىدى:

— كېچىدە بۆرىدەك چۈقۇر ئوۋاغا چۈشۈش غۇرۇرۇمغا تېگىدۇ. بىر ئاي ئاۋۇال ژاندارمىلار بىلەن بوزقويۇنىڭ ئاستىدىكى جىلغىدا تۇتۇشۇپ قالدۇق. تۆت سائەت سوقۇشتۇق، تەلىيىمىزگە قاراڭغۇ چۈشۈپ قېلىپ قۇتۇلدۇق. ئۇ يەردىن سىزنىڭ قېشىڭىزغا كەلسەك يەنىلا سىز يوق، كۈرد ئەلى ئاغىنىڭ قېشىغا باردۇق، ئۇ يەردە بىر ھەپتە تۇردۇق. ئەلى ئاغا بىزنى ئوبدان ساقلىدى.

— بۇنىڭ ئاخىرى نەگە بېرىپ توختايدىغاندۇ، دەپ ئويلايمەن، — دېدى ئەلى ساپا باي ئېچىنغان ئاۋازدا.

ئىدرىس بەگ ھەممە نەرسىگە تەييار بىر خىل ئاھاڭدا كۆلۈپ تۇرۇپ:

— ئاخىرى مەلۇم، ئاخىرى شۇنچىلىك ئېنىقكى، مەن ئۇچۇن... ئارىپ سايىم بەگ ئۇچۇنمۇ ئاخىرى مەلۇم بولۇشى كېرەك. سىزگە بۇنى دەپ قويۇش ئۇچۇن كەلدىم، — دېدى.

* * *

ئارىپ سايىم بەگ غالجىرلىشىپ ساراڭ بولاي دېگەنىدى. بۇ نېمە ئىش، نېمە دېگەنلىك ـ ھە. بىر چېركەس ھارامزادىسى كېلىپ چۇقۇر ئوۋادا ئالدىغا چىقسۇن، تېخى ئوتتۇز ياشقا كىرمىگەن، تىل بىلمەيدىغان بىر چېركەس ھارىمى ...

— خەپ چېركەس ئوغلى، ساڭا كۆرسىتىمەن تېخى، — دەپ ئۆز ـ ئۆزىگە ۋار ـ ۋار ۋارقىرايتتى، — ھەي، سېنى ئارقاڭغا، كاپكازغا، بولشېۋىكلەرنىڭ ئىچىگە قوغلۇۋەتمىسەم، مېنى ئارىپ سايىم بەگ دەپ ئاتىمىسۇن.

پاشاغىمۇ قاتتىق خاپا ئىدى. « ۋاي پاشا، بۇ قانداقلارچە كۆز قاراش، ئادەممۇ ئۆزىنى ۋەتەنگە، مىللەتكە شۇنچىلىك بەخشەندە قىلىۋېتەمدۇ؟ ئادەممۇ شۇنچىلىك ئىدېئالىست بولامدۇ؟ بىز قېنىمىزنى ئاچ قېلىش ئۇچۇن، سۇسىز ياشاش ئۇچۇن، شۇنداق بىر چېركەس ئوغلىغا ئويۇنچۇق بولۇش ئۇچۇن ئاققۇزدۇقمۇ؟ جېنىمىزنى ئالقىنىمىزغا ئېلىپ شۇنىڭ ئۇچۇن بۇ ۋەتەننى قوتۇلدۇردۇقمۇ؟ قانۇن ـ نىزام ... چۇشەندۇق، ياخشى، بەك گۇزەل بالىلىرىمىز ئاچ قالغۇسى، بىز تىلەمچىلىك قىلمىز، پاشام. تىلەپ يەيمىز. ھەي چېركەس ئوغلى ! ساڭا بىر قەھرىمانىنى بوزەك قىلدۇرۇپ بەرمەيمەن. پاشامۇ خالىسا كاللامنى ئېلىۋەتسۇن، پاشامۇ بىزنى، قارا كۆزلىرىمىزنى دەپ ئۆز يېنىدا تۇتۇپ تۇرغان بولسا، بىزنى قويۇۋەتسۇن، بىزگە ئېھتىياجلىق بولمىسا بوشىتىۋەتسۇن، مۇرىلىرىمىزدىن چۇشسۇن، بىزمۇ بېشىمىزنىڭ ئىلاجىنى قىلايلى.

ئاقمازار دېھقانلىرىدىن قارشى چىققانلىرىنى بىردىن

چاقىرتتى. بىر چەتكە بىرئاز پۇل قويىاتتى، بىر چەتكە بىر باغلام قىزغۇچ تاياقنى قويىاتتى. « قېنى تاللىۋالغىن ئىدرىس بەگنىڭ قۇلى، يا پۇلنى، يا تاياقنى تاللا » دەيتتى.

بەزىلەر پۇلنى، بەزىلەر تاياقنى تاللايتتى. تاياقنى تاللىغۇچىلار ئۆلگۈدەك قاتتىق تاياق يەيتتى، تىل ئىشىتەتتى. تاياق يېگۈچىلەرنى يېرىم جان، بىر ياۋداق ئاتنىڭ ئۇستىگە ئارتىپ، ئاقمازار يېزىسىنىڭ ئوتتۇرىسىغا تاشلاپ قويىاتتى.

دېھقانچىلىق مەيدانىنىڭ مېھمانخانىسى ئالدىدا كەڭ قارا چاتقاللىق بار ئىدى. ئارىپ سايىم بەگ ئاخىر تىل بىلمەيدىغان چېركەسلەرنى يالىڭاچلاپ، قامچا تۇتقان بەش كىشىگە ھەيدەتتىپ، قارا چاتقاللىققا كىرگۈزۈشكە باشلىدى. بىر تەرەپتىن چېركەسلەرنىڭ دۇمبىسىدە قامچا ئوينىسا، يەنە بىر تەرەپتىن تىكەنلەر دېھقانلارنىڭ يالىڭاچ بەدەنلىرىنى تىتىۋېتەتتى. بەدەنلىرى قىپقىزىل قانغا بويالغۇچە، « يەر خېتىمۇ، يەرمۇ سېنىڭ بولسۇن بەگ » دېگۈچە ئازابلايتتى.

مۇشۇنداق قىلىپ ئارىپ سايىم بەگ ناھايىتى كۆپ يەرگە ئىگە بولدى. ئىدرىس بەگنىڭ، تۇغقانلىرىنىڭ، ئۇنىڭغا ئەگىشىپ قارشى تۇرغانلارنىڭ يېرى ئۆزلىرىگە قالدى. ئارىپ سايىم بەگنىڭ يەرلىرى ئاقمازارنىڭ جاھىل دېھقانلىرىنىڭ يەرلىرىنى پۈتۈنلەي قورشاپ بولدى. ئىدرىس بەگنىڭ، ئۇنىڭغا قوشۇلغانلارنىڭ ئېتىزلىرى، ئارىپ سايىم بەگنىڭ يەرلىرى ئارىسىدا بىر ئارالغا ئوخشاپ قالدى ... ھازىر ئىدرىس يەرلىرىنى بەرمىسۇن قېنى ... بەرمىگىنىنى كۆرۈپ باقايلى !

— بولسا بۇ ئىتلار يەرلىرىنى بەرمىسۇن، — دەپ ۋارقىرايتتى ئارىپ سايىم بەگ، — قېنى، ئېتىزلىرىنى قانداق ھەيدەيدىكەن، ھەيدەپ باقسۇن، تېرىپمۇ باقسۇن، كۆرۈپ باقايلى !

قارا « فورد » ماركىلىق پىكاپ يەنە كەلدى. ئاقمازاردىكى ئىدرىس بەگنىڭ ئىشكى ئالدىدا توختىدى. چاڭ ـ توپىدىن بۇلغانغان، چاقلىرىغىچە توپىغا كۆمۈلگەنىدى. توپا ـ تۇمانىدا

قالغان چىراغلىرى تېخىمۇ يوغىناپ كەتكەندەك كۆرۈنەتتى.

دېھقانلار ۋە ئىدرىس بەگ ئۇنى بۇرۇنقىدىنمۇ بەكرەك ھۆرمەت بىلەن قارشى ئالدى. ئارىپ سايىم بەگ يەنە بۇرۇنقىدەك چوڭچى ئىدى. گەپ قىلمىدى، ئايرىلىش ۋاقتىدا:

— ئىدرىس بەگ، — دېدى تەكەببۇرلۇق بىلەن، — سىزنىڭ ۋە بىر قىسىم دوستلىرىڭىزنىڭ يەرلىرى مېنىڭ يەرلىرىمنىڭ ئىچىدە قالدى. يەرلىرىمنىڭ ئوتتۇرىسىدا قالغان بۇ يەرلەرنى ماڭا ساتامسىز؟ نېمە ئويلاۋاتىسىز؟

ئىدرىس بەگ ئاخىرقى سۆزىنى قاتتىق دېدى:

— مەن ۋە دوستلىرىم يەرلىرىڭىزنىڭ ئىچىدە قالغان ...

— ئوتتۇرىسىدا قالغان.

— ئوتتۇرىسىدا قالغان يەرلىرىمىزنى ساتمايمىز، ئەپەندىم.

ئارىپ سايىم بەگ ئۇنىڭغا قولىنى ئۇزىتىۋېتىپ:

— سىز بەكمۇ ياش، بەكمۇ باتۇر، بەكمۇ مەرد بىر ئادەمسىز. سىز بىلەن دوست بولۇشنى خالايتتىم، بىراق ۋاقتى ئۆتتى، — دەپ ئاچچىق ـ ئاچچىق كۈلۈمسىرىدى، — خەير ـ خوش!

ئارىپ سايىم شۇ زامان ئون كىشىنى قوراللاندۇردى. ئۇلارغا مەخسۇس يېشىل قاراۋۇل كىيىملىرىنى كىيگۈزدى.

— يەرلىرىمنىڭ ئىچىدىن كىم ئۆتسە، يەرلىرىمنى كىم دەسسىسە ئېتىڭلار! — دېگەن بۇيرۇقنى چۈشۈردى.

كۈز پەسلى ئىدى. شۇ دىگەر ۋاقتى كەلدى. ياش چېركەس پەھمى ئۆكۈزلىرىنى، ساپىنىنى ئېلىپ يېرىگە كېتىۋاتاتتى. ئارىپ سايىم بەگنىڭ قاراۋۇللىرى پەھمىگە «ئارقاڭغا قايت!» دېيىشتى، پەھمى پىسەنت قىلمىدى، مېڭىۋەردى. قاراۋۇللار باشقا نەرسە دېمىدى، ئوق ئېتىشتى. پەھمىنىڭ ئۆلۈكى ئۆچ كۈنگىچە ئارىپ سايىم بەگنىڭ ئېتىزلىقىدا تۇردى. ئىدرىس بەگ ئەرز قىلدى. ئارىپ سايىم بەگنىڭ قاراۋۇللىرىدىن بىرىنى ئەكېتىپ تۇرمىگە سولاتتى. قاراۋۇل تۇرمىدە ئۆچ ئاي ياتتى، ئارىپ سايىم تېزلىكتە ئاتلىنىپ سۆزاسقا كەتتى. ئۇ چاغدا ئەڭ ئالىي سوت

مەھكىمىسى سۆزاستا ئىدى. قاراۋۇلنى ئاقلاپ چىقتى. كېيىن بېرىپ ئۇنىڭ قولىدىن يېتىلەپ چىقاردى. دېھقانچىلىق مەيدانىغا تۇرمىدىن ئەكەلدى. ئۇ يەردە ئۇنى قاراۋۇللارنىڭ باشلىقى قىلىپ قويدى.

ئۇنىڭدىن كېيىن — شۇ يىلى ئارىپ سايىم بەگنىڭ يەرلىرىنى بېسىپ ئۆزىنىڭ يېرىگە ئۆتمەكچى بولغان ئۇچ كىشىنى يەنە ئېتىۋەتتى. خېلى كۈنلەرگىچە چېركەسلەرنىڭ ئۆلۈكىگە ھېچكىم يېقىنلىشالمىدى. ئۆلۈكلەر ئارىپ سايىم بەگنىڭ ئېتىزلىرىدا پۈراپ كەتتى. ئۇلارنى ئاتقۇچى تۇرمىدە ئاران ئۆچ ئاي يېتىپ چىقتى. سۆاسقا قىلغان يەنە بىر سەپىرىدە ھەممە ئىشنى ھەل قىلدى.

شۇ يىلى ئارىپ سايىم بەگنىڭ يەرلىرى ئوتتۇرىسىدا قالغان ئېتىزلار ھەيدەلمىدى، تېرىلمىدى. كېلەركى يىلىمۇ شۇنداق بولدى. تېرىلمايتتى، بىراق بۇ يەرلەر دېھقانچىلىق مەيدانىنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىر خىل بەزدەك، دائىم قاناپ تۇرىدىغان بىر جاراھەتتەك تۇراتتى. كېلەر يىلى چېركەسلەر يەنە يەرلىرىنى ھەيدەشكە كېلەتتى، يەنە ئۆلتۈرۈلەتتى. ئاخىر پاشا ئاڭلايتتى، ئۇ « ھەي بالىلار، بۇ نېمىدېگەن سەت ئىش » دېگەن بولاتتى. ئارىپ سايىم بەگ پاشادىن ئىنتايىن قورقاتتى. پاشاغا بېرىپ بېشىمغا كۇن چۈشتى، دېھقانلار قالاق، دېھقانلار ماڭا زۇلۇم سېلىۋاتىدۇ، دېيىلمەيتتى. شۇ قاناۋاتقان جاراھەتنى تېز كۇندە ساقايتىشى لازىم ئىدى.

قارا « فورد » زورايغان كۆزلىرىنى تېخىمۇ چەكچەيتىپ ئىدرىس بەگنىڭ ئىشكى ئالدىدا يەنە بىر قېتىم توختىدى. ئارىپ سايىم بەگ تېخىمۇ سەمرىپ، ھەيۋەتلىك كۆرۈنەتتى. چېركەسلەر ۋە ئىدرىس بەگ ئۇنى يەنىلا بۇرۇنقى ھۆرمەت بىلەن قارشى ئېلىشتى. ئارىپ سايىم بەگ بۇ قېتىم يۇقىرىدىكى مېھمانخانىغا چىقمىدى.

— ئىدرىس بەگ، مەن شۇ يەر مەسىلىسى ھەققىدە سۆزلىشىش ئۈچۈن كەلدىم. يەرلىرىمنىڭ ئىچىدە ئارالدەك

تۇرغان مۇنداق ئېتىزلار سىزگە نېمە پايدا كەلتۈردۇ؟

— مەن ۋە دوستلىرىم يەرلىكىزنىڭ ئىچىدە قالغان ... — ئۇنىڭ ئاۋازى بەكمۇ قاتتىق ئىدى.

ئارىپ سايىم بەگ ئۇنىڭغا قولىنى ئۇزىتىۋېتىپ ئاچچىق ـ ئاچچىق كۈلۈمسىرىدى.

— ئەپسۇس، سىز بەكمۇ ياشسىز. سىز بىلەن دوست بولۇشمىز كېرەك ئىدى، — دېدى.

شۇنىڭدىن كېيىن قارا «فورد» ئاقمازار يېزىسىغا زادىلا كەلمىدى.

شەھەردە ھۆججەتلەرنى تەستىقلاش ۋەزىپىسىنى مەھكىمىنىڭ باش كاتىپى پەزلى بەگ ئۆتەيتتى. ئۇ ۋىجىككىنە، ھىيلىگەر، قورقۇنچاق، مەستلا يۇرىدىغان ئادەم ئىدى. ئوسمانلى ئىمپېرىيەسىدىن قېلىپ قالغان ئادەم بولغىنى ئۈچۈن يېڭى ھۆكۈمەتتىن، ئۇنىڭ ئادەملىرىدىن قورقۇپ ئۆتى تاشاتتى.

ئارىپ سايىم بەگ ئۇنى دېھقانچىلىق مەيدانىغا چاقىرتتى.

— پەزلى بەگ، سىز ھەممىنى بىلىسىز، چەكنى سىز يېزىپ بەرگەندىكىز، ھېلىقى ئاقمازار يېزىسىدىكى ئىدرىس بەگدىن ئەللىك مىڭ لىرا ئېلىشىم بار ئىدى.

— شۇنداق، ئەپەندىم، بىلىمەن، ئەپەندىم، چەكنى يىتتۈرۈپ قويدىڭىزمۇ ئەپەندىم؟

ئارىپ سايىم بەگ خاتىرجەم كۈلۈمسىرەش بىلەن خۇشال ھالدا قولىنى پەزلىنىڭ مۇرىسىگە قويدى:

— بۇ چەك ئۇچۇن قانچە پۇل كېتىدۇ؟ — دەپ سورىدى.

پەزلى ھېساب قىلىپ كۆردى، بارماقلىرىنى سانىدى.

— ئىككى يۈز ئون لىرا ئىككى قۇرۇش گۇۋاھچى ـ مۇۋاچىنىڭ، ماركىلارنىڭ پۇلىمۇ شۇنىڭ ئىچىدە.

— مانا ساڭا ئۇچ يۈز لىرا ... نەنى خالىساڭ، قايسى مەنسەپنى تەلەپ قىلساڭ ماڭا دېگىن ...

— رازىمەن، ئەپەندىم، — دەپ ھودۇقۇپ كەتتى، — مەن بۇ

شەھەردىن، بۇ شەھەرنىڭ نېنىدىن، سۈيىدىن، قاسساپلىرىدىن، ناۋايلىرىدىن، ئادەملىرىدىن رازىمەن.

ئىدرىس بەگنىڭ يۈز ئەللىك مىڭ لىرالىق قەرز چېكى ئۈچ كۈندىن كېيىن كەلدى. ئارىپ سايىم بەگ ئىدرىس بەگنىڭ قەرزىنى تۆلىمىگەنلىكى ئۈچۈن دەرھال سوتقا ئەرز قىلدى. ئىدرىس بەگ بۇنى ئاڭلاپ:

— بۇنى كۈتكەنىدىم، مۇشۇنداق بىر ئىش قىلىدىغانلىقىنى بىلەتتىم. ئۇنىڭ بىلەن سوت مەھكىمىسىدە سۆزلىشىمىز، چەكنىڭ ساختا ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايمەن ۋە ئۇنى شەرمەندە قىلىمەن، — دېدى.

خېلى يىللاردىن بېرى ئۇ ئەنقەرەگە، پاشاغا، ۋەكىللەرگە تونۇش مىللەت ۋەكىللىرىگە ھەربىر ۋەقە ھەققىدە تېلېگراممىا بېرىپ تۇراتتى. ئەنقەرەگە يەنە بىرنەچچە تېلېگراممىا ئەۋەتتى. تېلېگراممىلارنىڭ ھېچقانداق پايدىسى چىقمايتتى، شۇنداق بولسىمۇ تېلېگراممىا بېرىپ ئادەتلىنىپ قالغان.

ئارىپ سايىم بەگ ئىدرىس بەگنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ:

— ۋاي ئىسىت، بەكمۇ ياش ئىدى. ئۇنىڭ بىلەن دوست بولغىلى بولاتتى، — دېدى.

ئارىپ سايىم بەگ شۇ كېچىسىلا ھىدىرىن ئوغلىنى چاقىرتتى. ھىدىرىن ئوغلى بۇ يەرنىڭ ئەڭ ئەشەددىي ئىتلىرىدىن بىرى ئىدى.

— مۇشۇ كۈنلەردە ئاقمازاردىن ئىدرىس بىلەن سوقۇشۇپ قالغان، ئۇنىڭغا دۈشمەن بىرىنى تاپالامسەن، ھىدىرىن ئوغلى؟

— سەن بۈيرۇق قىلساڭلا بولدى بەگ، تېپىش ئۈياقتا تۇرسۇن، يارىتىمەن. ساڭا جېنىم پىدا.

— ئۇ ئادەمنى ئۆلتۈرسەن.

— ئۆلتۈرىمەن، بەگ.

— ئۆلتۈرۈپ ئىدرىسنىڭ ھويلىسى، ئىشىك ئالدى ياكى ئىچىگە بىر يەرگە كۆمىسەن.

— كۆممەن، بېگىم.

بىرنەچچە كۈندىن كېيىن ژاندارمىلار ئىدرىس بەگنىڭ ئېغىلىدىن ئىزدەشتۇرۇپ ئۆلۈكنى تاپتى. ئىدرىس بەگنى شۇ زامان تۇتۇپ كەتتى. ئىدرىس بەگنى شەھەرگە ئەكېتىۋاتقاندا ژاندارمىلارنىڭ قولىدىن قېچىپ كەتتى. ھىدىرىن ئوغلى ھەممە ئىشنى ئارىپ سايىم بەگنىڭ خالىغىنىچە ئورۇنلاشتۇرغانىدى. شۇڭا، ھەممە نەرسە ئۆز جايىدا تاماملاندى.

ئارىپ سايىم بەگ ئىشىنىڭ دەل مۇشۇنداق بولۇشىنى كۈتكەنىدى. قىلغان دەۋاسى ئۈزاققا سوزۇلمىدى. ئىدرىس بەگ قاچقۇن بولغىنى ئۈچۈن ئۆزى كېلىپ ھۆججەتنىڭ ساختا ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاپ بېرەلمىدى. شۇنداق قىلىپ، ئىدرىس بەگكە يۈز ئەللىك مىڭ لىرا يۈكلەندى.

ئىدرىس بەگ ئۆلتۈرگەن ئادەمنىڭ دەۋاسىنى ئاتاقلىق ئادۋوكاتلار ئۆز ئۈستىگە ئالدى. ئىدرىس بەگكە ۋەقەدىن ئالتە ئاي كېيىن يېگىرمە تۆت يىللىق قاماق جازاسى ھۆكۈم قىلدى.

ئىدرىس بەگ بۇ ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى ھەر كۈنى بىلىپ تۇردى، غەزەپلەندى، ساراڭغا ئايلاندى. شۇنچىلىك غەزەپكە كەلدىكى، بىر كۈنى ئاخشىمى شەھەرگە كىردى. بېنزىنچىدىن تۇڭ ـ تۇڭدا بېنزىن ئالدى، سوت مەھكىمىسىگە ئوت قويدى. مەھكىمە كۆيۈپ كۈل بولغۇچە بىنانىڭ يېنىغا ھېچكىمنى كەلتۈرمىدى. مەھكىمىنىڭ بىناسى كونا ئىدى. شۇڭا، بىر دەمنىڭ ئىچىدىلا كۆيۈپ كۈل بولدى. بۇ چاغدا كۈن قايرىلغانىدى. ئىدرىس بەگ ۋە ئۈچ ئادىمى ژاندارمىلار بىلەن سوقۇشا ـ سوقۇشا شەھەردىن تاغقا چىقىپ كېتىشتى.

ئىدرىس بەگنىڭ ئېغىر جازاسى ئۈچۈن مەھكىمىنى كۆيدۈرگەنلىكى ھەممە گېزىتتە ئەڭ ئۈششاق تەرەپلىرىگىچە ئېلان قىلىندى. ئارىپ سايىم بەگنىڭ كۈتكىنى ھەم شۇ ئىدى.

مەھكىمىنىڭ كۆيۈپ كەتكەنلىكىنى ئاڭلاش بىلەن:

— ئىسىت، بەكمۇ ياش ئىدى، ئۇنىڭ بىلەن دوست بولغىلى

بولاتتى ... — دېدى.

ئىدرىس بەگ توروس تاغلىرىدا بىر سارغۇچ بۆرە ھالىغا كەلگەنىدى، سارىڭ ۋە غالجىر بۆرىگە ...

* * *

— سىزگە بىر نەرسىنى ئىلتىماس قىلىپ كەلدىم. پۈتكۈل دۇنياغا مەلۇمكى، ئۇنىڭغا يۈز ئەللىك لىرامۇ قەرزىم يوق. ھېلىقى ئادەمنىمۇ مەن ئۆلتۈرمىدىم. مەھكىمىنى مەن كۆيدۈرۈۋەتتىم، بۇنىڭغا بېرىلىدىغان جازانى تارتىمەن. يەرلىرىمدىن بىر غېرىچنىمۇ ئارىپ سايىم بەگكە بەرمەيمەن. ئۇنىڭغا دەڭلار، قەرز ھۆججىتىنى يىرتىۋەتسۇن. ئۇنىڭغا يۈز ئەللىك پۇللۇق قەرزىم يوق، بەش پۇللۇقمۇ يوق، بىر چۈمۈلىنىمۇ ئۆلتۈرمىدىم. بۇنى ھەممە ئادەم، پۈتكۈل تۈزلەڭلىكمۇ، مېنى سوتلىغان سوتچىلارمۇ بىلىدۇ. شۇڭا، مېنى ئاقلاپ چىقسۇن. ئارىپ سايىم مېنىڭ بۇ دېگەنلىرىمنى قىلمايدىغان بولسا، ئاقۇتتى ئۆزىگە مەلۇم. ئاقۇتتىنىڭ نېمە بولىدىغانلىقىنى ئۇ ھەممە ئادەمدىن، مەندىنمۇ ياخشى بىلىدۇ. سىز ئۇنىڭ يېقىن دوستى، بېرىپ بۇلارنى ئۇنىڭغا دەپ قويۇڭ.

شۇ ھامان ئورنىدىن تۇردى، پەلەمپەيگە قاراپ ماڭدى.

— خەير ـ خوش، ئەلى ساپا باي ... دېمەكچى بولغانلىرىم شۇنچىلىك ئىدى.

ئىدرىس بەگ چۈقۇر ئۇۋادا، توروس تاغلىرىدا ئالدىغا كىم ئۇچرىسا ئارىپ سايىم بەگكە شۇ سۆزلەر بىلەن شۇ خەۋەرنى يوللايتتى. ئۇنىڭ جاۋابىنى سەۋرچانلىق بىلەن كۈتەتتى. كۈتكەن جاۋابى نېمە ئۈچۈندۇر يېتىپ كېلەلمەيتتى.

ئىدرىس بەگنىڭ سۆزلىرى ئارىپ بەگنىڭ قۇلىقىغا نەچچە قېتىم كېلىپ يەتتى. ئارىپ سايىم يانپاشلىرىنى تۇتۇپ كۈلدى.

ئىدرىسنىڭ ۋە ئادەملىرىنىڭ ئېتىزلىرىنى ئاللىقاچان ئۆز يېرىگە قوشۇۋالغانىدى.

ئىدرىسنىڭ كېلىشى ئەلى ساپا بايغا پايدا بولدى. شۇ زامان ئېتىغا مىندى، ئارىپ ساييم بەگنىڭ قېشىغا باردى. ئۇ ھەم ئىدرىسنىڭ، ھەم ئۆزىنىڭ ئىشلىرى ھەققىدە سۆزلىشەتتى.

بىر كەچقۇرۇنلۇقى ئەلى ساپا باي دېھقانچىلىق مەيدانىغا كەلدى. ئارىپ ساييم بەگنىڭ تۇركچىنى زادى بىلمەيدىغان، بەستلىك، ئىككى ئادەمنىڭ كۆلەڭگىسىدەك بىر دادىسى بار ئىدى. ئىسمى زەكۇباي ئىدى. زەكۇباي ياشلىقىدىن تارتىپ ئۇزۇن، چاڭگا بۇرۇتلىرى بىلەن ماختىناتتى. ھارپۇت بازىرىدا دەللاللىق (بىدىكلىك) قىلاتتى. ئوغلىنىڭ چوڭ ئادەم بولۇپ قېلىشى ئۇنى ئىنتايىن بەختلىك قىلىۋەتكەنىدى. ئۇ تېزلىكتە ھارپۇت بازىرىدىكى جېنىدىن ئەزىز كۆرىدىغان كەسپىنى تاشلاپ ئوغلىنىڭ قېشىغا يۆگۈرگەنىدى.

زەكۇباي دېھقانچىلىق مەيدانىدىكى سارايىنىڭ دەرۋازىسى ئالدىدا كەشنى سېلىۋېتىپ ئولتۇراتتى. يانچۇقلىرىنىڭ ئەتراپى، پۇچقاقلىرىنىڭ قىرىغا نەقىش ئىشلەنگەن كەڭ ھاۋا رەڭ شالۋار كىيىگەنىدى. ساپ يىپەكتىن تىكىلگەن يېشىل جىلىتكىسىنىڭ مەيدىسىدە ساڭگىلاپ تۇرغان سائىتىنىڭ ئالتۇن بېغى ئۇچ ئىلىك تومۇقتا ئىدى.

ھېرىپ كەتكەن، جۇل - جۇل كىيىملەردە بىر تېرە - بىر سۆڭەك بولۇپ قۇرۇپ كەتكەن، بەزگەكتىن كالپۇكلىرى گەز باغلاپ يېرىلىپ كەتكەن مالايلار ئېتىزدىن يېنىشاتتى. ئوڭ تىزىنى يەرگە قويۇپ زەكۇبايغا ھۆرمەت بىلدۈرەتتى، ئۇچ قېتىم قولىنى سۆيۈپ باشلىرىغا كۆتۈرەتتى، ئۆيلىرىگە شۇ پېتى ماڭاتتى.

مالايلارنىڭ قول سۆيۈش رەسمىيىتى بىر ئەتىگەندە، بىر ئاخشامدا ئىككى قېتىم ئۆتىلەتتى. زەكۇباي قولىنى مالايلارغا

سۆيدۈرۈش ئۈچۈن تېخى كۈن چىقماستىنلا ئويغىناتتى. غاڭزىسىنى تۈتاشتۇراتتى، قەھۋەسىنى ئىچەتتى، سارايىنىڭ دەرۋازىسىغا چىقىپ ئولتۇراتتى، مالايلار توپ - توپ بولۇپ ئۇنىڭ قولىنى سۆيۈپ ئۆتۈشەتتى.

زەكۇباي ئەلى ساپا بايىنى كۆرۈش بىلەن تېخىمۇ زوقلىنىپ كەتتى. كۆزلىرىنى يۇمۇپ، بەكرەك سۆيۈنۈپ، قولىنى مالايلارغا ئۇزارتتى، سەل توختاپ:

— گۈرۈھەسبە بىگىرىن، — دېدى، — ئۇنىڭ ئاۋازى توم بولۇپ چوڭ - چوڭ چىقاتتى.

بىرنەچچە بەستلىك ئادەم ئاتنىڭ بېشىنى تۇتۇش ئۈچۈن ئەلى ساپا بايىنىڭ ئالدىغا يۈگۈردى. ئەلى ساپا باي ئاتتىن چۈشتى، زەكۇ بايغا قاراپ يۈگۈردى. زەكۇ باي پاچاقلىرىنى كېرىپ، پۇتلىرىنى ئۇزارتىپ، يوغان قورسىقىنى ئالدىغا چىقىرىپ، مەيدىسىنى كۆپتۈرۈپ، ئاغزى قۇلىقىغا يەتكەن ھالدا تۇراتتى. ئالتۇن چىشلىرى پارقىرايتتى، قولىنى سۆيدۈرۈش ئۈچۈن ئەلى ساپا باي تەرەپكە بۇرۇلغان ھالدا ساقلاپ تۇراتتى. ئەلى ساپا باي قولىنى تۇتتى، تىزلىنىپ ھۆرمەت بىلدۈردى، ئۈچ قېتىم سۆيۈپ، بېشىغا قويدى.

قول سۆيۈش رەسمىيىتى تۈگىگەندىن كېيىن زەكۇباي:

— لاۋۇ ئەلى ساپا، دۇسەرساران ھاتى، سەرجاۋان ھاتى، ۋىرارۇنە ! — دېدى.

ئەلى ساپا باي يېنىغا كېلىپ ئولتۇردى.

— چاۋانى؟

— « قانداق ئەھۋالىڭ » دەپ سوراۋاتىدۇ دېدى يېنىدىكىلەر.

— دۇھاتى بال بەگە؟

— « بايىنىڭ قېشىغا كەلدىڭمۇ ؟» دەپ سوراۋاتىدۇ.

— بەگ ۋىرا يە !

— «باي بۇ يەردە » دەۋاتىدۇ، — دېدى.

زەكۇباي بىر تەرەپتىن كەلگەن مالايلارغا قولىنى

سۆيدۇرەتتى، يەنە بىر تەرەپتىن مۇشۇ ئۇسۇلدا ساپا باي بىلەن سۆزلىشەتتى. ئۇلارنىڭ سۆزلىشىشلىرى ئارىپ سايىم بەگ ساپا باينى يۇقىرىدا كۆرۈپ چاقىرىۋالغۇچە داۋام قىلدى.

— باي دادا، رۇخسەت قىلساڭ، ساپا باي يۇقىرى چىقسۇنمىكىن، ئۇنىڭ بىلەن سۆزلىشىدىغان مۇھىم ئىشلىرىمىز بار.

زەكۇ بايغا ئوغلىنىڭ سۆزلىرىنى تەرجىمە قىلىپ بەردى. يۈزى كېرىلىپ، كالپۇكلىرى ساڭگىلاپ كەتتى، لېكىن يەنىلا قولىنى قاتتىق ئۇزارتتى.

— ھەرەلاۋۇزۇرە، — دېدى.

ئەلى ساپا باي يەنە ئوڭ تىزىنى يەرگە قويۇپ ھۆرمەت بىلدۇردى. ئۇزىگە ئۇزارتىلغان يوغان، ئۇزۇن بارماقلىرى، سېمىز قولىنى ئۇچ قېتىم سۆيۈپ، بېشىغا قويدى.

ئىككى دوست، ئىككى يېڭى يەر ئىگىسى، ئىككى كونا مىللىي كۇرەشچى تاماقنى بىللە يېدى. داستىخاندا ھەر خىل ئۆزگىرىش بار ئىدى: ئۇلار، ئۆردەك، كەكلىك، توشقان ... تۆت ئۇستا ئوۋچى ھەر كۈنى ئەتىگەندىن كەچكىچە ئارىپ سايىم بەگ ئۈچۈن ئوۋ ئوۋلايتتى. يېڭى ئوۋ گۆشلىرى بىلەن لەززەتلىك فىرانسۇز شارابلىرىنى ئىچىشتى.

ئەلى ساپا باي بىر ئامال قىلىپ ئىدرىسنىڭ تەھدىتلىرىنى سۆزلەپ بەردى. بۇ گەپ ئارىپ سايىم بەگنى تولىمۇ خۇشال قىلىۋەتتى. تېلىقىپ ـ تېلىقىپ كۆلدى. ئەلى ساپا بايمۇ ئۇنىڭ خۇشاللىقىغا ئورتاقلىشاتتى، ئۇمۇ بىللە كۈلەتتى.

ئەڭ ئاخىرى ئارىپ سايىم بەگ كۈلكىسىنى توختاتتى، چىرايىدا ھەقىقىي ئېچىنىش ئالامىتى كۆرۈلدى. بىر ئۇھ تارتىپ:

— ئىسىت، نېمىدېگەن ياش، ئۇنىڭ بىلەن دوست بولۇشقا بولاتتى، — دېدى.

26

مەمەت ئاستا ـ ئاستا ئېسىگە كېلىپ بىر نەرسىلەرنى ئويلايتتى. قانداقتۇر بىر خەۋپنى سېزەتتى. بېشىغا كەلگەن ئىشلارنى ئەسلەشكە تىرىشاتتى. مېڭىسىدە ھەممە نەرسە قالايمىقان ئىدى. يىراقلاردىن بىر سېرىق نۇر ئايلىنىپ كېلەتتى، قاراڭغۇلۇققا قوشۇلاتتى، قانداقتۇر بىر يەرگە ۋال ـ ۋۇل قىلىپ چۈشەتتى. پۈتۈن بەدىنى سىرقىرايتتى، كۆيۈپ ئاغرىيتتى.

مەمەت ئورنىدىن تۇردى. قولىنى پېشانىسىگە ئاپىرىپ يېزا تەرەپكە قارىدى. يېزا ئويمانلىقتا ئىدى. يېزىنىڭ ئۈستىدىن ئاسمانغا كۆتۈرۈلگەن نەچچە توپ تۈماندىن باشقا ھېچ نەرسىنى كۆرەلمىدى. ھەممە نەرسە جىمجىت، كىچىككىنە ئاۋازمۇ چىقمايتتى. ئەتىياز ۋاقتىدىكى يەرلەر ئاپتاپتا يېرىلاتتى، ئۇ يەر ـ بۇ يەردىن بوش چاراسلىغان ئاۋازلار ئاڭلىناتتى. ئۈستىدىن ئېگىز ئۇچقان بىر توپ كېپىنەك ئۇچۇپ كەتتى. ئالدىدىكى يوغان ئېچىلغان ھاۋا رەڭ گۈلگە قاپقارا قاناتلىرىنىڭ ئۇچى قىزغۇچ بىر كېپىنەك قونۇۋالغانىدى. مەمەت ئۆزى قارا، يوغان كېپىنەكنى تۇنجى قېتىم كۆرۈشى ئىدى. كۆڭلىگە قورقۇشقا، قايغۇغا ئوخشاش بىر تۇيغۇ كەلدى. « ھاياتىڭنىڭ ئاخىرى كۆرۈندى، — دېدى ئۆز ـ ئۆزىگە، — بۇمۇ ياخشى، قانداق قىلىمىز، تەقدىر شۇنداق ئوخشايدۇ. خەدىچەنمۇ ئۆلتۈردۈم، ئانامنىمۇ ... ئۆزۈم بۇ ياقلاردا يۈرىمەن. دېھقانلارنىمۇ مانا شۇنداق پەرىشان قىلىۋەتتىم، زۇلۇم ئاستىدا ئىڭراپ يۈرۈشىدۇ. مەن چىقماستىن بۇرۇن ھەممە ئادەم ئۆز ھالىغا قاراپ ياشاپ كېتىۋېرەتتى. ئەمدى يوقىلاي، بولدى مەن تۇغۇشەي.»

ھەممە ئىش شەھەرگە بارغاندىن كېيىن — ئونبېشى بىلەن دۆڭدىكى ئۆيدە سۆزلەشكەندىن كېيىن بولغان، بېشىغا بۇ ئىشلار كەلگەنىدى. « شۇ چاغدا پۈتلىرىم سۇنۇپ كېتىپ، شەھەرگە

بارالمىغان بولسام، كاشكى، كۆزلىرىم قارىغۇ بولغان بولۇپ، ھەسەن ئونبەشىنى كۆرمىگەن بولسام، قولاقلىرىم پاك بولۇپ، ئۇنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلىمىغان بولسام، كاشكى. يېزىنىڭ پەرىشانلىقىغا قارىغىنا ! ئۆزۈڭنىڭ شۇ ھالىڭغا، كەچۈرۈڭاتقان كۈنۈڭگە، كۆرگەن ھالاۋەتلىرىڭگە قارا !»

چېقىرتىكەنلىككە بارغان ھېلىقى كۈن ئېسىگە كەلدى. تاغۇتاشلار، ئىنسانلار خۇشاللىقىدىن پىر - پىر پىرقىرىشاتتى. چېقىرتىكەنلەرگە تۇتاشقان ئوتلارمۇ تۇزلەڭلىكتە ئايلىنىپ ئۆزىچە خۇشاللىق سادالىرى چىقىراتتى، يالقۇنجاپ ياناتتى. كۆز ئالدىغا دۇرمۇش ئەلى كەلدى. دۇمچىيىپ قالغان دۇرمۇش ئەلى قېرىپ قالغان پۇتلىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ قەدىمىي، ئەڭ قەدىمىي تۈركمەن ئۇسۇللىرىنى ئويناياتتى، تۇزلەڭلىكتە لاۋۇلداۋاتقان ئوتنىڭ يېنىدا، ئوت بىلەن بىللە ئېگىلىپ - قوپۇپ ئوينايتتى. ئوت بىلەن دۇرمۇش ئەلى بىر - بىرىگە ئارىلىشىپ كەتكەنىدى.

يەنە شۇنداق ئوت بىلەن ئىرماش - چىرماش ئوياۋاتقان چېغىدا ھەمزە تاز چىداپ تۇرالماستىن ئۇنى ئېتىغا چەيلىتىۋەتكۈسى كېلەتتى.

مەمەتنىڭ كۆز چاناقلىرىغا يوغان ئىككى تامچە ياش كېلىپ توختىدى. مەمەت ئۆزىچە كۈلۈپ كەتتى. كېيىن ئورنىدىن تۇردى، مىلتىقنى مۇرىسىگە ئاستى، يۇقىرىغا، ۋادى تەرەپكە قاراپ ئۆرلەشكە باشلىدى. ۋادىنىڭ ئاخىرى قىيالىق ئىدى. ئېگىز قىيالىققا يۆلىنىپ مېڭىشى كېرەك ئىدى. مۆكۈنۈپ يۈرۈپ يۈگۈردى.

ۋادىنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە مىلتىقلار ئېتىلىشقا باشلىدى. ۋادىنىڭ ئاخىرىدا تۇۋىدىكى رەڭلىك شېغىل تاشلىرى پارقىراپ تۇرغان يوغان بىر بۇلاق قاينىاپ تۇراتتى. مەمەت دۇم يېتىپ مۇزدەك سۇنى قېنىپ - قېنىپ ئىچتى، تۆپىدىن، خېلى يۇقىرىسىدىن ئوقلار ۋىڭىلداپ ئۆتەتتى. شۇ ئان ئۆزىنى كۆكۈچ،

ئالىچىپار بىر قېتىم تاشنىڭ ئارقىسىغا ئاتتى. بىر يېرىگە ئوق تەگمىگەنلا بولسا قۇتۇلدى دېگەن سۆز. يىراقتىن ئاۋازنىڭ بارىچە ۋارقىراپ ھۆرى ئانا كېلىۋاتاتتى. قوللىرىنى پۇلاڭلىتىپ:

— قاچ، جېنىم بالام، مەمەت ! سېنى كاپىر توكۇر تۇتۇپ بېردى. ئۇنى ئۆلتۈرۈۋەت دېگەن ئەمەسمىدىم؟ — دەپ ۋارقىرايتتى.

مەمەت قېتىم تاشنىڭ ئارقىسىغا ئۆتۈۋېلىپ خاتىرجەم بولدى. شۇ بىر كېچىنى ئۆتكۈزۈۋالغۇدەك ئارقا - ئالدى توسۇق بىر يەرنى ئىزدىدى، كۆزىگە چېلىققان بىر يەرگە سۈرۈلۈپ باردى، قېتىم تاشقا يۆلىنىپ بىردەم دېمىنى ئالدى.

تۆۋەن تەرەپتىن ناھايىتى كۆپ ۋاندارما كېلىۋاتاتتى. تاراسلاپ ئوق ئېتىلىۋاتاتتى.

قاتتىق ئېتىشىش باشلاندى. مەمەت سوغۇققانلىق بىلەن ئوڭ ۋە سولىغا قاراپ ئاستا ئاتاتتى. بۇ ئېتىشتا ھېچكىمنىڭ بۇرنىنىڭ قانىشىنى خالىمايتتى. ئەگەر خالىغان بولسىمۇ، شۇ ئاز ۋاقىتنىڭ ئىچىدە ئون ۋاندارمىنى ئېتىۋەتكەن بولاتتى. ئۇلار ئوچۇقچىلىقتا ئۆزىنى قوغداش كېرەكلىكىنى ھېس قىلماستىن كېلىشەتتى. مەمەت ئۇلارنى قورقۇتۇش ۋە ئالداش ئۈچۈنلا ئوق ئاتاتتى. ۋاندارمىلار قىيالىقنىڭ تۆۋىگىچە كېلىشتى. ئۇلارغا يۇز بېشى پاروخ باشچىلىق قىلاتتى. مەمەت يۇزبېشىنى بىر قېتىملا كۆرۈپ قالدى، كېيىن يوقىتىپ قويدى. ئەلى توكۇر قولىدا مىلتىق، بىر تاشنىڭ ئارقىسىدا تۇراتتى، خاتىرجەم ئىدى. يىراقتىن ئۇنىڭ چىرايىدا بىلىنەر - بىلىنمەس كۈلۈمسىرەشنى كۆرگەندەك قىلدى ياكى مەمەتكە شۇنداق كۆرۈنگەندۇ.

ھۆرى ئانا يىراقتىن كېلىۋاتاتتى. توختىماستىن قولىنى پۇلاڭلىتىپ، شامالدەك ئۇچاتتى. بىردىنلا توختىدى، قولىنى بىلىگە تىرىدى. تاشنىڭ ئارقىسىدا ياتقان مەمەتكە قارىتىپ ئوق ئېتىشقا ھازىرلانغان ۋاندارمىلارغا بىردەم قاراپ تۇردى.

— ھەي ژاندارمىلار، — دېدى ئۇ، — ئانىنىڭ قوزىلىرى، مەمەت بالامنى ئاياڭلار! قاراڭلار، ئۇ سىلەرنى ئايمىدىمۇ؟ ئەگەر خالىغان بولسا ھازىرغىچە ھەممىڭلارنى ئۆلتۈرگەن بولاتتى. قاراڭلار! ئۇ نەدە، سىلەر نەدە؟ مەمتىمگە ئوق ئۆتمەيدۇغۇ ... ژاندارمىلار! قوزىلار! بىكار ئاۋارە بولۇۋاتىسىلەر! شۇ جېنىم بالامنى قويۇۋېتىڭلار، ئۇنىڭغا پۈتلىكاشاڭ بولماڭلار! ئۇمۇ ئۆز يولىغا ماڭسۇن! بولمىسا جېنىڭلارنى ئېلىپ ... مەمەتنىڭ قىلمىدىغان جىق ئىشى بار! ئۇ ئىنتايىن خاپا! بولغان ئىشلارنى ئاڭلاپ كۆڭلى بەك يېرىم بولدى! ۋاي ژاندارمىلار، بالىلار! ئانىنىڭ قوزىلىرى! سىلەرمۇ زۇلۇم ئاستىدا ئېزىلگەنلەر! يۈز بېشىغا — ئۇ دىنسىزغا، ئوسمانچىغا ئەگەشمەڭلار! ئوسمانچىدا ئىمان بولمايدۇ، دىن بولمايدۇ! ئىشەنگىلى بولمايدۇ جۇمۇ!

ئۇنىڭ ئوڭ ۋە سول تەرىپىگە ئوقلار چۈشەتتى، بىراق پەرۋا قىلمايتتى.

— ھە، نېمە! — دېدى بىر چاغدا مەمەت، — نېمە قىلۋاتىسىلەر كاپىرنىڭ تۇخۇملىرى، مېنى ئاتماقچىمۇ سىلەر؟

قىيالىقلارغا قاراپ ماڭدى، شىددەتلىك جەڭ باشلانغانىدى. مەمەت تۇرۇۋالاتتى، ساقلايتتى، كېيىن ئۇستىگە چۈشكەن ئوقلارغا دەھشەتلىك جاۋاب قايتۇراتتى، يەنە جىم تۇرۇۋالاتتى.

قورقماستىن ئۆرە تۇرۇپ ئوق ئېتىۋاتقان پاياسلىق ژاندارمىنىڭ پاچىقىغا ئاتتى.

مەمەتنىڭ يېنىغا، ئەتراپىغا، قىيالىقلارغا تەگكەن ئوقلار تارسىلدايتتى، قىيالىقلاردىن ئىس چىقىراتتى. قىيالارنىڭ ئۇستىنى تاشلارغا تەگكەن ئوقلارنىڭ ئىسى قاپلاپ كەتكەنىدى.

ھۆرى ئانىنىڭ ئەتراپىدا ئوقلار ۋىڭلدايتتى، قۇلاقلىرىنىڭ تۈۋىدىن ئۆتۈپ كېتەتتى.

— قېنى ئېتىڭلار، مېنى ئۆلتۈرۈڭلار، ئىتلار، قولۇڭلارغا نېمە تەگكىنىنى مەن بىر كۆرەي!

پاياسلىق ژاندارما يەردە تولغىناتتى، ئاغرىقىغا

چىدىيالماستىن يەرنى تىرمىلايتتى.

ھۆرى ئانا ئۇنىڭ يېنىغا كەلدى.

— ۋاي ئانىنىڭ بالىسى، ۋاي، شۇ پوقنى يېمىسەڭ مەمەتمۇ سېنى ئاتمايتتى. قورقمىغىن، دورا تېڭىپ قويىمەن. يېزىغا بېرىپ ئىككى كۈندە ساقايتىپ قويىمەن. سەنمۇ ئىككىنچىلەپ مېنىڭ مەمەت بالامغا ئوق ئاتمايدىغان بولىسەن.

ھۆرى ئانا ژاندارمىنى شۇ يەردە تاشلاپ قويۇپ ئالدىغا ماڭدى.

مەمەتنىڭ «ئانا، ئانا!» دەپ ۋارقىرىغان، ھودۇقىغان ئاۋازىنى ئاڭلىدى. « ئانا، جايىڭدا ئولتۇرۇۋال، بۇ كاپىرلار سېنى ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ، ئانا!»

— ئاھ، جىگىرىم بالام، مېنى ئۆلتۈرۈۋەتسۇن، بۇنىڭدىن كېيىنكى ھاياتىم نېمە بولاتتى ... مەيلى ئۆلتۈرۈشسۇن، بالام! مەن سېنىڭ يېنىڭغا باراي.

ئوقلار پاڭ ـ پۇڭ ئېتىلماقتا. ھۆرى ئانا ھېچ نەرسە بولمىغاندەك، خۇددى موزاي بېقىشقا كېتىۋاتقاندەك مېڭىشتا ماڭاتتى.

يۈزبېشى پارۇخ يېنىدىكى ئاسىم چاۋۇشتىن سورىدى.

— بۇ سارىڭ خوتۇن كىمۇ؟

— مەمەتنىڭ ھۆرى ئانىسى، ھېلىقى ئەلى توكۇرنىڭ جان دۈشمىنى، ھېلىقى سىزنىڭ چىرايىڭىزنى كۆرۈشنى خالىمىغان خوتۇن شۇ، — دېدى ئاسىم چاۋۇش.

— لېكىن، قالتىس جەسۇر ئىكەن، سارىڭمۇ؟

— ئاجايىپ ئەقىللىك، — دەپ كۈلدى ئاسىم چاۋۇش.

ھۆرى ئانا سەنتۇرۇلۇپ كەتتى، يەرگە دۈم چۈشتى. مەمەتنىڭ يۈرىكى چىقتى، ئانا ئورنىدىن تۇردى، يەنە يىقىلدى. بۇ چاغدا مەمەت ۋارقىرىدى:

— ئەگەر ئانامنى ئاتىدىغان بولساڭلار، بىرىڭلارنى ساق قويمايمەن! بىرىڭلارمۇ بۇ قىيالىقتىن ساق چىقمايسىلەر!

ئانا ئورنىدىن تۇردى:

— بىئارام بولما، مەمەت بالام، ئۇ ئىتلار مېنى ئاتالمايدۇ. مەن ئۆلمەي تۇرۇپ سېنى كۆرىمەن. خۇدايىمغا يالۋۇردۇم. سېنى يەنە بىر قېتىم پۈرىماستىن، چىرايلىق يۈزۈڭنى كۆرمەستىن خۇدايىم جېنىمنى ئالمايدۇ.

مەمەت ئېتىشتىن توختىدى. ژاندارمىلارمۇ توختىدى. ھۆرى ئانا ئوتتۇرىدىن ئۆتۈپ كەتكۈچە ئوق چىقارماسلىق ھەققىدە ئاۋازسىز كېلىشىم ھاسىل قىلدى.

— ئۇنى تۇتالامدۇق؟ — دەپ سورىدى يۈزبېشى.

— تۇتالماسمىز يۈزبېشى، — دېدى ئاسىم چاۋۇش، — ئۇ يىلاندەك چاققان، شۇنچىلىك چاققانكى، كۆزۈڭ بىلەن كۆرەلمەي قالىسەن. ھازىر ئۇ خالىسا ھەممىمىزنى ئېتىۋېتەتتى. قىيالمىقا چىقماي تۇرۇپ تۆۋەندە — سەلدىراسىدا قورشىۋالغان بولساق، بەلكىم تەسلىم قىلىۋالاتتۇق.

— پايالمىقنى نېمە ئۈچۈن ئاتتى؟

— ئۇ دائىم ئۆرە تۇرۇۋالاتتى، تەڭ تۇراتتى، ئۇنىڭ ئۇستىگە تىللايتتى.

— سەنمۇ ئۇنىڭغا قارشى تۇرساڭ، تىللىساڭ سېنى ئاتمايدۇ، شۇنداقمۇ؟

— ئاتمايدۇ، — دېدى قەتئىي ئىشەنچ بىلەن ئاسىم چاۋۇش.

— ھەرقانداق ئەھۋال ئاستىدىمۇ؟

— ئەڭ جىددىي پەيتلەردىمۇ باستۇرۇپ كەلدىم، يەنە ئاتمىدى، ئۆلۈمگە دۇچ كەلگەندىمۇ مېنى ئاتمىدى.

— چاۋۇش، سەۋەبى نېمىدۇ؟

— بىلمەيمەن، يۈزبېشى.

— پايالمىقنى يېزىغا ئېلىپ بارسۇن.

— ئەكېتىدۇ، يۈزبېشى.

ھۆرى ئانا ھاسىراپ — ھۆمۈدەپ مەمەتنىڭ قېشىغا كەلدى. قول — پۇتلىرى تىلىنىپ قانغا مىلەنگەنىدى. يېڭى كۆڭلىكى بىلىدىن ئېتەككىچە پارە — پارە بولۇپ كەتكەنىدى.

— ئانا، جېنىم ئانا، ساڭا بىر نەرسە بولدىمۇ؟ — دېدى — دە، ئورنىدىن تۇرۇپ ئۇنىڭغا قاراپ يۈگۈردى.

— قوزغالما ! دەپ ۋارقىرىدى ھۆرى ئانا، — جايىڭدا تۇر، قارا كۆزلۈك بالام.

مەمەت كۆلۈمسىرىدى، ئۇنىڭ قولىدىن تۇتتى، بىر قىيانىڭ چېتىگە ئېلىپ باردى.

— ھېچ نەرسە بولمىغانسەن؟ بۇ يەردىن قوزغالغۇچى بولما، مىدىرلاپ كەتسەڭلا مېنى ئۆلتۈرىسەن.

— مىدىرلىمايمەن. سەن قاراپ تۇرما، ئوقلىرىڭنى ئات ! قارا، ئەلى توكۇر ئاۋۇ يەردە، دەرەخنىڭ ئارقىسىدا، ئۇنى ئات، ئۆلتۇر، يىقىت ! بۇ ياخشى پۇرسەت. مەن يوقىلاي، مەن كۆرۈنمەي قويساي، بۇ يەردىمۇ مەن بېشىڭغا بالا بولدۇم ... قانداق قىلىمەن دېسەڭ شۇنداق قىل، قېنى باشلا، ئوق ئات ! ... تۇرمىغىن ! ۋاقىت ئۆتكۈزۈپ، پۇرسەتنى قاچۇرۇپ قويما !

مەمەت ئېتىشقا باشلىدى، قارشى تەرەپمۇ ئاتتى. ئوقلارنىڭ قىيالارغا كېلىپ تېگىشىدىن چىققان چاڭ — توپىلار ئەتراپنى قاپلاپ كەتتى. تاش پارچىلىرى ئوقىتەك ۋىڭلىداپ ئۇ يەر — بۇ يەرگە يامغۇردەك ياغاتتى. ئۇنىڭدىن باشقا، قىيا تاشلارغا تەگكەن ئوقلار قۇلاقلارنى پاڭ قىلغۇدەك بىر خىل ئاۋاز چىقىراتتى.

ۋاقىت ئۆتكەنسېرى يۈزبېشى پاروخ ئاسىم چاۋۇشتىن سورايتتى:

— ھە، چاۋۇش، بۇ قانداق بولغىنى؟ بىز بىر يۈز سەكسەن ئادەم، ئۇدۇلىمىزدىكى پەقەت بىر ... ھۇجۇمغا ئۆتەيلىمۇ؟

— ئۇ بەك چوققىدا، يۈزبېشى، قىيالمىقا چىقىۋاچە ھەممىمىزنى ئېتىۋېتىدۇ، بىرىمىزنمۇ قويمايدۇ.

— كەچ كىرىۋاتىدۇ. قاراڭغۇ چۈشەر — چۈشمەيلا قاچىدۇ.

— چوقۇم قاچىدۇ. يۈزبېشى، بىز ئۇنىڭ بىلەن ناھايىتى يامان ئەھۋالدا ئۇچرىشىپ قالدۇق. بىز تىنماستىن ئوق ئېتىۋاتىمىز، پايدىسى يوق. مەمەتنىڭ ئوقى كۆپ.

يۇزبېشى ۋاقىت ئۆتكەنسېرى خاپا بولاتتى، قانداق قىلىپ ياخشى پۇرسەتنى قولدىن بېرىپ قويدۇق؟ بىر يېرىم سائەت بۇرۇن ھەركەت قىلغان بولساق ... بىر يېرىم سائەتمۇ تېخى بالدۇر ... يۇزبېشىنىڭ مەمەت بىلەن ئىككىنچى قېتىم ئۇچرىشىشى ئىدى. بىرىنچى قېتىمدا خەدىچەنى ئېتىۋېتىشكەنىدى.

بىر ئوق كېلىپ يۇزبېشىدىن بىر غېرىچ نېرىغا بېرىپ يەرگە كىرىپ كەتتى. شۇ يەرگە يەنە بىر تال ئوق ...

— بىزنى خېلىدىن بېرى كۆرۈپ تۇرىدۇ، — دېدى ئاسسىم چاۋۇش.

— مۆكۈۋالايلى، — دېدى يۇزبېشى.

— ئەمدى بىز ھېچ يەرگە مۆكەلمەيمىز. خالىغان زامان بىزنى ئېتىۋېتىدۇ. ئۇمۇ بۇنى بىزگە دېمەكچى بولۇۋاتىدۇ.

— لېكىن، بىز ئۇنىڭ خوتۇنىنى ... ئېتىۋەتكەنىدۇق ...

— بۇ ئاجايىپ مەجەزلىك بىر يىگىت، قاراقچىغا زادىلا ئوخشىمايدۇ، جىنىدەك، پەرىشتىدەك بىر ئادەم. ئەۋلىيا بولۇش ئورنىغا قاراقچى بولۇپ قاپتىكەن.

دەل شۇ چاغدا:

— ۋاي ئانام! — دېگەن ئاۋاز ئاڭلاندى، ئۇنىڭدىن كېيىن باشقا ـ باشقا ئاۋازلار چىقتى. مەمەت ئارقا ـ ئارقىدىن تۆت ژاندارمنىڭ پاچاقلىرىغا ئاتقانىدى.

— قانداق! — ... دەيتتى ھۆرى ئانا، — قانداق ئىكەن؟! ... ھەمزە تازىغا ئىشەنمەڭلار، ئۇ ھېچ نەرسە قىلالمايدۇ دېمىدىممۇ؟ — ھۆرى ئانا كۆرۈنگەن بىر ژاندارمنى مەمەتكە كۆرسىتىپ، — قېنى، چاققان بول! — دەيتتى.

مەمەت ئوق ئاتاتتى. ژاندارمىلار ئوق يېپ ۋارقىرىغانسېرى ھۆرى ئانا بالىلاردەك چاۋاك چالاتتى.

مەمەت تەرلەپ، يۈزى قاپقارا بولۇپ كەتكەنىدى. كۈن ئولتۇراي دەپ قالغانىدى، بىرئازدىن كېيىن ئولتۇرۇپ كېتەتتى، قاراڭغۇ

چۈشۈشكە باشلىغانىدى. مەمەتنىڭ مىلتىقىمۇ قىزىپ كەتتى.

شۇڭلاشقا، ئوقنى ئاندا ـ ساندا ئېتىپ قويياتتى. ژاندارمنى يارىدار قىلىپ قويۇپ، شۇ ئارىلىقتا مىلتىقىنى سوۋۇتاتتى. بىر كۆزى ئولتۇرۇش ئالدىدا تۇرغان كۈندە ئىدى.

ژاندارمىلار بىردىنلا ئوق ئېتىشنى توختاتتى. بىر چاغدا ئاسسىم چاۋۇشنى كۆردى. ئاق ياغلىق تۇتقان ئوڭ قولىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ، ۋارقىرىغىنىچە كېلىۋاتاتتى.

— مەمەت، بالام، ئالدىڭغا كېلىۋاتىمەن، تەسلىم بول! ئۆلۈشۈڭنى خالىمايمەن.

چاۋۇش يۇقىرىغا — مەمەتكە قاراپ تىك مېڭىپ كېلىۋاتاتتى.

— چاۋۇش، يېقىن كەلمە!

— بالام، مەمەت، ھۆكۈمەتكە تەڭ كەلگىلى بولمايدۇ. تاغۇتاشلار ئەسكەر بىلەن توشۇپ كەتتى. يا ئېتىلىپ كېتىسەن، ياكى يارىلىنىسەن. يۇزبېشى سېنى كەچۈرۈم قىلدۇرۇۋېتىدۇ.

مەمەت جېنىنىڭ بارىچە ۋارقىرىدى:

— چاۋۇش، كەلمە!

ئۇنىڭ ئاۋازىدا قورقۇش، ئىشەنچسىزلىك، ئۈمىدسىزلىك بار ئىدى.

— ساڭا نېمە بولدى، چاۋۇشۇم؟! يېقىن كەلمە!

— ئات ئۇنى، تۇغەت ئىشنى! كەلمە دېگەندە كېلىشىنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىنى كۆرۈپ باقسۇن، ئات ئۇنى!

چاۋۇش كېلىۋاتاتتى، تىككىنە، پەرۋاسىز.

— چاۋۇش، كەلمىسەڭ نېمە بولىدۇ، سېنى ئېتىۋېتىمەن. چاۋۇشۇم، مۇشۇ ئىشنى قىلىشقا مەجبۇر قىلما، چاۋۇشۇم. بۇ يامانلىقنى ماڭا قىلما، چاۋۇشۇم، قول ـ پۇتۇڭنى سۆيۈپ قويايى، مېنى ئايا، — دەيتتى. ئاۋازى قورقۇنچلۇق ۋە ساراڭلارچە يالۋۇرۇش بىلەن چىقاتتى.

— ئاسسىم چاۋۇش، چاۋۇشۇم، سەندە قىلچە ئىنسانلىق، قىلچە ئىمان يوقمۇ؟

چاۋۇش ئاق ياغلىق تۇتقان قولىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ، تىك مېڭىپ كېلىۋاتاتتى:

— ماڭا تەسلىم بولسەن بۇگۈن. سەنمۇ بىلسەن، دۇنيادا بىرلا ئادەمنى جېنىمدىن ئارتۇق ياخشى كۆرىمەن، ئۇ بولسىمۇ سەن.

— بىلىمەن، چاۋۇشۇم، خۇدا ھەققى، بىلىمەن، مېنى ئايا، ئىشىم بار ! — دەپ ئاۋازىنى بەكرەك چىقاردى مەمەت. ئاۋازى قىيالىقتا ياڭراپ كەتتى، ئەكس سادا چىقاردى. ئاۋاز پۈتۈنلەي ئۆزگەردى، — چاۋۇشۇم، ماڭا گەپ قىلاي، ياخشى ئاڭلا، ماڭا ھازىر تەسلىم بولساممۇ بولاتتىم. ئەمما ... دېگەنلىرىڭنىڭ ھەممىسى توغرا، سەن ھەقلىق، مېنى ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ، بۇنى بىلىمەن. ئەمما، ئۆلۈشتىن بۇرۇن قىلمىدىغان ئازراق ئىشىم بار، چاۋۇشۇم، ئىشىم بولمىغان بولسا سېنى رەنجىتمىگەن بولاتتىم، چاۋۇشۇم ! مەندىن خاپا بولما ! بىر جان ئۈچۈنلا بولسا، ئۆزۈمنىڭ جېنىم ئۈچۈنلا بولسا، بۇ جېنىمنى ماڭا قۇربان قىلغان بولاتتىم. ئەمدى ئارقاڭغا قايت، چاۋۇشۇم !

ئىككى پاي ئوق چاۋۇشنىڭ قولاق تۈۋىدىن ئۆتۈپ كەتتى. چاۋۇش پەرۋا قىلمايتتى، ماڭاتتى، مەمەت چاۋۇشقا ئىككى پاي ئوقنى زايە قىلىۋەتتى، چاۋۇش پىسەنت قىلمايتتى.

مەمەتنىڭ پۈتۈن بەدىنىنى تىترەك باستى.

— يۈزبېشى، — دەپ ۋارقىرىدى، — مېنىڭ ئىشىم بار، بولمىسا بىر جېنىم ئۈچۈن ئاسىم چاۋۇشنى يوق قىلماسمىدىم، بۈيرۇق بەرگىن، توختاپ قالسۇن.

مىلتىقنى چەنلىدى، تىترىكىمۇ توختىدى. تەپكىنى باستى. ئاسىم چاۋۇش ۋارقىرىدى. ئاق ياغلىق تۇتقان ئوڭ قولى يەرگە چۈشتى. ئاق ياغلىق قىزىل قانغا بويالدى.

— چاۋۇش، قايت ! — دەپ بۈيرۇق قىلدى يۈزبېشى.

چاۋۇش توختىدى، ئاچچىق - ئاچچىق كۈلۈمسىرىدى. قاراڭغۇ چۈشكەنىدى. ئاستا كەينىگە قايتتى.

مەمەت ئىڭرىغان ئاۋازدا:

— مېنى كەچۈر، چاۋۇشۇم ! مېنى ئۆلتۈردۈڭ، مېنى ئۆلتۈرۈۋەتكەن بولساڭ، بۇ ئىشلارنى بېشىمغا كەلتۈرمىگەن بولساڭ، كاشكى.

يۈزبېشى بۈيرۇق بەردى، ژاندارمىلار ئوقنى ھەر تەرەپتىن ئېتىشقا باشلىدى. مەمەت قارشى تۇرمىدى، ھۆرى ئانىنىڭ قولىنى سۆيدى، ئانىمۇ ئۇنى قۇچاقلىدى.

— ئانا، مەندىن رازى بول !

— ئاناڭ ئۆز سۈتىگە رازى بولغاندەك رازىمەن، جېنىم بالام ! ئەلى توكۇرنى ئونتۇما، ئۇنى ئۆلتۈرۈۋەت. ھەممە بالا - قازانى بېشىڭغا سالغان شۇ ! بۇنى بىلەمسەن؟ !

مەمەت قاراڭغۇدا سۆسەردەك غايىب بولدى. كۆزنى يۇمۇپ - ئاچقۇچە ئۇدۇلدىكى قېلىن ئورمانلىق، تىك قىيالىق ۋادىغا ئۆتۈپ كەتتى. بۇ يەرلەرنى بەش قولدەك ياخشى بىلەتتى. بىر پولك ئەسكەر، ئەمدى بىر بىرىگادا ئەسكەر كەلسىمۇ بۇ تاغلاردا ئۇنى زادىلا تاپالمايتتى.

ژاندارمىلار يەنىلا ئوق ئېتىپ تۇراتتى. مەمەت ئۇلاردىن شۇنچىلىك يىراقلىشىپ كەتتىكى، ئوق ئاۋازلىرىنى ئارانلا ئاڭلىيالايتتى.

ھۆرى ئانا تۇرغان يېرىدىن مىدىرلىمای تۇراتتى، ئىنتايىن چوڭ بەخت ئىچىدە تېپىرلايتتى.

— ھۆكۈمەتنىڭ ئوقلىرىنى ئېتىڭلار، كاپىرلار، ئېتىڭلار، قېنى ئېتىپ بېقىڭلار، قۇش ئۇۋىسىدىن ئاللىقاچان ئۇچۇپ كەتتى.

بىردەم تۇرۇپ يەنە شۇنداق دەيتتى.

— كېلىسىلەر، تېخى ئالدىمغا كېلىپ ھازىرلا كېلىپ يارىمىزغا مەلھەم دورىسى چېپىپ قوي ھۆرى ئانا دەرسىلەر، شۇنداقمۇ؟ شۇ بالام بولمىسا، بالامدىن قورقمىساڭلار، مېنى ئۆلتۈرۈۋەتكەن بولاتتىڭلار، كاپىرلار ! ئۇ چاغدا بىزنىڭ

ياربمىزنى كىم ساقايتىدۇ دەپ ئويلىيالمايتتىڭلار. ها ـ ها ـ ها ... مەمەت سىلەرنى ئاتسۇن، مەن ياڭلارنى ساقايتاي، شۇنداقمۇ؟ بولىدۇ، ياخشى بولىدۇ، ۋاي بالىلىرىم!

27

يېشىل، يوغان، ئاغزىدىن نەشتەرلىرى يالت ـ يۇلت قىلىپ تۇرىدىغان يىلانلار تۇرلۇك ئاۋاز چىقىرىپ تاغدىن تۆۋەنگە چۈشەتتى. بۇلار خۇددى بىر توپ قارا بۇلۇتتەك تۇزلەڭلىككە تارقىلاتتى. قارا بۇلۇتنىڭ ئىچىدە قىپقىزىل مارجان كۆزلۈك يىلانلارنىڭ باشلىرى كۆتۈرۈلەتتى، ئۇزۇن قۇيرۇقلىرىنى يەرگە ئۇراتتى. قۇيرۇقلىرى يەرگە ئۇرۇلۇش بىلەن چاڭ ـ توزانلار چىقىراتتى. يۇزلەپ مارجان كۆزلۈك، ۋال ـ ۋۇل ئوت چاچرىتىپ تۇرغان ئارا تىللىق يىلان باشلىرى كۆرۈنەتتى.

يىلان باشلىرىنىڭ بىرىگە قىلىچ تېگىدۇ، ئۇنىڭ ئورنىغا ئىككى باش كۆتۈرۈلىدۇ. بۇلار تېخىمۇ يوغان، تېخىمۇ دەھشەت ئوت تىللىق، كېرىلگەن تىللىرى تاشقىرىدا. ئۆتكۈر قىلىچ كېلىپ بۇ ئىككى باشنىمۇ چاپىدۇ. يەنە تۆت باش چىقىدۇ. يىلان باشلىرى چېچىلىپ تۇرىدۇ. بىراق، ئۇلار يوغىناپ تۇرىدۇ، مۇغلداپ كېتىدۇ. مىڭ باشلىق ئەجدىها چىقىدۇ. ئەجدىهانىڭ باشلىرى بارغانسېرى يوغىنايدۇ، كۆپىيىدۇ. ئەجدىهانىڭ بېشىغا قىلىچلار يېغىپ كېتىدۇ. ئەجدىها بىر بۇلۇتنىڭ ئارىسىغا كىرىپ ئاسمانغا ئۇچىدۇ، كېيىن يەرگە چۈشىدۇ. قارا، ئاق، بوز، قىزغۇچ ھەر خىل بۇلۇت يوللارغا، توپا ـ چاڭ توزۇتۇپ تۇرغان تۇزلەڭلىككە چۈشىدۇ. بىرمۇنچە، مىڭلاپ قول ۋە قىلىچ بىر ـ بىرىگە كىرىشىپ كېتىدۇ، بۇلۇتلارنىڭ ئىچىدىكى باشلارغا تېگىدۇ. باشلار چۈشىدۇ، باشلار كۆپىيىدۇ.

قاپ تېغىنىڭ ئارقىسىدا ئېگىز قىيالىقلار، يوغان ئايروپىلانەك قۇشلار، پويىزدەك ئۇزۇن ئەجدىهالار بار. كۈن،

ئاي، قارا ئاغۇلۇقلار.

مەمەتنىڭ قولى ئۇيۇشۇپ كەتتى. مىلتىقىنىڭ تۆشۈكى ئەمدى سوۋۇدى. ئەتراپ ئايدىڭ، ئاي يورۇقى مەمەتنىڭ مىلتىقىغا، ئوقدانلىرىغا چۈشۈپ ئەكس ئېتىپ تۇراتتى. مەمەتنىڭ تىزى تاشقا ئۇرۇلۇپ كەتكەچكە ئاغرىپ تۇراتتى، قوللىرى قانىتاپ كەتكەنىدى. دەسلەپتە ئۇ يارىلانغان ئوخشايمەن، دەپ ئويلىدى، ئەمما كېيىن يارىلانمىغانلىقىنى بىلدى. قوللىرى قانغان بىلەن تېزلا قېتىپ قالاتتى.

ئۇزاقلاردىن قۇشلارنىڭ سايرىشى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. ژاندارمىلار توختىماستىن ئوق ئاتاتتى. بەلكى ئۇلارغا قارشى ئوق ئېتىۋاتقان بىرى بارمۇ؟ كىمدۇ؟ ئەلى توكۇر بولمىسۇن يەنە، « ۋاي قۇۋ توكۇرەي، مۇناپىقلارنىڭ قارىنغا، دەل يۇرىكىگە كىرىۋاپتۇ ـ دە، ئۇ » دەپ ئويلىدى مەمەت.

مەمەت بىرئاز راھەتلەنگەندەك بولدى. يۈگۈرۈشتىن توختاپ، تىك قىيالىقتىن بىر چىغىر يولغا چۈشتى. دەل شۇ چاغدا ئەلى توكۇر يوغان تاشنىڭ تۈۋىگە يېتىۋېلىپ، ژاندارمىلارغا قارىتىپ ئوق ئېتىۋاتاتتى.

يۇزبېشى پارۇخ يېنىدىكى ئاسىم چاۋۇشتىن:

ـــ چاۋۇشۇم، مانا، قاراڭغۇمۇ چۈشتى. نېمە ئۇچۇن ئۇ ئوقنى ئېتىۋېرىدۇ، تاشلاپ كېتىپ قالمايدۇ؟ ـــ دەپ سورىدى.

ـــ بىلمەيمەن، بەلكى ئۇ بىزنى ئارقامدىن كېلىپ قورشىۋالمدۇ، دەپ ئويلاۋاتسا كېرەك، ـــ دېدى ئاسىم چاۋۇش.

ـــ بۇ كېچە مۇشۇ يەردە قالسا، ئۇنىڭ ئۆلۈكى مۇھاسىرە چەمبىرى ئىچىدە قالىدۇ.

ـــ كىم بىلىدۇ يۇزبېشىم، ئۇنىڭ نېمە ئويلاۋاتقىنىنى بىلىپ بولمايدۇ.

ـــ سارىڭ بولۇپ قالغانمىدۇ؟

ئۇلارنىڭ باش ئۇستىدىن ۋىڭ ـ ۋىڭ قىلىپ ئوقلار ئۆتۈپ تۇراتتى.

— ئۆمرۇمده مۇنداق بالا ـ قازا، مۇنداق تەمكىن، مۇنداق چاقىقان ئادەم بىلەن ئۇچراشمىغانىكەنمەن، — دېدى ئاسىم چاۋۇش، — « كۆزگە سۇركەن سۇرمىنى تارتىپ چىقىرىدۇ » دېگەن گەپ بارغۇ، بۇ دەل شۇنداق ماھىر ئىكەن. يىلاندەك تىۋىشسىز ماڭىدۇ، قۇشتەك ئۇچىدۇ ... ئۇنىڭ ئويلىغانلىرى بار.

— ئەگەر ئۇ ئاتمەن دېسە ئاللىقاچان بىزنىڭ يېرىمىمىزنى ئېتىۋېتەتتى. ئۇ نېمە ئويلاۋاتقاندۇ؟

— ئاۋازى قەتئىي. ئۆلۈمگە تەييار بىر ئاۋاز.

— شۇڭا، مەن سېنى چاقىرىۋالدىم، بولمىسا ئۇ سېنىڭ ئېتىۋېتەتتى، چاۋۇشۇم.

— راست ئېتىۋېتەتتى، — دېدى ئاسىم چاۋۇش ئۇھ تارتىپ، — بۇ بالا ئاجايىپ بولۇپ قاپتۇ، بۇ بالىدا بىر گەپ بار.

ئەلى توكۇر مەمەت قېچىپ كەتسۇن، مۆكۈنۈۋالسۇن دەپ، ئۇنىڭ تۇرغان يېرىنىڭ ئوڭ تەرىپىگە ئۆتۈپ يوشۇرۇنۇۋېلىپ ژاندارمىلارغا ئوق ئاتاتتى. ئۇنىڭ كالپۇكلىرىدا تەلۋىلەرچە بىر خىل كۆلۈمسىرەش بار ئىدى، ئۇ تاڭ سۈزۈلگىچە ژاندارمىلارغا قارىتىپ ئوق ئېتىپ تۇرۇپ، تاڭ يورۇشتىن بۇرۇنلا ئوق ئېتىشنى توختىتىپ، چەبدەسلىك بىلەن ژاندارمىلارنىڭ ئارىسىغا كىرىۋالماقچى ۋە ئۇلارغا قوشۇلۇپ ئۇلارغا تاڭ ئاتقۇچە ئوق ئېتىپ چىققان شۇ مەمەتنى قىيالمقلاردىن ئىزدىمەكچى ئىدى.

— ئاسىم چاۋۇش، — دېدى يۈزبېشى هاياجان بىلەن، — ئۇ يارىلانغان بولمىسۇن يەنە، يارىلىنىپ قاچالمايۋاتقاندۇ.

— شۇنداق بولۇشى مۇمكىن، يۈزبېشىم.

— ئاسىم چاۋۇش؟

— خوش، يۈز بېشىم.

— ئۇ ئۆز ئورنىغا بىرەر دوستىنى قويۇپ قويغان بولمىسۇن يەنە؟

— مەمەت ئۇنداق قىلمايدۇ، ئارقىسىدا قالغان دوستىنىڭ تۇتۇلۇپ قېلىشى ياكى ئۆلۈپ كېتىشىنى ئۇ ياخشى بىلىدۇ، مەمەت هېچكىمنى خاراب قىلمايدۇ.

— ئۇنداق بولسا يارىلانغان ئوخشايدۇ.

— شۇنداقمۇ.

* * *

يىلانلار ئىسسىق تۇزلەڭلىككە چۈشەتتى. هەربىر ئەجدىهادا يۈزلەپ باش.

— قۇۋۇ توكۇر، — دەپ كۈلۈمسىرىدى مەمەت، — ژاندارمىلارغا قارىتىپ ئوقنى ئاتمدۇ، ئاتمدۇ، ئەتىگەندە كۈن چىقماي تۇرۇپ توختىتىدۇ. ژاندارمىلار ئەتىگىنى، بەلكى بىر كۈن، ئىككى كۈن ئۆلۈكۈمنى قىيالىقلاردا يۈرۈپ ئىزدىشىدۇ، تاپالمايدۇ. كۆڭلىگە ئەندىشە چۈشىدۇ. بىر ژاندارما چىقىپ بۇ ئادەممۇ، سېهىرگەرمۇ؟ دەيدۇ. بۇ ئىشلارغا ئەلى توكۇر كۈلۈپ كېتىدۇ. توكۇرنىڭ تۇتۇۋالسىچۇ ... تۇيۇقسىز تۇتۇلۇپ قالسىچۇ؟ ... ئۇ چاغدا توكۇر پۈتىنى چېقىۋېتىدۇ ...

مەمەت ئەلى توكۇر بىلەن ژاندارمىلارنىڭ ئاتقان ئوقلىرىنى پەرق قىلالايتتى.

ئېگىز چىنارغا يۆلىنىپ بىردەم ئولتۇردى. ئېتىلغان ئوقنىڭ ئىگىلىرىنى پەرق قىلىشقا تىرىشاتتى.

مېڭىسى قالايمىقان ئىدى. هەمزە تاز، چۇقۇر ئوۋا، قاچقان ئات، يانغىن، ئىدرىس بەگ مېڭىسىگە كىرىۋالغانىدى. ئىدرىس بەگنى ئوسمان چوڭ سۆزلەپ بەرگەنىدى. هۆرى ئانا نېمىدېگەن ياخشى، ئۇنىڭ ئاجايىپ چىرايلىق، دوستچە، شەپقەتلىك سەممىي چىرايى بار ئىدى. ئەلى توكۇر قانداق ئادەم بولغىيدى، ئادەم چۈشىنىپ بولمايدۇ. ئاقچەساز پاتقاقلىقى، سەيران، جۇرئەتسىز، قورقۇپ كەتكەن دېهقانلار ... سەيرانەك چىرايلىق قىز بۇ

دۇنياغا ئىككىنچىلەپ كەلمىگەن، دېيىشىدۇ. قەبرىلار قورقماس، ھۆرى ئانا، ئوسمان چوڭ ... قەبرىلار بەكرەك مەرد ... بولۇپمۇ ئايالالار ئەرلەردىن مىڭ ھەسسە يۈرەكلىك، جۈرئەتكار ... ئادالەتسىزلىكلەرگە قارشى تۇرىدۇ. تۇردى تەلۈە ... ئۇنىڭ ئۆلتۈرۈلۈشى ... مىڭ باشلىق ئەجدىھا ... مىڭ بېشىنى چېپىۋەتسەڭ ئورنىغا مىڭ باش ئورمانىدەك ئۆسۈپ چىقىدۇ. ئۇنى كېسىۋەتسەڭ ئۇنىڭدىنمۇ يوغان ئورمان پەيدا بولىدۇ ... بىردىنلا تۇردى ... تەلۈنىڭ ئۇستىگە قارا قاغىدەك يۈزلەپ بالا ئولىشىدۇ ۋە شۇ زامانلا تارقىلىدۇ. قارىساڭ تۇردى تەلۈە يوق. پەقەت ئۆتۈك كىيگەن بىرلا پۇتى توپىلارنىڭ ئىچىدە قانغا مىلىنىپ تۇرىدۇ. چۇقۇر ئۇۋادا ئادەم كۆپ، تاغلاردا ئادەم كۆپ، دۇنيادا ئادەم كۆپ، ئاغا ئاز. نېمە ئۈچۈن ئادەملەر ئاغىلارنىڭ بېشىنى قۇشلاردەك چوقۇمايدۇ؟ چوقۇۋېلىشسا نېمە بولىدۇ؟ دەپ ئۆزىدىن سورايتتى مەمەت ... مىڭ باشلىق ئەجدىھا، كارامەت بۇلۇت ... بىر قىلىچ مىڭ باشلىق ئەجدىھانى چاپىدۇ، توختىماي چاپىدۇ. قىلىچ گاللىشىپ، ئادەم ھارىدۇ، بىراق ئەجدىھانىڭ بېشى چاپقانسېرى كۆپىيىدۇ ...

قالايمقان ئويلار ... ئاناۋارزا قەلئەسىدىكى تۇردى پاشانىڭ سارىيىنى ... بىر زامانلار چۇقۇر ئۇۋاغا ...

ئالدىدا، بۇرنىنىڭ تۈۋىدە بىر سايە پەيدا بولدى. مەمەت قورقۇپ سەسكىنىپ كەتتى. بىر تۈلكە يەرنى پۇراشتۇرۇپ ئۆزىگە قاراپ كېلىۋاتاتتى. مەمەت مىدىرلاش بىلەن ئۇزۇن قۇيرۇقىنى سۆرەپ ئارقىغا قايتتى ۋە قېچىپ كەتتى. مەمەتنىڭ يۈرىكى دۈك ـ دۈك سوقاتتى.

خېلى ۋاقىت دېمىنى ئېلىۋالغاندىن كېيىن ئورنىدىن تۇردى. پۈتۈن بەدىنى سىرقىرايتتى، بىر قەدەم ماڭغۇدەك مادارى قالمىغان، ھالسىز ئىدى. ھەمزە تازنىڭ قىلغان ئىشلىرى، دۇرمۇش ئەلى ئاغىنىڭ ئۆلۈمى، ھۆرى ئانىنىڭ ئەھۋالى، دەگىرمەن ئولۇك يېزىسىنىڭ ئەھۋالى، چېقىرتكەنلىرى،

ئېتىزلار، زۇلۇم قىلىشلار، ئاچ قالغان دېھقانلار، مىڭ باشلىق ئەجدىھا ...

جىلغىدىن تۆۋەنگە قاراپ ماڭاتتى. جىلغا قاراڭغۇدا بارغانسېرى چوڭقۇرلايتتى ۋە قاراڭغۇ كۆرۈنەتتى. ئوڭ تەرەپتىكى ئورمان ھۇۋۇلدايتتى، ئاي يورۇقىدا ئاسماندىن قارا مۆلدۈر چۈشۈۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى. جىلغىنىڭ ھەممە يېقى گۈرۈلدەيتتى، ھۇۋۇلدايتتى. جىلغا بىر يېپىلىپ، بىر ئېچىلغاندەك بولاتتى. دەرەخلەر، سۇلار، قىيا تاشلار ... بىر ـ بىرىگە تۇتىشىپ، يەنە ئاجرىشاتتى. ئورمان ئۈستىگە ئورمانلار دۆۋۈلىنىپ يەرگە چۈشەتتى. گۈمبۈرلەيتتى ... مەمەتنىڭ بېشى ئايلىناتتى. ئورمان، جىلغا، سۇلار، قۇشلار، گۈللەر، يۇلغۇنلار، ئىسسىقتا قاغجىراپ كەتكەن، كۆكۈچ پارقىراپ تۇرغان ئاناۋارزا قەلئەسى، ئەلى تېغى، يورۇقلۇق، ئوق، ئۆز ئەترايىدا ئايلىنىپ يۈرگەن ئاتلار جىلغىدىن تۆۋەنگە قاراپ دۈپۈرلەپ چۈشەتتى. مەمەتنىڭ بېشىدا قالايمقان بىر دۇنيا پىرقىرايتتى، قۇلاقلىرى ۋىڭىلدايتتى، قۇلىقىدا ئوق ئاۋازلىرى ... مەمەت دەھشەتلىك سەل ئىچىدە دوملايتتى. بىرى ئۇنىڭ پۇتلىرىدىن تۇتۇپ جىلغىدىن تۆۋەنگە تارتاتتى. بۇرنىغا گۇلىنىڭ ئۆتكۈر پۇرىقى كەلدى. ئاچچىق پۇراق ھەممە ياققا تارالدى، مىلتىق دورىسى پۇرىدى، مىلتىق دورىسىنىڭ پۇرىقى تەر پۇرىقىغا ئارىلىشىپ كەتتى.

ئاي ئولتۇردى، قاراڭغۇلۇق تېخىمۇ كۈچىيىپ مەمەتنى ئورىۋالدى. بۆرىلەر، قۇشلار، چىلبۆرىلەر، ئېيىقلار، جەرەنلەر، ياۋا ئۆچكىلەر، كېيىكلەر، ئۇزۇن مۇڭگۈزلۈك بۇغىلار، يىلپىزلار، ئەجدىھالار، ئاتلار، يالۋايى ياكى ئۆي ھايۋانلىرى قاراڭغۇدا جىلغا تۈۋىگە ۋارقىرىشىپ، چۇرقىرىشىپ چۈشەتتى. مەمەتنىڭ بېشى ئايلىناتتى، كۆزى قاراڭغۇلىشاتتى، يۇلتۇزلار، ئورمانلار چايقىلاتتى، جىلغىنىڭ تۆۋىنىگە، قاراڭغۇلۇقىغا ئاقاتتى.

مەمەتنىڭ پۇتىنىڭ ئاستىدىكى تاشلار يۇمىلايتتى. تاشلار تاغ يامزىلىدىن پەسكە سەلدەك ئاقاتتى. مەمەتمۇ ئېقىۋاتقان تاشلارنىڭ ئۈستىدە تۇرۇپ ئاقاتتى.

ھەمزە تازنى ئەسلەشكە تىرىشاتتى. كۆز ئالدىغا كەلتۈرەتتى. بىردىنلا يوقىتىپ قويىاتتى. پىشانىسىدە تاتۇقى بار دەپ ئەسلىدى ... ئۇنىڭدىن باشقا، قوللىرى كارامەت ئۇزۇن ئىدى. تىزىغا چۈشەتتى. بىر بۇلۇڭدا ئاپتاپسىنىپ ئولتۇراتتى. ھېچكىمگە گەپ قىلمايتتى، ئاپتاپتا بەزدەك ئولتۇرۇپ تەرلەپ كېتەتتى. مەيلى قىش، مەيلى ياز، يۇزى ئاپتاپتا كۆيۈپ كېتەتتى. يۇزى چەمدەك كۆرۈنەتتى. تېرىسى قوپال، قوتاز تېرىسىدەك قېلىن ئىدى. دېھقانلار: « بۇنىڭ تېرىسىدىن ئوق ئۆتمەيدۇ » دېيىشەتتى. ئابدى ئاغا قاچانلاردا، نېمە ئۈچۈن قوغلىۋەتكەن؟ مەمەت بۇنى ئەسلىيەلمەيتتى. چوڭ ئېقىن سۇنىڭ ئۈستىدە ئوت كۆيەتتى. ئەجدىھالار، بۇلۇتلار سۇدا ئاقاتتى ... ئاپپاق بۇلۇت توپلىرى ... بەكمۇ ئاق، نۇرلار ئىچىدە كۆيۈۋاتقان ...

بىردىنلا ھەممە ھۇۋۇلداش، گۈمبۈرلەش توختىدى. مەمەت ئىشىنىپ بولمايدىغان بىر خىل جىمجىتلىق ئىچىدە ئۆزىگە كەلدى. دۇنيا جىمجىتلىققا چۆمگەنىدى. مەمەت غەلىتە بولۇپ قالدى. ئەتراپتىكى ھەممە نەرسە: قاراڭغۇلۇق، كېچە، يورۇقلۇق، ئورمان، يەر، ئۆيلەر يوقاپ كەتكەنىدى. خۇددى ئۆزىمۇ يوقاپ كەتكەندەك. مەمەت چوڭقۇر نەپەس ئالدى، جىمجىتلىق ئاخىرلاشمايتتى. ئەتراپىغا قارىدى، ھەممە يەر بىر خىل قاراڭغۇ. ئىككى قەدەم چامىدى، قۇلىقىغا بوش بىر ئاۋاز ئاڭلاندى، «شىرىق» قىلغان بىر ئاۋاز، كېيىن يۆتەلگەندەك بىر ئاۋاز كەلدى، بىر ئىشىك ئېچىلدى. بىر يورۇقلۇق تاشقىرىغا ئۇرۇلدى. مەمەتنىڭ كۆزلىرى قاماشتى. بىر ئاۋازنى ئاڭلىدى. بىر ئادەم ئۇنى قولىدىن يېتىلەپ ئىچكىرىگە سۆرىدى.

ئاق، ئۇزۇن ساقال كۆزلىرىنىڭ ئالدىدىن سۇدەك ئۆتتى.

— ساڭا نېمە بولدى، بالام؟ — دېدى ئاق ساقال.

بىر ئايال ئۇنى سىلىدى. ئاۋازى ئاجايىپ يېقىملىق ئىدى. ئەللەي ناخشىسى ئېيتىۋاتقاندەك سۆزلەيتتى. مەمەت ئۇنىڭ نېمە دەۋاتقانلىقىنى ئۇقمايتتى، يېقىملىق ئاۋازنى بېرىلىپ تىڭشايتتى، ھوشىنى يوقىتىپ قويىاتتى.

— قانغا بويىلىپ كېتىپسەن، بالا، ئۈستىبېشىڭ پۈتۈنلەي قان، — دېدى ئايالنىڭ تاتلىق ئاۋازى.

مەمەتنىڭ چىشلىرى كىرىشىپ كەتكەنىدى. ئېچىشقا ھەركەت قىلاتتى، چىشلىرىنى بىر - بىرىدىن ئاجرىتالمايتتى. ھەرقاچان خاپا بولغاندا مۇشۇنداق بولاتتى. بۇ ئۇنىڭ خۇيى ئىدى.

مەمەتنىڭ قۇلىقىغا يىراقلاردا سۆزلىشىۋاتقاندەك سۆزلەر ئاڭلىناتتى.

— بالىنى ياتقۇزايلى.

— ئوق تەگكەنمىكەن؟

— يارىسى يوق.

— ئەمىسە نېمە بولغاندۇ؟

— كىم بىلىدۇ ...

— نەگە يوشۇرۇپ قويايلى.

— ژاندارمىلار بۇ يەرلەرگىمۇ ئىزدەپ كېلەرمۇ؟

— تېخىچە كىچىك بالا.

— زادىلا چوڭ بولماپتۇ.

— بۇ قانلار نەدىن چىققاندۇ؟

— تاشلار تىلىپ، تىكەنلەر سانجىلىپتۇ ... ئوق ئىزى يوق.

— ياخشىراق قاراپ باق.

— ھېچقانداق يېرىدە يارا يوق.

— مۇشۇ ھالدا بۇ يەرنى قانداق تاپقاندۇ؟

— بىزنىڭ ئۆينى قانداق تېپىپ كەلگەندۇ؟

— مۇشۇ ھالدا ...

ئاۋازلار ئاڭلانماي قالدى. مەمەت ئوڭ يېقىدىن سول يېقىغا بىرنەچچە قېتىم ئۆرۈلدى، ئىڭرىدى، بىرنەرسىلەرنى دېگەندەك

قىلدى، چىشلىرى ئېچىلمىدى. خېلى ۋاقىتتىن كېيىن چىشلىرى ئاجرىدى. جۆيلۈدى: « ئەجدىھا ... ھەمزە قارا، تاز ... نېمە بولار؟ نېمە، نېمە بولاتتى؟ قەمەر ... سەيرا ...»

جىم بولدى، ئۇخلىدى، خاتىرجەم ئۇخلايتتى، ئەركىن نەپەس ئالاتتى.

نامازدىگەرگىچە ئۇخلىدى، بىردىنلا چاچراپ تۇردى، يېنىدىكى مىلتىقنى ئالدى، دەلدەڭشىپ قالدى، دەل شۇ چاغدا سۇلايمان تۇتۇۋالدى. مەمەت كۆزلىرىنى ئاچتى. سۇلايماننى كۆرۈپ كۈلۈمسىرىدى. كېرىلدى. ھودۇقۇش بىلەن ئەتراپىغا قارىدى. سۇلايماننىڭ قېرى خوتۇنى يېنىغا كەلدى. ھېچ نەرسە بولمىغاندەك:

— ياخشى كەپسەن، بالام، — دېدى.

مەمەت ئەللەي ئېيتقاندەك يېقىملىق، تاتلىق ئاۋازنى ئاڭلاپ ھەممە ئىشنى بىلدى.

— ھە ... سالامەت كەپسەن، باتۇر ئوغۇل ! — دېدى سۇلايمان، — بىزمۇ سېنىڭ ئېسىڭگە چۈشىدىكەنمىز - ھە، قۇشقاچچىلىك جېنىمىز قالدى، خۇداغا شۈكۈر، سېنى كۆردۇق، باتۇر يىگىت، — خوتۇنىغا قاراپ، — خوتۇن، نېمىگە قاراپ تۇرىسەن، بالا ئاچ، بىچارە ئاچلىقتىن ئۆلەي دەپتۇ ... — دېدى.

— قازاندا سۈيۈقئاش بار، ھازىر ئەتكەندىم، — دېدى ئايال.

سۇلايمان مەمەتنى قۇچاقلاپ:

— باتۇر ئوغۇل، مېنىڭ چوڭ ئوغلۇم، شۇنچە زامانىدىن بېرى نەلەردە يۈردۈڭ؟ نېمىلەرنى قىلدىڭ، نەلەردە؟ — دەپ سورىدى.

ئايال شۇ زامانلا داستىخان سالدى. سۇلايمان:

— ئولتۇرغىن، باتۇر بالام، — دېدى - دە، مەمەتنى قويۇۋەتتى. مەمەت داستىخانغا كېلىپ ئولتۇردى، چوڭقۇر ئاپقۇردىكى قىزىل مۇچتا قىزىرىپ تۇرغان سۈيۈقئاشنىڭ يۈزىدە ماي چەلگىنەپ تۇراتتى، سۈيۈقئاشقا سامساق، ئاشكۆكى سالغانلىقىدىن گۆپۈلدەپ پۈرايتتى. سۈيۈقئاشتىن ھور چىقىپ

تۇراتتى، ئۆينى لەززەتلىك سۈيۈقئاش پۇرىقى بىر ئالغاندى.

ئايال مەمەتنىڭ قولىغا قوشۇقنى تۇتقۇزۇپ:

— چاققان ئىچ ! — دېدى. مەمەت بۇ سۆزنى ئەسلىيەلمىدىكىن؟ خېلى يىللار بۇرۇن ئۇنىڭ ئالدىغا ھورى چىقىپ تۇرغان بىر ئاپقۇر سۈيۈقئاشنى قويغاندى. مەمەت كۈلۈمسىرىگەن كۆزلىرى بىلەن مۇلايىمغىنا قاراپ قويدى. ئۆتمۈشنى، بالىلىق چاغلىرىنى ئەسلىدى.

— چاققان ئىچىمەن، — دېدى.

سۇلايمان چوڭمۇ قاقاقلاپ كۈلۈپ تۇرۇپ:

— مەمەت ئاۋاق، — دېدى، — گېپىمنى ئاڭلا، سۈيۈقئاش ئىسسىق، ئۈنچىلىك ئالدىراپ ئىچمە، ئاغزىڭنى كۆيدۈرۈۋالسەن !

— مېنىڭ ئاغزىم كۆيەتتىمۇ؟ — دەپ خۇشال بولدى.

مەمەت، سۇلايمان چوڭ، ئايال بىر - بىرىگە قارىشىپ كۈلۈمسىرىشەتتى. سۇلايمان چوڭ كېيىن جىددىي ھالدا:

— ماڭا قارا، مەمەت ئاۋاق، خاتىرجەم بول، بۈگۈن ئەتىگەن سوراپ سۈرۈشتۇردۇم، ئەلى توكۇر ژاندارمىلارنى باشلاپ سېنىڭ ئىزىڭنى قوغلىشا - قوغلىشا چېچەكلى جىلغىسى تەرەپكە مېڭىپتۇ. شۈڭلاشقا، سۈيۈقئاشنى ئالدىرىماي ئىچ !

— ئالدىرىماي ئىچىمەن، — دەپ كۈلدى مەمەت.

سۇلايمان چوڭ مەمەتنىڭ چىرايىنىڭ ئېچىلغانلىقىنى كۆرۈپ يېقىملىق سۆزلىرىنى باشلىدى.

— ھە، مېھمىنىم، نەدىن كېلىپ، نەگە كېتىۋاتسەن؟

مەمەتنىڭ كۆزلىرى چاقناپ كەتتى، ساپسېرىق نۇر پارقىراپ، مېڭىسى جاڭلىداپ كەتتى. ھېلىقى پولات ئۇچقۇنلىرى كۆزىگە قادالدى. بوينىنى پۈكۈپ:

— دەگىرمەن ئولۇكتىن كېلىپ، ئاۋۇ يېزىغا كېتىۋاتىمەن، تاغا، — دېدى.

— دەگىرمەن ئولۇكنى بىلمەمەن، لېكىن ئاۋۇ يېزا دېگىنىڭ نەدە؟

مەمەتنىڭ يۈرىكىنى چەكسىز قايغۇ مۇجۇڭالدى. بىراق، سۇلايمان چوڭنى قايغۇرۇپ كەتمىسۇن دەپ بىلىندۇرمىدى.

— مانا شۇنداق، ھېلىقى يېزىغا كېتىۋاتىمەن، ئۇ يېزىغا بېرىپ ئۇ ئادەمنى تاپىمەن، تاغا.

— بالام، تاپالامسەن ؟

— تاپىمەن ! — دېدى مەمەت ئىشەنچ بىلەن.

دەگىرمەن ئولۇكنىڭ ئەھۋالىنى بىلەمدىغاندۇ؟

— ئوغلۇم، دەگىرمەن ئولۇكتا كىمنى كۆردۈڭ؟

— ھېچكىمنى، ھېچقانداق نەرسىنى كۆرمىدىم، تاغا، — دېدى، بىراق كۆزلىرىگە ياش ئالدى.

سۇلايمان مەمەتنىڭ ھەممە ئىشنى بىلگەنلىكىنى چۈشەندى، گەپنى باشقا ياققا بۇراپ:

— خۇدايىم بۇيرۇسا ھېلىقى يېزىغا بېرىپ ئۇ ئادەمنى تاپارسەن، — دېدى.

— چوقۇم تاپىمەن.

سۇلايمان چوڭ ئۆز ئىچىدە: « ئۇ يېزا تېپىلمايدۇ، مەن يەتمىش يىل ئۇ يېزىنى ئىزدىمەكتىمەن. ئۇ يېزىدىكى ئۇ ئادەمنى. بۇ دۇنيادا ئۇ يېزا يوق، زادىلا يوق، جېنىم بالام. قېنى ئىزدەپ باق، ئەمدى سەن ئىزدە، دۇنيا پەيدا بولغاندىن بېرى ھەممە ئادەم ئۇ يېزىنى، ئۇ يېزىدىكى ئۇ ئادەمنى ئىزدەۋاتىدۇ » دەپ ئويلايتتى.

مەمەت ئىسسىق سۈيۇقئاشنى ئىچىپ تۇگەتتى.

— ئۇھ، قورسىقىم ناغرىدەك بولۇپ كەتتى.

ئارىنى يەنە جىمجىتلىق باستى. ئايال داستىخانىنى يىغىشتۇردى. يەنە جىمجىتلىق. سۇلايمان چوڭنىڭ ئوغۇللىرى، كېلىنلىرى كېلىشتى، مەمەتكە قورقۇپراق قاراشتى. تۇنۇگۇن ئاخشامقى ئېتىشىشلارنى ئاڭلىغانىدى. مەمەت يەرگە قارىۋالغانىدى. سۇلايمان چوڭ ئۇنىڭ سۆز قىلىشىنى كۈتۈپ تۇراتتى.

بىرھازادىن كېيىن مەمەت بېشىنى كۆتۈردى، پارقىراپ تۇرغان كۆزلىرىدە سوئال ئالامىتى بار ئىدى. سۆزلەشكە باشلىدى. توختىماستىن سۆزلىدى، ئاڭلىغانلىرىنى، ئويلىغانلىرىنى، ھەممىنى ئوپئوچۇق، ئېغىر - بېسىقلىق بىلەن سۆزلەيتتى. سۇلايمان چوڭ، ژايۇايلىقلار، سەيران، ئاقمازارلىقلار، ئىدرىس بەگ، ئەلى ساپا، ئارىپ سايىم بەگ، ھۆرى ئانا، ھەمزە تاز ... پۈتۈن ئىشلارنى سۆزلىدى.

— ئابدىنى ئۆلتۈردۇق. ئۇ زالىم ئىمانسىزنىڭ بىرى ئىدى. ئانام تۇگىدى، خەدىچە تۇگىدى، مەنمۇ تاغلارغا چىقىپ كەتتىم. ئۆلۈمنىڭ ئارقىسىدىن ئەگىشىپ كېتىۋاتىمەن. نېمە ئىشتۇ؟ ھەمزە تاز يېزىغا كەپتۇ. ھەمزە تازنىڭ يېزىغا كېلىپ ئورۇنلىشىدىغانلىقى زادىلا ئەقلىمگە كەلمىگەنىدى ... يەرنى تارتىۋېلىش، دېھقانلارنى خانۇەيران قىلىش ئەقلىمگە كەلمەيتتى ... ھازىر شۇ ھەمزە تازنى ئۆلتۈرەي دەيمەن. بىراق، ئۇنىڭ ئورنىغا ئۇنىڭدىن مىڭ ھەسسە يامان ھەمزە تازدىن يەنە بىرى چىقىدۇ، شۇنداق ئەمەسمۇ، سۇلايمان تاغا، ماڭا ئەقىل كۆرسەت !

— بۇ دۇنيا شۇنداق دۇنيا، — دەيتتى سۇلايمان چوڭ، — سۇلار ئۆز خەنەكلىرىگە چۈشىدۇ. ئادەملەر تۇغۇلىدۇ، كۈن چىقىدۇ، ئولتۇرىدۇ، دەرەخلەر ئۆسىدۇ، چىرىيدۇ، سۇلار ئاقىدۇ، بۇلۇتلار ئۈزىدۇ. بىر ئاغىنى ئۆلتۈرسەڭ، ئورنىغا يەنە بىرى چىقىدۇ. يەنە ئۆلتۈرسەڭ يەنە چىقىپ تۇرىدۇ.

— يەنە بىر قېتىم، يەنە بىر قېتىم ئۆلتۈرسەن، يەنە چىقىدۇ، يەنە چىقىدۇ، يەنە پەيدا بولىدۇ. ئابدى كېتىدۇ، ھەمزە كېلىدۇ. ھەمزە چىقىدۇ، — دەيتتى مەمەت جۈيلۇگەندەك قىلىپ، — ھەمزە كېلىدۇ. ھەمزە كېلىدۇ. ھەمزە كېلىدۇ ...

— ھەمزە كېلىدۇ ! — دېدى سۇلايمان ژارقىراپ، — دىنسىز ھەمزە ! — ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى، يەنە ئولتۇردى. ئۈزۈن ئاق ساقاللىرى تىترەپ كەتتى.

28

ئەلى توكۇر ئىز قوغلايتتى، ئۇ قولدا توقۇلغان، ياڭاق شاكىلى بىلەن بويالغان بېغىر رەڭ، يولۇق يۈك شالۇۋۇر كىيگەن، بېلىگە قارا پوتا باغلىغان، پوتىسىغا تاپانچا قىستۇرۇۋالغانىدى، ئەڭ ئارقىدا توكۇر پۇتىنى سۆرەپ ماڭاتتى. ئۇ كەسمە يېزىسىغا قاراپ ئىز قوغلىشاتتى. مەمەتنىڭ شۇ تەرەپكە كەتكەنلىكىنى ھەممە بىلەتتى. ئەلى توكۇرمۇ بۇنى بىلەتتى. ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۇ مەمەتنىڭ سۇلايمانىنىڭ ئۆيىدە ئىكەنلىكىنىمۇ ياخشى بىلەتتى. ئەلى توكۇرنىڭ قېشىدا داڭلىق بىر ئىزچى بار ئىدى، بۇ ئىزچى ئەلىبىستانلىق بولۇپ، ئۇنى يەل تاپان مۇسا دېيىشەتتى. ئۇ قېرى، ئورۇق، ئېگىز بويلۇق، تېرىسى سۆڭىكىگە چاپلىشىپ كەتكەن قاپقارا ئادەم ئىدى. بىر كۈنى ئەتىگىنى قارىسا يۈزبېشى پاروخ بۇ ئادەمنى باشلاپ كېلىۋاتقان. يۈزبېشى يەل تاپان مۇسانى بۇرۇندىن تارتىپ بىلىدىكەن، مەمەت ئاۋاقنىڭ ئىشى ئوتتۇرىغا چىققاندىن كېيىن ئەلىبىستانغا خەۋەر يوللىغان، يەل تاپان مۇسانى ئالدۇرۇپ كەلگەنىدى. يەل تاپان مۇسا چۈقۇر ئوۋادا، ماراش، ئانتەپ ئەتراپلىرىدا داڭلىق ئىزچى ئىدى. ئۇنىڭ داڭقى تاكى ھالەپكىچە تارقالغانىدى. ئەلى توكۇرنى پەقەت دىكەنلى تۇزلەڭلىكىدىكى دېھقانلار، توروس تاغلىرىدىكى دېھقانلارنىڭ بىر قىسمى تونۇيتتى.

يەل تاپان مۇسا كەم سۆز ئادەم ئىدى. ئەلى ئۇنىڭ كارامەت ئۇستا ئىزچى ئىكەنلىكىنى ئاللىبۇرۇن ئاڭلىغان ۋە ئۇنىڭدىن قورقۇشقا باشلىغانىدى.

ئىز قوغلاشنى مەمەتنىڭ تۇنۇگۈن مۆكۈنۈپ ياتقان قىيالىقىدىن باشلاشتى. كۈن ئوچۇق ئىدى. ئەتىيازنىڭ ئىسسىق باشلىنىپ گۈللەر پۇراشقا باشلىغانىدى. تاڭ سەھەر شامىلىدەك بىر خىل مەيىن شامال چىقىۋاتاتتى. شامال گۈلدىن ـ گۈلگە قونۇپ

يۈرگەن ھەرىلەرنىڭ قاناتلىرىنى تىترىتەتتى. قىيالىقلارنىڭ ئارىسىدا، ياپيېشىل چىمەنلەرنىڭ ئىچىدە پاكار ـ پاكار، ئوچۇق رەڭلىك سېرىق گۈللەر، سەلەب گۈللىرى، چوغدەك قىپقىزىل لالە گۈللەر ئېچىلىپ كەتكەنىدى، ئۇنىڭدىن باشقا، ئۇزۇن ئۆسكەن سېرىس گۈللىرى ھەممە يەرنى قاپلاپ تۇراتتى. گۈللەرگە ھەرىلەر قونۇۋالغان، كۆك بۇيىمۇ پۇراپ تۇراتتى. تۇزلەڭلەرنىڭ، تاغلارنىڭ، ئېتىزلارنىڭ، بۇلاق باشلىرىنىڭ، سەل دالالىرىنىڭ، ئورمانلارنىڭ ئۆزلىرىگە خاس ئۆسۈملۈكلىرى، پۇراقلىرى بولىدۇ. قىيالىقلارنىڭ بەكمۇ ئالاھىدە ئۆسۈملۈكلىرى، ئايرىم بىر خىل پۇراقلىرى بار. قىيالاردا باھار شامىلى يەلپۈپ تۇرىدۇ. قىيالاردىكى پۇراق ۋە رەڭلەر ئادەمنى خۇشاللىققا چۆمدۈرىدۇ. بولۇپمۇ باھار كۈنلىرى كۈن ئوچۇق ۋە ئىسسىق بولسا، تاڭ شامىلىدەك مەيىن بىر شامال چىقىپ تۇرسا، خۇش پۇراق گۈپ ـ گۈپ ئۇرۇپ تۇرسا، ئۆتكۈر، ئىنچىكە، بىلىنەر ـ بىلىنمەس ھور قىيالار ئۈستىنى قاپلاپ تۇرسا ... باھار مانا شۇنداق ئەركىلەپ تۇرسا ...

بولۇق ئۆسكەن ئوتلارنىڭ، ھەر خىل بۇيىنىڭ، گۈلنىڭ، رەڭنىڭ ئارىسىدا قىيالىقلار ئالاھىدە گۈزەللىشىپ كېتىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا، پاتقاق ھىدىمۇ پۇرايتتى، پۇراقمۇ چىقىۋاتقان شامال بىلەن تەڭ كېلىپ ـ كېتەتتى. گۈللەرنىڭ ئاستىدا ئاجايىپ رەڭلىك كىچىككىنە قۇشلارنىڭ ئۇۋىلىرى بار ئىدى. كىچىك، كۆك، يېشىل، قىزىل، ئوچۇق يېشىل رەڭلەردىكى ئۆمۈچۈكلەر گۈلدىن ـ گۈلگە، گۈللەر ئېچىلىپ كەتكەن يېلىملىك شاخلاردىن ـ شاخلارغا ئالىقاندەك مىڭلاپ تورنى توقۇغان، تورلىرىنىڭ بىر بۇلۇڭىدا ئاپتاپقا قاقلىنىپ يېتىشاتتى.

كىچىك ئاق موگۈلار قىيالىقتىكى توپىلارنى يېرىپ چىققانىدى.

ئەلى توكۇر قورقاتتى. بەكمۇ قايغۇراتتى. شۇ ئىتنىڭ بالىسى

يەل تاپان مۇسا دەھشەتلىك ئىز قوغلايتتى. ئۇ، مەمەتنىڭ ئىزىنى خاتالاشماستىن تېپىپ، ئىزىنى قوغلاپ كېتىۋاتاتتى. مۇشۇنداقلا ماڭىدىغان بولسا، بۇ ئىزلار توپتوغرا سۇلايمانىنىڭ ئىشىكى ئالدىدا ئاخىرلىشاتتى.

ئەلى توكۇر بىر - ئىككى قېتىم ئۇنى ئېزىقتۇرۇشقا، ئىزىنى باشقا تەرەپكە بۇراشقا تىرىشتى، بۇ چاغدا يەل تاپان مۇسا ئۇنىڭغا شۇنداق بىر قارىدىكى، بۇ مەنىستىمەسلىكلەرگە تاش بولسىمۇ ئېرىپ كېتەتتى. ئەلى جىم بولۇۋالدى. باشقا ئامال ئىزدەشكە تىرىشتى. ئۇمىدى ئۇزۇلگەنىدى، بۇ نومۇسسىز ئەبلەخ مەمەتنى تاپمىغىيدى ! يۇزبېشى پاروخ، ئاسىم چاۋۇش، ھەمزە ئاغا، ژاندارمىلار تۆۋەندىكى چىغىر يولدىن كېتىۋاتاتتى.

ئەلى توكۇر بۇ چىرايلىق باھار كۈنلىرىدە، پۇراقلار، ئاپتاپلار ئىچىدە توختىماستىن تەرلەيتتى. ئۆمرىدە بۇنىڭدىن تەس كۈنگە قالمىغانىدى. بىرلا ئامالى بار ئىدى. بۇ ئامال سۇلايمان چوڭنىڭ ئۆيىدىكى مەمەتكە خەۋەر قىلىپ قويۇش ئىدى. يەل تاپان مۇسا ئوتتۇرا ھال بىر ئىزچى بولغان بولسىدى، ئۇنى ئېزىقتۇرۇش، باشقا تەرەپكە باشلاپ يۈرۈپ كەچكە قالدۇرۇش، كېچىدە ئۇلار ئۇخلاپ قالغاندا ئۆزى بېرىپ سۇلايمانىنىڭ ئۆيىدىكى مەمەت بىلەن كۆرۈشۈش ... لېكىن ھازىر بۇ ئىشلارنى قىلالمايتتى. يەل تاپان مۇسانىڭ كۆزىدىن ھەرقانداق ئىز قېچىپ قۇتۇلالمايتتى.

بىر چاغدا، قىيالارنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى كەڭ بوشلۇققا كەلگەندە ئىزلار كۆپىيىپ كەتتى. ئىزلار تۆت تەرەپكە تارقالغانىدى. مۇسا يەل تاپان ئۇزاقىچە بۇ ئىزلارنىڭ يېنىدا ئاۋارە بولدى. تەرەپلەرنى، ئىزلارنى ئۆلچىدى. ئەلى دەل بۇ پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلىپ، تاغقا توغرا كەتكەن بىر ئىزنى كۆرسەتتى. مۇسا يەل تاپانمۇ نېمە ئۈچۈندۇر ئەلىگە ئەگىشىپ تاغقا يامىشىقا باشلىدى. خۇشاللىقىدىن ئەلىنىڭ يۈرىكى قېپىدىن چىققىلى تاس قالدى.

مۇسا يەل تاپان ئىزنى بىر ئاق خادا تاشنىڭ تۈۋىدىكى ئۇندەك

يۇمشاق، ئوت ئۇنمىگەن، قوڭۇر يەرگىچە قوغلاپ باردى. بۇ يەردە مىڭلاپ ئىز تۇراتتى. ئەلى بۇ ئىزلارنى قايتا - قايتا سىنچىلاپ تەكشۈرەتتى. بۆرە، تۈلكە، چىلبۆرە، ئات، يىلپىز ئىزى ... سار، كەپتەر، سۆسەر، قاراقاغا ئىزلىرى ... يۇزلەپ ئىز بۇ يۇمشاق توپىغا تامغا باسقانىدى. مۇسا يەل تاپان بۇ يەردىمۇ تۇرۇپلا قالدى. ئۇ، بىر ئادەمنىڭ ئىزى بولۇپ، بۇ ئىز قىيانىڭ ئۇچىغا چىقىپ كېتىۋاتاتتى.

ئەلى توختىماستىن گەپ قىلاتتى، مەمەتنى، مەمەتنىڭ بالىلىق چاغلىرىنى، باتۇرلۇقىنى، ئابدى ئاغىنى، ئۇنىڭ زۇلمىنى، مەمەتنىڭ ئابدى ئاغىنى قانداق ئۆلتۈرگەنلىكىنى، خەدىچەنى، ئىرازنى، چېقىرتكەنلىكىنى، ئەلى تېغىنىڭ چوققىسىدا پارتلىغان يورۇقلۇقنى، مەمەتنىڭ غايىبلارغا ئارىلىشىپ كەتكەنلىكىنى ھېكايە قىلاتتى. شۇ يول بىلەن ئۇنى سارايغا قىلۇۋېتەتتى. ئەلى شۇنچىلىك ئايلاندۇرمىسا يەل تاپان مۇسانى، بۇنىڭدەك ئىزچىنى ئازغاشتۇرغىلى بولمايدىغانلىقىنى، تاغنىڭ چوققىسىغا توغرا ئىز قوغلىمايدىغانلىقىنى ياخشى بىلەتتى.

يەل تاپان مۇسا ئىزنى يالغۇز ئاق قىيا تاشنىڭ ئۇچىغا قاراپ قوغلاپ، مىڭ تەسلىكتە تاشقا يامىشىپ چىقىۋاتقاندا، ئەلى توختىماستىن سۆزلەيتتى، ھاسىراپ - ھۆمۈدەپ مەمەت ھەققىدە سۆزلەيتتى.

— ئۇنىڭغا كىچىككىنە بىر يامانلىق قىلغان ئادەمنىڭ ياخشى كۈن كۆرگىنى يوق، چوقۇم جاجىسىنى يەيدۇ، شۇڭلاشقا مەن ئۇنىڭدىن قورقىمەن، ئاغىنە. ئۇ كامالەتكە يەتكەن بىر ئادەم، ئۇڭايلىقچە تېپىلمايدۇ. ئۇ غايىبلارغا قوشۇلۇپ كېتىدۇ ئەمەسمۇ؟ شۇڭا ھېچكىم ئۇنىڭغا يامانلىق قىلالمايدۇ. ئەگەر بىرەرى ئۆزىنى چاغلىماستىن ئۇنىڭغا يامانلىق قىلىپ قويسا، يەنى ئۇنىڭ قوغدىغۇچىلىرى كۆزگە كۆرۈنمىگەن چاغلاردا بىپەرۋالىق بىلەن يامانلىق قىلىپ قويغان بولسا، ئۇ ئادەم زادىلا

ئىلگىرى كەلمىگەن، كېلەلمەيدۇ ھەم. ئاغىنە، ئوسمانجا نېمە ئۈچۈن ئىككى كۆزىدىن ئايرىلىپ قالدى؟ بۇنى سەن بىلەمسەن، نېمە ئۈچۈن؟ دەپ بېرەيمۇ ... شۇنىڭ ئۈچۈنكى، ئەلى تېغىنىڭ ئۇستىدە ئوت پارتلاپ، ئۇچ كېچە ـ كۈندۈز يانغان چاغدا ئوسمانجا مەمەتنى راھىبنىڭ كۆزى بار يەردە كۆرۈپتۇ. بۇنى كېلىپ يۈزبېشىغا دەپتۇ. بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ يۈزبېشى مەمەتنى قورشۇاپتۇ. قىزىل قېنىنى قارا توپىغا ئېقىتىپتۇ، مەمەت ئازراق يارىلىنىپتۇ. ئوسمانجا سەھەردە ئورنىدىن تۇرۇپتۇ، قارىسا ئىككىلا كۆزى كۆرمەپتۇ. ئۇنىڭدىن باشقا، تۇران گاچىنىڭ ئەھۋالى ھەم شۇنداق. ئۇ مەمەتنىڭ بار يېرىنى يۇز بېشىغا خەۋەر قىلغانلارنىڭ بىرى. ئۇ خەۋەر يەتكۈزۈش بىلەن ژاندارمىلار مەمەتنىڭ خوتۇنى خەدىچەنى ئېتىۋەتتى. خەدىچەنىڭ قىزىل قېنى قارا توپىلارغا تۆكۈلدى، ئۇنى ئۆلتۈرگەن ژاندارمىنىڭ جېنى شۇ يەردىلا چىقتى. شۇ چاغنىڭ ئۆزىدىلا ئەلى تېغىنىڭ بېشىدا قارا بوران چىقتى. ھاۋا گۈلدۈرلەپ، چاقماق چېقىپ كەتتى. يەر ۋە ئاسمان ئالتوپىلاڭ بولۇپ كەتتى. ئەلى تېغى ئورنىدىن قوزغالدى، گۈركىرىدى، تىترىدى، دەھشەتلىك، ھېچقاچان كۆرۈلۈپ باقمىغان قاتتىق يامغۇر ياغدى، سەللەر تاشتى. ئاڭلىساق، تۇران گاچىنى، تۇغقانلىرىنى، تونۇشلىرىنى سەل ئاققۇزۇپ كېتىپتۇ، ئات ـ كالىلىرىنىمۇ ئېقىتىپ كېتىپتۇ، ئۆلۈكلىرىمۇ تېپىلماپتۇ. ئەمدى ئۆزۈمنى دېسەم، مەمەت قىز ئەپقېچىپتۇ، بۇ قىز ئابدىنىڭ جىيەنىنىڭ ئالدىغان قىزى ئىكەن، قىزنى ئېلىپ ئورمانلىققا كىرىپ كېتىپتۇ. شۇ كۈنى يامغۇر يېغىۋاتاتتى. ماڭا ئىز قوغلايسەن دېگەن خەۋەر كەلدى. ئالدىمىزدىكى قىيالىقلاردا ئىز قوغلاشقا باشلىدىم. قىيالىقلارنىڭ ئوتتۇرىسىدا ـــ ئالدىمدا پانجار ھۆسۈك ئىسىملىك بىر ئۆلىما چىقىپ كەلدى. ئۇ شۇنچىلىك ئۇلۇغ ئادەمكى، نەپسى قىلچىتەك ئۆتكۈر، ئۇ زات ماڭا: « ھەي ئەلى، يائاللا، سەن مەمەتنى تاپمەن، ئاشىق ـ مەشۇقلارنى ئايرىۋېتمەن

دېمە ! مەمەت ئاۋاق دېگەن بالا ئاددىي ئادەملەردىن ئەمەس، ئاخىر بېرىپ بېشىڭغا بالا ـ قازا تېرىيدۇ » دېدى. بۇ سۆزلەرنى دەپ بولۇپلا، پانجار ھۆسۈك ئەۋلىيا كۆزدىن غايىب بولدى. ياشلىق قىلدىم، گېپىنى ئاڭلىمىدىم، ئىزىنى قوغلاپ تاپتىم ... مەمەت ئابدىنى ئاتتى، جىيەنىنى ئاتتى، ئۆلتۈردى. مەن ئۇ يەردىن قايتقىنىمدا يولدىلا پۈتۈمگا بىر ئاغرىق كىرىپ كەتتى. كۆرۈلۈپ باقمىغان، چىدىغۇسىز بىر ئاغرىق ... ئاۋازىم ئەرشكە چىقتى، قۇشلاردەك كېچە ـ كۈندۈز بىر ئاي چىرقىراپ نالە قىلدىم. پانجار ھۆسۈك ئەۋلىيا نالە ـ پەريادلىرىمغا چىدىماستىن كېلىپ دەم سېلىپ قويدى، ئاغرىقلىرىم بېسىلدى، ئەمما بۇ پۈتۈم توكۇر بولۇپ قالدى. مەن مەمەت ئاۋاقنىڭ ئىزىنى قوغلىمايمەن. قوغلىغانغا تويدۇم. ئەمدى ئۇنىڭ ئىزىنى قوغلىماي دېگەن، بىراق ھۆكۈمەت ياقامنى قويۇپ بەرمەيۋاتىدۇ. شۇڭا، ئۇنىڭ ئىزىنى قوغلىغاندەك قىلىپ يۈرىمەن. كۆرۈنۈشتە ئىز قوغلىغاندەك قىلىپ، مەمەت بۇ تەرەپكە كەتكەن بولسا، ئۇ تەرەپكە باشلاپ ماڭىمەن. مەمەت زادىلا ئاددىي ئادەملەردىن ئەمەس. ئەلى تېغىنىڭ بېشىدا ... ئۇچ كېچە ـ كۈندۈز ... يوغان بىر توپ يالقۇن ... ئېگىز مۇنارەك ... شۇنچىلىك دەھشەت بىلەن يالقۇنجىدىكى، ئەتراپ كۈندۈزدەكلا بولۇپ كەتتى. پۈتۈن توروس دېھقانلىرى كۆردى. راست، مەمەت ئاۋاق ئادەم ئەمەس ! ...

يەل تاپان مۇسا ئاق قىيا تاشنىڭ چوققىسىغا چىقىپ ئولتۇردى. بېشىنى قوللىرىنىڭ ئارىسىغا ئالدى، يۈزى ساپسېرىق تاتىرىپ كەتتى، لەۋلىرى تىترەيتتى. ئەلىمۇ تولا سۆزلەپ ھاسىراپ كەتكەنىدى. ئۇمۇ يەل تاپان مۇسانىڭ قېشىغا بېرىپ ئولتۇردى. ئاقساق پۈتىنى يەل تاپان مۇسانىڭ ئالدىغا، بۇرنىنىڭ ئۇچىغا ئەكېلىپ سوزدى. يەل تاپان مۇسا چاندۇرماستىن بىر ئەلىگە، بىر ئاقساق پۈتىغا قارايتتى.

ـــ ھېرىپ كەتتۇق، ـــ دېدى ئەلى، ـــ بۇ يىگىت مۇشۇ تاغنىڭ چوققىسىدا بولۇشى مۇمكىن. كەچقۇرۇن تاغنىڭ

چوققىسىغا يېقىنلىشىمىز. ئەگەر مەمەت شۇ يەردە بولسىلا ئاخشاملىققا كارامەت بىر جەڭنى تاماشا قىلىمىز. ئەگەر خۇدايىم بىزنى كەچۈرمەيدىغان بولسا، بىزنىڭ ھالىمىزمۇ ... چۈنكى مەمەت قالتىس باتۇر، ئۇ يولۋاسلاردەك سوقۇش قىلىدۇ ... ئۇ چاغدا ژاندارمىلارنىڭ تاغدىن تۆۋەنگە قاراپ قانداق قېچىشلىرىنى كۆرىمىز. سالغا تېشىمۇ يېتىشەلمەيدۇ. مانا شۇنى تاماشا قىلىمىز.

يەل تاپان مۇسا ئەلىگە باشتىن - ئاياغ شۇنچىلىك مەنستىمەسلىك بىلەن قاريدىكى، ئەلى نېمە قىلىشىنى بىلەلمەي قالدى. قوللىرىنى بىردەم تىزىغا، بىردەم تاشقا قويدى، بولمىدى. بىر تال گۈلنى ئۈزدى، ئورنىدىن تۇردى، يەنە ئولتۇردى، يەل تاپان مۇساغا قارىدى. ئۇنىڭ چىرايىدا يەنە ئابايىقى يوشۇرۇن مازاق قىلىش كۈلكىسى چىقىپ تۇراتتى، بېشىنى سالدى. كېيىن بىردىنلا توختىماي سۆزلەشكە باشلىدى. يەل تاپان مۇسا ئۇنىڭ چىرايىغا ھەيرانلىق بىلەن باقاتتى، بىراق گەپ - سۆز قىلمايتتى.

يەل تاپان مۇسانىڭ شالۋۇرى يىرتىق ئىدى، كىرلىكىدىن رەڭگىنى بىلىپ بولمايتتى، بوز رەڭگە كىرگەنىدى. ماراشتا تىكىلگەن قىزىل كەشىنىڭ ئۈستى سويۇلۇپ كەتكەن، چوقۇر يۈزلەردەك تۆشۈك - تۆشۈك ئىدى. ئۈزۈن، شالاڭ، ئاقىرىشقا باشلىغان ساقاللىرى بۇدۇر ئىدى. يۈزى، ئورا كۆزلىرى، ئۈزۈن، ئىلمەك بۇرنى، يۇقىرى تارتىلغان قاشلىرى، ئۇچلۇق ئېڭىكى بىلەن ئاجايىپ بىر خىل قۇشقا ئوخشايتتى، يەنى ئويچان، قېرى، غەمكىن بىر قۇشقا ...

يەل تاپان مۇسا قۇشلاردەك ئىككى - ئۈچ قېتىم قوللىرىنى پۇلاڭلاتتى، ئورنىدىن تۇردى. ئەلى ئۇنىڭ پۇتۇن ھەركىتىنى كۆزلىرىنى تىكىپ تۇرۇپ كۆزىتەتتى. يەل تاپان مۇسا ئالدى بىلەن تاغ چوققىسىغا قارىدى، كېيىن قىيالىقتىن تۆۋەنگەن چۈشتى. ئەلى خۇشاللىقىدىن يېرىلىپ كېتەي دېدى. پەشلىرىنى

شالدىرلىتىپ، ئۇنىڭ ئارقىسىدىن چۈشتى. يەل تاپان مۇسا كۆزلىرىنى تاغنىڭ چوققىسىغا تىككەن ھالدا ئاق بۇلۇتلار بىلەن قاپلانغان چوققىغا سەپسالاتتى. خېلىغىچە قاراپ قالدى، سەل نېرىدا دەرەختەك يوغان، گۈللىرىمۇ چوڭ ئېچىلغان، سىيىر قۇيرۇقى دەپ ئاتلىدىغان بىر گۈل سارغىيىپ تۇراتتى. يەل تاپان مۇسا يۇقىرىغا قاراپ بىرنەچچە قەدەم تاشلىدى ۋە شۇ زامان كەينىگە يانىدى. يۇگۇرگەندەك تېز مېڭىپ تاغدىن تۆۋەنگە چۈشۈشكە باشلىدى. ئەلىنىڭ يۈرىكى ئاغزىغا تىقىلىپ قالدى، كۆنگە قارىدى. ئەمدىلا چۈش بولغانىدى. بۇ ئادەم كۈن ئولتۇرماستىن ئىزنى قوغلاپ سۇلايمان چوڭنىڭ ئىشكى ئالدىغا ئېلىپ باراتتى.

« بۇ ئادەمنى ئۆلتۈرۈۋېتىمەن، ئۆلتۈرۈپ مەمەتنى قۇتقۇزىمەن. تۇرمىگە كىرىمەن، مەمەت كېلىپ مېنى تۇرمىدىن قۇتۇلدۇرىدۇ، تاغلارغا چىقىپ كېتىمەن. مەنمۇ قاراقچى بولىمەن، قېنى بىر ئىزچىنىڭ قاراقچى بولغىنىنى كۆرۈپ قويۇشسۇن، — دەپ ئويلايتتى ئەلى. يەنە تۇرۇپلا، — ھەممە سىرنى مۇشۇ ئادەمگە دېسەممىكىن، يېلىنىپ - يالۋۇرساممىكىن، پايدىسى بولارمۇ؟ ئالدى بىلەن يالۋۇرىمەن، ھەممە سىرنى دەيمەن. ئەگەر يەنىلا ئىزنىنى قوغلىسا، ئۇنى تارتىپ كېلىپ ئاتىمەن، دېگەن ئويغا كېلەتتى، — ماڭا قىزغانچۇقلۇق قىلدى، ئىزنى خاتا يولغا باشلىدى، ئۇ مەمەت ئاۋاقنىڭ ئادىمى، دېگەن تۆھمەتلەرنى چاپلايمەن.»

يەل تاپان مۇسا قىيالار ئارىسىدىكى خامانەدەك تۇزلەڭ يەرگە چۈشتى، قاراپلا ئىزنى تېپىۋالدى، ئىزغا ئەگەشتى، تۆۋەى قارايغان قىياغا قاراپ ماڭدى. بەكمۇ تېز كېتىۋاتاتتى. تۆۋەندە يۈزبېشى ئۇلارنى چاقىردى:

— ئىزچىلار، ھەي ئىزچىلار؟ بۇ يەرگە كېلىڭلار ! ھازىر ئىزنى قويۇپ تۇرۇڭلار ! ئالدى بىلەن تامىقىڭلارنى يەڭلار ! ئاندىن كېيىن ئىزنى قوغلاپ تاپارسىلەر !

يۇزبېشى بىرنەچچە قېتىم چاقىردى. يەل تاپان مۇسا يا ئاڭلىمىدى، ياكى ئاڭلىماسلىققا سالدى. ئەلى بۇنىڭغا غەزەپلەندى. ئۇنىڭ قولىنى تۇتتى، ئىتتىك تارتىپ:

— هوي، بۇيرۇقنى ئاڭلىمامسەن؟ — دەپ ۋارقىرىدى، — هوي، قانداق ئىزچىسەن؟ يۇزبېشى چاقىرىۋاتىدۇ !

يەل تاپان مۇسا تۇرۇپ قالدى، ئەلىنىڭ كۆزىنىڭ ئىچىگە خۇددى ئۇنى يەۋېتىدىغاندەك تىكىلىپ قارىدى، بىر سىلكىنىپ، قولىنى ئۇنىڭ قولىدىن تارتىۋالدى.

— مەمەت ئاۋاقنى تاپىمەن. ئۆلۈمنى بىلسەممۇ، چولاق بولۇشۇمنى، كۆزۈمنىڭ كور بولۇشىنى، قان قۇسۇشۇمنى بىلسەممۇ يەنىلا مەمەت ئاۋاقنى تاپىمەن.

ئەلى توكۇر ھېچ نەرسە دېمىدى، قېتىپلا قالدى. كۆڭلىدە: « سەن مەمەت ئاۋاقنى تاپقۇچە، مەن سېنى ئۆلتۈرۈۋېتىمەن » دەپ ئويلىدى. يەل تاپان مۇسا ئالدىدا، ئەلى توكۇر كەينىدە، ژاندارمىلار مىلتىقلىرىنى تىكلەپ قويۇپ ئولتۇرۇشقان يەرگە كەلدى. يەل تاپان مۇسا ئالدىدا ئۇچقاندەك يۇگۇرگەندە، خۇددى ئۇچۇپ كېتىۋاتقان ئۇزۇن قۇشقا ئوخشايتتى. ماڭغاندا قوللىرىنى قۇش قاناتلىرىدەك پۇلاڭلىتاتتى.

يۇزبېشى، ئاسىم چاۋۇش، ھەمزە، بىر كونا قاراقچى — تۆتى قارىغاي ئاستىدىكى بۇلاق بېشىدا ئولتۇرۇپ ئىچىشەتتى. بىر ژاندارمىنىڭ نېرىسىدىكى چوغ بىلەن لىق تولغان ئوچاقتا پىشۇرغان كاۋاپنى يېيىشەتتى.

— قېنى كېلىڭلار، قۇش قانىتىنىڭ ئىزىنى تاپقۇچى ئىزچىلار ! نېمىلەرنى قىلدىڭلار؟ — دېدى يۇزبېشى.

— ئىزنى تېپىپ قويدۇم، قوماندانىم، كەچكە قالماي ئۇ ئوۋچى قۇشنى تاپىمەن.

ئەلى، ئۇ ئابايىقى گەپلەرنى يۇزبېشىغا دەپ قويىدۇ، دەپ پەرەز قىلغانىدى. يەل تاپان مۇسا كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا ئەلىگە قاراپ قويدى. ئۇلار كېلىپ ئولتۇرۇشتى. چوغ ئۇستىدە گۆشنى

پىشۇرۇشقا باشلىدى. يەل تاپان مۇسا ھەممە ئىشنى چاقىقان قىلاتتى. تېز ماڭاتتى، تېز يەيتتى، تېز پىشۇراتتى، تولىمۇ تېز سۆزلەيتتى. تاماق يېگەندە ئەلىمۇ ئۇنى دوراشقا تىرىشتى، گۆشلەرنى چاينىماستىن يۇتاتتى.

يەل تاپان مۇسا تامىقىنى چاياپ تۇرۇپ ئورنىدىن تۇردى.

— سىلەرگە مىڭلاپ بەرىكەت ئاتا قىلسۇن، داستىخىنىڭلارغا ئىبراھىم خەلىلۇللا بەرىكەت بەرسۇن، دۆلىتىڭلار زىيادە بولسۇن، — دېدى.

ئۇ يولغا چۈشتى، ئەلى توكۇرمۇ ئۇنىڭ ئارقىسىدىن يولغا چىقتى، لېكىن ئۇنىڭغا يېتىشكۈچە قارا تەرگە چۆمدى.

— نېمانچە يۇگۇرسەن؟ — دەپ ۋارقىرىدى ئۇ، — ئارقاڭدىن ئاتلىق قوغلاپ كېلىۋاتمايدۇغۇ ! بىرىنىڭ بېشىنى ئەكېتىۋاتامسەن؟ ئاستىراق ماڭ ! يېتىشۋالاي !

يەل تاپان مۇسا توپا ئۈستىدە شۇ پېتى تۇرغان ئىزنىڭ ئەتراپىدا بىرنەچچە قېتىم ئايلاندى. كېيىن يەنە مېڭىشقا باشلىدى. بەش قەدەم نېرىدا يەنە قېلىپتەك تۇرغان ئىزنى كۆردى. بۇ ئىز مۇخ بېسىپ كەتكەن، ئادەمنىڭ مەيدىسىگە كەلگۈدەك بىر خادا تاشنىڭ تۆۋىدە ئىدى.

كېيىن سايىلەر چوڭايدى، سايىلەر كەلدى، يوقالدى. كۈن پارلىدى. مۇسانىڭ پايپاقسىز پۇتلىرى شالۋۇر بىلەن ئايىغى ئارىسىدىكى يالىڭاچ يەرلەر ... جىرىلىپ، تىتىلغان، قانلار ئۆيۈپ قالغان، يەل تاپان مۇسا ئىككى پۇكلىنىپ قالغانىدى. مۇسا ئۆزىنى رۇسلىدى، بىر ئاق تاشنىڭ تۈۋىگە كېلىپ تۇردى. ئاق تاشنىڭ ئۈستىدە بىر تال قارىياغاچ ئۆسۈپ قالغانىدى. تاش ئۈستىدە يا توپا، يا باشقا نەرسە يوق. ئېچىلىپ قالغان قارىغاي يىلتىزلىرى ئاق تاشنى قامالاپ تۇراتتى. مۇسا تىزلىكتە قىيا تاشلار ئارىسىدىن ئۆتەتتى. پەسكە چۈشەتتى. ژاندارمىلار بۇگۈن كېچىنى كەسمە يېزىسىدا ئۆتكۈزمەكچى ئىدى. يۇزبېشى: «ئىزچىلارنىڭ بېشى، سىلەرنى بىز شۇ يەردە كۈتىمىز. ئىزنى

تاپساڭلار بىزگە خەۋەر قىلىڭلار» دېگەنىدى.

يۈزبېشى پەرۋا قىلمايتتى. مەمەت ئاۋاقنى تېپىش غەيرىتى تېخىمۇ ئاشقانىدى.

ئەلى پەسكە — يېزىغا قاراپ يول سالغان ئىزلارنى قوغلاپ كېتىۋاتقان مۇسانىڭ ئالدىغا ئۆتتى. كۆزلىرى قان قۇيغانىدەك ئىدى:

— مۇسا، — دېدى ئۇ، — ماڭا قارا، گېپىمنى ئاڭلا، ئىز ئورمانغا قاراپ كېتىۋاتىدۇ. بۇ ئىز توپتوغرا ئورمان تەرەپكە، ياكى سەن مەمەت ئاۋاقنىڭ سېنى چولاق قىلىپ قويۇشىدىن قورقۇپ ئىزنى خاتا قوغلاۋاتامسەن يا؟

يەل تاپان مۇسا جاۋاب بەرمىدى. تايىقىنى يەرگە، ئويۇلۇپ قالغان بىر سىزىقنىڭ ئۈستىگە قويغانىدى.

ئەلى توكۇر تىترەشكە باشلىدى:

— ئورمانلىققا ماڭ، قۇربانىڭ بولاي، يەل تاپان مۇسا، ئورمانلىققا ماڭساڭ نېمە بولىدۇ ... ئىز ئورمانغا قاراپ كېتىۋاتىدۇ.

يەل تاپان مۇسا يەنىلا پەرۋا قىلمىدى. ئۆزى خالىغىنىچە مېڭىۋەردى.

يېزىنىڭ بېشىغا كەلگەندە كۈن ئولتۇرۇۋاتاتتى. ژاندارمىلار تېخىچە يېزىغا كېلىشمىگەنىدى. « ئورماندا ئىچىشۋاتىدۇ » دەپ ئويلىدى ئەلى. كەسمە يېزىسى جەمجىت، ژاندارمىلار كەلگەن بولسىدى، يېزا ئويغىناتتى، بۇنچىلىك جەمجىتلىق بولمايتتى. موربىلاردىن ئىس چىقىپ تۇراتتى.

ئەلى: « مانا ئۇ سۇلايمانىڭ ئۆيى، موربىدىن قويۇق ئىس چىقىۋا-تىدۇ. بىزنىڭ تەلۈە يىگىت ھازىر خاتىرجەم كېلىپ ئولتۇرغاندۇ، ئۇ مېنىڭ تارتقانلىرىمنى بىلگەن بولسا، كاشكى ...» دەپ پىچىرلاپ، يىغلۇۋېتەي دەپ قالغانىدى.

يەل تاپان مۇسا يەنە ئىككى يۈز قەدەم پەسكە چۈشسىلا ئىش تۈگەيتتى. ئەلى توكۇر بېلىدىكى تاپانچىسىنى چىقاردى، ئوق سالدى. ئەمدى ئاتاي دەپ تۇرغاندا يەل تاپان مۇسا ئىشەنگۈسىز

بىر خىل چاققانلىق بىلەن ئارقىسىغا بۇرۇلدى، چىرايى تاتىرىپ كەتكەنىدى.

— ئەلى، ماڭا ئىچىڭ ئاغرىسۇن، بالىچاقام بار، — دەپ قوللىرىنى ئېچىز كۆتۈردى، — مېنى ئاتما ... ئىزلار ئورمانلىققا قاراپ كېتىۋاتىدۇ. سېنىڭ مۇنچىلىك ئىكەنلىكىڭنى بىلمەپتىمەن. مېنى ئېزىقتۇرۇپ، مەمەت ئاۋاقنى ئۆزى تېپىپ بېرىدۇ، دەپ ئويلاپتىمەن. قارىغىنا، ئىزلار ئورمانلىققا قاراپ سوزۇلغان، بولدىمۇ ئەمدى؟

ئەلى تاپانچىسىنى بىلىگە قىستۇردى. ھەر ئىككىسى تىترىگەن ھالدا بىر ـ بىرىگە قارىشىپ خىلىغچە تۇرۇپ قالدى.

ئاخىر يەل تاپان مۇسا:

— ئەلى، — دەپ سۇلايمان چوڭنىڭ ئۆيىنى كۆرسەتتى، — مەمەت ئەنە شۇ ئۆيدە.

— شۇ ئۆيدە، — دېدى ئەلى توكۇر.

ئۇلار سۇلايمان چوڭنىڭ ئۆيى تەرەپكە قاراپ يانمۇيان مېڭىشتى. مېڭىپ كېتىۋېتىپ تۇرۇپ قېلىشاتتى ۋە بىر ـ بىرىگە قاراپ كۈلۈشەتتى.

29

ھاكىم سېمىز، تۇرۇم ـ تۇرۇم، پالكۆز، سۆرۈن تەلەت، كالپۇكى كۆكۈچ قېلىن، سالپاڭ قۇلاق، چۇپۇر قاش، پاكارغىنا، تولىمۇ مۇز چىراي ئادەم ئىدى. سېپى ئۆزىدىن ئوسمانلى ئىدى. بېشىدىكى فەس[1]نى تېخى تۇنۇگۈنلا تاشلاپ، قالپاقنى قىڭغىر كىيىۋالغانلاردەك ساپ بىر ئوسمانلى ئىدى.

ھاكىم مۇستاپا كامالغا ئىچ ـ ئىچىدىن تەلۈلەرچە خاپا بولاتتى. خاپىلىقىنى تېشىغا چىقىرالمىغانلىقى ئۈچۈن غەزىپى تېشىۋاتاتتى. مۇستاپا كامالغا ئەسكەر بولغانلىقىرى،

① فەس — تەقىيە دوپپا.

يۇنانلىقلارنى دېڭىزغا تۆكۈۋەتكەنلىكلىرى ۋە پادىشاھنى ھەيدەۋەتكەنلىكلىرى ئۈچۈن دېھقانلارغىمۇ قاتتىق خاپا ئىدى، بارلىق ئاچچىقىنى ئۇلاردىن ئالاتتى. بەزىدە ئۆزى ئىشەنگەن، مۇستاپا كامالغا دۇشمەن ئىكەنلىكىنى ياخشى بىلگەن بىرەر سوپى بىلەن تېپىشۋالسا بولدى، يۇرەك ـ باغرىنى ئۇنىڭغا تۆكەتتى، سائەتلەپ سۆزلىشەتتى، ئوسمانلىلارنى، ئابدۇلھەمىد خانىنى، ۋاھۇدەتتىن خانىنى چۈشەندۈرۈپ بېرەتتى. بۇ كۆك كۆزلۈك شەيتاندىن ئاخىر بىر كۈنى قۇتۇلىدىغانلىقلىرى ھەققىدە قەسەم قىلاتتى.

ــ ياۋۇز[1] نېمە، قانۇن[2] نېمە، پاتىھ[3] نېمە بۇ گۈزەل ۋەتىنى بۇلارغا قالمايدۇ، ــ دەپ ۋارقىرايتتى، ــ بۇ نەسلى نامەلۇم كىشىلەرگە ... بۇ قاراقچىلارغا، بۇ بولشېۋىكلارغا قالمايدۇ ... بۇ كۈنلەر ئۆتكۈنچى كۈنلەردۇر، يىقىلمايدىغان، توزۇمايدىغان بىر ئاللا ... ھېچكىمگە قالمايدۇ، بۇ يېشىل كۆزلۈك، سېرىق باش يىلان چوقۇم يوقىلىدۇ، بۇ يەرلەرنى ئىنگلىزلار، فىرانسۇزلار، ئامېرىكىلىقلار كېلىپ ئىشغال قىلىدۇ. ئۇ بولشېۋىكلار، ئۇ تۆۋەن تەبىقىدىكىلەر، ئۇ سۆرىلىپ يۈرىدىغان پەسلەر بۇ ۋەتەنده ھۆكۈمران بولالمايدۇ. ئۇ كاپىرلار ھۆكۈم سۈرەلمەيدۇ.

ئۇ مۇستاپا كامالنىڭ دۇشمەنلىرىگە چەكسىز ئۈمىد باغلايتتى. بەش ۋاخلىق نامىزىنى زادىلا قازا قىلمايتتى.

دېھقانلاردىن نەپرەتلىنەتتى. مۇمكىنقەدەر ئۇلارنىڭ پاسكىنا چىرايلىرىنى كۆرمەسلىكنى خالايتتى. نەدە بىر دېھقانىنى كۆرۈپ قالسا يۈزىنى پۈرۈشتۇرەتتى، شەيتانىنى قوغلاش دۇئاسىدىن بىرىنى ئوقۇيتتى، يەرگە تۈكۈرۈپ قويۇاتتى.

« ئۇدۇلۇمدا بىر دېھقانىنى كۆرۈپ قالسام، خۇددى ھېلىقى

① ياۋۇز ــ بۇ يەردە سۇلتان سەلىم كۆزده تۇتۇلىدۇ.
② سۇلتان سۇلايمان قانۇنى.
③ سۇلتان مۇھەممەت پاتىھ ــ تەرجىمان ئىزاھى.

سېرىق باشنى كۆرگەندەك بولسامەن، ھۇرپىيىپ كېتسەمەن، ئەپەندىم، ئىختىيارىم ئەمەس، ھۇرپىيىپ كېتسەمەن ...» دەيتتى.

ئارىپ سايىم بەگنىڭ ئالدىدا بولسا كۈچۈكلىنىپ كېتەتتى، ئەڭ ئاز دېگەندە ئون بەش قەدەم ئارقىسىدىن ماڭاتتى. ئۇ ئاغزىنى ئېچىش بىلەن شۇ زامان پەرمانبەردار بولۇپ، قۇللۇق قىلاتتى.

ئارىپ سايىم بەگنىڭ بارلىق ئىپلاس ئىشىنى شۇ يولغا سالاتتى. « بۇلار، بۇ يولۇاسلار، بۇ پەسكەشلەر سېرىق باشنى ئاغدۇرۇپ تاشلايدۇ، ئۇلارنىڭ ئېچىدە ناھايىتى كۆپ ئارىپ سايىم بار. ھەربىرى ئارىپ سايىمدىنمۇ يامان، ئۇنىڭدىنمۇ بەتتەر. ئۇلار سېرىق باشنى گۈمران قىلىدۇ. تېخى كۆتۈپ تۇرايلى، تەڭرىم ھەرنېمە قىلىدۇ، نېمە قىلسىمۇ ياخشى قىلىدۇ. يالغۇز ئارىپ سايىم بىر سېرىق باشنى يىقىتىدۇ. ئامما مىڭ ئارىپ سايىم سېرىق باشنىڭ كۆلىنى كۆككە سورۇۋېتىدۇ. قېنى كۆتۈپ تۇرايلى »

كەچتە ئورنىغا كىرىپ يېتىش بىلەن، ئەتىسى ئەتىگەن ئويغانغىنىدا سېرىق باشنىڭ ئاغدۇرۇلغانلىقى، ئۇنىڭ ئورنىغا ۋاھۇدەتتىن خان ئەپەندىمزنىڭ ئولتۇرغانلىقى ھەقىقىدىكى خەۋەرنى ئاڭلاش خىيالىدا بولاتتى. زور بەختىيارلىق ئىچىده زەرلىك كىيىملەر، تاسمىلار، مېدالىلار كۆز ئالدىغا كېلەتتى ۋە خاتىرجەم ئۇخلاپ قالاتتى: « شۇنچە چوڭ ئوسمان دۆلىتىده بۇلار قېلىپ قالالمايدۇ. يولۇاسنىڭ ئۇۋۇسىغا چىلبۆرە كىرەلمەيدۇ.»

ھەر كۈنى كېچىسى ئەتىسى تاڭدا پاشا بولۇش ئىشەنچى بىلەن ئۇخلاپ قالاتتى. ھەممىدىن كۆپرەك ئىنگلىزلارغا ئىشىنەتتى. كۈن پاتمايدىغان ئىمپېراتورلۇقنىڭ ئالىي ئەربابلىرى ئاناتولىيەنى بۇ بولشېۋىك قاپاقلارغا تاشلاپ بېرەتتىمۇ؟ ئۇلار پۈتكۈل ئەرەبىستانىنى بېسۇۋېلىشقان، پەيغەمبىرىمىزنىڭ ئەۋلادلىرىنىمۇ تەخت ئۈستىده قالدۇرمىغان ئەمەسمىدى؟

بۇ يولسىز، سۇسىز، ئوتسىز، چىراغسىز ئەخلەتخانىدىن، پاتقاقتا پېتىپ كەتكەن ھايۋاندەك بوغۇلۇپ كەتكەن ناھىيەدىن تېز ئارىدا قۇتۇلۇپ كېتەتتى، سېرىق باش ھاكىمىيىتىنىڭ پاختا يىپىغا باغلىنىپ قالغانىدى.

ھاكىم رەمىز بەگنىڭ ئىچى پۇشۇپ يېرىلىپ كېتەي دېدى، كېچە - كۈندۈز ئىچەتتى، فېئودال قالدۇقلىرى بىلەن قىمار ئوينايتتى، ئىسكەندەروندىن پاھىشەلەرنى ئەكەلدۈرەتتى، تاڭ ئاتقۇچە ھەر خىل ئويۇن بىلەن كەيپ سۈرەتتى ...

ئۇ ناھىيەگە كەلگەندىن بېرى ھېچقانداق يېزىغا بېرىپ باقمىغانىدى. يېزىغىمۇ بارالمايتتى، ھەممىدىن بۇرۇن دېھقانلاردىن كارامەت قورقاتتى. سېرىق باشنىڭ ئەسكەرلىرىنى كۆرۈشنى خالىمايتتى. لېكىن، بۇلارنىڭ ھەممىسى بىر باھانە ئىدى. چوڭقۇر بىر يەردە، يۇرىكىدە دېھقاندىن قورقاتتى. بۇ قورقۇنچىنى بىلىندۇرمەسلىك ئۈچۈن ھەر خىل باھانىنى ئويدۇرۇپ چىقىراتتى.

ئەلى ساپا باي ئۇنىڭغا كۆپ ئىلتىماس قىلدى. بۇ ئەلى ساپا دېگەن ئىتمۇ سېرىق باشنىڭ ئادەملىرىدىن بىرى ئىدى. مىللىي ئۇرۇشتا توروس تاغلىرىغا چىققان، ئۆزىگە تەيپۇن دېگەن يالغان ئىسمىنى قويغان، تاغلاردا فرانسۇزلارغا قارشى سوقۇشقان. پەقەت تاغلاردا فرانسۇزلارغا قارشى كېزىپ يۈرگەنلىكى ئۈچۈنلا سېرىق باش ئۇنى مېدال بىلەن تەقدىرلىگەنىدى. سېرىق باشتا مىس مېدالدار كۆپ ئىدى. ئالدىغا كەلگەنلەرگىلا بېرىۋېرەتتى. ئەلى ساپا باي سېرىق باشنىڭ قوغلۇۋەتكىلى بولمايدىغان ئىتى بولۇپ، ساختىپەز، رەزىل ئىدى، لېكىن سېرىق باشنىڭ ئەپەندىلىرىگە، ئۇ نومۇسسىز، ئەقىلسىز سۆرىلىپ يۈرگەن ئەسكەرلىرىگە، يەنى ياۋاش دېھقانلارغا قان قۇستۇراتتى. ئۆتمۈشتە دېھقانلارنىڭ قانچىلىك ئاتلىرى بولسا ھەممىنى ياغمۇر ئاغىغا ئوغرىلاتقۇزۇپ كەلگەنىدى. ھەر كۈنى يېزىلارغا باستۇرۇپ كىرەتتى، ئوققا تۇتاتتى ۋە دېھقانلارنى بىزار قىلاتتى.

چۆرۈيدۇ، چۆرۈيدۇ. چۆرۈپ كېتىدۇ، ئەپەندىم. يەتتە يۇز يىللىق يەر - مۇلۇك ئىگىسىنى ئەزىز يۇرتىدىن قوغلىيالامسىز؟ مانا شۇنداق بولۇۋاتىدۇ. كۆز نۇرۇم ئەپەندىم، ئۇلۇغ ئوسمان زېمىنى ياغمۇرغا ئوخشاش بىرىنى زادى كۆرگەنمىدى، ئەپەندىم. يەتتە يۇز يىلدا؟

« ۋاي كۆز نۇرۇم ! چوڭقۇر سۇنىڭ ئىچىدىكى يېشىل يىلاننىڭ قىياپىتىنى ئېتىلىپ تۇرۇپ كۆزىتەتتىم، ئەپەندىم. ئۇ بوغۇلماقتا، سۇدا چىرىمەكتە، بۇ سېرىق باش ھەددىدىن ئېشىپ كەتكەن ئادەم، ئۇنىڭ بۇرنى بۇ چۇرۇك پۇراقنى پۇرىيالمايۋاتىدۇ، ئەپەندىم ...»

تالاي ياغمۇر ئاغىلار مەيدانغا چىقىدۇ، كۆپلىگەن ئارىپ سايىمۇ بار، يەنە كۆپلىگەن تەيپۇن ... چىرىتىدۇ، چىرىتىدۇ.

— سىز كەلمىسىڭىز زادىلا بولمايدۇ، ھاكىم بەگ، — دەيتتى ئەلى ساپا باي، — يەرلىرىمنى ئورۇنسىز ئىشغال قىلۋېلىپ، ئۆيلەرنى سېلىۋالدى. بۇ ئۆيلەر ئوت - چۆپ، قومۇشلاردىن ياسالغان ئەسكى ئۆيلەر. بىز شۇنىڭ ئۈچۈن قان تۆكمەكچى بولۇق؟ خۇدايىم سىزنى بۇ ئىشلارغا ئىشەندۈرسۇن، ھاكىم بەگ، شۇ توروس تېغىنىڭ ھەربىر قىيالىقىدا بىر ئۇلۇشۇم قالدى. ھاچىندا كۆرەش قىلدىم، ئانتەپتە شاھىن بەگ بىلەن، قارائىسالدە سىنان پاشا بىلەن بىللە ئىدىم. بىز ئۇ يەرلەردە سوقۇشۇۋاتقاندا، بىز ئۆلۈۋاتقاندا مېنىڭ بۇ ئېتىزلىرىمنى ئىشغال قىلۋېلىشتى. ئۇلار ئەسكەرلىكتىن قاچقان قاچاقلار ئىدى. بىزنى ئارقىمىزدىن ئېتىشاتتى. مانا ئەمدى ئۇلار خوجايىنىمىز بولۇپ قالدى، بۇ ۋەتەننىڭ ئەسلىدىكى خوجىسى بولۇشتى. مەرھەمەت قىلىڭ، ئۆز كۆزىڭىز بىلەن كۆرۈڭ، قانداق زۇلۇم ئاستىدا ئىگىراۋاتقانلىقىمىزنى كۆرۈڭ، گۇۋاھچى بولۇڭ، قانداق ئادەملەر بىلەن كۆرەش قىلىپ بۇ ۋەتەنگە خىزمەت قىلۋاتقىنىمىزنى كۆرۈڭ، كۆرۈڭ. فرانسۇزلارغا قارشى سوقۇش تېخىمۇ ئاسان ئىدى. ئۇ دۇشمەن ئىدى. ھازىر دۇشمەن

خەنجىرىنى ۋەتەننىڭ كۆكسىگە تىقتى. سىزنى يېزىغا ئەكېلىش ئۈچۈن ئارىپ سايىم بەگنىڭ ماشىنىسىنى سورىغانىدىم، شوپۇرى بىلەن ئىشكتە سىزنى ساقلاۋاتىدۇ.

ھاكىم ئۈستەلدە ئولتۇراتتى، شۇ زامان ئورنىدىن تۇردى:

— ئارىپ سايىم بەگنىڭ ماشىنىسى كۈتۈۋاتامدۇ؟ مانا ھازىر، دەرھال ماڭايلى، پەقەت مەن ئۈچۈنلا ماشىنىسىنى سورىغانمىدىڭلار؟

— سىز ئۈچۈن.

— ماشىنىسىنى ئۇزاق ۋاقىت ساقلىتىپ قويدۇڭمۇ يا؟

— ساقلاتمىدۇق، ئەپەندىم.

— كاتىپ، ژاندارمىلار، باش چاۋۇشلارچۇ؟

— ئۇلار ئاخشامىلا يېزىغا كەتكەنىدى، ئەپەندىم، ھەممە نەرسىنى تەييارلاپ قويدۇم.

ھاكىم پىكاپقا چىقتى، بەكمۇ خۇشال ئىدى. كىم بىلىدۇ، بەلكى بىرەر ئىشلار بولۇپ قالار، چۈنكى ئۇنىڭ پىكاپىغا چىققانىدى. پىكاپ يۆلەنچۈكىگە يۆلەندى، تاماكىسىنى تۇتاشتۇردى، بوينىنى ئۇزۇن سوزدى. شوپۇرغا كەينى تەرەپنى كۆرسىتىپ:

— ئوغلۇم، ماشىنىنى بۇ چەتكە ھەيدەڭ، — دېدى.

توم، ئۇزۇن كەھرىۋا مۇشتىكىنى ئاغزىغا سالاتتى، پۈۋلەپ تازىلايتتى.

شوپۇر پىكاپنى ئارقىغا يانداردى. پىكاپ بازارنىڭ ئوتتۇرىسىدىن ئۆتتى، شوپۇر ئۈچ قېتىم سىگنال بەردى. بۇ، ھاكىم بەگنى تولىمۇ خۇشال قىلمۇەتتى. ھەممە ھۇنەرۋەن دۇكانلىرىدىن چىقىپ ھاكىمغا ئېگىلىپ سالام بېرىشەتتى. بۇ ئىش ئەلى ساپا بايىنىمۇ خۇشال قىلغانىدى. كىشىلەرنى ئۇنى ئارىپ سايىم بەگنىڭ پىكاپىدا، ھاكىمنىڭ يېنىدا ئولتۇرغان ھالدا كۆرۈشى ئۇنىڭ مەرتىۋىسىنى ئون ھەسسە كۆتۈرەتتى. بىر چالما بىلەن بىرقانچە پاختەكنى سوقۇشنى ئەلى ساپا بايى خېلى بۇرۇنلا

مۆلچەرلەپ قويغانىدى. ئارىپ سايىم بەگنىڭ ئالدىدا مىڭبىر خىل يالاقچىلىقنى قىلغان، ئاخىر مەقسىتىگە يەتكەنىدى.

شوپۇرمۇ ھاكىمنىڭ نېمىنى خالايدىغانلىقىنى چۈشەنگەنىدى، شۇڭلاشقا، بازارنىڭ ئۇ بېشىغا بېرىپ يەنە ئارقىغا يانغان ۋە ھۇنەرۋەنلەرنى ھەيران قالدۇرۇپ بازارنىڭ بۇ بېشىغا كەلگەنىدى.

— يەنە بىر قېتىم ئايلاندۇرايمۇ، ھاكىم بەگ؟

— ئايلاندۇر، ئوغلۇم!

بۇ پۈرسەت — ئارىپ سايىم بەگنىڭ پىكاپىغا چۈشۈش پۈرسىتى يەنە بىر قېتىم كەلمەيتتى. ئەگەر ئىزا تارتمىسا ئەلى ساپا بايغا ئىلتىماس قىلىپ ئەتىگەندىن كەچكىچە پىكاپنىڭ ئىچىدە غادىيىپ ئولتۇرۇپ بازارنىڭ ئوتتۇرىسىدا، ھۇنەرۋەنلەرنىڭ ھودۇقۇش، ھەيران قېلىش، قورقۇش ھېسلىرى بىلەن تولغان كۆزلىرى ئالدىدا ئۇياقتىن - بۇياقتا بېرىپ - كېلىپ يۈرگەن بولاتتى.

پىكاپ ئىككىنچى قېتىم ئايلىنىپ كەلگەندە، تاشقىرىغا چىقىپ توختىماستىن چاپانلىرىنى تۆگمىلەپ تۇرغان كىشىلەرگە كۈلۈپ تۇرۇپ، قولىنى كۆتۈرۈپ قايتا - قايتا سالام بەردى. كېيىن دېمىنى ئىچىگە تارتىپ:

— تارت، ئوغلۇم، يېزىغا ھەيدە! — دېدى.

ۋايۇاي يېزىسىغا چاشكا ۋاقتىدا يېتىپ باردى. دېھقانلار بالىچاقا، قېرى - ياش ھەممىسى يېزىنىڭ سىرتىغا چىقىپ ھاكىمنى قارشى ئېلىشتى. سەيپەلى ناغرىچى، سۇنايچى ئەكەلگەنىدى. بىر تەرەپتە ناغرا - سۇناي چېلىنىپ تۇراتتى.

ھاكىم كۆپچىلىككە بىر قۇر قاراپ چىقتى.

— نېمىدېگەن كەمبەغەلچىلىك، بۇلار شۇنداق بولۇشقا لايىق، بىراق ...

— شۇنداق بولۇشقا لايىق، — دېدى ئەلى ساپا باي، — مېنى ۋەيران قىلمۇەتتى. ئۇلارنىڭ كاساپىتىدىن گادايلىشىپ كەتتىم، ئېتىزلىرىمنى يا ئۆزلىرى تېرىشمايدۇ، يا ماڭا تېرىتمايدۇ.

ئېتىزلىرىنى ماڭا بېرىپ ئۆزلىرى دېھقانچىلىق مەيدانىمدا مەدىكار بولۇپ ئىشلىگەن بولسا، ئۇلارنى گۇلدەك باققان بولاتتىم. يوقسۇزلۇقمۇ تارتمايتتى ۋە باشقا ئىشلارنى كۆرمەيتتى.

— ئۇلار چۈشەنمەيدۇ ـ دە، كۆز نۇرۇم، ئۇلار ئادەم ئەمەس، مۇستاپا كامال پاشا ھەزرەتلىرى تېخى ئۇلارنى خوجايىنىمىز دەيدۇ!

— ئۇلار كېلىپ بۇ خوجايىنىمىزنىڭ شۇ ئەھۋالىنى كۆرگەن بولسا ...

— خوجايىنىمىز ئادەمدىن ئۆزگە بىر خىل مەخلۇق ...

بۇ يەردىكى ئادەملەر ئەسكى جەنده ئىچىده. ھەربىرى قۇرۇپ قاقشال بولۇپ كەتكەن تاياقتا ئوخشايدۇ. يۇزلىرى يېشىلغا مايىل سارغۇچ ئۆڭلۈك رەڭگىده ئىدى.

پىكاپ ۋايۇاي يېزىسىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى يوغان دەرەخنىڭ ئاستىدا توختىدى. دېھقانلار قوللىرىنى قوۋۇشتۇرۇپ تۇرۇشاتتى، بويۇنلىرى پۈكۈلگەنىدى.

ھاكىم قوپال، ھۆركىرىگەن ئاۋازدا دېدى:

— گۇۋاھچىلار بۇ يەردىمۇ؟

— بۇ يەردە، — دېدى ئەلى ساپا باي.

— جىم! — دەپ ۋارقىرىدى ھاكىم بىردىنلا.

ئەتراپ جىمجىت، چۈشىن ئۇچسا ئاڭلانغۇدەك ھالدا، ھەممە كىشى قورققان ھالدا نەپەس ئالاتتى.

— كاتىپ، يەر خېتىنى ئوقۇغىن!

— بېشىم بىلەن، ھاكىم بەگ.

— ئەلى ساپا باي، سىزنىڭ گۇۋاھچىڭىز كىم؟

— چىكچىكلار يېزىسىدىن سۈرمەلى ئوغلى مەھمۇت.

مۇكچىيىپ كەتكەن، ئۇزۇن ئاق ساقاللىق، كۆك كۆزلۈك، چوڭ يۇزلۈك، يوغان بېشىنى تىك تۇتالماستىن بوينى قىڭغىر تۇرىدىغان بىرى ئوتتۇرىغا چىقتى. شالۋۇرى جۇل ـ جۇل

ئىدى. بېلىگە ئاق پوتا باغلىۋالغان، پوتىنىڭ ئۈستىگە بىر تاسما، تاسما بىلەن پوتىنىڭ ئارىسىغا بىر تاپانچىنى قىستۇرۇۋالغانىدى.

— چىكچىكلار يېزىسىدىن تۇراق ھاجى.

تۇراق ھاجىمۇ قېرى، بويى ئېگىز، كوسا بىر ئادەم ئىدى.

— تۇپراقتۇپىدىن ئابدۇراخمان خوجا.

ئۇمۇ قېرى ئىدى، قارىمۇتۇق، يۇمىلاق، ئاق ساقاللىق ئىدى.

— چادقازادىن كۇلەمەن ئوغلى.

كۇلەمەن ئوغلىمۇ ئالدىغا چىقتى. مۇكچىيىپ بىر تېرە ـ بىر ئۈستىخان بولۇپ قالغان ئادەم ئىدى، تىترەپ تۇراتتى.

— مۇختار، سىزنىڭ گۇۋاھچىڭىز چۇ؟

سەپچە كەھيا، ئوسمان چوڭ، مەمەت موللا، ئەلى ئونبېشى ئالدىغا چىقىشتى.

— كاتىپ، ئوقى!

كاتىپ ئوقۇدى:

— ئەلى ساپا بايغا ئائىت ئون يەتته دۆنۈملۈك يەر خېتى ... جەنۇبتىكى يولنىڭ ...

— نەرىدىن؟

يېزىنىڭ تۆۋەن تەرىپىنى كۆرسەتتى، يىراقلاردا بىر ئاق يول ئاقىرىپ كۆرۈنەتتى، سۇرمەلى ئوغلى ئەنە شۇ يولنى كۆرسەتتى.

— بىز ئوتتۇز يىلدىن بېرى ... ھەر دائىم شۇ يەردىن ئۆتەتتۇق.

سەپچە كەھيا، ئوسمان چوڭ، ئەلى ئونبېشى، مەمەت موللا يېزىنىڭ سول تەرىپىدىكى يىراق يولنى كۆرستىشتى. شۇنىڭ بىلەن گۇۋاھچىلار ئوتتۇرىسىدا قاتتىق تالاش ـ تارتىش باشلاندى. ھاكىم تالاش ـ تارتىشنى شۇ ھامان باستۇردى:

— شەرقته يالغۇز ئۆجمه جىلغىسى ...

ئەلى ساپا بايىنىڭ گۇۋاھچىلىرى يېزىنىڭ ئۈستى تەرىپىدىكى سەلداراسىنى كۆرستىشتى. ۋايۇايلىقلارنىڭ گۇۋاھچىلىرى ئەڭ

يىراقتىكى يالغۇز ئۇجمە يېزىسىنى كۆرسەتىشتى.

— شىمالدا ئاقچەساز ...

گۇۋاھچىلار يەنە ئەكسى تەرەپنى كۆرسەتىشتى:

— غەربتە يازۇلىتاش.

ئەڭ تۆۋەن تەرەپلەرنى، ئاناۋارزانىڭ ئاستىغا يېقىن بىر يەرنى كۆرسەتىشتى.

گۇۋاھچىلار ئوتتۇرىسىدا يەنە ئۇزۇن تالاش ـ تارتىش باشلاندى. ھاكىم جىم تۇراتتى.

— گەپلىرىڭلار تۈگىدىمۇ؟ — دەپ قوپاللىق بىلەن سوردى ھاكىم.

ھەممە جىم تۇرۇشتى.

گۇۋاھچىلارنىڭ سۆزلىرىدىن ئېنىق بولدىكى: ئەلى ساپابايىنىڭ يەر خېتى ۋايۋاي يېزىسىنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. گۇۋاھچىلارنىڭ ئىسپاتلاشلىرىغا قارىغاندا، ناھايىتى ئاز ۋاقىت بۇرۇن ۋايۋاي يېزىلىقلىرى كېلىپ ئەلى ساپا بايىنىڭ قولىدىكى ئېتىزلارغا چاتقاللاردىن، ئوت ـ چۆپلەردىن يازلىق ئۆيلەرنى سېلىۋالغان، ۋايۋاي دېھقانلىرىنىڭ ئەلى ساپا بايىنىڭ ئېتىزلىرىنى زورلۇق بىلەن ئىشغال قىلىۋالغانلىقى ئېنىق. بۇ يەرلەرنى قايتۇرۇۋېلىش ئۈچۈن ۋايۋاي دېھقانلىرىنىڭ ئوت ـ چۆپلەردىن ياسىۋالغان يازلىق ئۆيلىرىنى بۇزۇپ تاشلاش قارار قىلىندى.

شۇنىڭدىن كېيىن ھاكىم دېھقانلارغا قاراپ:

— ھۆكۈمەتكە قارشى چىقىۋاتىسىلەر، باشقا بىرىنىڭ ئېتىزلىرىنى سەۋەبسىز ئىشغال قىلىۋاپسىلەر، ئوت ـ چۆپلەر بىلەن ئۆي ياسىۋاپسىلەر. ھېچكىمنىڭ ئېتىزىنى قولىدىن ئېلىۋېلىپ سىلەرگە بېرەلمەيمەن. سىلەرگە بىر ئايلىق مۆھلەت بېرىمەن. بىر ئاي ئىچىدە بۇ يەرنى بوشىتىپ كەتمەيدىغان بولساڭلار ژاندارما ئەۋەتىمەن، شۇ ئوت ـ چۆپلەرنى بېشىڭلارغا ئاتىمەن. سىلەر ھەددىڭلاردىن ئېشىپ كەتتىڭلار، يا چوڭلارنى، يا

ھۆكۈمەتنى، ياكى ئاللانى تونۇمايسىلەر. نە قانۇننى، نە ئادالەتنى ...

دېھقانلار:

— بۇ يېزىنىڭ قاچان قۇرۇلغانلىقىنى ھېچكىم بىلمەيدۇ. بوۋىلىرىمىزنىڭ بوۋىلىرى ئىسلاھات زامانىسىدا قۇرغانكەن، — دېيىشتى.

— ماڭا قارشى تۇرۇۋاتىسىلەر، ماڭا قارشىلىق كۆرسەتمەكچىمۇ سىلەر، مېنى ئەيۇەشكە كېلىدۇ دەپ ئويلامسىلەر؟ بۇ يېزا يۇز يىللىق يېزىمىدۇ؟ ئەلى ساپا بايىنىڭ يەرلىرىنى بېسۇۋېلىش ئۈچۈن بۇ ئۆيلەرنى ئىككى كۈن بۇرۇنلا سالدىڭلارغۇ؟ كىمىڭلارنى ئالدايسىلەر؟ يۇز يىللىق، ئون يىللىق، ئون كۈنلۈك يېزىغا ئوخشامدۇ بۇ يېزا؟ ! — دەپ ۋارقىرىدى ھاكىم.

بارغانسېرى قاتتىقراق ۋارقىرىدى، ئاغزى كۆپۈكلەندى، غەزەپلەندى، ھالىدىن كەتتى. كۆزلىرى ئالايدى، يەرگە تەپتى، قوللىرىنى پۈلاڭلاتتى.

— ھۇ يالغانچىلار، ساختىپەزلەر، پەسكەشلەر، دىنسىزلار، ئىمانسىزلار. بىر ئاينىڭ ئىچىدە يېزىنى بوشىتىپ كەتمەي بېقىڭلار قېنى، سىلەرنى، مەجبۇرىتىمەن، چۈمۈلىنى مەجبۇرلىغاندەك ...

ھاكىم جان ـ جەھلى بىلەن يەرگە تېپەتتى، ئايىغى ئاستىدىكى توپىلارنى دەسسەپ ـ چەيلەيتتى:

— مانا مۇشۇنداق، يىلانىڭ بېشىنى دەسسىگەندەك، سىلەرنىڭمۇ بېشىڭلارنى دەسسەپ ئېزىۋېتىمەن ... ئېزىپ ... ئېزىپ ... ئېزىپ مەجبۇرىتىمەن.

دېھقانلار قورقۇشتى. بوشاشتى، شۇمشىيىپ كېتىشتى.

ھاكىم خاپىچىلىقىدىن ۋاڭىدە يېرىلىپ كېتىدىغاندەك قىلاتتى.

— سىلەرگە جۇمھۇرىيەت ھۆكۈمىتىنىڭ پەزىلەتلىرىنى ئۆگىتىمەن.

دىر ـ دىر تىترەيتتى، يوغان دەرەخنىڭ ئاستىدا ماڭاتتى. ئايلىناتتى، ۋارقىرايتتى، تەنە قىلاتتى، تىللايتتى، بۇيرۇقلارنى ياغدۇراتتى.

ئاخىر ئەلى ساپا باي بىلەن سەيپەلى ئۇنىڭغا يېقىن كېلەلىدى.

ـــ بەگ ! دېھقانلار شەرىپىڭىزگە بىرنەچچە قوچقارنى قۇربانلىق قىپتىكەن، ـــ دېدى ئەلى ساپا باي، ـــ مۇختار سەيپەلى، چۇش بولۇپ قالدى، تاماقتا مەرھەمەت قىلسۇن، خاپا بولمىسۇن دەۋاتىمەن.

هاكىم ئويلىنىپ قالدى، كېيىن بىردىنلا پۇتۇن كۇچى بىلەن ۋارقىرىدى:

ـــ ئىتلار يېسۇن ئۇلارنىڭ قۇربانلىقلىرىنى ! ... شۇ دېھقانلار ئىزا تارتماستىن بۇ يېزىنى يۇز يىل بۇرۇن دادىلىرىمىز قۇردى دەيدا ! ئىزا تارتىشمايدۇ ! مېنى ئىشەندۇرمەكچى بولۇشىدۇ ! شۇ ئوت ـ چۆپ دۆۋىسىنى ... ئاڭلاڭلار ھەي ئىتلار ! راستىنى ئېيتىڭلار ! شۇ ئوت ـ چۆپ دۆۋىسىنى قانچە كۇن بۇرۇن يىغدىڭلار؟ ئەگەر بۇ ئوت ـ چۆپلەر بۇ يەرگە يۇز يىل بۇرۇن دۆۋىلەنگەن بولسا، يۇز يىلدىن بېرى مۇشۇ چۆپلۈك دۆۋىسى ئىچىدە ياشىغىنىڭلار ئۇچۇن سىلەرنى ھاقارەت قىلىش كېرەك. يۇزۇڭلىرىگە تۇكۇرۇش كېرەك، قۇربانلىقلىرىڭلارنى ئىتلار يېسۇن !

ئەلى ساپا باي هاكىمنىڭ قولىدىن تۇتتى، پىكاپ تەرەپكە سۆرەپ، ئۇنى ئىچىگە كىرگۇزدى. ئۆزىمۇ كىرىپ ئولتۇردى.

ـــ ئوغلۇم، ماشىناڭنى هەيدە، ـــ دېدى هاكىم سەل يۇمشاپ، ـــ دېھقانلارغا خاپا بولغانلىقىمنى ئارىپ سايىم بەگ بىلمىسۇن، سەندىن ئۆتۇنۇپ سورايمەن، بالام، زادىلا ئۇقمىسۇن. ئۆزۇڭلەرگە مەلۇمغۇ، ئۇلار دېھقانلىرىمىزنى بەكمۇ ياخشى كۆرىدۇ. بىزمىغۇ ياخشى كۆرىمىز. ئەمما، يالغان سۆزلىمەيدىغانلارنى، ئېتىزلارنى بېسىۋالمىغانلارنى ...

هاكىمنىڭ خاپىلىقى بېسىلمىغانىدى، تېخىچە دىر ـ دىر تىترەيتتى.

شوپۇر پىكاپنى ئوت ئالدۇردى، پىكاپ مېڭىپ كەتتى.

هاكىم بەگ قولىنى ئۇزارتتى، ئەلى ساپا بايىنىڭ قولىنى تۇتتى.

ـــ بۇنداقلارغا، بۇ پەسكەشلەرگە مۇشۇنداق قىلىش لازىم، شۇنداق ئەمەسمۇ، ئەزىزىم؟ ـــ دېدى ۋە بارلىق كۇچى بىلەن ئۇنىڭ قولىنى سىقتى، ـــ سىزدىن بىر ئىلتىماسىم بار.

ئەلى ساپا باي شۇ زامان:

ـــ قېنى سۆزلەڭ، ئەپەندىم، ـــ دېدى.

هاكىم ئۇنىڭ قۇلىقىغا ئاغزىنى يېقىپ تۇرۇپ:

ـــ سىزدىن ئۆتۇنۇپ، ئۆتۇنۇپ سورايمەن، شوپۇر بەگ ئەپەندى، بۇگۇنكى هەرىكەتلىرىمىزنى، مېنىڭ هەققانىي غەزىپىمنى ئارىپ سايىم بەگكە دەپ قويمىسا، تۆۋەنچىلىك بىلەن ئىلتىماس قىلىمەن ... ئۇنىڭ ئاغزىنى يېپىشنىڭ بىرەر چارىسىنى قىلالماسسىزمۇ؟

ـــ بۇ جەھەتتىن خاتىرجەم بولۇڭ، رەمىز بەگ، ئاغزىدىن چىقارمايدۇ.

هاكىم بۇنىڭغا ئىشىنەلمەيتتى، قورقۇنچ بارغانسىرى ئارتىۋاتاتتى. « ئەھۋالنى ئارىپ سايىم بەگ بىلىپ قالسا ... ياكى شوپۇر ئارىپ سايىم بەگنىڭ جاسۇسى بولۇپ قالسچۇ؟» دەپ ئويلايتتى. ئاغزىنى ئەلى ساپا بايىنىڭ قۇلىقىغا تېخىمۇ چاپلاپ:

ـــ جېنىم ئەلى ساپا باي، بۇ سەپدىشىمىز مەخسۇس بىزنىڭ هەرىكەتلىرىمىزنى كۆزىتىش ئۇچۇن ئەۋەتىلگەن بولسچۇ؟ بىزنىڭ دېھقانلارغا قارشى قانداق هەرىكەت قىلغانلىقىمىزنى بىلىش ئۇچۇن، شۇنداقمۇ؟

ئەلى ساپا باي كەسكىنلىك بىلەن:

ـــ ئۇنداق بولۇشى مۇمكىن ئەمەس، ـــ دەپ ئۇنى مەلۇم ۋاقىت ئىشەندۇرەتتى. بىراق، بىرئازدىن كېيىنلا رەمىز بەگنىڭ قورقۇنچسى يەنىلا كۇچىيەتتى. « دېھقانلارغا مۇشۇنداق مۇئامىلە

قىلغانلىقىمنى بىلىپ قالسا، مېنى، مېنى خىزمەتتىن ئېلىپ تاشلايدۇ ... تىللىغانلىقىمنى، ھاقارەت قىلغانلىقىمنى ...» دەپ كۆڭلىدىن كەچۈرەتتى.

يەنە ئەلى ساپا بايغا ئېگىلىپ:

— شۇ دېھقانلار ئۆز يېزىلىرىدا قېلىۋەرسە بولمامدۇ؟ باشقىچە بىر يول تاپسىڭىز، ياكى بولمىسا مەن ئارىلاشمىسامۇ ئۆزىڭىزنىڭ قورقۇتۇش ئۇسۇلىڭىز بىلەن دېھقانلارنى قاچۇرۇۋەتسىڭىز چۇ؟

— ياق، بولمايدۇ، — دېدى ئەلى ساپا، — ئوق بىر قېتىم يادىن چىقىپ كەتتى. ئۇنىڭدىن باشقا، ھۆكۈمەتنىڭ ئىناۋىتى چۈشىدۇ. تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى ھۆكۈمىتىگە قارشى بۇنداق قىلالمايسىز. ھۆكۈمەتنىڭ ئېسىل بىر ھاكىمغا تۆكۈرۈۋەتكەن تۆكۈرۈكنى قايتا ئېغىزىغا ئالدۇرالمايسىز.

ھاكىم قەتئىي كېسىۋەتتى:

— ئالدۇرىمەن، ئەلى ساپا باي، چوقۇم ئالدۇرىمەن، قانداق دېمەيسەن، ھەسەلنى ئاغزىغا ئالغاندەك ئالدۇرىمەن، ھاكىمغىلا ئەمەس، ۋالىيغا، ھۆكۈمەت ۋەكىلىگە يالتىمەن، ھەمدە باش ...

ئۆزىنىڭ ھەددىدىن ئاشۇرۇۋەتكەنلىكىنى بايقاپ قالدى:

— مەن ئۆز ھېسابىمغا ئېغىزىمغا ئالىمەن، — دەپ تۈزىتىۋالدى.

ئارىپ سايىم بەگكە ئوخشاش بىر ئادەم ئۆزىنىڭ مەخسۇس پىكاپىنى نېمە ئۈچۈن بەش پۇلغا ئەرزىمەيدىغان بىر ئاغىغا بېرىدۇ، نېمە ئۈچۈن ئۇ ئاغىمۇ كېلىپ بىر ناھىيەنىڭ ھاكىمىنى ئولتۇرغۇزۇپ، يېزىنى يوق قىلىشقا بىللە بارىدۇ؟ ئۇنىڭ ئۇستىگە شوپۇرى بىلەن بىللە كېلىدۇ. بۇ قانداق ئىش؟ نورمال بىر ئىشمۇ، ئەپەندىم؟ بۇ شوپۇر جىنىدەك بىر ئادەم ئىكەن، بەلكى ئەمىنىيەتى ئومۇمىيە[1]نىڭ بىرەر مۇدىرى بولۇشى

① ئەمىنىيەتى ئومۇمىيە — جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى.

ھەم مۇمكىن.

— سىز ياۋروپادا ئوقۇپ كەلگەنمىدىڭىز، بەگ ئەپەندىم، قېرىنداشىم؟

شوپۇر بۇ سۆزنى ئاڭلىدى، بىراق پىسەنت قىلمىدى.

— سىزدىن سوراۋاتىمەن، ياۋروپادا ئوقۇغانمىدىڭىز؟

شوپۇر ئارقىغا قاراپ كۈلۈمسىرىدى. تولۇق لاز شېۋىسىدە:

— ياۋروپانى ھېچ كۆرمىگەنمەن، ئوقۇ - يازۇنى بىلمەيمەن، — دېدى.

ھاكىم شوپۇرنىڭ بۇ جاۋابىغا تېخىمۇ ھەيران قالدى. «يوشۇرۇۋاتىدۇ، چوقۇم ساقچى خادىمى، ئارىپ سايىم بەگكە ئوخشاش بىر ئادەمنىڭ شوپۇرى ساۋاتسىز بولامدۇ؟ ياۋروپا كۆرمىگەن بولۇشى مۇمكىنمۇ؟ ئۆزىنى ئاشكارىلاپ قويدى، لاز شېۋىسىنى نېمانچە ياخشى دورايدۇ، قالتىس. بۇ خائىنلار ساقچىلىرىنى ياخشى يېتىشتۇرىدىكەن. ئەگەر ۋاھودەتتىن ئەپەندىمىزنىڭمۇ قولىدا مۇشۇلاردەك ئادەملەر بولغان بولسىدى، مۇستاپا كامالنىڭ كىم ئىكەنلىكىنى چۈشەنمەسمىدى؟ يېنىغا ئەقىللىك، جىنىدەك بىر خىزمەتچىنى قوشۇپ قويساڭ بولدى، ئىككى كۈننىڭ ئىچىدە ئۇنىڭ پۈتۈن سىرىنى بىلىۋالسەن » دەپ ئويلىدى.

— ئەپەندى، ماشىنىنى بەك ياخشى ھەيدەيدىكەنسىز. ياۋروپادا ئوقۇغان ئادەملا ماشىنىنى مۇشۇنداق ياخشى، ئۇستىلىق بىلەن ھەيدىيەلەيدۇ.

شوپۇر ئاغزىنى يوغان ئېچىپ قاقاقلاپ كۈلدى، پىكاپ سىلكىنىپ كەتتى.

— بىزنىڭ ئۇستىمىز، ئەرزۇرۇملۇق خەلىل ئۇستا ياۋروپادا كۆپ تۇرغان. ئۇ ماڭا: جامال، ساڭا ئوخشاش ئادەم ياۋروپادىمۇ يوق، سەن ماشىنىنىڭ ئاللاھىسەن، دەيتتى.

— ئەپەندى، سىز قارا دېڭىز شېۋىسىنى تولىمۇ چىرايلىق سۆزلەيدىكەنسىز.

— ئەلۋەتتە، ئانا تىلىم ـ دە.

— ياۋاللا، ئادەملەرگە بارىكاللا ... نېمىدېگەن ياخشى تەربىيەلىگەن.

— جامال ئەپەندى، سىز دېھقانلارنى ياخشى كۆرەمسىز؟

— بەك ياخشى كۆرىمەن، يېزا مېنىڭ ئانا يۇرتۇم، كىمكى ئۆز يۇرتىنى ياخشى كۆرمىسە ئۇ ھارامزادە بولىدۇ.

— مەن بۇگۈن دېھقانلارغا بەكرەك قوپال تېگىپ قويدۇمغۇ دەيمەن؟

— ياق، بەگ، نەدە قوپاللىق قىلدىڭىز، بەكمۇ يۇمشاق، بەكمۇ ئادەمگەرچىلىك بىلەن مۇئامىلە قىلدىڭىز، بىزنىڭ ئارىپ سايىم بەگ ئۇلارنى ئۇرىدۇ. ئارىپ سايىم بەگ «سەھرالىق دېگەن پەقەت تاياقنىلا بىلىدۇ » دەيدۇ. ئۇ ئاقمازار دېھقانلىرىغا قاتتىق خاپا بولدى. كۆپمۇچسىنى ئۇرۇپ ـ ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈۋەتتى:

— لايىق جازا.

لاز شېۋىسى تېخىمۇ ئېنىق ئاڭلاندى.

— ئۇلارغا شۇ مۇناسىپ.

ھاكىم ئۆز كۆڭلىدە، بۇ شوپۇر مېنى مازاق قىلىۋاتىدۇ، دەپ ئويلىدى. « ئەمدى تۇگەشتىم، بەگ ئەپەندىنىڭ شوپۇرىنىڭ ساقچى خادىمى بولۇشى مۇمكىن ئىكەنلىكىنى قانداق قىلىپ ئويلىيالمايلا قالدىم !؟»

— جامال ئەپەندى، بۇ ئاخشام بىللە ئىچىشىڭ، بىرنەچچە رومكا ئىچىشكە تەكلىپ قىلسام قانداق؟ مېنى ئىنتايىن خۇشال قىلغان ۋە شەرەپكە ئېگە قىلغان بولاتتىڭىز.

— شەرەپكە ئېگە قىلغان بولار ئىدىم، بىراق بەگ ئەپەندى بىلىپ قالسا، ئانامنى كۆزۈمگە كۆرسىتىدۇ.

« مېنى زاڭلىق قىلىۋاتىدۇ. بۇ ئىتنىڭ بالىسى مېنى مازاق قىلىۋاتىدۇ ... بۇنداق بىر ئەخمەقنى تاپسام، مېنىڭدەك بىر ئەقىلسىزنى ... مەنمۇ مازاق قىلاتتىم.»

— ئۆتۈنۈپ قالاي ئەپەندى، ئارىپ سايىم بەگ بىلمەي قالدۇ.

— جامال، ئۇقتۇرمايمىز، سەن غەم قىلما، — دېدى ئەلى ساپا.

ھاكىم غەزەپلەندى، « تايىنى يوق ئېشەك، مۇدىرغمۇ سەنلەپ سۆزلەۋاتىدۇ ! ئۇنىڭ كىم ئىكەنلىكىنى بىلمەيدۇ، ئەمدى كۆرۈپ قويسۇن ! چىقارغان قارارىمنى بىكار قىلىۋېتىمەن. شۇنداق، ۋايۇاي يېزىسى يۇز يىلدىن بېرى بۇ لاينىڭ، بۇ پاتقاقنىڭ، بۇ چۈننىڭ، دوزاخنىڭ ئىچىدە قېلىشقا مەھكۇم قىلىنىپتۇ. تارىخ ئوقۇغانلار ياخشى بىلىدۇ، ھۆكۈمەتنىڭ ئابرۇيىنى ئەلى ساپاغا ئوخشاش بىر ئىت ئۈچۈن ساتمايمەن. دېھقانلارنى ئۆزى ئۆزىنىڭ چارىلىرى بىلەن قانداق قىلىپ قوغلىسا قوغلاۋەرسۇن، بىزنىڭ ھۆكۈمەتنىڭ چاتىقى يوق.

— جامال، ھەي ئەپەندى، مەنمۇ دېھقانلارنى ئىنتايىن ياخشى كۆرىمەن. بىزنىڭ ئەجدادلىرىمىز دېھقان ئىدى.

ماشىنا بىر ئويمان يەرگە چۈشتى، چايقىلىپ كەتتى، يەنە چىقتى. ناھىيەنى قىزىل خىشلىرى، توپا تاملىرى، نامازدىگەردىكى كۈن نۇرىدا تاۋلانغان ئەينەكلەر ئاجايىپ بىر خىل چاقناپ تۇرغان پەرىلەر شەھرىگە ئوخشىتىپ قويغانىدى. يۇقىرىدىن، يىراقتىن تاغنىڭ ئېتىكىگە يېپىشىپ تۇرغاندەك كۆرۈنەتتى.

30

ئەلى توكۇر سۇلايمان چوڭنىڭ ئىشكىنى قاقتى.

— ھوي سۇلايمان ئاغا. سۇلايمان ئاغا، ئىشكىنى ئاچقىن ! مەن كەلدىم، مەن ئەلى توكۇر ! — دەپ ۋارقىرىدى ئۇ.

سۇلايمان چوڭنىڭ قېلىن، ئاق قاشلىرى يۇقىرى كۆتۈرۈلدى. تەرى تۇرۇلدى.

— مەن، مەن ئەلى توكۇر !

« ۋاي ئىت، ۋاي ھەمزە تازنىڭ كۇچۇكى، مېنى بىلمەپلا

ئىشكنى ئاچىدۇ دەپ ئويلىدىڭما. ۋاي ۋىجدانسىز ! ۋاي سېنىڭ ئاشۇ توكۇر پۇتلىرىڭغا سىيەي ! دەگىرمەن ئولۇك دېھقانلىرىنى قان قۇستۇرغان زالىمنىڭ يالاقچىسى !» دەپ ئۆينىڭ ئىچىدە پىرقىراپ كەتتى.

— سۇلايمان تاغا، ئۆيدە ئىكەنلىكىڭنى بىلىمەن، ئىشكنى ئاچ، ئالدىراش ئىشىم بار. مېھمىنىڭ بىلەن كۆرۈشمەكچىمەن.

سۇلايمان چوڭ ئويۇقنىڭ ئالدىغا باردى. ئۇ يەردىن ئۇزاق زامانىدىن بېرى ساقلاپ قويغان، بىراق ناھايىتى ياخشى بىر مىلتىقنى ئالدى، ئالدىرىماي ئوق سالدى.

« مېھمىنىمنى كۆرەرئىمىش توكۇر ئىت ! سەن تېخى ئىزىنى تاپماقچى ... ھازىر ساڭا مېھمان بىلەن قانداق كۆرۈشۈشنى كۆرسىتىپ قويىمەن.»

ئىشىككە يېقىن كەلدى. ئىشكىنىڭ پۇتاق تۆشۈكىگە مىلتىقنىڭ ئاغزىنى قويدى، ئۆزى يوچۇقتىن قاراپ، قارىغا ئالدى. كەينىگە ياندى. دەل تەپكىنى باسىدىغان چاغدا مەمەت ئارقىسىدىن كېلىپ:

— توختا، تاغا ! — دېدى ـ دە، قولىنى تۇتۇپ تارتتى، — ئىشكنى ئاچ، توكۇر مېنىڭ ئادىمىم.

— ئىشكنى ئېچىپ بەر، سۇلايمان تاغا، مەن بۇ يەردە ئۇنى كۈتۈۋاتاتتىم.

سۇلايمان چوڭ بۇ گەپتىن ھېچ نەرسىنى چۈشەنمىدى.

— ھە، شۇنداقمۇ؟ مەن تېخى ئۇنى ئېتىۋېتەتتىم ...

— بىر خاتا ئىش بولاتتى.

— سەن بۇ توكۇرنى تونۇمايسەن، تاس قالدىڭ چوڭ چاتاقتىن بىرنى تېرىغىلى...

سۇلايمان چوڭ كوتۇلدىغان پېتى ئىشكنى ئېچىشقا ماڭدى، مەمەت ئارقىغا ياندى ...

ئىشىك ئېچىلىش بىلەن ئالدىدا توكۇر، ئارقىدا يەل تاپان مۇسا كىرىشتى. مەمەت بىلەن ئەلى توكۇر قۇچاقلاشتى.

سۇلايمان چوڭ بىر ئۇلارغا قارايتتى، بىر:

— بىزنىڭ شۇ يىگىت كارامەت جۇمۇ، قاراقچى ئەمەس، ھەربىي باشلىق بولىدىغان يىگىت ... — دەيتتى.

ئەلى توكۇر ئەھۋالنى تېزلىكتە سۆزلەپ بەرگەندىن كېيىن يەل تاپان مۇسانى تونۇشتۇردى. سۇلايمان چوڭمۇ، مەمەتمۇ يەل تاپان مۇسانىڭ ئېتىنى ئاڭلىغانىدى.

سۇلايمان چوڭ كۈلۈپ تۇرۇپ شۇنداق دېدى:

— مەمەتتىن سوراپ باق، ھەي توكۇر ئىت، سېنى ئۆلتۈرۈۋېتەتتىم، سېنى ھەمزە تازنىڭ ئىتى دەپ ئويلاپ ئۆلتۈرۈۋەتمەكچىدىم. خۇدا ھەققى، ئۆلتۈرۈۋەتكەن بولاتتىم. ئۇ چاغدا بۇ دۇنيا بىر كاپىردىن تازىلانغان بولاتتى. بۇ دۇنيادا يالغۇز يەل تاپان مۇسا قالاتتى. بۇ دۇنيادا يالغۇز بىرلا بولۇش يەل تاپان مۇسانىڭ ھەققى ...

— كۆردۇم، ئىشەندىم، ئىمان كەلتۈردۇم، راستتىنلا ئۇنىڭ ھەققى، — دېدى ئەلى توكۇر.

— يەنە بىر مىنۇت كېچىككەن بولسام، يۈرىكىڭنىڭ ئوتتۇرىسىغا ئوق يېگەن بولاتتىڭ، — دەپ ئىچىنى ئاغرىتتى مەمەت.

— سارىڭ بولدۇڭمۇ؟ شۇ يېزىلاردا سەن شۇنچىلىك دالڭ چىقاردىڭكى، دېھقانلار سېنى تۇتۇۋالىدىغان بولسا تېرەڭنى تەتۇر سويىدۇ. نېمە ئۈچۈن ئۆزۈڭنى ئاشكارا قويۇپ بېرىسەن؟ — دېدى مەمەت.

— تېخى ئىشىك ئالدىدا كېرىلىپ تۇرۇپ كېتىشلىرىچۇ، مەمەت تۇتۇۋالمىغان بولسا توكۇر پۇتى ئاسمانغا قاراپ قالغان بولاتتى، — دېدى سۇلايمان چوڭ.

— قىلغان ياخشىلىقلىرىم ئالدىمنى توسۇۋېلىپ جېنىمنى قۇتۇلدۇردى، — دېدى توكۇر.

مەلۇم ۋاقىت چاقچاق قىلىشتى.

— مۇسا ئاغا، ئۇستۇڭدىن دېگەن گەپلەر راستمۇ؟ — دەپ

سوربدی سۇلايمان چوڭ، — كۇن چىققاندا ماراشتىن قوزغىلىپ، كۇن پاتقاندا ئاداناداا بولىدىكەنسەن، راستمۇ؟ قۇشمۇ قانىتى بىلەن شۇنچە يولنى باسالمايدۇ، بۇ ھەقىقەتەن راستمۇ؟

يەل تاپان مۇسا كۈلۈپ كېتىپ:

— راست، ئوچۇقىنى ئېيتسام، توغرا ئىدى. ھازىر قېرىپ قالدىم، سۇلايمان تاغا، — دېدى.

سۇلايمان چوڭ ھەددىدىن تاشقىرى قىزىقىش ئىچىدە قالدى.

— سەن قوغلاپ تاپالمىغان ھېچقانداق ئىز يوقمىش، راستمۇ؟

يەل تاپان مۇسا كىچىك بالىدەك خىجالەت بولۇپ كەتتى، تارتىندى، نېمە قىلىشنى بىلەلمەي قالدى.

— بىر قېتىم، — دېدى ئۇ، — ئۇ يەرنى بۇرۇنلاردا يارسۇۋات دېيىشەتتى، ھازىر جەيھان دېيىشىدۇ، شۇ يەردە بىر ئىز قوغلىدىم. مەن قوغلاپ ماڭغان ئىز باشقا بىر قاراقچىنىڭ ئىزى ئىكەن. مەن قوغلاپ ماڭغان ئىزنىڭ ئىگىسى ئاناۋارزا قىيالىقلىرىغا مۆكۈنۈۋالغانىكەن. كېيىن ئۇنىڭمۇ ئىزىنى قوغلاپ يۇرۇپ تاپتىم. لېكىن، بىر قېتىم خاتالاشقانىدىم.

— مەن كۆردۈم، يەل تاپان مۇسادىن قورقتۇم. يولدا ئۇنى ئاداشتۇرۇپ قويۇش ئۈچۈن قالتىس ھەربىكەتلەرنى قىلدىم. مەمەت قېرىندىشىم، سەن جېنىمنى قۇتۇلدۇرۇۋالدىڭ، مەنمۇ سېنىڭ جېنىڭنى قۇتۇلدۇردۇم، — دېدى ئەلى توكۇر.

يولدىكى ئەھۋاللارنى، مۇسانى ئۆلتۈرمەكچى بولغانلىقىنى، ئۇششاق - چۈششەكلىرىگىچە سۆزلەپ بەردى. ئۇ سۆزلىگەنسېرى يەل تاپان مۇسانىڭ يۈزى سارغىياتتى، كۆزلىرى يوغىنايتتى. چىرايى سارغىيىپ - تاتىرىپ، ھودۇقۇش بىلەن:

— راستتىنلا مېنى ئاتماقچىمىدىڭ؟ — دەپ سوربدى يەل تاپان مۇسا.

— قېنى سىلەر دەپ بېقىڭلارچۇ، ئۇنىڭدىن باشقا نېمە قىلالايتتىم؟ قولۇمدىن باشقا نېمە چارە كېلەتتى؟ ھېچقانداق

گۇناھىم بولمىسىمۇ، مانا بۇ ئادەم مېنى ئاتماقچى ئىكەن، — دەپ سۇلايمان چوڭنى كۆرسەتتى ئەلى توكۇر.

— خۇدا ھەققى، ئېتىۋېتەتتىم، — دېدى سۇلايمان چوڭ، — ياخشى قىلغانمۇ بولاتتىم. قانداقلا بولسۇن، يەنە بىر قېتىمدا شۇ توكۇرنىڭ جېنىنى جەھەننەمگە يوللاش مېنىڭ قەرزىم بولۇپ قالسۇن.

تاماقتىن كېيىن ئەلى توكۇر مەمەتنى بىر بۇلۇڭغا تارتىپ كېلىپ:

— بۇ يېزىنى ئۆيمۇئۆي ئاختۇرۇپ چىقىدۇ. يۇزبېشى پارۇخنىڭ شۇنداق بىر خۇيى بار. قايسى يېزىغا بارسا شۇ يېزىدىكى دېھقانلارنىڭ ھەممىسىنى ئۇرۇپ چىقىدۇ. ياش - قېرى، ئەر - ئايال، بالىچاقا دېمەستىن ئۇرىدۇ. سەن ھازىرلا ئاتقا مىنىپ يولغا چىق، — دېدى.

— نەگە باراي؟ — دەپ سوربدى مەمەت.

— تاغلارنى ژاندارمىلار قاپلاپ كەتتى، ئۇنىڭ ئۈستىگە قاراقچىلارمۇ تىنچ قويمايدۇ. بولۇپمۇ ئىبراھىم قارا سەندىن نېمە تەلەپ قىلىدىكەن، ئۇ: « مەمەتنىڭ قېنىنى ئىچمەن » دەيدۇ. باشقا ھېچقانداق گەپمۇ قىلمايدۇ. سەن ئۇنىڭغا نېمە قىلغانىدىڭ !؟

— ۋاي ئىسىت ! — دەپ ۋارقىراپ كەتتى مەمەت، — مەن نېمە قىلاتتىم، قورۇ - قورۇ يىلقىلىرىنى ھەيدەپ كېتىپتىمەنمۇ؟ خاماندىكى ئاشلىقلىرىنى كۆيدۈرۈۋەتتىممۇ؟ خوتۇنلىرىنىڭ، كېلىنلىرىنىڭ، قىزلىرىنىڭ نومۇسىغا تەگدىممۇ؟ نېمە قىلدىمكەن ئۇنىڭغا، زادىلا بىلمەيمەن. ئەمدى مەن قەيەرگە باراي؟

ئەلى ئويلىنىپ قالدى ۋە شۇنداق دېدى:

— بۇ يەردە قالساڭ بولمايدۇ، قەتئىي بولمايدۇ. سۇلايمان چوڭنىڭ ئۆيگە كېلىدىغانلىقىنى ھەممە ئادەم بىلىدۇ. ئورمانلىققا قاچساڭمۇ بولمايدۇ، قورشۇالىدۇ، ئاچلىقتىن

ئۆلسەن. هازىر سېنى كىملا كۆرسە ئېيتىپ قويىدۇ. بۇرۇنقى مەمەت ئاۋاق يوقاپ كەتتى. بولۇپمۇ دەگىرمەن ئولۇكتىن بىرى كۆرۈپ قالمىسۇن، ئۇلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالىدىغان بولساڭلا، سېنى پارچە - پارچە قىلىۋېتىدۇ.

— ئۇنداق بولسا نەگە بارايى؟

ئەلى ئويغا چۆمدى، ئويلىناتتى، ھېچ نەرسە دېمەيتتى.

— مۇشۇ كۇنلەردە تاغلاردا ياشاش زادىلا مۇمكىن ئەمەس. ئەسلىدە مۆكۈنۈپ ياتقان يېرىڭدىن بىر - ئىككى يىل چىقماستىن، ئۆزۈڭنى ئۇنتۇلدۇرغان بولساڭ ياخشى بوپتىكەن.

— مەن چۈقۇر ئوۋادا ئىدىم، — دېدى مەمەت ۋە تامنىڭ بىر بۇلۇڭىغا بېرىپ ئولتۇردى. چۈقۇر ئوۋانى، ۋايۋاي يېزىسىنى، ئەلى ساپا باينى، ئارىپ سايىم بەگنى، ئىدرىس باينى، چۈقۇر ئوۋانىڭ باشقا ئاغىلىرىنى، سەيران قىزنى، ئەلىنى بىر - بىرلەپ سۆزلەپ بەردى.

— مۇشۇ چاغلاردا تاغلارغا كەلمىگەن بولساڭ ئىدىڭ، كاشكى، — دېدى ئەلى، — ئوسمان چوڭ ۋە چۈقۇر ئوۋا دېھقانلىرى سېنى تۆتۈپ بېرىشمەيتتى. ئۇلار قىينىلىپ كەتكەن، سەندىن مەدەت كۈتۈشەتتى. دېھقانلارنىڭ ھەممىسى قىرىلىپ تۈگەپ كەتكۈچە سېنى ساقلاپ قالالايتتى. ئەمدى بۇ يەرلەردە ... كۆرۈپ قالىدىغان بولسىلا، سېنى تىرىك قويمايتتى. سەن سۆلايمان چوڭغا قارىما، ئۇ سېنى ياخشى كۆرىدۇ. بىراق ... بۇ تاغلاردىن قۇتۇلۇپ چىقىشنىڭ نېمە ئامالى بار؟ ئەقلىمگە ئۇممەت سېرىقتىن باشقا ھېچ نەرسە كەلمەيۋاتىدۇ. ئۇ سەن ئۈچۈن جېنىنى بېرىدۇ. سەن كەتكەندىن كېيىن نەچچە ئاي ماتەم تۇتتى، ئىككى كۆزىنى بۇلاق قىلىپ يىغلىدى. لېكىن، ھازىر ئۇ يەرلەر ژاندارمىلار بىلەن تولۇپ كەتتى، سېنى ساقلاپ قالالمايدۇ.

سۆلايمان چوڭنى چاقىردى، ئۇنىڭدىن سورىدى، ئۇمۇ كۆپ ئويلاندى، مەمەتنى يوشۇرۇپ قويغۇدەك بىر يەر تاپالمىدى. يەل تاپان مۇسا تۇرۇپ - تۇرۇپ: « ئاھ، ماراش ئەللىرى، خۇدا

ھەققى، كىچىككىنە بىر مەمەت ئاۋاقنى ئەمەس، بىر ئارمىيەنىمۇ يوشۇرۇپ قالغان بولاتتىم » دەيتتى.

تۆت ئۇستا، تۆت كونا بۆرە بىر يەرگە كېلىپ يېرىم كېچىگىچە ئويلاشتى. ژاندارمىلار خېلى بۇرۇنلا يېزىغا كىرىشكەن، كەچلىك تاماقلىرىنى يېيىشىپ ئۇيقۇغىمۇ كېتىشكەنىدى. يۇزبېشى، ھەمزە، ئاسىم چاۋۇشلار مۇختارنىڭ ئۆيىدە كەكلىك قوردىقى بىلەن ھاراق ئىچىشۋاتاتتى. سۆلايمان چوڭغا ئۇلارنىڭ ئەھۋالىدىن دائىم خەۋەر كېلىپ تۇراتتى.

ئەڭ ئاخىرىدا مەمەت:

— تاپتىم ! — دەپ ۋارقىرىدى، — تاپتىم، ئىسمائىل چولاقنىڭ تۆگمىنىگە كېتىمەن، ئۇ يەر ھېچكىمنىڭ خىيالىغا كەلمەيدۇ.

— خىيالىغا كېلىشنى كېلىدۇ، بىراق باشقا ئىلاجىمىز يوق، بىرنەچچە كۈن شۇ يەردە تۇرۇپ تۇر. بىزمۇ ئويلىشىپ كۆرەيلى. ھازىرچە ئەڭ مۇۋاپىق جاي شۇ، — دېدى ئەلى توكۇر.

— شۇنداق، كېيىن بىز توكۇر بىلەن ئويلىشىپ كۆرەيلى، — دېدى سۆلايمان چوڭ.

مەمەت چۈقۇر ئويغا پاتقانىدى. ئوچاق بېشىدا خىيال سۈرەتتى. سۆلايمانىنىڭ ئوغۇللىرى ۋە كېلىنلىرىگە: « ئاتىنى ھازىرلاڭلار، كۆپرەك ئوزۇقلۇق ئارتىڭلار. ھەسەل، سېرىق ماي، قورۇغان گۆشلەردىن بېرىڭلار !» دېگەنلىرىنىمۇ ئاڭلىمايتتى. بىرھازادىن كېيىن بېشىنى كۆتۈرۈپ:

— قېرىندىشىم ئەلى، سۆزۈمنى ئاڭلا، — دېدى. يەل تاپان مۇساغا قاراپ، — سەنمۇ ياخشى ئاڭلا، ئۇستاز، — دېدى، سۆلايمان چوڭغا قاراپ، — سەنمۇ ياخشىلاپ ئاڭلا، سۆلايمان چوڭ، — دېدى.

تەييارلاندى. بەكمۇ مۇھىم بىر نېمىلەرنى سۆزلەيدىغاندەك، ۋەسىيەت قىلىدىغاندەك بىر ئەلپازدا:

— سىلەر، قوللىرى، كۆزلىرى، ئەقىللىرى ئالاھىدە

ھۇنەرلىك كىشىلەردىنسىلەر، كۆپ ئىش كۆرگەن، ئۆز بېشىڭلاردىن كەچۈرگەن، ئۆزۈن ئۆمۈر كۆرگەن ئادەمسىلەر. مانا ئۇچىڭلار بىر يەرگە يىغىلدىڭلار، ــ دېدى ـ ده، جىم بولۇپ قالدى. ئويلىغانلىرىنى يىغىشقا تىرىشتى. ئەلى ئۇنىڭ كۆز قارىچۇقىدا ھېلىقى پولات ئۇچقۇنلىرىنى كۆرۈپ قالدى.

ــ بېشىمغا كەلگەن ئىشلارنى ھەممىڭلار بىلىسىلەر، ــ دەپ سۆزىنى باشلىدى مەمەت، ــ مېنىڭ بېشىمغا كەلگەنلەر بەندىنىڭ بېشىغا كەلمىدى دېيەلمەيمەن. بەندىنىڭ بېشىغا ئادەمنىڭ خىيالىغا كەلمەيدىغان ئىشلار كېلىدۇ. ئەمما، بېشىمدىن چىداپ بولمايدىغان ئىشلار ئۆتتى. ھەممىنى سىلەر بىلىسىلەر. كەمبەغەل بىچارىلەر ئازادلىققا چىقسۇن دەپ ئاخىر ئابدى ئاغىنى ئۆلتۈردۈم، ئۇلارمۇ ئازاد بولدى ... ئابدى ئاغا ئۆلگەندىن كېيىن خەلق شاد ـ خۇراملىققا چۆمدى. يەرلەرنى بۆلۈشتى، دېھقانلارمۇ، مەنمۇ داۋاملىق مۇشۇنداق بولىدۇ دەپ ئويلاپتۇق ... ئاخىر نېمە بولدى؟ كېيىن ھەمزە تاز كەلدى، ئۇ ئابدى ئاغىدىن مىڭ ھەسسە بەتتەر ئىدى. قولى قانلىق، خەلقلەرنى قان قۇستۇرۇۋەتتى، شۇنداق. بۇنىڭ ئاخىرى نېمە بولىدۇ؟ ئابدى كەتتى، ھەمزە كەلدى. بىر ھەمزە مىڭ ئابدىغا تەڭ كەلدى ... قېنى، مېنىڭ مېھنەتلىرىم، چەككەن جاپالىرىم نېمە بولدى؟ نەگە كەتتى؟ ئەقلىڭلار قالتىس، ھۇنەرىڭلار كارامەت، كۆپىنى كۆرگەن ئادەملەر سىلەر، قېنى سۆزلەڭلار، ئەمدى مەن نېمە قىلىشىم كېرەك؟ ماڭا ئەقىل ئۆگىتىڭلار.

ــ مەن ساڭا دېدىمغۇ ! ــ دېدى قوپاللىق بىلەن سۇلايمان چوڭ، ــ سۇ ھەر دائىم تۆۋەنگە قاراپ ئاقىدۇ. ئاق دېڭىزغا قۇيۇلىدۇ. سۇنىڭ يۇقىرىغا قاراپ ئاققانلىقىنى كۆرگەنمىدىڭ؟

ــ ھەر دائىم ئابدى كېتىپ، ھەمزە كېلىدۇ، شۇنداقمۇ؟

ــ شۇنداق ! ــ دېدى سۇلايمان چوڭ ساقاللىرى تىترەپ، خاپا، پەرۋاسىز ۋە ئومىدسىز ھالدا.

ــ بىر ئاغا كېتىدۇ، يەنە بىرى كېلىدۇ، ھەممە يەردە

شۇنداق، ئاللا شۇنداق ياراتقان. قۇشلار قاناتلىرى بىلەن ئۇچىدۇ، شامال قاناتسىز ئۇچىدۇ. ئادەملەر ئىككى پۇتى بىلەن ماڭىدۇ. ئايمۇ، كۈنمۇ چىقىدۇ، پاتىدۇ، ــ دېدى يەل تاپان مۇسا.

مەمەتنىڭ چىرايى تاتىرىپ كەتتى، ئۇنىڭ سۆزىنى كېسىپ:

ــ ئابدى كېتىپ، ھەمزە كېلىدۇ، شۇنداقمۇ؟ ــ دېدى.

ــ شۇنداق ! ــ دېدى يەل تاپان مۇسا بېشىنى سىلىپ.

ئەلى توكۇر سۆز قىلمايتتى، بۇ ئىشلار ئۇستىده قاتتىق ئويلىنىۋاتقانلىقى بىلىنىپ تۇراتتى.

ــ سەن كېتىپ، ھەمزە كەلگەندىن كېيىن دائىم شۇنى ئويلىدىم، كېچىلىرى كۆزۈمگە ئۇيقۇ كىرمىدى، ئىشەنچلىك چارە تاپالمىدىم، ــ دەپ ئۇھ تارتتى ئەلى توكۇر، ــ ناھايىتى كۆپ ئويلاندىم. بىر يىپ ئۇچىنى تاپالمىدىم. ئۇنى بىر قوزۇققا باغلىيالمىدىم.

ــ ئابدى كېتىدۇ، ھەمزە كېلىدۇ، ھەمزە كېتىدۇ، سۇلايمان كېلىدۇ، ئەلى كېتىدۇ، ۋەلى ...

ــ ئىشلار ھەر دائىم مۇشۇنداق بولۇپ كەلدى، ــ دېدى سۇلايمان چوڭ، ــ ئەلى كەتتى، ۋەلى كەلدى، بوۋاڭ كەتتى، داداڭ كەلدى. داداڭ كەتتى، سەن كەلدىڭ، سەن كېتىسەن، ئوغلۇڭ كېلىدۇ ...

ــ ئۇنداق بولسا بىز چىشىمىزنى چىشلەپ، جېنىمىزنى ئالىقىنىمىزغا ئېلىپ نېمىنى دەپ ئاۋارە بولىمىز؟ سەن، مەن، ئەلى، يەل تاپان مۇسا نېمە قىلماقچىمىز؟

ــ ئاۋارە بولمىمىز، ــ دېدى ئىشەنچ بىلەن، ــ ئاۋارە بولماق، كۆرگۈلۈكنى كۆرمەك ھەق !

ئات خېلىدىن بېرى ھازىرلانغان، ئىشىك ئالدىدا ساقلاپ تۇراتتى. مەمەت ئورنىدىن تۇردى، ئۇ ئۇچىنى قايتا ـ قايتا قۇچاقلىدى. ئۇنىڭ يۈزىده، مەسخىره قىلغانىدەك بىر خىل ئاچچىق قېتىپ قالغانىدى. كۈلۈمسىرىگەندەك بىر خىل ئاچچىق ...

ــ خوش، ئامان بولۇڭلار ! ــ دېدى ۋە تاشقىرىغا چىقتى.

ئاتقا مىندى. « كۇرەش قىلىش، جېنىنى، قېنىنى تۆكۈش بىكاردىن ـ بىكارغا ئاۋارە بولۇش ... ئاۋارە بولۇش ھەقمىش ...»

مېڭىسىدىكى بۇ سوئاللار ئۇنى بارغانسېرى بىئارام قىلاتتى.

«ئاۋارە بولۇش ھېچ نەرسىگە ئەرزىمەسە، نېمە ئۈچۈن ھەق بولىدۇ؟»

شۇ كۈنگىچە ھېس قىلىپ باقمىغان ئالاھىدە بىر خىل تۇيغۇ ئىچىدە ئىدى. ئويلاشنىڭ لەززىتىنى شەھۋەت بىلەن پۈتۈن ۋۇجۇدىدا ھېس قىلاتتى. ئۇمىدسىزلىك ئىچىدە تولغىناتتى، قىينىلاتتى.

تۇغمەنگە باردى، ئىشىك ئالدىدا تۇردى. ئاتتىن چۈشۈش ئەقلىگە كەلمەيتتى، تىنماي بىرنېمىلەرنى ئويلاتتى، پىلان تۈزۈيتتى. شۇنداق بىر خىل ئالاقزادىلىك ئىچىدە ئىدىكى، بۇنىڭدىن قۇتۇلالمايتتى، خىياللىرىنى يىغالمايتتى، ئۆزىگە كېلەلمەيتتى. ئىدرىس بەگنىڭ ماجىراسى ئۇنىڭ كاللىسىنى بەكمۇ قالايمىقان قىلىۋەتكەنىدى. ئىدرىس بەگ ئۆز مىللىتى ئۈچۈن بېشىنى تىكىپ تاغقا چىققانىدى. ئۆلۈم ھەر قەدەمدە ئۇنى قوغلاپ ماڭاتتى.

كۈننىڭ چىقىشىنى بەكمۇ ياخشى كۆرەتتى. تاغلارنىڭ ئۈستىدىكى كۆكۈچ سىزىقلار بارغانسېرى قويۇقلاشتى، تىنىپ قالدى. كېيىن كۆكۈچ سىزىقنىڭ ئۈستى ـ ئاستى زەررىلەندى. تاغلار نەملىك بىلەن پارىلداپ كەتتى، ئاخىر تۇمان بىلەن قاپلاندى. قۇيرۇقلۇق يۇلتۇز تۇڭلاپ قالغان قۇياشتەك پارقىرىدى، ئۆچتى، پارىلدىدى، ئۆچتى، ۋالىلدىدى. كېيىن ئەتراپ يورۇپ كەتتى. بۇلاردىن مەمەتنىڭ خەۋىرى بولمىدى. ئۈستىگە قىروۋ چۈشتى، ئاتنىڭ ئۈستىدە قېتىپلا قالغانىدى. ئۈستىگە كۈن نۇرى چۈشۈپ بوينىنى قىزدۇرۇش بىلەن ئۆزىگە كەلدى. شۇ زامان ئاتتىن چۈشتى. تۇغمەننىڭ ئىشىكىگە قاراپ ماڭدى. پۇتى بىلەن ئىشىكنى تەپتى، ئىشىك ئېچىلدى. بۇ ئاۋازلارنى ئاڭلىغان بىرى ئىچكىرىدىن ــ يىراقتىكى

قاراڭغۇلۇقتىن ئۈيقۇلۇق ھالدا ۋارقىرىدى:

ــ كىم؟

ــ ئىسمائىل تاغا سەنمۇ؟ ــ دەپ سورىدى مەمەت.

بوش خاپا، ئۈيقۇلۇق بىر ئاۋاز:

ــ مەن، بۇ مەن، بۇرادەر، سەن كىمسەن؟ ئۇن تارتىشقا كەلدىڭمۇ، بۇغداينى نەدىن تاپتىڭ؟ ھەمزە ئىنسابقا كەپتۇمۇ؟ تۇرۇپ تۇر، ھازىر چىقىمەن، شالۋۇرۇمنى كىيۋېلىپ چىقىمەن، ــ دېدى.

شالۋۇرىنى تارتىشتۇرۇپ ئىشىك تۈۋىگە كەلدى. كۈن نۇرىدا كۆزلىرى قاماشتى. مەلۇم ۋاقىت كۆزلىرىنى ئۇۋۇلىدى. ئوك قولىنى پېشانىسىگە ئاپىرىپ، مەمەتنى ئازراق كۆرەلىدى.

ــ يولۇچىمۇ سەن؟ ــ دەپ سورىدى.

ــ ئىسمائىل تاغا، مەن مەمەت.

ئىسمائىل چولاق سەل ـ پەل ئۆزىگە كەلدى، سىلكىندى.

ــ قايسى مەمەتسەن؟ ــ دەپ يۇمشاق ئاۋازدا سورىدى، ــ قايسى مەمەتسەن؟

ــ ئىسمائىل تاغا، مەن كەلدىم، مەن مەمەت ئاۋاق.

ــ نېمە ! مەمەت ئاۋاقما؟ قايسى مەمەت ئاۋاق؟

ــ ئىسمائىل تاغا، قانچە مەمەت ئاۋاق بار؟

ئىسمائىل چولاق مەمەتكە باشتىن ـ ئاياغ قاراپ:

ــ ھېلىقى قاراقچىلىق قىلغان مەمەت ئاۋاقمۇ؟ ــ دېدى.

ــ ھەئە، شۇ، مەن، ــ دېدى مەمەت.

ئىسمائىل چولاق تۇرۇپ قالدى. ئۇنىڭغا قارىدى، قاراپلا كەينىگە ياندى. قولىغا بىر تاياق ئېلىپ تاشقىرىغا چىقتى.

ــ ۋاي سەن كاپىرنى، ــ دەپلا مەمەتكە قاراپ ئېتىلدى، ــ ۋاي كاپىرنىڭ بالىسى، كاپىر ! ئۆي ـ ئوچىقىمىزنى ۋەيران قىلدىڭ، بەش يېزىنىڭ خەلقىنى ئۆلتۈردۈڭ، ئاچ قويدۇڭ، يەنە سەن، « مەن مەمەت ئاۋاق » دەپ بۇ يەرلەردە، بىزنىڭ يەرلىرىمىزدە كېزىپ يۈرىسەن !

مەمەت چاققانلىق بىلەن ئۇنى تۇتۇۋېلىپ، تايىقىنى قولىدىن ئېلىۋالمىغان بولسا، باش ـ كۆزى يېرىلغان بولاتتى.

بىلەكلىرىنى مەمەتنىڭ قولىدىن ئاجرىتالمىغان ئىسمائىل چولاق ئاۋازىنىڭ بارىچە ۋارقىراشقا باشلىدى:

ـــ ۋايجان، يارەم قىلىڭلار، جاننى قۇتۇلدۇرىدىغانلار يوقمۇ، قاراقچى مەمەت ئاۋاق تۈگىمىنىمنى بېسىۋالدى، مېنى ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ. ئادەم بارمۇ ! قۇتۇلدۇرۇڭلار ! جاننى قۇتقۇزغۇچى ...

مەمەت ئۇنىڭ بىلەكلىرىنى قويۇپ بەرمەيتتى، ئۇ بولسا جېنىنىڭ بارىچە ۋارقىرايتتى. ئاۋازى تاغۇتاشلاردىن ئاشاتتى، قىيالىقلاردا ئەكس سادا قايتۇراتتى.

چولاق ھە دەپ ۋارقىرايتتى، يۇلقۇناتتى، مەمەت پەقەتلا:

ـــ ئىسمائىل تاغا، سارىڭ بولدۇڭمۇ؟ سارىڭ. ئەقىلىڭدىن ئازدىڭمۇ؟ ـــ دېيەلەيتتى.

ـــ ۋايجان، ئۆلتۈرۈۋاتىدۇ، ئۆلتۈرىدۇ ...

چولاق ئۆزىنى يەرگە ئېتىپ يۇلقۇناتتى، تېپىچەكلەيتتى، قىيامەتنى قايىم قىلاتتى.

مەمەت خاپا بولدى، مېڭىسىدىن تۇتۇن چىقىپ كەتتى. يەردە ياتقان چولاقنى ئىلاجسىز بىرنى تەپتى، تاپانچىسىنى چىقاردى.

ـــ خەپ سېنى، دىنىڭغا، ئىمانىڭغا ... ئۇنۇڭنى چىقارما ! يا ئۆزۈڭ جىم بول ! يا بولمىسا ھازىرلا ئاۋازىڭنى جىمقتۇرۇۋېتىمەن !

ئىسمائىل چولاق شۇ زامان جىمجىت بولۇپ قالدى. ئۇنىنى ئۆچۈردى. شۇ يەردە، سامانلارنىڭ، قۇرۇپ كەتكەن تېزەكلەرنىڭ ئۈستىدە تۆگۈلۈپ قالدى. ئۇ ھالسىزلىنىپ تۆگىشىپلا كەتكەن، بوينى تېخىمۇ ئۇزىراپ پۈرلىشىپ كەتكەندى. تاپانلىرى بارماق كىرىپ كەتكۈدەك ھالدا يېرىلىپ كەتكەن، ئۈستىبېشى جۇل ـ جۇل ئىدى. ھەممە يەردىن پۈرۈم ـ پۈرۈم، ساڭگىلاپ كەتكەن ئەتلىرى كۆرۈنۈپ تۇراتتى. ئاقارغان، پاسكىنا ئۇزۇن ساقىلى ئىسلىشىپ سارغىيىپ كەتكەندى.

مەمەت ئۇنىڭغا قاراپ ـ قاراپ يۈرىكى ئېچىشىپ كەتتى. گېلىغا بىرنەرسە تۇرۇپ قالغاندەك بولدى. بېرىپ ئۇنى يەردىن تۇرغۇزدى. ئىچكىرىگە ئەكىردى. قاچىدا سۇ ئالدى، يۈزىنى ياخشىلاپ يۇدى. كېيىن تاشقىرىغا چىقىپ، جايىدا تۇرغان ئاتنى ئىچكىرىگە يېتىلەپ كىردى ۋە باغلىدى.

ئىسمائىل چولاق تامغا يۆلىنىپ يىغلاۋاتاتتى. ئۇ بىر تەرەپتىن ئۆكسۈپ ـ ئۆكسۈپ يىغلايتتى، يەنە بىر تەرەپتىن سۆزلەيتتى:

ـــ ساڭا كىم دېدى ماڭقا مەمەت ئاۋاق، ئاغىمىزنى ئۆلتۈرۈپ بىزنى ھەيدە تازىنىڭ زۇلۇم قىلىشىغا قويۇپ بەر دەپ !؟ ساڭا كىم ئېيتتى؟ زادى ساڭا كىم قويدى ...

ـــ يىغلىما ئىسمائىل ئاغام، يىغلىما، گېپىمگە قۇلاق سال، ئاڭلىغىن.

ـــ خالىمايمەن ... ئىككى يىلدىن بېرى بۇ تۆگىمەننىڭ گېلىدىن بىر تالمۇ دان كىرمىدى، يا بىر تال بۇغداي، يا بىر تال قوناق، بىر تال ئارپا، بىر تال تېرىق، بىر تال داننىمۇ تارتمىدى بۇ تۆگەمەن. سەن بىزنى مانا مۇشۇ ئەھۋالغا قويدۇڭ، دىكەنلى تۆزلەڭلىكىنىڭ دېھقانلىرى ئىككى يىلدىن بېرى تىلەمچىلىك قىلىۋاتىدۇ. ھەممىسى قىپىيالىڭاچ ... مانا قارىغىنا، سەن بىزنى مۇشۇ ھالغا قويدۇڭ.

ـــ يىغلىما، ئىسمائىل ئاغام، يىغلىما ! قارىغىنا، ساڭا مەن بىر نەرسە دەيمەن، ماڭا قارا !

ـــ نېمە دېمەكچىسەن كاپىر، دىنسىز، قانخور ... ئىككى قولۇڭ ياخشى، ۋۇجدانلىق، باتۇر، شەپقەتلىك ئاغىمىزنىڭ قىزىل قېنىغا بىلەكلىرىڭگىچە پاتقان تۇرسا، يەنە ماڭا نېمە دېمەكچىسەن كاپىر؟ بالىلار ئاچلىقتىن قورۇلۇپ، قۇرۇپ ئۆلۈشتى. ھەممىزە تازىنىڭ ئامبارلىرى، ئورىلىرى يالغۇز داننىلا ئالمىدى، دېھقانىنىڭ قولىدا نېمە بولسا ھەممىنى ئالدى، ھېچ نەرسىنى قويمىدى. بىر تال داننىمۇ قويمىدى. ئارپا بولسۇن، تېرىق بولسۇن، قوناق

بولسۇن، بىر تالنمۇ قويماي ئالدى. ھەممە ئادەم ئاچلىقتىن ئۆلدى. خەلق قۇرۇپ قاقشال بولۇپ كەتتى. تاغلاردىن ئوت ـ چۆپ تېرىپ يېدۇق. دەرەخ قوۋزىقى، ماماكاپ، قىزىل بۇغداشلارنى يېدۇق، نېمە تاپساق شۇنى يېدۇق. قانچىلىك سىيرىمىز، ئۆچكىمىز، قويىمىز، ئېتىمىز، ئېشكىمىز بولسا ھەممىسىنى ھەمزە تاز تارتىۋالدى. ھۆكۈمەتنىڭ بېسىمى بىلەن ئېلىۋالدى. بىر ھەپتە دېھقانلارنى ئۆز ئادەملىرىگە بىر ـ بىرلەپ ئۇرغۇزىدۇ. يەنە بىر ھەپتە ژاندارمىلارغا ئۇرغۇزىدۇ. ئۇرۇۋۇرگەنلىكتىن خەلقلەرنىڭ دۇمبىلىرى قاپىرىپ، يېغىر بولۇپ كەتتى. ھەي مەمتىم، مېنىڭ قاراقچىم، ئېگىز تاغلارنىڭ بۇركۇتى ! قېنى دېگىنە، مەن يىغلىماستىن كىم يىغلىسۇن ! ئالتە ئايدىن بېرى گېلىمدىن تۇزۇككىنە بىر تاماق ئوتمىدى. بۇلارنىڭ ھەممىسى سېنىڭ كاساپىتىڭدىن ... ئائىلىمىزنىڭ ئوچىقىنى ئۆچۈردۇڭ، ئۆيىمىزنى خاراب قىلدىڭ، يېزىمىزنى ۋەيران قىلدىڭ. ئېشىمىزغا زەھەر چاچتىڭ، ئۆزىمىزنى يەر بىلەن يەكسان قىلدىڭ ! كىم ئېيتتى، ساڭا كىم قويدى گۇلدەك ئاغىمىزنى، كۆزىمىزنىڭ قارىچۇقىنى ئۆلتۇرۇپ بىزنى مۇشۇنداق يېتىم قىلىپ قوي دەپ؟ ! ساڭا كىم دېدى، كىم، كىم ئېيتتى؟ !

ئابدى ئاغىنى ماختاشقا باشلىدى. ھەم يىغلايتتى، ھەم ئابدى ئاغا ھەققىدە ماتەم قوشاقلىرىنى ئېيتاتتى. ئابدى ئاغىنى، ئۇنىڭ شەپقىتىنى، ئادەمگەرچىلىكىنى كۆككە كۆتۇرىدىغان، يۇرەكتىن چىققان تەسىرلىك قوشاقلار بىلەن ماختاپ يىغلايتتى.

— يىغلىما، ئىسمائىل ئاغام، بولدى قىل، — دېدى مەمەت، — كەلگىنە، بىر ـ ئىككى چىشلەم بىر نەرسە يەۋالايلى.

خۇرجۇندىن ئوزۇق خالتىسىنى چىقاردى، ئاچتى. ئوزۇقلارنىڭ ئىچىدە قاتلىما نانغا ئورالغان، قىزىرىپ پىشقان يوغان بىر توخۇ گۆشى تۇراتتى.

ئىسمائىل چولاق يېمەكلىكلەرگە كۆزىنىڭ قىرىدا قاراپ قويدى. ئورنىدىن تۇرۇپ تۇگمەن تېشى تەرەپكە ماڭدى، يۇزىنى

شالاپلىتىپ يۇدى، كەلدى.

— قېنى ئال، ئىسمائىل ئاغام، — دېدى مەمەت.

ئىسمائىل چولاق ئاچ قالغان بۆرىدەك توخۇغا تاشلاندى. مەمەت ئۇنىڭ دەھشەتلىك بىر ئىشتىها بىلەن توخۇ گۆشىنى يۇتۇشىنى تاماشا قىلاتتى. ئىسمائىل چولاق ئىككى قولى، ئاغزى ـ بۇرنى، ئېڭىكى، كۆزلىرى، قاشلىرى بىلەن بېرىلىپ يەيتتى. توخۇ بىردەمدىلا تۇگەپ كەتتى. چولاق سۆڭەكلىرىنى شوراشقا باشلىدى. بىرنى ئېلىپ يالاپ شوراپ ئىككىنچىسىنى ئالاتتى. بىردەمنىڭ ئىچىدە ھەممە نەرسىنى يەپ تۇگەتتى. ئىسمائىل چولاق تاماقنىڭ ئۇستىگە جىق سۇ ئىچكەندىن كېيىن:

— ئوھ ... ئوھ ! ... ئەمدى جان كىردى. ئۆلگەنلەرنىڭ روھىغا ... ئوھ، قورسىقىم تويدى. ئەيبكە بۇيرۇما، بالام، داداڭنى بەكمۇ ياخشى كۆرەتتىم. دۇنيادىكى ئەڭ ياخشى ئادەم ئىدى. ھېچ نەرسىگە ئارىلاشمايتتى. قولىغا ئۇرۇپ ئاغزىدىكى نانىنى ئېلىۋالساڭمۇ مەيلى دەيتتى. سەن بۇ ئىشلارنى ياخشى قىلمىدىڭ، مەمەت. بىزنى پەرىشان قىلىۋەتتىڭ، مەندىن رەنجىمە، بالام. ھە ... ياخشى كەپسەن ! ئەمدى بىر تاماكا بولسىدى ... نەلەردە يۇردۇڭ قېرىندىشىم؟ ھە، ياخشى كېلىپ، سالامەت كۆرۈشتۇق، قېنى سۆزلىگىنە، ئاڭلايلى.

31

شۇ كېچىسى دەھشەتلىك يامغۇر يېغىپ كەتتى. خۇددى ئاسماندىن چېلەكلەپ سۇ قۇيۇلغاندەك تۆكۈلەتتى. شامال چىقاتتى، ھەممىنى ئۇچۇراتتى، سۇندۇراتتى، تۆكەتتى. لاپاسلارنى ئۇچۇرۇپ كېتەتتى، دەرەخ شاخلىرى سۇناتتى. ئېگىز تېرەكلەر ئۆرۈلۈپ چۈشەتتى. ئېگىز ئاسماندا چاقماقلار چاقاتتى. تىنماستىن گۇلدۇرماملار گۇلدۇرلەيتتى. تاغلاردىن تۇزلەڭلىككە، تۇزلەڭدىن چوققىلارغا، قىيالىقلارغا ئەكس سادا

ئاڭلىناتتى. بۇ، چۈقۇر ئوۋانىڭ بالا ـ قازالىق يامغۇرلىرىدىن بىرى ئىدى.

يامغۇر تاڭغا يېقىن ئاستىلاپ قالدى. دەريالار، ئېرىقلار تېشىپ كەتتى، يوللار توسۇلۇپ قالدى.

كۈن چىققاندا يامغۇرمۇ توختىدى. نەم، يېپىشقاق، دىمىق ئىسسىق، كۆيدۈرىدىغان بىر ئاپتاپ چىقتى. كۈن كۆتۈرۈلگەن هورنىڭ ئارقىسىدىن ئان ـ ماران كۆرۈنۈپ تۇراتتى.

توۋاراس دېگەن يەردە زالانىڭ ئوغلىنىڭ سەككىز كىشىلىك قاراقچىلار ئەترىتىنى ژاندارمىلار كونا قاراقچى ئىبراھىم قارىنىڭ ياردىمى بىلەن ئوققا تۇتقانىدى. زالانىڭ ئوغلى ئون يەتتە ياشلىق، ئېگىز بويلۇق، كېلىشكەن، قۇش بۇرۇنلۇق بالا ئىدى. ئاتىسىنىڭ ئېتىزلىرىنى ئۈرۈپ تارتىۋالغان بىر شەھەرلىكنى ئېتىۋەتكەنىدى.

ئانىسى ئۇنىڭغا بەكمۇ ئامراق ئىدى، بالىلىق چاغلىرىدا قۇچىقىدىن چۈشۈرمەيتتى. « زالانىڭ بىرگىنە ئوغلى، يالغۇز ئوغلى » دەپ ئەركىلىتەتتى. شۇڭا، دېھقانلارمۇ ئۇنى «زالانىڭ ئوغلى» دەپ ئاتىشاتتى. پۈتكۈل يېزا خەلقى ئۇنىڭ ئەسلىي ئىسمىنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى ئۇنتۇپ كەتكەنىدى.

زالانىڭ ئوغلىنىڭ دادىسى ياۋاش، ياخشى ئادەم ئىدى، چىنارلىق يېزىسىدا سۈلۈق، مۇنبەت ئېتىزلىرى بار ئىدى. شەھەردىكى ئابدۇللا ئوغلىنىڭ بۇ ئېتىزلارغا كۆزى چۈشتى. بۇ يەرنى باغچە قىلىش پىلانىنى تۈزۈيتتى. زالانىڭ ئوغلىنىڭ دادىسى ئېتىزنى ساتمىدى. ئابدۇللا ئوغلى بولسا ھەربىكەت قىلدى. ئۇنداق قىلىپ، مۇنداق قىلىپ يەرنى قولغا كىرگۈزدى. شەھەرنىڭ لۇكچەكلىرىگە بىرنەچچە قۇرۇش پۇل بېرىپ بۇ ئادەمنى راسا ئۇرغۇزدى، زالانىڭ ئوغلىنىڭ دادىسى شەھەرگە كىرەلمەيدىغان هالغا كەلدى. ئۇ قاچانكى شەھەرگە كىرسە، قاتتىق تاياق يەيتتى، ئۇستىبېشى قان، يېزىغا قايتاتتى.

زالانىڭ ئوغلى ناهايىتى ياخشى بىر گېرمانكىنى تاپتى.

بەكمۇ يۇگۇرۇك بىر ئاتقا مىندى. بۇ ئات قوشنىلىرىنىڭ ئېتى ئىدى. ئاتىنى چاپتۇرۇپ شەھەرگە كىردى. ئابدۇللا ئوغلى بىر موزدۇزخانىدا ئولتۇراتتى، زالانىڭ ئوغلى بۇنى بىلەتتى. موزدۇزخانىنى ئۆز ئۆيىنى تاپقاندەك بېرىپلا تاپتى. مىلتىقىنى ئابدۇللا ئوغلىغا تەڭلىدى، بەش پاي ئوق ئاتتى. ئابدۇللا ئوغلى جانسىز هالدا يەرگە يىقىلدى. زالانىڭ ئوغلى بولسا ئېتىنى تاغلارغا قاراپ چاپتۇردى.

ئۆلۈكلەرنى يايداق ئاتقا ئارتقانىدى، پۇتلىرى ئاتنىڭ بىر يېنىدا، باشلىرى يەنە بىر يېنىدا ساڭگىلاپ تۇراتتى، زالانىڭ ئوغلىنىڭ ئۇزۇن بويىنى ساڭگىلاپ تۇراتتى. ئۇ پۈلاڭشىغانچە بېشى ئاتنىڭ قارنىغا تېگەتتى.

ئۆلۈكلەرنى ئەكېلىپ ژاندارما قوماندانلىق ئىشتابىنىڭ چوڭ هويلىسىغا تاشلاشتى. سەككىز جەسەت چۈش ۋاقتىدىكى ئىسسىقتا شۇ پېتى يېتىشتى. بىردەمنىڭ ئىچىدە بىرنەچچە يوغان يېشىل چىۋىن كەلدى. مېيىتلەرنىڭ باشلىرى ئەتراپىدا ۋىزىلداشقا باشلىدى. ئىسسىق ئاپتاپ يېلىنجاپ تۇراتتى. ئاسمان بوز رەڭگە كىرگەن، كۆيۈپ تۇراتتى. ئاجايىپ بىر خىل تۇمانلىق كۆيۈش.

زالانىڭ ئوغلى قارا سوكنا شالۋار، ئۇستىگە ناهايىتى چىرايلىق قارا ئىنگلىز رەختىدىن تىكىلگەن چاپان كىيگەن بولۇپ، چاپانىنىڭ ئۆستىدىن ئوچ قاتار ئوقدان ئېسىۋالغانىدى. ئوقدانلار كۈمۈش بىلەن نەقىشلەنگەن، بۇ، چېركەسلەرنىڭ قول هۈنىرى ئىدى. كۈمۈش ساپلىق چېركەس خەنجىرى ساڭگىلاپ تۇراتتى. بۇ خەنجەر بىر تاسما بىلەن بېلىدىكى كەمەرگە باغلانغانىدى. دۇربۇنى كىچىك قوڭۇر رەڭلىك ئىدى. پۇتىغا چەمى بەكمۇ قېلىن، قىزىل ماراش ئۆتۈكى، گۈللەپ ئىشلەنگەن كۇرد پايپىقى كىيگەنىدى، تاپانچىسىنىڭ سەدەپتىن ئىشلەنگەن سېپى كۆرۈنۈپ تۇراتتى.

هويلىنىڭ ئوتتۇرىسىدا تاشلانغان باشقا قاراقچىلارمۇ ئومۇمەن

شۇنداق كىينىگەنىدى. ئۆلۈكلەرنىڭ بىرىنىڭ بېشى پۇتۇنلەي تاز ئىدى، داڭلىق قاراقچى تاز دېگەنلىرى مۇشۇ بولسا كېرەك ...

ژاندارما قوماندانلىق ئىشتابىنىڭ ھويلىسىغا شەھەرلىكلەر تولۇشقا باشلىدى. ئاڭلىغانلارنىڭ ھەممىسى زالانىڭ ئوغلىنى كۆرۈشكە كېلەتتى. زالانىڭ ئوغلىنىڭ يېزىلىقلىرىمۇ بۇنى ئاڭلىدى. ئالدىغا زالانىڭ ئوغلىنىڭ ئانىسىنى سېلىپ ھازا ئېچىپ، ئەر ـ ئايال ھەممىسى يولغا چىقىشتى. شەھەر ئەتراپىدىكى يېزىلىقلارمۇ زالانىڭ ئوغلىنىڭ ئۆلۈكىنى كۆرۈش ئۈچۈن كېلىشكە باشلىدى.

ژاندارما قوماندانلىق ئىشتابىنىڭ ھويلىسى ئادەملەر بىلەن تولۇپ تاشتى. ئادەملەر كوچىلارغا، مەھەللىلەرگە ئېقىپ كەلمەكتە ئىدى.

ژاندارمىلار زالانىڭ ئوغلىنىڭ ئانىسىنى، دادىسىنى، تۇغقانلىرىنى، يېزىلىقلىرىنى ئۆلۈكىنى يېنىغا كەلتۈرمىدى. باشقا قاراقچىلارنىڭ ئۆلۈكىگىمۇ ھېچكىمنى يېقىنلاشتۇرمىدى. بىر خىل قالايمىقانچىلىق ۋە غۇلغۇلا كۆتۈرۈلگەنىدى. ھازا ئاچقان يېغا ئاۋازلىرى شەھەر ئاسمىنىدا جاراڭلايتتى.

زالانىڭ ئوغلى ئوڭ بۇرنىنى يەرگە يېقىپ ئۇزۇراپ ياتاتتى. چاڭ ـ توزانلىق كۆزىنىڭ غۇۋا نۇرىدا تەرلەپ كەتكەنىدەك كۆرۈنەتتى. يۈزىدە بالىلارچە بىر خىل كۈلۈمسىرەش قېتىپ قالغانىدى. ھۆل كىيىملىرى كېلىشكەن بەدىنىگە يېپىشىپ كەتكەنىدى. باشقىلارنىڭ ھەم شۇنداق ... كۇن قىزىغانسېرى كىيىملەردىن ھور كۆتۈرۈلۈپ تۇراتتى.

يېشىل چۈننىلەر كۆپىيىشكە باشلىدى. ئۆلۈكلەرنىڭ ئۇستىدە بىر قونۇپ، بىر كۆتۈرۈلەتتى.

زالانىڭ ئۆزى يېقىن كېلەلمىگەن ئوغلىنىڭ جەستى ئەتراپىدا بىر قۇشتەك پىرقىراپ يۈرەتتى. «زالانىڭ يالغۇزى، زالانىڭ بىر دانىسى، ساڭا قانداقمۇ قىيغاندۇ، زالانىڭ يالغۇز ئوغلى، چۈننىلەر يۈزۈڭگە قونۇڭاتىدۇ. زالانىڭ بىر دانىسى ...

مەن سۆيۈشكىمۇ قىيمايتتىم، زالانىڭ يالغۇز ئوغلى، سېنى قىزىل قانغا بويايتۇ ... مەن سۆيۈشكە قىيالمايتتىم، ئەمدى سېنى لاي توپىغا تاشلايتۇ. چۈشتىكى بۇ ئىسسىقتا نېمە ئۈچۈن ياتسەن زالانىڭ بىر دانىسى؟ ژاندارما ئىدارىسىنىڭ ئالدىدا نېمە ئۈچۈن ياتسەن؟» دەپ ماتەم قوشاقلىرىنى قاتاتتى.

زالا ئاۋازى بوغۇلۇپ قالغۇچە، ھالسىزلىنىپ كەتكۈچە يىغلىدى، پەرياد چەكتى.

كېيىن سۇرەتچى جامكۆز ئەمىن يېتىپ كەلدى. ئالدى بىلەن زالانىڭ ئوغلىنى تۇرغۇزۇشتى. تامغا يۆلەپ تۇرغۇزۇشقا تىرىشتى. زالانىڭ ئوغلىغا ناھايىتى كۆپ ئوق تەگكەنلىكى ئۈچۈن بەدىنى شۇنچىلىك ئۆتمىتۈشۈك بولۇپ كەتكەنكى ... كىيىملىرى پۈتۈنلەي قانلىق پاتقاق ئىدى. ئۇيان ـ بۇيان قىلىشتى.

ـــ قىينىماڭلار، قىينىماڭلار بىر دانەمنى ! ـــ دەپ ئاخىرقى ئاۋازى بىلەن ۋارقىرايتتى زالا.

ئىككى كۈچلۈك ئادەم تامغا تىرەپ قويۇلغان زالانىڭ ئوغلىنى تىك تۇتۇپ تۇراتتى. بىر ژاندارما كەلدى. پۈپۈكلۈك فەسنى بېشىغا كىيدۈردى. كۆزەينەكلىك ئەمىن سۇرەتكە تارتتى. ئۆلتۈرۈلگەن بارلىق قاراقچىنىڭ سۈرىتىنى ئۇ تارتقانىدى. سۇرەتكە تارتىپ بولغاندىن كېيىن ئادەملەر زالانىڭ ئوغلىنى قويۇپ بېرىشتى. ئۆلۈك تام تۈۋىگە يېقىلىپ قالدى. بوينى سول مۇرىسىگە قىيسايدى. كۆلۈمسىرىگىنىچە قالدى.

زالا يەنە پەرياد چەكتى.

ئۇنىڭدىن كېيىن قاراقچى تازنى ئەكەلدى. ئۇنىمۇ تامغا يۆلەپ قوللىرىدىن تۇتتى. ژاندارمىلار فەسنى ئەكېلىپ ئۇنىڭمۇ بېشىغا كىيدۈردى. بۇ ئىشقا ئەتراپىتىكىلەرنىڭ ھەممىسى كۈلۈشتى. سۇرەتكە تارتىش تۈگىگەندىن كېيىن قاراقچى تازمۇ تامنىڭ تۈۋىگە يېقىلدى. بېشى مەيدىسىگە چۈشتى.

قاراقچىلارنىڭ ئۆلۈكى ھويلىدا ئىككى كۈن تۇردى.

ئىسسىقتا پۈرىدى، سېسسىدى، كىيىملىرىگە سىغماي قالدى.

دەللال ئەخمەت دۆڭ ياقىسىغا مېدال ئورنىغا ئەينەك پارچىسىنى تاقاپ ئەتىگەندىن ئاخشامغىچە ۋارقىرايتتى:

— خالايىق ! ئاڭلىمىدۇق - ئاڭلىمىدۇق دېمەڭلار ! زالانىڭ ئوغلىنىڭ جەسىتى ژاندارما قوماندانلىق ئىشتابىنىڭ ئىشىكى ئالدىدا ياتىدۇ. بۇ بىر ئىبرەت تاختىسى. بېرىپ كۆرۈڭلار ! ... ئانىلارنىڭ نېمە تۇغقانلىرىنى كۆرۈڭلار ! ... زالانىڭ ئوغلى ئۇ يەردە يەنە بىر كۈن قالىدۇ ! سېسسىپ پۈرايدۇ ! ئىششىيدۇ ! ... خالايىق! ئاڭلىدۇق - ئاڭلىمىدۇق دېمەڭلار !

زالا ئۇچ كېچە - كۈندۈز يېمەي، ئىچمەي، ئۇخلىماي ژاندارما قوماندانلىق ئىشتابىنىڭ هويلىسىدا كۆزلىرىنى ئوغلىغا تىكىپ، توپتەك تۇگۈلۈپ ئولتۇرۇپ قالدى. ئۇنى ئۇ يەردىن هېچكىم ئايرىيالمىدى.

ئۇچ كۈندىن كېيىن ئۆلۈكنى زالاغا تاپشۇرۇپ بەردى. زالا يارىلانغان بۇركۈتتەك ئوغلىنىڭ ئۈستىگە ئېتىلدى. ئۇنىڭ سېسسىپ، ئىششىپ كەتكەن جەسىتىنى پۈراپ - پۈراپ كەتتى ...

يەتتە قاراقچىنىڭ جەسىتىنى ئىگىلىرى ئەكېتىشتى. قاراقچى تازنىڭ هېچكىمى يوق ئىدى. ئۇنى ژاندارمىلار شەهەر سىرتىدىكى كونا ئاهاك قۇدۇقىغا تاشلاشتى. ئۆلۈكنى ئىتلار يەپ كەتتى.

دائىملىق چاۋۇش هەنەپى چوڭ ياشلىق ئىدى. چىشلىرى ئاپپاق مەمەت ئاۋاقنى ئاتتۇق دەپ زالانىڭ ئوغلىنى ئاتقانلارنىڭ بىرى شۇ ئىدى. ئۇ شەهەر بازىرىغا كېلىپ قەدىمكى داستانچىلاردەك جۇشقۇنلۇق بىلەن ۋەقەنى سۆزلەپ بېرەتتى:

— مەمەت ئاۋاقنى قورشىۋالدۇق دەپ خۇشال بولغانىدۇق. توۋاراس ئېدىرلىقىدا قورشىۋېلىنغان مەمەت ئاۋاق هەرقانچە مەمەت ئاۋاق بولسىمۇ قۇتۇلۇپ كېتەلمەيتتى. هەممە تەرىپى ئاسمان - پەلەك قىيالمىقلار بىلەن توسۇلغان، — دەپ سۆزىنى باشلايتتى ئۇ، — قىيالمىقنىڭ تۆۋىدە قاراقچىلار بىلەن ئېتىشىش

بىر سائەت داۋام قىلدى. بىر قارىساق، مەمەت ئاۋاق بىر قول ياغلىقنى مىلتىقىنىڭ ئۇچىغا چىگىپ بىزگە قاراپ « تەسلىم ! تەسلىم !» دەپ ۋارقىراپ كېلىۋاتىدۇ. ئارقىسىدا ئادەملىرى ... يۇزبېشى: « توختاڭلار، مەن مەمەت ئاۋاقنى تەسلىم قىلدۇرمايمەن، يېقىنلاشسۇن، ئوق ئاتايلى ...» دېدى. هەممە قاراقچىنى ئاتتۇق، پەقەتلا قاراقچى تاز تەسلىم بولۇش بايرىقىنى چىقارمىغانىدى. كەچقۇرۇنغىچە سوقۇشتى. ئاخىر ئوقى تۈگىدى. ئۇنىمۇ تۇتۇۋالدۇق، ئۆلتۈرۈۋەتتۇق. مەمەت ئاۋاقنىمۇ تۇتۇۋالدۇق دەپ خۇشال بولدۇق. دېھقانلار بىر قاراپلا « بۇ مەمەت ئاۋاق ئەمەس، زالانىڭ ئوغلى » دېيىشتى. يۇزبېشى ئاچچىقىدا ئۆلەي دەپ قالدى. بۇ مەمەت ئاۋاقتا نېمە خىسلەت باردۇ؟ نېمە ئۈچۈن تۇتۇلمايدۇ، دەيتتى.

بۇ شەهەرلىكلەر تەسلىم بولغان ناهايىتى كۆپ قاراقچىنىڭ ئۆلۈكىنى كۆرگەنىدى. بۇنىڭدىن بىرنەچچە يىل بۇرۇن هۆكۈمەت تاغلارغا خەۋەر يوللىغانىدى: « تاغدا كىم بولسا قايتىپ چۈشسۇن، تەسلىم بولسۇن، تەسلىم بولغانلار كەچۈرۈم قىلىنىدۇ.» بۇنى ئاڭلاپ بىرمۇنچە قاراقچى تەسلىم بولۇشقانىدى. شۇ تەسلىم بولغان قاراقچىلاردىن ئوتتۇزچىسى كوزان تۈرمىسىدە ياتاتتى. بۇلارنىڭ ئىچىدە ئاتاقلىق قاراقچى هاجى ۋەلىمۇ بار ئىدى. بىر كۈنى ئەتىگەندە بۇ قاراقچىلارنىڭ قوللىرىنى بىر - بىرىگە چېتىپ ئارغامچىدا باغلاشتى. « ئادانا ئاغا ئاپىرىمىز » دەپ يولغا سېلىشتى. ئادانا بىلەن كوزان ئارىلىقىدا سارىچام دېگەن بىر يەر بار ئىدى. پاكار دەرەخلىك، شورلۇق بىر يەر سارىچام جىلغىسىدا بۇ ئوتتۇزغا يېقىن قاراقچىنى ئېتىۋەتتى. كېيىنچە « قاچقانىدى، ئېتىۋەتتۇق » دېگەن دوكلاتنى ئويدۇرۇپ چىقاردى. ئۆلۈكلىرىنى سارىچام جىلغىسىغا كۆمۈشتى. بولۇپ ئۆتكەن ئىشلارنى ئەتراپىتىكى دېھقانلار ئۆز ئەينى بويىچە كۆرۈپ بىلىشتى.

هاكىم بۇ ئىشلارغا بەكمۇ خۇشال بولدى:

— كىمدەكىم قانۇنسىزلىقلارنى قىلسۇن قېنى ! بۇ ئۇلارنى تېخىمۇ تېزرەك يوق قىلىدۇ. زۇلۇم ھېچقاچان پۈت تىرەپ تۇرالمغان ئەمەس. جۇمھۇرىيەتنىڭ باشلىقلىرى بەكمۇ ياش بولغانلىقلىرى ئۈچۈن بۇنى بىلمەيدۇ. ۋاي كۆز نۇرۇم ئەپەندىم، بۇ بىر زۇلۇم قىلىچىغا ئوخشاش خەلقلەرنىڭ بېشىدا پىرقىراپ يۈرىدۇ !

شۇ مەمەت ئاۋاققا بەكمۇ قىزىقاتتىم ... ئۇ كىم ئىدى، نېمە ئىدى؟ نېمىنىڭ نېمىسى ئىدى؟ بەكمۇ ياش بىر ئادەممىش دېيىشىدۇ. خېلى ئۇزاق زامان يوقاپ كېتىپ، ھازىر يەنە ئوتتۇرىغا چىقىپ قالايمىقانچىلىق چىقىرىپ يۈرىدۇ، ئۇنىڭمۇ جەستىنى يېقىندا شەھەرگە ئەكىرىشىدۇ.

— جۇمھۇرىيىتىمىز ناھايىتى كۈچلۈك، تېز ئارىدا ئۇنىمۇ تەسلىم قىلدۇرۇپ ئوقىغا تۇتىدۇ. ئۇنىمۇ كۆرىمىز تېخى، كۆز نۇرۇم، ئەپەندىم. پات يېقىندا يەنمۇ كۆرىمىز ! — دەيتتى ئۇ زوقلىنىپ كۆزلىرىنى يۇمۇپ، قوللىرىنى ئۇۋۇلاپ.

شەھەردە مەمەت ئاۋاق ھەققىدە سۆزلەنگەنلەرنى بىرئاز ئەجەبلىنىش ۋە قورقۇش بىلەن ئاڭلايتتى، مەمەت ئاۋاق ھەققىدە مۇنازىرىلەرگە چۈشەتتى.

— ئۇ ئاجايىپ زالىم، ئىنسابسىز، ئادەملەردىن باشقىچە بىر مەخلۇق، ھەي ئەپەندىم، كۆز نۇرۇم، جىگىرىم، ئۇ ئادەمدىن ئۆزگە پۈتۈنلەي باشقىچە بىر مەخلۇق. ئەپەندىم، تۈرك دېھقانلىرى پۈرسەت تاپسىلا دادىلىرىنىڭ كۆزلىرىنمۇ ئويۇۋالىدۇ، — دەيتتى ئۇ.

مەمەت ئاۋاق بىر كېچىدە تاشئولۇك يېزىسىدىكى باي ئاغىنىڭ ئۆيىگە باستۇرۇپ كىرىپتۇ. ئاغا: پۇلۇم يوق، دەپتۇ. مەمەت، شۇنداقمۇ؟ دەپ سوراپتۇ، ئادەملىرىگە ئىشكىنى تاقاپ قويۇپ ساقلاپ تۇرۇڭلار، دەپتۇ. ئاغىنىڭ ئون ئالتە، ئون سەككىز، يىگىرمە ياشلىرىدا ئۈچ قىزى بار ئىكەن. ئالدى بىلەن ئون ئالتە ياشلىق قىزىنى مېھمانخانىنىڭ ئوتتۇرىسىغا

ياتقۇزۇپتۇ، دادىسى، ئانىسى، قېرىنداشلىرىنىڭ كۆز ئالدىدا نومۇسىغا تېگىپتۇ. ھەم كۈلدىكەن، ھەم نومۇسىغا تېگىدىكەن. قىزنىڭ دادىسى، ئانىسى، قېرىنداشلىرى قوللىرى بىلەن يۈزلىرىنى توسۇۋاپتۇ. كېيىن قىزىنى ئۆز ئادەملىرىگە تاپشۇرۇپ بېرىپتۇ، ئۇلارمۇ نۆۋەت بىلەن قىزنىڭ نومۇسىغا تېگىپتۇ. مەمەت ئوتتۇرانچى قىزىنى ياتقۇزۇپتۇ، ئۇنمۇ بۇلغاپتۇ، ئۇنىڭدىن كېيىن چوڭ قىزىنى ... چوڭ قىزى مەمەتنى بەكمۇ ياخشى كۆرۈپ قاپتۇ، « مەمەت، سەندىن ئايرىلمايمەن » دەپتۇ – دە، مەمەتكە ئەگىشىپ مېڭىپتۇ.

مەمەت ئاغىغا مۇشۇ ئىشلارنى قىلغاندىن كېيىن « ئەگەر پۇللارنى چىقارمىساڭ، سېنىمۇ ۋەيران قىلىمەن » دەپتۇ.

— كۆز نۇرۇم، بۇ زۇلۇمدۇر. تۈرك دېھقانلىرى زۇلۇم ماشىنىسى ...

ئۇ ئادەم ھەممە بايلىقىنى چىقىرىپتۇ، ئالتۇن، كۈمۈش، ئالماس ... مەمەت ھەممىنى ئالغاندىن كېيىن خەير – خوش دەپ يولغا چۈشۈپتۇ. چوڭ قىزى بۇ كاپىرغا ئاشىق ئىكەن ئەمەسمۇ، شۇڭا ئۇنىڭغا ئەگىشىپ مېڭىپتۇ. تاغقا چىقىپ مەمەت ئارقىسىغا قاراپتۇ. ئۇ قىز — چوڭ قىزىنى — ئاشىق قىزىنى مىلتىقىنى چىقىرىپ ئېتىۋېتىپتۇ.

— ئۇ جازاسىنى تارتىدۇ ... جۇمھۇرىيەت ھۆكۈمىتىمىز يۇنانىنىڭ ئۇلۇغ پادىشاھلىق دۆلىتىنى يېڭىپ چىققان تۇرۇقلۇق شۇ بىر قاراقچىنى يېگەلمەمدۇ، كۆز نۇرۇم، سۆلتانىم ! ئازراق ساقلاپ تۇرۇڭ، زۇلۇم ماشىنىلىرى پاچاقلىنىدۇ.

بىر ئۆيگە كىرىپتۇ، قارىسا ھېچكىم يوق. پەقەت بۆشۈكتە بىر بوۋاق ئۇخلاپ ياتقان، پەرىشتىلەرگە كۈلۈپ بېرىۋاتقان. بۇ كاپىر نېمە قىپتۇ دېمەمسىز، خەنجىرىنى چىقىرىپتۇ، بوۋاقنىڭ بېشىنى كېسىۋېتىپتۇ.

— ياق، ئۇنداق بولۇشى مۇمكىن ئەمەس، كۆز نۇرۇم ! خوش، ئەمدى بۇنىڭدىن ئارتۇقىنى سۆزلىمەيلا قويماي ... پاجىئە ...

ئادەمنىڭ يۈرىكى بۇنىڭغا چىدىيالمايدۇ، سۇلتانىم ! يۈرەك يېرىلىپ كېتىدۇ. مۇنداق زۇلۇملار، پەقەتلا تۇرك دېھقانلىرىدىلا سادىر بولىدۇ. بۇ دېگەنلىرىم ھەقىقىي خەۋەرلەردۇر. ھەرگىز يالغىنى يوق.

مەمەت ئاۋاق ئون كىشىلىك ئەترىتى بىلەن چوڭ بىر يېزىغا كىرىپتۇ. يېزىدىكى ھەممە دېھقانىنى، ئەر - ئايال، ياش - قېرى، ئاغرىق - ساق، بالىچاقا، ئاقساق - چولاق، پالەچ ھەممىسىنى يېزىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى مەيدانغا توپلاپتۇ. ئۆيۈڭلەردىكى تۆمۈر ئوچاقنى، ساپان چىشىنى ئاچقىچلار دەپ ھەممىگە بۇيرۇق قىپتۇ. ھەممە ئادەم ئۆيلىرىدىكى تۆمۈر ئوچاقنى، ساپان چىشىنى ئاچقىپتۇ. بۇ كاپىر مەمەت ئاۋاق يەنە يېزىدا قانچىلىك ئوتۇن بولسا ھەممىسىنى مەيدانغا يىغىلار دەپ بۇيرۇق بېرىپتۇ. ئۇلار ئوتۇنلارنى يىغىپ كەپتۇ. ئوتۇنلارنى يېقىلار، دەپتۇ. ئۇلار يېقىپتۇ. ئوتۇنلار كۆيۈپ چوغ بوپتۇ. چوغلارنىڭ ئىچىگە ساپان چىشىنى، تۆمۈر ئوچاقنى تاشلاڭلار، دەپتۇ. ئۇلار تاشلاپتۇ. تۆمۈرلەر قىپقىزىل تاۋلانغان چاغدا، تۆمۈرلەرنى ئوتتىن ئېلىڭلار، دەپتۇ. ئوتتىن ئاپتۇ. تۆمۈر مەشنى بوينۇڭلارغا ئېسىڭلار، ساپان چىشلىرىنىڭ ئۈستىگە يالاڭ ئاياغ دەسسەڭلار، دەپتۇ. بىر - ئىككى كىشى ئىككىلىنىپ قاپتۇ. ئۇلارنى شۇ زامان ئېتىپ تاشلاپتۇ. جەسەتلىرىنى يېرىم ئۆلۈك ھالەتتە كۆيۈۋاتقان چوغلارغا تاشلاپتۇ. ۋاژىلداپ ئەتراپنى ياغ پۇرىقى قاپلاپتۇ. بۇنى كۆرگەن دېھقانلار تۆمۈر ئوچاقلارنى ئارقا - ئارقىدىن بويۇنلىرىغا ئېسىپتۇ. يالاڭ ئاياغ چوغلارنى دەسسەپتۇ. يېزىنى ۋاژىلدىغان، جىزىلدىغان ئاۋازلار، كۆيگەن گۆش پۇراقلىرى قاپلاپ كېتىپتۇ. ئارىدىن بىرنەچچە ھەپتە ئۆتتى. يېزىدا ھازىرغىچە ئادەم گۆشىنىڭ كۆيۈك پۇرىقى پۇراپ تۇرىدۇ.

— ئاڭلىتىلغان بۇ ئىشلارغا ئىشەنگىلى بولمايدۇ. كۆز نۇرۇم، سۇلتانىم، ئىشىنىش مۇمكىن ئەمەس. لېكىن، ھەقىقىي مەلۇماتلار بۇ، ئەپەندىم. زۇلۇم ... تۇرك دېھقانلىرى زۇلۇم

ماشىنىسىدۇر. لېكىن، ئادەم بالىسى بۇ شەھەرده بولغان ئىشلارغا ئىشەنمەيدۇ، زۇلۇم ...

ھاكىم ۋە شەھەرلىكلەر ئىشنى بارغانسېرى ئۇلغايتىۋەتتى. ئۆزئارا مەسلىھەتلىشىپ مەمەت ئاۋاق ئۈستىده ئەقىلگە سىغمايدىغان يامان ئەپسانىلەرنى توقۇپ چىقتى. بۇ شەھەردىن باشقا شەھەرلەرگە، ئاداناغا، ئەنقەرەگىچە تارقالدى. بۇ يامان، يالغان ئەپسانىلەر پەقەت چۇقۇر ئوۋا، ئاناۋارزا دېھقانلىرىنى ئىشەندۈرەلمەيدۇ. دېھقانلارنىڭ ئىشىك ئالدىغا كېلىپلا شۇ يەرده قېلىپ قالىدۇ. شەھەرگە كىرگەن دېھقانلار مەمەت ئاۋاق ئۈستىدىن توقۇلغان ئەپسانىلەرنى ئاڭلايدۇ، ئاڭلايدۇ، گەپ - سۆز قىلمايدۇ، ئىپادە بىلدۈرمەيدۇ، «ئەجەب ...» دەپ قويىدۇ. ئىچىده شەھەرلىكلەرنى مەسخىره قىلىدۇ.

دېھقانلار: «بىزنىڭ تەلۈە يىگىتمىز ئىپپەت - نومۇسى بۇزۇلغانلارنىڭ ئۆتىنى تاشقۇزۇۋېتىپتۇ» دەيتتى ۋە خۇشاللىناتتى.

مەمەت ئاۋاق دېگەن زادى كىم؟ قانداق بىر ئادەم؟ ئۇنىڭ ئىسمى ئاۋاق. ئۆزى دەھشەتلىك، قوپال، يوغان، چوشقىدەك سەت، پالكۆز بىر ئادەم. شۇنداق سەت ئادەم ھېچقاچان بۇ دۇنيادا يارالمىغان ھەم يارالمايدۇ.

— مەمەت ئاۋاقنىڭ شۇنداق ئاجايىپ قوللىرى بارکى، ئۆره تۇرسىمۇ يەرگە تېگىپ تۇرىدۇ. بۇرنى ئاغزىنى پۈتۈنلەي يېپىۋالغان، كۆزلىرىگە قان تولغان، چاپاق، چىپلاق كۆز.

مەمەت ئاۋاقنىڭ كۆرۈنۈشى ھەققىده ھەممىدىن كۆپرەك ئەلى ساپا باينىڭ خوتۇنى سۆزلەيتتى. كۇن چىقماندىن كۇن ئولتۇرغۇچە ئۆيمۇئۆي يۈرەتتى، مەمەت ئاۋاقنى خىلمۇخىل شەكىلده سۈپەتلەپ بېرەتتى.

ئۇ نۇرسىز، قاراڭغۇ، پاتقاق ئىچىده كوچىلىردىن پاسكىنىلىق ئېقىپ تۇرغان، قىغ پۇراپ تۇرغان، ۋەيرانه شەھەرنى دەھشەتلىك بىر قورقۇنچ قاپلىغانىدى. بۇ شەھەر ئۆلۈككە

ئوخشايتتى. غەيۋەتنىڭ ئۇۋىسى، جادۇگەرنىڭ قازىنى ئىدى. ھەممە ئادەم بىر - بىرىنىڭ سىرىنى بىلەتتى. ھەممە ئادەم بىر - بىرىنىڭ ئەڭ كىچىك كەمچىلىكىنىمۇ كەچۈرمەيتتى. ھەر كۈنى مىڭلاپ غەيۋەت - شىكايەت پەيدا بولاتتى، قۇرۇق تۆھمەتلەرنىڭ قۇربانى بولمىغان، غەيۋەت - شىكايەت بىلەن ئەتراپىدىكىلەرنى سۈندۈرۈشقا تىرىشمايدىغان ھېچكىم يوق ئىدى. چۈشكۈن، زېرىكىشلىك شەھەردە ھەممە ئادەم بىر - بىرىنىڭ كۆزىنى ئويۇتتى، ئۇرۇسىنى كولايتتى.

ئەگەر قاراقچىلىق ۋەقەلىرى يۈز بېرىپ تۇرمىغان بولسىدى، شەھەرلىكلەر زېرىكىشتىن ئىچى پۈشۈپ ساراڭ بولغان، بىر - بىرىنى سېسىتىپ نىجاسەتكە ئايلاندۇرۇۋەتكەن بولاتتى. قاراقچىلار ئۆلتۈرۈلە - ئۆلتۈرۈلە تۈگەيدىغان بولدى دەپ ئۆتلىرى تاشاتتى، بۇ ھەقتە ئىشىنىپ بولمايدىغان ھۇزۇر ئىچىدە سۆزلىشەتتى، غەيۋەت قىلىشاتتى. ھەر كۈنى شەھەردە كىم بولسا، ھەممىسىنى باشتىن - ئاياغ غاجاپ چىقاتتى. قورقۇش بىلەن ھۇزۇرلىنىپ، بىر - بىرىگە قاراقچىلار ھەققىدە سۆزلەپ بېرىشەتتى. شەھەرنىڭ ئەرلىرى سۆزلەشتە، غەيۋەت قىلىشتا كارامەت ئىدى. ئەمما، ئاياللىرى ئۇلاردىن مىڭ بەتتەر ئىدى. ئاغزى زادىلا بېسىقمايتتى. قاراقچىلىق تېمىسىدا ئەرلەرنىڭ بېشىنى ئەلى ساپا، ئاياللارنىڭكىنى ئەلى ساپانىڭ خوتۇنى ئايلاندۇراتتى. مەمەت ئاۋاق ھەققىدە توقۇلغان ھېكايە شۇنداق ئىدى:

«يوغان، ۋەھشي، دۇندەك بىر دېھقان بالىسى بىزنىڭ باينىڭ ئالدىغا كەپتۇ. باي بۇ ئاجايىپ ئادەمدىن ‹ئىشلەشكە كەلدىڭمۇ› دەپ سوراپتۇ. ئۇ: ‹ ياق، قاراقچى بولۇش ئۈچۈن كەلدىم، تاغدا ھەربىر ئاغىنىڭ قاراقچىسى بار. ھۆكۈمەتنىڭمۇ قاراقچىسى بولىدۇ. مەن سېنىڭ قاراقچىڭ بولاي، سۆزۈڭدىن چىقمايمەن، كىمنى ئۆلتۈرۈشنى خالىساڭ شۇنى ئۆلتۈرۈپ بېرىمەن › دەپتۇ. ساپا باي: ‹بۇ ھەۋەسلىرىڭدىن ۋاز كەچ، كۆچلۈك، قۇۋۋەتلىك

ئىكەنسەن، قارىغىنا، تاغدەك تۇرىسەن. كېلىپ بىزنىڭ ئېتىزدا ئىشلە › دەپتۇ. ئۇ بوينىنى تولغاپتۇ. ‹خالىساڭ ساڭا قاراقچى بولاي › دەپتۇ، بىزنىڭ باي: ‹ مەن قاراقچى تۇتمايمەن، مەن جۇمھۇرىيەتنى قۇرغان ئادەممەن، ئەمدى ئۇنىڭغا قارشى قاراقچى ئىشلەتمەيمەن › دەپتۇ. بۇ يوغان دېھقانمۇ ئۆزى دۇندەك، چىرايى بەكمۇ سەت، بېلى دۇمچەك ئىكەن. ئۇ، باينىڭ قېشىدىن كېتىپ قاپتۇ. ئىككى كۈندىن كېيىن يەنە كەپتۇ. بايغا: ‹ باي، پۇشايمان قىلمىسەن، مەن شۇنداق ئوق ئاتمەنكى، ئاسماندىكى مىس يارماقنى سوقالايمەن. ھەممە ئادەمنىڭ تاغدا بىر قاراقچىسى بار، مەنمۇ سېنىڭ قاراقچىڭ بولاي، ساڭا كىم قارشى چىقسا، ھەممىسىنى ئۆلتۈرىمەن. قولۇمغا بىر مىلتىق بەرگىن، تاغقا چىقاي، ئۆزۈڭ كۆر› دەپتۇ. بىزنىڭ باي خالىماپتۇ. دېھقان بالىسى بىر ئاي كېلىپ - كېتىپ يۈرۈپتۇ. بىزنىڭ باي يەنىلا ماقۇل بولماپتۇ. ئاخىر ئۇ ساپا بايغا دۇشمەن بولۇپ قاپتۇ. كېتىپتۇ. ساپا باي ئۇنى قاراقچى قىلىپ ئىشلەتمەستىن ياخشى قىپتىكەن. ئۇنى قاراقچى قىلمۇالغان ئابدى ئاغىنىڭ ئاقۇتتى نېمە بولدى؟ ئۇنىمۇ كۆردۇق. ئۇ بىزنىڭ باينىڭ ئالدىدىن تاغقا چىقىپ ئابدى ئاغىنىڭ ئالدىغا بېرىپتىكەن. ئابدى ئاغا ساددا بىر ئادەم، ئۇ ماقۇل دەپتۇ ۋە: ‹ سەن مېنىڭ قاراقچىم بول. تاغلارنى دىققەت قىلىپ ياخشى ئايلانغىن. قايسى دېھقان مەن ھەققىدە يامان گەپ قىلسا ئۇنى ئېتىپ ئۆلتۈرگىن › دەپتۇ. قولىغا يېپىيېڭى بىرمۇنچە مىلتىق ۋە ناھايىتى كۆپ ئوق بېرىپتۇ. ئاجايىپ جىق پۇل تۇتقۇزۇپتۇ. ئۇ تاغقا چىقىپتۇ. تاغدا داڭ چىقىرىپتۇ. داڭقى چىققاندا مەمەت ئاۋاق دەپ ئاتىلىپتۇ. مەمەت ئاۋاق بولغاندىن كېيىن يېزىلارغا كېتىپتۇ. ‹ كىمكى ئابدى ئاغىنىڭ يامان گېپىنى قىلمىسا، ئۇنىڭ خوتۇنلىرىنى تىللىمىسا ئۇنى ئۆلتۈرىمەن › دەپتۇ، ھەممە دېھقان ئابدى ئاغىنى تىللايدىغان بوپتۇ. « قاغىنى باقساڭ كۆزۈڭنى چوقار» دېگەندەك ئىش بوپتۇ. ئۇنى كۆرگەن دېھقانلار يىراقتىنلا ئابدى ئاغىنى

تىللاپ كېلىپ يېنىدىن ئۆتىدىغان بوپتۇ. « يىلانىنى قوينۇڭدا باقساڭ ئالدى بىلەن سېنى چاقار.» تاغلاردا دېھقانلار ئۇنىڭدىن قورقۇپ بىر - بىرى بىلەن كۆرۈشكەندە سالام بېرىش ئورنىغا ئابدى ئاغىنى تىللاپ ئۆتەرمىش. ئابدى ئاغا ئۇنىڭغا ئۇنداق قىلمىسۇن» دەپ گەپ ئېيتىپ بېرىپتۇ. ئۇ خاپا بوپتۇ. ئابدى ئاغىنىڭ ئۆيگە باستۇرۇپ بېرىپ ئوت قويۇپتۇ. ئابدى ئاغىنىڭ ئىككى خوتۇنى بار ئىكەن، ئىككىسىنى بىر ئۆيگە سولاپ قويۇپتۇ. بۇ يوغان ئادەم نۆۋەت بىلەن ھەر ئىككىسىنىڭ نومۇسىغا تېگىپتۇ. ئۇ ئادەم تاڭ ئاتقۇچە خوتۇنلارنى يانمۇيان ياتقۇزۇپ بوزەك قىپتۇ. ئابدى ئاغا بىر ئامال قىلىپ بىزنىڭ يېنىمىزغا كەلدى. بىچارە يوپۇرماقتەك تىترەيتتى. ساپا باي ئۇنى بىزنىڭ ئۆيدە بىر ھەپتە ساقلىدى. بىر كۈنى مەمەت ئاۋاق ئابدى ئاغىنى ئىزدەپ يۈرگۈدەك دەپ ئاڭلىدىم، «ياللا باي، شۇنى يولغا سال، ئۇ ۋەھشىي بىزنىڭ ئۆيگىمۇ باستۇرۇپ كېلىشى مۇمكىن» دېدىم. باي ئابدى ئاغا ئۈچۈن ساقچىنىڭ يېنىدىكى بىر ئۆينى تۈتۈپ بەردى. لېكىن، يەنىلا ئابدى ئاغىنى قۇتۇلدۇرۇپ قالالمىدى. بۇنى ھەممە ئادەم بىلىدۇ. بىر كۈنى كېچىدە مەمەت ئاۋاق ئۇنىڭ ئۆيىگە باستۇرۇپ كەلدى. ئۇنىڭ ئىككى كۆزىگە ئىككى پاي ئوق ئاتتى. بىزنىڭ باي: « مەمەت ئاۋاقنى قاراقچى قىلماستىن ياخشى قىپتىكەنمەن». ئۇ مەدەنىيەت دۈشمىنى، ئىنسانىيەت دۈشمىنى، تاغدا ھېچقانداق قاراقچى قالمايدۇ ... ياغمۇر ئاغىنىمۇ، ئۇ ئوغرىنىمۇ ئۆڭكۈرگە تىقتۇرۇۋېتىمەن» دەپتۇ.

ئەلى ساپا بايىنىڭ سېمىز خوتۇنى ھېكايىنى ھەر خىل تۇرلەپ سۆزلەيتتى. سۆزلىگەنسېرى قىزىل ياڭاقلىرى تېخىمۇ قىزىرىپ كېتەتتى، مەمەتنىڭ ئابدى ئاغىنى چۈقۇر ئوۋادا يېزىمۇيېزا قانداق قوغلاپ يۈرگەنلىكىنى، بىچارە قېرىنىڭ جان قايغۇسىدا ئۆيدىن - ئۆيگە قېچىپ يۈرۈشىنى ئادەمنىڭ كۆزىدىن ياش چىقارغۇدەك ئاۋازدا، يىغلىغاندەك قىلىپ يىپ - يىڭنىسىگىچە

سۆزلەپ بېرەتتى. بەزىدە ئۆزىنى تۇتالماستىن يىغلاپ تاشلايتتى، سۆزىنى شۇنداق داۋاملاشتۇراتتى ۋە « خوپ بوپتۇ » دەپ تۇگىتەتتى. « ساڭا شۇنچە يوغان، دۇدەك، قان ئىچكۈچى قاراقچىنى بېقىش نە ھاجەت؟ ! بىزنىڭ باي دۇنيادىكى ئەڭ جاسارەتلىك ئادەم تۇرۇپ، شۇ چېغىدا قورقۇپ مەمەت ئاۋاقنى قاراقچىلىققا ئالالمىغانىدى. ئابدى ئاغىنا خوپ بولدى. ئەجەب قىلدى. ئۇ شۇ جانۋار بىلەن ئۆز بېشىنى يېدى. مىللەتنىڭ بېشىنىمۇ بالاغا تىقتى.»

تاغدىن شەھەرگە ئاجايىپ - غارايىپ خەۋەرلەر كېلەتتى: ژاندارمىلار ھەر كۈنى ئوچ قېتىم ئۇنى مۇھاسىرىگە ئېلىۋالارمىش، ئۇ بىر يىلاندەك مۇھاسىرە چەمبىرىدىن چىقىپ كېتەرمىش، قۇش بولۇپ ئۇچارمىش. ئۇنى كۆرگەن ژاندارما ۋە ئادەملەرنىڭ كالپۇكلىرى قورققىنىدىن يېرىلىپ كېتەرمىش. يېرىلىپ كەتكىنىنى كۆرگۈچىنىڭ قولى تىترەپ نېمە ئۇچۇندۇر مىلتىقىنىڭ تەپكىسىنى باسالماسمىش. ئۇنىڭ كارامەت كۆزلىرى بارمىش، ئادەمگە قارىسا، ئۇ ئادەم تۇرغان يېرىدە مىخلىنىپ قالارمىش. ئۇنى كۆرگەنلەرنىڭ قورققىنىدىن يۈرىكى يېرىلىپ كېتەرمىش. بىچارە ژاندارمىلار قورققىنىدىن قوللىرى تىترەپ، مىلتىقلىرىنى ئاتالماسمىش ...

بىر كۈنى كېچىدە ئۇ ھاكىمنىڭ ئۆيگە كىرىپتۇ، گېلىدىن بوغۇپتۇ: «مەن مەمەت ئاۋاق، مەن بىلەن ئويناشما، مەن شۇ تاغلاردا، چۈقۇر ئوۋادا قانچىلىك ئاغا، ئەپەندى بولسا، ھەممىسىنىڭ يىلتىزىنى قۇرۇتۇۋېتىمەن » دەپتۇ. ھاكىمنىڭ پېيىگە چۈشمەسلىككە قەسەم ئىچىپتۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ...

ئۇ ئانىسىنى، خوتۇنى خەدىچەنى، بالىسىنى ژاندارمىلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالمىسۇن دەپ ئۆلتۇرۇۋېتىپتۇ. دادىسىنىمۇ ئۆلتۇرۇپتۇ، دېگەن گەپ بار. بىراق، بۇ يالغان، چۈنكى دادىسى ئاللىبۇرۇن ئۆلۈپ كەتكەن. بۇ مەمەت ئاۋاق يېتىم ئۆسۈپتىكەن.

بىر ئىنسى بار، دېيىشىدۇ. ئۇمۇ قېچىپ يۈرگۈدەك. ئۇنى تۇتۇۋالسا ئۇنىمۇ ئۆلتۈرۈۋېتەرمىش.

قەلئە ئۈستىگە چىقىپ ئۆلتۈرىدىكەن. ئۇ يولدىن ئۆتكەن ئاياللارنىڭ نومۇسىغا تېگىدىكەن. ئەرلەرنىڭ ئوڭ قولىنى كېسىپ تاشلايدىكەن.

مۇستاپا كامالغا: « مېنى يوق قىلمەن دېمە، سەن يوق قىلالمىغان ئاغىلارنى، موللىلارنى مەن يوق قىلىمەن. فېئودالالارنىڭ كاللىسىنى كېسىپ ۋاگونلارنى توشقۇزىمەن. ئۇنى ساڭا يوللايمەن » دەپ خەۋەر ئەۋەتىپتۇ. مۇستاپا كامال پاشامۇ ئۇنىڭغا چېقىلمايدىكەن. « ساڭا چېقىلمايمەن، قەدىمىي چۇقۇر ئوۋادا، كەڭ توروس تاغلىرىدا ئۆز ھۆكۈمرانلىقىڭنى قىل » دەپ پەرمان چىقىرىپتۇدەك.

— ئەمدى بىز ئۆزىمىزنىڭ غېمىنى قىلايلى، قېرىندىشىم. ئۆز بېشىمىزنىڭ ئامانلىقىنى ساقلايلى.

ھاكىم ئۇمىدلىنەتتى. ئۇمىدسىزلىنەتتى. قورقاتتى، يۇرەكلىنەتتى. ئىچى پۈشۈپ يېرىلىپ كېتەي دەيتتى، سۆزلىشەتتى، يالغان ھېكايىلەرگە ئىشىنىش ئۈچۈن تەييار تۇراتتى.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە، مۇشۇنداق يامغۇرلۇق كۈندە مەمەت ئاۋاقمۇ يايداق ئاتنىڭ ئۈستىگە ئارتىلىپ شەھەرگە ئەكېلىنىسە ... قانداق قىلىشلىرىنى بىلەلمەيتتى. خۇشال بولۇشسۇنمۇ ! يىغلاشسۇنمۇ؟

يامغۇر ياغاتتى، يەردىن ھور كۆتۈرۈلەتتى. بىر ئېقىن سۇ چۇقۇر ئوۋانىڭ ئۈستىدىن ئاق دېڭىزغا قاراپ ئاقاتتى، چاقماقلار چاقاتتى. ئەتراپ قايناپ تاشاتتى، كۇن چىقاتتى. قاراقچىلارنىڭ مىسكىن، ئېگىز جەسەتلىرى ژاندارما قوماندانلىق ئىشتابىنىڭ ھويلىسىدا، ئاق مەرمەر تاشنىڭ يېنىدا ... چىلىق ـ چىلىق ھۆل ياتاتتى.

يامغۇر ياغاتتى، ئاپتاپمۇ چىقاتتى.

32

ھاكىم كېلىپ كەتكەندىن كېيىن ھېچقانداق ۋەقە بولمىدى. ئەلى ساپا باي ئىككى قېتىم ئاتلىق كېلىپ ئەتراپقا دىققەت قىلىپ قاراپ، ئۇچرىغان ھەربىر ئادەمگە كۆزلىرىنى ئالايتىپ يېزىنى ئايلىنىپ چىقىپ كەتتى. ئۇ كەتكەندىن كېيىن دېھقانلارنىڭ كۆڭلىگە قورقۇنچ چۈشتى، كۈچەيدى، پەللىگە يەتتى. ھەر كۈنى ئەلى ساپا باينىڭ بىر ۋەقە تۇغدۇرۇشىنى كۈتۈشەتتى. ھېچقانداق ۋەقە بولمىغاندىن كېيىن بوشاپ قېلىشتى.

شۇ كۈنلەردە ئىدرىس بەگ ئىككى ئاتلىق ئادەمنى باشلاپ يېزىغا كېلىپ ئوسمان چوڭنىڭ ئۆيىگە چۈشتى. ئوسمان چوڭغا ھەيران قالغانلىقىنى، ئۇنىڭغا بولغان مۇھەببىتىنى، ھۆرمىتىنى سۆزلىدى. ئۇنىڭ ئەلى ساپا باينىڭ ئالدىدا قىلغان ھەركەتلىرى يېقىپ قالغانىدى. ئۇنىڭ باتۇرلۇقلىرىنى ماختىدى.

— بىز ئارىپ سايىم بەگنىڭ ئالدىدا چىداپ تۇرالمىدۇق. ئۇنىڭغا ئۆزىمىزنى ساتتۇق. مانا ئاخىر بۇ ئەھۋالغا چۈشتۇق. شۇنداق قىلىپ تاغلارغا چىقىپ كەتتۇق.

ئىدرىس بەگ خورسىناتتى، ئۇ ياش، كېلىشكەن، يۈزى سولغان، ئورا كۆز ئادەم ئىدى.

— بىزمۇ بىر ئىشلارنى قىلىشىمىز كېرەك. ئارىپ سايىمغا ئېتىزلىرىمغا چېقىلما، خودىدى يۈز ئەللىك مىڭ لىرالىق پۇل چېكىنى ئويدۇرۇپ چىقارغاندەك، شۇ يىگىرمە تۆت يىلىنمۇ سەن ئويدۇرۇپ چىقاردىڭ، قانداق ئويدۇرغان بولساڭ، شۇنداق بىكار قىل ! دەپ خەۋەر يوللىدىم. ھازىر كۈتۈۋاتىمەن، ئاخىر نېمە قىلىشىمنى ئۆزۈم بىلىمەن. بۇلارنى ئالدىمغا ئۇچرىغانلا ئادەمگە دەپ كېلىۋاتىمەن. ئاخىرغىچە بۇ خەۋەرنى يوللايمەن. ئەگەر ئارىپ سايىم ئەقلىنى تاپمىسا، ئۇ چاغدا باشقىچە سۆزلىشىمەن. كۇرد ئەلى ئاغا ماڭا: « ئارىپ سايىم بەگ ئويلاۋاتىدۇ، ئاجايىپ جىددىي

ئويلاۋاتىدۇ » دەيدۇ. ئويلىسۇن، كۆرۈپ باقايلى. مەن سەۋرچانمەن. سىلەرمۇ سەۋرلىك بولۇڭلار.

ئىدرىس بەگنىڭ ئوسمان چوڭنىڭ ئۆيىگە چۈشكەنلىكىنى ئاڭلىغان دېھقانلار ئۇنىڭ ئۆيىگە يۈگۈرۈپ كېلىشتى. سەيپەلى، سەپچە كەھيا، پەرھات موللاملارمۇ كېلىشتى.

دېھقانلارنى كۆرۈپ ئىدرىس بەگنىڭ كۆزلىرىگە ياش كەلدى. چىدىيالماستىن سۆزلەشكە باشلىدى:

— سىلەرگە ھەۋىسىم كېلىدۇ. ئەلى ساپا سىلەرگە قاتتىق زۇلۇم سالدى، ئارىپ سايىم بەگنىڭ بىزگە سالغان زۇلۇمىدىنمۇ بەتتەرەك. بىز چىدالمىدۇق، بىز ئاتا ـ بوۋىلىرىمىزدىن قالغان يەرلىرىمىزنى بىر ـ بىرلەپ ئارىپ سايىمغا ساتتۇق، قورقۇپ ساتتۇق، ماڭا ئوخشاش قاراقچى بولۇپ كەتتۇق. ساتتۇق، ئەخمەقلىق قىلىپ ساتتۇق ... شۇنداق قىلىپ، مانا شۇنداق تاغلارغا چىقىپ كەتتۇق. سىلەرگە ھەيرانمەن، بەرداشلىق بېرىۋاتسىلەر. بىر دەرەخ قانچىلىك يوغان، قانچىلىك كۆچلۈك، قانچىلىك مۇستەھكەم بولسۇن، ئۇنى يەردىن تەۋرەتسىڭىز قۇرۇپ كېتىدۇ. بىزنى يېرىمىزدىن قوزغىۋەتتى. بىز قۇرۇپ كېتىمىز. سىلەرگە ھەيرانمەن.

دېھقانلارمۇ ئۇنىڭ چىرايلىق سۆزلىرىگە، بۇغىنىڭ كۆزلىرىدەك يوغان كۆزلىرىگە، ئۇزۇن، قاتتىق بارماقلىرىغا ھەيران قېلىشتى. ئۇنىڭغا بەكمۇ ئىچىندى.

ئىدرىس بەگ ئېتىغا مىنىپ يېزىدىن ئايرىلغان چاغدا دېھقانلارنىڭ كۆڭلىدە بىر خىل ئېچىنىش تۇيغۇسى پەيدا بولدى. ئىدرىس بەگنىڭ ئاقىۋىتى قاراڭغۇ ئىدى. بۇنى ئۇلار بىلەتتى. ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۇ ھەر دائىم ئات ئۇستىدە تۇزلەڭلىكتە كېزىپ يۈرەتتى. ئۇنى پات ئارىدا كەكلىكنى ئوۋلىغاندەك ئوۋلاشلىرى مۇمكىن ئىدى.

ئىدرىس بەگ ئۇلاردىن ئايرىلىپ ئۇزاق ئۆتمەستىن كەينىگە يېنىپ، ئوسمان چوڭغا: «ئوسمان ئاغا، مەن بىلەن يېزىنىڭ

سىرتىغا چىققۇچە بىللە ماڭ» دېدى. ئېتىدىن چۈشۈپ ئوسمان چوڭنى يۆلىۋالدى. يېزىنىڭ سىرتىغا چىقىش بىلەن: «ئوسمان ئاغا، مەن بۇ يېزىغا نېمە ئۈچۈن كەلدىم، بىلەمسەن؟» دەپ سورىدى ۋە: «مەن مەمەت ئاۋاقنىڭ بۇ يېزىغا كەلگەنلىكىنى، سىلەرنىڭ ئۆيگە چۈشكەنلىكىنى ئاڭلىدىم، ئۇنى كۆرۈش ئۈچۈن كەلدىم. ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشسەم مەن ئۈچۈن ياخشى بولغان بولاتتى، ئۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ياخشى بولاتتى» دېدى.

ئوسمان چوڭ ئويلىنىپ قالدى. ئاغزىدا نېمە دېسۇن، كۆڭلىدە دېھقانلارنىڭ مەمەت ئاۋاقنى ئۇنىڭغا دەپ قويغانلىقلىرىغا قارىغاندا، بۇ ياخشى ئادەم بولسا كېرەك، ئىشەنسە بولىدىغان ئوخشايدۇ، دەپ ئويلىدى. ئۇنداق بولسا بارلىق ئەھۋالنى ئۆز ئەينى ئۇنىڭغا سۆزلەپ بېرىش كېرەك.

بىر دەرەخ تۈۋىگە كېلىپ ئولتۇرۇشتى. ئوسمان چوڭ ئىدرىس بەگكە بولغان ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى بىر ـ بىرلەپ سۆزلەپ بەردى.

ئىدرىس بەگ ئۇنىڭ قولىنى سۆيۈپ تۇرۇپ، ئايرىلىدىغان چاغدا:

— خاتىرجەم بول، ئوسمان ئاغا، ئۇنى ساڭا تېپىپ بېرىمەن، — دېدى ـ ده، ئېتىغا مىندى. تۇزلەڭلىككە قاراپ چاپتى.

ئىدرىس بەگ كېتىپلا يېزىغا ژاندارمىلار كېلىشتى. ئىدرىس بەگنىڭ يېزىدىن سەللا بۇرۇن چىقىپ كەتكەنلىكىنى ئاڭلاش بىلەن تۇرالمىدى، ئارقىدىن قوغلاپ ماڭدى.

ئىككى كۈندىن كېيىن ئاناۋارزا قەلئەسىدە ژاندارمىلار بىلەن ئىدرىس بەگنىڭ توقۇنۇشقانلىقى ھەقىقىدىكى خەۋەر ئاڭلاندى. توقۇنۇش خېلى ئۇزاق ۋاقىت داۋام قىلغان، ئىدرىس بەگ شۇنچىلىك باتۇرلۇق بىلەن كۆزىنى ھەر يانغا تىكىپ، ئۆزىنى ھەر يانغا ئېلىپ سوقۇشۇپتۇكى، ژاندارمىلارنى ھەر يانغا تارقىتىپتۇ، دەل چۈش ۋاقتىدا ئېتىغا مىنىپ ئۇ يەردىن يىراقلىشىپ كېتىپتۇ.

يـاز كەلـدى. تـومـۇز باشـلانـدى. ئـاقچـەسـازنـىڭ سـۇلـىرى پورۇقلىدى. تەبئەت مەنزىرىسىگە ياراشقان يۇزلەپ چوڭ قۇش تۇزلەڭدە چېپىپ كېزىشكە باشلىدى. لەيلەكلەر ۋە باشقا كۆچمەنچى قۇشلار، بېلىقئالغۇچىلار، ھۆپۈپىلەر، پاختەكلەر ۋە باشقا مىڭلاپ ھەر خىل قۇش ئاقچاسازنىڭ ئاسمىنىنى، پاتقاقلىقىنى قاپلاپ كەتتى. يەلكەندەك بۇلۇتلار يىراقتا — ئاق دېڭىزنىڭ ئۈستىدە توپ - توپ ئۇزۇشتى. غەرب شامىلى چىقتى. سېمىز، يوغان ياۋا تۇڭگۇزلار تاغلاردىن تۇزلەڭگە چۈشتى. چېكەتكىلەر چوڭايدى، توپىلار، ئۆسۈملۈكلەر، قۇشلار، ھاشاراتلار، ھەممە نەرسە چەكسىز كۆپەيدى. ئاناۋارزانىڭ يەرلىرى تېخىمۇ جانلىنىپ كەتتى، قاينام تاشتى، ھەممە نەرسىسى ئىككى - ئۈچ ھەسسە كۆپەيدى. ئۆمۈچۈكلەر، ئۆمۈچۈك تورلىرى، ھەرىلەر، ھەرە كۆنەلگۈلىرى بىرنەچچە ھەسسە كۆپەيدى، كېڭەيدى، چوڭايدى، ئاناۋارزا زېمىنى ياش جانلىقلارنىڭ جانلىنىش تېزلىكىدە كارامەت تۈس ئالدى.

بۇ يىل ۋايۇاينىڭ زىرائەتلىرى قويۇق ۋە مول بولدى. بۇغدايلار ئادەم بويىدىن ئېگىز ئۆستى. كۆپ يەردە زىرائەتلەر ئېغىر باشاقلىرىنى كۆتۈرەلمەستىن يېتىپ قالدى. تاۋۇزلار كۆرۈلۈپ باقمىغان چوڭلۇقتا ئوخشىدى. قوغۇنلار ساپسېرىق، يوغان بولۇپ ئىسسىقتا دىماقنى يارغۇدەك، ھەسەلدەك پۇراپ كەتتى. قوغۇنلۇقتىن خېلى يىراقتا كېتىۋاتقانلارمۇ ھاۋاغا، توپىغا سىڭىپ كەتكەن قوغۇنىنىڭ تاتلىق پۇرىقىنى پۇراپ مېڭىشاتتى. كىشىنى مەست قىلغۇچى بۇ شېرىن پۇراقنى پۇراپ - پۇراپ تويمايتتى. يوغان، ئاق كېپىنەكلەر خۇددى قۇشلاردەك يۇقىرى ئۆرلەپ ئۇچۇشقا باشلىدى. يوغان، پارقىراق قارا چۈمۈلىلەر توق، ئېغىر بۇغداي دانلىرىنى تىزىلغان پېتى مىڭبىر جاپادا بىرنەچچىسى بىرلىشىپ توشۇيتتى. بۇ چۈمۈلىلەردىن يەتتە - سەككىزى بىرلىشىپ ئالىچىپار، پوستى قاتتىق، مىڭ خىل رەڭدە پارىلداپ تۇرىدىغان بىر ھاشاراتنىڭ

ئۆلۈكىنى تەسلىكتە توشۇيتتى. ئۆمۈچۈك تورلىرىغا چۈنىلەر يېپىشىپ قالغانىدى. يوغان، سېمىز ئۆمۈچۈكلەر بۇلۇڭلارغا بېرىپ بۇ چەكسىز بەرىكەتلىك داستىخانلىرىنىڭ بېشىدا تاماقلىرىنى سىڭدۈرۈش ئۈچۈن ئۈيقۇغا كەتكەنىدى. ئۇخلاۋاتقان ئۆمۈچۈكلەرنىڭ ئالدىغا چۈنىلەر يېغىپ تۇراتتى، تورلار بارغانسېرى ئېغىرلىشاتتى. ئوخشىمىغان مېۋىلەردەك شاخلىردىن تۆۋەنگە ساڭگىلاپ تۇراتتى. بەزىدە تورلار شۇنچىلىك ئېغىرلىشىپ كېتەتتىكى، ئوتتۇرىلىرى چۆكۈپ ساڭگىلاپ، تېشىلىپ، يىرتىلىپ كېتەتتى. تورلىرى بەرىكەتتىن، ئېغىرلىقىدىن بۇزۇلۇپ كەتكەن ئۆمۈچۈكلەر شۇ زامان زور غەيرەتكە كېلىپ، تورلىرىنىڭ قاپقارا بويىلىپ كەتكەنلىكىنى كۆرەتتى، بۇلۇڭلىرىغا تىقىلىپ، يېڭىدىن چوڭقۇر ئۈيقۇغا پاتاتتى.

ھەرە كۆنەلگۈلىرىنىمۇ شاخلار كۆتۈرەلمەي قالاتتى. قارا چاتقاللىقتا، ئاقچەسازنىڭ چاتقاللىقىدا يۇزلەپ ھەرە كۆنەلگۈسى بار شاخلار يەرگە ئېگىلىپ چىرىپ كېتەتتى، كۆنەلگۈلەردە مىليونلاپ ھەرە ئۇستى - ئۈستىگە قونۇشۇپ، پارقىراق قاناتلىرىنى دۈمبىلىرىگە يېپىشتۇرۇپ ھۇرۇنلۇق بىلەن ساقلاپ يېتىشاتتى.

ئوسمان چوڭ چۇقۇر ئوۋانىڭ يېتىپ كەتكەن، چوڭ - چوڭ باشاقلىرى يەرگە تېگىپ تۇرغان قارا قىلتىرىقلىق بۇغدايلىرىنى ئورۇۋېتىپ:

— يائاللا، ئىنشائاللا، — دەيتتى ۋە بۇغداي باغلىرىنى يۇقىرى كۆتۈرەتتى، — مۇنداق بەرىكەتنى ... خامانلارغا، تۇزلەڭلەرگە بۇ يىل بۇغداي پاتمايدىغان بولدى. خامانلار، تۇزلەڭلەر تولۇپ تاشىدۇ ! دەپ ۋارقىرايتتى، — يائاللا، ياراتقۇچىغا جېنىم تەسەددۇق.

ئوسمان چوڭ خۇشاللىقىدىن ئىچىگە پاتمايتتى، خۇشاللىقىنى ئالدىغا ئۇچرىغانلا نەرسىگە، قورت - قوڭغۇزلارغا، قۇشلارغا، يىلان - چايانلارغا، ئادەملەرگە يەتكۈزمەكچى بولاتتى.

پۈتۈن ژايۇاي يېزىسىمۇ ئومۇمەن مۇشۇنداق بىر خىل خۇشاللىق ئىچىدە ئىدى. تولا ئادەم بەزگەك بولۇپ كەتتى. پاتقاقلىقتىن بۇلۇتتەك توپ - توپ پاشا - چۆمۈن ئۇچۇپ كېلەتتى، كېچىلىرى ھېچقانداق ئادەم راھەتلىنىپ ئۇخلىيالمايتتى، ئەمما خۇشاللىقلىرى بارغانسېرى ئېشىپ باراتتى. يېزا بايرام ھاۋاسىغا چۆمگەنىدى. جانلىق، ئىشتەيلىك، ئۇمىدلىك ھالدا زىرائەتلىرىنى ئورۇپ خامانغا توشۇيتتى. يامان كۈنلەرنى، زۇلۇم - زومبۇلۇقلانى ئاللىقاچان ئۇنتۇشقانىدى. ئوغرىلانغان ئاتلىرىنى، ھاكىمنىڭ يامان قىلمىقلىرىنى، خۇدانىڭ قۇتلۇق كۈنى كېچىسى يېزىغا باستۇرۇپ كىرىپ ئېتىلغان ئوقلارنى ئۇنتۇپ كېتىشكەنىدى. ئادەتتە سۆرەمنى ئاتلارغا قاتاتتى. بۇ يىل نېمە بىلەن سۆرەم سالاتتى؟ بۇنىمۇ ئويلاپ قويۇشمايتتى.

ئەلى ساپا باينىمۇ بۇ يىلقى مول ھوسۇل خۇشاللىقى سىرىڭ قىلىۋەتتى. ئۇ ھوسۇللۇق ئېتىزلارغا قاراپ - قاراپ قوياتتى، چىشلىرىنى غۇچۇرلىتاتتى، مۇشتلىرىنى تۈگەتتى.

— ئاھ، ئىتلار، ژاي ئىسىت دېھقانلار ! سىلەرگە كۆرسىتىپ قويىمەن، تۇرۇپ تۇرۇڭلار ! — دەيتتى.

ئىدرىس بەگنىڭ ئەكىلگەن خەۋىرى راست ئىدى. مەمەت ئاۋاق يەنىلا تاغلاردا پەيدا بولۇپ قالغانىدى. ئەمدى ھەر كۈنى دېگۈدەك مەمەت ئاۋاق ھەققىدىكى خەۋەر تاغدىن تۇزلەڭلىككە كېلىپ تۇراتتى ۋە شۇ زامان بۇ خەۋەرلەر كوزان يېزىلىرىدىن جەيھانغا، جەيھاندىن ئوسمانىيە، قەدىرلى يېزىلىرىغا، ئۇ يەردىن بۇلارنىڭ باغچىگە تارقىلاتتى.

ژايۇاي يېزىسىدا مەمەت ئاۋاق ھەققىدىكى، ئاغىلار، بايلار، ژاندارمىلار ھەققىدىكى ناخشىلار ئېتىزدىن - ئېتىزغا ياڭراپ تۇراتتى. مەمەت ئاۋاق ھەققىدە ئېيتىلغان ناخشىلار ھەيران قالارلىق ۋە مۇھەببەتلىك ئىدى. ئاغىلار، بايلار، ژاندارمىلار ھەققىدىكى ناخشىلار بولسا، ئۇلارنى مەسخىرە قىلىدىغان ھەجۋىي

جەڭگىۋار ناخشىلار ئىدى ...

ھەر خىل ھېكايىمۇ تاغلاردىن تۇزلەڭلىككە تارقىلاتتى، ئەقىلگە سىغمايدىغان تۇرلۇك - تۇمەن ھېكايە.

قىسسىم - قىسسىم ژاندارما، يەر - جاھاننى قاپلاپ كەتكەن دېھقانلار توروس تاغلىرىغا چىقىپ تۆشۈكمۇتۆشۈك، تاشمۇتاش مەمەت ئاۋاقنى ئىزدەيتتى. ئۇنى مىڭبىر جاپادا بىر يەردە قورشۇبلىشاتتى، مەمەت بۇ ئادەم سېپىلى ئىچىدە ئۇمىدسىزلىككە چۈشەتتى. بىراق، ھەر قېتىمدا بۇ سېپىلنى ئۆرۈپ قۇتۇلۇپ كېتەتتى.

بىر كۈنى ئەتىگەندە مەمەتنىڭ توۋاراسىدا، ساۋرۇن كۆزىدە، بابىكلىدە، قىزىلجا تېغىدا قورشۇبلىنغانلىقى ھەققىدىكى خەۋەر كەلدى. ئاناۋارزا دېھقانلىرى دېمىنى ئىچىگە يۈتۈپ خەۋەرلەرنىڭ ئاقىۋىتىنى كۈتۈشەتتى، يېمەي، ئىچمەي، ئۇخلىماي كۈتۈشەتتى. ئەمدى كېلىدىغان خەۋەرنى مەمەتنىڭ غەلىبە خەۋىرى بولۇشىنى بىلىپ تۇرسىمۇ، يەنىلا كۆزلىرىگە ئۇيقۇ كىرمەيتتى.

مەمەتنىڭ قورشاۋدا قالغانلىقى ھەققىدىكى خەۋەرنى كىمنىڭ ئەكەلگەنلىكىنى، كىمنىڭ تارقاتقانلىقىنى، كېيىن قۇتۇلۇپ چىققانلىقى ھەققىدىكى خەۋەرنىڭ شۇ زامان چۇقۇر ئوۋاغا قانداق تارقالغانلىقىنى ھېچكىم بىلمەيتتى. ھەر ئىككى خەۋەرگىمۇ ئوخشاشلا كۆڭۈلنىڭ ساپلىقى بىلەن ئىگە چىقاتتى.

خەۋەرلەر بىر ئادەمدىن، بىر يولۇچىدىن، بىر بالىدىن، بىر ئايالدىن ۋە بىر يەردىن چىقىپ قالاتتى. ھېچكىم سوراشتۇرۇپ يۈرمەيتتى. سوراپ سۈرۈشتە قىلىش ئەقىللىرىگىمۇ كەلمەيتتى. بىر يەردىن بىر خەۋەر يېتىپ كەلسە، ئۇنىڭ قانداق خەۋەر بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ھېچكىم ئارىلاشمايتتى. ئىشقىلىپ، دېھقانلار مەمەت ئاۋاق ھەققىدىكى خەۋەر ئاڭلىماي قالمىسىلا، قانداقلا بولسۇن، بىرەر خەۋەر كەلسىلا بولدى دەيتتى، ئۇنىڭدىن نېرىسى بىلەن چاتىقى يوق ئىدى.

* * *

ژاندارمىلار ئارقىدا، مەمەت ئالدىدا ... مەمەت تاغقا قاراپ قاچاتتى. ژاندارمىلار بەكمۇ كۆپ ... ژاندارمىلارنىڭ كۆپلۈكىدىن يىگىنە تاشلىساڭ يەرگە چۈشمەيدۇ. كارامەت جىق. ئۇنىڭدىن باشقا دېھقانلار، كۆزى كور بولۇپ كەتكۇر، ئائىلىسى ۋەيران بولغۇر، ئەخمەق، ئېشەك دېھقانلار ... سىلەر مەمەت ئاۋاقتىن نېمە تەلەپ قىلماقچىسىلەر؟ ! ھەي ئەخمەقلەر، مەمەت ئاۋاق سىلەرگە نېمە قىلدى؟ ھەي قاپاقباش ئېشەكلەر، ۋاي ئېشەك دېھقانلار ! ئۇلار تاغ يامزىلىغا ياماشقان، تاغنىڭ تۆت تەرىپىنى قورشىۋالغان ھالدا مەمەت ئاۋاقنى قوغلايتتى، مەمەتمۇ جان ـ جەھلى بىلەن قاچاتتى. ئەمدى قۇتۇلۇش مۇمكىن ئەمەس. مەمەت تاغنىڭ چوققىسىغا قاراپ قاچىدۇ، بىراق ئۇ يەردىن ئۇچۇپ كېتەلمەيدۇ ـ دە ... ئارقىسىدىن يۇزبېشى پاروخ كۇلۇپ تۇرۇپ ۋارقىرايتتى: «ئاز قالدى، مەمەت ئاۋاق، ئاز قالدى ! تاغنىڭ چوققىسىغا ئاز قالدى ! تۆۋەندىن بىزمۇ چىقىمىز، تاغنىڭ چوققىسىدىن نېرىغا يول يوق ! سېنى تۇتۇۋالىمەن ! بوينۇڭنى ئارغامچىدا باغلاپ يېزىمۇيبزا سۆرەيمەن ! مايمۇندەك ئوينىتىمەن !» ئۇ دېھقانلار تاماشا كۆرىۋاتىدۇ، زەھەرخەندىلەر، ئۇلارغا نېمە بولغان؟ دېھقانلار كۇلۇشەتتى. مەمەت تەرلەپ كەتتى. تەر توختىماي ئاقاتتى. تاغنىڭ چوققىسىدىكى بىر خادا تاشنىڭ ئارقىسىغا مۆكۈنۈۋالدى، بولۇشچە ئوق ئاتتى، ژاندارمىلار تۆۋەندە، مەمەت چوققىدا، ئىككى كېچە ـ كۈندۈز جەڭ قىلىشتى. بىچارە مەمەت ئوچ كۈندىن بېرى ئاغزىغا گىياھ سالمىغاندى. قورسىقى كارامەت ئېچىپ كەتتى. جان قايغۇسىدا ئاچلىقمۇ ئېسىگە كەلمىگەندى. مەمەت ژاندارمىلارنى ئۆلتۈرمەيتتى. دېھقانلارغىمۇ ئوق ئاتمايتتى، ئاھ، ياللا، شۇ پەسكەش دېھقانلارنىڭ يۈرەكلىرىنىڭ ئوتتۇرىسىغا ئوقنى كىرگۈزۈۋەتكەن بولسا، ئاھ ! شۇ

نەس، نومۇسسىز دېھقانلار ! دېھقانلارنىڭ بېشىغا ... كاشكى. ئاخىر مەمەتنىڭ ئوقلىرىمۇ تۈگەيدۇ. بىچارە مەمەت نېمىمۇ قىلالىسۇن، شۇنچە كۆپ ئادەمگە يالغۇز ئۆزى قارشى تۇرۇۋاتسا ... ئوقى يوق، ھېچ نەرسىسى يوق. بىردىنلا مېڭىسىگە بىر نەرسە كەلدى. تاشلارنى يۇقىرىدىن تۆۋەنگە دومىلىتىشقا باشلىدى. ئۇنىڭدىن باشقا ئامال بارمۇ؟ تاش تاشنى دومىلاتتى ... تاش تاشنى، تاش تاشنى ... تاغنىڭ چوققىسىدا، تاغ يامزىلىدا قىيامەت بىر ئىش بولدى. تاش سەلدەك ئاقاتتى، توختىمايتتى. ژاندارمىلار، دېھقانلار دېمىنى تاغ ئېتىكىدە ئېلىشتى. قاچامسەن، تۇرامسەن، ئۆزۈك بىل. تاش تاشنى دومىلاتتى، تاش تاشقا تەگدى ... ژاندارمىلاردىن، دېھقانلاردىن يارىلانمىغان ئادەم قالمىدى. ۋاي پەسكەش دېھقانلار، خوپ بولدى. يۈرىكىم ئارام تاپتى ... يەر بىلەن ئاسمان بىر ـ بىرىگە ئارىلىشىپ كەتتى. ئاسمان گۈلدۈرلىگەندەك، ئەتراپ گۈلدۈرلەپ كەتتى. پۈتۈن بىر كېچە تاغدىن تۆۋەنگە قاراپ تاش كەلكۈنى ئاقتى.

* * *

مەمەت بىلەن ژاندارمىلار ئېتىشىشنى داۋام قىلدۇرۇپتۇ. مەمەت يەنە قورشاۋدا قاپتۇ. ئاخىر مەمەت قورشاۋنى يېرىپ چىقىپتۇ، تاڭ ئېتىشتىن سەل بۇرۇن، كۈن چىقاي دەپ قالغانىكەن، مەمەت ناھايىتى تېز قاچىدىكەن، ژاندارمىلارمۇ ئارقىدىنلا قوغلاپتۇ. كۈن چىققاندا بىر چىغىر يولدىن ئۆرلەۋاتقانىكەن، شۇ چاغدا قارسا ناھايىتىمۇ قېرى بىر ئايال ... ژاندارمىلار تۇنۇگۈن بۇ ماينىڭ ئېشىكىنى ئۆلتۈرۈۋەتكەنىكەن. بۇ ماي نەۋرىلىرى ئۈچۈن تۇغمەندە ئۇن تارتىپ كېلىۋاتقانىكەن ... ئېشەك بىر يانغا چۈشۈپتۇ، ئۇن تاغرى بىر يانغا ... قېرى ماي قوللىرىنى قوينىغا تىقىپ، ئۆلۈك ئېشىكىنىڭ بېشىدا ئىگىراپ ئولتۇرۇپتۇ:

— ئېتىمنى سورىساڭ، زەينەپ، يېزامنى سورىساڭ، شۇ ئۇدۇلدىكى يېزىدىن بولىمەن. ئاتا ـ ئانىسىز بەش نەۋرەم بار. ئۇنىڭدىن ـ بۇنىڭدىن سوراپ بۇغداي يىغدىم، قوشنامنىڭ ئېشىكىنى سوراپ ئالدىم. تۇگمەنگە باردىم، ئۇن تارتتىم. تۇگمەندىن كېلىۋاتسام مانا مۇشۇ يەردە ژاندارمىلار ئېشىكىمنى ئېتىۋەتتى. نېمىشقا ئاتتىكەن، بىلمەيمەن. يېزىغا قانداق كېتىمەن، قوشنامغا نېمە دەيمەن؟ ھالىم خاراب، نەۋرىلىرىم ئۆيدە ئاچتىن ئاچ مېنى ساقلاپ ئولتۇرۇشقاندۇ. ۋاي قاراقچىلار باشلىقى، سەن مېنى ئۆلتۈرمىسەڭ نېمە بولىدۇ؟ ژاندارمىلار ئېشىكىمنى ئۆلتۈرۈۋەتتى، قاراقچىسىمۇ مېنى ئۆلتۈرمەكچى، مېنى ئۆلتۈرمىگىن، ئوغلۇم!

مەمەت ئۇن تاغىرىنى مۇرىسىگە ئارتىپتۇ.

— تۇر، ئانا، قېنى ماڭايلى، ئېشەكنىڭ ئىگىسىگە پۇلنى مەن بېرەي، — دەپتۇ.

قېرى ئايال بىردەم ـ بىردەم مەمەتنىڭ قولىغا ئېسىلىدىكەن، ئىنىس ـ جىنىمۇ سەن ياكى خىزىر ئەلەيھىسسالامۇ سەن، دېگۈدەك. مەمەت تاغارنىڭ ئېغىرلىقىدا مۈكچىيىپ قاپتۇ. ئۇ شۇ ھالىدا مېڭىپتۇ، بىر تەرەپتىن ژاندارمىلار ئۇياق ـ بۇياقتىن ئوق ئېتىپ ئۇنى ئىزدەشكە باشلاپتۇ.

مومای ژاندارمىلار ئىزدەۋاتقان، ئوق ئېتىۋاتقان ئادەمنىڭ مۇشۇ ئىكەنلىكىنى بىلىپتۇ. بۇنى بىلىش بىلەنلا يالۇۋرۇشقا باشلاپتۇ:

— ئۇن تاغىرىمنى تاشلاپ قوي، قۇربانىڭ بولاي قاراقچى قوزام، مېنى تاشلاپ قاچقىن. ژاندارمىلار ھازىر كېلىپلا ئېشىكىمنى ئۆلتۈرگەندەك سېنىمۇ ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ. بالىلارغا ھېچ نەرسە بولمايدۇ. ئاچلىقتىن ئۆلمەيدۇ ... ئوبدان قاراقچى، چىرايلىق بالام، مېنى دەپ ئۆلمىگىن، قاچ!

مەمەت مومانىڭ سۆزلىرىگە پىسەنت قىلماپتۇ، ئۇن

تاغىرىنىڭ ئاستىدا مۈكچىيىپ يېزىغچە كەپتۇ. ئېشەكنىڭ ئىگىسىگە پۇل بېرىپتۇ. تاغلىق دېھقانلار ئۇنىڭ مەمەت ئاۋاق ئىكەنلىكىنى بىلىشىپتۇ. ئۇنى تۇتۇۋېلىپ ھۆكۈمەتكە تاپشۇرۇپ بەرمەكچى بولۇشۇپتۇ. مەمەت ئۇلارنىڭ يۈزلىرىگە تۇكۇرۇپتۇ:

— تۇفى، سىلەرنىڭ يۈزۈڭلەرگە! ئىتلار! — دەپتۇ، — ھۆكۈمەتتىن نېمە ياخشىلىقلارنى كۆرگىنىڭلار ئۈچۈن مېنى تاپشۇرۇپ بېرىسىلەر؟! سىلەرگە تۇكۇرىمەن! يۈزۈڭلەرگە تۇكۇرىمەن!

ئاغزىغا كەلگەننى دەپتۇ. ئۇلارمۇ قىلغانلىرىغا پۇشايمان قىلىشىپتۇ، ئىزا تارتىشىپتۇ. مەمەتمۇ ئۇلاردىن قاتتىق رەنجىپتۇ. ئۇلارنىڭ بىر پارچە نېنىنىمۇ يېمەپتۇ.

*　　*　　*

شۇنداق مۇلايىم، كۆڭلى يۇمشاق ئادەمىمىش، گېپىمۇ چىرايلىق. تارتىنچاقلىقىدىن بېشىنى كۆتۈرۈپ بىرىنىڭ يۈزىگە قارىماسمىش، دائىم بېشىنى ئېگىپ يۈرەرمىش. گەپ قىلسا قىزلاردەك قىزىرىپ كېتەرمىش. ئەمما، نېرىدىن — سەل يىراقتىن قارىسا تاغدەك ھەيۋەتلىك كۆرۈنەرمىش، كۆزلىرىدىن ئوت چاقنارمىش، يېنىغا بارساڭ، ئەگەر تىنچ ـ خاتىرجەم ۋاقتىدا بولسا، بالىلاردەك كىچىكلەپ كېتەرمىش، چاچلىرى تىكەندەك دىڭ ـ دىڭ تۇرارمىش، خاپا بولغان چېغىدا يېقىندا تۇرساڭمۇ يوغان كۆرۈنەرمىش. تولا چاغدا غەمكىن يۈرەرمىش، بەكمۇ خۇشاللىنىپ كېتىدىغان چاغلىرىمۇ بولارمىش. ئۇنىڭدىن باشقا، ئۇنىڭغا ئوق ئۆتمەسمىش، تۇمار ئېسىلغانمىش، دۇئا ئوقۇلغانمىش، ئەپسۇن قىلىنغانمىش، ئۇنى پىچاق كېسەلمەس، ئوت كۆيدۈرەلمەس، سۇ چۆكتۈرەلمەسمىش. ئابدى ئاغىنى ئۆلتۈرۈپتۇ، يېزىغا بارغاندا يېزىلىقلىرىنى توپلاپ، دىكەنلى تۈزلەڭلىكىگە تاغدەك ئوتنى ياقتۇرۇپ، چېقىرتىكەنلەرنى

كۆيدۇرۇپتۇمىش. ئۆزى ئوتنىڭ ئىچىگە كىرىپ ئوتنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئولتۇرغانمىش. بۇنى كۆرگەنلەر: « يالغان دېسەك ئىككى كۆزىمىز ئېقىپ كەتسۇن، مۇشۇ كۆزلىرىمىز بىلەن كۆردۇق» دېيىشەتتى.

— ئۇنىڭ يالغۇز بىرلا يېرىگە ئوق ئۆتەرمىش، ئۇ بولسىمۇ ئوچۇق تۇرغان كۆزلىرى ... ئەگەر ئوچۇق بولسىلا كۆزلىرىگە ئوق، پىچاق، ئوت ئۆتەرمىش.

— مەمەتنىڭ كۆزلىرىگە بىر ئامال تاپساق.

— بۇنىڭغا ھېچقانداق ئامال يوق. ئوق ئاتقىدىغان چاغدا كۆزلىرىنى ئاچمىسا بولامدۇ؟ نىشان قىلغان يېرىنى كۆرەلەمدۇ؟

— مەمەتنىڭ كۆزلىرىگە بىر ئامال تاپساق.

— كۆزەينەك تاقىسا سۇنۇپ كېتىدۇ. بىر ئوق تەگسىلا پارە ـ پارە بولۇپ كېتىدۇ.

— مەمەتنىڭ كۆزلىرىگە بىر ئامال تاپساق.

— ئۇ چاغدىلا ئۇنىڭغا ھېچكىمنىڭ كۈچى يەتمەيدۇ. بىر ئارمىيە بىلەن سوقۇش قىلالايدۇ، ھەربىيلەرنى تارمار قىلالايدۇ.

— مەمەتنىڭ كۆزلىرىگە بىر ئامال تاپساق.

— شۇ چاغدا ئورنىدىن تۇرىدۇ. ھەربىيلەرنىڭ ئالدىدا ئوچۇق ـ ئاشكارا، يوشۇرۇنماستىن، قورققان ئەسكەرلەرنىڭ ئارىسىدا كېزىپ يۈرىدۇ، ئەسكەرلەرگە ئوق ئاتىدۇ. ئۇنىڭغا ئېتىلغان ئوقلار شىپىر ـ شىپىر قىلىپ خۇددى پاختا ئاتقاندەك يەرگە تۆكۈلىدۇ.

— مەمەتنىڭ كۆزلىرىگە بىر ئامال تاپساق.

— ئۇ مىنگەن ئاتلارغىمۇ ئوق ئۆتمەسمىش، ئاتلىرىنىڭمۇ پەقەت كۆزلىرىگە ئوق ئۆتەرمىش. مەمەت تورۇق ئەرەب ئېتىغا مىنىپ، ئەسكەرلەرنىڭ ئالدىدا ئات ئوينىتىدۇ. ئاتنىڭ ئۈستىدە نوتىدەك تىك ئولتۇرىدۇ. ئۇ ئادەملەرنىڭ ئەڭ چىرايلىقى، ئەسكەرلەر ئۇنىڭغا ھەيران، پاشالار، باشلىقلار ئۇنىڭغا ھەيران. جىنلار، پەرىلەر، غايىبلار، ياخشى ئادەملەر ئۇنىڭغا ھەيران.

ئېتىنىڭ ئۈستىگە نۇر چېچىلىپ تۇرىدۇ ... چىققان كۈن، ئېچىلغان گۈل، ياققان يامغۇر ئۇنىڭغا ھەيران.

— مەمەتنىڭ كۆزلىرىگە بىر ئامال تاپساق.

— مەمەت ئانىنىڭ قوزىلىرىنىمۇ ئايايدۇ. جېنىغا قەست قىلغانلارنىمۇ كەچۈرۈۋېتىدۇ.

— مەمەتنىڭ كۆزلىرىگە بىر ئامال تاپساق.

— مەمەت ئېتىنىڭ ئۈستىدە — يوغان، چىرايلىق، تورۇق ئېتىنىڭ ئۈستىدە تاغدىن ـ تاغقا ئۇچۇپ يۈرىدۇ.

— مەمەتنىڭ كۆزلىرىگە بىر ئامال تاپساق.

— چاچلىرى پېشانىسىگە چۈشۈپ تۇرىدۇ، دولقۇنلىنىدۇ. قاپقارا كوكۈلسى لەپ ـ لەپ قىلىدۇ. يوغان كۆزلىرى ئەرەب تايلىرىنىڭ كۆزلىرىگە ئوخشايدۇ. قاپقارا، چوڭ، تۇمانلىق، ھەسرەتلىك ...

— مەمەتنىڭ كۆزلىرىگە بىر ئامال تاپساق.

— ھەر دائىم ئۇنىڭ ئۈستىدە بىر لاچىن ئۇچۇپ يۈرىدۇ، ئەڭ ئېگىزدە. مەمەت ئۈستىدىكى لاچىننى كۆرىدۇ، خۇشال بولىدۇ. ئۇ لاچىن بېشى ئۈستىدە ئۇچىدىغانلا بولسا، ئۇنىڭغا ھەرقانداق جانلىق مەخلۇقتىن زىيان كەلمەيدىغانلىقىنى ياخشى بىلىدۇ. بىر كۈنى قاتتىق قىيىن ئەھۋالدا قاپتۇ. ئوقلىرى تۈگەپتۇ، ژاندارمىلار ئۇنى قورشۇاپتۇ. يېنىدا دوستى جاپپار بار ئىكەن. جاپپار: « دوستۇم، چاتاق. بىزنى تۇتۇۋالىدۇ. تەسلىم بولايلى » دەپتۇ. مەمەت بېشىنى كۆتۈرۈپ قاراپتۇ. قارىسا، نېرىدا، يىراق بىر يەردە، ئاسماننىڭ قەرىدە لاچىن ئۇچۇپ يۈرگۈدەك. جاپپارغا: « ئارقامغا ئۆت، مېنى قالقان قىل. بىزگە ھېچ نەرسە بولمايدۇ. قۇتۇلۇپ كېتىمىز » دەپتۇ. لاچىن ئۇنىڭ ئۈستىدە ئايلىنىپ يۈرسىلا ئۇنىڭغا ھېچ نەرسە بولمايدۇ. ئۇنىڭ سىرى ئۈستىدە قانات قېقىپ ئايلىنىپ يۈرگەن لاچىندا.

— ئاھ، مەمەتنىڭ شۇ كۆزلىرىگە بىر ئامال تاپساق، ئاھ ...

* * *

« مەمەت ئەنە شۇنداق مەمەتتۇر.»

بالا ئۇخلاۋاتاتتى. ئۇ يېڭىلا ئۇخلىغانىدى. شەھەردىكى بارلىق چىراغ ئۆچكەنىدى. نېرىقى مەھەللىدە بىرنەچچە ئىت ھاۋشۇاتاتتى. كۆزەتچى پۇشتىكىنىڭ ئاۋازى ئاڭلىناتتى. مەمەت ئالتە ئايدىن بېرى مۇشۇ شەھەردە ياشاۋاتاتتى. شەمىس بەگنىڭ ئىككى قەۋەتلىك ئۆيىنىڭ ئاستىغا يوشۇرۇنغانىدى. ھېچكىم بىلمىسۇن دەپ ئۇنىڭ يېمەك ـ ئىچمەكلىرىنى، كىيەكلىك نەرسىلىرىنى شەمىس ئاغىنىنىڭ سىڭلىسىنىڭ يېتىم ئوغلى، سەككىز ياشلىق مۇستاپا ئەكىرىپ بېرەتتى. مەمەتنىڭ يېنىدا جاپپارمۇ بار ئىدى. مۇستاپا ھەم ئۇلارغا تاماق ئەكىلەتتى، ھەم ئۇلار بىلەن دوستلىشاتتى، تاشقىرىدا بولغان ئىشلارنى، ئاڭلىغانلىرىنى، كۆرگەنلىرىنى ئۇلارغا ناھايىتى ياخشى سۆزلەپ بېرەتتى. بۇ ئۇچ ئادەم بىر ـ بىرىنى بەكمۇ ياخشى كۆرۈپ قېلىشقانىدى.

بالا ئۇخلاۋاتاتتى. مەمەت بالىنى ئويغاتتى:

ـــ خوش، ئامان بول، مۇستاپا، ـــ دېدى.

مۇستاپا ئۇنى قۇچاقلىۋالدى.

ـــ مۇستاپا، مەن قايتىپ كەلسەم ساڭا نېمە ئەكىلەي؟ ـــ دەپ سورىدى مەمەت.

مۇستاپا شاپتۇل چېچىكىدەك قىزىل ماراش ئاياغلىرىنى ئويلاپ كۆردى، مۇستاپا ھەر دائىم يالاڭ ئاياغ ماڭاتتى. تەڭتۇشلىرىنىڭ ھەممىسى ئەنە شۇنداق ئاياغلارنى كىيەتتى.

ـــ قايتقاندا ساڭا نېمە ئەكىلىشىمنى خالايسەن، مۇستاپا؟

مۇستاپا مۇشۇنداق ئۇيقۇلۇق، چۈش كۆرۈۋاتقان ھالەتتە بولمىغان بولسىدى، مەمەتتىن ھېچ نەرسە تەلەپ قىلمايتتى. ئۇ چۈشىنى ئېيتىپ بېرىۋاتقاندەك:

ـــ مەمەت ئاغا، ماڭا ماراشتىن بىر جۈپ ماراش ئايىغى ئەكەل، شاپتۇل گۈللۈك ...

ئۇخلاپ قالدى.

مەمەت تاغلارغا چىقتى. مەمەت جەڭ قىلدى. بېشىغا ھەر خىل ئىش كەلدى. ئاچ قالدى، ئۇسسۇز قالدى. ئاغرىپ ياتتى. قاچتى، قوغلاندى. بىراق، مۇستاپاغا ئاياغ ئەكىلىشنى زادىلا ئۇنتۇپ قالمىدى. ئاياغنى ھېچكىمگە ھاۋالە قىلمىدى. ئۆزى بېرىپ ھەشەمەتلىك ماراش بازىرىدىن مۇستاپانىڭ ئايىغىنى ئۆز قولى بىلەن ئالماقچى ئىدى. شۇ ئاياغنى ئېلىش ئۈچۈن بەرىت تېغىدىن ماراشقا باردى. ئاياغنى ئەكەلدى ۋە بۇ ئاياغنى مۇقەددەس بىر ئامانەتنى ساقلىغاندەك ئايلاپ يېنىغا ئېلىپ يۈردى.

«مەمەت مانا شۇنداق مەمەتتۇر.»

ئاخىر بىر كۈن ژاندارمىلار ئۇنىڭ ئارقىسىغا چۈشتى. ئۇنى قىرىقسۇ دېگەن يەردە قورشۋالدى. ئۇ توۋاراسىغا قاچتى. يېنىدا جاپپار، يەنە رەجەپ چاۋۇش دېگەن بىرى ـــ قېرى بىر قاراقچى بار ئىدى. كېيىن ئۇلارغا ھىزارچى كېلىپ قوشۇلدى. توۋاراسىدا يەنە بىر قېتىم قورشۋېلىندى. مەمەت ئاۋاقنىڭ قاراقچىلار ئەترىتى چۈقۇر ئوۋانىڭ تۆۋەن تەرىپىگە، ئاكارجا تەرەپلىرىگە چۈشۈپ كەتتى.

ئاكارجا دېگەن يەردە مەمەت دۈران ھاسانىنىڭ ئۆيىگە چۈشتى. مەن بۇ ئاخشام شەھەرگە كىرىپ چىقىمەن، دېدى. سۆزىدىن قايتمىدى.

ـــ قاراقچى تۇرماق، يىلانمۇ، قۇشمۇ شەھەرگە كىرەلمەيدۇ ... شەھەر ژاندارمىلار بىلەن لىق تولغان. تۇنۇگۈن سەييارە ژاندارما ئەترىتى شەھەرگە كىردى. شەھەرنىڭ ئىچى ـ تېشىنى ژاندارمىلار قاپلاپ كەتتى. قۇشنىمۇ ئۆتكۈزمەيدۇ، كىچىككىنە بىر سايىنى كۆرگەن زامان ئوق ئاتىدۇ، ـــ دەپ تۇرۇۋالدى دۈران ھاسان.

ـــ بۇ كېچە شەھەرگە كىرىمەن.

— هەي قاپاق ! — دەپ ژارقىرىدى رەجەپ چاۋۇش، — بۇ ئادەم نېمە دەۋاتىدۇ، ئاڭلاپ باققىنا ... ئەقلىڭ بارمۇ؟

— شەھەرگە بارىمەن.

— تۇنۇگۈن ئاخشام شەھەرگە كىرگەن ئىككى يولۇچىنى ئېتىپ تاشلاپتۇ. بۇ ژاندارمىلار بەكمۇ قاتتىق قول. كېلەر - كەلمەستىنلا ئون ئالتە كىشىلىك ھاجى ئوسمانىنىڭ ئەترىتىنى يوق قىلىپ تاشلاپتۇ.

— هەي كاپىر، بۇ كېچە ھېچقانداق ئادەم شەھەرگە كىرەلمەيدۇ. كىرگەنلەر ساق چىقمايدۇ ! — دەپ يەنە ژارقىرىدى رەجەپ چاۋۇش.

— شەھەرگە كىرىمەن، ساق چىقمىسام مەيلى.

ناھايىتى قاتتىق، ئۇزاق ۋاقىت تالاش - تارتىش قىلىشتى. ئەمما، مەمەتكە گەپ ئاڭلىتالمىدى. ئۇ كىينىپ جابدۇندى. شۇ كېچىسى شەھەرگە قاراپ ماڭدى، شەھەرگە كىردى. شەھەر ئۆلۈكتەك جىمجىت ئىدى. شەمىس ئاغىنىڭ ئۆيىنى قاراڭغۇدا ئاران تاپتى. مەمەت شەھەرنىڭ بۇ ئېغىر جىمجىتلىقىدىن قاتتىق قورقتى. مۇستاپا ئۇخلاۋاتاتتى. ئۇنى ئويغىتىشقا كۆزى قىيمىدى. ئاياغنى بالىنىڭ بېشىغا قويدى، ئۇنى سۆيدى ۋە ئۇ يەردىن كېتىپ قالدى.

« مەمەت ئەنە شۇنداق مەمەتتۇر.»

مەمەت قايتىپ كېتىۋاتقاندا ئاكارجانىڭ ئاستىدا ژاندارمىلار ئۇنى توسۇۋالدى. قاتتىق جەڭ قىلىشتى. رەجەپ چاۋۇش مانا شۇ يەردە يارىلاندى. مەمەتنى قاتتىق تىللىدى. ژاندارمىلار ئۇلارنى ئاكارجادىن قوغلا - قوغلا چۆقۇر ئوۋاغا چۆشۈرۈۋەتتى. ئۇلار ئاكارجا سازلىقىغا مۆكۈنۈۋالدى. مەمەت ئاكارجا سازلىقىدا بەزگەك بولدى. رەجەپ چاۋۇش ئۇنى تېخىمۇ قاتتىق تىللىدى. جاپىرمۇ بەزگەك بولدى. ئاپتاپتا يەرلەرگە چاپلىشىپ ياتتى. رەجەپ چاۋۇشنىڭ بوينىدىكى يارا ئىششىپ، يوغىناپ كەتتى، بوينىنى مىدىرلىتالماي قالدى، قىزىپ كەتتى. ئاقچەسازنىڭ

بەزگەك تارقاتقۇچى زېمىنىدا بىئارام بولدى، ئىششىپ كەتتى. ئاغزى بىلەن كۆزىنى كۆرگىلى بولماس ھالەتكە كەلدى. رەجەپ چاۋۇش ئاچچىقىدا دۇنيادىكى بارلىق ئاياغنى، مۇستاپادەك بالىلارنى، دۇنيانىڭ ھەممە مەمەتلىرىنى تىللاپ كەتتى. مەمەت بۇنىڭغا كۈلدى. رەجەپ چاۋۇش ئاخىر ئۆلدى. ئاقچەسازنىڭ توپىسىغا كۆمدى. مەمەت « ۋاي چاۋۇش » دېدى ۋە كۆپ يىغلىدى.

«مەمەت ئەنە شۇنداق مەمەتتۇر.»

*　　*　　*

ئەلى ساپا ئىدرىس بەگنى چاقىردى.

— ساڭا بىر ئىلتىماسىم بار. مەمەت ئاۋاق يەنە پەيدا بولۇپ قاپتۇ ... — دېدى ئۇ.

— پەيدا بولسا مەيلى، — دېدى ئىدرىس بەگ.

— دېمەكچى بولغىنىم بۇ ئەمەس، — دېدى ئەلى ساپا باي، — ئۇ، تاغلاردا پەيدا بولۇش بىلەن بۇ يەردىكىلەر خۇشاللىقىدىن بۆكلىرىنى ئاسمانغا ئېتىشتى. ئۇلارنىڭ ئىشەنگەن تېغى شۇ ... ئۇ يوقالماستىن بىزگە خاتىرجەملىك يوق. يا ساڭا، يا ماڭا، ھېچكىمگە. ئىدرىس بەگ قېرىندىشىم، ساڭا گەپنىڭ ئوچۇقىنى ئېيتاي، ئابدى ئاغىنىڭ تەرىپىلەپ بېرىشىگە قارىغاندا، ئۇ، دېھقانلارنىڭ كۆزىنى ئېچىپ قويدى. بۇ مەمەت ئاۋاق دېگەن چاغلىق نەرسە، بىچارە قان ئىچكۈچى، زالىم، ئەممە قورقۇنچاق. دېھقانلار ئۇنى قوغدايدۇ، ئۇنى ساقلايدۇ، ئۇنىڭ بىلەن مەغرۇرلىنىدۇ. ئۇنى مۇستاپا كامالنىڭ ئالدىغا كارامەت بىر كۈچ قىلىپ تىكلەپ قويىدۇ.

مەمەت ئاۋاق تاغدا كۆرۈنگەندىن بېرى ئەلى ساپا باي تاشقىرىغا چىقالماس بولدى. چىققان ھالەتتىمۇ ئالتە قوراللىق مۇھاپىزەتچىسى بىلەن بىللە چىقاتتى. قورقۇپ ئۆتى تاشاتتى.

مەمەت ئاۋاقنىڭ قورقۇنچىسى چۈشلىرىگە كىرەتتى، جان قايغۇسىغا چۈشكەن، نېمە قىلىشنى بىلەلمەي قالغان، بىئارام بولۇپ كەتكەندى. ئۇ ئەنقەرەگە « ياغاللا، تېز كېلىڭلار، مەمەت ئاۋاق تاغلاردا پەيدا بولۇپ قالدى، جېنىمىز، مېلىمىز خەۋپ ئىچىدە قالدى. يارەمگە كېلىڭلار » دەپ ئۈستى - ئۈستىگە تېلېگرامما ئەۋەتكەن: بىر پولك ئەۋەتىڭلار ! ياق، بولمايدۇ، بىر بىرىگادا، ئۈمۈ بولمايدۇ. ئەۋەتىڭلار ! ياق، بىر دېۋىزىيە ئەسكەر، ياق، بولمايدۇ. بىر - بىر ... كۆپلەپ ئەسكەر ئەۋەتىڭلار ... پۈتكۈل چۈقۇر ئوۋانىڭ پەسكەش دېھقانلىرى ئۇنىڭغا يانتاياق. خۇدا ھەققى، تېز ھەرىكەت قىلىڭلار. يىلاننىڭ بېشى كىچىك چېغىدا مىجىلىشى كېرەك. بۇلار چۈمۈلىلەردەك جىق، قوزغىلىپ كېتىدىغان بولسا تەڭ كەلگىلى بولمايدۇ. ياغاللا، ۋايتوۋا !

ئۆينىڭ پەنجىرىلىرىگە، ئىشكىلىرىگە قۇم خالتىلىرىنى دۆۋىلەپ قويغان، ئىشكىدە تاڭ ئاتقۇچە قوراللىق كۆزەتچىلەر تۇراتتى. شۇنداق تۇرۇقلۇق ئەلى ساپا بايىنىڭ كۆزىگە ئۇيقۇ كىرمەيتتى. تاڭ سەھەرگىچە جان قايغۇسىدا تولغىنىپ ياتاتتى.

— مەمتىم، باتۇرۇم، شۇڭقارىم، يولۇسسم !

بۇ ئادەم قورقۇنچىدىن ئۆزىنى ئېسىۋالىدىغان بولدى دېيىشەتتى.

— شۇنداق، ئىدرىس بەگ، چۈقۇر ئوۋانىڭ جىمى ئاغىلىرى، يەر ئىگىلىرى، يېزا ۋە شەھەر باشلىقلىرى توپلاندۇق. بىر قارار چىقاردۇق. ئەگەر سەن مەمەت ئاۋاقنى ئۆلتۈرىدىغان بولساڭ، بىزمۇ توپلىشىپ ئارىپ سايىم بەگنىڭ ئالدىغا بارىمىز. ھەققىڭنى ئۇنىڭدىن ئېلىپ بېرىمىز. سەنمۇ بىر بەگسەن. يېڭىلمەس بىر ئالىلا. قارىغىنا، ئۇ مەلئۇن سېنىڭ يېزىلىقلىرىڭنىمۇ ئىشتىن چىقاردى. چۈقۇر ئوۋادا يالغۇز سەنلا ئۇنىڭغا تەڭ كېلەلەيسەن. ئەگەر مەمەت ئاۋاقنى ئۆلتۈرىدىغان بولساڭ، چۈقۇر ئوۋانىڭ بارلىق ئاغىلىرى، بايلىرى ۋە ھۆكۈمەتمۇ سەندىن مىننەتدار بولىدۇ. ئىسمەت پاشا ئۆتكەن

كۈنى « بۇ يىلاننىڭ بېشى مىجىلىشى كېرەك » دەپتۇ. ئىسمەت پاشا مەمەت ئاۋاقنى ئۆلتۈرگىنىڭنى ئاڭلايدىغان بولسا، ساڭا قالتىس ئىلتىپات كۆرسىتىدۇ. بىزمۇ سېنى قوللاپ - قۇۋۋەتلەيمىز. مەمەت ئاۋاق بەكمۇ يامان، بەكمۇ ئىپلاس - رەزىل قاراقچى. ئۇنىڭ ئۈستىدە شەھەردە چىققان گەپ - سۆزلەرنى بىر ئاڭلىساڭ ... ئۇنىڭ قىلغانلىرىنى ساڭا سۆزلەيدىغان بولسا ! ئادەم بالىسىنىڭ تۈكلىرى تىك تۇرىدۇ.

« كاپىر ئىدرىس، مەمەت ئاۋاقنى ئۆلتۈرمە، سەنمۇ مەمەتكە ئوخشايسەن، ئۇنىڭغا ئۇۋال قىلما !»

— ئىدرىس بەگ، مەمەت ئاۋاقنى يوق قىلىش ساڭا كەلگەن بىر پۈرسەت. ئەگەر بۇ پۈرسەتنى قولدىن بېرىپ قويساڭ ھۆكۈمەت بۇنىڭدىن كېيىن سېنى تىنچ قويمايدۇ.

— ساپا باي، مەن ئويلاپ كۆرەي.

— مەمەت ئاۋاقنى ئۆلتۈرۈش ساڭا ئويۇنىنىڭ ئورنىدىكى ئىش ...

— ساپا باي، بىر ئويلاپ كۆرەي.

— مەمەت ئاۋاقنى ئۆلتۈرۈش دېگەنلىك، ئۆلتۈرگۈچى قەھرىمان بولدى دېگەنلىك. بىلەمسەن شۇنى، ئىدرىس بەگ.

— ساپا باي، ياخشىراق ئويلاپ باقاي.

— بايلار قارار قىلىشتى. يا مەمەت ئاۋاقنىڭ كاللىسى، ياكى ... ئىدرىس بەگ، سېنىڭ ئەھۋالىڭمۇ ياخشى ئەمەس، بوينۇڭدا قىلىچ تەڭلەكلىك ياشاۋاتىسەن.

— ساپا باي، ياخشىلاپ ئويلاپ باقاي.

ئىدرىس بەگ ئويلىدى، دەڭسەپ كۆردى، ئانالىز قىلدى. ئۆلچىدى، كەستى. ئاخىر يا مەمەت ئاۋاقنىڭ كاللىسى ئېلىنىشى كېرەك، ياكى ئۆزىنىڭ كاللىسى ... بۇنى ياخشى چۈشەندى. ئەگەر مەمەت ئاۋاقنى ئۆلتۈرمىسە، شۇ تۈزلەڭدە ياشىيالمايتتى. ئۆلتۈرسە ئەھۋالى بۇرۇنقىدىن تېخىمۇ ياخشى بولاتتى. مەمەت بولسا ساددا بىر بالا ئىدى. ئۇنى ئۆلتۈرۈش ئۇنچىلىك قىيىن ئەمەس ئىدى.

— ئويلىدىڭمۇ ئىدرىس بەگ؟
— ئويلىدىم.
— تاغلارغا قاچان ماڭسەن؟
— بۈگۈن ئاخشام.

تۇڭارا سىنىڭ قىزغۇچ قىيالىقلىرىدا يوغان - يوغان كەسلەنچۈكلەر بولىدۇ. تۇڭارا سىنىڭ توپىسى پارقىراپ تۇرىدىغان قوڭۇر توپىدۇر. تۇڭارا سى چوڭقۇر قىيالىقلاردىن ئىبارەت. چوڭقۇر، ئاھاكلىق توپا ... قىيالىقلىرىدا قىزىل چوغلۇقلاردىن باشقا گۈل ئۆسمەيدۇ. ھەربىر ئېدىرنىڭ توپىسىنىڭ رەڭگى باشقىچە بولىدۇ. يېشىل، سېرىق، قويۇق يېشىل، سۇس قىزىل سېرىق، پارچە - پارچە سۆسۈن توپىلار. تۇركىمەنلەر بۇ توپىلارنى بويىاق قىلىپ ئىشلىتىدۇ. تۇڭارا سىنىڭ نەقىشلىك چېكەتكىلىرى بولىدۇ، قىزىل تىك قىيالار جۇلالىنىپ تۇرىدۇ. خادا تاشلىرى ئۇچلۇق ۋە ئوتكۇر بولىدۇ. بۇ يەرنىڭ يوغان كۆزلۈك ھۇۋقۇشلىرى قىزىل رەڭلىك بولۇپ، قىيانىڭ رەڭگىدىن پەرق قىلغىلى بولمايدۇ.

مەمەت بىلەن ئىدرىس بەگ تۇڭارا سىدا، چوڭقۇر بىر قىيالىق ئېدىردا ئۇچراشتى. مەمەتنىڭ كەينىدە، قىيانىڭ ئارقىسىدا ئۇچ دوستى ساقلاپ تۇراتتى. ئۇلارنىڭ قوللىرى مىلتىق تەپكىسىدە. مەمەت ئىدرىس بەگنىڭ نېمە ئۈچۈن كەلگەنلىكىنى ياخشى بىلەتتى: ئۇنى ئۆلتۈرمەكچى، كاللىسىنى ئاپىرىپ ئەلى ساپا باينىڭ ھويلىسىغا ئاتماقچى ئىدى.

قول بىرىپ كۆرۈشكەندىن كېيىن ئۇدۇلمۇئۇدۇل ئولتۇرۇشتى. مەمەت ئىدرىس بەگنى ياقتۇرۇپ قالدى. كۆڭلىدە « نېمىدېگەن كېلىشكەن ئادەم ! بالىلارچە ساپ دىل، قانداقلارچە شۇنچە زامانىدىن بېرى قاراقچىلىق قىلالىغانىدۇ. مۇنداق سىددا ئادەملەر تاغدا ئۈچ كۈنمۇ تۇرالمايتتى. ئۆلتۈرۈلەتتى » دەپ ئويلىدى. مەمەت ئىدرىس بەگنىڭ بېشىغا كەلگەن كۈنلەرنى ئۇششاق - چۈششەكلىرىگىچە ياخشى بىلەتتى، ئىدرىس بەگكە

ئېچىناتتى، ئەمما ئۆزىنى ئۆلتۈرۈشكە كەلگەن ئادەمنى ئەپۇ قىلالمايتتى. ئۆلتۈرۈش كېرەك ئىدى. مەمەتنىڭ قايغۇلۇق كۆزلىرى تېخىمۇ غەمگە تولدى.

سۆزلىشىشكە باشلىدى. مەمەت ئۇنىڭدىن نېمە ئۈچۈن ئۆزى بىلەن كۆرۈشۈشكە كەلگەنلىكىنى سورىسا، ئىدرىس بەگ نېمە ئۈچۈندۇر يالغاننى توقۇپ چىقىرالمايتتى. ئەڭ ئاخىر شۇنداق دېدى:

— بۇ يەردىن ئۆتۈپ كېتىۋاتاتتىم، مەمەت ئاۋاق بىلەن بىر كۆرۈشۈپ ئۆتەي دەپ ئويلىدىم. قانداق بىر يىگىتتۇ، مەنمۇ كۆرۈپ باقاي، دېدىم.

مەمەت ئۇنىڭ گەپىنى قاملاشتۇرالمىغانلىقىغا، شۇنچىلىك سادىدا ئىكەنلىكىگە ھەيران قالدى.

تاغدىكى قاراقچىلىق بىلەن تۇزلەڭلىكتىكى قاراقچىلىق ئۇستىدە سۆزلەشتى. سۆزلەشكەندە ئىدرىس بەگ تەڭشاپلا ئولتۇراتتى، بەك يىراقتىن ئەگىتىپ بىر نەرسىلەرنى دەيتتى. بارغانسېرى قوللىرى قاتتىق تىترەيتتى. ئاخىر لەۋلىرىنىڭ قېنى قاچتى، يۈزى ئاپپاق تاتىرىپ كەتتى.

ئاسماندىكى لاچىن چاقماقتەك يەرگە چۈشەتتى. قىيالىقلارغا ئادەم بويى قالغان چاغدا شۇ خىل تېزلىكتە ئارقىغا — ئاسمانغا قايىتاتتى. بۇ ھەرىكىتىنى توختىماستىن داۋام قىلدۇراتتى. ئاسمان بىلەن قىيالىق ئارىسىغا قاپقارا سىزىقلار ھاسىل قىلاتتى. لاچىنىڭ مۇشۇنداق غەزەپلىنىشىدىن سالاڭ بولاي دېگەن ۋاقىتلىرى دەل مەمەتنىڭ چوڭ خەۋپكە يولۇققان ۋاقىتلىرى ئىدى.

مەمەتمۇ سۆزىنى توختاتتى. ئىدرىس بەگ ئۇنىڭ سۆزىدىن توختىغانلىقىنىمۇ سەزمەي قالدى. ئۇنىڭ ياڭىقى لىپ - لىپ تارتاتتى. ئۆزىنى يوقاتقان ھالدا قولى بىلەن ئاللىنېمىلەرنى قىلاتتى. پېشانىسى پۈرۈشتى. پۇتىنى تېز - تېز مىدىرلىتىشقا باشلىدى. ئوڭ پۇتى توختىماستىن مىدىرلايتتى. مەمەت مەلۇم

ۋاقىت ئالدىدىكى بۇ تىترەك باسقان ئادەمنى تاماشا قىلدى. ئاخىرىنىڭ نېمە بولۇشىنى كۈتەتتى. بىردىنلا بۇ ئادەمنىڭ خاتىرجەم بولغانلىقىنى، تىترەشلىرىنىڭ توختىغانلىقىنى، چىرايىغا ئاستا ـ ئاستا قان يۈگۈرگەنلىكىنى كۆردى. ئاسماندىكى لاچىنمۇ قاناتلىرىنى كېرىپ، جەنۇبتىن چىققان شامالغا ئەگىشىپ جىمجىت ئاسماندا راھەت ئۇچاتتى، كىچىككىنە سايىسى بىلىنەر ـ بىلىنمەس قىيالىقلارنىڭ ئۈستىدە ئەگىشىپ يۈرەتتى.

ئىدرىس بەگ بېشىنى كۆتۈردى، كۆزلىرىنى مەمەتكە تىكتى. ئۇزاققىچە قارىدى. كېيىن بىردىنلا ئورنىدىن تۇردى. مەمەتمۇ ئورنىدىن تۇردى. ئىدرىس بەگ خەنجىرىنى بېلىدىن سۇغاردى. سۇغۇرۇۋېلىپلا باش بارمىقىنى كەستى. مەمەتنىڭمۇ قولىنى قولىغا ئالدى، كەستى. مەمەت كۈلۈمسىرىدى. ئىدرىس بەگ مەمەتنىڭ كەسكەن يېرىدىن چىققان قېنىنى يالىدى. ئۆزىنىڭ قانىغان بارمىقىنى مەمەتكە ئۇزارتتى. مەمەتمۇ ئۇنىڭ بارمىقىغا تىلىنى شۇنداق بىر تەگكۈزدى.

ئىدرىس بەگ بالىلارچە ساددىلىق بىلەن جۇشقۇن ھالەتتە مەمەتنى قۇچاقلىدى.

ـــ مەن سېنى ئۆلتۈرۈشكە كەلگەنىدىم، قېرىندىشىم، مانا ئەمدى قېرىنداش بولۇپ قالدۇق ! ـــ دېدى.

ـــ مەنمۇ سېنىڭ مېنى ئۆلتۈرۈش ئۈچۈن كەلگەنلىكىڭنى بىلەتتىم. شۇ بويىچە مەنمۇ تەييارلىق كۆرگەنىدىم. سەن مېنى ئۆلتۈرمەي تۇرۇپ، مەن سېنى ئۆلتۈرەتتىم. قارىغىنا، ـــ دەپ مەمەت قىيالارنىڭ ئارقىسىنى ئىشارەت قىلدى. قىيالارنىڭ ئارقىسىدىن ئۇچ كىشى چىقتى. ئۇچىلىسى پار ـ پۈر قوراللىق ئىدى.

ـــ قانداق، ئىدرىس بەگ، بۇرادەر، كۆڭلۈڭگە ياقتىمۇ؟

ـــ ياقتى، دېدى ئىدرىس بەگ، ـــ مانا، بۇنى بەكمۇ ياخشى كۆرۈپ قالدىم. پەقەت ساڭا شۇنى دەپ قويايكى، سېنى كۆرگەن، سېنى تونۇغان ئادەم ساڭا قول كۆتۈرەلمەيدۇ. ساڭا كۆزى

قىيمايدۇ. مەن سېنى بىلمەيتتىم، تونۇمايتتىم، لېكىن سەن مېنى تونۇيىتتىڭ. ساڭا ئادەم بولغان ئىنسانىڭ كۆزى قىيمايدىغانلىقىنى بىلىشىڭ كېرەك.

مەمەت قولىنى ئۇزارتتى. ئاستاغىنا ئۇنىڭ ئوڭ قولىنىڭ چىمەلتىكىنى تۇتتى ۋە سىقىپ قويدى.

ئاسماندىكى لاچىن ھاۋادا ئەركىن ـ ئازادە ئۇزۇپ يۈرەتتى. ئۇچلۇق قاناتلىرىنى كەرگەن ۋە ئۇزارتقاندى، خۇددى بىر بۇلۇتنىڭ ئۈستىگە يېپىشتۇرۇلغاندەك.

توۋاراسى قىيالىقلىرى توپ ـ توپ سۆسۈن، تىكەنلىك، ھال، ئۇششاق گۈللۈك گىياھلار بىلەن قاپلانغاندى ...

ئىدرىس بەگ بولغان ئىشلارنى بىر ـ بىرلەپ مەمەتكە سۆزلەپ بەردى. مەمەتمۇ ئۇنىڭغا بىرمۇنچە نەسىھەت قىلدى. ئۇنىڭ تۇزلەڭدە ياشىيالماسلىقىنى، تاغلارغا چىقىش كېرەكلىكىنى سۆزلىدى.

ئىدرىس بەگ ئۇنىڭدىن ئايرىلىدىغان چاغدا شۇنداق دېدى:

ـــ ئەمدى قايتىپ كېلىمەن. چۇقۇر ئۆۋادا بىر ئىشىم بار. ئىشىمنى تۈگەتكەندىن كېيىن يېقىن ئاردا قېشىڭغا كېلىمەن، قېرىندىشىم، سەن مېنىڭ قان قېرىندىشىم ئەمەسمۇ؟ ! ئەمدى سېنى ئۆلگۈچە تاشلىۋەتمەيمەن.

مەمەت ئۇنىڭغا ئۆۋچىلارنىڭ كەپسىدە، توۋاراسى بۇلىقىنىڭ بېشىدا لەززەتلىك تاماق يېگۈزدى.

ئايرىلىشتى.

مەمەت ئۇنى ئىككىنچىلەپ كۆرەلمەيمەن دەپ ئويلايتتى. مۇشۇ كۈنگىچە تۇنجى قېتىم كۆرگەن ئەڭ ساپ، ئەڭ پاكىز، ئەڭ مەرد ئادەمگە چىن قەلبىدىن ئېچىناتتى، قەلبىگە قاتتىق، ئېغىر بىر ماتەم تۇيغۇسى ئورۇنلاشتى.

ئاسماندا ئۇچۇپ يۈرگەن لاچىنمۇ قانىتىنى چۈشۈرۈپ، قارا ماتەم بەلگىسىدەك ئىدرىس بەگنىڭ ئارقىسىدىن ماڭاتتى. ئۇنى ئۇزىتاتتى.

ياز ياخشى كەلدى. خۇشاللىق بىلەن كەلدى. شادلىق، ئۇمىدلىك خەۋەرلەرنى ئەكەلدى. ئوسمان چوڭ يىگىرمە ياش ياشىرىپ قالدى. پەرھات موللام ئېچىلىپ كەتتى، ئۇ ئورمىنى ياخشى ئورۇيتتى. بۇ يىل ئۆزىنىڭ زىرائەتلىرىدىن باشقا، قوشنىلىرىنىڭ ئورمىسىنى ئورۇپ بەردى. ئوخشىغان، دانە - دانە باشاقلار قۇچىقىدىن سىيرىلىپ چۈشەتتى. خامانلارغا ئاقاتتى. بەزگەك ھەممە ئادەمگە يۇققاندى. بەزگەكتىن ئاپتاپتا تىترەپ ئولتۇرغان ئاياللار، بالىلار، قېرىلار ... لېكىن بۇ يىل ھەممە نېمە بىلىنمەيتتى. توروسنىڭ تاغلىرىدا بىر چوڭ چوققا كۆتۈرۈلۈپ تۇراتتى، بۇ يىل چۈقۇر ئوۋا باشقا يىللارغا ئوخشمايتتى. كۆيۈپ تۇرغان ئىسسىقمۇ بۇ يىل باشقىچە ئىدى. بۇ زۇلۇم زېمىنى باشقىچە تون كىيگەن، چۈقۇر ئوۋا بايراملىق كىيىملەرگە پۈركەنگەندى.

ئاسمان گۈمبىزى تۆۋەنلەپ كېتىۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى. قويۇق بۇلۇتلار چۈقۇر ئوۋا زېمىنغا پۈتۈن ئېغىرلىقلىرى بىلەن چۆكمەكتە ئىدى. يۇلتۇزسىز، ئاۋازسىز، نەملىك بىر كېچە ئىدى. بىردىنلا كېچىنى، بۇلۇتلارنى يىرتىدىغان ئۇزۇن بىر چىرقىرىغان ئاۋاز ئاناۋارزا تۇزلەڭلىكىنى قىلىچتەك كەستى. شۇ چاغدا تۇزلەڭلىككە قارىغانلار تۇزلەڭدە ئۇ يەر - بۇ يەردىن توختىماستىن ئوتلارنىڭ يېنىۋاتقانلىقىنى، بارغانسېرى كۈچىيىپ ئەتراپقا تارقىلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈشتى. ھازىر ۋايۋاي يېزىسىدىكى ھەممە خامان كۆيۈۋاتاتتى. دېھقانلار بەللىرىنى تۇتۇشقان، يېزىنىڭ چېتىدىكى ئورەكنىڭ ئۈزىراپ كەتكەن قىرىغا تىزىلغان ھالدا گەپ - سۆز قىلماستىن تۇزلەڭنى تاماشا قىلاتتى. ۋايۋاي يېزىسىنىڭ تۆۋەن قىسمىدىن ئاقچەسازغا، ئاقچەسازدىن قاراچالىلىققا، قاراچالىلىقتىن سەلدىراسىغا سوزۇلغان ئاناۋارزا تۇزلەڭلىكى كۆيۈۋاتاتتى. خامانلار، چەشلەر، دۆۋىلەنگەن قوناق شاخلىرى، قۇرۇق ئوت - چۆپلەر ئۇچقۇنلاپ يانىاتتى. ئۇچقۇنلار پىرقىراپ - پىرقىراپ، يېزىنىڭ تۆۋەن

تەرىپىدىكى ئورەكلەرگىچە يېتىپ كەلدى. ئېتىزلاردىن ئىنچىكە ئاۋازلار ئاڭلىناتتى. ھاشاراتلار، يىلانلار، ئۆمۈچۈكلەر، قۇشلار، پاقىلار، چىلىۋۆرىلەر، تۈلكىلەر، پۈتۈن ھايۋانلار قاچاتتى ۋە كۆيەتتى.

دېھقانلار تۇزلەڭدە تۇتىشۋاتقان، ئۇلغىيىۋاتقان ئۇلۇغ ئوتقا تاڭ ئاتقۇچە قاراپ تۇرۇشتى، گەپ - سۆز قىلىشمىدى، ئاھ ئۇرۇشمىدى. ئويلاشمىدى، شۇ پېتى تۇرۇپلا قېلىشتى. شۇ تاپتا ئۇلار بەئەينى بىر ھاڭۋاقتىغا ئايلانغانىدى.

سەھەرگە يېقىن شامال چىقتى. ئوت ئۇچقۇنلىرىنى ئاناۋارزا قەلئەسىنىڭ ئاستىغا قاراپ ئۇچۇردى.

ئوسمان چوڭ تېلىپ كەتكەن بېلىنى تۇتۇپ ئۆيگە قاراپ ماڭدى.

— مەيلى، قولىدىن كەلگەننى قىلىشسۇن، — دېدى.

ئۇنىڭ ئارقىسىدىن بىرنەچچە كىشى پەس ئاۋازدا ئۇنى زاڭلىق قىلدى:

— قولىدىن كەلگەننى قىلىشسۇن دەيسەن ! شۇنداقمۇ بولسۇن، بۇ قىش نېمە يەيمىز؟

گاۋۇر تاغلىرىنىڭ چوققىسى ئاقىراتتى. قاراڭغۇلۇقتا، قاپقارا ئوت زېمىنغا پار - پۇر يورۇقلۇق چۈشۈپ تۇراتتى، ئاجايىپ دولقۇنلانغان، بىر يېنى ئۆچكەن، بىر يېنى قارايغان بىر ئالا قاراڭغۇلۇقتا.

33

ھەمزەنىڭ ساپان قوشقان چاغدا چىقىپ كېلىشى، چېقىرتكەنلىككە ئوت قويغانلارنىڭ ئۇستىگە ئات چاپتۇرۇپ كېلىشى، كېيىن ئاكسىنىڭ خوتۇنلىرىغا ئۆيلىنىشى دەسلەپ دېھقانلارغا ئويۇندەك بىلىنگەنىدى. ھەمزە ئابدى ئاغىنىڭ خوتۇنلىرى بىلەن توي قىلدى، داغدۇغىلىق زىياپەتلەرنى بېرىپ چوڭ توي قىلىپ بەردى ... تويدا دەگىرمەن ئولۇك دېھقانلىرى

قاياپ، ئويۇنلارنى ئويناپ، ھۇنەرلىرىنى كۆرسىتىشتى. بۇ تويغا يالغۇز بىر ئادەم قاتناشمىدى. ئۇ ھۆرى ئانا ئىدى. ھۆرى ئانا ئېرىنىڭ ئۆلتۈرۈلگەنلىكىنى زادىلا ئۇنتۇيالمايتتى. ھەمزەنىڭ زىياپەتلىرىگە، تويلىرىغا قاتناشقان دېھقانلارنىمۇ كەچۈرمەيتتى.

تويغا قاتناشقان، ھەمزەگە يېقىنچىلىق قىلغان، ئۇنىڭ بۇيرۇقىغا تېزدىن ئەمەل قىلغان دېھقانلارغا ئۆز كۆڭلىدە غۇم ساقلايتتى، ھېچقايسىسىنىڭ چىرايىغا قارىمايتتى، ھەتتا ئۇلارنىڭ ئىشىكى ئالدىدىنمۇ ئۆتمەيتتى. يېزىدا جىمجىت، چۆلدە قالغاندەك، ئىنس ـ جىنى يوق، ھېچكىمى يوق، يالغۇز قالغاندى. ئۇلار كېلىشەتتى، يالۋۇرۇشاتتى، ئۇنىڭغا يېقىنلىشاتتى، بىراق ھۆرى ئانا ئۇن چىقمايتتى، يېزىنىڭ سەبىي بالىلىرىنىڭ، قۇشلىرىنىڭ، ھەتتا چۈمۈلىلىرىنىڭمۇ چىرايىغا قارىمايتتى. « مېنى ئۆلتۈرۈۋەتسۇن، قىزىل قېنىمنى خالىسا شۇ توپىغا ئېقىتىۋەتسۇن. ئۇلارنىڭ بۇ قىلغانلىرى ئىتلىق، ئىتلىقتىن ئىبارەت. مېنى ئۆلتۈرسۇن، ئۇلاردەك پەسكەشلەرنىڭ يېنىدا ياشىغاندىن كۆرە بىرىپ دۇرمۇش ئەلىنىڭ، مەمەت ئاۋىقىمنىڭ، چىرايلىق دۆنەمنىڭ، خەدىچەمنىڭ يېنىغا كەتكىنىم ياخشى » دەيتتى.

دېھقانلار بەزىدە ئۇنىڭ يېنىدىن كېتىۋېتىپ:

ـــ دۇرمۇش ئەلىنى ئۆلتۈرگەن قاتىللارنى نېمە ئۈچۈن ئەرز قىلمايدىغاندۇ؟ قورقامدىغاندۇ يا؟ ئاغىمزىنىڭ غەزىپىدىن قورقۇۋاتقانمدۇ؟ ـــ دېيىشەتتى.

بۇ چاغدا ھۆرى ئانىمۇ شۇنداق جاۋاب قايتۇراتتى:

ـــ ھەئە، قورقىدۇ. قورقماي قانداق قىلسۇن. شۇنچە چوڭ بەش يېزىنىڭ، يەتتە سارايىنىڭ ئىتلىرى ھەمزەنىڭ ئارقىسىدا تۇرسا، ھۆكۈمەت ھەمزەگە نېمە دەيتتى؟ «قولۇڭغا دەرد كەلمىسۇن ھەمزە، ساڭا ئەيب ئەمەسمۇ؟ قېرىسىنى ئۆلتۈرۈپسەن. ئادەم قولىنى قانغا بويىغاندىن كېيىن شۇ دېھقانلارنىڭ ئەقىللىكلىرىنى، باتۇرلىرىنى، ياشلىرىنى ئۆلتۈرۈش كېرەك ...

ئىككى يۈزىنى، بەش يۈزىنى ئۆلتۈرۈش لازىم. دېھقانلارنى ئۆلتۈرۈپ تۈگەتكىلى بولامدۇ» دەيدۇ. ئەلۋەتتە قورقىدۇ، قورقىدۇ. قورقماي نېمە قىلسۇن !

ـــ مەمەت ئاۋاقمۇ كېلىۋاتىدۇ ! كېلىدۇ، چوقۇم كېلىدۇ !

ـــ دۇلدۇلغا مىنىپ كېلىدۇ !

ـــ ھەزرىتى ئەلىگە ئوخشاش كېلىدۇ !

ـــ قىزىلجا ئۆتەڭدىن كۆرۈنۈپتۇ !

ـــ بۇرۇتىنى تولغاپ كېلىۋېتىپتۇ !

ـــ ئاغىمزىنىڭ يەرلىرىنى بىچارە كەمبەغەللەرگە تارىمۇ ئوبدان تەقسىم قىلىپ بەرگۈچى كېلىدۇ !

بۇ سۆزلەرنى ئاڭلىغان ھۆرى ئانا بىر ـ ئىككى كۈن سەۋر قىلاتتى، ئىچىگە سىڭۈرەتتى ... كېيىن بېرىپ پارتلايتتى. يېزىنىڭ ئىچىدە پىرقىراپ ۋارقىراشقا باشلايتتى.

ھاۋا رەڭ، پاك ـ پاكىز كۆڭلىكى شامالدا يەلپۈنەتتى، باش ياغلىقىنىڭ ئاستىدىن چىقىپ تۇرغان پاختىدەك بۇدۇر ـ بۇدۇر ئاق چاچلىرى بۇلۇتتەك يۈزىگە تۆكۈلۈپ تۇراتتى. ئاپتاپتا كۆيۈپ كەتكەن مىس رەڭلىك قورۇق يۈزىگە بۇ چاچلىرى يارىشاتتى.

ـــ كېلىدۇ، كۈتمەن، ساقلايمەن، ـــ دەيتتى ھۆرى ئانا، ـــ مەن شۇ كۆزلىرىمنى يۇمماستىن، ئۇستۈمنى قارا تۇپراقتا ياپماستىن تۇرۇپ كېلىدۇ. تورۇق ئاتلارغا مىنىپ قىزىلجا گەدىكتىن كۆرۈنىدۇ. كۈتمەن. يۈسۈپنى قۇدۇقتىن چىقارغان خۇدايىم كۈنلەردىن بىر كۈنى بىزگە قارىماي قويمدۇ دەمسەن ! بىر كۈن كېلىپ بىزنىڭ ئۇستىمىزدىمۇ كۈن چىقمامدۇ؟

ـــ كېلىدۇ ... مەمەت ئاۋاق كېلىدۇ. شۇنداق كېلىدۇكى، كارامەت چىرايلىق كېلىدۇ ... تورۇق ئاتلارغا مىنىپ بىر باتۇر يىگىت بىلەن كېلىدۇ. كېلىدۇ. ئانىسىنىڭ، خەدىچەنىڭ ئۆچىنى ئالىدۇ. دۇرمۇش ئەلىنىڭمۇ ئۆچىنى ئېلىپ بېرىدۇ. شۇ سوزۇلۇپ يۇرگەن، سازاڭ قۇرتتەك دېھقانلارنىڭمۇ يۈزلىرىگە تۈكۈرىدۇ. سىلەرگە تۇفى، دەيمەن. يۈزۈڭلەرگە تۈكۈرىمەن ...

سىلەرنىڭ ھەمزەڭلارمۇ كىرىدىغان تۆشۈك تاپالمايۋ قالدۇ. ھۆكۈمىتىڭلارمۇ شۇنداق ... مەمەت قانداق كەتكەن بولسا، يەنە شۇ پېتى قايتىپ كېلىدۇ. ھەئە، قانداق كەتكەن بولسا شۇنداق كېلىدۇ.

دېھقانلار بولسا ھۆرى ئانىغا پەرۋا قىلمايتتى، ئۇنىڭ ھەققىدە ھېچ نەرسىنى بىلمەيتتى.

— كىشىگە قىلغان ئۆزىگە يانىدۇ، — دەيتتى دېھقانلار، — دۇرمۇش ئەلى خەققە قىلغانىدى، ئۆزىگە ياندى. شۇمۇ يېتىدۇ. باشقا شۇنچە ئادەمنىڭ يېرىنى تېرىدۇق، ئورۇدۇق. ھازىر ھەمزە ئاغىنىمىز — يەرنىڭ ئىگىسى كەلدى. يەرلىرىنى قايتۇرۇۋالدى. يەنىلا خۇدايىم رەھمە ئەيلىسۇن. ئامبارلىرىمىز ئاشلىققا تولدى. ئىنەكلىرىمىزنىڭ قوشكېزەك موزايلىرى بار، ھەرە ساندۇقلىرىدا ھەسەل تېشىپ تۇرىدۇ. ئۆكۈزلىرىمىز، ئاتلىرىمىز قوش - قوش ... ئاغىنىمىز يېزا بولاتتىمۇ، باشىمىز، مېڭىمىز قالغانىدۇق. بىر - بىرىمىزنى تالاپ كېتەتتۇق، ھېلىمۇ ياخشى ھەمزە ئاغا كەلدى. ئەگەر ئۇ سەللا كېچىكىپ كەلگەن بولسا، بىر - بىرىمىزنىڭ كۆزلىرىنى ئويۇۋالاتتۇق. ھېلىمۇ ياخشى ھەمزە ئاغىنىمىز ئىتتىك كېلىپ تىزگىنلىرىمىزنى قولىغا كىرگۈزدى.

دېھقانلار: داۋاملىق مۇشۇنداق ياشايمىز، ھەمزە ھەر دائىم مۇشۇنداق مۇلايىم، دوست بولىدۇ، دەپ ئويلايتتى. قوش - قوش ئۆكۈزلەر، ئاتلار، ھەسەلگە تولغان ھەرە ساندۇقلىرى ... دەسلەپ يېزىغا بىر گۇرۇپپا ژاندارما كەلدى. ئارقىسىدىن يەنە بىر گۇرۇپپا كەلدى ... ئۇلارنىڭ باشلىقى كۆرەڭ بىر چاۋۇش ئىدى. ئۇ ئاق چاچلىق، قاپقى يامان ئادەم ئىدى. ئىككى - ئۈچ كۈن يېزىدا ھېچكىم بىلەن سۆزلەشمەستىن ئايلىنىپ يۈردى. ھەمزە ئاغا ئۇنىڭغا ھەر كۈنى بىر قوي سوياتتى. قورداقلارنى، كاۋاپلارنى، ھاراقلارنى، مانتىلارنى ... چاۋۇشنىڭ كەيپىگە قاراپ ھېچكىم يېنىغا كېلەلمەيتتى.

بىر كۈنى چاۋۇش دېھقانلارنى ئالدىغا چاقىردى، ئەڭ ئالدىدا

ئەلى توكۇرنى سوراققا تارتتى.

— سىلەر ئابدى ئاغىنى ئۆلتۈرۈپ بارلىق مال - مۈلكىنى ئېلىۋاپسىلەر، يەرلىرىگە، بۇغدايلىرىغا، ئارپىلىرىغا، باشقىلاردىكى نەرسىلىرىگە، ئۆيىگە، يېزىلىرىغا، ھەممە نەرسىسىگە قول ئۇزىتىپسىلەر. ئۇنىڭ بار - يوقىنىڭ ھەممىسىنى ئىگىلىۋاپسىلەر. دېكەنلى تۇزلەڭلىكىنىڭ بەش يېزىسىنىڭ ھەممىسى ئوغرىلىق قىلىشتا، قاتىللىق قىلىشتا جىنايەتكار. قېنى توكۇر ئاغا، بۇ دېگەنلىرىم راستمۇ؟

ئەلى توكۇر بىر - ئىككى قەدەم ئالدىغا مېڭىپ « راست » دېدى.

— سىلەرچە قانداق ! — دېدى چاۋۇش كېيىن دېھقانلارغا قاراپ.

— راست، — دېيىشتى.

— ئۇنداق بولسا، ئالغان نەرسىلىرىڭلارنى تاپشۇرۇپ بېرىسىلەر. تۇركىيە جۇمھۇرىيىتى ھۆكۈمىتى قۇرۇلغاندىن بېرى مەجبۇرىي ئېلىۋالمىغان زامانلار تۇغۇپ كەتتى. ئالدى بىلەن ئادەم ئۆلتۈرۈش، يەنى ئۇلۇغ ئاغا ئابدى بايىنى ئۆلتۈرۈش، ئۇنىڭدىن كېيىن ئۇنىڭ بارلىق نەرسىسىنى مەجبۇرىي ئىگىلىۋېلىش ئۆلۈم جازاسىغا لايىق جىنايەت. لېكىن، مەن بالىچاقا، ئىشلەمچى - مالايلارنى ئاپىرىپ دارغا ئاسمايمەن، بۇمۇ ھەمزە بېيىمىزنىڭ ئادەمگەرچىلىكى يۈزىسىدىن بولدى. «بىلمەستىن بۇ جىنايەتنى ئۆتكۈزۈپ قويۇپتۇ، ھازىرچە جازالمايلى » دەيدۇ. ھازىر، ئالدى بىلەن قانچىلىك قارا مال، كىچىك مالليرىڭلار بولسا ئىككى كۈننىڭ ئىچىدە ئەكېلىپ، ئەنە شۇ ئىشىك ئالدىغا قويىسىلەر.

بىر - ئىككى كىشى قارشىلىق بىلدۈرمەكچى بولۇپ:

— ئابدى ئاغىنى بىز ئۆلتۈرمىدۇق، مەمەت ئاۋاق ئۆلتۈردى، — دېيىشتى.

ژاندارمىلار شۇ زامان ئۇلارنى تۇتۇپ، ئۆينىڭ ئارقىسىغا

ئەكەتتى، ئۇرۇشقا باشلىدى. ھەمزە ئاغا ئارقىسىدىن كېلىپ:

— ئۇنداق قىلماڭلار، ئۇلار نادان خەلق، ئەقلى يەتمەيدۇ، — دېدى، — يا قانۇننى بىلمەيدۇ، يا باشقا نەرسىنى. قانۇننىڭ قېچىپ كەتكەن مەمەت ئاۋاقنىڭ ئورنىغا ئۆزلىرىنى جازالايدىغانلىقىنى بىلمەيدۇ. ئۇلارنى قويۇپ بېرىڭلار، ئۇ ئىشلارغا ئەقلى يەتمەيدۇ ! — دېدى.

دېھقانلارغا قاراپ شۇنداق دېدى:

— ئاغىنى ئۆلتۈرگەندىن كېيىن مەمەت ئاۋاق بۇ يېزىغا كەلمىگەنمىدى، سىلەرگە خوش خەۋەر ئەكەلمىگەنمىدى. ئەكەلگەنىدى. سىلەرمۇ ئۇنىڭ دېگىنىنى قىلمىدىڭلارمۇ، قىلدىڭلار. مانا ئىشلار شۇنداق بولغانىكەن، ھۆكۈمەتنىڭ نەزىرىدە مەمەت ئاۋاقنىڭ گۇناھىنى سىلەر ئۆز ئۈستۈڭلەرگە ئالغان بولىسىلەر، ئالمىدىڭلارمۇ؟ لېكىن مەن يېتىپ كەلدىم. ھۆكۈمەتكە « ئۇلارنىڭ گۇناھى يوق، ئۇلاردىن ئاغام ئابدىنىڭ ئوغرىلانغان مالىرىنى قايتۇرۇۋالىمەن، دېھقانلىرىمنىڭ ھەممىسىنى دارغا ئاسساڭلار يەرلىرىمدە كىم ئىشلەيدۇ » دېدىم. ھۆكۈمەتمۇ دېگەنلىرىمنى توغرا تاپتى.

دېھقانلار تارقىلىپ كېتىشتى. ئەندىشىدە ئىدى. ھەمزەنىڭ قىلغانلىرىنى بىردەم توغرا دەيتتى، بىردەم خاتا دەيتتى. ھەمزەنىڭ ئادەملىرى ئىككى كۈننىڭ ئىچىدە يېزىدا قانچىلىك ئات ـ ئۇلاغ بولسا ھەممىسىنى يىغدى. ھەمزەنىڭ ھويلىسىغا ئەكەلدى. يېزىدىكى ھەممە كالا، بەش يېزىدىكى جەمى ئات ـ ئۇلاغ ھەمزەنىڭ بولدى. بىردەمنىڭ ئىچىدىلا يېزىغا ئات، ئۆكۈز، ئىنەك، قوي، ئۆچكە ئالىدىغان سودىگەرلەر توشۇپ كەتتى. ھەمزە بەش يېزىنىڭ مالىرىنى دېھقانلارنىڭ كۆز ئالدىدا بىر باشتىن سېتىشقا باشلىدى.

ئۇنىڭدىن كېيىن ھەمزەنىڭ ئادەملىرى دېھقانلارنىڭ ساقلىيالمىغان ئاشلىقلىرىنى توشۇشتى. ھەمزەنىڭ ئامبارلىرى، ئورىلىرى تولۇپ كەتتى. شەھەردىن قېچىر

كارۋانلىرى بىلەن ئاشلىق سودىگەرلىرى ئارقا ـ ئارقىدىن كېلىشكە باشلىدى.

ھەمزە باشلىغان ئىشنى توختاتمايتتى. دېھقانلارنىڭ بار ـ يوقىنىڭ ھەممىسىنى ئۆيىگە توشۇتقۇزدى.

دېھقانلارنىڭ بۇ بۇلاڭچىلىقلارغا ئىشەنگۈسى كەلمەيتتى. ھەمزەنىڭ، چاۋۇشنىڭ قىلغان ئىشلىرى ئۇلار ئۈچۈن ئويۇندەك بىلىنەتتى.

ھەمزە دېھقانلارغا پەقەتلا ئېتىزلارنى ھەيدەيدىغان ئۆكۈزلەرنى، تېرىيدىغان ئۇرۇقلارنىلا بەرگەنىدى. قوش ھەيدەش ۋاقتى ئاياغلىشىپ بىلەنلا ھەمزە ئاغا ئۆكۈزلىرىنىمۇ ئۇلارنىڭ قولىدىن قايتۇرۇۋالاتتى.

— ئاغام ئۆلگەندىن كېيىن ئېلىنغان ھوسۇلنىڭ بىر دانىسىنىمۇ ئاغامنىڭ بالىلىرىغا بەرمەستىن ھەممىسىنى ئۆزۈڭلار ئالدىڭلار. ئەمدى بەش يىلغىچە سىلەرگە بىر دانىمۇ بەرمەستىن ئۆزۈم ئالىمەن، بۇ ھەققانىيەتچىلىك بولىدۇ.

— راست، ھەققانىيەتچىلىك بولسۇن. ئۆلگەن ئاغىمىزغا كۆپ ھەققانىيەتسىزلىك قىلدۇق، — دېيىشتى دېھقانلار.

دېھقانلارنىڭ ئەندىشىلىرى قىش كېلىپ قار ياغقىچە، ئۆيلىرىدىكى يېدىغان نەرسىلىرىنىڭ ھەممىسى تۈگىگۈچە داۋام قىلدى. ئاشلىقلىرى تۈگەش بىلەن بىر كۈنى ھەمزە ئاغىنىنىڭ ئىشكى ئالدىغا توپلىشىپ يېلىنىشتى:

— بىز قىلغان بولساق، سەن قىلما. بىزگە نېمە قىلساڭ قىل، يەرۇ ـ ئاسمان پۈتۈنلەي سېنىڭكى، سەن بۇ يىل بىزنى ئاچ قويمىساڭلا بولدى، نېمە قىلساڭ مەيلى.

ھەمزە پۇلى بارلارنىڭ پۇلىنى ئالدى، پۇلى يوقلارغا، ئۆزىگە ياقىقانلارغا قەرز بەردى. ئۆچ كۆرگەنلىرىنى ئىشكىدىن قوغلىۋەتتى.

دېھقانلار قىش بويى ئۇنىڭ ئىشكى ئالدىدا قول قوۋۇشتۇرۇپ، بويۇن ئېگىپ چىقىشتى، ئۇنىڭغا يالۋۇرۇشتى. دېھقانلارنىڭ بۇ

ئەھۋالى ھەمزەنى ئادەتتىن تاشقىرى خۇشال قىلدى. دېھقانلارنى قىشچە مۇشۇنداق يېلىندۇراتتى. نېمىدېگەن ھۇزۇرلۇق - ھە !

* * *

مارت ئېيى يېقىنلىشىش بىلەن ئۆلۈم - يېتىم كۆپەيدى. بالىلار، قېرىلار بىر - بىرلەپ ئۆلۈشكە باشلىدى. دېھقانلار بىر تېرە - بىر سۆڭەك بولۇپ قالغان، دەرمانسىزلىقتىن ماڭالمايتتى. بۇ يېزا يېزا بولۇپ ئاتالغاندىن بېرى دېھقانلار قىشنى بۇ يىلقىدەك ئۆتكۈزمىگەنىدى. كۆرەڭ چاۋۇش ھەمزە ئاغىدىن ئالغان پۇللار بىلەن شەھەردە بىر قورۇ سالدۇردى. دېھقانلار كەمبەغەللەشكەنچە ياۋاشلىشىپ كېتەتتى، ياۋاشلىنىپ ئۆز ئۆيلىرىگە تىقىلىشاتتى، زادىلا سۆزلەشمەيتتى. ئەسلىدە دۇنيانىڭ ئەڭ گەپدان ئادەملىرى توروس دېھقانلىرى بولۇشى مۇمكىن. ئەمدى ھېچكىمنىڭ ئاغزىنى ئامبۇر بىلەنمۇ ئاچقىلى بولمايتتى.

ئۇلارنىڭ يامان كۈنگە قالغانلىقلىرىنى ئاڭلىغان قوشنا يېزىدىكىلەر ئۇلارغا بىر نەرسىلەرنى بېرىشكە، ياردەم قىلىشقا تىرىشاتتى. باشقىلارنىڭ كارى بولمايتتى. ھېچكىمنىڭ چىرايى ئېچىلمايتتى. كىشى كىشىدىن خاپا ئىدى. ھەممە ئادەم تاشقا، توپىغا، ئورمانغا، دەرەخكە، بۇلۇتقا، قۇشقا، قۇرت - قوڭغۇزلارغىمۇ خاپا ئىدى.

ھەر يىلى باھار ئۇلارنىڭ دەردىگە دەرمان بولۇپ تەسلىكتە يېتىپ كېلەتتى. باھار پەسلىدە يېشىل كۆكلەمگە مەلىكە بولۇپ يوقسۇزلۇقلىرىنى ئۇنتۇپ قېلىشاتتى. بۇ يىلمۇ باھار ئۇلارنىڭ دەردىگە دەرمان بولۇشقا يېتىپ كەلدى. قانداق دېمەيسىلەر ! ھەر يىلقىدىن مىڭ ھەسسە جانغا جان قوشۇپ ... خاپىچىلىقى قاچان تۇگىدى، قاچان سۆزلىشىشكە باشلىدى، ھېچكىم بىلمەيتتى. شۇنچىلىك سۆزلىشىپ كېتىشتىكى، بىر - بىرلىرىگە گەپ

بەرمەيتتى. ئۇچرىغانلا ئادەملىرى بىلەن ئاللىنىمىلىرىنى سۆزلىشىپ ئۇنتۇشەتتى. سۆزلىشىشتىن زېرىكمەيتتى. ھارمايتتى، كېچىلەرنى ئۇيقۇسىز ئۆتكۈزۇشەتتى، سۆزلىشەتتى.

مەلۇم ۋاقىت پۇتۇن گەپ - سۆز مەمەت ئوستىگە مەركەزلەشتى، مەمەت ھەققىدە نېمىلەرنى، نېمىلەرنى سۆزلەشمىدى دەيسىلەر !

— مەمەت قىڭغىر !

— بوز ئاتقىمۇ مىنىپتۇمىش.

— بوز ئاتنىڭ ئوستىدە بىر چۇنىدەك ئولتۇرارمىش.

— مەمەت دۇمچەك.

— دېھقانلار، ئوت يېقىڭلار، ئاغاڭلارنى ئۆلتۇردۇم، يەرلەر سىلەرنىڭ ! ...

— ھالىغا قارىغىنا، ھالىغا !

— ئېشەك كاللا، ئەخمەق دېھقانلار.

— تارتىپ كۆرۈڭلار قېنى.

— ھەي ھەققى بارلار، بۇ سىلەرنىڭ ھەققىڭلار ... شۇ بويى بىر غېرىچ پەتەكنىڭ گېپىگىمۇ كىرەمدىغان ...

— بويى بىر غېرىچ مەمەت ماڭقىنىڭ ئارقىسىغا كىرىپ !

— ئاغىمزىنىڭ ئۆلگىنىگە بايرام قىلامسىلەر؟

— ھەم توي - تۆكۈن ...

— ھەركىم قىلسا ئۆزىگە قىلىدۇ.

— قىلما، تارتسەن، ياتما، ئۆلسەن.

— ئاغىمىز بىزگە نېمە يامانلىق قىلدى، ياخشىلىقتىن باشقا؟

— ئۇنىڭ زامانىدا كىمنىڭ بۇرنى قانغانىدى؟

— كېيىن بىر ئوغۇل ئوتتۇرىغا چىقتى ...

— ئېتى مەمەت ئاۋاق !

— ئاۋاقمۇ قۇربان بولدى.

— ساڭمۇ، ماڭمۇ بولغۇلۇق بولدى ...

— قەلەندەر ئىبراھىمنىڭ ئوغلى ...
— گۈل يۈزلۈكىمىزنى ئۆلتۈرۈۋەتتى.
— ئىككى كۆزىمىزنىڭ نۇرىنى ...
— دۇنيانىڭ يارىشىقىنى ...
— ئاغىمىزنى ...
— بىزگە نېمە قىلغانىدى. بىچارىنى ئۆلتۈرگۈزگۈدەك؟ شۇ بىر غېرىچ بويلۇق بالىغا.
— مەمەت ئاۋاق ...
— ۋاي يەر يۈتقۇر، ئۆيى چۆكۈپ كەتكۇر !
— ۋاي قانخور قاتىل ...
— ۋاي كۆزلىرى ئېقىپ كەتكۇر ...
— ۋاي ئۆلمەي سۆرىلىپ يۈرگۈر ...
— يىل - يىل بەزگەك بولۇپ ياتقۇر ...
— ۋاي يىلان - چايان چاققۇر ...
— ئۆپكىسى سېسىپ، ئاغزىدىن بۆلدۈق - بۆلدۈق قان ئاققۇر.
— ئاغىمىزنى ئۆلتۈرۈشكە كۆزۈڭ قانداق قىيدى؟ بىچارە كەمبەغەللەرنىڭ نېنىغا قولۇڭ قانداق باردى؟
— گۈل يۈزلۈك ئاغىمىزنى ئۆلتۈرۈشكە قانداق قىيدىڭ؟
— دىكەنلى تۈزلەڭلىكىنىڭ بەش يېزىسىنى يېتىم قىلدىڭ ...
— سەندە ئىمان دېگەن نەرسە يوقمۇ؟
— سەندە ۋىجدان، شەپقەت ... ئادەمگەرچىلىك يوقمۇ؟
— قاراڭغۇ كېچىنىڭ ئۆزى.
— ئۆلۈك چاشقان.
— قىنى يوق قىلىچ.
— قان ئىچەر قاتىل.
— مال - مۈلكىمىزنى ئوغرىلاپ، بىزنى خانۇەيران قىلغان بالاگەردان قاراقچى.
— تەلەتى بەئەينى مۇردا.

— يەر تەۋرىگەندەك ئاپەتلىك.
— ئاچ كۆز بالىنىڭ ئۆزى.
— يەجۇج - مەجۇج !
— جىن تەگكەن سارىڭ.
— سۆرىلىپ يۈرگەن سازاڭ.
— ئاغىمىزنى ئۆلتۈرۈشكە قولۇڭ قانداقمۇ باردى؟
— ئاغىمىز تاڭ شاملىغا ئوخشايتتى.
— ئىسسىق نېنىمىزغا ...
— تويلىرىمىزغا، زىياپەتلىرىمىزگە ...
— شىلدىرلاپ ئاققان بۇلاقلارنىڭ سۈزۈك سۈيىگە ...
— ئىسمى ئۇلۇغ مۇھەممەدنىڭ ساپ نەسلىگە ئوخشايتتى.
— ئاھ، ئاغىمىز ئابدى ئاغا !
— ئاغىلارنىڭ ئاغىسى، يىگىتلەرنىڭ كۆزى !
— مازارىغا نۇر يېغىپ تۇرغۇچى.
— ساڭا قانداق چىدىغاندۇر شۇ بىر ...
— قېنى، جىگىرى بەش پۇلغا ئەرزىمەسنىڭ بىرى ...
— باتۇرنى ئۆلتۈرگەن نائەھلىي ...
— كەبىگە چۈشكەن نۇرغا ئوخشايتتىڭ.

بىردىنلا شۇنچە يىل بۇرۇن ئۇلۇگەن ئابدى ئاغىغا ھازا ئېچىلدى، ناخشىلار توقۇلدى، كېيىن چۈشلىرىگە ئابدى ئاغا كىرىشكە باشلىدى. قېرىلارنىڭ، ياشلارنىڭ، بالىلارنىڭ چۈشلىرىگە كىردى.

— تۈنۈگۈن ئاخشام چۈشۈمدە كۆردۈم. ئاغىمىز كۈلۈپ تۇراتتى. مېنى ئۆلتۈرگەن مەمەتنى كەچۈرۈۋەتتىم، سىلەرنىڭ ئەھۋالىڭلارغا ئېچىنىمەن. ئەھۋالىڭلار يامان بولغىنى ئۈچۈن مازارىمدا كۆز ياشلىرىمنى تۆكۈۋاتىمەن. دېھقانلىرىم، مېنىڭ جانلىرىم، مېنىڭ ئۇلۇشۇمدە سىلەرنىڭمۇ گۇناھىڭلار بار ... دەپلا، بىر توپ يورۇقلۇق ئىچىدە غايىب بولۇپ كەتتى.

خېلى ئۇزاق زامانغىچە ئابدى ئاغا ھەققىدە مىڭبىر خىل

چۇش سۆزلەندى. كېيىنچە ئاتقا مىنگەن، رەخت لىباسقا ئورالغان ئابدى ئاغا يېزىنىڭ ئۇستىدە ئۇچۇپ يۈرگەن ھالەتتە كۆرۈلدى. ئايدىڭ كېچىلەردە، قاراڭغۇ تۈنلەردە، تۈن تەڭدە، تاڭ سەھەردە ئابدى ئاغا ئاتقا مىنىپ ئەلى تېغىدىن بۇ تەرەپكە ئۇچۇپ كېلەتتى. بەزىدە بوز ئاتقا مىنىپ ئۆيىنىڭ ئالدىدىكى دۆڭنىڭ ئۈستىگە چۈشەتتى. تاڭ سۈزۈلۈش بىلەن بوز ئات ئەلى تېغىغا قاراپ چېپىپ كېتەتتى.

بوز ئاتلىق ئابدى ئاغىنى يېزىدىكى ھەممە ئادەم دېگۈدەك كۆردى. ھۆرى ئانا، پانجار ھۆسۈك، ھۆسەينجىك ۋە مۇستاپا ھەر قانچە قىلسىمۇ جىمى يېزا خەلقى كۆرگەن ئاغىنى نېمە ئۈچۈندۇر زادىلا كۆرەلمەيتتى.

— ئاغىمزىنىڭ ئۇلاردىن كۆڭلى قالغان، ئۇلارغا خاپا. شۇڭا، ئۇلارنىڭ كۆزىگە كۆرۈنمەيدۇ، — دېيىشەتتى دېھقانلار، — ھۆرى بېرىپ قەبرە تېشى ئالدىدا ئاغىمزىنىڭ روھىغا ئاتاپ بىر خورازنى بوغۇزلاپ قان قىلسا، ئۇ چاغدا ئاغىمز بەلكى ئۇنى كەچۈرەر، ئۇنىڭمۇ كۆزىگە كۆرۈنەر، بولمىسا ھۆرىنى ئۇ قۇتلۇق ئادەم يالجىتمايدۇ.

ئاخىر چۈشلەرمۇ، بوز ئاتلىق ئابدىمۇ، مەمەتمۇ ئۇنتۇلدى. دېھقانلار بارغانسېرى كەمبەغەللىشىۋاتاتتى. ھەمزىنىڭ زۇلۇمى كۈنسېرى كۈچىيەتتى. دىكەنلى تۈزلەڭلىكىنىڭ دېھقانلىرى ئەمدى ئۇنىڭ قولىدىكى ئويۇنچۇق بولۇپ قالدى. ئىشلە دېسە ئىشلەيتتى. يات، تۇر، ئولتۇر، ئۇخلا دەيتتى. ئۇنىڭ سۆزىنى زادىلا يېرالمايتتى، خاپىچىلىق بارغانسېرى ئىچىگە ئۆتۈپ، ئۇرسا تۇيمايتتى، ھېچ نەرسە بىلەن كارى بولمايتتى. كۆلمەستىن، يىغلىماستىن، خاپا بولماستىن، خۇشال بولماستىن غەلىتە بىر خىل ھاۋادا دوملىنىپ ياشايتتى. ئۇلار ھېچقانداق نەرسىنى ئۈمىد قىلمايتتى، ئۈمىدسىزلىك بوشلۇقى ئىچىدە ئىدى.

بىر كۈنى كېچىدە مەمەتنىڭ يېزىغا كەلگەنلىكى ھەقىقىدىكى

خەۋەر يېزىنىڭ ئۇ چېتىدىن بۇ چېتىگىچە بىردەمدىلا تارقالدى. ھېچكىم پىسەنت قىلمىدى. ھېچكىمنىڭ بىر تال تۈكى مىدىرلاپ قويمىدى. مەمەتنىڭ كەلگەنلىكىنى پەقەت ئېغىزلىرىدا سۆزلەيتتى، قۇلاقلىرىدا ئاڭلايتتى، بىر خىل ئۇيقۇدا، بىر خىل شېرىن چۈشنىڭ ئىچىدە.

خەلق بىر مەزگىل جانلانغاندەك بولدى. كۆڭلىدە خۇشاللىققا، ئۈمىدكە ئوخشىغان بىر خىل تۇيغۇ كۆتۈرۈلۈپ، يەنە پەسەيدى. يالقۇنجىدى، ئۆچتى. كېيىن كۆڭلىدىكى خۇشاللىق بىردىنلا كۈچەيدى. ئېغىزلىرىنى تولدۇرۇپ كۈلۈشكە باشلىدى. يېزىدا كۈلۈشكەن ئاۋازلار ياڭرىدى. يېزىدا نەچچە يىلدىن بېرى ئاڭلانمىغان بىر خىل ۋاراڭ ـ چۇرۇڭ كۆتۈرۈلدى. ھەممە ئادەم كۈلەتتى، سۆزلەيتتى، تىللايتتى، يىغلايتتى، خۇشاللىناتتى، قاينىاپ تاشاتتى.

شۇ كۈنى نامازدىگەر ۋاقتىدا ئۇلار قاتتىق غەزەپلەندى. كالتەكلەر، مىلتىقلار، كونا قىلىچلار، پالتىلار ئوتتۇرىغا چىقتى. ھۆرى ئانىنىڭ ئۆيىگە باستۇرۇپ كىرىشتى. مەمەتنى ئۇ يەردە تاپالماستىن ھۆرى ئانىنىڭ ئېغىلىنىڭ ئىشىكىنى، يالغۇز پەنجىرىسىنى ئۇرۇپ چاقتى، قومۇرۇۋەتتى. مەمەتلەرنىڭ ئۆيى بوش تۇراتتى. ئۆيىگە ھۇجۇم قىلىشتى. بىردەمدىلا تېمىنى، ئىشىكىنى، ئۆگزىسىنى، ياغاچلىرىنى ئۇرۇپ، ئۆينى بىر توپا دۆۋىسىگە ئايلاندۇرۇپ قويدى.

ئۇنىڭدىن كېيىنمۇ ئاچچىقلىرىنى باسالمىدى. تاش ـ توقماقلار بىلەن بىر ـ بىرىنى ئۇرۇشتى. بەزىلەرنىڭ قولى، بەزىلەرنىڭ پۇتى سۇندى، بەزىلەرنىڭ بېشى يېرىلدى. بەس ـ بەستە سوقۇشۇپ كەتتى. ھەركىم ئالدىغا ئۇچرىغانىنى ئۇراتتى. دوست ـ تۇغقان، ئانا ـ قىز، دادا ـ ئوغۇل دېمەيتتى، ھېچكىمنىڭ كۆزى ھېچكىمنى كۆرمەيتتى.

ژاندارمىلار، ھەمزە ئاغا بىر بۇلۇڭغا تىقىلىپ قالغانىدى. دېھقانلارنىڭ دەھشەتلىك غەزەپلىرىگە قورقۇش بىلەن قارايتتى.

ئۇلارغا يېقىنلىشىشقا زادىلا جۇرئەت قىلالمايتتى.

ئۇرۇشۇش يېرىم كېچىگىچە داۋام قىلدى. يېزىدا چېقىلمىغان، بۇزۇلمىغان ھېچ نەرسە قالمىدى. تاياق يېمىگەن، يارىدار بولمىغان ئادەم قالمىدى.

يېرىم كېچىدە بۇ ئۇرۇش قانداق جىمىقتى، بۇنى ھېچكىم بىلەلمىدى.

شۇ كېچىسى ئورۇنلىرىغا كىرىپ ياتقان دېھقانلار شۇنچە يىللاردىن بېرى ئۇخلىيالمىغان خاتىرجەم، شېرىن ئۇيقۇسىنى ئۇخلاشتى.

34

نامازشامغا يېقىن ئىبراھىم قارىنىڭ ئەتىرىتى بىلەن ژاندارمىلار تۇتۇۋالدى. مەمەتكە تەسلىم بول دەپ ۋارقىرىدى. مەمەت بىر تال ئوق بىلەن جاۋاب قايتۇردى. مەمەتنى زاڭلىق قىلىپ كۈلۈشتى. بۇ قېتىم يامان يەردە قولغا چۈشەتتى. ھېچقانداق يەردىن قۇتۇلۇپ چىقالمايتتى. بىرئاز ۋاقىتتىن كېيىن بۇ ئەتراپتا قانچىلىك ژاندارما، قانچىلىك قاراقچى، جوتۇ، گۇرجەك، قورال تۇتقان قانچىلىك دېھقان بولسا ھەممىسى كېلەتتى ۋە تۇتۇۋالغىلى قورشۇالاتتى. مەمەت ئويلاپ - ئويلاپ بىرەر چارە تاپالمايتتى. تۇتۇۋالغىلى ئۇنداق، سولىدىن يامغۇرداق ئوق ياغاتتى. ئىبراھىم قارا تۇرۇپ - تۇرۇپ بوم ئاۋازى بىلەن ۋارقىرايتتى: « مەمەت ئاۋاق، بىكاردىن - بىكارغا ئوق ئاتما ! تۇتۇۋالغىلى ساق چىقالمايسەن !»

مەمەت جاۋاب بەرمەيتتى، تۇتۇۋالغىلى پەنجىرىسىنىڭ يېنىغا تىقىلىۋالغان، ئىس چىقىقان يەرگە قارىتىپ ئوق ئاتاتتى. تۇتۇۋالغىلى ئۇستى لايلەپە ئىدى. ئۇستىنى تېشىپ يۇقىرىدىن ئىچىگە ئوق ئېتىپ قالارمۇ؟ بۇ ئۇلارنىڭ ئەقلىگە كەلسە راستىنلا بۇ يەردىن ساق چىقالمايتتى.

مەمەت ئارقا پەنجىرە، يان پەنجىرە ۋە ئىشىك ئارىسىدا يۇگۇرۇپ يۈرەتتى. بىردەم ئالدىدىكى پەنجىرىدىن بەش - ئون پاي ئوق ئاتاتتى، بىردەم ئارقا پەنجىرىدىن، بىردەم ئىشىكتىن ... بۇ جەڭنى قاچانغىچە داۋاملاشتۇرالار. دەسلەپ ئۈمىدسىزلەندى، كېيىن ئۆز - ئۆزىگە كۈلدى. بىرنەچچە قېتىم « ئەمدى قۇتۇلالمايمەن، بىزگە قۇتۇلۇش يوق » دېدى.

ئىسمائىل چولاق تۇتقۇنلىرىنىڭ بىر بۇلۇڭىغا بېرىپ، بۇلۇڭغا تىقىلىپ ئولتۇراتتى. خۇددى بولۇۋاتقان ئىشلاردىن خەۋەرسىزدەك، تېۋىشسىز، ئەندىشىسىز ئولتۇراتتى. تىزلىرىنى كۆكسىگە تىرەپ، ئىككى قولى بىلەن تىزلىرىنى قۇچاقلىۋالغان، بېشىنى تىزىنىڭ ئوستىگە قويغانىدى، كۆزلىرىنى چىملىدىتاتتى.

بىر چاغدا ئىبراھىم قارا خاپا بولۇپ كەتتى:

— تۇتقۇنلار بومبا تاشلاڭلار ! ئەگەر قاچمىسا، تاشلارنىڭ ئاستىدا قېلىپ ئۆلسۇن ئۇ سارىڭ دۈيۈز ! مۇشۇنداقمۇ قاراقچىلىق قىلغان بارمۇ؟ قاراقچى دەپ ئاتالغان قاراقچى مۇشۇنداق قەپەسنىڭ ئىچىگە تىقىلۇۋېلىپ ئۆز - ئۆزىنى ئۆلۈمگە تۇتۇپ بېرەمدۇ؟

مەمەت ئۇنىڭ بۇ سۆزلىرىنى ئاڭلايتتى. شۇ زامان ئۇق ئېتىشنى توختاتتى. ساقلاپ تۇردى. ئۇ ئېتىشنى توختىتىش بىلەن تەڭ، نېمە ئۈچۈندۇر قارشى تەرەپمۇ توختاتتى.

مەمەت ئۇ پەنجىرىدىن بۇ پەنجىرىگە يۇگۇرۇپ يۈرگەندە تاشقىرىغىمۇ قاراپ قوياتتى. تاشنىڭ ئارقىسىدىكى ئىبراھىم قارىنى كۆردى. ئۇ ئۆرە تۇرۇپ ئەتراپقا قۇلاق سالاتتى. مەمەتنىڭ نېمىگە تەييارلىق قىلىۋاتقانلىقىنى بىلىشكە تىرىشاتتى، ئويلىناتتى. ئىبراھىم قارا قارىمۇتۇق، قوۋۇزلىرى ئىچىگە كىرىپ كەتكەن، چىشسىز ئېغىزىدىكى خىلىلا ئىچىگە چۆكۈپ كەتكەن، قېرىپ قالغان بىرئادەم ئىدى. مەمەت ئۇنى خىلىلا بۇرۇن قاراقچىلىق قىلغان ۋاقىتلاردىن تارتىپلا تونۇيتتى. ئىبراھىم

قارا ئۇ چاغدا توروس تاغلىرىنىڭ ئاسقىنى ئاسقان، كەسكىنى كەسكەن ئەڭ داڭلىق قاراقچىسى ئىدى. كېيىن بىر قېتىملىق كەچۈرۈم ئېلان قىلىنغاندا تۇزلەڭگە چۈشكەن، قاراقچىلىقنى تاشلىغانىدى، ئۆز تۇرمۇشىنى تاغدىكى ئاغىلارغا دۇشمەن قاراقچىلارنى تۇتۇپ بېرىش بىلەن قامدايتتى.

ئىبراھىمنى كۆرۈش بىلەن مەمەتنىڭ يۈرىكى جىغ قىلىپ كەتتى. خاتالىشىپ قالغان بولماي دەپ يەنە ئويلىدى، ياخشىراق قارىدى. ئىبراھىم بىر بومبىنى قولىغا ئېلىپ ئۆرۈپ - چۆرۈيتتى، ئېھتىيات بىلەن ئەتراپىغا قارايتتى، مەمەت: « بۇ ئادەم مېنى كۆزىگە ئىلمايدۇ، بولمىسا شۇنداق ئۇستا بىر قاراقچى مۇشۇنداق ئوچۇقچىلىقتا سوقۇشمايتتى، بەلكى ئۇ ئىبراھىم قارا ئەمەستۇر » دېدى. قايتا - قايتا قارىدى، شاپ بۇرۇتلىرى بىلەن دەل ئۆزى ئىدى. بۇ يەرلەردە شاپ بۇرۇت ئادەملەر ئاز ئىدى.

مەمەت مىلتىقىنى بەتلىدى، بۇ چاغدا قارشى تەرەپتىكىلەرمۇ تۇڭمەنگە ئوق ئېتىشقا باشلىغانىدى. ئىبراھىم قارا سولدىن ئوڭغا بۇرۇلۇپ تۇڭمەنگە ئوق ئاتماقچى بولغاندا، مەمەت تەپكىنى باستى. ئىبراھىم قارا كېرىلگەن ئوقيا ئۇستىدە تۇرغانىدەك ھاۋاغا كۆتۈرۈلدى. ئىبراھىم قارا يەر - جاھاننى ئىڭراتقۇدەك دەھشەتلىك ۋارقىراش بىلەن توپىلارنى، تاشلارنى قامالالاشقا، ئوتلارنى، دەرەخلەرنى چىشلەشكە باشلىدى. بىرئازدىن كېيىن بىر قىيانىڭ تۇۋىگە يىغىلىپلا قالدى. بىردەم ھەممە ياق جىمجىت كەتتى. مەمەت بىرنەچچە قاراقچىنىڭ، ژاندارمىلارنىڭ قاچقانلىقىنى كۆردى. ئەمدى چىقىپ قاچسا بولارمىدى؟ قاچقىلى بولمايتتى. ئەڭ قورقۇنچاق ژاندارما ۋە قاراقچى قاچقان چاغدا ئېتىۋېتىشى مۇمكىن ئىدى. ئەڭ ياخشىسى تۇڭمەنده قېلىپ ئۆلۈمنى كۈتۈش ئىدى. ئازراق ۋاقىتتىن كېيىن قاراڭغۇ چۈشەتتى. بىراق، كەسمە يېزىسىدىكى يۈزبېشى پاروخ، ئاسىم چاۋۇشمۇ قاراڭغۇ چۈشمەستىن تۇڭمەنگە يېتىپ كېلەتتى.

مەمەت تۇڭمەنىنىڭ ئىچىدە ئايلىنىپ يۈرەتتى ھەمدە بىردەم پەنجىرىدىن ئىبراھىم قارىنىڭ قىيانىڭ تۇۋىدە تۇڭۇلۇپ قالغان ئۆلۈكىگە كۆز تاشلاشتىن ئۆزىنى تايالمايتتى. بىرئازدىن كېيىن ئۆزىمۇ شۇ يەردە، شۇ ئۆمۈچۈك تورلىرى بىلەن قاپلانغان، ئىسلىشىپ كەتكەن تۇڭمەنىنىڭ تاملىرىنىڭ تۇۋىدە خۇددى شۇنداق تۇڭۇلۇپ قالاتتى. ھەممە نەرسە تامام بولاتتى. توساتتىن مېڭىسىگە: « ئابدى كەتتى، ھەمزە كەلدى، ئابدى كەتتى، ھەمزە كەلدى » دېگەن سۆز كىرىۋالدى. بۇنى ئىچىدە توختىماستىن تەكرارلايتتى. بۇنى ھەقىقىي مەنىسى بىلەن بىلمىشنى خالايتتى. بۇ نېمە ئىدى، نېمە دېگەنلىك بولاتتى؟ داۋاملىق مۇشۇنداق بولامدۇ؟ نېمە، بىكارغا كېتەتتىمۇ؟ ھېچقانداق چىقىش يولى يوقمىدى؟ ... بىرھازا قوللىرى توختاپ قالدى، ئوق ئاتالماي قالدى. شۇ پېتى قېتىپ قالغاندەك تۇرۇپلا قالدى. ئاجايىپ ئىش ! ئۇ توختاپ قېلىش بىلەن تەڭ قارشى تەرەپتىكىلەرمۇ ئوق ئېتىشنى توختىتاتتى. ئىبراھىم قارىنىڭ ئۆلۈكىگە كۆز تاشلىدى. ئۆلۈك ئۇستىگە سايە چۈشكەندى، بېشى كۆكسىدە بىر يانغا قىڭغىيىپ قالغاندى. شاپ بۇرۇتلىرى تېخىمۇ ساڭگىلاپ كەتكەندى. مەمەتكە كالپۇكلىرىنىڭ ئۇچىدا زاڭلىق قىلىش كۆلكىسى بارەدەك بىلىندى. مەمەت تەرلەپ كەتتى. تەرى ئاستا - ئاستا سوۋۇدى. بىر پەستىن كېيىن بەدىنىنى سوغۇق سۇدەك بىر نەرسە ئورىۋالدى. توڭلاشقا، بەدىنى سەل - پەل تىترەشكە باشلىدى. كۆزىگە ئىسمائىل چولاق چېلىقتى. ئۇ ھېچ قىمىرلىماستىن قاراڭغۇ بۇلۇڭدا ھۇۋقۇشتەك ئولتۇراتتى. كۆزلىرى چوڭقۇر بىر يەردە تېز - تېز ئايلىناتتى ۋە پارقىرايتتى. ئۇنىڭغا قاراپ كۆلكىسى كەلدى. بىردىنلا شۇ تۇڭمەندە قورشۇۋېلىنغانلىقى، بەلكى بىرئاز ۋاقىتتىن كېيىن ئۆلتۈرۈلىدىغانلىقى ئېسىگە چۈشتى، مۇزلىغان بەدىنىدە چاقماق تېزلىكىدە بىر تەكەنلىشىش پەيدا بولۇپ بېسىلدى، ئۆلۈشنى خالىمايتتى، « ئابدى كەتتى، ھەمزە كەلدى » دەپ پىچىرلىدى.

پەنجىرىگە بارغاندا تاشقىرىدىن دەھشەتلىك بىر ۋاق - چۇۋاق ئاڭلاندى. ئاتنىڭ كىشنەشلىرى ئوق ئاۋازلىرىغا، ئوق ئاۋازلىرى ھاۋانىڭ گۈلدۈرلىشىگە ئارىلىشىپ كەتتى. تۇگمەننىڭ ئاستىدىن ئېقىۋاتقان سۇنىڭ شارىلدىشى كۈچەيدى. مەمەت تاشقىرىدا بىر قىيانىڭ تۇۋىگە مۆكۈنۈشكە ھەرىكەت قىلىۋاتقان بىر سايىگە ئوق ئاتتى. ئۇ سايىمۇ قۇلاقلارنى پاڭ قىلىۋەتكۈدەك بىر چىرقىراش بىلەن توپتەك ھاۋاغا كۆتۈرۈلدى، قاراڭغۇ چۈشۈۋاتاتتى. ئاسمان گۈلدۈرلىدى، چاقماق چاقتى. خېلىلا قاراڭغۇ چۈشتى. مەمەت ئاسىم چاۋۇشنىڭ ئاۋازى بىلەن بىللە بۈيرۇق ئاۋازىنى ئاڭلىدى:

— ئىشككە ئىككى بومبا تاشلاڭلار!

بىرئازدىن كېيىن ئىشىك، ئىشكىنىڭ تاملىرى گۈمبۈرلەپ ئۆرۈلدى. ئۇ يەردىن يوغان بىر يېرىق ئېچىلدى. مەمەت شۇ زامان ئۇ يەرنى ئوققا تۇتتى. لېكىن پەنجىرىلەر، ئۈستىدىكى تۆشۈكلەر بوش تۇراتتى.

— سەن ئەقىللىك ئادەمسەن، مەمەت، يۈزبېشى سېنىڭ ئۆلۈشۈڭنى خالىمايدۇ. تۇگمەننى يۇزلەپ ئادەم قورشۇالدۇق. قۇتۇلالمايسەن، كەل، تەسلىم بول! يۈزبېشى جېنىڭنى ساقلاپ قالىدۇ. يۈزبېشى ھەممە ئىشنى بىلىدۇ. بومبىلار بىلەن تۇگمەننى بېشىڭغا يىقتىمىز! — دەپ ۋارقىرىدى ئاسىم چاۋۇش.

رەسمىي قاراڭغۇ چۈشتى. يامغۇر كۈچەيدى. ھەممە ياقتا سۇلار ئاقاتتى. ئاتلار توختىماستىن كىشنەيتتى. ئەتراپتا قانچە ئاتنىڭ بارلىقىنى مەمەت پەرەز قىلالمىدى. يامغۇر ئىچىدىكى ژاندارمىلارنىڭ ئىشىنىپ بولمايدىغان دەرىجىدىكى ئوق كەلكۈنى تۇگمەننىڭ ئۆرۈلگەن ئىشىكىگە ئاقاتتى.

— سۇنى تۇگمەننىڭ ئۈستىگە باشلاڭلار! — دەپ ۋارقىرىدى ئاسىم چاۋۇش.

مۇنداق قىلىش مۇمكىن ئەمەس ئىدى. چاۋۇشنىڭ بۇنى قورقۇتۇش ئۈچۈن ۋارقىراۋاتقانلىقىنى مەمەت چۈشەندى. ئەگەر

قاراڭغۇ بولمىغان بولسا يۈزبېشىنى ئېتىۋەتكەن بولاتتى ياكى يۈزبېشىنى تۇتۇۋالالىغان بولسا، ئۇنىڭدىن « ئابدى كەتتى، ھەمزە كەلدى دېگەن نېمە ؟» دەپ سورىغان بولاتتى. ئۇ ئاجايىپ كاتتا، ئۈچ يۈلتۇزلۇق يۈزبېشى ئىدى. بەلكى بىلىشى مۇمكىن. قوللىرى ماشىنىدەك ئىشلەشكە باشلىدى. دەل شۇ چاغدا ئۆرۈلۈپ چۈشكەن ئىشكىنىڭ يان تېمىغا بىر بومبا چۈشتى. تام بىلەن تەڭ لايلەمپە ئۆگزىمۇ ئۆرۈلۈپ چۈشتى، شۇ ئاندا بىر قول كېلىپ ئۇنىڭ مۇرىسىدىن تۇتتى. مەمەت تېزلىكتە قوزغالدى. ئىسمائىل چولاق بوغۇق ئاۋازدا:

— ئازراق جىم تۇرۇپ، سۆزۈمنى ئاڭلا! — دېدى. ئۇنىڭ يۈزىنى غۇۋا كۆرگىلى بولاتتى، — قاراڭچى تاز بۇنىڭدىن ئۈچ ئاي بۇرۇن قورالنى يۇز ئەللىك پاي ئوقى بىلەن ماڭا ئامانەت قويۇپ كەتكەنىدى. بىر ھەپتىدىن كېيىن كېلىپ ئالمەن دەپ قويۇپ كەلمىدى. ھازىر مەن ئۇ قورالنى ئامباردىن ئالغىلى چىقمەن. تەسلىم بولما، مەمىتىم، سەن تەسلىم بولماسلىقىڭ كېرەك. تەسلىم بولساڭ زادى بولمايدۇ. سەن ئۆلسەڭمۇ بولمايدۇ. ماۋۇ يەرگە مۆكۈن! — دەپ ۋارقىرىدى، — ئەخمەق ئادەم قاراڭچى بولىدۇ! قارشى تەرەپتىكىلەرمۇ سېنىڭدەك ئەخمەق بولمىغان بولسا، بۇ تۇگمەندە سېنى خېلى بۇرۇنلا ئوۋلىغان بولاتتى.

مەمەتنىڭ قولىنى تۇتتى، بىر دەرەخنىڭ كامىرىغا كىرگۈزدى.

— ئەمدى خالىغانچە بومبا ئاتسۇن بۇ ئىتلار! — دېدى.

مەمەت ئەمدى قاراڭغۇ يەرگە قارىتىپ ئوق ئاتاتتى.

ئاسىم چاۋۇش بىرنېمىلەرنى دەپ ۋارقىرايتتى، سۆزلەيتتى. شار - شۇر يېغىۋاتقان يامغۇردىن، ئاتنىڭ كىشنەشلىرىدىن، ئوقنىڭ ۋىڭىلدىغان ئاۋازلىرىدىن ھېچ نەرسىنى پەرق قىلغىلى بولمايتتى.

ئىسمائىل چولاق يېپىيېڭى گېرمانكىنى كۆتۈرۈپ كەلدى.

مىلتىققا ئوق سالدى. قاراڭغۇغا ئىككى پاي ئوق ئاتتى.

— قالتىس مىلتىق ئىكەن، قاراقچى تازىنىڭ مىلتىقى - دە، — دېدى ۋە مەمەتنىڭ قولىنى تۇتۇپ شۇنداق دېدى، — مەن بۇ يەردە بۇ ئىتلار بىلەن تاڭ ئاتقۇچە ئېتىشىمەن، سەن مۇشۇ يەردىن سۇغا چۈش، قورقما، بىر يەرگە ئۇرۇلۇپ كەتمەيسەن. ئۆزۈڭنى سۇنىڭ ئېقىنىغا قويۇپ بەر ... قورقما، سۇنى مەن قوغدايمەن. ھېچكىمنى سۇغا يېقىنلاشتۇرمايمەن. سۇ بىلەن بىللە ئېقىپ كەتكىن. سەن كەتكىن ... ئۇنىڭدىن باشقا ئامال يوق. سەن كەتكەندىن كېيىن مەن تەسلىم بولىمەن.

ئىسمائىل چولاق يامغۇردا قالغان ژاندارمىلارغا ئوق ئاتاتتى، مەمەت تۆگمەننىڭ ئوتتۇرىسىدا تۇرۇپ ئويلايتتى. بەزىدە پۇتۇن بەدىنىنى خۇشاللىق چۈلغىۋالاتتى ۋە ئۇنى ئۇچۇراتتى. بەزىدە شۇنداق بىر غەم باساتتىكى، ئېچىشىۋاتقاندەك، ئاغرىۋاتقاندەك بولاتتى، گېلىغا بىرنېمە كېلىپ تىقىلىپ قالاتتى.

— نېمە قارap تۇرىسەن، ھەي ماڭقا ! — دەپ ۋارقىرىدى چولاق، — ھازىر تۇرىدىغان ۋاقتىمۇ؟ تېز ماڭ !

بۇنى ئاڭلىمايتتى، بۇ جىددىي پەيتتە سېھىرلەپ قويغاندەك، ئۆزىنى يوقاتقان ھالدا تىكىلىپ تۇراتتى.

— ھەي، تىكىلىپ تۇرما ! تېز ماڭ ... قوزام، ئوغلۇم، مەمەت ئاۋۇقىم، بۇ يەردە ئۇنداق تىكىلىپ تۇرما، ماڭ ! قورقما ! — دەيتتى ئىسمائىل چولاق. ئۇ بىرتەرەپتىن يامغۇرلۇق قاراڭغۇغا ئوق ئاتاتتى، يەنە بىر تەرەپتىن مەمەتكە يالۋۇراتتى.

— كۆزۈڭدىن ئايلىنايلى، ئوغلۇم، جېنىم بالام، مېنىڭ مەمىتىم. سېنى يامغۇر قوتقۇزۇپ قالدى. شۇ يامغۇر ياغمىغان بولسا ئاللىقاچان بۇ تۆگمەننى بېشىمىزغا كۆمىتۈرۈپ قويىاتتى. كەتسەڭ نېمە بولىدۇ ! ئىسمائىل چولاق سېنىڭ قۇربانلىڭ بولۇپ كەتسۇن، ماڭ ! سېنى شۇ يامغۇر قوتقۇزدى. ئاللانىڭ بۇ شەپقىتىنى بىكار قىلما ! ماڭ !

ئىسمائىل چولاق تاشقىرىغا قارىتىپ ئوق ئاتاتتى، ئېتىپ -

ئېتىپ ئاخىر يەنە مەمەتنىڭ قېشىغا كېلەتتى ۋە يالۋۇراتتى:

— ماڭ دەيمەن بۇرادەر، ماڭ ! سېنى يامغۇر قوتقۇزدى، ماڭ ! مەن ئۇلارنى تاڭ ئاتقۇچە مۇشۇ يەردە تۇتۇپ تۇرىمەن. ماڭ، كەتكىن، بۇ سېنىڭ ئۆلىدىغان ۋاقتىڭ ئەمەس، ماڭ ! مەن ياخشى ئويلىدىم، چوڭقۇر پىكىر قىلدىم. بۇ چاغلاردا سەن ئۆلمەسلىكىڭ كېرەك. ماڭ ! يامغۇر يېغىپ سەن قوتۇلۇپ قالدىڭ، ماڭ !

يۇگۈرۈپ بېرىپ يەنە بىرنەچچە پاي ئوق ئاتاتتى ۋە ياناتتى.

— ماڭ دەيمەن ھەي ئەخمەق قاراقچى، ماڭ ! شۇ ئەخمەقلىقىڭدىن بىزنى ۋەيران قىلدىڭ ئەمەسمۇ، ماڭ ! — دەپ ئاچچىقلايتتى.

قارىسا قىمىرلايدىغاندەك ئەمەس، قولىغا ئېسىلدى. ئۇنى سۆرەشكە، تۆگمەننىڭ ئاستىنقى تۆشۈكىگە كىرگۈزۈشكە تىرىشتى. ئۇنى ئورنىدىن مىدىرلىتالمىدى.

— ۋاي ئاناڭنى كاپىر، قالتىس كۆچۈك بار ئىكەن !

ئۇمۇ ئىلاجسىز مەمەتنىڭ يېنىدا تۇرۇپ قالدى.

— ئەمدى مەن قانداق قىلاي ! — دەپ غودۇڭشىشقا باشلىدى، — مانا، ماڭماي تۇرىدۇ. ئېشەك بولۇپ قاپتۇ. ئەخمەق بولۇپ قاپتۇ. شۇڭا، كەتمەي تۇرىدۇ. قاراپ تۇرۇپ ئۆزىنى ئۆلۈمگە تۇتۇپ بېرىدۇ. يائاللا، ھەزرىتى مۇھەممەد، مۇشۇنداق بىر ئېشەك دۇنياغا تۇرەلگەنمىدى؟ سەپىل ئىبراھىمنىڭ ئوغلى ئەنە شۇنداق ئادەم بولۇپ قالدى مانا !

دەل شۇ چاغدا ئۆرۈلۈپ چۈشكەن ئىشكىتىن ئېتىلغان ئوقلار ياندىكى تامغا، پۇتلىرىنىڭ يېنىغا چۈشتى.

— مانا ئەمدى خوپ بولدى ! ئەمدى كەتمەي تۇر ! ئەمدى ئىككىمىزنىمۇ مۇشۇ يەردە ئېتىۋېتىدۇ. جېنىم بالام، ماڭ ! ساڭا ئۇۋال، تاپانلىرىڭنى سۆيۈپ قويماي، سەن ئۆلمە ! يامغۇر ياغدى، سەن قوتۇلدۇڭ، ئۆزۈڭنى ئۆلتۇرگۈزمە، ئۆلمە ! جېنىم مەمەت، قول - پۇتلىرىڭنى سۆيەي، ئۆلتۇرۇلمەستىن بۇرۇن ماڭ ! ۋاي ئانىسىنى ئېشەك تەپكەن ھارامزادە، دۆيۈز ! ماڭ، ئۆلۈپ قالما !

ئاسىم چاۋۇشنىڭ ئاۋازى يەنە ئاڭلاندى، مەمەت ئاڭلىمىدى، چولاقنىڭمۇ نېمە دېگەنلىكىنى بىلمىدى.

چولاق ئىشكىنىڭ ئۆرۈلۈپ كەتكەن يوغان بىر تېشىنىڭ ئارقىسىغا ئۆزىنى ئاتمىغان بولسىدى، كەلگەن ئوق ئۇنىڭ جېنىنى ئالغان بولاتتى. تاشقىرىدا توختىماي ئېتىلىۋاتقان ئوقلار قىيالىقلارنى، يامغۇرنى، دەرەخلەرنى، سۇلارنى، ئۆرۈلگەن تۇگمەننى قىزارتاتتى، يورۇتاتتى. يامغۇر ئاستا ـ ئاستا توختاشقا باشلىدى.

چولاق: « قانداق قىلىپ، نېمە دەپ بۇنى شۇ يەردىن كەتكۈزەرمەن؟ بۇ بالا بەكمۇ جاپا چەكتى. مەنمۇ ئۇنى ياخشى قارشى ئالمىدىم. ئەيىب ئىش قىلدىم. دېھقانلارنىڭ ئىغۋالىرىغا ئىشەندىم، ئەڭ توغرىسى ئاچلىق ئەقلىمنى يوقاتقانىدى» دەپ ئويلىدى.

ئاسماننى يېرىۋەتكۈدەك قاتتىق چاقماق چاقتى. بىردەم ئەتراپ كۇن چىققاندەك، كۇپكۇندۇزدەك بولۇپ كەتتى. مەمەت سىلكىندى، يىقىلىپ چۈشەي دېدى، ئۆزىنى تۇتۇۋالدى. بىردىنلا پۇتۇن بەدىنىنى تەر باستى، چاچلىرىنىڭ ئۇچىمۇ تەرلىدى. بىردەمدە تەر سوۋۇدى، قۇرۇدى، تىترەشكە، توڭلاشقا باشلىدى. چىشلىرى كاسىلدايتتى.

ـــ جېنىم بالام، مەمتىم، سېنى ئۆلتۈرۈپ قويمىسۇن، قارىغىنا، يامغۇر توختىدى، ماڭ، كەت !

مەمەت ئىسمائىل چولاققا قاراپ ئىككى قەدەم تاشلىدى، ئۇنى قۇچاقلىدى، غەمكىن، مۇڭلۇق ماتەم قوشىقى ئېيتىۋاتقاندەك ئاۋازدا:

ـــ سالامەت بول، ئامان بول، ئىسمائىل تاغا، خەير ـ خوش ! يەنە كېلىمەن، مەن يېرىم سائەتنىڭ ئىچىدە بۇ يەردىن ئۇزاقلىشىمەن. ئوقنى كۆپ ئېتىۋەتمە. ھازىر توختات، مىلتىقىڭنى ئايا، ياخشى مىلتىق، خەير ـ خوش ... ـــ دېدى.

ئارتۇق گەپ قىلمىدى. تۆشۈكنىڭ ئالدىغا ماڭدى، چولاقمۇ

ئارقىسىدا تۇراتتى. مەمەت تۆشۈكتىن سۇغا چۈشتى. سۇغا چۈشكەندە ھېچقانداق ئاۋاز، ھېچقانداق شارىلداشلارمۇ ئاڭلانمىدى.

چولاق قاراڭغۇلۇقتا قارىتىپ ئوق ئاتاتتى، كەيپى جايىدا ئىدى. مەمەتنىڭ قۇتۇلۇشى ئۇنى چىن كۆڭلىدىن خۇشال قىلدى. بىر خىل شادلىقتا چۆمدى. جۇشقۇنلۇق بىلەن ئوق ئاتاتتى.

چولاق بىرەر ئىش چىقىپ قالمىسۇن دەپ ئوق ئېتىشنى تاڭ ئاتقۇچە توختاتمىدى. يامغۇر توختىدى. شەرق قىزارماقتا، قاراڭغۇلۇقتا ئالا كۆلەڭگىلەر چۈشمەكتە. يۇزبېشى پاروخ قولىدا قانچىلىك قورال بولسا ھەممىسىنى ئىشلىتىپ تۇگمەنگە ھۇجۇم قىلدى. تۇگمەنگە بومبىلار، ئوقلار ياغدى، ئون مىنۇتچە داۋام قىلدى. تۇگمەندىن سادا كەلمەيتتى. ساقلاپ تۇرۇشتى. ئاۋاز چىقمىدى. ئۇزاققىچە تاقەتنى تاق قىلىدىغان سەۋرچانلىق بىلەن كۇتۇشتى. ئاسىم چاۋۇش تۇگمەنگە قاراپ ۋارقىرىدى، ھېچقانداق جاۋاب بولمىدى، مەمەتنىڭ ئويۇن ئوينىشىدىن قورقۇشاتتى. تۇگمەنگە بارلىق كۇچىنى ئىشقا سېلىپ ھۇجۇمغا ئۆتتى، ئوق ۋە بومبا ياغدۇردى. تۇگمەننىڭ ئالدى تېمىنى باشتىن ـ ئاياغ ئۆرۈۋەتتى. تۇگمەننىڭ بىر يېنى تاش ـ توپا دۆۋىسىگە ئايلاندى. تۇگمەندىن تىرىق قىلغان ئاۋاز ئاڭلانمىدى. ئاسىم چاۋۇش سۆزلىدى، يۇزبېشى پاروخ سۆزلىدى. تاشتىن ئاۋاز چىقاتتىكى، تۇگمەننىڭ ئىچىدىن ئاۋاز چىقمايتتى.

ـــ ئېتىۋەتتۇق ! ـــ دېدى ئاسىم چاۋۇش، ـــ يۇزبېشى، بۇ يىگىتكە قاتتىق ئېچىندىم، ـــ دېدى ـ دە، ئىككى تامچە ياش بوينىغا ئېقىپ چۈشتى، ـــ ئىسىت !

ـــ ئۇنى شۇنچىلىك ياخشى كۆرەتتىڭمۇ؟ ـــ دەپ سورىدى يۇزبېشى.

ـــ بىلمەيمەن.

يەنىلا تاقەتسىزلىنىپ تۇرۇشاتتى. كۈننىڭ چىقىشىنى كۈتۈشەتتى. كۈن چىقتى. ئاسىم چاۋۇش ۋارقىرىدى، ئاۋاز چىقمىدى. ئاسىم چاۋۇش ئورنىدىن تۇردى، پاچاقلىرى تىترەيتتى، ماڭغاندا سەنتۇرۇلۇپ كېتەتتى. ئادەملىرىنى قورقۇپ تۇرۇپ قايغۇ ئىچىدە ئالدىغا ماڭغۇزۇۋاتقانلىقى يىراقتىنلا بىلىنىپ تۇراتتى. مەمەتنىڭ ئۆلۈكىنى كۆرۈشكە جۈرئەت قىلالمايتتى. تۆگمەندىن ئاۋاز چىقمىغاندىن بۇيان بەلكى ئون بەش ياش قېرىپ كەتكەندۇ. يۈرىكى قانغا تولغان، قەلبى ماتەم قايغۇسىدا ئۆرتىنەتتى. تۆگمەنگە ئون قەدەم قالغاندا توختىدى، « مەمەت !» دەپ يەنە بىر قېتىم ۋارقىرىماقچى بولدى. ئاغزىنى ئاچالمىدى. چىشلىرى كىرىشىپ كەتكەندى. تۇرغان يېرىدە قېتىپلا قالدى، ئالدىغا بىر قەدەممۇ تاشلىيالمايتتى. مەمەت يالغۇز ئىدى، بۇنى بىلەتتى. ئوق توختىغاندىن كېيىن ئۇنىڭ بىرەر يەرگە قېچىپ كېتىشى ئەسلا مۇمكىن ئەمەس ئىدى. مەمەت ئۆلمىگەن بولسا قارشىلىق كۆرسىتەتتى. دېمەك، ئۆلتۈرۈلۈپتۇ. ئاسىم چاۋۇش: « ئىنىشائاللا، يارىلانغاندۇ» دەپ كۆڭلىدىن كەچۈردى.

ئارقىسىدا تۇرغان يۈزبېشى:

— نېمە بولدى، قورقۇۋاتامسەن، ئاسىم چاۋۇش؟ مەمەتنىڭ ئۆلۈكىدىنمۇ قورقمىمز، شۇنداقمۇ؟ — دەپ سوردى.

ئاسىم چاۋۇش ئۇنىڭغا قارىدى، كېيىن تۆگمەنگە كىردى. چىرايىدا بىر خىل خۇشاللىق — كۈلۈمسىرەش ئىپادىسى كۆرۈلدى.

— ئوق تېگمىتۇ، يۈزبېشىم، ئۆلۈپتۇ! — دەپ ۋارقىرىدى.

يۈزبېشى يۈگۈرۈپ كەلدى.

— ۋاي ئاللا ! ئۆلگىنى مەمەت ئەمەس ئىكەن !

ئىسمائىل چولاق يەردە تىزلىنىپ ياتاتتى، قولى تەپكىدە ئىدى. مىلتىقنىڭ پاينىكى ئوك كۆكسىدە، ئىستوۋۇلى يەرگە تېگىپ تۇراتتى. ئوق ئىسمائىل چولاقنىڭ سول كۆكسىدىن كىرىپ

ئارقىسىدىن چىقىپ كېتىپتۇ. ئۇنىڭدىن ناھايىتى ئاز قان ئېقىپتۇ. سەل نېرىدا بىر دۆۋە پىستان تۇراتتى.

35

ئاناۋارزانىڭ شاش ئېتى،
قانغا بويىلىپتۇ كۆڭلىكى.
قىيماڭلار خالايىق، قىيماڭلار،
كور ئايالنىڭ يانتايىقى.

ئادەم ئېتى ئۆلتۈرۈلگەندىن بېرى دېھقانچىلىق مەيدانغا يولىمىدى، ئەلى ساپا باي بىلەن ئوچراشقاندا ئۇنىڭغا نېمە دەيتتى؟ خوتۇننى بەك سېغىندى، بەزى كېچىلىرى يۈرىكىدە چىدىغۇسىز بىر خىل مۇھەببەت ۋە سېغىنىش تۇيغۇسى پەيدا بولاتتى. دېھقانچىلىق مەيدانغا يوشۇرۇنچە بېرىپ خوتۇننى كۆرۈپ كەلمەكچى بولاتتى. بىراق، نېمە ئۈچۈندۇر بارالمايتتى. تورۇق ئاتنى ئۆلتۈرمەستىن يېنىغا قانداق بارىدۇ؟ ! خوتۇنىنىڭ، خوجايىنىنىڭ، ئادەملەرنىڭ يۈزىگە قانداق قارايدۇ؟ شۇنچە يىلدىن بېرى ئاتقىنىنى چۈشۈرۈپ، ئاتقىنىنى ئۆلتۈرۈپ كەلگەن بىر ئۇستا ئوۋچى نېمە ئۈچۈن ئاناۋارزا تۈزلەڭلىكىنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىر ئاتنى ئاتالمايدۇ؟ ! خەلقىئالەم مۇنداق بىر ئوۋچىنىڭ — شۇنداق ئادەمنىڭ يۈزىگە تۈكۈرۈپ قويمامدۇ؟ ! ھازىر ئادانادىن ھەرسىن ۋە تەرسۇسقىچە، جەيھاندىن كوزان ۋە قەدىرلىگىچە، ئوسمانىيەدىن دورتيول ۋە پاياسقىچە، كاۋۇر تاغلىرىدىن ئالاتاغقىچە جەمى يېرا - شەھەردە ئۇنىڭ ئۇستىدە گەپ - سۆز بولۇۋاتقىنىنى ئويلىمايتتىمۇ؟ ئەلى ساپا باينىڭ ئوۋچىلار باشلىقى ئادەم بىر ئاتنى ئاتالمىدى، ئىسىت ئۇنىڭغا، دېمەي قالاتتىمۇ؟ خودىدى بۇلارنى بىلمىگەندەك ... ئادەملەرنىڭ ھەممىسى كۆزلىرىنى تىكىشىپ ئۇنى كۆزىتىشەتتى. مۇنداق

ئۇستا ئوۋچى تۇزلەڭدە چېپىپ يۈرگەن بىر ئاتنى ئاتالمىسا، بۇ مۇمكىنمۇ؟ بۇ ئاتقا ئەپسۇن ئوقۇلغان، بۇ ئاتقا ئوق ئۆتمەيدۇ. بۇ ئاتقا ئوق تەگمەيدۇ. ئادەملەر بۇنى نەدىن بىلسۇن؟ تورۇق ئاتقا ئاتقان ئوقۇڭ قايتىپ كېلىپ ئاستىڭدىكى بوز ئاتنى ئۆلتۈرىدۇ، بۇنى كىشىلەر نەدىن بىلسۇن؟ پەقەت سۆزلىشىدۇ، ئارقاڭدىن كۇلۇشىدۇ، كاتتا ئاغىلار، بەگلەر، ئارىپ سايىم بەگلەر ئەلى ساپا بايىنى ئوتتۇرىغا ئېلىشىپ ئادىمنى سورىشىدۇ، ئۇنىڭدىن جاۋاب كۈتۈشىدۇ. ئەلى ساپا باي نېمە دەپ جاۋاب بەرسۇن؟ ! بىچارە ئى ـ مى دەپ تۇرىدۇ، بىر نەرسە دېيەلمەيدۇ، يۇتقۇنىدۇ. ئۇ بىچارە نېمىمۇ دېسۇن؟ بىزنىڭ ئادىم كېتىپلا كەلمەي قويدى دېسۇنمۇ؟ ! بەلكى بىرەر يالغاننى توقۇپ چىقار. بەك قورۇنىدىغان، يالغان ـ پالغاننى قاملاشتۇرالمايدىغان بىر ئادەم، بىز بۇ ئادەمنىڭ بېشىغا بىر بالا بولدۇق ـ دە !

ئۆز ـ ئۆزىگە بولغان ئاچچىقى بارغانسېرى كۈچەيمۇاتاتتى. يا تورۇق ئات تېپىلىدۇ، ياكى ئادىم مانا شۇنداق ئاناۋارزا تۇزلەڭلىكىدە دۇمبىسىگە ملتىقىنى ئېسىپ ئايلىنىپ يۈرىدۇ.

تورۇق ئات بىر سىر بولۇپ قالدى. شۇنچە كۈندىن بېرى ئادىمنىڭ ئىزدىمىگەن يېرى قالمىدى. ھېچ يەردىن بىر ئۇچۇر ـــ ئىزىنى تاپالمىدى. ئادىم تۇزلەڭنىڭ ئوتتۇرىسىدا، كۆيدۇرگۈچى ئاپتاپتا سائەتلەپ تىكىلىپ تۇراتتى، تەرلەيتتى، پىشاتتى، ئويلايتتى. ئىسسىقتا ئەتىگەندىن ئاخشامغىچە ئەنە شۇنداق تىكىلىپ تۇراتتى. ئاپتاپتا ئۇ يەردىن بۇ يەرگە شۇنداق سەكرەيتتىكى، كىيىملىرى چىلىق ـ چىلىق بولۇپ كېتەتتى. يەر يېرىلىپ تورۇق ئات تەھتىسارا‌غا چۈشۈپ كەتكەندەك ئىدى. ئادىم، ئۆز يۇرتىغا، ئورپاغا كېتىپ قالدىمۇ يا؟ دەپ ئويلايتتى. قۇش سۇرىتىگە، يىلان، قۇرت، كېپىنەك، تۇلكە قىياپىتىگە كىرىپ ئادىمنىڭ بۇرنىنىڭ ئاستىدا ئايلىنىپ يۈرگەنمىدۇ؟ قارلىغاچ بولۇپ بۇرنىنىڭ ئاستىدىن پىرىلداپ ئۇچقان شۇ بولمىسۇن؟ ئاناۋارزا قىيالىقلىرىدا تىنماستىن

ئايلىنىپ يۈرگەن يوغان، يالغۇز بۈركۈت شۇ بولمىسۇن؟

بىر كۈنى كېچىسى ئويغىنىپ قارىسا يوغان بىر ھايۋان يۈزىنى يالاۋاتقان. ئۇ قوڭغۇزغا، بۆرىگە، ئىتقا، كالىغا، ھېچقانداق ھايۋانغا ئوخشمايتتى، ئاپپاق، يوغان، ئاتتىنمۇ چوڭ بىر ھايۋان. ئادىم باش تەرىپىدە تۇرغان مىلتىقىنى ئېلىپلا ئاناۋارزا قىيالىقلىرىغا قاراپ يۈگۈرگەندى، ئۇ ئاجايىپ ھايۋان مەلۇم ۋاقىت ئارقىسىدىن قوغلاپ، ئاخىر توختاپ قالغاندى، شۇ بولۇپ قالمىسۇن يەنە؟

تۇزلەڭدە ئوت ئاپىتى پەيدا بولغاندى. ئوت كەتكەن چاغدا ئادىم ئۇخلاۋاتاتتى. چۈشىدە بىردىنلا ئۆزىنى چوغ دۆۋىسىنىڭ ئىچىدە كۆردى. شۇ زامان ئورنىدىن تۇردى، قاراپ نېمىنى كۆردى دېمەمسىلەر، ئازراق ۋاقىت ئويغانمىغان بولسا، كۆيۈپ كېتىدىكەن. ئۇچقۇنلار بىردەمدىلا ئۇستىگە ياماشتى. ئادىم بىر ئۇ يەرگە، بىر بۇ يەرگە قاچاتتى. ھەممە تەرەپتىن ئوت يالقۇنى ئورىۋالاتتى. ئوت چەمبىرى ئىچىدە قالدى. ئۇ ئوت يالقۇنى ئىچىدە پىرقىرايتتى. ئۇچقۇنلار تۇزلەڭنىڭ ئۇ بېشىدىن بۇ بېشىغچە يېيىلاتتى، ئادىم ئوت چەمبىرى ئىچىدە ئۆزىنى يوقاتقان ھالدا تۆت تەرەپكە قۇلاق سالاتتى. ۋارقىراشلار، چىرقىراشلار، ھايۋانلارنىڭ، ھاشاراتلارنىڭ ئاۋازلىرى تۇزلەڭنى بىر ئالغاندى ... قۇشلار، يىلانلار، ھاشاراتلار قالايمىقان چىرقىرىشاتتى. يالقۇنلار قاپلاپ كەتكەن زېمىننىڭ ئۇستى كۆتۈرۈلەتتى، ياناتتى، ئىڭرايتتى.

بىردىنلا تورۇق ئات بۇلۇتتەك، سايىدەك ئالدىغا كەلدى. ئالدىدىكى ئوت كەتكەن يەرگە مىڭبىر خىل شەكىلدە سايىلەر چۈشتى. سايىلەر كېڭىيەتتى، ئۇزىرايتتى، قىسقىرايتتى، تورۇق ئاتنىڭ ئەتراپىدا ئايلىناتتى. ئاتمۇ تۇرغان يېرىدىن مىدىرلىماستىن كېڭىيەتتى، ئۇزىرايتتى، چوڭىياتتى، كىچىكلەيتتى.

لاۋۇلدىغان بىر ئۇلۇغ ئوت كېلىپ ئادىمنىڭ ئۇستىدىن

ئۆتۈپ كەتتى. ئادىم شۇ زامان ئۆزىنى سەل نېرىدىكى پاتقاقلىققا ئاتمىغان بولسا، كۆيۈپ كۈل بولاتتى. ئادىم پاتقاقلىقنىڭ ئىچىدە، ئوتتىن قېچىپ پاتقاقلىققا تولۇپ كەتكەن، ئىگىراڭاتقان، سايراڭاتقان ۋارقىراڭاتقان، ئۇزۇڭاتقان، پالاقشۇاتقان مىڭلاپ ھايۋاناتنىڭ ئوتتۇرىسىدا تاڭ ئاتقۇچە مىدىرلاپ تۇردى. كۈن چىققاندا ئۇ كۆكرىكىگىچە پاتقاققا پېتىپ كەتكەنىدى.

ئادىم ھەممە ئىشنى ئۇنتۇسىمۇ، ئۆمۈر بويى شۇ ئوت كەتكەن كېچىنى ئۇنتۇيالمايتتى.

ئاناڭارزا قەلئەسىنىڭ قىيالىقلىرىنى تۆشۈكمۇتۆشۈك يۇرۇپ ئىزدىدى. ئاقچەسازنى بۇلۇڭ ـ پۇچقاق، سازلىق، چاتقاللىق، ئورمانلىق، تۈزلەڭلىك دېمەي ئىزدەپ قېزىۋەتتى، شۇنچە كۈندىن بېرى تورۇق ئات بىلەن ئۇچراشمىدى. مەلۇم ۋاقىت ئۈمىدىنى ئۈزدى، نومۇستىن يەرگە كىرىپ كېتەي دەيتتى، ئاناڭارزا تۈزلەڭلىكگە يەنە تىكىلەتتى، ئاتنىڭ نەدە بولۇشى مۇمكىنلىكىنى ئويلايتتى.

چۈشتىن بېرى بىرسەل جىلغىسىنىڭ ئىچىدە تىكىلىپ تۇراتتى. ـــ شۇ تورۇق ئات نەدە بولۇشى مۇمكىن؟ ئەگەر تۈزلەڭلىكتە بولغان بولسىدى، ئادەملەرگە بىرەر قېتىم بولسىمۇ ئۇچرىغان بولاتتىغۇ؟ بولدىلا، كېتەي، ـــ دەپ ئويلايتتى ئۇ، ـــ بېشىمنى ئېلىپلا كېتىپ قالاي، خوتۇنىنى مىڭ ! ئەلى ساپا بايمۇ، ئوۋچىلار باشلىقىمۇ قۇرۇپ كەتسۇن ! بېشىمنى ئېلىپ يۈرەگىر يېزىسىغا كېتەي. بىر ئاغىنىڭ ئات باققۇچىسى بولاي. بۇرۇنلاردا ئاتنى مەندىن ياخشى بىلىدىغان ۋە باقىدىغان ئادەم يوق ئىدى، بەلكى ھازىر ئات باقار بولالماسمەن ... بۇ يارىماس تورۇق ئاتنىڭ كاساپىتىدىن ...

توپا ـ چاڭلىق يولدا ئىككى تورۇق بايتال ئارقىلىرىغا بىردىن پاچاقلىرى ئىنچىكە، كۆزلىرى چىرايلىق تايىنى ئەگەشتۈرۈپ كېتىۋاتاتتى. كەڭ، سېمىز ساغرىلىرى كۈن نۇرىدا پارقىرايتتى. تايلار توپا يولدا ئاستا ـ ئاستا كېتىۋاتقان

ئانىلىرىنىڭ ئەتراپىدا يۈگۈرۈشەتتى، سەكرىشەتتى، ئايلىناتتى، ئانىلىرى بىلەن ئوينىشاتتى.

بۇ ئىسسىقتا شۇ تورۇق ئات سالقىن بىر يەرنى تاپقاندۇ. ئۇ، جېنىنى بەكمۇ ئاسرايتتى، ئۇ ھازىر سوغۇق، مۇزدەك شېغىل تاشلىق ئېقىن سۇنىڭ ئىچىدە ياكى ئوتلاقتا بولۇشى مۇمكىن، نەدە بولۇشى مۇمكىن؟ ئادىم بارلىق خالىي يەرلەرنى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى، بىراق بىرىنمۇ مۇقىملاشتۇرالمىدى.

قېچىپ كېتىش كېرەك. لېكىن ... ھەممە نەرسىنى تاشلاش كېرەك، لېكىن ... ھەممە نەرسىنى، خوتۇنىنى، ئەلى ساپابايىنى، يۇرتىنى، ئۆيىنى، ئاناڭارزا تۈزلەڭلىكىنى تاشلاپ كېتىش كېرەك. ئۇنىڭغا بۇ تۈزلەڭدىن باشقا يەردە ياشىيالمايدىغاندەك بىلىنەتتى. بىرنەرسىنى، ھەممە نەرسىنى تاشلاپ كېتىدۇ. بېشىنى ئەكېتىدۇ. جەيھان بەكىرلىدىكى سالغا چۈشىدۇ، نېرىقى تەرەپكە ئۆتىدۇ. كېيىن ئارقىسىغا يېنىپ ئاناڭارزا تۈزلەڭلىكگە قايتىدۇ. بىر نەرسە ئۇنى پۈتلىرىدىن، تاكى يۈرىكىنىڭ بېغىشىدىن تارتىپ ئارقىغا تارتاتتى.

خېلى ئۇزاق زامانغىچە ۋاز كېچەلمەيۋاتقان بۇ نەرسىنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى بىلەلمىدى. بىر كۈنى يەنە شۇنداق تىكىلىپ، كۈننىڭ ئىسسىقىدا چىپ ـ چىپ تەرلەيتتى، تورۇق ئاتنىڭ بار يېرىنى ئويلايتتى. شۇ چاغدا يۈرىكى جىغ قىلدى. تورۇق ئاتتىن ۋاز كېچەلمەيتتى. ھەر نەرسىنى تاشلاپ كېتەتتى، قولىغا چۈشۈرەلمىگەن تورۇق ئاتنى مۇشۇنداق پېتى ئاناڭارزا تۈزلەڭلىكىدە قويۇپ كېتەلمەيتتى. كۆڭلىدىكى بۇ تۇيغۇنى دەسلەپ چۈشەنمىدى. ۋايىيەي، تاشلاپ كېتىمەن ! ـــ دەپ ۋارقىرىدى، ـــ ئانام، دادام، قولۇم، پۇتۇم، كۆزۈممىدى؟ ! چوقۇم تاشلاپ كېتىمەن !

جەيھان دەريا سىدا سالغا چۈشتى، نېرىقى قاشقا ئۆتتى، كېتەلمىدى. ئارقىسىغا ياندى، ئىككى كۈندە بىر جەيھان دەريا سىدا سالغا چۈشۈپ نېرىقى قاشقا ئۆتەتتى. كېيىن قايتىپ

كېلەتتى.

ياتماقتا قىيانىڭ سايىسى ياخشى، ئەگەر شاھماران① بولمىسا؛ سۆيۈشكە گۈزەل ياخشى، ئەگەر پىتنىچى بولمىسا، ئاتلار شاھماراندىن قورقمايدۇ ...

كىم ئېيتىدۇ قورقمايدۇ دەپ ! ئاناۋارزا قىيالمقلىرىنىڭ تۆۋىدە بىر شامال چىقتى، چاڭ كۆتۈرۈلدى، كېيىن بىرىپ بېسىلدى.

قاتتىق ئىسسىق. بۇ ئىسسىقتا تورۇق ئات قىيانىڭ سايىسىدا تۇرغانمىدۇ؟ قىيانىڭ ئۈستىدە؟

قىيالار ئىسسىق ئىدى، پىژىلداپ كۆيدۈرەتتى. قۇرۇپ كەتكەن كەكرە پۈرىقى ھەممە يەرنى قاپلاپ كەتكەن. قىيالمقتىكى غارلار، يوغان دەرەخلەر، گۈللەرنىڭ قۇرۇپ كەتكەنلىرى، يېپىشقاق قۇرتلار كەكرە پۈرايتتى. ھەممە نەرسە قۇرۇپ كەتكەن. قىيالمقتا ئەڭ كىچىك بىر دانە جانلىق، بىر تال يېشىللىق كۆرۈنمەيتتى. سۆسۈن، كۈل رەڭ، ئوچۇق كۆك، قىزىل، سارغۇچ قىيا تاشلار يېرىلىپ كەتكەنىدى. ئادەم بىر قىيا تاشنىڭ تۈۋىدىكى توپىدا بىر ئاتنىڭ ئىزىنى كۆردى، ئىزنى قوغلاپ ماڭدى. ئىز ئالدىدىكى غارغا كىرىپ كەتكەنىدى. ئۇنىڭدىن ئۈمىدى يوق ئىدى. شۇنداق بولسىمۇ خۇشاللاندى. كۆڭلىگە بىر ئەندىشە چۈشتى. قوللىرى تىترىدى. پۈتلىرىنى قىيا تاشلار تىلمۈتكەنىدى. قىيالىق چاڭقاپ تۇراتتى. ئىز ئۇنى غارنىڭ ئىشكى ئالدىغا باشلاپ باردى. قىيا تاشلار ئارىسىدىن يېڭىدەك ئۆتكۈر تىكەنلەر ئۇنۇپ چىققانىدى. غارغا كىلىۋاتقاندا، ئوڭ ـ سولغا تولغىنىپ كېتىۋاتقان زەھەرلىك بوز يىلانلارنى كۆردى. غارنىڭ ئاغزىدىكى يۇمشاق، قوڭۇر توپا باسقان يەرنىڭ ئۈستىدە قۇشلارنىڭ ئاياغ ئىزلىرى تۇراتتى. چوڭ ـ كىچىك بىرمۇنچە قۇشنىڭ ئىزلىرى. بۇ ئىزلارنىڭ يېنىدا، ئەتراپىدا بۆرە، تۈلكە

① شاھماران ـــ يىلانلار پادىشاھى، چوڭ يىلان. ـــ تەرجىماندىن.

ئىزلىرى ... ئوتتۇرىدا بىر ئاتنىڭ ئاياغ ئىزلىرى، ئات پۈتىدىكى تاقىنىڭ ئۇچى ئىزىنى قالدۇرغانىدى.

ئادەم ئىزلارنى دەسسەپ غارنىڭ ئاغزىغا كەلدى. غار ئاغزىنىڭ ئەتراپىدا قارىغايلار ئۆسكەن. غارنىڭ ئىچى قاراڭغۇ بىر تۆشۈك ئىدى، ئۇزۇنغا سوزۇلغان. غارنىڭ ئىچى مۇشۇكياپىلاقلار بىلەن تولغان، ئۇلار تاشلارغا يېپىشىپ تۇراتتى.

قاراڭغۇدا بىر سايە مىدىرلىدى، غارنىڭ ئىچكىرى تەرىپىدىن ئاتنىڭ بىلىنەر ـ بىلىنمەس كىشنىگەن ئاۋازى كەلدى. قاراڭغۇلۇقتىكى ئات سايىسى قويۇقلاشتى. پەرق قىلغۇدەك بولدى، ئاستا ـ ئاستا يوقالدى.

ئادەم شۇ يەردىكى بىر تاشنىڭ ئۈستىدە ئولتۇردى، مىلتىقىغا ئوق سالدى، زاتور شاراقلىدى. ئادەم غارنىڭ ئىچكىرىسىگە قارىتىپ بەش پاي ئاتقاندىن كېيىن مىلتىقىنى يەنە ئوقلىدى. غاردىن تاشقىرىغا ئۇچ تۇشقان سەكرەپ چىقتى. يۇقىرىدىن تۆۋەنگە چۈشتى، كۆزدىن يوقالدى. ئىزلارنىڭ ئۈستىگە ئاستا سۆرىلىپ بىر يىلان كەلدى، بېشىنى كۆتۈردى، ئەتراپىغا قارىدى. ئادەم ئۇنىڭ بېشىنى چەنلەپ ئاتتى. يىلاننىڭ بېشى تىتىلىپ كەتتى. پۈتكۈل ئاناۋارزا قىيالمقلىرى ئوق ئاۋازىدىن لەرزىگە كەلدى. قاراڭغۇ چۈشۈش بىلەن تەڭ ھاۋامۇ ئاستا ـ ئاستا سۆرۈنلەشتى. غەرب شامىلى چىقتى. ئىسسىق، كەكرە، قۇرۇق چۆپ، كۆيگەن توپا قىيالمقنىڭ ئۆتكۈر پۇراقلىرىنى ھەممە تەرەپكە چاچاتتى.

تورۇق ئات كۈل رەڭ بۇلۇتتەك غاردىن چىقتى. غارنىڭ ئاغزىدىن چىقىۋېتىپ كېرىلدى، ئۇزاردى، ئادەمنىڭ ئۈستىدىن ئۆتتى. ئادەمنىڭ قولى تەپكىگە بارماي تۇرۇپ ئات بۇلۇتى تارقالدى، كىچىكلىدى، كۆزدىن غايىب بولدى. ئادەم ئاتنىڭ ئارقىسىدىن بەش پاي ئوق ئاتتى ... قىيالمقلاردىن ئەكس سادا ياندى، ئوق ئاۋازلىرى قىيالاردىن قىيالارغا ئۇرۇلدى. ئادەم بۇ ئەكس سادالارنى بىرھازاغچە تىڭشاپ تۇردى. چىقىۋاتقان غەرب شامىلى كۈچەيگەن، قىيالار ھۇۋۇلدايتتى.

ئادەمنىڭ يۈرىكىدىكى قورقۇش ئازىيىۋاتاتتى. قورسىقى بەكمۇ ئاچقانىدى. ئەمدى بۇ يەردىن سەپەرنىڭ ئۆيىگە بېرىش كېرەك. ئۇنىڭدىنمۇ ئىزا تارتاتتى، نومۇستىن يەرگە كىرىپ كەتكۈدەك بولاتتى. كېچىلىرى بېرىپ ھېرىپ كەتكەن ئادەملەرنى ئۈيقۇسىدىن ئويغىتىپ ئاش ئەتكۈزگەن بارمۇ؟ دوستۇڭ تۇرماق، داداڭنىڭ ئۆيى بولسىمۇ ...

— ئاھ، ئۇھ ! تورۇق ئات، سەن بىلەن بولغان ماجرايىمنى بىر تەرەپ قىلالماستىن كېتىدىغان بولدۇم ! تورۇق، مەن كېتىمەن، كېتىمەن ! مېنى خەلقئالەم ئالدىدا، دوست ـ دۇشمەن ئالدىدا بىر تىيىن قىلىۋەتتىڭ، تورۇق ! جىن بولساڭمۇ، پەرى بولساڭمۇ، ئات بولساڭمۇ، مېنى ۋەيران قىلدىڭ ! خەپ ! بىر كۈنى ئەدىپىڭنى بېرىمەن !

ئۇ ئەسەبىيلىشىپ ۋارقىرايتتى، ئىچىنى بوشتاتتى. بىراق، بۇمۇ بىردەمچىلىك ... كېيىن ئاتنىڭ قورقۇنچىسى باساتتى، يەنە يۈرىكىنى سىقاتتى. خۇددى سايىسىدەك ئەگەشكەن، روھىنى ئىسكەنجىگە ئالغان بىر خىل قورقۇش.

— خەپ، كېتىمەن ! — دەيتتى. قىيالىقلاردىن بىر قەدەم تۆۋەنگە ماڭاتتى، تۇراتتى، يەنە، — قاراپ تۇر، كەتمەيمەن، سېنى ئۆلتۈرىمەن ! — دەيتتى، قىيالارغا ۋارقىرايتتى. ئاۋازىنىڭ گۈرۈلدەپ يانغان ئەكس ساداسىنى تىڭشايتتى.

— ھەي، مەن كېتىمەن ! ئاناۋارزا قىيالىقلىرى ساڭا قالسۇن. ئاناۋارزا، ئاقچەساز ساڭا قالسۇن ! ھەي ي ! ھەممىسى سېنىڭ بولسۇن ! مېنى يۇرتۇمدىن، ماكانىمدىن ئايرىدىڭ، ئۆي ـ ئوچىقىمدىن، ئاغامدىن ئايرىدىڭ، نېنىمدىن، ئېشىمدىن، دوستۇمدىن، دۇشمىنىمدىن ئايرىدىڭ. قۇشلىرىمدىن، ھەرىلىرىمدىن ئايرىدىڭ. كېتىمەن ! ھەي ي، كېتىمەن ! ... ئاھ، ساڭا جاجاڭنى تارتقۇزالمىدىم. ئاخىرغىچە كۆزۈم نەملىك، مېنى يەڭدىڭ، تۇڭەتتىڭ. يەرگە تەگمىگەن دۇمبەمنى سەن تەگكۈزدۈڭ ! قېنى سەن يۈرەكسىز زېمىنى؟ ! ...

يېڭىلگەنلىكىنى ئېتىراپ قىلاتتى. قىيالاردىن جەنۇبقا قاراپ ماڭاتتى. پىلدىرلاپ قالغان ئورا كۆزلىرىنى چىملىدىتاتتى، پارقىرىتاتتى.

كېيىن بىردىنلا ئارقىغا قايتاتتى. چىدىماي قاياپ كېتەتتى، ئەسەبىيلىشەتتى، ئىچىگە پاتماي قىيالىقلارغا ۋارقىرايتتى، قىيالاردىن يانغان ئەكس ساداسى كۈچىيەتتى، تارقىلاتتى، ئۇنى يۈرەكلەندۈرەتتى.

«ياق، كەتمەيمەن !»

قىيادىن ـ قىياغا ئۇرۇلۇپ پەسەيگەن ئاۋازىنى تىڭشايتتى، كېيىن يەنە:

«ياق، كەتمەيمەن !» دەپ ۋارقىرايتتى.

ئاۋازى پۈتۈپ كەتكۈچە ۋارقىرايتتى، كېيىنچە توختىماستىن ئۆز ـ ئۆزىگە ئاستا غودۇڭشيتتى:

«ياق، كەتمەيمەن، يا سەن مېنى ئۆلتۈرسەن، ياكى مەن سېنى ! ئىككىمىزدىن بىرىمىز قالمىز ... ھەي، سەن بىر پەرى ياكى جىن بولماستىن، كۆرۈنمەس غايىبلاردىن بولماستىن، ئادەمئاتىمىزنىڭ ھايۋىنى ياكى ئاتىمىزنىڭ ئوغلى بولغان بولساڭ ئىدىڭ ... بىرىمىز، ئىككىمىزدىن بىرىمىز ...»

*　　*　　*

كۈن سايىسى غەربكە قاراپ ئۆزىراتتى، ئىنچىكە، ئەگرى ـ بۈگرى، قالايمىقان بىر سايە. ئادىم ئۆز سايىسىدىن ئايرىلمايتتى. ئەتىگەنلىك تۇمان ئاستا كۆتۈرۈلەتتى، كۈن ئىسسىغانسېرى تارقىلاتتى. چۈش ۋاقتىدا ئاناۋارزانىڭ كۆيۈپ كەتكەن، قاپقارا تۈس ئالغان تۈزلەڭلىكى، ئاناۋارزانىڭ قىيالىقلىرى پارقىرايتتى، كۆزلەرنى قاماشتۇراتتى. كۈن قىزىپ كېتەتتى، ئاناۋارزا قىيالىقلىرىنى ۋاڑ ـ ۋاڑ كۆيدۈرەتتى.

ئادىم ئۆز كۆڭلىدە: «ھەي، ھەممە يەرنىڭ ئوت ـ چۆپلىرى

قۇرۇپ كەتتى، بىرلا ئاقچەسازنىڭ ئوتتۇرىسىدا چىمەنلىك تۇزلەڭ بار، يېڭى، ياپيېشىل ئوتلار ئۆسىدۇ. ئات شۇ يەردە ئەمەسمىدۇ ؟» دەپ ئويلىدى. چىمەنلىك تۇزلەڭ ئېسىگە كېلىشى بىلەن خۇشال بولۇپ كەتتى. ئاناۋارزادا، ئاقچەسازدا ئاتنىڭ تېپىلىشى مۇمكىن دەپ ھېسابلىغان يەرلەرگە، ئاتنى ئىزدىگەن ھەربىر بەلگىلىك يەرگە بىر ئىسىم قويغانىدى.

ئۇ بىر ئىسسىق پاتقاق سۇدىن ئۆتتى. ئۇنىڭ تېگى قۇم ئىدى. سۇ تىزىغىچە كېلەتتى ... قاينىغان سۇدەك پاقالچاقلىرىنى كۆيدۈرەتتى. سۇ كالىلىرى قاياقاتقان سۇدا ياتاتتى، مىدىر قىلمايتتى. ئىسسىق سۇدىن ئۆتتى. سۆسۈن گۈللەر ئېچىلغان، ئۇستى قۇرۇپ قالغان، دەسسىگەندە قىروۋ باسقان يەردەك غىرىس - غىرىس يېرىلىدىغان بىر يەرگە كەلدى. توپىلار يېرىلغانچە پۈتلىرى يۇمشاق لايغا پاتاتتى. قۇرۇپ كەتكەن يېپىشقاق، تەكشى سۆسۈن گۈللەر ئۇدۇلىدىكى قاپقارا كۆرۈنگەن لەشلىككىچە... سوزۇلاتتى. ئۇ لەشلىككە كەلدى. بۇ يەر خەتەرلىك ئىدى. لەش يىلتىزلىرىنىڭ ئارىسىدىكى سۇ يېشىل ئىدى. سۇنىڭ يۈزىدىكى يېشىل مۇخ قاياقتەك تۇراتتى. ئىچىدە چوڭقۇر يەرلەر بار ئىدى، ئادەمنى تارتىپ كېتەتتى. شۇڭا، ئادەم بۇ سۇنىڭ ئىچىدە ماڭغاندا لەش يىلتىزلىرىنى تۇتۇۋالاتتى. لەشلىكتىن مىڭبىر جاپادا چۇشكە يېقىن ئۆتۈپ بولدى. ئاقچەسازنىڭ كۆكبىتىرەن دېگەن چاتقاللىقىغا كىردى. بۇ ئىسمىنى ئادەم قويغانمۇ ياكى ئەزەلدىن بۇ يەرنى شۇنداق دەپ ئاتايتتىمۇ، بىلمەيتتى، ئەمەلىيەتتىمۇ ئاسمانغا قارىسا ئاسمان كۆرۈنمەيتتى، بۇ چاتقاللىقنىڭ ئىچى تاشپاقىلار، يىلانلار، تۈلكىلەر، توڭگۇزلار، ھەر خىل قۇش بىلەن تولغانىدى. ھەر شاختا، ھەربىر يۆگىمەچتە بىردىن ئۇۋا بار ئىدى. ھەربىر يوغان ھەرە كۆنەلىگۈسىنىڭ يېنىدا بىر ئۇۋا. بۇ يەردىنمۇ ئۆتتى. نامازدىگەر بولدى. ئېگىز چىنارنىڭ ئاستىغا كەلدى. چىنارنىڭ ئەڭ تۆپىسىدە يوغان بىر لەيلەك ئۇۋىسى بار ئىدى. باشقا شاخلارمۇ

چوڭ - كىچىك يۈزلەپ ئۇۋا بىلەن بېزەلگەنىدى. ئۇۋىلاردىكى قۇش چۈجىلىرى باشلىرىنى سىرتقا چىقىرىپ، ئۇزۇن سېرىق تۇمشۇقلىرى بىلەن ھەر شاختىن، پۇتاقتىن مىڭلاپ ھاشاراتنى جىزىلدىتاتتى. ئادەم چىنارغا يۆلىنىپ بىرئاز دېمىنى ئالدى. بېلىدىكى ئۇزۇن تۇگۇنگە، كۆچمەنلەر يېزىسىدىن ئالغان يوغان ئاق نانغا تېخى تەگمىگەنىدى. پاتقاقلىقتا ئەنجۈرلەر بار ئىدى. بىر ئەنجۈر دەرىخىنى تېپىپ، ساپسېرىق پىشقان، يوغان، ھەسەلدەك ئەنجۈرلەرنى نان بىلەن يېمەكچى ئىدى. ئۇۋىلىرىدىكى قۇش چۈجىلىرى شۇنچىلىك چۈرقىرىشىپ كەتتىكى، ئادەمنىڭ مېڭىسىنى يەپ بولدى. شاخلارغا كۈلۈمسىرەپ قارىدى. يۈزلەپ باش يوغان ئېچىلغان ساپسېرىق ئاغزلىرى بىلەن چۈرۈقلىشىپ كەتتى.

— ۋاي خۇدا، ئۇۋىسى چۈۋۈلۈپ كەتكۈرلەر، بۇ نېمىدېگەن چۈرقىراشلار ! ئالەمنى مالەم قىلىۋەتتىڭلار ! — دېدى ئادەم.

چىمەنلىك تۇزلەڭگە يېقىنلاشقانسېرى تاقەتسىزلىنەتتى. يۈرىكى شېرىن هاياجان بىلەن سوقاتتى، بىرقانچە قېتىم بۇ چىنارنى كۆرگەن بولسىمۇ ئات قويۇشنى ئويلىمىغانىدى. بۇ چىنارنىڭ ئىسمىنى « قۇشلار ماكانى » دەپ قويدى. بۇ يەرمۇ يەردىن ئاسمانغىچە قۇشلار دۇنياسى ئىكەن، — دېدى ئۆز - ئۆزىگە. بۇ يەردە قۇشلار زىرائەتتەك كۆپىيىدىكەن، يوغان سېرىق ئېغىزلىق قۇشلارنىڭ ئېچىلىپ قالغان كۈلكىلىك ئېغىزلىرى ئۇنىڭ قاتتىق كۈلكىسىنى قىستىدى.

قاراڭغۇ چوڭقۇرلۇقتىن ئۆتتى، بۇ قۇدۇقتەك چوڭقۇر، قاپقارا مۇخلار بىلەن قاپلانغان كىچىك بىر كۆل ئىدى. بىر قېتىم ئاتنىڭ قاپقارا، يوغان سايىسىنى بۇ قارا سۇدا خىيالدا كۆرگەنىدى. سۇ قارا، ئاتمۇ قارا ... بىر - بىرىگە ئارىلىشىپ كەتكەنىدى. ئادەممۇ سۇنىڭ ئوتتۇرىسىغا ھۇرپىيىپ تۇرۇپ ئوق ئاتقانىدى. بۇ سۇ شۇنچىلىك قويۇق لاي سۇ ئىدىكى، ئوق چۈشكەندە بىر تامچە سۇمۇ تاشقىرىغا چاچراپ چىقمىغانىدى.

قاراڭغۇ چوڭقۇرلۇقتىن كېيىن بىردىنلا چىمەن تۈزلىكى كۆرۈندى. ياش، يېپيېڭى، غۇنچىدە چىمەنلەر ياپيېشىل يېيىلىپ تۇراتتى. چىمەنلىكتە ھېچقانداق گۈل، ھەرە، كېپىنەك ياكى قۇش يوق ئىدى، پەقەتلا پاك - پاكىز نازۇك يېشىللىقتىن ئىبارەت ئىدى. قاتتىق چارچىغاندى، چىمەنلەرنىڭ ئۇستىدە ئولتۇردى. كۈن كۆرۈنمەيتتى، ئەمما كۈننىڭ ئاناۋارزانىڭ ئارقىسىغا قاراپ ئولتۇرۇپ كېتىۋاتقانلىقى بىلىنىپ تۇراتتى. چىمەنلىكنىڭ بىر قىسمىغا يورۇق چۈشەتتى. بىر قىسمىغا سايە چۈشەتتى. سايىلىك قىسمى بولۇشىغا ئۆزىراپ، بولۇشىغا كېڭىيەتتى. چىمەنلىكنىڭ ئۇستىدىن بىر قۇشمۇ ئۇچۇپ ئۆتمەيتتى.

ئادەم ئاھ ئۇرۇپ: « بۇ يەردىمۇ يوق، لېكىن شۇ ئاتقا ئوخشاش بىر ئاتنىڭ چىمەنلىككە كەلمەسلىكى كېرەكمۇ؟ ھە ... قۇشلارمۇ كەلمەيدۇ، ھەرىلەرمۇ ... ھېچقانداق جانلىق مەخلۇق كەلمەيدۇ» دەپ ئۆزىچە سۆزلەشكە باشلىدى.

دېمىنى ئېلىپ بولۇپ ئورنىدىن تۇردى، چىمەنلىكنى ئايلىنىشقا باشلىدى. ئۇنىڭ چېتىدە تېگى قۇم، سۇپسۇزۇك سۇ شىلدىرلاپ ئېقىپ تۇراتتى. سۇزۇك سۇ پاقالچاققا كېلەتتى. سۇنىڭ ئىچىدە ماڭدى. ھېچقانداق ئىز يوق — يا ئات ئىزى، يا قۇش ئىزى، يا تاشپاقىنىڭ ئىزى، ھەرقانداق بىر ھايۋانىڭ ئىزى يوق ئىدى. ئادەم كەينىگە يېنىپ سۇ بويىدىكى ئۆزىنىڭ ئىزىغا قارىدى. كېيىن چىمەنلىكنىڭ بۇ چېتىدىن ئۇ چېتىگىچە مېڭىپ چىقتى. مېڭىۋاتقاندا بۇرنىغا ئۆتكۈر رەيھان پۇرىقى كەلدى. ئۇنى ئىزدەپ تاپالمىدى. نېرىقى چەتكە بېرىپمۇ بىردەم ئولتۇردى. كېيىن: «كۈن ئولتۇرماستىن بۇرۇن قۇيرۇقسىز دەرەخكە بېرىۋالاي، بەلكى تورۇق ئات شۇ يەرگە بېرىپ قالغاندۇ» دەپ ئويلىدى. قۇيرۇقسىز دەرەخنىڭ ئاستىدىن سۇيى مۇزدەك چىرايلىق بىر بۇلاق قاينىاپ تۇراتتى. ئادەم تەرلەپ كەتكەن، ئۇستىبېشىدىنمۇ گۈپۈلدەپ قاڭسىق تەر پۇرايتتى. بۇ پۇراقتا ئۆگىنىپ قالغان بۇرنىمۇ بۇ تەرنىڭ سېسىق پۇرىقىنى سېزەتتى.

ئات قۇيرۇقسىزدا، باشقا يەردە بولۇشى مۇمكىن ئەمەس. شۇ يەردە، قۇيرۇقسىزنىڭ تۈۋىدە چوڭ - چوڭ ئېچىلغان گۈللەرنىڭ يېنىدا ئارقىدىكى ئوڭ پۇتىنى قورسىقىغا تىرەپ تۇرغاندۇ، چوڭ كۆزلىرىنى تېخىمۇ يوغان ئېچىپ ئەتراپىغا قاراۋاتقاندۇ. قۇيرۇقسىزدا بولمىسا، تازمىستىكتە، تازمىستىكتە بولمىسا، كۈرد قىزىدا، ئۇ يەردىمۇ بولمىسا، كىرمەن كۆلىدە بولىدۇ. ئۇلارنىڭ ھېچبىرىدە بولمىسا، ئاسمانغا چىقىپ كەتكەن بولىدۇ. ئۆمۈر بويى ئىزدىسەڭمۇ تېپىلمايدۇ. خەپ، ئۆمرۇم بويى بولسىمۇ ئىزدەيمەن سېنى. ۋاي تورۇق ! كۆزۈمنىڭ نۇرى كەتكۇچە، ئاخىرقى نەپىسىمگىچە سېنى ئىزدەيمەن، ھەي، سېنىڭ قىلغانلىرىڭ باتۇرلۇق، جاھىللىق بولسا، بىزنى توشقان يۇرەك چاغلاپ قالدىڭمۇ؟ بىزدىمۇ بار ئۇنچىلىك غەيرەت ...

كۈن ئولتۇراي دېگەن چاغدا قۇيرۇقسىزغا كەلدى. قۇيرۇقسىزدا نە ئات، نە ئۇنىڭ سايىسى يوق ئىدى. بۇلاق بېشىغا كېلىپ ئولتۇردى. بىر - ئىككى پارچە قۇرت بىلەن يوغان بىر پارچە نانىنى ئوشتۇپ يېدى.

بىر توپ پاشا ـ چۈننىڭ ئىچىدە قالدى. پاشا - چۈنلەر بېشىنىڭ ئەتراپىدا ۋىڭلىدايتتى. ئاخىرقى بىر پارچە نېنىنى يەۋېتىپ ئۆخلاپ قالدى. ئويغانغان چېغىدا ئۇستىگە كۈن چۈشكەن، چىلىق - چىلىق تەرلىگەنىدى. بۇ ئىسسىق قاتتىق، كۆيدۈرگۈچى دىمىق، مىلىچ - مىلىچ تەرلىتىدىغان ئىسسىق ئىدى.

كۆزلىرىنى ئۇۋۇلىدى، توپتوغرا تازمىستىككە قاراپ ماڭدى. شۇ يەردىكى مىستىك تاز ھەر دائىم ياقىسىغا بىر قۇرۇق يوپۇرماقنى تاقاپ يۈرەتتى. پاتقاقلىقنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى بىر دۆڭنىڭ يامزىلىدا مىستىك تازەك، ئۇستى قۇرۇق يوپۇرماقلىق، ئاستىدىكى شاخلىرى پېشىل بىر دەرەخ بار ئىدى. شۇڭلاشقا، بۇ يەرنى مىستىك تازغا ئوخشىتىپ تازمىستىك دەپ قويغان. كۈرد قىزى دېگەن يەرمۇ ھەر خىل گۈل ئېچىلىپ تۇرىدىغان يەر

ئىدى. ئۇ يەردىكى گۈللەر رەڭمۇرەڭ، ئېگىز ـ ئېگىز ئۆسەتتى. قەدىمكى زامانىدا بىر كۈرد قىزى بولۇپ، خۇددى مۇشۇ يەردەك ئۆز ـــ چىرايلىق ئىدى.

« بۇگۈن چوقۇم تاپمەن !» دەيتتى. تونىلدەك كەتكەن ئۇزۇن چاتقاللىقلارنىڭ ئىچىگە كىردى. نېلۇپەر گۈللەر ئېچىلىپ تۇرغان بىر سۈلۈق ئۇنى ئاستىغا تارتتى. سۇ بىلەن بىللە پورۇق ـ پورۇق قاينىدى. تازىستەككە، كۈرد قىزغا باردى، تەلۈەدەرەخكە كەلدى، سۇمبۇلتېكسى دېگەن يەرگىمۇ ئۇچ قېتىم باردى. ئاتتىن ئەسەر يوق. بۇ يەردە ناھايىتى يوغان، پاچاقلىرى ئۇزۇن، توم، ئادەمنىڭ بويىچىلىك، مايسا رەڭ بىر قۇشنى كۆردى. بۇ يەرگە نېمە ئۈچۈن سۇمبۇلتېكسى دەپ ئات قويغان، بىلمەيتتى. بىر چاغدا ئېسىگە شۇ كېلىپلا قويۇپ قويغاندۇ. قۇشنىڭ يېنىغا باردى. ئۇزۇن بوينىغا قولىنى تەگكۈزدى، قۇش پەرۋا قىلمىدى. بىر قانىتى سۇنغانىدى. يارىسىغا قارىدى، قۇرتلاپ كېتىپتۇ. خالتىسىدىن تۇزنى ئالدى. قۇرتلىغان يارىسىغا سەپتى. قۇش جان ئاچچىقىدا سەكرەپ كەتتى. يىراقىقا كەتتى. ساق قانىتى بىلەن سەكرەپ ـ سەكرەپ خېلى يىراققا بارغانىدى.

« ھەي، بۇگۈن بۇ ئاتنى بۆرىلەر ئويمانلىقىدىن تاپمەن !» دېدى. كۆڭلىدىكى ئۈمىد كۈچەيگەنسېرى، خۇشاللىقى ئارتاتتى. يىراقتىكى كۈردلار ئايمىقىغا قاراپ ئۆسسۈل ئويىنىغانىدەك ماڭدى. شۇ يەردە، چوقۇم شۇ يەردە، تورۇق ئات شۇ يەردە ! ... مىلتىقىنى مۆرىسىدىن ئالدى. تەكشۈردى. ئوق سېلىنغانىدى. پىچىقىغا قارىدى. ئۇمۇ جايىدا تۇراتتى. بۇگۈن تورۇق ئاتنىڭ كاللىسىنى كەسمەكچى، خوتۇنىنىڭ يېنىغا بارماقچى. خاپا بولاتتى، خۇشاللىناتتى، كۈردلار ئايمىقىغا يېقىنلاشقانسېرى خوتۇنىنى تېخىمۇ بەك سېغىناتتى، شەھۋەت ئوتىدا ياناتتى.

« شۇ يەردە، ئۇ يەردە بولمىسا، كۆڭلۈم تۇيمايتتى، شۇ يەردە، چوقۇم شۇ يەردە » دەپ پىچىرلايتتى.

كۈردلار ئايمىقىغا كېلىپ كۆزلىرىنى يۇمدى. كۆزلىرىنى ئېچىپ ئالدىغا ئەمەس، يەرگە، پەسكە قارىدى. مەلۇم ۋاقىت

ئۆزىنىڭ ئەتراپىدا چۆرگۈلىدى. ھېچ نەرسە، ھېچقانداق سايىمۇ كۆرەلمىدى. ئاپتاپنىڭ دىمىقىدا يەردە ئولتۇرۇپ قالدى.

ـــ يۇرەگىنى زېمىنغا كېتىشىم كېرەك ... ـــ دېدى ئاستاغىنا، ـــ بۇ كاپىرنىڭ تېپىلىشى مۇمكىن ئەمەس.

كاپىر دەپ قويۇپ كۆڭلىگە ئەندىشە چۈشۈپ قالدى. خۇددى مۇقەددەس بىر نەرسىنى تىللاپ قويغاندەك ھېس قىلدى. سەل راھەتلىنىپمۇ قالدى. « كاپىر، كاپىر !» دەپ ئېچىدە تەكرارلاش بىلەن چىشلىرىنى غۇچۇرلاتتى، چىشلىرى غۇچۇرلاپ كەتتى. «بەختىمگە ئولتۇردۇڭ ... خەلقىئالەم ئالدىغا چىقالماس قىلۇەتتىڭ. ھېچكىمنىڭ يۈزىگە قارىيالماس قىلدىڭ. ئۆمۈر بويى جاپا چەكتىم، ئاخىر بىر پارچە نانغا ئىگە بولدۇم. ئۇنىمۇ سەن قولۇمدىن ئېلىۋالدىڭ، يېرىمدىن ئايرىدىڭ، ئۆيۈمدىن ... گۈل يۈزلۈك خوتۇنۇمدىن ئايرىدىڭ.»

گېلىغا بىرنېمە تۇرۇپ قالدى. يىغلىۋەتسە، ئىچى بوشاپ قالسا قۇتۇلغان بولاتتى. بىرھازاغچە ئىسسىقتا مىدىرلىماستىن تەرلىگەن پېتى بىئارام بولۇپ قالدى. دۇمبىسىدىن، يۈزىدىن، پاچاقلىرىدىن تەر سۇدەك ئاقاتتى.

ـــ چوقۇم گۈلپاتمادا ! ـــ دەپ خۇشاللىق بىلەن ئۆچقانەدەك ماڭدى.

بولۇ تاغلىرىدا ژاندارما بولۇپ يۈرگەن چاغلىرىدا كارامەت يوغان، ئېگىزلىكى ئادەمنىڭ بويىچىلىك، چىرايلىق بىر گۈلنى ئۈچراتقان ۋە بۇ گۈلگە ھەيران قالغانىدى. بۇنداق يوغان گۈلنى ئاقچەسازدىمۇ كۆرمىگەنىدى. دېھقانلاردىن بۇ گۈلنىڭ ئېتىنى سورىدى، گۈلپاتما دەپ جاۋاب بېرىشكەنىدى. بۇ گۈلنىڭ شاخلىرى ساڭگىلاپ تۇراتتى، گۈللىرى بىر قۇچاق كېلەتتى. گۈلپاتما دەپ ئات قويغان يەردىمۇ شۇ گۈللەرگە ئوخشايدىغان يوغان، شاخلىرى يەرگە ساڭگىلاپ تۇرىدىغان گۈللەرنى كۆردى.

گۈلپاتمادىكى گۈللەر ئادەم بويىدىن ئېگىز ئىدى. ئادەم گۈللەرنىڭ ئارىسىغا كىرىپ ياتتى. قاراڭغۇ چۈشۈۋاتاتتى،

شۇنداق گۈزەل، خۇددى كۈن قىزىرىپ چققان چاغدىكىدەك بىر خىل قاراڭغۇلۇق ... ئاسماننىڭ بىر تەرىپى يورۇيتتى، يورۇقلۇق بارغانسېرى كۈچەيەتتى، باشقا بىر تەرىپىدە قاراڭغۇلۇق كېڭىيەتتى. ئادەم ئەنە شۇ غەلىتە قاراڭغۇلۇقتىن بەكمۇ قورقتى، ئۆتى تاشاي دەپ قالدى. دەل شۇ چاغدا ئات تۇياقلىرىنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلىدى. ئات گۈللەرنىڭ ئۈستىدىن چېپىپ ئۆتتى. بىردەمدە يوقالدى، غايىب بولدى، بىر تۇمانغا ئوخشاش تارقاپ كەتتى، ئادەم مىلتىقىنى قولىغا ئالغۇچە ئات كەتتى. ئادەم « بۇگۈن كېلىدۇ، ئۇ ئۆگىنىپ قالغان يېرىنى بەك ياخشى كۆرىدۇ. گۈلپاتماغا ئاشىق، جېنىنى بېرىدۇ » دېدى.

ئىسىق كارامەت قاتتىق بولغاچقا، دۇمبىسىنى كۆيدۈرەتتى. نەپەسلىرى بوغۇلۇپ قالغان بولسىمۇ كېتىۋەردى.

گۈلپاتمادىكى يوغان گۈللەر قاينىاپ تۇرغان ئىسسىقتا بىلىنەر ـ بىلىنمەس تېخىمۇ گۈزەللەشمەكتە ئىدى.

36

كىندىكىگىچە پاتقاقتا پېتىپ كەتكەن مەمەت كۈرد كەرىمنىڭ ئىشىكىگە كېلىپ بىردەم تۇردى. گاۋۇر تاغلىرىنىڭ ئارقىسىدىن كۈننىڭ يېرىمى كۆرۈنۈپ تۇراتتى، ئەمما ئىنتايىن قاتتىق ئىسسىق ئىدى، ئۆيلەرنىڭ ئارىلىرىغا ئالا كۆلەڭگىلەر چۈشكەنىدى. مەمەت كۈرد كەرىمنىڭ ئىشىكىدىن كېتىپ قالدى. سەنتۈرۈلەتتى. يېزىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى يولدىن ئوشۇقلىرىغچە توپىغا پېتىپ سەلۈەر كېلىنىنىڭ ئىشىكىگىچە باردى، بىردەم تۇردى، يەنە ئارقىغا ياندى. ئۆيلەرنى ئاران ئىلغا قىلاتتى. بۇ يەرنى — ژاۋژاي يېزىسىنى كېچىنىڭ قاراڭغۇسىدا مۇشۇ ھالى بىلەن قانداق تاپقاندۇ؟ نەدىن، قايسى يوللاردىن كەلگەندۇ؟ بۇنى زادىلا بىلەلمەيتتى ياكى بولمىسا تۇگمەندىن ژاندارمىلارغا تۇتۇلۇپ قالماستىن، ھېچكىمگە كۆرۈنمەستىن، ئۆزىنى سۇغا

ئېتىپ، سۇدا ئېقىپ كېتىۋاتقىنىدا ئۇنىڭ پۇتلىرى ئىختىيارسىز ئۇنى بۇ يەرلەرگە ئەكەلدىمۇ يا؟ بۇ يەرگە ئۇنى ئۆز خىياللىرى ياكى ئۇممەت سېرىق باشلاپ كەلدىمۇ؟ ئۇممەت سېرىقنى خىيالىغا كەلتۈردى.

سەيپەلىنىڭ ئۆيىنىڭ ئالدىدىمۇ بىردەم تۇردى. ھەممە نېمىگە ھاڭۇېقىپ قارايتتى، ھېچ نەرسىنى كۆرمەيتتى، كېيىن يوغان تېرەكنىڭ يېنىغا كېلىپ تۇردى. ئۇستىبېشىدىن قارا پاتقاق ئېقىپ تۇراتتى. مىلتىقىنىڭ پاينىكىمۇ لايغا مىلىنىپ كەتكەنىدى. ئالا كۆلەڭگىلەر قايتتى. قىزىق كۈن نۇرى ژايۇاي يېزىسىنىڭ كۈل رەڭ تۇسكە كىرگەن ئوت ـ چۆپلىرىگە، توپىلىق يوللىرىغا، كۆيۈپ ـ قورۇلۇپ كەتكەن ئۆگزىلىرىگە بىر توپ چوغدەك چۈشۈپ تۇراتتى.

مەمەت مىلتىقى، دۇربۇنى، خەنجىرى، قاتار ـ قاتار باغلانغان ئوقدانلىرى، بېشىدىكى پۆپۈكلۈك قىزىل فەسى بىلەن قاراقچىلىق ئويۇنى ئويناۋاتقان چوڭراق بىر بالىغا ئوخشايتتى. دەسلەپتە مەمەتنى يېزىدا كۈن چىقىشتىن سەل بۇرۇن بىرنەچچە ئايال، بىرنەچچە ئەر كۆرگەن، پەرۋا قىلمىغان، كارىمۇ بولمىغان.

يوغان تېرەكنىڭ تېگىدە تۇرغان مەمەت يەنە ماڭدى، بېشى قايغان، پۇتى تايغان يەرلەردە ئايلىنىپ يۇرەتتى.

مەمەتنى ئالدى بىلەن ئىبراھىم دېگەن بىر بالا كۆرگەن، كېيىن ھۇسام كۆرگەنىدى. ھۇسام بېرىپ پەرھات موللامدىن:

— يېزىدا كىچىك بالىدەك قوراللىق بىرى يۇرىدۇ، كىمدۇ؟ — دەپ سورىدى.

پەرھات مۇللام ئىشىك ئالدىدا تۇراتتى. گەپ ـ سۆز قىلمايتتى. خامانلارنىڭ كۆيۈپ كېتىشى ئۇنىڭ بېلىنى پۈكۈۋەتكەنىدى. نېمە قىلىشنى بىلەلمەيتتى، تاشقىرىغا قاراپ قويدى. قورال ـ ياراغلىق، ئۇستىبېشى لاي ـ پاتقاق، ئۆزى كىچىككىنە، مۈكچەيگەن، دەلدەڭشىپ قالغان ئادەمنى كۆردى. بۇ

ئادەم لاي پاچاقلىرىنى ئۆلۈكتەك سۆرەپ ماڭاتتى. پەرھات ئىمام شۇ زامان سەيپەلىنىڭ قېشىغا باردى:

— سەيپەلى، ھەي سەيپەلى ! بۇ ياقا چىققىن، تېز چىق تاشقىرىغا ! بۇ قانداق ئىش؟ ... شۇ ئادەمگە بىر قارىغىنا !

پەرھات موللام بىلەن ئۇ يەرگە بىللە كەلگەن ھۇسام:

— مانا شۇنداق، يېزىدا خېلىدىن بېرى ئايلىنىپ يۈرىدۇ. بىر ئۆينىڭ ئىشكى ئالدىدا بىردەم تۇرىدۇ - دە، يەنە ماڭىدۇ، ئەنە شۇنداق، — دېدى.

— سەيپەلى، ھەي سەيپەلى، تاشقىرىغا چىق دەيمەن ! چىققىنا، — دېدى ۋە ئۇيقۇلۇق مەڭدەپ يۈرگەن ئادەمگە قارىدى، — قىزىق، ئاجايىپ بىر ئىش، بۇ ئادەم پۈتۈنلەي قورالانغان، بۇ نېمە ئىش؟ — دەپ قويدى ھۇسام.

شۇنىڭدىن كېيىن باشقا دېھقانلارمۇ ئاڭلاپ كەتتى. بىردەمنىڭ ئىچىدە تېرەكنىڭ ئاستى قىزىل قىيامەتكە ئايلاندى. دېمىنى چىقارماي، يېزىنىڭ ئىچىدە خامۇشلارچە ئايلىنىپ يۈرگەن ئادەمگە قورقۇش ۋە قىزىقىش بىلەن قاراشتى، بۇ ئادەم كەتتى، كەلدى، تۇردى، ماڭدى، ئۆز - ئۆزىگە گەپ قىلدى. خالايىقنىڭ يېنىدىن بىرنەچچە قېتىم ئۆتتى. ھېچكىمنى كۆرمىدى، ھېچ نەرسىنى تۇيمىدى. تاكى ئوسمان چوڭ خالايىقنى كۆرۈپ ھاسىغا تايانغان ھالدا تېرەكنىڭ تۈۋىگە كەلگۈچە شۇنداق قىلىپ يۈردى. ئوسمان چوڭ تېرەك تۈۋىگە كەلدى. ئوڭ قولىنى قېشى ئۈستىگە تۇتۇپ، دېھقانلار قاراۋاتقان تەرەپكە قارىدى.

— ۋاي خۇدا، يائاللا، چۈش كۆرۈۋاتامدىم، چۈش؟ بۇ ئوڭۇمۇ، چۈشۈمۇ؟

ھاسىسى قولىدىن چۈشتى، ئوڭ قېشىنى يۇقىرى كۆتۈردى، قارىدى:

— يائاللا، يارەببىم، بىر قاراڭلار ! قوراللىقمۇ؟

— قوراللىق ! — دەپ ھاياجان بىلەن ۋارقىراشتى خالايىق.

ئوسمان چوڭ ئاستاقلاپ، دېمى سىقىلىپ، مەمەتكە قاراپ

ئېتىلدى، قۇچاقلىدى.

— بالام، تىنچ كەپسەن، قېيىن كۈنلەردە يېتىپ كەلگەن قوزام. كېلىدىغانلىقىڭنى بىلەتتىم، بۇ يامان كۈنلەردە بىزنى يالغۇز تاشلاپ قويماسلىقىڭنى بىلەتتىم. بىزنى خاراب قىلدى، — دەپ ئىڭىرىدى ئوسمان چوڭ، — كۆيدۈرۈپ كۈل قىلدى. خامانلىرىمىزنى، ئاشلىقلىرىمىزنى، پۈتكۈل ئاناۋارزا تۇزلەڭلىكىنى كۆيدۈرۈۋەتتى. بۇ نېمە ئىش؟

بۇ چاغدا پەرھات موللام كەلدى. ئوسمان چوڭ بىر قولى بىلەن پەرھات موللامنىڭ قولىدىن تۇتتى، يەنە بىر قولى بىلەن مەمەتنى قۇچاقلاپ تۇتاتتى.

— كەل، قارا، شۇڭقارىم كەپتۇ. ساڭا دېمىگەنمىدىم؟ دېمىدىممۇ؟ بۇ بىزنى يامان كۈنلەردە يالغۇز تاشلاپ قويمايدۇ. دېمىدىممۇ؟

ئادەملەر مەمەتنىڭ ئەتراپىغا توپلاشتى. ئۇلار بىردەم ئەر - ئايال، ياش - قېرى، قىزلار ۋە بالىلارنىڭ ئوتتۇرىسىدا قېلىشتى. نېمە قىلىشلىرىنى بىلمەيلا قالدى. مەمەت داڭ قېتىپ خالايىققا قاراپ كۆزلىرىنى پارقىرىتىپ قاراپ قالدى. چىرايىدىن ھېچ نەرسىنى بىلگىلى بولمايتتى. يۈزى ئىپادىسىز ئىدى.

ئادەملەر جىم تۇرۇشاتتى، ئۇن - تىن سۇرمەيتتى.

— ئوسمان چوڭ، بالىنىڭ بېشىدا بىر ئىش بار، قارىغىنا، ئۇستىبېشى لاي، كىيىملىرىمۇ جۇل - جۇل، — دېدى ئاخىر پەرھات موللام گەپ باشلاپ.

شۇ چاغقىچە ئوسمان چوڭ مەمەتنىڭ بۇ تۇرقىغا سەپسالمىغاندى. ۋارقىرىۋەتتى. ئۇنى يۆلىۋالدى:

— شۇڭقارىم، بالام ! ساڭا نېمە بولدى؟ بۇ نېمە ئىش، باتۇرۇم، شۇڭقارىم ! ... سادىغاڭ كېتەي مولام، ياخشىراق قارىغىنا، شۇڭقارىم ياردىار بولغان بولمىسۇن يەنە ...

پەرھات موللام مەمەتنىڭ بىر چېتىدىن يۆلەپ، ئۇنى ئوسمان چوڭنىڭ ئۆيگە ئېلىپ ماڭدى.

شۇنىڭدىن كېيىن توپلانغانلارنىڭ ئاغزى ئېچىلدى، سۆزلىشىشكە باشلىدى. ھېچكىم مەمەت ئاۋاق دېگەن گەپنى ئاغزىغا ئالمايتتى، ھەممىسى يا « شۇڭقارىم» ياكى « ئۇ » دەپ سۆزلەيتتى، سۆزلىشەتتى. نېمە سۆزلەشكەنلىكلىرى ھەققىدە ئويلاشمايتتى. ئۇنى تۇنجى قېتىم كۆرۈشلىرى ئۇلارنىڭ روھىنى چۈشۈرۈۋەتكەندى. ئۇنىڭغا قارايتتى، قارايتتى. كۆڭۈللىرىدە « مەمەت ئاۋاق شۇمۇدۇ؟ بۇ ۋېجىكىنە، ۋەيرانە ـ ئەبگار، دۈمچەيگەن، ئۆزىنى يوقاتقان بالا راستتىنلا مەمەت ئاۋاقمىدۇ؟ » دەپ ئويلىشاتتى.

كۆپچىلىك ئوسمان چوڭنىڭ ئۆيىنىڭ ئالدىغا كېلىپ توپلاندى. يەنە جىم تۇرۇشتى. مەلۇم ۋاقىت تۇرۇشقاندىن كېيىن قاشانىڭ تۆۋىدە چۆرىدەپ ئولتۇرۇشاتتى. دۈمبىلىرىنى قاشالارغا يۆلەپ يەنىلا جىم ئولتۇرۇشتى. بالىلارمۇ سۆزلەشمەيتتى. بۇۋاقلارمۇ يىغلىمايتتى.

مەمەت ئاۋاقنى پەرھات موللام ئۆز قولى بىلەن يېشىندۇردى، لاي شالۋۇرىنى يۇيۇڭلار ! دەپ قەمەر ئانىغا بەردى. پۇتۇن بەدىنىگە قاراپ چىقتى. ئوڭ يوتىسىدا بىر ئوق يارىسىنى كۆردى. يارا ئۇنچىلىك ئېغىر ئەمەس ئىدى. پاچاقلىرى سۇرۇلۇپ كەتكەن، بىراق باشقا جايلىرى ساق ئىدى.

مەمەتتىن توختىماي سوئال سورىشاتتى، بىراق جاۋاب ئېلىشمايتتى. پەرھات موللام خېلىدىن كېيىن مەمەتنىڭ چىشلىرىنىڭ كىرىشىپ كەتكەنلىكىنى بىلدى.

ـــ ئوسمان ئاغا، بۇ بالىنىڭ بېشىغا ئېغىر پالاكەتلەر كەپتۇ. شۇنچىلىك دەھشەتلىك ئىشلار كەپتۇكى، چىشلىرى كىرىشىپ، ئۆزى مۇشۇ ھالغا كېلىپ قاپتۇ. ئۇنىڭ بېشىغا كەلگەن ئۆلۈم قورقۇنچىسى ژاندارمىلار بىلەن جەڭ قىلىش پالاكىتى ئەمەس، ئۇنىڭدىنمۇ بەتتەر ئىشلار كەلگەندەك ! قارىغىنا، ھېچ نەرسىنى كۆرمەيدۇ ياكى سەزمەيدۇ.

قەمەر ئانا خودىدى بىر كىچىك بالىنى تازىلىغاندەك، ئۇنىڭ

قول ـ پۇتلىرىنى، يۈز ـ كۆزىنى ئىسسىق سۇ بىلەن سوپۇنلاپ يۇدى. شۇ زامان ئورۇن سېلىپ بەردى. پەرھات موللام ئۆزى ئۇنى ئورۇنغا ئەكېلىپ ياتقۇزدى. مەمەت بېشىنى ياستۇققا قويار ـ قويماستىن ئۇخلاپ قالدى.

چۈش بولدى. ئاپتاپتا ئولتۇرغان كۆپچىلىكتىن ئاۋاز چىقمايتتى. ئاپتاپ كۆيدۈرۈۋەتتى. ئوسمان چوڭنىڭ ھويلىسىدىكى توپىلار تونۇرنىڭ كۈلىدەك تەگكەن يەرنى كۆيدۈرەتتى. ئاپتاپ مېڭىنى قاينىتاتتى. تۈيۈقسىزلا مۇسلۇ تەلۈە ئورنىدىن تۇردى. ئۇ، ئېگىز، رەڭگى قارا، پاچاقلىرى ئۆزۈن، تايغاندەك بىر ئادەم ئىدى. ئۇ ئۆزۈن قوللىرىنى پۇلاڭشىتىپ:

ـــ نېمە سۈكۈت بۇ ھەي ئەقىلسىزلەر ! ـــ دەپ ۋارقىرىدى، ـــ بۇ شۇڭقار ئۆزى كىچىك بولسىمۇ ئوۋنى قاچۇرمايدۇ. تاغلاردا پۈتۈن بىر ئارمىيە بىلەن ئېلىشقان، شۇنچە چوڭ بىر ئارمىيەنى تارمار قىلىپ ئۇ يەردىن كەپتۇ، نېمىشقا جىم بولۇپ كەتتىڭلار؟ ... نېمە ئۈچۈن روھىڭلارنى چۈشۈرىسىلەر؟ ئەمدى ئۇ كەلدىغۇ ... ۋايۇاي يېزىسىنى دەپ كەلدىغۇ ! بىزنى قوتۇلدۇرۇشقا كەلدىغۇ! شۇڭقارىمىز كىچىك، ئەمما ئۇنىڭغا بۇركۈتلەرمۇ تەڭ كېلەلمەيدۇ. ۋاي ۋەيران بولغۇر ئۇمىدسىزلەر !

ئادەملەر قىمىرلاشتى، سۆزلەشكە باشلىدى. بىرئازدىن كېيىن ئوسمان چوڭنىڭ ھويلىسىدىن ۋاراڭ ـ چۇرۇڭ ئاڭلاندى. ئۈچراشقانلار بىر ـ بىرى بىلەن سۆزلىشەتتى، كۆڭلىدىكى ئۇمىد، خۇشاللىق بارغانسېرى ئارتاتتى. ئالدى بىلەن ئايالار، كېيىن ئەرلەر، بالىلار ئېچىلىپ كۈلۈشكە باشلىدى. يېزىنى قاپلىغان ماتەم ھاۋاسى بىردەمدىلا تارقىلىپ كەتتى. ئۇستىنى بېسىپ تۇرغان قارا بۇلۇت كۆتۈرۈلدى.

ئۇخلاپ قاپتۇ، بېشىغا چوڭ بىر ئىش كەپتۇ، ئۇخلاپ قاپتۇ. تاغدا پۈتۈن بىر ئارمىيە بىلەن سوقۇشۇپتۇ، ئۇلارنى بىتچىت قىپتۇ، پاچىقىدىن ئازراق يارىلىنىپتۇ. بېشىغا كۆرۈلۈپ

باقمىغان ئىشلار كەپتۇ. بۇنى ھېچكىم بىلمەيدىكەن. شۇڭلاشقا، مانا شۇنداق ھالغا چۈشۈپتۇ. ئۈيقۇلۇق مېڭىپ يۈرىدىغان بوپتۇ، ھازىر ئۇخلاپتۇ.

دېھقانلار ئاستا ـ ئاستا تارقىلىشتى. يېزا جانلاندى، دېھقانلار ئاستا ـ ئاستا بىلىنەر ـ بىلىنمەي تىرىشقى چىقىۋاتقان بۇركۈتكە ئوخشاپ قېلىشتى. شۇ كۈنى ھەممە ئۆيدە ئىسسىل ـ لەززەتلىك تاماقلار پىشۇرۇلدى. ھەممە ئۆيدە چاقچاقلار بولدى. سۈكۈتلۈك ئېغىزلار ئېچىلدى. كەچقۇرۇن بۇ ئىشلارنى ئاڭلىغان ئاشىر ئاشىق دۇمبىقىنى كۆتۈرۈپ، سۇنايچى ئوغلى بىلەن بىللە يېزىغا كەلدى. شۇ زامان ناخشا ئېيتىپ ـ ئۇسسۇل ئويناشتى. كېچە بولغان چاغدا ساماغا چۈشۈشتى. ياز كېچىسىنىڭ دىمىق ئىسسىقىدا، بىر خامانىنىڭ ئورنىدەك يەردىكى ئوتنىڭ ئەتراپىدا ئىسسىقتا پىشىپ ـ تەرلەپ ئايلىنىشقا باشلايتتى. بۇ، يېزىدا بەلكى تۇنجى قېتىم ئويىنالغان ساما بولۇشى مۇمكىن. ياز كۈنلىرى توي ـ تۆكۈن بولمايتتى، بولسىمۇ ياز كېچىلىرى ساماغا چۈشمەيتتى. نارلى قىشلاق، يالغۇزئۇجمە، ئوكسۇزلۇ، ئاقماشات، شىخ مەمەتلى، دەدەپاكلىق يېزىلىرىدىكى دېھقانلارمۇ مەمەتنىڭ ۋايۇاي يېزىسىغا كەلگەنلىكىنى ئاڭلىدى. شۇ كۈنلا ئاتلار، ھارۋىلارغا چۈشۈپ ۋايۇايغا كېلىشتى، ئويۇن ـ كۈلكىگە قاتناشتى. كەلمىگەنلەر ئۆز يېزىلىرىدا خۇشال بولۇشتى.

توي، دەرىنەك خۇشاللىقلىرى تۈگىگەندىن كېيىن يەتتە ياشتىن يەتمىش ياشقىچە دېھقانلارنىڭ ئىچىگە يېڭىدىن بىر ئەندىشە چۈشتى. بۇ ئەندىشە مەمەتنىڭ ۋايۇاي يېزىسىدا ئىكەنلىكىنى بىلگەن پۈتكۈل دېھقانلارنىڭمۇ كۆڭلىگە چۈشتى.

ـــ يەنە نېمە ئىش بولار؟ ! يېزىغا كېچىدە كىرگەن بولسا، ھېچكىم كۆرمىگەن بولسىدى، ياخشى بولاتتى. كۆپكۈندۈزدە يېزىغا كىرىش باتۇرلۇق بولاتتىمۇ؟ شۇ باتۇرلۇقى ئاسمانغا چىقسۇن؟

ـــ ئاغىلاردىن بىرەرى بىلىپ قالسىچۇ؟

ـــ ياكى ئاغىلارنىڭ بىرەر يالاقچىسى؟

ـــ ياكى بىرەر ژاندارما كۆرۈپ قالسا؟

ـــ مۇشۇنداقمۇ يوغان باشلىق قىلغان بارمۇ؟

ـــ بۇنداق بىخەستەلىك قىلسا قانداق بولىدۇ؟

ـــ يەنە كېلىپ كۆپكۈندۈزدە ! قولىنى سېلىپ كىرىش ...

ـــ ھەرقانچە ساددا بولسىمۇ، كۆپكۈندۈزدە كىرەمدۇ؟ بولۇپمۇ بىر قاراقچى يېزىغا مۇشۇنداقمۇ كىرگەن بارمۇ؟

ـــ ھەتتا دادىسىنىڭ ئۆيى بولسىمۇ، بىر قاراقچى مۇشۇ ھالەتتىمۇ يېزىغا كىرەمدۇ؟

ـــ ئوق ئۆتمەيدىغان بولسىمۇ، بىر قاراقچى چۈقۇر ئوۋانىڭ تۈزلىكىدە مۇشۇنداق ئايلىنىپ يۈرەمدۇ؟

ـــ ئادەم شۇڭقار بولغان ھالەتتىمۇ؟ ...

ـــ شۇڭقار بولغان ھالەتتىمۇ، ھۆكۈمەتكە مۇشۇنداق قارشى تۇرامدۇ؟

ھەممە مۇشۇنداق سۆزلىشەتتى. بىراق، بۇ سۆزلىشىلىرى بىلەن مەغرۇرلىناتتى. مەمەتنىڭ كۆپكۈندۈزدە يېزىغا كىرىپ كېلىشىدىن قانچىلىك قايغۇرغان ۋە قورققان بولسا، شۇنچىلىك خۇشال بولۇشاتتى ۋە پەخىرلىنەتتى.

ـــ بويى سەل ـ پەل پاكار، مەيلى كىچىرەك يوق، ئۇ ئادەمدە يۈرەك بار ـ دە ! نەق مۇشۇنچىلىك ـــ تۆمۈرچىنىڭ سەندىلىدەك ! ـــ دېيىشەتتى.

ـــ مەمەت ئاۋاق دېگەن يېزىغا ئەنە شۇنداق كىرىدۇ ! ـــ دېدى سەلۋەر كېلىن.

دېھقانلار كۆزلىرىنى ئالايتىپ، خاپا بولۇپ سەلۋەر كېلىنگە قاراشتى. سەلۋەر كېلىن ئىشنى بۇزۇپ قويغانلىقىنى چۈشەندى.

ـــ ھە، ئۇ، يەنى شۇڭقارىمىز شۇنداق كېلىدۇ ! ـــ دېدى.

ئۇ دېھقانلارغا قارىدى. دېھقانلار ئۇنى كەچۈرمىدى.

ـــ ۋاي قېرىلىق، قۇرۇپ كەتسۇن قېرىلىق ! ـــ دەپ

پۇشايمان قىلدى، ــ خاپا بولماڭلار، ئىككىنچىلەپ ئاغزىمغا ئالمايمەن. ئۇ شۇڭقارىم چۇقۇر ئوۋاغا مانا شۇنداق كۆپكۈندۈزدە كېلەلەيدۇ. ھېچكىم ئۇنىڭ مويىغا تېگەلمەيدۇ ... ئۇ شۇڭقارىمىز ...

مۇسلۇ ئوتتۇرىغا چىقتى، ئۆيمۇئۆي يۈرۈپ سۆزلىدى:

ــ نەگە كەتتى، ھېلىقى زەينەل نەگە كەتتى؟ قېنى قاراپ باقايلى، زەينەل نەگە كەتكەندۇ؟ ئۇنىڭ كەلگەنلىكىنى كۆرگەنمىدىڭۇ؟ تېرەكنىڭ ئاستىدا بىز ئۇنىڭغا قاراپ تۇرغاندا بار ئەمەسمىدى؟ ئوسمان چوڭ ئۇنى قۇچاقلىغان چاغدا يېنىدا ئەمەسمىدى؟ بوينىنى سوزۇپ يەۋەتكۈدەك قارىغان ئەمەسمىدى؟

مۇسلۇ تەلۋە ئەسكەرلىككە بېرىپ كەلگەن ئالتە يىگىتنى يىغدى. سۆزلەشكەن بويى ئاقچەسازغا قاراپ مېڭىشتى. بىر يېرىم سائەتتىن كېيىن سازلىقنىڭ بويىغا بېرىپ، قومۇشلۇقنىڭ ئىچىگە كىرىپ ئولتۇرۇشتى. زەينەل ھەققىدە سۆزلەشتى. زەينەل ئۇنىڭ يېزىدا ئىكەنلىكىنى ئەلى ساپا بايغا ئېيتىپ قويىاتتى. ئەلى ساپا باي ئۆز ئەمرىدىكى دېھقانلارنى، ژاندارمىلارنى ۋايۋاي يېزىسىغا باشلاپ كېلەتتى ۋە ئۇنى تۇتاتتى. شۇڭا، ئۇلار زەينەل ئۇستىدە بىر قارارغا كېلىپ قومۇشلۇقتىن ئايرىلدى.

زەينەل مەمەتنى كۆرەر ــ كۆرمەس يۈگۈرگەن بويى يۇرىكى دۈپۈلدەپ، ئەلى ساپا باي تەرەپكە يول سالغانىدى. ھاياجانلانغىنى ئۈچۈن پۈتلىرى ئالمىشاتتى، يۈگۈرۈيتتى، يۈگۈرگەنچە قەلبىدە چىدىغۇسىز بىر خىل ئېغىرلىقنى ھېس قىلاتتى. بىلىنەر ــ بىلىنمەس بىرنەرسە، پۇشايمان ئىچىگە كىرىۋالغانىدى. شۇ مەمەت ئاۋاقمۇ غەلىتە بىر ئادەم ئىدى. جېنىدىن تويغان، دۇنيادىن كەچكەن ھالەتتە ئىدى. ئانىسىنى، خەدىچەسىنى ئۆلتۈرۈشۈپتۇ. بۇ بىچارىنى تاغلارغا چىقىشقا مەجبۇر قىپتۇ. گەپ ــ سۆزلەرگە قارىغاندا، ئاسىم چاۋۇش ئۇنى قوغدارمىش، ئارقىسىدا ئاسىم چاۋۇش بولمىغان بولسا، ئۇنى ئاللىقاچان ئۆلتۈرۈشەرمىش.

« ئاللىقاچان ئۆلتۈرۈۋەتكەن بولاتتى. مۇشتۇمدەك بىرنەمە ، بوينىدىن تۇتۇپلا بوغساڭ غىققىدە جېنى چىقىدۇ.»

زەينەل باينىڭ ھويلىسىغا كەلدى، تۇرۇپلا قالدى. قەلبىدىكى پۇشايمان قىلىش تۇيغۇسى بارغانسېرى كۈچەيدى. ئۆزىنى ئەيىبلەشكە، پەس كۆرۈشكە باشلىدى. مەمەت ئاۋاق بولغىنى ئۈچۈن ئۇنىڭمۇ كۆڭلىدە كىچىككىنە بولسىمۇ بىر ئۇمىد ئوتى يالقۇنجىغاندى. پۇشايمانىنىڭ ئورنىنى خۇشاللىققا ئوخشاش بىر نەرسىلەر ئىگىلەيتتى.

« ئى ئۇلۇغ خۇدايىم، مېنى بۇ دەردتىن قۇتۇلدۇر، ماڭا نېمە بولدى؟ دېيەلمەيمەنمۇ نېمە؟» دەپ پىچىرلىدى زەينەل.

بۇ بالىدا نېمە خىسلەت بار؟ بىر خىل مۆجىزە، بىر خىل كارامەت بارمۇ؟ مۇشۇ كۈنگىچە زەينەلنىڭ بېشىغا مۇنداق ئىش كەلمىگەنىدى. ئۇنىڭغا ئامراق بولۇپ قالدىمۇ يا؟ بۇ ھارامزادىگە راستىنلا ئامراق بولۇپ قالغاندىمەنمۇ؟ دەپ ئويلىدى. ئۇنى زادىلا ياخشى كۆرمەيتتى. شۇنداق تۇرۇپ كۆڭلىگە كەلگەنلەرنى نېمە دېگىلى بولىدۇ؟ ئەجەبا، بۇ قوللىرى بىلەكلىرىگىچە قىزىل قانغا مىلەنگەن بىر غېرىچ بالىغا ئىچىم ئاغرىۋاتامدۇ؟ ئويلاپ كۆردى، ئېچىنمايتتى. پەقەت ئۇنىڭ ئېتىنى ئاڭلاش بىلەن كۆڭلىنى ئاستاغىنا بىر خىل خۇشاللىق ۋە ئۇمىد قاپلايتتى. قەلبىدە كىچىككىنە بىر خىل ئۇمىد ئۇچقۇنى يېنىپ ئۆچەتتى. يارەببىم، بۇ نېمە ئىش؟

زەينەل ئارقىغا يانايمۇ، مېھمانخانىغا كىرىپ ئەلى ساپا باي بىلەن كۆرۈشەيمۇ، دەپ ئويلاپ تۇرغىنىدا مېھمانخانىدىن ئەلى ساپا باينىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى.

ــ زەينەل، نېمە بولدى؟ ــ دەپ كۈلدى، ــ نېمىشقا تۇرۇپ قالدىڭ؟ ئۇزاق ئويلاپ كەتتىڭغۇ؟ كەل، قېنى، يۇقىرىغا چىق !

زەينەل بېشىنى كۆتۈردى، قارىمۇقارشى ئىپادىلەرگە تولغان چىرايى بىلەن ئەلى ساپا بايغا كۈلۈمسىرىدى. ئەلى ساپا باي ھېچقاچان زەينەلنىڭ چىرايىنى بۇ ھالەتتە كۆرمىگەنىدى.

چۆچۈپ كەتتى، قولىنى سەدەپ ساپلىق تاپانچىسىغا ئۇزارتتى.

— نېمە بولدى، نېمە ئىش بولدى، زەينەل؟ — دەپ ئۇنى پەلەمپەينىڭ بېشىدا تۇرۇپ قارشى ئالدى.

زەينەل ئۆز كۆڭلىدە دېيىشىم كېرەك، دەپ ئويلىدى. «ھازىر بېرىپ يېزىنى قورشايدۇ، ئۇنى تۇتىدۇ، شۇنىڭ بىلەن ئادەملەرنىڭ بېشىدىن مەمەت ئاۋاقنىڭ بالا ـ قازاسى كۆتۈرۈلىدۇ» دەپ ئويلىدى، كېيىن « ياق، بولمايدۇ » دەپ، ئىچىدە ۋارقىرىغاندەك تەكرارلىدى: « ياق ! بولمايدۇ ! »

زەينەل كەلدى، باينىڭ ئۇدۇلىدىكى كارىۋاتقا كېلىپ ئولتۇردى. كۈلۈمسىرەيتتى. سۆزلەيتتى، ئۆزىنى تۇتۇۋېلىشقا تىرىشاتتى.

— خانىمغا ئوت كەتكەندىن كېيىن دېھقانلارنىڭ بېلى پۈكۈلدى، تۇگەشتى. بىر كۈنى ئەتىگەندە قارىسام، دېھقانلار قوللىرىغا چىققانىنى ئېلىپ ئۆيلىرىدىن كېتىۋاتىدۇ. يېزىدىن چىققاندىن كېيىن ئۆيلەرگە ئوت قويۇشماقچىكەن، ئۆزلىرى شۇنداق دېيىشىۋاتىدۇ. مەنمۇ ئۆيۈمنى يېغىشتۇردۇم، يۈك ـ تاقلىرىمنى ئىشىك ئالدىغا قويدۇم. شۇ چاغدا نەدىن كەلدىكىن، پەرھات موللام چىقىپ كەلدى. دېھقانلارنىڭ ئاغزىدىن كىرىپ، بۇرنىدىن چىقتى، بۇرنىدىن كىرىپ ئاغزىدىن چىقتى. ئەل ـ خالايىق چۈشكە يېقىن يۈك ـ تاقلىرىنى ئۆيلىرىگە توشۇشتى، يەشتى، مېڭىشتىن ۋاز كېچىشتى. بۇ پەرھات موللام بىر بالا بولدى. ئوسمان چوڭمۇ ئىشكىنىڭ ئالدىدا يۈك ـ تاقلىرىنىڭ ئۈستىدە ئولتۇرغان، بېشىنى ئەگكەن، دۈگا ئوقۇغان ھالدا « تەقدىر شۇنداق ئوخشايدۇ » دەپ پىچىرلايتتى، نارلى قىشلاقتىن ھارۋا ئەكېلىپ ئۆزىنى ئەكېتىدىغان تۇغقانلىرىنى كۈتۈۋاتاتتى. بۇ موللامدا شەيتانىنىڭ سېھىر ـ ئەپسۇنى بار. ھەممە ئادەمگە دېگىنىنى قىلدۇرىدۇ.

زەينەل سۆزلەۋاتقاندا ئەلى ساپا باي قىزىرىپ، ئوقيادەك كېرىلىپ كەتكەندى. دەرغەزەپتە ئورنىدىن تۇردى.

— مەن، — دەپ ۋارقىرىدى، — مەن، مېنى ... — يەرگە تەپكىنىچە ساراڭلاردەك مېڭىشقا باشلىدى. پول يەر تەۋرىگەندەك تىترەيتتى، — مەن، مەن ئۇنىڭغا قىلمەن دېگىنىمنى قىلالايمەن ! ئۇ ناھايىتى بىر ئەرزىمەس موللامغۇ ! نەدىن كەلگەنلىكىنى، نېمە ئادەم ئىكەنلىكى، نېمە ئىش قىلىدىغانلىقى ئېنىقسىز بىر قاراڭغۇ ! ... ماڭا، ماڭا ... سەنمۇ ... ئۇ سەھرالىقلارنىڭ ئانىسىدىن ئەمگەن سۈتىنى بۇرنىدىن بۇلاق قىلمەن. ئانىسىدىن تۇغۇلغىنىغا، بۇندىن كېيىن تۇغۇلۇشقا پۇشايمان قىلدۇرۇۋېتىمەن. سۆزۈمنى ئاڭلا، زەينەل ! بۇ يەل قىش يا بۇ يېزا، بۇ يەردىن يوقايدۇ، ياكى ئۇلارنىڭ بېشىغا ئالەم ـ جاھان كۆرمىگەن بالا ـ قازانى كەلتۈرىمەن. مەن سېتىۋالغان، ھەققىگە ئەڭ ئېسىل نەرسىلىرىمنى بەرگەن، ئاتلىرىمغا تېگىشكەن يەرلىرىمدە ئۇ دېھقانلار ھەرگىز ئولتۇرالمايدۇ. بۇنىڭغا رۇخسەت قىلالمايمەن. بۇ دۇنيادا ھەقىقەت، ھوقۇق، ئادەمگەرچىلىك قالماپتۇ. ھۆكۈ ـ مەتمۇ، ھاكىملارمۇ بەك ئاجىز ! بىر ئادەمنىڭ ھەققىنى قوغداپ قالالمىسا، ئۇ ھۆكۈمەت قانداق ھۆكۈمەت بولالايدۇ ! ھۆكۈمەت بولمايلا قويسۇن، ئۇلارنى مەجبۇر قىلىۋاتقانلار بارمۇ، ئەپەندىم !

چىشلىرىنى غۇچۇرلىتاتتى، يۇزىنىڭ گۆشلىرى تارتىشاتتى، قۇلاقلىرىنىڭ ئاستى قىزىرلايتتى، پىشلاق كۆزلىرى ئېچىلىپ ـ يۇمۇلاتتى، ئۆتۈكلىرىنى تۇم قامچىسى بىلەن ئۇراتتى.

— ئۇلار مېنى بىلمەيدۇ. يەنە نېمىلەرنى قىلالايدىغانلىقىمنى ئەسلىرىگىمۇ كەلتۈرۈشمەيدۇ. ئەگەر ھۆكۈمەت ھوقۇقۇمنى ھىمايە قىلمىسا ... مەن، مەن ئۆز ھوقۇقۇمنى قانداق ھىمايە قىلىشنى ناھايىتى ياخشى، ناھايىتى ئوبدان بىلىمەن. مەن سايەمنىمۇ ئادەملەرگە دەسسەتمەيمەن، سايەمنى، بىلىپ قويسۇن، سايەمنىمۇ ! مەن ئۇ يېزىنى، ئۇ يېزىنى ... سەل توختاپ تۇرۇشسۇن ...

سۆزلىدى، قاينىدى، ئالدى ـ ئارقىسىغا ماڭدى، ئوسمان چوڭنى، پەرھات موللامنى تىللىدى. دېھقانلارنى تېز ئارىدا يەرلىرىدىن قانداق قوغلايدىغانلىقىنى ئەزۈەيلەپ تەكرارلىدى. ھېرىپ، تەرلەپ ـ تەپچىرەپ ئورنىغا كېلىپ ئولتۇرغان چېغىدا جان تالىشۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى.

ـــ ئۇلارغا قان قۇستۇرمەن، قان قۇستۇرمەن، قان، قان ! قان قۇستۇرمەن ! شۇ ۋايۋايلىقلارنىڭ بۇرنىدىن بۇلدۇق، بۇلدۇق، بۇلدۇق قۇستۇرمەن ... ماڭا قىلغان يامانلىقلىرىنىڭ بەدىلىنى بەكمۇ كۆپ تۆلىشىدۇ ... ئېغىر بەدەل تۆلىشىدۇ، ئېغىر بەدەل ! قان قۇستۇرمەن !

يانچۇقىدىن موخوركىسىنى چىقاردى، سېرىق كەھرىۋا مۇشتىكىگە ئاۋايلاپ سالدى. زەينەل تېزلىكتە ئورنىدىن تۇردى، كىچىك قىسقۇچ بىلەن ئوچاقتىن چوغنى ئالدى، باي ئۇ ئەكەلگەن چوغنى موخوركىسىغا يېقىپ تۇتاشتۇردى.

ـــ ھە، زەينەل، يولۋاستەك قېرىندىشىم، سەنمۇ شۇ ئەقىلسىزلەرگە تەڭ كېلەلمەدىڭ ... شۇنداق ئەمەسمۇ؟ ھالبۇكى، دېگەنلىرىگگە ماقۇل كېلىپ يېزىنى بوشاتقان بولسىدى، ھازىرغىچە بىر يېزىغا، ئۆي ـ ئوچاققا ئىگە بولۇپ قالاتتى. نېمە ئىش بولدى؟ تۇنۇگۈن ئاخشام سىلەرنىڭ يېزىدا، يىراقتىن قالايمىقان ناغرا ئاۋازلىرى ئاڭلاندى. بۇ ئۇيالمايدىغان پەسكەشلەر خامانلىرىمىز كۆيۈپ كەتتى، دەپ توي ـ بايرام قىلىۋاتامدۇ؟ نېمە ئۇ؟

ـــ بىزنىڭ يېزىدا تاغلىقلار بارغۇ، ئۇلارنىڭ ئوغلى ئەسكەرلىكتىن كەلگەن ئوخشايدۇ. شۇنداق ئاڭلاپ قالدىم، ھەر ھالدا شۇنىڭ ئۈچۈن توي ـ تاماشا قىلىۋاتسا كېرەك، ھېچ ئىش يوق ... ـــ دەپ پەرۋاسىزلارچە سۆزلىدى زەينەل خودىدى بۇنىڭغا پىسەنت قىلمىغاندەك.

ـــ مەن، مەن، ـــ دېدى يەنە ئەلى ساپا باي، ـــ ئۇ تاغلىقلارغا كۆرسىتىپ قويىمەن. مەن بىلەن بىرلىشىڭلار دېگەنىدىم ئۇ

ئىتلارغا، پۇتۇن تۇزلەڭنى ئىگىلەيلى، دېدىم، ئەقىلسىز دۆيۈزلەر ئۇناشمىدى. مەن، مەن ئۇلارغا ... زەينەل، تۆت ـ بەش كۈندىن كېيىن قېشىمغا كەل، شۇ ئىشنى بىر تەرەپ قىلىۋېتەيلى، ئۆمۈر بويى بۇ ساراڭلار بىلەن ئاۋارە بولمايمەن. مۇشۇ كۈنلەردە ۋايۋايغا قاتتىق زەربە بېرىشىم كېرەك.

ـــ قولۇم كۆكسۈمدە، بايىم.

ـــ سەنمۇ قۇتۇلسەن، مەنمۇ قۇتۇلمەن.

ـــ شۇنداق قىلايلى، ئەپەندىم.

ـــ مۇشۇ كۈنلەردە ۋايۋاي يېزىسىغا كۆز ـ قۇلاق بولۇپ يۈر، ئۇ يەرلەردە بىر ئىشلار بولۇۋاتقاندەك تۇرىدۇ. خامانغا ئوت كەتكەندىن كېيىنلا تۈرماي كېتىشلىرى كېرەك ئىدى. قاتتىق تۇرۇشتى. يالغۇز پەرھات موللام ئەمەس ... باشقا ئىشلارمۇ بار. دەھشەتلىك قارشىلىق كۆرسىتۋاتىدۇ ! تەكشۈرۈپ كۆر، دېھقانلار قورقاق كېلىدۇ. ئاخىرغىچە بۇنداق قارشىلىق كۆرسىتەلمەيدۇ. قېنى، بىلىپ كەل نېمە ئىشلىگىنىنى، كۆز ـ قۇلاق بول ! ھازىر قوللانغان تەدبىرلىرىنى ئىككى ـ ئۈچ يىل بۇرۇن قوللانغان بولسام، ئەمەلىيەتتە ئىشلەتكەن بولسام ياخشى بولاتتى، بىراق ئۇ چاغدا ھۆكۈمەتمۇ ھازىرقىدەك ئەمەس ئىدى. بىزنى قاتتىق قىساتتى، پۈت ـ قولىمىزنى باغلايتتى، بۇ ھايۋانلارنى « بىزنىڭ خوجايىنىمىز» دەيتتى. بۇلارمۇ تېرىسىگە پاتماي ھەددىدىن ئېشىپ كەتكەنىدى. شۇڭلاشقا، يالغۇز بىرلا قاراقچى ـــ رەھمەتلىك قەلەيچى بۇلار بىلەن تەڭ تۇراتتى. شۇ قەلەيچى قاراقچىلا بۇلارنىڭ يېرىمىنى يېزىدىن قوغلاپ چىقاردى، بۇ ھەيران قالارلىق بىر ئىش. ھازىر شۇنچىلىك كۆپ تەدبىر قوللانساممۇ پەرۋايى پەلەك ! ئاتلىرى تارتۇپلىنماقتا، يېزىلىرى ئوققا تۇتۇلماقتا، خانالىرى كۆيمەكتە، ژاندارمىلار ئۇلارنى ئۆلگۈچە ئۇرماقتا. بىراق، ئۇلار شۇلارغمۇ پەرۋا قىلمىشايدۇ. زەينەل، ياخشىراق كۆز ـ قۇلاق بول ... بۇلارنىڭ، بۇ يۇرەكسىز ـــ قورقۇنچاقلارنىڭ شۇنچىلىك قارشىلىق بىلدۈرۈشىنىڭ سەۋەبى

نېمە؟

— قولۇم كۆكسۈمدە، باي.

— كۆپ تەكشۈردۈم، تاپالمىدىم، زەينەل. ئۇلارنى زادى كىم كۈشكۈرتۈۋاتىدۇ؟

— مەن تاپمەن، بايىم.

ئىچكىرىدىن قورۇلغان ئوۋ گۈشلىرى، ئۈگرە ئاش ۋە قورۇلغان پىيازنىڭ پۇراقلىرى كېلەتتى.

— زەينەل، بىر قەدەھ كۆتۈرۈۋەتمەمدۇق؟

— مەن تەييار، بايىم.

ھازىر زەينەل تېخىمۇ دەھشەتلىك ئەندىشە دوزىخىدا كۆيۈۋاتاتتى. دەيمۇ؟ باشقا بىر كىشى كېلىپ بايغا دەپ قويسىچۇ؟ ئۇ چاغدا باي نېمە دەيدۇ؟ «ۋاي زەينەل، قىلغان شۇنچە ياخشىلىقلىرىم ئېسىڭدە تۇرسۇن، زەينەل » دېمىگەنمىدى؟ ئۇ چاغدا « بايىم، يېزىدىكىلەر مەندىن گۇمانلاندى، يېزىدا بولغان ئىشلارنى مەندىن يوشۇرىدۇ، مەمەت ئاۋاقنىڭ كەلگىنىنمۇ ماڭا دېمىدى. قانداق قىلاي، ماڭا نېمە ئىلاج ! — دەيمەن.»

37

مۇسلۇ، سۇلايمان سېرىق، ئەخمەت ئۇچەيلەن قارا چاتقاللىقتا، سەلداراسىنىڭ ئۇستى تەرىپىدىكى دەرەخنىڭ ئاستىدا ئولتۇرۇپ پەس ئاۋازدا سۆزلىشىۋاتاتتى. مۇسلۇ ئەسكەرلىكتە چاۋۇش ئىدى، يىگىرمە سەككىز ياشلىق، كەڭ مۇرىلىك، ئىنچىكە، ئۇزۇن، ئەگرى پاچاقلىق. ئۇزۇن قىسماق كۆزلىرى تايغانغا ئوخشايتتى. مەخمەل پەلتو، قاتلىنىپ تۇرىدىغان ئۆتۈك كىيەتتى. يېزىدىكى ئاتلار ئوغرىلانماستىن بۇرۇن چىرايلىق جەدە ئەرەب ئېتىغا مىنەتتى. ھال ـ ئوقىتى جايىدا بىر ئاتا ـ ئانىنىڭ يالغۇز ئوغلى ئىدى. ئېتىغا مىنەتتى، ئاناۋارزا تۇزلەڭلىكىدە يېزىمۇيىزا كېزىپ يۈرەتتى. تېخى

ئۆيلەنمىگەن، يېزىنىڭ شۇ ياشقا كىرگەن بىردىنبىر ئۆيلەنمىگەن يىگىتى ئىدى، چۈس مىجەزلىك تەرسا ئادەم بولۇپ، ئاناۋارزا تۇزلەڭلىكىدە قورقماس دەپ داڭ چىقارغانىدى. ئەلى ساپا باينىڭ ئىشلىرىغا، يېزىغا سالغان زۇلۇملىرىغا زادىلا ئارىلاشمايتتى، ھازىرغىچە ئەلى ساپا باي نېمە قىلغان بولسىمۇ، تامىقىنى چېكىپ قويۇپ كېتىۋەرگەنىدى. جەدە ئېتى ئوغرىلانغاندا بىرنەچچە كۈن خاپا بولدى، تىللاپ يۈردى. كېيىن جىمىپ قالدى. مۇسلۇ ئۇمىدسىز ئىدى. ئەلى ساپا باي ھەم ۋايۋاي يېزىسىدىكى ئىشلاردىن پەرۋايى پەلەك ئىدى. ئارىلىشىش ئارتۇقچە دەپ قارايتتى. شۇڭلاشقا، ھېچقانداق ئىشقا ئارىلاشمايتتى، پەقەت بولۇۋاتقان ئىشلارنى يىراقتا تۇرۇپ، ھېچ نەرسىنى كۆزدىن قاچۇرماي بايقاپ يۈرەتتى.

سۇلايمان سېرىق بىلەن ئەخمەت يىگىرمە ـ يىگىرمە بىر ياشلاردا ئىدى. ئۇلارمۇ ھازىرغىچە ھېچقانداق ئىشقا ئارىلاشمىغان. يېزىنى بوشتىپ بېرىدىغان كۈننى تاقەتسىزلىك بىلەن كۈتۈشكەنىدى. ئۇلارمۇ مۇسلۇدەك ئويلايتتى: ئەلى ساپا باينىڭ ئارقىسىدا شۇنداق چوڭ بىر ھۆكۈمەت تۇراتتى. ھەممە ژاندارما ئۇنىڭ ئەمرىدە ئىدى. ئۇنىڭدىن باشقا، ئەلى ساپا باي بىرمۇنچە قوراللىق يالاقچىنى ئۆيىدە باقاتتى. ئۇنىڭ يېنىدا چىكچىكلار يېزىسىغا ئوخشاش ئوغرىلىق، قاراقچىلىق بىلەن ھايات كەچۈرىدىغان بىر يېزا بار ئىدى. ئۇ يېزىدىكىلەر ئەلى ساپا باينىڭ تۇغقانلىرى ئىدى. ئۇلارغا قانداق تەڭ كەلگىلى بولىدۇ؟ يېزىنى قانداقلا بولسۇن ئاخىر بىر كۈنى بوشتىشلىرى كېرەك. بۇ ئۇچ ئادەمنىڭ ئارىلاشماسلىق پىرىنسىپلىرى مەمەتنىڭ يېزىغا كەلگەن كۈنگىچە داۋام قىلدى، مەمەتنى كۆرۈش بىلەن ئۆزگەردى. مۇسلۇ ئۆزىدىن خىجالەت بولدى ۋە ئوسمان چوڭنىڭ ھويلىسىدا ئۆزىنىڭ ئۇمىدسىزلىكىگە بىرىنچى بولۇپ قارشى چىقتى.

مۇسلۇ سۇلايمانغا شۇنداق دېدى:

— سېرىق ئاداش، ۋاي سېرىق ئاداش، بىزگە تەرەك

بولمىغان، بىز يۆلىنىۋاتقان بىر قەلئەنى تاپتۇق، مانا ئۇ كەلدى. چۆقۇر ئوۋانىڭ ئوتتۇرىسىغا ئېگىز تاغلاردىن چۈشتى. ئۇ شۇ يەردە تۇرۇپ تۇرسۇن، نۆۋەتنىنى كۈتسۇن.

— كۈتۈپ تۇرسۇن، — دېدى ئەخمەت.

— ئۇ شۇ يەردە كۈتۈپ تۇرسۇن، — دېدى سۇلايمان.

— ئالدى بىلەن ئۇنىڭ ئامانلىقىنى ساقلىشىمىز كېرەك. ئاغىلار ۋە ھۆكۈمەت ئۇنىڭ يېزىمىزدا ئىكەنلىكىنى تۈيۈپ قالمىسۇن، — دېدى مۇسلۇ.

— قانداق قىلىپ تۈيمايدۇ؟ كۈپكۈندۈزدە يېزىمىزغا كەلدى، — دېدى ئەخمەت.

— كۈپكۈندۈزدىلا، — دېدى سۇلايمان.

— ياخشى قىلدى، — دېدى مۇسلۇ، — ھېچقانداق دېھقانىڭ ئاغزىدىن، بالىچاقىنىڭ، يۇز ياشلىق قېرىنىڭ ئاغزىدىن گۆشلىرىنى تىلمۇەتسىمۇ بىرەر ئېغىز گەپ چىقىرالارمۇ؟ !

— چىقىرالايدۇ، — دېدى سۇلايمان، — تىلىم - تىلىم قىلمۇەتسىمۇ ھېچبىر دېھقان « ئۇ بىزنىڭ يېزىدا » دېمەيدۇ.

— يالغۇز بىر كىشىدىن باشقا، — دېدى مۇسلۇ.

— زەينەلدىن باشقا ... — دېدى ئەخمەت.

— زەينەلدىن ... — دېدى سۇلايمان.

— ھازىر بىز بۇ يەردە ئۇچ كىشى، ئالدى بىلەن ئۇنى قۇتۇلدۇرايلى، ئۇ بىزگە لازىم، — دېدى مۇسلۇ.

— ئۇ بىزگە بەكمۇ لازىم، — دېدى ئەخمەت.

— بەئەينى يولۋاس ئۇ ! — دېدى سۇلايمان.

— يولۋاس، — دېدى مۇسلۇ ۋە كۈلدى، — ئۇنى قۇتۇلدۇرۇش كېرەك. زەينەل ئۇنى كۆرگەنمىدى؟

— ئۇ يېزىدا ئايلىنىپ يۈرگەندە زەينەل يېنىدا ئىدى. ئوسمان چوڭ كېلىپ يېزىنىڭ ئىچىدە ئايلىنىپ يۈرگەن ئادەمنىڭ كىم ئىكەنلىكىنى سۆزلەش بىلەن ... زەينەلنىڭ يۈزى ساپسېرىق سارغىيىپ كەتتى. قارىسام، زەينەل يوق. ئۇ خۇددى يەر

يۇتقانىدەكلا كۆز ئالدىمىزدا غايىب بولۇپ يوقالدى، — دېدى سۇلايمان.

— ئەلى ساپاغا دەپ قويغانمىدۇ؟

— دېمەي قالامدۇ؟

— ئۇنىڭ كەسپى دەپ قويۇش !

— بەلكى تېخى دېمىگەندۇ، دېسىمۇ ئەمدى دەر؟ !

— بەلكى ئەلى ساپانى تاپالمىغاندۇ. ئەمدى تاپار.

— ئەگەر دەپ قويغان بولسا، بۇ چاغقىچە يېزىمىزنى ژاندارمىلار قورشۇالغان بولاتتى.

— ئەلى ساپا شەھەرگە كەتكەندۇ.

— ئۇ قايتىپ كېلىدۇ.

— ژاندارمىلار قورشۇالماستىن، ئۇنى تېپىۋالماستىن ... — دېدى.

— ئۇنى تېپىۋالماي تۇرۇپ، — دېدى سۇلايمان.

— بىز زەينەلنى تېپىشىمىز كېرەك.

— دېمىگەن بولسا ...

— بۇگۈن دېمەيدۇ، ئەتە دېمەيدۇ، ئاخىر بىر كۈنى دەيدۇ ...

— چوقۇم دەيدۇ.

— بىز زەينەلنى تېپىشىمىز كېرەك.

مۇسلۇ چۈس مىجەزلىك بولغانلىقى، تولىمۇ كەم سۆزلۈكى، ھەممە ئىشنى ئوچۇق - ئاشكارا دەيدىغانلىقى، سۆزلەشكەن ئادىمىنىڭ ھەرقانداق كەمچىلىكىنى يۈزىگىلا سالىدىغانلىقى ئۈچۈن ئۇنى تەلۈە دېيىشەتتى. مۇسلۇ تەلۈە ئىنچىكە، ئۇزۇن پاچاقلىق تايغانغا ئوخشايتتى. يۈزىمۇ تايغانىنىڭ سوزۇق يۈزىگە ئوخشايتتى. يۈگۈرسىمۇ تايغاندەك بەك ئىتتىك يۈگۈرۈيتتى.

قەتئىي قارارغا كېلىشتى. بىر خەنجەرنى چىقىرىپ، خەنجەرنىڭ ئۇستىگە قوللىرىنى قويۇشۇپ قەسەم ئىچىشتى، ئورنىدىن تۇرۇشتى، چىكچىكلار جىلغىسىنىڭ تۆزلەڭگە تۇتاشقان

يېرىگە قاراپ مېڭىشتى. شۇ يەردە زەينەلنىڭ يولىنى توسماقچى بولۇشتى. زەينەل بەربىر مۇشۇ يولدىن ئۆتەتتى.

جىلغىنىڭ باش تەرىپىدە چەكسىز كەتكەن بىر قومۇشلۇق بار ئىدى. ئۇ يەردە ئۆزۈن ـ ئۆزۈن قومۇشلار ئۆسەتتى ... خوددى بىر ئورماندەك.

چۈشتىن كېيىن قومۇشلۇققا كىرىشتى، يولنىڭ ئوچ ـ تۆت قەدەم يوقىرىسىغا ـــ بىر قومۇش ئازگىلىنىڭ ئىچىگە مۆكۈۋېلىشتى.

* * *

سەيپەلى پەرھات موللامنىڭ قېشىغا كېلىپ:

ـــ زەينەل يېزىدا يوق تۇرىدۇ، كېتىپتۇ، ـــ دېدى.

ـــ يامان بولدى، ـــ دەپ ئۇھ تارتتى پەرھات موللام، ـــ مەمەتنىڭ ھالى بەك خاراب، بىچارە ئاغرىپ قاپتۇ. بارمىقىدا تەپكىنى باسقۇدەك كۈچى يوق. ژاندارمىلار بىلەن قانداق سوقۇشىدۇ. شۇنچە كۆپ ژاندارما بىلەن؟

ـــ قانداقمۇ ساقلارمىز؟ ـــ دېدى سەيپەلى.

ـــ تازا يامان ۋاقتىغا توغرا كەلدى، ـــ دېدى پەرھات موللام، ـــ ھازىر چۈقۇر ئوڭاغا چۈشىدىغان چاغ ئەمەس. بىچارە، ئادەم قىيابتىدىن چىقىپتۇ، چىشلىرى كىرىشىپ كەتكەن، تېخى يېڭىلا ئېچىلدى. يە ئىچمەيدۇ، يە يېمەيدۇ. ئۇنى قانداقمۇ ساقلارمىز؟

ـــ قانداق ساقلايمىز؟

بۇنى ئوسمان چوڭمۇ، سەيرانمۇ بىلدى ... يېزىدا زەينەلنىڭ شۇ زامان يوقاپ كەتكەنلىكىنى ھەممە ئادەم بىلدى. ئۇنىڭ يوقاپ كېتىپ نەگە كېتىدىغانلىقىنى ھەممە ئادەم بىلەتتى. شۇڭلاشقا، يېزىنى ئەنسىزچىلىك باستى.

ـــ نەدە ساقلارمىز؟

ـــ نەدە؟

ـــ ژاندارمىلار كېلىش ئالدىدا ...

ـــ يېزىنى بېسىش ئالدىدا ...

ـــ ۋاي شۇڭقارىم، ۋاي!

ـــ ۋاي تەلەيسىزمىز، ۋاي!

ـــ قېنىپقىنا يۇزىنمۇ كۆرەلمىگىنىمىز ...

ـــ قانداق سۆزلەيدىغاندۇ؟

ـــ تاتلىق سۆزىنى بىر قېتىممۇ ئاڭلىيالمىغان ...

ـــ يامان كۈنلىرىمىزدە ...

ـــ بىر قۇش كېلىپ، بىر چاتقاللىققا يوشۇرۇنۇپتۇ.

ـــ يىرتقۇچ قۇشلارنىڭ تىرنىقىدىن چۈجىنى قوتۇلدۇرالمىغىنىمىز ...

ـــ بىللە يىغلاپ، بىللە كۈلەلمىگىنىمىز ...

ـــ نەگە يوشۇرارمىز؟ ...

ـــ نەگە؟

ـــ ئۇنى نەدە تاپالمايدۇ؟

ـــ نەدە؟

ـــ زەينەل! يۇرىكىڭدە ئادەمگەرچىلىكتىن ئەسەر يوقمۇ؟

ـــ ھېچقانداق ئادەمگەرچىلىك يوقمۇ؟

يوغان بىر يېزىدىكى ھەممىسى باش قوشۇپ ئويلىشاتتى، قايغۇراتتى، غەزەپلىنەتتى. كېلىدىغان ژاندارمىلارنى كۈتۈشەتتى. مەمەتنى يوشۇرغۇدەك بىر يەرنى ئىزدىشەتتى، تاپالمايتتى، ئۇمىدسىزلىنەتتى، ئۇمىدلىنەتتى، روھلىرى چۈشەتتى، بىئارام بولۇشاتتى، جاسارەتلىنىپ قارشى تۇرۇشاتتى، قورقۇپ تۇگىشىپ كېتىشەتتى.

ـــ نەگە يوشۇرۇش كېرەك، نەگە؟

ـــ نەگە؟

ـــ توختاپ تۇرۇڭلار، ئۆيى ۋەيران بولغۇرلار، توختاڭلار ... ـــ دېدى ئوسمان چوك. باشقا ھېچ نەرسە

دېمدى.

— قايسى ئۆيده ئىكەنلىكىنى ژاندارما نەدىن بىلدۇ؟

بۇ ئۆيدىن ئىزدىسە، ئۇ ئۆيگە يوشۇرىمىز.

— بۇ ئۆينى ...

— توختاپ تۇرۇڭلار، ھەي ئۆيى ۋەيران بولغۇرلار، توختاڭلار ...

— سۆڭەكلىرىمىزنى ئوشتۇۋەتسۇن ...

— كۆكۈم ـ تالقان قىلىۋەتسۇن ...

— ئۇرسۇن، ئۆلتۈرۈۋەتسۇن ...

— ئۇنىڭ بار يېرىنى ھېچكىم دېمەيدۇ ...

— جىمى دېھقان گاچا بولۇۋالىدۇ ...

— ئېتى، ئېتى، قۇرت ـ قوڭغۇزى، قۇشى ...

— ئېتى يوق ...

— قۇشى، چۈمۈلىسى ...

— توختاڭلار، ھەي جۇۋاينىمەك كەتكۈرلەر، توختاپ تۇرۇڭلار ...

— ئاقچەسازغا يوشۇرايلى ...

— ئاناۋارزا قەلئەسىگە ئاپىرايلى !

— ئۆكسۈزلۈ يېزىسىنىڭ ئادەملىرى ياخشى.

— دوستلۇققا يارايدۇ.

— ئاناۋارزانىڭ ئارقىسىدا ھاجىلار يېزىسى بار.

— ئاناۋارزا قەلئەسىنىڭ ئارقىسى لەك كۈردلىرىنىڭ يۇرتى.

— لەك كۈردلىرى بۈركۈتكە ئوخشايدۇ.

— لەك كۈردلىرىنىڭ نامى ناخشىلاردىلا قالدى.

— قانداق ساقلايمىز؟

— نەگە؟

— قاراقچى كۈرد رەشىت بار ئىدى. ئاناۋارزا قىيالىقلىرىنىڭ ئىچىگە كىرىپ كېتەتتى. ئۇنى ھېچكىم تاپالمايتتى.

— بۇرۇنقى زامانىدا بۇ ئەتراپلار بىر ئورمانلىق ئىدى ... ئىچىگە بىر تۇمەن ئارمىيە كىرسىمۇ يوقاپ كېتەتتى.

— قانداق قىلىپ، نېمە قىلساق بولار؟

— مېنىڭ قېتىم ئىزدەپ، بىر قېتىم تاپقىنىمىز.

— يوللىرىغا قۇربان بولغىنىمىز.

— توختاپ تۇرۇڭلار ھەي ناكەسلەر، توختاڭلار، ھەر چوققىدىن بىر كۈن چىقىدۇ. توختاڭلار، سەل سەۋر قىلىڭلار.

دېھقانلار توپ ـ توپ كېلىشەتتى، زەينەل ھەقىدە سۆزلىشەتتى. ئاياللار زەينەلنىڭ خوتۇنىنى ئوتتۇرىغا ئېلىۋېلىپ توختىماستىن سوئال سورىشاتتى. ئۇنى ئەلى ساپا بايغا دەپ قويارمۇ، دەپ ئەنسىرەيتتى

مەمەت ئاۋاق ئوچاقنىڭ يېنىدىكى ئورۇننىڭ ئىچىدە تۆگۈلۈپ يېتىپ ئۇخلاۋاتاتتى. قىمىر قىلماستىن، كالپۇكلىرىنى تەمشىپ ـ تەمشىپ ئۇخلايتتى.

ئادەملەر ئۆيدىن ـ ئۆيگە كىرىپ ـ چىقىشاتتى، بالىلارمۇ، قېرىلارمۇ بىر خىل غەم ـ قايغۇ، بىر خىل كۈتۈش، بىر خىل ئەندىشە ئىچىدە ئىدى. ھەممە ئادەم تاقەتسىزلەنگەن، ئوت ئۈستىدە ئولتۇرغاندەك ئىدى.

شۇ كېچىسى دېھقانلار تاڭ ئاتقۇچە كۆزلىرىنى يۇمماستىن بوشاشقان ھالدا، يېزىغا باستۇرۇپ كېلىدىغان ژاندارمىلارنى، ئوق ئاۋازلىرىنى كۈتۈشتى، ھېچكىم كەلمىدى. ھېچكىم كەتمىدى. تاڭنى ھارغىن، لېكىن بەختىيارلىق ئىچىدە ئاتقۇزدى.

پۈتۈن بىر كۈن، بىر كېچە ساقلاشتى، ھېچقانداق يەردىن ھېچقانداق سادا بولمىدى. زەينەلنىڭ ئەدە ئىكەنلىكىنى، ئەدە بولۇشى مۇمكىنلىكىنى سۈرۈشتۈرۈشتى. زەينەل كۆرۈنمەيتتى. ژاندارمىلارنىڭ كەلمىگەنلىكىگە قارىغاندا زەينەل ئەلەردە يۈرىدىغاندۇ؟

— ئۇنىڭغا بىر يەر تېپىشمىز كېرەك؟

مەمەتكە پۈتۈن چۈقۇر ئوۋادا، ئاناۋارزا تۈزلەڭلىكىدە، شۇ تۈز كەتكەن كەڭ زېمىندا ئۇنىڭغا يوشۇرۇنغۇدەك بىر جاي ئىزدىشەتتى، تاپالمايتتى، تاپاتتى، بىراق ئىشىنەلمەيتتى.

ئۆزىگە، كۆزلىرىگە، قېرىنداشلىرىغا، ئاتا ـ ئانىلىرىغا ئىشىنەلمەيتتى.

* * *

مۇسلۇ تەلۋە ئۇزۇن، ئىنچىكە پاچاقلىرى بىلەن تايغانغا ئوخشايتتى. سوزۇق يۈزى، يالپاق بۇرنى، قىساق كۆزلىرى بىلەن يەرلەرنى پۈراپ يۈرىدىغان تايغانىنىڭ ئۆزى ئىدى. يولدىن ئالتە ـ يەتتە ياياق ئادەم ئوتۇپ كەتتى. بىر پادىچى قومۇشلۇقتىن پادىلىرىنى ھەيدەپ ئۆتتى. زەينەل كەلمىدى. كۈن ئولتۇردى، سايىلەر ئۇزىدى، زەينەل كەلمىدى. ئارىلىرىدىن بىرىنى نۆۋەتچىلىكتە تۇرغۇزۇپ قويۇپ باشقىلار ئۇخلاشتى، يەنىلا زەينەل كەلمىدى. كېيىن يولدىن ئۆتكەن بىر ئاياغ تاۋۇشى ئۇلارنى ئورۇنلىرىدىن چاچراپ تۇرغۇزدى.

— توختا، يولۇچى ! — دەپ يولنىڭ ئوتتۇرىسىغا كېلىپ تۇرۇشتى. يولۇچى توختىدى.

— سالام، زەينەل ! — دېدى مۇسلۇ.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام ! — دېدى زەينەل.

— سېنى كۈتۈپ تۇراتتۇق، زەينەل، كېچىكىپ قالدىڭ.

— ھە؟

— كەچ قالدىڭ.

زەينەل يەردە ئولتۇرۇپ قالدى.

— زەينەل، ئورنۇڭدىن تۇر، بىز بىلەن ماڭ ! — دېدى مۇسلۇ.

زەينەل كۈن چىققۇچە تۇگۈلۈپ ئولتۇرۇۋېلىپ ئورنىدىن تۇرمىدى.

— تۇر ئورنۇڭدىن، زەينەل ! تۇر ! سېنى ھېچ نەرسە قىلمايمىز ! تۇر، زەينەل، تۇر ! — دېدى كۈن چىققاندىن كېيىن مۇسلۇ.

سۇلايمان بىلەن ئەخمەت قولتۇقىدىن يۆلەپ تۇرغۇزدى.

زەينەلنىڭ پۇتلىرى ئالمىشاتتى، تەسلىكتە ماڭاتتى.

— زەينەل، قورقما، — دېدى مۇسلۇ، — باشقا كەلگەننى تارتماسلىققا چارە يوق. ھەممە ئادەم قىلغىنىغا لايىق جازاسىنى تارتىدۇ، زادى قورقما، بولامدۇ؟ قورقۇشنىڭ ھېچقانداق پايدىسى يوق ـ دە ...

چۈشكە يېقىن ئاقچەسازغا قاراپ مېڭىشتى. قاراڭغۇ چاتقاللىققا كىرىشتى. چاتقالنىڭ قېلىنلىقىدىن ئاسمان كۆرۈنمەيتتى.

— ھاردىڭمۇ، زەينەل، ئولتۇر، — دېدى، بىر تال موخورکا ئوراپ ئاغزىغا چىشلەتتى، زەينەلنىڭ كالپۇكلىرى تىترەيتتى. يەرگە ئولتۇردى.

— مېنى ئۆلتۈرمەڭلار، مەن كۆپ نەرسىنى بىلىمەن. بۇنىڭدىن كېيىن سىلەرگە پايدام تېگىدۇ. مېنى بۇ يەرگە ئۆلتۈرۈش ئۈچۈن ئەكەلدىڭلار. بىلمۇاتىمەن. نېمە بولىدۇ، مېنى ئۆلتۈرمىسەڭلار.

— ھەئە، ئۆلتۈرۈش ئۈچۈن ئەكەلدۇق، — دېدى مۇسلۇ.

چاتقاللار، ئاسمان، پاتقاق، گۈل، مۇسلۇ ۋە باشقىلار — ھەممىسى بىر ـ بىرىگە ئارىلىشىپ كەتكەن. يوغان بىر سارغۇچ كېپىنەك قارىقات شېخىغا قونۇۋالغان، قاناتلىرىنى كۆتۈرۈپ بىر ـ بىرىگە يېپىشتۇرۇۋالغان، پۇتلىرى بىلەن يوغان كۆكۈچ بېشىنى، بۆرتۈپ چىققان كۆزلىرىنى سىيپايتتى. زەينەل پەقەتلا سارغۇچ كېپىنەكنى، ئۇنىڭ كۆزلىرىنى سىيپىشىنى، ئىنچىكە پۇتلىرىنى كۆرەتتى. كېپىنەكمۇ ئۇچمايتتى، ئۇ يەردە راھەتلىنىپ تۇراتتى. بىردەمدىلا كېپىنەك يوقاپ كەتتى. ھەممە نەرسە قالايمىقانلىشىپ كەتتى. قارىقاتنىڭ ھال چېچەكلىرىگە ئوخشاش قېنىق يېشىل، چاقىدىغان بىر چۈنى كېلىپ قوندى. چۈننىڭ يېشىل رەڭگى بارغانسېرى قويۇقلىشاتتى، پارقىرايتتى.

— مېنى ئۆلتۈرمەڭلار !

مۇسلۇ تاپانچىسىنى چىقاردى. زەينەلنىڭ مېڭىسىگە ئىككى پاي ئوق ئاتتى. زەينەل جايىغىلا دومىلاپ چۈشتى. سۇلايمان بىلەن ئەخمەتمۇ ئىككى پايدىن ئوق ئېتىشتى.

سارغۇچ كېپىنەك تاپانچىلارنىڭ ئاۋازىدىن ئۇچۇپ كەتتى، سىيرىقۇيرۇقى دەپ ئاتىلىدىغان بىر خىل ئۆسۈملۈكنىڭ ئۈستىگە بېرىپ قوندى. ئۇ يەردىنمۇ ئۇچتى، يەنە قوندى. قوناتتى، ئۇچاتتى، ئاخىر خېلى يۇقىرى كۆتۈرۈلدى، دەرەخزارلىقنىڭ ئەڭ ئۈستىگە چىقتى. بىر ئۆرلەپ، بىر پەسلەپ كۇنىپېتىش تەرەپكە قاراپ ئۇچۇپ كەتتى.

— ئۆلدى، — دېدى مۇسلۇ.

— ئۇنىڭ خالىغىنى مۇشۇ ئىدى، — دېدى ئەخمەت.

— يولۇچى يولدا لازىم، — دېدى سۇلايمان.

پاتقاقلىقنىڭ چېتىگە، لاي سۇنىڭ قاينىپ تۇرغان يېرىنىڭ سەل نېرىسىغا بىر ئازگال كولاشتى. زەينەلنى شۇ پېتى ئازگالنىڭ تۇۋىگە تاشلىدى، ئۈستىنى توپا بىلەن كۆمۈشتى.

— ئالدىمىزدىكى باھاردا زەينەلنى ئۆزىمىزمۇ تاپالمايمىز، قاينىۋاتقان سۇ بېسىپ كېتىدۇ، — دېدى مۇسلۇ.

ئۇلار ھېرىپ كېتىشكەنىدى. يېزىغا كىرگەندە ئۆرە تۇرغۇدەك ھالى قالمىغانىدى.

مۇسلۇ ئىنچىكە، ئۇزۇن بىر تايغانغا ئوخشايتتى، ئازراق مۆكچەيگەن ...

* * *

سۇلايمان مۇسلۇنى ئويغاتتى:

— قاتتىق غەرب شامىلى چىقىۋاتىدۇ. خېلى كەچ قالدۇق، — دېدى.

— ئەخمەت نەدە؟

— بۇ يەردە، باراڭنىڭ ئاستىدا، — دېدى سۇلايمان.

مۇسلۇ دەرھال ئويغاندى، كىيىندى، يولغا چىقىشتى.

ئەلى ساپانىڭ خامانلىرى تېخى توشۇلمىغان، پەقەت بىرىدىلا تۇنۇگۈندىن بېرى شامالچى ئىشلەۋاتاتتى.

— سەن يۇقىرىقى ئېتىزلارغا ئوت قويىسەن، سۇلايمان. ئالدى بىلەن خامانلارنى، كېيىن چەشلەرنى كۆيدۇرىسەن ! ئەخمەت، سەن، مىستىك ئۆلەن تەرەپكە چۈشىسەن. ئۇ يەردە خامانلارغا، چەشلەرگە ئوت قويىسەن. مەن شامالچىنى كۆيدۇرىمەن.

يېرىم كېچىدە ئەلى ساپا باينىڭ دېھقانچىلىق مەيدانىدىكى خامانلاردا ئوت يالقۇنلىرى كۆتۈرۈلدى. كەچقۇرۇن قاتتىق چىققان غەرب شامىلى توختىمىغانىدى. خامانلاردىكى ئۇچقۇنلارنى ئۇچۇرۇپ ئېتىزلارغا تۇتاشتۇردى. شۇ كېچىسى تاڭغا يېقىن ئەلى ساپا باينىڭ پۈتۈن ئېتىزلىرى يالقۇنلىنىپ كۆيدى، تۇزلەڭنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىر يالقۇن كۆلى چايقىلاتتى.

ۋايۇاي يېزىسىدىكىلەر ۋە يېقىن ئەتراپتىكى يېزىدىكىلەر:

— ئەلى ساپانىڭ خامانلىرى كۆيۈۋاتىدۇ! — دەپ ئۇيقۇلىرىدىن چاچراپ تۇرۇشتى. بەزىسى باراڭلارنىڭ، بەزىسى تاملارنىڭ، بەزىسى دەرەخلەرنىڭ ئۈستىگە چىقىشىپ، كۈن قىزىرىپ چىققۇچە كۆيۈۋاتقان ئېتىزلىقلارغا قاراپ تۇرۇشتى.

ئوسمان قەن ـ قەنىغا سىغمايتتى. ئىچكىرىگە كىرەتتى، تاشقىرىغا چىقاتتى. تاپانچىسىنى بەتلەيتتى، بېلىگە قىستۇراتتى. يەنە قولىغا ئالاتتى.

— مانا شۇنداق، پەرھات مولام، — دەيتتى ئۇ، — خۇدايىمنىڭ ياخشى بەندىسى، سەن توغرا سۆزلەيسەن. كىشىگە قىلسا ئۆزىگە يانىدۇ. مانا شۇنداق، پەرھات مولام ! شۇڭقارىم كەلدى، مۇشۇ ئىش بولدى. مانا شۇنداق. نۇرلۇقۇم، ئۇستازىم، كامالەتكە يەتكەن. مانا شۇنداق ... شۇڭقارىم ئۇخلاۋاتقاندا يەنە نېمە، نېمىلەر بولار، چۇقۇر ئوۋا تۇزلەڭلىكىنىڭ ئۈستىدە ئۇنىڭ سايىسىنى كىم قىلمىسلا بولدى. خالىسا قىيامەتكىچە مۇشۇنداق پۇش ـ پۇش ئۇخلاۋەرسۇن، ئۇنىڭ سايىسىلا بىزگە يېتىپ

جىددىيلەشكەن ھالدا، — بىرى بولۇشى مۇمكىن، باي. بىزنى ھېچكىم كۆرەلمەيدۇ. بۇ تۇزلەڭگە كەلمىسەك ياخشى بوپتىكەن. ھېچكىم بىزنىڭ نېمە دەردلەرنى تارتقانلىقىمىزنى، بۇ يەردە بەزگەكنىڭ، ئىسسىقنىڭ، پاشا ـ چۈننىلەرنىڭ ئىچىدە نەچچە ئۆلۈپ، نەچچە تىرىلگەنلىكىمىزنى، سۆرىلىپ يۈرگەنلىكىمىزنى بىلمەيدۇ، كۆرەلمەيدۇ. بىزنى يەۋەتسە دەردى چىقمايدۇ. ئەلى ساپا باينىڭ دېھقانچىلىق مەيدانى دېيىشنىلا بىلىدۇ، باشقا نەرسىنى بىلىشمەيدۇ، دېيىشمەيدۇ. ئاھ، دېيىشمەيدۇ. ئۇنتۇپ كېتىشىدۇ. سەن ئىسمىڭنى ئۆزگەرتىپ تەيپۇن باي دەپ ئاتالغىنىڭنى، پولاتتەك كۆكسۈڭنى توروس قىيالىقلىرىدا فرانسۇزلارغا كېرىپ تۇرغىنىڭنى، دۈشمەنلەرنى دېڭىزلارغا ئاتقىنىڭنى، قىرىق كىشىلىك قوراللىق ئەترىتىڭ بىلەن قار بوغۇزىدا مەنزىلىڭ پولكىنى ئەسىر ئالغانلىقىڭنى، ئەنە شۇ كۈنلەرنى ئۇنتۇپ كەتتى، ئاھ خۇدايىم ... جېنىڭنى ئالمىنىڭغا ئېلىپ قويۇپ جەڭ قىلىپ يۈرگىنىڭدە ئۇلار نەدە قاپتىكەن؟ سەن ئۇلۇغ ۋەتەن تۈپرىقىنى قېنىڭ بىلەن قوغداپ قالغان يەردە، ئىككى دۈنۇم يەرنى ساڭا ئارتۇق كۆرۈۋاتامدۇ؟ ... فرانسۇزلار بۇ ۋەتەنىڭ مۇقەددەس زېمىنىنى بۇلغاشقا ماڭغان چاغدا بىزنى كۆرەلمىگەنلەر تاغلارغا قاچاتتى، تۆشۈكلىرىگە كىرىپ كېتەتتى، چاتقاللىقلارنىڭ ئىچىدە يېتىشۋالاتتى ... ھەممىسى، ھەممىسى شۇنداق ئىدى. ئۆتكەن بىر كۈنى شەھەردە چىنە ـ قاچا ساتقۇچىنىڭ قىزى « يەنە دېھقانچىلىق مەيدانىغۇمۇ؟» دەپ تەنە قىلىپ سورىغانىدى، « ھەئە، يەنە دېھقانچىلىق مەيدانىغا، يەنە ئېتىزغا ...» دېدىم. كۆزۈمنى يۇمۇپ ئاغزىمنى قويمۇتتىم. «ھەي قىزىم، سېنىڭ داداڭ ئادانادا، فرانسۇز بايرىقى ئاستىدا، فرانسۇز قوماندانىنىڭ ئالدىدا ئۇسسۇل ئويناپ يانپىشىنى تولغاپ يۈرگەندە، مېنىڭ ئەلى ساپايىم، چوپچوڭ تەيپۇن بايىم فرانسۇز ئەسكەرلىرىگە قارىتىپ ئوق ئېتىۋاتاتتى. ئوق ئېتىپ قان تۆكۈۋاتاتتى. شۇ مۇستەقىللىق

ئۈرۈشىنىڭ قەھرىمانىغا، بىر تەيپۇن بايغا ئىككى دۆنۈملۈك يەرنى ئارتۇق كۆرۈۋاتامسىلەر، ھەي قىزىم... ۋاي قىزىم !» دېدىم، ئۇ جىم بولدى. شۇنچە خانمنىڭ ئارىسىدا ھېلىقى قۇيرۇقىنى يوغان پاچاقلىرىنىڭ ئارىسىغا قىستۇرۇۋالىدىغان، قانجۇق ئىتتەك سالپىيىپ كېتىپ قالدى. ياخشى قىپتىمەنمۇ؟

ئەلى ساپا باي خىيالغا پاتقانىدى، خوتۇنىنىڭ دېگەنلىرى قۇلىقىغا كىرمەيتتى.

— ياخشى قىپتىمەنمۇ؟ — دەپ قايتا ـ قايتا بىرنەچچە قېتىم سورىدى خوتۇنى، — باي، تەيپۇن باي، ياخشى قىپتىمەنمۇ؟

ئېسىگە كەلگەن باي تېز ـ تېز:

— ياخشى قىپسەن، خانىم، ياخشى، بەك ياخشى قىپسەن، — دېدى.

— ھەممە ئادەم بىزگە دۈشمەن. بىزنىڭ دېھقانچىلىق مەيدانىمىز خۇددى بىر نەيزىدەك چۇقۇر ئوۋادىكى ھەممە ئادەمنىڭ كۆزىگە سانچىلىدۇ. ئەسلىدە گۈناھ سەندە. ساڭا شۇنچىلىك كۆپ دېدىم. مۇستاپا كامال پاشاغا خەت ياز، بولغان ئىشلارنى چۈشەندۈر، دېدىم. شۇنداق چۈشەندۈركى، ئۇ ئۇلارنى، ئەسكەر قاچاقلىرىنى، ۋەتەن خائىنلىرىنى، كۆرەلمەسلەرنى، مۇستەقىللىق دۈشمەنلىرىنى دارغا ئاسسۇن، دارغا ئېسىپ ئۆلتۈرسۇن ... ساڭا شۇنچە دېدىم. مۇستەقىللىق ئۈرۈشى كۈنلىرىدە بىزگە، سېنىڭ ئىنقىلابىڭدا ھېچ نەرسە قىلالمىغانلار ھازىر چىشلىرىنى كۆرسىتىشتى، بۇلىدى. پاشايىم، دەپ يازغىن دېدىم. ئاھ سەن ياخشى، بەك ياخشى ئادەمسەن ! كۆڭلۈڭ يۇمشاق، سەن تاغلاردىكى بۆرىلەر، يەردىكى چۇمۇلىلەر، زەھەرلىك يىلانلارغىمۇ زەرەر يەتكۈزۈشنى خالىمايسەن، ئاھ، خالىمايسەن.

خوتۇن يىغلاشقا باشلىدى، سېمىز، ئاپاق پاچاقلىرىنى يوتىلىرىغچە ئېچىپ ئېرىگە كۆرسەتتى:

— قارىغىنا بۇ ئەھۋالىمغا، كۆرۈپ قويۇشسۇن. شۇ

پاچاقلىرىمغا، گۈلدەك چىرايلىق بەدىنىمگە قاراپ باقسۇن. بۇنىڭغا ئادەمنىڭ يۈرىكى چىدامدۇ؟ ئادەم تۇرۇپ شۇ ئەھۋالىمنى كۆرسە يۈرەكلىرى پارە - پارە بولمامدۇ؟ پاشا - چۈنىلەر چاقتى، يەپ كەتتى. مېنى ۋەيران قىلىۋەتتى.

پاچاقلىرى بۈدۈر - بۈدۈر قىزىرىپ كەتكەن، پاشا چاققان يارىلار بىلەن تولغانىدى. هاشاراتلار مەلىخە خانىمنى يەتكۈچە قىينىغان، پۈتۈن بەدىنىنى يارا ئىزلىرى قاپلاپ كەتكەنىدى.

ئەلى ساپا باي ئۇنىڭ يېنىغا باردى، چاچلىرىنى سۈيدى.

— يىغلىما، مەلىخە، مەن بۇ ئىشلارنىمۇ بىر تەرەپ قىلىمەن. فىرانسۇزلارنى بۇ زېمىندا قانداق پەرىشان قىلغان بولسام، دۈشمەنلىرىمنىمۇ ئەنە شۇنداق، ئۇنىڭدىن مىڭ ھەسسە ئارتۇق پەرىشان قىلۇېتىمەن. بىزنىڭ ئۆز ھەققىمىز بولغان بۇ يەرلەر بىزنىڭ بولىدۇ.

مەلىخە خانىم يوغان، خۇمار كۆزلىرىنى ئېرتىپ تۇرۇپ:

— ئارىپ سايىم بەگ ياغدىن قىلىنى سۇغارغانىدەك چېركەس دېھقانلىرىنى ئېتىزلىرىدىن قانداق سۆرەپ چىقاردى - ھە! ياشاپ كەتسۇن ئارىپ سايىم بەگ! بىز شۇ ۋايۇاي يېزىسىغا، ئۇنىڭ گەپ ئاڭلىماس ئىپلاسلىرىغا چىرمىشىپلا قالدۇق. ھازىرغىچە ئۆز يۇرتىمىزدا بىر دېھقانچىلىق مەيدانى قۇرغان بولساق خەلقئالەم ئالدىدا داڭ چىقارغان بولاتتۇق.

— يىغلىما، مەلىخە ... — دېدى ئەلى ساپا باي، — مەن كونا كۆرەشچىمەن. مەن جاپانى ياخشى كۆرىمەن. ئارىپ سايىم بەگدەك ئارقامدا تۇرکىيە جۇمھۇرىيىتى يوق. ئۆزۈمنى تۆۋەن تۇتمايمەن، ھۆكۈمەتنى ئۆزۈمنىڭ ئىشلىرىغا ئارىلاشتۇرۇشقا ... بىز مۇستەقىللىق ئۇرۇشىنى ئۆزىمىز ئۆچۈن قىلمىدۇق. بىر تاپالىغان بولسام بۇ دېھقانلارنى كۈشكۈرتۈۋاتقان بىرىنى ... ئۇلارغا شۇنچىلىك تەسىر كۆرسەتكەن، ئۇلار ئىشەنگەن، كۆڭۈل بەرگەن بىرى بار بۇ ئىشلارنىڭ كەينىدە. ئەمما كىم؟ كىم، كىم، زادى كىمدۇ بۇ ئادەم، مەلىخە؟

— ھېچكىم بىزگە ئېچىنمايدۇ. ھېچكىم شۇ ئەھۋالىمىزنى بىلمەيدۇ. مەن مۇشۇنداق بولۇپ قالارمىدىم؟ دادام مېنى ئاناۋارزا تۇزلەڭلىكىدە پاشا - چۈنىلەرگە يەم بولسۇن، ئەرزىمەس، پاسكىنا دېھقانلارنى ھەر كۈنى ئەتىگىنى، ئاخشىمى كۆرۈپ تۇرسۇن، ئۇلار بىلەن سۆزلەشسۇن، دەپ ئوقۇتقانمىدى؟ شۇ ھالىمغا قاراپ قويۇڭ، شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ؟ — يەنە پاچاقلىرىنى يوتىسىغچە ئاچتى، ئېرىگە كۆرسەتتى مەلىخە.

— يىغلىما، مەلىخەم، يىغلىما، مەن ئۇلارغا نېمە قىلىشنى بىلمەن.

دالاندا ئۇ باشتىن - بۇ باشقا مېڭىشقا باشلىدى. مەلىخە خانىم ئۇنىڭ مىجەزىنى ئوبدان بىلەتتى، ئۇ مېڭىشقا باشلىغاندىلا جىم بولۇۋالاتتى، زېرىكمەستىن ھەيرانلىق بىلەن ئېرىنىڭ مېڭىشلىرىغا قارايتتى. پەقەت ئېرى سوئال سورىغاندىلا جاۋاب بېرەتتى.

سېرىق ئۆتۈكلىرىنى توپا بېسىپ كەتكەنىدى. يوللۇق كەڭ كەرىشاۋاي شىمى ئۆتۈكلىرىنىڭ قونجىنى يېپىپ تۇراتتى. قامچىسىنى ئاستا - ئاستا ئوست - ئوستىلەپ ئۆتۈكلىرىگە ئۇراتتى، ئۇنىڭدىن سوس دۇمباق ئاۋازىغا ئوخشاش بىر خىل ئاۋاز چىقاتتى. شۇنچە يىلدىن بېرى مېڭىپ يۈرۈپ شۇنداق ئاۋازنى چىقىرىپ ئويلاشقا ئادەتلەنگەنىدى.

مەمەت ئاۋاقنىڭ توروس تاغلىرىدا كۆرۈنۈپ قالغانلىقى ھەققىدە گەپ - سۆز بار ئىدى. ئۆتكەنىدە زەينەل يېزىدىكى ياش بىر قىزنىڭ مەمەت ئاۋاق ھەققىدە چىققان بىر ناخشىنى ئېيتقانلىقىنى ئاڭلاپتىكەن، راستتىنلا زەينەلگە نېمە بولغانىدۇ؟ ئۇنى ئىزدىتىپ كۆرەي.

— مۇرتىزا!

— خوش، ئەپەندىم؟ — پەلەمپەينىڭ ئاستىدىن بىر ئاۋاز ئاڭلاندى.

— يۇقىرىغا چىق!

— مۇرتىزا قاتار - قاتار ئېسىۋالغان ئوقدانلارنىڭ ئېغىرلىقىدىن مۇكچىيىپ يۇقىرىغا چىقتى. ئۇ ھازىرغىچە مۇنچىلىك ئوقدان ئاسمىغانىدى:

— خىزمەتكىزگە تەييارمەن، بايىم.

— بالام مۇرتىزا، نەچچە كۈن بولدى، زەينەل كەلمىدى. ئۇ ئادەمگە نېمە بولغانىدۇ؟ بېشىغا بىر بالا - قازا كەلگەن بولمىسۇن. زەينەل مۇنداق ئۇزاق ۋاقىت يوقاپ كەتمەيتتى. خۇدا ھەققى، ئۇنىڭغا بىر ئىش بولغان بولمىسۇن؟ ! ۋايۋاي يېزىسىغا بېرىپ قاراپ كەل، نېمە بولدىكىن، بەلكى ئاغرىپ قالغاندۇ.

— قورالنىڭ بارايمۇ ياكى قورالمىنى تاشلاپ قويايمۇ؟

— قورالنىڭنى قويۇپ قوي.

مۇرتىزا كېتىپ قالدى.

مەمەت ئاۋاق توروس تاغلىرىدا پەيدا بولۇش بىلەن دېھقانلار جانلىنىپ كېتىشتى. توروستا مەمەت ئاۋاق قاچان داڭ چىقارغان بولسا، بۇلارمۇ بۇ يەردە قۇتراپ كېتىشكەنىدى. بۇ كېچىدىكى كۆتۈرۈلۈشلەرنىڭ سەۋەبى شۇ بولمىسۇن؟ ئاتىلارنى مەمەت ئاۋاق ھەيدەپ كەتكەن بولمىسۇن؟

ئەلى ساپا بايىنىڭ كۆيە سۇركەلگەندەك قارىيىپ كەتكەن چىرايى بىر ئېچىلىپ، بىر تۇرۇلەتتى.

تاغدىكى بىر ئادەمنىڭ بەرگەن كۆچى بۇلارغا مۇشۇ ئىپلاسلىقلارنى قىلدۇرۇشى مۇمكىنمۇ؟ بۇ ئادەم بالىسىنى، بۇ رەزىللەرنى بىلىپ بولمايدۇ - دە ... بىر يوپۇرماق قىمىرلىسا قورقىدىغانلار ئۇستىلىرىگە گۈلدۇرلەپ توپ ئېتىلسا قورقمايدۇ ... شۇ مەمەت ئاۋاقنى ئارىپ سايىم بەگ قوللاۋاتىدۇ. بولمىسا ئۇنى ئاللىبۇرۇن ئۆلتۈرۈۋېتەتتى. ژاندارمىلار تۇتۇۋالمىدۇ، يەنە قويۇۋېتىشىدۇ.

ئەلى ساپا باي ئارىپ سايىم بەگكە بەك خاپا ئىدى. ئۇ خالىسا چەكسىز كەتكەن چۆقۇر ئوۋانىڭ پۈتكۈل زېمىنىغا ئېگە بولالايدۇ. بىر ئادەم ئالدىغا چىقىپ، بەگ، نېمە قىلۋاتىسەن،

دېيەلمەيتتى، تاغلاردا قاراقچىلارنىڭ كېزىپ يۈرۈشلىرى، قانۇن - قائىدىلەرنىڭ بۇزۇلۇشى ئۇنىڭغا پايدىلىق بولدى. ئارىپ سايىم بەگدەك بۆرىلەرگە لاي سۇ كېرەك. ئەگەر سۇ لېيىمسا ئارىپ سايىم بەگدەك ياۋۇز بۆرىلەر سۇنى لېيىتىۋېتىدۇ. شۇڭلاشقا، ئۇنىڭ ئارىپ سايىم بەگكە ئىنتايىن ئىچى تارلىقى كېلەتتى.

ئارقىسىغا ئۆرۈلدى، خوتۇنىنىڭ قېشىغا باردى، ئېگىلدى، ئۇنىڭ پېشانىسىدىن سۆيدى.

— خاپا بولما، مەلىخە، مەن بۇ ئىشلارنىمۇ يېڭىپ چىقىمەن. ھازىر مەن چىكچىكلار يېزىسىغا، تۇغقانلىرىمنىڭ قېشىغا بارىمەن، قېنى، ئادەم بولسا ئادەمگەرچىلىكلىرىنى كۆرسىتىشسۇن. بۇ قاراڭغۇ كۈنلەردە ئۇلارنىڭ ياردىمىنى كۆرمىسەم، قاچان كۆرىمەن، شۇنداق ئەمەسمۇ؟

مەلىخە خانىم كۈلدى. تولغان يۈزىدىكى زىنىخلىرى چوڭقۇرلاشتى. چىن كۆڭلىدىن ئېچىلىپ كەتتى، — سادىغاڭ كېتەي، تەيپۇن باي، جىقراق ئادەم بىلەن يولغا چىققىن، بۇ ئىپلاسلار ساڭا ھەرنېمە قىلىشى مۇمكىن. خامانلىرىمزغا ئوت قويغانلار، ئادەملەرنىڭ رىزقىنى، رىزقىمىزنى، ئاتلىرىمىزنى ئوغرىلاپ كەتكۈدەك دەرىجىدە پەسلەشكەنلەر، ئېتىزلىرىمىزدىن كەتمىگەنلەر ھەرقانداق پەسكەشلىكنى، يامانلىقنى قىلالايدۇ. سادىغاڭ كېتەي، تەيپۇن باي، ئۆزۈڭگە دىققەت قىل ...

ئەلى ساپا باي بېشىنى لىڭشىتتى. پەلەمپەيلەردىن يۇگۇرۈپ چۈشتى. ھويلىدا كۆپ تۇرمىدى. ئېتىنى يېشىپ، تۇتۇپ تۇرۇشاتتى. ئۇ ئاتقا مىنىش بىلەن تەڭ يەنە ئوچ كىشىمۇ ئاتلىرىغا مىنىشتى.

چىكچىكلىقلار ئەلى ساپا بايىنى يېزىنىڭ سىرتىغا چىقىپ قارشى ئالدى. ئەلى ساپا بايىنىڭ دادىسى ھاجى كەھىيا ئۇلارنىڭ چوڭى بولۇپ، كەمبەغەل بىر ئاغا ئىدى. ئوغلىنى قەرزگە بوغۇلۇپ بولسىمۇ ئوقۇتقانىدى. ئەلى ساپا بايىنىڭ ھۆكۈمەت

ئىشلىرىدا چىكچىكلارغا كۆپ ياردىمى تېگەتتى. قاتىللارنى ھۆكۈمەتنىڭ قولىدىن بوشىتىۋالاتتى. شۇ سەۋەبتىن ئۇنى بەك ياخشى كۆرۈشەتتى، ئۇنىڭدىن پەخىرلىنەتتى. گېپىنى يىرمايتتى.

ئۇلار تېخى مەرھابا دېمەي تۇرۇپلا:

— خۇداغا شۈكۈر، باي، — دېيىشتى، — ئۇلۇغ ئاللا پۈت ـ قوللىرىمىزنى چۈشەپ قويغان ئەمەس ـ دە ! ...

— رەھمەت، ئامان بولۇڭلار، سىلەردىن، سىلەردەك تۇغقانلىرىمدىن رازىمەن. مۇسا كەھيانى ئەۋەتكەنكەنسىلەر، كەلدى، كۆڭلىمىزنى شاد ئەيلىدى. ئۇنىڭ ئوت كەتكەن كۇنى تاڭ سەھەردە كېلىشى ماڭا ئالەمشۇمۇل ئىلھام بېغىشلىدى. ھازىر ئىش تېخىمۇ جىددىيلەشمەكتە. لېكىن، ئارقامدا سىلەر تاغدەك يۆلەك بولۇپ تۇرغاندا ...

— ئاۋۇلى خۇدا، — دېيىشتى چىكچىكلىقلار.

چىكچىكلىقلار، توروس ئېتىكىدىكى چىكچىكلىقلار غارنىڭ ئىچىدە پەقەت ئوغرىلىق ۋە قاراقچىلىق قىلىدىغان بىر يېزا خەلقى ئىدى. ئاياللىرىمۇ ئات ئوغرىلايتتى. بالىلىرى يەتتە ياشقا كىرگەندىلا مىلتىق ئېتىشقا باشلايتتى.

— خاتىرجەم بول، باي، — دېيىشتى.

— چۈقۇر ئوۋادا ئېتىڭنىڭ تۈيىقى تەگكەنلىكى يەر سېنىڭ بولىدۇ.

— ئاللا سېنى بېشىمىزدىن نېرى قىلمىسۇن !

— ۋاي ئاغىمىزنىڭ ئوغلى، جېنىمىزمۇ، مېلىمىزمۇ ساڭا قۇربان !

— سېنىڭ تاپىنىڭغا كىرگەن تىكەن بىزنىڭ كۆزىمىزگە قادىلىدۇ !

ئەلى ساپا باي خۇشاللىققا چۆمدى، ئاغزى قۇلاقلىرىغا يەتتى. قوللىرىنى ئۇۋۇلاپ تۇرۇپ، « رەھمەت، ئامان بولۇڭلار !»دىن باشقا گەپ قىلالمايتتى.

— ئەلى، ساڭا نېمە بولدى، شۇنچىلىك؟ — دەپ چېقىشتى

بىر قېرى، — سېنى ۋايۋاي يېزىسىدىكىلەرنىڭ ئاغزىغا تاشلاپ بېرىپ، ئۆزىمىز يۇقىرىدا تۇرۇپ تاماشا قىلاتتۇقمۇ؟ نېمانچە ئۆزگىرىپ كەتتىڭ؟ پۈتۈن بۇ يېزىنى ئايىغىڭ ئاستىغا تاشلاپ بېرىمەن. ئۆيۈڭگە قايت ! خاتىرجەم بول، بۇ يىل ۋايۋاي دېھقانلىرى يەرلىرىڭنى تاشلاپ كېتىشىدۇ. ئەگەر ۋايۋايلىقلار يەرلىرىڭنى تاشلاپ كەتمەيدىغان بولسا، بىز بۇ يېزىنى تاشلاپ كېتىمىز. ئىككىنچىلەپ ئادەملەر ئارىسىغا كىرمەيمىز. دېگەنلىرىمنى ئاڭلىدىڭمۇ؟ چۈشەندىڭمۇ، ئاغىمىزنىڭ ئوغلى؟ ماڭ، ئىشىڭنى قىل، ۋايۋايلىقلارنى بىزگە قويۇپ بەر، بولامدۇ؟ ئۆزۈڭنى بىئارام قىلما !

ئەلى ساپا باينىڭ كۆزلىرىگە ياش كەلدى، ئاۋازى بوغۇلدى.

— رەھمەت، ھاجى ۋەلى تاغا. مېنى خۇشال قىلدىڭ، — دېدى.

— شۇنداق قىل، خاتىرجەم بول ! — دېدى ھاجى ۋەلى.

ئەلى ساپا باينىڭ شەرىپىگە بىر ئۆچكە سويۇشتى، چوڭ گۇلخان يېقىشتى. چوغدا گۆشلەرنى كاۋاپ قىلدى. ھاراقمۇ تېپىپ كېلىشتى. ئەلى ساپا باي چۈشلۈك تاماقنى يېزىدا يېدى، تاماقتىن كېيىن تۇرسۇن دۇرمۇشنى چاقىردى:

— ئوغلۇم تۇرسۇن دۇرمۇش، بۇگۈنگىچە ۋايۋايدا نېمە ئىش قىلىپ يۈرىسەن؟

— نېمە دېمەكچىسەن؟

— ئۇلارنىڭ قولىدا ھېچ نەرسىلىرى قالمىدى. ئاتلىرى كېتىپ قالدى، خامانلىرى كۆيۈپ كەتتى. ئەمدى ئۆكۈزلىرى، ئىنەكلىرى قالدى. ئۆردەكلىرى، غازلىرى، توخۇلىرىمۇ بار ... تۇرسۇن دۇرمۇش، ۋايۋايدا ھايۋانغا تەئەللۇق ھەرقانداق جانلىقنى قويمايسىلەر، ھەممىسىنى ئۆلتۈرۈپ، ۋايۋاي يېزىسىنىڭ ئەتراپىغا تىزىپ چىقىسىلەر.

— قولىمىز كۆكسىمىزدە، ئاغام.

— باشقا ئىشلارنى كېيىنچە ...

— ژايۇايلىقلار بەك قورقۇنچاق، قوللىرىغا ئۇرده، نانلىرىنى ئاغزىدىن تارتىۋال !

ئەلى ساپا بايىنىڭ مېڭىسىنى شۇ مەمەت ئاۋاقنىڭ ئىشى ئايلاندۇراتتى. بىراق، ئالاهىده ئەهمىيەت بېرىپ كەتكەنلىكىنى بىلىندۇرمەسلىك ئۈچۈن هېچكىمدىن سوريىالمايتتى. دېهقانلارنىڭ مەمەت ئاۋاق هەققىدىكى گەپنى ئېچىشلىرىنى كۈتەتتى.

كۈتتى، ئولتۇردى، سۆزلىدى. هېچكىم مەمەت ئاۋاق هەققىده زادىلا گەپ قىلمايتتى. ئەڭ ئاخىر ئەلى ساپا باي ئۆزى مەمەت ئاۋاق هەققىده سۆزلەشكە مەجبۇر بولدى.

— قېنى، هېلىقى بىر زامانىدا تاغلاردا بىر قاراقچى پەيدا بولغانىدىغۇ، بىر بالا، ئېتى نېمە ئىدى؟ هېلىقى ئابدى ئاغىنىڭ قاتىلىچۇ؟ — مۇنداقلا سوراپ قويدى.

— مەمەت ئاۋاق ! — دېيىشتى.

— تاغلاردا يەنە پەيدا بوپتۇ دەپ ئاڭلىدىم.

— ئۇ يولۋاس - ده، — دېدى هاجى ۋەلى، — ئۆتكەنده ئىبراهىم قارىنىمۇ ئولتۇرۇپتۇ. بىر ژاندارما ئارمىيەسى بىلەن ئوچ كېچە - كۈندۈز سوقۇشۇپتۇ. ئاخىر ئارمىيەنى يېڭىپ چىقىپتۇ. يامان ئادەم - ده ئۇ، بەك يامان، كېيىن ...

هەممەيلەن غەزەپ بىلەن هاجى ۋەلى تەرەپكە قارىدى ... هاجى ۋەلى خاتالاشقانلىقىنى دەرهال سەزدى.

— كېيىنچە، — دەپ خاتاسىنى تۈزىتىۋېلىشقا تىرىشتى، — ئۇ مۇستاپا كامال پاشاغا تېلېگراما يوللاپ: « بۇ بىچاره كەمبەغەللەرنى ماڭا قارشى ئەۋەتمە، باتۇر بولساڭ ئالدىمغا كەل !» دەپتۇ.

ئەلى ساپا باي ئۇنى سورىغىنىغا پۇشايمان قىلدى. بۇ يېزىدىكى دېهقانلاردىمۇ بۇ قاراقچى بالىغا چوڭقۇر مۇهەببەت ۋە هۆرمەت بار ئىدى. بۇ قەيەردىن كەلگەن هېسسىيات؟ چۈشەنگىلى بولمايدۇ. هاجى ۋەلىدىن باشقا بىر دېهقان بولسا، مەمەت ئاۋاقنى

بىر دەمدىلا ئەپسانىلەردىكى قەهرىمان قىلىپ چىقارغان بولاتتى. مەمەت ئاۋاق هەممە ئادەم ئۈچۈن خەتەرلىك ئادەم ئىدى. ژايۇايلىقلارنى مەيلى كۈشكۈرتسۇن، مەيلى كۈشكۈرتمىسۇن، ئىنتايىن خەتەرلىك ئادەم ئىدى. ئۇنىڭ يەر يۈزىدىن يوقىلىشى مۇهىم بىر ئىش ئىدى.

مەمەت ئاۋاق هەققىده ئاجايىپ تەلۋىلەرچە چۈشەنچىده بولاتتى، قورقاتتى، هۆرپىيەتتى. بۇ بالا راستتىنلا بىر خەلق قەهرىمانمىدى؟ خەلق قەهرىمانى بولۇش ئۈچۈن قېرى، بىچاره، كىچىككىنە بىر يېزىنىڭ ئاغىسىنى ئۆلتۈرگەندىن باشقا نېمە قىلغانىدى؟ ئەجەبا، بۇ بالىنى مۇشۇ هالەتكە كەلتۈرۈپ قويۇشلىرىنىڭ ئەسلىي سەۋەبى نېمە؟ مەمەت ئاۋاقنىڭ گېپى چىقىش بىلەن ئۆزىنىڭ تۇغقانلىرى، جانجىگەرلىرى، يېزىلىقلىرىمۇ شۇنچىلىك جىمىپ كەتتىغۇ ! هاجى ۋەلى گەپچى قېرى، ئۇ گەپ قىلماي قويسىلا، هېچكىم گەپ قىلمايتتى. بۇ بىر مۆجىزه، بىر كارامەتمۇ؟

ئەلى ساپا باي « قورقامدىمەن؟ » دەپ ئۆز - ئۆزىدىن سوراش بىلەنلا ئورنىدىن تۇردى.

— شەهەرگە كىرىشىم كېرەك.

ئېتىنى ئەكېلىشتى. ئۇ مىندى.

« قورقامدىمەن؟ مەن ئۇلارنىڭ ئاتلىرىنى ئوغرىلايتتىم، ئۇلارمۇ مېنىڭكىنى ... مەن ئۇلارنىڭ خانىملىرىغا ئوت قويدۇر - دۇم، ئۇلارمۇ مېنىڭ ... مەن ئۇلارنىڭ سىيرىلىرىنى سويدۇرۇ - ۋېتىمەن، ئۇلارمۇ ... مەن ئۇلارنى ئۆلتۈرگۈزۈۋېتىمەن ... بەلكى پەرهات مۇللانى ... ئۇلارمۇ مېنى ... شۇنداق بولارمۇ؟ ...»

سەسكىنىپ كەتتى. تۇنجى قېتىم ئۆلۈمنى بەكمۇ چوڭقۇر، يۇرىكىنىڭ چوڭقۇر قاتلىمىدا هېس قىلدى. ئەجەبا بۇ دېهقانلار ئۇنى ئۆلتۈرۈۋېتەرمۇ؟ مۇنداق قىلىشقا جۇرئەت قىلالارمۇ؟ بۇ

مۇمكىنمۇ؟

ئۆزىچە كۈلۈشكە باشلىدى. « قورقمەن ! پۈتۈن بىر كېچە خامانلارنىڭ كۆيۈشى نېرۋىلىرىمىزنى بۇزدى. خامانلارنىغۇ كۆيدۈرۈۋېتەلەيدۇ، بۇنى چۈشەندۇق، ئەمما ۋايۇايدا ئاتلارنى ئوغرىلايدىغان ئادەم يوق ئىدى » دېدى كۆڭلىدە.

بېرىپ ـ بېرىپ مېڭىسىگە مەمەت ئاۋاق كىرىۋالاتتى. بۇ ئىشلار مەمەت ئاۋاقنىڭ كاساپىتىدىن بولمىسۇن يەنە؟ ئاھ ! ئۇنداق بولۇشى مۇمكىن ئەمەس. ئۇ بۇگۈن تاغلاردا پەيدا بولسا، ئەتە يوقاپ كېتىدۇ. ئون يىل ھېچ يەردە خەۋىرى يوق ... بۇ ئاجايىپ بىر قاراقچى. بەلكى ھەمزەنى ئۆلتۈرۈش ئۈچۈن كەلگەندۇ. ئۇنى ئۆلتۈرىدۇ. يەنە يوقاپ كېتىدۇ. يەنە دېھقانلار ئۇنىڭ شەرىپىگە دىكەنلى تۇزلەڭلىكىگە ئوت قويۇشىدۇ. يەنە تاغلارنىڭ چوققىسىدا ئوت يېنىپ تۇرىدۇ. ئاجايىپ بىر ئىش ! بەلكى بۇ دېھقانلار ئاتەشپەرەسلەردىندۇ. ھەمزە كەتتى. ھەمزە كۆيدى ! ئۇمۇ دېھقانلارغا قاتتىق زۇلۇم قىلغانىكەن ... ئاغىسىنىڭ ئۆچىنى ئېلىش، پالان ـ پۇستان دېگەن ھالەتتىمۇ، بۇ ئوتتۇرا ئەسىر ئەمەس ـ دە ! بۇ خىل يېنىكلىك ئاخىر مۇشۇنداق بىر نەتىجىنى تۇغدۇرىدۇ. قېنى، قېنى كۆرۈپ باقايلى، ھەمزە شېرىن جېنىنى قۇتقۇزسۇن !

مەمەت ئاۋاقنى ھەمزەنى ئۆلتۈرۈش ئۈچۈن تۇروسقا كەلدى دەپ ئويلاش ئەقىلگە بەكمۇ ئۇيغۇن ئىدى. مەمەت ئاۋاق ھەمزەنى ئۆلتۈرىدۇ، يوقاپ كېتىدۇ، دېھقانلارمۇ يەنە ئۇنىڭ ئارقىسىدىن تىكەنلەرگە ئوت ياقىدۇ. قورقىدىغان ھېچ نەرسە يوق، يوق، ئەمما ...

ئەلى ساپا باي مۇشۇنداق ئويلار بىلەن شەھەرگە كىردى، ئېتىنى ئۆي تەرەپكە تارتتى. ئادەملىرىدىن بىرىنى ئەگەشتۈرۈپ بازارغا كەتتى.

39

ـــ ياماڭ ئادەم، ـــ دەيتتى يۈزبېشى، ـــ بەك ياماڭ ۋە باتۇر.

ھەمزەنىڭ كۆزلىرى پارقىراپ كەتتى:

ـــ تۇتقىلى زادى بولمامدۇ؟

ـــ تۇتقىلى بولمايدىغان قاراقچى يوق، ئەمما قېنى قاراپ باقايلى ! قاچان تۇتۇۋالاركىن؟

ئاسىم چاۋۇش سۆزگە ئارىلاشتى:

ـــ نەرىگە، قانداق ئېتىشىڭنى بىلمەيسەن ـ دە؟ سۈدىكى بېلىققا ئوخشاش ... ئادەمنىڭ قولىدىن سىيرىلىپ چىقىپ كېتىدۇ.

ـــ چاۋۇشۇم، ھازىر نەگە كەتكەندۇ؟

ـــ بىلىپ بولمايدۇ، بىرلا چۆكۈپ كېتىدۇ، نەدىن چىقىدىغانلىقى مەلۇم بولمايدۇ ... بۇگۈن چۈقۇر ئۇۋادا دەپ تۇرۇشۇڭغا، ئەتە ئۇ ئالاتاغدا يۈرگەن. بۇگۈن ئالاتاغدا دەپ ئاڭلىساق، يەنە بىر كۈنى چۈقۇر ئۇۋادا ! بۇ ئادەمنى زادىلا بىلگىلى بولمايدۇ. ئۇچ كېچە ـ كۈندۈز دەم ئالماي، ئۇخلىماي، يېمەي ـ ئىچمەي شامالدەك يۈرىدۇ. خالىسا كۆرۈنۈپ قويىدۇ، خالىمىسا كۆرۈنمەيدۇ، ئاجايىپ بىر ئادەم.

ئاسىم چاۋۇش مەمەت بىلەن بىرئاز بولسىمۇ پەخىرلىنەتتى، ئۇ ھەقتە گەپ ئېچىلغاندا كۆزلىرى چاقناپ، ئاۋازى تېخىمۇ سەممىي، تېخىمۇ قىزغىن چىقاتتى.

ـــ دېمەك، ئۇ تۇتۇلمايدىكەن ـ دە؟

ـــ تۇتۇلىدۇ، دېدى يۈزبېشى، ـــ بىراق ئۇ جېنىمىزنى ئالغاندىن كېيىن بىزنى ئارقىسىدىن سۆرەپ يۈرۈپ خانۇەيران قىلغاندىن كېيىن تۇتۇلىدۇ. تۇتۇلمايدىغان ئىش بولامدۇ؟ ئون تۆت يىل ئوسمانلى ئارمىيەسىنى بىتچىت قىلغان چاكىرجالىق ئەبەينىمۇ ئېتىۋېتىشتى. تۇتۇلماي قالامدۇ؟

ھەمزە بارغانسېرى بىئارام بولاتتى، قايغۇلىرىنى، يۈرىكىدە بارغانسېرى كۈچىيىۋاتقان قورقۇنچىسىنى بىلىندۈرمەسلىككە تىرىشاتتى. چاۋۇشتىن، يۈزبېشىدىن توختىماستىن سوئال سورايتتى.

شۇنداق قىلىپ، مەمەت ئاۋاقنىڭ مەسىلىسىنى ئۇنچىلىك ئوڭاي بىر باشقا چىقارغىلى بولمايدىغانلىقىنى چۈشەندى.

ئاسىم چاۋۇش جۈشقۇنلۇق بىلەن سۆزلەيتتى:

— بىر كۈنى ئۇنىڭ بىلەن ئۇچرىشىپ قالدۇق. تۆۋەنكى ئاندىرىندا ئۈچ كىشى بىر شاللىقتا كېتىۋاتاتتى. خۇددى بىر پەتنۇسنىڭ ئىچىدە كېتىۋاتقاندەك، يېشىل ئېتىزنىڭ ئوتتۇرىسىدا مېڭىشاتتى. ئەتىگەن ئىدى. بىز ئوق ئېتىشقا باشلىدۇق، قارىساق، شاللىقتا بىر توپ تۈمان كۆتۈرۈلدى. بىرئازدىن كېيىن تۈمان تارقالدى. ئۇ يەردە ھېچ نەرسە يوق. بۇ بىر سىرلىق ئىش بولدى. شۇ كۈنى شاللىقنى، ئەتراپىنى مىڭدىن ئارتۇق دېھقان ۋە بىر بىرىگادا ژاندارما بىلەن قېزىۋەتتۇق. غايىب بولۇشقانىدى. ئەتىسى ئۇنى ۋە ئەترىتىنى ساربىباغچىدا كۆرۈشۈپتۇ. تەكشۈردۈم. راست ئىكەن. شۇنچىلىك ئۆزۈن يولنى ئادەم بىر كېچىدە قانداق باسقاندۇ؟ مانا بۇنىڭغا ھېچقاچان ئەقلىم يەتمىدى. تۈتۈلمايدۇ دېمەيمەن، ئەمما بىزنىڭ يىلتىزىمىزنى قومۇرۇۋېتىدۇ. مەن ناھايىتى كۆپ قاراقچىغا دۇچ كەلدىم، ئۇنىڭدەك قول ـ پۇتى چاقىقان ئادەمنى تېخىچە كۆرمىدىم. ئۇنى بىر قېتىم كۆرۈپ قالدىم، ۋىجىككىنە بىر ئادەم، نېمە ھېكمەت باردۇ، بىلمىدىم، ھەممە دېھقان ئۇنى ياقلايدۇ. شۇنچە يىلدىن بېرى قاراقچى قوغلاپ يۈردۈم، دېھقانلارغا مۇنچىلىك ياخشى كۆرۈنگەن بىر ئادەمنى كۆرمىدىم. مەمەت ئاۋاقنى دېھقانلارنىڭ قولىدىن ئېلىش بەكمۇ تەس!

— بىزنىڭ دېھقانلار ئۇنىڭ جان دۈشمىنى، — دېدى ھەمزە، — ئۇنىڭغا قارشى چىشلىرىنى بىلمەكتە. ئۇ قوللىرىغا چۈشۈپ قالمىغان بولسا، پاشىنى ئۆلتۈرگەندەك جېنىنى ئالمىدۇ!

«بىز ئاغىمىزنى قانچىلىك ياخشى كۆرىمىزكى قېنى؟» دېيىشىدۇ. ئۇلار ئابدى ئاغام ئۈچۈن كېچە ـ كۈندۈز كۆز ياشلىرىنى تۆكمەكتە. ئۇلار شۇنداق قىلىشقا ھەقلىق. ئابدى ئاغام پەرىشتىدەك، كامالەتكە يەتكەن بىر ئادەم ئىدى. ھازىرمۇ دېھقانلار ئۇنىڭ بوز ئاتقا مىنگەن، نۇرلارغا چۆمگەن ھالدا يېزىنىڭ ئۈستىدە ئۈچۈپ يۈرگەنلىكىنى كۆرەرمىش، ئون بەش كېچە تاڭ ئاتقۇچە كۈتتۈم، ئۇنى كۆرەلمىدىم، ماڭا خاپا ئىكەن، شۇڭا كۆرۈنمىدى ...

ئاسىم چاۋۇش ھەمزىنىڭ بۇ سۆزلىرىگە كۈلۈپ كەتتى، يۈزبېشى پاروخ ھەم ...

ھەمزە خېلى كۈنلەردىن بېرى ئىچىدە ساقلاپ كەلگەن قورقۇنچىسىنى تىترىگەن، يىغلامسىرىغان، ئۈمىدىنى ئۈزگەن، ئىشەنچسىز بىر ئاۋازدا سۆزلىۋەتتى:

— ئەمما، ئۇ مېنىمۇ ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ. بۇنى بىلىۋاتىمەن. ئۇ بۇ يەردىلىكىمنى ئاڭلاپ بۇ يېزىغا قايتىپ كەلدى، مېنى ئۆلتۈرۈش ئۈچۈن كەينىگە ياندى. بۇنى بىلمەمدىمەن! چۈقۇر ئۆۋادىن كەلمىگەن بولسام كاشكى. دادامنىڭ ماكانى ۋەيران بولۇپ كەتتى، دادامنىڭ چىرىغى ئۆچۈپ قالمىسۇن دەپ كەلدىم، مانا ئەمدى شېرىن جېنىمدىن ئايرىلىدىغان بولدۇم. مېنى ئۆلتۈرىدۇ.

ئۇ «مېنى ئۆلتۈرىدۇ» دەۋېتىپ، ئاسىم چاۋۇشنىڭ، يۈزبېشىنىڭ كۆزلىرىنىڭ ئىچىگە قايتا ـ قايتا قارايتتى، ئۇلارنىڭ ئاغزىدىن ئۇنى قۇتۇلدۇرغۇچى، ئىشەندۈرگۈچى، ئۇمىدلەندۈرگۈچى گەپنىڭ چىقىشىنى كۈتەتتى.

ئاسىم چاۋۇشنىڭمۇ، يۈزبېشىنىڭمۇ چىرايىدىكى كۈلۈمسىرەش يوقاپ كەتتى. يۈزلىرى تامدەك تاتىرىپ كەتتى. ئۇلار مەمەتنىڭ ھەمزىنى ئۆلتۈرۈش ئۈچۈن ئاغلارغا قايتىپ كەلگەنلىكىنى مەمەتنىڭ كەلگەنلىكىنى ئاڭلىغان كۈنلا ئۆزئارا سۆزلەشكەنىدى. ئاسىم چاۋۇش: «ھېچ ئىلاجى يوق، مەمەت ئۇنى چوقۇم ئۆلتۈرىدۇ. ھەمزىنى ئۆلتۈرمەي تۇرۇپ مەمەت قولغا

چۈشمەيدۇ » دېگەنىدى.

ئۇلار بىلەن ئېتىشقان چېغىدىمۇ، مەمەت « چاۋۇشۇم، ئىشىم بار» دەپ يالۋۇرغان چاغدىمۇ ئۇنىڭ ئىشىنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى ھەممە ئادەم چۈشەنگەنىدى. مەمەت قىلىمەن دېگەن ئىشنى چوقۇم قىلاتتى.

— مېنى ئۆلتۈرىدۇ، شۇنداقمۇ چاۋۇشۇم؟ ئۇنى ھېچكىم، سەنمۇ، ئارىپ سايىم بەگمۇ، مۇستاپا كامال پاشامۇ، ئۇلۇغ خۇدامۇ توسۇپ قالالمايدۇ، شۇنداقمۇ؟

چاۋۇش جاۋاب بەرمەيتتى.

— شۇنداقمۇ، يۈزبېشىم؟

يۈزبېشى ئۇنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلىمىغاندەك كۆزلىرىنى پارقىرىتىپ مۆل ـ مۆل قارايتتى.

— ئۆلتۈرىدۇ. ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ، يۈزبېشىم، دېيىشكە تىلىڭىز بارمايۋاتىدۇ، شۇنداقمۇ؟

كۆتەكلەر كۆيۈۋاتقان چوڭ ئوچاقنىڭ نېرىسىدا ئۇدۇلمۇ ئۇدۇل ئولتۇرۇشاتتى، چاراسلاپ يېنىۋاتقان ئوتنىڭ چوغلىرىغا كۆزلىرىنى تىكىشەتتى، بىر ئېغىز گەپ قىلىشمايتتى.

ھەمزە بىرنەچچە قېتىم « ئوھ، ئوھ ... ئوھ » دېدى، ئورنىدىن تۇردى، يۈلتۇزسىز كېچىنىڭ قاراڭغۇلۇقىغا، جىلغىنىڭ تۆۋىنىگە قاراپ ماڭدى.

— ياربېبىم ! شۇ تاشقا جان بەرگىن، ئۆلگەنگە جان كىرگۈزگىن ! ئوچاقتىكى قىپقىزىل كۆيگەن كۆمۈرگە جان بەر. قۇرۇغان دەرەخكە، يوپۇرماقلارغا، كور كۆزلەرگە نۇر بەر ! يورۇقلۇق بەر ! ...

مانا پۈشايمان قىلاتتى. ئىتلارچە پۈشايمان قىلاتتى. شۇ پىتىرەك ئوغلى، ئاھ شۇ پىتىرەك ئوغلى ! ۋاي غالجىر ئىت ! ئۇ ئەزىز جېنىمنى ئالىدىغان بولدى.

— ئۆلمەي تۇرۇپ شۇ پىتىرەك ئوغلىنى ئۆلتۈرۈۋېتىمەن ! — دەپ ۋارقىرىدى قاراڭغۇلۇققا قاراپ.

ئۆلۈمنى ئويلىغانسېرى ئۇنىڭ پىتىرەك ئوغلىغا بولغان غەزىپى ئارتاتتى.

« ھەي نومۇسسىز، ئۇنىڭ ئەقلىگە نەدىن كەلدىم؟ چۇقۇر ئوۋاغا بېرىپ ياخشى بولسۇن، يامان بولسۇن، خالىغانچە ياشاۋاتاتتىم، ئىككى دۆنۈم يەرگە ئىگە بولۇش ئۈچۈن مېنى ۋەيران قىلدىڭ، شېرىن جېنىمغا قەست قىلدىڭ. قانداق قىلاي، ئەمدى قانداق قىلىمەن؟ شۇ يۈزبېشىمنىڭ شۇنچىلىك كۆپ تۇزۇمنى، ئاش ـ نېنىمنى، شۇنچىلىك جىق قوزامنى، مايلىرىمنى، ھەسەللىرىمنى يېگەنىدى. مانا ئەمدى قاراپ تۇرۇپ ھالىمغا كۈلۈۋاتىدۇ. ماڭا دارغا ئېسىلغان بىر ئادەمگە قارىغاندەك قارايدۇ. ھەي پىتىرەك، مەن ئۆلمەي تۇرۇپ قۇشنىڭ بوينىدەك ئىنچىكە بوينۇڭنى سىقىپلا ئۆلتۈرۈۋەتمەمدىمەن؟ سېنىڭ كاساپىتىڭدىن ... ھەممە ئىش سېنىڭ كاساپىتىڭدىن !»

كېچىك بىر ئۆستەڭ سۈيى كۆپىيىۋاتاتتى. ئۇنىڭغا قارىماستىنلا سۇغا كىردى، تېزلا سۇنىڭ نېرىقى تەرىپىگە ئۆتتى، قاراڭغۇ تەكشى چۈشكەنىدى.

ھەمزە كېچىدە ـــ دەرد ـ ئەلەم ئىچىدە بېشى قايغان، پۈتى تايغان يەردە ئايلىنىپ يۈرەتتى. ئاخىر ئەلى توكۇرنىڭ ئىشىكى ئالدىغا كېلىپ توختىدى، ئۆينىڭ چىرىغى تېخى ئۆچمىگەنىدى. بەلكى ئەلى توكۇرمۇ بۇ كېچە ئۇخلىمىغاندۇ، ئۇمۇ، شۇ بېچارەمۇ جان قايغۇسىدا. « ئۇنىمۇ مەن بالاغا تىقتىم » دەپ ئويلىدى ھەمزە.

ئىشىكنىڭ تۆشۈكىدىن ئىچىگە قارىدى، ئەلى بىر بۇلۇڭغا تىقىلىپ، پاچاقلىرىنى قوللىرى ئارىسىغا ئېلىپ، ئېڭىكىنى تىزلىرى ئۈستىگە قويۇپ ئولتۇراتتى.

— ئەلى ئاغىنە، ئەلى بۇرادەر ! — دېدى.

ئەلى شۇ زامان ئورنىدىن چاچراپ تۇردى، كېلىپ ئىشىكنى ئاچتى.

— ئۆلتۈرىدۇ ! — دېدى، — بىرىنچى بولۇپ، بىزنى ئۆلتۈرىدۇ، ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ. تاغلارغا بىزنى دەپ كەلدى. ئۆلتۈرىدۇ !

— ئۆلتۈرىدۇ ! — دېدى ئەلى بېشىنى سىلىپ. شۇ تاپتا ئۇنىڭ روھى چىقىپ كەتكەندەك تۇراتتى.

— مېنى دەپ كەپتىكەن، — دېدى ھەمزە.

— بىز ئۈچۈن كەپتىكەن، — دېدى ئەلى.

— چۈقۇر ئۇۋادىن كەلمىگەن بولسامچۇ كاشكى، سېنىمۇ ئوتقا سالدىم، ئەلى، سېنىمۇ ... سېنىمۇ مەن ئۆلۈمگە تۈتۈپ بەردىم. ماڭمۇ پىتىرەك زامىن بولدى. كاشكى ...

— كاشكى، — دېدى ئەلى، — دىكەنلى تۈزلەڭلىكىگە باشقا بىرى ئاغا بولاتتى. باشقىسى ئۆلەتتى.

— باشقىسى ... — دېدى ھەمزە.

— ئۇنى قانداقمۇ قاچۇرۇپ قويۇشقاندۇ؟ جىلغىدا قورشۇالدى، قاچۇردى. چولاقنىڭ تۈگمىنىدە قورشۇالدى، قاچۇردى. يالغۇز بىر ئادەمنى بىر بىرىگادا ژاندارما ...

— بېلىقتەك، — دېدى ھەمزە، — قولدا، ئالمقاندا تۇرمايدۇ. ئۈچقان قۇشقا ئوخشاش، ھازىر بۇ يەردە، بىردەمدىن كېيىنلا چۈقۇر ئۇۋادا، يەل تاپان مۇسادەك ... ئۇنىڭدىنمۇ يامان !

— يەل تاپان مۇسا: « بۇ ئادەم مەندىنمۇ ئىتتىك يۈگۈرىدۇ، مەن ھەرقانداق نەرسىنىڭ ئىزىنى قوغلاپ تاپتىم، ئۈچۈۋاتقان قۇشنىڭ، قېچىپ كېتىۋاتقان جەرەنىڭ، سېرىق چۈمۈلىنىڭ، قىرىقئاياغنىڭ، جېنى بار جىمى مەخلۇقنىڭ ئىزىنى تاپتىم، لېكىن مۇشۇ ئادەمنىڭ ئىزىنى قوغلىيالمىدىم، تاپالمىدىم » دەيدۇ. بۇ ئادەمدە بىر ھېكمەت بار، قالتىس بىر ھېكمەت !

— ئەلى، قانداق قىلىمىز، بىرەر چارە تاپقىنا، ئەلى، بىر ئىلاجىنى قىلغىن، ئەزىز جېنىمىزنى قۇتۇلدۇرايلى.

— ئۆلتۈرىدۇ، — دېدى ئەلى، — ئاھ، ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ. قانداق قىلىمىز.

— بىر يەرگە قاچايلى، كىشى بىلمەيدىغان بىر يەرگە قاچايلى !

— ئۇ تېپىۋالىدۇ، چوقۇم تېپىۋالىدۇ، — دەپ ئىڭىرىدى، — يىلاننىڭ تۆشۈكىگە كىرىۋالساقمۇ، قۇشنىڭ قانىتى ئاستىغا يوشۇرۇنساقمۇ تېپىۋالىدۇ. بىزنى تېپىۋالىدۇ، ئىككىمىزنى ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ. ئىككىمىزنى قان قۇستۇرۇپ ئۆلتۈرىدۇ. ئائىلىمىزنى ۋەيران قىلىدۇ. ئۆيىمىزدە ھېچكىمنى قويمايدۇ ...

— ژاندارمىلار ئۇنى ئۆلتۈرمەسمۇ؟ چۈقۇر ئۇۋانىڭ ئاغىلىرى، ئارىپ سايىم بەگلەرچۇ؟

— ئۇنى ھېچقانداق كىشى ئۆلتۈرەلمەيدۇ، ئۇنىڭغا ئوق تەگمەسە ! ئۇنىڭ يالغۇز كۆزلىرىگىلا ئوق ئۆتىدۇ، دېيىشىدۇ. بىر كۈنى بىر تاغدا يامغۇردا قاپتۇ. ئۇزۇنتۇرا جاپىار بىلەن رەجەپ چاۋۇشمۇ يېنىدا ئىكەن. يوغان بىر دەرەخنىڭ ئاستىغا مۆكۈۋېلىشىپتۇ، دەرەخنىڭ ئۇستىگە توختىماستىن چاقماق چۈشۈپتۇ. دەل ـ دەرەخلەر تۈمان ئىچىدە قاپتۇ. دەرەخنىڭ ئاستىدىن قېچىپتۇ. يېنىدىكى بىر قىيا تاشنىڭ ئاستىغا كىرىۋاپتۇ. چاقماق توختىماستىن دەرەخنىڭ ئۇستىگە چۈشۈپتۇ، دەرەخ بارغانسېرى كۆچىيىۋاتقان بىر يورۇقلۇق چەمبىرىنىڭ ئىچىدە قاپتۇ، يورۇقلۇق بارغانسېرى پارقىراپتۇ. ھېچكىم يورۇقلۇققا قارىيالماپتۇ. قاتتىق چاققان چاقماق دەرەخ ئۇستىگە چۈشۈش بىلەن مەمەتنىڭ بىردىنلا قىيا تاشنىڭ تۈۋىدىن دەرەخ تەرەپكە قاراپ ئۇچقانىدەك كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپتۇ. بىرئازدىن كېيىن قولىدا تۈگمىچىلىك، قارىسا كۆزلەرنى كور قىلىۋەتكۈدەك نۇرلۇق بىرنەرسىنى كۆتۈرۈپ كەلگەنلىكىنى كۆرۈپتۇ. مەمەت: « مانا بۇ چاقماق، چاقماقنى تۇتۇۋالدىم » دەپتۇ. چاقماقنى تۇمار خالتىسىغا سېلىۋاپتۇ. « قېنى رەجەپ چاۋۇش، ماڭا بىر پاي ئوق ئات !» دەپتۇ، رەجەپ چاۋۇش ئاتالماپتۇ. « چاۋۇش، سەن ماڭا ئوق ئاتمىساڭ، مەن ساڭا ئوق ئاتىمەن، قېنى ئات !» دەپ قەسەم ئىچىپتۇ. چاۋۇش قاراپ باقسا، مەمەت راستىنلا ئۇنى ئۆلتۈرۈۋەتكۈدەك. قانداق

قىلىش كېرەك؟ مەمەت ئالدىدا نىشان تاختىسىدەك تۇرۇپتۇ. توختىماستىن « قېنى چاۋۇش، ئات !» دەپ تۇرۇپتۇ. چاۋۇش نېمە قىلارىنى بىلمەپتۇ. ئىلاجسىز قارىغا ئاپتۇ، شۇ سارايغا نىجىسنى ئۆلتۈرۈپ قويماي دەپ كۆزلىرىنى يۇمۇۋېلىپ ئۇنىڭ پۇتىغا ئېتىپتۇ ... كۆزىنى ئېچىپ قارىسا، مەمەت كۈلۈپ تۇرغۇدەك. « ئاتالمىدىڭ !» دېگۈدەك ! يەنە بىرنى ئېتىپتۇ، يەنە بىرنى ... يەنە قارىسا، ئوقلار مەمەتنىڭ بەدىنىگە تېگىپ توكۇر - توكۇر قىلىپ يەرگە چۈشۈپتۇ، ئۇنىڭغا ئۆتمەپتۇ. پەقەت بەدىنىدە بۇرگە چاقاندەك بىر ئىز قاپتۇ. مەمەت: « چاۋۇش، مەن چاقماقنى تۇتۇۋالدىم. چاقماق كىمدە بولسا ئۇنىڭغا ئوق تەگمەيدۇ» دەپتۇ - دە، چاقماقنى چاۋۇشقا تاقاپ قويۇپتۇ ۋە ئوق ئېتىشقا باشلاپتۇ ... ئوقلار چاۋۇشقا تېگىپتۇ - يۇ، تۆكۈلۈپ يەرگە چۈشۈپتۇ ...

— بۇ راست، — دېدى ھەمزە، — ئۇنداق بولمىسا، شۇنداق چاققۇ مۇھاسىرە چەمبىرىكىگە ئېلىۋالغان شۇنچىلىك جىق ژاندارمىنىڭ قولىدىن قانداق قۇتۇلاتتى؟ توغرا دەيسەن، بىزنى ئۆلتۈرىدۇ، ئەلى. بۇ ئادەمنىڭ قولىدىن قۇتۇلۇپ چىقىشنىڭ ھېچقانداق ئامالى يوقمۇ؟ بىر يەرگە مۆكۈنۈۋالساق ياكى باشقا يۇرتلارغا قاچساق ... تۆمۈر ئۆيلەرگە كىرىۋالساق ...

— ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ، — دېدى ئەلى.

— يالۋۇرساق، يېلىنساق، ئايىغىغا يىقىلساق ...

— ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ.

— زادى قۇتۇلغىلى بولمامدۇ؟

— بولىدۇ، — دېدى ئەلى، — بىراق كىچىككىنە بىر ئۇمىد بار، يىڭنىنىڭ ئۇچىدەك بىر يورۇق.

— ئۇ نېمە؟ — دەپ ئازراق جانلاندى ھەمزە.

— ئۇ بولسىمۇ ھۆرى ئانا. ھۆرى ئانا مەمەتنىڭ ئالدىغا بېرىپ: ھەمزەنى كەچۈرۈۋەت دېسە، بەلكى سېنى كەچۈرۈشەر. ھۆرى ئانا سەن ئۇچۇن مەمەتكە گەپ قىلىشى مۇمكىن، بىراق

مەن ئۇچۇن ... ئۆلسىمۇ ئاغزىنى ئاچمايدۇ.

— قېنى، ھۆرى ئانىنىڭ قېشىغا بارايلى. ئالدى بىلەن مېنى ئەپۇ قىلدۇرسۇن ... ئاخىرى ئاسان، مەمەتكە بىر يېزىنى بېرىمەن، سېنىمۇ ئەپۇ قىلدۇرىمەن. قېنى، تېز بول، ماڭايلى، — دېدى ھەمزە.

ئورنىدىن تۇرۇشتى. ھۆرى ئانىنىڭ ئۆيىگە قاراپ مېڭىشتى، ئىشىكىنى ئاستا - ئاستا قاقتى.

— تۇرۇپ تۇر، بالام، — دېدى ھۆرى ئانا، — تۇرۇپ تۇر، باتۇرۇم، ھازىر كېلىمەن، چىراغنى يېقىپ چىقاي. ئاڭلىدىم، ھەممىنى ئاڭلىدىم، ئۇ دىنسىزلارنىڭ ئەدىپىنى راسا بېرىپسەن، كاپىرلارنىڭ يار-يارلىرى ئىشىك ئالدىدا ئۇچ كۈن ئىڭراپ ياتتى. ئازراق كۈتۈپ تۇر. مەمتىم، ھۆرى ئانىڭ ساڭا قۇربان بولسۇن. ساڭا ئوقلارمۇ ئۆتمەسمىش، نېمە ئۈچۈن ھۆرى ئانىڭغا بۇنى دەپ قويىمدىڭ. بىلگەن بولسام ئۇيقۇمنى خاتىرجەم ئۇخلىماسمىدىم. گۈلدەك ئېچىلماسمىدىم. سەن تاغلاردا كېزىپ يۈرگىنىڭدە ماڭا ئۇيقۇ ھارام بولغانىدى ... ئۆز ئانىسىغىمۇ دەپ قويمىغان بارمۇ؟

ئىشكىنى ئاچتى، ئېچىش بىلەن تەڭ:

— بۇ نېمە ئىش؟ — دەپلا ئىشكىنى تاقۋالدى. قولىدىكى چىراغمۇ يەرگە چۈشتى. چىراغنى يەردىن ئېلىش بىلەن، — سىلەر كىم؟ — دەپ ۋارقىرىدى.

ئەلى توكۇر ھەمزەنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلىدى:

— سەن سۆزلە، مېنىڭ ئېتىمنى چىقارما، قېنى سۆزلە.

— مەن ھەمزە، ھەمزە ئاغا بولىمەن.

— ھەي ئىت ! سەن نەدە يۈرۈپ ئاغا بولىسەن، تېخى سەن كۆچۈك، ئادەم ئەمەسسەن. ئالدى بىلەن ئىت بولغىن - دە، ئاندىن كېيىن ئاغا بول ! بۇ يېرىم كېچىدە نېمىدەپ كەلدىڭ؟

— ئانا، ئازراق سۆزۈم بار ئىدى.

— سەن بىلەن قىلىشىدىغان ھېچقانداق سۆزۈم يوق.

ئېرىمنىڭ قاتىلى بىلەن، ئىككى قولى بىلەكلىرىگىچە قانغا بويالغان بىر زالىم بىلەن سۆزلىشەمدىم؟ ... ماڭ، ئىشكىمدىن يوقال!

— ئانا، مەن ساڭا بىرنەرسە دەي، بەك مۇھىم!

— يوقال كۆزۈمدىن! سېنىڭ ئېپلاس يۈزۈڭگە قارىيالمايمەن. بالىلارنى ئاچلىقتىن ئۆلتۈرگەنمۇ سەن، مۇنداق كاپىرنىڭ چىرايىغا قارىيالمايمەن.

— قۇربانىڭ بولاي، ئانا!

— ئىشكىمدىن كەت نېرى! ھەي ئىت! سەن دېھقانلارنى بىر پارچە نانغا خارۇزار قىلدىڭ.

— پۇتلىرىڭغا باش قوياي، ئانا، ئىشكىنى ئاچقىن!

— يوقال، ھەمزە تاز! ماڭ نېرى! ئىشكىنى ئاچمايمەن. شۇنچە كەڭ كەتكەن تۇروسنىڭ ئونمىڭ، ئون ئۈچ مىڭ، ئون ئالتە مىڭ، مىڭ ـ مىڭلاپ ئادىمگە بىزنى مازاق قىلدۇرغان سەن!

— ماڭا قارا، ئانا، ساڭا نېمە دېمەكچىمەن؟ بىلەمسەن، ساڭا دەيدىغان بىر خەۋەر بار، بىر خۇش خەۋەر ... بۇ خەۋەرنى ئاڭلىساڭ شۇنچىلىك خۇشال بولىسەنكى، سارىڭ بولۇپ كېتىسەن. چىرايلىق ئانا، ئەقىل ـ ھوشۇڭنى يوقىتىپ سارىڭ بولىسەن!

— يوقال ھەمزە تاز! ئىشكىمدىن نېرى كەت! سېنىڭ قانلىق پۇتلىرىڭ، ھارام بەدىنىڭ بۇ ئىشكىتىن ئىچكىرىگە ئاتلىيالمايدۇ. ماڭ يولۇڭغا، يوقال ئېپلاس تاز، شۇ خەۋەرنى ئۆزۈڭگە دەۋال. مېنى تىرىلدۇرىدىغان، پۇتۇن دۇنيانى ساڭا بېغىشلايدىغان خەۋەر بولسىمۇ خالىمايمەن. مېنى ئۆلتۈرۈۋەتكەنلىكىمۇ يۈزۈڭگە قارىمايمەن، شۇ ئېپلاس چىرايىڭغا! ...

ھەمزە يالۋۇردى. ھۆرى ئانا «ماڭ، كەت!» دېگەندىن باشقا سۆز قىلمىدى. ھەمزە بىلەن ئەلى توكۇر ھۆرى ئاننىڭ تېمىنىڭ تۈۋىدە تاڭنى ئاتقۇزدى. ھۆرى ئانىمۇ ئۇخلىيالمىدى، تاڭ

ئاتقۇچە ئورنىدا ئۇيان ـ بۇيانغا ئۆرۈلدى، ئۆز ـ ئۆزىگە سۆزلەپ چىقتى.

كۇن نۇرى يېزىغا چۈشۈش بىلەن تەڭ ئىشكىنى ئاچتى. ھەمزە تازىنىڭ يېنىدىكى ئەلى توكۇرنى كۆرۈپ ۋارقىرىدى:

— دېمەك، جان قايغۇسىغا چۈشۈپسىلەر ـ دە، شۇنداقمۇ، مەمتىمىدىن قورقۇپ ئۆتۈڭلار تېشىپ كەتتىمۇ؟

ھەمزە ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپ ھۆرى ئاننىڭ قوللىرىغا ئېسىلدى:

— ئانا، مېنىڭ ھېچقانداق گۇناھىم يوق. سەن مەمەتكە دېگىن، مېنى ئۆلتۈرمىسۇن، مەن ساڭا ئۈچ دانە، ئون دانە ئالتۇن سىرغا ئېلىپ بېرىمەن.

ھۆرى ئانا يىرگىنىش بىلەن ئۇنىڭ قوللىرىدىن قولىنى تارتىۋالدى.

— ھەي تاز! ئىشىڭنى قىل! يوقال كۆزۈمدىن! مەن يېڭى كېلىن بولاي، شۇنداقمۇ؟ سېنىڭ ساڭا ئېلىپ بەرگەن نەرسىلىرىڭنى تاقاپ توي قىلغان قىزلاردەك ئولتۇرايمۇ؟ كېلىن بولۇپ دۇرمۇش ئەلىنىڭ مازارىدا ئۇسسۇل ئويناىمۇ؟

توكۇرغا قاراپ كۇلدى:

— جان قايغۇسىدا قالدىڭ، شۇنداقمۇ؟ جان قايغۇسىغا چۈشتۈڭلار! مەمەت مېنىڭ ھېچ نەرسەم ئەمەس، مەنمۇ مەمەتنى كۆرەلمەيمەن. كۆرگەن ھالەتتىمۇ گېپىمنى ئاڭلىتالمايمەن. توكۇرغا مەلۇمكى، ئەگەر مەمەت مېنىڭ گېپىمنى ئاڭلىغان بولسا، شۇ توكۇر ھازىر بۇ يەردە تۇرمىغان بولاتتى، قارا تۇپراق ئاستىدا چىرىپ كەتكەن بولاتتى. يولۇڭلارغا مېڭىڭلار، شۇمتەكلەر! كېتىڭلار! مەندىن سىلەرگە ياخشىلىق كەلمەيدۇ. مەن سىلەرگە ياردەم قىلالمايمەن. ئەگەر قىلىدىغان بولسام ... قىلغان ھالەتتىمۇ ...

ھۆرى ئانا ئىشكىنى تاقاپ يېزىنىڭ ئىچىگە ماڭدى، ئەلى

بىلەن ھەمزە تامنىڭ تۆۋىدە قاراپ قالدى.

ھۆرى ئانا بۇگۈن ئەتىگەندىن تارتىپ بورانداك غەزەپكە كېلىپ، يېزىنىڭ ئىچىدە ئايلىنىپ يۈردى. يېزىدىكى ھەممىلا ئادەمگە نەپرەت بىلەن قارايتتى. ھۆرى ئاننى كۆرگەن ھەرقانداق بىر دېھقان ئۇنى كۆرۈش بىلەنلا بېشىنى سىلىۋالاتتى، چىرايىغا قارىيالمايتتى.

ھەمزە بىلەن ئەلى توكۇرنىڭ ھۆرى ئاننىڭ ئىشىكىگە كېلىپ ئۇنىڭغا تاڭ ئاتقۇچە يالۋۇرغانلىقلىرىنى دىكەنلى تۇزلەڭلىكىدىكى بەش يېزىنىڭ خەلقىمۇ ئاڭلىدى. بۇ خەۋەر قورقۇش ھالىتىدىكى پىچىرلاشلار بىلەن ئاستا ـ ئاستا پۈتۈن تورۇسقا تارقالدى.

ھۆرى ئانا ئۇلارغا ئىشىكنى ئېچىپ بەرمەستىن شۇنداق دېگەنمىش:

ـــ ھەي ئىتلار، ئىشكىمدىن يوقىلىڭلار. ئۇ مەمەت ئاۋاق سىلەرنى ئۆلتۈرمىگەن بولسا، ئەمدى مەن ئۆلتۈرىمەن. شۇ قوللىرىم بىلەن سىلەرنى بوغۇپ تاشلايمەن. مەن مۇشۇ كۈنلەردە مۇشۇ كۈننى كۈتۈپ يۈرەتتىم، ھەي كاپىرلار ! مەن مۇشۇ ياخشى كۈننى كۈتكەنىدىم ... چۈشەندىڭلارمۇ؟ بۇ ئىشكىتىن قىزىل جاقىيانىڭ قاپىلانلىرى، ئاقچەسازنىڭ ئەجدىھاسى، يىلان قەلئەسىنىڭ يىلانلىرى، قىرىقسۇنىڭ توڭگۇزلىرى كىرسە كىرىدۇكى، سىلەر كىرەلمەيسىلەر. مەمەتمۇ پات يېقىندا سىلەرنى ئۆلتۈرمەيدىغان بولسا، مەن ئۇنىڭدىن رازى بولمايمەن ... بولمايمەن. رازى بولمايمەن، بىلدىڭلارمۇ؟

دېھقانلار ھۆرى ئاننىڭ سۆزلىرىنى بىرنى مىڭ قىلىپ سۆزلىشەتتى، مەيلى ياخشى، مەيلى يامان گەپ بولسۇن، ئويلىشىپمۇ كۆرۈشمەيتتى. سۆزلىگەنلىرىدىكى ئاۋازلىرىدىن، چىرايلىرىنىڭ ئۆزگىرىشلىرىدىن ھېچ نەرسىنى بىلىپ بولمايتتى. توغرىسىنى ئېيتقاندا، بۇ ۋەقەلەرگە نىسبەتەن قانداق قىلىشلىرىنى بىلىشەلمەيتتى.

40

قارا ئىبراھىمنىڭ ئۆلۈكىنى بىر ئاتقا ئارتىپ ناھىيەگە ئەكېلىشتى ۋە ناھىيەنىڭ قەبرىستانلىقىغا كۆمۈشتى.

ناھىيە تاغلارنىڭ ئېتىكىگە، بىر جىرا باشلانغان تۇزلەڭنىڭ تۈگىگەن يېرىگە جايلاشقان بولۇپ، ناھىيەنىڭ غەرب تەرىپىدە بىر دۆڭ بار ئىدى. دۆڭنىڭ تۈۋىدىن ساۋرۇن دەرياسى سۈپسۈزۈك ئاقاتتى. دەريانىڭ ئۈستىدە ئاق كەفەنىك[1] تاشلىرىدىن ياسالغان كۆۋرۈك چىمەنلىكنىڭ، سۈنىڭ ئۈستىگە يېپىشتۇرۇلغان چىرايلىق ئويۇنچۇق كۆۋرۈكلەرگە ئوخشايتتى. ئەرمەنلەر تاشلاپ كەتكەن مەھەللە خارابلىشىقا قاراپ يۈز تۇتقانىدى. ھازىر بۇ يەردە شەرقىي ئاناتولىيەدىن كۆچۈپ كەلگەن كۇردلار ياشايتتى، ئۇلار ناھىيەدە بولۇۋاتقان ھېچقانداق ۋەقەگە ئارىلاشمايتتى. سوقما تاملىق ئەرمەن ئۆيلىرىدە ئولتۇراقلاشقان كۇردلارنىڭ مەھەللىلىرىدە دائىم دېگۈدەك كۇردچە ۋارقىراش ـ جارقىراشلار ئاڭلىنىپ تۇراتتى. ھەر كۈنى كەچقۇرۇنلۇقى چوقۇم كۇردلار تاش ـ توقماقلارنى كۆتۈرۈشۈپ بىر ـ بىرى بىلەن سوقۇشاتتى. قوللىرى سۇناتتى، باشلىرى يېرىلاتتى، ناھىيەنى باشلىرىغا كىيىشەتتى. ناھىيەدىكىلەر بۇ سوقۇشۇشلارغا ئۆگىنىپ قېلىشقانىدى.

قەدىمكى ئەرمەن مەھەللىلىرىدە يوغان زەيتۇن دەرەخلىرى، ئەنجۇر دەرەخلىرى ئىسسىقتا توپلارغا كۆمۈلۈپ، قۇرۇپ قاقشال بولۇپ تۇراتتى. خارابلاشقان ئەرمەن مەھەللىلىرىدە خارابلەرنىڭ ئارىسىدا ئەپيۇن گۈللىرى. ئەپيۇن گۈللۈكلىرى ئارىسىدىكى ئۇزۇن قارا يىلانلار بىر ـ بىرىگە چىرمىشىپ يېتىشاتتى. ئەپيۇن گۈللىرى ئېچىلىش بىلەن مەھەللە گۇزەللىشىپ كېتەتتى. ھەربىلەرنىڭ، كېپىنەكلەرنىڭ، قىزىل يىلانلارنىڭ ئويۇنلىرى

① كەفەنىك ـــ بىر خىل قاتتىق تاش.

ئەپيۇن گۈللىرى تۆكۈلۈپ كەتكۈچە داۋام قىلاتتى.

ناھىيەنىڭ ئۇستىنى ھەر كۈنى نامازدىگەردىن كېيىن بوز رەڭ بۇلۇتتەك، بارغانسېرى يۇقىرى كۆتۈرۈلىدىغان، كېڭىيىدىغان، ئادەمنى نەپەس ئالدۇرمايدىغان بىر چاڭ ـ توزان قاپلاپ تۇراتتى. ئۆيلەرنىڭ، دۇكانلارنىڭ ئىچى، ئادەملەرنىڭ كىيىملىرى، يوغان شېغىل تاشلار تۆكۈلگەن پىيادىلەر يوللىرى قېلىن توپا قاتلىمى ئاستىدا قالاتتى. يىراقتىن قارايدىغان بولسا ناھىيە قىزىل خىشلىرى، گۈللىرى ئېچىلغان ئەپيۇن باغچىلىرى، زەيتۇن، ئەنجۇر، چىنار، پەنجىرىلەردىكى ئەينەكلىرى، كۆۋرۈكى ۋە يالپۇزلۇقلىرى بىلەن ئاپپاق — داغسىز ھالىتىدە كۆرۈنەتتى.

ئاغزى ـ بۇرنى چاڭ باسقان ئادەملەر توختىماستىن سۆزلىشەتتى. بىر ـ بىرىنى ئىتتىرىشەتتى. خىزمەتچىلەر، ئاغىلار، بايلار نازىپ ئوغلىنىڭ ئاشخانىسىدا باشلىرىنى بىر يەرگە قىلىشىپ قىزىق پاراڭغا چۈشەتتى. قول ئىلكىدە بارلار، ھۇنەرۋەنلەر بولسا تەۋپىقىنىڭ قەھۋەخانىسىدا ئولتۇرۇپ چاي ئىچىشەتتى. ئۇنىڭدىن باشقا، بازار بولۇۋاتقان يەرلەردە بىكار ئايلىنىپ يۈرگەن دېھقانلار ...

ئادەملەر بىر ـ بىرىنىڭ ھەرقانداق ئىشىنى بىلەتتى. بۇ ناھىيەدە يوشۇرۇنۇپ قالغان ھېچقانداق نەرسە يوق ئىدى. ئازىپ سايىم بەگ بىلەن ئىدرىس ئوتتۇرىسىدىكى ئۇرۇشنى، ئازىپ سايىم بەگنىڭ ئوت قويۇشىنى، ئىدرىسنىڭ يامان ئەھۋالىنى ھازىرغىچە بەلكى مىڭلاپ كىشى سۆزلەشكەندۇ. بۇ ئۇرۇشنى داستاندەك سۆزلىشەتتى. ئەلى ساپا باي بىلەن ۋايۋاي دېھقانلىرى ئوتتۇرىسىدىكى ئۇرۇشنىمۇ ئەڭ ئىنچىكە يەرلىرىگىچە زىغىرلاپ سوراپ بىلىشەتتى. ھەر ئىككى ئۇرۇشنىڭ ئاقىۋىتىنى زور ھاياجان بىلەن كۈتۈشەتتى. كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئازىپ سايىم بەگ ئۆز خوتۇنىنىڭ ئىنىسىنى ئېتىزلىرىنى بەرمىگەن چېركەسلەر بىلەن بىللە قارچالىلىققا ھەيدىۋەتكەن ۋە قامچا بىلەن ئۇرۇپ

ئۆلتۈرۈۋەتكەندى. بۇنىڭ سەۋەبىنى ھېچكىم بىلمەيتتى. بەزىلەرنىڭ دېيىشچە، ئۇ چېركەسلەرگە ئىچىنى ئاغرىتىپ، ئۇنىڭغا قارشى قويغانمىش. ئازىپ سايىم بەگ بولسا غەمخور خوجايىن بولغىنى ئۈچۈن مانا ساڭا ئەمىسە، دەپتۇمىش. يەنە بەزىلەرنىڭ ئېيتىشچە، ئوتتۇرىدا بىر خوتۇن دەۋاسى بارمىش. ھەر خىل سەۋەب كۆرسىتىشەتتى، بىراق ئەملىيەتتە كۆرۈلگىنى ياش يىگىتنىڭ ئازىپ سايىم بەگنىڭ قامچىسى ئاستىدا جىغانلىقلارنىڭ تىكەنلىرى ئارىسىدا جان بەرگەنلىكى ئىدى.

ئەلى ساپا بەگ بۇنىڭدىن كېيىن ۋايۋايلىقلارنى نېمە قىلماقچى؟ ھازىر قايسى خىلدىكى قورقۇتۇش ئۇسۇلىنى قوللانماقچى؟ ھەركىم ھەرنېمە دېيىشەتتى ۋە بۇنىڭدىن كېيىن ئۇنىڭ قانداق قىلىشى، دېھقانلارنىڭ بۇنىڭغا قارشى قانداق ئىشلارنى قىلىشلىرى ھەققىدە زور قىزىقىش بىلەن تالاش ـ تارتىش قىلىشاتتى.

دېھقانلارنىڭ ئاخىرقى ھەربىكەتلىرى ھەممە ئادەمنى ھەيران قالدۇرغان، ناھىيەدىكى ھېچقانداق كىشى بۇ ۋەقەلەر ھەققىدە بىر ـ ئىككى كۈن ھېچقانداق خۇلاسىگە كېلەلمىگەنىدى. ئەلى ساپا بايىنىڭ خامانلىرىنىڭ كۆيۈپ كېتىشى، ئاتلىرىنىڭ ئوغرىلىنىشى يېڭى ئەھۋال ئىدى. دېھقانلارنىڭ مۇنداق ھەربىكەتلەرنى قىلغۇدەك كۈچىمۇ ۋە ئادەتلىرىمۇ يوق ئىدى. ئۇنداق بولسا بۇ نېمە؟ نېمە ئۈچۈن؟

مەمەت ئاۋاقنىڭ قايتىدىن تاغلارغا چىقىشىمۇ ئاجايىپ بىر ۋەقە ئىدى. ھازىرغىچە ناھايىتى كۆپ قاراقچى ئۆز ئىشلىرىنى قىلىپ، خالىغان يەرلىرىگە بارغاندىن كېيىن بېشىنى ئېلىپ كەتكەن، كۆزدىن غايىب بولغاندىن كېيىن ئىككىنچىلەپ تاغلارغا قايتىپ كەلمىگەنىدى. ئۇزاق يىللاردىن كېيىن بەلكى بۇ قاراقچىلارنىڭ بىر ـ ئىككىسى قايتىپ كەلگەن بولۇشى ھەم مۇمكىن، بىراق ھېچكىم ئۇلارنىڭ يۈزىگە قارىمىغان ! قايتىپ كەلگەن قاراقچىلارنىڭ ئەڭ لۈكچىكىمۇ تۆت ـ بەش كۈن، ئەڭ

كۆپ دېگەندە ئون بەش كۈندىن كېيىن ئۆلتۈرۈلگەنىدى. بۇ مەمەت ئاۋاق بولسا تاغلارغا بۇركۈتتەك تېز كەلگەن، قارا ئىبراھىمدەك بىر كونا قاراقچىنى دەسلەپكى ئۇرۇشتىلا ئۆلتۈرگەن، بىر توپ ژاندارمىنى ياردار قىلغان ۋە ئۇنىڭدىن كېيىنلا كۆزدىن غايىب بولغانىدى.

ئەلى ساپا بايدىن باشقا ھەممە ئادەم ۋايۋاي دېھقانلىرىنىڭ تىرىلىشلىرىنى، قارشى تۇرۇشلىرىنى مەمەتتىن كۆرەتتى. مەمەت ھەققىدە ھەر خىل گەپ تاپاتتى، بىراق ياكى چۈقۇر ئوۋادا، ياكى تاغلاردا ئاسىم چاۋۇشتىن باشقا مەمەتنى كۆرگەن بىرمۇ ئادەم يوق ئىدى. ئاسىم چاۋۇش مەمەتنىڭ دىققىتىدىكى ئادەمى ئىدى. ئۇنىڭغا چېقىلالمايتتى. كىم بىلىدۇ، بەلكى تاغلاردا يۈرگەن مەمەت بولماستىن، مەمەتنىڭ ئىسمى بىلەن بۇلاڭچىلىق قىلىپ يۈرگەن بىرىدۇ. لېكىن، ئۇ مەمەت بولمىغان تەقدىردە مۇنداق سوقۇش قىلالامتى؟ بىر پولك ژاندارمىنى ئالدىغا سېلىپ توروس تېغىدىن چۈقۇر ئوۋاغچە قوغلىيالايتتىمۇ؟

مىلتىقلىرىنى، ئاياغلىرىنى تاغلاردا تاشلاپ كەلگەن، قېچىشتىن ئىمانلىرى ئۇچقان ژاندارمىلار جان قايغۇسىدا « يا خۇدايىم، ئۆلدۇق ! » دېيىشىپ ناھىيەگە تولۇپ كەتكەنىدى. ئۇلار: «شۇ مەمەت ئاۋاقنىڭ قولىدا ئۆلمىدىغان بولدۇق، يائاللا !» دېيىشەتتى.

مەمەت ئاۋاق ژاندارمىلارغا قارشى بەش ياكى ئون كىشى بىلەن كەلمەيتتى، يەردىن ئۇنگەندەك، ئاسماندىن چۈشكەندەك، يۈزلەپ ئادەم ئۇنىڭغا ئەگىشىپ كېلەتتى. خۇددى ئۇنىڭ قويىندا بىر پارچە چاقماق باردەك بىلىنەتتى ...

ئەلى ساپا باي ناھىيەدە تەۋپىقنىڭ قەھۋەخانىسىدىن نازىپ ئوغلىنىڭ ئاشخانىسىغا، ئۇ يەردىن ژاندارما ئىدارىسىگە، ئۇ يەردىن ناھىيەلىك ھۆكۈمەتكە، سوت ۋەكىلى، سىياسەتچى ئەخمەتنىڭ قېشىغا، سىياسەتچى ئەخمەتنىڭ قېشىدىن پوچتىخانىغا موكىدەك كىرىپ چىقاتتى.

قەلبىدىكى قورقۇش بارغانسېرى كۈچىيەتتى. دېھقانلارنىڭ قوزغىلىشلىرىنىڭ سەۋەبلىرىنىمۇ زادىلا تاپالمايتتى. ھېچقانداق سەۋەبنى جەزم قىلالمايتتى. ھېچقانداق سەۋەب ئۇنى ئىشەندۈرەلمەيتتى. مەمەت ئاۋاقمۇ؟ ئۇ ئەڭ ئاخىرقى ئېھتىمال ئىدى ... بۇ ئىشنى قىلسا يەنە شۇ ئارىپ سايىم بەگ قىلالايتتى. ئارىپ سايىم بەككە تايانماستىن دېھقانلار بۇ ئىشلارنىڭ ھېچبىرىنى ئىشقا ئاشۇرالمايتتى.

« بىزنىڭ دېھقانلىرىمىز، — دەيتتى ئەلى ساپا باي، — ئارقىسىدا قۇدرەتلىك بىر كۈچى بولمىسا ھېچقانداق ھەرىكەت قىلالمايدۇ. ئۇلار ھېچكىمگە ئىشەنمەيدۇ. ئەڭ مۇھىمى ئۆزلىرىگە ئىشەنمەيدۇ ... يالغۇز بىر مەمەت ئاۋاققا ئىشىنىپ خامانلىرىمغا ئوت قويالمايدۇ، ئاتلىرىمنى ئوغرىلىيالمايدۇ، ئادەملىرىمنى ئۆلتۈرەلمەيدۇ. بۇرادەرلەر، بىز ئىنتايىن دىققەت قىلىشىمىز كېرەك. مېنىڭچە بولغاندا، ھۆكۈمەت باشقا بىر خىل سىياسەت يۈرگۈزۈشكە باشلىدى. تۇنجى قېتىملىق ئويۇنىنى بېشىمنىڭ ئۈستىدە ئويناۋاتىدۇ. بۇرادەرلەر، دىققەت قىلايلى، بۇ ئىشلارنى ئارىپ سايىم بەگ قىلدۇرۇۋاتىدۇ. ئۇنىڭ چۈقۇر ئوۋادا دېھقانچىلىق مەيدانلىرىغا ئىگە بولۇۋېلىشىنىڭ سەۋەبىنى ئەمدى چۈشىنىۋاتىمەن. ئۇلارنىڭ دېھقانچىلىق مەيدانلىرىغا، مال - مۈلۈككە نېمە ئېھتىياجى بولاتتى؟ ... پۈتۈن تۈركىيە ئۇلارنىڭ ئەمەسمۇ؟ جۇمھۇرىيەتنىڭ ئادەملىرىنىڭ يەر ئىگىسى بولۇشلىرىنىڭ سەۋەبى مانا ئەمدى چۈشىنىشلىك بولدى، ھازىر چۈشىنىلمەكتە. مۇدانىيەدە ژەيتۇنلۇقلارنى ئىشغال قىلىشلىرىنىڭ، ئېگەيدە دېھقانچىلىق مەيدانلىرىنى قۇرۇشلىرىنىڭ سەۋەبى ئاشكارىلاندى ... مانا ھەممىسى چۈشىنىشلىك بولدى. ئىنقىلاب ئاخىرلاشمىدى. جۇمھۇرىيەتنىڭ ئادەملىرى ھەر خىل باھانە بىلەن ئاناتولىيەگە تارقىلىشتى. ئالدى بىلەن تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىدۇ. كېيىنچە قاتتىق زەربە بېرىدۇ، دېھقانلارنى خوجايىن قىلىشىدۇ. ئىنقىلاب چوڭىيىدۇ،

تەرەققي قىلىدۇ، بۇ ئىشلار ئارىپ سايىم بەگنىڭ كاللىسىدىن چىقىدۇ. مەمەت ئاۋاقمۇ ئۇنىڭ كاساپىتى.»

ئەلى ساپا باينىڭ بۇ گەپلىرىنى ئاڭلىغانلار ئۇنىڭ بىلەن ھېچقانداق مۇنازىرىلەشمەيتتى، جىم تۇرۇشاتتى. ئەلى ساپا باي ھەقلىق بولۇشى مۇمكىن، جۇمھۇرىيەت يېڭىلىقلارغا قاراپ يۈزلەنمەكتە ئىدى، بۇنىسى ئېنىق. يېڭى ئىنقىلابنىڭ پۇراقلىرى بىلىنەر ـ بىلىنمەس ئەنقەرەدىن ئۇچۇپ كەلمەكتە ئىدى، بۇ ھەم ئېنىق.

نەچچە كۈننىڭ ئىچىدە ئەلى ساپا باي ئۆزىنىمۇ، ناھىيەدىكى ئاغىلار ۋە بايلارنىمۇ بۇ ئىشنى ئارىپ سايىم بەگنىڭ قىلىۋاتقانلىقىغا ئىشەندۈرۈپ بولدى. ئارىپ سايىم بەگ بۇ ئىشنى نېمە ئۈچۈن قىلاتتى؟ يۇقىرىدىن بىرەر بۇيرۇق بارمۇ؟ ياكى ئۆز بېشىمچىلىق بىلەن قىلىۋاتامدۇ؟ مانا بۇنىڭغا جاۋاب بېرىشەلمەيتتى، بىر ـ بىرىنىڭ قۇلاقلىرىغا پىچىرلىشاتتى. لامپىلارنىڭ خۇنۈك يورۇقىدا تاڭ ئاتقۇچە ئۇخلاشمايتتى، سۆزلىشەتتى.

دەل شۇ چاغدا ئارىپ سايىم بەگ ناھىيەگە يېتىپ كەلدى. ناھىيە جىمجىتلىقىغا چۆمدى، قورقۇشتى، ئاغىلار ۋە بايلار ئۆتلىرى تېشىپ، قوللىرىنى قوۋۇشتۇرۇپ ئاران دېگەندە ئۇنىڭ ئالدىغا بېرىشتى. ئارىپ سايىم بەگ ناھىيەدىكى بۇ ئېغىر ھاۋانى، قورقۇش كەيپىياتلىرىنى شۇ ھامان سېزىۋالدى:

ـــ مەمەت ئاۋاقمۇ؟ ـــ دەپ كۈلدى، ـــ ئۇ بىر بىچارە بالا ئىكەن، ئۇنىڭدىن شۇنچىلىك قورققان بارمۇ؟ جۇمھۇرىيەتنىمىز ئىنتايىن قۇدرەتلىك، بىر مەمەت ئاۋاق ئەمەس، مىڭلاپ مەمەت ئاۋاق بولسىمۇ بىر چېكىشتە يەقتىۋېتىدۇ، پەسەنت قىلماڭلار، قېرىنداشلىرىم.

يىغىلغانلارنىڭ ئىچىدىكى قارا تاغلىق ئوغلى مۇرتىزا ئاغا:

ـــ چۈشەنسەك ئەمەس، بىراق ئادەمنىڭ ئىچىنى ئىلەشتۇرىدۇ، بۇ مەمەت ئاۋاقمۇ ھېچ نەرسە ئەمەس، بىراق

دېھقانلارنىڭ كۆزىنى ئېچىپ قويىدۇ، دېھقانلارنى كۈشكۈرتۈپ بىزگە قارشى تۇرغۇزىدۇ، دېھقانلارنى قوزغايدۇ. ئاغىلىرىمىزغا، بايلىرىمىزغا، ھەمايىچىمىز بولغان جۇمھۇرىيىتىمىزگە قارشى قۇتراتىدۇ. دېھقانلار ئاغىلارنىڭ ئاتلىرىنى ئوغرىلاشنى، خامانلىرىغا ئوت قويۇشنى، ئادەملىرىنى ئۆلتۈرۈشنى ئۇنىڭدىن ئۆگەندى. ئەگەر سەن راۋۇرۇس، ھەقىقي بىر دېھقانچىلىق مەيدانى قۇرماقچى بولساڭ، بۇگۈن بىزگە ... ئەتە ساڭا ... دېدى ۋە تىلى كالۋالىشىپ قالدى.

ـــ ھە، مەن نېمىنى قۇرۇۋاتىمەن؟ ـــ دەپ ۋارقىرىدى ئارىپ سايىم بەگ.

ـــ ياق، ياق، شۇنداق دېمەكچىمەنكى، بەلكى تەتقىقات ... بەلكى مەسلىھەتتۇ ...

ـــ نېمە؟ سىز ساراڭمۇ؟ ئۇ يەرلەرگە مەن بايلىق تۆكتۈم. مېنى دېھقانچىلىق بىلەن ئوينىشۋاتىدۇ دەپ ئويلاۋاتامسىز؟

ـــ يوقسۇ ... ئۇنداق ئەمەس، ئەپۇ قىلىسىلا، بەگ، خاتا چۈشىنىپ قالدىلا ... مەن ئۇقتۇرالماي قالدىم ...

ئۇ يەردىكىلەرمۇ:

ـــ بۇ مۇرتىزا ئاغا ھېچقانداق ۋاقىتتا ھەرقانداق بىر ئىشنى ئۇقتۇرالمايدۇ، ـــ دېيىشتى.

ئەلى ساپا باي:

ـــ كەچۈرۈڭ، سىزنىڭ دېھقانچىلىق مەيدانىڭىز دۇنيادىكى ئەڭ زامانىۋى دېھقانچىلىق مەيدانلىرىدىن بىرى بولىدۇ. چۈقۇر ئوۋا ئەسىرلەر بويى سىزنىڭ بۇ ئېسىل خىزمەتلىرىڭىز بىلەن، خۇددى مۇستەقىللىق ئۇرۇشىدىكى قەھرىمانلىقلىرىڭىز بىلەن پەخىرلەنگەندەك پەخىرلىنىدۇ. سىزدەك ئېسىل بىر ئەۋلادنى ئۆز باغرىغا باسقانلىقى ئۈچۈن پەخىرلىنىدۇ ...

ئارىپ سايىم بەگ بىر بۇلۇڭدا تۇگۈلۈپ ئولتۇرغان بەستلىك مۇرتىزا ئاغىغا يېقىملىققىنا قاراپ قويغاندىن كېيىن:

ـــ رەھمەت، ئەلى ساپا باي، بۇ يۇكسەك ئىلتىپاتىڭىز ئۈچۈن

رەھمەت ئېيتمەن، دېمەك، مۇرتىزا ئاغا؟ — دېدى.

مۇرتىزا ئاغا ئورنىدىن دەس تۇردى، بايىنىڭ ئالدىغا كېلىپ ئۇنىڭ مۇرىسىنى سۈيدى.

— مېنى كەچۈرگىن، — دېدى ئۇ، — چوڭ خاتالىقىمنى كەچۈرۈڭ ! مەنمۇ دەل شۇ ئەلى ساپانىڭ دېگەنلىرىنى دېمەكچى بولغانىدىم ... ھەي، نېمە دېسەم بولار ... نېمە دېيىش كېرەك ... نېمە ...

يەنە مۇرتىزا ئاغىنىڭ تىلى كالۋالىشىپ، يۈزى قىزىرىپ كەتتى.

ئۇ يەردىكىلەر مۇرتىزا ئاغىنىڭ بۇ ئەھۋالىغا كۈلۈشتى، ئارىپ سايىم بەگ ئۇنى بەزلەش ئۈچۈن:

— ھودۇقماڭ، مۇرتىزا باي، نېمە دېمەكچى بولغانلىقىڭىزنى چۈشەندىم، — دېدى.

— چۈشەنگەنلىكىڭ ئۈچۈن خۇشال بولدۇم، — دېدى مۇرتىزا ئاغا، — چۈشەنمىسەڭ بولمايتتى، مەن تۇغقىشكەن بولاتتىم. ئائىلەم ۋەيران بولاتتى. مېنى خاتا چۈشىنىپ قېلىشىڭ مېنى ئۆلتۈرىدۇ، ئائىلەمنى، يۇرتۇمنى، ئۆيۈمنى ۋەيران قىلىدۇ. ئۆمرۈڭ ئۆزۈن بولسۇن. رەھمەت بەگ، قوللىرىڭنى سۈيۈپ قويايلا !

خاتىرجەم ئورنىغا بېرىپ ئولتۇردى، كۆڭلىدە ئىككىنچىلەپ مۇشۇنداق قاپقىنى يامان دۆلەت خىزمەتچىلىرى بىلەن سۆزلەشمەسلىككە قەسەم ئىچەتتى. بۇلار كاللا دېسە پاقالچاق دەپ چۈشىنىدۇ، — دەيتتى ئىچىدە ئۆز - ئۆزىگە، — يائاللا، مۇشۇ ئەلى ساپانىڭ بولغىنى، گەپنى قانداق ياخشى توغرىلىۋەتتى - ھە؟ ...

ئارىپ سايىم بەگ ناھىيەدىكى مۇتنۇەرلەرنى بىر خىل ئەندىشىگە سېلىپ قويۇپ كەتتى. ئۇ كېتىش بىلەن قالغانلارنىڭ ئەندىشىلىرى، قورقۇنچلىرى بارغانسېرى كۈچەيدى. ئارىپ سايىم بەگ ناھىيەگە نېمە ئۈچۈن كەلگەن بولغىيدى؟ چوقۇم بىر سەۋەبى بار، ئەلۋەتتە !

تاغدىن چۈشۈپ نەچچە كۈندىن بېرى ناھىيەدە ئايلىنىپ يۈرگەن ھەمزە ئاغىنىڭ ھالىمۇ يۈرەكلەرنى ئېچىشتۇراتتى. كىرىدىغان بىرەر تۆشۈك، جېنىنى قۇتۇلدۇرغۇدەك ماكان ئىزدەيتتى، ناھىيەدە ھەر يەرگە قاتراپ يۈرەتتى. سوت ۋەكىلى سىياسەتچىنىڭ ئالدىدىن كوزان ئوغلى پەتھى بايىنىڭ ئالدىغا، ئۇ يەردىن پەخرى تەلۋىنىڭ ئالدىغا باراتتى. ھەر كۈنى ئەتىرەگە ئۈست - ئۈستىلەپ تېلېگرامما بېرەتتى. ناھىيە بازىرىدا سىقىم - سىقىم پۇللارنى خەجلەيتتى. ئەلى توكۇرنى ئارقىسىغا ئەگەشتۈرۈۋېلىپ پوچتىخانىنىڭ ئالدىدىن كۈن بويى ئايلىنالمايتتى. ئۇچراشقانلا ئادەمگە:

— ئۇ مېنى ئۆلتۈرىدۇ، ئۇ كاپىر، ئۇ مەن ئۈچۈنلا ئۇۋىسىدىن چىقىپ تاغلارغا قايتىپ كەلدى. قانداقمۇ قىلارمەن؟ دىنداشلىرىم، ماڭا بىر ئەقىل كۆرسىتىڭلار ! مەن قانداق قىلسام بولىدۇ؟ — دەيتتى ۋە كۆڭلىدىكىنى ئورنىدا تۇرۇپلا بىردەمنىڭ ئىچىدە سۆزلەپ بولاتتى:

— مەن زادى نېمە ئىش قىلدىم، شۇ دېھقانلىرىمغا نېمە قىلدىم؟ ! باشلىقسىز قاپتىكەن، باشلىق بولدۇم، كۆزۈڭلارنىڭ ئۈستىدە قېشىڭلار، مۇرەڭلەرنىڭ ئۈستىدە بېشىڭلار بار، دېمىدىم. دېھقانلار مېنى شۇنچىلىك ياخشى كۆرۈپ كەتتىكى، گەپ قىلمايلا قويايلا ! ئۇ قارنى تويماس قىزغانچۇق ئادەم بۇنى سېزىپ قاپتۇ. دېھقانلارنىڭ مېنى ئۆزلىرىنىڭ دادىسىدەك، جانلىرىدەك، بالىلىرىدەك ياخشى كۆرىدىغانلىقىنى ئاڭلاپتۇ، شۇنىڭ بىلەن يوشۇرۇنۇپ ياتقان تۆشۈكىدىن چىقىپتۇ ۋە بۇ يەرگە كەپتۇ. ئۇ دېھقانلارنى زادىلا ياخشى كۆرمەيدۇ. ئۇ دېھقانلارنىڭ جان دۈشمىنى ! خۇدا ھەققى، ئاغىلىرىمىزغىمۇ دۈشمەن. بولۇپمۇ ھۆكۈمىتىمىزگە ! ئۇ تېخى: « شۇ ھۆكۈمەتكە نېمە قىلىشىمنى ئۆزۈم بىلىمەن » دېگۈدەك. ئۇ دېھقانلارنى زادىلا ياخشى كۆرمەيدۇ. دېھقانلارنىڭ ياخشى كۈن كۆرۈشىنى خالىمايدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، مېنى ئۆلتۈرىدۇ. چۈنكى، مەن

دېھقانلارغا ياخشى كۈن كۆرسىتىمەن. مەن ئاغا بولغانلىقىم ئۈچۈن دېھقانلارنىڭ بىر قولى ياغدا، بىر قولى بالدا بولۇپ كەلدى. مانا شۇ سەۋەبتىن دېھقانلارغا ئۆچمەنلىك قىلىپ، مېنى ئۆلتۈرىدۇ ...

ئۇنىڭ ئارقىسىدىن ئەلى توكۇر يىغلامسىراپ ئۇنىڭ سۆزلىرىنى قۇۋۋەتلەپ بېرىدۇ:

— ئۆلتۈرىدۇ، ئاھ كاپىر، ئاغىمزنى ئۆلتۈرىدۇ، مېنىمۇ ئۆلتۈرىدۇ ...

بىر كۈنى ناھىيەگە ۋالىي كەلدى، ئاغىلارنى، بايلارنى، خىزمەتچىلەرنى ھاجى خەلىل ئاغىنىڭ ئۆيىگە توپلاپ سۆز قىلدى. ئەنقەرەگە بېرىلگەن تېلېگراممىلار ھەققىدە توختالدى. بۇنىڭدىن كېيىن مۇناق ئىشلارنى زىنھار قىلماسلىقى كېرەك. ئەنقەرە بۇ تېلېگراممىلارغا بەك خاپا بولغانىدى.

— بۇ ناھىيەنى توپقا تۇتىمەن ! — دەپ ۋارقىرىدى ۋالىي، — ھەممىڭلارنى سۈرگۈن قىلىمەن، تاكى قىزانغىچە ھەيدىۋېتىمەن ... ھېلىقى مەمەت ئاۋاق دەمدۇ، بىرى پەيدا بوپتۇ، ئۇنىمۇ سىلەرگە تاپتۇرىمەن. تۇتۇپ بېرىسىلەر. ئەگەر ئاغىلار ھىمايە قىلمىسا، تاغدا قاراقچىلار ياشىيالمايدۇ. ئۇقتۇڭلارمۇ؟

يەنە مۇرتىزا ئاغا ئورنىدىن تۇرۇپ سۆزگە ئارىلاشتى:

— ئۇقۇشنىغۇ ئۇقتۇق، ئەمما بىز ھىمايە قىلمايمۇ تاغدا قاراقچى ياشاۋاتىدۇ. شۇ مەمەت ئاۋاقنى بىز ھىمايە قىلمىدۇق، خۇدا ھەققى، ئىللا ـ بىللا بىز ھىمايە قىلمايمىز. مۇشۇ كۈنگىچە بىز مۇشۇنداق دەپ ئويلايتتۇق. بىز ھىمايە قىلمىساق تاغدا قاراقچىلار ياشىيالمايدۇ دەپ ئىشىنەتتۇق. ۋالىي بەگ، ئۆزۈڭمۇ كۆرۈپ باق، بىزمۇ ھەيران قالدۇق. ئۇ ياشاۋاتىدۇ. قانداق ياشاۋاتىدۇ دېمەمسەن؟ ناھىيەمىزنىڭ ياخشى نامىنى بىر تىيىن قىلىپ ياشاۋاتىدۇ، دېمەك، ياشاۋاتىدۇ، ھەممىمىزنى ئۆلتۈرىدۇ، — يەنە ئۇنىڭ تىلى كالۋالىشىپ تەرگە چۆمدى.

— ئېتىڭىز نېمە؟ — دەپ سورىدى ۋالىي.

— مۇرتىزا ئاغا.

— سىز ئوچۇق سۆزلۈك، مەرد ئادەم ئىكەنسىز.

— مەرد ... ھەئە.

— سىز ماڭا شۇ مەمەت ئاۋاقنى تۇتۇشنىڭ ئامالىنى سۆزلەپ بېرىڭ.

— ۋالىي بەگ، بۇ ئىتنىڭ بالىسى تۇتۇلسىمۇ، تۇتۇلمىسىمۇ بولىدىغان ئىش بولدى. بۆرىنىڭ ئاغزى قانغا تەگدى. خەلقنىڭ كۆزى ئېچىلدى، بۇنىڭدىن كېيىن بۇ دېھقانلار بىزنىمۇ، ھۆكۈمەتنىمۇ تىنچ قويمايدۇ. بۇلارنىڭ ھەممىسى مەمەتنىڭ كاساپىتىدىن بولۇۋاتىدۇ.

— مەن سىزدەك ئوچۇق سۆزلۈك ئادەملەرنى ياخشى كۆرىمەن، — دېدى ۋالىي.

— تولا ئوبدان، بۇ ساڭا مۇناسىپتۇر، — دەپ ماختاندى مۇرتىزا، — مەن دائىم مۇشۇنداق سۆزلەيمەن. يىكتەك ...

— كېلىڭ، يېنىمغا كېلىپ ئولتۇرۇڭ !

مۇرتىزا بېرىپ ئۇنىڭ يېنىدىكى كارىۋاتتا ئولتۇردى، قوللىرىنى تىزىنىڭ ئۈستىگە قويدى.

— ۋالىي بەگ، — دېدى ئۇ، — ساڭا بىر ھېكايە ئېيتىپ بېرەي، ئاندىن كېيىن ئۆز ئىشىمغا ماڭاي.

— قېنى سۆزلەڭ، قۇلىقىم سىزدە.

— مەمەت ئاۋاق ئۈستىدە سۆزلەيمەن، بۇنى شۇنداق چۈشىنىش كېرەك، ھېچكىم باشقىچە ئويلاپ قالمىسۇن. يىلاننى كىچىك چېغىدا مىجىپ تاشلاش كېرەك. مەمەت ئاۋاق چوڭىيىپ كەتتى. بەلكى شۇ تاغدا يېڭى پەيدا بولغان قاراقچى ئەسلىدە مەمەت ئاۋاق بولماسلىقى مۇمكىن. ئەمدى مەمەت ئاۋاقنى ئۆلتۈرەلمەيمىز، مەمەت ئاۋاق ئۆلمەيدۇ. توختاپ تۇرۇڭلار، مەن چۈشەندۈرۈپ بېرەي. يىلاننى بىلەمسەن، چوڭ يىلاننى؟ ئۇنىڭغا ئوخشاتساق خاتا بولماس.

— بىلىمەن، — دېدى ۋالىي.

— يىلان قانداق ئۆلىدۇ، بىلەمسەن؟
— بىلمەيمەن !
— بېشىنى تاش بىلەن ئۇرۇپ ئېزىۋېتسەن، ئۆلىدۇ، بۇ بىر خىلى !
— ھەئە، بۇ بىر خىلى، — دېدى ۋالىي.
— يىلاننى بوغۇپ ئۆلتۈرسەن، بۇ ئىككىنچى خىلى. ئۇنىڭدىن باشقا، يىلاننى ئېتىپ ئۆلتۈرسەن، بۇ ئۈچىنچى خىلى ! يىلان ھەر خىل ئۆلىدۇ ... ئاغرىپ ئۆلىدۇ، لەيلەك يەپ ئۆلىدۇ. ئۇنداقمۇ ئۆلىدۇ، مۇنداقمۇ ئۆلىدۇ. يەنە بىر خىل ئۆلۈش بار، بىلەمسىلەر؟

مۇرتىزانىڭ سۆزلىرى ۋالىيغا يېقىپ قالدى.

— يەنە قانداق ئۆلىدۇ؟
— يەنە قانداق ئۆلىدۇ دەپ سوراۋاتقىنىغا قارىمامدىغان ۋالىي بەگنىڭ ! بىر يىلاننىڭ يىڭنىسىنىڭ ئۈچىدەك يېرى جاراھەتلەنسە ... يىڭنىسىنىڭ ئۈچىدەك يارا دېگەن نېمە؟ بىر ئادەم ياكى بىر ھايۋاننىڭ يىڭنىسىنىڭ ئۈچىدەك يېرى جاراھەتلەنسە نېمە بولىدۇ؟ ھېچ نەرسە بولمايدۇ ! ئويلىنىپ يۈرمەڭلار، تېزلا ياخشى بولۇپ كېتىدۇ. ھالبۇكى بىر يىلاننىڭ يىڭنىسىنىڭ ئۈچىدەك يېرىدە جاراھەت بولسا ئۆلىدۇ. قانداق ئۆلىدۇ دېمەمسىلەر، مانا بۇنى سىلەر كۆرمىدىڭلار. بىلمەيسىلەر، بۇنى مەن بىلىمەن. يىلاننىڭ يىڭنىسىنىڭ ئۈچىدەك كىچىككىنە يارىسى بولسىلا سېرىق چۈمۈلىلەر ئۇ يارىغا ئولىشىدۇ. بىر كۈندىلا يىلاننى تېشىپ تۈگىتىۋېتىدۇ. ئەمدى چۈشەندىڭمۇ، ۋالىي بەگ؟

ۋالىي ئۇنىڭ كۆزلىرىنىڭ ئىچىگە تىكىلىپ تۇرۇپ ئويلايتتى:

— شۇنداق، قۇلىقىم سىزدە.
— مانا شۇ مەمەت ئاۋاق، يىلاننىڭ بەدىنىدىكى ئەنە شۇ يىڭنىسىنىڭ ئۈچىدەك يارا.
— شۇنداق.

— ئەپەندىمگە شۇنى دەپ قويايكى: مەمەت ئاۋاق ئابدى ئاغىنى ئۆلتۈردى، ئۇنىڭ يەرلىرىنى دېھقانلارغا تارقىتىپ بەردى. بۇ يارىنى ئېچىۋەتتى. ئەمدى سېرىق چۈمۈلىلەر بەدەنگە ئولاشتى. مەمەت ئاۋاق مەيلى ئۆلسۇن، مەيلى ياشىسۇن، ئەمدى مەيلى بىز، مەيلى ھۆكۈمەت ئوڭايلىقچە قۇتۇلالمايمىز. بېشىمىز دەردتىن خالىي بولمايدۇ. دېھقانلار سېرىق چۈمۈلىلەرگە ئوخشايدۇ. ئەقىلسىز، يولسىز، تەرتىپسىز، ئەمما لېكىن بىر يەردە يىڭنىنىڭ ئۈچىدەك بىر يارا ئېچىلسىلا يەپ تۈگىتىۋېتىدۇ. ھازىر بىزنى بۇ مەمەت ئاۋاق تۈپەيلىدىن دەسلەپ بىردىن - بىردىن، كېيىنچە توپلاپ يەپ تۈگىتىشىدۇ. ۋالىي بەگ، سىزنىمۇ، بىزنىمۇ يوق قىلىشىدۇ. مەن يېزىلىقەمەن، دېھقان خەلقىمىزنىمۇ ناھايىتى ياخشى بىلىمەن. ئەپەندىم، پېقىر دېھقان خەقنىڭ يۈرىكىنى ئەڭ چوڭقۇر يېرىگىچە بىلىمەن. سىلەر ئەقىللىك، ئىنتايىن ئەقىللىك، ئوقۇش - يېزىشنى بىلىدىغان كاتتا ئادەملەر سىلەر. بۇلارمۇ ياخشى بىلىدۇكى، مەن ھاياتىمدا ھېچقانداق نەرسىدىن قورقمىغانىدىم. بىراق، شۇ مەمەت ئاۋاقتىن قورقۇپ ئۆتۈم تېشىپ كېتىۋاتىدۇ. ئۆلۈكىدىنمۇ، تىرىكىدىنمۇ ...

— مۇبالىغە قىلىۋەتتىڭىز، مۇرتىزا باي.
— سەن شۇنداق دەپ ئويلاۋەر، شۇنداق دەپ ھېسابلاۋەر، ۋالىي بەگ، مەن ھازىردىن تارتىپ ئۆزۈمنى ئۆلدىگە چىقىرىۋەتتىم. سېرىق چۈمۈلىلەر بەدىنىمدە ئۆملەشكە باشلىدى.
— مۇبالىغە قىلىۋەتتىڭىز.

مۇرتىزا ئاغا ۋارقىراشقا، غۇلاچلىرىنى كېرىپ، قوللىرىنى پۇلاڭلىتىشقا باشلىدى:

— ۋاللاھى - بىللاھى، خۇدا ھەققى، ئەلى ساپا بايىنىڭ بېشىغا كەلگەن كۈلپەتلەرمۇ مەمەت ئاۋاقتىن كەلدى. سېرىق چۈمۈلىلەرنىڭ ئىشى ... ئەلى ساپا باي نېمە دېسۇن، قانداق ئويلىسا ئويلاۋەرسۇن، سېرىق چۈمۈلىلەرنىڭ ئىشى.

— مۇرتىزا ئاغا، يۈرىكىڭنى دەھشەتلىك بىر خىل قورقۇش چىرمىۋاپتۇ، — دېدى ئەلى ساپا باي، — مۇبالىغىلەشتۇرۇۋەتتىڭ. بىر بىچارە بالىنى كۆز ئالدىمىزدا زورايتىۋاتسەن.

— سەن شۇنداق دەپ بىلمىۋەر، — دېدى مۇرتىزا، ئۇ قاتتىق تەرلىگەن، بويۇن تومۇرلىرى كۆپۈپ كەتكەنىدى، — سەن شۇنداق دەپ ئويلاۋەر. يېقىندا بارلىق دېھقانچىلىق مەيدانلىرى كۆيدۈرۈلىدۇ، پۈتكۈل ئاغىلار ئۆلتۈرۈلىدۇ. بارى - يوقمىز بۇلاڭ - تالاڭ قىلىنىدۇ، شۇ ۋاقىتتا كۆرىسەن. ھازىرچە سەن شۇنداق پەرەز قىلىۋەر، ھېلىقى سېرىق چۈمۈلىلەر ...

كەچ كىرگۈچە سۆزلىشىشتى. كۈلۈشتى، ئاخىرقى قارارغا كېلىشتى، ۋالىي بۇندىن كېيىن ناھىيەدىن ئەنقەرەگە خاتىرجەملىكىنى بۇزىدىغان ھەرقانداق تېلېگراممىنىڭ بېرىلمەسلىكىنى، ئەرز ۋە خەت - چەكلەرنىڭ ئەۋەتىلمەسلىكىنى خالايتتى. ئاغىلار، بايلار بۇنداق ئىشلارنىڭ زادىلا بولمايدىغانلىقى ھەققىدە ۋالىيغا سۆز بەردى. ۋىجدانەن قاتتىق ۋەدە بېرىشتى:

— شۇ بىچارە بالىنى بۇنداق زور، ۋەھىمىلىك قىلىپ كۆرسەتمەڭلار، — دېدى ۋالىي، — بۇ مەملىكەت چېقىرچالىنى كۆرگەنىدى. توروس تاغلىرى گىزىك تۇراننى، قارا يىلاننى، يوزچۇنى، چوت دەلەكنى، كۇرد رەشىتنى كۆرگەن. پات ئارىدا مەمەت ئاۋاقنىڭ ئۆلۈكى بۇ ناھىيەنىڭ كوچىلىرىدا سۆرىلىدۇ.

ۋالىي ماشىنىسىغا ئولتۇرۇپ چاڭ - توزان ئىچىدە ناھىيەدىن ئايرىلدى.

ھاكىم شۇ كېچىسىلا ھەمزە ئاغىنى چاقىردى:

— دەرھال يېزىڭىزغا كېتىڭ، يېقىنقى كۈنلەردە ناھىيەگە ھەرگىز كىرمەڭ، ناھىيەنىڭ مەنىۋى كەيپىياتىنى بۇزىسىز. گەپ قىلمىسا ھەركۈنى ئەنقەرەگە تېلېگراما ئەۋەتىسىز، چوڭلىرىمىزنىڭ بېشىنى ئاغرىتمىسىز، بۇ نېمە قىلىق؟ بۇندىن كېيىن ئەنقەرەگە ھەرقانداق تېلېگراما ئەۋەتىشكە بولمايدۇ.

ھەمزە روھسىز ھالەتتە شۇنداق دېدى:

— ھاكىم بەگ، ئۇ مېنى ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ. ئاھ، مەن نەگە باراي، ئۇ مېنى ئۆلتۈرىدۇ.

ھاكىم بېشىنى لىڭشىتتى، ھەمزەنىڭ دەردىگە ئورتاقلاشتى:

— ئۆلتۈرىدۇ، بۇنى بىلىمەن، سېنى ئۆلتۈرۈش ئۈچۈن غايىبتىن يەنە پەيدا بولۇپ قايتتى. بىلىشىنغۇ بىلىمەن، بىراق قولۇمدىن نېمە كېلىدۇ. ھۆكۈمىتىمىز بىزدىنمۇ ئاجىز، بىلىمەن. ئەمما ... ۋالىيمۇ ئۇنى تۇتۇشنى ۋەدە قىلدى. ئەمما، زادىلا كۆزۈم يەتمەيدۇ. ئىككى كۆزۈم، سۆلتانىم، ھەمزە باي ... تەقدىرگە تەن بېرىپ يېزىڭىزغا قايتىڭ ۋە ساقلاپ تۇرۇڭ. كۈنلەرنىڭ بىرىدە بىرەر مۆجىزە بولۇپ قالار ...

— ئاھ، ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ ...

شۇ كۈنى ھەمزە ئېتىغا مىندى، ئەلى توكۇرنى ئەگەشتۈردى، تاغقا قاراپ يول ئالدى.

نامازدىگەر ۋاقتى ئىدى. ناھىيە چاڭ - توزان ئىچىدە قالدى. سارغۇچ بىر خىل چاڭ تاغلارغا قاراپ ئۇچاتتى.

قىزىل، چاڭلىق ئانار گۈللىرىگە قونغان ھەرىلەر ... قېرى ئانار دەرىخىنىڭ غولىغا يېپىشىپ يۇقىرى شاختىكى بىر كېپىنەكنىڭ ئۆلۈكىگە قاراپ ئۆملەۋاتقان مىڭلاپ سېرىق چۈمۈلە ...

قاتتىق ئىسسىق ئىدى.

41

ئوسمان چوڭ شۇڭقار ئۈچۈن قۇربان بولالايدۇ.

مۇشتىكى ئاغزىدا، ئوڭ قولى تاپانچىسىنىڭ پاينىكىدە، ئوسمان چوڭ ئۆزىنى تىك تۇتۇپ خۇددى ئون بەش ياشلىق يىگىتتەك يېزىدا ئايلىنىپ يۈرەتتى، ئۇچراشقانلارغا بىرنەچچە ئېغىز سۆزلەپ قويۇاتتى. چاچلىرىنى سىلاپ قويۇاتتى:

— ئوسمان چوڭ مەمەت ئۈچۈن قۇربان بولالايدۇ. قورقماس

بۆرىگە، شۇڭقارىغا جېنىنى قۇربان قىلىدۇ ! قۇرۇپ قالغان دەرەخكە جان بەرگۈچىگە، يوپۇرماق چىقارتقۇچىغا جېنى قۇربان ! مەمەت ئۇچۇن ئوسمان چوڭ ھەممىنى قۇربان قىلالايدۇ ! — دەيتتى.

يېزىمۇ ئوسمان چوڭنىڭ خۇشاللىقىغا قېتىلاتتى:

— ۋايۇاي يېزىسى مەمەت ئۇچۇن ھەممىنى قۇربان قىلىدۇ. ئاناۋارزا تۇزلەڭلىكى، چۇقۇر ئوۋالىقلار مەمەت ئۇچۇن قۇربان !

ۋايۇاي يېزىسىدىكىلەرنىڭ ئەلى ساپا بايغا قارشى تۇرۇشلىرى، خامانلىرىغا ئوت قويۇپ، ئاتلىرىنى ئوغرىلاشلىرى پۈتكۈل ئاناۋارزا تۇزلەڭلىكىنى جانلاندۇرۇۋەتكەنىدى. ھەممە ئادەم بۇ ئىشنى مەمەتتىن كۆرەتتى. ھەتتا مۇسۇلمۇ ھەممە ئىشنى مەمەتنىڭ قىلغانلىقىغا ئىشەنگەنىدى. مەمەت ھەققىدە ھېكايىلەر، تەمسىللەر، ئەپسانىلەر، قوشاقلار يەنىلا تارقىلىپ كەتكەنىدى.

— ھېكمىتى ئۇلۇغ ئاللا، — دەيتتى ئوسمان چوڭ بىلەن پەرھات موللام، — بۇ خەقنى چۈشەنگىلى بولمايدۇ.

شۇڭقارىمىز تاڭ سەھەردىن كەچ كىرگۈچە ئادەملەرنىڭ تىلىدا داستان بولۇپ سۆزلەنمەكتە. بىراق، بۇنى يا ھۆكۈمەت تۈيمايدۇ، ياكى بىرەر ئاغا، بىرەر باي ئاڭلىمايدۇ. بۇ ئەقلگە سىغمىغان ئىشمۇ؟ ئاغىلارنىڭ، بايلارنىڭ، ھۆكۈمەتنىڭ شۇ دېھقانلارنىڭ ئىچىدە ئۆز كىشىلىرى ۋە تۇغقانلىرى يوقمىدۇ؟

بارلىقى بار، بىراق دېھقانلار تىل بىرىكتۈرۈپ، مانا مۇشۇنداق ئېغىزلىرىنى تىكىۋېتىشكەنىدى. ئۇنىڭ ئۇچۇن بىر ئېغىز سۆزمۇ چەتكە چىقىپ كەتمەيتتى.

پەرھات موللام بىلەن ئوسمان چوڭ بۇ گەپچى دېھقانلارنىڭ شۇنچىلىك ئاغزى چاڭ بولۇپ كەتكەنلىكىنى زادىلا چۈشەنمەيتتى. دېھقانلارمۇ بۇ ئىشلىرىنى ئۆزلىرى چۈشەنمەيتتى. ھازىر ژاندارمىلار ھەرقانداق بىر دېھقانىنى تۇتۇۋېلىپ تېرىسىنى تەتۈر سويسىمۇ، كۆزلىرىنى ئويسىمۇ

ئاغزىدىن مەمەت ھەققىدە بىر ئېغىز گەپ ئالالمايتتى.

— بۇ ئادەملەر ئاجايىپ، بەزىدە ئۇلارغا ئوت ـ چۆپ، ھەتتا چۈننىمۇ ئىشىنىپ تاپشۇرغىلى بولمايدۇ. بەزىدە جېنىڭنى تاپشۇرساڭمۇ ئۆز جېنىنى قۇربان قىلىپ سېنى قوغدايدۇ، — دەيتتى ئوسمان چوڭ.

دېھقانلارنى خوشاللىقىدىن ساراڭ قىلىۋەتكەن باشقا بىر ئىشمۇ بار ئىدى. ھەر كۈنى كېچىسى، دەل يېرىم كېچىدە ئەلى ساپا بايىنىڭ دېھقانچىلىق مەيدانى (ئېتىزلىرى) خۇددى ۋايۇاي يېزىسىدەك ئوققا تۇتۇلاتتى.

سەپچە ئاقساقال:

— ئۇ قېچىپ كېتىدۇ، ئەلى ساپا ئېتىزلىرىنى تاشلاپ ئاناۋارزا تۇزلەڭلىكىدىن قاچىدۇ، — دەيتتى.

ژاندارمىلار، ئەلى ساپانىڭ ئادەملىرى ھەر كۈنى ئېتىز بېشىدا كۆزەتتە تۇراتتى. دەل يېرىم كېچە بولغاندا قاراڭغۇلۇق ئىچىدىن، نەدىن كەلگەنلىكى نامەلۇم ئوقلار يېغىشقا باشلايتتى. بىردەمدىن كېيىن ئوق ياغدۇرغانلار يەر يېرىلىپ غايىب بولغانىدەكلا يوقاپ كېتەتتى. ئىزدىشەتتى، ئۇلارنى زادىلا تاپالمايتتى. ئەلى ساپا باي ھودۇققان ھالدا ئۇچ قېتىم ئارىپ سايىم بەگنىڭ ئالدىغا بارغان، بېشىغا كەلگەن كۈلپەتلەرنى سۆزلەپ بەرگەنىدى. ئارىپ سايىم بەگ بولغان ۋەقەنى ئاڭلاپ كۈلۈمسىرەپلا قويغانىدى.

— دېھقانلار قوزغالدى، بۇ توپتوغرا قوزغىلاڭ كۆتۈرگەنلىك، بىر خىل ئەكسىلئىنقىلابىي ھەرىكەت باشلانماقتا ! — دېگەنىدى.

ئارىپ سايىم بەگ يەنىلا كۈلۈمسىرەپ قويۇپ:

— دېھقانلار قوزغىلاڭ كۆتۈرەلمەيدۇ، تۈرك دېھقانلىرىدا ئۇنداق قابىلىيەت يوق، قوزغىلاڭ كۆتۈرەلمەيدۇ. ئۇلاردا بۇ خىل ئەنئەنە يوق، — دەپ جاۋاب بەرگەنىدى.

ئەلى ساپا باي « كۆيۈپ كەتكەن خامانلىرىمغا، ئوغرىلانغان

ئاتلىرىمغا، ھەر كۈنى ئوققا تۇتۇلغان ئېتىزلىرىمغا نېمە دەيسەن؟ » دېيەلمىگەنىدى. « بۇلارنىڭ ھەممىسىنى قىلغان تۇرك دېھقانلىرى بولماي، كىم؟ ياكى سىزمىدىڭىز ئارىپ سايىم بەگ ؟ بەلكى سىزدۇرسىز. دېھقانلار ئىنتايىن چوڭ بىر يەردىن مەدەت ئالماقتا، ئۇلار ناھايىتى مۇستەھكەم بىر قىياغا يۆلەنمەكتە. ئۇنداق بولمىسا بۇ تاپلار بەدەنلىرىنى تىلمۇتسەممۇ شۇ قىلغان ئىشلىرىمنىڭ بىرەرىنى قىلىشقىمۇ جۈرئەت قىلالمايتتى، بۇ قۇدرەتنى بەرگۈچى سىز بولۇشىڭىز مۇمكىن، ئارىپ سايىم بەگ ! پاشا بولۇشى مۇمكىن، باش ساقچىنىڭ جاسۇسلىرى بولۇشى ھەم مۇمكىن » دېيەلمىگەنىدى.

ئىنتايىن زور ئەندىشىگە چۈشكەنىدى. قارىمۇتۇق يۈزى چىپ ـ چىپ تەرلەپ كەتكەنىدى. كېچە ـ كۈندۈز تىنماستىن ئويلايتتى، تەرلەيتتى. يېزىلارغا بىرمۇنچە ئادەمنى كىرگۈزۈپ، بۇ ئىشنىڭ تېگى ـ تەكتىنى بىلىپ كېلىڭلار، دەيتتى. لېكىن، ھېچقايسىسى ئەقىلگە مۇۋاپىق بىرەر ئىشنى بىلىپ كېلەلمەيتتى.

« قىرىقلار تېغىدىن قىرىق باتۇر چىقىپ كەپتۇ. ئەلى ساپا باينىڭ خامانلىرىغا ئوت قويۇپتۇ، ئاتلىرىغا مىنىپ كېتىپتۇ، يەتتە باتۇرنى ئۇ يەرگە قويۇپتۇ ۋە: ھەر كۈنى يېرىم كېچىدە، ئەلى ساپا باي ئېتىزلارنى تاشلاپ كەتكۈچىلىك ئۇ يەرنى، ئۇ كاپىر دىنسىزنىڭ تۇرالغۇسىنى ئوققا تۇتسىلەر، دەپتۇ. لېكىن، ئۇلار كۆرۈنمەيلا، ھەر كېچىسى ئوققا تۇتىدىكەن. كۆرۈنمەستىن چىقىپ كېتىدىكەن» دېگەن گەپلەر كېلەتتى.

ئەلى ساپا باي غەزىپىدىن غالجىرلىشىپ كەتتى:

ـــ يالغان، پۈتۈنلەي يالغان، ـــ دەپ ۋارقىرايتتى، ـــ تېز ئارىدا ئۆيۈمنى ئوقىا تۇتقانلارنى تاپىمەن، چوقۇم تاپىمەن، ئاتلىرىمنى كىم ئوغرىلىغان، خامانلىرىمغا كىم ئوت قويغان بولسا، پات يېقىندا تېپىپ ئاشكارا قىلىمەن. دېھقانلارنى كىم قوزغىدى، كىم كۈشكۈرتتى، ھەممىسىنى ئوتتۇرىغا چىقىرىمەن. ئۇنىڭدىن كېيىن ئەنقەرەگە كېتىمەن. ئۇلار تېخى كۆرىدۇ،

ئۆيۈمنى ئوققا تۇتقان باتۇرلارنىڭ ئىشى ئەكسىلئىنقىلابىي ھەرىكەت بولماي نېمە؟ ئەنقەرەدە سورايمەن، شۇنداق سورايمەن: بىز بۇ ۋەتەننى شۇنىڭ ئۈچۈن ئازاد قىلدۇقمۇ؟ ئۆيلىرىمىزنى ئوقىا تۇتقان غايىبلارنىمۇ دۈشمەن بىلەن بىللە دېگىزغا تۆكۈۋەتتۇق دەپ ھېسابلىغانىدۇق. سورايمەن، ھەممىنى سورايمەن.

بۇ كەلگۈلۈكلەرگە نېمە دېگۈلۈك؟ كوزانغا، ئوسمانىيەگە، جەيھانغا، پاياسقىچە باردى. ئالدىغا ئۇچرىغانلىكى ئاغىغا بېشىغا كەلگەنلەرنى سۆزلەپ بېرەتتى، سەۋەبىنى سورايتتى. ھېچكىم ئۇنىڭ يۈرىكىگە سۇ سەپكۈدەك بىر سۆز ئېيتالمايتتى. پەقەت بىرلا ئاغا، يەنى جەيھان بەگلىدىكى يەر ئىگىسى، قېرى تۇركمەن بېگى كۈرد ئەلى ئاغا ئەقىلگە مۇۋاپىق بىر گەپ قىلدى:

ـــ ئەلى ساپا ئوغلۇم، سەن دېھقانلارنى قاتتىق قىيناپ قويغان ئوخشايسەن. بىر ئۆيگە مۇشۇكنىڭ ئاسلىنىنى سولاپ قوي ۋە توختىماستىن ئۇنى ئۇر. ئاخىر ئاسلان كۆزۈڭنى ئويۇۋالىدۇ. ئاسلانغۇ ئاسلان ... ئادەم بالىسى مۇشۇك ئاسلىنى ئەمەس. قانچىلىك قورقسا، شۇنچىلىك باتۇر بولالايدۇ. باشقا سەۋەبنى ئىزدەپ يۈرمە. سەۋەب مۇشۇ.

ئەلى ساپا باي بۇنىڭغىمۇ ئىشەنمەيتتى. چۈنكى، دېھقانلارنى بەش قولدەك بىلەتتى، قانچىلىك قىينىساڭ قىينا، قىينالغانسېرى ياۋاشلاپ كېتەتتى. بۇنى كۈرد ئەلى ئاغىغا دېيىدى. يۆلىنىدىغان مۇستەھكەم، زور كۈچى بولماي تۇرۇپ تۇرك دېھقانلىرى مۇنداق قوزغىلالمايتتى. تەلۈلەرچە خىيالىار، دېھقانلار قارشىلىقلىرىنىڭ سەۋەبىنى تاپالمىغانسېرى غەزەپلىنەتتى، غەزەپلەنگەنسېرى غالجىرلىشاتتى. ئۆزىنى يوقتىپ قويايتتى. ئېتىغا مىنەتتى، ئاناۋارزا يېزىلىرىغا باراتتى. يېزىنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئات ئۈستىدە تىك ئولتۇرۇپ ئەتراپىغا توپلانغان دېھقانلارغا:

« ۋايۋايلىقلارنى قان قۇستۇرىمەن، قان، قان ! قان دېدىم، قان !»

دەيتتى ۋە ئېتىنى ئۇزەڭگىلەيتتى. تەتۇر قۇيۇندەك ئېتىنى چاپتۇرۇپ ئاناۋارزا تۇزلەڭلىكىنى ئايلىناتتى.

« شۇ ھايۋانغا ئوخشايدىغان دېھقانلارمۇ، — دەپ ئويلايتتى ئۇ، — ئىتتىپاقلىشالايدۇ، ھەر كۈنى كېچىدە ئۆيۈمنى ئوققا تۇتالايدۇ، قوزغىلاڭ كۆتۈرەلەيدۇ. بىزدە ئىتتىپاقلىق يوق. قېنى ئاغا، بەگ ۋە ھۆكۈمىتىمىز ھالاك نېچۈك ئەلى ساپا باي، دەپ قويدىمۇ؟ مېنى يالغۇز يولۋاسىنىڭ ئاغزىغا تاشلاپ بەردى ... بۈگۈن ماڭا كەلگەن بولسا، ئەتە ئۇلارغا كەلمەسمۇ؟ كۆرۈپ تۇرسۇن ! قېنى مەن بۇ يەردە مەغلۇپ بولاي، ئۇلار قاراپ تۇرۇشسۇن ! ... پۈتكۈل چۇقۇر ئوڭا بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىندۇ.»

مېڭىسى توختىماي ئىشلەيتتى. دېھقانلارغا كۆرسىتىدىغان يامانلىقلارنى مېڭىسىدە پىشۇراتتى. ئەقىلگە، خىيالغا كەلمەيدىغان دەھشەتلىك ئىشلارنى ئويلاپ تاپاتتى، ئىجاد قىلاتتى.

دېھقانلارمۇ ئەلى ساپا بايىناڭ ئەندىشىسىنى، پەرىشانلىقىنى، ئۇمىدسىزلىكىنى سېزىشەتتى.

— ئوسمان چوڭ شۇڭقارغا ھەيران ... شەھلا كۆزلۈكومگە، باتۇرۇمغا، جاھانناڭ يارىشىقىغا، مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ يارلاق نۇرىغا ...

ئوسمان چوڭنىڭ ئۆيىگە كېچە ـ كۈندۈز ئۇنى كۆرۈش ئۈچۈن يىراق يېزىلاردىن ئادەملەر كېلىپ تۇرۇشاتتى.

— ئۇ، يوق، — دەيتتى ئوسمان چوڭ، — ئۇ بىر شۇڭقاردۇر، چىرايلىق قاناتلىق بۈركۈتتۇر. كېلىپ ئاناۋارزا چۆلىگە قوندى ۋە ئۈچۈپ كەتتى ... قۇش ئالغۇچى بۈركۈت تۇز ئويمانلىقتا نېمە قىلىدۇ، قىيالىقلارغا ئۇچۇپ كەتتى. ئۇنى تاپقان ئاتىغا، ئۇنى تۇغقان ئانىغا ئاپىرىن ! ئۇنى كۆرگەن كۆزلەرگە، ئۇ باسقان يوللارغا، سۇ ئىچكەن بۇلاقلارغا، ئۇنىڭ ئۈستىگە چۈشكەن نۇرلارغا، ياغقان يامغۇرغا، چىققان كۈنگە، قاراڭغۇلاشقان كېچىگە ئاپىرىن ! ...

ئادەملەر بويۇنلىرىنى ئېگىپ، بارلىق ئىستەكنى ئىچىگە يۇتۇپ يېزىلىرىغا قايتىپ كېتىشەتتى.

يالغۇز سەپەر سېرىقلا كەتمىگەنىدى.

— شۇڭقارىمنى كۆرىمەن دېدىمۇ، كۆرىمەن، — دەپ تۇرۇپلىۋالغانىدى. ئۇ ئۇچ كۈندىن بېرى ئوسمان چوڭنىڭ بوسۇغىسىدا ئولتۇرۇپ ساقلاۋاتاتتى.

سەپەر سېرىق نارلى قىشلاقتىن بولۇپ، ھېچكىمى يوق، ئۇنىڭ ـ بۇنىڭ ئىشىكىدە ئىشلەپ جان باقىدىغان، كالپۇكلىرى يېرىلىپ كەتكەن، كىرپىكلىرى بوز، چاچلىرى كىرپىنىڭ تىكىنىدەك دىڭ ـ دىڭ تۇرىدىغان، ئون توققۇز ـ يىگىرمە ياشلاردىكى يىگىت ئىدى.

— ئۇنى چوقۇم كۆرىمەن، جېنىمدىن تويدۇم. مېنى قوبۇل قىلىدىغانلا بولسا، ئۇنىڭ ئەتىرىتىگە كىرىمەن، — دەيتتى. ئوسمان چوڭ ھەرنېمە قىلىپ، ھەرنېمە دەپمۇ ئۇنى بوسۇغىسىدىن نېرى قىلالمىدى.

— مېنى قوغلىما، ئوسمان ئاغا، مەن جېنىمدىن بىزار بولغان ئادەممەن، تىرىك تۇرۇپ ئۆلگەنمەن، يا چىرايلىققىنا ئۆلىمەن، ياكى ئۇنى كۆرىمەن.

— ئۇنى كۆرەلمەيسەن، ئۇ بۇ يەردە يوق، — دەپ ۋارقىرايتتى ئوسمان چوڭ.

بىر كۈنى كېچىدە ئوسمان چوڭنىڭ ئۆيىگە ئۇستىبېشى پاتقاق مۇسلۇ تەلۋە كەلدى. پەرھات مۇللامنىمۇ چاقىرىشتى. پەرھات مۇللام مۇسلۇنى قۇچاقلاپ سۆيدى. سۇلايمانىنى، ئەخمەتنىمۇ سۆيدى:

— بالىلار، ياخشى قىلدىڭلار، ئاللانىڭ ئالدىدا يۈزۈڭلار يورۇق بولىدۇ.

زەينەلنى سورىدى، ئۇلار زەينەل ھەققىدە ھېچ نەرسە دېيىشمىدى. زەينەلنىڭ يوقاپ كېتىشىگە يېزىدىكى ھەممە ئادەم، ھەتتا زەينەلنىڭ خوتۇنىمۇ خۇشال بولغانىدى.

— زەينەل شۇڭقارنىڭ چۇقۇر ئوۋاغا كەلگەنلىكىنى ئەلى ساپاغا، ھۆكۈمەتكە دەپ قويغان بولاتتى، — دېدى ئوسمان چوڭ، — بۇگۈن دېمەيدۇ. ئەتە دېمەيدۇ، چىدىيالماستىن ئۆگۈنى چوقۇم دېگەن بولاتتى.

مۇسلۇ مەمەتنى كۆرمەكچى ئىكەنلىكىنى ئېيتتى، پەرھات موللام:

— ئۇنىڭ ھالى خاراب، — دېدى، — يېزىنى ۋەيرانە ھالدا كۆرۈش ئۇنى تۈگەشتۈرۈۋەتتى. ئۆزىگە كېلەلمەيۋاتىدۇ، جۆيلۈپلا تۇرىدۇ. ئۇنى كۆرمەيلا قويساڭلا ياخشى بولىدۇ.

— ئۇنى چوقۇم كۆرۈشۈم كېرەك. كۆرمىسەم بولمايدۇ. نېمە ئۈچۈن شۇنداق بولۇپ قالدى، كۆرۈشۈم كېرەك، — دەپ تۇرۇۋالدى مۇسلۇ.

— كۆرسۇن، — دېدى ئوسمان چوڭ، — مۇسلۇنىڭ ئۇنىڭدىن سورايدىغان سۆزى باردۇ. مۇسلۇغا قول قويغان شۇڭقارىم ئەمەسمۇ؟ ئۇنىڭغا قول قويۇپلا ئەلى ساپاغا قارشى چاقماقتەك چۈشكەن ئەمەسمىدى؟

تاڭ ئاتقۇچە تالاش ـ تارتىش قىلىشتى. شۇ سەۋەبتىن شۇ كۈنى يېرىم كېچىدە ئەلى ساپا باينىڭ ئۆيى ئوققا تۇتۇلمىدى.

ئاخىر پەرھات موللام سەل يۇمشاپ شۇنداق دېدى:

— بەش ـ ئالتە كۈندىن كېيىن كەلگىن، قەمەر ئانا بىلەن سەيران سېنى باشلاپ بارسۇن، شۇڭقارىمزغا ئۇلار قاراۋاتىدۇ، يارىسىغا دورا سۈركەۋاتىدۇ، بەلكى بەش ـ ئالتە كۈن ئىچىدە يارىسى ساقىيىپ قېلىپ بالا ھوشىغا كېلەر. بىراق، مەن ئۇنىڭ ئەھۋالىدىن ئەندىشە قىلىۋاتىمەن. ئۇنىڭ ئەھۋالى ياخشى ئەمەس.

— ئۇ ھېچ نەرسە بولمايدۇ، — دېدى مۇسلۇ.

پۈتكۈل ئاناۋارزا دېھقانلىرى ئەلى ساپا بايدىن كېلىدىغان كەلگۈلۈكلەرنى ساقلاپ تۇرۇشاتتى. بۇ ئەلى ساپا باي دېگەن بېشىغا چۈشكەن كۈلپەتلەرگە تۈگىشىپ كېتىدىغان ئادەم ئەمەس ئىدى. شۇڭلاشقا، قاراپ تۇرۇڭلار، قانداق جاۋاب قايتۇرارىكىن؟

پەرھات موللام بۇ ھەقتە مۇسلۇدىن سورىدى:

— قانداق جاۋاب قايتۇرسا قايتۇرسۇن، ئون ھەسسە، يۈز ھەسسە ئاشۇرۇپ ئەدىپىنى بېرىمىز. يېنىمىزدا، يېزىمىزدا ئۇ بار تۇرسا ... — دەپ گۇركىرىدى.

ئىسىسىق باشلاندى، پاشا ـ چۈشىنەر ياز كېچىلىرىنى ھەر خىل ۋېڭىلداشلار بىلەن تولدۇردى. يېزىدىكى بالىلارنىڭ ھەممىسى، چوڭلارنىڭ يېرىمى دېگۈدەك بەزگەك بولۇپ كەتتى. دېھقانلار سېرىق ئاپتاپتا، چوغدەك قىزىق توپىدا يېتىشاتتى. ئەتىگەندىن كەچكىچە بەزگەكتىن توڭلاپ دىر ـ دىر تىترىشەتتى. بەزگەكمۇ ھەر يىلقىدەك ئۇلارنى بوزەك قىلالمايتتى. بىر قىزىپ، بىر سوۋۇپ تۇرسىمۇ قەلبىدىكى خۇشاللىق تۇيغۇلىرى يوقاپ كەتمەيتتى. ئەلى ساپا باينىڭ ئۆيىدىن ھەر كۈنى خەۋەر كېلىپ تۇراتتى. خەۋەرلەر ۋايۋاي يېزىسىدىن بىردەمنىڭ ئىچىدە پۈتكۈل ئاناۋارزا تۇزلەڭلىكىگە تارقىلاتتى. مەمەت ئاۋاقنىڭ نەگە كەتكەنلىكىنى، نەلەردە يۈرگەنلىكىنى ھېچكىم بىلمەيتتى، ئەمما ئۇنىڭ خەۋىرىمۇ ئۇزۇلۈپ قالمايتتى. بىردەم كايرانلى تاغلىرىدا بىر زالىمنىڭ ئۆيىنى بۇلىغان، بىردەم ھاچىن تاغلىرىدا بىر پولك ژاندارمىنى ئالدىغا سېلىپ چۇقۇر ئوۋاغىچە قوغلاپ كەلگەن خەۋەرلەر ...

بۇ جەريانداً ئىدرىس بەگمۇ يېزىغا ئىككى ـ ئۈچ قېتىم كەلدى. ئاناۋارزا ئۇرۇشىدىن كېيىن ئۇ كېچىلىرى چۇقۇر ئوۋاغا بۆرىدەك ئۇنەتتى.

— خۇدا ھەققى، شۇڭقارنى كۆرمەن دەيتتى ـ دە، باشقا گەپ قىلمايتتى. ئوسمان چوڭ پەرھات موللامدىن سورايتتى، ئۇ بولسا:

— مۇمكىن ئەمەس، زادى بولمايدۇ، شۇڭقارنى بۇ ئادەم كۆرەلمەيدۇ، قانداق ئادەملىكى نامەلۇم، ئۇنىڭ ئۇستىگە بىر بەگ ـ دە، — دەپ ئۇنمايتتى.

— ئۇ ياماں بىر ئادەم بولسا، ئاغا بولسا، بەگ بولسا،

ھۆكۈمەت ئادەمى بولسا دېھقانلار ئۇنىڭغا ئىشىنەتتىمۇ؟ ئۇنىڭغا ئىشىنىپ شۇڭقارىمىزنىڭ تۇزلەڭلىكتە ئىكەنلىكىنى ئىدرىس بەگكە دەپ بېرەرمىدى.

— بۇ ئادەم ياخشى ۋە دوست ئادەمدۇ. مەيلى، بېرىپ كۆرسۇن، — دەپ پەرھات موللامغا قارشى چىقاتتى ئوسمان چوڭ، — ئۇ ياخشى ئادەم، ساپ دىل ئادەم، بەلكى شۇڭقارىمغا دەيدىغان گېپى باردۇ.

— ئۇنىڭ دەيدىغان گېپى يوق، — دەپ ۋارقىرىدى پەرھات موللام، — بۇ ئادەمنىڭ مەمەتنى كۆرۈشى خام خىيال. ئاڭلىدىڭمۇ ئوسمان ئاغا! قانداقلىقى نامەلۇم بىر ئادەم بۇ، قايسى ئەقىلسىز دېھقاندىن ئۇنىڭ تۇرغان يېرىنى بىلىۋالغان بولسا، شۇ كۆرۈشتۇرسۇن.

ئاخىر ئىدرىس بەگكە:

— بىز ئۇنى كۆرمىدۇق، ھەم بىلمەيمىز، — دەپ جاۋاب بېرىشەتتى ئۇلار، — ئۇ تۇزلەڭلىككە چۈشەمدۇ؟ سارايغ بولۇپ قاپتۇمۇ؟ ئۇ تاغلاردا ئايلىنىپ يۈرىدۇ.

ئىدرىس بەگ ئىشەنمەيتتى. ئېتىغا مىنەتتى، كېچىنىڭ قارانغۇلۇقىغا قاراپ چاپتۇراتتى.

سەلۇەر كېلىنىڭ يىراقتىكى ئەندەل يېزىسىدا بىر نەۋرىسى بار ئىدى. بۇ بالا ئۇنىڭ بارلىقى، جېنى، يۈرەك پارىسى ئىدى. قىشۇ ياز دېمەي، يېمەي ـ ئىچمەي، قولىغا نېمە كىرسە ھەممىنى يىغىپ شۇ نەۋرىسىگە ساقلايتتى. چوڭ ـ چوڭ ئانارلار، پىشقان قوغۇن ـ تاۋۇزلار، ماراش تاغلىرىدىن كەلگەن مېۋە قاقلىرى، ۋاسالغۇ، ئۈزۈملەر، ھەممە نەرسە نەۋرىسى ئۈچۈن ئىدى. ئۇنىڭدىن باشقا، يوغان بىر ساندۇق ھەرىسى بار ئىدى. ئاق كۆنەلگۈلەر ھەر يىلى ھەسەلنى كۆتۈرەلمەي قالاتتى. كۆنەلگۈلەر ساندۇقتىن تېشىپ كېتەتتى. ھەممە ئادەمنىڭ ھەرىسى بولاتتى. بىراق، سەلۇەر كېلىنىڭ ساندۇقى باشقىچە ئىدى. ئۇ ھەرىلەرگە

ئۆزگىچە قارايتتى. ئۇنىڭ ھەسەللىرى پۈتۈنلەي رەيھان تېتىيتتى ۋە ئاپپاق بولاتتى. ھەرىلەرمۇ باشقا ھەرىلەرگە قارىغاندا يوغان، پارقىراق ئىدى.

ھەسەلنى چىقىرىپ، كۆنەلگۈلىرىنى سۈزۈپ، نەقىشلىك چوڭ بىر كومزەككە توشقۇزغانىدى. بۇنى نەۋرىسىگە ئېلىپ بارىدىغان كۈننى كۈتۈۋاتاتتى. كومزەكنى تامغا ئېسىپ قويۇپ زوقلىنىپ قاراپ قويياتتى. ھەر يىلى شۇنداق قىلاتتى. نەۋرىسىگە ئاتاپ قويغان ھەسەلدىن بىر ئىلىم ئېلىپ ئاغزىغا سالمايتتى. ساندۇقمۇ پۇراقلىق تاغ ئالمىسى، ئامۇت، ئەنجۇر قېقى، ئۈزۈم، قاق، ئۈجمىلەر بىلەن توشاتتى.

ھەسەلنى ئېلىپ، كومزەكنى توشقۇزۇپ تامغا ئاسقاندىن كېيىن ئۇزاققىچە ھەسەلگە قارىدى. بۇ يىل تامدىكى كومزەكنى ئېلىشقا قولى بارمايتتى، ئۇنى ئالمايتتى، نېمە ئۈچۈندۇر نەۋرىسىگە ئەۋەتەلمەيتتى. بۇ ھەسەل كومزەكنىڭ بۇ يىل تامدا ئېسىقلىق تۇرۇشىدا بىر ئىش، غۇرۇرىغا تېگىدىغان بىرنەرسە بار ئىدى. بىر كۈنى ئەتىگەندە سەلۇەر كېلىن چىدىيالماستىن ھەسەل كومزىكىنى تامدىن ئالدى. ساندۇقتىكى يېمىشلەرنى بىر گىلەم خۇرجۇنغا سالدى. بۇلارنى ئوسمان چوڭغا ئېلىپ باردى.

— بۇنى ئال، ئوسمان، — دېدى ئۇ، — كۆپ ئويلاندىم، بۇ يىل بۇلارنى نەۋرەمگە ئەۋەتىشكە قولۇم بارمىدى، كۆڭلۈم ئۇنىمىدى. بۇ يىل بۇلارنى ئۇنىڭغا بەرگىن. ئۇ بەكمۇ يوقسۇزچىلىق تارتىپتۇ، زادىلا نان يېيەلمەپتۇ، ئۇ تاغلاردا نەدىكى نانىنى يېسۇن، بىچارە ... يىگلەپ قاپتۇ، ئۆسەلمەپتۇ. ئۇ بىچارە تېخى ياش، ياخشى يەپ، ئىچسە بەلكى بويى ئۆسۈپ قالار، ئۆزىگە كېلەر. بۇنى ئۇنىڭغا ئاپىرىپ بەر. ئانىسىنىڭ سۈتىدەك ھالال بولسۇن. ئۇنىڭغا سەلۇەر كېلىن ساڭا جېنىنىمۇ قۇربان قىلىدۇ، دېگىن، بولامدۇ؟

ئوسمان چوڭ خۇشال بولۇپ كەتتى. رەڭلىك نەقىشلەر چۈشۈرۈلگەن ھەسەل كومزىكىنى سىلاپ قويدى.

— ماقۇل، چىرايلىقىم سەلۇھر كېلىن، ماقۇل، ھەممىنى دەيمەن. بۇنى ساڭا چىرايلىق سەلۇھر كېلىن ئەۋەتتى دەيمەن. يەپ - ئىچ، كۆچلۈك، تاغلاردەك بول ! سېنى كۆرگەنلەر ھەيۋىتىڭدىن ئۇركۈسۈن. شۇڭقار كىچىك، ئەمما ئۇۋىنى باشقىلارغا بەرمەيدۇغۇ، شۇنداق بولسىمۇ سەن ھەيۋەتلىك بول. سەلۇھر كېلىن ئەقىللىك بىر ئانا، ئۇ شۇنداق بولۇشۇڭنى خالايدۇ، دەيمەن.

سەلۇھر كېلىن ھاياجانلاندى.

— شۇنداق دېگىن، شۇنداق بولۇشىنى خالايمەن، — دەپ خۇشاللىق بىلەن كۈلۈمسىرىدى.

ئوسمان چوڭ ھەسەل كومزىكىنى سىلاپ تۇرۇپ:

— سەلۇھرجان، بۇ كومزەككە نېمىدېگەن چىرايلىق نەقىشلەرنى ئىشلىگەنسەن، — دەيتتى، — نېمىدېگەن پار - پۇرچىلىق. بۇ كومزەكنىڭ ئۈستىگە دۇنيانى، جەننەتنى ئەكېلىپ ئورنىتىپسەن، قولۇڭغا دەرد كەلمىسۇن.

كومزەكنىڭ قارا بويىقى ئۈستىگە ھاۋا رەڭ، يوغان بىر مىلتىق چۈشۈرۈلگەن. مىلتىقنىڭ يېنىدا بولسا بىر قول تۇراتتى، مۇشتۇمى سەل تۈگۈلگەن.

— ئوسمان شۇڭقارىغا، جانجىگىرىگە، يولۇبسىغا، يىگىتىگە، ئىككى كۆزىنىڭ نۇرىغا، ئالەمنىڭ يارىشىقىغا جېنىنى قۇربان قىلىدۇ، چىرايلىق قولىنىڭ تەسۈرلىرىگىمۇ جانلار قۇربان ...

ئوسمان چوڭنىڭ بۇ سۆزلىرىگە سەلۇھر كېلىن ئىنتايىن خۇشال بولدى.

— سەلۇھر كېلىنمۇ قۇربان بولغاي ... — دېدى ئۇ.

42

ساۋرۇن دەرياسى ئاقچەسازنىڭ يۇقىرىسىغا قاراپ ئېقىپ، شېغىل تاشلارنى ياياتتى، كېيىن شېغىل تاشلارنىڭ ئارىسىدىن

شارقىراپ چۈشۈپ ئىككىگە ئايرىلاتتى، ئوتتۇرىدا ئېتەكلىرى قۇملۇق بىر دۆڭنى ھاسىل قىلىپ، ئاقچەساز پاتقاقلىقىغا چۈشۈپ كېتەتتى، پاتقاقلىقنىڭ قاينام تۇرغان يېرىگە چاتقاللىقنىڭ ئاستىدىن ئۆتۈپ كېلەتتى. جىمى ئۆسۈملۈك يالپىيىشىل ياشىرىپ كەتكەنىدى. پاتقاقلىقنىڭ شەرقىدىكى ئارالنىڭ شىمالىي قىسمىنى قېرى سۆگەتلەر بىر خىل پەردىدەك ئوراپ تۇراتتى. شەرقىتە — ئارالنىڭ باشلانغان يېرىدە كىچىككىنە چىنار ئورمانلىقى قەد كۆتۈرۈپ تۇراتتى. ساۋرۇن دەرياسى چىنارلارنىڭ تۈۋىگە شېغىل تاشلارنى يىغقانىدى. جەنۇبتا زىنجارلىرى، بەردە[1]لىرى ۋە قومۇشلىرى بىلەن قاتمۇ قات چاتقاللىق سوزۇلۇپ كەتكەنىدى. غەربتە چەكسىز كەتكەن ئاقچەساز پاتقاقلىقى ... چاتقاللىق بىر قۇشلار جەننىتى ئىدى. چاتقاللىقتىكى دەرەخلەرگە يىلىنىڭ ھەممە كۈنىدە ھەر خىل قۇش كېلىپ قونۇشاتتى. چوڭ - كىچىك، يۈزمىڭلاپ قۇش ... ئەتىگىنى كۈن چىقماستىن بۇرۇن — شەپەق كۆتۈرۈلۈشى بىلەن تەڭ مىڭلاپ قۇش بەس - بەستە سايراشقا باشلايتتى. چاتقاللىقنىڭ ئۈستىگە قۇشلار بۇلۇتتەك قونىتتى، قۇشلار قارا بۇلۇتلاردەك تارقىشىپ كېتەتتى.

بۇ ئارال سەيپەلىنىڭ ئىدى. ئاتا - بوۋىسىدىن تارتىپ ئۇلار بۇ يەرلەرگە قوغۇن - تاۋۇز تېرىيتتى. چۈقۇر ئوۋانىڭ ئەڭ يوغان تاۋۇزلىرى، ئەڭ تاتلىق شېرىن قوغۇنلىرى بۇ قۇملۇق تۈپراقتا ئۆسەتتى. ئۇنىڭدىن باشقا، دۇنيانىڭ ئەڭ چوڭ مەخمەل گۈللىرى، جىغاندەك يوغان رەيھانلىرى بۇ يەردە ئۆسەتتى. يازنىڭ ئىسسىقىدا يىراقلاردىن پۇراقلىرى ئۇرۇلاتتى. ئالتە يىلدىن بېرى بۇ قوغۇنلۇقنى خەلىل ساقلايتتى. بىر كۈنى سەيپەلىنىڭ ئالدىغا ئېگىز بويلۇق، سەل - پەل ئالدىغا ئېڭىشكەن، بوينى قىيسىق پالكۆز، قاشسىز، كىرپىكسىز، يېشىنى بىلىپ بولمايدىغان،

① زىنجار، بەردە — بىر خىل ئۆسۈملۈك.

يۇزلىرى قورۇق بىر كوسا ئادەم كېلىپ:

ــ ۋاي سەيپەلى ئاغا، بۇ تۇرمۇشتىن زېرىكتىم، ماڭا مۇشۇ قوغۇنلۇقنى بەرگىن، ساقلاي، سەن ساۋابنى ئالىسەن. بۇ يەرنى كۆزەت قىلىدىغانلار ئۆچ يىلدىن ئارتۇق چىدالماسمىش، ئۆلۈپ كېتەرمىش، زەھەرلىك بەزگەك كۆزەتچىلەرنىڭ جېنىنى ئالارمىش، بۇلارنىڭ ھەممىسىنى بىلىمەن.

سەيپەلىمۇ ماقۇل دەپ شۇ يىلى قوغۇن ــ تاۋۇزلارنى ساقلاشقا خەلىل كوسىنى قويغاندى.

خەلىل كوسا ئۆلۈش ئۈياقتا تۇرسۇن، بەزگەكمۇ بولمىدى. قانداق قىلىپ بەزگەك بولماي قالدىكىن؟ سورىغانلارغا، ئۇ: «مەن پاشىغا قارشى ئەپسۇن ئوقۇتقان» دەپ، بوينىدىكى گۈللۈك تۇمارنى كۆرسىتەتتى.

خەلىل كوسا ھەر يىلى ئەتىيازدا تېرىم ۋاقتىدا كېلەتتى. كۈزدە ھوسۇل يىغۇۋېلىنغاندىن كېيىن كۆزدىن غايىب بولاتتى. نەدىن كەلگەنلىكىنى، نەگە كەتكەنلىكىنى ھېچكىم بىلمەيتتى.

مەمەتنىڭ يېزىغا كەلگەنلىكىنىڭ ئۈچىنچى كۈنى ئىدى. سەيپەلى قوغۇنلۇققا كەلدى.

ــ خەلىل، ساڭا جېنىمنى، مېلىمنى، نومۇسۇمنى ئىشىنىپ تاپشۇرالايمەن، ساڭا شۇ بىچارە خەلقنىڭ كۆز نۇرىنى ئىشىنىپ تاپشۇرالامدىمەن؟ ــ دېدى.

خەلىل شۇئان ئىشىنىڭ تېگىگە يەتتى ۋە كۈلۈشكە باشلىدى.

ــ گەپنى ئۇزارتىشنىڭ نېمە ھاجىتى، سەيپەلى ئاغا. ئۇ مېنىڭمۇ ئىككى كۆزۈمنىڭ نۇرىدۇر. مېنىڭ شۇ يامان جېنىم شۇ قارا توپىغا كۆمۈلمەستىن تۇرۇپ ئۇنىڭ مويىغىمۇ چېقىلالمايدۇ. ئۇنىڭغا شۇنداق بىر جاي ياساپ بېرىمەنكى، ئادەم بالىسى كۆرەلمەيدۇ، تاپالمايدۇ.

باشقا سۆز قىلىشمىدى. شۇ كۈنى كېچىسى مەمەت خەلىل كوسا ئىككى سۆگەتنىڭ شاخلىرىغا ياساپ بەرگەن باراڭدا سالقىن راھەتلىنىپ ئۇخلىدى. خەلىل كوسا ئىنچىكە قومۇشلارنى توقۇپ

پاشىلىققا ئوخشاش بىرنەرسە ياساپ بەرگەندى. قومۇشتىن توقۇلغان پاشىلىققا شۇنداق ھاۋا تۆشۈكلىرىنى ئاچقانكى، ھەم ئىچى سالقىن بولاتتى، ھەم پاشا ــ چۈنلەر كىرەلمەيتتى، بىر دانىسىمۇ قومۇشتىن توقۇلغان پاشىلىقنىڭ ئىچىگە كىرەلمەيتتى. ئالتە يىلدىن بېرى خەلىلنىڭ بەزگەك بولمىغانلىقىنىڭ سەۋەبى مانا شۇ ئىدى.

ئايدىڭ كېچە. خەلىل بۇگۈن كېچە زادىلا ئۇخلىماستىن تاڭ ئاتقۇچە مەمەتنىڭ نەپەس ئېلىشىنى تىڭشاپ، بۇ كىچىككىنە ئادەمنىڭ ماجىرالىرى ھەققىدە چوڭقۇر ئويلاندى. بۇ كىچىككىنە ئادەم ھازىر يارىدار، ھارغىن بولۇپ، خۇدىنى بىلمەيتتى.

خەلىل كوسا بۇ جەريانىدا مەمەتنىڭ يارىسىغا دورا سۈركەش ئۈچۈن كەلگەن قەمەر ئانىغا، سەيران قىزغا، پەرھات موللامغا، ئوسمان چوڭغا قولىدىن كەلگەن ھەممە ياردەمنى قىلدى. قەمەر ئانا دورا ياساش ئۈچۈن ئىزدەپ تاپالمىغان ئوت ــ چۆپلەرنى، گۈللەرنى، سېغىزلارنى قومۇشلۇقتىن، ئاناۋارزا قىيالىقلىرىدىن، تاغلاردىن ئىزدەپ تاپتى. خەلىل بولمىغان بولسا قەمەر ئانا بىلەن سەيراننىڭ دورىلىرى مەمەتنىڭ يارىلىرىنى ئون بەش كۈنگە قالماستىن ساقايتالمىغان بولاتتى. مەمەتنىڭ يارىسى ساقىيىشى بىلەن ئۇ بارغانسېرى جىمغۇر بولۇۋالدى، ھېچكىم بىلەن سۆزلەشمەيتتى، ھېچكىمنىڭ چىرايىغا قارمايتتى. خەلىل، قەمەر ئانا، سەيران قىز بىرنېمىلەرنى سورىسا ئاڭلىمايتتى، كۆرمەيتتى، جاۋاب بەرمەيتتى. ئالدىغا قويۇپ قويغان تاماقلارغا قارىماستىن تەمىنى تېتىماستىن، ئىنتايىن تېز يەيتتى. تاماقنى يەپ بولۇپلا خەلىل تونىلدەك ئويۇپ، پۇراقلىق مەرسىن شاخلىرىنى يېيىپ ياساپ بەرگەن ئۆتۈكۈرگە كىرىپ ياتاتتى. ئۆتۈكۈردىن چىققان چاغلىرىدىمۇ قوغۇنلۇقتا جەيھان دەرياسىنىڭ بويىدا تاشلارغا پۇتلاشقاندەك، قوغۇن ــ تاۋۇزلارنىڭ پىلەكلىرىگە پۇتلىشىپ ئۇيقۇلۇقتا ماڭغاندەك ئايلىنىپ يۈرەتتى. يىقىلىپ ــ قوپۇپ

ماڭاتتى. شۇنچىلىك ھالدا ئىدىكى، ھېچ نەرسىنى سەزمەيتتى ۋە كۆرمەيتتى.

خەلىل كوسا ئۇنى سورىغانلارغا، سەيران قىزغا، قەمەر ئانىغا، ئوسمان چوڭغا، پەرھات موللامغا شۇنداق دەيتتى:

— ئۇنىڭغا جىن چاپلىشىپتۇ. جىن چاپلاشقان ئادەمنى كۆرگەنمەن. ھەممىسى بۇنىڭغا ئوخشايتتى. خۇددى ئۆزىلا ... بىزنىڭ يېزىدا مۇستاپا ئالا دېگەن بىرى بار ئىدى. بىر كۈنى كېچىدە ...

شۇنىڭ بىلەن ئۇ مۇستاپا ئالىنىڭ ھېكايىسىنى، ئۇنىڭغا قانداق قىلىپ جىن چاپلاشقانلىقىنى ئۇششاق - چۈششەكلىرىگىچە سۆزلەشكە باشلايتتى. مۇستاپا ئالا جىنلار توي قىلىۋاتقان يەرگە كېلىپ، ئۇلار تاماق يېيىشىۋاتقاندا، بىلمەستىن ئۇلارنىڭ ئۈستىگە تەرەتكە ئولتۇرۇپ قويۇپتۇمىش، شۇنىڭ بىلەن جىنلار ئۇنى سارايغا قىلىپ قويۇپتۇمىش. مەمەتمۇ تاغدا، بىرەر غاردا جىنلارنىڭ ئۈستىگە تەرەت قىلىپ قويغانمىش، موللا، دوختۇر دېگەنلەر ئۇنى ساقايتالماسمىش. ئۇنى پەقەت چاپلاشقان جىنلار شەپقەت قىلسىلا ساقىيالارمىش. خەلىل كوسا بۇ سۆزلىرىنىڭ راستلىقى ئۈچۈن ھەرقانداق قەسەمنى ئىچەتتى.

ئوسمان چوڭنىڭ كۆزلىرىدە ئوت چاقناپ، بىر قولى تاپانچىسىنىڭ تېپىكسىدە، بىر قولى خەلىل كوسىنىڭ يېقىسىدا ...

— ماڭا قارا ھەي كوسا ! — دەپ ۋارقىرايتتى، — سەن ئانام بولۇپ كەت، خوتۇنۇم بولۇپ كەت، بەربىر ئۆلتۈرۈۋېتىمەن. ئۇنىڭغا جىن چاپلاشقانلىقى ھەققىدىكى گەپنى بىر ئىنسانغا دەيدىغان بولساڭ، قېنىڭنى ئىچىمەن.

كوسا سوغۇققانلىق بىلەن:

— بۇنى بىرىگە دېگىلى بولامدۇ، ئوسمان تاغا، — دەيتتى، — دېگىلى بولامدۇ؟ دەپ قويسام، بۇ خەقنىڭ خۇشاللىقى ئۇچۇپ

كەتسۇنمۇ؟ بۇ ئەھۋالنى دېھقانلار بىلىدىغان بولسا روھلىرى چۈشۈپ توگىشىپلا كېتىدۇ - دە، يېزىنى تاشلاپ قاچىدۇ. بۇنى كىشىگە دېگىلى بولامدۇ؟ ئۇنچىلىك ئىشلارنى بىزمۇ بىلىمىز، تاغا. سەن تېخى؟ بىز داڭلىق خەلىل كوسا جۇمۇ ! بىز بۇ ساقالنى توگمەندە ئاقارتمىدۇق !

بىر كۈنى خەلىل كوسا سەيران قىزدىن بىر قازان، بىر توقاچ سوپۇن، بىر قۇر يېڭى ئىچ كىيىم سورىدى. ئىككىنچى كۈنى سەيران قىز بۇ نەرسىلەرنى ئەكەلدى. سوپۇن ھال رەڭلىك، ئېسىل پۇراقلىق سوپۇن ئىدى. ئۇ بۇ سوپۇننى ھارمانچادىن مۇشۇ يەرگىچە بوغچىسىدا ساقلاپ كەلگەن، ئىشلىتىشكە كۆزى قىيمىغانىدى.

خەلىل شۇ زامان ئوت يېقىپ سۇ ئىسسىتتى، مەمەتنى بىر قومۇشلۇققا ئەكىرىپ يېشىندۇردى. ئۇنى بىر توقاچ سوپۇن بىلەن كېچىك بالىلاردەك ئۇۋۇلاپ - ئۇۋۇلاپ يۇدى. قۇرۇقدىدى، كىيىندۇردى. ئوسمان چوڭ ئۇنىڭغا يېڭىدىن قارا شالۋار، يوللۇق ماراش سوكناسىدىن بىر چاپان تىكتۇرۇپ بەرگەنىدى. ئۇنىڭدىن باشقا، پەس پاشىنلىق ئادانا ئايغىدىن بىر جۈپ ئېلىپ بەرگەنىدى. خەلىل كىيىندۇرگەن كىيىملەر مەمەتكە بەكمۇ ياراشتى. يېڭى ۋە كۆنەلمىگەن بۇ كىيىملەر بىلەن مەمەت سەل كېچىكلەپ قالغاندەك، تېخىمۇ بەكرەك بالىلارغا ئوخشاپ قالغاندەك كۆرۈندى. ئۆسۈپ كەتكەن بۇدۇر ساقاللىرى بولمىغان بولسا، شۇ بالىنىڭ مەمەت ئاۋاق ئىكەنلىكىگە مىڭ گۇۋاھچىنى سۆزلەتسەڭمۇ ھېچكىمنى ئىشەندۈرگىلى بولمايتتى.

— قولۇم تەگكەندىن كېيىن ئەمدى ئۇنىڭ ساقال - بۇرۇتىنى چىرايلىق قىلىپ چۈشۈرۈپ قويايى، — دېدى خەلىل.

ئۈستىرىسىنى ئۇزاققىچە كاپلىدى، نامازدىگەردىكى سالقىندا مەمەتنىڭ ساقال - بۇرۇتىنى چىرايلىق چۈشۈرۈپ قويدى. قالايمىقان چاچقا چاچلىرىنى بىر تەرەپكە سلىق قىلىپ تارىدى. مەمەت مەلۇم ۋاقىت خەلىلگە قارىدى. كۆلۈمسىرىدى ۋە قولىنى

چاڭ سقتى. خەلىل يۇگۇرگەن پېتى چىنارنىڭ ئاستىدا ئولتۇرغان سەيران قىزنىڭ قېشىغا كەلدى، ھاياجاندىن دېمى سقىلاتتى.

— سەيران قىز، ۋاي سەيران خېنىم، بولغان ئىشنى كۆردۈڭمۇ؟ ئۇ ئۆزىگە كەلدى. ئۇنىڭغا جان كىردى ! خۇدا ھەققى، قولۇمنى سقتى. ماڭا قاراپ چىرايلىققىنا كۈلۈپ قويدى.

— كۈلدىمۇ؟ — دەپ سورىدى سەيران، — راست كۈلدىمۇ؟

ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ مەمەت تەرەپكە قاراپ ماڭدى.

مەمەت ئۆرە تۇراتتى. كېلىۋاتقانلارغا قارايتتى. بىر خىل تەبەسسۇم بىلەن، ئۇلارنى ھېچ كۆرۈپ باقمىغاندەك كۆزلىرىنى يوغان ئېچىپ ھەيرانلىق بىلەن قارايتتى. قاراش بىلەن تەڭ كۈلۈمسىرەيتتى.

سەيران ئۇنىڭ قولىنى تۇتتى، يۈزى ھۇپپىدە قىزاردى.

— قېرىندىشىم، ياخشى بولۇپ قاپسەن ! — دېدى.

مەمەت ھەيرانلىق ئىچىدە سەيرانغا قارايتتى ۋە كۈلۈمسىرەيتتى.

— تونۇدۇڭمۇ ئاغام، — دېدى خەلىل، — بۇ قىز سەيران قىز بولىدۇ. قەمەر ئانا بىلەن بىللە سېنىڭ ياراڭنى بۇ قىز ساقايتتى. مەن بولسام خەلىل كوسا بولىمەن، بۇ قوغۇنلۇقنىڭ كۆزەتچىسى.

خەلىل مەمەتنىڭ بىرنەرسە ئىزدەۋاتقانلىقىنى سەزدى.

— نېمە ئىزدەيسەن، بۇرادەر؟ — دېدى خەلىل.

مەمەت ئۇيان ـ بۇيىنىغا قارايتتى.

— مىلتىقىڭنى ئىزدەۋاتامسەن؟ مانا بۇ يەردە، — قولىدىن تۇتۇپ باراڭنىڭ ئاستىغا ئەكەلدى. باراڭ ئاستىدىكى ئوتلارنى بىر چەتكە يۆتكىدى. ئوت دۆۋىسىنىڭ ئاستىدا بىر ئورەك كۆرۈندى. ئۆرەكنىڭ ئىچىدە يۆگەپ قويۇلغان بورا تۇراتتى. خەلىل كېلىپ بورنىنى ئاچتى. مىلتىق، ئوقدانلار، دۇربۇن،

تاپانچا ھەممە نەرسە شۇ يەردە ئىدى. مەمەت بارلىق كۈچى بىلەن خەلىلنىڭ قولىنى يەنە بىر قېتىم سقتى.

توختىماستىن كۈلۈمسىرەيتتى.

سۆگەتنىڭ ئاستىغا كېلىپ سۆگەت غولىغا يۆلىنىپ ئولتۇرۇشتى. سەيران كۆزلىرىنى مەمەتتىن ئۈزمەيتتى. ئىچىدە لەززەتلىك ۋە ئىسسىق بىرنەرسە قاينايتتى. بۇ ھېسسىياتنى خېلى زاماندىن بېرى ئۇنتۇپ كەتكەنىدى. مەمەتنىڭ چىرايىغا قارىغانسېرى قەلبىگە يىراق بىر يەرلەردىن ئىسسىققىنا بىر نەرسىلەر تامچىلايتتى، سەيران يەرگە قارىۋالاتتى ... يەنىلا كۆزلىرى مەمەتنىڭ يۈزىدە ... سەيران نېمە قىلىشىنى بىلەلمەيتتى، ئاجايىپ بىر خىل ھېسسىياتقا چۆمگەنىدى. تۇرۇپ ـ تۇرۇپ، خەلىل بىر نەرسىنى بىلىپ قالدىمكىن، دەپ كۆزلىرىنىڭ قىرىدا قاراپ قويياتتى. ئەمما، بۇ خەلىلنىڭ خىيالىغا كىرىپ ـ چىقمايتتى. بۇ، سەيرانىڭ يۈرىكىگە سۇ سېپەتتى، يۈرىكىنى ئېچىشتۇراتتى. مەمەتنىڭ چىرايىغا قېنىپ ـ قېنىپ قارايتتى. قەلبىدە ئاللىقانداق بىرنېمىنىڭ قىممىرلاۋاتقانلىقىنى، باشقا بىر خىل ھېسسىياتنىڭ ئۇرغۇۋاتقانلىقىنى سېزەتتى. مېھىر ـ شەپقەتكە، سۆيگۈ ـ مۇھەببەتكە، ئانا مېھرىگە، دوستلۇققا ئوخشاش قالايمىقان ھېس ـ تۇيغۇلارنىڭ ئىچىدە چايقىلاتتى.

خەلىل ئىككى ـ ئۈچ قېتىم قوغۇنلۇقنى ئايلىنىپ كەلدى. ئىككى دەستە مەخمەلگۈل بىلەن رەيھاننى ئۈزۈپ كېلىپ، بىرىنى سەيرانغا، بىرىنى مەمەتكە بەردى. مەمەت گۈللەرنى پۇرىدى، پۇراقنى چوڭقۇر نەپەس بىلەن ئىچىگە يۇتتى. ھېچقاچان گۈل پۇراپ باقمىغاندەك قىلاتتى.

غەرب شامىلى چىقىپ توپلىق يوللاردا، ئاناۋارزا قەلئەسىنىڭ تۆۋىنىدە ئۇزۇن چاڭ تۇمانلىرىنى ئۇچۇرماقتا ئىدى. سەيران ئورنىدىن تۇرۇپ:

— ئوت قالاپ، سىلەرگە ئىسسىق كۆجە ئېتىپ بېرەي، —

دېدى.

چاۋار ـ خەشەكلەرنى يېغىشقا باشلىدى. خەلىلمۇ ئۇنىڭغا ياردەملەشتى. شۇ زامان ئوت قالىدى، كورىنى ئوچاقتا ئاستى، ياغ چوڭۇدى. پىياز پۇرىقى كەلدى.

سەيران تېزلىكتە داستىخان سالدى، غېدىرلارنى قويدى.

ـــ قېنى، ئېلىڭلار.

مەمەت بىلەن خەلىل باداشقان قۇرۇپ ئولتۇرۇشتى.

مەمەت تۇنجى قېتىم بۇگۈن كۆجىنى سۇمۇرۇپ ـ سۇمۇرۇپ ئىشتىها بىلەن ئىچەتتى. كۆزلىرىنى يۇمۇپ، كۆجىنىڭ تەمىنى تېتىۋاتقاندەك، ئۆزىنى يوقاتقان ھالدا قوشۇقىنى ئاغزىغا ئاپىراتتى. بۇنىڭغا خەلىلنىڭ كۆزى چوشۇپ قالدى.

كۆجە تۇغقىش بىلەن مەمەت ئەتراپىغا بىرنەچچە قېتىم قاراپ قويدى. ئاستا ـ ئاستا سېھىرلىكى يېشىلگەن، چەكسىز ئۇيقۇدىن ئويغانغان، ئاجايىپ بىر چوش دۇنياسىدىن ھەقىقىي دۇنياغا كەلگەن بىر ئادەمنىڭ ئىشەنچسىز ھودۇقۇشى ئىچىدە ئىدى. ئاخىر كۆزى سەيرانغا چۈشتى. كۆزلىرى ئۇچرىشىپ قالدى. سەيران كۆزلىرىنى ئېپقاچتى.

مەمەت سۆز قىلدى:

ـــ قولۇڭغا دەرد كەلمىسۇن، سىڭلىم، مۇنداق كۆجىنى زادىلا ئىچمىگەنىدىم، ـــ دېدى. ئۇنىڭ ئاۋازى سەيرانىنى بېشىدىن ئايىغىنچە پۈتۈن بەدىنىنى تىكەنلەشتۇرۇۋەتتى. بەدىنىدىن بىر ئادەمنىڭ پۈتۈن ئۆمرىدە پەقەتلا بىرلا قېتىم ھېس قىلالايدىغان بىر خىل ئۇيۇشۇش پەيدا بولدى. پۈت ـ قولى بوشىشىپ كەتتى. مەمەتنىڭ ئاۋازى ئىنتايىن يىراقلاردىن، باشقا بىر دۇنيادىن كېلەتتى. ئاجايىپ بىر سېھرىي كۈچتىن ...

كەچقۇرۇنقى ئالا كۆلەڭگىلەر چوشۇشكە باشلىدى. كۆلەڭگىلەر ئىچىدە بىردەمدىلا مەمەتنىڭ چىرايىنى يىتتۇرۇپ قويدى. ئورنىدىن تۇردى، ئوڭ ـ سولغا ماڭدى. بىر سۆگەتكە ئېسىلغان تۇرغان كومزەكنى ئەكەلدى.

ـــ ھەسەل، ـــ دېدى، ـــ بۇنى ساڭا سەلۇەر يەڭگە ئەۋەتتى. ئېسىل ھەسەل، ھېچكىمگە بەرمەيدۇ، يالغۇز ساڭىلا بەردى. ئالدىراپ مەمەتنىڭ غېدىرىغا ھەسەلنى تۆكتى سەيران.

ـــ رەھمەت، سىڭلىم، ـــ دېدى مەمەت، ـــ يارامنى نېمىدېگەن تېز ساقايتتىڭىز.

سەيران ئىزا تارتتى، قىزاردى، ئاۋازى تىترەپ چىقتى:

ـــ قەمەر ئانا تېۋىپ ئائىلىسىدىن كېلىپ چىققان، قەمەر ئانا يۇقىرىقى تاغلاردىن، ساري تانىشمانلى تەرەپلەردىن كەلگەن. ئۇلار ئوق يارىسىنىڭ دورىلىرىنى ياساشقا ئۇستا كېلىدۇ. مەنمۇ تاغلاردىن كەلگەنمەن، بىزنىڭكىلەرنىڭ ھەممىسى ئوقتا يارىلىنىدۇ، ـــ دېدى ـ دە، جىم بولۇپ قالدى. سۆز قىلغىنى ئۇچۇن مەڭ پۇشايمان قىلدى. پۈت ـ قولى دىر ـ دىر تىترەيتتى. بۇ ئەھۋالنى مەمەت بىلەن خەلىلنىڭ سېزىپ قېلىشىدىن قورقۇپ جېنى چىقاتتى. خۇداغا شۇكۇر، كۇن ئولتۇرۇپ، قاراڭغۇ چوشۇپ قالغانىدى. بۇلۇتتەك ئۇچۇپ يۇرگەن چۈن ۋە پاشىلار قۇلاقلىرىنىڭ تۇۋىدە، باشلىرىنىڭ ئۇستىدە ۋىڭىلدىشاتتى.

سەيران ھەم بۇ يەردىن تېزلىكتە قېچىپ كېتىشنى، ھەم زادىلا ئايرىلماسلىقنى خالايتتى. ھازىرغىچە مۇشۇنداق قاراڭغۇ چوشكىچە يۇرمىگەنىدى. ئەمدى مەمەتنىڭ چىرايىنىمۇ قاراڭغۇدا ياخشى كۆرەلمەيتتى. ئورنىدىن تۇردى. مەمەت بىلەن خەلىلمۇ ئۇنىڭ بىلەن تەڭلا ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى.

ـــ كەچ قالدىم، ئامان بولۇڭلار ! ـــ دېدى سەيران.

ـــ بۇ يېرىم كېچىدە ... يالغۇز ئۆزىڭىز ... ـــ دېدى مەمەت.

خەلىل كۇلۇپ كەتتى:

ـــ ئوھوي، مەمەت قېرىندىشىم، ـــ دېدى ئۇ، ـــ سەن سەيران قىزنى بىلمەيسەن. ئۇ بۇ كېچىدە بىر ئارمىيەنىڭ ئىچىگىمۇ كىرەلەيدۇ. ئۇ ھېچ نەرسىدىن، ھېچكىمدىن قورقمايدۇ ...

سەيران يۇگۇرگەندەك مېڭىپ يىراقلاشتى. ھەتتا ساۋرۇنغىمۇ يېتىپ باردى. ئاياغلىرىنى سېلىپ سۇدىن ئۆتتى. سۇدىنمۇ تېزلا ئۆتۈپ ئاياغلىرىنى كىيدى. توپا يولغا چۈشتى. شۇنچە يىلدىن بېرى ئۇنتۇپ قالغان بىر خىل تۇيغۇ ئىچىدە ھاياجانلىناتتى، بوشىشاتتى ۋە تېخىمۇ بەكرەك تىترەيتتى. بەزىدە ئۆزىنى ئىنتايىن قىزغىن، جۈشقۇنلۇق ئىچىدە ھېس قىلاتتى. بەزىدە لەززەتلىك بىر خۇشاللىق ئىچىگە ئۆزىنى تاشلايتتى.

43

شۇ كېچىسى سەيراننىڭ كۆزىگە ئۇيقۇ كىرمىدى. خۇشاللىقىدىن ئېچ ـ ئىچىگە سىغمايتتى. ئازادە كېرىلەتتى. لەززەتلىك سېھىرلىگۈچى، يۇمشاق، ئىسسىق بىر چۈشنىڭ ئىچىدە ئۆزۈپ يۈرەتتى. ئېغىر، پۇراقلىق، ئىللىق بىر نەرسىلەر، مۇھەببەتكە، شەپقەتكە، مەرھەمەتكە، دوستلۇققا ئوخشايدىغان بىرنەرسىلەر ئۇنىڭ تومۇرلىرىدا تېز ئايلىنىپ يۈرەتتى. قانلىرى تارتقان ئازابلاردىن تازىلىناتتى، راھەتلىنەتتى. سەيران كۈن چىقماستىن ئورنىدىن تۇردى. پۇتۇن بەدىنى ـ چاچلىرى، تېرىسى، تىرناقلىرى، كۆزلىرى، قۇلاقلىرى بىلەن چىقىۋاتقان كۈنگە قاراپ كېرىلدى. ئۇ چەكسىز بەختلىك ھېسسىياتقا چۆمگەندى. قوغۇنلۇق، پاقالچاقلىرىغا كېلىدىغان، شېغىل تاشلارنىڭ ئارىسىدىن شارىلداپ ئاققان سۇ، سۆگەتلەر، ھاۋا رەڭ بۇلۇتتەك كېلىپ سازلىقتىكى يېشىللىق ئۈستىگە قونغان كېپىنەكلەر، چىنارلار، قۇشلار، خەلىل كوسا، ھەممىلا نەرسە بەختىيارلىق يالقۇنلىرى ئىچىدە ئۇنىڭ ئەتراپىدا قىمىلداپ تۇراتتى.

سەيران چەكسىز لەززەت ئىچىدە كېرىلگەندە، بەزىدە پۇتۇن ۋۇجۇدى يالقۇنجاپ كېتەتتى، ئوت ئىچىدە قالاتتى. بۇ چاغدا قولۇڭ تېگىپ كەتسە كۆيدۇرەتتى.

شەرقتىكى تاغلارنىڭ چوققىسى ئاقىرىشقا باشلىدى. سەيران ھازىرغىچە كۆن چىقماستىن بۇرۇن تاغلارنىڭ چوققىسىنىڭ ئاقىرىدىغانلىقىنى زادىلا كۆرمىگەنىدى. كۈن چىقماستىن بۇرۇن تاڭ سەھەر شامىلى ئاستاغىنا چىقىپ تۇراتتى، يەردىن ھور كۆتۈرۈلەتتى. قۇشلار سايرىشاتتى. چوڭ ـ چوڭ، قاناتلىرى ھۆللەنگەندەك كۆرۈنىدىغان ھاۋا رەڭ، سېرىق، سۆسۈن، قىزىل كېپىنەكلەر ئۇچۇشاتتى. ھەرىلەر، چېكەتكىلەر، چۈمۈلىلەر ئويغىناتتى، ئۇۋۇلىرىدىن تاشقىرىغا ـــ نەم توپىنىڭ ئۈستىگە چىقىشاتتى، چىقىۋاتقان كۈننى كۆرۈشەتتى. يەر يۈزى، زەڭگەر ئاسمان، دەرەخلەر، سۇلار، گۈللەر، ھايۋانلار، قۇشلار، ھاشاراتلار چەكسىز ئويغىنىش ھاياجىنى ئىچىدە، چىقىدىغان كۈننىڭ خۇشاللىقى ئىچىدە ئىدى. ھەممە نەرسە چىرايلىق كۆرۈنەتتى، ھەممە نەرسە خۇشاللىقىدىن ئۇچاتتى. بىرئازدىن كېيىن كۈن چىقتى. سەيران كۈننىڭ مۇشۇنداق چىقىشىنىمۇ زادىلا كۆرمىگەنىدى. زەڭگەر ئاسمان ئېچىلدى، كىشىنى مەپتۇن قىلىدىغان شېرىن بىر خىل ھاۋا رەڭ تۇسكە كىردى. پاك ـ پاكىز يۇيۇپ قويغاندەك پارقىراق ئاسمان. كۆكتە ھېچبىر بۇلۇت يوق، بىر دانە قۇشمۇ ئۇچمايتتى. سەيران ساۋرۇن دەرياسىغا قاراپ ماڭدى. سۆگەتلەر ئارىسىدىكى دالدىغا يۈگۈردى. ئۇ يەرگە كېلىپ ئانىدىن تۇغما بولدى. ئۆزىنى ساۋرۇن سۇيىگە ئاتتى، ئۈزدى. كېلىشكەن، ماسلاشقان ئورۇق ئۆزۈن بەدىنى ئاق شېغىل تاشلارنىڭ ئىچىدە سوزۇلدى ... ئۇ بارلىق خۇشاللىقى بىلەن ياتاتتى، ھاسىرايتتى. بىرى كۆرۈپ قالمىسۇن دەپ تېزلا كىيىندى. ھېچقاچان مۇنداق چىرايلىق سۇنى، مۇنداق چىققان كۈننى، مۇنداق سۈزۈك ئېچىلغان ئاسمانىنى كۆرمىگەنىدى. مۇشۇنداق گۈزەل دۇنياغا تۇغۇلۇپ باقمىغانىدى. دۇنيا دوستلۇق خۇشاللىقى ئىچىدە قاينايتتى. دۇنيانىڭ ئۈستىگە خۇشاللىق يامغۇرلىرى ياغاتتى.

يېزىمۇ ئويغانغانىدى. سەيران ھۆل چاچلىرىنى ئۆرۈگەچ

يېزىغا كىردى. ئالدىغا بىرىنچى بولۇپ ئەلى ئەخمەت ئۇچرىدى. ئۇ ياش تۇرۇپلا مۇكچىيىپ كەتكەن يەتمىش ياشلىق بوۋاي ئىدى، ئۇ تۇرۇپ قالدى، سەيران قىزنىڭ يۇزىگە قارىدى:

— ھوي قىز، ساڭا نېمە بولدى شۇنچە؟ كۆلۈپلا تۇرىسەن. خوددى پەرىلەرگە ئوخشاپ قاپسەن، ساڭا نېمە بولدى؟

سەيران بىرىپ ئۇنىڭ مۇرىسىدىن تۇتۇپ قۇچاقلىدى.

— ۋاي سارا‌ڭ قىز، ھە، ھە، تەلۈە قىز، ساڭا نېمە بولدى، شۇنچىلىك؟ سەن نېمانچە چىرايلىق؟ سېنى ھېچكىم مۇنداق ھالەتتە كۆرمىگەن. سەن راستلا چىرايلىق ئىكەنسەن جۇمۇ سەيران قىز ! سېنىڭ ئەۋلادىڭ ھۆر - پەرىلەردىنمىدى؟

ئەلى ئەخمەتنىڭ يۈزىمۇ، خېنە ياققان ساقلىمۇ، دۇمچەك دۇمبىسىمۇ، چاپاق كۆزلىرىمۇ نېمىدېگەن چىرايلىق ! خاپىغان، ئەتىدىن ئاخشامغىچە باللىرىنى ئۇرىدىغان ئەلى ئەخمەت نېمىدېگەن ياخشى؟ !

سەيران ئۆيىگە كىردى. ساندۇقىنى ئاچتى، ساندۇقتىن تاشقىرىغا تاغ ئالمىسى، مەخمەلگۈل، قۇرۇتقان رەيھان، نەرگىس، يالپۇز پۇراقلىرى گۈپۈلدەپ ئۇردى. ساندۇقتىن پەقەت بىرلا قېتىم كىيگەن، ئەڭ ياخشى كۆرىدىغان قىزلىق كۆڭلەكىنى چىقاردى ۋە كىيدى. بۇ كۆڭلەكىنى بەك ياخشى كۆرەتتى. بۇ كۆڭلەك ۋاي دېگۈدەك بولمىسىمۇ، خۇشاللىق ۋە ياخشى كۈنىنىڭ كۆڭلىكى ئىدى. سەيران بوينىغا ئۇزاق يىللاردىن بېرى ئۇنتۇپ قالغان مارجىنىنى، ئالتۇن - كۈمۈش ئارىلاشقان زۇنناردىنى ئاستى. پارقىراق ئۆتۈكىنى كىيدى. بېلىگە لاھورنىڭ ھال يىپەك بەلبېغىنى باغلىدى، قۇلاقلىرىغا ئالتۇن ھالقىسىنى، بىلەكلىرىگە ئالتۇن بىلەزۈكلىرىنى تاقىدى. ئەينەككە قارىدى، قايتا - قايتا قارىدى. ئۇ ئاجايىپ گۈزەللىشىپ كەتكەنىدى. تاشقىرىغا چىقتى. ئۇنى مۇشۇ ھالەتتە دەسلەپ سەلۇەر كېلىن كۆردى:

— ۋاي - ۋۇي، قىز، — دېدى ئۇ، — بۇ نېمىدېگەن

گۈزەللىك ! چىرايىڭدىن كۈلكە تۆكۈلۈپ تۇرىدۇ. ئۆزۈڭ بىلمۇاتامسەن، سەيران؟ يۈزۈڭ كۈلۈۋاتىدۇ. چىرايىڭدا كۈلكە بىلىنىش بىلەن ئۆزۈڭمۇ شۇنچىلىك چىرايلىق بولۇپ كېتىپسەن، سەيران. يۈز - كۆزۈڭدىن كۈلكە تېمىپ تۇرىدۇ، قىزىم.

سەيرانىنىڭ ئۇزۇن كىرپىكلىرى، كۆزلىرى، يۈزى پارىلدايتتى.

— ياڭاللا سەيران قىز، سەن راستىنلا چىرايلىق ئىكەنسەن.

سەيران ئۇنىمۇ قۇچاقلىۋالدى، بوينىدىن سۆيدى. سەيرانىنىڭ كۆڭلى سۆيۈشنى خالايتتى، جۇشقۇنلاپ تاشاتتى. ئالدىغا كەلگەنلا ئادەمنى، دوست - دۇشمەننى، دەرەخلەرنى، ھاشاراتلارنى، ھەرىلەرنى سۆيۈشنى خالايتتى. پۈتكۈل دۇنيانى سۆيۈپ چىقسا قانمايتتى. ئۇ يىللاردىن بېرى جۇشقۇن، ئىسسىق مۇھەببەتنى ئىچىگە يۇتۇپ، تېشىغا چىقىرالمىغاندى، ھازىر ئۇنىڭ قەلبىدىكى مۇھەببەت توسۇقنى بۆسۈپ تاشماقتا ئىدى. ئۇنى كۆرگەنلەر، قولىنى تۇتقانلار ئىللىق مۇھەببەتنىڭ ئۇنىڭ قوللىرىدىن ئۆز قوللىرىغا، كۆزلىرىدىن ئۆز كۆزلىرىگە ئېقىۋاتقانلىقىنى سېزىشەتتى ۋە بىر خىل مۇھەببەت ھاۋاسىدا راھەتلىنەتتى.

سەيران قىز كۈلەتتى، سىلايتتى، سۆيەتتى.

مەلۇم ۋاقىت ئۇنىڭ چىرايىنى نېپىز غەم پەردىسى قاپلىدى. لېكىن، ئۇ شۇ زامان يۈزىدىكى غەم پەردىسىنى يىرتىپ تاشلىدى. يېزىنىڭ نېرىقى مەھەللىسىدىكى ئانىسىنىڭ، قېرىنداشلىرىنىڭ ئۆيلىرىگە ماڭدى. ئانىسى ئۇنىڭ ئۆيىگە قاراپ كېلىۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ، ئۇنى قارشى ئېلىش ئۈچۈن سىرتقا چىققانىدى. قېرىنداشلىرى، ئۇلارنىڭ خوتۇنلىرى، تۇغقانلىرى، بالىلار، ئايالىلار ھەممىسى سەيرانىنى قارشى ئېلىش ئۈچۈن يولىلارغا چىقىشقانىدى. سەيران كۈلۈپ كېلىپ ئانىسىغا ئېسىلدى، كېيىن قولىنى سۆيدى. ئانىسى توختىماستىن يىغلايتتى. قىزىنىڭ

چاچلىرىنى، يۈزىنى توختىماي سۆيەتتى، پۈرايتتى.

— دېمەك، ئەمدى بىزنى كەچۈرۈپسەن - دە، سەيرانىم؟ ! — دەيتتى ئانىسى يىغلامسىراپ تۇرۇپ، — داداڭ ھايات بولسىدى، كاشكى، بۇ كۈنىمىزنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن بولسا، داداڭ ئاخىرقى نەپىسگىچە سېنىڭ ھەسرىتىڭنى چېكىپ ئۆلدى. مانا ئەمدى داداڭنىڭ روھى ئەمىن تاپتى. بىز ساڭا كۆپ قىلغۇلۇقلارنى قىلدۇق، قىزىم. سەن يەنە ئادەمگەرچىلىك قىلىپ بىزنى ئەپۇ قىپسەن.

ئانىنىڭ كۆز يېشى توختىماستىن يامغۇردەك تۆكۈلەتتى.

قېرىنداشلىرى، تۇغقانلىرى ۋە بالىلار سەيران بىلەن قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى. يۈرەكلىرىدىكى زور دەرد بۇگۈن ساقايغانىدى، بۇنىڭ سەۋەبى نېمە؟ سەيرانغا نېمە بولدى؟ كۆلمىگەن چىرايى نېمە ئۈچۈن كۆزلىرىدىن ياش ئېقىۋاتقان چاغدىمۇ توختىماي كۈلدۈ؟ ھازىر بۇنى سورايدىغان، ئويلايدىغان پەيت ئەمەس ئىدى.

ئانا، ئاكا - ئۆكىلار، كېلىنلەر بايرام قىلىشاتتى. سەيرانىڭ چىرايى ئېچىلمىغان زامانلاردا ئۇلارمۇ ئېچىلىپ - يېيىلىپ كۈلۈشمىگەنىدى. سەۋەبى نېمە بولسا بولسۇن، شۇنچە يىل يالۇۇرۇشسىمۇ، ئۇنى كۆرۈش ئۈچۈن ئۆز يۇرت - ماكانلىرىنى تاشلاپ، كۆيدۈرۈپ تۇرىدىغان چۇقۇر ئوۋاغا ئارقىسىدىن بېرىشسىمۇ، بىرەر قېتىم ئۇلارنىڭ چىرايلىرىغا قاراپ قويمىغان، بىر ئېغىز گەپ قىلمىغان، زادىلا كۈلمىگەن سەيران مانا ئەمدى كۈلۈپ تۇرۇپ ئۆز خاھىشى بىلەن ھەممىدە بەختكە چۆمگەن ھالدا كەلگەنىدى.

ئانا ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىدا تۇراتتى، ھودۇقۇپ كېتىپ نېمە قىلىشىنى بىلەلمەيتتى. ئۇ شۇنچىلىك ھەيران قالغانىدىكى، چىرايلىق قىزىدىن زادىلا كۆزىنى ئۈزەلمەيتتى.

سەيران قىزنى بۇ ئىشلارمۇ توختىتالمىغانىدى. ئانىنىڭ، قېرىنداشلىرىنىڭ، بالىلارنىڭ خۇشاللىقلىرىمۇ ھاياجىنىنى

باسالمىغانىدى، ئەكسىچە بارغانسېرى جۇشقۇنلايتتى، قاينىاپ تاشاتتى. ئۇ بىردىنلا تاشقىرىغا يۈگۈردى، كۈلۈپ تۇرۇپ:

— مەن يەنە كېلىمەن، — دېدى - دە، مېڭىپ كەتتى. ئۇ كەتكەندىن كېيىن ئانىسى ۋە قېرىنداشلىرى بۇ بالىلارچە قىلىقلارنىڭ، بۇ كۈتۈلمىگەن كەچۈرۈم قىلىشلارنىڭ سەۋەبلىرىنى ئويلاشقا باشلىدى. ئويلاپ - ئويلاپ ھېچقانداق بىر نەرسە دېيەلمەيتتى ۋە بىرەر سەۋەب ئۈستىدە توختىشالمايتتى.

— ئويلاپ ئاۋارە بولماڭلار، — دەيتتى ئانا، — نېمە بولسا بولسۇن، ئۇ كەلسە بېشىمدا كۆتۈرىمەن. سەيران نېمە قىلىمەن دېسە قىلسۇن، ئاخىرقى كۈنلىرىمدە مېنى خۇشال قىلدىغۇ چىرايلىق قىزىم، مېنىڭ سەيرانىم !

قېرىنداشلىرىغىمۇ جان كىرگەنىدى. ئۇلار چۇقۇر ئوۋاغا كەلگەندىن بېرى سەيرانىڭ ئەھۋالى ئۇلارنىڭ يۈرەكلىرىنى پارە - پارە قىلىۋەتكەنىدى. سەيرانىڭ ئۇلارنىڭ چىرايغا قارىماي قويۇشى، ئۇلارنى كەچۈرمەسلىكى ۋە بېشىغا كەلگەن كۈلپەتلەرنى ئۇلاردىن كۆرۈشى ھەممىسىنى غەزەپلەندۈرۈۋەتكەنىدى. دادىسى شۇ سەۋەبتىن ھەممىنى ئىچىگە سىغدۇرالماي ئۆلگەنىدى. چۇقۇر ئوۋادا قېرىنداشلىرى، تۇغقانلىرى پەقەت سەيرانىڭ چىرايىدىن قورقۇپ تۇراتتى، ھېچقانداق ئىشنى ئارىلاشمايتتى. بۇگۈن ئۇلارنىڭ كۈنى تۇغۇلدى. سەيرانىڭ چىرايى ئېچىلدى. سەيران ھەممىسىگە جان كىرگۈزگەنىدى.

سەيران يۈگۈرگەن پېتى قەمەر ئانىنىڭ قېشىغا باردى، قەمەر ئانا ئۇنى قورقۇپراق قارشى ئالدى.

— ساڭا نېمە بولدى، قىزىم ! زادى نېمە ئىش بولدى؟ دېھقانلارنىڭ ھەممىسى سېنىڭ ھەققىڭدە سۆزلىشۋاتىدۇ. ياسىنىپ - تارىنىپ ئاناڭنىڭ قېشىغا كېتىپسەن، شۇنداقمۇ؟ ساڭا نېمە بولدى؟

سەيرانىڭ زىننىخلىرى چىقىپ، تاتلىق چۈش ئىچىدە، بالىلىق خۇشاللىقىدا تېخىمۇ گۈزەللىشىپ كۈلەتتى.

— ۋاي قىز، ساڭا نېمە بولدى؟

قەمەر ئانا ئۇنىڭ چاچلىرىنى سىلىدى، يۇزىگە ئۇزاق قارىدى ۋە:

— سەيران قىزىم، سەن نېمانچە چىرايلىقسەن؟ ھېچكىم بۇنى بىلەلمەپتۇ. زادى ساڭا نېمە بولدى؟ — دەپ سورىدى.

سەيران كۆزلىرىنى يەرگە تىكىپ، جاۋاب بەرمەيتتى. بىر ھازادىن كېيىن بېشىنى كۆتۈردى. يۈزى ئوتتەك ياناتتى ۋە قىزىرىپ كەتتى:

— قەمەر ئانا ... — دېدى ئاخىرىنى چۈشۈرەلمىدى، — قەمەر ئانا ...

قەمەر ئانا تاقەتسىزلىك بىلەن:

— سۆزلە دەيمەن شەيتان قىز، نېمە بولدى؟ ئىسمىنى يادلاۋاتامسەن؟ قەمەر ئانا، قەمەر ئانا!

سەيران يەنە يەرگە قارىۋالدى.

قەمەر ئانا مۇلايىملىق بىلەن ئاستاغىنا:

— سۆزلە قىزىم، كاللاڭغا كەلگەنلەرنى ماڭا سۆزلە، ئىچىڭدە ياخشى بىر ئىش بار. ئاناڭغا سۆزلىگىنە ...

سەيران يەنە بېشىنى كۆتۈردى، يوغان قارا كۆزلىرى چاقناپ تۇراتتى. مۇھەببەت بىلەن تولغان كۆزدە قارايتتى.

— ئانا، ئانا، ئۇ يەرگە بارايلى، سېنىڭ بىلەن قوغۇنلۇققا ...

قەمەر ئانا سۆيۈنۈپ كەتتى ۋە كۈلدى.

— ھە، شۇنداق دېگىن! دېمەك، سېنى كۈلدۈرگەن ... ۋاي ساراڭ قىزەي، — دېدى ۋە ئۇنى چىڭ قۇچاقلىدى، — ياغالىلا، ھېچكىم بىلمىسۇن، سېزىپ قالمىسۇن، ۋاي ساراڭ قىزىم، تەلۈە قىزىم، ئەخمەق قىزىم!

ئاغزىدا ساراڭ قىزىم دەيتتى، قولىدا دۇمبىسىگە ئاستا ـ ئاستا ئۇرۇپ قويۇاتتى ۋە قۇچىقىدىكى سەيرانىڭ چاچلىرىنى سۆيەتتى.

— ساراڭ قىزىم، ھازىر ئۇ يەرگە بارىدىغان بولساق ھەممە

ئادەم ھەممە ئىشنى بىلىپ قېلىشىدۇ. چۈنكى، پۈتۈن يېزا سېنىڭ ھەققىدە سۆزلەشمەكتە. بۇ سەيرانغا نېمە بولغاندۇ، ئېچىلىپ، كۈلۈپ كەتتى؟! دېيىشمەكتە. بىر ئامال تېپىپ بارىمىز.

— تۇرالمايۋاتىمەن، ئانا ... تۇرالمايمەن. ئانا، ماڭا ياردەم قىل، بېشىمغا مۇنداق ئىشلار كېلىپ باقمىغانىدى.

قەمەر ئانا كۈلۈپ تۇرۇپ:

— دائىم شۇنداق بولىدۇ، — دېدى، — بۇنداق ئىش ھەق ئادەمنى ئورنىدا تۇرغۇزمايدۇ. ھەمىشە شۇنداق بولىدۇ، ئادەمنىڭ قېنىنى قاينىتىدۇ.

ئۇ سەيراننىڭ قولىنى تۇتتى ۋە سىقتى.

— ئانا، قۇربانىڭ بولاي، ھازىر بارايلى، — دەپ يالۋۇردى سەيران، — ئانا، سەن ئەھۋالىمنى چۈشىنىسەن، ئانا، قەمەر ئانا، ئۆلۈپ كېتىۋاتىمەن. ئۇنى كۆرگەن كۈنۈمدىن باشلاپ ...

ئۆيگە ئوسمان چوڭ كىردى. سەيرانىنى كۆرۈش بىلەن:

— ھەي قەمەر، — دېدى خۇشاللىق بىلەن، — نېمە بوپتۇ بىزنىڭ بۇ ساراڭ قىزغا؟! چىرايى ئېچىلىپتۇ، كۈلۈپتۇ. پۈتكۈل يېزىدا شۇنىڭ گېپى! كۈلۈپتۇ ـ دە، ئانىسىنىڭ، قېرىنداشلىرىنىڭ يېنىغا بېرىپتۇ، بۇنىڭغا نېمە دېگۈلۈك؟

قەمەر ئانا قوپاللىق بىلەن:

— ھېچ نەرسە بولمىدى! — دېدى، — ئۇ دېھقانلارنى يەر يۈتسۇن، قىلىدىغان ئىشلىرى يوق، قىزىنىڭ كۈلۈشلىرى ھەققىدە سۆزلەشكە باشلاپتۇمۇ؟ ئادەم بالىسى دائىم بىر خىل تۇرامدۇ؟ بەزىدە كۈلىدۇ، بەزىدە يىغلايدۇ ... شۇنداق ئەمەسمۇ ئوسمان چوڭ؟! سۆزلىگۈدەك نېمە ئىش بار؟ بۇ دېھقانلارنى قويغىنا، بۇ قىز ئانىسى ۋە قېرىنداشلىرى بىلەن ياخشىلىشىپ قالسا يامانمۇ؟ يامان بوپتۇمۇ؟

— قىزىپ كەتمە، ھوي قەمەر خوتۇن! دېھقانلار سەيران ھەققىدە سۆزلىشىۋاتىدۇ دەپ ۋاي‌ۋاي دېھقانلىرىنىڭ ھەممىسىنى

ئوقتا تۇتايمۇ؟ سەيراندا ئۆزگىرىش بولغانلىقىنى كۆرۈپتۇ، سەۋەبىنى سۆزلىشىپتۇ. بۇنىڭغا تېرىكىدىغان، خاپا بولىدىغان نېمىسى بار، ۋاي قەمەر؟ ! دېھقانلار سەيران قىز ئۇچۇن يامانلىق ئويلىمايدۇغۇ. ئۇنىڭ بۇ ئۆزگىرىشىگە، بۇگۈنىگە خۇشال بولۇشىدۇ.

— سەيران ئۇچۇن يامان نىيەتتە بولسا بولاتتىمۇ؟ يەنە نېمە دېمەكچى؟ — دەپ سىلكىۋەتتى قەمەر ئانا.

— سەن بىلەن سۆزلەشكىلى بولمايدۇ، قەمەر خوتۇن، چاچراپلا تۇرىسەن، — دېدى ئوسمان چوڭ يۇمشاقلىق بىلەن.

— چاچرايمەن ! — دېدى قەمەر ئانا، — چاچرىسام نېمە بوپتۇ !

كېيىن ئۇ ئىشككە قاراپ ماڭدى. سەيراننىڭ قولىدىن تۇتۇپ ئارقىسىدىن ئەگەشتۇرۇپ ماڭدى.

— ئوسمان چوڭ، سەن بېرىپ تاماقنى ئوغۇللىرىڭ بىلەن يېگىن. مەن بۇگۈن ئاخشام ئۆيدە بولمايمەن. سەيران بىلەن ئۇنىڭ يېنىغا، تۆۋەنكى قومۇشلۇققا بارىمەن، — دېدى.

ئۇلار ئۆينىڭ ئارقىسىدىكى يولغا چىقتى. يول توپلىق ئىدى. توپا ئوشۇقىغا كېلەتتى. قىزىق توپىلار ئاياغلىرىنىڭ ئىچىگە كىرىۋېلىپ پۇتلىرىنى كۆيدۈرۈۋەتتى. ئارقىدىن چۇشكەن ئاپتاپ دۇمبىلىرىنى، بويۇنلىرىنى كۆيدۈرۈۋەتتى. يول ياقىسىدىكى ئوتلارنىڭ، گۈللەرنىڭ يوپۇرماقلىرىغا ئاپپاق توپا قونغان بولۇپ، يوپۇرماقلار پۈرلىشىپ كەتكەنىدى. سىيىر قۇيرۇقى① غا ئوت قويغاندا كۆيمەي قالغان ھۆل جىغانلارغا باشتىن ـ ئاياغقىچە ئاپپاق تۇگمىلەردەك قۇلۇلىلەر يېپىشىپ قالغانىدى. سەيران قۇلۇلىلەرنى ياخشى كۆرمەيتتى. ھازىر ئۇلارمۇ كۆزىگە چىرايلىق كۆرۈنۈۋاتاتتى.

سەيران ئالدىدا يۇگۇرگەندەك ماڭاتتى. قەمەر ئانا بارلىق

① بىر خىل ئۆسۈملۈك.

كۇچى بىلەن ئۇنىڭغا يېتىشىپ مېڭىشقا تىرىشاتتى. قەمەر ئانا ھاسىراپ كەتكەن، چىلىق ـ چىلىق تەرگە چۆمگەنىدى. ئۇ ئاخىر سەيراننىڭ ئارقىسىدىن ۋارقىرىدى:

— توختاپ تۇر، قىزىم، توختا ! يېتىشەلمەيۋاتىمەن، توختا !

سەيران ئارقىسىغا قاراپ قەمەر ئانىنىڭ خېلى ئارقىدا قالغانلىقىنى كۆردى ۋە ئۆز قىلىقلىرىدىن خىجالەت بولدى. توختاپ، قەمەر ئاننى ساقلىدى. قەمەر ئانا پۇتلىرىنى سۆرەپ ئاران مېڭىپ، خېلىدىن كېيىن يېتىشۋالدى، نەپەسلىرى سىقىلىپ كەتكەنىدى:

— ساڭا يېتىشىمەن دەپ ئۆلەي دېدىم، قىزىم، ئۆلەي دېدىم. ۋاي قىزىم، قۇرۇپ كەتسۇن قېرىلىق !

سەيران قىز بۇ بىپەرۋالىقىدىن ئىزا تارتىپ كەتتى. قەمەر ئاننىڭ يۇزىگە قارىيالمايتتى.

قەمەر ئانا ئەھۋالنى ئوڭشاش ئۈچۇن:

— قىزىم، — دەپ كۇلدى ۋە، — نېمانچە ئالدىرايسەن؟ قانداقلا بولسۇن قوغۇنلۇققا بارىمىز. كۇن ئولتۇرماستىن بۇرۇن يېتىپ بارىمىز، — دېدى. ئۇ ھەم سۆزلەيتتى، ھەم كۇلەتتى.

ھاردۇقلىرى تېخى چىقماستىن، ئولتۇرار ـ ئولتۇرمايلا سەيران ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى، سەيران تىكلىپ تۇردى، نېمە ئۈچۈندۇر ئولتۇرالمايتتى، جايىدا تۇرالمايتتى، تاقىتى تاق بولاتتى. قەمەر ئانا ئۇزاق ئولتۇرالمايتتى، ئۇمۇ ئورنىدىن تۇردى. ئۇلار ئاپتاپتا يەنە مېڭىشقا باشلىدى. سەيران بىرئازدىن كېيىن يەنە ئۆزىنى ئونتۇدى. قەمەر ئاننى يولدا تاشلاپ كېتىۋەردى. قەمەر ئانا ئەمدى ۋارقىرىمىدى. سەيران توپىنى چاڭ كەلتۇرۇپ ئۇچاتتى، ئۇزاق ئۆتمەي يىراقلىشىپ كۆزدىن غايىب بولدى.

قەمەر ئانا خېلى ۋاقىتتىن كېيىن قوغۇنلۇققا كەلدى. سەيران ئۇنىڭ چىرايىغا قارىيالمايتتى.

— ئانا ! — دەپ ئۇنىڭ ئالدىغا يۇگۇردى خەلىل كوسا، —

ئەجەب ياخشى كەلدىڭ، بۇگۈن ئىككى قىرغاۋۇل ئوۋلىدىم. بىرىنى بىزگە پولۇغا بېسىپ بەرگىن، يەنە بىرىنى ئوسمان تاغامغا ئەكەت، بولامدۇ؟ قىرغاۋۇللار شۇنچىلىك سېمىزكى ...

مەمەتمۇ يۈگۈرۈپ كەلدى، قەمەر ئاننىڭ قولىنى تۇتۇپ سۆيدى. قەمەر ئانا مەمەتنىڭ يۈزىگە قارىدى، ئۇنىڭ يۈزىگە قان يۈگۈرگەندى. كۆزلىرىمۇ ئۆلۈكنىڭ كۆزىدەك كۆرۈنمەستىن سەل چاقناپ تۇراتتى.

— ئانا، ياخشى كەپسەن، سېنى سېغىنىپ كەتتىم، ئوسمان ئاغام قانداق؟ يېزىدا نېمە ئىشلار بولۇۋاتىدۇ؟

— ھەممە ئىش ياخشى، — دېدى قەمەر ئانا.

قەمەر ئانا كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا سېيرانغا سېپسالاتتى. سېيران ھاياجاندىن قىزىرىپ كەتكەندى، نەپىسى قىسىلاتتى، كۆكرىكى بىر كۆتۈرۈلۈپ، بىر چۈشەتتى ۋە تىترەيتتى. مەمەت بولسا بۇنىڭدىن خەۋەرسىز ئىدى. بۇ ئەھۋال قەمەر ئاننىڭ كۆزىدىن قېچىپ قۇتۇلمىدى، ئۇ ئۆز كۆڭلىدە: « ۋاي قىزىم، چىرايلىق بالام، دېمەك، ئۇنىڭ خەۋىرى يوق ئىكەن ـ دە ! دېمەك، سېنىڭ ئىشىڭ مۇشۇنداق ئىكەن ـ دە ! ئۇ شۇ گۈلدەك چىرايلىق يۈزۈڭگە، تۇرنىدەك بويۇڭغا، شۇ قاپقارا كۆزلىرىڭگىمۇ قارىمايدۇ. شۇ ئۇستىبېشىڭغىمۇ قاراپ قويمايدۇ. ئۇنىڭ ئالدىدا يوپۇرماقتەك تىترەۋاتسەن، ئۇنىمۇ سەزمەيۋاتىدۇ ... ئىككى مەڭزىڭ ئالمىدەك قىزىرىپ كېتىپتۇ، چىپ ـ چىپ تەرلەپ كېتىپسەن، ئۇنى ھەم بىلمەيۋاتىدۇ ... ۋاي قەدىرسىزىم، سېيران قىزىم، يەنە كۆيىسەن، مەن تېخى مۇنداق ئىكەنلىكىنى بىلمىگەنىدىم ... ئۇنى بىلىدۇ دەپ ئويلاپتىمەن. ئاھ، چىرايلىق قىزىم، جېنىم بالام ! ئاھ، ياخشى كۈن كۆرمىگەن قىزىم ! ئەمدى سەن قانداقمۇ قىلارسەن؟ شۇ خەلىل كوسىمۇ سەزگەن يەردە ئۇ ھېچ نەرسىنى سەزمەپتۇ. ۋاي گۈل قىزىم، قەدىرسىزىم !» دەپ ئويلايتتى.

ھازىر سېيران مەمەتنىڭ سەزگەن ـ سەزمىگەنلىكىنىمۇ

ئويلىمايتتى. سېھىرلەنگەندەك كۆزلىرىنى ئۇنىڭ يۈزىدىن ئالمايتتى، داڭ قېتىپ قالغاندى، سۆزلىمەيتتى، سەزمەيتتى، ھېچ نەرسىنى كۆرمەستىن، پەقەت ئۇنىڭغىلا قارايتتى.

نامازدىگەرگىچە سۆگەتلەرنىڭ سايىسىدا ئولتۇرۇشتى. مەمەت سەل ـ پەل ئۆزىگە كەلدى. بىراق، يەنىلا گەپ قىلمايتتى، ئويلايتتى، دەھشەتلىك ئويغا چۆمگەنىدى. قەمەر ئانا: «مۇشۇنداق بىر ياش يىگىت، تېخى ئۆيلەنمىگەن تۇرۇپ، سەيرانىدەك بىر گۈزەل قىز ياسىنىپ ـ تارىنىپ، كۆزلىرىنىڭ ئىچىگە قاراپ، يېنىدا تۇرسا يۈزىگە قارىمامدۇ؟ سەزمەمدۇ؟ بۇ ئادەمنى راستتىنلا پەرىلەر ئەپقېچىپتۇ، جىنلار چاپلىشىپتۇ، — دەپ ئويلايتتى، — ئەقلى جايىدا بولغان بىر ئادەم، يېنىدا سەيرانىدەك بىر قىز تۇرسا، ئۇنى كۆرمەي قالامدۇ؟ ۋاي مەمتىم، ۋاي ! يولۋىسىمغا ۋاي ! تاغلار، جىرالار، ئاچلىق ۋە يوقسۇزلۇقلار، دىنسىز ئاغىلار، ئىمانسىز ژاندارمىلار بىچارىنىڭ ھالىنى قويماپتۇ ـ دە ...»

قەمەر ئانا سېيرانغا شۇنچىلىك ئېچىندىكى، يۈرىكى پارە ـ پارە بولۇپ كەتتى. ئاللا بىر ئادەمنى بەختلىك قىلمىسا قىلماي ـ دۇ. بۇرۇن ئەزىزىنىڭ سەۋداسى، بەختلىك بولالمىغان، باشقا ئاچىقالمىغان بىر سەۋدا. ئەمدى مەمەتنىڭ سەۋداسى ... بۇ قىز تۇگىشىدىغان بولدى. بىكاردىن ـ بىكارغىلا ئۆلگۈچە كۆيۈپ تۇگىشىدۇ. بىچارە سېيران مەمەتنىڭ يۈزىگە بىر قىسىملا قارايدۇ، ھەيرانلىق بىلەن تەلۋىلەرچە قارايدۇ، ئۆزىنى يوقاتقان ھالدا قارايدۇ. لېكىن، ئۇ قانداقلارچە كۆرمەيدىغاندۇ؟ ...

مەمەت بىردىنلا بېشىنى كۆتۈردى. كۆزلىرىنى قەمەر ئاننىڭ كۆزلىرىگە تىكتى.

— ئانا، — دېدى ئۇ ھاياجانلىق، تىترىگەن ئاۋازدا، — سەن ئەقىللىك، كۆپىنى كۆرگەن ئانىسەن، سەندىن بىر نەرسىنى سورايمەن.

ئۇ بېشىدىن ئۆتكەن ئىشلارنى، ئانىسىنى، خەدىچەنى،

بالىسىنى، پەستىكى ئاقچەسازنىڭ پاتقاقلىقىدا ياتقان رەجەپ چاۋۇشنى، جاپپارنى، ئەلى توكۇرنى، سۇلايمان چوڭنى، دۇرمۇش ئەلىنى، ھۆرى ئاننى، ھەمزەنى، يېزىنىڭ ھازىرقى ئەھۋالىنى، ئىسمائىل چولاقنى، ھەممە نەرسىنى بىر - بىرلەپ، كۆزنى يۇمۇپ - ئاچقۇچە ساناپ چىقتى. ئاخىرىدا يەنە مۇنداق دېدى:

— ئانا، سەن ئۇزۇن ياشىغان، كۆپنى كۆرگەن ئالتۇن يۈرەكلىك ئانسەن. سەن ماڭا دېگىنە، مەن نېمە قىلاي؟ ئابدى كەتتى، ھەمزە كەلدى. ھەمزە كېتىدۇ، بەكرى كېلىدۇ، ئەلى ساپا باي كېتىدۇ ...

— كەنان كېلىدۇ، — دېدى قەمەر ئانا.

— ۋايۇاي يېزىسىمۇ ماڭا دۇشمەن بولىدۇ، لەنەتلەر ياغدۇرىدۇ، ھەر جۈمە كۈنى ئەلى ساپانىڭ روھىغا دۇئا قىلىپ مەۋلۇت ئوقۇتىدۇ ... — دېدى مەمەت.

قەمەر ئانا ئويلىنىپ قالدى. كۆپ ئويلاندى. ئاخىر:

— ئەقلىم بۇنىڭغا يەتمىدى، مەمتىم، مېنى ئەيىبلىمە، — دېدى.

مەمەت سەيرانغا قارىدى:

— سىڭىل، بۇ ئىشقا سەن نېمە دەيسەن؟ دېگىنە، سەيران سىڭلىم!

ئۇ سەيرانىڭ چىرايلىقلىقىنى تۇنجى قېتىم ھېس قىلدى. كىيىنىشلىرىنى، ياسىنىشلىرىنى كۆردى، « شۇنداقمۇ چىرايلىق ئادەم بولامدۇ؟ شۇنداق كارامەت چىرايلىق ئادەملەرمۇ بولىدىكەن - ھە؟» دەپ ئويلىدى.

سەيران تىترەپ كەتتى، سۆز قىلمىدى. قىزىرىپ، بوزىرىپ، تەرلەپ كەتتى، قوللىرى ئۇيۇشۇپ، ئاغزى قۇرۇدى.

— سەن نېمە دەيسەن، سىڭىل؟ سۇلايمان چوڭ قېرىشىش، ئۇرۇشۇش، زالىملارغا قارشى تۇرۇش ھەقلىق، دەيدۇ. سەن نېمە دەيسەن؟ ئاخىرى چىقمايدىغان ئىش بولسا، زالىملارغا قارشى ئۇرۇشۇشنىڭ، ئۇنى ئاغدۇرۇشنىڭ نېمە پايدىسى؟ سىڭلىم، سەن

نېمە دەيسەن؟

سەيرانىڭ كۆپ سۆزلىگۈسى بار ئىدى، ئەمما سۆزلىيەلمەيتتى، بوغۇلاتتى. سۆزلىسىلا ھەممە نېمە ئاشكارىلىنىپ قالاتتى. شۇڭلاشقا، قورقۇپ ئۆتى تاشاتتى. لېكىن، ئۆزىنى تۇتالمىدى، كۆزلىرىنى يەرگە تىكىپ:

— بىلمەيمەن، قېرىندىشىم، بىلەلمەيمەن، — دېدى ئاستاغىنا، — زادىلا بىلەلمەيمەن. سەن ھەممىزدىن، ھەممە ئادەمدىن ناھايىتى ياخشى بىلىسەن، سەن مەمەت ئاۋاقسەن!

قەمەر ئانا ئورنىدىن تۇردى، شۇ يەردىلا ئوت ياقتى. خەلىل يارما خالتىسىنى، قەلەي كورىسىنى ئەكەلدى، قەمەر ئانىنىڭ قېشىغا قويدى. خەلىل كوسىنىڭ كورىسى پاك - پاكىز بولۇپ، پار - پار پارقىرايتتى. قەمەر ئانا شۇ كوسىنىڭ كورىسىنىڭ پاكىزلىقىغا ھەيران قالدى، تۇز، ماي، يۇڭدالغان سېمىز توخۇدەك بىر قىرغاۋۇل ... ھەممىسى تەييار بولدى. قەمەر ئانا پولۇنى زوق بىلەن پىشۇردى. غەرب شامىلى ئاستاغىنا چىقىۋاتاتتى. غەرب شامىلى پولۇنىڭ پۇرىقىنى ناھايىتى يىراقلارغا ئەكەتتى.

سەيران ئولتۇرغان يېرىدىن قىمىر قىلماستىن كۆزلىرى مەمەتتە قېتىپلا قالغانىدى.

مەمەت چوڭقۇر نەپەس ئېلىپ پولۇنىڭ پۇرىقىنى ئىچىگە تارتتى:

— قولۇڭغا دەرد كەلمىسۇن، ئانا، مۇنداق مەززىلىك پولۇنى ساڭا ئوخشاش ياخشى ئانىلا پىشۇرىدۇ.

قەمەر ئانا سەيرانغا قاراپ:

— تۇر، ئورنۇڭدىن قىزىم، نېمىگە ئولتۇرۇپلا قالدىڭ؟ قوپۇپ داستىخاننى سال، — دەپ تاشقىرىغا ماڭدى.

سەيران شۇ زامان ئورنىدىن تۇردى. داستىخاننى باراڭدىن ئەكەلدى، چىمەنلىككە سالدى. ياغاچ قاچىدا سوغۇق سۈمۈ بار ئىدى. سۇنى خەلىل سەل بۇرۇن يىراقتىكى ئېرىقتىن

ئەكەلگەنىدى.

تۆتىلىسى داستىخان ئەتراپىدا باداشقان قۇرۇپ ئولتۇرۇشتى. قىرغاۋۇل باسقان پولۇنى ئىشتىها بىلەن يېيىشتى. تاماق يېيىشىگە قارىغاندا مەمەت خېلىلا ئۆزىگە كېلىپ قالغانىدى. ئۆزىگە كېلىپمۇ نېمە ئۈچۈن شۇ كۆيۈپ يېنىۋاتقان چىرايلىق قىزنى سەزمەيدۇ؟ بۇ ئوغۇلدا بىر گەپ بار، بىر نۇقسان بار. ئەمما بۇ نېمە؟

تاماقلار يېيىلىپ بولغاندىن كېيىن قەمەر ئانا قاچىلارنى يۇماقچى بولدى، خەلىل ئۇنىمىدى. ئۆزى يۇماقچى ئىدى.

كۇن ئولتۇرۇش ئالدىدا تۇراتتى. ئالا كۆلەڭگىلەر كۆپىيىشكە باشلىدى. كۇن ئاناۋارزانىڭ ئارقىسىغا پېتىپ، بىر ئۈچى تۇزلەڭگە چۈشەي دەپ قالغانىدى. سەيران قىز خىيالغا چۆمگەن هالدا مەمەتكە قارايتتى. خۇدايىم مۇنداق يامان سەۋدانى هېچكىمنىڭ بېشىغا سالمىسۇن ... قەمەر ئانا نېرى كەتمەكچى بولاتتى، ئەمما سەيراننىڭ ئەھۋالىغا قاراپ يالتىيىپ قالاتتى. بىچارە سۆيگەن ئادىمنىڭ چىرايىغا يەنە بىردەم قارىۋالسۇن، دەپ ئويلايتتى.

كۇن ئولتۇردى، قاراڭغۇ چۈشتى. مەمەتنىڭ چىرايى خىيالىي كۆرۈنەتتى، ئەمما سەيران يەنىلا كۆزىنى ئۇنىڭدىن ئۆزمەيتتى.

قەمەر ئانا « ئەمدى نېمىنى كۆرىدىغاندۇ، — دەپ ئويلىدى، — بۇ بالىنىڭ هېچ نەرسىدىن خەۋىرى يوق. خەۋىرى بولسىمۇ قانداق قىلاتتى؟ بۇ، كېپەنلىكى بويىندا تۇرغان بىر قاراقچى ... قايسى تەرەپتىن ئويلىساڭمۇ چىقىش يولى يوق.»

— قېنى قىزىم، تۇر ئورنۇڭدىن، كەچ قالدۇق، — دەپ ئورنىدىن تۇرۇپ ماڭدى قەمەر ئانا، — سالامەت قېلىڭلار، بالىلار، بىرنەرسە كېرەك بولسا، بىز ئەتە — ئۆگۈن يەنە كېلىمىز.

مەمەت يۇگۇرۇپ گۇللۇككە باردى. ئىككى دەستە رەيهان بىلەن مەخمەلگۈلنى ئۈزۈپ كەلدى. بىرىنى قەمەر ئانىغا، بىرىنى

سەيرانغا بەردى.

ئۇلار يولغا چىقتى. سەيران ئارقىسىغا قاراپ — قاراپ قويياتتى. بىر — ئىككى قەدەم مېڭىپ ئارقىسىغا قارايتتى. قاراڭغۇ چۈشۈپ ئاي چىققانىدى. مەمەت تۇرماق، شۇنچە چوڭ قوغۇنلۇقمۇ كۆرۈنمەيتتى. شۇنداق بولسىمۇ سەيران يەنىلا ئارقىسىغا يېنىپ — يېنىپ قارايتتى. پۇتلىرى ئارقىغا تارتاتتى. بۇ قېتىم قەمەر ئانا ئىتتىك مېڭىپ كەتتى، سەيراننىڭ ئارقىدا قالغانلىقىنى كۆرۈپ ئۇنى ساقلاپ تۇردى. ئەنە شۇنداق مېڭىپ، توختاپ، ئاران يېزىغا يېقىن كەلگەندە:

— توختاپ تۇر، قەمەر ئانا، قورقۇۋاتىمەن، — دېدى سەيران.

قەمەر ئانا توختىدى. ئۇنىڭ يېتىپ كېلىشىنى كۈتمەستىنلا:

— نېمىشقا قورقىسەن؟ — دەپ سورىدى.

سەيران كېلىپ ئۇنىڭ قولىغا ئېسىلدى:

— ئۆلتۈرىدۇ، — دەپ ئىڭرىدى، — ئانا، ئۇنى ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ. بىز قاراقچىنىڭ ئۆز مەقسىتىگە يەتكەنلىكىنى ئاڭلىغانمىدۇق؟ گىزىك تۇرانىمۇ ئۆلتۈرۈشتى، ئۇنىمۇ ئۆلتۈرۈشىدۇ، ئانا !

قەمەر ئانا جىم تۇراتتى. سەيران توختىماي سۆزلەيتتى.

قەمەر ئانا زادىلا جاۋاب بەرمەيتتى. ئەڭ ئاخىر:

— ئاغزىڭنى ئۇشتۇمە، قىزىم، — دېدى قەمەر ئانا، — ئاغزىڭنى ياخشىلىق ئۈچۈن ئاچساڭچۇ، ئۇ ياخشىلىققا يولۇقسۇن ! ئۇنى كىم ئۆلتۈرەلەيدۇ؟

— هەممە ئادەم، هەممىسى ! — دېدى سەيران، — ئاغىلار، ژاندارمىلار، هۆكۈمەت ! ئۇنى هەممە ئادەم ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ !

قەمەر ئانا هودۇقۇپ كەتكەنىدى. بۇنداق سۆزنى زادىلا كۈتمىگەنلىكى ئۈچۈن هەيران قالدى. ئۇمۇ خۇددى سەيرانىدەك ئويلايتتى. بىر قاراقچىنىڭ ئۇزاققىچە ياشىيالمىشى مۇمكىنمۇ؟ بولۇپمۇ مەمەت ئاۋاقتەك بىر قاراقچىنى ياشاتقۇزامدۇ؟ تاغ، تاش، بۆرە، قۇش هەممىسى قورال بولۇپ ئۇنىڭ ئۈستىگە هۇجۇم

قىلاتتى، ئاغىلار، بايلارمۇ ...

— ئۇنىڭغا ئوق ئۆتمەيدۇغۇ ... ئۇنىڭ بويىندا تۇمار بار. چاقماق يالقۇنى بار. خىزىرمۇ دۇمبىسىنى سىلىيالمايدۇ.

قەمەر ئاننىڭ تۇمار ئورنىدا تۇتۇۋاتقان بۇ سۆزلىرى تەسىر قىلىشى كېرەك ئىدى. بىراق، سەيران ئاڭلىمايتتى، پەسەنتمۇ قىلمايتتى. ئۇ:

— ئۇنى ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ، ئۇنى ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ، — دەيتتى ھېچ توختىماستىن.

— چاقماق يالقۇنى بارغۇ ... چاقماق ئوتى بار.

قەمەر ئاننىڭ ئۆزىمۇ بۇ سۆزلىرىگە ئىشەنمەيتتى. ئۇ:

— كۆزىدىن باشقا يېرىگە ئوق ئۆتمەيدۇ، — دەيتتى.

سەيران قەمەر ئاننى قولتۇقلاپ يېزىغا سۆرەيتتى.

— ئوق ئۆتمەيدۇغۇ ئۇنىڭغا، يالغۇز كۆزىگىلا ...

— كۆزلىرىنى ساقلايدۇ ... — دەيتتى قەمەر ئانا.

44

ئەلى ساپا باي ئۇنداق ئويلاپمۇ، بۇنداق ئويلاپمۇ ھېچقانداق يەردىن ئۇمىد يوقلۇقىنى بىلدى. ئۆزىنىڭ غېمىنى ئۆزى يېيىشنى قارار قىلدى. ھاكىمۇ، ۋالىيمۇ، ۋايۇاي يېزىسىنى ئورنىدىن يۆتكەشكە يېقىنلاشمايتتى، ئاخىرى نېمە بولۇپ چىقىشىدىن قورقاتتى. ھاكىم ۋايۇايدا قىلغان قارارىنى، ۋايۇايدىكى سۆزلىرىنى خېلىدىن بېرى ئۇنتۇغانىدى.

ئەلى ساپا باي ئۇلارغا يامان كۆزدە قارايتتى:

— قېنى دەپ بېقىڭلار، شۇمۇ ھۆكۈمەت بوپتۇمۇ؟ — دەيتتى، — شۇ ئادەملىرىگە قاراڭلارچۇ، شۇ ھاكىمغا، شۇ ۋالىيغا! مەن تېخى ئۇلارنى شۇ ئېتىزلىرىمغا مەدكارلىققىمۇ ئالمايمەن! خۇدا ھەققى، يېقىن يولاتمايمەن. پاشامۇ، ئارىپ سايىمۇ ھۆكۈمەت قۇردۇق دېيىشىپ ئۆزلىرىچە كېرىلىپ

كېتىپتۇ، شۇنداقمۇ؟ مۇنداق ھۆكۈمەتنى بىزنىڭ قارا تاغلىق ئوغلى مۇرتىزامۇ قۇرغان بولاتتى، تېخىمۇ ياخشى قۇراتتى.

ئۇ، چىكچىكلارنىڭ قولىدىن ئىش كېلىدىغان، قورال تۇتالايدىغان يىگىتلىرىنى چاقىرىپ، ۋايۇاي يېزىسىغا ئاخىرقى زەربىنى بېرىش ئۈچۈن ئۇلار بىلەن كېچە - كۈندۈز پىلان تۈزۈيتتى. ئۇنىڭدىن باشقا، دېھقانچىلىق مەيدانىدىكى ئۆيلىرىنى مۇستەھكەم ھەربىي بازا ھالىغا كەلتۈرگەنىدى. يېپىيېڭى گېرمان مىلتىقلىرى، ساندۇق - ساندۇق ئوقلار، تاپانچىلار، خەنجەرلەر، دۇربۇنلار، فەسىلەر، ھەربىي كىيىملەر ... ئىشىكلەرگە، پەنجىرلەرگە قۇم خالتىلىرىنى دۆۋىلەپ قويغانىدى. زەينەل بىلەن ئادىمىنىڭ يوقلىپ كېتىشى ئۇنى قاتتىق چۆچۈتكەنىدى. شۇ ۋايۇايلىقلار بەك ھەددىدىن ئېشىپ كەتكەن بولۇپ، جانغىمۇ قەست قىلىشقا باشلىغانىدى.

— ئىزدىمىگەن يېرىم، سورىمىغان ئادىمىم قالمىدى. يا زەينەلنىڭ ئىزى يوق، ياكى ئادىمنىڭ ... دېھقانلار زەينەلنى خوتۇنى بىلەن بوغۇپ ئاقچەسازغا كۆمۈپتۇ، ھېچقانداق ئىز قالدۇرماپتۇ، ئادىمنىمۇ يوباز ئوغلى ئۆلتۈرۈپتۇ دېيىشىدۇ. كۆپ ئىزدىدىم، ھەر ئىككىسىنىڭ يا ئۆلۈكىنى، ياكى تىرىكىنى تاپالمىدىم، — دەپ خەۋەر ئەكەلگەنىدى زەكەريە.

ئەلى ساپا باي ئويغىنىش بىلەن ھازىرلىقىغا كىرىشكەنىدى. ۋايۇاي يېزىسىغا بۇگۈن بارىمەن دەپ خەۋەر بەرگەنىدى.

بۇگۈن زەكەريە پار - پۈر پارقىرىتىلغان سېرىق ئۆتۈكىنى، مۇستەقىللىق ئۇرۇشى زامانىسىدىن قالغان يېپىيېڭى ماش رەڭ ھەربىي شالۋارىنى كىيىمەكچى بولدى. ئۇزاق يىللاردىن بېرى تاقىمىغان ئالتۇن زەنجىرلىك سائىتىنى تاقماقچى، بېشىغا كەڭ قارا سايىۋەنلىك قالپىقىنى كىيمەكچى بولدى.

كىيىندى، ياساندى، بۇرۇتىنى تولغاپ قويدى. سېپى پىل چىشىدىن ئىشلەنگەن تاپانچىسىنى سول يېنىغا ئاستى. نەپىس ئىشلەنگەن ئوقدانلىرىنى بېلىگە باغلىدى. بارماقلىرىغا يوغان

ئالتۇن ئۇزۇكىنى سالدى. چۈنكى، دېھقانلار ئالتۇنغا، قورالغا بولۇپمۇ ھەربىيگە ئالاھىدە قارايتتى. ھەربىي شىمىنى، سېرىق ئۇتۇكىنىڭ قونچىغا قىستۇرۇلغان كۈمۈش ساپلىق قامچىسىنى، مۇستەقىللىق ئوردېنى، تاپانچىسى، قارا قالپىقى، ئالتۇن زەنجىرى بىلەن كۆزلەرنى قاماشتۇرغۇدەك بىر خىل ھەيۋەتلىك تۇسكە كىرگەنلىكىنى ئەينەكتىن كۆردى. بۇ قىياپىتى ئادەمنى ئۇركۈتەتتى. دېھقانلارمۇ بۇ قىياپەتكە ھەيران قېلىپ، ئۇنىڭغا ھۆرمەت بىلدۇرەتتى. دېھقان خەقنىڭ ئەقلى ھېچقاچان جايىدا بولغان ئەمەس. ئەقىل سۈنئىي بىر نەرسىدۇر. دېھقانلارنىڭ ھەر قاچان ھەر نەرسىگە سەپسالىدىغان ئادىتى بار. ئەگەر قولىدىن كەلسە، ئارىپ سايىم بەگنىڭ سەزمەي قېلىشىنى بىلسە، باشتىن - ئاياغ ئوفىتسېرلار كىيىمىنى كىيىپ، يېزىلىقلارنىڭ ئالدىغا چىققان بولاتتى. شۇ ئارىپ سايىم چۈقۇر ئوۋانىڭ بېشىغا بىر بالا بولدى، بالا !

تۇرسۇن دۇرمۇشقا ھەربىي كىيىم كىيگۈزدى. زەكەريىەنىڭ شىمىمۇ ماش رەڭ ئىدى. ئۇنىڭ بىلەن بىللە ۋايۇاي يېزىسىغا باردىغان ئون سەككىز ئادەمنىڭ ھەربىرىدە ئازراق بولسىمۇ ھەربىيلىكىنى ئەسلىتىدىغان بىر بەلگە بار ئىدى. بەزىلەرنىڭ شەپكىسىدە ژاندارما كاكارى، بەزىلەرنىڭ تىزىدا تىزلىقى، بەزىلەرنىڭ يېنىدا قىلىچ، بەزىلەرنىڭ بېلىدە تاسما، بەزىلەرنىڭ ئوستىدە ھەربىي چاپان، مۇرىلىرىدە پاگون ...

ئوغرىلانغان ئاتلىرىنىڭ ئورنىغا دادىسىنىڭ دوستى ياغمۇر باي ئۇنىڭغا تۆت - بەش ياشلىق ئون بەشچە چىرايلىق ئاتنى ئەۋەتىپ بىر تىينمۇ ئالمىغانىدى، ياغمۇر باي ئەۋەتكەن ئاتلار ھەقىقەتەن ئاجايىپ چىرايلىق، نەسىللىك ئاتلاردىن ئىدى.

ئەلى ساپا باي ئادەملىرىگە ئاتلارغا مىنمەستىن بۇرۇن ئاخىرقى بۇيرۇقنى قىلدى:

— مەن دېھقانلارغا سۆز قىلىۋاتقاندا ئارقامدا تىك تۇرىسىلەر، كۆزلىرىڭلارنى بىر نۇقتىغا تىكىسىلەر، ئوك

قولۇڭلارنى مىلتىقىڭلارنىڭ تەپكىسىگە قويىسىلەر، زادى مىدىرلىمايسىلەر !

ئاتلارغا مىنىپ چېپىشتى. دېھقانلار ئۇلارنى شاخلىرى دۇبۇنىڭ قاناتلىرىدەك ئېچىلىپ تۇرغان ئاجايىپ يوغان ئۇجمە دەرىخىنىڭ ئاستىدا كۈتۈپ تۇراتتى. ھەممىسىدە بىر خىل تاقەتسىزلىك، بىلىنىپ تۇرغان بىر خىل ھاياجانلىق بار ئىدى.

ئەلى ساپا باي ۋە ئارقىسىدىكى ئاتلىقلار توپا - چاڭنى توزۇتۇپ يېزىغا چاپتۇرۇپ كىرىشتى. ئەلى ساپا باي ئېتىنى توختاتماي تۇرۇپلا دەرەخ ئاستىدا ئېتىدىن چۈشتى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم ! — دەپ ۋارقىرىدى ئۇ.

دېھقانلار ئۆزلىرىنى تۇتۇۋېلىپ، ھاياجانلىرىنى بىلىندۇرمەسلىككە تىرىشىپ، مۇلايىملىق بىلەن « ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام » دېيىشتى. ئۇنىڭدىن كېيىن ئەلى ساپا بايىنى بىر چېتى دەرەخنىڭ غولىغا تىرەپ قويۇلغان، ئۇستىگە كىگىز سېلىنىپ، ئۇنىڭ ئۇستىگە تۇركمەن گىلىمى سېلىنغان بىر كارىۋاتقا تەكلىپ قىلدى. ئەلى ساپا باي ئالدىدا ئىككى ياققا ئېچىلىپ يول بېرىۋاتقان كۆچىلىككە كۇلۇمسىرەپ قويۇپ، كارىۋاتقا كېلىپ پۇتلىرىنى ئالماپ ئولتۇردى. ئىچىدىكى پىل چىشى ساپلىق تاپانچىسىنى، ئوقدانلىرىنى كۆرسىتىش ئۈچۈن چاپىنىنىڭ تۇگمىلىرىنى يېشىۋەتتى. ھەممە ئادەم بىلەن تىنچلىق سوراشقاندىن كېيىن جىم بولدى. ئادەملىرىمۇ كېلىپ رەتكە تىزىلىپ، قورسقىنى ئىچىگە تارتىپ كۆكسىنى تېشىغا چىقىرىپ، كۆزلىرىنى بىر نۇقتىغا تىكىپ، ئوك قوللىرىنى مىلتىقلىرىنىڭ تەپكىلىرىگە قويۇپ، سول قوللىرىدا پار - پۇر ئوقدانلىرىنى تۇتۇپ، بۇتتەك تۇراتتى، مىدىر - سىدىر قىلىشمايتتى.

ئۇزاققىچە بېشىنى ساڭگىلىتىپ ئويغا چۆمگەن ئەلى ساپا باي بېشىنى كۆتۈردى. ئوت چاقنىغان كۆزلىرىنى دېھقانلارنىڭ ئۇستىدىن يۈگۈرتتى. ئۆزى تونۇيدىغان ھەممە دېھقان بۇ يەردە

ئىدى. سەيپەلى قولىنى قوينىغا تىقىپ، قورقۇنچىدىن تىترىگەندەك قىلاتتى. بۇنى كۆرۈپ ئەلى ساپا باي خۇشاللاندى. ئوسمان چوڭ بۇ ئىشلارغا پىسەنت قىلمىغاندەك ئەلپازدا تۇراتتى ۋە بالىلارچە چىرايىدىن ھېچ نەرسىنى بىلىپ بولمايتتى. بۇ چىراي تولىمۇ ئېغىر سىناقلاردىن ئۆتكەنىدى. بىھېسىاب قورۇق بېسىپ كەتكەن، شۇنچىلىك كۆپ قورۇقلار ئىچىدىكى چىرايىدىن بىرنەرسىنى چۈشەنگىلى بولاتتىمۇ؟ ... پەرھات موللام بويىنىنى ئوڭ تەرەپكە قىيسايتىپ، ئىككى قولى كۆكسىدە قووۇشتۇرۇلغان، كۆزلىرىنى يۇمۇپ، ئۆزىنى ئاللانىڭ مېھىر - شەپقىتىگە تاپشۇرغان ھالەتتە ئاللانى ياد ئېتىپ جىم تۇراتتى.

سەپچە ئاقساقالدا بۇگۈن باشقىچە بىر ئۆزگىرىش بار ئىدى. ئۇ ئاجايىپ كىينىگەنىدى. شۇ ئىسسىق ياز كۈنىدە پۇتلىرىغا قېلىن، چىرايلىق ئىشلەنگەن تىزلىقى بار يۇڭ پايپاقلارنى تارتىپ، يۇڭ شالۋار كىيگەن، ئىككى ئوقدانىنى ئۇستى - ئۇستىلەپ بېلىگە باغلىغان، تاپانچىسىنى ئىككى ئوقدانىنىڭ ئوتتۇرىسىغا تىققانىدى. يوللۇق پەرىجىسى قېنىق كۆك ئىدى. بېشىغا ئاق سايىۋەنلىك قالپاق كىيگەنىدى. چوققىسىدىكى ئاپپاق كۈمۈشتەك ئۇزۇن چېچىنى ئىككى بارماق قېلىنلىقىدا ئۆرۈپ، قالپىقىنىڭ ئاستىدىن بېلىگىچە چۈشۈرۈپ قويغانىدى. كۆپچىلىكنىڭ ئارقىسىدا، كالپۇكلىرىنى تۇرۇپ ئۆزىچە غودۇڭشىپ مېڭىپ يۈرەتتى. سەلۋەر كېلىنمۇ شۇ يەردە ئىدى. ئۇ ئاپپاق، بۇلۇتتەك ئاق ياغلىقىنى چىگىۋالغانىدى. سەيران ئوڭ يېنىدا چىرايلىقلارنىڭ چىرايلىقى، يېشىل چىمەنلەرنىڭ گۈلى بولۇپ تۇراتتى. ئۇنىڭ چىرايىدا چەكسىز سائادەت جىلۋىلىنىپ تۇراتتى.

ئەلى ساپا بايىنى بۇگۈن ئىنتايىن ئالاقزادە قىلىۋاتقان، كۆڭلىنى ئىلەشتۇرگەن (ئاينىتقان)، قورقۇتۇۋاتقان نەرسە سەيرانىڭ قېرىنداشلىرى ۋە تۇغقانلىرىنىڭ بۇ يەرگە كەلگەنلىكى ئىدى. بۇ تاغلىقلار قورقماس خەلقلەر بولۇپ،

ساۋاتلىق ئىدى. ھازىرغىچە ئۇلار يېزىنىڭ ھېچقانداق ئىشلىرىغا ئارىلاشمايتتى. مېھمانەدكلا، بۇگۈن بار، ئەتە يوق دېگەندەكلا، ۋايۋاي يېزىسى بىلەن كارى يوق. ئەگەر ئۇلار ۋايۋاينىڭ ئىشلىرىغا ئارىلاشقان بولسىدى، ئەھۋال پۈتۈنلەي باشقىچە بولاتتى، ئەلى ساپا باي تېخىمۇ زور قىيىنچىلىققا دۇچ كەلگەن بولاتتى. ھازىرقى ئەھۋالدىن قارىغاندا، بۇلارمۇ ئىشقا ئارىلىشىش قارارىغا كەلگەنىدى.

ئەلى ساپا باي سۆزلىيەلمىگەنسېرى، دېھقانلارنىڭ چىرايىغا قارىغانسېرى چىدىغۇسىز بىر خىل غەزەپكە كېلەتتى. باشقا ۋاقىتلاردا بولسا ئۇ ئاچچىقلىماسقا تىرىشىپ غەزىپىنى يېگەتتى. ھازىر ئۆزىنى يوقىتىپ قويغانىدى. غەزەپلىك ئاۋازدا سۆزلەش دېھقانلارغا تېخىمۇ قاتتىق تەسىر قىلاتتى.

گېلىنى قىردى، يۆتەلدى. ھەممە ئادەم جىم تۇرۇپ يۆتەلنىڭ ئاخىرىنى كۈتەتتى. ئەلى ساپا باي سۆزىنى باشلىدى:

— ئەسلىدە مەن بۇ يېزىغا قەدەم باسماس ئىدىم، ماڭا شۇنچىلىك كۆپ يامانلىق قىلغىنىڭلار ۋە پۈتكۈل چۈقۇر ئۇۋادا سۆز - چۆچەككە قويغىنىڭلار ئۈچۈن يۈزۈڭلەرگە قارىماسلىقىم كېرەك ئىدى. سىلەرگە ئاخىرقى سۆزۈمنى قىلىۋېلىش ئۈچۈن كەلدىم. گۇناھىمدىن ساقىت بولاي دەپ كەلدىم، گۇناھ مەندىن نېرى كەتسۇن دەپ كەلدىم. ئۇنىڭدىن باشقا، ئەلى ساپا باي، تەيپۇن باي سۆزلىمىدى دېمىسۇن دەپ كەلدىم. ئاغىلار، قېرىنداشلار ! سىلەرنى ئاغا، قېرىنداش دېيىشكە تىلىم بارمايدۇ. بىراق، نېمە بولسۇن ... ماڭا ئىنتايىن كۆپ يامانلىق قىلدىڭلار. ئالتۇنلارنى تۆكۈپ، دۇنيادا بىرلا ئېتىمنى بېرىپ ئالغان ئېتىزلىرىمدىن جاھىللىق بىلەن كەتمەي قويدۇڭلار. نېمە ئۈچۈن؟ باشقا يەردە بوش ئېتىزلار يوقمىدى؟ بۇ پاشىلىق، سېسىق، ھەربىر پاشىسى بىر يىرتقۇچ بۆرىدەك بۇ يەرلەرگە جاھىللىق بىلەن يېپىشىۋالدىڭلار. چۈقۇر ئۇۋادا يېزا قۇرغۇدەك، ماكان تۇتقۇدەك شۇنچە مۇنبەت، شۇنچىلىك كەڭ يەرلەر بارىكى،

ئۇ يەرلەردە مىڭلارچە يېزا قۇرغىلى بولىدۇ. سىلەر قانۇنسىزلىق قىلىپ، ھۆكۈمىتىمىزنىڭ قانۇنلىرىنى ئاياغ ئاستى قىلىپ، ئۆز كۈچۈڭلارغا تايىنىپ يەرلىرىمىدىن چىقىپ كەتمەكچىلار. قېنى سۆزلەڭلار، نېمە ئۈچۈن چىقمىدىڭلار؟ بۇ مۇلۇك مېنىڭ ئەمەسمۇ؟ يەر خېتى قولۇمدا ئەمەسمۇ؟

دېھقانلارغا تەلۈلەرچە قاراپ چىقتى. دېھقانلار جىم تۇرۇپ، خىيال سۈرۈپ ئاڭلىشاتتى. مىدىر ـ سىدىر قىلمايتتى. ئەلى ساپا باي ئىچىدە «مۇشۇنداق تۇرۇشلىرى ياخشى ئەمەس، بۇ ئىشتا چوقۇم بىر نەسلىك بار» دەپ ئويلىدى.

سەپچە ئاقساقال ئوتتۇرىغا چىقىپ:

ـــ بالام، بۇ يەر سېنىڭ ئەمەس، ئەلى ساپا ئەپەندى، بۇ زېمىن بىزنىڭ، بۇ يۇرت ئاتا ـ بوۋىلىرىمىزدىن تارتىپ ماكانىمىز بولۇپ كەلگەن. سەن نەدىن چىقىپ كەلدىڭ؟ تەيپۇن باي بولمىغاندا سەن نەدە قالغان، بالام؟ ـــ دېدى.

ئاقساقال قولىنى ئارقىسىغا قىلىپ، ئارتۇق سۆزلىمىدى. بىرھازادىن كېيىن قولىنى چۈشۈرۈپ، غاڭزىسىنى چىقىرىپ تارتىشقا، ئۇياقتىن ـ بۇياقا مېڭىشقا باشلىدى.

ئەلى ساپا باي مۇنداق بولۇشىنى زادىلا كۈتمىگەنىدى. سەپچە ئاقساقالنىڭ بۇ قىلىقى ئۇنىڭ غەزىپىنى، شۇنداقلا قورقۇنچىسىنى تېخىمۇ كۈچەيتىۋەتتى:

ـــ سۆزلەش مەندىن! ـــ دەپ ۋارقىرىدى ئۇ، ـــ بىر يۈز ئەللىك يىللىق شەجەرىسى بار ئېتىمنى يوباز ئوغلىغا بېرىپ، ئۇ يەرلەرنى ئالغان مەن ئەمەسمۇ؟ بۇ يەرلەردە ھەققىم بولمىسا، نېمە ئۈچۈن دېھقانلارنىڭ يېرىمى يېزىنى تاشلاپ كېتىپ قالدى؟ يوباز ئوغلى نېمە ئۈچۈن كەتتى؟

ئۇياقتىن ـ بۇياقا مېڭىپ يۈرگەن سەپچە ئاقساقال تۇرۇپلا قالدى، مۈكچەيگەن بېلىنى رۇسلىدى، بىردەم تىك تۇردى:

ـــ ئۇ كەتكەنلەر، ـــ دەپ ۋارقىرىدى، ـــ ئۇ كەتكەنلەر سۈتى بۈزۈقلار. ئۇلار قورقىنىدىن كېتىپ قېلىشتى. يوباز ئوغلىنى

ئۆلگۈچە ئۇرغۇزدۇڭ. ئاجايىپ بىر قىزىلباش ئىدى. چىدىيالماستىن قېچىپ كەتتى.

ـــ سەن قاچما! ـــ دەپ ۋارقىرىدى ئەلى ساپا، ـــ سەن بۇ دۇنياغا قوزۇق بول، يەرلىرىمىدە دېھقانچىلىق مەيدانلىرىنى قۇر. زېيتۇن دەرەخلىرىنى تىكىپ مېۋىلىرىنى يېگىن.

ـــ قاچمايمەن، ـــ دېدى سەپچە ئاقساقال، ـــ قېلىن كالپۇكلىرى تىترەيتتى، يوغان ئاغزىدىن كۆپۈكلەر چاچرايتتى.

ئۇ ئۇياقتىن ـ بۇياقا ماڭاتتى. توختىماي ئىچىدە بىر نېمىلەرنى دەيتتى: «قۇرۇپ كەتكۇر شۇ ئوسمان چوڭ، قاقىر بويۇن سەيپەلى، قارا كۆزلۈك پەرھات موللا! ئەلى ساپانىڭ ئالدىدا قايسىسى مۇشۇنداق يولۇاستەك سۆز قىلالايدۇ؟! دەپ بېقىڭلارچۇ قېنى؟ شۇنداق دېيىلەمسىلەر؟ خۇدا ھەققى، مەن قېرىپ قالدىم، بىر پۈتۈم گۆرگە ساڭگىلىدى... ئۇنىڭ ھەممە نېمىسىنى ۋەيران قىلىۋېتىمەن. تۇرۇپ تۇر، ئەلى ساپا ئەپەندى ۋە تەيپۇن باي! تۇرۇپ تۇر، ئوغلۇم!»

ـــ زېيتۇن دەرىخىمۇ تىكىمەن، چىنار دەرىخىمۇ تىكىمەن، سېرىق پورتۇكال، قىزىل گىلاس تىكىمەن. تېخى ئادەمنىمۇ تىكىمەن ۋە ئۆستۇرىمەن!

ئەلى ساپا باي چۈن قوغلىغاندەك ھەرىكەت قىلىپ، قوللىرىنى پۇلاڭلىتىپ:

ـــ نېمە ئۆستۇرسەڭ ئۆستۇر، ـــ دېدى، ـــ ماڭا نېمە ئىدى؟ مەن بۇ يەرگە ئادەمگەرچىلىك قىلىش ئۈچۈن كەلدىم، سىلەرگە دەپ قويۇش ئۈچۈن كەلدىم. خانىلىرىمغا ئوت قويدۇڭلار، گەپ قىلمىدىم، خانىغا ئوت قويۇش ئىنسانىيەتچىلىككە ۋە مۇسۇلمانچىلىققا توغرا كېلەمدۇ؟ ئاتلىرىمنى ئوغرىلاپ كەتتىڭلار، ھەر كۈنى ئۆيۈمنى ئۈست ـ ئۈستىلەپ ئوقا تۇتۇۋاتىسىلەر، بۇلارنىڭ ھەممىسى تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى قانۇنلىرىدا، ئىنسانىيەت قانۇنىدا، ئىسلامىيەت قانۇنىدا بارمۇ؟ مەن سەۋر قىلدىم. يۈرىكىمگە تاش قويدۇم، سەۋر تېشىنى

ئاستىم، سەۋر تېشى بولدۇم. ھەممە يامانلىققا چىدىدىم، جاۋاب بەرمىدىم، بۇنى چۈشەنمىدىڭلار. زادىلا بىلمىدىڭلار. قارشى تۇرۇپلا كەلدىڭلار، دۆلەتكە، خەلققە قارشى ئىسيان قىلىپ كەلدىڭلار. بۇ قىلغانلىقىڭلار توپتوغرا شەيخ سەئىد ئىسيانىدىن باشقا نەرسە ئەمەس. مەن بۇنى ھۆكۈمەتكە ئۇقتۇرمىدىم. ئۆز ئەينى ئۇقتۇرغان بولسام، ھازىر ھەممىڭلارنىڭ بوينى ئىلمەكتە پۇلاڭلاپ تۇرغان بولاتتىڭلار.

ئىككى بارمىقىنى تۆۋەنگە قارىتىپ، ساڭگىلاپ تۇرغان پۈت ئىشارىتىنى قىلدى.

— مانا مۇشۇنداق، ئەمدى ئەپەندىلەر ئۆزۈڭلارنى بىلىڭلار، ئۆزۈڭلارنى سوراڭلار، ئەپەندىلەر!

ئاۋازى چاڭ ـ چاڭ چىقاتتى، يىراقلارغا ئاڭلىناتتى. ئىسسىق كۈچەيگەنىدى. يوغان ئۇجمە دەرىخىنىڭ كۆلەڭگىسى سالقىن ئىدى. بىراق، ئەلى ساپا باي چىپ ـ چىپ تەرلىگەنىدى. تەر قولتۇقلىرىدىن، تاغاقلىرىدىن چىپىلداپ ئاقاتتى.

— ئەمدى ئەپەندىلەر، سىلەر ... — ئاۋازىنىڭ تەسىر قىلىشىنى مۆلچەرلىدى، — ئەپەندىلەر، سىلەر يەنە نېمە قىلدىڭلار؟

يەنە جىم بولدى، كۆزىنى پارقىراتتى. بويۇن تومۇرلىرى بارماقتەك كۆپۈپ كەتتى. كۆزىنى دېھقانلارنىڭ كۆزگە تىكتى.

— سىلەر، سىلەر ھەممىڭلار جىنايەت ئۆتكۈزدۇڭلار، ئادەملىرىمنى ئۆلتۈردۈڭلار، ھە، ئادەملىرىمنى ئۆلتۈردۈڭلار، ئەپەندىلەر! زەينەل بىلەن ئادىمنى ئۆلتۈرگەنلىكىڭلارنى پۈتكۈل چۈقۇر ئوۋا بىلىدۇ. جىنايىتىڭلارنى ئادانادىكى ۋالىي، ئەنقەرەدىكى ھۆكۈمەت، يېنىمىزدىكى ئارىپ سايىم بەگمۇ بىلىدۇ. دوستىمىز، قېرىندىشىمىز ئارىپ سايىم بەگ بۇ ئىشلارنى بىلىپ سارىڭ بولاي دېدى. ئادىم سىلەرگە نېمە قىلدى؟ زەينەل ئۆز يېزىلىقىڭلار ئەمەسمۇ؟ ئۇنىڭ ئۈستىگە بەش بالىسى يېتىم قالدى. ئەپەندىلەر، ھەي ئەپەندىلەر، بۇ جىنايەتلەرنىڭ

ھېسابىنى ئالماي قويمايمەن، ئادەملىرىمنىڭ قان قەرزىنى ئالماي قويمايمەن. ئەگەر بۇ مەملىكەتتە ھەقىقەت، ھوقۇق، قانۇن بولىدىغان بولسا، ئۇلارنىڭ قېنىنى بىكارغا ئاقمايدۇ.

بىردىنلا سەكرەپ كەتتى، سارىڭلاردەك قوللىرىنى پۇلاڭلىتىشقا، ئاياغلىرىنى گۈرسىلدىتىپ يەرگە تېپىشكە باشلىدى.

— بىكار كەتمەيدۇ. بوشقا ئاقمايدۇ! بۇ جان تەندىلا بولسا بىكار كەتمەيدۇ. سىلەر ئارقا تەرىكىڭلارغا ئىشىنىۋاتىسىلەر، ئارقاڭلاردىكى كىم بولسا بولسۇن، مېنىڭ ئارقامدا ئۇلۇغ ئاللا بار.

ئارقىسىغا بۇرۇلدى. تىك قېتىپ تۇرغان ئادەملىرىنى كۆرسەتتى ئاۋازىنى پەسەيتىپ:

— مانا بۇلارمۇ بار، — دېدى ئاڭلىنار ـ ئاڭلانماس ئاۋازدا، كۆزلىرىنى چىملىداتقان ئىشارەت بىلەن.

— ھېچكىمگە ئىشەنمەڭلار، ئىشىنىپ ناھەق ئىشلارنى قىلماڭلار، — ئاۋازى خېلىلا پەسلەپ كەتكەنىدى، ئەمما قۇرۇق، توم، كەسكىن ئىدى.

— ئەمدى دېمەكچى بولغان گېپىمگە كېلەي، سىلەرگە ئون كۈنلۈك مۆھلەت بېرىمەن. ئون كۈن ئىچىدە بۇ يېزىنى بوشىتىپ كېتىسىلەر، كەتمىسەڭلار سىلەر بىلەن جان تىكىپ كۈرەش قىلىشنى قارار قىلدىم. بۇ يېزا مېنىڭ، بۇ يېرىمنىڭ توپلىرى مېنىڭ، ئۆز ھەققىمنى ھېچكىمگە بەرمەيمەن! ئون كۈن ئىچىدە يېزىنى بوشىتىپ كېتىپ قالمىساڭلار، سىلەرگە قارشى بارلىق كۈچۈمنى ئوتتۇرىغا ئاتىمەن. سىلەرنى بۇ زېمىندىن مەجبۇرىي قوغلاپ چىقىرىمەن. مېنى ئۆلتۈرمەكچى بولساڭلار، ئۆلتۈرۈڭلار. قان تۆكۈلىدۇ، ئائىلىلەر ۋەيران بولىدۇ. مەيلى ۋەيران بولسۇن. ئۆيلەر ئۆرۈلەرمىش. ئىمارلار، قارىيلارنىڭ ساقاللىرىنى سۆرەپ ئوتقا تاشلىنارمىش، ئوت ئىچىدە جانلىرى چىقارمىش! مەيلى چىقسا چىقسۇن، ئۆيلەرگە كېچىدە باستۇرۇپ

كىرىپ، خوتۇنلارنى، قىزلارنى تاغقا ئەپقاچارمىش، مەيلى ئەپقاچسۇن ! يېزىغا ئوت قويارمىش، مەيلى ئوت قويسۇن ! بۇلارغا كۆزۈمنى مىت قىلىپ قويمايمەن ! ئۇستۈمگە بېسىپ كەلگەن ئوت بولسۇن، سۇ بولسۇن، ئەجەل بولسۇن، ھەتتا ئەجدىھا بولسۇن، ھۆكۈمەت بولسۇن كۆزۈمنى مىت قىلىپ قويمايمەن.

ئارقىسىغا قارىدى. بۇتتەك قېتىپ تۇرغان ئادەملەرنى بارمىقى بىلەن كۆرسىتىپ:

— مانا بۇلار ئۇستىگە باستۇرۇپ كەلگەن دەھشەتلىك ئۆلۈمگىمۇ پىسەنت قىلمايدۇ! كۆزلىرىنى مىت قىلىپ قويمايدۇ!

— يائاللا ! — دەپ ۋارقىرىدى تۇرسۇن دۇرمۇش.

— شۇنداق، ئەپەندىلەر. مۇشۇ ئون كۇن ئىچىدە يەرلىرىمنى تاشلاپ كەتمەيدىغان بولساڭلار، ئويلاپ باقمىغان ئىشلار چىقىدۇ. بۇ يىزا كەربالا چۆلىگە ئايلىنىدۇ ! گېپىمنى ئاڭلاڭلار. قۇلقىڭلارنى دىك تۇتۇپ ئوبدان ئاڭلاڭلار، بۇ يېزا كەربالاغا ئايلىنىدۇ. كەربالا دېگەننى ئاڭلىغانمۇ؟ بىلەمسىلەر؟ مانا شۇنداق، بۇ يېزا خۇددى كەربالادەك كەربالا چۆلىگە ئايلىنىدۇ. كەربالا ...

دېھقانلار جىم تۇرۇشاتتى. چىرايىدىن ھېچ نەرسىنى بىلىپ بولمايتتى. دېمەك، قەتئىي ئىدى. سەپچە ئاقساقال توختىماستىن مېڭىپ يۇرەتتى. چىشسىز ئاغزىدا غاڭزىسى ! بىراق ئىسى يوق. ئۇنىڭ بۇ قىلىقىنى كۆرۈپ ئەلى ساپا باينىڭ كۇلگۇسى كېلىپ كەتتى: شۇ قېرى ئەجەبا نېمە ئۈچۈن مۇشۇنداق قىلىدۇ؟ بوينى ساپاقتەك، ئون ياشلىق ئاغرىق بالىدەك بولۇپ قاپتۇ. يەنە ئۆرە تۇرىدۇ. يۇز ياشقا كىرگەندەك كۆرۈنىدۇ.

— خوش، ئەپەندىلەر، بۇگۇن بۇ يەرگە ھەممە ئىشنى دېگىلى، چىقىدىغان بوراننى، بولىدىغان يەر تەۋرەشلەرنى، كېلىدىغان توپان سۇيىنى سىلەرگە ئۇقتۇرۇپ قويۇش ئۈچۈن كەلدىم. يا ئون كۇن ئىچىدە يېزامنى بوشىتىپ كېتىسىلەر، ياكى ئۇرۇشقا تۇرىسىلەر ! ئارقاڭلاردا كىم بولسا، ئۇنىڭغا ئىشىنىپ ئېتىراپ

قىلىسىلەر، بۇ قېتىمقى ئۇرۇش ئۇرغانىنىڭ، قىرغان قىرغانىنىڭ، تاكى ...

ئۇ ئۇياقتىن ـ بۇياقتا مېڭىپ يۇرگەن سەپچە ئاقساقالغا قارىدى. جاۋاب بېرىشنى كۇتتى. سەپچە ئاقساقال بېشىنى كۆتۈرمىدى. ئەلى ساپا باي كارىۋاتقا كېلىپ ئولتۇردى. قىپقىزىل، پار ـ پۇر پارقىراپ تۇرغان ئۇنچە كۆزلۈك ئالتۇن بۇلاپكا تاقالغان گالىستۇكىنى بوشاتتى. ئاق قول ياغلىقى بىلەن بوينىنى، يۇزىنى سۇرتتى. قول ياغلىق سۇغا چىلىغاندەك ھۆل بولۇپ كەتتى.

سەپچە ئاقساقال ئۇنىڭغا يەر ئاستىدىن قاراپ قويىاتتى، «ئىتقا ئوخشاپ قاپتۇ، — دەيتتى ئىچىدە، — ئىتسىراپ قاپتۇ، قورقۇتۇۋاتىدۇ، كۆزى قورقۇۋاتىدۇ. شۇڭلاشقا، يالۇرۇۋاتىدۇ. بۇمۇ يالۇرۇشنىڭ بىر خىلى، ئەگەر بۇ يەردە ‹ئۇ› نىڭ بارلىقىنى بۇ ئىت بىلگەن بولسىدى، ئۆتى تەرىتىگە ئارىلىشىپ كەتكەن بولاتتى. راستلا بۇ دۆيۇزنىڭ ئۆتى تېشىپ تەرىتىگە ئارىلىشىپ كېتەتتى.»

ئاقساقال يەنىلا ئالدى ـ ئارقىغا مېڭىشنى داۋام قىلدۇراتتى. ئۆز ـ ئۆزىگە پىچىرلايتتى: «دەيمەن، ئۇنىڭ چۇقۇر ئوۋاغا بىر بوز بۇركۇتتەك چۇشكەنلىكىنى ئەلى ساپاغا بىلدۇرىمەن. بۇ نومۇسسىز قورقۇپ جېنى چىقسۇن ! بۇ ياخشىلىقنى ئۇنىڭغا كۆرسىتىمەن. پۇتكۇل چۇقۇر ئوۋانىڭ ئۇنىڭ ئۈچۈن قانداقسىگە تار كېلىپ قالغانلىقىنى كۆرۈپ قويسۇن ! قېنى كۆرۈپ باقايلى، شۇ كەڭ تۇزلەڭدە يوشۇرۇنغۇدەك بىرەر تۆشۈك تاپالامدىكىن؟ — ئۇ، قىيسىق، قۇۋ كۇلكە چىقىپ تۇرغان كۆزلىرى بىلەن يۇزىنى ئېرتىۋاتقان ئەلى ساپاغا قاراپ قويىاتتى، كېيىن يەنە ماڭاتتى. — بىر كۇنى يېرىم كېچىدە بېرىپ شۇنداق دەيمەن: مەن سېنىڭ دوستۇڭمەن، ئەلى ئەپەندى. داداڭمۇ مېنىڭ سەپدىشىم ئىدى. مەمەت ئاۋاق مۇشۇ يەردە، چۇقۇر ئوۋادا يوشۇرۇنۇپ يۇرىدۇ. دېھقانلار ئۇنىڭدىن مەدەت ئالىدۇ. مەمەت ئاۋاق سېنى

ئۆلتۈرۈشكە تەييارلىنىۋاتىدۇ. ئوق قەيىرىگىدىن تەگسە ئەڭ قاتتىق ئازابلىنىدىغانلىقىڭنى تەتقىق قىلىۋاتىدۇ، شۇ يەرنى تېپىشقا تىرىشىۋاتىدۇ.»

« نەدە، ۋاي نەدە؟ مەمەت ئاۋاق نەدە؟ نەدە يوشۇرۇنۇپ يۈرىدۇ؟» دەپ ۋارقىراپ كېتىدۇ.

ئەلى ساپاغا قاراپ قويدى، كۈلۈپ كەتتى. قاقاقلاپ كۈلدى. ئەلى ساپا ئۇنىڭغا قاراپ بۇرۇلدى ۋە قارىدى. بۇ قېرىغا نېمە بولغاندۇ؟ ئېلىشىپ قاپتۇمۇ نېمە؟ دېھقانلارمۇ ئۇنىڭغا قارىدى.

سەپچە ئاقساقال تېخىمۇ كۈلۈپ كەتتى:

— ئەمدى قالغىنىنى بىلمەيمەن، — دېدى ـ دە، مېڭىشقا باشلىدى. «دېمەسلىكىم كېرەك، ئۇنىڭ بۇ يەردە ئىكەنلىكىنى ئەلى ساپاغا بېرىپ دەيدىغانلىقىمنى ئوسمان چوڭغا، موللامغا، سەيرانغا، ئادەم بالىسىغا دېمەسلىكىم كېرەك. ئالدىمغا ئۆتۈۋالىدۇ، تاغا، نەدە يوشۇرۇنۇپ ياتىدۇ، دېيىشىدۇ.»

— مانا شۇنىسىنى بىلمەيمەن، ئەلى ساپا! — دەپ ۋارقىرىدى سەپچە ئاقساقال ... تۇرىدىغان يېرىنى بىلسەم قۇلىقىدىن تۇتۇپ ئۇ قاراقچى بالىنى سېنىڭ ئالدىڭغا ئەكېلەتتىم. شۇنچىلىك چوڭ چۇقۇر ئوۋادا ئۇنى قانداق تاپقىلى بولىدۇ؟ ئادەم بالىسى ئۆكۈزنىڭ موزىيى ئەمەس ـ دە ... قانداق تاپقىلى بولسۇن؟ نەدىن؟ ئۇنى مەن بىلمەيمەن.

سەيپەلى قوللىرىنى قوۋۇشتۇرۇپ، ئېگىلىپ ئەلى ساپا بايغا يېقىن كەلدى ۋە:

— باي، چۇش بولۇپ قالدى، سىزنى كېلىدۇ دەپ بىر قوي سويدۇرغانىدىم ... تامىقىمىزنى يەپ ئاندىن مېڭىڭ، — دېدى.

ئەلى ساپا باي هودۇققان هالدا ئورنىدىن تۇردى. ئېتىغا قاراپ ماڭدى. بىر يېگىت ئېتىنى تۇتۇپ تۇراتتى، ئۇزەڭگىگە پۇت قويدى. ئەلى ساپا باي ئاتقا مىنگەندىن كېيىن:

— سىلەرنىڭ تامىقىڭلارنى ... يېمەيمەن! — دەپ ۋارقىرىدى.

ئادەملىرىمۇ ئاتلارغا مىنىشتى. توپا ـ چاڭلارنى توزۇتۇپ يېزىدىن چاپتۇرغان پېتى چىقىپ كەتتى.

ئوسمان چوڭ ئارقىسىدىن خېلىغىچە قاراپ تۇرۇپ:

— بۇ ئادەمدە هېچقانداق ئادەمگەرچىلىك قالماپتۇ، — دېدى، — ئادەم ئۆچ كۆرگەن ئادەمنىڭ، هەتتا مالڭ يىللىق دۇشمىنىنىڭمۇ تامىقىنى يەيدۇ ... — دەپ قويدى.

— ئۇنى ئىنسان دېگىلى بولامدۇ، ئادەمگەرچىلىكى يوق ... — دېيىشىپ، ئۇنىڭغا قوشۇلۇشتى دېھقانلار.

سەيران قىز بەختىيارلىق، گۈزەللىك شامىلىغا ئوخشاش كۆپچىلىكنىڭ ئالدىدىن ئۆچۈپ ئۆتتى. ئۇ بىردەمدىلا يېزىدىن چىقىپ كەتتى، قوغۇنلۇقنىڭ يولىغا چۈشتى.

45

تۆۋەندىن — ئاناۋارزا قەلئەسىنىڭ ئاستىدىكى يولدىن ئۇزۇنغا سوزۇلغان كۆچمەنلەر توپى توپا توزۇتۇپ كېلىۋاتاتتى. دېھقانلار، ئوسمان چوڭ، پەرهات موللام ئۈمىدلىنىشكە باشلىدى. بۇ كېلىۋاتقانلار يېزىنى تاشلاپ كەتكەنلەر بولمىسۇن يەنە؟ چاشكا ۋاقتىغىچە كۈتۈشتى. دەل چاشكا بولغاندا يېزىغا بىرى ئېتىنى چاپتۇرۇپ كىردى. بۇ ياش بالا ئىدى، ئىسمى سۇللۇ چېكەتكە، مىنگەن ئېتى يايداق، يۈگەنسىز ئىدى.

— مۇساپىرچىلىق جېنىمىزغا تەگدى، — دەپ سۆزىنى باشلىدى ئۇ، — ئۇنىڭ يېزىغا كەلگەنلىكىنى ئاڭلاپ ئۆيلىرىمىزنى بۇزدۇق، نەرسىلىرىمىزنى يىغىشتۇردۇق، يولغا چىقتۇق. « ئەل بىلەن بولغان ئۆلۈم بەجايىكى توي » دېيىشىدىكەن، يېزىلىقلىرىمىز ئۆلسە، بىزمۇ بىللە ئۆلەرمىز، ئاچ قالسا بىزمۇ ئاچ قالارمىز. ئۆيلىرىمىز، خامانلىرىمىز كۆيسە بىللە كۆيۈپ كەتسۇن، دېيىشتۇق.

چۈشكە يېقىن كۆچمەنلەرنىڭ ئالدى يېزىغا كىردى.

كەلگۈچىلەر ئىنتايىن خىجىل بولاتتى، ھېچكىمنىڭ يۈزىگە قارىمايتتى، گەپ ـ سۆز قىلىشمايتتى. ئەكسىچە، دېھقانلار كەلگەنلەرنى ئىنتايىن قىزغىنلىق بىلەن كۈتۈۋېلىشتى.

ھەممە ئادەم يۈكلىرىنى ئۆزىنىڭ ئۆيىنىڭ ئالدىغا چۈشۈردى. نامازدىگەرگىچە دېھقانلارنىڭ ياردىمى بىلەن ھەممىسى ئۆيلىرىگە جايلىشىۋالدى. كەچكى تاماقنى يوغان ئۇجمىنىڭ ئاستىغا پالاسلارنى سېلىپ بىللە ئولتۇرۇپ يېيىشتى. ھەربىر ئۆي بىر خىل تاماق پىشۇرۇپ ئۇجمە ئاستىغا ئەكەلگەنىدى.

— ئەجەبمۇ تارتتۇق ! — دېيىشتى ئۇلار.

— خۇدايىم ھېچكىمنىڭ بېشىغا مۇساپىرچىلىق دەردىنى سالمىسۇن !

— مۇساپىرچىلىق ئۆلۈمدىنمۇ قاتتىق.

— شۇنداق بىر يەركى، خۇدايىم توۋا !

— جەننەتتىنمۇ ئېسىل.

— جەننەتنى قوي، ماڭا ئاتا ـ ئانامنىڭ يۇرتى بولسا بولدى.

— ئاجايىپ دەرد تارتتۇقكى، نېمىسىنى دەيسىلەر !

— دوست ـ بۇرادەر، ئۇرۇق ـ تۇغقانلار يوق.

— ھېچكىم يوق.

— بۇرۇنلا كەلمەكچىدۇق، بىراق كەلمىدۇق، ئىزا تارتىپ، چىرايىڭلارغا قانداق قارايمىز دەپ كەلمىدۇق.

— ئىلاجىمىز قالمىدى، جېنىمىز تۇمشۇقىمىزغا كەلگەندە ھەق دەپ يولغا چىقتۇق.

— بىز سىلەرگە قىلدۇق، سىلەر بىزگە قىلماڭلار، قېرىنداشلار.

— بىزنى ياخشى، دوستانە قارشى ئالدىڭلار.

— بىزنى دوستلاردەك ...

— قۇرۇپ كەتسۇن مۇساپىرچىلىق.

— مۇساپىرچىلىق بىر خىل رەزىللىك ...

— يەر يۈتسۇن مۇساپىرچىلىقنى.

— جەھەننەمگە كەتسۇن.

— قۇرۇپ كەتسۇن !

— بىزنى قورقۇتۇشتى.

— بىزنى ئالداشتى.

— ھۆكۈمەتتىن قورقتۇق.

— ھۆكۈمەت دېگەن چوڭ نېمە.

— شۇڭلاشقا، بارايلى دېدۇق.

— بېرىپلا يانايلى دېدۇق، يېزىمىزغا كېتەيلى، ئۆلسەكمۇ ئەل بىلەن چېدىرىمىز ئىچىدە ئۆلەيلى دېدۇق.

— توپا يوللارغا چۈشۈپ ماڭدۇق.

— يۈزۈڭلەرگە قارىغۇدەك يۈزىمىز يوق.

— ئالدىڭلاردا بەكمۇ خىجىلمىز.

— ھۆكۈمەت چوڭ، دەھشىتىمۇ چوڭ.

— ھۆكۈمەتكە تەڭ كەلگىلى بولمايدۇ.

— ھۆكۈمەت بەتتەرنىڭمۇ بەتتەرى.

— ھۆكۈمەت ئۇنىڭ ئارقىسىدا، قاراقچىلار، ئاغىلار، بايلار ئۇنىڭ ئارقىسىدا، شەھەردىكىلەرمۇ ئۇنىڭ ... بايلىرى ئۇنىڭ ئارقىسىدا، پۇقرالىرى ...

— قىينىلىپ كەتتۇق.

— بوغۇلۇپ كەتكىنىمىز ئۈچۈن يۇرتىمىزنى، ماكانىمىزنى تاشلاپ قاچتۇق. ياخشى قىلمىدۇق.

تۇغقانلار، دوستلار پۇشايمانىڭ، سېغىنىشىڭ، ئۇچرىشىشنىڭ تەمىنى تېتىۋاتاتتى. ئۇجمە ئاستىدا يېرىم كېچىگىچە ئولتۇرۇشتى، پاراڭ سېلىشتى.

ئوسمان چوڭ بىلەن پەرھات موللام دېھقانلارنىڭ قايتىپ كېلىشىگە ھەيران قالغانىدى. شۇنچىلىك يېلىنىپ ـ يالۋۇرسىمۇ شۇ چاغدا نېمە ئۈچۈن ئەكىلەلمىگەنىدى؟

ئوسمان چوڭ شۇنداق دەيتتى:

— ئۇنىڭدا بۇ شۇڭقارنىڭ، بوز قۇشنىڭ ئىسمىدا بىر خىل

كارامەت بار ھەمدە ئىنتايىن زور بىر خىل كارامەت !

پەرھات موللام ئاستىرتىن كۈلۈپ قويماتتى، ئوسمان چوڭ ۋە باشقىلار نېمە دېيىشسىمۇ زادىلا قارشى تۇرمايتتى، بېشى بىلەن تەستىقلاپ قويماتتى. بۇ قايتىپ كەلگەنلەرنىڭ ئاتلىرىمۇ بار ئىدى.

قايتىپ كەلگەنلەر شۇ كېچىسى زادىلا ئۇخلىمىدى، دېھقانلارنىڭ بىر قىسمىنىمۇ ئۇخلاتمىدى. دېھقانلار ھەۋەس بىلەن ئۇنى - بۇنى سورايتتى، زېرىكمەي - تېرىكمەي ئۇ ھەقتىكى سۆزلەرنىڭ ھەممىسىنى تىڭشايتتى. بىر ھېكايىنى بەش - ئالتە ئادەمدىن ئاڭلىسىمۇ يەنىلا شۇ ھېكايىنى ئاڭلايتتى، ئىچىلىرىگە سىڭدۈرەتتى.

— قانداق، زادى قانداقراق ئادەم؟

— كۆزلىرى، قوللىرى، پۇتلىرىچۇ؟

— چاچلىرى قانداق، قاش - كىرپىكلىرىچۇ؟

— ئاۋازى قانداق، قانداق سۆزلەيدۇ؟

— بوي - تۇرقىچۇ؟

دېھقانلار نە ئۇنىڭ بويىنى، نە سۆزىنى، ھېچ نەرسىنى دەپ بېرەلمەيتتى، « باتۇر، شۇڭقار، ئوۋ قوشىدەك، ئۇنىڭغا ئوق ئۆتمەيدۇ، ئۇنىڭدا چاقماق يالقۇنى بار، تۇمارىنىڭ ئىچىدە ...» دەپلا ئۆتۈپ كېتىشەتتى.

ئاياللارنىڭ كۆپىنچىسى، بولۇپمۇ ياش قىزلار توختىماستىن ئۇنىڭ بوي - تۇرقىنى، كۆز - قېشىنى سورايتتى. لېكىن، ئۇنى كۆرگەنلەردىن راۋۇرۇس جاۋاب ئالالمايتتى. ھېچكىمنىڭ « ئۇنى كۆرسەڭلار بىر بالدەك كىچىك، پەقەت يوغان ئىككى كۆزىلا بار» دېيىشكە تىلى بارمايتتى. «قوللىرى كىچىك » دېيەلمەيتتى. ئەمەلىيەتتە مەمەتنىڭ قوللىرى كىچىك ئەمەس ئىدى، مۇرىسىمۇ كەڭ ئىدى. ئەمما، ئۇلارغا مەمەتنىڭ ھەممە نەرسىسى كىچىككىنە بىلىنەتتى.

ئاۋازى ھەقىدە، سۆزلىشى ھەقىدىمۇ بىرنەرسە

دېيەلمەيتتى. ئۇنىڭ ئاۋازىنى، سۆز قىلغىنىنى ھېچكىم ئاڭلىمىغان تۇرسا ... يالغۇز قەمەر ئانا تۇرۇپ قېلىپ « ئۇ، ئادەمنىڭ ئادىمى» دەيتتى. ئىچىگە پاتمىغان خۇشاللىق بىلەن كۈلەتتى. كۈلۈپ تۇرۇپ يېنىدىكى پۇتۇن ۋۇجۇدى بىلەن ئىشق سەۋداسىغا چۈشكەن سەيرانغا كۆز قىرىنى سالاتتى.

بىرنەچچە كۈندىن كېيىن يېزا بۇرۇنقى ئەسلىگە كەلدى. خۇددى بۇ يېزىنىڭ يېرىمى كۆچۈپ كېتىپ نەچچە يىل سارىچامنىڭ شورلۇق يېرىدە ياشىمىغاندەك، ھېچكىم شۇ زامانلاردا بۇ يېزىدىن ئايرىلمىغاندەك ئىدى.

ئۇلارنىڭ پەقەت بىرلا نەرسىگە روھى چۈشۈپ كەتكەنىدى. يېزىغا كىرەر - كىرمەيلا ئالدىلىرىغا قورالىلىق، شاپ بۇرۇت، تاغدەك مەمەتنىڭ چىقىپ كېلىشىنى پەرەز قىلىشقانىدى. لېكىن، ئۇنىڭ يۈزىنى ھېچكىم كۆرەلمەيتتى، تۇرغان يېرىنىمۇ ھېچكىم بىلمەيتتى.

بىرنەچچە كۈندىن كېيىن يېزىغا يوباز ئوغلى يېتىپ كەلدى، ئۇ خوتۇنى ۋە بالىلىرى بىلەن كەلگەنىدى. بىراق، ئۆيى كۆيۈپ كەتكەنىدى. يۇك - تاقىلىرىنى يوغان ئوجمىنىڭ ئاستىغا چۈشۈرۈپ قويدى. دېھقانلار شۇ زامان بىر ئېغىلنى بوشىتىپ، يوباز ئوغلىنى جايلاشتۇردى. يوباز ئوغلى، خوتۇنى، بالىلىرى ۋەيرانە ئىدى. ئۇنىڭغا تېزدىن ياردەم قىلىشتى، كەم - كوتىلىرىنى قوللىرىدىن كېلىشىچە تەييارلاپ بېرىشتى.

— ھۆكۈمەت، ژاندارما، ئاغىلار تۇرماق، ئەزرائىل كەلسىمۇ ھەرگىز يۇرتۇمدىن ئايرىلمايمەن، مېنى ئۆلتۈرۈۋەتسىمۇ كەتمەيمەن. بوينۇمنى قىلىچقا تۇتۇپ بېرىمەن. بوينۇم قىلدىن ئىنچىكە، قېنى چېپىڭلار، چاپساڭلار قېنىم ئاتا - بوۋامنىڭ يۇرتىنىڭ توپىسىغا چېچىلسۇن دەيمەن، — دەيتتى ئۇ.

توختىماستىن ئاھ ئۇرۇپ، ھەسرەت چېكەتتى، ئوسمان چوڭدىن، پەرھات موللامدىن ئۆزرە ئۆستىگە ئۆزرە سورايتتى.

بولۇپ ئۆتكەن ئىشلارنى ئەلى ساپا باي ئاڭلىدى. دەسلەپ

ئىشەنمەي، كۈلۈپ ئۆتكۈزۈۋەتتى. كېيىنچە ۋايۇغا ئەگىشەنچىلىك ئادەملىرىدىن زەكەريە بىلەن تۇرسۇن دۇرمۇشنى ئەۋەتتى. ئۇلارمۇ ۋەقەنى ئەينەن دەپ كەلدى. ئەلى ساپانىڭ جېنى چىقاي دېدى، ئاغزى كۆپۈكلەشتى. بىر كۈنى ئەتىگەندىن چۈشكىچە مېھمانخانىسىنىڭ سۈپىسىدا ئۇياقتىن - بۇياققا مېڭىپ يۈرۈپ:

— مەن، مەن، مەن، مەنچۇ، — دېدى، — مەن ئۇلارغا قىلىدىغىنىمنى قىلىمەن ! دېمەك، قارشى چىقتى؟ دېمەك، قوزغالدى ... مەن، مەن ... مەن ... ئۇ ئىتلار كۆرىدىغىنىنى كۆرىدۇ ... ئىتلار، ئىتلار ... مەن ... مەن ... — ھېرىپ كەتتى، بەدەنلىرى بوشاشتى. كۆزلىرىگە ياش كەلدى.

« ياربېبىم، — دەپ قاقشاشقا باشلىدى، — نېمە گۇناھىم بار مېنىڭ. ساپ قەلبىم بىلەن مەملىكەت ئۈچۈن بىر دېھقانچىلىق مەيدانى قۇرۇپ بېرىشكە تىرىشتىم، ھالبۇكى ئۇلارنىڭ بۇ يەرلەرگە ھېچقانداق ئېھتىياجى يوق. جاھىللىق قىلىۋاتىدۇ. مەن ئۇلارغا بۇ يەرلەردىن مىڭ ھەسسە ياخشى يەرنى تېپىپ بېرەتتىم. مەن نېمە قىلغانغا ئۇلار شۇنچە يىلدىن بېرى بېشىمغا بۇ بالا - قازالارنى كەلتۈرىدۇ؟ ھەقىمنى ئېلىۋالىدۇ؟ ! شۇلارنىڭ كاساپىتىدىن ئېتىزلىرىم نەچچە يىلدىن بېرى كېگەيمىدى. ئېشەك قۇيرۇقىدىن ئۇزارمايدۇ، قىسقارمايدۇ ... ئىستانبۇل تاكى ئەنقەرەدە بىرەر ئىشقا كىرىپ، راھەتلىنىپ يېتىشنىڭ ئورنىغا چىشىمنى چىشلەپ مەملىكىتىم، ئېسىل ۋەتىنىم ئۈچۈن ... ئۇلار چۈشەنمەيدۇ. ئادەمگەرچىلىكنى بىلمەيدۇ. بۇ دېھقانلار زادىلا چۈشەنمەيدۇ، چۈشەندۈرەلمەيسەن، سۆزلىپ كېتىۋاتىمەن، مەلىخە بىلەن بىللە سۆزلىپ يۈرىمەن. خوتۇنۇمنى بۇ جەھەننەمگە ئەكېلىپ سولاپ قويدۇم. پۈتۈن بەدىنىنى يارا بېسىپ كەتتى.»

ئۇ خوتۇنىنىڭ يارا باسقان سېمىز بەدىنىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى.

« زۇلۇم، — دەپ ئىڭرىدى ئۇ، — شۇ دېھقانلارنىڭ ماڭا قىلغانلىرى ئىسكەنجە، زۇلۇم ... ئادەمگە نالايىق ھەرىكەتلەر. ھەي ئىنسانلار، چىدىيالمىدىم. بۇ يۇكنى كۆتۈرەلمەيمەن. بۇ ئېغىر زۇلۇم ئاستىدا ئىڭرىماقتىمەن. ئىڭراۋاتىمەن، ئىڭرايمەن ! ھەي دوستلار ! ۋاي، جان دوستلار ! ھەي سوقۇشقاق بۇرادەرلەر، ھەي يارەنلەر ! بۇ ئېغىر چىلىقلارنى كۆتۈرەلمەي قالدىم. ئىرغىتىپ تاشلىيالمىدىم. دۇنيا يارالغاندىن بۇيان بىر مېنىڭ بېشىمغا كەلگەن كۈلپەتلەر، ماڭا قىلىنغان پەسكەشلىكلەر ھېچقانداق بەدىنىڭ بېشىغا كەلمىگەندۇر.»

« بېشىڭغا كەلگەنلەرنىڭ ھەممىسى سېنىڭ ياۋاشلىقىڭدىن، ئادەمگەرچىلىكىڭدىن، شەپقەتكە تولغان يۈرىكىڭدىن بولغان.»

ئەلى ساپا باي بېشىنى كۆتۈردى، يېنىدىكى كارىۋاتتا ئولتۇرغان خوتۇنىنىڭ ياشقا تولغان كۆزلىرىنى كۆردى. كىرپىكلىرىمۇ يېپىشىپ كەتكەن، يۈزى ھۆللەنگەنىدى.

خوتۇنى ئېتەكلىرىنى مەيدىسىگىچە كۆتۈردى:

— مۇشۇنداق بولۇش ئۈچۈن دادام مېنى شۇنچىلىك يۇقىرى مەكتەپلەردە ئوقۇتقانمىدى؟ ئىستانبۇللارغا ئەۋەتكەنمىدى؟ مۇشۇنداق بولۇش ئۈچۈنمىدى ھەممە ئىش، ئەلى ساپا باي؟ شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ؟ پات ئارىدا بۇ ئەتلىرىم چىرىپ، تىتىلىپ چۈشىدۇ.

پاقالچاق ۋە پۈتلىرىنى پاشا ۋە باشقا ھاشاراتلارنىڭ يارىسىدىن باشقا، جاراھەتلەر قاپقارا قىلىۋەتكەنىدى.

— ۋايۇاي زالىملىرىنىڭ بىزگە سالغان زۇلۇمى ۋە ئىسكەنجىسى مۇشۇلار ئۈچۈنمىدى؟ ئەھۋالىمىزنى، چەككەن ئازابلىرىمىزنى بىلمەمدۇ؟ خۇدايىم بۇيرۇسا بۇ زېمىنلار ئۇلارغا گۆرستان بولار. ئىنشائاللا، ھەممىسىگە، بالىلىرىغا، خوتۇنلىرىغا گۆرستان بولىدۇ !

ئەلى ساپا باي خوتۇنىغا قاتتىق ئېچىنىدى، يۈرىكى قان يىغلىدى.

— گۆرىستان بولمىدۇ ! — دەپ ۋارقىرىدى ئۇ، — بۇ زېمىنلارنى ئۇلارنىڭ قەبرىستانلىقى قىلمەن. گۆرىستان، قەبرىستانلىق ... مەن، مەن، مەن ! مەن قىلىدىغىنىمنى قىلمەن ... سەن تۆككەن ھەربىر تامچە ياش ئۈچۈن ئۇلاردىن بىر جان تۆلىتىمەن، بىر جان ! ماڭا ۋە ساڭا سالغان زۇلۇملىرى ئۈچۈن ... بىكار كەتكۈزمەيمەن. پۈتكۈل مۇقەددەس ئېتىقادلىرىم ھەققىگە، مىللىتىمنىڭ، ۋەتىنىمنىڭ مۇقەددەس نامى ھەققىگە قەسەم ئىچىمەنكى، بۇ پەسكەشلىك زۇلۇملىرىنى بىكار كەتكۈزمەيمەن. بىرگە مېڭىنى تۆلىتىمەن.

مەلىخە خانىم تەرەپكە قاراپ ماڭدى، ئۇنىڭ چاچلىرىنى سىلىدى. ئەڭ يېقىملىق، مۇھەببەتلىك ئاۋازدا:

— مەلىخەم، مېنى كەچۈر ! — دېدى، — سېنى بۇ دەھشەتلىك يەرگە ئەكەلدىم. تەبىئەتنىڭ ۋە ئىنسانلارنىڭ زۇلۇمىغا تاشلىدىم. زىندانغا سولىدىم، مەندىن رەنجىمە. بىراق، ئۆزۈڭمۇ كۆرۈپ تۇرىسەنغۇ، خېلى كۆپ ئۇتۇقتا ئېرىشتىم. ئىگىلىگەن يەرلىرىمىز ئاز ئەمەس، مىليوندىن ئاشىدۇ. ئەسلىنى سورىساڭ سەل خۇشالمەن. شۇنچىلىك قىممەتلىك بىرنەرسە ئۇنچىلىك ئوڭاي قولغا كەلمەيدۇ. بولمىسا ئۇنىڭ قىممىتى نېمە بولىدۇ؟ ھايات كۆرەش دېمەكتۇر. ھايات كۆرەش بولمىسا ھېچ نەرسە بولمايدۇ، مەلىخەم. كۆرەشلىرىنىڭ ئەڭ ئۇلۇغى يەر ئۈچۈن بولغان كۆرەشتۇر. بىر دېھقانچىلىق مەيدانىغا ئىگە بولۇش بىر دۆلەتكە ئىگە بولۇش بىلەن تەڭ، ھېچقانداق پەرقى يوق. مەلىخەم، يىغلىما ! بىز تېخى ياش، ئالدىمىزدا كەڭ، پارلاق ھايات يولى بار. ھازىر مەن بېرىپ شۇ ۋايۇايدىن سېنىڭ كۆز ياشلىرىڭنىڭ ئىنتىقامىنى ئالاي. ھەربىر تامچە يېشىڭ ئۈچۈن ئۇلارنىڭ بېشىغا مىڭ بالا ـ قازانى كەلتۈرەي. ئانىسىدىن تۇغۇلغانلىقلىرىغا، تۇغۇلىدىغانلىقلىرىغا مىڭ پۇشايمان قىلدۇراي.

ئۇ ئېگىلدى، خوتۇنىنىڭ چاچلىرىنى قايرىپ، تەر پۇراپ

تۇرغان بوينىدىن سۆيدى:

— مەلىخەم، سۆيۈملۈكۈم، بۇ ۋەھشىيلەرنىڭ ئىچىگە كىرىپ قىينالغان، ۋەيران بولغان خوتۇنۇم، پۈتكۈل چۈقۇر ئوڭا سېنىڭ ئېلىۋەتكەن بىر تال تىرنىقىڭغا ئەرزىمدۇ؟ قانداق قىلىمىز، بۇ، ھايات ... كۆرەش قىلىشقا مەجبۇرمىز.

پەلەمپەينىڭ پەس تەرىپىگە كەلدى. ھوشىنى يىغۋالدى. زەكەرىيە بىلەن تۇرسۇن دۇرمۇشنى چاقىردى:

— بىرنەچچە ئادەمنى باشلاپ كىلىڭلار، ئىشەنچلىك ئادەملەردىن بولسۇن، شەھەرگە كىرىمىز.

ئۇلار ئاتلىنىپ چېپىشتى. بازاردا ھەممە ئادەم دېھقانلارنىڭ ۋايۇايغا قايتىپ كەلگەنلىكلىرىنى ئاڭلىغانىدى.

— بىچارە ئەلى ساپا باي، — دېيىشەتتى ئۇلار، — ھېچكىمى يوق، تاپانچىسى يوق دېھقانلار قايتىپ كېلىپ ئۇنىڭ ئېتىزلىرىنى ئىگىلىۋېلىشىپتۇ.

ئەلى ساپا باي شەھەرگە كىرىپ ئۇزاق ئۆتمەستىن باشقا بىر خىل گەپ تارقالدى. ھەممە ئادەم سۆزلىشەتتى، ئەلى ساپا بايغا تېخىمۇ ئېچىنىشاتتى:

— بىر ئادەم بىچارە بولسا، تەلەيسىز بولسا ئەلى ساپا بايچىلىك بولار. ۋايۇاي دېھقانلىرىغا يېمەي يېدۇردى، ئىچمەي ئىچۈردى، ئاغرىپ قالسا دوختۇر، مۇللاملارنى باشلىرىغا ئەكەلدى. ئۇلارغا بىرەر دەرد كەلسە بىچارە ئەلى ساپا بايىنىڭ يۈرىكى پارە ـ پارە بولۇپ كېتەتتى. ئەلى ساپا بايىنىڭ جىمى بايلىقى، بارى ـ يوقىنىڭ ھەممىسى ۋايۇاي دېھقانلىرى ئۈچۈن ئىدى. « ئەلى ساپا باي ئۇنداق قىلما، بۇ دېھقانلارنى بېشىڭغا چىقىرىۋالما، ئاقىۋىتى يامان بولىدۇ » دېگۈچىلەرگە: « ياق، ئۇلار كۆز قارىچۇقۇم، قېرىنداشلىرىمدۇر، ئۇلار بىزنىڭ خوجايىنلىرىمىز» دەيتتى. قوينىدا باققان يىلان ئاخىر يۈرىكىنى چېقىپتۇ. باققان قاغىلىرى كۆزىنى چوقۇپتۇ. ۋاي بىچارە ئەلى ساپا باي، دېھقانلار بىر كېچىدە يېزىغا باستۇرۇپ كىرىپتۇ،

ئوققا تۇتۇپتۇ. ئىككى ئادەمنى تۇتۇۋېلىپ، دەرەخكە ئېسىپ، تىرىك تۇرغۇزۇپ تېرىلغۇسىنى شىلىۋاپتۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن تېنىنى پارچىلاپ، ئەلى ساپا بايىنىڭ ئۆيىنىڭ ئالدىغا تاشلاپتۇ.

ئادەم بىلەن زەينەل ھەققىدىكى ھەر خىل ھېكايە شۇنچىلىك ئېچىنىشلىقكى ... ــ شەھەردىكى ئايالالار ھەسرەتلىنىپ سۆزلىشەتتى:

ــ ۋاي مەلىخە خانىم، بۇ ئەقىلسىز ئەلى ساپانىڭ كاساپىتىدىن ئۇنىڭ بېشىغا ئېغىر بالا ـ قازالار كېلىدىغان بولدى.

ــ دېھقانلارغا ئىشەنگىلى بولامدۇ؟ بۇ جانۋارلارغا؟

ــ بۇ تۈزكورلارغا ئىشەنگىلى بولامدۇ؟

ــ بۇ قان ئىچكۈچىلەرگە؟

ــ بۇ جاللاتلارغا؟

ــ بۇ ۋەھشىي ھايۋانلارغا؟

ــ ئادەم ئىشەنگىلى بولامدۇ؟

ــ ھۆكۈمەتنىڭ قولىدىنمۇ ھېچ نەرسە كەلمەيدۇ.

ــ ۋاي مەلىخە خانىم، تەلەيسىز، غېرىب، مۇساپىر خانىم!

پۈتۈن ناھىيە ئەلى ساپانىڭ غېمىدە، ھەممە ئادەمنىڭ كۆزلىرىدە ياش. ناھىيە بازىرىدا ئايلىنىپ يۈرگەن دېھقانلارغا يېرگىنىپ، قورقۇپ، ئۇركۈپ قارىشاتتى. بۇ ئەسكى چاپان، مۈكچەيگەن، ھودۇققان ھالدا ئايلىنىپ يۈرگەن سەھرالىقلارغا چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ قارىشاتتى.

ئەلى ساپا باي ۋەقەنى ئالدى بىلەن ژاندارما قوماندانى، يۈز بېشى پاروخقا ئېيتىپ ئېچىنىشلىق ھالەتتە، كۆچىنىڭ يېتىشچە، ئەڭ يامان تىل بىلەن دەھشەتلىك قىلىپ سۆزلىدى. يۈز بېشىنىڭ چىرايى ئاڭلىغان بۇ دەھشەتلىك ۋەھشىيلىك تۈپەيلى تاتىرىپ كەتتى. كەچقۇرۇن نازىپ ئوغلىنىڭ ئاشخانىسىدا ئىككى روملا قېقىۋالغاندىن كېيىن ئۇ ۋەقەلەرنىڭ تەسىرىدىن قۇتۇلۇپ ئېسىنى يىغىۋالدى. سوتچىلار ۋە باشلىقلارنىڭ ئەھۋالىمۇ پاروخ بەگنىڭكىدىنمۇ بەتتەر ئىدى. يالغۇز ھاكىملا قوللىرىنى

ئۇۋۇلاپ، زور خۇشاللىق ئىچىدە: «ياخشى، بەك كاتتا ئىش بوپتۇ، ــ دېدى، ــ ئادەمنى خۇشاللاندۇرىدىغان ئىش بوپتۇ. بىر ـ بىرىنى يېيىشسۇن، بىر ـ بىرىنى يوق قىلسۇن بۇ كاپىرلار، پادىشاھىمىز، ئەپەندىمىزنىڭ سەلتەنىتى ۋاقىتىدا مۇنداق ۋەھشىيلىكلەر بولارمىدى، ئەپەندىم؟»

ئەلى ساپا باي سىياسەتچىنىڭ، پەتخى بايىنىڭ، پەخرى تەلۋىنىڭ ئالدىغا بېرىپ ئادانا ۋە ئەنقەرەگە ئۇستىگە تېلېگرامما يازدۇردى: دېھقانلار قوزغالماقتا، دېھقانچىلىق مەيدانلىرىغا ئوت قويماقتا، ئائىلىلەرنى ۋەيران قىلماقتا، قان تۆكۈلمەكتە، چۇقۇر ئوۋادىكى يەرلەر سۇ بىلەن ئەمەس، قان سۇغۇرۇلماقتا! ...

ۋالىي نېمە دېسە دەۋەرسۇن، بۇ يازغانلار راست ئەمەسمۇ؟

شۇ كۈنلا ۋايۋاي يېزىسىغا بىر ئەترەت ژاندارما ئەۋەتىلدى. ژاندارمىلار ئادېمىنىڭ قاتىلى دەپ يوباز ئوغلى ھەسەننى، زەينەلنىڭ قاتىلى دەپ پەرھات موللامنى تۇتۇپ كەتتى. ئەلى ساپا باي بىلەن سوتچى ئاللىبۇرۇن ھەممە ئىشنى ئوچۇق ـ ئاشكارا قېرىنداشلارچە سۆزلىشىپ بولغانىدى، شۇڭلاشقا بۇ ئىككى كىشىنى قاتىللىق ئۇچۇن ناھايىتى مۇۋاپىق دەپ بىلىشتى. ھەسەنىنىڭ چۇقۇر ئوۋادا ھېچكىمى، تايانچسى يوق ئىدى. پەرھات موللامنىڭمۇ قەيەردىن كەلگەنلىكى نامەلۇم ئىدى.

ــ ساپا باي، ــ دېدى مۇپەتتىش، ــ بۇ موللام سىرلىق بىر ئادەم، شۇڭلاشقا ئۇنىڭ جاسۇس ئىكەنلىكىنى كۆتۈرۈپ چىقمىز ۋە قولغا ئالىمىز. ئۇنىڭ جاسۇس ئىكەنلىكىگە ۋايۋاي يېزىسىدىكىلەرمۇ ئىشىنىدۇ. قېنى، يەڭلەرنى تۈرەيلى، ئېنىق پاكىتلار ئۇنىڭ جاسۇسلۇقىنى ئىسپاتلايدۇ. پەرھات موللامنى ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلدۇرالايمىز. پەرھات موللامنى ناھايىتى ياخشى تاللىدۇق. شۇنى ئۇنتۇماڭلاركى، ئۇ بىر موللا، ئەنقەرەدە موللاملاردىن ئۇركۈيدۇ، بولۇپمۇ مۇشۇ كۈنلەردە ... ساپا باي ئوقنى جايىدا ئاتتۇق، تۇرنىنىڭ كۆزىگە تەگكۈزدۇق.

ئەلى ساپا مۇپەتتىشىنىڭ قولىنى قىزغىنلىق بىلەن سىقتى:

— ئىنتايىن توغرا ئىش قىلدىڭىز. كۆپچىلىكىنىڭ ئامانلىقىنى مۇداپىئە قىلغۇچى بەگ ئەپەندىم! ھەم موللامنى، ھەم قىزىلباش[1]نى... ئەمدى بۇ دېھقانلارنىڭ، پەسكەشلەرنىڭ بېلى سۇنىدۇ، سىز تەييارلىقلارنى ماڭا قويۇپ بېرىڭ، — دېدى ـ ده، ناھىيەگە چاپتى.

ۋايۇاي دېھقانلىرى قوللىرىغا كويزا سېلىنغان پەرھات موللام بىلەن يوباز ئوغلى ھەسەننى يېزىنىڭ سىرتىغىچە ئۇزىتىپ قويۇشتى:

— سالامەت بېرىپ، پات ئارىدا سالامەت قايتىڭلار! ئۇلۇغ ئاللاغا تاپشۇردۇق!

يوباز ئوغلى يېزىنىڭ سىرتىغا چىققاندا توختاپ قالدى.

— بىلىپ تۇرۇپ كەلدىم، مۇشۇنداق بولۇشىنى بىلىپ تۇرۇپمۇ كەلدىم. ئەمما، شۇنىڭغا ئىشىنىڭلاركى: ئادەم ئۆلتۈرۈش يامان ئىش، ھېچكىم ئىشەنمەيدۇ، بىراق سىلەر ئىشىنىپ تۇرۇڭلار، مەن ئادىمنى ئۆلتۈرمىدىم، باللىرىم سىلەرگە ئامانەت قالدى.

پەرھات موللام دەسلەپ گەپ قىلىشنى خالىمىدى. نېمە ئۈچۈندۇر كېيىنرەك ئاچچىق ـ ئاچچىق كۈلۈمسىرەپ دېھقانلارغا قارىدى، كۆز چاناقلىرى ياشقا تولدى:

— سىلەر مېنىڭ كىم ئىكەنلىكىمنى بىلىسىلەر، — دېدى بوغۇلغان ئاۋازدا، — گەپ قىلىشنىڭ ھاجىتى يوق. مەن ئەمدى بۇ يېزىغا زادىلا كېلەلمەيمەن، مېنى دارغا ئاسىدۇ، قېرىنداشلىرىم، مەندىن رازى بولۇڭلار!

قاپقارا چاقناپ تۇرغان كۆزلىرى، ئاپتاپتا پارقىراپ تۇرغان ساقاللىرى بىردىنلا نۇرلىنىپ پارقىراپ كەتتى. لەۋلىرى مىدىر ـ مىدىر قىلىپ دۇئا ئوقۇيتتى. چىرايىدا ھېلىقى ئاچچىق

[1] قىزىلباش — قىزىل پاچاق، يەنى كومۇنىست دېگەن مەنىدە. — تەرجىمان.

كۈلۈمسىرەش بىلىنىپ تۇراتتى.

ناھىيەگە ئەتىسى چاشكا ۋاقتىدا يېتىپ كېلىشتى. پەرھات موللامنىڭ قاپقارا، چىرايلىق قوي كۆزلىرى كۆپكۆك، ئىششىپ كەتكەن يۈزىمۇ كۆپكۆك ئىدى، ئېڭەكلىرىدە قان قېتىپ قالغان. تىتىلىپ كەتكەن كىيىملىرىمۇ قانغا بويالغان، شالۋۇرى جۇل ـ جۇل ئىدى. ئاياغلىرى ئاللىقاياقلاردا چۈشۈپ قالغان بولۇپ، پۇتلىرىدىن، پاقالچاقلىرىدىن توپلىق يوللارغا قان تېمىپ تۇراتتى.

يوباز ئوغلىنىڭ ئەھۋالى موللامنىڭكىدىن مىڭ ھەسسە يامان ئىدى. ئۇنىڭغا قاراشقا بولمايتتى. بىر پارچە قان ئۇيۇتمىسىغا ئايلىنىپ قالغانىدى.

ناھىيەگە يېقىن كەلگەندە ھەر ئىككىسىنىڭ بوينىغا قارا توم قىل ئارغامچىنى باغلىدى، ناھىيە بازىرىدا تاۋۇز شاپىقى، سېپىل كەتكەن كۆكتات، لاي، توقماق، تاش، سېپىق تۇخۇم، سېپىق پەمىدۇر، قاچا ـ قاچىدا ئېچىپ كەتكەن قېتىقلارنى قوللىرىدا تۇتۇۋالغان خالايىق ئۇلارنى ساقلاپ تۇرۇشاتتى.

تۆۋەندىن ئۇلارنىڭ باشلىرى كۆرۈنمەي ـ كۆرۈنمەي ۋارقىرىشىپ ـ جارقىرىشىپ قارشى ئالدى. شاپاق، لاي، سېپىق تۇخۇم تاش يامغۇرىدەك ئۇلارنىڭ ئۇستىگە يېغىشقا باشلىدى. ئېغىزغا ئالغۇسىز تىللار بىلەن تىللاشتى، ھاقارەت قىلىشتى ...

پەرھات موللام ئالدىدا، بېشى ساڭگىلاپ كەتكەن يوباز ئوغلى ئارقىدا، ئۇ ھېچ نەرسىنى سەزمەيتتى، كۆرمەيتتى، ۋارقىرىشىۋاتقان، تىللاۋاتقان، نەرسىلەرنى ئېتىۋاتقان ئادەملەرنىڭ ئارىسىدا ئالدى بىلەن بازار قاينىغان يەرگە ئەكېلىشتى. دەللال ئەخمەت دوك بۇ يەردە ۋەھشىيلەر ھەققىدە، ئادەمگەرچىلىك ئۇستىدە، قان تۆكۈلۈش ھەققىدە ئادەمنى يىغلاتقۇدەك دەرىجىدە ئۇزۇن بىر نۇتۇق سۆزلىدى. كېيىن يەنە تاش، لاي، پاسكىنىچىلىق يامغۇرلىرى، تىل ـ ھاقارەت يامغۇرى يېغىشقا باشلىدى.

بويۇنلىرىدا ئارغامچا، ئارقىلىرىدا يۈزلەرچە ئادەم بولغىنى

هالدا پەرھات موللام بىلەن يوباز ئوغلى پۇتۇن ناھىيەنى ئايلىنىپ چىقتى. ئەخمەت دوك ھەربىر مەھەللىدە بىرئاز توختاپ، دەھشەتلىك نۇتقىنى يېڭىلاپ تۇردى.

تۇرمىگە ئەكەلگەن چاغدا ئۇلارنىڭ تۇرغۇدەك دەرمانى قالمىغانىدى، يېرىم ھوشسىز ھالدا تام تۇۋىگە كېلىپ يىقىلدى.

ئەلى ساپا باي شۇ كۈنى كەچىسى نازىپ ئوغلىنىڭ ئاشخانىسىدا ناھىيەنىڭ ھەربىي ۋە مەمۇرىي باشلىقلىرىغا چوڭ بىر شاراب زىياپىتى بەردى. زىياپەتتە زەينەلنىڭ ۋە ئادىمنىڭ ئاجايىپ ياخشى دوست، سادىق ئادەملەردىن ئىكەنلىكىنى سۆزلىدى. ئۇلارنىڭ ئادىمىيلىكلىرى، پەزىلەتلىرىنى ساناپ چىقتى. ئۇلارنىڭ بۇ خىل پەسكەش، رەزىل، ۋەھشىيلەرچە ئۆلۈمگە لايىق ئەمەسلىكىنى ئۇقتۇرۇپ ئۆتتى.

ئەلى ساپا باي شۇنچىلىك يۇرەكتىن چىقىرىپ، شۇنچىلىك چىرايلىق سۆزلىدىكى، بۇ كىچە ھەممە ئادەمنى ئۆزىگە مايىل قىلىۋالدى.

46

كۈن چىقىشقا تېخى خېلى ۋاقىت بولسىمۇ، ئەتراپ يورۇشقا باشلىغاندەك ئىدى. شارقىراپ ئاققان ساۋرۇن دەرياسىنىڭ لايلىق ئېقىنىنىڭ بويىدا ئۆسكەن ھاۋا رەڭ گۈللەر بىلەن پۈركەلگەن يالپۇزلارنىڭ يوپۇرماقلىرى نەمدەلگەنىدى. گۈللەرگە قونغان ھەسەل ھەرىلىرى ۋە باشقا ھەرىلەر قانىتلىرىنى دۇمبىلىرىگە چاپلاپ ئۇخلىشۋاتاتتى. بەزىدە ھەرىلەر بىر خىل سىلكىنەتتى ۋە تىترىگەندەك قىلاتتى.

قوغۇن ـ تاۋۇز باربىنىڭ ئاستى ۋە ئەتراپى تاۋۇز شاپاقلىرى بىلەن تولۇپ كەتكەنىدى. تىلىنغان، غاجىلانغان ۋە چېقىلىپ كەتكەندىن كېيىن قول تەگمىگەن تاۋۇز شاپاقلىرى ... سېسىپ كەتكەن تاۋۇزلارنىڭ پۇرىقى پۈتكۈل ئەتراپنى قاپلاپ كەتكەنىدى.

مەمەت خېلى بۇرۇن ئويغىنىپ، تاۋۇزلۇقنىڭ ئىچىدە ئايلىنىپ يۈرەتتى ۋە ئويلايتتى. «بېشىمغا كەلگەن شۇ ئىشلارنى ...» دەيتتى ئۆز ـ ئۆزىگە ۋە بېشىغا چۈشكەن كۈلپەتلەر بىر ـ بىرلەپ كۆز ئالدىدىن ئۆتەتتى ... خىيالى بۇ يەردىن باشلىنىپ ئۇ يەرگىچە كېتەتتى. شۇنچە چوڭ ھۆكۈمەتمۇ، چۈقۇر ئوۋا ئاغىلىرىمۇ جانلىرىنى قولىغا ئېلىپ ئۇنى ئىزدىشەتتى، توپ ـ توپ ژاندارمىنى ئۇنى تۇتۇشقا ئەۋەتەتتى. ئۇ «ئۇ قاراقچىلاردەك بىر قاراقچى بولسامغۇ، كاشكى، نېمىلەر بولاتتىكىن ! زادى مەندىن نېمىنى تەلەپ قىلماقچى !» دەپ ئويلايتتى.

ئوسمان چوڭ بىرنەچچە كۈن ئاۋۋال شۇنچە خۇشال ھالەتتە يۈگۈرۈپ كېلىپ:

ـــ شۇڭقارىم، بىز يېڭىپ چىقتۇق. ئەلى ساپانىڭ بىلىنى سۇندۇردۇق. سېنىڭ ئىسمىڭنى ئاڭلىغان دېھقانلار قورقۇشۇپ قېچىپ كېتىشكەنىدى، سېنىڭ بۇ يەردە ئىكەنلىكىڭنى ئاڭلاپلا، كۆڭۈللىرىگە باتۇرلۇق يالقۇنى تۇتىشىپ، تۇرالماي يۈگۈرۈشۈپ يېنىغا قايتىپ كېلىشتى. يوباز ئوغلىمۇ كەلدى. سەن مۇشۇ يەردە، ھازىر تۇرغان جايىڭدا بولساڭلا دېھقانلار تاغلارنى تۇزلۇۋېتىدۇ. ئەلى ساپا ئاخىر بىر كۈنى بېشىنى يەيدۇ. مۇسلۇ تەلۇە ياخشى ھەرىكەت قىلۇاتىدۇ. شۇ تەلۇە باتۇرنىڭ قىلغان ئىشلىرىنىڭ ھەممىسى سېنىڭ يولىيورۇقۇڭ بىلەن بولۇۋاتقانلىقىنى ھەممە ئادەم بىلىشىدۇ. توغرا، سەن بولمىساڭ، سەن بىزنى جاسارەتلەندۇرمىسەڭ، بىز خوتۇن كىشىدەك ئەلى ساپانىڭ ئاستىدا قالغان بولاتتۇق، راست، توپتوغرا شۇنداق بولاتتۇق. «ئاناۋارزا ئۇلاغلىرى، بۇرىگە ئوخشاش پاشىلىرى» دېگەن گەپ بار. بالام مەمەت، شۇ سارايلارنى ئاغدۇرمىغۇچە سېنى ئوغۇل دېمەيمەن، ـــ دېگەنىدى ۋە بۇ سۆزلەرنى ئوسمان چوڭ ئاغزىدىن چىقىرىپ قويۇپ پۇشايمان قىلىپ قالغانىدى.

ـــ شۇنداق، يەنى سارايلارنى بىز ئاغدۇرۇپ تاشلايمىز. سەن

پەقەتلا مۇشۇ يەرلەردە تۇرىسەن، يەپ ـ ئىچىپ ياتسەن ۋە بىزگە سايىۋەن بولسەن، خالاس. شۇنداق قىلساڭلا بىزگە كۆپايە. سەن مۇشۇ يەردە تۇرۇپ بەر، بىز ئۆز ئىشىمىزنى ئۆزىمىز قىلىمىز.

ئوسمان چوڭ جىددىيلىشىپ كەتكەندى. كۆزلىرىدە ئۈمىدسىزلىك ۋە قورقۇش ئالامەتلىرى بار ئىدى. ئۇ شۇنداق دېگەنىدى:

ـــ شۇڭقارىم، شۇنى بىلىپ قويغىنكى، سېنىڭ چۈقۇر ئوۋادا ئىكەنلىكىڭنى پۈتكۈل ئاناۋارزا تۈزلەڭلىكى بىلىدۇ. بىراق، نەدە ئىكەنلىكىڭنى ھېچكىم بىلمەيدۇ. خىيالىڭغا ھېچقانداق ئەندىشە چۈشمىسۇن، چۈقۇر ئوۋاغا چۈشكەنلىكىڭنى ھېچقانداق ئاغا، ھېچقانداق ھۆكۈمەت ئادىمى دېھقانلاردىن سوراپ بىلمەيدۇ. دېھقان دېگىنىڭ ۋاقتى كەلگەندە ئاغزىنى ئاچماي تاشتەك تۇرۇۋالىدۇ. ئۇلارنىڭ ئاغزى چاڭ دەيمەن، ئوغلۇم، خاتىرجەم بول!

مەمەت بۇ ئىنسانلارنىڭمۇ ئۆزىدىن كۆپ نەرسىنى كۆتۈۋاتقانلىقىنى بىلەتتى. بولۇپمۇ ئوسمان چوڭنىڭ دېگەن سۆزلىرىدىن كېيىن تېخىمۇ چوڭقۇر چۈشەندى. ئەجەبا، ئۇلار ئۇنى شۇنچە زور قۇدرەت ئىگىسى دەپ ھېسابلىشامدىكەنە؟ بىر نەچچە يىل تاغلاردا كېزىپ يۈرگەن، مەجبۇرىي تاغقا قوغلانغان، بېشىغا ئادەمنىڭ ئەقلى يەتمىگۈدەك ئىشلار كەلگەن، ۋەيران بولغان، يېزىمۇيېزا، تاغمۇتاغ ئايلىنىپ يۈرۈپ بېشىنى تىققۇدەك بىرەر تۆشۈك تاپالمىغان، ئاخىر بۇ يەرگە كېلىپ پاناھلانغان بىرى ئىدىغۇ ئۇ ئۆزى؟!

مەمەت ئەتراپىدا بولۇۋاتقان ئىشلارنى چۈشىنىشكە تىرىشاتتى. ئەتىگەندىن كەچكىچە، تۇندىن تاڭغىچە ئويلىناتتى. ۋەقەلەرنىڭ بىرمۇنچىسىنى ئۆز كەچۈرگەنلىرىگە ئاساسەن چۈشىنىپ يېتەتتى، بىرمۇنچىسىغا زادىلا ئەقلى يەتمەيتتى. شۇ ئوسمان چوڭ بىكاردىن ـ بىكارغا ئاۋارە بولاتتى. ئەلى ساپا باي بەربىر ئۇلارنى يېزىلىرىدىن ھەيدەپ چىقىراتتى، ئۇنىڭ ئارقىسىدا ھۆكۈمەت، قېشىدا ئاغىلار، بېشىدا بىر توپ قوراللىق

ئادەمى بار. ئوسمان چوڭنىڭ ئىشەنگىنى پەقەتلا ئۆزى، يەنى مەمەت ئاۋاق ئىدى! يالغۇز بىرلا ئادەم، ئوسمان چوڭ شۇنى بىلمەمدىكەنە؟ ژاندارمىلار شۇنى بىلىپ قالسا، بۇ يەردە ـــ ئاقچەسازنىڭ پاتقاقلىقىدا قىستاپ كەلسە، بىر ئەترەت ژاندارما ئۇنىڭ ئاۋاق مەمىتىنى كەكلىكىنى ئوۋلىغاندەك ئوۋلاپ كەتمەمدۇ؟

ـــ تەسلىم بولمايمەن، مېنى ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ، ـــ دەپ كۈلۈمسىرىدى ئۇ.

ئەلى ساپانى ئۆلتۈردى دەيلى، ئۇنىڭدىنمۇ يامان ئەلى ساپا ئالدىلىرىغا كەلمەسمۇ؟ ئۇنىڭدىن مىڭ ھەسسە يامىنى چىقماسمۇ؟ ئۇ، ھەمزەنىڭ دەگرمەن ئولۇك دېھقانلىرىغا قىلغانلىرىنى يېپىدىن ـ يېڭنىسىگىچە ئۇققانىدى. «بىر ئىش قىلاي، بىر ياخشىلىق قىلاي دەپ بىچارىلەرنىڭ بېشىغا بالا تېرىدىم. دېھقانلار مېنى قانچىلىك ئەيىبلىسە، قانچە تىللىسا، قانچىلىك جازالىسا ھەقلىق!...»

«بۇ چۈقۇر ئوۋادىن ئەمدى تىرىك چىقالمايمەن، شۇ قوغۇنلۇقتا يېتىپ ئۆلۈمنى كۈتىمەن. ئۆلۈم خېتىم بوينۇمغا ئېسىقلىق، ئاناۋارزا تۈزلەڭلىكىدە ئايلىنىپ يۈرىمەن. ئابدى كېتىپ ھەمزە كەلمىسە، ئىش قولاي ... بىر ئابدى كەتسە، مىڭ ھەمزە كېلىدۇ. ھەممە كۆرەش بىكارغا كېتىۋاتىدۇ. ئوسمان چوڭنىڭ، ۋايۇاي يېزىسىنىڭ كۆرەشلىرىمۇ بىكارغا كەتمەكتە، پات ئارىدا بۇ يەرنى تاشلاپ باشقا يەرگە يەرلەشسە ... ئۇ يەردىمۇ ئالدىلىرىغا يەنە بىر ئەلى ساپا چىقماسمۇ؟»

كۈزگە بارماستىنلا بۇ يەردە مېنى ژاندارمىلار قولغا ئالىدۇ. ۋايۇاي دېھقانلىرى تۇرغان يېرىمنى يۈزبېشىغا دەپ قويىدۇ، قانلىرىم ئاقچەسازنىڭ چىرىگەن توپلىرىغا تۆكۈلىدۇ.

بۇ يەردە گاراڭلىقتا خەلىل كوسىنىڭ قېشىدا ياشاشتىن باشقا چارە يوق. ئۇ، كېتىپ قالغان ئابدىنىڭ ئورنىغا كەلگەن ھەمزە ھەققىدە خەلىل بىلەن سۆزلىشەتتى، ئويلىناتتى، بىراق

ھېچقانداق چىقىش يولى تاپالمايتتى، قاچىدىغان ۋە يوشۇرۇنىدىغان بىرەر تۆشۈكنىمۇ تاپالمايتتى. « نەگىلا بارساڭ ئاغىلار بار، ژاندارمىلار بار، نەگىلا بارساڭ مەمەت ئاۋاقنى تونۇيدۇ. ھەي ! شۇ مەمەت ئاۋاق دېگەن ئىسمىم قۇرۇسۇن، يەرنىڭ قەرىگە كىرىپ كەتسۇن ! بۇ يەردە تۇرۇپ ئۆلۈمىنى كۈتىدۇ، قەيەرگىلا بېرىپ بېشىنى قانداقلا تاشقا ئۇرسۇن، شۇ يەردە ئۆلۈم تەييار.»

خەلىل كوسا جىگەرلىك، پاك، قورقۇمسىز ئادەم بولۇپ، ئەلى ساپانىڭ سارىيىغا بېسىپ كىرگۈدەك جاسارىتى بار ئىدى. مەمەت خەلىلگە ئەجەبلىنىپ قارايتتى، خەلىل بولسا ئۇنىڭ ۋەھىمە ئىچىدە قالغانلىقىنى، تۇتقۇشىپ كېتىۋاتقانلىقىنى، بۇ يەردە ئولتۇرۇپ ئۆلۈمنى ئۆز رازىلىقى بىلەن كۈتۈۋاتقانلىقىنى زادىلا چۈشەنمەيتتى، مۇنداق بىر مەمەت ئاۋاقمۇ بولامدۇ؟ دەپ ئويلايتتى. كىم بىلىدۇ، مۇشۇنداق مەمەت ئاۋاقلارمۇ بولىدىكەنە !

ئۇلۇشكۇن پەرھات مۇللام بىلەن يوباز ئوغلىنى ژاندارمىلارنىڭ تۇتۇپ كەتكەنلىكلىرىنى ئاڭلىغان چاغدا، مەمەتنىڭ چىرايىنى كۆرگەن خەلىل ئۇنىڭغا مۇناسىۋەتلىك پىكىرلىرىنى ئۆزگەرتتى. مەمەتنىڭ يۈزى، كۆزلىرى، قوللىرى، تاۋۇشى بىردىنلا ئۆزگەرگەنىدى. تۇرقى ـ سىياقىمۇ شۇ ئان ئۆزگەرگەنىدى. خەلىل كوسا ئۆز ـ ئۆزىگە، « مەمەت ئاۋاق دېگەن دەل مۇشۇ بولسا كېرەك » دەپ خۇشال بولدى.

پەرھات موللامنىڭ، يوباز ئوغلىنىڭ سەرگۈزەشتىلىرىنى، قوللىرىدىكى ئېغىر زەنجىرلەرنى، شەھەردىكى خورلىنىشلىرىنى ئۇششاق ـ چۈششەكلىرىگىچە سەيران دەپ بەرگەنىدى. شۇ چاغدا مەمەت شۇك بولۇپ قالغان. خەلىل بىردىنلا ئۇنىڭ يۈزىنىڭ پۈتۈنلەي باشقىچە بولۇپ كەتكەنلىكىنى، ئۆتكۈر پىچاقنىڭ بىسىغا ئوخشاپ كەتكەنلىكىنى كۆرگەن. مەمەتنىڭ كۆزلىرىدىن بىر ـ ئىككى قېتىم كىچىككىنە ئوتلار چاقنىغان، كېيىن بىر پولات ئۆچقۇنى كېلىپ كۆز قارىچۇقىغا ئورۇنلاشقان.

سەيران بىردىنلا سۆزىنى توختىتىپ، كۆزلىرىنى غەلىتە

قىلىپ، مەمەتنى تېخى ھازىرلا كۆرۈۋاتقاندەك قارىغان. بۇ ئادەم غايىبتىن كەلگەندەك ئىدى. كۆزلىرىدىكى پولات ئۆچقۇن شۇ يەردە چاقنىغانىدى.

ئوتتۇرىدا چوڭقۇر بىر سۇكۇت داۋام قىلدى، چوڭقۇر، قورقۇنچلۇق ... چۈننىڭ ئۆچۈشى ئاڭلىناتتى، تىنچىق ئىسسىق ئىدى. ھەر نەرسە كۆزنى قاماشتۇرغۇچى نۇردا يانماقتا، ئېرىمەكتە، ئاقماقتا ئىدى.

مەمەتنىڭ بېشىدا سېرىق نۇرلار چاقنايتتى، ئۇچقۇنلىناتتى. ئەتراپىغا چېچىلاتتى، ئىنتايىن تېزلىكتە كۆزلەرنى قاماشتۇرىدىغان نۇرلار چاقنايتتى، ئايلىناتتى. دۇنيا ساپسېرىق تۇسكە كىرگەن، چاقنىغان، ئاققان، چېچىلغان، يالقۇنلانغان سېرىق نۇر ئىچىدە جۇشقۇنلىنىپ تۇراتتى.

مەمەت سەنتۇرۇلە ـ سەنتۇرۇلە ئېرىق بويىغا باردى، بېشىنى ئېرىقنىڭ مۇزدەك سۇيىگە تىقتى، تارتىۋېلىپ يەنە تىقتى. كېيىن تېزلىكتە بوستانلىققا كىرىپ، گاراڭلاردەك بىلمەي، كۆتەكلەرگە پۈتلىشىپ مېڭىشقا باشلىدى. كۆزىگە ھېچ نەرسە كۆرۈنمەيتتى، ئوت ـ چۆپلەر، دەرەخلەر، ئاناۋارزا قىيالىقلىرى، سۇ، تۇپراق، ئاقچەسازنىڭ چاتقاللىرى، ئالدىدىكى يانتۇ تاغلار ـــ ھېچنېمە كۆرۈنمەيتتى. خەلىل بىلەن سەيران ئۇنىڭدىن كۆزلىرىنى ئالماي قارايتتى. مەمەت خېلىغىچە ئۇياقتىن ـ بۇياققا مېڭىپ يۈردى. كېيىن بوستانىنىڭ ئوتتۇرىسىدا توختاپ، يەرگە قادالغان قىلىچتەك قادىلىپ تۇرۇپ قالدى.

خەلىل ئۇنىڭ يېنىغا كەلدى:

ـــ قېرىندىشىم، ـــ دېدى ئۇ، ـــ مەمەت، بۇ يەردە تۇرۇپ قالما. بەك تىنچىق، ئىسسىق ئۆتۈپ كېتىدۇ، ئاغرىپ قالىسەن.

باراڭنىڭ ئاستىغا كېلىشتى، تاۋۇز شاپاقلىرىنىڭ ئۈستىگە يېپىشىۋالغان مىڭلاپ قىزىل ئېشەك ھەرىسى، سارغۇچ ھەرە، ھەسەل ھەرىسى، پارقىراق ھەرە، قارامتۇل ھەرە ئۇچۇشتى، نېپىز قاناتلىرىنى قىزىق ئاپتاپتا تىترىتىپ ئۇچۇشاتتى.

مەمەت سەيرانغا قاردى، ئۇنى كۆردى. بۇ قېتىم يۈزى تېخىمۇ باشقىچىرەك بولۇپ كەتتى: ئىللىق دوستلۇق، شېرىن، ئوماق بىر يۈز. ئۇ كۈلۈمسىردى.

باراڭنىڭ ئاستىدا ئولتۇرۇشقاندىن كېيىن مەمەت:

— ۋاي پەرھات موللام، ۋاي ! — دېدى، — ئارسلاندەك ئادەم ئىدى، مەن مۇنداق موللىنى كۆرمىگەن. سۈلايمان چوڭ نېمە دېدى، بىلەمسەن خەلىل؟

— ياق، — دېدى خەلىل.

— سۈلايمان چوڭ ماڭا: ئابدى كېتىپ ئورنىغا ھەمزە كېلىدىغان بولسا، دېدى ... مۇنداق دېدى، دۇنيادا بىكار، ھېچقانداق ئىشقا يارىمايدىغان ھېچ نەرسە يوق، دېدى. ئىشلەش ھەقتۇر، ئۇرۇشماق ھەقتۇر، ئېلىشماق، بىكار تۇرماسلىق ھەقتۇر، دېدى.

ئۇنىڭ چىرايى سەل - پەل ئېچىلدى، كېيىن تۇتۇلدى:

— بۇ يەرنى تاشلاپ كېتەيلى، نەگە كېتىش كېرەك؟ كەمبەغەللەرگە زىيىنىم تېگەر. پەرھات موللام تۇرمىدە، شۇ بىچارىنى بىكاردىن - بىكار ئېسىۋېتىشى مۇمكىن. دېھقانلار ماڭا ئىشىنىپ ئەلى ساپاغا قارشى چىقىشسا، ئۇمۇ ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تارتماستىن ئاتلىنىدۇ، دەھشەتلىك بىر ئۇرۇش باشلىنىدۇ. ئاقىۋەت نەگە بارىدۇ؟ ھېچ ! ۋايۋاي يېزىسىنىڭ ئېزىلىۋاتقان تەرەپلىرىگە پايدىسى تېگمەپ قالار ...»

« ئەمما نەگە، قايسى تەرەپكە كېتىش كېرەك ؟ تاغلار، يېزىلار، ئادەملەر، دەرەخلىرى بىزنى قوبۇل قىلمايدىغان بولدى.»

ئۇ ئېغىر - ئېغىر تىندى.

شۇ ئوسمان چوڭ ئۇنىڭغا جىق نەرسىنى چۈشەندۈرگەنىدى. ھەقىقەتەن پىكىرلىك بىر ئادەم ئىدى. ئەلى ساپا باينىڭمۇ يېڭىلىدىغانلىقلىرىنى ياخشى بىلەتتى. ئەلى ساپا كەتسە ئۇنىڭ ئورنىغا كەنئان ساپانىڭ كېلىدىغانلىقىنى، ئۇستىلىرىگە مىڭبىر بالايىئاپەتنىڭ چۈشىدىغانلىقىنى ھەم بىلەتتى، لېكىن

ئۆلۈمنى كۆز ئالدىدا تۇتۇپ يەنىلا قوراللىنىشتىن يانمايتتى. ياشانغانلارنىڭ جېنى تاتلىق بولىدۇ. ئەمما، ئوسمان چوڭغا جېنىمۇ ئەھمىيەتسىز كۆرۈنەتتى. ئۇ بولمىسا ئىدى، بۇ يېزىدا ئىنسان تۇگۈل ھاشاراتلارمۇ قالمايتتى، ئەلى ساپاغا بۇرۇنلا تەسلىم بولاتتى.

فېۋرالدا جەنۇبتىن — چۆلدىن چۈقۇر ئوۋاغا، ئاناۋارزا تۇزلەڭلىكىگە مىڭلاپ جەرەنلەر كېلەتتى، توپى - توپى بىلەن تۇزلەڭلىكتە يۇرۇشەتتى. جەرەن پادىلىرى ئۇستىدە ئۇچلۇق قاناتلىق، تېز ئۇچىدىغان قارا قۇشلار ... قارا قۇشلار جەرەنلەردىنمۇ تېز ئۇچۇشاتتى - دە، بىرىپ جەرەنلەرنىڭ دۇمبىسىگە قونۇاتتى، ئارقىدىنلا تۇمشۇقلىرى بىلەن جەرەنلەرنىڭ كۆزلىرىنى چوقۇپ يەيتتى.

— كور جەرەنلەرنىڭ ھالى يۇرەكلەرنى ئېزەتتى، — دەيتتى ئوسمان چوڭ، — ياش چاغلىرىمىزدا ئاناۋارزا تۇزلەڭلىكىدە كور بولۇپ قالغان يۇزلەپ بىچارە جەرەن ئايلىنىپ يۇرۇشەتتى. كور جەرەنلەرنى ئۆلتۈرۈشكە ھېچكىمنىڭ قولى بارمايتتى. ئۇلار شۇنداق ئۆلۈپ كېتىشەتتى.

مەمەت كور جەرەنلەرنى ئويلاشنى، ئاندىن ئاۋازىنىڭ بارىچە «مەن بىر كور جەرەنمەن، ئاناۋارزا تۇزلەڭلىكىگە چۈشتۇمەن. چارىسىز بىر كور جەرەنمەن، قارا قۇشنىڭ پەنجىسىگە چۈشكەنمەن ...» دەپ ۋارقىراشنى ياخشى كۆرەتتى.

ئاناۋارزا تۇزلەڭلىكى ئاقىرىشقا باشلىدى. يەر ئۈستىنى ئادەمنىڭ كىندىكىگە كەلگۈدەك قويۇق چاڭ قاپلىدى. دەرەخلەر چاڭلارنىڭ ئۈستىگە كۆتۈرۈلۈپ چىقتى.

غۇۋا قاراڭغۇلۇقتا، سۆگەتلەرنىڭ بۇ تەرىپىگە — دۆڭنىڭ ئۈستىگە بىر قارا سايە ئاستاغىنا كېلىپ قوندى. مەمەت بىر ھەپتىدىن بېرى بۇ يەرگە كېلىپ تۇرىدىغان قارا سايىنى ئوبدان تونۇۋالغانىدى. قاراڭغۇ كېچىدە، يىراقلاردا تۇرۇپمۇ بىر خىل يېقىنلىق ئورنىتىشقانىدى.

بۇ ئات تورۇق بولۇپ، ئەرەب ئېتى ئىدى.

تورۇق ئات كېچىدە نارلى قىشلاقنىڭ تۆۋەنىدىكى تۈزلەڭلىكتە چاپاتتى، كېرىلەتتى، كىشنەيتتى، بىرەر يورۇقلۇقنى كۆرسە ئۆز ئەتراپىدا نۇردەك پىرقىرايتتى. كېيىنچە تاڭ ئاتماستىن بۇرۇن قوغۇنلۇققا كېلەتتى، ئاستاغىنا، ھېچقانداق ئاۋاز چىقارماستىن سۆگەتلەرنىڭ ئالدىدىكى دۆڭگە چىقاتتى، ئۇ يەردە قىمىر قىلماستىن تۇراتتى. مەمەتمۇ ئات كەلمەستىن خېلى بۇرۇنلا خەلىل ياساپ بەرگەن پاشلىقتىن چىقاتتى، يىراقلاردىن ھەر كۈنى بىر ۋاقىتتا قوغۇنلۇققا كېلىدىغان ئاتنى تاماشا قىلاتتى.

تورۇق ئات بارغانسېرى يورۇۋاتقان تاڭ نۇرىدا ئاستا ـ ئاستا پەيدا بولاتتى. كۈن چىققاندا نۇرغا چۆمگەن بۇ ئات ئالاھىدە گۈزەل تۇسكە كىرەتتى. بۇ كۆرۈنۈپ باقمىغان بىر خىل گۈزەللىك ئالدىدا مەمەتنىڭ يۈرىكى ئويناپ كېتەتتى، كۆزىنى بۇ چىرايلىق ئاتتىن زادىلا ئۈزەلمەيتتى.

ئۇنىڭ كۆزى يەنىلا ئاتتا ئىدى. ئۇنىڭ قاراڭغۇلۇق ئىچىدىن ئاستا ـ ئاستا چىقىشىنى، ھەربىر ھەرىكىتىنى دىمىنى چىقارماستىن كۆزىتەتتى. ئات كۈن نۇرىغا چۆمۈلۈپ تولۇق كۆرۈنگەندە، يۈرىكى يەنە سىلىشقا باشلىدى. بىر خىل گۈزەللىك ئالدىدا ئۇزاق يىللاردىن بېرى يۈرىكى مۇشۇنداق سالغان ئەمەس ئىدى. ھەر كۈنى تاڭ ئاتقاندا « بۇ ئاتنىڭ نەسلى ئادەم نەسلىدىنمۇ چىرايلىق ئىكەن !» دەپ ئۆز ـ ئۆزىگە سۆزلەيتتى.

ئاتنىڭ ئۈزۈن يېلى تېخىمۇ ئىنچىكىلەپ كەتكەنىدى. ئات قەلەمنىڭ ئۇچىدەك قۇلاقلىرىنى دىڭ تۇتاتتى. ئۈزۈن، تۇم ، تاكى پاقالچاقلىرىغچە چۈشۈپ تۇرغان قويرۇقىنى بىلىنەر ـ بىلىنمەس پۈلاڭشىتىپ قوياتتى. ئۈزۈن يالى ئوڭ تەرەپكە قايرىلغانىدى. تۇپتۇز، جۇلالىق تۈكلىرى پارقىراپ تۇراتتى. ئاتنىڭ رەڭگى نۇرلار ئىچىدە ئۆزگىرىپ تۇراتتى. نۇرلارنىڭ ئۆزگىرىشىگە قاراپ بەزىدە كۈمۈشتەك پارقىرايتتى، بەزىدە

قاپقارا تۈسكە كىرەتتى. تارتىشىپ تۇرغان تېرىسىدە ئۈستىگە چۈشەن، پاشىلار قونالمىغانلىقى ئۈچۈن قىمىرلاشلار بولمايتتى.

ئەمدى، بىرئازدىن كېيىن ئاپتاپنىڭ كۆيدۈرۈشى بىلەن تورۇق ئات قىمىرلاشقا باشلىدى. بېشىنى بىر ئوڭغا، بىر سولغا تەسلىكتە پۈلاڭشىتىدۇ. كېيىن بېرىپ ئۈزىراپ، بەلكى بويىدىن بىر ھەسسە ئۈزۈن ھالغا كېلىپ، قوغۇنلۇق ئۈستىدىن بىر توپ بۇلۇتتەك ئۈزىدۇ، ئۈزىرايدۇ، كېڭىيىدۇ، چوڭىيىدۇ، ئاقچەسازنىڭ ئۈستىگە ئاقىدۇ، رەڭگى ئاستا ـ ئاستا كۈمۈش رەڭگىگە كىرىدۇ، بارغانسېرى جۇلالىنىدۇ، پارقىراپ كۆزدىن غايىب بولۇپ، ھاۋاغا، چاتقاللىقلارغا، سۇلارغا، دەرەخلەرگە ئارىلىشىپ كېتىدۇ.

مەمەت ھەر كۈنى ئەتىگەندە كۆرىدىغان بۇ ئاتنى خەلىل كوسىغا دېگەندى. مانا ھازىر خەلىل كوسىنى ئويغىتىپ ئاتنى كۆرسىتىمەن دەيتتى ـ يۇ، ئۇنتۇپ قالاتتى، بۇ چاغدا ئاتمۇ غايىب بولاتتى، ئاقچەسازدا بىردىنلا غايىب بولاتتى. قومۇشلارغا ئارىلىشىپ كېتەتتى.

مەمەت يۈگۈرگەن پېتى باراڭلىققا كەلدى، ھاياجان ئىچىدە بوغۇق ئاۋازدا:

ـــ خەلىل، تۇر ! ئويغانغىنا ! ـــ دېدى.

خەلىل شۇ زامان ئورنىدىن تۇردى، كۆزلىرىنى مۇشتۇمى بىلەن ئۇۋۇلىدى. ئۇ ئۈيقۇدىن ئويغىتىۋېتىلگەن، تۇمشۇقلىرىنى تۇرۇپ يىغلاشقا ھازىرلانغان بىر بالىغا ئوخشايتتى. شالۋۇرىنى كۆتۈرۈپ قويدى.

ـــ مەيەرگە كەل، خەلىل ! ... ـــ دەپ ئۇنىڭ قولىدىن تۇتۇپ سۆرىدى مەمەت، ـــ بۇ يەردە تۇرايلى !

ئىسىنى سەل يىغىۋالغان خەلىل ئۈيقۇلۇق ھالدا:

ـــ نېمە بولدى، نېمە ئىش؟ ـــ دەپ سورىدى.

ـــ ئات، ـــ دېدى ئۇ، ـــ ئەنە ئاۋۇ يەردە ...

كۆتۈشتى، رەسمىي ئۆزىگە كەلگەن خەلىل كۆزى

قاراڭغۇلۇققا ئۆگەنگەندىن كېيىن:

— بۇ ئاتنى مەن بىلىمەن، ناھايىتى ياخشى تونۇيمەن، — دېدى.

شۇنىڭدىن كېيىن جىم بولدى. زادىلا گەپ - سۆز قىلمىدى. يانمۇيان تۇرۇشۇپ ئاتنى تاماشا قىلىشتى. ھەر ئىككىسى نېمە بولۇشىنى بىلمەيتتى. كۈننىڭ چېتى كۆرۈندى، تورۇق ئات پۈتۈن گۈزەللىكى بىلەن مەيدانغا چىقتى، قىمىرلىدى، ئۇچىدىغاندەك ئالدى پۈتلىرىنى ئىككى - ئۈچ گەز يۇقىرى كۆتۈرۈپ چاپچىدى، كېيىن سۆگەتلەرنىڭ ئاستىدىن ئاقچەسازنىڭ ئىچىگە ئۇزدى، ئاقتى، چاتقاللىققا ئارىلىشىپ كەتتى.

— بۇ ئاتنى تونۇيمەن، — دېدى خەلىل، — بۇ ئات ...

بۇ ئاتنىڭ ۋەقەسىنى مەمەتكە سۆزلەپ بېرىشكە باشلىدى.

— بۇ ئاتنى تۆتۈۋالايلى، خەلىل، — دېدى مەمەت، — مەنمۇ بۇ ئاتنى بىلىمەن، يوباز ئوغلىنىڭ ئۆيى كۆيگەن كېچىسى يېزىدا ئىدىم، ۋاي - ۋاي ... شۇ ئاتنى بىر تۆتۈۋالالىساق ...

خەلىل كوسا كېسىپلا شۇنداق دېدى:

— بۇ ئاتنى ھېچقانداق ئادەم توتالمايدۇ. ھېچكىم بۇ ئاتنىڭ يېنىغىمۇ بارالمايدۇ. بۇ ئاجايىپ بىر ئات، بىردەم يوقاپلا كېتىدۇ، نەچچە كۈنلەپ كۆرۈنمەيدۇ. يەنە بىردەمدىلا كۆتمىگەن بىر چاغدا ئالدىڭغا چىقىدۇ. نەگە كەتكەنلىكىنى، نەدىن كەلگەنلىكىنى ھېچكىم بىلەلمەيدۇ.

— ئاھ ... بۇ ئاتنى تۆتۈۋالالىغان بولساق - ھە، — دەپ ئاھ ئۇردى مەمەت.

— ئۇنى كاللاڭدىن چىقىرىۋەت، — دېدى خەلىل ۋە ئات ھەققىدىكى ھېكايىسىنى داۋاملاشتۇردى.

47

مەمەت ئەمدىلا ئۇخلىغانىدى، يەر - جاھاننى زىلزىلىگە كەلتۈرگۈدەك بىر ئاتنىڭ كىشنىشى بىلەن ئويغىنىپ كەتتى ...

كىشنەشتىن كېيىنلا ئۇچ پاي ئوق ئېتىلدى. ئات توختىماستىن، ساراڭلاردەك، قاتتىق قورقۇپ كەتكەن ئاتنىڭ كىشنىشىدەك كىشنەيتتى. مەمەت باراڭنىڭ ئۈستىدىن چۈشتى، كىيىمىنى كىيمەستىن ئالدىراشلىق بىلەن مىلتىقىنى ئالدى ۋە ساۋرۇن دەرياسىنىڭ بويىغا باردى، دەريادىن ئۆتۈپ يارنىڭ ئارقىسىغا مۆكۈندى. خەلىلمۇ كۆڭلەكچانلا ئۇنىڭ ئارقىسىدىن كەلدى. خەلىلنى بۇ ھالەتتە كۆرگەن مەمەت خاپا بولدى:

— بۇ يەرگە كەل ! — دەپ چاقىردى.

خەلىل يېنىغا كەلدى، تىزلىنىپ ئولتۇردى. يىراقتىن يەنە ئىككى پاي ئوق ئېتىلدى. ئاتنىڭ كىشنىشى تېخىمۇ كۈچەيدى، تېخىمۇ ئېچىنىشلىق كىشنەپ كەتتى.

مەمەت ئۇدۇلىدا ئېتىلغان مىلتىقنىڭ ئۇچقۇنىنى قارىغا ئالدى ۋە بەش پاي ئوق ئاتتى. يېرىم كېچىدە قەيەردە ئىكەنلىكى نامەلۇم بىر مىلتىق ئۇچقۇنىغا ئوق ئېتىش ئۇنى ئاجايىپ قىلىپ قويغانىدى. بىرئازدىن كېيىن ئالدىلىرىدىن، بۇرۇنلىرىنىڭ تۇۋىدىن بىر ئات سايىسىنىڭ ئۇچقاندەك ئۆتۈپ كەتكەنلىكىنى كۆرۈشتى. مەمەت بىلەن خەلىل مەلۇم ۋاقىت ساقلاشتى. ئاتنىڭ سايىسى كۆزدىن غايىب بولدى. ناھايىتىمۇ يىراقلاردىن ئاتنىڭ ئاياغ تىۋىشى ئاڭلاندى. بۇ تىۋىشلارنى تېڭشاپ تۇرۇشتى. بۇ تىۋىشلارمۇ بارغانسېرى پەسىيىپ ئاڭلانماي قالدى.

يەرنى تېڭشايتتى، بۇ ئوق ئاۋازلىرى نېمە ئۈچۈن چىقتى؟ مەمەتنىڭ تۇرغان يېرىنى ژاندارمىلار بىلىپ قالدىمۇ يا؟ بىلىپ قالغان بولسا، كىم خەۋەر قىلغاندۇ؟ بۇ يەرنى قەمەر ئانا، ئوسمان چوڭ، پەرھات مولىلام ۋە سەيرانلا بىلەتتى، ئۇنىڭدىن باشقا، قاقىر بويۇن سەيپەلى ... ئۆلتۈرۈۋەتسىمۇ ھېچكىم بۇ يەرنى ژاندارمىلارغا دەپ قويمايتتى، بەلكى تۇرمىدە پەرھات مولىلام قېيىن - قىستاققا ئېلىنغان بولسا، ئۇ قىيناققا چىدىماي دەپ قويغاندۇ؟ !

ياكى خەلىلمۇ؟ مەمەت ئاينىڭ يورۇقىدا خەلىلگە قارىدى،

ئۇزاقىچە چىرايىغا قاراپ قالدى. خەلىلنىڭ دەپ قويۇشى مۇمكىنمۇ؟

— بۇ يەرنى كىم دەپ قويغاندۇ؟

— بىلمەيمەن، — دېدى خەلىل، — بۇ يەرنى ھېچكىم بىلمىسە، كىم دەپ قويىدۇ. بىلىدىغانلارنى بوغۇزلىسىمۇ دېگۈزەلمەيدۇ.

— سەيپەلىچۇ؟

— ئۇنىڭ غازدەك ئۇزۇن بوينىغا قارىما، ناھايىتى باتۇر ئادەم ئۇ.

— بۇ يەردە قورشۇپلىنىدىغان بولساق قۇتۇلۇشىمىز مۇمكىن ئەمەس. خەلىل، بۇ يەر تاغلارغا ئوخشىمايدۇ. تاغلاردا ئادەمنى ھەربىر خادا تاش، ھەربىر تۇپ جىغان ساقلاپ قالىدۇ. بۇ تۇزلەڭدە ھەممە نەرسە ئادەمنى تۇتۇپ بېرىدۇ. چۇقۇر ئوۋاغا ئىشەنگىلى بولمايدۇ. قېنى، ئورنۇڭدىن تۇر. ئاقچەسازغا كىرىپ كېتەيلى. سەن خالىساڭ مۇشۇ يەردە ساقلاپ تۇر.

— مەنمۇ سەن بىلەن بارىمەن، — دېدى خەلىل، — ۋاي ئاللا، بىر قورالىم بولغان بولسىدى!

— بېرىپ باراڭنىڭ ئاستىدىن تاپانچامنى ئەكەل!

خەلىل يۇگۇرۇپ باراڭلىققا باردى. تاپانچا قولىدا شۇ زامان قايتىپ كەلدى.

— قارىغىنا، — دەپ مەمەت ئېڭىشتى، — قارا ئاۋۇ يەردە ... بىر قارا سايە كېلىۋاتىدۇ.

خەلىل شۇ تەرەپكە قاراپ:

— مىلتىقى بار، بىراق ژاندارما ئەمەس، — دېدى.

بىر ئادەم ئۇلارغا قاراپ كېلىۋاتاتتى.

— مەن ئاۋۇ قومۇشلۇقنىڭ ئىچىگە كىرىپ تۇراي، سەن كەلگۈچىنى قارشى ئال. ھەيران بولۇۋاتىمەن، زادى كىمدۇ؟

سايە ساۋرۇن دەرياسىدىن ئۆتتى، قومۇشلۇقنىڭ ئىچىگە كىردى، ئولتۇردى. بىردىنلا تۆۋەن تەرەپتىن ئات ئاياغلىرىنىڭ

ئاۋازى يەنە ئاڭلاندى. بۇنى ئاڭلىغان ھېلىقى سايە تۇرۇپلا قالدى. كېيىن تېزلىكتە بىر دۆڭنىڭ ئارقىسىغا ئۆتۈپ ياتتى. ئۇ يەردىن قورالنىڭ شاراقلىغان ئاۋازى ئاڭلاندى.

ئاتنىڭ ئاياغ تۇۋشى بارغانسېرى يېقىنلىشاتتى. دۆڭنىڭ ئارقىسىدىن ئارقا ـ ئارقىدىن ئۇچ ئوت چاقنىدى، ئوق ئاۋازى كېچىنى بۆسۈپ ئۆتتى. ئۇنىڭ ئارقىسىدىنلا ئات بارلىق كۈچى بىلەن كىشنىدى. ئاتنىڭ ئاياغ تۇۋشى بىرئازدىن كېيىن بېسىلدى. قارا سايە خەلىلدىن ئىككى يۈز قەدەم نېرىدا ئىدى. خەلىل ئۇنىڭ ئورنىدىن تۇرغانلىقىنى كۆردى. ئۇمۇ ئىختىيارسىز ئۇنىڭ بىلەن تەڭلا ئورنىدىن تۇردى. سايە خەلىلنى كۆردى. خەلىلگە قاراپ بىرنەچچە قەدەم تاشلىدى. نېمە ئۈچۈندۇر يەنە توختىدى. ئارقىسىغا بۇرۇلدى، كەلگەن تەرەپكە قاراپ قاچتى.

— ئاغام، مەمەت ئاغام! بىر ئادەم قېچىپ كەتتى، قانداق قىلىمەن؟

مەمەت قومۇشلۇقتىن چىقتى. يۈگۈرۈپ خەلىلنىڭ قېشىغا كەلدى. سايە بىرسەل جىلغىسىغا كىرىپ كۆزدىن يوقالغانىدى.

ئاي يورۇقى ئاناۋارزا قىيالىقلىرىنىڭ ئۈستىگە چۈشەتتى. ئاناۋارزا قىيالىقلىرى يىراقتىن ئاي يورۇقىدا كۈمۈشتە بېزەلگەن پار ـ پۈر چوڭ كېمىگە ئوخشايتتى، تۇمان ئىچىدە ئاستا ـ ئاستا ئالغا ئىلگىرىلەيتتى. تۆۋەندىكى ئاقچەساز پاتقاقلىقىمۇ چاتقاللىقلىرى، قومۇشلۇقلىرى ۋە سازلىقلىرى بىلەن قاپقارا، تۇمانلىق، دولقۇنلۇق بىر دېڭىزغا ئوخشايتتى.

بىرئازدىن كېيىن ئاي يوقاپ كەتتى. يىراقتىكى ئاناۋارزا قىيالىقلىرى قاراڭغۇلۇقنىڭ ئىچىگە چۆكۈپ كەتتى، بىلىنەر ـ بىلىنمەس بىر كۆلەڭگىدەك ئېقىپ ئۆتتى.

— ھېچ نەرسە قىلما! — دېدى مەمەت، — ئوقنى قەيەرگە ئېتىۋاتقىنىنى كۆردۈڭمۇ؟

— كۆردۈم، — دېدى خەلىل، — ئاتنىڭ تۇۋشى كەلگەن

تەرەپكە قاراپ ئاتتى.

— ئاتنىڭ مىنگۈچىسى بارمىدى؟ — دەپ سورىدى مەمەت، — مەن كۆرەلمىدىم.

— مەنمۇ كۆرەلمىدىم، — دېدى خەلىل.

— ئات قايسى تەرەپكە كەتتى؟ ھېلىقى بىزنىڭ ئات بولمىسۇن يەنە؟

— بىزنىڭ ئات ! — دېدى خەلىل كەسكىنلىك بىلەن.

كېچە دىمىق ئىسسىق ئىدى، نەپەس ئېلىشىمۇ تەس ئىدى. ئاجايىپ قۇش ئادەمنى بىزار قىلىدىغان يېقىمسىز ئاۋازدا پات - پات سايراپ قويىاتتى. كېچە ھەر خىل ھاشاراتنىڭ ئاۋازلىرى بىلەن چاڭىلدايتتى، پاشا ۋە چۈنىلەر مەمەت بىلەن خەلىلنىڭ ئوستىدە بۇلۇتتەك ئۇچۇشاتتى.

— ھەيرانمەن، — دېدى مەمەت، — بۇ چۇقۇر ئوۋا ئاجايىپ بىر يەر. كېچىنىڭ قاراڭغۇلۇقىدا بىر ئادەم تۇزلەڭلىككە كېلىپ بىر ئاتقا ئوق ئاتماقتا. بۇ ئەقىلگە سىغمىدىغان ئىشمۇ؟ ئۇنىڭ ئوستىگە ئاتنى ئاتالمىدى، بۇنداقمۇ ئىش بولامدۇ؟

— بىزنىڭ ھېلىقى ئېتىمىزنى دېسەڭچۇ، — دېدى خەلىل جىددىي ھالدا. سۆزلەشكەن پېتى باراڭغا كېلىشتى. پاشىلىق سارايلىرىنىڭ ئىچىگە كىرىشتى. ئاي ئولتۇردى، يۇلتۇزلار كۆپەيدى، چوڭايدى. يۇلتۇزلار كۆكۈچ بولۇپ چاقنايتتى. كۆك يۈزى يۇلتۇزلار بىلەن بېزەلگەنىدى. جىمجىت، شامالسىز بىر كېچە ئىدى.

ساۋرۇن دەرياسىنىڭ بوش شارقىرىشى قۇلاقلارغا ئاڭلىناتتى. قۇلاقلىرىغا يەنە ئات تۇياقلىرىنىڭ تىۋىشى كېلىشكە باشلىدى.

ئەمما، ئات ناھايىتى يىراقلاردا بولۇشى مۇمكىن ئىدى. تىۋىشلار بارغانسېرى يېقىنلىشىپ كېلەتتى.

مەمەت پاشىلىقتىن چىقتى، باراڭنىڭ ئوستىدىن چۈشتى:

— قېرىندىشىم خەلىل، — دېدى ئۇ، — ئىنتايىن ھەيران

قېلىۋاتىمەن. بىزنىڭ ھېلىقى ئېتىمىزنىڭ ئۇستىدە بىرى بارمىدۇ؟

— مەنمۇ ھازىر يېنىڭغا بارىمەن، — دېدى - دە، خەلىل باراڭدىن چۈشتى. يەنە بۇرۇنقى ئورۇنلىرىغا كېلىشتى. يېرىم يوشۇرۇندى.

ئات تىۋىشى كېچىدە يېقىنلاشتى، كۈچەيدى، ئات ئالدىلىرىغا كېلىپ ئۆتىدىغان چاغدا ئۇلارنى كۆرۈپ قالدى، ئۇركۈدى، ئالدى پۇتلىرىنى ئاسمانغا قىلىپ تىك تۇردى. ئاتنىڭ قارىسى يۇقىرىغا قاراپ بىرنەچچە قېتىم كۆتۈرۈلدى، كۆتۈرۈلۈش بىلەن يوقالدى. ئات كۆزدىن غايىب بولدى. يىراقلاردىن تىۋىشى ئاڭلاندى.

— بىزنىڭ شۇ ئات، — دېدى مەمەت.

— بىزنىڭكى ... — دېدى خەلىل.

— ئاتنى بىرى ئۆلتۈرمەكچى بولۇۋاتسا كېرەك.

— ئەلى ساپا باي.

— بەلكى شۇ.

يەنە باراڭنىڭ ئوستىگە چىقىشتى، پاشىلىققا كىرىشتى. تۈن كېچىدىن تاڭ سەھەرگىچە ئاتنىڭ تىۋىشى يىراقلاشتى، پەسەيدى، يېقىنلاشتى، كۈچەيدى.

قۇيرۇقلۇق يۇلتۇز چىقتى. كېچە سالقىنلىدى. بۇ يۇلتۇز بەك پارقىرايتتى؛ تۆت - بەش يۇلتۇزنىڭ چوڭلۇقىدەك كېلەتتى، بەزىدە قۇياشتەك پارلايتتى، بەزىدە يورۇقى خىرەلىشەتتى، بەزىدە نۇرى ساپسېرىق بولاتتى، بەزىدە ئاقىرىپ كېتەتتى، ئايلىناتتى، چوڭىياتتى، ۋال - ۋۇل قىلىپ ۋالىلدايتتى، مۇزدەك توڭلاپمۇ قالاتتى.

باراڭدىن چۈشۈپ سۆگەتلەرنىڭ ئاستىغا كېلىشتى ۋە بىر قوموش يىلتىزىنىڭ ئارقىسىغا مۆكۈنۈۋېلىشتى. ئات ئاستا - ئاستا تۇياقلىرى ئۈچىدا دەسسەپ كېلىۋاتقاندەك ئۇزۇن قەدەملەر تاشلاپ ماڭدى، كېلىپ بۇرۇنقى يېرىدە توختىدى.

ئەتراپ ئاستا ئاقىرىشقا باشلاش بىلەن ئاتمۇ ئېنىق

كۆرۈندى. تەرلەپ كەتكەندى. بويىندا، ساغرىسىدا كۆپۈكنىڭ ئىزلىرى بار ئىدى. تورۇق ئات چىلىق ـ چىلىق قارا تەرگە چۆمگەندى، كۈننىڭ ئىللىق نۇرىدا پارقىرايتتى، هارغان، بويىنى تۆۋەنگە چۈشكەندى، مۈگدىگەندەك تۇراتتى.

ـــ ئاتقا يېقىنلىشايمۇ؟ ـــ دەپ سورىدى خەلىل، ـــ بەلكى مېنىڭ يېنىمغا كېلەر، هايۋانلار مەندىن قاچمايدۇ. ئەڭ ياۋايىلىرىمۇ، بۆرىلەر، تۈلكىلەرمۇ مەندىن قاچمايدۇ.

مەمەت گەپ قىلمىدى.

خەلىل ئورنىدىن تۇردى، ئايىغىنى يەشتى، ئاتقا قاراپ خۇددى تېيىلىۋاتقاندەك مېڭىشقا باشلىدى. ئاتقا يېقىنلاشتى. ئاتقا يېقىنلاشقاندا چۈك ـ چۈك قىلىپ قىچقىردى. ئات بولسا پىسەنت قىلماستىن جىم تۇراتتى. ئاتقا يېقىنلاشقانسېرى خەلىلنىڭ ئۈمىدى كۈچىيەتتى، مەمەت بولۇۋاتقان ئىشلارنى دىققەت بىلەن كۆزىتەتتى. خەلىل ئاتقا يېقىنلاشتى، يەنمۇ يېقىن كەلدى. ئۇچ قەدەم ئارىلىق قالدى. دەل ئۈستىگە ئېتىلىپ تۇتىدىغان چاغدا ئات قۇلاقلىرىنى دىڭ قىلدى، خەلىلگە قارىدى، ئادەمدەك قارىدى. بېشىنى ئېگىز كۆتۈردى، بىردىنلا كېرىلدى. مەمەت ئۇنىڭ ئۈزىراپ سوزۇلغانلىقىنى كۆردى. ئات شۇ زامان قوغۇنلۇقتىن چىقتى، ئۇچتى، كېتىپ قالدى. قوغۇنلۇقنىڭ ئۈستىدە، بوشلۇقتا ئۈزۈن قارا بىر سايە مەلۇم ۋاقىت مەمەت بىلەن خەلىلنىڭ كۆزلىرىدە ئەگىپ يۈردى.

48

ـــ ئانا، ئانا! ـــ دېدى سەيران، ـــ قەمەر ئانا، مۇنداقمۇ ئىش بولامدۇ؟ قىزىپ كېتىۋاتىمەن، بېشىم قېيىۋاتىدۇ، دەسسەپ تۇرالمايۋاتىمەن، قورقۇپ كېتىۋاتىمەن، ئانا!

قەمەر ئانا خۇشال هالدا مەنىلىك كۈلۈپ قويدى، بىراق چىرايى غەمگە چۆمدى. مۇرادىغا يېتەلمىگەن قىزىم، دۇنيانىڭ

ئەڭ گۈزەل قىزى، يەنىلا يولنى خاتا باستىڭ، قورقۇشلىرىڭ بىكار ئەمەس، مەمەت ئاۋاق دېگەن بىر قاراقچى، قاراقچىنى بۇگۈن بار دېسەڭ، ئەتىسى يوق. يەنىلا ئوت ئۇچقۇنى يۇرىكىڭدە قالمىدىغان بولدى، ۋاي چىرايلىقلارنىڭ چىرايلىقى قىز، دەپ ئويلايتتى. بىراق، كۆڭلىدىكى خىياللىرىنى سەيرانغا دېيەلمەيتتى. ئەزىزنىڭ ئورنىغا مەمەت ... گۈزەل قىزلارنىڭ تەلىيى كەلمەيدۇ. چىرايلىقلار ئانىلىرىنىڭ قورسىقىدىن تەلەيسىزلىكلىرى بىلەن تۇغۇلىدۇ. شۇنچە يىللاردىن بېرى شۇ يېزىدا ئۇنىڭغا ئاشىق بولمىغان ئەركەك قالمىغان بولسىمۇ، ئۇ هېچقايسىسىغا قارىمۇ قويمىدى. ئەزىزنىڭ ئورنىغا هېچكىم كىرەلمەيدۇ، دېدى ... ئاخىر بېرىپ مەمەتكە ئاشىق بولدى. ئاشىقلىقنىڭ بۇ خىل سەۋداسى، ئۈمىدسىزى تېخىمۇ بەتتەر بولىدۇ. ئۇ بالىنىڭ ـــ مەمەتنىڭ خىيالىغا كىرىپ چىقمايۋاتىدۇ. شۇنچە كۈندىن بېرى بۇ قىز كۆيۈپ كۈل بولۇۋاتىدۇ، كۆزىنىڭ ئىچىگە قارىلا تۇرىدۇ. بىر ئامال قىلىپ يولىنى تېپىپ، مەيلى كېچە، مەيلى كۈندۈز بولسۇن ئۇنى كۆرىدۇ، ئاۋازىنى ئاڭلايدۇ، پۇرسەت تاپسىلا كەچكىچە كۆزلىرىنى ئۇنىڭغا تىكىپ تاماشا قىلىدۇ. بۇنى ئەركىشى بىلمەي قالامدۇ؟ بولۇپمۇ مەمەتكە ئوخشاش زېرەك يىگىت؟ ئۇمۇ بىلىدۇ. بىراق، بۇ سەۋدانىڭ ئاخىرى چىقمايدىغانلىقىغا كۆزى يەتكەنلىكى ئۈچۈن قىزنى تېخىمۇ خاپا قىلماي دەپ بىلمىگەنگە سېلىۋاتقاندۇ ...

ـــ خاپا بولما، قىزىم، ـــ دېدى قەمەر ئانا، ـــ چىرايىڭنى بىر كۆرگەن هەرقانداق ئەر كىشى ساڭا ئاشىق بولىدۇ. چوقۇم ئاشىق بولىدۇ. شۇ چوڭ يېزىدا ساڭا ئاشىق بولمىغان ئادەم قالدىمۇ؟ مەيلى ياش، مەيلى قېرى، مەيلى ساق، مەيلى ئاغرىق بولسۇن، سېنى ياخشى كۆرمىگەن ئەركەك قالدىمۇ؟ ساڭا ئاسماندىكى قۇشنىڭ، يەردىكى چۇمۇلىنىڭ، يىلاننىڭ ئەركىكىمۇ ئاشىق بولىدۇ. مەمەتنىڭ بېشىدىكى دەرد ئېغىر، بىچارىنىڭ كاللىسى جايىدا ئەمەس.

سەيران:

— ئانا، ماڭا قارىمايدۇ، چىرايىمغا زادىلا قارىمايدۇ، مېنىڭ بارلىقىمدىن خەۋىرىمۇ يوق، چاتقىمۇ يوق. ئەگەر يۈزۈمگە قاراپ قالغان ۋاقىتلىرى بولۇپ قالسىلا، مەندىن دائىم «ئابدى كەتتى، ھەمزە كەلدى، بۇنىڭ بىر ئىلاجى يوقمۇ؟» دەپ سورايدۇ، ئۇنىڭدىن باشقا نەرسىنى زادىلا ئويلىمايدۇ. بۇ ئوي ئۇنىڭ كاللىسىنى قايمۇقتۇرۇپ، ئەقلىدىن ئازدۇرۇپتۇ. بەلكى خەدىچەنى ئويلايدىغاندۇ. خەدىچە مەندىنمۇ چىرايلىقمىكەنە؟ — دەپ ئاھ ئۇراتتى.

ئۇ يېزىنى ئايلىنىپ چىقاتتى، ئۇتتۇر يېزىنىڭ چېتىگە چىقىپ، قوغۇنلۇققا قارايتتى، شۇنىڭ بىلەن ئازراق راھەتلىنەتتى. ئۇ مېنىڭ ئەھۋالىمنى بىلىپ تۇرۇپمۇ ياخشى كۆرمىسە، ياخشى كۆرمەيدىغانلىقىنى ئېيتسا ئۆلۈپلا قالمەن، ئۆزۈمنى ئۆلتۈرۈۋالمەن دەپ ئېچىنىشلىق ھېسسىيات ئىچىدە تولغىناتتى. مەمەتنىڭ بالىلارنىڭكىدەك چىرايى، ئەركەكلىك بالقىپ تۇرغان ۋۇجۇدى كۆز ئالدىدىن زادىلا نېرى كەتمەيتتى.

سەيرانىڭ ئۇنى كۆرۈش سەۋداسى پۈتۈن بەدىنىنى چىرمىۋالغاندا، چىدىيالماستىن قەمەر ئاننىڭ قېشىغا كېلەتتى:

— ئانا، جېنىم چىقىپ كېتىۋاتىدۇ. ئۇنىڭغا ئاپىرىدىغان بىرنەرسە تېپىپ بەرگىنە، ئاپىرىپ بېرەي، — دەپ يالۋۇراتتى.

— سارالڭ قىز، — دەپ كۈلۈپ كېتەتتى قەمەر ئانا، — قوغۇنلۇقتا توشۇۋېرىپ ئۆيدە ھېچ نەرسە قويمىغان تۇرساڭ ...

يەنىلا سەيرانغا قوغۇنلۇقتا ئاپىرىدىغان بىرنەرسە تېپىپ بېرەتتى.

«تەلۈە قىزىم، چىرايلىقتىن چىرايلىق قىزىم، تەلەيسىز قىزىم، يېتىم قىزىم، بەختسىزىم، ئاقىۋىتىڭ نېمىمۇ بولار؟!»

سەيران بۇ ئىشنىڭ باش - ئايىغىنى ئويلىمايتتى، پەقەتلا مەمەتنى ئويلايتتى. ئۇنىڭغا بىرەر ئىش بولمىسىلا، سەيران ئۆلسىمۇ مەيلى ئىدى. مۇھەببەت سەۋداسىدىن، قايغۇ -

ھەسرەتتىن، مەمەتنىڭ بېشىغا كېلىدىغان يامانلىقلارنىڭ دەھشىتىدىن ئۆلۈپ كەتسىمۇ مەيلى ...

سەيران بىر كۈنى ئەتىگەن يەنىلا قەمەر ئاننىڭ ئالدىغا كەلدى. شۇ كۈنى كېچىسى تاڭ ئاتقۇچە كۆزىگە زادىلا ئۇيقۇ كەلمىگەنىدى.

— ئانا، چىدىيالمىدىم، بىرنەرسە تېپىپ بەر، ئۇنىڭغا ئاپىراي.

ئۇلار ئىزدەشتى، ئويلاشتى. ھېچ نەرسە تېپىشالمىدى. يېزىدا نېمە بولسا، ئۆيدە نېمە بولسا ھەممىنى قوغۇنلۇققا توشۇپ بولغانىدى. سۈت، سېرىق ماي، ھەسەل، پايپاق، كۆڭلەك، تەسۋى ... سەيران ھەر كۈنى بىرنەرسىنى ئاپىرىش باھانىسى بىلەنلا قوغۇنلۇققا بارالايتتى.

— بۇ قېتىم بىرنەرسە ئالماستىنلا بارغىن، مۇشۇنداق قىلساڭ تېخىمۇ ياخشى بولىدۇ. بىرنەرسە ئېلىپ بارمىساڭ، ھەر كۈنى نېمە ئۈچۈن قوغۇنلۇققا كەلگەنلىكىڭنى ياخشى چۈشىنىدۇ. بىرنەچچە كۈن قۇرۇق قول بارغىن، ئاندىن كېيىنلا « بۇ قىز ھەر كۈنى نېمە ئۈچۈن مۇنداق كېلىدۇ؟» دەپ ئويلايدۇ.

سەيران مۇنداق قىلالمايتتى، قۇرۇق قول، باھانىسىز قوغۇنلۇققا بېرىش ئۇنىڭغا ئۆلۈم بىلەن تەڭ ئىدى. قۇرۇق قول بېرىش ئۇنىڭ ئىززەت - نەپسىگە تېگەتتى. مەمەتنىڭ ئالدىغا خۇددى يالىڭاچ چىققاندەك بىر خىل ھېسسىياتقا چۆمۈلەتتى.

ئۆينىڭ ئىچىنى ئاختۇرۇپ بىر قىلىۋەتتى، ئويلاپ ھېچ نەرسە تاپالمايتتى. ئاخىر قەمەر ئانا:

— تاپتىم! — دەپ ۋارقىرىدى ۋە ياڭاق ياغچىدىن ياسالغان ئويما گۈللۈك ساندۇقنىڭ قېشىغا باردى. ساندۇقنى ئالدىراشلىق بىلەن ئاچتى، ئىچىنى ئاختۇردى، ئىزدىگەن نەرسىنى شۇ زامان تاپتى. سېرىق كەھرىۋا مۇشتەكنى كۆتۈرۈپ سەيرانىڭ ئالدىغا كەلدى.

— مە، ئال! بۇگۈنگە مۇشۇ يېتىپ ئاشىدۇ. ئەتىگە خۇدايىم

زادىلا ئات ئەمەس. بۇ ئات جىن ... بۇ ئات ياخشى بىر ئىنسان، بىر پەرى، بىر كۆرۈنمەس ... بىردەم ئالدىغدا تۇرغان، بىردەمدىلا غايىب بولغان ...

سەيران ھەيران بولۇپ قورقۇشتىن قۇتۇلۇپ:

— سېنى ئۆلتۈرۈۋەتكەن ئەمەسمىدى؟ سېنى ئۆلتۈرۈۋەتتى دەپ يوباز ئوغلىنى تۇرمىگە سولاپ قويدى.

— بىلمەيمەن، — دېدى ئادىم، — مەن ھېچ نەرسىنى بىلمەيمەن، بۇ ئات جىن، پەرى ...

ئادىم ئارقىسىغا ئۆرۈلدى، بارلىق كۈچى بىلەن سەلدىراسىغا قاراپ يۈگۈرۈشكە باشلىدى. ئۇلارنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ ئويغانغان مەمەت باراڭدىن تۆۋەنگە چۈشتى.

سەيران تىترەپ كېتىپ يەرگە يېتىۋالدى. مەمەتنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاش بىلەن پۈت ـ قولى بوشاپ كەتكەندى.

مەمەت بىلەن خەلىل ۋاقىرىشىپ قوغۇنلۇقنىڭ ئەتراپىنى ئىزدەپ چىقىشتى، ھېچكىمنى تاپالمىدى.

سەيران تاغ چوققىلىرى ئاقارغىچە، قۇيرۇقلۇق يۇلتۇز كۆرۈنگىچە ياتقان يېرىدىن قوزغالمىدى. ئۇ يەردە پۈت ـ قولى بوشاپ تىترىگىنىچە يېتىپ قالدى. ئىسسىق تۈپراق شەھۋەتكە تولغان، ئوتتەك يېنىپ تۇرغان ۋۇجۇدىنى تېخىمۇ قىزدۇراتتى.

49

دېھقانلارنى ئېغىر ئۇيقۇلىرىدىن ئوق ئاۋازلىرى ئويغىتىۋەتتى. يېزا قورشۇپلىنغان، يېزىنىڭ ھەممە تەرىپىدىن ئوق ئاۋازلىرى كېلەتتى. دېھقانلار مۇنداق بولۇشىنى ئويلىمايتتى. بۇ ئىشلارنى ئۆتۈپ كەتتى دەپ ھېسابلىشاتتى ۋە خاتىرجەم ئۇخلىشۋاتاتتى. ئوق ئاۋازلىرى بارغانسېرى يېقىنلاپ كەلدى، بىردەمدىن كېيىنلا يېزىنىڭ ئىچىدە ئاڭلىنىشقا باشلىدى.

ھەر تەرەپتىن ئېتىلغان چاچما ئوقلار مەلۇم ۋاقىت يېزىنى قاپلىدى. بىردىنلا ئايالىلارنىڭ چىرقىراشلىرى كېچىنى بىر ئالدى. ئاتلار كىشنەشەتتى، ئىتلار قاۋىشاتتى، خورازلار چىللىشاتتى، خوتۇنلار ۋارقىرىشاتتى، بالىلار يىغلىشاتتى. ئوق ئاۋازى توختىدى، ئاتلارنىڭ دۈپۈرلەشلىرى يىراقلىشىپ كەتتى.

تاڭغا يېقىن يەنە ئوق يامغۇرى يېتىپ كەلدى. يەنىلا ئاتلار كىشنەپ، ئىتلار ھاۋىشتى، خوتۇنلارنىڭ چىرقىراشلىرى يېزىنى، پۈتكۈل تۇزلەڭلىكنى قاپلاپ كەتتى. خوتۇنلارنىڭ چىرقىراشلىرى بارغانسېرى ئۇزاقلاشتى ۋە كېچىدە جىمىپ كەتتى.

دېھقانلار ئۆيلىرىدىن تاشقىرىغا چىقىشتى. يېزىغا يېڭىدىن كەلگەنلەردىن ئۇچ قىزنى چاچلىرىدىن سۆرەپ ئەپچىشقانىدى. بۇ قىزلارنىڭ ئانىلىرى ۋە باشقا خوتۇنلار يوغان ئۆجمە دەرىخىنىڭ ئاستىغا كېلىپ يۇزلىرىنى مورلىشىپ، پەريات چېكىشەتتى، ئەلى ساپانى قارغىشىپ يىغلىشاتتى.

كېچىدە يېزىغا باستۇرۇپ كىرگەنلەر يېزىدا قانچە كالا بولسا ھەممىسىنى ھەيدەپ كېتىشكەن، يېڭى كەلگەن دېھقانلارنىڭ ئاتلىرىنى ئوغرىلاپ كېتىشكەنىدى.

شۇ كۈنى دېھقانلار ھېچ نەرسە قىلماستىن، ھېچ نەرسە دېمەستىن قوللىرىنى سىلىپ يېزىنىڭ ئىچىدە مېڭىپ يۈرۈشتى.

ئىككىنچى كۈنى كېچىدە ئاتلىقلار يەنە كېلىشتى. يېزىنى ئوققا تۇتقاندىن كېيىن ئۇچ كەپىگە ئوت قويۇشتى.

ئەتىسى ئەتىگەندە ئەلى ساپا باي تۇرسۇن دۇرمۇشنى يېزىغا ئەۋەتتى.

— ئەمدى بولدىمۇ؟ — دەپ سوردى تۇرسۇن دۇرمۇش سەيپەلىدىن، — باي شۇنداق دەيدۇكى: ئەگەر بۇمۇ يەتمىسە، يەنىلا يېزىنى تاشلاپ چىقىپ كېتىشمىسە، بىزنىڭمۇ ئويلىغان بىرمۇنچە ئىشىمىز بار. بىز قېرىنداش، تۇغقان دېسەك

ئاڭلاشمىدى تېخى ...

تۇرسۇن دۇرمۇش بىر قولىنى بېلىگە تىرەپ، ساپا بايدەك غادايدى، ئۇنىڭدەك سۆزلەشكە باشلىدى:

— بىر يېزا، بەش يېزا، ھەتتا شۇ ئادانا ۋىلايىتىمۇ بىزگە تەڭ كېلەلمەيدۇ. ھەي دېھقانلار، قېرىنداشلار، ۋەتەنداشلار، شۇنى بىلىپ قويۇڭلاركى، بىر ھەپتە ئىچىدە بۇ يېزىنى تاشلاپ چىقىپ كەتمەيدىغان بولساڭلار ۋە قارشىلىق كۆرسەتسەڭلار، بۇ يېزىنى گۈمران بولدى دەپ ھېسابلاڭلار. يېزىدىكى ئادەملەرنى، بالىلارنى، قۇشلارنى، ھايۋانلارنى، پۈتكۈل جانلىقلارنى يوق دەپ بىلىڭلار. بىر كېچىدىلا يېزىنى قورۇشۇالمىز. قورۇشۇالغاندىن كېيىن شامال چىققان بىر كېچىدە يېزىغا ئوت قويىمىز، ھېچقانداق جانلىق مەخلۇقنى سىرتقا چىقارمايمىز. چىقىشقا ھەرىكەت قىلغانلارنى ئېتىپ ئوتقا تاشلايمىز. سىلەر نېمىدېگەن ۋىجدانسىز خەقلەر ! ۋاي پەسكەش دېھقانلار ! خەقنىڭ يەرلىرىنى نېمە ئۈچۈن تاشلاپ چىقىپ كېتىشمەيسەن؟

تۇرسۇن دۇرمۇش ئېتىغا مىندى ـ دە، كېتىپ قالدى.

ئاز ئۆتمەي يېزىنى دەھشەت قاپلاپ كەتتى. ئەپچىللىغان قىزلار تۇگىشىپ كەتكەن: قىپيالىڭاچ، ئەمچەكلىرى قان، بەدەنلىرى كۆكەرگەن ھالدا يېزىنىڭ چېتىگە تاشلانغانىدى. قىزلار بىر قولى بىلەن ئەۋرەتلىرىنى، بىر قولى بىلەن قانلىق ئەمچەكلىرىنى يېپىشقا تىرىشاتتى ۋە پەرىشان ھالدا يېزىغا كىرىشكە ھەرىكەت قىلىشاتتى. دېھقانلار ئۇلارنىڭ ئۇستىگە يېپىنچىلارنى يېپىپ ئۆيلىرىگە ئەكېلىشتى. بىر توپ ئەر بۇ قىزلارنى قاتارى قىلىپ نومۇسىغا تەگكەنىدى، شۇڭا بۇلار ئاغرىق ئىدى.

ساقچىدىن ژاندارمىلار كېلىشتى، دېھقانلار ژاندارمىلارغا ھېچقانداق ۋەقە بولمىغانلىقىنى، ھېچقانداق شىكايەتلىرى يوقلۇقىنى ئېيتىشتى.

سەپچە ئاقساقال بوغۇلغىنىدىن ئۆز گۆشىنى ئۆزى يەپ

كېتىۋاتاتتى. نېمە ئۈچۈن مەمەتنىڭ مۇشۇ يەردە ئىكەنلىكىنى ئۇنىڭغا دېمىگەندىمەن دەپ ئاچچىقىدىن سارىڭ بولاي دېگەنىدى. كەچ كىرىشنى كۈتتى. ئوغلى، قىزلىرى، نەۋرىلىرى، ئۆيدىكىلەرنىڭ ھەممىسى ئۇخلىغاندىن كېيىن ئورنىدىن ئاستا تۇردى. ئاخشاملا رەسمىي كىيىنىپ ياتقانلىقى ئۈچۈن كىيىنىشنىڭ ھاجىتى يوق ئىدى. تېزدىن يولغا چىقتى. دېھقانچىلىق مەيدانى يېزىدىن قانچىلىك يىراقتا ئىدى؟ تاڭ ئاتقۇچە ئۇ يەرگە يېتىپ بارالارمۇ؟

كۈن چىققان ۋاقتىدا ئۇ تېخى يېرىم يولدا ئىدى. چۈشتىن كېيىن نامازدىگەرگە يېقىن ئاران ئەلى ساپا باينىڭ دېھقانچىلىق مەيدانىدىكى ھويلىسىغا يېتىپ باردى. ئەلى ساپا باي ئۆيىدە ئىدى. سەپچە ئاقساقالنى كۆرۈش بىلەن ئۇنىڭدا بىر ئىشنىڭ بارلىقىنى چۈشەندى.

— ھېرىپ كەتتىم، ئۆلگۈدەك ھاردىم. قورسىقىم ئېچىپ كەتتى. ئەلى ساپا بالام، ساڭا دەيدىغان گەپلىرىم بار. ئازراق ئۆزۈمگە كېلىۋالاي، — دېدى سەپچە ئاقساقال ھاسىراپ.

قاتتىق ئىسسىق ئىدى. سەپچە ئاقساقال كەچقۇرۇن ئۆزىگە كەلدى. ئۇنىڭغا سوغۇق، مۇزلۇق قېتىق، ھەر خىل تائام ۋە كەكلىك گۆشى بېسىلغان پولۇ بەردى.

سەپچە ئاقساقال تاماقلارنى يەپ بولغاندىن كېيىن:

— دەيدىغان سۆزلىرىم مەخپىي، — دېدى، — بۇ يەرگە كەلگەنلىكىمنىمۇ بىزنىڭ يېزىدىكىلەر ئۇقمىسۇن. بىلىپ قالسا مېنى ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ. ئۇ جانۋارلار مېنى پارچە - پارچە قىلىۋېتىشىدۇ. ئۆمرۇمدە ناھايىتى كۆپ ۋەھشىي جانۋارنى كۆردۇم، بىراق بىزنىڭ ۋايۇاي دېھقانلىرىدەك يىرتقۇچلارنى كۆرمىدىم. ئاللا ئۇلارغا چىش بېرىپلا تىرناق بەرمىسۇن، تىرناق بەرسە چىش بەرمىسۇن !

ئەلى ساپا باي ئۇنى قولىدىن تۇتۇپ تۇرغۇزدى، نېرىقى ئۆيگە باشلىدى. ھاۋا دىمىق ئىسسىق ئىدى.

— قېنى سۆزلە ئاغام، قۇلىقىم سەندە، — دېدى ئەلى ساپا.

— ئەلى ساپا ئەپەندىم، سەن مېنى تونۇمايسەن، — دەپ سۆزىنى باشلىدى سەپچە ئاقساقال، داداڭ ئەڭ يېقىن دوستۇم ئىدى. بىر چاغلاردا ھەر ئىككىمىز كەھيا، يېزا ئاقساقلى ئىدۇق. مەن ۋايۇاي يېزىسىدا، داداڭ چىكچىكلار يېزىسىدا ... كەھيا دېگەن سۆز ھازىرقى يېزا ئاقساقلى دېگەن سۆز. سىلەر تېخى بالا ئىدىڭلار، كەھيالىق دەۋرىنى بىلمەيسىلەر. ئۇ زامانلار ئوسمان خانىدانى دۇنيانى ئىشغال قىلىۋالغان زامانلار ئىدى. مانا ھازىر سېنىڭ بېشىڭدا زور خەۋپ بار. ئۇنى ساڭا دېگىلى كەلدىم.

ئەلى ساپا باي ھاياجان بىلەن:

— دېگىن، ئاغا ! — دېدى.

— سېنى ئۆلتۈرىدىغان بولدى.

— كىم؟

— ناھايىتى يېقىن كۆنلەردە.

— كىم؟

سەپچە كەھيا پەرۋاسىزلارچە:

— مەمەت ئاۋاق ! ئەلى ئەپەندىم، سېنى مەمەت ئاۋاق ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ.

— مەمەت ئاۋاق نەدە؟ قاچان؟ نېمە ئىش بولدى؟ كىم؟ قانچە كىشى؟ — دەپ قورقۇپ كەتتى ئەلى ساپا باي. قورققان ئىشى ئەمدى بېشىغا كەلگەنىدى.

— كۆپ ئويلاندىم. ئىككى ئايدىن بېرى ئويلاۋاتىمەن. دېمەيلا قويايمۇ دېدىم، ئەمما كۆڭلۈم ئۇنىمىدى، ئۆلۈشۈڭنى خالىمىدىم. مانا ھازىر بولسىمۇ ئۆيۈڭگە كەلدىم، بۇ شۇم خەۋەرنى يەتكۈزدۈم.

— بۇنى بىلگەنىدىم، — دېدى ئەلى ساپا باي، — ئارقىسىدا مۇشۇنداق بىرى بولمىسا دېھقانلار مۇنچىلىك قارشىلىق قىلالمايتتى، ئەمدى مەلۇم بولدى.

— مەلۇم بولۇشىنىغۇ بولدى ...

— ئۇلار نەدە؟ قانداق؟ نېمە قىلىشۋاتىدۇ؟

— توختاپ تۇر، ئەلى ئەپەندى، سەۋر قىل ! بىر كۈنى كېچىسى، بۇنىڭدىن ئىككى - ئۈچ ئاي بۇرۇن ئىدى. مەمەت ئاۋاق يېزىغا كەپتۇ، دېيىشتى. ئۇجمە دەرىخىنىڭ ئاستىغا كەلدىم، نېمىسىنى دەيسەن، قىيامەتنىڭ ئۆزى ... كۆپچىلىكنى يېرىپ، ئىچكىرىلىدىم. ئوتتۇرىغا گۈلخان يېقىپتۇ. گىلەم - كىگىزلەرنى سېلىۋېتىپتۇ. سەيپەلى ئۈچ قوي ئۆلتۈرۈپتۇ. پاراڭ قىزىپ كېتىپتۇ. مەمەت ئاۋاق دېگەن نېمە شۇنچىلىك ئاۋاق، خادىدەك ئېگىز بىر ئادەم ئىكەن، ئاللا ئۇنىڭغا بويلا بەرگەن نېمە ئىكەن، تېرەكتەك ئېگىلىپ تۇرىدۇ. ھېلىقى قاقىر بويۇن سەيپەلى ئۇنىڭدىن: « نېمە ئۈچۈن كەلدىڭ؟ ياخشى چاغدا كېلىپ بىزگە خۇشاللىق ئاتا قىلدىڭ. قانداق ھاجىتىڭ بار؟» دەپ سورىغانىدى. ئۇ: « ئەلى ساپانى ئۆلتۈرۈش ئۈچۈن كەلدىم. دېھقانلارغا زۇلۇم سالغانلىقىنى ئاڭلىدىم. ئۇنى ئۆلتۈرۈش ئۈچۈن تاغلاردىن چۈقۇر ئوۋا تۇزلەڭلىكىگە چۈشتۇم» دەپ جاۋاب بەردى.

— دېمەك، شۇنداق دېدى دېگىن؟

— شۇنداق دېدى، ئۇنىڭدىن باشقا جىق گەپ قىلدى. شۇ سارايلارنى ۋەيران قىلمىسام ئېتىمنى مەمەت دېمەڭلار دېدى. ئابدىنى ئۆلتۈردۇم، ئابدى ھېچ نەرسىگە ئەرزىمەيدۇ، ئەلى ساپانى ئۆلتۈرەيكى، نامىم دۇنياغا، سىرلىق تاغلارغا، ئەنقەرەگە پۇر كەتسۇن دېدى - دە، كۈلۈپ كەتتى، قاتتىق كۈلدى. ھازىر ئۇ ئەلى ئىتنىڭ ھېچ نەرسىدىن خەۋىرى يوق، ئۆلىدىغىنىنى بىلمەيدۇ، ئۇ ئەزرائىلنىڭ تاغلاردىن چۈشكەنلىكىدىن خەۋەرسىز، دېدى.

— دەۋەرسۇن، مەن، مەن، سەن ... ئۇلار قانچە كىشى ئىدى؟

— جىق، ناھايىتى جىق ... ھەممىسى قوراللىق، ئوقدانلارنى ئېسىۋالغان، ئىنتايىن كۆپ ئادەم. ئۇلارنىڭ كۆزلىرى سۈرلۈك

پارقىرايتتى، توختىماستىن قەسەم ئىچەتتى. « دېھقانلار، قورقماڭلار، مەن ھايات ئىكەنمەن، سىلەر قورقماڭلار. مەنلا بولسامىلا شاھتىن، سۇلتاندىن ئەندىشە قىلماڭلار، ھەممىسىنى ۋەيران قىلىۋېتىمەن» دەيتتى. ئۇنىڭ قوللىرى يوغان، يىرتقۇچ قۇشلارنىڭ پەنجىسىگە ئوخشايدۇ. « مەن ئەلى ساپانى ئۆلتۈرمەستىن تۇرۇپ نېمە ئۈچۈن مەمەت ئاۋاق بولمەن ۋە تاغلارغا چىقمەن؟ نېمە ئۈچۈن تاغلارنىڭ بۇركۈتى دەپ نام ئالمەن؟» دەيتتى. ئۇنىڭغا ئەتراپتىكىلەر يېڭى بىر ئات قويۇشۇپتۇ. ئۇنى مەمەت ئاۋاق دېيىشمەيدىكەن، ھەممىسى شۇڭقار دېيىشىدىكەن.

— ھازىر نەدە، يېزىدىمۇ؟

— ئۇ ئاجايىپ قۇۋ نېمە ! يېزىدا تۇرامدۇ؟ بىزنىڭ يېزىدىمۇ بىر كېچىلا تۇردى. ئۇ: « مەنمۇ چۇقۇر ئوۋادا تۇرمايمەن، ئۆز ئىشىمنى قىلىمەن. تېز ئارىدا شۇ ئەلى ساپانىڭ قېنىنى ئىچىمەن ـ دە، ئاندىن تاغلىرىمغا چىقىپ كېتەي. قاراقچى ئادەمنىڭ بىر پۇتى تاغدا، بىر پۇتى باغدا بولىدۇ. ئۇنى ئۆلتۈرمىگۈچە چۇقۇر ئوۋادىن كەتمەيمەن » دەيتتى، ئۇنىڭدىن باشقا گەپ قىلمايتتى.

— ھازىر نەدە بولۇشى مۇمكىن، ئاڭلىغىنىڭ بارمۇ؟ — ئەلى ساپانىڭ ئاۋازى تىترەپ چىقاتتى.

— بار، — دېدى سەپچە كەھيا. ئىچىدە بولسا، ئاھ، شۇ كۈنى ئۇنىڭ يېزىغا كەلگەنلىكىنى دېگەن بولساق ئىدى ... مەمەت ئاۋاقنىڭ چۇقۇر ئوۋاغا چۈشكەنلىكىنى بىلسە ... بۇ دۆيۈز مۇناپىق قورقىمىدىن بۇ بالالارنى بېشىمىزغا سالالمىغان بولاتتى، دەپ ئويلايتتى. ئەلى ساپانىڭ قۇرۇمدەك يۇزى بارغانسېرى كۆكىرىشكە باشلىدى، سەپچە كەھيا بۇنى كۆرۈپ خۇشاللىقا چۆمدى.

— ھازىر ئۇ بىر بولسا ھەممىتە تېغىدا بولۇشى مۇمكىن، ھەممىتە تېغىدىكى زىيارەت دەرىخىنىڭ ئاستىدا ... بىر بولسا

ئاناۋارزا قەلئەسىدە بولۇشى مۇمكىن. ئۇ يەردە بولمىسا قاراتۆپە تەرەپلەرگە ئۆتۈپ كېتىشى مۇمكىن. ئۇنى بۇ تۇزلەڭدىن ئىزدىمەسلىك لازىم. بۇ شادىياچاق قاراقچى بەكمۇ قۇۋ نەرسە !

ئەلى ساپاباي تۇرۇپ قالدى، ئويلاندى، كۆزلىرى پارقىرىدى، پۇتۇن ۋۇجۇدى بەزگەكتەك قىزىپ كەتتى. قۇرۇمغا مىلەنگەندەك قاپقارا بولۇپ كەتكەن يۈزى قىزىرىپ كەتتى. كېيىن چىپ ـ چىپ سوغۇق تەرگە چۆمدى.

— ئۇ قان ئىچكۈچى قانخوردۇر، سەن دەققەت قىل ! — دېدى سەپچە كەھيا، — مەمەت يەنە « كەينىمدە ناھايىتى چوڭ بىر ئادەم بار. كەينىمدىكى تىرەكنى ئەلى ساپا نەدىن بىلسۇن ! ئەگەر مەن تايىنىدىغان ئادەمنى ئەلى ئىت بىلىپ قالىدىغان بولسا ئىش چاتاق، جېنى چىقىپ كېتەتتى. قورقىنىدىن ئەلى ئىتنىڭ يۈرىكى يېرىلىپ كېتەتتى. يالغۇز سىلەرنىڭ يېزىنىلا ئەمەس، شۇ چۇقۇر ئوۋانى، ئاناتولىيە تۇپراقلىرىنى تاشلاپ، ئاق دېڭىزنىڭ نېرىسىغىچە قاچاتتى. ئەمما، ئۇ بىلىپ قالمىسۇن، قېچىپ كەتسىلا ئۇنى ئۆلتۈرەلمەي قالمەن. يائاللا، خۇدايىم ساقلىسۇن، ئۇ بىلىپ قالمىسۇن ! ئۇ ئىتلار قورقاق بولىدۇ. ئۇ ئىپلاسلار توشقاندەك قورقۇنچاق، يۈرەكسىز. راستىنلا قېچىپ كېتىدۇ. شۇڭا، زادىلا بىلىپ قالمىسۇن. ھەممە ئىشنى بىلسە بىلسۇن، بۇنى بىلىپ قالمىسۇن » دېگەن سۆزلەرنى قىلدى.

ئەلى ساپا شۇ زامان ئېتىلىپ كەلدى، كۆزلىرى چانىقىدىن چىقىپ كەتكۈدەك بولۇپ:

— ئۇ كىم ئىكەن، دېمىدىمۇ؟ — دەپ ۋارقىرىدى.

— دېمىدى، — دېدى سەپچە كەھيا كېرىلىپ تۇرۇپ، — ئۇ ئاجايىپ قۇۋ نېمە، دەمدۇ ! ئەمما ئۇ كىشىنىڭ ئىنتايىن كاتتا ئادەملىكىنى، ئەنقەرەدە تۇرىدىغانلىقىنى ئاڭلىدىم.

— بىلدىم، بىلىمەن ! دەپ — سەكرەپ كەتتى ئەلى ساپا باي ۋە سەپچە كەھيانىڭ ئالدىغا كېلىپ تۇردى، بوۋاينىڭ قولىدىن تۇتۇپ سۆيدى، بېشىنى قويدى.

— دادامنىڭ دوستى بولغان سەن ھاياتىمنى قۇتۇلدۇردۇڭ. ھەممە ئېھتىماللىقنى ئويلىغانىدىم. بىراق، مەمەت ئاۋاقنىڭ مېنى ئۆلتۈرۈش ئۈچۈن چۈقۇر ئوۋاغا كەلگەنلىكىنى ئەقلىمگە كەلتۈرمەپتىمەن.

— سەن خاتا قىلدىڭ، — دەپ ئۇنىڭ قولىنى سىلىدى سەپچە كەھيا، — سەن ئادەملەرگە تولىمۇ ھەققانىيەتسىزلىك قىلدىڭ، ئەلى ئەپەندىم، ناھەق ئىش قىلىش ھەرقاچان خەيرلىك بولمايدۇ.

ئەلى ساپا قولىنى تارتىۋالدى، گېپىنىڭ ئاخىرى نەگە بېرىپ تاقىلارىكىن دەپ تاشتەك قېتىپ قالدى.

— يوباز ئوغلى بىلەن پەرھات موللامنى تۇرمىگە سولىتىپ ياخشى قىلمىدىڭ. بىرى ئاللانىڭ مۆمىن بەندىسى، يەنە بىرى كەمبەغەل بىر بىچارە ئىدى. زەينەل بىلەن ئادېمنى ئۆلار ئۆلتۈرمىدى، مەمەت ئاۋاقنىڭ قاراقچى ئەترىتى ئۆلتۈردى. ھەر كۈنى كېچىسى ئۆيۈڭنى ئوقىقا تۇتقانلارمۇ ئۇنىڭ ئەترىتىدىكىلەر. بىزنىڭ يېزىنىڭ قىزلىرىنى ئەپقېچىپ نومۇسىنى بۇلغىتىشىڭمۇ ياخشى ئىش ئەمەس ... ئەلى ئەپەندى، ئىككىنچى مۇشۇنداق ئىشنى قىلما ! سېنى ئۆلتۈرۈۋېتىشىدۇ. بۇ كېچە ياخشى يوشۇرۇنغىن، بۇ كېچە بولمىسا ئەتە كېچە سارايلىرىڭنىڭ كۆلىنى كۆككە سورۇۋېتىدۇ. ئاڭلىسام، مەمەت ئاۋاق يۈز كىشىلىك قاراقچى ئەترىتى بىلەن سېنىڭ ئۆيۈڭگە بېسىپ كەلگۈدەك. پەرھات موللامنى بوشاتتۇر، ئاتلىرىمىزنى، كالىلىرىمىزنى قايتۇرۇپ بەر.

— بەرمەيمەن ! — دەپ ۋارقىرىدى ئەلى ساپا، — يا ۋايۇاي دېھقانلىرىنى يەر - زېمىنلىرىمدىن قوغلاپ چىقىرىمەن، ياكى ئۆلىمەن.

ئۇ ئارقىسىغا بۇرۇلدى، ئىشىكنى ئېچىپ تۆۋەنگە ۋارقىرىدى:

— ئاتلارنى تارتىڭلار !

سەپچە كەھيانىڭ قېشىغا كەلدى. ئۆرە تۇرغان سەپچە كەھيانى

قۇچاقلىدى.

— ئامان بول ! — دېدى ۋە ئۇچقاندەك چىقىپ كەتتى.

تۆۋەندە ئاتلار تەييار ئىدى. سەككىز كىشى تەڭلا ئاتقا مىندى - دە، ناھىيەگە قاراپ چېپىشتى.

مەمەت ئاۋاقنىڭ ئاناۋارزادا پەيدا بولۇپ قالغانلىقى، قول ئاستىدا ئوتتۇز كىشىنىڭ بارلىقى ھەققىدىكى خەۋەر بىردەمنىڭ ئىچىدە پۈتكۈل ناھىيەگە، ناھىيەدىن پۈتكۈل چۈقۇر ئوۋاغا پۇر كەتتى. بۇ خەۋەر ئەلى ساپاغا بېرىپ يەتكۈچە پۈتۈنلەي باشقىچە ئۆزگىرىپ كەتكەنىدى: مەمەتنىڭ قول ئاستىدىكى ئادەم تۆت ئەمەس، بىر يۈز سەكسەن تۆت ئىكەن، مەمەت ئاناۋارزاغا كېلىپلا قالماستىن، ئۇ يەردە بارگاھلارنمۇ قۇرۇپتۇ، بارلىق ئاغىلارغا، بايلارغا، ھۆكۈمەتكە قارشى چىقىپتۇ.

ئۇ يەنە شۇنداق دېگۈدەكمىش: « جېنىم تېنىمدىلا بولسا، شۇ كەمبەغەل بىچارىلەرنى، يېتىم - يېسىرلارنى شۇ ھۆكۈمەت - قانخور ئاغىلارغا، بايلارغا قارشى تۇرغۇزىمەن. مۇمكىن بولسا ئۇلارنىڭ ھېممىسىنى يوقىتىمەن. ئاغىلارنىڭ كۈنى ئاخىرلاشسۇن !»

ئاغىلار، بايلار قورقۇشقا باشلىدى. يوقسۇل دېھقانلار، بۇ جانۇارلار توپى قانداقتۇر بىر ئۇچقۇنىنى كۈتۈشەتتى. ئاغىلارنىڭ، بايلارنىڭ يۇرىكىنىڭ چوڭقۇر قاتلىمىدىكى، تېشىغا چىقىرالمىغان، جان ئالغۇچى قورقۇنچلىرىمۇ مۇشۇ ئىدى.

ئۇلارنىڭ قۇلاقلىرىغا « مەمەت ئاۋاق دەيدۇكى » دېگەن جۈملە بىلەن باشلىنىدىغان قوشاقلار ئاڭلىنىشقا باشلىدى. ئەل - خالايىقنىڭ بىر ئىشنى قوشاقىقا قېتىشى ئىنتايىن خەتەرلىك ئىدى. « چۈقۇر ئوۋادىن چىقمايمەن، ۋەيران قىلماي سارايىنى ... مەمەت ئاۋاق دەيدۇكى، تاغلارنىڭ ئوستىدە، ژاندارمىلار باتۇرنىڭ ئارقىسىدا، كېچە - كۈندۈز ئاغىلارنىڭ چۈشىدە، بايلار قورقار شۇڭقاردىن ئېگىز تاغنىڭ بېشىدا...»

ئەلى ساپانى بۇ قوشاق - ناخشىلار تېخىمۇ قورقۇتتى. ۋايۇاي

دېھقانلىرى خۇشال ئىدى. مەمەت ئاۋاققا ـــ شۇڭقارغا، ئېگىز تاغ بۇركۈتىگە قۇتلۇق بولسۇن ! جېنىمىز، مېلىمىز، بالىچاقىمىز ئۇنىڭغا قۇربان بولسۇن ! دېيىشەتتى.

قىزلىرىنىڭ نومۇسى بۇلغانغان، كاللىرى ئەكېتىلگەن، ئاتلىرى ئوغرىلانغان، ئۆيلىرى كۆيۈپ كەتكەن، ئادەملىرى تۇرمىگە سولانغان بولسىمۇ پەرۋا قىلمىشمىدى. چۈنكى، مەمەت ئاۋاق ئاناۋارزا قىيالمىقلىرىغا چىقىپ قارشىلىق كۆرسىتىۋاتاتتى ئەمەسمۇ؟ ... ئەلى ساپانىڭ جېنىنى ئېلىشقا قەسەم ئىچكەنىدىغۇ ... ئاخىر، نېمە بولسا شۇ بولسۇن، ئۇ تاغلارنىڭ بۇركۈتى، شۇڭقارلارنىڭ شۇڭقارى.

مەمەت ئاۋاق ئۈستىدە توقۇلغان قوشاقلارنىڭ ئەڭ ياخشىسى، تىللاردا داستان بولغىنى ۋايۇاي يېزىسىدىن چىقاتتى. بۇ ناخشا ـ قوشاقلارنى كىم ئىجاد قىلغان، ھېچكىم بىلمەيتتى.

ئوسمان چوڭ بولسا: ياللا، يارەببىم، شۇ جاھاندا قانچە مەمەت ئاۋاق باردۇ؟ بىز بىلىدىغان مەمەت ئاۋاق قوغۇنلۇقتا، خەلىلنىڭ يېنىدا ياتىدۇ. بىزنىڭ بۇ يىگىت كۈندۈزى كۈلالىق، كېچىسى قوراللىقمۇ نېمە؟ دەيتتى.

بىر كۈنى ئەتىگەندە ئاناۋارزا قىيالمىقلىرىدا ژاندارمىلارنىڭ مەمەت ئاۋاقنى قورشۇالغانلىقلىرى ھەققىدە خەۋەر تارقالدى: يەر ـ جاھان ژاندارما بىلەن لىق توشۇپ، مەمەت ئاۋاققا ئوق ئېتىپتۇ، شۇ كۈنى مەمەت ئاۋاق يالغۇز ئۆزى شۇنچە كۆپ ژاندارما بىلەن سوقۇشۇپتۇ، ئادەملىرى قېشىدا يوق ئىكەن، كوزان تەرەپكە كېتىپ قېلىشقانىكەن. مەمەت ئۇلارغا: سىلەر كېتىڭلار، بېشىڭلارغا بالا ـ قازا كەلمىسۇن. مەن يالغۇز ئۆزۈم بۇلار بىلەن ئېلىشىمەن، دەپتۇ. شۇنداق قىلىپ، يالغۇز ئۆزى ژاندارمىلارنى قىيالمىقلاردىن جەيھان دەرياسىغىچە بولغان تۇزلەڭلىككە ئوچ قېتىم قوغلاپتۇ ...

ئاناۋارزادا ئۇرۇش داۋام قىلاتتى. يېزىلارغا توختىماستىن بۇ خىل خەيرلىك، ئۈمىد بېغىشلىغۇچى، كۆڭۈللەرنى خۇشال

قىلغۇچى خەۋەرلەر كېلىپ تۇراتتى.

ۋايۇايلىقلار شۇ كۈنى كېچىسى تاڭ ئاتقۇچە ئۇخلىماستىن ئاناۋارزادىن مۇنداق خەۋەرلەرنى ئېلىپ تۇرۇشتى: مەمەتمۇ كېچىچە يالغۇز ئۆزى ژاندارمىلارغا قارشى تۇردى، ئانىلىرىدىن ئەمگەن سۈتلىرىنى بۇرنىدىن بۇلاق قىلدى، مەمەت ئاغىلاردىن باشقا ئادەمنى ئۆلتۈرمىدى ...

ئوسمان چوڭ بىلەن سەيران قوغۇنلۇقتىكى مەمەت ئاۋاقنىمۇ بولغان ئىشلارنى بىرمۇبىر خەۋەر قىلىپ تۇراتتى. ئۇمۇ تاڭ ئاتقۇچە كۆزىنى يۇمماستىن ئاناۋارزادا يۈزلەپ ژاندارما بىلەن ئۇرۇشۇۋاتقان مەمەت ئاۋاقنىڭ ئاقىۋىتىنىڭ نېمە بولۇشىنى كۈتەتتى.

تاڭ سەھەردە ژاندارمىلار پۈتكۈل ئاناۋارزانى ئىشغال قىلىۋالدى. ئوق ئاۋازلىرى توختىدى. ئۇرۇش قىلغانلار يا ئۆلگەن، ياكى قاچقانىدى. ژاندارمىلار ئاناۋارزا قەلئەسىنىڭ قىيالمىقلىرىدىكى ھەممە ئۆڭكۇر ۋە غارنى ئىزدەشتى، ھېچقانداق جانلىقنى ئۇچراتمىدى. بىر يىلان ياكى بىرەر كەسىلەنچۈكنىمۇ كۆرۈشمىدى. ئىزدەشمىگەن يېرى قالمىدى. توروسنىڭ قەلئەسى ئىچىدە بىر ـ بىرىگە يېپىشىپ ـ تىترىشىپ تۇرغان ئىككى يىگىتنى تېپىشتى. ژاندارمىلار بىلەن ئۇرۇشقانلار مۇشۇلار ئىدى. باشقا تەرەپلەردىنمۇ مىلتىق ئاۋازلىرى ئاڭلانغانىدى. بىراق، كىم ئىكەنلىكلىرىنى بىلمەيتتى.

بۇ يىگىتلەر دەسلەپكى كۈنى ژاندارمىلارغا قارشى تۇرغان، كېيىن قېچىپ بۇ يەرگە مۆكۈنۈۋالغان ۋە بۇ يەردە ھايات ـ مامات تىترىشى بىلەن پەرىشان ئىدى. ئۇلارنىڭ ئوستىگە، ئەتراپىغا، يانلىرىغا بىر يېرىم كۈنگىچىلىك توختىماستىن ئوق يامغۇرى يېغىپ تۇرغان. تۆۋەنگە باغلاپ قويغان تۆت ئاتنىڭ تۆتىگىلا ئوق تېگىپ ئۆلگەنىدى، ئەنە شۇ يەردە يېتىشاتتى.

سېرىقىراق كەلگەن، ئېگىز بويلۇق بىرى سۆزلەيتتى، قارىقۇمچاق يەنە بىرى تىنماستىن تىترەيتتى، چىشلىرىنى

كاسلدىتاتتى.

سېرىقراق يىگىت شۇنداق دەيتتى:

— يۇزبېشىم، بىز ياغمۇر ئاغىنىڭ ئوغرىلىق شايكىسىغا ئىككى ئاي بۇرۇن كىرگەنىدۇق. ياغمۇر ئاغا بىزنى ئەڭ ئۇستا ئوغرىنىڭ قېشىغا ئاپىرىپ بەردى، ئۇ يەردە تەلىم ئالدۇق. بۇ ئاتلارنى ئەندەل يېزىسىدىن ئوغرىلىدۇق. كېلىۋېتىپ يىراقتىن ژاندارمىلارنى كۆرۈپ قالدۇق، قىيالىقلارغا مۆكۈنىدۇق، ئات ئوغرىلىغانغا توۋا ! مالڭ توۋا !

— بۇ قوراللارنى سىلەرگە كىم بەردى؟

— ياغمۇر ئاغا !

يۇزبېشى پارۇخ سۆزلەۋاتقان يىگىتنىڭ كۆچىنىڭ بارچە بىر شاپىلاق ئۇردى:

— ياغمۇر ئاغىنىڭ ئىسمىنى يەنە بىر قېتىم ئاغزىڭلارغا ئالساڭلار ئۆلتۈرۈۋېتىمەن !

يۇزبېشى پارۇخ سارالڭ بولاي دېگەنىدى. بۇ مەمەت ئاۋاقنى نېمە ئۈچۈن، قانداق قىلىپ قولغا چۈشۈرەلمەي قالدى، ھەر قېتىم قاچۇرۇپ قويدى ـ ھە؟ چۈقۇر ئوۋانىڭ ئوتتۇرىسىدىكى شۇ ئارالغا ئوخشاش قىيالىقلاردىمۇ بۇ ئادەم مۇشۇنداق قولدىن چىقىپ كېتىۋاتسا ... دېمەك، ئۇ ھېچقاچان تۇتۇلمايدۇ.

يۇزبېشى يازنىڭ شۇ ئىسسىق كۈنلىرىدە، چاڭ ـ توزان ئىچىدە چۈقۇر ئوۋادا پىرقىراپ يۈرەتتى. ھەممىتە تېخىدىن بىر خەۋەر كەلسە ئۇ يەرگە چاپاتتى. قارا تۆپىدىن، كازماچىدىن تاكى نۇرھاك تاغلىرىدىن، ئاق دېڭىزنىڭ بويلىرىدىكى پاياستىن بىر خەۋەر كەلسە دەرھال شۇ يەرگە چاپاتتى، ئۇنىڭ چۈقۇر ئوۋادىكى بۇ خىل چېپىشلىرى يالغۇز مەمەت ئاۋاق ھەققىدە ھەرخىل ئېپسانىنىڭ مەيدانغا كېلىشىگىلا پايدىلىق ئىدى ...

ھەر قېتىملىق ئۇرۇشتىن كېيىن قىيالىقلاردىن بىر ئاق بۇركۇت ئاسمانغا ئۆرلەيتتى، نۇردەك پارلىدايتتى، ئاپپاق بىر شۇڭقار ... شۇنداق تېز ئۇچاتتى، ئوق يېتىشەلمەيتتى، كۆزگە

كۆرۈنمەيتتى.

بۇ ئېپسانىلەرنى قوغۇنلۇقتىكى مەمەتمۇ ئاڭلايتتى.

يۇزبېشى مەمەتنى ئىزدەپ يۈرۈپ، ئۇنىڭ بىلەن ئۇرۇشۇش جەريانىدا ئون سەككىز ئات ئوغرىسىنى، ئالتە قاراقچىنى تۇتتى.

مەمەتنى نېمە ئۈچۈندۇر تاپالمىغان، تاپقاندا بولسا قولىدىن قاچۇرۇپ قويغان يۇزبېشى پارۇخنىڭ جەھلى قاتقاندى. مەمەت ھەققىدىكى ئېپسانىلەرمۇ بارغانسېرى كۆپىيىۋاتاتتى. بۇمۇ ئۇنى سارالڭ قىلىۋېتەتتى. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئۇچرىغانلا دېھقانىنى ياتقۇزۇپ تاياققا باساتتى.

ئۇ ئىككى كېچە ـ كۈندۈز ئاناۋارزا قەلئەسىنىڭ تۆۋىنىدىكى ئاناۋارزا يېزىسىدا قالدى، دېھقانلارنىڭ ھەممىسىنى قېرى ـ ياش دېمەستىن ئۇرۇپ چىقتى. ئىككى كۈندىن كېيىن ژاندارمىلار بىلەن يېزىدىن چىقىقان چاغدا ھېچقانداق دېھقان يەرنى دەسسىيەلمەيتتى، پۇتلىرىنى ئاسمانغا قىلىپ توختىماستىن ۋاي ـ ۋايلاپ ئىڭرايتتى.

دېھقانلار مەمەتنىڭ تۇرغان يېرىنى بىلمەيتتى، بىلسىلا دېگەن بولاتتى ... بىراق يۇزبېشى بۇنىڭغا ئىشەنمەيتتى. بۇ ئاسىي، پەسكەش دېھقانلارنىڭ ھەممىسىنىڭ خەۋىرى بار: ئۇنىڭ نەدە ئىكەنلىكىنى بىلىشىدۇ، ئۇنىڭغا چوقۇنۇشىدۇ. ئۇنى سىرلىق بىر قۇدرەت ئىگىسى قىلىۋالغان ... ئۇنىڭ ئۇستىدە ھەر كۈنى ئۇنىڭ ئادەمدىن باشقىچە ئالاھىدە باشقىچە بىر مەخلۇق ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايدىغان بىر ھېكايە توقۇلۇپ چىقاتتى.

يۇزبېشى مەمەتنىڭ بېشى ئۇستىدە ئايلىنىپ ئۇچىدىغان بۇركۇت ھېكايىسىگە، چاقماق تۇمارىغا قاقاقلاپ كۈلەتتى، ھېچقايسىسىغا ئىشەنمەيتتى، ئەمما مەمەت بىلەن ئۇرۇش قىلىۋاتقان يەرلەرنىڭ ئاسمىنىغا قاراپ بىر ئاق بۇركۇتنى ئىزدەيتتى.

— مەمەت ئاۋاق نەدە؟

— كۆرمىدىم، بىلمەيمەن، ئىسمىنمۇ ئاڭلىمىدىم.

— ئىسمىنىمۇ ئاڭلىمىدىڭما؟

— ئاڭلاپ باقمىدىم.

— ياتقۇزۇڭلار ئۇنى!

ئادەمنى ياتقۇزاتتى، ئۇرۇلغان ئادەملەرنىڭ پۇتلىرىغا قان ئۈيۈيتتى، يۈز ـ كۆزلىرىدە ئۆتۈكنىڭ يارىلىرى، بەدەنلىرىدە نەيزە ئىزلىرى.

— ئاڭلىمىدىم، زادىلا بىلمەيمەن.

توزلۇ دېھقانلىرى، مەجىدىيە كۆچىمەنلىرى، ئوكسۇزلۇ تۈركمەنلىرى، نارلى قىشلاق دېھقانلىرى، دەدەپاكلىلىقلار ... ھېچقايسىسى يامىمەت ئاۋاقنى كۆرۈشمىگەن، ياكى ئۇنىڭ ئىسمىنى ئاڭلاشمىغاندى.

ئەڭ ئاخىرىدا نۆۋەت ۋايۇاي يېزىسىغا كەلدى. يۈزبېشى پاروخ ۋايۇاي يېزىسىدا بىر ھەپتە تۇردى. ھەممە ئادەمنى بىرنەچچە قېتىم تاياق ئاستىغا ئالدى، بالىلارنى، ئاياللارنىمۇ ئۇردى. ئوسمان چوڭ بىر ھەپتە قان سىيىپ ياتتى. ئۆلىدىغان بولدى دەپ قورقۇشتى. بىر ھەپتە جۆيلۈپ ياتقاندىن كېيىن ئاران ھوشىغا كەلدى. يۈزبېشى سەيپەلىنىڭ تىرناقلىرىنى ئۆز قولى بىلەن يۇلۇپ چىقتى.

يېزىدا يالغۇز بىرلا ئادەمنى، يەنى سەپچە كەھىيانى ئۇرمىدى. يالغاندىن بولسىمۇ تاك قىلىپ چەكمىدى. دېھقانلار بۇنىڭدىن ھېچ نەرسىنى چۈشەنمىدى.

— يا مەمەت ئاۋاقنىڭ بار يېرىنى ماڭا دەپ بېرىسىلەر، ياكى ھەممىڭلارنى ئۇرۇپ ـ ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈۋېتىمەن.

— مەمەت ئاۋاقنى يا كۆرمىدۇق، يا بىلمىدۇق، ياكى ئىسمىنىمۇ ئاڭلىمىدۇق.

دېھقانلار يىغلىشاتتى، داد ـ پەريات چېكىشەتتى، قىينىلىپ ۋارقىرىشاتتى. بىراق، ئاغزىدىن بۇنىڭدىن باشقا ھېچقانداق سۆز چىقمايتتى:

— مەمەت ئاۋاق، شۇڭقارىم!

50

ھەر كۈنى ئەتىگەنكىدەك بۈگۈن ئەتىگەندىمۇ تاڭ سۈزۈلۈش بىلەن خەلىل بىر تۇتام يېشىل چۆپنى كۆتۈرۈپ، پۈتىنىڭ ئۇچىدا مېڭىپ ئاتنىڭ ئالدىغا ماڭدى. چۆپنى ئاتقا ئۈزارتاتتى، كۆزى ئاتقا تىكىلەتتى ... ئات قىمىر قىلمايتتى، ھېچ نەرسىنى تۈيمىغاندەك ئوڭ ئارقا پۇتىنى قورسىقىغا تىرەپ تۇراتتى. قۇلاقلىرى سالپايغان، يالى تاراپ قويغاندەك سىلىق، قۇيرۇقىنىڭ بىر قىسمى ساغرىسىنىڭ ئۈستىگە چۈشۈپ تۇراتتى. بۈگۈن ھەر كۈندىكىدىن بەكرەك تەسلىم بولۇشقا تەييار تۇرغاندەك قىلاتتى. مەمەت دېمىنى قىسىپ، بىردەم تۇرۇپ، بىردەم ئاتقا قاراپ مېڭىۋاتقان خەلىلگە قارايتتى. خەلىل مەھ ـ مەھ دەپ قولىدىكى چۆپنى ئاستا ـ ئاستا ئاتقا قاراپ پۇلاڭلىتاتتى. بىر قەدەم مېڭىپ يەنە توختايتتى. ئاتنىڭ يېشىل چۆپنى پۇراپ كېلىشىنى كۈتەتتى. بىراق، ئات قاراپمۇ قويمايتتى.

خەلىل يېقىن باردى، ئوڭ قولىدىكى چۆپنى سول قولىغا ئالدى، ئاتقا بىرقەدەم قالغاندا توختىدى. قولىنى ئۇزارتتى، ئاتنىڭ بوينىنى تۇتتى، ئۇزۇن، يالتىراق، سىلىق قارا بوينىنى سىلاشقا باشلىدى. ئات بېشىنى خەلىل تەرەپكە بۇراپ قارىدى. خەلىل ئۆزىنى ئاتقا ياخشى كۆرسىتىش ئۈچۈن بولسا كېرەك، ئاغزى قۇلاقلىرىغىچە يەتكۈچىلىك ھىجىيىپ كۈلدى. بۇ بىر خىل خۇشامەت كۈلكىسى ئىدى. مەمەتمۇ يىراقتا تۇرۇپ ئۇنىڭ بىلەن تەڭلا كۈلدى. خەلىل بىر قەدەمنى تاشلاپ، قايتىدىن ئاتنىڭ بوينىنى سىلىماقچى بولغىنىدا، ئات بىردىنلا بېشىنى كۆتۈردى، قۇلاقلىرى دىڭ بولدى. دەل شۇ چاغدا خەلىل ئۇنىڭ يالىنى تۇتۇۋالدى، ئات ئىككى ـ ئۈچ قېتىم ئۆرىدىدى. خەلىل ئىككى قولى بىلەن ئاتنىڭ بوينىنى قۇچاقلىۋالغاندى. ئات بارلىق كۈچى بىلەن بىرنەچچە قېتىم سىلكىندى، خەلىلدىن

ئاجرىيالمىدى. ئۆز ئەتراپىدا نۇردەك تېز پىرقىراشقا باشلىدى. خەلىلنىڭ پۇتلىرى، گەۋدىسى ھاۋادا ئۇچاتتى. ئۇ ئاتنىڭ تېزلىكى ۋە كۈچىگە خەلىلنىڭ كۈچى يەتمەي قالدى. قوللىرى بوشاپ كەتتى، يىراقلارغا ئۇچۇپ چۈشتى. سۆڭگىچى ئاغرىپ كەتتى. ئات بىردەم ئايلانغاندىن كېيىن توختاپ قالدى. يەردىن قوپۇشقا تەمشىلىۋاتقان خەلىلگە كۆز سالدى، كېيىن قوغۇنلۇقنىڭ ئوتتۇرىسىدىن پۇتلىرى يۇمشاق توپىلارغا پېتىپ ئۆتۈپ كەتتى. ياپيېشىل، پاكىز پۇتالغان قومۇشلارنىڭ ئىچىگە كىرىپ توختىدى. قومۇشلار ئۇنىڭ قورسىقى، ساغرىسىنى يېپىپ تۇراتتى. پەقەتلا كىچىككىنە ئۆزۈن بويىنى، يىرىك قۇيرۇقى كۆرۈنۈپ تۇراتتى. تاڭ قۇياشىدا يۇگۇرگەن ئاتنىڭ دۇمبىسىدىن سۇس ھور كۆتۈرۈلەتتى.

خەلىل كوسا تۇگىشىپ كەتكەن ھالدا كەلدى:

— بۇگۈن تەسلىم بولاتتى، تەسلىم بولاي دەپ تۇراتتى، كۆزىگە بىرنەرسىلەر كۆرۈندى ـ دە، قورقۇپ كەتتى. مەمەت، بۇرۇنىنى كۆرمىدىڭمۇ؟ يوغان ئېچىلىپ تۇرىدۇ، خۇددى تۆمۈرچىنىڭ كۆرۈكىدەك نەپەس ئالىدۇ.

— تەسلىم بولىدۇ، — دەپ مەمەت كۈلدى، — ئاستا ـ ئاستا ئۆگىنىپ قالىدۇ. دەسلەپكى كۈنلەردە شۇنداقمىدى؟ بەلكى ئەتىلىككە تۇتۇۋالارسەن.

— تۇتۇۋالمەن، — دەپ كېرىلدى خەلىل كوسا ئېڭىكىنى سىلاپ تۇرۇپ، — ئەتە ئەتىگەن كۆندۈرۈۋالمەن. قارىغىنا، بۇگۈن يىراققىمۇ كەتمىدى، شۇ يەردە توختىدى. كەل، خەلىل، مېنى تۇتۇۋال، دەۋاتىدۇ. مەن ئۇنى بۇلارمىدىم؟ ! تۇتۇلۇشنى خالىسا ئالدىمغا كەلسۇن. بۇ ھايۋانلار بارغۇ، مېنى شۇنچىلىك ياخشى كۆرىدۇكى، كارامەت ئامراق ... ھەممىسى شۇنداق. ماڭا يىلانمۇ چېقىلالمايدۇ ... يىلانمۇ.

— پاشىلارمۇ ـ ھە، — دەپ كۈلدى مەمەت.

خەلىل ناھايىتى جىددىي ھالدا:

— ماڭا ھاشاراتلارمۇ چېقىلالمايدۇ. مەن جىمى ھايۋانلىقنى دەردىنى چۈشىنىمەن، — دېدى.

— تىلىنمۇ دېگىنە ... سۇلايمان پادىشاھەك، — دېدى مەمەت.

— سۇلايمانەك، — دەپ تەكرارلىدى خەلىل، — سۇلايمانەك ھەممە ئادەمنىڭ بىر خىل ھۈنىرى بولىدۇ. مېنى بولسا بۆرە ۋە قۇشلار ياخشى كۆرىدۇ. مېنىڭ ھۈنىرىم ئەنە شۇ.

ئۇ ئۆزىچە سۆزلەپ باراڭلىققا كەلدى، باراڭنىڭ تۆۋىنىدە ئېسىقلىق تۇرغان تاسمىنى ئالدى، ئىنچىكە سۆگەتنىڭ غولىغا چىڭ باغلىغاندىن كېيىن يانچۇقىدىن ئەلىبىستان ئۈستىرىسىنى چىقاردى، ھەيرانلىق بىلەن قاراپ « ساپ پولات !» دېگەندىن كېيىن ئۈستىرىنى ئاچتى، تاسمىغا جىق تۈكۈرۈپ كاپلاشقا باشلىدى.

خەلىل بىر ھەپتىدىن بېرى ھەر كۈنى ئەتىگەن تۇراتتى، دەسلەپ ئات بىلەن ھەپىلىشەتتى، كېيىن ئۈستىرىسىنى كەچكىچە بىلەيتتى.

— بۇگۈن ساقىلىڭنى ئېلىپ قويىمەن، سەل تۇرۇپ تۇر، شۇنچىلىك ئىتتىكلەپ كەتتىكى، تەگمەستىن ئالىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا، سوپۇن تاپتىم. سەيران سىڭىل ئەكەلگەن ئەترىنىمۇ سۈرتسەن تېخى.

مەمەتنىڭ ساقىلى ئۆسۈپ، قىچىشىپ كەتكەنىدى. مەيلى خالاپ، مەيلى خالىماي، خېلى ئۇزاق زامانلارغىچە ساقاللىق يۈرگەنىدى. ئەمما، مۇشۇ كۈنلەردە ساقىلىنى ئۆستۈرۈشنى خالىمايتتى. خەلىل ئۈستىرىنى بىلەيتتى، بىلەپ بولالمايتتى ... مۇشۇنداق بىلەۋەرسە، ئۈستىرىنى بىر يىلدا بىلەپ بولامدىكىنتاڭ ؟ ! كوسا دەل چۈش ۋاقتىدا:

— بولدى. شۇنچىلىك ئىتتىككى، ماينى كەسكەندەك كېسىدۇ، — دېدى.

مەمەتنى باراڭنىڭ پەلەمپىيىگە ئولتۇرغۇزدى، بويىنىغا بىر

لۆڭگىنى باغلىدى، ئىلمان سۇدا يۈزىنى سوپۇنلىدى، سوپۇن كۆپۈكلەندى. ئۇستا ساتىراشلاردەك ئۇستىرىنى ئىككى بارمىقىنىڭ ئارىسىغا قىستۇردى، يۇقىرى كۆتۈرۈپ قارىغاندىن كېيىن ئىشقا كىرىشتى. مەمەتنىڭ ئۆسۈپ كەتكەن ساقىلىنىڭ بىر قىسمىنى قىلچە ئاغرىتماستىن ئېلىپ بولدى.

ــ ياشاپ كەت، خەلىل ئاكا، ــ دېدى مەمەت، ــ قولۇڭغا دەرد كەلمىسۇن، كۆپ ئاۋارە بولدۇڭ، ساقىلىمنى چۈشۈرگىنىڭنى تۈيمايلا قالدىم. قولۇڭ بەك يېنىك ئىكەن.

مەمەت كۆزلىرىنى يۇمۇپ ئۆزىنى خەلىلنىڭ ئۆتكۈر ئۇستىرىسىغا تاشلاپ بەردى.

خەلىل بىردەمدىلا ھەممىنى چۈشۈرۈپ بولدى، يۇدى، سۈرتتى، سەيران ئەكەلگەن ئەتىردىن جىقراق سەپتى.

ــ تۇر ئەمدى، ئۇكام، قالتىس بولۇپ كەتتىڭ.

ــ رەھمەت، خەلىل، نېمىدېگەن سىلىق ئالىسەن، تۈيمايلا قالدىم.

مەمەت مېڭىپ كەتتى. كېيىن مېڭىسىگە بىرنەرسە كەلگەندەك ئارقىسىغا ئۆرۈلدى:

ــ ھېلىقى ئادەمنى بۇگۈن كۆردۈڭمۇ؟ ــ دەپ سورىدى.

ــ كۆردۈم، يېرىم كېچىدە يىراقتىن ئۆتۈپ كەتتى، يۇقىرىغا قاراپ ئۆرلىدى.

مەمەت سوئالىغا جاۋاب ئالغان بولسىمۇ، ماڭماستىن تۇرۇپ قالدى.

خەلىل ئۇنىڭ نېمىشقا تۇرۇپ قالغانلىقىنى چۈشەندى.

ــ سەيران سىگىل بۇگۈن كېچىدە كەلمىدى، ــ دەپ ناھايىتى تېزلىكتە سۆزلەپ كەتتى، ــ مۇشۇ كۈنلەردە يېزىنىڭ ئىچىدە جىق ئىش بولۇۋاتىدۇ. بۇ كېچىدە ئۇنى كۆرەلمىدىم.

ئات بوستانلىققا ئۆگىنىپ قالغاندىن بېرى، ئادىم ھەر كۈنى كېچىسى تاڭ ئاتقۇچە قوغۇنلۇقنىڭ ئەتراپىنى يىراقتىن ئايلىنىپ يۈرەتتى. قوغۇنلۇققا زادىلا يېقىنلىشالمايتتى. ئاتنىڭ

ھەر كۈنى تاڭ ئاتماستىن قوغۇنلۇققا كېلىپ دەرەخلەرنىڭ ئاستىدا تۇرىدىغانلىقىنى بىلەتتى، شۇنداق تۇرۇقلۇق قوغۇنلۇققا يېقىن كېلەلمەيتتى. قوغۇنلۇقتىن ئۆلۈمدىن قورققانەدەك قورقاتتى. ئادىم پۈتكۈل ھاياتىدا قوغۇنلۇقتىكى ئادەمدەك ئۇستا مەرگەننى ئۇچراتمىغانىدى، شۇنچىلىك يىراقتىن مىلتىقنىڭ ئوق ئۇچقۇنىغا ئوق ئاتقان ئادەم ئۇنى ئېتىپ تاشلايتتى. ئوق تېگىشكە قىل قالغانىدى. شۇ كۈندىن تارتىپ ئۇ ئادەمنىڭ كىم ئىكەنلىكىنى ئىزدەپ ـ سوراپ بىلەلمىگەن. بىرى خەلىل كوسا ئىدى. ئۇنى ئۇزاق يىلدىن بېرى تونۇيتتى. يەنە بىرى يات كىشى ئىدى، بالىلاردەك گەۋدىسى بار ئىدى، بىراق ئوقلارنى ئاتقان خەلىل كوسا ئەمەس ئىدى. ئۇ يات ئادەم تۇرنىنىڭ كۆزىنى سوقالايدىغان كارامەت بىر ئادەم ئىدى.

ئادىمنىڭ ھەيرانلىقى مەمەت ئاۋاقنىڭ چۈقۇر ئوۋادا ئىكەنلىكىنى ئاڭلىغان كۈنگىچە داۋام قىلدى. كېيىنچە ئويلاپ قالدى: مۇشۇنداق كارامەت مەرگەن بولسا، پەقەت مەمەت ئاۋاقلا بولالايدۇ ! ... ئەگەر بۇ ئادەم مەمەت ئاۋاق بولۇپ قالسا، ئادىم بېرىپ ئۇنىڭ تۇرغان يېرىنى ئەلى ساپاغا دەپ قويسا، ژاندارمىلار بىر كېچىدە كېلىپ قوغۇنلۇقنى قورشىۋالسا، ئۇنى تۇتۇۋېلىشسا، ئەنە شۇ چاغدىلا ئۇ جىن، پەرى نەسلىدىن بولغان بۇ سېسىق ئاتنى قوغلاشتىن قۇتۇلاتتى، بۇرۇنقى ھۆرمەتسىگە ئىگە بولاتتى، خوتۇنىنىڭ ئېچىرقىغان قوينىغا كىرەتتى، دېھقانچىلىق مەيدانىدىكى خاتىرجەم ھاياتقا ئېرىشەتتى. بىراق، بۇ ئادەم مەمەت ئاۋاق بولۇپ چىقمىسا، ژاندارمىلار بىكارغىلا قوغۇنلۇقنى قورشىۋالسا، قورۇق قول قايتىشسا، ئۇ چاغدا چىقىدىغان جاڭجالنى كۆر ! ئۇنىڭدىن باشقا، قوغۇنلۇقنىڭ ئەتراپىدا ھەر كۈنى ئايلىنىپ يۈرىدىغان بىر ئايالمۇ بار ئىدى. بۇ قوغۇنلۇق ئاجايىپ بىر يەر، قورقۇنچلۇق يەر. ئاتمۇ بېرىپلا شۇ يەرگە يوشۇرۇنىدۇ ...

ئادىم نەچچە كۈندىن بېرى بىئارام بولۇپ يۈرەتتى. قورقۇش

بىلەن قوغۇنلۇقنىڭ ئەتراپىنى يىراقتىن تاڭ ئاتقۇچە ئايلىناتتى، ئۇ يەرگە يېقىن يولاشقا جۈرئەت قىلالمايتتى.

مەمەت ساۋرۇن دەريا سىنىڭ بويىغا باردى، بىر قېرى سۆگەت كۆتىكىگە يۆلىنىپ ئولتۇردى. سۇ سۈپسۈزۈك ئىدى. بۇزغۇنلاپ، ئاق شىغىل تاشلارنىڭ ئۈستىگە يېيىلىپ ئاقاتتى. مەمەت كۆزىنى بۇ سۈزۈك سۇغا تىكتى. سۇ پەقەت پاقالچاقتىچە كېلەتتى. سۇنىڭ سىرتىغا چىقىپ تۇرغان شىغىل تاشلارنىڭ ئۈستى قۇرۇپ كەتكەنىدى. مەمەتنىڭ ئالدىدىكى يەر خېلى چوڭقۇر ئىدى، ئاستى شىغىل تاشلىق بولماستىن، قېلىن، رەڭلىك قۇملۇق ئىدى. كىچىك بېلىقلار سۇ ئاستىدا تېخىمۇ پارقىراپ، يۇقىرىغا ئارقا - ئارقىدىن ئېتىلاتتى.

سۇ يۈزىدە دەسلەپ بىر تال يوپۇرماق ئاقتى، ئۇنىڭدىن كېيىن ناھايىتى چوڭ قىزىل ئېشەك ھەرىسىنىڭ ئۆلۈكى ... ئۇنىڭ ئارقىدىن قۇشتەك بىر قىزغۇچ كېپىنەك قانىتلىرىنى سۇ يۈزىگە تەگكۈزۈپ ئېقىپ كەتتى، سۇنىڭ يۈزىگە چۈشكەن كۆلەڭگىسى ئۆزى بىلەن بىللە ئاقاتتى ۋە ئاق شىغىل تاشلارنىڭ ئۈستىدە بىر چوڭىيىپ، بىر كىچىكلەيتتى.

كۈن چاقناپ تۇراتتى، دىمىق ئىسسىق تۈزلەڭلىكنى قىزدۇرۇپ كۆيدۈرەتتى. ھېچكىم كۆزىنى ئېچىپ ئۇزاق ۋاقىت بۇ تۈپراقنى كۆيدۈرگۈچى ئىسسىققا قارىيالمايتتى. ھەممە يەرنى يول - يول، تەگكەن يېرىنى ئېرىتىدىغان بىر خىل ئىسسىق باسقانىدى. بۇ ئىسسىقتا شۇ ئېقىۋاتقان سۇ ئۇزاق ئۆتمەي پارغا ئايلىنىپ كېتىدىغاندەك، شىغىل تاشلار ئېرىپ پارچىلىنىپ كېتىدىغاندەك تۇراتتى ... بۇ سۇ شۇنچىلىك سۈزۈك، شۇنچىلىك چىرايلىق بولۇپ، ئاشۇ غۇۋا كۆرۈنۈۋاتقان تاغلاردىن كېلەتتى. قىيالمقلارنىڭ، ئارچىلارنىڭ، قارىقاتلارنىڭ، ئېگىز سەدىرلەرنىڭ ئارىسىدىن قايناپ چىقىپ، جۇشقۇنلىنىپ، كۆپۈكلىنىپ، تۈزلەڭلىكلەرگە شىغىل تاشلارنى يېيىپ، چوڭقۇر جىرالاردىن ئۆتۈپ كېلەتتى ...

مەمەت بۇ ساۋرۇن دەريا سىنى بەك ياخشى بىلەتتى، قاراقچىلىق، بالىلىق كۈنلىرىدە بۇ دەريانى باشتىن - ئاياغ كېزىپ چىققانىدى. سۇغا قاراپ خىيال سۈرەتتى. ئۇزاق زاماندىن بېرى تۇنجى قېتىم خىيال سۈرمەكتە ئىدى. ئابدى كەتتى، ھەمزە كەلدى دېگەن ئوي تۇنجى قېتىم مېڭىسىدىن چىقىپ كەتكەنىدى. مېڭىسىگە كىرىۋالغان بۇ خىياللارنىڭ مېڭىسىدىن چىقىپ كەتكەنلىكىنى سەزسە، كىم بىلىدۇ، قانچىلىك ھەيران قالغان بولاتتى؟ !

سەيران ئۇنى ياخشى كۆرەتتى. بۇنى دەسلەپكى كۈنلەردىلا سەزگەن ۋە بىرنەچچە كۈن ئىككىلىنىپ يۈرگەن، ئاخىر ئۇنىڭ ئۆزىگە ئاشىق ئىكەنلىكىگە ئىشەنگەنىدى. قىز كۆيۈپ - پىشاتتى، سارىڭ بولاتتى. شۇنچىلىك مەغرۇر بىر قىز ھەرقانچە بېرىلسىمۇ شۇنچىلىك بېرىلگەن بولاتتى. تاڭ سەھەردە كېلىپ قوغۇنلۇقنىڭ ئەتراپىدا ئايلىنىپ يۈرۈشى مەمەتنى ئىنتايىن خۇشال قىلاتتى، تومۇرلىرىدىكى قانىنى قاينىتاتتى. سەيرانىنى ئويلىغانسېرى قانلىرى تېشىپ، ھاياجانغا تولۇپ سارىڭ بولاتتى.

مەمەت سەيرانىنىڭ قوغۇنلۇق ئەتراپىدا ئايلىنىپ يۈرۈشىنى، ئۆزىنى دەپ ئىشق سەۋداسىغا مۇپتىلا بولۇپ پىرقىراپ يۈرگەنلىكىنى كۆرگەن كېچىدىن باشلاپ كېچىلىرى ئۇخلىمايتتى، كۆزلىرىنى قاراڭغۇ يوللارغا تىكىپ، ئۇنىڭ سايىسىنى ئىزدەيتتى، ئۇنى تاپقاندا لەززەتلىنىپ مەست بولاتتى. بىراق، سەيرانىنى دېسە ئىنتايىن قورقاتتى. ئەسلىدە ئۇ بىچارىنىڭ بېشىغا جىق ئىش كەلگەن، ئەمدى بۇ كېچىلەردە ئۇنىڭغا يەنە باشقا ئىشلار كەلمىسە بولاتتىغۇ.

بىر كېچىدە سەيران بىلەن ئۇچرىشىش ۋە ئۇنىڭ قولىنى تۇتۇش ... بۇنى ئادەتتىن تاشقىرى خالايتتى. ئەمما، زادىلا قىلالمايتتى. ياخشى كۆرۈنۈش تۇيغۇسى ئۇنى باشقىچە بىر ئادەم ھالىغا كەلتۈرۈپ قويغانىدى. ھازىر ئۇمۇ يالغۇز سەيرانىلا ئويلايتتى. مەخمەلدەك يۇمشاق، تۇم قارا كۆزلىرىنى ...

شۇنچىلىك ئىسسىق، كۆيدۇرىدىغان، مۇھەببەتكە تولغان، دوستلارچە، ئىنسانىي، ساپ بىر جۈپ كۆزنى ئادەمزات كۆرمىگەنىدى. يۈزى، زىننىخى، لەۋلىرى، ئىشىنىپ بولمايدىغان دەرىجىدىكى گۈزەل تېنى ... زىلۋا بويى، مېڭىشى، قوللىرىنى سىلىشى ... خۇددى يەرنى دەسسىمىگەندەك ماڭاتتى.

سەيران مەمەتنىڭ نەزىرىدە يۇكسىلىپ باراتتى ۋە بارغانسېرى گۈزەللىشەتتى. ھەر كۈنى كېچىدە ئويغىناتتى، سەيرانىنىڭ ئاياغ تىۋىشلىرىنى تىڭشايتتى، ئىچ ـ ئىچىگە پاتماي كېتەتتى، چەكسىز مۇھەببەتنىڭ ھارارىتىدە ئۆزىنى يوقىتىپ قويياتتى، باراڭلىشىپ چۈشەتتى، ئالدىغا بېرىشنى، قولىنى تۇتۇشنى خالايتتى، بىراق قىلالمايتتى، ئۆزى يوشۇرۇنغان دەرەخنىڭ تۈۋىدە شۇمشىيىپ تۇراتتى. بىر مۇھەببەت چاپقۇنىغا يولۇقۇپ، ئاستاغىنا ئىچ ـ ئىچىدىن لەززەتلىنىپ تىترەيتتى. سەيرانغا قانداقمۇ چېقىلغىلى بولىدۇ. شۇنچىلىك بىر گۈزەلنىڭ قولىنى قانداق تۇتىدۇ؟ بۇلارغا مەمەتنىڭ ئەقلى يەتمەيتتى، ئۇنى ئويلىغانسېرى بېشى ئايلىناتتى. ئۇنىڭ ئۇستىگە سەيرانغا بەكمۇ ئېچىناتتى. ئۇنى، ئۇنىڭ مۇھەببىتىنى ئويلايتتى، كۆزلىرى ياشقا تولاتتى. قانداقلا بولسۇن بىر كۈنى ئۆلتۈرۈلەتتى. ئۆلتۈرۈلمىگەن تەقدىردىمۇ بۇ يەردە ئۇزاق زامان قالالمايتتى. بۇلارنى ئويلىغىنىدا ئوت بولۇپ يانىاتتى. مېڭىسى، يۈرىكى، قول ـ پۇتلىرى، چاچلىرى، پۈتۈن ۋۇجۇدى بىر خىل ئوتتا دىر ـ دىر تىترەيتتى.

مۇنداق ۋاقىتلاردا، بەزگەكنىڭ يۇقىرى پەللىسىگە چىققاندەك بەدىنى كۆيۈپ كېتىۋاتقاندا، ھېلىقى پولات ئۇچقۇنى كۆزلىرىدە پارقىرايتتى، مېڭىسىدە بولسا سىرىق ئالتۇندەك قۇياش نۇرى ئەكس ئېتەتتى.

ئۇ ئاناۋارزانىڭ ئۇستىدە زەڭگەر ئاسمانىنى كۆردى. ئۇنىڭدىن باشقا، زادىلا قىمىر قىلمايدىغان ئاق بۇلۇت ... ئاسمان نېمىدېگەن كۆك، بۇلۇت نېمىدېگەن ئاق؟ ! ... ئېگىپ قولىنى

سۇغا تىقتى. سۇ بارماقلىرى ئارىسىدىن ئاقتى. سۇ نېمىدېگەن سۇزۇك، ئېقىۋاتقان سۇ ئەمەس. نۇر ئىدى. خەلىل كوسا قوغۇنلۇقتا ئايلىنىپ يۈرەتتى. تەكلەرنىڭ تۇۋىنى كولايتتى، توپا دۆۋىلەپ قويياتتى. خەلىل كوسا نېمىدېگەن ياخشى، نېمىدېگەن دوست، نېمىدېگەن سەممىي ئادەم !

يۈزبېشى پاروخ، ئاناۋارزا ئۇروشى ... ئۇروشتا باشلىرىدا ئەگىپ يۈرگەن ئاق بۇركۇت، يۈزبېشىنىڭ چۇقۇر ئوۋادا قىيادىن ـ قىياغا، تاغدىن ـ تاغقا چېپىپ يۈرۈشى ... كېيىن دېھقانلارنى تاياقلا بېسىپ قان سىيدۇرۇشى ... بۇلارنىڭ ھەممىسىگە ئۆزى سەۋەبچى. ئوسمان چوڭغا ئادەمنىڭ ئىچى ئاغرىمامدۇ؟ بەلكى يۇز ياشقا كىرگەندۇ. مەمەت بۇلارنى ئويلاشنى زادىلا خالىمايتتى. يۈرىكىدىكى ئەلەمنىڭ بەزى كۈنلىرى تېرىسى ئاستىدىن تېشىپ چىقىۋاتقىنىنى سېزەتتى. سىقىلاتتى، ئۇمىدسىزلىكتىن بىئارام بولاتتى. خەلىل كوسىنىڭ تۇيۇپ قىلىشىغىمۇ پەرۋا قىلماي ۋار ـ ۋار ۋارقىرايتتى:

ـــ ياربېسم، مېنى ئۆلتۈرۈۋەت، ئۆلتۈرۈۋېتىپ مېنى قوتۇلدۇرغىن ! ياكى ماڭا بىر چىقىش يولىنى تېپىپ بەر، ياكى مېنى بىر يولى ئۆلتۈرۈۋەت ! مېنى تاشلىۋەتكەن بۇ جەھەننەم ئازابىغا چىدىيالمىدىم، پارە ـ پارە بولۇپ كېتىۋاتىمەن !

ئوسمان چوڭنىڭ يېگەن تاياقلىرىنى يۈرىكىدە ھېس قىلاتتى: « شۇ قېرىنى ئۆرماستىن مېنى ئۆلتۈرۈۋەتكەن بولسا بولاتتى. مېنى ئۆلتۈرۈۋەتسە نېمە بولاتتى؟» دەپ تاڭ ئاتقۇچە ئاھ ئۇرۇپ چىقاتتى ۋە توپىلارغا مىلىنەتتى.

كېچىدە بىردىنلا تەلۋىلەردەك ئورنىدىن چاچراپ تۇراتتى، مىلتىقىنى ئالاتتى، يۇگۈرگەن پېتى قوغۇنلۇققا چىقاتتى. ئاناۋارزانىڭ تۆۋەن تەرىپىگە قاراپ ماڭاتتى. كېيىنچۇ، بىردىنلا مېڭىسىگە ئابدى كەتتى، ھەمزە كەلدى دېگەن خىيال كىرىۋالاتتى، پۇت ـ قولى بوشاپ كېتەتتى، ئۇمىدسىزلىك توپىسىغا، ئوتىغا ئولتۇرۇۋالاتتى. شۇ يەردىلا ئولتۇرۇپ قالاتتى.

ئەنە شۇنداق ئۆيدىن قېچىپ چىققان كۇنلىرى خەلىل كوسا ئۇنىڭ ئارقىسىدىن قوغلاپ ماڭاتتى. ئۇنى بىرەر چوڭقۇرلۇقتا، بىرەر جىغان تۇۋىدە توگۈلۈپ قالغان، ئۆزىنى يوقاتقان ھالدا كۆرەتتى، قولتۇقىدىن يۆلەپ قوغۇنلۇققا قايتۇرۇپ كېلەتتى.

ساقلى چۈشۈرۈلگەن ئېڭىكىنى خۇددى خەلىل كوسىدەك قوللىرى بىلەن سىلاپ قويدى. كۆلەڭگىسى سۇنۇڭ تۇۋىگە چۈشۈپ تۇراتتى. كۆلەڭگىسىنىڭ ئۇستىدىن بىر توپ بېلىق ئۇزۇپ ئۆتتى. بۇ بېلىقلارنىڭ ھەر تەرەپكە ئۇچۇۋاتقان كۆلەڭگىلىرى سۈپسۈزۈك شېغىل تاشلارنىڭ ئۈستىگە چېچىلدى. ئەتراپتىن ھايت[1] پۇرايتتى. چۈقۇر ئوۋاغا كەلگەندىن بېرى مەمەتنىڭ بۇرنى تۇنجى قېتىم بۇگۇن بىر نەرسىنى سەزگەندى. پۇراقلارنى سېغىنغاندى، ھايتنىڭ پۇرىقىنى قانغۇچە ئىچىگە تارتتى. بىلىنەر ـ بىلىنمەس چىقۋاتقان شامال سۇ رەيھىنىنىڭ پۇرىقىنىمۇ ئەكەلدى. بالىلىق چاغلىرى غۇۋا كۆز ئالدىغا كەلدى. ئىسمائىل چولاقنىڭ تۇغمىنى ئەتراپىدا ناھايىتى كۆپ سۇ رەيھىنى ئۆسەتتى ۋە پۇراقلىق ئىدى. ئانىسى رەيھانىنىڭ شاخلىرىدىن سۈپۈرگە ياسايتتى. مەمەت ئىسمائىل چولاقنىڭ ئۆلگەنلىكىنى ئىلگىرى ئاڭلىمىغاندى. ئۇنى تۇتۇۋالغاندا چولاقنى نېمىلەر قىلىۋەتكىنىنى ئويلىدى. چولاقنىڭ ئۆزىنى قارشى ئېلىشلىرىنى، كېيىنكى ھەربكەتلىرىنى ئويلىغانسېرى « شۇ ئادەم بالىسى دەپ ئاتالغان مەخلۇق چۈشەنگىلى بولمايدىغان بىر نەرسە ـ ھە !» دەپ قويياتتى. ئۇنى ئويلىغانسېرى خۇشاللىناتتى.

ئۇنىڭدىن كېيىن پىتراق[2] پۇراشقا باشلىدى. بۇ پۇراق چۇقۇر ئوۋانىڭ پۇرىقى ئىدى. ئىسسىقتا پوتكۇل چۇقۇر ئوۋا ئاچچىق ـ ئاچچىق پىتراق پۇرايتتى، بۇ پۇراق كۆيۈۋاتقان زېمىنىنى قاپلايتتى ...

① ھايت ـــ بىر خىل پۇراقلىق ئۆسۈملۈك.
② پىتراق ـــ بىر خىل ئۆسۈملۈك.

مەمەت ئورنىدىن تۇردى، يېزا تەرەپكە قايرىلدى، توپلىق يولغا قاردى. ھېچكىم كۆرۈنمەيتتى. ھازىر شۇ پېتى يولغا چىقسا، سەيرانىنىڭ ئۆيىگە بارسا، « سەيران، مەن كەلدىم » دېسە، قانداق بولار؟! سەيران نېمە دەر؟! يۈزلىرى ۋىل ـ ۋىل قىزىرىپ كېتەر، چىرايىغا قارىيالماس، چىرايلىق كۆزلىرىنى يەرگە تىكەر، بېشىنى كۆتۈرمەس، ئۇزۇن، چىرايلىق بويىنى ...

مەمەت ئولتۇرۇپ يەنە سۇغا قاردى. سەيران كۆز ئالدىغا كەلدى. سەيرانىنىڭ چىرايىدىن باشقا ھېچقانداق نەرسىنى كۆرمەيتتى. سەيرانىنىڭ يۈزى ھەر خىل تۇسكە كىرەتتى، يىغلايتتى، كۈلەتتى، ۋارقىرايتتى، خاپا بولاتتى، يۈمشايتتى، جىددىيلىشەتتى، كېيىنچە قارا مەخمەلدەك كۆزلىرى ئېچىلاتتى، نۇرلۇق مۇھەببەت بىلەن پارقىرايتتى. مەمەت ھەيران بولاتتى، يالغۇز شۇ كۆزلەرنى كۆرەتتى باشقا ھېچقانداق نەرسىنى ئويلىمايتتى. سۆزلىمەيتتى، ھېس قىلمايتتى، يېنىككىنە سېھىر ئىچىدە ئۆزىنى يوقىتىپ، چەكسىز لەززەت ئىچىدە قىزغىن مۇھەببىتىنىڭ چوڭقۇرلىرىغا چۆكۈپ كېتەتتى، بىردەم چۈشىدىن سېھىرلەنسە، بىردەم سېھىردىن چۈش كۆرەتتى.

مەمەت تاياق يېگەنلەرنى، ئوسمان چوڭنى، ساقلاۋاتقان ئەلى توكۇرنى، ئەلى ساپانىڭ زۇلۇمىنى، ژاندارمىلارنى، ئابدىنى، ھەمزەنى، ئۆلۈمنى، ئايرىلىشنى ـــ ھەممە نەرسىنى ئۇنتۇپ كەتكەندەك ئىدى.

ئۇدۇلىدا ـــ ئوتلارنىڭ ئارىسىدا ئۇزۇن، قىزىل پاچاقلىق لەيلەكلەر ئىرغاڭلاپ يۇرۇشەتتى.

شۇ كۈنى كەچ كىرگۈچە بىردەم ـ بىردەم ئورنىدىن تۇرۇپ يېزا تەرەپكە قاردى، قايتىپ سۇ بېشىغا كەلدى، سۇنىڭ سۈزۈك تۇۋىگە، سۇنىڭ ئۈستىدە ئېقىۋاتقان نەرسىلەرگە قاردى. ئاران كۈننى كەچ قىلدى. سەيران كەچقۇرۇنلىرى كەلمەيتتى، كۆپىنچە يېرىم كېچىدىن كېيىن كېلەتتى. قوغۇنلۇقتىكى ھەر دائىم ياتىدىغان يېرىگە كېلىپ توگۈلۈپ ئۇخلاپ قالاتتى.

شۇ كۈنى مەمەت خەلىل كوسا بىلەنمۇ پاراڭلاشمىدى. خەلىل كوسا مەمەتنىڭ بۇ دەردىنى چۈشىنەتتى.

مەمەت ئورۇنغا كىرىپ ياتتى، ئۇخلىيالمىدى. سىرتقا چىقتى، قوغۇنلۇقنى ئايلاندى. يېزىنىڭ قاراڭغۇ يوللىرىغا قارىدى. ئاي تېخى ئولتۇرمىغانىدى، ئەمما قىيالىقلارنىڭ ئارقىسىغا ئېگىلگەنىدى. قوغۇنلۇقنىڭ سىرتىغا چىقتى. ئادىم ئايلىنىپ يۈرگەن يەرلەردە ئۇمۇ ئايلىنىپ يۈرۈشكە باشلىدى. بەزى كېچىلىرى دەل مۇشۇ ۋاقىتتا ئات شەرق تەرەپتىن چېپىپ كېلەتتى، ئاناۋارزانىڭ تۆۋەن تەرىپىگە كېتەتتى. تاڭغا يېقىن قوغۇنلۇقنى بىرنەچچە قېتىم ئايلانغاندىن كېيىن سۇنىڭ تېرەن يېرىدىكى دەرەخلەرنىڭ يېنىدىكى دۆڭگە چىقىپ مىختەك تۇراتتى.

ئادىم يەنە بۇ يەرگە كەلگەنىدى، مەمەت ئۇنى كۆرمەستىن خېلى بۇرۇنلا مەمەتنى كۆرۈپ، قېچىشقا باشلىغانىدى.

ئادىم ئۇزاقلىشىپ كەتكەنىدى. ئولتۇرۇۋاتقان ئاي نۇرىدا مەمەتنىڭ كۆزىگە ئىنتايىن ئېگىز بىر ئادەم كۆرۈندى.

بىردەمدىلا ئاي ئولتۇرۇپ كەتتى. مەمەت كۈندۈزى بېرىپ ئولتۇرغان يەرگە بېرىپ ئولتۇردى. پۇتلىرىنى سۇغا چىلىدى، سۇ سەل سوغۇق ئىدى. نامازدىگەردىن باشلاپ چىققان غەرب شامىلى تېخىچە ئاستا ـ ئاستا چىقىۋاتاتتى. بىردەم توختاپ قالاتتى، بىردەم چىقاتتى.

مەمەت بىر ئاياغ تۇشى بىلەن سەسكىنىپ كەتتى، بىراق ئورنىدىن قوزغالمىدى. سەيرانىنى چۆچۈتۈپ قويۇشى مۇمكىن ئىدى. سەيران ئاستا كېلىپ سۇدىن ئۆتتى. بېرىپ ھەر دائىم ئولتۇرىدىغان يەردە ئولتۇردى. يۇلتۇزلارنىڭ يورۇقى سەل بۇرۇنقى نۇرسىز ئاي يورۇقىدىن كۈچلۈك ئىدى. مەمەت سەيرانىنىڭ ساياسىنى غۇۋا كۆرەلەيتتى. سەيرانىنىڭ ئاياغ تۇشىلىرىنى تۇيۇش بىلەن تەڭ قول ـ پۇتى، پۇتۇن ۋۇجۇدى بوشىشىپ كەتتى. يۈرىكى دۈك ـ دۈك سالدى. بىرنەچچە قېتىم

ئورنىدىن تۇرۇپ سەيرانىنىڭ قېشىغا بېرىشقا تەمشەلدى. يۈرىكى شۇنچىلىك قاتتىق سالاتتى. ئۆزى شۇنچىلىك قاتتىق تىترەيتتىكى، ئورنىدىن تۇرالماستىن ئولتۇرۇپ قالدى. بىر ھازادىن كېيىن ئاران دېگەندە تۇرالدى. سەيران تەرەپكە قاراپ ماڭدى. سەيران ئۆزىگە قاراپ كېلىۋاتقان ئادەمنى كۆردى، ئورنىدىن تۇرماستىنلا دەرەخنىڭ ئارقىسىغا ئۆتتى، سۇ تەرەپكە سۈرۈلدى.

مەمەت ئۇنىڭغا بىرنېمە دېمەكچى بولدى، ئاۋازى بوغۇلۇپ قالدى. نېمە دېگەنلىكىنى ئۆزىمۇ بىلمىدى، جىم بولدى، سەيران بۇ ئاۋازنى تونۇپ توختاپ قالدى. مەمەت ھاياجان ئىچىدە ئۇچقاندەك بېرىپ سەيرانىنىڭ قولىنى تۇتتى. سەيرانىنىڭ قولى قىزىق تۆمۈردەك كۆيۈپ تۇراتتى. مەمەت ئۇنى تۇرغۇزدى، ئۆزىگە تارتتى. سەيران ئۆزىنى يۇمشاققىنا، جانسىزلارچە مەمەتنىڭ قۇچىقىغا ئاتتى، كۆكسىگە باش قويدى. مەمەت ئۇنى قۇچاقلىدى، بوينىدىن سۆيدى، لەۋلىرى كۆيگەندەك بولدى.

شۇ چاغدا پۈتكۈل كېچىنى، دەرەخلەرنى، يانلىرىغا كېلىپ تۇرغان ئاتنى، دۇنيانى ئۇنتۇشقانىدى. قاچان يېشىنگەنلىكلىرىنى، ئىككى ۋۇجۇدنىڭ قاچان بىر خىل يالقۇن ئىچىدە بىر ـ بىرىگە كىرىشىپ كەتكەنلىكىنى بىلمىمەيتتى. يا ئەتراپلىرىدا گىگىلداپ بۇلۇتتەك ئايلىنىپ يۈرگەن ھاشاراتلارنىڭ ئاۋازلىرىنى ئاڭلىمايتتى ياكى يالڭاچ بەدەنلىرىنى تىلۇەتكەن تىكەنلەرنىڭ، پىتراقلارنىڭ ئاغرىقىنى سەزمەيتتى. بۇ يالغۇز بىر ـ بىرىنى ياخشى كۆرۈشنىلا ئەمەس، ئىككى ھەسرەتلىك ۋۇجۇدنىڭ بىرلىشىشىدىن ھاسىل بولغان ئوتنىڭ، لەززەتنىڭ، سېھرىلىك كۈچنىڭ سىھرى ئىدى.

بىرنەچچە قېتىم سۇغا چۈشۈپ چىقىشتى، بەدەنلىرى زادىلا ئايرىلمايدىغاندەك چەكسىز يالقۇن ئىچىدە بىرلەشتى. ئۇلار بۇ خىل بىرلىشىشتىن توپىدەك، يۇرۇقلۇقتەك، تەرەققىي قىلىۋاتقان ـ كېڭىيىۋاتقان ھاياتتەك مول بىر خىل لەززەت

ئالاتتى. دۇنيانىڭ ئوتتۇرىسىدا يالغۇز ئۆزلىرىلا تۇرغان، چىدىغۇسىز سېغىنىش ئىچىده، مۇھەببەت يالقۇندا بىرلەشكەن ئىنسان نەسلىنىڭ تۇنجى ئايالىغا، ئەر كىشىسىگە ئوخشايتتى.

تاغ چوققىلىرى ئاقىرىشقا باشلىغاندىلا مەمەت ئېسىگە كەلدى. سەيران تېخىچە ھاسىرىغان پېتى ئاغزىنى ئېچىپ، سۇ بويىدىكى قۇملارنىڭ ئۈستىده ياتاتتى. تاپانلىرىنى سۇلار يالاپ ئاقاتتى. مەمەت ئونى قولىدىن تۇتۇپ تۇرغۇزمىسا، بۇ خىل تەلۋىلەرچە ئىستەكتە نەپەس ئېلىپ، كۇن قىزىغىچە ياتقان بولاتتى.

سۇغا چۈشۈشتى. ئايرىم - ئايرىم يەرلەرده بىر - بىرىگە كۆز قىرلىرىدا قاراپ قويۇشۇپ تەرەت ئېلىشتى. يۇرگۈرگەن پېتى كىيىملىرىنى ئېلىپ ئالدىراش كىيىنىشتى. بىر - بىرىنىڭ يۈزلىرىگە قارىيالماستىن سۇ بويىدىن تۆۋەنگە قاراپ مېڭىشتى، كېيىن ئارقىغا يېنىشتى. مەمەت ئېتىزلىققا كىرىپ بىر تاۋۇزنى ئۈزۈپ كەلدى، چېقىپلا چىشلەپ يېيىشتى. تاۋۇز مۇزدەك بولغىنى ئۈچۈن ئۇلار سەل تىترەشكە باشلىدى.

كۇن چىقتى، بىر - بىرىگە قاراشتى، بىردىنلا كۈلۈشۈپ كەتتى. بىر - بىرىگە قارىشاتتى، ھەيرانلىق بىلەن ھودۇقۇش، سېھىر ۋە مۆجىزە ئىچىده كۈلۈشەتتى.

ئۇلار ئاتنى كۆرۈپ قېلىشتى، ئات يەنە بۇرۇنقى يېرىده تۇراتتى. ئارقىدىكى ئوڭ پۇتىنى قورساقلىرىغا تىرەپ، قۇلاقلىرىنى سالپايتىپ تۇراتتى. سەيران ئاتقا قاراپ ماڭدى. خۇددى قەدىناس دوستلاردەك ئۇنىڭغا يېقىنلاشتى. بوينىنى سىلىدى، يالىدىن تۇتۇپ باشلاپ ماڭدى، ئات ئۇنىڭ ئارقىسىدىن قوزىلاردەك ماڭاتتى.

مەمەت باراڭلىققا قاراپ ۋارقىرىدى:

— خەلىل ! خەلىل ! ھەي خەلىل !

خەلىل يېرىم ئويغاق، ئۇيقۇلۇق ئىدى. كۆزلىرىگە ئىشەنمىدى. چۈش كۆرۈۋاتامدىمەن، دەپ ئۆزىچە پىچىرلىدى.

— خەلىل، ھەي خەلىل ! بۇنىڭغا قارىغىنا !

خەلىل كۆزلىرىنى ئۇۋۇلىدى، يەنە بىر قېتىم قارىدى:

— ياۋاللا، يارەببىم !

سەيران ئاتنى باشلاپ كەلدى، باراڭلىقنىڭ قېشىدا توختاتتى. ئات ئورنىدىن قىمىرلىمىدى. سەيران ئاتنىڭ بوينىنى، ساغرىسىنى، پېشانىسىنى توختىماستىن سىلىدى. يۈزىنى ئاتنىڭ يۈزىگە ياقتى. مەلۇم ۋاقىت يۈزىنى يېقىپ تۇردى.

مەمەت ئويلاپ قالدى، ئۆزىچە شۇنداق دەيتتى: « بۇ دوستلۇق شۇ كېچىلەردە ئورنىتىلىغان بولسا كېرەك. كېچىلىرى يانمۇيان تۇرۇشقان ۋە مۇشۇنداق قۇچاقلاشقانلىقلىرى ئۈچۈن ئۇنىڭ پۇرىقىغا كۆنۈپ قالغان ئوخشايدۇ، بولمىسا بىر ئايال بىلەن بىر ئات مۇنداق دوست بولالمىغان بولاتتى ياكى سەيران ئۆزگىچە بىر ئىنسانمۇ؟»

خەلىل شۇ زامان يوغان بىر ئارغامچا ئەكەلدى، ئاتنىڭ بوينىغا سالدى. ئارغامچىنىڭ بىر ئۇچىنى تارتىپ ياندا تۇرغان دەرەخكە باغلىدى.

51

ئەلى ساپا بايىنىڭ جاڭزىسىغا قاراپ توختىماستىن يۇگۇرۇۋاتقان ئادەم:

— ئىللا - بىللا ئۆزى شۇ، خۇدا ھەققى، شۇ ! — دەيتتى.

ئۇ: « قۇتۇلدۇق، ئاتنى ئېتىشتىن، بۇز ئاتنىڭ ئۆلۈمىدىنمۇ قۇتۇلدۇق. باي ئەمدى مېنى ھەر يان چاپتۇرمايدۇ. ئۇ ئادەمنىڭ تۇرغان يېرىنى كىم تاپالايتتى. كىم مۇنداق خەۋەرنى بايىغا يەتكۈزەلەيدۇ ...» دەپ ئويلايتتى ئۇ.

— ئىللا - بىللا ! دەل ئۆزى !

« بىرئازدىن كېيىن، تېخى كۇن چىقماي تۇرۇپلا ژاندارمىلار يۈزبېشىنىڭ رەھبەرلىكىده، بىزنىڭكىلەر ئەلى ساپا بايىنىڭ

باشچىلىقىدا ئۇنىڭدىن باشقا، شۇنچىلىك كۆپ دېھقان ... قوغۇنلۇقنى قورشىۋالىدۇ، ئۇ مىلتىقىنى قولىغا ئېلىپ بولغۇچە، تەسلىم ! تەسلىم ! دەپ ۋارقىرايدۇ » دەپ ئويلايتتى ئۇ.

«ئەگەر ئۇ بولماي قالسىچۇ؟»

ئادىم پۇتلىرى زىڭ قىلىپ توختاپ قالدى. كېچىدە قوغۇنلۇققا قاراپ ـ قاراپ قويماتتى ۋە « ئىسمىنى ئاڭلاپ قالدىم، ئۇنىڭ ئىسمىنى ئاڭلىدىم. لېكىن، مۇشۇنداق بىر داڭلىق قاراقچى شۇنچە ئايدىن بېرى خەلىل كوسىنىڭ يېنىدا قوغۇن ـ تاۋۇز ساقلاپ ياتامدىغاندۇ؟ ئۇنىڭ باشقا ئىشلىرى يوقمۇ؟ مۇشۇ سازلىقتا پاشا ـ چۈشىنەرگە يەم بولامدۇ؟ ...تېخى باينى ئۆلتۈرمەكچىمىش، ئۆلتۈرىدىغان ئادەم ئۇنىڭ يولىنى توسۇپ تۇرمامدۇ؟ لېكىن ئۇ تۇرغان يېرىدىن قىمىرلاپمۇ قويمىسا، باينى ئۆلتۈرىدىغان ئادەم قىمىر قىلماي ئولتۇرامدۇ؟ ئەگەر ئۇ مەمەت ئاۋاق بولسا ھەرىكەت قىلماستىن بۇ يەردە ياتامدۇ؟»دەپ ئويلايتتى.

«ئۇ ئەمەس، راستتىنلا ئۇ ئەمەس !»

ئادىم تەرگە چۆمگەنىدى. كېچىلىك ھاۋاغا سېسىق تەر پۇرىقىنى تارقىتىپ كەينىگە قايتاتتى ۋە ئاستا ـ ئاستا ئىرغاڭلاپ ماڭاتتى.

« باينى ئالدىغىلى بولمايدۇ، ـــ دەپ ئويلايتتى ئادىم، ـــ يالغان سۆزلىگۈچىنىڭ تىرنىقىنى يۇلۇپ تاشلايدۇ. ھېلىقى خوتۇن، كېچىدىكى چىرايلىق ئاۋازلىق خوتۇن: ئادىم، سەن ئولتۇرۇلىدىغان بولدۇڭ !» دېگەن ئەمەسمىدى؟ مېنى كىم ئۆلتۈردى؟ مېنى بۇ تورۇق ئات ئۆلتۈردى. بۇ ئات مېنىڭ جېنىمنى ئالدى. بۇ ئات شەيتان ياكى پەرى ! بۇ سېھىرلىك ئات ! ۋاي بېگىم، خۇدا ھەققى، بۇ سېھىرلىك ئات ! بۇنى ئاتقىلى بولمايدۇ. ھېچكىم ئۇنى ئۆلتۈرەلمەيدۇ. ئۆلتۈرگۈچىنىڭ قولى تۇتماس، كۆزى كۆرمەس بولۇپ قالىدۇ. ئۇنىڭ بىر يۇز ئەللىك يىللىق نەسىللىك قەغىزى بار. زادىلا يالغان ئەمەس. ئۇ پەرىلەر

نەسلىدىن، خېتى بولسا كېرەك. بېگىم، سەن خاتا كۆرۈپ قالغان ئوخشايسەن. خاتالىشىپ مېنى بۇ ئاتنىڭ ئارقىسىغا سېلىپ قويۇپسەن، بۇ ئات ئەمەس !»

خوتۇنى، ئۇنىڭ يوغان ئەمچەكلىرى، نەملىك، قېلىن لەۋلىرى، ھەر دائىم كېرىلىپ تۇرۇشلىرى كۆز ئالدىدىن كەتمەيتتى. بۇ ئات ئادىمنىڭ يۈرت ـ ماكانىنى ۋەيران قىلىۋەتكەنىدى. خوتۇنى ئېسىگە كېلىش بىلەن تارتقان جىمى ئازابى، ھارغىنلىقىنى ئۇنتۇپ قالاتتى، لەززەتكە چۆمەتتى. خوتۇننىڭ چىڭ، نەملىك كاسىلىرى ئېسىدىن چىقمايتتى، كۆز ئالدىدىن كەتمەيتتى. خوتۇننىڭ كاسىلىرى كۆز ئالدىغا كېلىش بىلەن تەڭ قوللىرى كۆيۈپ كېتەتتى.

«ئىللا ـ بىللا شۇ ! خۇدا ھەققى، شۇ !»

ئادىم ئارقىغا قايتتى، يەنىلا جاڭزىغا قاراپ يۈگۈردى.

«ئادەم ئىسىقتا تەرلەپ ـ پىشىپ، ئاغزى قۇرۇپ تۇرغاندا، ئالدىغا كەلسە، كەل بۇرادەر، قوغۇن ـ تاۋۇزدىن ئۈزۈپ يېگىن، يۇرىكىڭ سەگىسۇن دەيدىغان خەلىل كوسىنىمۇ ئۆلتۈرۈشىدۇ، ـــ دەپ ئويلايتتى ئۇ، ـــ بوپتۇ، كوسىنىمۇ ئۆلتۈرۈشسۇن، ۋاي نائەھلى، مەيلى ئۆلتۈرۈۋەتسۇن !»

تاڭ سەھەرگىچە تۈزلەڭلىكتە بىردەم جاڭزىغا، بىردەم سازلىقتا قاراپ ماڭاتتى، كۈن چىققاندا تۈزلەڭلىكنىڭ ئوتتۇرىسىدا يەنىلا ئايلىنىپ يۈرەتتى.

ئۇچ كېچە ـ كۈندۈز، خالتىسىدىكى ئوزۇقى، قاچىدىكى سۇيى تۈگىگۈچە بىردەم جاڭزىغا، بىردەم سازلىقتا چېپىپ يۈرەتتى. ئۇچ كېچە ـ كۈندۈز ئىككىلىنىش جەھەننەمدە ئازابلاندى. بىر كۈنى يېرىم كېچىدە باينىڭ پەلەمپىيىنىڭ ئاستىغا كەلگۈچە مۇشۇ ھالەتتە يۈردى.

پەلەمپەيدە ئولتۇردى، تاڭ ئېتىشىنى، باينىڭ ئويغىنىشىنى كۈتتى. سارايىنىڭ كۆزەتچىلىرى كۈن چىققاندا « كىمسەن !» دەپ ۋارقىراپ ئونىڭغا قاراپ كەلدى. ئادىم شۇ زامان ئورنىدىن تۇرۇپ

«بۇ مەن ! باي ئويغاندىمۇ؟» دېدى.

بايمۇ دەل شۇ چاغدا ئۇنى كۆردى، پەلەمپەيدىن غەزەپ بىلەن چۈشتى. ئۇنى كۆرگەن ئادەم « بايىم، بايىم ! مەن ... بايىم !» دېيىشكە باشلىدى.

— تۇرسۇن دۇرمۇش، ھەي بالام، كەلگىنە ! — دەپ چىشلىرىنىڭ ئارىسىدىن ئىسقىرتقاندەك ئاۋاز چىقاردى ئەلى ساپا باي.

تۇرسۇن دۇرمۇش شۇ يەردىلا ئىدى.

— خوش، بايىم ! — دەپ ئالدىغا كەلدى.

— كېلە، مەيەرگە كەل ! — دەپ ئەلى ساپا باي پەلەمپەينىڭ يۇقىرىغا ماڭدى، پەلەمپەينىڭ ئوستىگە چىقىپ توختىدى. تۆۋەندە قالغان، تىنماي كۆزلىرىنى چىملىدىتىپ تۇرغان، شالۋۇرى تىزلىرىغىچە يىرتىلىپ جۇل ـ جۇل بولۇپ كەتكەن، قوللىرى، يۈزى، پۇتلىرى قاسماق باسقان، جاراھەتلەنگەن، ئادەم سىياقىدىن چىققان، كۆرۈلۈپ باقمىغان بىر مەخلۇققا ئوخشاپ قالغان ئادىمنى كۆرسەتتى.

— ئوغلۇم تۇرسۇن دۇرمۇش، بۇ ئۆلتۈرۈلگەن ئەمەسمىدى؟ شۇنىڭ ئۈچۈن ئادەملەر تۇرمىگە سولانغان ئەمەسمۇ؟ ئۇلارنىڭ تېخى ئۆلتۈرۈلۈشىنى تەلەپ قىلغانمىدۇقۇ؟ ئەمدى بۇنى نېمە قىلىمىز؟

— نېمە قىلساق بولاركىن، بايىم؟

ئۇلار كۆزلىرىنى ئادىمغا تىكىشتى، ئۇنىڭغا يىرگىنىش بىلەن سەپسېلىشتى. ئەلى ساپا باي خاتىرجەم ـ تەمكىن ئاۋازدا:

— بالام تۇرسۇن، شۇنچىلىك ئويلاپ كەتكۈدەك نېمە ئىش بار؟ ئۇ ئەسلىدە ئۆلتۈرۈلگەنمىدىغۇ؟ بىز ئۇلتۇرمىدۇققۇ ئۇنى؟ شۇنداق ئەمەسمۇ؟

— شۇنداق، بايىم !

— ئۇنداق بولسا ھېچكىمگە تۈيدۇرماستىن ئۇنى ئاقچەسازغا ئېلىپ بار. ھېچكىمگە كۆرسەتمەستىن جوتۇ، گۈرجەكنى

ئېلىۋال، يېنىڭغا ھېچكىمنى ئەگەشتۈرمە. بۇ ئىشنى يالغۇز ئۆزۈڭ جايلا. شۇنداق ياخشى كۆمۈپ تاشلىغىنكى، ھېچكىم تاپالماي قالسۇن. كۆمگەن يېرىڭگە بەلگە قىلىپ قوي، بەلكى لازىم بولۇپ قالار.

— بېشىم بىلەن ئورۇنلايمەن، بايىم !

— مەندىن رەنجىمە، ئوغلۇم، سېنى مۇنداق ئۇششاق ـ چۈششەك ئىشلارغا سېلىپ ئاۋارە قىلىدىغان بولدۇم، چۈنكى بۇنىڭ ساق ئىكەنلىكىنى بىلىپ قېلىشسا شەھەردىكى ئابرۇيۇم بىر تىيىن بولىدۇ. نەدىن چىقتى بۇ كاپىر بېشىمىزغا بالا تېرىپ؟ بۇمۇ ئادەم بولامدۇ؟ شۇنچە ئايدىن بېرى كۆرۈنمەيدۇ. كېيىن بىردىنلا... بۇنداقلاردىن يىرگىنىمەن، ئىنتايىن يىرگىنىمەن. باشقا كەلسە تارتماسقا چارە يوق، بولۇپمۇ بۇنداق ئەقىلسىز ئىتلارنىڭ دەردىنى تارتىدىغان بولدۇق.

— تارتىمىز، بايىم، سەنلا سالامەت بولساڭ بولدى.

تۇرسۇن پەلەمپەيدىن چۈشتى، ئادىمنىڭ مىلتىقىنى، ئوقدانلىرىنى ئېلىپ شۇ يەردىكى بىرىگە تۇنقۇزدى.

— ئارقامدىن ماڭ ! — دەپ ئادىمغا قاتتىق بۇيرۇق قىلدى.

— تۇرسۇن، قېرىندىشىم، بايىنى كۆرۈشۈم كېرەك، ئۇنىڭغا بىر خۇش خەۋەر ئەكەلدىم، — دېدى ئادىم.

— خۇش خەۋىرىڭ قۇرۇپ كەتسۇن، ماڭ ! — دەپ ۋارقىرىدى تۇرسۇن، — بېشىمغا بالا بولغان كاپىر ...

— بايىنى كۆرمىسەم بولمايدۇ.

— ئاغزىڭنى يۇم، باي سېنى كۆرۈشنى خالايدۇ دەپ ئويلامسەن تېخى، چۈش ئالدىمغا !

ئادىم ئۇنىڭ ئالدىغا چۈشۈپ ماڭدى.

— مەيلى بارساق بارايلى، ئۆز كۆزۈڭ بىلەن كۆرگىن: قېنى شۇ ئاتقان ئوق ئۆتەمدىكىن، كۆرۈپ باقايلى. ياخشى بولدى. ئاتىنىڭ تۇرغان يېرىنى بىلىمەن. ھازىر بېرىپلا ئۆز قولۇم بىلەن ئاپىرىپ قويغاندەك تېپىپ بېرىمەن. ئۇنىڭغا ئوق تەگمەيدۇ،

تەگسىمۇ ئۆتمەيدۇ ئەمەسمۇ ... مېنىڭ دېمەكچى بولغىنىم باشقا ... ھېلىقى مەمەت ئاۋاق بارغۇ، مانا شۇنى مەن كۆرۈپ قالدىم، يەنە بىر قىزمۇ بار ...خالىساڭ سەنمۇ بىر پاي ئوق ئېتىپ كۆر قېنى، تەگكۈزەلمەسەن؟ ئۇنى ھېچكىم ئاتالمايدۇ، پەرىلەر نەسلىدىن، ياخشى نەسىللىك ... ھە، دەيدىغىنىم بۇ ئەمەس، مەمەت ئاۋاق بارغۇ، مانا شۇنى مەن كۆردۈم. ئالدى بىلەن ساڭا ئاتىنى كۆرسىتەي، ئۇنىڭدىن كېيىن ئۇ تۇرغان يەرنى كۆرسىتەي. ئەگەر باي بۇ ئىشنى ئاڭلىسا سېنىمۇ، مېنىمۇ ياخشى كۆرۈپ كېتىدۇ. شۇنداق ئەمەسمۇ، تۇرسۇن قېرىندىشىم؟

تۇرسۇن دۇرمۇش جۆيلۈگەندەك سۆزلەۋاتقان بۇ ئادەمگە خاپا بولۇپ، بىزار بولۇپ كەتكەندى، يوق يەردىن بۇ ئوتتۇرىغا چىقىپ ئۇنىڭ قولىنى قانغا بويايدىغان بولدى ـ دە ! بۇنداقلارغا ئۆلۈم شۇنچىلىك ھەقكى، شۇنداق بىر ... تۇرسۇن ئۇنىڭ دېگەنلىرىنى زادىلا ئاڭلىمايتتى.

ئادەم ئاتىنىڭ ئالدىدا كېتىۋېتىپ توختاپ قالدى ۋە كۈلۈمسىرىدى:

— بۇرادىرىم تۇرسۇن، شۇنداق ئەمەسمۇ؟ ئورنىنى بايغا كۆرسىتىپ قويساق كارامەت خۇشال بولۇپ كېتىدۇ، مېنىمۇ، سېنىمۇ ياخشى كۆرىدۇ ...

— ھەئە، ياخشى كۆرىدۇ، ماڭ ! — دەپ ۋارقىرىدى تۇرسۇن.

كۇن ئولتۇرغاندا ئاقچەسازغا يېتىپ كېلىشتى.

— قېرىندىشىم تۇرسۇن، — دېدى ئادەم، — ىسەل تۇرۇپ ئات كېلىدۇ. دەل مۇشۇ يەردىن چېپىپ ئۆتىدۇ. ساقلاپ تۇرايلى. سەنمۇ سىناپ باق. بەلكى تەگكۈزەلەرسەن. بىراق، ئىشەنمەيمەن. سېنىڭ مېھنەتلىرىڭمۇ مېنىڭكىگە ئوخشاش بىكارغا كېتىدۇ. بىز بۇ يەردىن قوغۇنلۇققا بارايلى. سەن ئۆز كۆزۈڭ بىلەن بىر قېتىم كۆرۈپ قوي، بولامدۇ؟ سەن مەمەت ئا ...

ئۇنىڭ سۆزى ئاغزىدا قالدى. بىر پاي ئوق كۆكرىكىنى تېشىپ چىقتى.

— قېرىندىشىم تۇرسۇن، مېنى ئۆلتۈرمىگىن، نېمە ئۈچۈن ئاتىسەن؟ مەن تېخى خوتۇنۇمنى كۆرەلمىدىمغۇ ...

ئادەم سەنتۈرۈلۈپ يەرگە يىقىلدى. تۇرسۇن يەردە تولغىنىپ ياتقان ئادەمغا قارىتىپ يەنە ئۈچ پاي ئوق ئاتتى. ئادەمنىڭ سول پۇتى توختىماي سىلكىنەتتى، كېيىن تىنچىدى.

ئادەم پۇت ـ قوللىرىنى كېرىپ دۇم ياتاتتى. ئېڭىكىنىڭ ئاستىنى بويلاپ قان ئېقىۋاتاتتى.

52

چۈقۇر ئۇۋادا تومۇز ئايلىرىدا ئىسسىق قاتتىق بولاتتى، يەر ۋە ئاسمان قىزىپ كېتەتتى، تۈپراقلار يېرىلىپ، ئوت ـ چۆپلەر سارغىيىپ كېتەتتى، ئەتراپ سارغۇچ تۈسكە كىرەتتى. يېپىشقاق ھاشاراتلار قۇرۇپ كەتكەن ۋە كۆيۈپ كەتكەن چۆپلەرگە يېپىشىۋالاتتى. ھاشاراتلارنىڭ رەڭلىك قاتتىق دۇمبىلىرى ئۆز رەڭگىنى يوقىتىپ ئاقۇچ ئۇچقۇندەك يالتىرايتتى. ھەرىلەر، چۈننىلەر، پاشىلار، ئەتىيازدىن قېلىپ قالغان بەزى كىچىك كېپىنەكلەر يوغىنايتتى ۋە قېرىپ كېتەتتى، ئۇلار بۇرۇنقىدىن بىرنەچچە ھەسسە چوڭىياتتى. تومۇزدا قۇشلارمۇ ئەركىن ـ ئازادە ئۇچالمايتتى. بولۇپمۇ چىكقىچۇشتىكى ئىسسىقتا ئاسماندا بىرمۇ قۇشنى كۆرگىلى بولمايتتى. بۇ ئىسسىقنى قۇشلارنى ھاۋادىن ئېلىپ يەرگە ئاتىدىغان ئىسسىق دېيىشەتتى.

تاغلار، چوققىلار بىر خىل ئىسسىق ۋە يورۇق تۇمان ئىچىدە يانىاتتى، خۇددى ئېرىپ كېتىدىغاندەك كۆرۈنەتتى. ئاپپاق ئاسماندىن مىڭلاپ، مىليونلاپ، كۆز بىلەن كۆرۈشكە بولىدىغان، ئىنچىكە زەر تالالىرى ئېقىپ چۈشۈۋاتقاندەك بولاتتى. تۇزلەڭلىكنى ئوراپ تۇرغان توروس، ھەمىتە تېغى، نۇرھاك، كادۇر تاغلىرى، يىلانقەلئە، دوملۇ قەلئە، ئاناۋارزا قەلئەسى، چوڭ ـ كىچىك يۇزلەپ دۆڭ ۋە كەپە يىراقتىن — ئىسسىق

يورۇق تۇمانلىق ئىچىدىن غۇۋا كۆرۈنۈپ تۇراتتى، بىلىنەر ـ بىلىنمەس پەردىلىك ئارقىسىدىن كۆرۈنگەندەك بىلىنەتتى.

پۈتكۈل تۈزلەڭلىك ئەتىگەندىن چۈشكىچە بىژغىراپ كېتەتتى. ئەتراپتا ھېچقانداق جانلىق كۆرۈنمەيتتى، ئادەم بۇ ئىسسىقتا توختىماستىن تەرلەيتتى، تەرلەش بىلەن تەڭلا تەرمۇ قۇرۇپ قالاتتى.

تاش ـ تۇپراق ۋە قىيالاردىن ھور كۆتۈرۈلەتتى ۋە ئېرىپ كېتىۋاتقاندەك بولاتتى. پەقەت قاتتىق ئىسسىقلاردا سۇلاردىن ھور كۆتۈرۈلمەيدۇ، جىمجىت، دىمىق ئىسسىقتا بولۇشچە يېيىلىپ ئاقىدۇ.

مەمەت بۇ خىل ئىسسىقنى تۇنجى قېتىم ھېس قىلىۋاتاتتى، بەزىدە بوغۇلۇپ كېتەتتى، خەلىل كوسا بولسا ئۆگىنىپ كەتكەنلىكتىن پەرۋا قىلمايتتى. « قېرىندىشىم مەمەت، كېرەك يوق، كۆنۈپ قالسەن، قېيىن كەلمەيدۇ » دەيتتى.

نامازدىگەردىن كېيىن ئاناۋارزا تۈزلەڭلىكى جانلىنىپ كېتەتتى. يىراقلاردا ـــ ئاق دېڭىزنىڭ ئۈستىدە ئاق يەلكەندەك بۇلۇتلار كۆتۈرۈلۈپ ئاسمانغا كۆچەتتى. كۆتۈرۈلگەن بۇلۇتلارغا ئەگىشىپ سالقىنلاتقۇچى غەرب شامىلى چىقاتتى. شامال ئالدى بىلەن ئازراق چىقىپ، كېيىن توختاپ قالاتتى. بىر چىقىپ، بىر توختايتتى، ئاخىر بىردىنلا كۈچەيەتتى. ئاق دېڭىز بويلىرىدا، يوللاردا، دۆڭلەردە، تۈزلەڭلىكتە خادا قۇيۇنغا ئايلىناتتى، ئۇ يەردە كۈچەيىپ، بۇ يەردە پەسەيىپ، بىردەم چۆڭلاپ، بىردەم كىچىكلەپ، بىردەم ئۈزىراپ، بىردەم قىسقىراپ، ئەتراپنى ئايلىنىپ يۈرەتتى، بىردىنلا يوغان بىر چاڭ ـ توپا بۇلۇتىغا كۆمۈلۈپ كېتەتتى. شۇنداق كەڭ كەتكەن تۈزلەڭلىك خېلى ئۇزاق ۋاقىتقىچە بۇ بۇلۇتنىڭ ئىچىدە قالاتتى. توپا ـ چاڭدىن ھېچقانداق يەرنى، بۇرۇننىڭ ئۇچىنىمۇ كۆرگىلى بولمايتتى. بەزىدە غەرب شامىلى شۇنداق چىقاتتىكى، بىر تامچە چاڭنىمۇ قالدۇرمايتتى، خۇددى يامغۇردىن كېيىنكى شامالدەك ...

بەزىدە شۇنچىلىك ئىسسىق بولۇپ كېتىدۇكى، ھەرىلەر كۆنەلگۈلىرىدە، قۇشلار ئۇۋۇلىرىدا، تاشپاقىلار قاپلىرىدا، گۈللەر بەرگىلىرىدە، چۈمۈلىلەر ئۇۋۇلىرىدا قۇرۇپلا كېتىشەتتى. قاغجىراپ كەتكەن تۇپراقنىڭ باشقىچە پۇرىقى، قۇرغاق، ئاچچىق، چۈچۈمەل بىر خىل تەمى بولاتتى. ھىلتانلار، قۇرۇپ كەتكەن ئاچچىق پىتراقلار، سۇ رەيھانلىرى چارس ـ چارس قىلىپ تۆكۈلگەن، قۇرۇپ كەتكەن پۇراقلىرى بىلەن بىژغىراپ كەتكەن چۇقۇر ئوۋا تۇپراقلىرىنىڭ ئالاھىدە ئۆسۈملۈكلىرى ئىدى.

ئىيۇن ئايلىرىدا ئاقچەسازنىڭ پاتقاقلىرىمۇ قاياپ كېتەتتى. پاتقاق شۇنچىلىك قىزىپ كېتەتتىكى، بارمىقىڭنى تىقالمايتتىڭ. پاتقاقلار پورۇق ـ پورۇق قاينايتتى. قازاندا سۇ قانداق پورۇقلاپ قاينىسا پاتقاق سۇيىمۇ خۇددى شۇنداق ئاۋاز چىقىرىپ قاينايتتى. دۆڭلەردەك چوڭقۇرلۇقتىن يەرنى تەۋرىتىپ قاتتىق ئاۋاز چىقىرىپ نەپەس ئالغاندەك قىلاتتى. پاتقاقلىقنىڭ نەپەس ئېلىشى، تىنماستىن پورۇقلاپ قاينىشى، چوڭقۇرلۇقتىن چىققان گۈرۈلدەشلەر بۇ يەردە ياشىمىغان ئادەملەرنى قورقۇتاتتى، بولۇپمۇ كېچىلەردە بەدەنلەر تىكەنلىشىپ كېتەتتى.

مەمەتنىڭ قېشىدا خەلىگە ئوخشاش بۇنداق تۇپراقلارنى ياخشى بىلىدىغان بىرى بولمىغان بولسا ئىدى، ئۇ ئاناۋارزا تۇپرىقىنى، ئاقچەساز پاتقاقلىقىنى مۇنداق ئوڭاي بىلمۇالايتتى.

مەمەت ھەر كۈندىكىدەك ئەتىگەن ئويغاندى، سۇ بويىغا باردى. چۆمۈلمەكچى ئىدى. كۆزلىرىگە ئىشەنمەي قالدى. كۆرگەنلىرى ئوڭىمۇ ياكى چۈشمۇ؟ بۇ يەردە سۇدىن ئەسەر يوق ئىدى. ئېڭىشىپ تۇتۇپ كۆردى. قۇملار، شېغىل تاشلار قولىغا ئۇرۇندى. خاتالاشقان بولماي يەنە دەپ ئوڭ ـ سولغا، يۇقىرى ـ تۆۋەنگە قوللىرىنى سوزۇپ سىيپىلاپ باقتى. ئۆزىگە تونۇش بولغان، ھەر دائىم چۆمۈلىدىغان يەرگە قارىدى،

خاتالاشمىغانىدى. سۇ قۇرۇپ كەتكەنىدى. ئېقىۋاتقان شۇنداق ئۇلۇغ سۇ نەگە ئېقىپ كەتكەندۇ؟ كىم بىلىدۇ، بەلكى بۇ چۇقۇر ئوۋانىڭ خۇيى شۇنداقتۇ، دەپمۇ ئويلىدى. خەلىنى ئويغىتىپ سوراپ بېقىش ئەقلىگە كەلدى.

— خەلىل، ھەي خەلىل ! سۇ قۇرۇپ كېتىپتۇ ! — دەپ ۋارقىرىدى. خەلىل ئويغىنىپ:

— نېمە بوپتۇ؟ — دەپ سورىدى.

— سۇ قۇرۇپ كېتىپتۇ.

خەلىل يۇرگۈرگەن پېتى كەلدى. سۇغا قارىدى، سۇ يوق ئىدى.

— ھەر دائىم سۇ مۇشۇنداق قۇرۇپ كېتەتتىمۇ؟ — دەپ سورىدى مەمەت.

خەلىل كوسا ئويلىنىپ تۇرغاندىن كېيىن:

— بەزى ـ بەزىدە شۇنداق بولاتتى. شال تېرىلىدۇ. بىراق، مۇنداق پۇتۇنلەي قۇرۇپ كەتكەنلىكىنى زادىلا كۆرمىگەنىدىم.

دەريا بويىدا ئولتۇرۇشتى. پۇتلىرىنى ساڭگىلاتتى. گەپ ـ سۆز قىلىشماستىن كۈن چىققۇچە يانمۇيان ئولتۇرۇشتى ۋە خىيالغا چۆمۈشتى.

كۈن چوغدەك ئاستا كۆتۈرۈلدى، شەبنەملەرنى شۇ زامان قۇرۇتۇپ ئەتراپنى قىزىتىۋەتتى. ساۋرۇن دەرياسىنىڭ نەم توپىلىرىمۇ چۈشكىچە قۇرۇپ كەتتى. قىرغاقتىكى تىك يەرلەر كىچىك ـ كىچىك، ئۆمۈچۈك تورلىرىدەك يېرىلىپ كەتتى.

نامازدىگەرگە يېقىن ھاياجانلانغان، يۈزلىرى قىزارغان، چاچلىرى، قاشلىرى، كىرپىكلىرى، قول ـ پۇتىنى توپا باسقان، پەقەت چىشلىرى پارقىراپ تۇرغان سەيران يېتىپ كەلدى. يۈگۈرگەچكە ھاسىراپ تۇراتتى.

— توسۇپ قويدى، — دېدى ئۇ، — ئەمدى قانداق قىلىمىز؟ ئەلى ساپا سۈيىمىزنى توسۇپ قويدى. ھەممە نەرسىگە چىداپ كەلدۇق. ئەمدى قانداق قىلىمىز.

مەمەت چۈشەنمىدى، شۇنچە ئۇلۇغ سۇ قانداق توسۇلاتتى؟

سەيران چۈشەندۈردى: خېلى يىللار بۇرۇن بۇ يەرگە بىر ماراشلىق ئادەم كەلگەن، ئۇنىڭ ئىسمى پۈشمان ئوغلى مۇستاپا ئىكەن، ساۋرۇن دەرياسى ئەتراپىغا ئېرىقلارنى قېزىپ، توسمىلارنى قۇرغان، تۇزلەڭلىكنى سۇلۇق يەر قىلىپ شال تېرىغانىكەن. ئەمما، ھېچقاچان سۇنى قۇرۇتالمىغانىكەن. ئازراق بولسىمۇ شاللىقتىن ئېقىپ چىققان ساپسېرىق سۇ بىر تۇگمەننى چۆرگۈلەتكەنىدى.

— تۇنۇگۈن يېزىغا ئۇچ ئاتلىق چېپىپ كەلدى، — دېدى سەيران، — ئالدىدا تۇرسۇن دۇرمۇش. دېھقانلارنى ئەتراپىغا توپلاپ: بايدىن خەۋەر ئەكەلدىم، ساپا باي سىلەرگە سالام ئېيتتى ۋە: يېرىمدىن چىقىپ كېتىشسۇن، يېزامنى بوشاتسۇن، ئەگەر ئۇلار يېزامنى تاشلاپ كەتمەيدىغان بولسا، ئۇ سازاڭ قۇرۇتتەك مەمەت ئاۋاقتا ئىشىنىپ يەرلىرىمنى بوشاتمايدىغان بولسا، ئاچ قويۇپ، نومۇسسىغا تېگىپ ئەدىپىنى بېرەلمىگەن بولسامۇ، سۇسىز قويۇپ ياخشى ئوقۇتۇپ قويمەن، ۋايۋاي يېزىسىنى كەربالانىڭ چۆلىگە ئايلاندۇرۇۋېتىمەن، باشقا يېزىلار مۇشۇنداق بولىدۇ. شۇلارنىڭ كاساپىتىدىن باشقا يېزىلارمۇ ۋەيران بولدى. ئىلاج قانچە؟ مەيلى كۆيۈپ كۈل بولسۇن، گۇناھ مەندە ئەمەس، ۋايۋاي دېھقانلىرىدا ! مەيلى سۇسىز قالغان باشقا دېھقانلار ئۆزلىرى بېرىپ ۋايۋايلىقلار بىلەن داۋالاشسۇن، ۋايۋايلىقلارنى مېنىڭ يېرىمدىن قوغلىسۇن، ئۇ چاغدا سۇلىرى تەييار بولىدۇ، دېدى. باي يەنە: ئۇلار جاھىللىق قىلىشمىسۇن، ھەرقانداق قىيىنچىلىققا چىدىغىلى بولىدۇ، ئەمما سۇسىزلىققا چىدىغىلى بولمايدۇ. بالىلارغا پاتقاقلىقنىڭ سۈيىنى ئىچۈرمىسۇن، ھەممىسى بىلىجاندەك قىرىلىپ كېتىدۇ. مەن دەپ قويماي، ئەمدى مەندە گۇناھ قالمىدى ... دېدى. تۇرسۇن دۇرمۇش مۇشۇ گەپلەرنى قىلىپ بولۇپلا ئېتىغا مىندى، چېپىپ كەتتى.

سەيران خۇددى گۇناھ قىلىپ قويغاندەك مەمەتنىڭ چىرايىغا قارىيالمايتتى.

بىرنەچچە كۈندىن كېيىن مەسىلە ئايدىڭلاشتى. ئەلى ساپا پۈشمان ئوغلىنىڭ قېشىغا بېرىپ : « مۇستاپا باي، ساۋرۇن دەريا سىنىڭ بارلىق سۈيىنى توختىتىدىغان بولسىڭىز، شۇنىڭ بىلەن ۋايۋايلىقلار يېرىمنى تاشلاپ كېتىدىغان بولسا، شال تېرىشىڭىز ئۈچۈن يەرلىرىمنى ئۇچ يىل ھەقسىز بېرىمەن» دەپتۇ. پۈشمان ئوغلىنىڭ كۆڭلىدىكى ئىش بوپتۇ. ئۇ تېزلىكتە بېرىپ توسمىلارنى ئېگىزلىتىپتۇ، كېڭەيتىپتۇ، توسمىلاردىن تۆۋەنگە بىر تامچە سۇنى ئېقىتماپتۇ.

ئەلى ساپا باي كۈلۈپتۇ ۋە: « مەن، مەن ئۆزۈم مانا مۇشۇنداق قىلىمەن، ئادەملەرگە بىرنەرسە قىلماقچى بولسام، مۇشۇنداق قىلىمەن. ئەمدى ئۇ خىيالىي مەمەت ئاۋاقلىرىغا ئىشىنىپ بېقىشسۇن !» دەپ كېرىلىپتۇ.

يۈزبېشى پاروخ تۈزلەڭلىكتە ھېچ يەرنى قويماي ئارىلاپ چىقىپ مەمەت ئاۋاقنىڭ ئىزنىنى تاپالمىغان، دېھقانلارنىڭ خىيالىي بىر مەمەت ئاۋاقنى ئويدۇرۇپ چىقارغانلىقىلىرىغا ئىشەنگەن ۋە بۇ ئىشەنچىنى ھەممە ئادەمگە دەپ يۈرگەنىدى، سۆزلىگەنلا ئەمەس، بۇنى دوكلات ئورنىدا نازارەتكە يوللىغانىدى. ئەلى ساپا باي يۈزبېشىغا ئىشەنگەن بولسىمۇ، تەدبىر قوللىنىشتىن ۋاز كەچمىگەنىدى. جاڭزىنى باشقۇرۇشنى شۇ مەمەت ئاۋاق تېپىشمىقى تېپىلمىغۇچە ۋاقىتلىق تۇرسۇن دۇرمۇشقا تاپشۇرغان ۋە ئۆزى شەھەردىكى ئۆيگە كەتكەنىدى. مەيلى خىيالىي بىر نەرسە بولسۇن، مەيلى باشقا بىر نەرسە بولسۇن، ئىشقىلىپ، جېنىغا خەۋپ يەتكۈزىدىغان بىر بالا ـ قازا بار ئىدى. بۇ بالا ـ قازا بېشىنىڭ ئۈستىدە ئايلىنىپ يۈرەتتى. ئەلى ساپا باي سۇنى توختىتىپ قويۇشنى ئويلاپ، دېھقانلارغا قارشى ھازىرغىچە قوللىنىپ كەلگەن ئەڭ ياخشى قورقۇتۇش ئۇسۇلىنى تاپقانىدى. شۇ سەۋەبتىن ئىنتايىن خۇشال ئىدى. بولۇپمۇ ئالتىنچى ئاي تومۇزدا چىداپ باقسۇن قېنى ! دەيتتى.

دېھقانلار بىرىنچى، ئىككىنچى، ئۈچىنچى كۈنلىرى

كۆلچەكلەردىكى سۇنى ئىچىشتى. بىر ھەپتىدىن كېيىن كۆلچەكلەرمۇ قۇرۇپ قالدى. ئورەكلەرنى قېزىشتى. ئورەك باشلىرىدا ئەتىگەندىن كەچكىچە، كەچقۇرۇندىن ئەتىگەنگىچە تىزىلىپ تۇرۇشتى. ئۇزاق ئۆتمەي ئورەكلەردىنمۇ سۇ چىقمايدىغان بولدى. ئوتلاقلاردا، يارلاردا ئاچقان چوڭقۇرلۇقلاردىنمۇ سۇ چىقمىدى.

دېھقانلار قودۇقلارنى كولاشتى. يېزىلاردىكى يەرلەرنىڭ بىر غۇلاچ چوڭقۇرلۇقىدىن شېغىللىق قۇملا چىقاتتى، قانچىلىك قۇدۇق قازغان بولسا ھەممىسى بىرنەچچە چېلەك سۇ ئالماستىنلا گۈمۈرۈلۈپ چۈشەتتى. قۇدۇق كولاپ دېھقانلارنىڭ ئالمىقانلىرى قاناپ، جاراھەتلەندى. ۋايۋاي يېزىسىدا بىر كۈننىڭ ئىچىدىلا سەككىز بالا ئۆلۈپ كەتتى.

دېھقانلارنىڭ ئۈستىگە توختىماستىن كۆيدۈرگۈچى سېرىق توپا ياغاتتى. ئادەملەر، يەر ـ زېمىن توپا تەرەت ئىدى.

بىر يۈتۈم سۇ ئۈچۈن تۆۋەنكى چىيەنلى يېزىسىدا بىرى ئەڭ يېقىن دوستىنى ئېتىپ ئۆلتۈرۈۋەتتى.

مەمەت تاڭ سەھەردە ئويغاندى، سۇنىڭ ئىز ـ دېرىكىگە چۈشتى. سائەتلەپ يۇقىرىغا ـــ شەھەرنىڭ چېتىگە باراتتى، يەنە ئارقىغا قايتاتتى. ئېرىق ـ ئۆستەڭلەر كۈنلەرنىڭ ئۆتۈشى بىلەن بارغانسېرى قاتتىق يېرىلاتتى. يېرىقلار چوڭىياتتى، بەزى يەرلەر كۈل رەڭ ئىسسىق توپىغا ئايلانغانىدى. يۈزىنى لەش باسقان، سېسىپ كەتكەن كۆلچەكلەر، يېرىلغان يەرلەر بىلىقلار ۋە پاقىلارنىڭ ئۆلۈكلىرى بىلەن تولغانىدى ...

لەش باسقان، پاسكىنا، بىلىق ئۆلۈكلىرى بىلەن سېسىپ كەتكەن بىر كۆلچەكتە ئۈمىدسىزلىك ئىچىدىكى بىر تاشپاقا ئۆلمەسلىك ئۈچۈن تىرىشاتتى، بېشىنى لاي سۈدىن چىقىرىپ ئەتراپىغا قارايتتى. ئۈمىدسىز بېشىدا لايلار قۇرۇپ قالاتتى.

مەمەت بۇ ئۆلۈك سۇغا سۆيگەن ئادىمىنىڭ ئۆلۈكىگە قارىغاندەك ئېچىنىپ قارايتتى. خاراب بولغان، سېسىپ كەتكەن،

ئۆلگەن، مىليونلاپ يېرىق بىلەن پارچە - پارچە بۆلۈنگەن بىر يەر تۇراتتى. مەمەت ھەر كۈنى بۇ يەردە ماتەم تۇتۇۋاتقان بىر ھازىدارەك ئايلىنىپ يۈرەتتى. دېھقانلارنىڭ ئەھۋالىنى خىيالىغا كەلتۈرۈشنى خالىمايتتى. ئۇلارنى مېڭىسىدىن چىقىرىپ تاشلاشقا تىرىشاتتى. پەقەت ئاھ ئۇرۇپ، ھەسرەت چېكىپ:

— بۇ ئادەملەرنىڭ بېشىغا بالا بولدۇم، بالا ! — دەيتتى.

تۆۋەنكى چىيەنلى، كۆمبەت، ئامبەرى، ناركى يېزىلىرىنىڭ دېھقانلىرى بىر يەرگە توپلىناتتى، چارە تېپىشقا تىرىشاتتى، لېكىن زادىلا ئامال تاپالمايتتى.

ئەگەر ئەلى ساپا باي مەمەتتىن قورقۇپ شەھەرگە كىرىپ كەتمىگەن بولسىدى، بەلكى ۋايۇاي دېھقانلىرى بىر كۈنى چۈشتىكى ئاپتاپتا، سۈسىزلىق جېنىغا پاتقاندا، قەلبىدىكى قورقۇش ئەۋجىگە چىققاندا ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ يېزىنى بىكار قىلغانمۇ بولاتتى. باشقا يېزىلاردىن، مەيلى دەھپاكلىدىن، مەيلى نارلى قىشلاقتىن بولسىمۇ بىرەر كىشى چىقىپ:

« بۇرادەرلەر، مۇشۇ يېزىنى تاشلاپ كېتىڭلار، بىزمۇ بۇ سۈسىزلىق ئاپىتىدىن قۇتۇلايلى، سىلەرمۇ قۇتۇلۇڭلار. بىزمۇ قۇتۇلايلى، قاراڭلار، باللىرىمىز ۋاباغا يولۇققاندەك قىرىلىپ كېتىۋاتىدۇ» دېمىدى.

ھەربىر يېزىدىن بىردىن ۋەكىل سايلاپ بىرنەچچە قېتىم ھاكىمنىڭ ئالدىغا بېرىشتى، ئەھۋالنى، ۋەزىيەتنى، باللىرىنىڭ ئۆلۈپ كېتىۋاتقانلىقلىرىنى سۆزلەشتى.

ھاكىم ھەر قېتىمدا بىر خىل ياسىما ئېچىنىشلىق قىياپەتتە زور خۇشاللىق بىلەن قوللىرىنى ئۇۋۇلاپ:

— قاتتىق قايغۇردۇم، ئېچىندىم، سەۋر قىلىڭلار، سىلەر ئامان بولىسىڭلار ... ئىنتايىن قايغۇردۇم، ئەمما ئىلاجىمىز قانچە ! پۇشمان ئوغلى مۇستاپا باي شال تېرىپتۇ، بۇ دۆلەت بايلىقى، ئۇنى قۇرۇتۇپ قويۇشقا بولمايدۇ ... — دېدى.

— خوش، بىز قانداق قىلىمىز؟

— ئىنتايىن قايغۇردۇم، بەك ئېچىندىم، بىر ئىلاجىنى قىلىڭلار، ئەپەندىلەر، بىر چارە تېپىڭلار. بولمىسا سىلەرگە سۇ توشۇپ بېرىشىمنى خالامسىلەر، مەن ھاكىمىمۇ ياكى سۇ توشۇغۇچى؟ — دەپ قاتتىق ۋارقىرىدى ھاكىم.

— قەستەن قىلدى، بىزنى ھەيدىۋېتىپ، يەرلىرىمىزنى ئىگىلىۋېلىش مەقسىتىدە ئەلى ساپا قەستەن قىلدى ! سۇ ئېقىۋاتقان يەردە شاللىق يوققۇ ... ئۇ تەرەپتىكى باشقا يېزىلارنى سۇ بېسىپ كەتتى. پاتقاق ئىچىدە قالدى ... — دېدى بىرى.

— چاتىقىم يوق، — دېدى ھاكىم، — ئەپەندىلەر، بولۇپمۇ ئەلى ساپا بايىنىڭ ئىشلىرىغا ئارىلاشمايمەن، مەن ئۇنىڭ كەھياسىمىدىم ياكى مەن بىر سوتچىمىدىم؟ ! مېڭىڭلار، بېرىپ ئەلى ساپا باي بىلەن كېلىشىڭلار، ئاندىن كېيىن كېلىڭلار. ئەلى ساپا باي بىلەن كېلىشمەي تۇرۇپ نېمىدەپ ئالدىمغا كەلدىڭلار؟ ئەلى ساپا بايىنىڭ ئالدىغا، ئۆيىگە بېرىڭلار، يا سىلەر پاتقاق ئىچىدە قالغان دېھقانلارنىڭ ئادۇوكاتىمۇ؟ ئۇلارنىڭ ئەرزلىرى بولسا بىزگە كېلىپ ئېيتسۇن. يەنە قانچىلىك قالدى، ئاۋغۇست، سېنتەبىرگە... چىداپ تۇرۇڭلار، چىداش بەدەننى چېنىقتۇرىدۇ. سۇنى ئاز ئىچىش سالامەتلىككە تېخىمۇ پايدىلىق. سۇسىز قالغانلىقىڭلارغا ئېچىندىم، ئىنتايىن قايغۇردۇم. سىلەرنىڭ يۇرتۇڭلار ئىنتايىن ئىسسىق، قاتتىق ئىسسىق، ئادەم بىردەمنىڭ ئىچىدە تەرگە پاتىدۇ، سۆڭەكلىرىمۇ تەر بولۇپ ئاقىدۇ. كارامەت ئىسسىق، ئاجايىپ ئىسسىق !

ئەنقەرەگە، ئاداناغا تېلېگراممىلارنى ئەۋەتىشتى. ھېچقانداق جاۋاب كەلمىدى، بىرەر شەپىنىمۇ ئاڭلاشمىدى.

مەمەت بىلەن خەلىلمۇ بەزىدە سۇسىز قالاتتى. خەلىل بىر ئامال قىلىپ پاتقاقلىقتىكى چوڭقۇردىن سوغۇق سۇلارنى تېپىپ كېلەتتى، بۇ سۇ ھەم سوغۇق، ھەم پاكىز ئىدى ...

سەيران پۇرسەت تاپسىلا مەمەتنىڭ قېشىغا كېلەتتى، كېچىلىرى ساۋرۇن دەرياسىنىڭ قۇرۇپ قالغان دالالىرىدا يەنە

هېلىقىدەك مۇھەببەتلىك قىزغىن سۆيۈشۈشلەرنى داۋام قىلدۇراتتى.

دېھقانلار ئاز - تولا بولسىمۇ مەمەتتىن رەنجىپ قېلىشتى. قورققانلار، ئۈمىدسىزلىككە چۈشكەنلەر سۆزلىرىنىڭ ئارىسىغا خالىمىسىمۇ مەمەتنى ئەيىبلەيدىغان سۆزلەرنى قىستۇرۇپ قويۇشاتتى. بۇ سۆزلەر سەيرانىڭ يۈرىكىنى پارە - پارە قىلاتتى. مەمەتكە توپا قوندۇرۇشنى خالمايتتى. يېزىدىكى بۇ ئەھۋالنى مەمەتكە سەزدۈرۈپ قويماسلىق ئۈچۈن قولىدىن كېلىشىچە ھەرىكەت قىلاتتى. ئوسمان چوڭ بۇ گەپ ئارىسىدىكى ئاز - تولا تەنە سۆزلەرگە قارشى غەزەپلىنەتتى، جەھلى قاتاتتى، شۇنداق سۆزنى قىلغانلارنى ئانىسىدىن تۇغۇلغىنىغا پۇشايمان قىلدۇرۇۋېتەتتى. شۇنداق بولسىمۇ كىشىلەر ئاغزى تىكىپ قويىدىغان خالتا بولمىغاچقا، توسۇپ قالالمايتتى:

— مەمەت ئاۋاق چۇقۇر ئوۋاغا كېلىپ نېمە ئىش بولدى؟

— ئەلى ساپا بىزنى يەپ تۈگەتتى.

— ئۇنىڭ ئىسمىنى ئاڭلاپلا يېزىمىزغا قايتىپ كەلدۇق.

— ئىسمى قۇرۇپ كەتسۇن.

— ئۇنىڭدىن بىز ئۈمىد كۈتكەنىدۇق.

— ئۈمىدلەر قۇرۇپ كەتسۇن.

— ئېتىمىزدىن ئايرىلدۇق.

— مېلىمىزدىن ئايرىلدۇق.

— نومۇسلىرىمىزدىن ئايرىلدۇق.

— جېنىمىزدىن ئايرىلدۇق.

— ئۇنىڭ ئىسمىنى ئاڭلاش بىلەنلا يېزىنى تاشلاپ كېتەلمىدۇق.

— ئىسمى قۇرۇپ كەتسۇن.

يېزىدا سۆزلىگەن ئاغرىق - سىزلاق كۆپەيگەنسېرى ئوسمان چوڭ ۋە مەمەت ئاۋاقنا گۇناھ ئارتىلىۋېرەتتى:

— ئۇلارنىڭ كاساپىتىدىن پەرھات مولىلام، خۇدانىڭ شۇ

بەندىسىمۇ تۇرمىلەردە چىرىمەكتە ...

— ئۇلارغا ئەگەشمىگەن بولسىدى.

— بىچارىنى دارغا ئاسىدۇ.

بولۇۋاتقان بۇ گەپ - سۆزلەرنىڭ مەمەتنىڭ قۇلىقىغا يەتمەسلىكى، بۇ ئېغىر ۋەزىيەتنى مەمەتنىڭ سەزمەسلىكى لازىم ئىدى. بۇ ئىشلار سەيرانغا ئېغىر كېلەتتى. شۇنداق بولسىمۇ مەمەت بۇ نەرسىلەرنى سەزگەندەك قىلاتتى، بىر نەرسىلەرنى پىلانلايتتى، چېچىلاتتى، غەزەپلىنەتتى، ئۇنىڭ بۇ ھالىتى توختىماستىن سەيرانىڭ ئاغزىنى كوچىلاشلىرىدىن بىلىنىپ تۇراتتى.

ئۇنىڭ بۇ خىل خاتىرجەمسىزلىكلىرىگە ئۆتكەن بىر كۈنى قەمەر ئاننىڭ ئاغزىدىن چىقىپ كەتكەن بىر سۆز سەۋەب بولسا كېرەك.

قەمەر ئانا شۇنداق دېگەنىدى:

— ۋاي ئوغلۇم مەمەت، بۇ يەردە يېتىۋەردىڭ، ئىچىڭمۇ پۈشمىدى ! سېنىڭ سۈيۈڭ، مۇزدەك سۈيۈڭ بارغۇ ! بىز يېزىدا كۆيۈپ پىشىۋاتىمىز، بىر تامچە سۇ ئۈچۈن جېنىمىزنى بېرىۋاتىمىز.

قەمەر ئانا ئەسلىدە بۇ سۆزلەرنى يامان نىيەتتە دېمىگەن بولغىيدى. بىراق، بۇ سۆزلەر ئادەتتىكى سۆزگە ئوخشىمايتتى. سۆزنىڭ تېگىدە خاپىچىلىق بار ئىدى. قەمەر ئاننىڭ سۆزلىرى مەمەتنىڭ يۈرىكىگە ئوق بولۇپ قادالدى.

قەمەر ئانىمۇ بۇ سۆزلەرنى قىلغىنىغا مىڭبىر پۇشايمان قىلغانىدى. ئەمما، ئوق يادىن چىقىپ كەتكەنىدى.

شۇ كۈندىن بېرى قەمەر ئانا قوغۇنلۇققا كەلمەس بولدى.

«ئادەملەرنىڭ بېشىغا بالا بولدۇق، ئۇلارنى سۈسىز قويدۇق، ۋاي ئاللا ! ئاچ قويدۇق، ۋەيران قىلدۇق، يا ئاللا، نومۇسلىرىنى ئاياغ ئاستى قىلدۇردۇق، ئۈمىدلىرىنى كەستۇق، يۈرەكلىرىدىكى ئىشەنچلىرىنى يوقاتتۇق، ئاھ، خۇدا !»

53

ئىدرىس بەگ خوددى ئوڭچى بۆرىدەك كېچىلىرى چوقۇر ئوڭادا ئايلىنىپ يۈرەتتى، ئۇنىڭغا قارشى قانچىلىك ژاندارما كەلگەن بىلەنمۇ ھەممىنى يوق قىلىۋېتەتتى. مۇنداق ھەممە ئىشتا پىشقان بىر ئادەم چوقۇر ئوڭادا كەم تېپىلاتتى. ئۇنىڭ باتۇرلۇقىنى، ھەممە نەرسىنى كۆزىتىپ تۇرۇشىنى، ئۆلۈمگە پەرۋا قىلماسلىقىنى ياخشى بىلىدىغان ژاندارمىلارمۇ ئۇنىڭغا يېقىن كېلەلمەيتتى. ئىدرىس بەگنىڭ بۇ تەرەپتە ئىكەنلىكىنى بىلسە، ئۇ تەرەپكە كېتىشەتتى ۋە شۇ تەرەپلەرنى ئىزدەپ يۈرۈشەتتى. ئۇنىڭدىن باشقا، ئۇنىڭ بېشىغا كەلگەن ئىشلارنى ھەممە ئادەم بىلەتتى. شۇ سەۋەبتىن ھەممە ئادەم ئۇنى ھۆرمەت قىلىشاتتى.

ئىدرىس بەگ ئاسماندا ئۇچۇۋاتقان قۇشلاردىنمۇ مەدەت كۈتەتتى. چوقۇر ئوڭادا ئۇ بارمىغان ئاغا، باي، مەرتىۋىلىك كىشى قالمىغانىدى. ھەتتا ئانتەپتىكى چارۋا ئىگىسى خورشىت كۈرد بايىنىڭ ئالدىغىمۇ بارغانىدى. خورشىت باي: تونۇيمەن، ئۇ ئارىپ سايىمنى ياخشى بىلىمەن، ئۇنىڭ بىلەن بىللە ئورۇشقا قاتناشقانىدۇق. بىراق، ئۇ ھازىر ھەددىدىن ئېشىپ كەتتى، ئۇ ساراڭ بولغان ئوخشايدۇ، ئۇنىڭغا گەپ ئوقتۇرۇش تەس، ئۇنىڭغا سېنىڭ ھازىر دېگەنلىرىڭنى چۈشەندۈرگىلى بولمايدۇ، دېگەن ۋە شۇنداق بولسىمۇ يەنە ئېتىغا مىنىپ ئانتەپتىن ئارىپ سايىم بەگنىڭ يېنىغا كەلگەن ۋە ئىدرىس بەگ بىلەن ئەپلىشىپ قېلىشنى تەۋسىيە قىلغانىدى.

ئارىپ سايىم بەگ ئۇنىڭغىمۇ باشقىلارغا بەرگەن جاۋابىنى بېرىپ، قوروق قايتۇرغانىدى.

قىشتا چوقۇر ئوڭانى قىشلاق قىلىدىغان، يازدا توروس تاغلىرىنى يايلاق قىلىدىغان، ئوچ جىلغىنى ئىگىلەپ تۇرىدىغان

تۇركمەن بېيى، ھۆرمەتلىك ئەلى ئاغىنىمۇ ئوچ قېتىم ئارىپ سايىم بەگنىڭ ئالدىغا ئەۋەتتى. غورۇرلۇق ئەلى ئاغا ھەر قېتىم بارغىنىدا ھېچ نەرسە ھەل قىلالماستىن قايتقان بولسىمۇ، ئىدرىس بەگكە يوز كېلەلمەستىن ئوچ قېتىم بارغانىدى.

ئاخىر كوزاندىكى بىلىملىك كورد ئوغلىنى ئەۋەتتى. ئۇ ئوسمانلى ۋە قايخانلى نەسلىدىن ئىدى، ئومۇ قورۇق قايتتى.

چوڭ ساراي ئىچىدە يالغوز ئۆزى ياشاۋاتقان كەمبەغەل، يىراق ئېسىلزادىلەر ئەۋلادىدىن بولغان پاياسلى ئوغلىنىمۇ ئەۋەتتى. ئومۇ قورۇق قايتىپ كەلدى.

ئادانادىكى رامىزان ئوغلى، ئاتچىلارنىڭ باشلىقى ياغمۇر، قارا مۇپتى ئوغلى تەۋپىق ئاغا، چوكاكلىق شاپ·بورۇت ئەخمەت ئەپەندى، ئوغۇللىرى كۆپ، مېڭىسى ئۆتكۇر، بوينى قىڭغىر پولات مۇستاپامۇ ئارىپ سايىم بەگنىڭ ئالدىغا بېرىشتى. بۇلارنىڭ ھەممىسى ئىدرىس بەگنىڭ سۆزىنى يەردە قويۇشمايتتى، بىكار قايتىپ كېلىشلىرىنى بىلىپ تۇرسىمۇ بېرىشقانىدى.

ئارىپ سايىم بەگ ئەپلەشتۇرگۈچى، ھەممە ئەلچىگە ئوخشاشلا جاۋاب بېرەتتى:

— دېمەك، ئاخىرى ياماں بولىدىكەن ـ دە، تېخى ئۇنىڭ ئاخىرىنى كۆرۈپ باقايلى، — دېگەن گەپتىن باشقىنى قىلمايتتى.

ئارىپ سايىم بەگ ئىدرىس بەگكە ئىنتايىن ئېچىناتتى ۋە ئۇنى ئويلىسا يۈرىكى ئېچىشاتتى. بىراق، قانداق قىلسۇن ! ئۇ ئادەم بۇ چاغدا نەسلى تۇگەپ كەتكەن ساپ، مەرد، باتۇر ئادەملەرنىڭ بىرى ئىدى. مۇنداق بىر دۇشمەننىڭ بولۇشى بىر ئادەم ئوچۇن شۇنچىلىك بىر شەرەپ ئىدى. ئارىپ سايىم بەگ ئىدرىس بەگدەك دۇشمەننىڭ بولۇشى بىلەن ھەقىقەتەن مەغرۇرلىناتتى.

— ئىسىت، ۋاي ئىسىت، شۇنچىلىك ئېچىنىدىغان بىر ئىش ! بۇ دۇنيادا يالغوز شۇنىڭ بىلەنلا دوست بولۇش لازىم ئىدى.

ئىدرىس بەگ يالۋۇرمىغان ئادەمى قالماستىن ئۇمىدىنى ئۈزگەندىن كېيىن بىر كۈنى ئاخشىمى ئوسمان چوڭنىڭ ئۆيىگە كەلدى. ئېتىدىن چۈشمەي تۇرۇپ توۋلىدى:

— ئوسمان ئاغا ! ھەي ئوسمان ئاغا !

ئوسمان ئاغا ئۈنىڭ چىركەس شېۋىسىدىنلا تونۇۋالغانىدى. تاشقىرىغا چىقتى، نېمە ئۈچۈن كەلگەنلىكىنىمۇ پەملىدى.

— قېنى ماڭايلى، — دېدى ـ دە، ئىدرىس بەگنىڭ ئېتىنى پىشايۋاننىڭ پەلەمپىيى تەرەپكە تارتتى، تارتمىغا چىقىپ ئۈنىڭ ئارقىسىغا مىنگەشتى، — ھەيدە !

قوغۇنلۇقىغا يېتىپ بېرىشقان چاغدا مەمەت تېخى ئۇخلىمىغانىدى. ئۇلار ئاتتىن چۈشتى. قاراڭغۇدا ئىدرىس بەگ مەمەت بىلەن قۇچاقلاشتى.

— تېزدىن ئوت يېقىڭلار، بىر ـ بىرىمىزنىڭ چىرايىنى كۆرەيلى.

شۇ زامان قۇرۇق چاۋارلارنى تېرىپ كېلىشتى، ئوت ياقتى، ئۇلار ئەتراپىدا ئولتۇرۇشتى.

ئىدرىس بەگ گېپىنى باشلىدى. مەمەتكە قارىمىغانىدەك قىلاتتى، بىراق كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا قاراپ قويياتتى. مەمەتمۇ بۇ مىس رەڭلىك يېقىملىق ئادەمنىڭ ھەربىر ھەرىكىتىنى كۆزىتىپ تۇراتتى. ئۇ، ئادەمگە بىر خىل ئىشەنچ بېغىشلايتتى. ئىدرىس بەگمۇ مەمەتنى خۇددى ئۆزى ئاڭلىغانىدەك ھېس قىلدى. ئەمما، سەل ساددا، بالا چىراي بولۇپ، قول ـ پۇتلىرى شوخ بالىلارنىڭ پۇت ـ قولىغا ئوخشايتتى، سەل بۇرۇنلا نۇرنى — ئويۇنچۇقنى يوقتىپ قويۇپ بۇ يەرگە يۈگۈرۈپ كەلگەن بالىنىڭ قوللىرىغا ئوخشايتتى ... مەمەتنىڭ بۇ تۇرقى ـ ھالىتى ئىدرىس بەگنى ھەيران قالدۇرمىدى.

— ئۇكام مەمەت، سەن بىلەن ھەمكارلىق تۈزمەكچىمەن. ساڭا بۇ تەكلىپنى بېرىش ئۈچۈن كەلدىم. قول ئاستىدا بولىمەن. چۈنكى، سەن ئاجايىپ داڭلىق، ئىنتايىن باتۇر، ساپ، ئېسىل

سۈپەت ئادەمسەن، قوماندانلىقىڭ ئاستىدا دۈشمەنلەر بىلەن سوقۇشۇش مەن ئۈچۈن بىر شەرەپ !

ئۇزاق سۆزلەشتى، مەمەت ھېچقاچان ئاڭلاپ باقمىغان سۆزلەر بولۇندى، مەمەتنى ماختىدى، ئۇنىڭغا ئامراق بولۇپ قالدى.

مەمەت جىم ئولتۇراتتى، جاۋاب بەرمەيتتى. يېرىم كېچە بولغاندا ئۇنىڭ داۋاملىق يالۋۇرۇشلىرىغا چىداپ تۇرالمىدى. ئاخىر، ئابدى كەتتى، ھەمزە كەلدى دېگەن مەسلىنى ئۈزۈندىن ـ ئۈزۈنغا، يېپىدىن ـ يېڭىسىگىچە چۈشەندۈردى ۋە سۆزىنى شۇنداق ئاخىرلاشتۇردى:

— خەدىچەنىڭ قېنى، ئانامنىڭ ئۆلۈمى، مانا بۇ ئىككىسى تاغلارغا چىقىپ تاپقان پايدام بولدى. ئابدى كەتتى، ھەمزە كەلدى !

— ھەمزەنمۇ ئۆلتۈرگىن، — دېدى ئىدرىس بەگ.

مەمەت ئىدرىس بەگنىڭ ساددىلىقىغا كۈلۈمسىرەپ قويدى:

— يەنە بىر ھەمزە كېلىدۇ، جاھاندا ھەمزە ناھايىتى كۆپ، ھەمزىلەرنىڭ يىلتىزىنى قۇرۇتۇپ تۈگەتكىلى بولمايدۇ.

— ئۇنى بىلمەيمەن، — دېدى ئىدرىس بەگ، — مەن ئالدى بىلەن ھازىرقى ھەمزەنى ۋاقتى كەلگەندە ئويلايمەن.

ئوسمان چوك، خەلىل ۋە باشقا چېركەسلەر گەپكە ئارىلاشماستىن، ئۇلارنىڭ سۆزلىرىنى تىڭشايتتى، مەمەتنى ھەقلىق دەپ ھېسابلىشاتتى. بىرىنى ئۆلتۈرۈۋەتسەڭ، ئورنىغا مىڭى چىقاتتى. ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى توپلاپ ئۆلتۈرسەڭمۇ، ئۇلارنىڭ ئورنىغا يەنە بىر توپى كېلەتتى.

مەمەت سۆزىنى شۇنداق دەپ تۈگەتتى:

— قول ـ پۇتۇمنى چۈشەپ تۇرىدىغان نەرسە مۇشۇ، تەتۇر قىينايدىغانمۇ مۇشۇ ئىش. كۆچۈمنىڭ يەتمەيۋاتقانلىقى كېرەككە كەلمەيۋاتقانلىقىدا ئەمەس، ئاقۇۋەتنىڭ تېخىمۇ يامان بولۇشىدا، ئىشلارنىڭ بۇرۇنقىدىنمۇ بەتتەر بولۇپ كېتىشىدە. مېنى ئىچىمدىن يەپ تۈگەشتۈرۈۋاتقان، ئۇيقۇمنى ھارام قىلىۋاتقان

مەسلە مۇشۇ. مەن چاپىقىنى ئالمەن دەپ كۆزىنى قارىغۇ قىلىپ قويدۇم. قاناداق دېمەمسىلەر، شۇنچە چوڭ بىر يېزىنى ئوتقا تىقتىم. مېنىڭ كاساپىتىمدىن پۈتكۈل يېزا خەلقى زۇلۇم چېكىۋاتىدۇ، ئاچلىقتىن ئىششىپ ئۆلۈۋاتىدۇ. ھەي، مېنىڭ كاساپىتىمدىن ... مېنىڭ كاساپىتىمدىن گۇلدەك قىزلىرىنىڭ نومۇسلىرى بۇلغاندى. ئەمدى بىلدىڭلارمۇ؟ مېنىڭ پۈت ـ قولۇمنى چۈشەپ تۇرغان نەرسە مانا شۇ !

ئىدرىس بەگ مەمەتنىڭ دەردىنى زادىلا چۈشەنمىگەنىدى.

ـــ مەن كەتتىم، ـــ دەپ ئورنىدىن تۇردى، ـــ ئىككى كۈندىن كېيىن كېلىمەن. ئەگەر مۇھىم ئىشىمنى تۈگىتىپ كېلىمەن. ھازىر ۋاقىت قىس، مەن كەلگەندىن كېيىن تاغقا چىقىمىز، شۇ يەردە بۇ دېگەنلىرىڭنى چۈشەندۈرەرسەن، ئۇ چاغدا مەنمۇ چۈشىنىپ قالارمەن ۋە جاراھەتچىگە مەلھەم بولارمەن.

مەمەت جاۋاب بەرمىدى. ئىدرىس بەگ ئېتىغا مىندى.

ـــ خەير ـ خوش، خۇداغا ئامانەت ! ئىككى كۈندىن كېيىن ...

ـــ خەير ـ خوش ... ـــ دېدى ۋە ئارقىسىدىن غەمكىن قاراپ قالدى مەمەت.

ئوسمان چوڭ مەمەتنىڭ چىرايىغا زادى قارىمايتتى، ئۇنى شۇڭقارىم دەپمۇ چاقىرمايتتى. كۆزلىرىدە چوڭقۇر بىر ئەلەم ۋە خاپىچىلىق بار ئىدى. چىرايىنى ماتەم تۇيغۇسى قاپلىغانىدى. قورۇقلار تېخىمۇ كۆپەيگەن، يۈزى ئۇست ـ ئۇستىگە قالايمىقان توقۇلغان ئۆمۈچۈك تورىغا ئوخشاپ كەتكەنىدى.

تاڭ سەھەردە قوغۇنلۇقتىن ئايرىلىش ئالدىدا ئوسمان چوڭ:

ـــ ئوغلۇم مەمەت ! بۇ ئەلى ساپا بىزنى تۈگەشتۇرۇۋەتتى، يىقىتتى، ئۇنىڭغا قارشى قولىمىزدىن ھېچ ئىش كەلمىدى، ـــ دېدى، ئارقىسىغا قارىماستىن مېڭىپ كەتتى.

ئۇ چىرىپ پورلىشىپ ئۆرۈلۈپ كەتكەن قوۋزاق تاشلىغان قاقشال دەرەخكە ئوخشاپ قالغانىدى. پۈتۈن ئىسسىقتا ئەلەم ـ ھەسرەت ئىچىدە دەلدۇگۇنۇپ كېتىۋاتاتتى.

مەمەتنىڭ گېلىغا بىرنەرسە تۇرۇپ قالدى. قاراپلا قالدى.

ئىدرىس بەگ ئەتىسى ئەتىگەندە تېخى كۈن چىقماستىن تۇرۇپ ئارىپ سايىم بەگنىڭ سارىيىغا باردى. سارايىنىڭ قوراللىق كۆزەتچىلىرى ئۇنى كۆرۈشتى. توختا، دېيىشمىدى. ئىدرىس بەگ ئېتىنى ھەيدەپ، ھويلىنىڭ ئوتتۇرىسىدا ـــ مېھمانخانىغا يېگىرمە قەدەم قالغاندا توختىدى.

ـــ ئارىپ سايىم بەگ ! ھوي ئارىپ سايىم بەگ ! ـــ دەپ ۋارقىرىدى، ـــ مەن ئىدرىس، مەن ئىدرىس، مانا ئالدىڭغا كەلدىم !

ئارىپ سايىم بەگ چاچراپ ئورنىدىن تۇردى، پەنجىرە ئالدىغا كەلدى، پەردىنى ئېچىپ تاشقىرىغا قارىدى. ئىدرىس بەگ ئارقىسىدىكى ئوچ ئادىمى بىلەن ئاتلىرىنىڭ ئوستىدە تىك ئولتۇراتتى. ئۇ، سارغۇچ چىرايى، كۇمۇشتىن بېزەلگەن ساۋۇتى، قارا قالپىقىنىڭ ئاستىدىن چىقىپ تۇرغان ئالتۇندەك سېرىق چاچلىرى، يىرتقۇچ قۇشنىڭ كۆزلىرىدەك نۇرلۇق كۆكۆچ كۆزلىرى بىلەن مەغرۇر، باتۇرلۇق ھەيكىلدەك كۆرۈنەتتى.

ـــ ئارىپ سايىم بەگ، مەن ئىدرىس ! مانا كەلدىم !

ئارىپ سايىم بەگ پەنجىرىنى ئاچتى.

ـــ قېنى مەرھەمەت، ئىچكىرىگە كىرىڭ، ـــ دېدى ئۇ ئەگىلىپ، ئەگىز قىزغىن دوستانە ئاۋازدا، ـــ يۇقىرى چىقىڭ، ھازىر كىيىنىپ ئالدىڭىزغا چىقىمەن.

ـــ مەن يۇقىرىغا چىقمايمەن، ئارىپ سايىم بەگ، سىز تۆۋەنگە چۈشۈڭ، تاپانچىڭىزنى ئېلىپ چۈشۈڭ. سىز بىر ئەسكەر، سىز بىلەن ئېلىشىشقا، كۈچىمىزنى سىناپ كۆرۈشكە كەلدىم، تاپانچىڭىزنى ئېلىپ پەسكە چۈشۈڭ ! ...

ئارىپ سايىم بەگ پەنجىرىنى ئەتتى، ئىچكىرىگە ئۆزىنى ئالدى.

ئىدرىس بەگ تۇرغان يېرىدە، ئاتنىڭ ئوستىدە تاقەتسىزلىك بىلەن تۇراتتى، كۆزلىرى مېھمانخانىنىڭ ئىشىكىدە، چىقىپ

كېلىدىغان ئارىپ سايىم بەگنى ساقلايتتى، ساقلىدى، تاقەتسىزلەندى.

كۈننىڭ دەسلەپكى نۇرلىرى تۇزلەڭلىكنى قاپلاپ كەلدى. كۈن تېرەك بويى ئۆرلىدى. ئىدرىس بەگ يەنە ساقلاپ تۇراتتى. ئاخىر چىدىيالمىدى.

— ئارىپ سايىم بەگ ! هوي ئارىپ سايىم ! ...

گېپىي تېخى تۈگىمەي تۇرۇپ ئارقىدىن ئېتىلغان بىر پاي ئوق مۇرىسىدىن كىردى، گېلىدىن تېشىپ چىقتى، ئىدرىس بەگ ئېتىنىڭ ئۈستىدىن جانسىز سىيرىلىپ يەرگە يىقىلدى، قالپىقى بىر چەتكە، بېشىنىڭ نېرىسىغا چۈشتى. سېرىق چاچلىرى توپىغا مىلەندى. قېنى مۇرىسىدىن ئېقىپ چاچلىرىنىڭ ئارىسىغا كىردى.

سەپداشلىرى ئاتلىرىدىن چۈشتى، قالپاقلىرىنى باشلىرىدىن ئالدى، قالپاق تۈتقان ئوڭ قوللىرىنى كۆكسىلىرىگە قويۇپ خوجايىنىنىڭ ئالدىدا مەلۇم ۋاقىت سۈكۈتتە تۇردى، ئاخىرقى ۋەزىپىلىرىنى ئورۇنلاشتى. كېيىن جەسەتنى ئاۋايلاپ كۆتۈرۈپ ئاتنىڭ ئۈستىگە ئېلىشتى. ئۇ يەردىن جىمجىت ئايرىلىشتى. ئارىپ سايىم بەگ ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن قاراپ قالدى:

— ئىسىت، ئۇۋال بولدى، — دېدى ئۇ، — ئۇنىڭ بىلەن دوست بولۇش مۇمكىن ئىدى.

ئىدرىس بەگنىڭ ئېتىلغانلىقى ھەقىقىدىكى خەۋەرنى ئەلى توكۇر مەمەتكە يەتكۈزدى. مەمەت ئىدرىس بەگنىڭ ئۆلتۈرۈلگەنلىكىگە قانچىلىك قايغۇرغان بولسا، ئەلى توكۇرنىڭ كەلگەنلىكىگە شۇنچىلىك خۇشال بولدى.

54

بىر كۈنى ئەتىگەن تاڭ ئەمدى يورۇۋاتاتتى. ئاناۋارزا قەلئەسىنىڭ شىمالىدىكى تۇزلەڭدىن بىر توپ ئادەم شەرق

تەرەپكە قاراپ ماڭدى. نېمە ئۈچۈن كېتىۋېتىشقانلىقلىرىنى، نەگە بارىدىغانلىقلىرىنى ھېچكىم بىلمەيتتى. بىر ئازدىن كېيىن ساۋۇرۇنىڭ يۇقىرى قىسمىدىكى يېزىلاردىن، چىيەنلى، نارلى قىشلاق، دەدەپاكلى يېزىلىرىدىن دېھقانلار كېلىپ ئۇلارغا قوشۇلدى. دېھقانلار ئۇۋۇسىدىن چۈۋۈلۈپ چىققان ھەربىلەردەك مىغىلدىشىپ كېلەتتى، بالىچاقا، ئەر - ئايال، ئاغرىق - ساق، ياش - قېرى ھەممىسى كېلىپ بۇ توپقا قېتىلاتتى. ئازاپلى يېزىسىنىڭ ئەتراپىدىكى دېھقانلارمۇ بۇ ئادەملەر دولقۇنىنىڭ سەلدەك دەۋرەپ كېلىۋاتقانلىقلىرىنى ئاڭلىدى، كۆردى ۋە ئۇلارمۇ يېزىلىرىدىن چىقىشتى. مانا ئەمدى دەۋرەپ كېلىۋاتقان ئادەم توپىنىڭ نەگە كېتىۋاتقانلىقى مەلۇم بولدى. شەھەرگە قاراپ ئۆزۈن، قويۇق چاڭ - توپا بۇلۇتى ئۇزۇپ كېتىۋاتاتتى. بۇ ئۆزۈن بۇلۇت بارغانسېرى ئۇزىراپ - كېڭىيىپ باراتتى. خەلىل بىر دەرەخنىڭ بېشىغا چىقىۋېلىپ مىغىلدىغان توپىنى كۆزىتەتتى ۋە بولۇۋاتقان ئىشلارنى تۆۋەندە تۇرغان مەمەتكە دەپ بېرەتتى. بىرئازدىن كېيىن دەرەختىن ئالدىراش پەسكە چۈشتى ۋە مەمەتكە: « مۆكۈنۇۋال، بىر توپ ئادەم بىزنىڭ يېزىدىن بۇ تەرەپكە كېلىۋاتىدۇ» دېدى.

ۋايۇاي دېھقانلىرىمۇ يولغا چىقىشىدى. ئالدىدا ئايالار، ئارقىدا بالىلار، ئەڭ كەينىدە ئەركىشىلەر مېڭىپ قوغۇنلۇققا يېتىپ كېلىشتى، ھەربىر قوغۇنلۇقتىن بىر - ئىككى تاۋۇز، قوغۇننى ئۈزۈپ قولتۇقلىرىغا قىسىشتى. توختىماستىن، گەپ قىلماستىن ئۆتۈپ كېتىشتى، سەل ئالدىدا كېتىۋاتقان ئادەملەر توپىغا قوشۇلۇشتى. خەلىلمۇ ئۇلارغا قوشۇلۇپ كەتكەنىدى.

كۆچىلىكىنىڭ يېرىمى دېگۈدەك ئۈستىبېشى لاي ئىدى. پۇشمان ئوغلى ئېرىق - ئۆستەڭلەردىكى سۇنى تۆۋەنكى تۇزلەڭلىككە قويۇپ بەرگەن بولۇپ، بىرمۇنچە يېزىنى سۇ بېسىپ كەتكەنىدى.

« ھەي پۇشمان ئوغلى، بۇ نېمە قىلغان ئىشىڭ؟» دەپ

سورىغانلارغا، پۇشمان ئوغلى: « قانداق قىلىمەن؟ ! شۇنچە كۆپ سۇنى ئىچىپ تۇگىتىشىم مۇمكىن ئەمەس ـ دە ! چوقۇم بىر يەرگە تۆكۈۋېتىشىم كېرەك» دەپ كۆلۈپ تۇرۇپ جاۋاب بېرەتتى. پۇشمان ئوغلى بەستلىك، كۆلۈپلا تۇرىدىغان ئادەم ئىدى.

ـــ ئاقسۇن، ـــ دەيتتى ئۇ، ـــ شۇ ئاتەش يازدا سۇغا ياخشىلاپ تويۇۋالسۇن بۇ كېلىشتۇرگۇچى دەللاللار ! ئۇلار سۇسىزلارنىڭ ئورنىدا بولغان بولسا قانداق قىلىشاتتى؟ خەلقىمىز تۆۋەندە بىر تامچە سۇ ئۈچۈن جانلىرىنى بېرىۋاتسا، بۇ دەللاللار ئالدىغا كەلگەن نېمەتلەرنى تەپمەكتە. سۇنى قويۇۋېتىمەن ! ئۇستىگە قويۇۋېتىمەن ! شۇ ئىسسىقتا كۆزلىرى سۇغا تويسۇن !

شەھەردە تىنماستىن بازارمۇبازار، دۇكانمۇدۇكان يۈرۈپ سۆزلەيتتى ۋە ئادەملەرنى كۈلدۈرەتتى. ئۇنىڭ سۆزلىرىگە ئەلى ساپا باي، هاكىم، يۇزبېشى پارۇخ قورساقلىرىنى تۇتۇپ تېلىقىپ كۈلۈشەتتى.

ئۇزۇن ۋە كەڭ، بارغانسېرى ئۇزىراپ كېڭىيىۋاتقان، چاڭ ـ توپا بۇلۇتىنىڭ ئىچىدە قالغان كۆپچىلىك شەھەرنىڭ يېنىدىكى مۇنارنىڭ ئالدىغا كېلىپ توختاشتى، بىردەم قالايمىقانچىلىق باشلاندى. ژاراڭ ـ چۇرۇڭ ئاۋازلار شەھەرگە ئاڭلاندى. مۇشۇ يەرگە كېلىپ توختىغۇچە كۆپچىلىكتىن ھېچقانداق سادا چىقمىغاندى.

ساۋرۇن بويىدىكى دېھقانلار، سۇ بېسىپ كەتكەن پاتقاق ئىچىدە قالغان ئازاپلى ئەتراپىدىكى دېھقانلار قول ـ پۇتلىرى، يۈز ـ كۆزلىرى، چاچلىرى، بەدەنلىرى بەجايىكى گۆردىن ئىچىۋالغان توپا تەرەت ئادەملەرگە ئايلانغانىدى.

شەھەرلىكلەر دېھقانلار مۇنار ئالدىغا كېلىپ توختاپ، يەر ـ جاھانىنى زىلزىلىگە كەلتۈرگەندىن كېيىنلا ئىنتايىن كۆپ غەزەپلىك دېھقان توپىنىڭ شەھەر ئىچىگە قاراپ كېلىۋاتقانلىقلىرىنى بىلىشتى. دەسلەپ ھودۇقۇش ئىچىدە بىر ـ بىرىنىڭ چىرايلىرىغا قاراشتى، ئىشىنىشمىدى، جىمجىت

كېتىشتى، كېيىنچە كۈلۈشتى، چاقچاقلاشتى، ئاخىر بېرىپ كۆرۈشتى. مۇنارنىڭ ئاستىدىن كۆرۈلۈپ باقمىغان سانسىز ئادەم توپى ئېتىلىپ چىقىۋاتاتتى. شۇ زامان ژاراڭ ـ چۇرۇڭ قىلىشىپ ئارقىلىرىغا يېنىشتى، دۇكانلىرىنى تاقاشتى، ئۆيلىرىگە كىرىشتى، دەرۋازا ـ ئىشىكلەرنى ئىچىدىن تاقىۋېلىشتى. يۇزبېشى پارۇخ نېمە قىلىشىنى بىلەلمەيتتى. هاكىم ۋە باشقا خىزمەتچىلەر، ئاغىلار، ژاندارمىلار ئىدارىسىگە بېرىپ يوشۇرۇنۇشتى.

ئاخىر يۇزبېشى پارۇخ ژاندارمىلارغا « هازىر بول» بۇيرۇقىنى بەردى.

بۇ بىر ئىسيانمىدۇ؟ ئاغىلارنىڭ ھەممىسى دىر ـ دىر تىترىشەتتى. ھەممىسىنىڭ چىرايلىرى ئۆلۈكنىڭ چىرايىدەك بولۇپ كەتكەنىدى. هاكىم بىر تامنىڭ تۈۋىگە كېلىپ ئولتۇراتتى، تەۋسىنى تارتاتتى، كالپۇكلىرىنى مىدىر ـ مىدىر قىلغان هالدا دۇرۇت ئوقۇيتتى ۋە ئەتراپىغا ھۇرۇيتتى.

دېھقانلار توپى شەھەرنىڭ ئايىغىدىكى ئاق تاشتىن ياسالغان چىرايلىق چوڭ كۆۋرۈكنى كۆرۈش بىلەنلا يۈگۈرۈشكە باشلىدى. توسمىلار كۆۋرۈكنىڭ ئاستىدا ئىدى. پۇشمان ئوغلى ساۋرۇن دەريا سىنىڭ سۈيىنى مۇشۇ يەردىكى توسمىلار بىلەن توسۇپ قويغانىدى. كۆپچىلىك كېلىشتى، كېلىۋاتقانلار يېتىپ كېلىشتى، كۆزلىرىنى توسمىلارنىڭ ئىچىدە يىغىلىپ قالغان سۇلارغا تىكەتتى. ساقلاپ تۇرۇشاتتى.

بىردىنلا ھېچ نەرسە بولمىغانىدەك ئاستا ـ ئاستا سۇغا سەكرەشتى، بىردەمنىڭ ئىچىدە قىيامەت باشلاندى. سۇ ئىچىدە ئادەمدىن باشقا ھېچ نەرسە كۆرۈنمەي قالدى، كۆپچىلىك چەتكە چىققان چاغدا توسمىلارنىڭ ئورنىدا كىچىككىنىمۇ بىر نەرسە، بىرەر تاش، بىرەر ياغاچ، بىرەر شاخمۇ قالمىغانىدى. كۆپچىلىك قاپقارا بۇلۇتتەك بىر ئېچىلىپ، بىر تۇتۇلاتتى.

سۇلار تۆۋەنگە قاراپ ئاقاتتى. سۇلارنىڭ شارقىراشلىرى بىلەن

تەڭ كۆپچىلىك ئارىسىدىن شۇنچىلىك قىيىقاس ـ چۇقانلىق خۇشاللىق سادالىرى ياڭراپ كەتتىكى، شەھەر زىلزىلىگە كەلدى، ھەممە لەرزىگە كەلدى. شارقىراپ تۆۋەنگە ئاققان سۇ بىلەن بىللە دېھقانلار يۈگۈرۈشتى. بىرئازدىن كېيىن ھەممىسى سۇغا ئېگىلىپ، كۆپۈكلىنىپ ئېقىۋاتقان سۇنى ئىچىشكە باشلىدى. ئۇلار سۇغا سەكرىشەتتى. غەلىبىنىڭ مەست قىلغۇچى كۈچى بىلەن تەلۋىلەرچە ھاياجانلىناتتى، كۈلۈشەتتى، تاماشا قىلىشاتتى، شۇنچىلىك ۋاڭ ـ چۇڭ كۆتۈرۈشەتتىكى، ھېچكىم ھېچكىمنىڭ نېمە دەۋاتقانلىقىنى ئاڭلىمايتتى، قۇلاقلىرى پاڭ بولۇپ قالغانىدى.

شارقىراپ ئاققان سۇ بىر خىل تېزلىكتە بىرنەچچە كىلومېتىر تۆۋەنگە ئاقتى ۋە ئېقىشى ئاستىلاپ قالدى. ئۇلۇغ سۇ ئادەمنىڭ پاچىقى كىرىپ كەتكۈدەك مىڭلاپ يېرىقا كىرىپ كېتەتتى. يېرىقلارنى تولدۇرۇپ بولغاندىن كېيىنلا ئاقاتتى. باشقا يېرىقلارغا دۈچ كەلگەندە يەنە توختاپ قالاتتى، ئۇنى تولدۇراتتى. كۆپچىلىك كۆزلىرىنى تىكىپ، ئاقماستىن توختاپ قالغان بۇ لەنتى سۇغا قارايتتى. ئۇلار شۇ كۈنى تاڭ ئاتقۇچە ئۇخلىماستىن سۇ بېشىدا ساقلاپ تۇرۇشتى، سۇ كېچىدىن ئەتىگەنگىچە ئاران دېگەندە مىڭ ـ مىڭ بەش يۈز قەدەمچىلىك يەردە ئاققانىدى.

سۇ كېلەتتى، شارقىراپ كېلەتتى، شارقىراپلا يېرىقلارغا كىرىپ كېتەتتى.

شەھەردىكىلەر ئىشىنىڭ تېگىگە يەتكەندىن كېيىن خۇشاللىق ئىچىدە تاشقىرىغا يۈگۈرۈشۈپ چىقىشتى. ئۇلارمۇ توختىماستىن ئاققان، ئېقىپ كېلىپ يېرىقلارنى توشقۇزغان، ئاقالماستىن تۇرۇپ قالغان سۇ بېشىغا يىغىلىشتى، دېھقانلاردەك كۆزلىرىنى سۇغا تىكىپ ساقلاشتى.

ھاكىم شۇنچىلىك قورقۇپ كەتكەندىكى، بۇ خەۋەرنى ئاڭلاش بىلەن غەزەپلىنىپ:

ـــ ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى سولاش كېرەك، ـــ دەپ

ۋارقىرىدى.

ئەلى ساپا باينىڭ كۆڭلىدىكى ئىشمۇ مۇشۇ ئىدى. ھاكىمنى كۇشكۇرتتى، پەقەت يۇزبېشى پاروخ بۇنىڭغا نارازىلىق بىلدۈردى: ئادەملەر سۈسىز قاپتۇ، كېپلىپ بىر ئادەمنىڭ توسمىسىنى بۇزۇپتۇ، بۇنىڭ جازالىغۇدەك نېمىسى بار، شۇنچىلىك؟

ئەلى ساپا باينىڭ نەزىرىچە بۇ بىر ئىسيان ئىدى. دېھقانلار ئىسيان كۆتۈرۈپ شەھەرگە باستۇرۇپ كىرگەنىدى.

ـــ ئۇلار، ئۇلارنىڭ بۇ ھەرىكىتى جىنايەت ھېسابلانمىسا، ئېغىر جازاغا تارتىلمىسا، ئاخىر ناھايىتى چوڭ ۋەقەلەر تۇغۇلىدۇ. بۇ بىر ئىسياندۇر. بۇ ھەرىكەتكە قاتناشقان ھەممە دېھقان قولغا ئېلىنىشى كېرەك، ـــ دەپ تۇرۇۋالدى ئەلى ساپا باي.

مۇپەتتىش شۇ يەردە جىم تۇراتتى، سۆزگە ئارىلاشمايتتى. ئەلى ساپا باي ئۇنى بىر چەتكە تارتتى، قۇلىقىغا بىرنېمىلەرنى پىچىرلىدى، قولىغا قېلىن بىر كونۋېرتنى تۇتقۇزدى.

ئاز ئۆتكەندىن كېيىن مۇپەتتىش:

ـــ بۇلارنىڭ ھەممىسىنى قولغا ئېلىش ئۇچۇن سوت مەھكىمىسىگە بىرنەرسە يېزىپ بېرىمەن، ئاز ئۆتمەستىنلا قولغا ئېلىش ھۆكۈمى چىقىدۇ، ـــ دېدى. يېنىدىكى سوتچىنى قولتۇقلاپ تاشقىرىغا چىقىشتى.

ئىككىنچى كۈنى نامازدىگەر ۋاقتى ئىدى. غەرب شامىلى چىقىۋاتاتتى. توپا توزۇپ تۇراتتى. بىر توپ ژاندارما يۇزبېشى پاروخنىڭ رەھبەرلىكىدە يېتىپ كېلىشتى. يېرىقلارغا يىغىلىۋېلىپ ئېقىپ چىقالمايۋاتقان سۇغا كۆزلىرىنى تىكىپ ساقلىشىپ تۇرغان دېھقانلارنىڭ ئۈستىگە ھاۋاغا قارىتىپ ئوق ئېتىشتى. دېھقانلار بىر ـ بىرىگە يېپىشىۋېلىشتى. ژاندارمىلار يەنە ئوق ئېتىشنى لازىم تاپمىدى، دېھقانلارنى يىغىپ ساقچى قورۇسىغا توشقۇزدى. ئۇ يەرگىمۇ سىغىشمىدى. جامەگە توشتۇردى. ئۇ يەرگىمۇ سىغىشمىدى. چوڭ جامەگە ئېلىپ باردى ...

باشلانغۇچ مەكتەپكە، ئەرمەنلەر ئۇيۇشمىسى قورۇسىغا كىرگۈزدى، شەھەردىكى بوش قورۇلار دېھقانلار بىلەن تولۇپ تاشتى. دېھقانلارنىڭ باشلىرىدا ژاندارمىلار قاراپ تۇرۇشاتتى. ئۇلار ئاپتاپتا ئاچ، سۇسىز قاغجىراپ تۇراتتى. سۇسىزلىق، ئاچلىق دەستىدىن قىينىلىۋاتقان دېھقانلارنىڭ قېشىغا ھېچكىم يېقىنلاشىپ كېلەلمەيتتى، بىر يوتۇم سۇ، بىر پارچە نان بېرەلمەيتتى.

شۇ ئەسنادا ئەلى ساپا باي ۋايۇايلىقلارغا ئۈست ـ ئۈستىگە خەۋەر ئەۋەتىپ تۇردى:

ـــ يېزامنى تاشلاپ كېتىدىغان بولساڭلار سىلەرنى كەچۈرۈم قىلىدۇرۇۋېتىمەن. ئۇنداق قىلمىساڭلار ھۆكۈمەتكە قارشى ئىسيان كۆتۈرگىنىڭلار ئۈچۈن باشلىقىڭلار دارغا ئېسىلىدۇ، باشقىلار ئون بەش ـ يىگىرمە يىللىق كېسىلىدۇ.

دېھقانلار بىرنەچچە كۈن قاتتىق تۇردى، رازى بولمىدى، ئەمما ئاچلىق، سۇسىزلىق ئۇلارنى شۇنچىلىك قىينىدىكى، بالىلارنىڭ چىرقىراشلىرى، ئاياللارنىڭ ئىڭراشلىرى تاڭ ئاتقۇچە شەھەرنى بىر ئالدى. ئۇ قىيا ـ چىيالارغا چىدىيالمىغان شەھەرلىكلەر تاڭ سەھەردە مەھبۇسلارغا سۇ، نان ئەكېلىپ بېرىشتى.

ئوسمان چوڭ ئەلى ساپانىڭ كۆزىگە كۆرۈنمىدى.

ـــ ئۆلسەمۇ شۇ كاپىرنىڭ ئىپلاس تەلەتىگە قارىمايمەن، ـــ دەيتتى ئۇ.

ياريسى تېخىچە ساقايمىغان قاقىر بويۇن سەيپەلى، ئوسمان چوڭنىڭ ئوغلى ھۈسام ھەم ۋەلى ئەلى ساپا باينىڭ ھويلىسىغا بېرىشتى. مۇپەتتىش بىلەن ھاكىمۇ شۇ يەردە ئىدى، قىزغىن سۆزلىشىۋاتاتتى. كەلگەنلەر بىر چەتتە تۇرغان كارىۋاتنىڭ ئۈستىگە چىقىپ، قوللىرىنى تىزلىرىغا قويۇپ، ئەدەپ بىلەن ئولتۇرۇشتى، باشلىرىنى كۆتۈرمەيتتى.

ـــ سىلەر، ـــ دەپ سۆز باشلىدى مۇپەتتىش، ـــ ئەلى ساپا بايغا ئىنتايىن كۆپ يامانلىق قىلدىڭلار. بۇ ئادەمگە زۇلۇم

سېلىۋاتسىلەر.

ـــ خوش، ـــ دەپ ئورنىدىن تۇردى سەيپەلى. ئۇنىڭ بېشى لاپاسقا تېگىپ قالدى.

ـــ جىم ! ـــ دېدى مۇپەتتىش، ـــ ئورنۇڭدا ئولتۇر. بۇگۈن كېچە سىلەردىن يەنە بەش كىشى ئەلى ساپا بايىنىڭ جاڭزىسىغا ئوت قويۇۋاتقاندا تۇتۇلۇپ قالدى.

ئەلى ساپا باي سۆزگە ئارىلاشتى:

ـــ مۇسلۇ تەلۈە، يەنە بىرى سۇلايمان، شۇنىڭ بىلەن بەش ئادەم ! بۇرادەرلەر، مەندىن نېمىنى تەلەپ قىلماقچىسىلەر؟ مەن زادى سىلەرگە نېمە قىلدىم؟

سەيپەلى ئورنىدىن تۇرۇپ شۇنداق دېدى:

ـــ بىزنى قويۇپ بېرىڭلار، ۋايۇاي يېزىسىنى تاشلاپ كېتىمىز. ئولتۇراقلىشىش باشلانغاندىن بېرى ماكانلاشقان ئانا تۇپرىقىمىزنى تاشلاپ ... قانداق قىلىمىز؟ ! تەقدىر شۇنداق ئوخشايدۇ، ئاتا ـ بوۋىلىرىمىزنىڭ زېمىنىنى ...

ئۇنىڭ ئاۋازى ماتەم قوشىقى ئېيتقاندەك چىقاتتى.

ـــ قاچان؟ ـــ دەپ ھاجايان بىلەن سورىدى ئەلى ساپا باي.

سەيپەلى يەنە ھازىدار ئاۋاز بىلەن:

ـــ ھازىر ئادەملىرىمىزنى قويۇپ بېرىش بىلەن تەڭلا بېشىمىزنى ئېلىپ كېتىمىز، ـــ دېدى.

ـــ قېنى ئۇنداق بولسا بېرىڭلار، ئەتە ئەتىگەندىن باشلاپ سىلەر ئازاد بولىسىلەر ! ـــ دېدى مۇپەتتىش.

كەلگەنلەر كېتىپ قېلىشتى، ئەتىسى تاڭ سەھەردە ئادەملەر قويۇپ بېرىلدى.

تىللىرى تاڭلايلىرىغا چاپلاشقان ۋايۇايلىقلار يېزىلىرىغا قايتىشتا ساۋرۇن ئۈستىگىنى بويلاپ جەمجىت مېڭىشتى. سۇ پەقەت ئامبەرى نارکى يېزىسىغىچىلا ئېقىپ كەلگەنىدى. ئامبەرى نارکىنىڭ تۆۋەن قىسمىغا كەلگەندە سۇ «شۇر» قىلىپ يېرىقلارغا كىرىپ كېتەتتى.

55

مېڭىسىدىكى سېرىق ئۇچقۇنلار كېڭەيدى، كۆپەيدى، پىل ـ پىل قىلىپ يىراقلاردىن كەلدى، تارقالدى، چەكسىز تېزلىكتە ئايلاندى. يالقۇنلاندى، ئەتراپقا چېچىلدى، كېيىنچە كۆچلۈك چاقنىدى.

قاتتىق ئىسسىق ئىدى. مەمەت قۇرۇپ كەتكەن جىلغىغا قارىدى، ئازراق سۇ ئېقىپ كېلىپ يېرىقلاردا توختاپ قالاتتى. «دېمەك، ۋايۇاي يېزىسىدىكىلەر كۆچۈۋېتىپتۇ ـ دە ! ...» دەپ ئويلىدى. ھېلىقى پولات ئۇچقۇنلىرى يەنە كۆزلىرىگە كېلىپ ئورناشتى، كۆز قارىچۇقىغا قادىلىپ قالدى. ئوسمان چوڭ، سەيران، قاقىر بويۇن سەيپىلى، چىرايلىق كۆزلۈك پەرھات موللام، جاھىل يوباز ئوغلى، قەمەر ئانا، سەلۈمە يەڭگە كۆز ئالدىغا كەلدى. بۇلارنىڭ ھەممىسى ئەمدى ۋايۇاي يېزىسىنى تاشلاپ كېتىپ قالاتتى. بەلكى خېلىدىن بېرى كېتىپ قالغانىدۇ، ۋايۇاي يېزىسىنى بوشىتىپ بەرگەندۇ؟ ! سەيرانمۇ ئىككى كۈندىن بېرى كەلمىگەنىدى. ئاخىرقى كېلىشىدە ئۇنىڭ قارا كۆزلىرى جاننى ئالمىغان بىر خىل قايغۇدا پارقىراپ تۇراتتى. مەمەتكە بىر ئېغىز قاتتىق گەپ قىلمىغان بولسىمۇ شۇنچىلىك ئەلەم بىلەن قارىغانىدىكى، مەمەتنىڭ يىلىك ـ يىلىكلىرىگىچە تىترەپ كەتكەنىدى. يېڭىلىش، قورقۇش تامغىسى سەيرانىڭمۇ پېشانىسىگە بېسىلغانىدى. ئۇنىمۇ ئاخىر بىر كۈنى ۋەيران قىلاتتى.

ئەلى توكۇر شۇ يەردە تۇراتتى، توكۇر پۇتىنى يىغىپ، سۆگەتنىڭ تېلىدىن ئاجايىپ بىر خىل پۇشتەك ياساۋاتاتتى. خەلىل كوسا بولسا دەريا بويىغا بېرىپ سۇلارنىڭ يېرىقلارنى توشتۇرۇشلىرىنى تاماشا قىلاتتى.

ئەلى بىرھازادىن كېيىن بېشىنى كۆتۈردى، مەمەتنىڭ

چىرايىغا قارىدى. قاراش بىلەن تەڭ ئۇنىڭ كۆزلىرىدىكى ئۇچقۇننى بايقىدى. چىرايىدىن خۇشاللىق بىلەن قايغۇ، كۈلۈش بىلەن يىغلاش ئوتتۇرىسىدىكى بىر خىل ھاۋا غىل ـ پال ئۆتۈپ كەتتى. مەمەت ئورنىدىن تۇرۇپ ئۇ يەرگە بارىدى، ئەلىنىڭ قېشىدا تۇردى، دوستانە تەبەسسۇم بىلەن قارىدى، قولىنى مۇرىسىگە قويدى. مەلۇم ۋاقىت شۇ پېتى تۇردى. كېيىن باراڭلىققا كەتتى، بېشىغا قويغان بوغچىسىنى ئالدى. ئۇستىدىكى چاپان ۋە شالۋارىنى سالدى، بىر چەتكە قويدى. ئۆزىنىڭ كىيىملىرىنى كۆزنى يۇمۇپ ـ ئاچقۇچلىك تېزلىكتە كىيدى. تاپانچىسىنى، خەنجىرىنى، دۇربۇنىنى ئاستى، ئوقدانلىرىنى باغلىدى، مىلتىقىنى مۇرىسىگە ئارتتى، ئۇستىگە ماراش پەرىجىسىنى كىيدى. فەسىنى قولىغا ئېلىپ ئۆرۈپ ـ چۆرۈپ قاراپ چىققاندىن كېيىن پەرىجىسىنىڭ ئىچ يانچۇقىغا سالدى، پايپاقلىرىنى تىزىغچە تارتتى. پايپىقىنىڭ بېشى سەل قورۇلۇپ قالغانلىقىدىن پۇتىنى قىستاپ قويدى، بىراق كېڭىيىپ كېتەتتى. ھازىرقى قىياپىتى چۇقۇر ئوۋاغا كەلگەن ۋاقىتتىكى قىياپىتىنىڭ ئەينى ئىدى.

ئەلى توكۇرنىڭ ئالدىغا كېلىپ توختىدى، كۆزلىرىدىكى ئۇچقۇن تېخىمۇ پارقىراپ كەتكەنىدى. مېڭىسىدىكى سېرىق ئۇچقۇن سەلدەك ئاقاتتى، چوڭقۇرلارنى تولدۇراتتى، نۇر چاچاتتى.

ـــ مەندەك قۇل سەندەك غوجايىنغا شۇنى دەپ قويسۇنكى، ـــ دەپ سۆزىنى باشلىدى ئەلى توكۇر، ـــ ھەمزە مەيلى ئامان قالسۇن، مەيلى مىڭ يىل ياشىسۇن، بۇ قورقۇش ھەمزەنى تىنچ ياشاتمايدۇ، ئۇنى يوق قىلۇېتىدۇ. مۇنداق قورقۇش قانداقلا ئادەمنىڭ قېنىغا ئارىلىشىپ، يۈرىكىگە ئورنىشىپ قالسا، ئۇ ئادەمنىڭ تۇگەشكىنى شۇ. بۇرادەر، ساڭا دەپ قويايى، ھەمزە تاغۇتاشتىن، ئۇچار قاناتتىن قورقىدۇ. ئاسماندا بىر قۇشنىڭ قانىتىنى كۆرۈپ قالسا، ھەرىنىڭ غوڭۇلدىشىنى ئاڭلاپ قالسىلا

مەمەت كېلىۋاتىدۇ دەپ ئورنىدىن چاچراپ تۇراتتى ۋە ۋارقىرىغان پېتى تاشقىرىغا چىقاتتى. ئاخىر ئۆيلەرگە، تاملارنىڭ ئىچىگە، يېزىغا سىغمايلا قالدى. تاغلارغا چىقىپ كەتتى. ھەر كۈنى بۇ ئۆڭكۈردە، بىر غاردا يوشۇرۇناتتى، ئۆڭكۈرنىڭ ئەڭ قاراڭغۇ جايىغا مۆكۈنەتتى. يېمەي ـ ئىچمەي، ئۇخلىماي تۆگۈلۈپ ئولتۇراتتى. بىردىنلا چاچراپ ئورنىدىن تۇراتتى، « كېلىۋاتىدۇ، ئەلى مېنى قۇتۇلدۇرغىن، ئۇ كېلىۋاتىدۇ » دەپ بارلىق كۈچى بىلەن ۋارقىرايتتى، ماڭا ئېسىلاتتى. ئەنە شۇنداق. ئەلى تېغىدا بىرمۇ غارنى قويماستىن ئايلىنىپ چىقتۇق. سېنىڭ چۈقۇر ئوۋۇغا چۈشۈپ كەتكەنلىكىڭنى بىر پادىچىدىن ئاڭلىغان چاغدىكى ھالىتىنى زادىلا تەرىپلەپ بېرەلمەيمەن. شۇنچىلىك خۇشال بولدىكى، تىل بىلەن سۆزلەپ بېرىش مۇمكىن ئەمەس، ھەقىقەتەن ھەمزەگە ئىچىم ئاغرىپ كەتتى.

ـــ ھەمزەگە ئىچىڭ ئاغرىپ كەتتىمۇ؟ ـــ دەپ سورىدى مەمەت.

ـــ خۇدا ھەققى، ئىچىم ئاغرىدى، ـــ دېدى ئەلى توكۇر، ـــ تۇرۇپ ـ تۇرۇپلا: ئۇ چۈقۇر ئوۋادىن ساق چىقمايدۇ، چۈقۇر ئوۋا قاراقچىنىڭ ئۆلۈم تۇزىقىدۇر. قوتۇلۇپ چىققان ھالەتتىمۇ يېرىم جان چىقىدۇ. بۇ يەردە مېنىڭ قولۇمغا چۈشىدۇ، مەن مەمەت ئاۋاقا ھېچ نەرسە قىلمايمەن، جېنىمنى پىدا قىلىمەن، ئىككى يېزامنى بېرىمەن، ئۇمۇ مېنىڭ قېنىمدىن كېچىدۇ، دەيتتى. ئۇ شۇ گەپلەرنى قىلىۋېتىپ، بېشىنى ياستۇققا قويار ـ قويمايلا ئۇخلاپ كەتتى. ئۇچ كېچە ـ كۈندۈز ئويغانمىدى. ئويغىنىش بىلەنلا مېنى چاقىردى. « ئەلى، تېز بول، ئېتىمنى مىنگىن، ھازىرلا چۈقۇر ئوۋاغا بارغىن، ئەلى ساپا بايغا، پاروخ يۈزبېشىغا يارەم قىل. سەن بولمىساڭ چۈقۇر ئوۋادا ئۇنىڭ ئىزىنى ھېچكىم، تاپالمايدۇ ... مەمەت ئاۋاقىنى، ئۇ شەيتاننى...» دېدى. ئاتقا مىندىم، چۈقۇر ئوۋاغا كەلدىم، ئەلى ساپا باينىڭ ئۆيىگە چۈشتۇم. « ھەمزە ئاغا سالام دەيدۇ، مۇبارەك قوللىرىڭىزنى

سۆيىدۇ » دەپ ئەھۋاللارنى سۆزلەپ بەردىم. ئەلى ساپا باي مېنى ياقتۇرۇپ قالدى، نەچچە كۈن قېشىمدىن ئايرىمىدى. پادىشاھلاردەك مېھمان قىلدى. ماڭا ئىز قوغلاشنىڭ سىرىنى سۆزلەتكۈزدى. ئاخىر مەن ئۇنىڭغا: « باي ئاغا، مەن بۇ يەرگە ۋەزىپە بىلەن كەلدىم. ئەمدى كېتەي، شۇ ھارامزادە مەمەت ئاۋاقىنىڭ ئىزىنى تاپاي، سىلەرگە شۇ ئۆلۈم كەلمەيدىغانىنى تۇتۇپ بېرەي، ئۇ ساق بولسىلا بىزگە خاتىرجەملىك يوق » دېدىم. بۇ يەردە سىز ئەپەندىمگە دېسەم: شۇ مەمەت ئاۋاق دېگەن رەزىلنىڭ ئىزىنى قوغلىدىم ۋە تاپتىم.

مەمەتنىڭ چىرايىنى ئەلى ھېچقاچان مۇنداق ئېچىنىشلىق، مۇنداق جىددىي كۆرمىگەنىدى. كۆزلىرىگە قادىلىپ قالغان پولات ئۇچقۇنلىرىنىمۇ ھازىرقىدەك كۆرمىگەنىدى.

نامازدىگەردىن ئۆتكەنىدى. يىراقتا، جەنۇبتا ـــ ئاق دېڭىزنىڭ ئۈستىگە ئاق يەلكەندەك بۇلۇتلار ئاستا ـ ئاستا كۆتۈرۈلەتتى، كۆكىكە قاراپ ئۆرلەيتتى. بىرئازدىن كېيىن غەرب شامىلى چىقتى، ئەتراپ سالقىنلىدى. شامال بىردەم توختاپ، يەنە بىردەم چىقىشقا باشلىدى، يەنە توختاپ قالدى. كېيىنچە يەلكەندەك بۇلۇتلار خېلى يۇقىرى كۆتۈرۈلدى، ئۆرلىگەنسېرى پارقىرايتتى، چوڭىيىپ باراتتى.

بىردىنلا غەرب شامىلى كۈچەيدى، توپا ـ چاڭ توزۇتتى، توپىلار ھەممە يەرنى قاپلىدى، جەنۇبتىن توروس تاغلىرىغا قاراپ ئېقىشقا باشلىدى. مەمەت ئەلى توكۇرنىڭ قولىنى تۇتتى، كۆزىنىڭ ئىچىگە قارىدى ۋە جىم تۇردى.

ـــ ياخشى، ـــ دېدى ئەلى ئۆز ـ ئۆزىگە سۆزلىگەندەك قىلىپ.

ـــ مەن ۋايۋاي يېزىسىغا بېرىپ باقاي ... ـــ دېدى مەمەت.

ـــ ئۇنداق بولسا سېنى شەھەر سىرتىدا ساقلايمەن، ـــ دېدى ئەلى توكۇر، ـــ ماڭا قارا، ئوبدان ئاڭلا، شەھەر سىرتىدىكى قۇرۇق ئۆستەڭنى بىلەمسەن؟

— بىلمەن.

— يولنىڭ ئوڭ چېتىدىن ئۆستەڭنى بويلاپ تۆۋەنگە چۈشسەڭ يوغان بىر تۈپ قارىغاي بار. ئۇنىڭ تۈۋىدە مازار بار. بۇ دەرەخ تۇم قاراڭغۇدىمۇ كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ. سېنى شۇ دەرەخنىڭ تۈۋىدە كۈتىمەن.

مەمەت يايداق ئاتقا مىندى. خەلىلنىڭ خېلى كۇندىن بېرى ئۆرۈپ توقۇغان چۈلۈۋرىنى تارتتى.

خەلىل كوسا ئويغا پاتقاندى. يېرىقلارغا توشۇپ كەتكەن سۇغا قارايتتى.

— خەلىل، مەندىن رازى بول! — دېدى مەمەت ۋە ئېتىنى چاپتۇردى، قوغۇنلۇقتىن چىقىپ كەتتى، تۇپا - تۇمان ئىچىگە كىرىپ كەتتى. بىرئازدىن كېيىن ئاتنىڭ بېشىنى ۋايۋاي يېزىسىنىڭ ئوتتۇرىسىدا، يوغان ئۇجمە دەرىخىنىڭ ئاستىدا قايرىدى.

ئوسمان چوڭ ئاغرىپ، ئورۇن تۈتۈپ ياتقاندى. ئورنىنى ئۆيگە ئەمەس، يوغان ئۇجمە دەرىخىنىڭ ئاستىدىكى كارىۋاتقا سېلىپ بەرگەنىدى. قەمەر ئانا بىلەن سەيران ئۇنىڭ بېشىدا ساقلىشىپ ئولتۇراتتى. ئوسمان چوڭنىڭ ئاياغ تەرىپىدىكى باشقا بىر كارىۋاتتا سەيپەلى ياتاتتى ... چىنارنىڭ ئاستىغا ئۆتكەن قېتىم تۈتۈلغان مۇسلۇ تەلۇنىڭ ئانىسى بىلەن سەيراننىڭمۇ ئانىسى كەلگەنىدى. يېزىدا بۇلاردىن باشقا ھېچكىم قالمىغان، دېھقانلار ئارقىلىرىغا قاراپمۇ قويماستىن بېشى قايغان تەرەپكە كېتىشكەنىدى.

سەيپەلى: «كەتمەيمەن، زادىلا كەتمەيمەن، ئانا تۇپرىقىمدا ئۆلىمەن، باشقا يەردە ئۆلۈپ قېلىشتىن قورقمەن» دەپ يىغلاپ تۇرۇۋالغانىدى. خوتۇنمۇ، بالىلىرىمۇ ئۇنى مۇشۇنداق ئاغرىق پېتى تاشلاپ كەتكەنىدى.

ئۇنىڭدىن باشقا، تاغلىقلار — سەيراننىڭ قېرىنداشلىرى، تۇغقانلىرى ئۆيلىرىدىن چىقماي ئولتۇرۇۋالغان، پەرھات

مولالامنىڭ خوتۇنمۇ ئۇلارنىڭ قېشىدا قالغانىدى.

مەمەت ئاتتىن چۈشتى، ئوسمان چوڭغا قاراپ ماڭدى. ئوسمان چوڭ ئۇنى كۆرۈش بىلەن بېشىنى ئاستا كۆتۈردى، ئۇنىڭغا قارىدى. كېيىن بېشىنى يەنە ياستۇقىغا قويدى ۋە كۆزلىرىنى يۇمۇۋالدى.

ئۇنىڭ يۈزى سولغان بولۇپ، تېخىمۇ كۆپ قورۇق چۈشكەنىدى. يۈزى قورۇلۇپ كەتكەچكە كۆزلىرىنىمۇ كۆرگىلى بولمايتتى. مەمەت يېنىغا كەلدى، قوللىرىنى تۇتتى، ئالقىنىغا ئېلىپ سىلىدى. ئوسمان چوڭ كۆزلىرىنى تەستە ئاچتى، مەمەتكە قارىدى. مەمەت ئۇنىڭ كۆزلىرىدە كەچۈرگۈسىز بىر خاپىلىقنى سەزدى:

— قانداق ئەھۋالىڭ، تاغا؟ ئاللا شىپالىق بەرسۇن، — دېدى بوغۇق ئاۋازدا.

ئوسمان چوڭ جاۋاب بەرمىدى. مەمەت ساقلاپ تۇردى، خېلى ساقلىدى، ئوسمان چوڭدىن سادا چىقمىدى.

— قانداق ئەھۋالىڭ دەۋاتمەن، ئوسمان تاغا.

ئوسمان چوڭ يەنىلا جاۋاب بەرمىگەندىن كېيىن قەمەر ئانا ئارىغا كىردى:

— ئوسمان، ھوي ئوسمان، قارىغىنا، مەمەت سېنى يوقلاپ كەپتۇ، بۇ بالا كەتمەكچى، سەندىن ئەھۋال سوراۋاتىدۇ.

ئوسمان چوڭ كۆزلىرىنى ئاچتى، مەمەتنىڭ چىرايىغا قارىدى، تىكىلىپلا قالدى. بىرھازادىن كېيىن بىلىنەر - بىلىنمەس ئاۋازدا:

— قېرىپ قالدىم، ئاۋىقىم، قېرىلىق يەتتى، ھېرىپ قالدىم، مەمتىم، ھاردۇق يەتتى، يېڭىلدىم، ئوغلۇم، يېڭىلدىم ... — دېدى.

كۆزلىرىنى يۇمۇۋالدى. مەمەت ئوسمان چوڭنىڭ ئۆزىگە قاتتىق خاپا بولغانلىقىنى چۈشەندى. ئەگەر خاپا بولمىغان بولسىدى، ئۇنى شۇڭقارىم دېگەن بولاتتى.

مەمەت سەيپەلىنىڭ قېشىغا باردى، ئۇنىڭدىنمۇ ئەھۋال سورىدى. سەيپەلىنىڭ ئۇزۇن بويىنى تېخىمۇ ئۇزىراپ كەتكەن، يۈز ـ كۆزىنى يارا باسقان، ئىششىپ ـ كۆكىرىپ كەتكەنىدى.

مەمەت ئورنىدىن تۇردى، بوشاپ قالغان، جىمجىت يېزىغا كۆز يۈگۈرتتى. كۆزى سەيرانغا چۈشتى. يەنە ئوسمان چوڭنىڭ قېشىغا كەلدى، ئۇنىڭ قولىنى تۇتتى، ئالىقىنىغا ئالدى، سىلىدى، سۆيدى، يىغلامسىرىغان، بوغۇلغان ئاۋازدا:

— ئوسمان ئاغا، مەندىن رازى بول ! — دېدى.

ئوسمان چوڭنىڭ لەۋلىرى تىترەپ كەتتى. مەمەت قەمەر ئانىنىڭ ئالدىغا باردى. ئۇنىڭ قولىنى تۇتۇپ سۆيدى. قەمەر ئانىمۇ ئۇنى قۇچاقلاپ بويىندىن سۆيدى.

مەمەت شۇ يەردىكىلەرنىڭ ھەممىسى بىلەن خوشلاشقاندىن كېيىن سەيرانىنىڭ يېنىغا كېلىپ توختىدى، بېشىنى كۆتۈرۈپ سەيرانىنىڭ يۈزىگە قارىيالمايتتى. سەيرانىنىڭ ساڭگىلاپ تۇرغان ئوڭ قولىنى ئاستاغىنا تۇتتى ۋە سىقىپ قويدى، ئۇنىڭدىن كېيىن ئاستاغىنا، رەنجىتىپ قويۇشتىن قورققاندەك قىلىپ قۇچاقلىدى. بېشىنى يەردىن كۆتۈرمەي ئېتىغا ماندى، چاپتۇردى. توپا ـ چاڭ بۇلۇتىنىڭ ئىچىدە ئاتنى بولۇشچە قويۇپ بېرىپ يېزىدىن چىقىپ كەتتى. سەيران ئۇنىڭغا خوش ياكى ئاقيوللۇق بول دېيەلمىدى، ئارقىسىدىن قارىيالمىدى، يىغلىيالمىدى، كۈلەلمىدى، شۇ يوغان ئۇجمە دەرىخىنىڭ يېنىدا، كۈن نۇرى ئاستىدا قېتىپلا قالدى.

مەمەت شەھەر چېتىدىكى قارىغايىنىڭ قېشىغا بارغاندا كۈن ئولتۇرۇپ كەتكەنىدى. ئەلى توكۇر ئۇنىڭ قارىسىنى خېلى يىراقتىن كۆرگەن ۋە ئالدىغا چىققانىدى.

— ئەلى ! — دېدى مەمەت.

— ھە، بۇ مەن ! — دېدى ئەلى.

مەمەت ئاتنىڭ بېشىنى تارتتى.

— ئەمدى بارىمىز، باي ئۆيىدە، ئۆيدە بولمىسا، يۇقىرىغا

چىقىپ مېنى تۇرسۇن دۇرمۇش ئەۋەتتى دەيسەن، ئۇنتۇپ قالما ! تۇرسۇن دۇرمۇش جۇمۇ ! — دېدى ئەلى.

— ئۇنتۇمايمەن، بىلىمەن، — دېدى مەمەت.

— سېنىڭدىن زادىلا گۇمانلانمايدۇ. ئۇلارنىڭ قېشىغا ھەر كۈنى سەندەك قوراللىق كىشىلەر كۆپلەپ كېلىپ ـ كېتىدۇ.

شەھەرنىڭ چىراغسىز، قاراڭغۇ كوچىلىرىدىن ئۆتۈشتى. ئېگىز تاملىق قورۇنىڭ دەرۋازىسى ئالدىغا كېلىشتى. دەرۋازا يوغان، ئويمىلىق ئىدى. ئەلى ئاتتىن چۈشتى. دەرۋازىنى ئاچتى. دەرۋازا غىچىرلىدى. مەمەت ئاتنى ئىچكىرىگە ھەيدەپ كىرىپ ئاتتىن چۈشتى.

ئەلى ئاتنىڭ بېشىنى تۇتۇپ، ئۇنىڭغا سەل نېرىدىكى پەلەمپەينى كۆرسەتتى. مەمەت پەلەمپەيدىن يۇگۇرۇپ چىقتى، ئىشىكنى قاقتى. ئىچكىرىدىن بىر ئايال:

— كىم؟ — دەپ سورىدى.

— بۇ مەن، جاڭزىدىن كەلدىم. تۇرسۇن دۇرمۇش ئاغام ئەۋەتتى. باي ئۆيدىمۇ؟ — دەپ خاتىرجەم جاۋاب بەردى مەمەت.

— بىر ئادەم كەلدى، جاڭزىدىن كەپتۇ، تۇرسۇن دورمۇش ئەۋەتىپتۇ، — دەپ ئىچكىرىگە، بايغا خەۋەر بەردى.

مەمەت باينىڭ «ئۇ ئادەمنى ئىچكىرىگە كىرگۈزگىن !» دېگەن ئاۋازىنى ئاڭلىدى. دەسلەپ ئۆزىدىكى خاتىرجەملىكنى يوقىتىپ يۈرىكى سىلىشقا باشلىدى. باي ئورنىدا ياتاتتى، قولىدا بىر گېزىت بار ئىدى. مەمەت ئىچكىرىگە كىرىش بىلەن ئىشىكنى ئاستا ياپتى. باي گېزىتتىن بېشىنى كۆتۈرۈپ:

— نېمە ئىش، يەنە نېمە بولدى؟ — دەپ پەرۋاسىزلارچە سورىدى.

— بۇ مەن. ئىسمىم مەمەت ئاۋاق ! — دېدى بىردىنلا تۇم، ئىسيانكار بىر ئاۋازدا، — مېنى تونۇدۇڭمۇ؟

ئەلى ساپا باينىڭ قولىدىكى گېزىت چۈشۈپ كەتتى. ئورنىدا يانتۇ يېتىپلا قالدى، يۈزى ئاپپاق ئاقىرىپ كەتتى، كۆزلىرىنىڭ

قارىسىمۇ ئاقاردى، كالپۇكلىرى تىترىدى، ئاغزىنى بىرنەچچە قېتىم ئاچتى، ياپالمىدى، ئاۋازى چىقمىدى.

مەمەت قولىدىكى مىلتىقىنى ئۇنىڭغا تەڭلىدى. ئۇچ پاي ئوق ئاتتى، ئوقلارنىڭ شامىلىدىن ئۆيدىكى لامپا ئۆچۈپ قالدى. شۇ زامان مېھمانخانىنىڭ ئىچىدە قىيامەت باشلاندى. مەمەت پەلەمپەيدىن ئاستا چۈشۈپ، ئەلى تۇتۇپ تۇرغان ئاتنى ئالدى، مىندى، چاپتۇرغان پېتى شەھەردىن چىقتى. بىر مەزگىل چاپقاندىن كېيىن ئاتنىڭ تىزگىنىنى تارتتى، شەھەر ئىچىگە قۇلاق سالدى. شەھەردىن ئېچىنىشلىق پەريادتىن باشقا ھېچقانداق ئاۋاز ئاڭلانمايتتى، يا بىر پاي ئوق ئاۋازى ياكى باشقا بىر ئاۋاز كەلمەيتتى. ئېتىنى قايتىدىن چاپتۇردى.

كۈن چىققان چاغدا دەگرمەن ئولۇك يېزىسىغا كىردى. توپتوغرا ئابدى ئاغىنىڭ ئۆيىگە باردى، ئىشكىتە توختىدى.

ــ ھەمزە ئاغا ! ھوي ھەمزە ئاغا ! ــ دەپ ۋارقىرىدى. بۇ ئاۋازنى ئاڭلىغان ھەمزە سىرتقا يۈگۈرۈپ چىقتى، مەمەتنىڭ قېشىغا كەلدى. مەمەت تاپانچىسىنى چىقىرىپ سىلىق ئاۋازدا:

ــ ئالدىمغا چۈش ! ــ دېدى.

ھەمزە تۇرۇپ قالدى. بىرھازا كۆزلىرىنى ئۇۋۇلاپ ئات ئۈستىدىكى ئادەمگە قارىدى، ئۇنى تونۇدى. كېيىن يېزىنىڭ ئىچىگە قاراپ: «ئۆلتۈرۈڭلار، ئۆلتۈرىدۇ، ئۆلتۈردى !» دەپ ۋارقىرىغىنچە ئۇ چەتتىن ــ بۇ چەتكە يۈگۈرۈيتتى، بېشىنى ئۇ ئىشىكتىن ــ بۇ ئىشىككە ئۇراتتى، ئىشىكلەر ئېچىلمايتتى، مەمەتمۇ سەل نېرىدا ئات ئۈستىدە ئۇنى تاماشا قىلاتتى. ھەمزە چىرقىراپ، ئۈمىدسىزلىك ئىچىدە ئۆلۈم بورانىدەك مەلۇم ۋاقىت بارلىق كۈچى بىلەن يۈگۈرۈپ، بىر يېقىلىپ، بىر قوپۇپ دېگەندەك يېزىدىكى ھەممە ئىشىكنى ئۇرۇپ چىقتى:

ــ ئۆلتۈرۈشىدۇ، ئۆلتۈرىدۇ، ۋاي سادىغاڭ كېتەيلەر، ئۆلتۈرىدۇ، ــ دەپ ناله قىلدى.

ئۆز ئۆيىنىڭ ئىشكى ئالدىغىمۇ باردى، يالۋۇردى. ئۆز

ئۆيىمۇ ئۇنىڭ ئۈچۈن ئېتىك ئىدى، ئېچىلمىدى.

چاچلىرىغچە تەرلەپ كەتكەن، ئەسەبىيلىشىپ كۆزلىرى ھېچ نەرسىنى ئىلغا قىلالماس بولۇپ قالغان ھەمزە بېشى كېسىلگەن توخۇدەك تېپىرلىغان ھالدا ئۇ يەردىن ــ بۇ يەرگە يۈگۈرۈيتتى. بىئارام بولاتتى. بىر قېتىم بارغان ئىشىككە يەنە بىر قېتىم باراتتى. چۈشكۈن، تۇگەشكەن ھالەتتە يېزىنىڭ ئىچىدە پىرقىراپ يۈرەتتى. بىردىنلا توختاپ قالدى، سەل ئويلاندى، كېيىن بارلىق كۈچىنى توپلاپ يېزىنىڭ سىرتىغا قاراپ يۈگۈرۈشكە باشلىدى. يېزىدىن چىققۇچە بەلكى ئون قېتىم موللاق ئېتىپ چۈشكەندۇ، يىقىلاتتى، يەنە قوپاتتى.

مەمەت ئەپتىنى بۇزماستىن ئوتتۇرىدىكى مۇساپىنى بىر خىل قويۇپ، ئۇ تېزلىسە ئېتىنى تېزلىتەتتى، ئاستا ماڭسا ئاستىلىتاتتى. مانا شۇ پېتى ھەمزە ئالدىدا، مەمەت ئارقىدا يېزا ئەتراپىنى ئۈچ قېتىم ئايلىنىپ چىقىشتى. ھەمزە يەنە توختىدى، بۇرۇلدى، ئۆلۈك كۆزلىرى بىلەن مەمەتكە قارىدى، يەنە ساراڭلاردەك يۈگۈرۈشكە باشلىدى. يېزىنىڭ ئىچىگە كىردى. ئۆرە تۇرغۇدەك ھالى قالمىغاندى. ئىككى ــ ئۈچ قەدەمدە بىر يىقىلىپ چۈشەتتى. توپىدا سوزۇلۇپ ياتاتتى، يەنە ماڭ تەسلىكتە تۇراتتى، قېچىشقا تىرىشاتتى، مەمەت ئۇنى يەنىلا قوغلا ــ قوغلا يېزا مەيدانغىچە ئەكەلدى.

ــ شۇ يەردە توختا ! ــ دەپ ۋارقىرىدى مەمەت.

ئەتراپتا ھېچكىم يوق ئىدى. ھېچقانداق جانلىق مەخلۇق كۆرۈنمەيتتى. يا مۈشۈك، يا ئىت ياكى باشقا جانلىق ... ھەتتا ئاسماندا بىر قۇشمۇ ئۇچمايتتى.

ھەمزە ئاخىرقى كۈچىنى توپلاپ:

ــ تېز كېلىڭلار ! ئۆلتۈرۈۋاتىدۇ، ئۆلتۈرىدۇ ! ــ دەپ يەنە ۋارقىرىدى. كېيىن تۇرغان يېرىدە توختاپ قالدى. ئوڭ ــ سولغا ئىرغاڭلايتتى، يوپۇرماقتەك تىترەيتتى. چىشلىرىنى كاسىلدىتىپ:

ــ مېنى ئۆلتۈرمىگىن، ئەپەندىم، شۇ بەش يېزىنىڭ

ھەممىسىنى ساڭا بېرەي، خۇدا يولىدا رەھىم قىلغىن ! ـــ دېدى.

سۆزىنىڭ ئاخىرى ئاغزىدا قالدى. مەمەت ئۇنىڭ مېڭىسىگە تاپانچىسىنىڭ ئوقلىرىنى ياغدۇرۇۋەتتى. ھەمزىنىڭ شۇ زامان جېنى چىقمىدى. توپىنى سىقىملاپ، يەرلەرنى تاتىلاپ ئېغىنايتتى، جان تالىشىپ تولغىناتتى.

مەمەت مۇرىسىدىكى مىلتىقنى ئاستا قولىغا ئالدى، بەتلىدى، ھەمزەنىڭ ئۇستىگە چاچما ئوقلا چېچىلدى، ھەمزە ياتقان يېرىدە دۇم بولدى. مەمەت ئاتنىڭ ئۇستىدە ئۇنىڭ ئەتراپىدا ئايلىناتتى، يەنە مىلتىقىغا ئوق سېلىپ قاپقارا تۈگۈلۈپ قالغان جەسەت ئۈستىگە ئاتاتتى، ئۆلۈكنىڭ ئەتراپىدا سارىڭلاردەك ئات چاپتۇراتتى، كېلەتتى، كېتەتتى. ئاچچىقى چىقمايتتى، يەنە ئوق يامغۇرىغا تۇتاتتى.

سىرتتىن مەمەتكە قاراپ تۇرغانلار ئۇنى ئاجايىپ بىر خىل قەدىمكى ئات ئويۇنىنى ئويناۋاتىدۇ، دەپ ئويلىشى مۇمكىن ئىدى.

مەمەت ئاخىر ھېرىپ كەتتى. ئات ئۈستىدە، مەيداننىڭ ئوتتۇرىسىدا، ئۆلۈكنىڭ بېشىدا تىك تۇردى. تەرلىرى چاچلىرىدىن چىپىلداپ ئاتنىڭ بوينىغا تامىاتتى. دۇمبىسىدىن چىققان تەر پەرىجىسىنى ھۆل قىلىۋەتكەنىدى. ئاتمۇ كۆپۈك ئىچىدە قالغان، تېخىمۇ قاپقارا تۈسكە كىرگەن، خۇددى كۆمۈر قارىسىدەك بولۇپ كەتكەنىدى.

دېھقانلار بىرنەچچە قېتىم ئۆيلىرىنىڭ ئىشكىلىرىدىن، پەنجىرىلىرىدىن باشلىرىنى چىقىرىشىپ يەنە تارتىۋېلىشتى. ئۇنى ئات ئۈستىدە تىك ئولتۇرغان قىيادەك ھالەتتە كۆرۈشتى.

تورۇق ئات شامال ساندۇقىدەك نەپەس ئالاتتى، ئۈستىدىكى مەمەت بولسا راۋۇرۈس، مىدىرلىماستىن ئولتۇراتتى.

كۈن تېرەك بويى ئۆرلىدى. قارا كوكۇلىسى، يۈزى چىپ – چىپ تەرگە چۆمگەن مەمەتنى كۆپۈكلەنگەن ئۈزۈن بويۇنلۇق، يوغان كۆزلۈك تورۇق ئېتى ئاپتاپتا قويدى. كۆلەڭگىلەر سۇرۇلدى، يېزىدىن سادا چىقمايتتى، ئۇچقان چۈننىڭ ئۈنى

ئاڭلىناتتى. ھەممە ياق جىمجىت. بۇ يېزا بەرپا بولغاندىن بېرى ھېچقانداق جانلىق بۇ يەرگە كېلىپ باقمىغاندەك تۇراتتى. ئەتراپ تىمتاس. بىرى، تورۇق ئات، ئات ئۈستىدىكى مەمەت، يەنە بىرى، يەردە تۈگۈلۈپ قاپقارا ياتقان جەسەت ... دۇنيا بوشاپ قالغان، باشقىچە تۇس ئالغان، ھەتتا قۇشمۇ ئۇچمايتتى، ھەرىمۇ غوڭۇلدىمايتتى. نېرىدا پارقىراپ تۇرغان كۆپكۆك دېكەنلى تۇزلەڭلىكى. بۇ تۇزلەڭ يوپيورۇق. بارغانسېرى گۈزەللىشىپ كەتكەن تورۇق ئاتنىڭ ساغرىسىغا نۇرلار ژال – ژۇل قىلىپ چۈشەتتى ...

مەمەت ئات ئۈستىدە قېتىپ قالغان، كۆزلىرى يېزىدىكى ئۆيلەرنىڭ ئەتراپىنى بۇركۇتتەك كۆزىتەتتى. بوش قالغان مەيدانلاردىن بىرەر قىمىرلاش ۋە بىرەر ئاۋاز ئىزدەيتتى. بىر ئىشىك، بەش ئىشىك، ئون ئىشىك ئېچىلىدۇ، يېزىدىكى ھەممە ئىشىك ئېچىلىدۇ، ئادەملەر بىردەمدىن كېيىن شۇ مەيداندا ئايلىنىپ يۈرۈشىدۇ، دەپ ئويلايتتى. مەمەت نېمە ئۈچۈن شۇنداق بولۇشىنى كۈتىدۇ؟ ئۆزىمۇ بىلمەيتتى، بىراق يەنىلا كۈتەتتى.

ئۇزاققىچە ساقلاپ تۇردى. يېزا تېخىمۇ تىمتاس بولۇپ كەتتى، تېخىمۇ بوشاپ قالدى، كەلگەن ـ كەتكەنلەردىن ئەسەر يوق ئىدى. مەمەت تىرىق قىلغان بىرەر ئاۋازغا تەشنا ئىدى. بىردىنلا، يىراقلاردىن ئاستا كېلىۋاتقان بىر ئاياغ تۇيۇنىنى ئاڭلاپ سەسكەندى. بېشىنى يانغا بۇراش بىلەن ياسانغان، ئاق ياغلىق سالغان، ھالقا، مارجان ۋە زۇننارىنى تاقىغان، ھەر خىل رەڭدىكى تىرابلۇس بەلبېغىنى بېلىگە چىرايلىق چىگكەن ھالدا يۈقىرىدىن كېلىۋاتقان ھۆرى ئاننىنى كۆردى. مەمەت ئېتىنىڭ بېشىنى ئۇ كېلىۋاتقان تەرەپكە بۇراپ چاپتى. ئۇلار ئۈدۈلمۇئۈدۈل تۇرۇپ قېلىشتى. مەمەتنىڭ چىرايى ئېچىلدى، كۆلۈمسىرىدى. يەردە ياتقان ئۆلۈكنى قاراپ قويۇشتى، ھۆرى ئانىمۇ كۈلۈمسىرىدى، ھەر ئىككىسى يېزىنىڭ ئىچىگە كۆز يۈگۈرتتى. كېلىپ ئۆلۈكنىڭ يېنىدا تۇرۇشتى. ئۆلۈكنىڭ يېنىدىكى

ئورەككە قان توشۇپ ئۆيۈپ قالغان، بۇ قانغا يوغان بىر يېشىل چۈن قونۇۋالغاندى.

ئۇلارنىڭ كۆزلىرى يەنە ئۇچرىشىپ قالدى، مەمەت ھۆرى ئانىنىڭ يېنىغا كەلدى:

ــ ئانا، جېنىم ئانا، ھۆرى ئانا، مەندىن رازى بول!

ئۇنىڭدىن باشقا سۆز قىلالمىدى. ھۆرى ئانىمۇ سۆز قىلالمىدى. ئاتنىڭ چۈلۈۋرىنى تارتتى. ئەلى تېغىغا قاراپ بۇرۇلدى، چېپىپ كەتتى. تورۇق ئات ئۇچقاندەك يېزىدىن چىقتى، ئەلى تېغىغا قاراپ ئوقتەك ئۇچۇپ كەتتى، بىردەمدە كۆزدىن غايىب بولدى.

ھەمزەنىڭ ئۆلۈكى ياتقان يېرىدە ئىككى كۈن شۇ پېتى تۇردى. دېھقانلار ئۆيلىرىدىن چىقىشمىدى. بەزى بەك قىزىقسىنىپ كەتكەنلەر باشلىرىنى ئۆيلىرىنىڭ ئىشىكىدىن چىقىرىپ، مەيداننىڭ ئوتتۇرىسىدا ياتقان ئۆلۈكنى كۆرەلىگىنىچە كۆرۈپ، باشلىرىنى شۇ زامان تارتىۋېلىشتى. ئۇچىنچى كۈنى ئەتىگەندە پانجار ھۆسۈك قولىغا بىر ئارغامچىنى ئېلىپ ئۆيدىن چىقتى، مەيداننىڭ ئوتتۇرىسىغا كەلدى. ئارغامچىدا ئۆلۈكنىڭ پۇتىنى باغلىدى، ئۆلۈكنى يېزىنىڭ سىرتىغا سۆرىدى، يىراق بىر يەرگە ئاپاردى، چولاقنىڭ تۇغمىنىنىڭ ئاستىدىكى ياردىن تۆۋەنگە دومىلاتتى:

ــ ئۆزۈڭگە لايىق جاجاڭنى تارتتىڭ، ئىپلاس! ــ دېدى ۋە كۈلۈپ كەتتى، ــ كاپىر تاز، مانا ئىزدىگىنىڭنى تاپتىڭ! ماڭ ئەمدى، بېرىپ تاز قۇزغۇنلارغا يەم بول!

شۇنىڭدىن كېيىن دېھقانلار مەلۇم ۋاقىت ھېچ نەرسە قىلماستىن، قوللىرىنى سوغۇق سۇغا تىقماستىن، بىر ــ بىرى بىلەن سۆزلەشمەستىن قورقۇپ، يېزىنىڭ ئىچىدە بىكارچىلىق، ھۆرۈنلۇق بىلەن قوللىرىنى سېلىپ ئايلىنىپ يۈرۈشەتتى ...

بىر كۈنى ئۇلار ئاستا بېرىپ ھەمزە تازىڭ ئاشلىق ئامبىرىنىڭ ئىشىكىنى ئېچىشتى. ھەمزەنىڭ خوتۇنلىرى

ئاغزىلىرىنى ئاچماستىن، ئىشىكنى ئېچىۋاتقان دېھقانلارغا بىراقتىن پەرۋاسىزلارچە قاراپ تۇرۇشتى. ئامبار كوزا ــ كوزىدا ماي، ھەسەل، شېكەر، سانداۇق ــ سانداۇق قۇرۇق ئۈزۈم، بادام، ياڭاق ۋە ئەنجۇر، ئۇجمە، ئامۇت، ئالما قاقلىرى، تاتلىق كاۋىلار بىلەن لىق تولغانىدى. بۇ نەرسىلەرنى ھەممە دېھقانىنىڭ كۆز ئالدىدا ھېچقانداق تالاش ــ تارتىش قىلماستىن قېرىنداشلارچە بۆلۈشتى. بىر بۆلىكىنى ھەمزەنىڭ خوتۇنلىرىغا ئايرىپ: «بۇ سىلەرنىڭ ھەققىڭلار» دېيىشتى. ئامباردىكى نەرسىلەرنى بۆلۈشۈپ بولۇپ، مەلۇم ۋاقىتتىن كېيىن ھەمزەنىڭ ئىشىكى ئالدىغا يىغىلىشىپ، ئۇنىڭ خوتۇنلىرىدىن پۇللارنى سورىدى. خوتۇنلىرىدىن بىرى ئاغزىغىچە لىق تولغان بىر پۇل خالتىسىنى ئاچقىپ ئۇلارغا بەردى. ئونىمۇ ئولتۇرۇشۇپ چىرايلىق بۆلۈشتى، ئۇنىڭدىنمۇ ئايرىپ ھەمزەنىڭ خوتۇنلىرىغا بېرىشتى، كېيىنچە ھەمزە تاز ساتالمىغان ئېتىنى، ئېشىكىنى، ئۆچكىسىنى، ئۆكۈزلىرىنى، ئىنىكىنى ھەمزەنىڭ ئېغىلىدىن ئاچقىشتى ۋە ئۆيلىرىگە ئەكېتىشتى. ئاخىر، ئۇزۇن يىللاردىن بېرى بۇغداي، ئارپا، تېرىقلار بىلەن توشقۇزۇلغان ئاشلىق ئامبىرىنى ئېچىپ، ئۇنىمۇ قېرىنداشلاردەك بۆلۈشۈۋېلىشتى. ئۇنىڭدىن ھەم بىر قىسمىنى ئايرىپ ھەمزەنىڭ خوتۇنلىرىغا بېرىشتى.

بۇ ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى جىمجىت، سەل قورقۇپراق، تارتىنىپراق، سەل ــ پەل ئىزا تارتىپراق، ئۇن چىقارماستىن چىرايلىق تۇگەتتى.

كۆز كەلدى. ھېچكىمدە بىرەر ھەربكەت كۆرۈلمىدى. سوغۇق شامالىلار باشلاندى، كۆلەڭگىلەر يېيىلىپ يوقالدى. چېقىر تىكەنلەر قۇرۇدى، چاراسلىدى، يەنىلا ھېچكىم قىمىرلىمىدى. قوش ھەيدەش ۋاقتىمۇ كېلىپ قالدى. دېھقانلار يەنىلا قوللىرىنى ئارقىسىغا قىلىپ، كېرىلىپ، بىر ــ بىرىنىڭ كۆزىنىڭ ئىچىگە قاراپ، يېزىنىڭ ئىچىدە ئايلىنىشىپ يۈرۈشەتتى. ئەگەر ئابدال

ئوغلى بايرامنىڭ تاڭ ناغرىسى چېلىنمىغان بولسا بۇ ئەھۋال داۋام قىلغان بولاتتى.

بىر كۈنى ئەتىگەن، تېخى كۈن چىقمىغانىدى. يېزىنىڭ ئوتتۇرىسىدىن بىر خىل تاڭ ناغرىسىنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى. ناغرا ئاستا، ئىشەنچلىك، تەسىرلىك چېلىناتتى.

ناغرىچىنىڭ دەل ئابدال ئوغلى بايرام ئىكەنلىكىنى شۇ زامان بىلۈېلىشتى. سۈنايىنى ئوغلى جۈمەك چېلىۋاتاتتى، ئۇنىمۇ بىلۈېلىشتى. چۈنكى، توروستا ھېچقانداق ئابدال مۇنداق ناغرا چالالمايتتى.

ئابدال ئوغلى بايرام ناغرىنى ئوغلى بىلەن بىللە چالاتتى، ياتاتتى، تۇراتتى، سەكرەيتتى، تولغىناتتى، ۋارقىرايتتى، ئايلىناتتى، ئويناياتتى، ئۆزىنى ئىنتايىن قىزغىن، جۇشقۇنلۇق ئىچىگە غەرق قىلىپ خۇشاللىق بورىنىدەك يېزىنىڭ ئوتتۇرىسىدا تاماشا كۆرسىتەتتى. ئابدال ئوغلى بايرام ئېسىنى بىلگەندىن بېرى بۇ خىل جۇشقۇنلۇق ئىچىگە چۈشمىگەنىدى.

چاشكا ۋاقتىدا دېھقانلار بىر - بىرلەپ مەيدانغا كېلىشتى. پاك - پاكىز يۇيۇنۇپ - تارانغان، ئەڭ چىرايلىق بايراملىق كىيىملىرىنى كىيىشكەنىدى.

قېرى ئاياللار سۈتتەك ئاق ياغلىقلارنى سالغان، ياش قىزلار قىزىل - يېشىل ياغلىقلار سالغان ۋە ئالىيېشىل، كۆك رەڭلىك كىيىملەرنى كىيىشكەنىدى. ھۆرى ئانا بۇگۈن گۈلدەك ئېچىلىپ كەتكەنىدىكى، شۇنچە ئادەم ئارىسىدا ئالايىتەن كۆزگە چېلىقىپ تۇراتتى.

دېھقانلار كەلدى، توپلاندى. يېزىنىڭ چوڭ مەيدانىغا توشۇپ كەتتى. مەيداندا ئادەمنىڭ كۆپلۈكىدىن يىڭنە تاشلىسا يەرگە چۈشمىگۈدەك دەرىجىدە ئىدى. بىرەمدىن كېيىن كۆپچىلىك بايرام بىلەن جۈمەكنىڭ ئويۇنلىرىغا قېتىلدى. مەيداندا زور خۇشاللىق تەنتەنىسى ئىچىدە پىرقىرىشىپ ئويناشتى. ئاخىر ئويىنا - ئويىنا چېقىرتكەنلىككە قاراپ مېڭىشتى.

بايرامنىڭ ناغرىسىنىڭ ئاۋازىنى نېرىقى دىكەنلىكى تۇزلەڭلىكىنىڭ دېھقانلىرىمۇ ئاڭلىدى ۋە ئۇ يەرلەردىمۇ ناغرا - دۇمباقلار چېلىندى. ئۇلارمۇ چېقىرتكەنلىككە قاراپ ئېقىشتى، بەش يېزىنىڭ پۈتكۈل دېھقانلىرى يولغا چىقىشتى. شەرقتە چېقىرتكەنلىكنىڭ باش تەرىپىدە — ئەلى تېغىنىڭ ئېتىكىدە بىرلەشتى. ياش يىگىتلەر چالغىلىرىنى كۆتۈرۈپ چېقىرتكەنلەرنى ئورۇشتى ، ياش قىزلار ئورۇلغان چېقىرتكەنلەرنى توپلىدى، تاغدەك دۆۋىلىدى. بايرام قولىدىكى ناغرىسى بىلەن بىر دۆۋىنىڭ ئۈستىگە چىقىپ، ھازىرغىچە دېھقانلار كۆرۈپ باقمىغان بىر ئويۇننى باشلىدى. بىر ئۇزىرايتتى، بىر قىسقىرايتتى، بىردەم پىرقىرايتتى، بىردەم قوللىرىنى ئېگىپ بىر خىل قەدىمكى زامان ئويۇنىنى ئوينايتتى. ئۇ ئويناۋاتقاندا دېھقانلار ئۇنىڭ بىر ئىشارىتى بىلەن ئاستىدىكى دۆۋىگە ئوت ياقتى. بايرام مەلۇم ۋاقىت يالقۇنلار ئىچىدە يالقۇن بىلەن تەڭ ئويىنىدى. دولقۇنلاندى، ئۇچتى، كېيىن ئوت ئىچىدىن تىك مېڭىپ چىقتى. كۆپچىلىكنىڭ ئارىسىغا قوشۇلدى. يالقۇنلار تىكەن دۆۋىلىرىدىن تۇزلەڭلىككە يېيىلدى. قۇرۇپ كەتكەن چېقىرتكەنلىك تۇزلەڭلىكى بىردەمنىڭ ئىچىدە باشتىن - ئاياغ ئوتقا پۈركەندى. شۇ چاغدا شامال چىقتى، ئوت ئۇچقۇنلىرىنى ئەتراپقا چاچتى. يالقۇنلارنى جەنۇبقا ئەكەتتى. چېقىرتكەنلىكتىن چاراسلىغان ئاۋازلار چىقاتتى، ۋاڭ - چۇڭ ئاۋازلار كېچىنى بىر ئالاتتى. يالقۇنلار تۇزلەڭنىڭ بۇ بېشىدىن ئۇ بېشىغىچە تۇتىشاتتى. تاڭ سەھەرگىچە پۈتكۈل دىكەنلى تۇزلەڭلىكى يالقۇنغا چۆمدى، تۇزلەڭلىك ئوت دېڭىزى ئىچىدە چايقىلاتتى.

شۇنىڭدىن كېيىن مەمەت ئاۋاقتىن ھېچقانداق خەۋەر بولمىدى. ئۇن - تىنسىز يوقاپ كەتتى.

شۇ كۈندىن ھازىرغىچە دىكەنلى تۇزلەڭلىكىدىكى دېھقانلار ھەر يىلى يەرگە ساپان سېلىشتىن بۇرۇن چېقىرتكەنلىككە كېلىدۇ، زور تۇي - بايرام قىلىپ تىكەنگە ئوت قويۇشىدۇ.

تۇزلەڭلىك ئۇچ كېچە ـ كۈندۈز ئوت دېڭىزىغا ئايلىنىدۇ. كۆيۈۋاتقان تىكەنلىكتىن ۋاك ـ چوك ئاۋازلار ئاڭلىنىدۇ. بۇ ئوت بىلەن بىللە ئەلى تېغىنىڭ چوققىسىدا بىر توپ يورۇقلۇق كۆتۈرۈلىدۇ. تاغنىڭ چوققىسى ئۇچ كېچە ـ كۈندۈز ئاقىرىدۇ، يوپيورۇق كۈندۈزدەك بولۇپ تۇرىدۇ.

بۇ كىتاب 1984 ـ يىلى 8 ـ ئايدا ئىستانبۇل «توروس نەشرىياتى» تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان تۈركچە نۇسخىسىغا ئاساسەن تەرجىمە ۋە نەشر قىلىندى.

本书根据伊斯坦布尔《图如斯出版社》1984年8月土耳其文版翻译出版。

مەمەت ئاۋاق (2)

ئاپتورى: ياشار كامال (تۈركىيە)
تۈركچىدىن تەرجىمە قىلغۇچى: تۇرسۇنئاي ساقىم
مەسئۇل مۇھەررىرى: ئابدۇراخمان ئەبەي
مۇھەررىرلىرى: توختى باقى، قۇربان مامۇت
مەسئۇل كوررېكتورى: ۋەلى زەيدۇن
مۇقاۋىسىنى لايىھەلىگۈچى: مۇقەددەس دىلشات
نەشر قىلىپ تارقاتقۇچى: شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى
تېلېفون: 0991-2827472
ئادرېسى: ئۈرۈمچى شەھىرى جەنۇبىي ئازادلىق يولى 348 ـ نومۇر
پوچتا نومۇرى: 830001
باسقۇچى: بېيجىڭ شېڭتوڭ مەتبەئەچىلىك پاي چەكلىك شىركىتى
ساتقۇچى: شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق شىنخۇا كىتابخانىسى
فورماتى: 1230×880 مىللىمېتىر 1/32
باسما تاۋىقى: 19.5
نەشرى: 2011 ـ يىلى 8 ـ ئاي 2 ـ نەشرى
باسمىسى: 2011 ـ يىلى 8 ـ ئاي 1 ـ بېسىلىشى
تىراژى: 1 — 3000
كىتاب نومۇرى: ISBN 978 - 7 - 228 - 14416 - 7
باھاسى: 53.00 يۈەن